EVLİYA ÇELEBİ

Tam Metin SEYAHATNÂME

ÜÇDAL
BELDE

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

SEKİZİNCİ CİLT

üçdal
1978 NEŞRİYAT

Ankara Cad. No : 46
SİRKECİ — İSTANBUL
Tel : 5 26 49 84 - 5 27 83 32

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ ● Mehmed Zıllioğlu EVLİYA ÇELEBİ ● Tertip, tanzim, tashih ve sadeleştirme : Mümin Çevik ● Cop. Üçdal Neşriyat ● Dizgi - Baskı : Tasvir Matbaası/İstanbul, 1985

KEFE'DEN KIRIM HANI İLE BAHÇESARAY'A GİTTİĞİMİZ KONAKLAR HAKKINDADIR

Önce Han, Kalga, Nureddin, İslâm Ağa ve ben Ak - Mehmet Paşa ile vedalaştık Kefe'den kalkıp deniz gibi askerle batı tarafına Eski Kırım'a doğru giderken bütün Kırım âyânı Han'a karşı çıkıp tebrik ederek, eteğine yüz sürdüler. Ertesi gün Şirinli askerleri cenk silahlarını kuşandılar. Yirmi bin kadar asker zırh, yay, ok, köbe ve donlara bürünüp Han'a geldiler. Atlarından inmeyip, başlarından kalpaklarını çıkarıp, selâm verip geriye dönerek alaya girdiler. Kollarında yürüdüler. Çeşitli gösterilerde bulunup, sözler söylediler. Han, onların bu hareketlerine ve sözlerine asla önem vermedi. Herkese mevki ve durumlarına göre güleryüz gösterip, hareketler yaparak karşılık verdi. Sağda ve solda bulunan halka selâmlar verip, fakirlere hediyeler dağıttı. Eski Kırım, Karasu şehri, Akmescit şehirlerinden sonra Bahçesaray'a girerken bütün Kırım ayanı ve ileri gelenleri, şirinli, mansurlu, sehunlu, argın, bargın ve dayırlı, mankut, evlan, badrak ve kapı kulları, mirzalar, imamlar, hatipler, âlimler, sâlihler, şeyhler, sofiler hep birlikte alay ile Han'ı Bahçesaray'da görünüşe (divana) koyup tahtına oturttular. Şeyhülislâm, Hanın beline bir kılıç kuşattı. Eline bir Kur'an-ı Kerîm verip: «Padişahım, Allah kitabının hükümleri dışında bir şey etme.» dedi. Sonra «Fatiha» suresi okundu. Arkadan önce âlimler, vezirli, şirinli, mansurlu ve diğer beyler ile ileri gelenler tebrik edip bağlılıklarını bildirdiler. Sonra pişmiş at etleri ve binlerce çeşit yemekler yenip, dualar edildi ve herkes dağıldı. Şehirde üç gün, üç gece şenlikler yapıldı. Geceleri binlerce kandil ve meşaleler yakıldı. Beşinci günü bütün Kırım âyanı Bahçesaray'ın Han görünüşünde toplandılar. Zengin, fakir, genç ihtiyar birlik olup Han'a yardım için dediler ki: «Cengiz Hanımızın kanunudur ki otuz yılda bir felek günleri devredip, otuz sene tamam olunca kim Han olursa Kırım içinde olan esir başına birer kızılga altını alınır. Şimdi otuzuncu yıl başı bu Hanımızın talihine düşüp Osmanlıya borcu olduğundan esir başına beşer kuruş alsın.» Hukuken izin alınıp, Kırım'da yirmi dört kadılık yerde kaza, kaza bütün esirler yazılıp, dört yüz bin esir çıktı. Hakikatte Kırım askeri taş çatlasa seksen yedi binden fazla değildir. Askerden başka yüz bin kişi de müslüman halk olur. Ama dört yüz bin Kazak esiri vardır. Allah korusun bu kadar Kazak kâfiri isyan etseler Kırım adasının altını üstüne getirirler. Lâkin Muhammed Mustafa'nın mucizesi berekâtiyle asla harekete güçleri yetmez. Han hazretleri dört yüz bin Kazak esiri-

nin damga pahasının yüzlerini mirzalarına ve askerlerine, yüz binini karacı halkına ve kapı kullarına, yüz binini imam, hatip, âlim, salih, şeyh ve sofilere bahşiş verdi. Yüz bini de kendisine kalmış iken onun da elli binini bölgeçlere, hâtıplara, atalıklara, emekdaşlara, ot ağalarına, hân kazakdaşlarına, ihsan etti. Bu tertip üzere bütün vilâyet âyânı bu şartlara ve anlaşmaya razı oldular. Bunun üzerine Hân ağaları hemen kazalara gidip pra toplamaya başladılar. Bir anda yedi yüz yetmiş nil adanın içinde olan esirleri yazdılar. Daha önce kadıların yazdıklarının dışında Hânlara ait esirleri de yazınca altı yüz bin esir yazıldı. Yüz yirmi iki bin civarında kadın defke sayıldı. İki yüz bin kopene çocuk (kopene - olgunlaşmamış çocuk), yüz bin altı yüz adet de hür defke yazıldı. Bu defke kızlar ve kopene çocuklar ile marya cariyeleri yazmak kanun değil iken yazılmıştır. Yazma işi bitince para toplamak için taraf, taraf ve kol kol tüfekli askerler kazalara gidip Haccac zalim - Yusuf gibi Kırım adasını vurmağa başladılar. Ben: «Bire canım Kırım'da ne çok esir varmış» dediğimde Tamanlı Ali Can Mirza: «Evliya Çelebi, dört beş yüz binden fazla câriye kadın vardır. Eğer onlardan, kopene ve defkelerden Han birer altın alırsa belki âsi olup, Osmanlıya karşı kor. Zira bu Çoban - Giray soyundan ..... Han ..... Hân (isim yok) Osmanlıya isyan edip yeniçerileri kıragelmiştir. Allah korusun. Birkaç gün sonra sen gör, Kırım'da neler olur. Dilerim siz Mehmet Paşa ile burada bulunmayasınız ve Devlet kapısına yönelmiş olasınız» diye nice endişe verici sözler söyledi.

Bir gün gördük ki, esirlerden damga pahası almaya giden Han ağalarının başları yarık, kolları kırık ve gözleri akık hâr, hâr soluyarak ve feryat ederek Hânın görünüşüne gelip: «Şirin beyleri bizi vurup, kovup, bu hale koydular. Kaça kaça geldik» diye şikâyet ettiler. Hân da: «Öyle olur feraçlarım, öyle olur.» diye peltek konuşmasiyle söyleyip, aldırış etmedi. Meğer şirin beyleri bu ağaları vurup, topladıkları paraları ellerinden alıp kovarlar. Ertesi günü Kırım adası içinde bir kargaşalık olup, silahlı sadak ve savatlı askerleri Kayabaşında toplanırlar. Çoban - Girayoğlu Hân'ı ve veziri İslâm Ağayı görünüşüne kapatıp (biz bu anlaşmayı kabul etmeyiz) diye Tatar lisanı ile nice sözler söyleyip feryat ederler. Fırka fırka ve kol kol olup bağırışırlar. Öğle vakti aralarına sözü geçerli kimseler girip hepsine evvelden olduğu gibi birer altın ihsanlar verip, «Fatiha» okunup askerler yatıştırılır ve yapılan anlaşma da tekrar kaldırılır.. Ertesi gün yine şirin beyi askerleri ayaklanıp, Bahçesaray üzerine gelip: «Biz bu esir damgası zulmünü ettirmeziz, Hân'ı, veziri İslâm Ağayı, kazaskeri ve Hân'ın Kalga sultanını isteziz» diye bağırışırlar. Hân onlara: «Alay olsun, karacılarım, şirinli ve nekerlerinden asla esir damgası alınmasın. Ama karacılarım Moskov kâfiri üzerine hemen seferim var, hazır olun, işte sizin esir damganızı bağışladım...» deyince bütün

şirin askerleri memnun kalıp, «Hele Hân'ı zor ile korkutup, damgayı bağışlattık» deyip, rahatlayıp illerine giderler. Sabah olunca şanı yüksek Hân hemen Moskov seferi için at bağlansın diye tellallar çıkarttı. Hân, bin adet yararlı, ün yapmış tüfekli asker, Kalga Sultanı beş yüz, Nureddin Sultan beş yüz, Hân veziri İslâm Ağa üç yüz aded tüfekli asker yazdılar. Daha önce Çerkez vilâyetinde rehin olan Çoban Sultanlar da henüz iki bin tüfekli asker ile gelmişlerdi. Böylece toplam dört bin üç yüz tüfekli asker hazır durumda idi. Seksen bin adet de Tatar atlısı hazırlanmıştı. Hân'ın bin asker yazdırdığını işiten Şirin beyleri, dahaki Hânlar beş yüz asker yazdıdırdı deyip Han'ın çağırdığı sefere gelmediler. Karasu şehri yakınında Akkaya adlı şehrin sahrasında kırk bin asker ile toplandılar. Bahçesaray'ı basıp Hân'ı, Kalga Sultanı, vezir İslâm Ağayı öldürmeye karar aldılar. Bu haber hemen Hân'a ulaştı. Hân derhal tüfekli askerlerini Bahçesaray'ın etrafına kayaların başına ve derelerin ağızlarına açtırdığı metrislere yerleştirdi. Kefe eyaletinde olan Tat ili ağasına haber gider. Gece yarısı iki bin tüfekli askerle gelen Tat ili ağası askerleri ile bir merkezde hazır durdular. Sonra Kalga Sultanı ve Vezir İslâm Ağayı karadan getiren Osmanlının Silistre, Niğbolu, Vize, Kırkkilise ve Çirmen ile Bender sancaklarının askerleri —ki çoğunluğu Bucak Tatarı ve Dobruca askerleri idi— altmış üç bin Rumeli askeri olup Bahçesaray'ı kuşatıp hazır durdular. Osmanlı donanması ile Tatar Hanını getiren Ammar-zâde kaptan paşa, elli birinci cemaat odasından çıkan Yeniçeri ağası Nakkaş-zâde Şaşı-Mehmet Ağa da üç bin Kapıkulu askeriyle Bahçesaray'da hazır idi. Mansurlu Kaya Bey de on bin seçme asker ile gelip Hân'a baş vurup bağlı olmuştu. Karasu şehrinde toplanan Şirinli askerleri Hân'ın yanında yüzelli bin ateş saçan silâhlı askerin olduğunu işitince kaçmaya karar verdiler. Bahçesaray'ı vurma hazırlıklarını Allah'ın takdiri bozmuş, evdeki hesap pazara uymaz sözünün gereği hepsi dağılıp yerlerine gittiler. Hân bu haberi alınca hemen Hazret-i Peygamberin sancağını dua ile hazineden çıkarıp, yüz kese para yanına alarak: «Her kim mü'min, muvahhit, müslim ise Hazretin sancağı dibine gelsin.» dedi. Allah'ın büyüklüğü o inançlı Tatar halkı Resulullah'ın sancağını görünce deniz gibi asker bir yere toplanıp saf saf oldu.

BAHÇESARAY'DAN NAHŞIVAN İLİNE ŞİRİN BEYLERİ ÜZERİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI VE SİRİNLİ HALKININ DURUMU HAKKINDADIR

Bu Şirinliler, Moskov seferi için Resulullahın sancağı altında toplanmaları için kendilerine gönderilen elçiyi dövüp sövüp sancak altına gelmeyi kabul etmeyip Allah'ın emrine göre hareket etmiyerek gelmediklerinden Hân hazretleri bu şirinlinin öldürülmeleri için dört mezhep

müftüsinden de fetva aldı. Hareket davul ve boruları çalarak, Resulullahın sancağını açarak Bahçesaray'dan savaşa niyet edilip çıkıldı.

Akmescit ve Karasu şehirleri menzilleri geçildikten sonra beş saat kıbleye doğru gidildikten sonra Nahşıvan nahiyesine geldik. Şirin beyleri, Şirinli hududuna bu kadar askerin ayak bastığını haber alınca üç yüz adet Çatal atlı Tatarı askeri can pazarına düşüp bütün mallarını, kadınlarını ve çocuklarını bırakıp kaçarlar. Kırım adasının Çekişke kalesi yakınındaki Erbat geçidini geçerlerden birçok yarar yiğitleri geçitte boğulur. Hân, onların kaçtıkları haberini alınca hemen peşlerine düşer. Şirinlinin baş düşmanları olan Mansurludan ve Karasu halkından üç bın adet zor batar yiğiti gönderir. Onlar da Sasılık denilen geçidi geçerler. Heyhat sahrasında Şirinliyi kovalarlar. Şirinliler ile birlikte olan üç yüz adet Kalmuklara rastgelirler ve hepsini kırarlar. Ama Şirinliler Çatal atlılar ile Azak kalesinde Süleyman Paşaya ve Molla Gani Paşaya varıp, canlarını atıp kurtuldular. Fakat birer atları ile kalıp, mal ve yakınlarından ayrı kaldılar. Bu Şirinlinin başlarına gelen acı durum hep Mehmet - Giray Hanın bedduasıdır. Mehmet - Giray Han'ın eline veya yeni Hân'a veririz diye esir Şeremet vezir ile diğer esirleri zorla aldıkları zaman Mehmet - Giray Han: «yakın zamanda siz de benim gibi yalnız başınıza kalıp, ailenizden ve çocuklarınızdan ayrı olasınız» diye beddua etmişti. Mehmet - Giray Han'ın duası Allah katında kabul olunup, sekizinci ayda bunların başlarına böyle bir belâ gelip, Çoban - Giray Hân bütün Şirinliyi ailelerinden ayırdı. Şirinliler, Azak kalesinde de durmadılar. Allah onları Dağıstan'da bulunan Mehmet - Giray Hân'a muhtaç edip, onun yanına Dağıstan'a kaçtılar. Mansurlular, Şirinlinin Azak kalesinde kalamayıp Dağıstan'a kaçtıklarını Çoban - Han'a bildirdiler. Hân hemen Karasu sahrasından kalkıp Şirinlinin Nahşıvan ilindeki mallarını, erzaklarını, bağ, bahçe, bostan, saray, hayvan ve akarlarına el koyup, diğer mallarını yağma ve talan ettirdi. Kırım halkı zengin mallar sahip oldular.

Han hazretleri bu kadar malları aldıktan sonra oradan tekrar Bahçesaray'a döndü. Kırım adasındaki esirler için beşer kuruş damga pahası toplamak üzere yüzlerce ağa kazalara gittiler. Zulüm ile o kadar çok para topladılar ki bu zulmü Yusuf Haccâc bile yapmamıştır.

Bir zulüm olayı:

Çoban - Giray Hân'ın veziri Sefer Ağa oğlu İslâm Ağanın, babasının öldürülmesine Kırımlılar sebep olduğu için intikam almak üzere esir damga parası bahanesiyle Kırım halkına ettiği zulmünü yaşlı kimseler şöyle anlatır:

«Böyle zulüm ve işkenceyi baba ve dedelerimizden işitmedik. Kırım,

Kırım olalı böylesini kimseden görmedik. Buraya gelen Hülâgû Hân, Toktamış Hân, Cengiz Hân, Gün Batı Hân, Kerim Hân, Minkli - Giray Hân, Fethi - Giray Hân, Semiz Mehmet - Giray Hân, Bahadır - Giray Hân, İslâm - Giray Hân ve şimdi Dağıstan'a giden Mehmet - Giray zamanlarında böyle zulüm ve işkence görmedik.» Eğer Tatar halkının bu zulümden dolayı ettikleri feryadı ve şikâyeti işittiğimiz ve dinlediğimiz şekilde kendi dillerince yazmaya kalksak anlatması güç olur ve anlaşılamaz. Garip bir dilleri vardır. Hakikaten Kırım fakirine öyle zulüm yapıldı ki bazı kimseler esirlerinin hatırı için çocuklarını pazarda satıp esirlerinin baş paralarını ödediler. Üç beş esir bir altına çıkıp kimse rağbet etmedi. Esirler ayaklar altında yok pahasına satıldı. Bunu anlatmamızdan şudur ki, Kırım'da yüz bin asker olup bir sefer sırasında yetmiş, seksen bini Hân ile birlikte atlanır. Altı yüz bin kadar esir elleri, kolları ve ayakları boş olarak dağlarda, bağlarda ve tarlalarda gezerler. Buna rağmen altı yüz bin Kazak kâfirinden biri dahi Kırım adasından kaçmağa kadir değildir. Zira bütün Kırım askeri Hân ile sefere gittiklerinde Kırım'ın Nogay ve Badrak kadınları hemen atlanıp, bellerine kılıç ve sadak bağlanıp esirleri ile bağlara tarlalara ve dağlara gidip, ekim işlerini görüp, kocaları seferden döndüklerinde hazır mahsul bulurlar. Onun için Kırım halkı, Kazaklarının damga parasına ve zulme katlandılar. Allah kurtarsın. 1077 senesinde Kırım'da Mehmet - Giray Hân'a Osmanlı padişahının fermanı ile vezir Köprülü - zâde Fâzıl Ahmet Paşadan mektuplar geldi. Mektuplarda şöyle deniliyordu:

«Sen ki sabıka Kırım Hânı Mehmet - Giraysın. Hatt-ı şerifim vüsul buldukta yetmiş yedi sadaklı ve zırh kütahlı sultanlarınla Asitâne-i saadetime gelesin. Kırım Hânlığını Çoban - Giray Hân'a ihsan eyledim.»

Mehmet - Giray Han ecdadından kalan on Mısır hazinesi parayı, bu kadar malı, bu kadar yakınlarını ve körpe çocuklarını bırakıp o ihtiyar padişah ağlaya ağlaya Dağıstan padişahına beraber gittik. Bu da Kırım'da esir damgası parası zulmünden daha ağır zulüm idi vesselâm.

Bu esir damgası parasından günden güne Hân'a, vezir İslâm Ağaya hesapsız öyle haram para ve hazine geldi ki koyacak hazineler ağızlarına kadar doldu. Hân'ın gözü bu kadar bin kese para görünce ömrünün sonuna kadar yeter deyip, kendisini İstanbul'dan getiren donanma kumandanı Ammar-zâde kaptan Paşaya kırk kese, kadırgadaki leventlere on kese, yeniçeri ağasına kırk kese, yeniçerilere on kese, cebeci ve topçu ocaklarına onar kese, Kalgayı ve veziri karadan getiren Silistre, Niğbolu, Vize, Kırkkilise ve Çirmen sancakları askerlerine beşer kese, Bucak Tatarı askerlerine beş kese, kendisinin Kırım kapıkulu askerlerine on kese, bütün sekbanlarına on kese, Tat ili halkına beş kese, velhasıl bir haftada iki bin kese dağıtıp Kırım halkını sevindirdi. Sonra damga-

dan elde edilen haram paradan beş yüz Kazak esiri, yüz kız, yüz oğlan, yüz adet gümüş eğerli yorga at, iki yüz çıplak yorga at, beş yüz adet Kırım beygiri, yüz çift çeşitli doğanlar, karugalar ve lâcinler, yüz adet eğitilmiş köpekler, tazılar, yüz çift alaca köpek zağralar ve binlerce çeşit altın ve gümüş kaplar, kâseler ve tabaklar toplayıp veziri İslâm Ağa ile bu hediyeleri ve yüz kese parayı Osmanlı padişahına, vezir-i azama, Valide sultana, şeyhülislâma, kazaskere, İstanbul mollasına ve diğer ileri gelen kişilere gönderdi. Ertesi gün Kefe'de bulunan Ak-Mehmet Paşaya yirmi kese para, elli baş at, yirmi adet yorga beygir, on adet Leh, Çerkez ve Rus kölesi, bir hanto arabayı iki yüz cirit atlı ile hediye olarak gönderdi. Ayrıca mektup ta gönderip Mehmet Paşayı Bahçesaray'a davet etti. Mehmet Paşa hediyeleri alınca memnun oldu. Azak'tan gelirken Çerkezistan içinde olan Şirin beyinin oğlu Sübhan Gazi ağanın oğlunu da Nevruz kalesinden yanına aldı. Kefe'den Bahçesaray'a dördüncü günde girerken Allah'ın büyüklüğü, Hân ile binlerce silahlı, seçkin asker Mehmet Paşayı karşılamaya çıktı. Paşaya büyük ziyafetler verildi. Adamlarına konaklar ayrıldı. Paşa, Hân ile Şirinliyi barıştırdı. Yemin-i billah ve aman yazısı ile Başkapıcıbaşı ve Halim efendi gidip Şirin beyini getirdi. Şirin beyi ve Süphan Gazi oğlu el öptüler. Süphan Gazi Ağanın borç defteri üzerine de bir af kalemi çekildi. Onu da getirmek için oğlu ile kapıcıbaşı gitti. O dahi gelip el öptü. Böylece Kırım vilâyeti huzur ve sükûn buldu. Hân da Mehmet Paşa sayesinde tek hükümdar oldu. Ramazan ayının girmesiyle her gece özel toplantılar yapılıp, sohbetler edilerek eğlenildi. Zira Ak-Mehmet Paşayı Mehmet-Giray Hân'ın yaptırdığı görünüşe kondurmuşlardı. Her gün yiyecek ve içeceği verildikten başka yüz kuruş da cep harçlığı verilirdi. Ben hakir kula da Hân hazretlerinin iltifatı olup merhum şehit Sefer Gazi Ağanın konağı verildi. İslâm Ağa vezir olup İstanbul'a gitmiş olduğundan küçük kardeşi Mehmet Mirza bana ev sahipliği yapmaktaydı. Bütün yiyecek ve içeceklerimiz içeri haremden Ayşe kadından gelmekteydi. Yiyip içip zevk ve safalar etmekteydik. Hân tarafından bana bir kat elbise ile bir samur kürk hediye edildi. Mehmet Paşa ile birlikte Bahçesaray'da tam yirmi gün oturduk. Havanın soğukluğu biraz azaldı. İbibik kuşları ötmeğe başladı. Mehmet Paşa ile Hân her gece yedişer, sekizer saat oturup Kırım bilginleri ile ilmî konuşmalar yaparlardı. Mehmet Paşa büyük bir bilgin olduğundan Hân hazretlerinin ve Kırım bilginlerinin huzurunda şöyle der:

«Canım efendiler, pek müşkilimdir. Acaba bu Kırım vilâyetine Tatar kavmi ilk defa hangi asırda sahip oldu. İlk defa burayı fethedip, hükümdar olanlar kimlerdir? Hân ve Giray diye neden isim koydular?.»

Paşanın bu sorusu üzerine hemen, Kırım kazaskeri olan bilginlerden Murtaza Ali efendi buyurdular ki:

«Bizim Tatar kavmi ilk defa Hazret-i Davut nebi aleyhisselâm zamanında Hata, Hunen ve Çin'de idiler. Orada çoğalarak oradan gelip Maveraünnehirde Mahan vilâyetinde yerleştiler. Hazret-i Peygamber'in saadetli zamanlarında Cengiz Hân çıktı. Cengiz Hân ile Osmanlı amca oğullarıdır. Osmanlının cedleri Süleyman Şah ve Ertuğrul, Rum ülkesine giderler. Bizim Cengiz Hân da İdil nehri kenarlarında yerleşir.. Burada çoğalarak Heyhat sahrasına ve Kırım vilâyetine dağılırlar. İşte bizim Emrem Atalıkta geniş, güvenilir, güzel bir tarih vardır. Okunduğunda hepimiz ondan yararlanırdık.»

Meğer Emrem adlı atalığın tarihi koynunda imiş. Çıkarıp Halim efendiye okudu. Emrem atalık yüz yirmi yaşında bir kart Kazak, Borak, Orak, köse ve boyu kısa adamın soyundan Tohtamış Bay adında bir tarihçinin eseri olduğundan Emrem, koca dedelerinin eserini koynundan çıkarıp okunmağa başlandı. Çağatay dilinde yazılmış, açık, seçik bir Tohta Bay Çağatay tarihidir.

TOHTABAY TARİHİNE GÖRE İLK DEFA KIRIM ADASINA SAHİP OLAN HANLAR HAKKINDADIR

Cengiz Hân, Kıpçak çölünde Toktamış Hân ile tam üç sene savaş eder. Sonunda üstünlük Cengiz Hân'da kalır. Toktamış Hân yenik olarak Hazar denizinden geçip karşıya İran topraklarına kaçar ve orada yerleşir. Cengiz Hân kendi oğullarından en büyüğü olan Cuci Bay'a, Baluhân, Kazan, Bulgar, Rus ve Kozak vilâyetlerinin hanlığını verir. Cuci Bay, Baluhan'da oturup, burayı kendine merkez ettiği için ona Hân diye isim verdiler. O da giderek ünlü bir şah olur. Moskov kralını kendine bağlayıp haracını alır. Ama o sırada Kırım'da Cenevizliler olup, denizde ve karada büyük bir krallık olduğu için Ceneviz kralı Cuci Hân'a önem vermez.. Cuci Hân da Kırım üzerine büyük bir ordu ile yürüyüp aman ve zaman vermeden Kırım ülkesini Ceneviz kâfiri elinden güç ile ilk olarak fetheder.. Deniz kenarında olan kalelerden İnkirman, Sarkirman, Balıklağa, Menkub, Kefe, Çekişke ve diğer kaleler kefere elinde kalmak üzere Cuci Hân ile Ceneviz kralı barış anlaşması yaparlar. Böylece Kırım adası sahralarında Tatar elinde kalmıştır. Kırım adasının ilk fethedeni Cuci Hân fetihten altı ay sonra vefat eder. Altı adet oğlu kalır. Büyük oğlu ile diğer beş kardeşi Kırım'ı üleşemezler ve birbirleriyle savaşa girişirler. Nihayet büyük kardeşleri Bereket Hân, dedeleri Cengiz Hân'a varır. Cengiz Hân: «Hay benim oğlumun oğlu cânım, sen safa geldin,» deyip nice ikramlarda bulunur ve Bereket Hân'ın gelmesinden son derece memnun olur. Kırım Hânlığını ferman ile Bereket Hân'a verip, diğer beş kardeşinin de Kıbçak'a gelmelerini emreder. Bereket Hân, Kırım adasına tek başına hükümdar oldu. Ülkeye nizam ve intizam verdi.

Allah'ın hikmeti altı ay sonra Cengiz Hân rahmetli oldu. Öldü denemez. Zira Hazret-i Peygamberin (ikra bismi rabbikel'a-lâ) âyet-i kerimesiyle başlayan mektubuna saygı gösterip, ayağa kalkıp, öpüp, başı üstüne koyup, İslâm dinini kabul etmişti. Ama «Ancak Kâbeye gidemem, zira Kâbeye varıncaya kadar birçok hükümdarı atlayıp geçemem, hepsi bana hasımdırlar, güvenli yol yoktur ki Kâbeye gideyim; ..... sene yaşamış yaşlı bir kişiyim, zekerimi kesemem, sünnet olamam...» diye özür dileyip diğer farzların hepsini kabul ettiği için biz ona müslümandır deyip merhum oldu deriz. Sözün kısası Cengiz Hân merhum olduktan sonra oğlunun oğlu Bereket Hân, Cengiz Hân'ın yerine tek başına Hân oldu. Bir gün ona da Allah'ın hidayeti vurup can ve gönülden iman edip, müslüman olmuştur. İlk olarak sünnet olduğu için Tatarlarda sünnet bundan kalmıştır. Yüzer, ikişer yüz kişiyi birden sünnet ettirip, üç gün üç gece düğünler edilip zevk ve safalar yapıldı.

Kırım'da Eski Sıla şehrini, Aşlama bahçesini, Bahçesaray'ı ve Eski Yurd'u yaptıran Bereket Hân'dır. Gayet cesur ve ünlü bir Hân olup bütün hükümdarlara üstün gelip, hepsini haraca bağlamıştı. Topladığı mal ve parayı askere vermek suretiyle iki yüz bin savaşçı, hüner sahibi, yiğit askere sahip olmuştu. Heyhat sahrasında iki yüz bin otağa sahip idi. Bin ata bir otak denirdi. Altmış bin otak deve, altı yüz bin otak sığır vardı. Diğer hayvanlar da Küçük Heyhat sahrasında otlayıp, gezinirlerdi ki sayılarını Cenab-ı Hak bilirdi. Allah Teâlâ Bereket Hân'a bu derece bereket vermiştir.

Bereket Hân'ın bu deerce mala, mülke, paraya ve askere sahip büyük bir padişah olduğunu işiten Hülâgû Hân, hasetinden Kırım'a Bereket Hân üzerine dört yüz bin askerle gelirken Bereket Hân bunu haber alır. Hemen yüz bin adet rüzgâr süratli, düşman avcısı, savaşçı Tatar askeri ile 661 tarihinde Kırım'dan çıkar. Küçük Heyhat sahrasında Azak kalesi altında Kıbçak çölünde konaklamış bulunan Hülâgû Hânın ordusuna seher vakti hücuma geçer. Öyle bir kılıç vurur ki Hülâgû Hânın askerlerinin çoğu kılıçtan geçirilir. Kurtulan bin kadar askeri ile Hülâgû Hân İdil nehrini geçip canlarını kurtarırlar. Çok miktarda mal, Bereket Hân'a kalır. Bereket Hân da bereket olsun deyip zaferle Kırım'a gelir. Hülâgu Hân da bu dert ile nice zaman başıboş gezip, bütün padişahlara sığınmak istedi ise de hepsi onu hor ve hakir görmüş sonunda derdinden Mecusi dininde ölmüş ve yeri cehennem olmuştur. Yerine oğlu Abaka Hân padişah oldu. Bütün hükümdarlara mektuplar gönderip bağlılıklarını yeniletti. Ama Kırım'da Bereket Hân, bir İslâm padişahı olup Hz. Muhammed'in dininden olduğu için «öyle dinsiz birine varıp, nasıl bağlı olurum» deyip Abaka Hânın mektubunu parça parça ederek elçisini de kovdu. Hülâgû oğlu Abaka Hân, bu haberi alınca babasının

bozulup, üç yüz bin askerinin kırılmasının intikamını almak için iki yüz bin asker ile Kırım vilâyeti üzerine yürüdü. Henüz İslâmlık ile şereflenmiş Bereket Han ile seksen bin seçkin, yiğit İslâm askeri Kırım'ın Ur ağzı denilen yerinden dışarı Küçük Heyhat sahrasına çıktı. Bereket Hân ile Abaka Hân burada savaşa girişirler. Allah'ın emri ve Muhammed Mustafa'nın mucizesi berekâtiyle Bereket Hân, Hülâgû oğlu Abaka Hâna öyle bir Muhammed satırı vurur ki Abaka'nın babası Hülâgû Hânın Bağdat'ta Abbasî halifesi Mustasım Billah'a ettiğinden eder. Yüzelli bin Abaka Hân askerini kılıçtan geçirir. Ur kalesi dışındaki Cerikli denilen yerde «tepe tepe Abaka Hânın kılıcına uğrayasın» sözü meşhur olmuştur. Sonra Bereket Hân, Abaka Hândan kalan ganimet mallarını askerine dağıtarak zaferle Kırım'a girdi. Böylece Bereket Hân günden güne cihangir bir padişah olur. Allah'ın hikmeti o sene Turla ve Tuna nehirleri dörder ay donarlar. Bereket Hân, iki yüz bin asker ile Tuna nehrinin öte yanına Edirne tarafına geçti. Önce İstanbul tekfuru olan kral Kostantin'in vilâyetlerini tâ Edirne, Filibe, Sofya, Kavala, Selânik, Siroz, Zenciye, Tırhala, Yanya, Keşdire ve Atina şehrine varınca sahilde ve karada bulunan yedi yüz adet büyük şehri yağma ve talan eder. Hesapsız mal, mülk, para ve esir alıp, bütün şehirleri yakar, yıkar. Yedi ayda yine Tuna nehri kenarına gelip, binlerce gemi ile Akkirman tarafına geçer ve selâmetle Kırım'a girer.

Bereket Hân, 665 senesinde seksen bin askerle Kırım'dan çıkıp Belh, Buhara, Turan, Çin, Maçin, Hata, Hınta, Fağfur ve Türkistan'a at salıp serkeş padişahlara baş eğdirdi. Bin sekiz yüz kadar Tatar bilginini yanına topladı. Onları saygı ile Kırım'a getirdi. Hepsine câmi, medrese ve evler yaptırdı. Gün geçtikçe Cengiz oğulları yayılıp ün yaptılar. «Kalem ve kılıç sahibi» diye Kırım'da ilk defa bunlar hutbe okuttu. Paralarını at resimli olarak kestirdi. Zira ev ve savaşları ve bütün işleri at ile olurdu. Hakiki bakır para kazdılar. Günden güne Tatar bîlginleri ile bağdaştılar. O asırda sadece Kırım adasında üç bin adet fetva sahibi Tatar âlimi varmış. Bereket Hân onlar ile şöhret bulup, kendisi ve İslâm askeri gürleyip, Kırım'da Cenevizlileri haraca keserler. Bereket Hân 666 senesinde merhum olur. Eski Sıla'da defnedilmiştir. Kendisinin bir yaşında bir oğlu olduğundan atalıkları birbirine düşerler. Sonunda Cengiz Hân'ın hayatta iken veliaht edindiği dördüncü oğlunun oğlu, annesi Tulı soyundan olan (Tagar Hân oğlu Münkertim Hân)'ı Hân edip Kırım'a getirdiler. Bu da Moskov, Çeh, İsveç, Felemenk, Macar, Kurs, Nemse, Slavon, Tot ve Karol krallarını hep haraca keser. Karaku vilâyetlerinden Danıska vilâyeti seferine gidip hesabını Allah bilir hazine ve esirlerle Kırım'a döner. O da Allah'ın emrine uyarak vefat eder. Makamı Cennet olsun. Kabri Manfit ilindedir. Yerine kardeşi (Togar Hân oğlu Tedan Hân) İdil nehri sahrasındaki Saray şehrinden gelip Kırım vilâyetine Hân

olur. Bunun zamanında Leh kazağı, Kırım'ın batı tarafındaki Avlota limanına girip Sarkirman kalesini Cenevizlinin elinden alır. Tedân Hân bu kaleyi kurtaramadığından Kırım halkı Tedân Hân'a karşı ayaklanıp Hânlıktan indirirler. Yerine 690 tarihinde Münkertim oğlu (Dağdağa Hân) Hân olur. Kendisi eğlenceye, fesada, kötü huylara düşkün olduğundan Ceneviz, Moskov, Leh, Kostantin, Edirne, Sırp, Bulgar, Eflâk ve Boğdan ile diğer kâfir kralları yüz bulup Kırım'ın bazı yerlerini yağma ve talan etmeğe başlarlar. Sarkirman kalesini bu da Lehlilerden almağa gayret göstermedi. Meğer bu Mağdağa Hân ecdadı gibi dinsiz olup, putperest olmuş. Kırım halkı, bilginleri ve salihleri bu durumu öğrenince ayaklanarak Dağdağa Hânı öldürmek isterler. Ama Dağdağa Hân bir fırsatını bulup Menkub kalesindeki Ceneviz kâfirlerine kaçar ve şapka giyer. Ertesi sabahleyin leşi, aşağıda kayalar dibinde boynunda altın haçlar olduğu halde bulunur. Yine o bölgede bulunan meşatlığa murdar leşini gömerler. Halen buradan gelip geçen Tatarlar meşatına lânet okuyup, tükürürler. Ondan sonra yerine (Özbek Hân) Hân olur. Gayet ağırbaşlı, yumuşak, dindar, adaletli, müslüman bir Hân olduğundan Kırım vilâyeti içinde yer yer, köy köy eşkiyalar türeyip, Kırım'ın içini karıştırırlar. Bu durumu Mâverâünnehir'de bulunan Toktamış Hân öğrenince fırsat ganimettir deyip yüz bin asker ile Kırım üzerine gelir. Allah'ın hikmeti o gayet dindar, yumuşak Özbek Hân'ı Toktamış Hân bozguna uğratır. Özbek Hân Kırım'dan Kıbçak'a, oradan da Semerkant'a Timur Hân'ın yanına düşer ve ona sığınır. Beri tarafta Toktamış Hân, Kırım'a Hân olur. Kırım halkı da zorunlu olarak ona bağlılıklarını gösterirler. Timur Hân, Özbek Hân'ın ricası ile intikam almak için yüz bin çatal atlı, cengâver askeri ile ılgar edip, Özbek Hân'ın öncülüğü ile yedi gün, yedi gecede Kırım'a girer. Şehri yaka, yıka, Toktamış Hân askerini kova, kıra, Kırım diyarını harap eder. Bütün bilginleri alıp Belh ve Buhara'ya götürür. Toktamış Hân gemi ile Trabzon vilâyetine kaçar. Bir zaman orada kalır. Beri tarafta Timur Hân Kırım hanlığını yine Özbek Hân'a verir. Sonra Timur Hân, Kırım vilâyetine üç kere daha gelir. Kıbçak, Azak ile Kırım arası, Özü nehri kenarları ve Doğan geçidi denilen yerlerde harap ettiği yerler ve İslâm mezarları halen durmaktadır. Timur Hân'ın bir oğlu Akmescid'in güneyinde, Çadırdağı yaylağı eteğinde gömülüdür.

Ak-Mehmet Paşanın sorusuna cevap vermek için Toktabay tarihi böyle okunmuş ve ilk defa Kırım'a Cengiz Hân oğlu Cuci Hân sahip olmuştur dendi. Sonra Mehmet Paşa: «Kırım adası Osmanlı eline nasıl geçti?» diye sordu. Emrem Atalık: «İstanbul'u fetheden Sultan Mehmet, İnkirman ve Olutakirman'ı Leh elinden alıp Kırım'ın bir köşesini ele geçirdi. Sonra Mingli-Giray Hânın yardımı ile Sultan Bayezid'in veziri Gedik - Ahmet Paşa Kefe kalesi, Sadak, Kere, Balıklava, İnkirman ve Sar-

kirman kalelerini Ceneviz kâfiri elinden cenk ve orman ile aldı. Kâfirler Azak kalesine gidip, Kefe kalesinde Şehzâde Korkut'u Kefe hâkimi yaparak Osmanlı tahtı ettiler. Bizim Hânlarımızdan Mingli-Giray Hân ile Sultan Bayazıt'ınız arasında Kırım adasının sahraları Kırım Hânlarının, dağlarda ve deniz kenarlarında olan bütün kaleler Osmanlının olsun ve bir Kırım şehzâdesi Yanbolu şehrinde rehin dursun diye anlaşma yapıldı. Bugüne kadar Kırım'ın yarısına Osmanlı ve yarısına da Hânlar sahiptirler. Mingli-Giray Hân, Osmanlı ile Akkirman ve Kili kalelerini fetihlerinde bulunduktan sonra merhum oldu. Kara Şemseddin Hazretleri Mingli-Giray dedikleri için Hânlara giray derler. Osmanlıya hünkâr derler. Mingli-Giray'dan sonra Selâmet-Giray, Bahâdır-Giray, İslâm-Giray, Mehmet-Giray (iki kere Hân oldu, şimdi Dağıstan'dadır) Hân ve şimdi de Hânımız Çoban-Giray Hân'dır. Allah teâlâ hatalardan saklayıp, ocağı devamlı olsun,» deyip Hân huzurunda böyle duâlar etti.

Bu geceki sohbetimiz hep tarih zevki oldu. Ertesi gün Ak-Mehmet Paşa, Hân'dan izin alıp, İstanbul'a gelmek üzere yola çıkacağı yerde Hân hazretleri Paşa'ya onbeş kese kuruş, beşbin altın, on esir, on yorga gümüş eğerli at, ikiyüz Tatar eğerli adamları için at, yirmi adet Çerkez kızı, Paşa'nın kardeşine ve oğlu beye, kethüdâsına, divan efendisine ve diğer kişilere çeşitli hediyeler verdi. Bana da Hân diğer ileri gelen dostlarımız, onbir esir on yorgo at, oniki baş Nogay atı, üç kat elbise ve sekizyüzyetmiş kuruş verdiler.

AK - MEHMET PAŞA İLE KIRIM'DAN İSTANBUL'A GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Bütün dostlarımızla vedâlaştık. Hân hazretleri de binlerce asker ile atlanıp, Mehmet - Giray Paşa'yı uğurladı. Bahçesaray'dan batıya doğru, avlanarak gidip, altı saatte Kamışlı sılası menziline geldik. Oradan yedi saat kuzeye gittik.

Çöpçü - Mehmet Efendi Köyü :

Beşyüz evli, büyük bir Tatar köyüdür. Burada Mehmet efendi sevilip, sayılan, duâsı kabul olan mübarek bir kişidir. Bu köyde demirden dövme kazanlar yaparlar. Herbir kazana birer, ikişer sığır sığar. Madeni Kırım'da Çadır dağından çıkarılır. Rum'da, Bosna serhaddinde, Kara Daniska'da, Erzurum vilayetinin Kığı sancağında, Kırım'ın Çadır dağında demir madeni başka bir madendir. Kigı'da ve Kara Danıska'da demirden top gülle dökerler. Burada da demir kazan dökerler. Belh, Buhara, Şeminkar, Güştan ve Multan vilayetlerine varınca bu Çöpçü - Mehmet Efendi köyü kazanları meşhurdur. Mehmet Efendi'nin hayır duâsını alıp, elini öptükten sonra beş saatte gelişmiş köyleri geçip Baylar kö-

yüne geldik. Burada Hân ile Mehmet Paşa birbirine vedâ edip Hân Kırım'a, bizler de kuzeye doğru dokuz saat gittik. Tuzla köyü menziline geldik. Burayı daha önce anlatmıştık. Büyük bir tuzladır. Buradan da beş saat kuzeye doğru gittik.

Ferah - Kirman Kalesi Menzili :

Yani Ur ağzı kalesidir. Kırım adasının bir yanı da burada son bulur. Bu Kırım adası Karadeniz'in kuzeyinde üçgen şeklinde, yediyüzyetmiş mil çevreliğinde bir adadır. Kıble tarafı Tat ile dağlarıdır. Sekiz aded metin kaledir. Osmanlıların Kefe eyâletidir. Adanın kuzey yarısı bağsız, bahçesiz, çöl yerlerdir. Binaltmışyedi parça ma'mur, şenlikli câmi, mescid ve medrese vardır. Her biri birer insan denizidir. Hepsi Tatar Hânlarının idaresindedir. Bu hesaba göre Kırım Hânlarının sahip oldukları yerler adanın yarısıdır. Yüzbin asker çıkar. Altıyüzbin kadar Kazak esiri yazılmıştır. Yüzbin bilgin, imam, hatip, fakir, yoksul, kadı ve şeyh yazılmıştır. Yüzbin kadar da kara ve deniz tüccarı ile sanatkâr sayılmıştır. Hergün üçbin koyun, ikiyüz sığır, kırk elli at ve kırk elli deve kesilir. Günde yedibin kile buğday harcanır. Yüzbinlerce at beslenir. Kırım halkının en çok ilgi gören işi savaştır. Yiyecekleri at, deve, sığır, içecekleri ise at ve deve sütü ile kımız, boza, talkan ve bal suyudur. Tatarlar ekmeği az yerler. Ekmek yemeyeni de çoktur. Yedikleri darı, giydikleri deri, evleri saz, kendileri nâsâz diye meşhur sözler söylenir. Bütün Tatarlar tütünü çok içerler. Dumanını asla dışarı salmazlar. Dumanı çekip, mest olup yıkılıp, sarhoş olurlar. Ama son derece cesur, zorlu, bahadır, hünerli, yiğit kişilerdir. Develeri arabalara ve çifte koşarlar. Elhâsıl Kırım adasının özelliklerini ve bu Ur kalesini evvelce birçok defa anlatmıştık. 1077 senesi Ramazan ayının yirmiüçüncü günü Han'ın tüfeklileri ve beş tavlı askeri ile Allah'a sığınıp seher vakti Ur'dan dışarı Heyhat sahrasına çıktık.

KALMUK KAVMİNİN SİHİRİNİN ETKİSİ

Ur ağzından çıkıp yarım saat Heyhat sahrasına gittiğimizde askerimizin üzerine bir karanlık çöktü. Birbirimizi, atlarımızın başlarını, ellerimizdeki dizginleri dumandan göremez olduk. Askerlerin arasında bir uğultu ve feryat kopup, ne tarafa gideceğimizi bilemez olduk. O anda Paşa'nın oğlunu kaybettik. Bire bey nerededir diye herkes bağırışmaya başladı.

Beyi ne bilen, ne de gören vardı. Ben hemen «Bire Muhammed ümmeti!» deyip (Elhamdülillâhi ve Kulhüvallahi) sûrelerini okuyup üfledim. Bir saatten sonra hava biraz açıldı ve beyi buldular. Meğer bey, bu hâli görüp, beş, on nefer ile geriye Ur kalesine dönmüşler. Melun Kalmuklular

bizi Ur kalesinden çıkarken görüp, sihir yapıp, bizi karanlıkta, duman içinde bıraktılar. Bütün Tatarların ve askerimizin akılları başlarından gidip, bazı kişiler geri dönerek tüfek sesleri ile Ur kalesine varırlar. Bir zaman sonra duman kalkıp güneş gök kubbesinden baş gösterince gördük ki ikibin kadar Kalmuk Tatarı domuz topu olup, bir yerde durup uluşup dururlar. Bizi çok sayıda silahlı asker olarak görünce bize bakmadan Heyhat sahrası içinde bir yana doğru gittiler. Oradan arabalarımızı ve ağırlıklarımızı kale gibi çatıp, Allah'a sığınarak batıya doğru beş saat gittik. (Kıgaç köyü) menzilini geçtik, beş saatte (Bay dibi) menziline geldik. Tatar halkı buraya (Bay tipi) derler. Burada geceledik. Sabahleyin (Gez kuyu) denilen yeri geçip bir yürüyüş yaptık ki arabalarımız bize güçlükle yetişiyorlardı. Sonra (Yahşili menziline geldik. Burada da atlarımıza yem kestirdik. Sonra (Kop kapı) yani çok kapıları, (Çorga) denilen yeri geçtik. Burada Özü nehri taşınca Karadeniz'e karışır. Karadeniz yükselse Özü nehrine karışır. Bir ince yoldur. Bu ensiz yolu da geçtikten sonra (Sarı kamış) denilen yeri de durmadan geçtik. Zira Kalmuk derdinden Heyhet sahrasında asla duracak ve sığınacak güvenli bir yer olmadığından süratle gidiyorduk.

Kılburun Kalesi Menzili :

Kırım adası ağzı olan Ur kalesinden batı tarafına ılgar ile bu kaleye gelinceye kadar tam otuz saatlik ıssız, ensiz burun gibi bir çöl yoludur. Onun için Kılburun derler. Lâkin geçit yeri olduğundan buradan gelip geçenlerden Tatar halkı dinleme yerlerine birer kuyu kazmışlardır. Kimi tatlı sulu, kimi acı sulu kuyulardır. Hamd olsun Heyhat sahrası ve Kıbçak çölü bu Kılburun kalesinde son buldu. Burada Hân'ın koştuğu gözcü ve beş tavlı denilen Tatarlar ile bizi getiren arabacılara Ak-Mehmet Paşa bolca hediyeler verip geri Kırım'a gönderdi. Ur'a iki konak kaldığı yerde yani Gez kuyu denilen yerde Kalmuklular bunlara sataşırlar. Çarpışa, çarpışa Kalmuklular zavallıların atlarını ve kuşlarını alırlar. Arabalar içinde cenk ede ede Ur kalesine varırlar. Hân hazretleri hepsine at ve silahlar verip gönüllerini alır. Ur'un dışında bıraktıkları mallarını da Kalmuklular alıp giderler. Bizlere de rast geldiler ama Allah'a şükür batmayıp ellerinden kurtulduk. Kılburun'da Özü nehri gemileri geldi. Mal ve hayvanlarımızı karşıya geçirdik. Paşa kendisi, iç ağaları ve hâs tavla atlariyle iki gece Kılburun'da kaldı. Bütün evlerin üzerlerindeki saz ve kamışları atlara yedirdik. Zira tehlikeli ve amansız bir derbentdir. Özü nehri ne buz ne dürüst su idi. Gemiler birkaç günde gidip, gelinceye kadar Kılburun'da burnumuzun kılları açlıktan kırıl, kırıl ötüp, atlar evlerin sazlarını yedi. Bizler de bazların ölülerini

yedik. Burada da bir sonkur kuşum ölüp, üç doğan kuşum kaldı. Bu Kılburun kalesinde bir at yemi bir kuruşa oldu. Bir ekmek bir altına çıktı. Zira dörtbin kadar insan bu kalecikte ne bulsunlar ve ne yesinler! Elhâsıl bir hafta Ramazan-ı Şerifte Kılburun kalesinde öyle zayıf ve halsiz kaldık ki sanki karıncaya döndük. Allah'a şükür bir gün buz sökülüp, gece karşı taraftan gemiler gelip erzak getirdiler. Paşa da hemen adamlariyle gemilere binip karşı tarafta (Hasan Paşa) kalesine geçti. Kaleden Paşa'ya top atışları yapılarak şenlikler edildi. Burada alay ile bin adım kadar gittik.

Can Kirman Kalesi :

Yani Özü kalesi, üç kat bölme kalelerdir. Birbirlerine bitişiktirler. Yapanı ve özellikleri hakkında 1067 tarihinde genişçe bilgi vermiştik. O tarihte Kazaklar bizi bu Özü kalesine kapatıp yedi gün, yedi gece cenk edip kâfirleri kırmıştık. Mehmet Paşa'ya kale halkı son derece saygı gösterisinde bulundular. Zira Paşa, devlet kapısına gider, belki sadrazam olur düşüncesiyle hesapsız hediyeler verdiler. Yanına beşyüz tüfekli ve beşyüz atlı yiğit kattılar. Buradan sonra kıbleye doğru altı saat gidip Prezen nehrine geldik. Nehri gemiler ile geçtik. Kara Yahşi deresini de geçip Deli göl menziline vardık. Burada atlarımıza yem kestirdik. Oradan yine kıbleye doğru gidip, Dorojonko Kazağının bir kalesini acele geçip Karadeniz sahilince yine kıbleye doğru yol aldık. Buke bulağı denilen yeri geçtikten sonra Hocabey menzilinde atlarımıza yem kestirip, Karadeniz sahillerini sol tarafımızda bırakıp on saatte üç dallık denilen yere varıp burayı da acele geçtik.

Od Yarık Menzili :

Bütün ulaklar ve yolcular buraya geldiklerinde ateşler yaktıkları için buraya Odyarık derler. Daha önce buraları birkaç defa anlatılmıştır. Burası Tarla nehri kenarında, bir bayır üzerinde olup Kazak kâfirlerinin pusu yerleridir. Evvelce buradâ bir kale varmış. Karşı tarafı Akkirman kalesidir. Adamlarımızı ve atlarımızı karadan, Manu geçidinden Babika kalesine gönderdik. Biz Paşa ile birlikte gemilere binip altı mil enindeki Turla nehrini geçtik.

İmansız Salsâl'ın taht merkezi yani Akkirman Kalesi:

Kale muhafızı olan bostancıbaşılıktan çıkma Yusuf Paşa, çok sayıda asker ile kale altında Ak-Mehmet Paşa'yı karşıladı. Hepimiz kendi otağına konduk. Kaleden o kadar top atışı ve şenlikleri yapıldı ki yer ve gök sallandı. Burada üç gün kaldık. Ak-Mehmet Paşa'ya günde üç kere ziyafetler verildi. Dördüncü gün hareket yerinde Yusuf Paşa Ak-Meh-

met Paşa'ya yirmi kese yol harçlığı, elli baş at ve beygir, yirmi aded Rus kölesi verip kusuruma bakmayın sultânım diye özür diledi. Ak-Mehmet Paşa eski bir vezir olduğundan Yusuf Paşa ona nice iltifatlarda bulundu. Kumandan sınıfından olanlara da birer at verdi. Bana da iki beygir ile yüz kuruş hediye etti. Paşa'ya yoldaşlar koşup iki vezir birbirleriyle vedâlaştılar. Ak-Kirman'dan yine kıble tarafına üç saat gidip (Eşek deresi menzili)ni geçtik. Oradan dört saatte (Benli deresi)ni, beş saatte (Acı dere)yi, beş saatte de (Uru deresi)ni geçtik.

Sarı - Ata Sultan Ziyâreti :

Tatar halkı bu azize Sarı - Atay Sultan derler. Bunlar Hazret-i Peygamber'in sahabelerindendir. Hazret-i Risâletpenâh (S.A.) ahirete göçtükten sonra bu Sarı-Ata Sultan, Mâlik Eşter hazretleri ve Baba Mansur hazretleri üç yararlı yiğit pehlivanlar sapık kral Salsâl ile cenge geldiklerinde lânet olası Salsâl, Sarı-Ataâ Sultanı şehid eder. Buraya defnederler. Nurlu kabrinin boyu tam yirmi adımdır. Baş ve ayak uçlarında birer yüksek sütun vardır. Etrafı sığır ve sıpalar girmesin diye hendek ve parmaklıklı çit ile çevrilidir. Başka duvar ve kubbe gibi şeyler yoktur. Sarı-Atâ Sultan şehid olduktan sonra Mâlik Eşter hazretleri ile Baba Mansur hazretleri ikisi yalnız kalırlar. Mâlik Eşter, lânetli Salsâl ile tam üç gün üç gece cenk edip sonunda Mâlik Eşter hazretleri yaralanır ve o da melun Salsâl'ı bir ok ile yaralayıp canını cehennem'e gönderir. Bu Akkirman Salsâl'ın tahtı olduğundan mezarı Kemerülkam yakınında, kırk arşın yüksekliğinde bir kubbe altındadır. Akkirman kalesinin kapısında incecik zincirle asılı bir domuz dişi vardır ki tam beşyüzonyedi dirhem ağırlığındadır. Rahmetli Melek - Ahmet Paşa efendimiz Akkirman kalesinin tamiri için beni görevlendirdiğinde kaleyi inci gibi beyaz yaptırdığım zaman bu dişi tartmıştım. Yine kapı üzerinde bir kaburga kemiği var ki o da tam bir kulaçtır. Mâlik Eşter hazretleri de melun Salsâl'ın açtığı yaradan kurtulamayıp arkadaşı Baba Mansur ile birlikte Kırım adasına varırlar. Bir yıl sonra Mâlik Eşter hazretleri aldığı o yaradan dolayı şehid olur. Baba Mansur cesedini yıkayıp, Bahçesaray'ın kuzeyinde şehre yakın Eski yurt denilen Mehmet - Giray Hân'ın yaptırdığı Câmiin mihrabı önündeki kabristanlığa defnedilmiştir. Bahçesaray'ın ziyaret yerleri bahsinde evvelce anlatmıştık. Sonra Baba Mansur Sultanı da Bahçesaray'da merhum olur. Çıfut kalesi altında, bir dere kenarında defnedilmiştir.

Bu Sarı Ata Köyü beşyüz evli, câmili bir Tatar köyüdür. Yukarıda anlatılan Akkirman köyleri de câmili ve tekkeli gelişmiş köylerdir. Bunlara Bucak Tatarı köyleri derler. Hepsinden yetmiş, seksen bin seçkin Bucak askeri çıkar. Bu Sarı Ata Sultan köyünden kalkıp Korondok neh-

rini geçtik. Bu küçük nehir Boğdan vilâyeti dağlarından gelir. Burada Süleyman Paşa köprüsü altından geçer. (Tatar pınarı kalesi menzili) Koca - Kenan Paşa tarafından yaptırıldığını evvelce yazmıştık. Buradan beş saatte (Kara kuyu) menziline, sonra kıbleye doğru gidip dört saatte (Kara kaya) menziline geldik. Buradan da dört saat gittik.

İsmail Şehri :

Akkirman'dan buraya gelinceye kadar yazdığımız gelişmiş, şenlikli, câmili ve mescidli köylerin hepsi Bucak Tatarı köyleridir. Sultan Bayezid ve Sultan Selim'in vakıflarıdır. Hepsinden kırkbin seçkin asker çıkar. Ama şimdi de yirmibin kadar Ulu Nogay geldi. Her köye beş evli yazıldı. Arabalarını kurup yeni yapılan Vâlide câmiine reâyâ kaydolundular. Mehmet - Giray Hân'ın görevinden alınmasına bu Tatarlar sebep olmuştur. Bunlar Vâlide hâssı olmuşlar iken Mehmet - Giray Hân bunları Kırım'a kaldırdığı için Hânlıktan alındı. Dağıstan'a birlikte kaçmıştık. İsmail şehrini de evvelce geniş olarak anlatmıştık. İsmail şehri emini, Mehmet Paşa'ya bolca hediyeler verdi. Oradan gemilere binip karşı adaya geçtik. Üç saat adada gittikten sonra yine Tuna gemileriyle karşı tarafa geçtik.

Tolca Kasabası (Kalesi) Menzili, Yâni Dobruca Vilâyeti Hududu :

Mehmet Paşa, Tolca emininin evinde misafir oldu. Askerler de Mustafa Ağa hanında konakladılar. Gerçekten tam yerinde yapılmış bir misafir sarayıdır. Buradan kalkıp güneye doğru beş saat gittik.

Baba Dağı Kasabası Menzili :

Sarı - Saltık Sultan yani Mehmet Buharî hazretleri bu şehirde yatmaktadır. Şehrin onun tekkesinin vakfı olduğunu evvelce yazmıştık. Şimdi 1077 senesi Ramazan bayramının üç gününü de Mehmet Paşa ile birlikte burada geçirdik. Bütün dost ve tanıdıklar ile görüşüp, öpüşüp, söyleştik. Allah'a şükür bir sâdık dostumuz vardı, yirmi yıldan beri görüşemiyorduk, burada misafir kaldığımız yere gelip görüştük.

Kıt'a :

Rûz-ı ıyd oldı o meh hâneme kıldı teşrif
Merhaba itdi benimle didi eyyâm-ı şerif
Anda hatem oldı letâfetle belâgat ânde
Bârekâllah zehî lütf-i revân cism-i latif.

Oradan yine güneye doğru beş saat gidip (Tanrı verdi köyü menziline), oradan altı saatte (Kara Muratlı köyü)ne, dört saatte (Mürvetli

köyü)ne, dört saatte (Çeraçi köyü)ne, dört saatte (Ali Bey köyü)ne geldik. Sonra beş saat gittik.

Hacı Oğlu Kasabası Menzili:

Tolca kalesinden buraya kadar Dobruca, vilâyeti sayılır. Burası Hacı Oğlu Pazarıdır. Eskiden bu Hacı Oğlu şehri ve Bravadi kalesi Dobruca kralının taht merkezi imiş. Sultan Bayezid oğlu Sultan İsâ Çelebi, Edirne'de padişah iken bu Hacı Oğlu şehrini Dobruca kralının elinden almış, kalelerini yerle bir etmiştir. Şehrin özelliklerini evvelce yazmıştık. O zaman bu kasabada asla su olmadığından Özü muhafızı olan bütün vezirler Hacı Oğlu'nda ordu pazarları ile konakladıklarında şehir halkı arabalarla vezirlere su getirirlerdi. Hatta Derviş - Mehmet Paşa bu şehirde muhafız iken kırkbin kuruş su parası verdiği masraf defterinde kayıtlıdır. Sonra Köprülü-zâde vezir Fazıl Ahmet Paşa'nın kethüdası hayır babası İbrahim Ağa ellibin kuruş harcayıp kasabaya sekiz aded çeşme yaptırmış ve şehri suya kavuşturmuştur. Binlerce insanı ve çiftçileri su masrafından kurtarmış, yüzbinlerce canlıyı sulamıştır. Cenab-ı Hak'da ona cennetinde Kevser suyunu ihsan etsin. Çeşmelerin kemerleri üzerinde şu tarihler yazılıdır:

«Kendi bizzat bedîhi dediler târihin
Ben hemen vâsıtayım Şâh-ı naîmindir su.»

Bu tarih kendisi tarafından söylenmiştir. Diğer bir çeşmenin tarihi de şudur:

«Oldı câri çeşme-i mâ-i hayat.»

Tecellî Çelebi'nin bir tarihi:

«Ey Tecellî hâtıf kudsî didi târihini
Akdı birbir âb-ı zemzem ayn-ı İbrâhimden.»

Benim bir tarihim:

«Fe kâle Evliyâ târih-i kudsî
Cerây-ı li ayn-ı selsebîl.»

Elhâsıl sekiz aded çeşmenin tarihleri yazılmıştır. Bu hayır çeşmelerden başka bir bedestan çarşısı, bir hamam da yaptırıp Hacı Oğlu şehrini şenlendirmiş. Dobruca vilâyeti toprakları burada son bulur. Oradan kalkıp yine güneye doğru dört saat gidip (Deliorman vilâyeti) içinde (Gökçe dölek) köyüne, oradan beş saatte (Moravdatlı köyü) menziline geldik. İki saat daha gittik.

Yenipazar Kasabası Menzili :

Yirmi yıldır bu diyarlarda gezdim. Bu kasabanın sağından ve solundan kırk, elli kere geçmek nasib olup içine girmek kısmet olmamıştı. Şimdi kısmet oldu. Bir güzel ve gelişmiş kasaba imiş.. Silistre eyâletinde paşa, hâssı voyvodalığı olup, yüzelli akçelik, kazadır. Sipahi kethüda yeri, yeniçeri serdarı ve muhtesibi vardır. Ama şeyhülislâmı ve nakîbüleşrafı yoktur. Şehir geniş, yeşil bir vadi içinde kurulmuştur. Eğri dere şehrin içinden akar. Saz ve kiremit örtülü, bağ ve bahçeli yüzelli ev, yirmi dükkân, üç aded demir kapılı, kârgir, kale gibi bedestanı, bir hamamı, iki hânı, bir mescidi, kurşun örtülü Ahmet Paşa Câmii vardır. Camiin kapısı üzerinde Celî yazı ile şu tarih yazılıdır:

«Câmi-i Ahmet Paşa sebeb-i binâ-ı Câmi-i Şerîf Mustafa sene 981»

Bir câmi de köprü aşırı Memi Ağa câmiidir. Şehrin su ve havası güzel olduğundan güzelleri, bağ ve bahçeleri çoktur.

Oradan kalkıp yine güneye gidip iki saatte (Madara köyü)'ne geldik. Bir yalçın kayadan yirmi aded değirmen yürütür su kaynar. Buranın da bağ ve bahçeleri çoktur. Burada Deliorman vilâyeti tamam olur. Oradan dört saatte (Köprü köyü)'ne geldik. Kamçı nehri kenarında yüzaltmış aded saz örtülü Bulgar köyüdür. Zeâmettir. Kamçı nehri Şuka dağlarından, Kızanlık, Turuva ve Kotran bellerinden gelip Varna yakınında Galata denilen yerde Karadeniz'e dökülür. Bu nehri bir ağaç köprüden geçip, bir saat sonra (Eşmen Ovan Köyü)'ne geldik. Tamamen Bulgar köyüdür.. Oradan Çalık Kavak dağını yüzbin güçlükle inip, küçük Kamçı nehrini geçtik. Beş saat yokuş aşağı kıble tarafına gidip (Dobral köyü) menziline vardık. Kasaba gibi büyük bir Bulgar zeâmet köyüdür. Oradan beş saatte (Bey köyü)'ne, dört saatte (Paşa köyü)'ne geldik. Mehmet - Giray Hân efendimizin oğlu Ahmet - Giray Sultan bu köyden Ak - Mehmet Paşa'yı karşılamaya çıktı. Alay ile evine kondurdu. Büyük ziyafetler verdi. Benden babasının Dağıstan padişahında kaldığımız zamanki bütün hallerden sorular sorup bilgiler aldı ve hediyeler verdi.

Eski Şehir Bulgar İli Yani Yanboli:

Edrona kralı şehirlerinden iken 767 tarihinde Gâzi Hüdâvendigâr, Sırp krallarından Despot adlı sapık kralın elinden almıştır. Büyük bir Bulgar şehri iken Gâzi Hüdâvendigâr yani Kosova'da şehid olan Sultan I. Murat, Timurtaş Baba eliyle Edirne'den dokuz sene önce fethetmiştir. Tuna nehri kenarında, ada benzeri bir burunda kurulmuştur. İki tarafı Tuna nehridir. Kalesi yüksek bir bayır üzerindedir. Güçlükle fethedildiğinden fetihten sonra yıkılmıştır. Sofîler câmii semtinde iç kalenin temelleri halen görülmektedir. Rumeli eyâletinde Tatar Hânlarına

Padişah hâssı kayd olunmuştur. Yüzel'i akçelik kazadır. Şeyhülislamı, nakibüleşrafı, sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi ve subaşısı vardır. Osmanlının beşbin katar hayvanı burada büyük bir ahır kervansarayı içinde barındırılır. Onun için bu şehirde hiçbir vergi çeşidi uygulanmaz. Tuna nehrine bakan yüksek bayırlı bir yerde bağlı, bahçeli, su ve havası güzel şirin bir şehirdir. Üç tarafını Tuna nehri kuşatmıştır. Sadece yıldız tarafı yüksek bayırlı, bağlı ve bahçeli yerlerdir. Kârgir yapı kat, kat güzel evler hep Tuna nehri kenarındadır. Özellikle Hanzâde Kırım - Giray Sultanın sarayı padişahlara yaraşır ünlü bir saraydır. Şehirde onyedi müslüman, bir rum ve bir yahudi mahallesi vardır. Üçbin beşyüz aded baştan başa kırmızı kiremit örtülü, taş ve kerpiç duvarlı kapı ve pencereleri sağlam, balkonlu evlerdir. Bütün sokakları taş kaldırımdır. Dükkânları, ikiyüzseksen adeddir. Helvacısı ve terzisi diğer sanatkârlardan çoktur. Gerçekten güzel helvası olur. Beş adet kurşun örtülü kale gibi kârgir yapı ve dört aded demir kapılı bedestanı bir diyarda yoktur. Her çeşit kıymetli eşyalar burada bulunur. Bir un hali olup kiremit örtülüdür. Çarşı içinde beş adet tüccar hanı olup, bir hanı da Tuna nehri kenarındadır. Bekâr odaları altı adeddir. Üç adet hamamı olup, hepsi Tuna kenarındadır. En güzeli ve büyüğü suyu, havası ve binası hoş olan Eski hamamdır. Şehirde yedisi Cuma namazı kılınan cami ve diğerleri tekke ve mescid olmak üzere onyedi aded mihrab vardır. Eski câmi cemaati bol, sağlam ve güzel bir câmidir. Bir yeniçeri ağası yaptırmıştır. Üstü kurşun ile örtülüdür. Minaresi dört köşelidir. Avlusunda abdest almak için şadırvanı vardır. Avlusunun etrafı medrese odaları ile çevrilidir. Hacı Yusuf Câmii'de çarşı içindedir. Tuna kenarındaki Sofîler câmii kurşun örtülü, bir tuğla minareli bir câmidir. Bu câmiin vakıfnâmesinde câminin evliyâ kerâmeti ile üç akçeye yaptırıldığı yazılıdır. Meşhur câmiler bunlardır. Medreseleri üç adeddir. Eski Câmiin avlusunda, Yeniçeri ağası medresesi, Hacı Yusuf Ağa medresesi ve Noktacı medresesi... Bunların ulemâ ve sofîleri meşhurdur. Özel olarak Dârül-kurâ ve Darül-hadîs medreseleri yoktur. Onbir aded sıbyan mektebi var. Beş yerde de tekke olup sofîler câmii tekkesi en ünlüsüdür.

Şehrin Önemli Yapıları:

Şehir içinden akan Tunca nehri üzerinde iki yerde büyük köprü vardır. Yedişer gözlü, taştan temelli köprülerdir. Üzerleri kalın ağaçlarla döşelidir. Gâzi Hüdâvendigâr yaptırmıştır. Bu köprülerden yukarıda yine Tunca nehri üzerinde yedi göz su değirmenleri var. Bunlar da görülmeye değer garip eserlerdir. Tunca'nın batı tarafı tâ saraya kadar geniş ovadır ki ekili, bereketli topraklardır. Yine Tunca üzerinde Sofîler câmiine yakın yedi güz Sofîler değirmenleri vardır. Ahmet Paşa'nın kızının evkafı ve miras yolu ile sahibidir.

Şehrin havası ve suyu gayet güzel olduğundan güzelleri çoktur. Halkın hepsi Çatak Yörükleridir. Son derece dindar kimseleri çoktur. Hepsi helâl yerler ve helâl giyerler. Reâyâsı Bulgar, Rum, Yahudi ve Sırp kâfirleridir. Zengin ve varlıklı bir şehirdir. Av hayvanları çok olduğundan geçmiş padişahlar, Kırım Hânları ve Hân oğullarını burada tutarlar. Hân olmaya lâyık oldukları zaman Kırım'a Hân tayin ederler.

Şehrin Ziyaret Yerleri :

Sofiler câmii kabristanlığında o kadar büyük kişiler, evliyâlar yatmaktadır ki, her birini birer, birer anlatmış olsak uzun söz olur. Burada Kırım - Giray Sultan, Mehmet Paşa'ya hediyeler verdikten sonra kıbleye doğru dört saat gittik. (Fındıklı köyü menzili), Tunca nehri kenarında yüz evli, bir hamamlı, bir câmili köydür. Birkaç sultan burada yatmaktadır. Oradan dört saatte (Kızıl Ağaç Yenicesi) kasabasına geldik. Daha önce Melek - Ahmet Paşa ile 1064 tarihinde anlatılmıştır. Buradan kalkıp, bir saat gidip, şiddetli yağmurlar, çekip dereler taşıp, nice adamlar boğulup (Anbarlı köyü menzili)'ne geldik. Gelişmiş zeâmet ve müslüman köyüdür. Oradan üç saatte (Örenli köyü)'ne vardık. Müslüman köyüdür. Buradan dört saatte (Muhyiddin Baza Tekkesi)'ne geldik. Ulu bir kişi olduğunu evvelce anlatmıştık. Beş saatte (Sarı Talışmanlı Köyü)'nü geçtik.

Hasköy Kasabası :

Yirmi, otuz senedir bu taraflarda gezdiğim halde bu kasabayı görmemiştim. Gelişmiş, şirin bir şehir imiş. Kırk kilise sancağı toprağında yüzelli akçelik kazadır. Koca - Mahmut Paşa Câmii evkafıdır. Yüz, ikiyüz adamiyle voyvoda idaresindedir. İkiyüzelli aded kiremit örtülü, altlı, üstlü güzel evlerdir. Hoş bir hamamı, elli kadar dükkânı, kurşun örtülü bir hanı, kurşunlu bir medresesi, üç mektebi, üç tekkesi, kurşun kaplı güzel, aydınlık bir câmii vardır. Bütün bu yapılar Koca - Mahmut Paşa'nın hayır eserlerindendir. Kurşun örtülü, gayet güzel bir câmii daha vardır. 988 tarihi yazılıdır. Kasabada beş aded tüccar hânı bulunur.. Bir aded ziyafet evi var ki, herkese açıktır. Nimeti boldur. Bağ ve bahçeli geniş alanı kaplamıştır. Havası ve suyu güzel, verimli bir ovada kurulmuş gelişmiş bir kasabadır.

Hafza Kasabası Menzili :

Yani Havsa... Hafza adı hakkında 1065 tarihinde ikinci ciltte bilgi vermiştik. Gelişmiş bir kasabadır. Burada Sokullu - Mehmet Paşa'nın oğlu Hanya Paşası ile konup o sırada Mısır beyi olan Nevâli Bey de Mısır hazinesi ile gelip Mısır askeriyle konmuştu. Paşa ile Nevâli Bey

birbirlerine büyük ziyafetler verdiler. Yemekten sonra Ak - Mehmet Paşa bana mektuplar ve hediyeler verip Edirne'de Sultan Mehmet Hân'ın yanında Edirne kaymakamı olan Kara - Mustafa Paşa'ya gönderdi. Hediye olarak gönderilen son derece güzel bir Çerkez kızı ile bir Çerkez kölesi, dört aded nakışlı, fağfur kâse, iki tane İdil nehri doğanı, iki od ağacı kundaklı tüfek ve beş aded beyaz balık dişini alıp Havsa'dan ayrılıp beş saat gittim.

ESKİ TAHT MERKEZİ BÜYÜK ŞEHİR
E D İ R N E

Bu da 1065'de anlatılmıştır. O an kaymakam paşanın kethüdâsı Kara - İbrahim kethüdâya vardım. O da beni kaymakam Mustafa Paşa'ya götürdü. Paşa'nın elini öptüğümde bana: «Hey Evliyâm safâ geldin, biz seni elçi Paşa ile Nemçe kralına gitti diye işittik» dedi. Ben de: «Evet efendim, doğrudur. Üç yılda yedi krallık yeri gezip dolaştım. Erdel vilâyetine, oradan Karakuva vilâyetine, oradan Kırım vilâyetine, oradan da Mehmet - Giray Hân ile Dağıstan'a gittim. Oradan Moskov elçisi ile Azak'a, oradan da Mehmet Paşa kardeşiniz ile şimdi Havza kasabasına geldik. Beni Sultanıma gönderdi. İşte değersiz hediyeleri ve işte mektupları,» dedim. Hediyelerden çok hoşnut oldu. Hepsinden çok doğan kuşlarından hoşlandı. Bana: «Yâ Evliyâm, sakın saklama, sende yahşî toygun ve sonkur kuşları varmış. Haber aldım. Onları bize getir, saadetli padişaha verelim ve sana hesapsız ihsanlar alıverelim ve ne dilersen verelim» dedi. Ben: «Cenâb-ı Hakkın büyüklüğü için sultanım, üçü Çerkez vilâyetinde Hatukay köyünde soğuktan donup öldüler, sadece iki tane kaldı,» deyince: «Aferin, işte onları bize getir» dedi. Ben de «Emir sizindir» dedikten sonra üç yıllık gezilerimi birbir söyletti. Nemse çesârının Bec kalesinde ne kadar zaman oturduğumuzu, kalenin şeklini, yapısını, istihkâmlarını, ayrıca Beçi, Pragı, Yanık ve Pozan kalelerini ayrı, ayrı sordu. Tam iki saat anlattırdı. Ben yoldan geldiğim için yorgun düşmüştüm. Akşama alıkoyup, tâ gece yarısına kadar üç yıllık seyahatimi bana anlattırdı. Sonra tekrar Bec kalesini sordu. Ben: «Sultanım, Bec'i ne sorarsınız! Bec, uğursuz bir kaledir. Bütün Engürüs, Alman ve Yedi kralın kilidi, Nemçe çesârının taht merkezidir. Bütün krallar onun uğruna kırılmaya söz vermişlerdir. Sultan Süleyman'ı Bec altında kâfirler bozup, bütün ağırlıklarını, mallarını, hazinesini ve silahlarını bırakıp, iç ağaları top çeken camışlara binip, o şiddetli kışta canlarını kurtarmaya düşüp can kurtardılar. Sonra Süleyman Hân beddua edip: «İlâhî, benim temiz soyumdan olan evlâtlarımı ve askerlerim Bec'e varırlarsa piç olsunlar, piç olup hiç bulsunlar. Firavun, Yezid, Mervan ve Kârun'un lânetini alsınlar. Yank'a varanlar yansınlar ve bir yana gitsinler» diye bed-

dua etmişler. Nice güvenilir tarihler Süleyman Hân'ın Bec'teki yenilgisini genişçe anlatırlar. Kaymakam Mustafa Paşa: «Evliyâm, Süleyman Hânı'n Bec altındaki bozgununu işittik. Ama onun intikamını padişahımız almak isterse, bir vezir-i âzamı Bec üzerine mühür ile kumandan ederse, bizi de birlikte ister ve biz de birlikte gidersek diye düşündüğüm için korkumdan Bec'in durumunu sorarım. Yoksa üzerimize ne lâzımdır» dedi.

O zaman ben:

«Bir vezir Bec'e sahip olmak isterse tam iki sene Budin'de, Ustolni Belgrad'da ve Eğri vilâyetlerinde kışlalar verip, yüzbin Tatar ve yüzbin de Osmanlı askeriyle kâfir ülkesine çapullar vurup, kâfirlerin kolunu ve kanatlarını kırıp, üçüncü yılda hazırlıklı olarak kar alaca olunca Bec kalesini kuşatmalı. Tatar askerleri yine Prag, Lonçat ve İsterni'ye kadar yağma ve talana devam etmelidir. İki ayda Bec'i aldı veya almadı, hemen kış gelmeden askeri Bec altından çıkarıp en yakın Ustolni Belgrad'ına gelmeli ki selâmet bulsun. Eğer bu usul üzere Bec kalesini kuşatıp, askeriyle gönülden anlaşıp, (ganimet malları sizin, kale padişahın) denilirse inşallah Bec değil Prak, Anmsterdam ve Lonçat şehirleri bile fethedilir» dedim.

Sonra Moskov elçisi ile Moskov ülkesinden Azak'a gelişimi anlattım. Elçinin kendisinden haber beklediğini ve önemli hediyelerin olduğunu söyledim. Paşa, «Tiz bu gece Azak Paşasına ve kul kethüdâsı Süleyman Paşa'ya mektuplar yazılıp elçiyi devlet kapısına göndersinler. Sabahleyin Azak'a ulaklar gitsin» diye tembih buyurdular. Ben hemen: «Efendim, ya Ak-Mehmet Paşa için Azak'a gelen fermanımızda devlet kapısına gelesiniz diye buyurmuşsunuz. İşte Edirne'ye yakın Havsa denilen yerde sultanımın fermanını beklemektedir» dedim.

Paşa: «Bir müneccim adamdır. Varsın İstanbul'da bir zaman fal açıp, bakla salıp, talihini yoklayıp, bir görev yeri sağlasın» diye bir buyurdu emri yazdı. «Sabahleyin bu buyurduğu Ak-Mehmet Paşa'ya bir ağa götürsün. Mehmet Paşa durmayıp İstanbul'da sarayında Usturlap (Gök ilmi) ilmi ile uğraşsın» dedi. Ben: «Benim efendim, bu buyrulduğu götüren ağaya birkaç yüz kuruş vermek gerek. Onun ise halen bir kırmızı flusu bile yoktur. Buyrulduğu ben götüreyim ki masraf olmasın,» dedim. Paşa: «Yok Evliyâ, öyle değildir. Siz şimdiden geri bizimle olursunuz. Biz hovardalık ettik» deyince ben, «Efendim, önünde sonunda ben senin garibinim, eski bir dost ve duacınım. Sekiz yıldır İstanbul'da evlerimi görmedim. Bir kere varayım yine geleyim» dedim. Sonra üçyüz kuruş, yol harçlığı ve bir at ile Ak-Mehmet Paşa'nın İstanbul'a gitmesine dair olan fermanını alıp elime bir emir ve bir mektup verip: «İşte

Evliyâm, saadetli padişah, Ak-Mehmet Paşa'ya Balıkesir'i hâssı olarak ihsan etti, (yakında yüksek bir görev de ihsan ederim, İstanbul'da edebiyle otursun) diye buyurmuşlar. Var şimdi bu hâssın emrini ve bu bizim mektuplarımızı götür. Hediyelerini kabul edip beğendim. Sana hâs emri için iki kese kuruş versin» dedi.

Ben: «Sultanım, ben ondan bir veya yarım kese almaktan geçtim. Hemen sultanımın ihsan ettiği üçyüz kuruşu (Allah ödüncü olsun) deyip almasın» dediğimde Paşa; güle güle tamam olup: «Yâ Evliyâm, tâ bu derece züğürt müdür?» dedi. Ben: «Züğürt değildir ama dünya ve âhirette müflis mendebur olacak Azak'ta altıyüz kese borç edinmiş zengin bir keremli vezirdir. Azak'ta balık pilavı, balık yahnisi, balık çorbası, balık yemek ve balık giymek, balığı rüyasında görmek! Azak'ta ekmeği rüyasında bile görmemek suretiyle dört yıl geçinmiş zengin bir müflistir» dedim. Paşa hemen: «Bre Frenk Hüseyin'i çağırın» dedi. Hüseyin geldi. Ona çabucak iki kese ve bir yeşil çukya kaplı samur kürk getirtti. Onları da bana verdi. Ben hayır dualar edip, elini öperek ayrıldım. Sabahleyin Edirne'den dört saatte Havsa'ya geldim. Mektupları, hâs emrini, iki kese ve bir samur kürkü Ak-Mehmet Paşa'ya verince zavallı paşa sevincinden şaşkına döndü. Bana bol, bol hayır dualar etti. Üçyüz kuruşu verip, samur kürkü giydirdi. Padişah hâssının teslim alınması için bir müsellem gönderdi. Hareket boruları çalınıp Havsa'dan doğuya doğru iki saat gidip (Babaeski kasabası)'na geldik. Daha önce burayı etraflıca anlatmıştık. Şimdi Köprülü-zâde vezir Fâzıl - Ahmet Paşa burada bir çeşme yaptırmış.

Oradan dört saatte (Karıştıran kasabası) menziline vardık. Burgaz kazasında yüksek bir yerde kurulmuş seksen evli, çamur içinde bir kasabacıktır. Kurşun örtülü bir câmii, bir hânı, bir hamamı ve on aded dükkânı olup hepsi de Rüstem Paşa'nın hayırlarıdır. Büyük hanın tarihi şöyledir:

«Bir hayr-ı azîm eyleyüb ehl-i sefer içün
Vaz' eyledi bu hân-ı safâ haneyi paşa
Bir mevzu-ı zîbâ-yı latîf olduğıçün bu
Nazmi didi târihini zî mevzu'-ı zîba.»

Sene: 953

Bu yazılacak olan tarihte câmiin üzerine yazılmıştır, yahut yanlışlıkla yazılmıştır. Ama çeşme tarihidir:

«Aslını bu çeşmeden sordum didi
Sebillik aynım ben pür safâ
Didim anım içün revân târihini
Çeşme-i âb-ı hayât cân fezâ»

Sene: 953

Buradan ayrılıp dört saatte (Çorlu kalesi)'ne geldik. Oradan dört saatte (Sekbanlı kasabası)'na, dört saatte (Kınıklı kasabası)'na, üç saatte (Silivri kalesi)'ne, dört saatte (Büyük Çekmece kasabası)'na, dört saatte (Küçük Çekmece kasabası)'na, geldik. Buradan 1077 senesi Zilkâde ayının onyedinci günü onaltı kölem, diğer arkadaşlarım, onaltı at, üçbin kuruşum ve mallarımla selâmetle İstanbul'a gelip evime kavuştum. Yüzbin şükür ve dualar ettim.

Allah'ın hikmeti, bu hafta içinde altı aded kölemin en seçkinleri tâun hastalığından vefat etti. Ben de tam iki ay göz ağrısı çektim. Allah sonunu hayır etsin. Dahkî efendi hazretleri meğer olgun ve bilgili bir göz hekimi imiş. Bana çeşitli ilâçlar ve melhemler yaparak gözlerimi iyileştirdi. Hamd olsun gözlerim arap meşalesi gibi nûrlandı. Allah biliyor ya gözlerimden o kadar cerehat, o kadar çapak ve o kadar sarı sular aktı ki anlatılamaz. Meğer Moskov vilâyetinin Baluhan, Karan, Alatar ve Mofok - kirman vilâyetlerinde erbain ve zemheri günlerinde çektiğimiz şiddetli kış, tipi ve bora hep gözlerime etki etmiş. Evimde biraz dinlenince önceden hastalığı kapmış gözlerim hemen ağrımaya başladı. Allah'a şükür kurtulduğumda yedi aded Kur'ân hatim ettim. Allah rızası için Girit savaşına gitmek üzere hazırlıklarımı gördüm.

1078 SENESİ RECEP AYININ ONUNÇU GÜNÜ SAVAŞA NİYET EDİP BÜTÜN DOSTLAR İLE VE AK - MEHMET PAŞA İLE VEDALAŞIP GİRİT SAVAŞINA GİDERKEN GEÇTİĞİMİZ MENZİLLERİ, KALELERİ VE KASABALARI ANLATIR...

Bismillâh diyerek üç hizmetkârım ve üç aded eski sâdık dostum ile İstanbul'dan çıktık. İki saat batı yönüne doğru soğuk havada giderek (Küçük Nakkaşlı köyü) menziline geldik. Küçük Çekmece gölü kenarında bağ ve bahçeli bir yerdir. Burada tipi ve boraya tutulduk. Osman Ağa, Rıdvan Ağa ve Yusuf kethüda çiftliklerini geçtik. Altı saatte (Çatalca kasabası) menziline geldik. Hünkâr bahçesi ustası Deli ustanın evinde misafir olduk. Hava açınca batıya doğru gidip (Kovuk dere) denilen yeri geçtik. Elbasan köyünü de geçip üç saatte (Kadı köyü) menziline geldik. Burada Sührab - Mehmet Paşa çiftliğinde misafir olduk. Sabahleyin Haraccı köyünü geçip üç saatte (Fener kasabası) menziline geldik. Beşyüz evli kârgir köyü olduğunu birçok defalar yazdık.

Sonra Küçük Kılıçlı, Sekbanlı, Kösdemir kasabası ve Kurtulmuşlu'yu geçip altı saatte (Çavuşlu köyü) menziline geldik. Yeniçeri ocağından Kör Ali Ağa çiftliğidir. Orada misafir olduk. Sonra yine batıya beş saat gidip (Saray kasabası) menziline vardık. Evvelce anlatılmıştır. Buradan Çakallı köyüne ve ona yakın (İskender Baba tekkesi)'ne geldik. Daha evvel anlatılmıştı. Burada yılda bir kere büyük cemiyet olur ki

hiçbir şekilde anlatılamaz. Bu sultanı ziyaret edip, dervişleri ile görüşüp, biraz yemek yedik. Buradan ayrılıp, Örenli ve Tatarlı köylerini geçip beş saatte (Vize kalesine) geldik. Evvelce ayrıntılı olarak anlatılmıştı. Özü eyâletinde ayrı sancak beyi yönetir. Oradan yine batıya doğru yarım saat giderek (Binbir oğlu tekkesi)'ne geldik. Ahmer Baba Sultanı ziyaret ettikten sonra yarım saatte (Pınarhisar kasabası)'na gelip Halilzâde İbrahim Ağa'nın evinde misafir olduk. Oradan bır top menzili uzaklıktaki (İne kasabası)'nı geçip iki saatte orman içinde gidip (Kırk Nisa kasabası) menziline yani Kırkkilise'ye gelip Şâtır-Mehmet Ağa evinde misafir olduk. Burası da evvelce geniş olarak anlatılmıştır. Oradan Dereli, Paşa ve Çime köylerini geçip altı saatte (Kara Gündüz köyü) ne geldik. Ali Çelebi'nin evinde misafir kaldık. Sonra Akalan ve sadrazamın zeâmeti olan Haftan köylerini geçip beş saatte (Evliyalı köyüne) geldik. Bu köyde ben hakir Evliyâ misafir olup Mübârek - Giray Sultan ile bir gece sohbet ettik. Buradan yine batıya bir saat gidip (Esedli köyü) menziline geldik. Burada da efendimiz Mehmet - Giray Hân'ın oğlu Ahmet - Giray Sultanımda bir gece misafir oldum. Bir at ve elli kuruş ihsanını alıp oradan Üç obalı, Paşa ve yine Evliyâ köylerini geçtik. Sonra Hüseyin Koca köyünü ve Yanboli şehrinde köprüden geçip Tunca nehri kenarında yine Mehmet - Giray Hân'ın oğlu Ivaz - Giray Sultanımda bir gece misafir kalıp hediyeler aldım. Oradan bir saatte İbrahimli köyüne geldik. Burada Mehmet - Giray efendimin Kalga Sultanı olan Mübârek - Giray Sultanı ile görüşüp bir gece misafiri oldum. Baht - Giray Sultan da burada idi. Onun da hediyelerini alıp yine batıya doğru gittik. Tavvanlı köyünde Mehmet - Giray'ın Nureddin Sultanı ve Temer Ağa ile görüşüp, onların da hediyelerini aldıktan sonra üç köy olan Tontular köyleri ile Yeniköy ve Baba köyünü geçerek Tahtalı köyünde Çerkezoğlu ve Ömer Sofi'de misafir olduk. Oradan batıya iki saat gidip (Atlıoğlu köyü)nde Osmanlıya rehin olan sultanda misafir kaldık. Oradan güneye doğru üç saatte (Dedeler köyü)'ne geldik. Burada Bahadır - Giray Hân'ın oğlu Dede Mehmet - Giray Sultan'da misafir olduk. Buradan yine batıya bir saat gidip (Yeniköy)'de Selim - Giray Sultan'da misafir olduk. Sonra Yenice kasabasını geçip iki saat kıbleye doğru gittik.

Kademli Baba Sultan Tekkesi Menzili :

Bektaşî tekkesidir. Azîz hazretleri yüksek, kurşun örtülü bir kubbe içinde yatmaktadır. Baş ve ayak uçları etrafında, rahleler üzerinde, duvar yüzlerinde hüsn-i hat ile yazılmış nice şiirler vardır. Baş ucunda âyetler yazılıdır. Dört yanında yüzlerce çeşit şamdan, çırağan, buhurdan ve gübâbdanlar var. Merhum, çoban iken Murâ kavalı çaldığından baş ucunda iki kamış kavalı ve iki çift pabuçları durmaktadır. Gâzi Hüdâvendigâr zamanında Gâzi Mihal Bey, azizi defn edip kubbeyi, odaları, kiler-

leri, meydanları, mescidi ve ahırları yaptırmıştır. Büyük bir ziyaret yeridir. Yüksek bir dağın tepesindedir. Yüz, ikiyüz atlı konup, göçer. Seksen aded dervişi misafirlere hizmet ederler. Keykâvus mutfağından bütün gelen, gidenlere nefis nimetleri bol ve açıktır.

Buradan üç saatte Koca Muratlı ve Karagöz köylerini geçip (Kayacık köyü) menziline geldik. Yanko adlı kâfirde misafir olduk. Onun haçını ve putunu kırdık. Sonra Manastır, Talışman, Kayalı, Navur dere, (Kozluca köyü menzili), Vakıf, Kırkçeşme, Hacı Arslan çiftliği ve Istavroz köylerini geçtik.

İKİNCİ TAHT MERKEZÜ BÜYÜK ŞEHİR EDİRNE

Doğru Kara kethüda İbrahim Ağaya vardık. Oradan Kaymakam Kara - Mustafa Paşa'ya gittik. Daha önce Edirne'de görüştüğümüzde istemiş olduğu sonkur ve toykun kuşlarını sözümüz üzerine paşaya hediye verdim. O da telhisci ile iki tane görülmeye değer kuşu saadetli padişaha gönderdi. Bütün Doğancıbaşı, Çakırcıbaşı, Atmacıbaşı ve Şahincibaşı ağalar ve diğer av ağaları «ömrümüzde böyle tülemiş, mercan gözlü, bu toyda iri toykum ve sankur görmedik» dediler. Saadetli padişah hemen: «Tez bunları kim getirdi ise diğerlerini de getirsin» dedi. Kaymakama haber geldiğinde kırk kere yemin billâh ettiğimde kurtulamadım. Sonunda Çerkez vilâyetinde ölen kuşların kanatlarını ve kuyruklarını gösterdim. O da bana buyruk verdi. Cihan padişahının huzuruna varıp, yer öpüp hayır dualarda bulunduktan sonra kuşların kanatlarını gösterdim ve «Padişahım, bunlar Çerkezistan'da öldüler padişahıma getirdiklerimden başka kuşlarım yoktur» diye yemin billâh ettim. Bunun üzerine orada bulunan Vâni efendi (Allah razı olsun): «Hünkârım, bu Evliyâ Çelebi'yi tâ Erzurumumuzda Melek - Ahmet Paşa zamanından beri bilirim. Sözünde sâdık bir dünya gezgini ve seçkin bir insanoğlu kulunuzdur. Eğer daha kuşları olsa padişahımdan saklamazdı» dedi. Bizzat Hünkâr: «Ben de bilirim, çocukluğumuzda Kaya Sultan yanında bize çok hizmet etti» dediğinde iki kere yer öpüp, Tatarca nice hayır dualar ettim. O kuşların sebebi ile Moskov diyarını, Dağıstan ülkesini, Çerkezistan'ı, Heyhat sahrasını, Kalmuk'u, Heşdük kavminde yetmiş gün yatsı namazı vakti olmadığından yatsı namazını kılmadığımızı anlattım. Vâni efendi: «Evet, o diyarda yatsı namazı kılınmaz, zira iki saat olmadan sabah namazı olur» deyip şahitlik etti. Vâni efendi daha birçok sorular sordu. Hepsini cevapladım. Sonra saadetli padişah, Leh, Çeh, İsveç, Nemse, Felemenk, Alman Engürün ve üç yılda Bec, Prag, Macar ve Hırvatistan'da gezdiğim yerleri tam yedi gün sorup bilgiler aldı. Sekizinci gün kuşlar için hesapsız hediyeler verdi. Sonra yine kaymakam paşaya geldim. Başımdan geçen

hikâyemi bir, bir anlattım. Ertesi gün Girid'e gitmek üzere bütün efendilerim ile vedâlaşıp, hediyelerini aldım. Kaymakam paşadan izin istediğimde bana gerekli ihtiyaçlarımı verdikten sonra diğer ağalarının arasına katmak istediğinde elini öpüp: «Aziz başın için olsun, merhum Köprülü - Mehmet Paşa ruhu için olsun ben fakir alçak Allah yolunda mücahid bir kişiyim. İlk Azak savaşından beri hiçbir savaştan geri kalmadım. Yedi yıl Kırım'dan Kazan vilâyetlerinde, Moskov'da, Leh'de, Karakov'da sabah rüzgârı hızlı, avcı Tatarlar ile birlikte Kâfiristanda kılıç vurup savaşlar ettim. Allah için olsun beni bu Girit savaşından alıkoyma. Sadrazam henüz Es'a şehrinde imiş, ona yetişeyim» dedim. Paşa: «Şimdi Evliya Çelebi bizi o savaşta duadan unutma» deyip ikiyüz altın, bir kat elbise ve adamlarıma da otuz altın ile birer kat elbise ve altı aded ulak beygirleri, ayrıca yetmiş, seksen parça mektup verdi. Sonra vedalaştık. Hediyeleri Edirne'de bıraktım.

1078 SENESİ RAMAZAN AYININ ONBEŞİNCİ PAZARTESİ GÜNÜ GİRİT ADASINDA KANDİYE SAVAŞINA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI, ÇEKTİĞİMİZ SIKINTILARI ANLATIR...

Edirne'den çıkarken güney tarafındaki Yeni köprüden geçip, biraz Tunca kenarında giderek ona yakın Arda nehri üzerindeki bir ağaç köprüden geçtik. Bir müddet güneye doğru (Demirdeş köyü)ne geldik. Kurşun örtülü güzel bir câmii, bir hanı, güzel bir hamamı, bir medrese, bir mektep ve ikiyüz aded altlı, üstlü kâgir güzel evleri var ki hepsi kiremit örtülüdür. Buradan yine güneye doğru gidip (Emirli köyü)'ne geldik. Burada da kurşun örtülü bir câmii, hân, hamam ve yüzelli kadar kiremit örtülü evler var. Bu iki güzel köyü geçtikten sonra üç saat yol aldık.

Ece Sultan Köyü menzili:

Bu aziz merhum, bir bayır üzerinde, orman içinde, kurşunsuz, tuğla kârgir yapı güzel bir kubbe içinde yatmaktadır. Bu Ece Sultan Hazreti Peygamberin soyundandır. Nurlu türbesinde hiç fakir yoktur. Köyde Abdülkerim Çelebi'de misafir olduk. Ertesi gün güzel bir Rum köyü olan Kapucu köyünü geçip güneye doğru Meriç nehri kenarınca yol aldık.

Dimetoka kalesi:

Bir Rum kralının iki kardeş oğulları imiş.. Birinin adı Dimo, diğerinin Doko imiş. Bu iki kefere kardeş birlikte bu kaleyi yaptırdıkları için Dimodoka demişler. Bu isimden bozma Dimetoka diye söylenmekte-

dir. 762 tarihinde Yıldırım Bayezit, Gabi-Ferhat Bey eliyle fethetmiştir. Daha önce yedi kere kuşatıldığı halde alınamamıştır. Sonunda Ferhat Bey kralın birini avda avlayıp esir eder. Öbür kardeşi Rum kefereleri ile kaleye kapanır. Kaleden dışarı çıkmayan Doka adlı kral reâyâ olmak şartiyle kalenin anahtarlarını Ferhat Beye teslim eder. Sonra İslâm askerleri kaleyi ele geçirirler. Yoksa bu kale öyle, top, güp ile fetholunacak kale değildir. Kuşatma sırasında kâfirler kale içinde olduğu halde barış anlaşması yapıldığından kalede dizdardan başka müslüman yoktur. Kalenin içinde hepsi yüz adet kârgir yapı, kiremit örtülü evler vardır. Dizdar, narin bir kulede oturur. Bir kiliseleri vardır. Rumeli eyaletinde Edirne Bostancıbaşısına bağlı Sultan Bayezit vakfı olup voyvoda yönetimindedir. Yüzelli akçe pâyeli kazadır. Eski bir taht merkezi olduğundan Sultan Bayezit Velî burada nice zaman kalmıştır. Hatta Birinci Selim Hân, babası Bayazıt Velî'den saltanatı zorla aldıktan sonra Bayazıt Hânı, eski taht merkezidir diye bu Dimetoka'ya sürgün göndermiştir. Ama Bayazıt Han, Havsa denilen yerde merhum olmuş ve naşı İstanbul'a getirilerek kendi camiinin mihrabı önünde defnedilmiştir. Yıldırım Hanın oğlu Musa Çelebi Sultan dahi burada otururdu. Zira av ve avcılığı gayet çoktur. Halen yukarı kalede görülmeğe değer bir padişah sarayı var. Tamamen kurşun örtülüdür. Küçük köşkleri, odaları ve sofaları vardır. Kalesi yüksek, kırmızı bir yalçın kaya üzerinde, doğudan batıya doğru uzunluğuna badem şeklindedir. Beş kısımdan meydana gelmiştir. Çevresinin uzunluğu iki bin beş yüz adımdır. Kalenin en yüksek yeri içten ve dıştan mağaralardır. İki katlı duvarlarının üzerinde birer adet sağlam kuleleri vardır. Kalenin hendeği yoktur. Zaten hendek olacak yeri de yoktur. Zira kalenin bazı yerleri iki minare boyu yüksekliğinde uçurum ve yakın kayalardır... Özellikle batı tarafı ki Kızıl nehri akar, Zağnos ve Şahin yuvalı kayalardır. Onun için bu kalenin hiç hendeği yoktur. Kızıldeli nehri kalenin güney tarafını da çevreler. Bu Kızıldeli nehri kenarında büyük aşağı varoş vardır. Etrafında kale duvarı yoktur. Kızıldeli suyu aşırı güney tarafındaki dağlar aşağı varoşun engelidir. İç kale de ona engeldir. Yukarı kalenin iç kalesi iki kattır ve iki kuledir. Birine Kız kulesi, diğerine cephane kulesi derler. Bu iki kısım hisarın birbirlerine geçmeğe iki kapısı vardır. Kuzey tarafına bakan bir bölme hisar daha vardır ki gayet metin duvarlıdır. Hünkâr sarayı da iç kale gibi bölme hisardır. Bu saray ve bölme duvarı İslâm padişahları yaptırmıştır. Kalenin üç kapısı vardır. Biri iç kale kapısıdır, güneye bakar. Biri yine iç kale kapısı olup kuzeye açılır. Diğeri aşağı kat kapısıdır. Çömlekçiler tarafına açılır. Bu üç kapı da hünkârlara mahsus kapılardır. Yukarıda padişah sarayı vardır. Diğer kapılardan batıya açılan kapı Köprü kapısıdır. Kıble tarafına açılan Çarşı kapısıdır. Bütün halk bu kapılardan girip çıkarlar. Bu iki kapı arasında bir bölme var ki küçük bir

hisar gibidir. Bu hesap üzere Dimetoka kalesi altı kattır. Aşağıdaki iki kapının dıştaki kapıdan içeri girerken sağ taraftaki duvarda mermer üzerine celî yazı ile yazılmış şu tarih vardır.

«Devr-i adlinde o şâh-ı keremin
Yapılub oldı kılâ-ı mesned
Sarf idüb malını himmet itdi
Kıldı bu hizmete sa'y-ı bî had
Didi târihin anınçün Tigi
Kapu ağırlığı sultan Ahmed.»

Sene 1054.

Bu tarihin sağ köşesinde Yunanca olarak Hazreti Peygamberin saadetle dünyaya geldikleri gece temel atıldığının tarihi yazılıdır. Garip bir yazıdır.

Aşağı varoş :

On iki mahalledir. Kiremit örtülü altı yüz adet altlı, üstlü kârgir yapı, yontma taş duvarlı güzel evleri vardır.. Bağlı, bahçeli, güllü, gülistanlı evlerdir. Oniki adet câmi ve mescidi var. Yıldırım Bayazıt Han câmii hepsinden büyüktür. Dört köşe duvar üzerinde ve içindeki dört adet kârgir direk üzerinde tahtadan yapılmış acayip ve garip sanat işli bir kubbesi var. Tek minarelidir. Dört köşeli tahta kubbenin üzeri kurşun örtülüdür. Gece, gündüz câmiin cemaati çok olur. Câmiin avlusu yoktur. Bundan başka da câmi yoktur. Mescitleri içinde câmi olmaya uygun olanları vardır. (Nasuh Bey Mescidi) bir sultan câmii gibi kubbesi kurşun kaplı mescitlidir. (Kurt Bey mescidi), (Pazarlı Bey mescidi) yani Alaca Mescid diye söylenen, (Ankâ El-Vâsi mescidi) (Oruç Paşa mescidi), (Kapıcı mescidi), (Tatarlar mescidi), (Haraccı mescidi), (Zincirli mescid), (Abdal Cündi mescidi) ve köprü başında (Gazi Ferhat Bey mescidi) hepsi kiremit örtülü mübarek mescitlerdir. Medreseleri dört tanedir. Bayazıt medresesi, Oruç Paşa medresesi... Tarikat ehli için derviş tekkesi beş adettir. Beş adet Sıbyan mektebi, iki adet de aşevi vardır. Yıldırım Bayazıt Han ve Nasuh Bey imareti kurşun örtülü aşevleridir. Fakir ve zengine yiyecekleri boldur. Hanlarından Nasuh Bey hanı hepsinden büyüğüdür. Kervansarayları iki tanedir. Üç adet aydınlık hamamdan köprü başındaki hamam bazan işler, bazan harap durur. Fısıltı hamamının suyu ve havası gayet hoştur. Rahatlık veren iç açıcı bir hamamdır. İşli bir kemer altında bir delik var. O kemer altındaki kurna başında bir adam otursa ve öte başında da bir adam oturup, ağzını deliğe koyup konuşsa öbür başından dinlenir. Yani iki adam birbirleriyle konuşurlar. Onun

için bu hamama Fısıltı hamamı derler. Âşık ve maşuklar sözler edip, murat edip, muradı verecek deliktir ki fısıltı deliği ve fısıltı mamamı derler. Ulu camiin önünde bulunan hamamı târihi de şudur:

«Yapdı bu hamamı sultan Osmân
Cuy-ı Kevser da cennetde su
Hâzır ilâc olub târih didim
Hâsılı hamam-ı ruşendir bu.»
Sene...

Ayrıca yetmiş adet ev hamamları vardır. Koca Solakbaşının evinin hamamı hepsinden güzel ve ferahtır derler. Ama ben görmedim. Yüz adet dükkânda her şey bulunur. Kârgir yapı bezestanı yoktur. Çömlekçi ve çardakçı dükkânları iki yüzden fazladır. Çarşının içi yer, yer kendiliğinden beyaz kaldırımdır. Havası ve suyu gayet güzel olduğundan güzelleri nazik endamlıdırlar. Hepsinin yüz renkleri kırmızıdır. Zira Deli Kızıl nehrinden içerler... Tatlı, hazmı kolaylaştırıcı hoş bir sudur. Bu su Tanrıverdi dağından doğar. Kalenin altındaki oniki gözlü, taş temelli direkler üzerinde meşe direkleri döşeli büyük köprünün altından geçip, kalenin daha aşağısından bir top menzili uzakta kıbleye doğru akar ve Arda, Tunca ve Meriç nehirlerinin birleştiği yerde bu Kızıl Deli nehri de onlara karışır. Hepsi bir yerden Enez kalesi yakınında Rum denizine dökülürler.

Dimetoka'nın bağ ve bahçelerinde yetişen şiralı, sulu üzümü ile ayvası beğenilen meyvelerindendir. Kırmızı Dimetoka bardağı, kâsesi, çanakları ve ibrikleri de meşhurdur.

Ziyaret yerleri:

Bu şehir eski bir taht merkezi olduğundan binlerce seçkin kişiler burada yatmaktadır. Biz sadece ziyaret ettiklerimizi yazdık. Kale altında (Hasan Baba), (Sofî Şâmî Baba), (Tebrizi Baba), (Mursal Baba), (Gazi Ferhat Baba), mezarlık içinde (Mollacık efendi), (Ayvad Baba) Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun.

Buradan kalkıp güney tarafına beş saat gidip (Kara Yenli), (Hisarcık), (Saltık), (Mandıra), (Sofulu) ve (Kara Pınar) köylerini geçtik. Bunlar kâfir ve müslüman köyleridir. Hepsi de serbest zeâmetlerdir. (Vukuf köyüne) geldik. Burada Ahmet Bey oğlunda misafir olup safalar ettik. Bu köyün dışında (Zından Baba Sultan) ziyareti bulunmaktadır. Oradan güneye doğru bir saat gittik. (Açıkbaş Baba Sultan) ziyaretine geldik. Aslında (Âşık Baba Sultan)dır. Etrek kavmi (Açıkbaş Tatar) derler. Bu iki muhterem zat Rum diyarına Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa ile geçen kırk kişidendir. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun. Bunların savaş-

ta bulundukları kâfir tarihlerinde de yazılıdır. Onların yanında (Kadınlar mezarı) ziyareti var. Herkes tarafından ziyaret edilir. Buraya yakın garip bir akar çeşme vardır. Kırk yılda bir Kadir gecesi sabaha kadar süt akar. (Zendel Baba çeşmesi) derler. Garip bir çeşmedir. Buradan yine güneye gidip (Yelkenci) ve (Koyun eri) köyleri geçip beş saat bazan doğuya, bazan güneye gittik.

Eski Ferecik kalesi:

Bir Rum keferesi yaptırmıştır. 759 tarihinde Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa fethetmiştir. Kuşatma sırasında güçlük çekildiğinden fetihten sonra iki kalesini de Tanrıverdi dağı eteğinde İslâm askeri yıkmıştır. Kalıntıları halen görülmektedir. Bu şehir hepsi yedi mahalledir. Müslüman mahalleleri şehrin güzel yerleridir. Kefere mahalleleri kenardadır. Kamusu beş yüz adet altlı, üstlü, kiremit örtülü, kârgir, bağlı, bahçeli geniş evlerdir. Ev sahibimiz Mehmet Ağanın, Ramazan Ağa ve Kör Ağanın evleri hepsinden güzel evlerdir. İki kilise, yedi adet mihraptır. Çarşı içindeki kiliseden çevrilmiş Süleyman Paşa Camiinin cemaati çok olur. Kurşun örtülü eski bir ibâdet yeridir. Minaresi sol tarafındadır. Diğerleri Yıldırım Bayazıt Han oğlu Musa Çelebi camii, İbrahim Ağa camiidir. Mescitleri Şeyh Sinan mescidi, Sadrettin mescidi ve Pazaryeri mescitleridir. İki adet medrese, beş adet sıbyan mektebi iki adet tekke, yüz adet dükkân vardır. Tüccar hanları beş tanedir. Çarşı içindeki Ekmekçizade Ahmet Paşa hanı hepsinden işlek, kiremit örtülü, büyük bir handır. Bu hanın mütevellisi İstanbul'da Kuruçeşmede oturan ekmekçi hâkimidir. Sadece suyu ve binası güzel bir hamamı olup bu da Ekmekçioğlu Ahmet paşa hayrıdır.

Ferecik şehrinin yeri:

Topraklı bir bayır üzerinde, Tanrıverdi dağı eteğindedir.. Kıble tarafı Enez kalesine doğru geniş ve verimli ovadır. Şehirden Meriç nehri aşırı İpsala kalesi dört saatlik yerdir ki görünür.

Şehrin idarecileri:

Şehir Rumeli eyaletinde olup Sultan Bayazıt Veli evkafıdır. Mütevelli idaresindedir. Şeyhülislâmı, Nakibüleşrafı vardır. Yüzelli akçe pâyesiyle kadılıktır. Köyleri elli adettir. Sipah kethüdası yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, şehir kethüdası, harac emini ve şehir naibi diğer hâkimleridir. Şehrin su havası güzel olduğundan güzelleri ve bütün meyveleri beğenilir. Özellikle güzel ve tatlı suyu kara dağlarından büyük kemerlerle getirilip şehir çeşmelerine ve camilere dağıtılır.

Buradan Tanrıverdi dağlarını geçip, dereler, tepeler, dağ, bağ, yakın ve uzak giderek ve kâfir haydut korkusu çekrek batıya doğru gittik.

Kara Güvercinlik kalesi :

Tuna nehri kenarında bir Güvercinlik kalesi daha vardır. Evvelce yazılmıştır. Bu Güvercinlik kalesini Orhan Gazi zamanında Ece Tekub adındaki akrabamız fethedip, yer yer yıkmıştır. Halen kalesi bir kızıl yalçın kaya üzerinde, beş köşeli, taş yapı bir kale imiş. Harap haldedir. İçinde keçiler yatar. Aşağı varoşu geniş bir vâdi içinde, yalçın kayalar altında, beş yüz evli, Bulgar kâfiri köyüdür. Hiç müslüman yoktur. Bütün evlerde birer küçük han vardır. Misafir, tüccar, çiftçi bütün gelip gidenler evlere konup, herkes parasiyle yiyip içip konup, göçüp giderler. Gayet güzel kızları vardır ki yol üzerinde, pazar yerinde durup, bir yolcu görseler «Ağa, benim evime kon, bak benim ekmeğim ak, paktâr, evimin aşağısı ve yukarısı pâktır, ak akçene bakmam, senden bir şey saklamam, sana iyi bakarım» deyip, o kadar dil döküp, gönül alıp, seni istediğin yere kondurup, saygı gösterirler. Ama bir Girit mangırı bağışlamazlar. Eğer haklarını vermezsen bütün avratlar başına üşüşüp, bir iyi kötek atarlar. Zira vergi vermez büyük bir derbenttir. Akşamdan sonra haklarını alıp kızlar ve kadınlar hepsi kaçarlar. Eğer senden hoşlanırlar ise sabahleyin kahvaltı için yiyecekler getirip, yedirip, içirip, yollarlar. Burası da Bayazıt Veli evkafıdır.

Sonra bu köyden kıble tarafına aşağı doğru yarım saatlik bir yerde viran bir kale daha vardır. Onu da seyredip sağ tarafındaki dağlar içinde dört saat gittik. (Kara kayalı köyü) menziline geldik. Bunlar müslümandırlar. Burası da Bayazıt Velî Han vakfıdır. Orada Yeniçeri Muslu Paşanın evinde misafir olduk.

Şabcılar kasabası :

Bir dağ eteğinde, bir camili, iki hanlı, iki yüz, kiremit örtülü evli, bütün vergilerden muaf bir kasabadır. Müslüman ve müslüman olmayan halkın hepsi şab çıkarıp, hazine için emine verirler. Sekiz yük akçe büyük iltizamdır. Allah'ın hikmeti bu kasabada bir kölem kaçıp yer yarıldı, yere geçti. Bir anda canım başıma sıçrayıp, atıma binip tekrar Ferecik menziline geldim. Kadıdan yol izinleri alıp tam bir hafta Ferecik kazası ve köylerini kuzeye, güneye, doğuya, batıya gezip, ta Sıçanlı dağlarına, yollarına ve bellerine varınca arayıp Allah'a şükür sonunda elime geçirdim. Ayaklarını bağlayıp, gönlünü kırıp yine tekrar Ferecik'e varıp oğlana bir iki Evliyâ kırbacı kerametini gösterdim. Sonra yüklerimizi atlara yükleyip, güneye doğru iki saat gidip, Şahinli köyünü geçtik.

Nefes Sultan tekkesi menzili:

Yüksek bir dağın üzerinde, büyük bir Bektaşi tekkesidir. Akdeniz içinde İmroz adası, Enez kalesi ve İpsala kalesi ovaları tamamen bu tekkeden görülür. Bu tekkenin yaz meydanı, kış meydanı, misafir yerleri, zengin mutfağı, ahırı, kileri, mescidi, nurlu türbesinin kubbesi ve diğer binaları baştan başa kurşun örtülü olup, bütün bu eserlerin hayır sahibi Ekmekçioğlu Ahmet Paşadır. Kırk, elli kadar temiz, âşık, kanaat sahibi, fakir dervişleri vardır. Her biri birer köşede, Allah yolunda, halktan uzak, bilgili kişiler olup, bazıları gelen gidene hizmet edip geçinirler. Zengin mutfaklarında ay ve yıl, herkese nimetleri açık ve boldur. Tekkenin meydanında bir hayat suyu sarnıcı var ki Temmuz günlerinde sanki buz parçasıdır. Acayip ve garip bir değirmeni olup bütün Enez ovasından, Mekri kalesi taraflarından ve Dimetoka taraflarından insanlar gelip bu yeldeğirmeninde un öğütürler. Gariplik şundadır ki bu kadar yüzyıldan beri bu değirmenin bir yerine herhangi bir zarar gelmemiş ve taşı hiç aşınmamıştır. Bu yüksek dağın üzerinde Edirne şehrinden gelen üç adet büyük nehir deniz gibi akıp, Enez kalesi yakınında Rum denizine dökülüşleri o kadar güzel görünüşlüdür ki görülmeğe değerdir. Nefes Sultan dört köşeli, üzeri kurşun kaplı bir yüksek kubbe altında yatmaktadır.

Yine bu nurlu kubbenin içinde, duvar yüzüne bir beytimizi yazıp, ruhu için «Tebâreke» suresini okuyup, hediye ettik. Nurlu kabrin etrafında o kadar Kur'an-ı Kerîm, kandil, şamdan ve çeşitli avizeler var ki bir Mısır hazinesi değerindedir. Dervişler her ziyaretçinin üzerine gülsuyu serperler ve çeşitli kokular yakarlar. Ziyaretimizi bitirip buradan ayrıldıktan sonra aşağı inip, bir saat gittik.

Ilıca (sıcak su):

Bu Nefes Sultan tekkesinin aşağısında bir ılıca var. Rum, Arap, Acem, Belh, Buhara, Ferengistan, Bursa elhasıl yedi iklimde yedi yüz yetmiş adet (baba)lar gördüm. Hepsini ziyaret ettim. Ama Budin kalesindeki Yeşil direkli ılıcası, sofiyenin babası ve bu Nefes Sultan kaplıcası kadar faydalısını görmedim. Hatta Sultan Dördüncü Mehmet bu kaplıcaya girip, faydasını görmüş ve «Vallahi, Bursa, ılıcalarından güzeldir» deyip Nefes Sultan'a çıkıp ziyaret ederek buyurmuşlardır ki:

«Bu Nefes Sultan bizim Osmanoğullarının temiz soyundan Yıldırım Bayazıt Han oğlu Düzmece - Mustafa Çelebidir. Dünya ile ilişkisini kesip bu tekkede kendisini yalnızlığa bırakmıştır. Yakınlarından habersiz ve uzak kalıp zevk ve safa etmekte idi. Sonra bir Düzmece Mustafa çıkıp onu Edirne'de uzun çarşı başında idam ederler ve şehzade Mustafa

asılıp, derdinden kurtulduk derlerdi. Ama şehzâde Mustafa ise Nefes Dede adiyle bu tekkede hizmet eden bir padişah idi.»

Diye bu hikâyeyi anlatmıştır. Sonra Nefes Sultan dervişlerine hediyeler ve bağışlar verip «Bizim soyumuzdandır, nurlu türbesine bir hoşça hizmet edin» diye tembih edip gider. Gerçekten bu Nefes Sultanın, Yıldırım Han oğlu Mustafa Çelebi olduğuna şüphe yoktur. Kendisi kanaat kapısında dervişlikte iken keramet denizinden bir kıymetli taş çıkarıp satar ve parasiyle bu ılıcanın kubbelerini, camekânlarını, halvet, havuz ve şadırvanlarını başka bir ad ile yaptırıp, kırk yedi yaşında iken vefat eder ve onu Nefes Sultan adıyle bu türbede defnederler. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Bu ziyaretimizi de tamamladıktan sonra güneye doğru gittik.

Padişah korusu :

Büyük bir ormanlık, çalılık ve balkandır ki Osmanlının kırk bin baş atı, kısrak, tay ve hergeleleri burada kışlayıp, gezerler. Sultanın ahır emiri tarafından görevlendirilen koru ağaları, buraya bakıp, bir ağacı keseni cezalandırırlar. Buradaki koru ağalarında biraz dinlendik. Kahvaltıdan sonra altı saat gittik.

Marile eski kalesi:

Rum kralları yapısıdır. Yıldırım Han kumandanlarından Ferhat Bey fethetmiştir. Kalenin bazı yerleri yıkıktır. Kefereleri padişah korusuna hizmet ederler. Hepsi de vergiden muaftırlar..

Mekri kalesi :

Bir Mekri kalesi de Rodos adasının karşısında, doğu tarafta, Anadolu topraklarında Alâiye sancağında, bir körfez bitiminde vardır. Ama bu Rumeli Mekri'si ondan daha güzel ve bakımlıdır. Gazi Evrenos fethetmiştir. Kale, Akdeniz kenarında, dört köşeli, taş yapı, eski ve güzel bir sudur. Çevresinin uzunluğu bin adımdır. Duvarlarının bazı yerleri yıkıktır. Bayırlı, dereli, tepeli ve kayalı bir sahada yapılmıştır. Ama deniz kenarındaki iç hisarı dayanıklı ve sağlamdır. Hâlen Rumeli eyaletinde yüzelli akçe pâyesiyle Ferecik kazasından ayrılmış küçük bir kazadır. Mütevelli tarafından yönetilir. On parça köyü de Bayazıt Han vakfıdır. Kayıt sırasında yazıcılar Mekri şehri ile nahiye ve köylerini dört yüz adet ev olarak yazmışlardır. Şehirde iki yüz adet kiremit örtülü, altlı, üstlü, kârgir yapı Rum evleri vardır. Müslümanları Rumlardan azdır. Müslüman evleri elli hanedir. Yüz ellisi de uğursuz kefere evleridir. Kefere evlerinin kapı ve pencereleri küçücük ve yüksektedirler. Atlı mi-

safirler gelip konaklamasınlar diye kapılarını küçük ve merdivenle çıkılır şekilde yüksekte yapmışlardır. Beş adet ibadet yeri olup Yıldırım Han camii hepsinden büyük ve güzeldir. Dizdar ve neferler bu kalede otururlar. Sipah kethüda yeri, Yeniçeri serdarı, ayanı ve şehir ileri gelenleri dış varoşta otururlar. Bu varoşta bir cami, bir mahalle mescidi, bir tekke mescidi, bir medrese, bir mektep, beş adet tüccar hanı, dere kenarında bir hamam ve hepsi yirmi adet küçük dükkân vardır. Şehrin içinde, ve tam ortasındaki bir yalçın kayadan billur gibi berrak bir ak su çıkar ki Temmuz ayında üç yudum rahatlıkla içilemez. O akadar soğuktur. Son derece hazmı kolaylaştırır. Bir adam bir kuzu yeyip, bu sudan içse o an acıkıp, yine yemek ister. Şehir içinde bulunan on iki göz değirmerleri bu su çevirir. Oradan evlere dağıtılır. Bu suyun kaynağı yine kale içinde bulunan büyük bir çınar ağacının kökleri arasındaki kayalardan akan turna gözü gibi sulardır. Zaten bu Mekri şehri bu çınar ve su ile meşhur olmuştur. Şehrin havası ve suyu gayet güzel ve ılıman olduğundan nice güzel Rum kızları ve gençleri vardır. Bağ ve bahçelerinde nar, incir ve dutu çok olur. Havasının ve suyunun sebebiyle dağı, taşı zeytinlik ve ormanlıktır. İstanbul'dan buraya gelinceye kadar zeytin ağacı pek azdır. Zira o tarafların kışı sert olur. Ama bu Mekri üç iklimin ortasında bulunduğundan havası yumuşaktır. Onun için şehrin kuzey tarafındaki dağlar hep bağlıktır. Halkı da dinç ve sağlıklıdırlar. Şehrin kıble tarafında, yirmi millik mesafede Akdeniz içinde (Semadirek adası) otuz beş millik sahayı kaplar. Gelişmiş bir liman ve güzel bir kalesi vardır. Cezayir eyâletinde Kaptan Paşanın yönetimindedir. Mekri ve Ferecik kazalarının kefere halkı hiç Rumca konuşmayıp, Türkçeye yakın bir çeşit çatak lisanları vardır. Halkın hepsi aba ve kebe giyerler. Buradan kalkıp kuzeye doğru üç saat gidip (Karanlık dere) denilen yeri geçtik.

Musa Çelebi köyü menzili:

Yıldırım Bayazıt Hanın oğlu Musa Çelebi'dir. Babası Yıldırım Han, Timur Han olayında yenilgiye uğrayıp ateşli hastalıktan merhum olduğunda bu Musa Çelebi, Edirne hâkimi olup Rumeli eyaletinde kendi başına padişah olarak nice fetihler yapmıştır. Sonra Anadolu'da bulunan kardeşi Çelebi Sultan Mehmet hepsinin isteği ve kararıyle Osmanlı Padişahı oldu. Çelebi Sultan Mehmet kardeşi Musa Çelebi'ye adamlar gönderip, «Gel birader, hakir uluca karındaşından biat eyle» dedi. Musa Çelebi şöyle cevap verdi:

«O Anadolu padişahıdır. Ben Rumeli padişahıyım. Kardeşim, tâ Mekke, Medine, Mısır, Şam, Kudüs ve Irak padişahı olmayınca benim ona biat etmem ihtimali yoktur.» diyerek gelen mektubu parça parça edip, elçiyi kovdu. O da bu durumu Anadolu'da bulunan Çelebi Sultan Meh-

met Hana bir bir anlattı. Mehmet Han asker toplayıp dünya devleti için iki kardeş birbirleriyle öyle bir savaş yaparlar ki anlatılamaz. Allah'ın emri ile Musa Çelebi yenilgiye uğrayıp dağlara kaçar. Bu köye sığınmak ister ama köylüler Musa Çelebi'ye aman ve zaman vermeyip şehit ederler. Başını da Çelebi Mehmet Hana getirip hediye umarlar. Hemen adaletli Mehmet Han: «Bire gidiler, biz dünya devleti için bir çatışma ettik, kardeşim size vardıkta niçin bana diri olarak getirmediniz, size ferman varmadan kardeşimi niçin öldürdünüz?» deyip bu köy halkının hepsini öldürdüler. Sonra Musa Çelebinin nâşını Bursa'ya getirip babasının yanına defnettiler. Onun için bu köye «şehit Musa Çelebi köyü» derler.

Oradan sonra köylerden aşağı inip Gümülcine ovasında batıya doğru giderek Erçay nehrini geçip bir saat gittik. Karacaoğlan nehrini de geçip Musa Çelebi köyünden sonra altı saat yol aldık.

Rumiçne vilâyeti yani Gümülcine kalesi:

Gümülcine ve Gümürcine yazılır. Aslı «Gümlü cin»dir yanlış söylemiş olarak Gümülicin'den Gümülcin diye söylenmektedir. Bu ismin verilmesinin sebebi şudur. Bu kale 774 (veya 764) tarihinde Gazi Evrenos eliyle Rum ve Yahudi kefereleri elinden alınmıştır. O an kalenin içinde bir yahudi olup bütün bu eyalet onun idaresinde imiş. Kavala sahibi olan Kanalikos bu yahudiyi defterdar yapmış ve adını da Gümlicin demişlerdir. Çin ve Maçin yahudilerinden olup İskender Zülkarneyn'e elçilik ile gelip Rum diyarının havasından ve suyundan hoşlanıp bu şehirde yerleşmiş ve kaleyi imar ettiği için (Gümliçin) kalesi adı verilmiştir. Sonra onun çocukları ve çocuklarının çocukları Gazi Evranos'a kaleyi şartlı olarak vermeye razı olmuşlardır. Şart olarak bütün yahudiler kale içinde kalacaklardı. Bu şekilde kaleyi Gazi Evranos'a teslim ederler. Fakat fetihten sonra kale içindeki yahudiler ile kıptiler yani çingeneler birbirleri ile geçinemez olmuşlardır. Bu kale İskender zamanından beri bizimdir, siz para kuvvetiyle zorla ele geçirdiniz diye Gazi Evranos'un önünde büyük kavgalar ve tartışmalar olmuştur. Sonunda yine yahudilerin kalede kalmaları ama kale neferlerinin çingenelerden olması kabul edilerek anlaşma yapmışlardır. Bugüne kadar yahudiler hep kalede kalmışlardır. Bu şehirde halen yahudi ve çingeneler birbirlerinin baş düşmanıdırlar. İşte Gümülcine'nin bu şekilde adlandırılması Gümliçin denilen yahudi tarafından kurulmuş olmasıdır. Ama Yunan dilinde bu şehre Rumçine denir. Filozof Filgos'un temiz ve güzel bir kızı var idi. Adına Rumçine derlerdi. Cüzzam hastalığına tutulup, babası bu kızı bu şehre bırakır. Şehrin su ve havasının güzelliğinden kız hastalıktan kurtulur ve bu şehri ilk defa imar eden Rumçine'dir. Sonra Gümliçin, çingenelerden korkusundan kale yaptırmıştır. Nihayet Gazi Evrenos eliyle İslâm eline geç-

miştir. Bu şirin ve büyük şehir şimdi Rumeli eyaletinde, yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Nahiyeleri ve köyleri iki yüz adettir. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayânı, sipah kethüdası yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, şehir emini ve çingene beyi vardır.

Kıptiler kavminin durumu :

Rumeli çingenelerinin Firavundan bu yana asıl vatanları bu Gümülcine şehridir. Firavun soyu halkı birbirleri arasında yemin etseler «Mısır hakkı için ve Gümülcünemiz hakkı için» diye yemin ederler. Anadolu çingenelerinin asıl vatanları ise Menteşe sancağı toprağında Balat şehridir. Fatih Sultan Mehmet bu çingeneleri Balat'tan İstanbul'a sürdüğünde onların yerleştikleri yere halen Balat mahallesi derler. Sultan Mehmet Han, Gümülcüne'den de İstanbul'a çingene sürmüştür. Ama Anadolu çingeneleri ile Rumeli çingeneleri birbirleriyle iyi geçinemezlerdi. Rumeli kıptileri kâfirler ile kızıl yumurta günleri yapıp, Müslümanlar ile Kurban bayramı edip, yahudiler ile de kamış bayramları yaparak belli bir mezhebi kabul etmediklerinden cenazelerinin namazlarını imamlarımız kıldırmazlar. Bunun için çingenelere ait Eğrikapı dışında ayrı bir mezarlık yeri verildi ve ölüleri için iki haraç alınması ferman olundu. Sonra Rumeli çingeneleri eski şehirleri olan Gümülcüne'ye göçüp gittiler. Anadolu'nun Balat şehri çingeneleri ise İstanbul'un Balat mahallesinde müslüman şeklinde kaldılar. Şarkıcılık ve çengilik yaparak geçinirler. Onun için bu Gümülcüne şehrinde çingene beyi oturur. Zira Gümülcüne etrafında seçkin çalgıcı, kalpazan yani kalp para yapan ve hırsızlık eden kıptiler çoktur. Her kavmin, her hıristiyan milletin mutlaka çingeneleri vardır. Ama bu Gümülcüne etrafı çingeneleri çok sayıda olup meşhur hırsızlardır.

Gümülcüne kalesinin şekli:

Bir ovada yapılmıştır. Beş köşeli olup engeli yoktur. Tuğladan yapılmış, kârgir, güzel bir kaledir. Çevresinin uzunluğu bin adımdır. Kalenin yarısı gelen gidenler için misafir hânlarıdır. Biraz yeri meydandır. Kalenin iki kapısı olup hendeği yoktur. Bir kapısı kıble tarafına çarşı meydanına bakar. Bir kapısı da doğuya açılır. Duvarlarının bazı yerleri harapçadır. Cephanesi ve topları yoktur. İç ilde olduğundan cephane, dizdar ve kale neferleri bulunmaz. Ama yahudileri çoktur.

Varoşu :

Gümülcüne şehri onaltı mahalledir. Evleri kiremit örtülü, altlı, üstlü, bağlı ve bahçeli olup dört bin adettir. Bağ ve bahçelerinin etrafları kamışla çevrilidir. Şehrin içinde Şikarlı çayı denilen güzel ve tatlı bir su

akar. Bu küçük nehir üzerinde beş yerde ağaç köprü vardır. Suyun iki tarafı şehir olduğundan bu köprülerden geçilir. Şehre yakın akan Kalfa çayı ile birleşip Akdeniz'e dökülürler. Bu iki nehir şehrin kuzeyinden yayladan gelip binlerce bağ ve bahçeleri, bostanları sulayıp akarlar.

Câmi ve mescitleri :

Hepsi onaltı mihraptır. Hepsinden mamur ve güzeli çarşı içindeki cemaati çok olan (Eski Cami)dir. Kurşunsuz, eski yapı bir camidir. Kıble kapısı üzerinde tarihi yazılıdır. (Yeni câmi) bütün kubbeleri kurşun örtülü, sanat işli, aydınlık, güzel bir câmidir. Çeşitli pencereleri, mihrabı, minberi, müezzin mahfili ve kürsüsü bu kadar güzel bir cami değil bu şehirde Rumeli eyaletinde bile yoktur. Caminin içinde Yakup Musta'sımî yazısına benzer Hüsn-ü hat ile lâcivert kâşîler üzerine ve diğer yerlere, kapılar üzerine yazılmış birçok âyet-i kerimeler vardır.

(Yenimahalle câmii):

İç açıcı bir ibadet yeridir.

Çulha camii:

Gayet hoş bir câmidir.

Hacı Bevvâbin camii:

Bu da ferah bir ibadetgâhtır. Bunlar meşhur camilerdir. On bir adet mahalle mescidi vardır. Cebehane mescidi; Gazi Evrenos mescidi ve Tekke mescidi meşhurlarıdır. Medreseleri beş adettir. Yeni câmi medresesi kurşun kubbeli olup talebeleri ve hocaları vardır. Sıbyan mektebi yedi yerdedir. Yenicâmi mektebi hepsinden mamurdur. Tekkelerinden Gazi Evrenos tekkesi en meşhurudur. Şehrin sebilleri çoktur. Eski camiin sağ tarafındaki sebil en büyüğüdür.

Diğer imaretleri :

İki adet fakirler için aşevi vardır. Bunlardan Gazi Evrenos imaretinin sabah ve akşam çeşitli nefis yemekleri boldur. Her üç adama ve beş adama birer sini yemek devamlı olarak verilir. Her misafirinin atlarının başına birer yemlik vakıf tarafından mütevelli verir. Gayet büyük bir vakıftır. İki adet hamam olup Eski hamam Gazi Evrenos'undur. Yeni hamam da Yeni camiin sahibi Ahmet Efendinindir. Güzel, aydınlık bir hamamdır. Tüccar hanları on yedi tanedir. Bunlardan onu bekâr odalarıdır. Dört yüz adet dükkân bulunup her çeşit sanatkâr ve esnaf vardır. Kârgir yapı bedestanı yoktur. Ama yedi iklim diyarlarının kıymetli mal-

ları burada bulunur. Haftada bir kere bütün köylerden gelenler şehrin yüksek ağaçlarının gölgelerinde, kıble tarafında oturup, mallarını meydana koyup satarlar. Öyle büyük pazar olur ki bir ucu tâ mezarlığa varıp insan denizi olur. Bu pazar yerinin kıblesi tarafındaki bahçeler içinde Papaz kuyusu denilen bir hayat suyu vardır. Temmuz ayında dahi suyu buz gibidir. O kuyunun ağzında büyük bir mermerden ağızlık vardır. Mermer ustası o mermerin etrafına çeşitli resimler yapmış ki her biri canlı gibidir. Zamanımız ustaları bunları yapmaktan acizdirler. Bu şehrin su ve havasının güzelliğinden güzelleri de pek meşhurdur. Halkı son derece garip dostudurlar. Şehrin ovası verimli olup çeşitli ürünler yetiştirilir.

Gümülcüne'nin ziyaret yerleri:

Şehir içindeki imaret mescidinde Gazi ..... Bey ziyareti: Başında şeb külahı, üzerinde cıga telleri ve diğer silahları, etrafında Kur'anı Kerimler, çırağan ve şamdanlar ile bezenmiş nurlu bir kabirdir.

Sait Şehit ziyareti:

Yeniçeri ocağından kul kethüdası Çelebi Mustafa Ağanın kabridir. Meşhur taşında yazılı bulunan tarihi şudur:

«Her görenler bir duâ idüb diye târihini
Günc-i firdevs ola menzilgâh-ı ruh-ı Mustafa»
Sene 1001.

Yeniçeri ocağına Hacı Bektaş Veli'den beri böyle bir kerem sahibi, Allah yolunda bir mert, yiğit bir veli gelmemiştir. Rumeli vilâyetinde Arnavutluğun İlbasan Sancağı toprağında bulunan Pekin adlı kalede doğmuştur. İstanbul'da yetişip Yeniçeri ocağında kul kethüdası olarak ün yapmıştır. 1061 tarihinde Melek-Ahmet paşa efendimiz sadrazamlıktan alınınca yerine Siyavuş paşa sadrazam oldu. Siyavuş Paşa herkesten emin olmak için Bektaş Ağayı, Yeniçeri ağasını, bu kul kethüdasını, Sarı kâtibi ve nice günahsız kimseleri öldürttü. Bundan başka efendisi Sultan Murat'ın validesi Kösem Sultan da öldürülmüştü. Siyavuş Paşa kendisi elli dört gün sonra acı bir görev ile sadrazamlıktan olup perişan bir halde Rumeli'ye gelir. «Ah kul kethüdası Çelebi Mustafa Ağayı haksız yere öldürttüğüm yoluma geldi» diye sızlanarak yeni görevine gider. Bu rahmetli Çelebi Kethüda Mustafa Ağanın ruhu için Fâtiha.

Kıptilerin yani çingenelerin dilleri:

Bu yeryüzünün yedi ikliminde bulunan her milletin kendilerine mahsus dilleri vardır. Allah'ın emri her milletin de çingenesi vardır. Bun-

lar bulundukları yerin milletinin dilini konuşurlar. Anadolu'daki Balat şehrinin çingeneleri ayrı dilden konuşurlar. Rumeli'deki Gümülcüne kıptilerinin dilleri de başkadır. Bu diyarda ve diğer Osmanlı ülkelerinde bu kavim, Mısır'da Firavun, Hazret-i Musa ile büyük bir cenk eder. Kalzem denizi —ki Mısır'da Süveyş denizidir— bu denizin Tih sahrası tarafında Klobder boğazı denilen yerin girdabında Firavun altı yüz bin askeri ve her çeşit silahı ile boğulur. Bu savaşta bulunmayıp kurtulan Firavun kavmi Hazret-i Musa'nın bedduası ile Mısır'da duramayıp çeşitli ülkelere dağılırlar. Açlık ve yokluk içerisinde mendeburlar vatansız kalıp dağlarda ve bellerde yaşamaya başlarlar. Şehirden şehre hırsızlık yaparak gezerler. Bu çingene kavmi Mısır'da iken ilk firavun olan Melik Velid bin Dufa zamanında ve Melik Avn zamanında o kadar zengindiler ki her biri birer Karun malına sahip idiler. Sonra bu Firavunlar ile Melik Avn, Mısır'ı ele geçirdiğinde Melik Eymen ile Melik Delfiye birbirleriyle Said Ali'de cenk etmekte iken Melik Avn, Mısır'da ölür.. Evinde kendisini kuş yırtıp, parça parça eder. Sonra yerine Reyan bin Velid Melik olur. Kiptiler ona Nehravus derler. Yusuf Nebi Aleyhisselâmın Firavunu işte budur. Mısır'da Aynüşsems şehrini taht merkezi yapar. Çok sayıda çingene askeri edinir. Sonunda Diyarbekir'de Amelika kavminden Ebû Kapuş Gâkin İbn Kayhum Padişah Mısır'a gelir. Mısır azizinin veziri Bernaş adlı Asaf dilâver, Amelika'ya karşı çıkar. İki taraf birbirleriyle tam üç sene cenk ederler. Yüz binlerce çingene kavmi Mısır'da öldürülür. Kılıçtan kurtulanlar da bu Rum diyarına göçerler. Onun için Rum diyarında çingeneler çoktur. Sonra Yusuf Peygamberin firavunu Amelikalılara galip gelip Amelikalılar tâ Musul'a kadar kaçarlar. Firavun Reyan zafer kazandığı için Hazreti Yusuf'a iman getirir. Hazreti Yusuf otuz yaşında iken Melik Reyan'ın veziri olur. Melik Reyan yüz yirmi sene melik olup ölür. Yerine oğlu Dâram melik olur. Çingeneler ona Dimos derler. Babası Melik Reyan'ın iman ve inancına göre hareket etmeyip son derece zalim kâfir olur. Hazreti Yusuf buna da vezir olup İslâma getirmeye gayret ederdi. Bu da yüz yirmi yaşında ölüp yerine kardeşi Darum melik oldu. Kıbtiler Plâtis derler. O da ölünce yerine oğlu Madanos, bazıları Meâdinos derler melik oldu. İbrahim Peygamberin sahifelerini okurdu. Ama Zuhal putuna tapıp, bütün çingeneleri öldürttü. Yüz binlercesi de vilâyet, vilâyet kaçtı. Meadinos hayatta iken büyük oğlu Kekâsım'ı melik yaptı. Bu da putperest olup Mısır'daki ehramları yıkmağa kalkıştı ise de Mısır halkı engel oldular. Kasım da öldükten sonra yerine kardeşi Ensas melik oldu. Birçok tarihçiler buna Melik Ağsas derler ve yazılanlara göre altıncı Firavundur. Ondan sonra oğlu Latos melik oldu. Sudan mâliki Tulmay, Latas'ı tutup öldürtüp Mısır'a melik oldu. Bazıları Musa Nebi zamanındaki firavunun Talmay olduğunu söylerler. Ama doğrusu Musa Peygamberin firavunu Velid bin Musab'tır.

Kürdistanın Musul şehrinden çıkmıştır. Bunun hakkında dahi çeşitli söylentiler vardır. Bazıları Firavun Amelika kavmindendir derler. Doğrudur, çünkü Amerika kavmi Diyarbekir, Şehrizor, Musul ve Nusaybin'den çıkmıştır. Bu söylenti doğru ve geçerli olanıdır. Bazıları da Musa devrindeki Firavunun kipti olduğunu söylerler. O zamanda ise kıpti kavmi dünyaya dağılmıştı. Sonra gün geçtikçe Amelika kavmi ortadan kalkıp kıptiler Velid bin Musab'ı melik yaptılar. İşte Musa'nın Firavunu muhakkak budur. Zira haşa tanrılık iddiasında bulunup bu cihanda ne kadar çingene kavmi varsa hepsine hediyeler verip, ikramlarda bulunarak etrafına topladı. Onlara tevbeler olsun (sizin rabbinizim) dedi. Binlerce değerli kitaplarımızda ve tefsirlerimizde Hazreti Musa ile firavunun arasında geçen bütün olaylar yazılıdır. Hazreti Musa zamanında Firavun kavmi iki kola ayrılır. Bir kolu yukarıda anlattığımız şekilde Kalzem denizinde, Klobder boğazında boğulmuştu. Onlardan kurtulanları Rum diyarına kaçtılar. Bir kolu da ne Firavun ne de Hazreti Musa tarafında olmayan kıpti kavmidir. Hazreti Musa bu kavimden şikâyetçi olmayıp onlar için hayır dua ettiğinden halen Mısır vilâyetinde sevilen bir kavim olarak yaşamaktadırlar. Her hanedanda birer kıpti okur, yazar vardır. Son derece dürüst keferelerdir. Çok güzel yazı yazarlar. Kendilerinin okudukları tarihleri vardır. Hazret-i İdris kalemi üzere yazılariyle her günkü yaşantılarını yazmaktadırlar. Hazreti İdristen beri geçen olayları yazdıkları değerli tarihleri vardır. Gayet çalışkan ve gayretli kişilerdir. Gerçi halen hıristiyanlar İncil, Zebur ve Furkan okurlar. Ama Tevrat okumazlar. Müslümana sevgi gösterirler. Rum ve yahudileri sevmezler. Hatta Hazret-i Ömer (R.A.) in halifeliği zamanında Amr İbnü'l-As hazretleri kumandasında İslâm ordusu Mısır üzerine geldiğinde kıpti meliklerinden Mukavkas, Amr ibnü'l-As hazretlerine yardım etmiş ve Rum kefereleri elinden İskenderiye, Reşid, Dimyat, Askalan kaleleri ile Casani, Yafa ve Mısır şehirleri alınmıştır. İslâmlara bu derece sevgileri vardır. Ama kendileri hıristiyandır. Hepsi siyah ferace giyip, başlarına beyaz ve mavili alaca sırık sararlar. Gösterişli elbiseler giyerler. Irz sahibi kefere kıptilerdir. Bütün peygamberlere iman ederler. Melik Tutis, Hazreti İbrahim'e iman edip ona bir kıpti kızı hediye gönderir. Adı Bin Hacer idi. Hazreti İsmail o kıpti Hacer adlı cariyeden doğmadır. Onun için Hazreti Peygamber buyurmuşlardır ki: «Kıpt taifesi kızlarından Hâcer anamızdan ceddimiz Hazreti İsmail dünyaya gelmiştir. Temiz, Kababıta soyundandır.» Sonra Hazreti Risaletpenah zamanında Mısır meliki Melik Mukavkas, Hazreti Peygambere olan sevgisinden dolayı Zünnûn adlı bir Mısırlı ile ona Yağfur adlı bir hımar, Düldül adlı katır şekilli bir at, Zülfikar adlı bir kılıç ve iki adet de temiz, güzel, kıpti kızı hediye gönderdi. Hazreti Peygamber bu hediyelerden Yağfur adlı hımarı kendisi aldı. Düldül adlı katır ile Zülfikar adlı kılıcı Hazreti Ali'ye verdi. O

temiz, güzel kızları gördüğünde Zünnün'dan bu kızlar hakkında bilgi istedi. Zünnün elçi, «Yâ Resulallah, bu kızların ikisi de kardeştirler.» deyince Hazreti Peygamber: «Mezhebimizde iki kızkardeşi tutmak olmaz,» deyip câriyenin birini şair Hısan'a hediye etti. Abdurrahman bin Hısan bu kızdan doğdu. Hazreti Peygamber de Marya adlı kızı aldı. İbrahim adındaki oğlu bu cariyeden doğdu. Hazreti Risaletpenah kıpti kavmi için dua ettiğinden elçi olan Zünnün Mısrî, Hazreti Peygamberin keremliliğini ve olgunluğunu görüp, şahadet parmağını kaldırıp iman ederek müslüman oldu. Peygamberin huzurunda Hazreti Ali, elçi Zünnün Mısrî tabib ve hekimlere öncü, pir oldu. Sonra Amr bin As ile Mısır'ın fethine gelip Şeyh Ukbe Cüheynî ile burada şehit oldu. İmam Şâfii kabri yakınında birbirlerine yakın olarak yatmaktadırlar. Hazreti Peygamberin duası berekâtiyle kıpti kavmi Mısır'da huzur ile yaşamaktadırlar. Ama Hazreti Musa'nın bedduası ile de Rumdaki kıpti kavmi yani çingene kabileleri hor, alçak, fakir ve yoksul yaşayıp, ölülerinden bile vergi alınır. Bir çeşit kavimdir ki bunlar Firavunun askeri iken Cenab-ı Allah bunlar hakkında ayet-i kerime göndermiştir. Hakikaten bunlar cebbar, hırsız, nursuz, dinsiz, mezhepsiz, müslüman şeklinde, kefere bile olmayan kimselerdir. Kendilerine aid özel dilleri vardır.

Bu Firavun kavminin binlerce kötü sözleri vardır. Zira bunlar gece gündüz birbirleriyle kavga edip küfür ve kötü sözler ederler. Bir kırmızı altın (Flos) için birbirlerini öldürürler. Yahut bir mangır için «büyük efendiye, yok, paşaya gidelim» diye kadıya gelip dava ederler. Davalarının sonucu bir mangıra çıkar. Onun için çingenelerin davalarına kulak verilmez. Ama Mısır kıptilerinin ağızlarından kötü bir söz çıkmaz ve işitilmemiştir. Anadolu'nun Balat şehri çingeneleri ve Rumelinin kiptilerinin yanlarında onlar gül suyudur. Bu kıpti kavimlerinin oniki çeşit dilleri vardır. Cenab-ı Hak diğer kullarını bunların kötülüklerinden korusun. Dünya gezgini olanlar için bunların da dillerinden anlaması gerekir. Her ne kadar yavan ve köhne sözler ise yazdığımız için ayıplanmasın. Zira bu çingeneler «Canım, ciğerim» dediler mi işini hemen gördü demektir.

Bu Gümülcüne şehrini gezip, görüp, zevk ve safalar ettiğimiz sırada, ev sahibimizin oğullarından birinin üç oğlu vardı. Bir gece bu oğlanlardan biri ile benim bir kölem kayboldular. Ev sahibini zorlayıp, «senin çingene oğlunla benim kölem kayboldu» dedim. O da birkaç yakınını alıp ben ve dört kölem ile birlikte silahlanıp dağ, dağ ve bahçeleri aramaya koyulduk. Bu sebeple gezdiğimiz ve gördüğümüz yerler aşağıda anlatılmıştır.

Gümülcüne'den çıkıp o gün belirsizce bazan doğuya, bazan batıya gittik. Boyar ve Kavala kaleleri ile Işlak kasabasını geçtik. Hepsinde dizdar, serdar, kethüda, nâib, kadı, hâkim, zabit ve eski tanıdık kimselere

kaybolan kölemi anlatıp sordum. Tâ Drama kalesinden gezi yeri olan yüksek çınarlar bölgesindeki büyük havuz kenarında atbaşı çekip, Çelebiler evinde misafir olduk. O gece bütün dost ve tanıdıklarımıza kaçan kölemizi haber ettik. Sabahleyin Drama şehrinden doğu tarafındaki dağlar içine doğru bir merhale gittik.

Rohan Yani Orhan Kasabası:

Rumeli eyâletinde Selânik sancağı toprağındadır. Bazı zaman Drama kazasına bağlı nahiye olur. Bazı zaman yüzelli akçe pâyesiyle ayrı kaza olur. Sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, nâibi, âyân ve eşrafı vardır. Nakibüleşrâfı yoktur. Gelişmiş güzel bir şehirdir. Sidrekapısı kasabası, bunun doğu tarafında olup bir konaklık yerdir. Büyük bir câmii, mescitleri, hamamları, kârgir binaları, hanları, misafir sarayları, medrese ve tekkeleri, sıbyan mektepleri, yeteri kadar çarşısı ve pazarı olan büyük bir beldedir. İki yerde sağlam, metin kalesi varmış. Rum keferesi zamanında büyük bir şehir ve liman imiş. Orhan nehri, Sofya'nın Rile dağlarından gelip, Ostrumca dağlarından da bazı nehirler ile birleşerek Demirhisar ve Siroz şehirleri dağlarından akıp, nice tarlaları ve toprakları sulayıp, Türbelik kasabası yakınından geçip, Orhan kasabasından Rindene denilen boğazda Akdeniz'e dökülür. Burada eskiden büyük bir hisar varmış. Bütün Rumeli kıyılarında Kavala kalesinden sonra bu kale gelirmiş. Bunu Yunanlı İskender yaptırmış. Yunanlılar ona Aleksandır kral derler. Sonra bu geniş suru Gâzi Hüdâvendigâr yani Sultan birinci Murat feth ederken güçlük çektiği için fetihten sonra bütün duvarlarını ve kapılarını yıktırmıştır. Yer, yer kalıntıları durmaktadır. Urkat kasabası buraya iki fersah yakınlıktadır. Eskiden ikisi bir şehirmiş. Bağ ve bahçelerinin sonu belli değildir. Buraya yakın Rindene boğazında Urfat nehrini gemilerle geçerken Venedik kâfiri gemileri göründü. Bu kasabayı gezerken de kaybettiğimiz kölemi dost ve tanıdıklara tarif edip yakalanması için ricalarda bulundum. Buradan doğuya Selânik yolunda gittik.

Küçük Beşik Kasabası Menzili:

Selânik sancağı toprağında Sidrekapısı nahiyesindedir. Câmii, mescitleri, medresesi, mektebi, hanları ve yeteri kadar dükkânları vardır. Bağları, bahçeleri ve gölünde çeşitli balıkları vardır. Buradan güneye doğru gittik.

Büyük Beşik Kasabası, Menzili:

Bu da Selânik sancağı toprağında Sidrekapı kasabasına bağlı, Beşik gölü sahilinde, geniş, yeşil bir sahada camili, mescidli, medreseli, sıbyan

mektepli, tekkeli, çeşitli tüccar hanlı, kervansaraylı, değerli eşyaları bulunan çarşı ve pazarlı, aydınlık hamamlı, bağ, bahçe ve bostanlı bir kasabadır. Havası ve suyu güzel, toprakları verimlidir. Nâibi, siyah, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, ayân ve eşrafı vardır. Evleri altlı ve üstlü, kâgir yapılı güzel evlerdir.

Beşik Gölü :

Hayat sulu bir göldür. Selânik kalesinin batı tarafında, bir merhaleye yakın uzaklıktadır. Uzunluğu oniki mil, genişliği yedi mildir. Bu gölün güney tarafında yüksek bir dağ vardır. O yüksek dağın kuzey tarafı Sidrekapısı nahiyesi dağlarıdır. Gölün suyu sözü edilen dağlardaki büyük bir nehir gibi gölden çıkıp Rinde boğazı denilen yerde iki dağın arasından akarak yarım konak yer gidip Urfat nehri ile bu Beşik gölünün ayağı birleşir. Rinde boğazında Akdenize dökületeği yerde Selânik, Kavala ve diğer yerlerden gelip, gidenler gemilerle Urfat nehrini geçerler. Başka bir şeyle geçmek mümkün değildir. Zira bu kadar padişahlar buraya kâgir, büyük bir köprü yaptıramadılar. Çünkü suyun ağzı enine ve boyuna iki mile yakın sazlık ve bataklık bir göldür. İçinde çeşitli yılan balıkları ve çeşitli balıklar yetişir. Birçok vilayete tuzlu yılan balığı buradan gider. Ayrı tüccarları ve ayrı balık emâneti emini vardır ki Selânik'te oturan Çıfut - Yahya Ağa'nın onyedi yük akçe iltizamıdır. Bu gölde çıkan balıkları hiçbir diyarda yoktur. Turna, Velya ve Kefal balığından başka nice irili, ufaklı balıklar avlanır. Bu balıkları eminin izni olmadan avlayanlar cezalandırılırlar. Bu göl üzerinde oturan emin ağaya da kaçan kölemizi tarif edip, bulunmasını rica ettik.

Beşik Kasabasının Sıcak Suları :

Bu kasabanın karşısında yine Sidrekapısı toprağında, Beşik gölü sahilinde, yeşil bir sahada bir ılıca vardır. Biraz kibrit kokuludur. Gümüş yüzükleri altın gibi sarartır. Altınları ise öyle parlak eder ki sanki zağferan sarısı olur. Son derece sıcak olduğundan suyuna herkes girmeye dayanamaz. Biraz soğuk su katıp ılıştırılır. Çok faydalı bir sudur. Cüzzam ve frengi hastalığına iyi gelir. Ama Bursa kaplıcaları gibi mükemmel, kubbeli binaları yoktur. Bu kaplıcayı da gördükten sonra Beşik gölü yakınındaki Yenipazar kasabasına geldik.

Yeni Pazar Kasabası :

Beşik gölü sahili yakınında, düz bir alanda, dağlar ve korular eteğinde gelişmiş, şirin bir kasabadır. Daha önce küçük bir belde imiş. İkinci Selim Han zamanında Sokullu Koca Vezir Mehmet Paşa çok para har-

cayıp burada nurlu, büyük bir camii, mescidi, medrese ve sıbyan mektebi, tekke, hamam, aşevi, sanatkâr ve tüccar hanı yaptırıp burayı geliştirmiş, büyük şehir haline getirmiştir.

Halkı her türlü vergiden muaf tutulmuş olduğundan burası her gün biraz daha geliştirilmektedir. Bu da Sidrekapısı'na bağlıdır. Selânik'ten İstanbul'a gidenlerin uğrak yerleridir. Nâibi, hâkimi, mütevellisi, yeniçeri serdarı, kethüdâ yeri, ayân ve eşrafı vardır. Daha önce bu kasabayı görmüş idim. Şimdi vardığımızda Cuma namazını Sokullu - Mehmet Câmiinde kıldık. Hakikaten nur üstüne nurlu bir camidir. Bütün hayratları kurşun örtülü binalardır. Cuma namazından sonra beş, on bin adam toplanıp, pazar kurdular. Bu pazar yerinde etraf köylerden ve nahiyelerden çok kimse toplanır. Onun için kaçan kölemizi bulmak için tellallar bağırtıp bütün pazarcılara haber verdik. Bulana elli kuruş vermeye söz verdik. Mütevelli Ramazan Ağa'da misafir olduk. Şirin bir kasabadır. Gölü yine Beşik gölüdür, vakıf tarafından ayrı emiri vardır. Buradan kalkıp kıbleye doğru gittik.

Sidrekapısı Kasabası :

Selânik'te Ayasofya kilisesini yaptıran Ay Sof adlı melikenin Sidrekapsin adındaki bir kardeşi burada oturup burayı imar ettiği için onun adını vermişlerdir ve Yunanlılar buraya Sidrekapsi demişlerdir. Bir kardeşi de Atabiraz adlı şehzâde idi. Dünyayı terk edip, Hazret-i İsâ yolunda gidip, temiz bir papaz olup Aynaroz'u imar ettiği için oraya da Aynaroz derler. Ama bu Sidrekapsin adlı bân Aristo akıllı bir filozof olduğundan Sidrekapısı dağlarından gümüş madenlerini bulmuş ve bu madenleri çıkarıp çok zengin olmuştur. O kazandığı para ile Sidrekapsi şehrini imar ettirmiştir. Hâlen Selânik sancağı toprağında ayrı bir kasabadır. Sipah kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, bâcdârı ve harac emini vardır. Hepsinden güçlüsü gümüşhâne eminidir. Ceza vermek, asmak onun yetkisindedir. Usturlab (Gök ilmi) ilmine göre bu şehir örfi ikliminin yirmi sekizindedir. Selânik şehri de öyle olup bu şehir, Selânik'in güneydoğusu tarafındadır. Bu şehir ile Selânik şehrinin arası iki konaktan eksiktir. Sidrekapsi, Akdeniz kenarından iki fersah içeride, karada dağlar ve ormanlar içinde gelişmiş, şirin, küçük bir kasabadır.

İmâretleri :

Camii, mescid, medrese, tekke, mektep ve hanları ile iki aded hamamı vardır. Hamamının biri çift olup kadınlar girer. Çarşısı ve pazarı hayli vardır. Hesap etmedim. Zira içimde acı vardı. Çok fazla malım ile kölem kaçtığından bu şehirleri gönül huzuru ile gezip, göremedim. Ak-

deniz şehrin doğusunda ve yakınında olduğundan lodos rüzgârında denizin dalgalarının sesi duyulur. Şehrin su ve havası gayet güzeldir. Suları şehre kanallar ile getirilir. Bağ ve bahçeleri çok, meyve ve ürünleri boldur. Kış günlerinde kuzusu ve oğlak keçisi her zaman tazedir. Dağlarında keklik, çul, karaca, yağmurca ve diğer ev hayvanları çok olur. Şehrin güney tarafında halis gümüş madeni vardır. İnsan kolu kalınlığında üç damardır. Sidrekapsi dağında olan ağaçlar bir diyarda yoktur. Bu ağaçları bir kişi asla kesemez. Kesen olursa hemen cezalandırılır. Bu gümüş madeni Sadrazamın kethüdası Ebulhayır İbrahim Ağa'nın malıdır. Her sene onar, onbirer kantar gümüş elde eder. Geçmiş padişahların zamanında elde edilen gümüşten akçe keserdi. Şehrin içinde halen bir darphâne vardır. Sultan Dördüncü Murat zamanında akçe kesilip üzerinde (Sultan Murad ibn Ahmed Hân azze nasarahu duribe fî sidre kapısı) diye yazılırdı. Sonra Sultan İbrahim Hân zamanında Kara - Mustafa Paşa bunu yasak etti. Ama Osmanoğulları kânunu idi ki kır yerde gümüş madeni olup kırk yedi hilâfet sahibi olduğu yerlerde, yetmişyedi büyük liman şehirlerinde ve gümüş madeni olan yerlerde sikke kesilirdi. Meselâ Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Habeş, Isvan, Yemen, Lahsa, Basra, Bağdad, Musul, Amid, Tebriz, Erzurum, Canca, Bayburd, Amasya, Sivas, Maraş, Antep, Halep, Şam, Gazze, Kudüs, Şam Trablus'u, Antakya, Adana, Konya Aksaray, Kastamonu, Tire, Manisa, İzmir, Silifke, Gümüş, Sinop, Bursa, Kütahya, Adalya, Kıbrıs, Trabzon, Kefe, İstanbul, Edirne, Sofya, Belgrad, Vidin, Bosna, Sereprincse, Novabodra, Karatova, Üsküp, Selbasan, Ohri, Yanya, Mora, İnebaht, Atina, Selânik, Siroz, Kavala, Preveze ve bu Sidrekapsi'de sikke kesildiğini ben dahi bilhassa biliyorum. Buralarda kesilen sikkelere sahip olup kullandım. Hatta merhum Sultan Süleyman (Allah rahmet eylesin ve bağışlasın), pederime bir kese lonca sikkesinden ihsan etmiş ve babamdan da bana bir haylisi kalmış idi. Bunların dördü bir dirhem sırma gümüşü gibi halis akçeler idi. Şimdi bu Sidrekapsi ve diğer darphaneler İbrahim Handan beri kullanılmaz haldedir. Ama gümüş madenleri devamlı işlemektedir. Burada son derece zengin kimseler vardır. Buradaki dostlara ve tanıdıklara da başımıza belâ olan ve yol harçlığımızı götüren kölemizin bulunması için ricalarda bulunduktan sonra doğuya doğru, dağlar içinde ilerledik.

Aynaroz Nâhiyesi :

Eğer bu dağlarda, bellerde ve Akdeniz sahilinde olan küçük, büyük kaleleri, derelerde ve tepelerde bulunan kilise ve manastırlar ile içlerinde olan papazları bir bir anlatsak papaznâme kitabına benzer bir eser olur. Ama haftada bir defa iftar eden binlerce papaz, lâdika, keşiş, ruhban, patrik, rahip ve mağdisi denilen palas, cehennem ateşliği var ki aç durmaktan insanlıktan çıkıp, gözleri çukur, çukur olup, ... vilayeti de-

miri gibi ezilmiş fânusa dönmüş kefereler var. Ayda bir iftar edip, beş zeytin, beş tane hurma ve beş fincan süt içen ihtiyar erşakları var ki, hareketten ve söz söylemekten âciz, dal gibi ince, belleri bükülmüş, gözlerinin nurları dökülmüş kâfirler de var. Yine perhiz ile yaşamış, ikiyüzyetmiş yaşına basmış ihtiyarlar da vardır. Burada bulunan bilgili papazlar bir diyarda yoktur. Ancak Rum'da, Kızılelma'da, Bec'de, Prag'da ve bizim Atina şehrinde bulunur. Her biri birer iş yaparlar. Çeşitli işlenmiş saplı, yuvarlak halkalı, halkası kendi ağacından birlikte oyulmuş kaşıklar, arka kaşağıları, kâseler, beşikler, derviş zerdişeleri ve renkli talîbeler oyarlar ki, sanki sihirli eserlerdir. Her yerden buraya gelenler hazineler bırakırlar. Burada olan güneş pençeli, güzel yüzlü, tatlı sesli güzelleri saçlarını taradıklarında âşıklarının akılları darmadağınık olur. Bu ay yüzlü hizmetkârlar gelen gidenlerin hizmetlerine hazır olup, her istenileni yerine getirirler. Kiliselerinde zengin ve fakir herkese her çeşit yiyecek ve içecek ikram edilir. Çünkü Hazret-i İsâ'dan beri bu keferelerin âdetleri böyledir. Bu Aynaroz nahiyesinde her köyde bir kilise vardır. Üçyüzaltmış adet kilise ve manastır vardır derler. Ama saymadım. Bunlar halen Padişah kânunu üzere İstanbul'da bulunan bostancıbaşı tarafından yönetilirler. Bostancıbaşının bir hasekisi gelip gereğini yerine getirir. Bir kimsenin gelip de bu papazlara bir zulüm etmesi asla mümkün değildir. Zulüm edeni bostancılar hemen döve, döve manastır ketenine döndürürler. Bu manastırların en büyüğü (Aya Ladra) kilisesidir. Diğerlerinden (Tonayovero), (Kutulmuş), (Paydoradol), (Tariçse), (Iskarapora) kiliseleri de büyük kiliselerdir. Manastırı görülmeye değer sanat eseri bir yapıdır. Burada bulunan çocuklar bir kilisede yoktur. Bu manastırın bir köşesinde kapalı bir kapısı vardı. Peri çocuğu yüzlü bir hizmetçiye: «Şu kapıyı seyredelim» dediğinde, «Orada Hazret-i İsâ'nın İncili vardır» deyip bize kapıyı açmadı. O an hatırıma şöyle bir beyit geldi:

«Dünkü gün kiliseye vardım komadı gılmân beni,
Ahdim olsun kovayım mahşerde İsâ'ya seni.»

deyip diğer şeyleri seyretmeye koyulduk. Bu kiliselerin her biri birer kale gibidir. Burada iki gün kalıp, sonra güneye doğru gittik.

Lanakza Kasabası :

Bazıları Lanza, bazıları Lâyeza derler. Gâzi Evranos bu kaleyi kuşattığında kale tekfuruna elçi gönderip Lâniza (kavga, dövüş, savaş etmeden) kaleyi teslim etmesini ister. Hakikaten nizâ etmeden kalenin anahtarlarını elçiye teslim eder. Onun için bu kaleye (Lânizâ) diye isim verdiler. Ama meşhur galat olarak birçok kişiler Lanza derler. Perugân ve Çatalkanlar (Lankza) derler. Rum melikelerinden Selânik'in sahibi Ayasof kadın yaptırmıştır. Ilıcasının hastaları için imar etmiştir. Selânik sancağı toprağındadır.

Lankza Gölü :

Bu acı sulu gölcüğün doğusu Siroz şehridir. Batısı Sidrekapısı'dır. Bu iki şehrin ortasında geniş bir göldür. Çevre uzunluğu yedi mildir. Bazı yerleri sığdır. Derin olan yerleri altı zira ve on zira derinliğindedir. Suyu acı ve bulanıktır. Zira, yer yer bataklık, sazlık ve kamışlıktır. Gölün kuzey tarafında bir şey yoktur. Birkaç yerde harap köyler ve harap kiliseler vardır. Köylüler haydud denilen hırsızların derdinden bezmişlerdir. Kış günleri bu gölde o kadar kaz, ördek, kuğu, balıkçıl, saka ve karabatak gibi çeşitli kuşlar vardır ki hesabı bilinmez. Bu kasabalarda yaşayanların hepsi rum keferesi, bulgar feceresi ve Eflâk hristiyanı olup kış günlerinde sözü edilen kuşları tüfek ile vurup avlarlar.

Lankza Ilıcaları :

Bu kasabanın dışında, Selânik sancağı toprağında çimenlik, kuşluk, lâlelik, ağaçlık bir yerde güzel yapıları ile gelişmiş bir ılıca var. Suyu normal sıcaklıktadır. Yüksek kubbesinin altında büyük bir havuzu ve etrafında kurnalar vardır. Havuzun dışında akan sıcak suyun toplandığı sıcak zeminde çamurlu bir kısım var. Bütün ağrılara, cüzzama ve frengi hastalığına tutulmuş kimseler boğazlarına kadar bu çamura girip, dayanabildikleri kadar, yarım saat kalsalar Allah'ın emri ile hastalıklarından kurtulurlar. Hatta kiraz mevsiminde Selânik'in bütün ileri gelen kişileri çadırları, yiyecek ve içecekleri ile bu kaplıcaya gelirler. Burada bir, iki hafta veya bir ay kalıp, havuza girip, zevk ve safâlar ederler.

Lankza humması meşhurdur. Nice uzak vilayetlerden hastalar gelip, kaplıcaya girip, şifâ bulup giderler. Tâ bu derece çok faydaları vardır. Oradan ayrıldıktan sonra bir gün gittik.

Avrathisar Kazası :

Burayı Selânik adlı sapık kralın karısı yaptırdığı için Avrat hisarı demişlerdir. Gâzi Evrenos tarafından fethedilmiştir. Bir vadinin ortasında dayanıklı, yontma taş ile yapılmış bir kale imiş. Zamanla iç ilde kaldığından önemi kalmamış ve yer yer harab olmaya başlamıştır. Ama biraz gayret ile onarmak mümkündür. Bugün için içinde dizdarı, neferleri ve cephanesi yoktur. Bu kale Selânik sancağı toprağında nahiye ve köyleri ile gelişmiş bir kazadır. Selânik'in kuzeybatısındadır. Selânik ile arası iki konaktan biraz eksiktir. Süratle bir günde gidilir.

Avrathisar Varoşu :

Evleri kâgir, kiremit örtülü, bağlı ve bahçelidirler. Suları boldur ve tatlıdır. Camileri ferahtır. Mahalle mescitleri, medresesi sıbyan mektebi, tekke, tüccar hanı, hamamı, çarşısı, misafirhanesi vardır. Havası yumu-

şak, insanları güzeldir. Avrathisar adiyle meşhur olduğundan bütün halkı kadın gibi hâl ve hareketleri olup erkekleri de kadın gibi konuşup, giyinirler. Bilgili, sanatkâr, temiz, namuslu, uysal kişilerdir. Yöneticilerine karşı son derece saygılıdırlar. Halkının çoğu sanatkâr ve tüccardırlar. Rum, Bulgar ve Sırp halkındandırlar. Yüzelli akçe pâyesiyle kadısı, voyvodası, muhtesipleri, şehir kethüdâsı, harac emini, sipah kethüda yeri ve yeniçeri serdarı vardır. Selânik şehrine yakın olduğundan Şeyhülislamı ve nakibüleşrafı yoktur. Burada da kadıya ve bütün tanıdıklara kaçan kölemizi anlatıp bulunması için ricalarda bulunduk ve tellalar bağırttık. Sonra buradan ayrılıp bir gün gittik.

Toksanbuz Kasabası :

Selânik sancağı toprağında, geniş bir alanda kurulmuş, gelişmiş bir kasabadır. Camii, hanı, hamamı, çarşısı, bağ ve bahçeleri vardır. Siroz şehri ile Selânik arasında veziriâzamların hâssıdır. Bir veziriâzam ağasının idaresindedir. Nâibi vardır, ama kethüda yeri, yeniçeri serdarı yoktur. Zira Siroz şehri ve Selânik kalesi yakındır. Halkın hepsi kefere olduğundan güzel bir kilisesi ve güzel Rum ve Bulgar kızları var.

Toksanbuz Gölü :

Bu gölün doğu tarafında Siroz şehri yakındır. Doğudan batıya doğru uzunluğuna olup çevre uzunluğu onüç mildir. İçinde birkaç yerde sazlı ve kamışlı adacıklar vardır. Kışın bu adacıklarda karabatak, tahta botlar, serhab ve diğer kuşlar dinlenip dururlar. Avcılar kayıklar ile avlanırlar. Gölde çeşitli balıklar yetişir. Onları da avlayıp gıdalanırlar. Burada veziriâzamın hâssı ağasına kölemiz için rica edip, etraf köylere adamlar gönderildi. Oradan ayrılıp yine bir gün gittik.

Doyran Kasabası :

Bazıları Toyran, niceleri de Doryan yazarlar. Doğrusu Doyran'dır. Gâzi Evrenos Bey buraya gelip çok sayıda asker ile konaklayınca bu vilayetin kefereleri İslâm askerlerine büyük ziyafet verip doyurduklarından fetihten sonra adına Doyuran demişler ve bu şehre hayır duâ etmişlerdir. Onun için burası zengin ve gelişmiş bir kasabadır. Bu güzel kasaba Selânik kalesinin batı tarafında olup Avrathisar'ına iki konaktan biraz eksiktir. Ben bir günde geldim. Selânik şehri, Avrathisarı ve bu Doyran kasabası birbirlerine saç ayağı gibidir. Doyran, gayet zengin ve gelişmiş bir beldedir. Selânik toprağında yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, vekili, muhtesibi ve voyvodası vardır. Evleri kâgir yapı, kiremit örtülü, altlı üstlü, bağ ve bahçeli, geniş evlerdir. Kâgir sultânî çarşısı vardır.

Doyran Gölü :

Bu gölde çeşitli balıklar avladık. Çok lezzetli yemesi olur. Bilhassa turna ve sazan balığı çok olur. Gölün çevre uzunluğu onüç mildir. Kasaba gölü kenarında kurulmuştur. Kasaba halkı gölün suyunu kullanırlar.. Halkın çoğu Rum ve Bulgar kefereleridir. Müslüman azdır. Zira serbest vezir hâssıdır. Burada da kaybolan kölemiz için dellallar bağırttık. Kölemi bulana elli kuruş vermeyi vadettim. Müjde edene de yirmi kuruş vermeye ahd ettim.

Ziyaret Yerleri :

(Şeyh Mehmet Doyrânî) Doyran yakınındaki Gölbaşı köyünde dünyaya gelmiştir. Sofya'da kutupların kutbu (Bâlî Efendi) nin halifelerinden olmuştur. Tarikat öncüsü, kerâmet sahibi, ulu sultandır. Birçok kerametleri görülmüştür. Gâzi - İbrahim Paşa'nın saygısını kazandığından kendi doğum yeri olan Gölbaşı köyüne güzel bir câmi, mescid, tekke, aş evi yaptırmıştır. Kabri de tekkesi'nin yanındadır. Herkes ziyaretine gelir. Allah sırrını mukaddes etsin. (Hâlis efendi), (Şucâ efendi) ve daha nice ziyaretlerde bulunup, ruhâniyelerinden yardım istedik. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Allah'ın hikmeti, bu sultanları ziyaret edip ruhaniyelerinden yardım dilediğimiz gece konağımızda binlerce bozuk fikir ile uykuya yattığımızda bir rüyâ gördüm. Şöyleki: İhtiyar bir ki,i gelip beni uyandırdı. Rüyamda gördüğüm şekilde aynı ihtiyar yatağının yanına oturdu ve bana dedi ki: «Ey oğul, şehrimiz Doyran'a hoş geldin. Seni malınla ve kölenle doyurur. Sen bizim ruhumuz için yine Kur'ân-ı Azîm oku. Bu dağlarda, bellerde ve yollarda başıboş ne gezersin. Geriye dönüp Gümülcüne'ye giderken kayıp köleni ve paranı Gümülcüne'den al diğer kölelerini alıp acele Girit savaşına git. Üçüncü yılda Kandiye'nin fethinde bulun. Eceline kadar Arabistan'da, Mekke ve Medine'de seyahat edip ömrünün bir kısmında saadet evine kavuşasın» deyip kayboldu. Kölemin biri merak edip bana: «Ağa, sizinle söyleşen kim idi, bütün kapılar içeriden kilitli, bu adam nereden geldi ve şimdi nereye kayboldu» diye sorduğunda Allah'a şükür vücuduma bir dinçlik geldi. Rahatlatıcı haberlerden sevinç duydum. Saate baktım gece yarısı henüz olmuştu. «Subhanallah» dedim. Artık gözüme uyku girmiyordu. Sabahleyin adamlarım ve Gümülcüne'deki ev sahibimle atlarımıza bindik. Doyran halkı ile vedalaşıp geriye, kuzeye doğru bir gün gittik.

Ayvasıl Gölü Kenarı Menzili :

Kasaba gibi gelişmiş büyük bir köydür. Bu gölün kenarında eski zamanda Aya Vasıl adında ulu bir papaz tarafından kurulduğu için onun

adı ile söylenip Ayavasıl demişler. Rum dilinde (aya) evliya demektir. Vasıl diye de ayıya derler. Sonra Gâzi Evrenos şehri ve kaleyi harab etmiş ve bu kadarı kalmıştır. Gölün etrafları gayet mâmurdur. Göl, Selânik'ten bir mil uzaklıktadır. Selânik'in güney ile batısı arasında kalır. Bir bakışa göre de Beşik ile Selânik arasındadır. Zira bu göl, ile Beşik arası yarım konak yerdir. Ayvasıl gölünün çevre uzunluğu on mildir dediler.. Çeşitli balıklarından kara sazanı ve turna balıkları çok olur. Göle yakın köylerden gelip burada balık avlarlar. Avladıkları balıkları Selânik'te getirip taze, taze satıp kazanç sağlarlar ve vergilerini de bu göl eminine verirler. Gölün sekiz, dokuz ve on kulaç derinliğinde yerleri vardır. Gölün ayağı Beşik gölüne karışır. Gayet tatlı sulu bir göldür.

Buradan kalkıp bütün gün kuzeye doğru gidip, Urfat kasabasına geldik. Buradan yine bir gün gidip Kavala kalesi menziline geldik. Acaip, büyük bir kaledir. Kaleyi görmeden acele ile yola devam ettik. Uykumda rüyamdan uyanıp gözümle gördüğüm ermişin dediklerini düşünüp, acaba ne göreceğiz diye merak ediyordum. Sabahleyin endişeli düşüncelerle giderken Sarı Şaban adlı kasabaya girdik. Karşımızdan bir alay adam geliyordu. Benim yüzümde siyah örtü olduğu halde gidiyordum. Bir de gördüm ki, kaçan kölem kıyafet değiştirip, başı aşağı bir atın üstünde gider. O an düşünmeye gücüm kalmadı. Gümülcüne'deki ev sahibiyle hemen baltalara sarılıp, oğlana birkaç balta vurup atından düşürdük. Diğer kölelerim de hemen yakalayıp bağladılar. Bu sırada birden etrafımız beş, on atlı üşüştü. Hepsi şaşkına dönmüşlerdi. Kimi köle bizimdir, kimi papazındır, kimi bir adamın bize borcu vardı, borcuna karşılık verdi,' diye birbirini tutmayan sözler söylediler.

Ben onların sözlerine bakmayıp oğlana birkaç balta daha vurup «sandıktaki harçlık altınlar hani» diye sorduğumda: «İşte bu ev sahibi ağanın çingene oğlanındadır» dedi. Bir de gördük ki ev sahibi, oğlunu asker arasında bir eşek üzerinde, kıyafet değiştirmiş, olarak bulup, yanındaki fâhişesiyle birlikte meydana getirdi. Hani paramız diye sorduğumuzda, hiç korkusuz «işte param dediğin eşeğin semeri içindedir» dedi. Eşeğin semerini parça parça ettik. Bütün altınları bulduk. Yalnız onüç altın eksik idi. Bire mal eksik derken semer içinden benim bir gümüş at takımım çıktı. Meğer o da kayıp imiş. Hemen kölem: «Ben bu takım kaybolduğu için kaçtım. Meğer bu çingenede çıktı. Beni bu ayartıp, bütün altınları bu çaldırıp, o aldı,» deyince bütün kervan halkı hayrette kalıp: «Adamın gerçekten kölesi imiş,» dediler. Köleyi, çingeneyi ve fâhişesini birbirlerinin ellerinden ve boyunlarından bağladılar. Köse Şaban kasabası hâkimine haber gönderdiler. Hâkim adamları ile gelip, kervan halkını çevirip, «sizde elin kaçan kölesi bulunmuş» deyip dev gibi askerleri hepsini zincire vurup geriye döndürdü. Köse Şaban hâkimiyle geriye gidip

Köse Şaban kasabasına geldik. Burada çingene onüç altınımın kölemi ata bindiren adamda olduğunu söyledi. Altınlarımı alıp adamı hapsettiler. O gün yola gidip, tekrar Gümülcüne kalesi menziline geldik. Ev sahibimiz, hemen çingene oğlanı, çarşı başındaki imâret köşesinde diğer çingenelere ibret olsun diye astırdı. Ben de kölemi ikiyüz aded sopa vurup, yol harçlığımız olan altınları tamam olarak aldım. Sonra adamlarım, atlarım ve eşyalarımız ile toparlanıp yola koyulduk.

GÜMÜLCÜNE'DEN YENİCE VE SEREZ TARAFLARINA GİTTİĞİMİZ MENZİLLERİ ANLATIR

O gün Akpınar köyü menziline, Eşek Çelebi köyünü, Şendilli, Keçiler, Çepelli, Ahiryanlı ve Müslümanlı köyleri geçildi.

Mesinehisar Menzili :

Büyük İskender zamanında Akdeniz adalarından Mesine adasının bir bân'ı gelip Büyük İskender'den izin alıp bu hisarı yaptırdığından Mesinehisar derler. Yüksek bir dağın eteğinde, düz ve geniş bir yeşil alanda, dört köşeli, taş yapı güzel bir kale imiş. Orhan Gâzi'nin oğlu Süleyman Paşa fethedip, bazı yerlerini yıktırmıştır. Halen o şekilde harab olarak yatıp kalmıştır. İçinde koyun kışlaları vardır. Oradan sonra Kerbiçli, Susığırlığı, Babalı ve Yassı köylerini geçtik. Bu köyler hepsi Mesinehisar dağı eteğinde İrem bağları gibi gelişmiş köylerdir. Gümülcüne'ye bağlıdırlar. Toprakları verimlidir. Hepsi de zengin köylerdir.

Bori Kalesi :

Yunan tarihlerinde yazıldığı üzere Flikos kızı Mori adlı melike tarafından yaptırıldığı için Mori adı verilmiş olup galat olarak Bori derler. Nice hükümdarların eline geçtikten sonra Orhan Gâzi oğlu Süleyman vasıtasiyle İslâmların eline geçmiştir. Evrenos Bey fethetmiştir. Şimdi Rumeli eyâletinde Gümülcüne kazasına bağlı Gâzi Muradiye emânetidir. Büyük bir emânettir. Bütün gelirleri vakf'a gider. Mürtezikalara aylık verirler. Kale, deniz kenarında, yerden yirmi arşın yükseklikte, taştan yapılmış, sağlam ve kuvvetli bir kale imiş. Yer, yer harab olmuştur. Dört köşelidir. Çevre uzunluğu binyüz adımdır. Etrafında hendeği yoktur. İçinde elli aded Rum keferesi evleri ve beş aded dükkânı olup başka birşey yoktur. İki kapısı vardır. Biri deniz kenarında kıbleye bakar diğeri batı tarafında olup Karasu'ya bakar. Kalenin kuzey tarafında kaleye bitişik bir duvar çekilmiştir. Tâ kaleden dağlara varınca bir saat uzunluğunda, metin bir duvardır. Buradan ne bir kervan, ne de bir kimse geçemez. Kalenin deniz kapısından geçilip orada gümrük vergisi alınırmış. Gümrük binalarının kalıntıları halen yer yer görülür.

Bori Gölü :

Bu kale önünde kıbleye bakan bir körfez vardır. Denizin boğazı ağzına varınca kırkyedi mil çevre uzunluğunda geniş bir deniz gölüdür. İçinde binlerce çeşit balık avlanır. Ayrı bir eminliktir. Emini yüz aded adamiyle bu gölü idare eder. Bunu da Gâzi Murat Hân mütevellisi satıp gelirini vakf'a verir.

Bu kaleyi geçtikten sonra yarım saat güneye gidip, Kızılca köyü menziline geldik. Burada Ahmet Çavuş'un evinde misafir olduk. Bir cami, bir hamam, bir han olup, bağ ve bahçesi verimli, akar suları, bol güzel bir köydür. Oradan da batıya doğru iki saat ovada gittik.

Karasu Yenicesi Şehri :

Rum keferesinin büyük şehirlerinden bir belde imiş. Gâzi Evrenos Bey fethetmiştir. Rumeli eyâletinde, Selânik sancağına bağlı, yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Gelişmiş nahiyeleri ve köyleri vardır. Voyvoda tarafından yönetilir. Şeyhülislamı, nakibüleşrafı, ayânı, muhtesibi, şehir naibi, şehir kethüdası, harac emini, sipah kethüda yeri ve yeniçeri serdarı var. Geniş bir ovada, Karasu nehri yanında, dörtyüz adet kiremit örtülü, altlı ve üstlü, bağ ve bahçeli güzel evlerden kurulmuştur.

İskeçe nehri şehir içinden akar. İskeçe dağlarından gelip Karasu nehrine karışır. Karasu nehri de İskeçe yaylasından, Veterye ve Usturumca dağlarından toplanıp Sarı Şaban kasabası yakınında Akdeniz'e dökülür. Karasu şehrinin en büyük camii çarşı içindeki Sultan Ahmet Han vezirlerinden Ekmekçizâde Ahmet Paşa camiidir. Görülmeğe değer bir sanat eseridir. Câmiin güzelliği ve zerafeti diller ile anlatılamaz, kalemler ile yazılamaz. Benzeri ancak İstanbul'da Ebû Eyyüp Ensari yakınındaki Zâl Paşa camii olur. Bütün kubbeleri kurşun örtülü, avlusunun etrafı mermer sütunlar ile çevrili, iç açıcı bir camidir. Cemaati çok olur. Şehrin ayrıca mescitleri, bir medresesi, üç adet sıbyan mektebi, iki adet tekkesi, bir hamamı ki Koca Mustafa Paşa hayratıdır, bir aşevi, küçük, büyük on bir tane hanı vardır. Hepsinden mükellefi misafir sarayı olup bütün kubbeleri kurşun örtülüdür. Kırk ocaklı bir kervansaraydır. Bu da Ekmekçizâde Ahmet Paşa hayratıdır. Diğer hanlar tüccar hanlarıdır. Bezestanı yoktur. Elli adet dükkân vardır. Her çeşit mal bulunur. Yirmi adet debbağ dükkânı İskeçe nehri kenarındadır. Şehrin yer, yer bağ ve bahçeleri olup havası ve suyunun güzelliğinden güzelleri de çoktur. Şehrin güney batısındaki İskeçe (Karasu) dağına bütün şehir halkı Temmuz ayında yaylamağa çıkarlar.

..... **Kasabası (aslında adı yoktur) :**

Karasuya bağlıdır. Kethüda yeri ve yeniçeri serdarı yoktur. İskeçe şehri dağları eteğinde kurulmuştur. Beş yüz adet bağlı, bahçeli, kiremit örtülü ev olup, evlerin bütün pencereleri kıble tarafına bakar. Halkın yarısı müslüman, yarısı keferedir. Bir camii, üç mescidi, bir hamamı, bir medresesi, iki hanı, iki tekkesi ve yeteri kadar dükkânı vardır.

Buradan kalkıp güneye doğru tipi, bora ve yağmur altında Karasu nehri kenarınca bir saat gittik ve Karasu geçidi başına geldik. Daha önce bu nehri birkaç defa sığır arabaları ile geçmiştik. Köprü tutmaz, delice akan büyük bir nehirdir. Şimdi Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşanın yaptırdığı büyük bir ağaç köprü var. Kalın ve uzun ağaç sütunlar nehrin dibine kakılmıştır. Bu köprüden karşıya geçtik.

Ahmetabad Kasabası:

Burası da Köprülüzade vezir Fazıl Ahmet Paşanın hayratı olduğundan adına Ahmetabâd denmiştir. Ama henüz binlerce kişi ve usta burayı imar etmektedirler. Hepsi iki yüz adet, kiremit ve saz örtülü, bağsız, bahçesiz yeni yapılmış evlerdir. Bir camii, bir tekkesi, iki adet kiremit örtülü, yeni yapılmış hanı, yirmi beş adet sazdan, kamıştan yapılmış faydalı dükkâncıkları vardır. Daha yeni imar olunmaktadırlar. Allahu teâlâ daha güzelleştirip, dünya döndükçe kalmasını nasip eylesin. Bu yeni kasabanın kuzeyindeki yüksek bir tepe üzerinde (Kuşluk Baba) tekkesi olup, imareti yoktur. Buradan bir saat kıble tarafına, Akdeniz kenarına yakın yüksek ağaçlı orman içinde yol aldık.

Sarı Şaban kasabası:

Kavala sancağı toprağında voyvodalıktır. Düz, kumsallık bir alanda iki yüz evli, bir cami, iki han, bir hamam, elli dükkân, bir medrese ve bir tekkeli gelişmiş bir kasabadır. Lâkin Karasu köprüsü başında Ahmet Abâd kasabası olalıdan beri bu kasaba yoldan üç saat uzakta kaldığından o kadar işlemez olmuştur. Buradan güney ile batı arasında, deniz kenarınca üç saat gidip Kavala ılıcasını geçtik ve üç saat daha gittik.

Eski Kavala hisarı:

Hazreti Süleyman Nebi'nin oğlu Melik Recaim zamanında bu kaleyi Flikos hekim yaptırmıştır. Soyu beşinci kuşakta Hazreti Süleyman'a ulaşır. Bazı Yunan tarihçileri bu Flikos'a Süleyman Peygamberin oğlu Melik Recaim'in oğlu Flikos'tur derler. Rum Yunan hükümdarlarından büyük bir hükümdar olup, Süleyman'ın bu Kavala kalesinin bulunduğu yerde Belkıs Ana için yaptırdığı köşkün yerine Flikos, Kavala kalesini

yaptırmıştır. Kalenin yönetimini Kavala adındaki bir oğluna bıraktığı için adına Kavala kalesi denmiştir. Rum tarihlerinde de Kavala derler. Sonra bu Flikos ünlü bir hükümdar olur. Rum, Arap, Acem, Horasan ve Maveraünnehir'e varınca iki yüz parça büyük şehirleri ve halkını yönetimi altına alıp, İran ve Turan halkından aldığı vergilerle bu Kavala kalesini ve Selanik şehrini kurar. Sonra Hazreti Muhammed'in doğumundan 889 yıl önce Büyük İskender dünyaya gelir. Flikos'un yanında yetişip oğlu Kavalis ile bir yerde olgunlaştılar. Onun için Rumlar İskender'e Flikos Aleksandır derler. Bazıları da bu İskender'e Flikos'un oğludur derler. İskender'in saltanat müddeti otuz yıl sürmüştür. Otuz yılda dünyaca ünlü bir hükümdar olup, yedi yüz parça büyük şehirler kurdurur. Karadeniz'i Akdenize katıp, karanlık denizi buz üzerinden geçip Ye'cuc ve Me'cuc seddini yaptırır. Bu Kavala şehrinde ölüp bir adada defnetmişlerdir. Mezarı halen bilinmemektedir. Kendinden sonra oğlu Rohanya padişahlığı kabul etmemiş, Kavala'da Flikos manastırında papaz olmuştur. İskender'den sonra yine kendi soyundan Batlaymus adında ünlü bir filozof olan Aristo padişah oldu. Rum dilinde batlaymus büyük hükümdar demektir. Bu Kavala'da nice hayır ve iyilikler etmiştir. Batlaymus, Hazreti Zekeriya'ya iman getirmiştir. Sonra Yahudiler Hazreti Zekeriya'ya bir iftira edip, testere ile tepesinden aşağı iki parça biçip şehit ettiklerinden bu Batlaymus Zekeriya peygamberin şehit edildiğini duyup Kavala kalesinden bin yedi yüz parça gemi ile Halep İskenderununa çıkar. Hazreti Zekeriya'nın kanının öcünü almak için bir günde yüz altmış bin yahudiyi kılıçtan geçirir. Hazreti Zekeriya'nın kabri üzerine bir ibadet yeri yaptırır. Halen Hazreti Zekeriya tam ortasında Ulu cami içinde yatmaktadır. Kral Batlaymus öcünü aldıktan sonra yahudilerden elde ettiği mal ve para ile Kavala'ya gelir ve müslüman olarak ölür. Cesedi Aynaroz şehrinde Aleksandr kilisesinde defnedilmiştir. Yerine oğlu Şeşuş Atagor kral olur. Makedonya şehri olan İslâmbol'u imar eder. Bu Kavala şehri binlerce devletin eline geçer. Nihayet 786 tarihinde Gazi Hüdavendigâr yâni Birinci Murat Han, burayı Rum keferesi elinden alır. Ceneviz kâfiri de Sakız adasından binlerce gemi ile gelip Kavala kalesini ele geçirirler. 907 tarihinde Sultan Bayazıt Velî, Mora vilâyetinde Muton ve Koron kalelerinin fethine giderken bu Kavala kalesine uğrayıp, fethedip gider. Halen Cezayir eyaletinde yani Kaptan Paşanın yönetiminde derya beyi sancağı merkezidir. Süleyman Han kanunu üzere beyi, iki parça kadırga ile memur olduğu sefere gider. Paşasının padişah tarafından hâssı 240.000 akçedir. Zeâmeti on iki adettir. Tımarı 235 dir. Alay beyi ve çeribaşısı vardır.. Kanun üzere tımar sahipleri sefer zamanında iki bin asker olur. Şeyhülislâmı nakibüleşrafı, ayanı ve yüzelli akçe pâyesiyle kadısı, nahiyeleri ve köyleri vardır. Eyalet sancağı yedi kazaya ayrılır. Kazalardan beyine yılda dokuz bin kuruş gelir olur.

Kadıya da iki bin kuruş gelir sağlanır. Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, topçubaşı, cebecibaşı ağaları, birer oda kapı kulları ve bir oda yeniçeri ağası vardır. Zira Venedik kâfirinin donanması her zaman Kavala kalesi altına gelirler. Bu sebepten kale muhafazasında çok sayıda asker bulundurulur. Ayrıca şehir naibi, muhtesib ağası, kale dizdarı ağası, yedi adet kale ağaları, üç yüz adet kale neferi, şehir kethüdası, şehir emini, bacdarı, harac emini, liman kapudanı ve mütevelli ağası vardır. Hepsinin âmiri mütevellidir. Zira Maktul-İbrahim Paşanın büyük tevliyetidir.

Kavala kalesinin şekli ve yeri:

Akdeniz kenarında, Rumeli kıyısında, iki tarafı deniz sivri bir burun üzerinde, sivri, yalçın bir kara kayada, yontma taş ile yapılmış, sağlam, dayanıklı, badem şeklinde güzel bir hisardır. İç kalesi kaya üzerinde tam üç bin adım çevre uzunluğundadır. Kapısı kıbleye bakar. Burada dizdar oturur. Bütün cephane, silah ve mühimmat bu iç kalede olup her gece burada padişah mehteri çalınır. Aynaroz nahiye ve köyleri buradan olduğu gibi görünür. Bu iç kalenin önünde yine bir yalçın kaya üzerinde bir kat bölme hisar daha vardır. Buraya orta hisar derler. Bunun da iki kapısı vardır. Bir kapısı kuzeye bakar, diğer kapısı güneye açılır. Bu bölme Orta hisarda Diyarbekirli hattat Nişancı Osman Paşa vilâyet valisi olup, şehri yönetir. Görülmeğe değer, ünlü bir sarayda oturur. Kendi askerlerinden başka yedi kazanın askeri emrinde hazırdır. Orta hisar iki yüz evlidir. Kaya üzerinde olduğundan bağ ve bahçeleri yoktur. Camilerinden Alaca camii aydınlık, ferah bir camidir. Bütün Akdeniz buradan görünür. Bey camii ve sohta camii de güzel camilerdir. Kilise mescidi de güzel bir yapıdır. Ayrıca iç kale mescidi de vardır. Evleri kârgir, taştan yapılmış güzel binalardır. İç kale son derece sağlam yapı olduğundan üç yüz adet hisar eri vardır. Küçük, büyük elli adet top bulunur.

Aşağı Kavala kalesi:

Beş yüz adet kat kat üstüne, altlı ve üstlü, kârgir yapı, sağlam evleri vardır. Bahçeleri seyrektir. Hepsi beş mahalledir. Etrafı bir denizden bir denize varınca orta hisarı ve iç kaleyi kuşatan varoş kalesidir. Ama kaç bin adım olduğunu bilmiyorum. İç kale, orta hisar ve bu Aşağı varoş hisarının toplam yedi kapısı vardır. Aşağı varoşun kuzeye bakan kuvvetli kapısına İstanbul kapısı derler. İskele kapısı güneye kale limanına açılır. Bu liman kapısı yanında üç adet altı gözlü kadırga şeşhanesi vardır ki hakiminin kadırgaları her an burada hazır durur. Bu liman kapısının dışında iki han, beş dükkân, nice mahzenler ve bir adet sebil evi vardır. Limanı bin parça gemi alacak büyüklüktedir. Çok iyi demir tu-

tar, yatak ve sığınacak güvenli bir limandır. Kıble, güney ve doğusu rüzgârlara karşı emin değildir. Ama kuzey, yıldız, batı ve karayelden emin bir limandır. Aşağı kale hepsi beş mihraptır. Hepsinden büyüğü cemaati bol, sultan camii benzeri, mavi kurşun örtülü kubbeli, yüksek bir minareli, Sultan Süleyman Han vezirlerinden makbul olan Gazi ve şehit İbrahim Paşa camiidir ki mutlaka görülmeğe değer gönüllere ferahlık veren, nurlu bir sanat eseridir. Dil ile anlatılması mümkün değildir. Elhasıl bu cami, aşevi, bilginler medresesi, sıbyan mektebi, dervişler tekkesi, misafir hanı, mescidi, bezestan çarşısı, rahat hamamı, sebil evi ve diğer hayır eserleri hepsi İbrahim Paşanın olup bütün imaretleri hep kurşun örtülüdür. Yüksek ve uzak bir mesafeden bu aşağı şehre bakıldığında gömgök kurşun ile örtülü, gelişmiş bir şehir görünür. Bu hayır eserlere karşılık Sultan Süleyman (Allah'ın rahmeti ve mağfireti üzerine olsun), bir konak yerden dağları ve belleri deldirip, bir kayadan bir dağa tam altmış gözlü kemerler ile bir hayat suyu getirmiştir. Kemerin yüksekliği seksen Mekke zirâıdır. Bu görülmeğe değer eser Flekos'un Kavala kalesine karşılıktır. Bu şehri hayat suyu ile sulamıştır.

Dış Demirkapı kalesi:

Bu yazdığımız aşağı kaleden başka bir kat büyük sur daha vardır ki tâ kuzey tarafta olan Demirkapı denilen derbentten bu kale limanı kapısına kadar tam üç saatlik büyük bir kaledir. Ama yalın kattır. Lâkin bütün köşebent ve direkleri ile burçları kat kat üstündedir. Bugün bu surun bazı yerleri yıkılmış haldedir. Biraz masraf ile onarmak mümkündür. Zira nice burç ve baroları olduğu gibi durmaktadır. Öyle büyük bir kale imiş ki tam kırk adet dağ ve yüksek bayırları kuşatmıştır. Mutlaka görülmesi gereken bir eserdir. Yaya olarak adımlamaya gücüm yetmediğinden sabahtan atıma binip, sarp, kayalık dağları dolaşıp, gezerek at ile bir günde devredip, akşam vaktinde Osman Paşanın yanına geldiğimde tam on dört saatte devretmiş oldum. Ama atların ayaklarında nalları kalmadı. Ta bu derece kayalık dağları kuşatmış bir büyük kaledir. Yunan tarihleri bu dört kalenin eski durumlarını öyle anlatırlar ki hemen hemen kırk bin hanenin kapıları gümüş tahtadan imiş. On iki adet esnafın her biri de ikişer bin dükkân imiş. Tam üç bin kilise ve manastır varmış.. Bütün bu eserlerin kalıntıları görülmektedir. Halen bu kalenin kapı ve duvarları sağlam olan Kavala kalesini kuşatmış olup, büyük kalenin demir kapısından başka bir yerden Kavala kalesine girmek mümkün değildir. Bu demir kapının iki tarafında yüksek taç kuleleri vardır. Buradan içeri giren üç saatte Kavala'ya gelir. Bu kalenin içi bağ ve bahçeliktir. Dağ etekleri kara, kara kayalardır. Yüksekleri kalenin burç ve duvarlarıdır. Bu şehrin havası ağırdır. Zira deniz kenarında ve tamamen kara taşlıktır. Temmuz ayında cehennem sıcağı gibi sıcak olup, in-

san kavrulur. Bahçelik ve bağlık yerlerinde yüksek servi ağaçları olur. Bu şehirden batıya doğru taşlık yollardan gittik.

Vaşlak kasabası :

Kavala sancağı toprağında Bereketli kazasına bağlıdır. Geniş bir vadi içinde, on beş adet kiremitli ve kayagan örtülü küçük hanlı, on beş dükkânlı, bir hamamlı, iki yüz adet kiremit örtülü, bağlı, bahçeli güzel evleri olan şirin bir kasabacıktır. Buradan da yarım saat gidip, nice dost ve ahbabın bizi davet ettiği Preveşte kasabasına geldik.

Preveşte kasabası :

Yüksek bir dağın eteğinde kurulmuştur. Urfat kasabasının doğusunda, Kavala kalesinin batısında olup Urfat'a ve Kavala'ya birer konak yerdir. Gerçi küçük bir kasabadır ama etrafında birkaç nahiyesi vardır. Burası da Kavala sancağı toprağında naiplik ve voyvodalıktır. Üç yüz adet, bağlı ve bahçeli, kaygan taşı örtülü güzel evlerdir. Bir küçük camii, bir mescidi, dört adet hancağızı, bir hancığı ve yeteri kadar da dükkâncıkları vardır. Burada bir gece misafir olduk. Güzel, güzel yemekler yedik.

Rahova kasabası :

Burada da yemek yeyip, gezip dolaştık. Kavala sancağı toprağında voyvodalık ve naipliktir. Üç yüz evlidir. Bir camii, bir mescidi, bir hamamı ve iki hanı vardır. Bu kasaba Preveşte kasabasının sağ tarafındadır. Burada fazla kalmayıp aynı gün ayrıldık.

Küçük Bereketli ksabası:

Bu da Kavala sancağı toprağında voyvodalıktır. Ama ayrı kazadır. O kadar gelişmiş ve büyük kasaba değildir. Ama bol akarsulu bir alanda bulunduğundan bağ ve bahçeleri cihanı tutmuştur. Meyvelerinden eriği her yerde ün yapmıştır. Hazmı kolaylaştırıcı, mayhoş, küçük, küçük sarı renkli eriğin o kadar güzel hoşafı olur ki insanın ciğeri tazelenir. Hatta Osmanlı Sarayının iç kilerci başıları tarafından bir ağa buraya gelip, yüklerce erik kurutup her yıl saraya götürür. Özel olarak bir erik ağası gelir. Bu kasabanın her yanı bağlıktır. Evleri birbirinden seyrektir. Ama kaç hane olduğunu bilmiyorum. Çünkü evler bir düzen üzerine yapılmamıştır. Köy evleri gibidirler. Cami, han, mescit, hamam ve yeteri kadar da dükkân vardır. Buradan kuzeye doğru Drama yolu üzerinden bir saat gittik.

Filibecik kalesi :

Kavala hududunda Bereketli kazasına bağlı nahiyedir. Gazi Evre-

nos fethetmiştir. Hekim Flikos'un yaz günlerinde oturduğu taht yeri imiş. Kalesi halen sivri bir tepe üzerinde, yuvarlak şekilde durmaktadır. Burada bulunan hamam kubbesi kadar beyaz mermer taşları bir kalede yoktur. Ancak Şam eyaletinde Baalbek kalesinin taşları bu kadardır. Kaleyi yapan usta ve mühendislerin gösterdikleri hüneri bir kalede göremeyiz. Kalenin içinde insan yoktur. Aşağı varoşu da o kadar gelişmiş değildir. Bir köy kadar yetmiş, seksen kadar, kayagan örtülü evler kalmış. Fakat burada acayip ve garip eserler çoktur. Bütün eserler somaki mermerden yapılmıştır. Gören kimseler vallahi hayran kalırlar. Buraya benzer yerlerden Anadoluda Aydıncık, Milas, Ayasluğ, Balat, Van denizi kenarındaki Ahlat şehirleri harabeleri vardır. Bu Filibecik kalesinin kayaları dibinde turna gözü gibi hayat suları kaynakları var ki, Temmuz ayında sanki buz parçasıdırlar. Her akarsu çeşitli havuzlara akıp, ağızlarına kadar dolup, sonra taşarak etrafa akarlar.

Bu havuzların yakınında dört köşeli, hamam kubbesi gibi beyaz bir mermerin küçük kubbesi vardır. Eski zamanda bir pehlivan o taşı arkasına alıp dağlardan buraya getirip, Flikos'un kızının mezarı üstüne koymuş. Bir mermer ustası da bu mermeri oyup güzel bir kubbe yapmış. Görülecek bir sanat eseridir. Şimdi bu taşı on bin adam bir yere gelse durduğu yerden hareket ettirmeleri mümkün değildir. Ama eski asırlarda bunu bir pehlivan kaldırıp, arkasına vurup, dağdan getirmiştir. Bu mermer kubbe üzerinde Flikos'un kızının ve taşı getiren pehlivanın isimleri yazılıdır. Pehlivanın adı Amalaka diye yazılmış. Burada daha binlerce tek parça mermerden yapılmış sanduka mezarlar ve çeşitli eserler var. Bunların hepsini yazmaya kalksak ayrı bir kitap olur. Buradan yine batıya doğru gidip Bulgar köyü olan Poyran köyünü geçtik.

Doksad kasabası:

Drama ovasında, Drama kazasına bağlı, İren bağı benzeri, üç yüz evli, bir cami, bir mescit, bir hamam, birkaç han ve birkaç dükkânlı güzel bir kasabadır. Suyu, havası ve mevkii güzeldir.. Verimli bir naiplik olup vakıf kasabadır. Ben buraları hiç görmediğimden bazan kuzeye, bazan güneye, bazan doğuya ve batıya gidip kasaba, kasaba gezmekte idim. Buradan yine kuzeye doğru gidip Çatalca köyünü geçtik.

Drama kasabası :

Kavala'ya altı saat yakınlıktadır. Dağ eteğinde kurulmuştur. Bütün evlerin ve binaların yüzleri kıble tarafına bakar. Şirin bir kasabacıktır. Evlerin hepsi kiremit örtülü olup üç yüz altmış adettir. Dört adet mihraptır. Camii güzeldir. Bir medresesi, bir mektebi, bir tekkesi, bir hamamı ve iki hanı var.. Bağ ve bahçeleri gayet çoktur. Pamuk çok yetiş-

tirildiğinden halkın hepsi çadır bezi işlerler.. Osmanlı ülkesinin her yanına çadır bezleri buradan gider. Havası ve suyu güzel olduğundan güzelleri de çoktur. Buradan bir saat güneye gittik.

Drama kalesi :

Bu kale de Flekos ve İskender'in yaylasıdır. Yunanca (Dîr ema) bu İrem bağının adıdır. Gazi - Hüdavendigâr Birinci Murat Han zamanında Gazi Evrenos, Rum ve Bulgar keferesi elinden kuvvet ile almıştır. Halen voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Nahiyeleri ve köyleri gelişmiştir. Son derece verimli bir kazadır. Onun için reâyâsı gayet zengindirler. Kanunlara ve idarecilere saygılı ve sadıktırlar. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, şehir naibi, muhtesibi, bâcdarı, şehir kethüdası ve haraç ağası vardır. Ayan ve eşrafı da gayet çoktur. Drama kalesi bayırlı bir orman içinde, dört köşeli, taştan yapılmış, köhne bir kaledir. Çevre uzunluğu iki bin adımdır. Dizdarı, kale neferleri ve cephânesi yoktur. İki kapısı vardır. Biri doğuya, diğeri batıya açılır. Hisar içinde iki yüz adet kiremitli, kârgir, küçük evler var. Kalenin etrafında hendek yoktur. Bey camii adıyle güzel bir sanat eseri camii olup, cemaati azdır.

Varoşu :

Yedi mahalledir. Altı yüz adet bağ ve bahçeli, altlı ve üstlü, kârgir, geniş ve güzel evlerdir. Büyük Sultan camileri ve diğer camileri hepsi on iki mihraptır. Çarşı içindeki Eski Cami sultan Bayazıt Veli'nindir. Eski tarzda yapılmış, duaların kabul olunduğu bir camidir. Molla camii, Ak Mehmet Ağa camii, Büyük Tekke camii, Küçük Tekke camii ve bunlardan başka yedi adet de mahalle mescitleri diğer ibadet yerleridir. Ayrıca iki medrese, üç sıbyan mektebi, iki tekke, on adet küçük han, bir adet hamam ve bir adet taşlı dere içinde, nehrin iki tarafı şehir olduğundan dere üzerinde ağaç köprü vardır. Bu taşlı dere kenarında üç yüz adet dükkân vardır. Ama bezestanı yoktur. Bazan bu dere taşıp, kenarında bulunan dükkânları sel götürür. Sonra yine yaparlar. Çarşı içinde tahtadan yapılmış yüksek bir saat kulesi var ki saatin çanının sesi uzak mesafeden duyulur.

Mesire yeri :

Drama şehrinin ortasındaki Eski Cami önünde Subaşı denilen büyük bir havuz vardır. Göl büyüklüğünde bir havuzdur ki Rum, Arap, Acem, Belh, Buhara, Horasan ve Alman'da böyle bir mesire yeri ve güzel bir havuz yoktur. Yüzden fazla hayat suyu turan gözü gibi, saf, billur benzeri sular büyük ve küçük havuzlara akarlar. Her bir Kevser suyundan

Temmuz ayında insan huzur içinde bu sulardan içemez. Ta[illegible] derece soğukturlar. Bu havuzların etraflarında çeşitli sofalar, köşk[illegible], küçük, küçük odalar vardır. Hepsinden büyüğü olan büyük havuz içine beş yüz insan sığar. Havuzun içi, dışı ve kenarları tamamen beyaz mermer döşelidir. Bu havuzların etrafındaki vadide yüksek çınar ağaçları ve diğer çeşitli ağaçlar, gölgeleri ile vadiyi donatırlar. Bu kadar ağacın gölgesine asla güneş etki etmez. Zira bu büyük ağaçların her biri biner yaşında olmuş. Hüdanın eseri yüksek çınarlardır. Her bir çınarın tepelerinde yüz binlerce çeşitli kuşlar yuva yapmışlardır. Binlerce çeşit kuş da ağaçların gölgesinde cilveler ve oyunlar yaparak şakırlar ve orada bulunan âşıklara safalar bahşederler. Burası Drama şehrinin halen gezinti ve eğlence yeridir. Özellikle bayram günlerinde ve Nevruz Sultan günlerinde çocuklar bu ağaçlara salıncak kurarlar, âşıklar da burada eğlenip oynaşırlar. Şehre gelen misafirler ve gezginler de buralarda gezinti yapıp safa ederler. Ağaçlara ve köşklerin duvarlarına yazılar yazarlar. Bu yeşilliğin etrafında alçak ve yüksek duvarlar olup, duvarların üzerinde zenginlerin yaptırdığı küçük köşkler, balkonlar, odalar vardır. Buralarda oturup oyuncuları, şarkıcıları, hokkabazları ve canbazları seyrederler. Çocuklar, âşıklar, küçük büyük dilberler havuzlara girip, gümüş balıkları gibi yüzüp, oyunlar oynarlar. Her biri birer hüner ile atlayıp, zıplayıp, birbirleri ile kucak kucağa olup, görüşüp, öpüşüp oynaşırlar. Bunlara kimse engel olmaz. Şehrin kanunudur diye âdet edinmişlerdir. Bayram günlerinde gece gündüz bu havuzların etrafında yiyecek ve içecek satıcıları doludur. Herkes küçük birer dükkân yapıp, bezeyip, donatıp, geceleri binlerce kandiller yakıp alış veriş yaparlar. Elhasıl bu kadar zaman yaptığım gezilerde böyle eğlence yeri görmedim. Bütün ariflerin, âşıkların ve sadıkların toplandığı bir yerdir. Dünya durdukça devam etsin. Drama şehri bir yayla eteğinde olduğundan havası ve suyu güzel olup, güzelleri de çoktur. İnsanları nazik, kibar, narin ve garip dostudurlar. Halkın hepsi tüccar, sanatkâr kimselerdir. Gelen gidenlere nimetleri boldur. Bulgarca ve Rumca konuşurlar. Erkekleri çukur, atlas, kaftan, kâmha, darayi giyip başlarına sarık sararlar. Kadınlar çuka ferace giyip, yassı başlı olup başlarına beyaz örtü örtüp edeplice gezerler. Rençber kimseler olup kazançları iyidir. Şehrin kıble tarafı geniş, verimli bir ovadır. Onun için ucuzluk ve zengin bir şehirdir. Ovanın kıble tarafı yüksek dağdır. Yaz ve kış tepesinden kar eksik olmaz. Buradan da yüzlerce akar su doğup ovada bulunan köy ve kasabaları, tarlaları sularlar. Bu yüksek dağ beş konaklık yerden görünür. Şehrin ensesiyle kuzey tarafıdır. Bir top menzili uzaklıkta Karlı dağ diye söylenir ki hakikaten karlı dağdır. Bir yanı da Pernaz dağıdır. Bu dağların da üzerlerinden kar eksik olmaz. Eski zamanlarda Flikos'un yaylağı imiş. Halen bu

şehir halkı o yüksek dağlara yaylamağa çıkarlar. Drama şehrinin her evinde, bağ ve bahçelerinde akan bütün sular hep Karlı ve Pernaz dağlarından gelir. Drama'nın çadır bezi meşhurdur. Zira pamuğu pek değerlidir. O kadar ince ketenleri işlenir ki bir gömleklik bezi bir kamış içine koyup İstanbul'da vezirlere, büyük kimselere, hatta bizzat padişaha hediye götürürler. Elhasıl bu derece gelişmiş bir şehirciktir. Cenab-ı Hak koruyucusu olsun.

Burada dost ve yakınlar ile vedalaşıp ayrıldık. Batıya doğru giderken şehrin yakınındaki Turtohor nehrini atlarımızla geçtik. Bu nehir Pernaz dağından gelir. Sonra İspança nehrini geçtik. Bu da Karlıkova dağlarından gelir. İki nehir birleşip şehrin havuzlarını doldurup taşan sular da bunlara karışarak Kavala kalesi yakınında Akdeniz'e dökülürler. Buradan Oyalgur, Raçan, Aysırat ve İsfelenoz köylerini geçip Preveşte kasabasını sol yanımıza bırakıp altı saat gittik.

Zihne kalesi:

Siroz kralı Zihne adında bir hükümdar yaptırdığından onun adı ile isimlendirilip Zihne demişlerdir. Eski bir belde olup 776 tarihinde Gazi Evrenos Rum keferesinin elinden kuvvet ile almıştır. Halen Rumeli eyaletinde, Selânik sancağı toprağında Sultan Süleyan vakfı olup, mütevelli yönetimindedir. Yüzelli akçe pâyesiyle kadılıktır. Gelişmiş köy ve nahiyeleri vardır. Kaksi şehrinin güneyinde, aşağı kısımdadır. İki yanı kudretten hendeklidir. Topraklı bir bayır ve sivri bir burun üzerinde, taş yapı, küçük, viranca bir kaleciktir. Fetihten sonra yıkıldığından dizdarı ve neferleri yoktur.

Zihne şehri varoşu:

Bu belde, Gayya kuyusu ve cehennem kuyusu gibi uçurum, bayırlı, korkulu ve tehlikeli bir alanda, kırmızı topraklı bir zeminde kurulmuş iki mahalleden ibarettir. İki yüz adet kiremit örtülü, altlı ve üstlü, kârgir yapı evlerdir. Evler birbiri üzerine, daracık aralıklarla yapılmıştır. Hatta bazı evlerin ölü yıkayacak yerleri bile yoktur. Küçük küçük evciklerdir. Ev sahibimiz Emir Molla Çelebi'nin, mütevellinin ve mahkeme hakiminin evleri hepsinden büyüktürler. Bütün yollar daracık ve inişli, yokuşludur. Arabalar asla giremez. Acayip ve garip sarp yerlerdir. İnsanın yerleşeceği yer değildir. Lâkin Süleyman Hanın vakıf yeri olduğundan günden güne büyümede ve gelişmektedir. Zira ovası geniş ve toprakları verimlidir. Dağlarında yer yer bağları vardır. Şehrin camilerinden Eski cami Sultan Bayazıt Velinindir. Eski tarzda yapılmış, üstü kiremit örtülü, nurlu bir câmidir. Bir adet mahalle mescidi var ki cami olmaya elverişli geniş bir mescittir. Bir medrese, bir sıbyan mektebi, bir tekke, Eski cami önünde küçük bir hamam, iki adet tüccar hanı, elli

adet dükkân şehrin diğer imaretleridir. Şehrin havası ve suyu güzel olduğundan güzelleri de çoktur. Zihne'nin kâsesi ve bardağı meşhurdur. Zira toprağı çok elverişlidir. Çin fağfurları gibi buranın da kâse ve gözeleri her tarafa hediye olarak gider. Halk ağzında şu mısra meşhur olmuştur:

«Her şehrin bir beğenileni var Zihne'nin bardak
Serezek gözlü çoktur evleri çardak.»

Zihne halkı son derece garip dostudurlar. Hak teâlâ hepsini mutlu edip, gönüllerince muratlarını ihsan etsin. Buradan kalkıp batıya doğru gittik. Porya, Sarusaklı, Topulyan köyleri ile Lanyan nehrini geçtik. Bu nehir Serez yaylasından gelip Siroz nehri ile birleşerek Akdenize dökülür. Adı geçen köyler hepsi Siroz sahrasında olup, onları ve tarlaları dörtsaatte geçtik.

KRAL KALEYOROZ'UN TAHT MERKEZİ ESKİ KALE SİROZ ŞEHRİ

Yunan ve Latin tarihlerinde bu büyük blok hakkında pek çok şeyler yazılmıştır. Onların yazdıklarına göre eski zamanda bu büyük şehir üç günde dolaşılırmış. Burada Kaleburoz adında bir sapık kral şehre sahip olup, Luka adiyle hâşâ tanrılık iddiasında bulunmuş. Maşuklar panayırı denilen yerde yılda bir kere saçlarına ve sakallarına çeşitli mücevherler dizip kendini halka gösterirmiş. Rum kefereleri ona Kaleyoroz derlerdi. Yani büyüklerin büyüğü, peygamberlerden iyi demek oluyor. Bu şehir de onun taht yeri idi. Binlerce devletin eline geçtikten sonra 777 tarihinde Gazi Evrenos fethetmiştir. Ama kâfirler tekrar ele geçirmişlerse de 786 tarihinde Gazi Evrenos tekrar almış ve bir daha kâfirlerin eline geçmemesi için kalesini yer yer yıkmıştır. Süleyman Hanın kaydı üzere Rumeli eyaletinde, Selânik sancağı toprağında büyük vakıftır. Mütevellileri soydan soya geçer. Şehrin idaresi onların elindedir. Suçluları yakalamak, cezalandırmak, gelirleri toplamak hep onlara aittir. Mütevelliden başka şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayânı ve eşrafı da vardır. Üç yüz akçe pâyesiyle kazadır. Köyleri ve nahiyeleri gelişmiştir. Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, üç yerde şehir naibi, muhtesip ağası, şehir kethüdası, şehir subaşısı, bacdarı ve haraç ağası vardır. Kale dizdarı ve neferleri yoktur.

Siroz kalesinin şekli:

Yunan lisanında adı Bigadobor'dur. Gazi Hüdavendigâr bu kaleyi kuşatıp, birçok yerinden yıktıktan sonra İslâm gazilerine bugün yürüyüş

yapılsın, diye emreder ve yürüyüşten sonra kale fethedildiğinden Farsça bugün demek olan «Siruz» adı verilmiş. Ama halk ağzında değişik olarak Serez diye söylenir. Resmî kayıtlarda Siroz diye yazılıdır. Çelebi Sultan İsa'nın taht yeri olmuştur. Dağlarında gümüş madenleri olduğundan Osmanlı sikkesinin darphânesi vardır. «Azze nasarahu duribe Siroz» damgalı akçesini çok görmüşüzdür. Siroz kalesi bir dağ eteğinde, aşağı şehrin doğusunda, bir yalçın kara kaya üzerinde, doğudan batıya doğru uzunluğuna yapılmış, beş köşeli, taş yapı, güzel bir iş kaledir. İki kapısı vardır. Biri doğuya, biri batıya açılır. Ama kapılarının kanatları yoktur. Kalenin içinde bir tek insan da yoktur. Sadece birkaç harap ev, beş adet su sarnıcı ve bir adet viran kilise vardır.

Aşağı varoş hisarı:

Bu surun içi insanoğlu ile donatılmıştır. Hepsi Yahudi, Rum, Ermeni, Latin, Bulgar ve Sırp kefereleridir. On adet mahalledir. İki bin adet kiremit örtülü evlerdir. Zengin tüccar evleri olduğundan mükemmel ve düzenli evlerdir. Bu kalenin kapıları dört tanedir. Birine Balıkpazarı kapısı derler, kıble tarafına açılır. Biri doğu tarafına açılır. Biri batıya, biri de iç kaleye açılır. Bu kapıların hepsinin ağaçtan kanatları vardır. Bâcdarı, bekçileri ve yasakçı yeniçerileri bulunur. Bu kale dört köşeli olup tuğla ve taş ile yapılmıştır. Duvarları alçaktır. Burçları yıkık, hendeksiz, top, tüfek ve cephanesiz bir kaledir. Çevre uzunluğu tam dört bin kırk adımdır. Hisar içinde Rum, Yahudi, Ermeni ve Latin kiliseleri var. Yer, yer işlek dükkânları bulunur.

Dış varoş Siroz şehri:

Geniş bir ovada kurulmuştur. Bağlı, bahçeli, son derece mamur ve şenlikli, gelişmiş bir şehirdir. Şehir kethüdalığından resmi kayıtlarına göre tam kırk altı mahalledir.. Bunlardan on mahallesi yukarıda yazılan kalede olup Rum ve yahudi mahalleleridir. Otuz mahallesi bu şehir içinde müslüman mahalleleridir. Ahmet Paşa mahallesi, Kurbağılık mahallesi... Hepsi küçük, büyük, dört bin adet altlı üstlü, kârgir yapı, porta kapılı, bağlı, bahçeli, baştan başa kırmızı kiremit örtülü düzgün ve mükellef evlerdir. Her evde birer akar su olup, fiskiye, havuz ve şadırvanlarından fışkırıp bağ ve bahçeleri sularlar. Şehirde tam doksan bir mihrap ibadethane vardır. On ikisinde cuma namazı kılınır. Aşağı çarşı içindeki (Eski câmi), kurşun kaplı kubbesi ve yüksek, yuvarlak bir minaresi olan eski bir ibadethanedir. Dar bir alanda olduğundan avlusu yoktur. Sadece kıble kapısı önündeki avluda bir havuzu vardır. Musluklarından cemaat abdest alır. Kapısı üzerindeki tarihten Sultan Murat zamanında 787 tarihinde yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Zeynî Kadı câmii :

Kubbesi mavi kurşun ile örtülü güzel bir camidir.

Ahmet Paşa Camii :

Bütün kubbeleri, medrese, mektep ve diğer imaretleri hep kurşun örtülüdür. Bu gönüllere ferahlık veren nurlu camii tam olarak anlatmak mümkün değildir. Eğer mihrap, minber, müezzin mahfeli ve kıble kapısındaki sanat hünerlerini etraflıca anlatmak istesek çok uzun söz olur. Bu camiin benzeri ancak Üsküp'teki Yahya Paşa camiidir. Ama bu camiin avlusu bir diyarda yoktur. Kadife gibi yeşil çimenli, yüksek ağaçlı, her çeşit kuşların cıvıldaştığı, yeşillik bir avludur. Binlerce ağacın gölgesinde çok sayıda çemaat oturup ilmî sohbetler ederler. Avludaki yüksek servilerin kokularından insanın dimağı kokulanır. Bu servilerin benzerleri ancak İstanbul'daki Tersane bahçesinde, Hâs bahçede ve Kule bahçesinde görülür. Elhasıl Rum ve Acem'de ün yapmış nurlu bir camidir. Kıble kapısı üzerinde celî yazı ile yazılmış süslü bir tarih kitâbesi vardır. Diğer camiler de şunlardır:

Makramalı camii, Alaca camii, Selçuk Sultan camii, Nurlu Türbe camii, Koca Mustafa Paşa camii ki bu cami büyük, bir sanat eseri camidir. Bütün imaretleri, medrese ve mektebi kurşun ile örtülüdür; Kara Ahmet camii, Kara Hasan camii, Abdizâde camii, Ali Bey camii ve Namazgâh musallası. Bu camilerin hepsini ayrı, ayrı etraflıca anlatmış olsak imaretnâme adlı bir kitap yazmış oluruz. Ancak bu camilerin çoğu kurşun örtülü kubbeli, büyük camilerdir. Cami, tekke ve mescitleri ile Siroz şehri tam doksan bir mihraptır. Medreselerinden Ahmet Paşa medresesi kurşun örtülü büyük imarettir. Öğrencilerinin ve hocalarının geçimleri vakıf tarafından sağlanır. Selçuk Sultan medresesi de kurşun kaplıdır. Özel olarak darülhadis ve darülkurra medreseleri yoktur. Yirmi bir adet sıbyan mektebi vardır. Ahmet Paşa, Koca Mustafa Paşa ve Selçuk Sultan mektepleri meşhurlarıdır. Tekkelerinden (Saçlı Emir Sultan) tekkesi Halveti tarikatinin büyük tekkesidir. (Mustafa Paşa) tekkesi de büyüktür. Çeşmeleri tam yedi yüz on adettir. Her evde bir çeşme olduktan başka mahalleler içinde her köşebaşında da bir çeşme akar. Çarşı, pazar ve mallelerde ayrıca yetmiş yerde sebil suyu vardır. Kayabalı ve Selçuk Sultan sebilleri ünlüleridir. Şehir içinde akan akar sularından Kale kayası dibinden akan imaret suyu denilen su gayet tatlı ve hazmı kolaylaştırıcı bir sudur. Ayrıca şehir içinde iki bin altmış adet Silvan kuyusu gibi ev kuyuları vardır. Siroz şehrinin iki bin adet dükkânı gerçi Halep, Bursa, Şam ve Mısır gibi kârgir yapı, kubbeli dükkânlar değilse de dokuz kubbeli, kurşun örtülü ve dört adet demir kapılı bezestanı içinde zengin ve değerli mallar alınıp satılır. Beş adet şehir hamamı vardır. (Eski hamam) Hayreddin Paşanındır. (Debbağlar hama-

mı) eski tarzda yapılmış, suyu ve havası hoştur. (Ak hamam), (Alaca hamam) ve (Şeyh Efendi hamamı) yapıları, havası ve suları güzel hamamlardır. Bunlardan başka bin altmış kadar ev hamamı ve elli kadar da övünülecek saray hamamı olduğu söylenir.

Şehirde on yedi adet zengin tüccar hanı bulunur. Dokuz adet de bekâr odaları var. Bunların hepsinin bekçi, odacı ve kapıcıları vardır. Bu odalarda oturanların hepsi birbirlerine kefil olurlar. Sanatkâr kimselerdir. Akar suların üzerinde gayet güzel kârgir köprüler yapılmıştır. (Ahmet Paşa köprüsü) hepsinden gösterişli ve büyüğüdür. Görülmeğe değer büyük aşevleri vardır. Yukarı ve orta hisarda Yahudi, Ermeni ve Latin kiliseleri olup en eskisi Rum kilisesi olan Kral Talka zamanında yapılmış olanıdır. Şehrin havasının yumuşak ve ılıman olduğundan halkının yüz renkleri kırmızıdır. Zinde ve güçlü olduklarından başka erkekleri uzun ömürlü olurlar. Peri yüzlü kızları, genç yiğitleri çoktur.. Halkın hepsi garip dostudurlar. Erkekleri samur Boşnak kalpağı giyip Rumeli gazileri gibi sıkma çuka dolamaları, gümüş düğmeli çakşırları, yine gümüş kopçalı, kabadi pabuçlu ve serhaddî kontuşlu dilberleri vardır. Halkın çoğu Rum, Bulgar, Çatak ve Yörüklerdir. Beyaz aba ve kebeler giyerler. Bütün kadınları Râbiye Adviye gibi örtülü olup, feraceler giyip, başlarını beyaz tülbent, yüzlerini siyah tüller ile örtüp edeplice gezerler. Şehirde kullanılan kölelerin çoğu kara, zengi araplardır. Cariyeleri de siyah zengiye Habeşlilerdir. Şehrin misafirhanelerinde bü'ün gelip gidenler konup, göçerler. Siroz'un ovalarında yetiştirilen başlıca ürünleri börülce, bakla, nohut ve mercimektir. Beşiktepesi denilen yerde Hazreti İsa'nın taştan bir beşiği var ki her hastanın derdine göre bir su çıkar ve bu sulardan içerler. Ayrıca tahıllardan pirinç, buğday, arpa ve pamuk çok olur. Şehrin gezi ve eğlence yerlerinden olan Kaleardı denilen geniş, yeşillik ve ağaçlık alanda halkın çoğu tatil ve bayram günlerini eğlenerek geçirirler. Âşıklar, dost ve arkadaşlar hep burada toplanıp, eğlenip, sohbetler ederler. Nasıl ki Anadolu vilâyetinde Konya'nın Meram'ı, Malatya'nın Aspuro'su, İstanbul'un Göksu, Kâğıthane, Sarıyer'deki Selimhan mesireleri meşhursa bu Siroz şehrinin Kaleardı'sı meşhurdur. Ahmet Paşa camiinin yeşillik, ağaçlık ve kuşluk avlusu da dindar ve edepli kişilerin mesire yeridir. Zira cami avlusudur. Şehrin Zihne tarafında Gazi Evrenos ile birlikte ilk olarak bu şehre giren on sekiz gazinin atlarını bağladıkları kazıklar halen on sekiz adet yüksek çınar halinde durmaktadır. Burası da ayrı bir güzel mesire yeridir. Bu kuru at kazıklarının böyle yeşil ağaç olup, büyümesinden bu kişilerin keramet sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Bu Siroz şehrinin binlerce şeyi beğenilir. Ama elâ gözlü, çakır gözlü, alnı sakar, ayakları segil kınalı, semiz, güzel dombay ve gümüş camışları Kürdistan'ın Van diyarında ve Adana'nın Tarsus şehirlerinde bile yoktur. Bir çift camış iki yüz kuruşa kadar satılır.

Dört araba yükünü bir camış arabasına yükleseler çeker. Siroz şehrinin yolları ve caddeleri üçer, dörder araba yan yana sığacak şekilde geniştir. Hepsi iri ve beyaz taşlar ile döşeli kaldırımlıdır. Her köşe başında akan çeşmelerin suları taşıp, çarşı ve pazar sokaklarının kenarlarından akarlar. Bazı caddelerin kenarları ve bazı meydanlar çeşitli ağaçlarla ve asmalarla bezenmiştir. Rumeli diyarında benzeri yoktur. Ancak Avrupa'nın Donkarluz, Danimarka, Loncat, Amsterdam ve Kaşe şehirleri böyle çeşitli ağaçlar ile bezenmiştir. İslâm şehirleri arasında bu Siroz, son derece güzel, büyük bir beldedir. Dünya durdukça böyle devam etsin. Zira vilâyet halkı ile çeşitli ilişkilerde bulunup, gerek şehirde gerekse yaylalarda nice kere sohbetler ve fasıllar ettik.

Siroz şehrinin kuruluşu terazi burcunda olduğundan şehir halkı da birbirleriyle terazi gibi dengeli geçinip kendi hallerinde, kazanç ve geçim yolunda bir alay tüccarlardır. Bir sınıfı ayan önde gelen kişilerdir. Bir zümresi âlim, salih, mü'min, imam, hatip, fazilet sahipleri ve sairlerdir. Sanata düşkün ve hünerdi kişilerdir. Musikiyi severler. Saz, söz, çengi, rübap, kudüm, ney, tanbur gibi sazlar çalarlar. Siroz şehri doğudan batıya uzunluğuna ta Ahmet Paşa mahallesinden Mustafa Paşa tekkesine varınca tam dört bin germe adımdır. Genişliğine de iki, üç ve dört bin adım gelir yerleri vardır. Sadece şehrin içi adımlanıp dış bahçe ve bağlar adımlanmamıştır. Bu şehrin bulunduğu alan için kara ve deniz gezginleri ile buraya gelen gidenler öyle geniş bilgiler yazmışlar ve söylemişlerdir ki bu şehre (Sağ kol yolu) demişlerdir. İstanbul'dan Budin yoluna da (Sol kol yolu) derler. Yine İstanbul'dan bu iki yol arasında kalan yollar tâ güneyde Mora vilâyetine varınca (Erkek yol), Sofya'dan Bosna ve Hersek'e varan yola da (Dişi yol) denir. Ardından Arnavutluğun İlbasan, Avlunya ve Delvine sancaklarına varan yola (Oğul yolu) adı verilmiştir.

Siroz'un etrafında bulunan kazalar, kasabalar ve kaleler:

Kıble tarafında iki konaklık mesafede Selânik kalesi, Urfan ve Sidrekapsi kasabaları; doğu tarafında bir konaklık uzaklıkta Rahova, Dreveşte, Vaşlak ve Doksat kasabaları, Zihne kalesi ve Bereketli kazası; Kuzey tarafında Nevrekop kasabası ve Razlok kazası; Yıldız rüzgârı tarafında Usturumca kasabası ve Maşuklar panayırı; batısında dört saatlik yerde Demirhisar, Menlik, Vutrine, Rumili ve Petric kazaları vardır. Adı geçen bu kasabaların hepsi Siroz şehrinin pazarına muhtaçtırlar.

Siroz yaylası:

Bu şehrin kış mevsiminde havası gayet hoş ve ılıman olur. Temmuz ayında da şiddetli sıcak olur. Şehrin kıble tarafı geniş ovadır. Yıldız rüz-

gârı ve batı tarafı kat kat üstüne yüksek yayla ve dağlardır. Rum kitaplarında bu dağa (Ana dağı) derler. Anadolu'da Bingöl, Göksun ve Kayseri'de Erciş yaylaları meşhurdur ama Siroz'un bu Anadağı yaylası Rum, Arap ve Acem'de meşhurdur. Eski zamanda sapık kral Luka'nın tahtgâh yaylası imiş. Bu yaylaya ancak bir günde çıkılabilir. İkin bin yayla evi, kırk adet cami ve mescit, bir hamam, iki han, bir medrese, bir tekke, bir sıbyan mektebi, beş yüz adet dükkân ve daha nice binalar ve eserler vardır. Şehir halkı yılda bir kere bu yaylaya çıkıp, tam altı, yedi ay zevk ve safalar ile ibadetler ederler ki anlatılamaz. Sonra zamanı gelip şehre döndüklerinde beş, altı ay odalarda sıra sohbetleri ederek işlerine, güçlerine bakarlar. Allah'ın hikmeti bu mübarek senede Girit savaşına giderken Siroz şehrindeki ahbap ve dostlarla bu yaylaya çıkıp, on yedi gün zevk ve safalar ettik. 1078 yılı Ramazan bayramını bu yaylada geçirip Hüseyin Baykara toplantıları yaptık. Hakikaten öyle bir gönülleri ferahlatıcı yerdir ki yaylada tam üç yüz yetmiş adet akar su olup, her biri bir hayat suyudur. Hafiflikte hafif, temizlikte temiz, eşsiz, Kevser şarabı tadında sulardır. Hepsi de hazmı kolaylaştırıcı sular olduğundan bir adam semiz bir koyun yiyip bu sulardan bir kâse içse derhal yine acıkır. Yaz mevsiminde burada bütün halk kürk giymeye muhtaç olur. Temmuz ayında biraz kar yağar. Kışın soğuğundan daha soğuk olur. Bu yayla şehrinin çarşı, pazar ve caddelerinde, herkesin hududunda yüksek çam ve nice çeşit ağaçlar vardır ki hesabını Allah bilir.

İbret verici bir tılsım

Bu yaylanın kıble tarafında (Ayı kayası) denilen tılsımlı, tek parça halinde bir kaya vardır. Bu kayanın içinde mücevherli, halis altından yapılmış bir ayı heykeli olduğundan buna (Ayı Kayası) derler. Bugüne kadar zemheri soğuklarında ayılar kırk gün inlerine çekilip, kırk birinci gün inlerinden çıkıp, önce bu kayaya tılsımlı ayının yanına gelip etrafı seyrederler. Eski zamanda bu tılsımı kral Luka tılsımcılarına yaptırmış. Panzehiri olan her ayı gelip, o kaya üzerine panzehirini kusup giderlermiş. Sonra sihir, büyü ve tılsım yapanlar o ayıların panzehirini alıp, onunla çeşitli sihirler ve akıl almaz hünerler yaparlarmış. Sonra bu yayla Osmanlıların eline geçince, batılı halkı bir marifet ilmi ile bu tılsımlı ayıyı bozup, altın ve mücevherleri alıp giderler. İzleri halen durmaktadır. Ama yine her yıl erbain günlerinden sonra ayılar bu kayaya çıkarlar. Bu kaya Nuh tufanında kudret eli ile meydana gelmiş, yüksek bir kule gibidir. Kayanın tepesinden ta üç günlük yollardaki köy, kasaba ve yüksek dağlar seyredilir.

Diğer bir ibret verici eser:

Yine bu yaylanın batı tarafında (Kerdek kayası) denilen yüksek bir kaya vardır. Âlemlerin yaratıcısı, bu yalçın kayayı iki çatal olarak ya-

ratmış. Her biri Süleymaniye minarelerinin üç kat yüksekliğindedir. İki çatalın arası ikişer ve üçer zira' aralıklıdır. Bir kayanın tepesinde ancak bir çadır kurulabilecek kadar yer vardır. Bu kayalardan aşağı bakanın ödü patlar. Allah korusun, aşağısı cehennem kuyusu gibi derelerdir. Ama bu şehrin nice gençleri ve hünerli yiğitleri mertlik iddiasında bulunup bir kayadan bir kayaya atlayıp geçerler. Hakikaten büyük bir cesaret ve hüner işidir. Burada bir hayır sahibi bu kayalara çıkanları, bir kayadan bir kayaya atlayanları seyretmek için bir bina yaptırmış ki buradan yeryüzü nakışlı gibi görünür. Yaylada ayrıca binlerce eğlence yeri ve gezi yeri vardır. Ama bu kadarcık anlatmakla yetindik.

Siroz şehrinin kuzey tarafında, dağlar içinde, yarım merhale mesafede bir ılıca vardır, ama o kadar sıcak sulu değildir. Fakat çok faydalıdır. Bilhassa cüzzam hastalığına çok iyi gelir. Geçmişte hayır sahipleri bu ılıcanın üzerine kârgir, kubbeli bir bina, sofalar, camekânlı odalar ve havuzlar yaptırmışlar. Temmuz ayında etraftaki köy ve kasabalardan pek çok kimse gelip, çadırlarını kurup bir iki ay burada eğlenip, zevk ve safalar ederler.

Siroz şehrinin ziyaret yerleri:

Ahmet Paşa Köprüsü dibinde (Pîr Dede Sultan) ve (Şeyh Bedreddin Sultan). Tılsımlı olan Beşik tepesi yakınında milletin şeyhi, devletin kutbu, insanoğlunun öncüsü (Şeyh Hazret-i Muslihiddin Sultan), Kurbağalık mahallesinde evliya ve asfiyâların büyüğü (Şeyh Mecnun Baba). Şeyh Saçlı tekkesinde (Şeyh Hazret-i Emir Sultan) ve onun yakınında (Hazret-i Mahmut Şeyh Maksud Dede), Anadolu'da Tokat şehrinde doğmuştur. İstanbul'da Zincirli servi denilen yerde Koca Mustafa Paşa camii şeyhi Sünbül Sinan Efendinin halifelerinden olup, olgunluk devresine geldiğinde Sinan Efendi, Dede Maksud'u maksat ve meramına er gördüğünde Siroz şehrinde Seccadenişin oldu. Bu görevde iken seccadesini tekkesine döşeyip, Siroz'da Emir Sultan tekkesi yanında defnedilmiştir. (Şeyh Hazreti Yahya Efendi), Erdebilzâde nâmiyle tanınmıştır. Bu da Emir Sultan tekkesinin avlusunda yatar. (Şeyhzâde Abdurrahman Efendi) ve (Şeyh Necmi) efendiler de Emir Efendi tekkesinde yatarlar. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun.

Bu Siroz şehrini de arzu ve isteklerimize göre gezip, görüp, beş, on tane bilgili dostlarımız ile safalar ederek batıya doğru dağları ve mamur yerleri geçip dört saat gittik.

Demirhisar Kalesi :

Rum kralları yaptırmıştır. Birçok hükümdarın eline geçtikten son-

ra Gazi Birinci Murat Han vezirlerinden Timurtaş Paşa, kaleyi Rumların elinden aldığı iiçn Timurhisar'dan galat olarak Demirhisar derler. Rumeli eyaletinde, Selânik sancağına bağlı voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı ve muhtesibi olup, dizdarı ve hisar erleri yoktur. Kale yüksek bir kaya üzerinde, beş köşeli, taş yapı, sağlam ve güzel bir kaledir. İç il olduğundan hisar içinde hiç kimse yoktur. Halkın hepsi aşağı şehirde otururlar. Demirhisar varoşu altı yüz evlidir. Evleri kârgir yapı, altlı ve üstlü, kiremit örtülüdür. Şehrin ayân ve eşrafı ve halkın çoğu ticaret ve sanat ile uğraşırlar. Bağ ve bahçeleri çoktur.. Sulu ve iri taneli narı meşhurdur. Demirhisar, Siroz şehrinin batısında kalıp yarım merhale kadar uzaklıktadır. Buranın da havası ve suyu güzel, güzelleri çoktur. Şehrin yakınındaki ılıcadan civar halkı çok yararlanmaktadır. Her yıl temmuz ayında binlerce kişi çadırlariyle gelip bu ılıcanın etrafına yerleşirler. Buradan yine şehre gelip (Elmevlâ Abdullah Kemâlî) türbesini ziyaret ettik. Demirhisar'da üç gün zevk ve safalar ettikten sonra buradan ayrılıp dört saatte yine Siroz şehrine geldik. Sabahleyin Siroz'daki dost ve yakınlarımızla vedalaşıp güneye doğru Siroz sahrası içinde yol aldık. Demirhisar nehrini ağaç köprüden geçtik. Bu nehir kuzeyde Samakov, İstib ve Köstendil dağlarından gelip Koçna ve Dopniçse kasabaları arasında toplanıp, yüzlerce köy ve kasabaları suladıktan sonra Siroz ovasından geçerek güneyde doğuya doğru akarak Beşik kasabaları yakınında Akdeniz'e dökülür. Bu yerde nehri gemilerle geçerler. Elhasıl bu Siroz sahrasında üç yerde ağaç köprülerden suları geçip Selânik köylerinden olan Demirci, Başköy ve Kabayan mamur köylerini geçerek beş saat bazan güneye, bazan da kıbleye doğru yol aldık.

Taycılar gölü kenarındaki Yaycılar köyü:

Bu köyde misafir olup bir gece zevk ve safalar ettik. Beş yüz evli köydür. Yarısı Rum ve Bulgar kefeleri, yarısı da müslümandır. Halkın hepsi yay yaparlar. Onun için buraya Yaycılar köyü derler. Gölün Selânik tarafında gelişmiş bir köydür. Camii, mescidi, birkaç dükkânı ve güzel bir hanı vardır. Göl, Selânik'in batı tarafında bir konaklık mesafeden az uzaklıktadır. Çevre uzunluğu beş mildir. Suyu biraz acı olup içinde balık ve üzerinde uçuşan kuşlar yoktur. Ama midye ve istiridye gibi deniz böcekleri çok olup kefereler yerler. On kulaç, yedi kulaç derinliğinde yerleri vardır. Cenab-ı Hak bu gölün kenarlarında çok lezzetli tuz yaratmış olup, koyun, at ve diğer hayvanlara bu tuzdan yedirdikleri için gayet semiz olurlar. Bütün Selânik kazalarına, nahiyelere ve kasabalara tuz buradan gider. Buradan kalkıp doğuya doğru gidip Göze, Voyvodalı, Ekno ve Lenbit köylerini geçtik.

YAHUDİ DİYARI YANİ SELÂNİK ADLI RUM KRALININ TAHT MERKEZİ (SELÂNİK ŞEHRİ)

Yunan, Rum, Latin, Sırp, Mağdisi ve Kıbti tarihçilerinin ileri gelenlerinin yazdıklarına göre, bu şehri ilk önce yaptıran Hazret-i Süleyman Aleyhisselâmdır. Şöyleki, Belkıs Ana'yı Saba şehrinden perilerle getirtip ve tahtını da rüzgâr ile getirtip, Belkıs Hatununa cihanı gezdirip seyrettirirken, Belkıs Ana, ilk defa Rum diyarında, Atina şehri toprağında, seyir yeri adlı yüksek bir mevkii görüp burada büyük bir köşk yaptırır.

Bunun kalıntıları halen görülmektedir. Sonra Süleyman Nebî'nin fermanı ile rüzgâr, Süleyman'ın otağını hava üzere götürürken Belkıs Ana bu Selânik'in yerinden de hoşlanır ve burada da Yedikule denilen ve halen çınarlık olan alanda da büyük bir köşk yaptırır. Hazret-i Süleyman Nebî, Selânik toprağında uzun zaman bütün ins, cin, vahşi hayvanlar, kuşlar, peri ve devler ile otururlar. Sonra buradan kalkıp hava üzerinden tahtiyle birlikte Kavala kalesine, buradan Bozanta şehriyle İslambol'un Ayasofya yerine, buradan Tarb-ı Efzun (Trabzon) kalesinde Bozdağı'nda, sonra Bursa'da, sonra Edincik'de, sonra Ayasuluk'da, sonra Şam Ba'albek'esinde, sonra Kudüs-ü Şerif'de ve diğer yerlerdeki üçbin aded yerde Ana hatırı için ibret verici köşkler yaptırmıştır. Tufan'dan sonra yeryüzünü Hazret-i Süleyman imar etmiştir. Halen bu binlerce eserin kalıntıları yer yer görülmektedir.

Daha sonra Hazret-i Süleyman'ın oğlu Melik Rac'îm zamanında Zekeriyya Peygamber dünyaya gelip, bunların saadetli zamanlarında Filozof Filikos ortaya çıkar. Hazret-i Zekeriyya'ya iman getirip, Rum diyarında namlı bir padişah olup, Kavala kalesi ve bu Selânik kalesi yerinde Hazret-i Süleyman'ın yaptırdığı büyük köşkün bulunduğu alanda Selânik kalesini Hazret-i Risâlet'in doğumundan 898 sene evvel yaptırıp, yönetimini de büyük oğlu Selenik adlı talihli ve yiğit şehzâdesine vermiştir. Halen onun adıyla söylenip Selenik'den bozma olarak Selânik diye söylenir. Ama Yahudi kavmi Şelenik der. Diğer lisanlarda da ayrı şekilde söylenir.

Sözün kısası, bu eşsiz kale günden güne rum elinde imar olunup sağlam, dayanıklı, aşılmaz, büyük bir diyar olmuştur.

Ne zaman ki Mukaddes topraklarda (Arz-ı Mukaddes) yahudiler Hazret-i Zekeriyya'yı şehid ettiler ve nübüvvet ve risâlet mührü ile hilâfet tacı sikkesini Hazret-i Yahya'ya döktüler. Hazret-i Yahya yahudi kavmini yine dine davet etti. O asrın sapık kralı olan ..... adlı kral, kızını nikah ile almak için Yahya Nebîden fetva istedi. Yahya Nebî, dinimiz ve mezhebimizde bu doğru değildir, diyerek fetva vermedi. Bunun üzeri-

ne yahudi kavmi ayaklandılar ve Yahya Nebî'ye «Meryem Ana akrabân, bir bakir kız iken niçin babasız İsâ doğdu?» diye, bunu da bahane ederek Hazret-i Yahya'yı Kudüs'ü şerife bir merhale yakınlıkta Nablus şehri yakınındaki Sabastiye köyünde şehid ettiler. Mübârek başını Şam-ı Şerîfde Ümeyye câmii içinde, mübârek cesedini de Sabastiya kilisesi içinde yer altına koydular. Sonra Hazret-i Yahya'ya daha önce iman getirmiş olan Buhtunnasr, yahudilerin Hazret-i Yahya'yı şehid ettiklerini işitince, Kürdistan'dan beş kere yüzbin rum taifesi ile yürüyüşe geçip, Yahya Nebî'nin kanının intikamını almak için Kürdistan'dan Haleb, Şam ve Kudüs'e gelinceye kadar yüzbinlerce yahudiyi kılıçtan geçirdi, her diyarda Ceyhun ve Seyhun nehirleri gibi yahudi kanı akıyordu. Safet şehrine geldiğinde bir günde yüzyetmişbin yahudiyi kadınları ve çocukları ile birlikte öldürmüştür. Halen Safed şehri derelerinin nice yerlerinde yahudi kanının aktığı yerler ve kayalar görülmektedir. Buradan kılıçtan kurtulan yüzbinlerce yahudi, Yafa, Askalan, Akkâ, Sayda, Beyrut ve Halîle (Cebeliye) kalelerinden gemilerle kaçıp bu Selânik şehrine gelmişlerdir. Binlerce hile ve şeytanlıklar ile Selânik kalesine girmişler ve bir gece baskın yapıp, şehirde bulunan bütün rumları öldürüp, Selânik kalesini ellerine geçirmişler ve yüzkırkyıl sahip olmuşlardır. Onun için rum tarihçileri bu Selânik şehrine yahudi diyarı derler. İçlerinde Karanî (Karâyî) mezhebinde bir hükümdar yahudi vardı. Bu hükümdar Akdeniz içinde, Sakız adasındaki Ceneviz kefereleriyle anlaşma yapıp, onlarla birlikte Selânik kalesine tek başına sahip oldu. Böylece yahudiler yetmiş sene daha Selânik'e hükmettiler. Arz-ı Mukaddes'te bir tek yahudi kalmayıp, bizim Selânik diyerek Rumeliyi tamamen doldurdular. Bu durum üzerine Rum krallarından Agaştaş adlı kral Makedonya şehrinden yani Filibe şehrinden yürüyüşe geçip, altı kere yüzbin rum askeri ile Selânik üzerine gelip, şehri kuşattı. Fakat tam savaş sırasında Ceneviz kâfirleri bin parça gemi ile gelip yahudilere yardımda bulununca rumlar zafer bulamadılar. Sonunda Cenevizliler, yahudiler ile rumların arasına girip, onları barıştırıp, aralarında bir andlaşma yaptırarak Selânik'e ortak sahip olmalarını sağlıyarak barış yaptırdı. O asırdan bu yana halen yahudi halkı Selânik'te doludur. Ama o asırda Selânik hâkimi, rum tarafından Ayasof adlı bir melike kadın idi. Şehrin içindeki Ayasofya kilisesini o yaptırdı. İslâmbol ve Trabzon'daki Ayasofya câmilerini (kiliselerini) de bu kadın yaptırmıştır. Ondan sonra yediyüz sene geçip, İslâmbol'u imar eden Konstantin ve onun annesi Helena, Selânik'e sahip olmuşlar ve bunlar da Selânik'te bir büyük kilise yaptırmışlardır. Oğlu Konstantin'in izniyle bin milyon akçe ile Kudüs'e giden Helena, Kudüs'te Kamâme'yi yaptırdı. Selânik şehrinde binlerce yahudiyi kılıçtan geçirip, Selânik'te kendi başına melike oldu. Yahudiler azınlıkta kaldılar. Elhâsıl bu Selânik şehri yüzlerce nesilden el değiştirip, nihâyet 792 tari-

hinde Osmanoğullarından Gâzi Hüdâvendigâr yani Orhan Gâzi'nin oğlu Sultan Birinci Murat vezirlerinden Gâzi Evrenos Bey'in eliyle rumlardan fethedilmiştir. Halen Süleyman Hân'ın kaydı üzere Rumeli eyâletinde ayrı bir sancak beyi merkezidir. Fakat beyi Rumeli veziriyle sefere eşmeyip, Cezâyir veziri Kapudan paşalar ile sefere katılır. Üç parça palya âleste forsakeş kadırgalara sahip olup denizde sefer için görevlidirler.

Paşasının Padişah tarafından hâssı 280832 akçedir. Zeameti 36, tımarı 262 adeddir. Selânik Yörükân ocak beyinin zeâmeti 400 adettir. Top çeken Yörüklerinin üzerlerine görev verilmiş olup sefer zamanında camışlar ile balyemez topları çekerler. Bu zeâmet ve tımar sahibi Yörükler ocağı beyinin askeri, paşasının askeriyle birlikte sefer zamanında kânun üzere cebellileri ile toplam altıbin aded seçkin, silahlı asker hazır olurlar. Ama bu askerî sınıftan başka bu sancakta onikibin Yörük eşkinci askeri ve çatakân askeri vardır. Bunlara Defter-i Hakanîde müslüman Selânik Yörükleri derler. Kendilerine mahsus beyi, tabl, alem, tuğ ve mirlivası vardır.

Şer'î (hukukî) yöneticileri: Beşyüz akçe mevleviyet pâyesiyle Hanefî şeyhülislâmı, Şâfi'î, Mâlikî ve Hanbelî mezheblerinden müftileri, nakîbüleşrâfı, beşyüz akçe mevleviyet ile Şerif ve Aziz efendi mollası vardır.

Mollasının sözü çok geçerli olduğundan paşa ve müsellimleri ile beyi bu mollanın yanında söz söyliyemezler. Üç aded kazasının köyleri gelişmiştir. Sancağının kazaları ve bağlı köylerinin nicesi kayda alınmış olup nicesi daha kayda alınmaktadır, ki yeri geldikçe anlatılacaktır. Mollasına bağlı olan kazaları Kesendire, Sidrekapsi ve Aynaroz kazalarıdır. Aynaroz kazası deniz kenarında, ada şeklinde bir burunda kurulmuştur. Üçyüzaltmışaltı aded manastırları vardır. Mollasının Selânik şehri içinde de dört yerde nâibliği vardır. Çarşı niyabeti, Kelemerye niyâbeti, Mısırçarşısı niyâbeti ve Muhtesib ağa niyabetleridir. Bunlar hepsi şer'î hâkimleridir. Ayrıca örfî (idarî) hâkimleri de vardır. Birincisi Sipâh Kethüdâ yeri, sonra Yeniçeri serdarı, Yeniçeri ocağından Yeniçeri çukası için gelir toplamaya gelen Selânik ağası, baş çavuş, divan efendisi, küçük çavuş, bir oda yeniçerisi, cebecibaşı, topçubaşı hep örfî hâkimleridir. Birer oda askerleriyle İstanbul'dan gelip muhafaza ederler. Elbasan, Ohri, Vüçitrin, Üsküp, Prizren sancaklarının askerleri dahi muhafaza ile görevlidirler.

Zira Venedik kâfirlerinin donanması, Malta, Düka, Papa ve Mesine kâfirleri donanmasından korkulduğundan bu Selânik'te kırkbin asker bulunmaktaydı. Dört aded kale dizdarı vardır. Yukarı ve İçkale dizdarları, Kelemerye kalesi ve Ortahisar dizdarları. Bunların herbirinin ayrı ayrı neferleri ve cephânelikleri vardır. Küçük ve büyük balyemez top-

ları bulunur. Hepsi kırk aded ağalıktır. Kale neferleri de bulunur. Sağ kol ağası, sol kol ağası, beşli ağası, Azap hisarı ağası, martolosân ağası, yerli topçu ağası, yerli cebeciler ağası, barutçular ağası, pasbân ağası, muhtesib ağası, bâcdar ağası, dîdebân ağası, kolcu ağası hepsinden üstünü Gümrük emini, Şehir emini, harac emini, mimar ağası, mutemed başı, şehir subaşısı, çöplük subaşısı... baruthâne emini ve kethüdâsı ile kâtibleri, üçyüz aded baruthâne neferleri ki görülmeğe değer, ibret verici neferlerdir. Baruthânesi dahi ibret verici, seyredilecek güzel bir yapıdır ki yeri geldiğinde anlatılacaktır. Elhâsıl, Sultan Süleymân Hân Kânunu üzere bu Selânik kalesinin hâkim subay ve askeri kişileri yukarıda sayılanlardır ki genel olarak edindiğimiz bilgilere göre yazdık.

Selânik kalesinin yeri ve şekli: Akdeniz'in Rumeli sahilinde yüz mil uzunluğunda bir körfezin batı tarafının sonunda meydana gelen halicin temiz, kumsal limanının kenarında bulunmaktadır. İç kalesi topraklı ve kayalı bir yüksek tepenin üzerinde yapılmış üç köşeli beyaz taştan yapılma, sağlam, dayanıklı, aşılmaz, geçilmez, güzel, eski ve ünlü bir yapıdır. Böyle güzel ve mamur bir yapının Akdeniz sahillerinde benzeri yoktur. Kalenin uzunluğu sahil kısmında üç mildir, kara tarafına genişliği iki mildir. Kuzey tarafında Hortac Sultan dağları iç hisara uzaktan havaledir ki asla top erişmez. Kalenin iki tarafı karadır. Güney tarafı Akdeniz'in bir körfezidir ki bu körfez doğudan batıya uzunluğuna meydana gelmiştir. Hisarın içinde bulunan bütün evler birbirleri üzerine, kat, kat olarak bu körfez denizine bakar şekildedirler. Batı tarafı tâ Vardar Yenicesine varınca on saatlik bir sahraya bakan güzel evlerdir.

Selânik Hisarının çevre hesabı: Vardar kulesi tophânesiyle ki deniz kenarında kalenin bir köşesi burnunda yapılmıştır, bu burundan Vardar tophanesi kapısına varınca tam üçyüz adımdır. O kapıdan dış hendek kenarınca Vardar kapısına kadar da üçyüz adımdır. Batı tarafa bakan bu kuvvetli kapıdan Mevlevîhâne kapısı denilen Yenikâpı'ya kadar tam dörtyüz adım olup, batı tarafa açılan sağlam bir kapıdır. Buradan kuzey tarafa yokuş yukarı ve kale duvarı dışından dere ve tepeler aşıp bazan batı tarafa doğru da gidip Gâziler kulesine kadar hep yalın kat sağlam duvardır. Bu Gâziler burnundan doğu tarafına, tâ Yedikule'ye varınca iki kat sağlam ve metin kale duvarıdır ki anılan Yenikapı'dan tâ Yedikule'ye gelince hendek yoktur, tam üçbinyediyüz germe adım duvardır. Ama binyüz adımlık yerin duvarı yalın kat, sağlam kale duvarıdır. Geri kalan binsekizyüzelli adımı Yedikule'ye gelince iki kat kuvvetli duvardır. Yedikule'den güneye doğru yokuş aşağı, dışarıdan kule kapısına varınca beşyüz adımdır. Bu kapı doğu tarafına açılır. Buradan yine güney tarafına yokuş aşağı gidip Kelemerye kapısına varınca ikibinüçyüz adımdır. Bu kapı da doğu yönüne açılır. Oradan aşağı yine güney tarafına

yönelip, düzce yerde gidip, deniz kenarında bulunan sağlam yapı Kelemerye kulesi burnuna varınca bin adımdır. Tâ Yedikule'den yokuş aşağı bu Kelemerye kulesi burnuna gelince dahi hendek yoktur. Yalın kat sağlam, yüksek kale duvarıdır. Ama bu Kelemerye kulesinden dıştan deniz kenarınca adımlamak müşkildir. Zira bu tarafı deniz döğer. Bu sebebten Kelemerye kapısından içeri girip, Kelemerye Kalesi Divanhânesi kapısına kadar ve buradan tâ iskele kapısına dek kale duvarının iç yüzünden ikibin adımdır. Burada İskele kapısından dışarı çıkıp tâ Vardar kulesine varınca batıya yönelik gidip tam bin adımdır. Burada Selânik kalesinin üç köşesi arasının adımlanması tamam olur. Bu Vardar kulesi batı tarafa bakan köşededir. Bu köşeden ta Kelemerye kulesi köşesi burnu kıble tarafına bakar. Bu iki köşe arası deniz kenarında liman tarafıdır. Yine Kelemerye kulesinden yokuş yukarı kuzey tarafına Yedikuledir ve kara tarafıdır, buradan tâ Vardar kulesi köşesine varınca baş aşağı batı tarafa bakan semtler olup, bu tarafı dahi deniz semtidir. Elhâsıl bu Selânik kalesinin iki tarafı karadır ve bir tarafı denizdir. Bu hesap üzere Selânik kalesinin bütün çevre uzunluğu onbirbinbeşyüz adımdır. Eğer deniz kenarı olmayıp dışarıdan adımlansa iki bin adım daha fazla gelirdi. Deniz kenarı kalesi tamamen yalın kat duvardır. Ama son derece dayanıklı olarak yapılmış ve kat kat, sağlam burçları vardır.

Bu Selânik kalesinin duvarları yüzünde, yapan ustası bütün sanat hünerini gösterip, çepeçevre kalenin sofasına tuğladan, üç kat kuşak işlemiş. Diğer kısımlar yontma, parlak taş duvarının yüksekliği tam yirmiüç arşın olup eni ise altı arşın kâgir duvardır. Eski zamanda son derece dayanıklı ve sağlam bir yapı imiş ama zaman geçtikçe bu kadar bin yıldan beri yer yer taşları harab olmuş ve hendeklerinin bazı yerleri toprak ve taşlarla dolmuştur. Bu güzel kale dokuz aded kayalı dağlar ve bayırlar üzerinde kurulmuş olup, üç yanında sekiz aded kapısı vardır. Kale içi altı kat bölme bölme hisardır. Altı aded hisar dizdar ağalığıdır. Bir kat bölme hisarı büyük şehir kalesidir. İki kat hisarı Vardar kalesidir. Üçüncü katı Kelemerye ağalığıdır. Dördüncü bölmesi Yedikule kalesidir. Beşinci bölmesi Kuşaklı kule hisarıdır. Altıncı kat bölmesi Tophâne kalesi ağalığıdır. Bu sayılan altı bölme hisarların birer kapılarından başka iki kapı da Yedikule'nin aşağı şehre inecek yerde iki aded demir kapıları vardır. Ama yalın kat kapılardır. Otuz arşın yüksekliğinde duvarları vardır. Bu bölme hisarların içlerinde ve dışarılarında asla hendek yoktur. Zira taşlık zeminlerde yapılmamıştır. Hendek kazmak mümkün olmadığından düşman kuşatma yapsa dahi taşlığından lağım kazmak imkânsızdır. Hakikaten metin, sağlam, aşılmaz bir hisardır. Allah korusun. Bu kalenin çok kule ve burçları balık sırtı gibi dirsek, dirsek olup elli adımda bir metin kuleler yapılmıştır. Bu hesap üzere hisarları ve kuleleriyle toplam yüzelli aded kuledir. Dörtbin aded beden dişi vardır. Ben

kaleyi ağır yürüyüşle tam beş saatte devrettim. Kalenin içinde her gece beş yerde Sultanî nöbet mehterhânesi çalınıp, bekçiler ve nöbetçiler «Birdir Allah bir» deyip nöbet beklerler. Bütün ağaları kale duvarları üzerinde kol dolaşıp, uykuda bulunan nöbetçileri ve bekçileri değiştirirler. Zira son derece önemli serhad limanıdır.

Selânik Kalesinin imâretlerinin tamiri: Hernekadar bu eski kaleyi nice Yunan Filikos ve Batlimosları bina edip Hüdâvendigâr Gâzi Sultan Murad Han da fethettikten sonra tamir edip onarmış ise de zamanla yine yer yer döküntüler meydana gelmiştir. 953 (952) tarihinde Süleyman Hân, Akdeniz'de Kastel, Körfus, Çukalar ve Andrike kalelerine giderken bu Selânik'te kışlayıp, kaleyi imâr edip daha da geliştirmiştir. Üç tarafına dört aded sağlam kale inşa ettirip, bu Selânik kalesini sanki Kahkaha kalesi, Van kalesi gibi güçlendirmiştir. Kıble tarafı köşesinde Vardar kalesi, denize bakar oniki aded mazgal delikleri tamamen demir kapılar ile bezenmiş, her mazgalda birer adam sığacak büyüklükte şayka toplar ile on aded balyemez topları yedibaşlı ejderha gibi durup, denizde gezen kâfir gemilerine alev saçmak için ağızları açık olarak durmaktadırlar. Bu Vardar kalesinin duvarının boyu tam onbeş arşın yüksekliğindedir, eni ise beş adım olup kâgir duvarlardır. Hepsi yedi aded kurşun örtülü, yüksek, sanat eseri, sekiz kat büyük kalelerdir ki her biri bir çeşit mendireklerdir. Kat kat tabakalarında ve tâ tepelerinde yüzlerce şâhî toplar bulunur. Her sofasında üçyüz aded neferler otururlar ve gözcülük ederler. Kalenin kuzey tarafına bakan iki kat demir kapılarının kitâbelerindeki tarihleri şöyledir:

Süleymân-ı zâman sâhib-i sa'âdet
Şehinşâh-ı zemîn mergûb-ı âdet
Zamânında olub bu kal'a bünyâd
Ulu'l-ebsâr idi olan şehâdet
Felek tahtında yeryüzünde şimdi
Buna târîh burc-ı Dersa'âdet sene 952.

Esed (Arslan) Kalesi: Diğer adı Kelemerye Kalesidir. Bu da Gâzi Süleyman Hân yapısıdır. Ucu göğe yükselmiş sekiz katlı sağlam bir kaledir. İçinde tam kırk aded hâneleri, üç aded su sarnıçları erzak anbarları, bir tekkesi bulunmaktadır. Yüksek, sağlam bir yapıdır ki benzeri ancak Kesendire, Muton veya Kuron kaleleri olabilir. Deniz seviyesinde demir kapılı mazgal deliklerinde toplam yedi aded kırkar karış ve kırkar kıyye demir gülle atan topları vardır. Osmanlı Devleti kalelerinde bu toplara benzer toplar ancak Rodos kalesinde veya Akdeniz boğaz hisarlarında bulunur. Ama bu Kelemerye kalesinin bütün topları denize bakıp, limanı korurlar. Bayram günlerinde bu toplar atıldığında tâ körfezin karşı taraflarındaki sekiz mil uzaklıktaki kıyıları döğerler. Hepsi yüz-

elli aded neferleri, mükellef bir câmii, erzak anbarları, cephâne mahzenleri, yüzbinlerce mühimmatları vardır. Bu Kelemerye kalesi kulesinin zemininden tâ kurşun örtülü bacasına varınca yüksekliği elli arşın olup eni de beş adımdır. Ufak şâhî topları bu yüksek kulenin kurşun örtülü karakolhânelerinde kirpi tüyü gibi dizilip, bezenmişlerdir. Şehrin mahpushâne zindanı bu Kelemerye kalesindedir. Allah korusun, bütün suçlular burada mahpusdurlar. Kıble tarafına bakan yüksek kapısındaki yazılı tarih şöyledir:

Şîr-i merdân Hazret-i Sultan Süleymân-ı zamân
Emri ile yapılub burc-u esed oldı temâm
Şir-i peyker ejderhâ toplar ki etrafındadır
Yaraşur bu kal'aya burc-ı esed denilse nâm
Oldı târihi dokuzyüzkırkiki bu kalenin
Hicret-i Peygamber-i Âhirzamân sene 942.

Bu kalenin dış divanhânesinin tarihi:

Binâ-yı Pâdişâhî ger zarûrî düher ile gâyet
Harâbe muşerref olmuşdı bu divânhâne-i âlî
Görünce bahşiyâ tahsîn idüb didim târîh
Bu câyi himmet ile kıldı bu kân-ı kerem ihyâ
sene 1026.

Kelemerye kalesinin dış kısmında, duvar yüzünün doğu tarafına bakan köşede yazılı tarih:

Bilin bu kalenin mi'mârıyım ben
Hüdâ-yı Rabbenâ güftârıyım ben
Çû kâtib bu sözi mermerde kazdı
Müverrih târih-i fethini yazdı. Sene...

Bu mimârî işler tamamen Süleyman Hân'ın bütün mimari eserlerini inşa eden Koca Mimar Sinan ibn Abdülmennân ağanın ibret verici eserleridir ki ne derece usta bir mühendis olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Gören gözlere gizli değildir. Yedikule'nin iç kale kapısı üzerindeki tarihi:

Hazret-i Sultan İbrâhim Han Hân-ı azîm
Âl-i Osmân mâlike'l-berr-i bahr ü Mekke rehberi
Minhu feyzullah târih düşdi yâ ehlü'l-fellâh
Cümleye yâ Rab şefî' eyle şefî' mahşerî sene 1056.

Bu Yedikule'nin dış kapısı önünde, aşağı şehre ve denize bakan bir irfan toplantısı yeri yüksek köşk vardır. Bütün gelen ve gidenler, gez-

ginler, aşıklar bu iç açıcı ve feyiz verici köşkte toplanıp, eğlenirler. Hakikaten dünyaca ünlü ibret verici ve görülmeğe değer mesire yeridir. Ama bu kaleden dışarıda aslâ mahalle ve imâretler yoktur. Sadece doğu tarafında kale dışında kireç ocakları bulunur. Batı tarafındaki Yenikapı dışında da Mevlevîhâne vardır.

İskele varoşu: İskele kapısından dışarıda, Mısır çarşısı adiyle söylenen toplam beşyüz aded dükkânlar vardır. Hepsi Mısır diyarının mallarından keten, hunna, şeker, pirinç, kahve ve diğerleri hep bu çarşıda bulunur. Üçyüz aded pazarcı mahzenleri vardır. Ayrıca elli aded keresteci dükkânları da buradadır. Sahil ile kale duvarı önünde yüz aded büyük terzi dükkânları dizilmiştir. Aralarında da bir aded mescid vardır.

Abdürraif Efendi câmii: Deniz kenarında, iki katlı, İrem kasrı benzeri güzel bir câmidir. Cemaati bol olup herkesin dinlendiği ve ibâdet ettiği aydınlık bir câmidir. Abdürrauf efendi, Selânik mollası iken burada bir câmi olmadığı için bu ibâdetgâhı yaptırmıştır. Hakikaten yerinde inşâ edilmiş, mimarî özelliğe sahip güzel bir câmidir. Câmiin alt katı tamamen Mısır çarşısı dükkânları olup, câmiin imam, hatib, şeyh ve müezzinleri ile diğer hizmetlileri için vakıf edilmiştir. Bu gönüllere ferahlık veren câmi sanki ibret verici bir kasır olup çepeçevre etrafı billur, necef ve moran camlarla kaplıdır. Yine câmiin etrafı trabzonlu küçük köşklerle çevrilidir. Her gece ve gündüz bol cemaati vardır. Zira yedi iklimin müslüman tüccarları, Akdeniz'in gemici mü'minleri hep bu mesire yeri câmide ibâdetlerini edip, limanda bulunan gemilerini seyrederler. Kale dışında bundan başka imâret olmayıp diğer bütün imâret eserler kale içindedirler. Ama bu iskele varoşunun önündedir.

Büyük Selânik Limanı: Bu aman yeri liman doğudan batıya doğru uzunluğuna yüz mil mesafe olan körfezin batı nihayetinde büyük bir limandır. Onbin parça bârçe, kalyon, karavuta, filiyot, şayka, karamürsel, çekeluve. kadırga, galita, mavna, başdarde, brıton, karaka gibi gemiler alır büyük bir limandır. Ama lodos rüzgârına, gündoğusuna ve kıble rüzgârlarına ağzı açık olduğundan lodos kumu isabet eder. Son derece güzel demir tutar yer olduğundan lengerte demirlerini cankurtaran adlı gavmanalarına demirleri bağlayıp, limana demir attıklarında herşeyden emin olarak ve korkusuzca yatarlar. Karadeniz, Akdeniz ve Umman denizinin bütün gemicileri Mısır, Şam, Cezayir, Süveyş, Trablus, Frenc, Portakal, Donkarkız, Danimarka, İngiltere, Felemenk ve Ceneviz gemileri gelip bu limanda demir bırakıp yatarlar. Zira kırk, elli kulaç derinliğinde bir limandır. Bu limanın av hayvanlarından binlerce çeşit balıkları olur. Tekir, berlir, kayasi, iskorondi, uskumru, göreli ve ulumer balıklarının çeşitleri meşhurdur. Limanın dört yanı alçak ovalı ve kenarları yufka yani sığ sulu yerlerdir. Ama yine de çok güzel demir tutar. Bu limanın karşı tarafında Kadha ve Çetruz köylerinin önleri yahşî de-

mir tutar yerlerdir. Bu köyler karada olup, denizden ikişer mil alarkadır. Selânik o köylerden otuz mil uzaktadır. Ama o köylerin önlerine varan gemilerin iki taraflarına demir bırakmaları gerekir. Zira köylerden tarafa deniz kenarları sığ kumsal denizdir ki gayet dikkatli davranmak gerekir. Belki bir zararlı durum olur diye tedbir olarak iki demir üzere yatmakta fayda vardır. Bu köylerin önünde de çeşitli balıklar çıkar. Selânik'in kuzeyinde, İstanbul yolunda olan Beşikler ve Lenkaze kasabaları göllerinin de çeşitli balıkları olur ama yılan balığı her yerde meşhurdur. Selânik'te öyle yılan balıkları çıkmaz. Her zaman Bekirler ve Lenkarze göllerinden tutulan taze balıklar Selânik'e getirilip balıkçılar tarafından satılır.

ŞENLİKLİ SELÂNİK ŞEHRİNDE OSMANLI SULTANLARININ CÂMİLERİ VE İMÂRETLERİ

Küçük ve büyük toplam yüzelli aded mihrab geçmiş sultanlara, vezirlere, vükelâlara ve hayır sahiplerine ait ibâdet yerleri vardır. Bunların en şereflisi, duaların kabul olunduğu, büyük ibâdet yeri olan Büyük Ayasofya câmiidir: İstanbul'daki büyük Ayasofya câmiine benzer. Ama bu ondan küçüktür. Trabzon şehrindeki Ayasofya câmii bu kadardır. Bu üç Ayasofya câmileri, Madyan oğlu Yanko'nun Sofya şehrindeki Aysof adlı kızının yaptırdığı eserler olduğundan bu camilere Ayasofya câmileri denir. Bu Selânik Ayasofyasının kıble kapısından mihraba varınca uzunluğu yüzyetmişbeş ayaktır. Eni yüzyirmibeş ayaktır. İbret vericidir ki, câmiin içinin sol tarafında yekpâre yeşil somakiden ve yine kendinden altı ayak merdiven ile çıkılır, zümrüd gibi parlak yeşil kürsi var ki bu cihanda benzeri yoktur. Son derece seyri gereken garip ve acaip bir sanat eseridir. Yeryüzünde kara ve deniz gezginleri arasında meşhurdur. Ve bu câmiin avlusundaki abdest yeri havuzu içinde biribiri içinde, kat kat, beyaz ham mermerden yapılma üç katlı ve her katında dizi dizi fıskiye ve pervâne kadehleri ile şadırvan çeşmeleri var ki bunun dahi anlatılmasında dil aciz kalıp kalem kırılır. Bu câmiin dış kapı sofalarında dokuz aded parlak sütun vardır. Her bir sütun bir rum haracıdır. Câmiin kıble kapısı üzerinde yazılmış olan tarih şudur:

Ve hâzâ câmi'-i dâr-i acîb
Min'el-küffâr me'hûz garîb
Felemmâ câ'e nasrun min'Allah
Ve li't-târîh kıl fethun karîb sene...

İleri görüşlü, usta mühendisleri bu Ayasofya kubbesi ile İstanbul'daki Sultan Selim câmii kubbesi, İstanbul'daki Ayasofya câmiinin kubbesinden kenarları yirmişer arşın büyüktürler, ama Selimiye ve Ayasof-

ya'dan alçak kubbedir. Bu Ayasofya kubbesinin üstüne geçmiş ustalar bir çeşit kurşun örtmüş ki halen bu zamanımız ustalarının öyle kurşun örtme ihtimalleri yoktur. Allah'ın âdeti üzere kurşun dâima mavi renkte olur, fakat bu Ayasofya kubbesinin kurşunu sarıya çaldığından içinde altın vardır diye Selânik yahudileri bir kere bu nurlu kubbenin kurşunlarını değiştirmek için tamir edelim diyerek hâkimlere kırk bin kuruş vermişler. Fakat müslümanlar buna razı olmayıp, Allah'a şükür halen kâfir zamanında kilise olduğundan beri kurşunu aynen örtülü durur. Câmiin iç yapısı eski uslup üzeredir. Bir alay avize ve asılı seyredilecek şeyleri yoktur. Mihrabı ve minberi ve mahfeli sade gözelidir. Ama kandilleri hesapsızdır. Minaresi dahi sade yüz gibi yüksek bir minaredir. Câmiin avlusu öyle meyve ağaçları ile süslenmiştir ki, her yüksek ağacın dallarından gölgesine güneş düşmez. Fazılların, sâlihlerin toplandığı, duaların kabul olunduğu, nurlu bir câmidir ki dünya durdukça dursun.

Eski Câmi : Kâgir kubbe değildir. Harpuşte servi ağaçlarından yapılmış eski usulde, kurşun örtülü, büyük bir kubbedir. Hepsi yirmidört sütun mermer üzerine ibret verici nakışlarla işli, dört köşeli, eşi olmayan bir kubbedir. Câmiin kıble kapısı olan sanat eserinin sağında ve solundaki pervazlarında olan burma, kiloy, helezon gibi işlemeleri ustası öyle oymuş ki, sanki sihir etmiş. Câmiin uzunluğu ikiyüz ayaktır, eni yüzon ayaktır. Yüksek, işlemeli bir minaresi var ki bu şehirde benzeri yoktur.

Hortac Sultan (sırrı aziz olsun) Câmii: Bu nurlu câmi, yuvarlak bir duvar üzerine sekiz aded Kisrâ takı gibi yapılmış kemerler (ki her biri birer çeşit gökkuşağından nişan verir) üzerine oturtulmuş kubbelidir. İstanbul'daki Ayasofya câmiin kubbesinden beş ayak küçüktür, diye mimarlar söylerler. Öyle bir yüksek kubbedir ki ibret nazariyle bakıldıkta insan hayran olup kendinden geçer, göz bebekleri kamaşır, aklı şaşkına döner. Zira bu yüksek kubbenin sekiz aded tâkları ve kubbesi küçük, değerli taşlarla öyle işlenmiş ki ustası bütün sanat hünerini göstermiş. Bu feleğin yeryüzünde öyle bir sanat işi İrem bağında bile yapılmamıştır. Bu câmiin içinde ve dışında olan çeşitli oyma, kakma işlemeli eserleri Alman kralı tahtı olan Bec kalesi içindeki İstefani kilisesinde bile görmedim. Câmiin mihrab ve minberinde yapılan oyma işler bir câmide yoktur. Elhâsıl câmiin övülmesinde diller âciz kalır. Lâkin kubbesi kurşun örtülü değildir. Kâfirler zamanından beri bir çeşit dört köşeli kiremit ile örtülüdür. Bu dahi ayrıca seyredilecek bir durumdur. Hatta İstanbul'daki Ayasofya'nın kubbesi Hazret-i Risâletpenâhın saadetiyle Rebîulevvel ayının onikicin gecesi Âmine hatun rahminden dünyaya teşrif buyurduklarında yıkıldığında bu Selânik Ayasofya'sının da kubbesi ve Hortac câmiinin de kubbesi yıkılmıştır. Sonradan tamir ve onarım gördükleri yerlerinden belli olmaktadır. Hatta bütün rum tarihlerinde

Büyük Konstantin Anabol'un anası Helenâ kızı bu Hortac Sultan câmiini yaptırıp sonra Kudus-i Şerifde k·ferelerin benzetmek gibi olmasın. Kâbe'si olan Kamame kilisesini yaptırmıştır, diye yazmaktadırlar. Yani bu kadar eski bir ibâdet yeridir. Kapısı üzerinde yazılı tarihi şudur:

Bunun fethine sa'y ve himmet etdi Şeyh Hortâcî
Tarîk-i Hakda avn-i Hüdâ ile mühtedî oldı
Kılındı çün namaz içinde âşık târihin didi
Bu dîr-i kâhne-i lâşin ehl-i islâm ma'bedi oldı. sene ...

Sene 988 tarihinde kilise iken Şeyh Hortac hazretleri birgün pâdişâhın fermanı ile bütün sufîleriyle Allah, Allah diye tevhîd ve tekbîr ederek yürüyüş eder ve bu kiliseyi râhiblerin elinden feth edip câmi yapar. Halen minaresinin üç alemi vardır. Kubbesi üzerinde alem yerine altın ile yerde gömülü bulunan kazan gibi kubbe üzerine koymuşlardır. Akşam ezanı okunacak altı ayak bir yekpâre mermer kürsidir ki avluda durur. Bu dahi ibret verici bir ezan okuma yeridir.

Cezri Kasım Paşa Câmii : Bu dahi kurşun örtülü, servi ağaçlarından yapılmış ahşap ve yüksek bir kubbedir. Bunun da kurşunu gayet sanat işidir. Bu câmiin kıble kapısından mihraba varınca uzunluğu ikiyüzyirmi ayaktır, genişliği yüzelli ayaktır. İçinde bütün küçük ve büyük yüzelli aded yuvarlak Somaki sütun ve beyaz mermer sütunları vardır. Birbiri üzere bazı kemerlerde küçük direkler vardır, zira bu câmi iki kat üzerine yapılmıştır. Câmi içindeki mermer döşemelerin uzunluğu beşer altışar arşın beyaz, parlak mermerlerdir. Her biri birer küçük halı parçası gibi büyük dört köşe mermerlerdir. Bütün kapı ve duvarları iri, somaki mermerler ile acaib ve garip bir şekilde kaplanmıştır. Her taşı âşıklar seyredecek şekilde ibret verici nakışlarla işlidir. Câmiin içinde bir hayat sulu kuyu vardır. İnsan içtiğinde istifra eder. Suyundan yıkansa Allah'ın emri ile ateşli hastalığa tutulmuş ise kurtulur. Son derece faydalı sudur. Elhâsıl bu câmiin övülmesinde dahi diller ve kalemler âciz kalır. Câmiin kıble kapısının iç yüzünde ve sol tarafta bir adam boyu yüksekliğinde beyaz bir mermer sanduka vardır. İçinde kasım günü dedikleri Kâsım gömülüdür diye rum tarihleri yazmaktadır. Hatta Alman kralı imparator Çâşâr bana bu Kasım Paşa hakkındaki mermer sandukayı sorduğunda ben de anlattığım şekilde gördüğümü ve ziyaret ettiğimi söyledim. Bunun üzerine bütün vezirleri, varsakları, ırvakları, başpapazı ve baş tercümanı olan Minkli bana nasıl gördün diye sordular. Ben, işte dört köşe bir beyaz mermer sanduka üzerinde yunanca otuz satır yazı yazılmış duruyor, özel hizmetçileri vardır, silip, süpürüp temizlerler ve gözetirler dediğimde kral ve diğerleri bundan hoşlanıp, hakikaten görmüşsün diyerek, kral ve adamları hepsi birden ayağa kalkıp, Kâsım günü sahibinin ruhu için batıl âyinleri üzere İncil'den âyetler ve bazı şey-

ler okuyup oturdular. Yani bu câmiin tâ Alman diyarında nâmı olup, itibar ederler. Bu Kâsım Paşa câmiinin dış avlusu küçüktür. Ama burada dahi yekpâre beyaz mermerden bir beyaz şadırvan havuz vardır ki içine kırk, elli adam sığar. Bu şadırvan üzerinde bir yüksek kubbe vardır. Sekiz nâzik, ince beyaz mermer sütunlar üzerine oturtulmuştur. İbret verici bir kubbedir. Bu câmiin de kıble kapısı üzerindeki kitabede şu tarih yazılıdır :

Dâr-ı hayrât-ı habîbullahi Rabbülâlemîn
İtdi Sultan Beyazıd ihyâ liecli'l-müslimîn
Unzur ve ayâ ma şerü'l-übâdd ilâ târîhe
Va'büdû bi'l-ilmi hakkan ya'mel ecrü'l-âbidîn

Sene 897.

Alaca İmâret Câmii: Alaca minareli olduğu için Alaca câmii derler. Bu dahi kurşun örtülü, sanat eseri bir câmidir. Hortac'dan sonra ruhâniyetli bu mübârek câmidir. Kıble kapısı üzerinde Hasan hattı ile Arapça tarihi yazılıdır.

Süleyman Paşa Câmii: Haffaflar, yani kavaflar içinde, aydınlık bir nurlu câmidir.

Hamza Bey Câmii: Bezestanın yanında olduğundan gece, gündüz cemaati eksik olmaz. Kurşun kubbeli, latîf bir câmidir.

Sinan Paşa Câmii: Gönüllere ferahlık veren, aydınlık bir câmidir.

Sakya Câmii: Nurlu bir ibâdet yeridir.

İki Lüleli Câmii: Mamur ve süslüdür.

İki Şerefe Câmii: Hayır sahibi bu câmiin minaresini iki şerefeli olarak yaptığı için bu ad verilmiştir. Sahibi Şerifi efendiyi şehid etmişlerdir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Akca Câmii: Şirin ve sanatlı câmidir.

Kara Ali Bey Câmii: Mamur ve şenlikli bir ibâdet yeridir.

Topal Câmii: Bu cemaate sahip, vakıfları çok, gösterişli bir câmidir.

Eski Saray Câmii: Gâyet şirin işli bir ibâdetgâhdır.

Seyfullah Câmii: Eski yapı, büyük bir câmidir.

Davud Paşa Câmii: Sultan câmii benzeri nurlu bir câmidir.

Burmalı Câmii : Sözün kısası bu büyük şehir içinde otuziki aded câmi hepsi kurşun örtülü, sanat eseri sultan ve vezir câmileridir. Ama içinde ibâdet edip, gördüğümüz ve meşhur olan sanat eseri, mamur ve ib-

ret verici câmiler bu yazdıklarımızdır. Daha fazla yazmaya gücümüz kalmayıp bu yazdıklarımızla yetindik. Bu câmilerden başka yüzelli aded mahalle mescidleri vardır. İçlerinde nice üzerleri kurşun örtülü kubbeli mahalle zâviyeleri var ki câmi olmaya uygundurlar. Ayrıca (sayıları verilmemiş) Dârü'l-ulûm, Dârü'l-muhaddisîn, Dârü'l-kurrâ, sıbyan mektebleri, derviş tekkeleri bulunmaktadır. Hepsinden üstünü Yenikapı dışındaki Ekmekçizâde Ahmet Paşa'nın büyük hayrâtı olan Celâleddin Rumî Mevlevihânesidir. Anlatılmasında lisan âciz kalır. Ama o ulu sultana sevigimizden dolayı bu âsitâneden biraz söz edelim. Bu büyük tekkenin zemini Yenikapı dışında, kale duvarının bitişiğinde, yüksek bir yerdir. Buradan Akdeniz ayak altında görülmektedir. Bütün derviş odalarının pencereleri denize bakarlar. Avlusu demir kapılı, ayrı bir kale benzeri, geniş meydanın ortasında bulunan semâ ve safâ yerinin dört yanı çeşitli odacıklardır. Etrafı tamamen parmaklık ile çevrilidir. Trabzonlu, nakış gibi işli, ibret verici, ağaç kubebli semâhânedir. İstanbul'da Beşiktaştaki Mevlevîhânenin kubebsinden daha sanatlı bir kubbedir. Marangozların pîri Habib Neccâr'ın dahi böyle bir kubbenin benzerini yapmağa gücü yetmez. Daha nice üstâd marangozların böyle bir kubbenin bir kılını dahi kalem çekmeğe âciz olurlar. Hatta semâhâne etrafında bulunan sütunların hepsi ağaçtandır. Ama bu yüksek sütunlardaki ibret verici işlemeler bir tekkede yoktur. Bunun mihrab ve kürsüsünde olan küçük oymalar ancak Budin serhaddinde Estergon kalemizin mihrab, minber ve mahfelinde görülür. Çeşitli güzellikteki avizeleri ayrı bir nur ve aydınlık verir. Yüzlerce derviş, âşık, fakir ve ilim sahibi burada Kur'an ve Mesnevî okurlar. Gönül alıcı şeydâ dedeleri vardır. Tekkenin şeyhi ... efendi hazretleri olgun, bilgili, aziz, muhterem bir zâttır. Bu âsitânenin vakıfları çok olduğundan mutfağında ve imâretlerinde nimetleri boldur. Bütün gelen, giden, fakir ve zenginler bolca nimetlenirler. Elhâsıl bütün tekkelerin fukaraları bulunup, zikirler yapılır.

HAMAMLAR : Onbir aded aydınlık, iç açıcı hamamdır. Hepsinden üstünü Yedikule'deki Küçük hamam, Mahkeme yanındaki Kadıasker hamamı, Ayasofya hamamı, Çıfudlar mahallesi içindeki Halil Ağa Hamamı, Yeni hamam, Sultan Bayazıd'ın anlatılacak olan üç aded hamamıdır. Birincisi: Tahtakale hamamına Boğlıca hamamı derler. Kule hamamı denilen de bu gayet geniş ve latif hamamdır. BEY hamamı: Yukarıda sayılan hamamlardan en ferahı, aydınlık, güzel ve sanatlısıdır. Eski uslubda, garip şekilde yapılmış, dörtköşe duvarları, nurlu kubbeleri asla terlemeyip, bir damla dahi damlamaz. Duvarları devamlı amber ve zağferân kokar. Tabanında döşenmiş olan nice çeşitli renkte, binlerce mermerler beşer, altışar arşın uzunluğunda ve enliliğindedir. Binlerce billur, necef, moran ve camlar ile kubbeleri parıldayıp yerde bir karınca olsa görünür. Padişahların girip, yıkanacakları bir yüksek kasrı vardır. Sekiz

ayak taş merdiven ile çıkılır, balkon benzeri iki katlı bir halvettir. Alt kattaki kurnalarda yıkananlar bu yüksek kasırdan görülür. Herbir lüleden soğuk ve sıcak kurnalara bol su akıp, bir garip seyredilecek, iki katlı pâdişahlara mahsus halvettir. Bazı âyân ve büyük kimseler de yıkanırlar. Tek halveti dahi seyredilmeğe değerdir. Soğukluk kubbesinin ortasında hoş bir havuzu var ki dış camekânındaki havuza benzer, büyük, latif bir havuz olup, seyreden marifet sahibi âşıklar değerini bilirler. Elhâsıl bu güzel ve dillere destan hamamın benzeri Sivas eyâletinin Merzifon şehrindeki Pîr Dede Sultan'ın Nazargâh hamamıdır.

Saray, a'yân ve büyük kişilerin özel hamamları: Üçyüz aded hânedân saray hamamı vardır. Paşa sarayı, Molla sarayı, Molla Yahya Ağa, Mahmud Ağa kethüdâsı, Mehmed Ağa hamamları en meşhurlarıdır.

İMÂRET VE HANLARI: Hepsi onaltı aded tüccar hanıdır. Bunlardan Sulu Han, Sultan Bayazıd Velî hanıdır. Altlı, üstlü çok sayıda odaları vardır. Diğerleri de kurşunlu, büyük hanlardır. Ayrıca misafir için kervansaraylar da bulunmaktadır. Bunların dışında yetmiş aded bekâr odaları vardır ki bunlarda çeşitli sanat erbâbı bekârlar otururlar.

ÇEŞMELER: Can verir yetmişdört aded çeşmedir. Çarşıbaşındaki Ekmekçizâde Ahmet Paşa Çeşmesi, Şeyh Hortac çeşmesi ve Sultan Bayazıd Veli çeşmeleri bunların en meşhurlarıdır.

SEBİLLER: Kerbelâ çölü şehidleri ruhu için yapılmış büyük sebillerdir. En meşhurları, Yalı kapısından içeride Gümrük Emini evinin önündeki üzeri kurşun örtülü ve kubbeli sebildir. Güzel tarihi şudur:

Hâtıf-ı gayb didi târihin
Mâ'i Kevser bu sebil-i mânendi sene...

AKAR SULARI: Nice hayır sahipleri bu şehire akar sular getirmişlerdir. En lezzetlisi ve hayat suyu, Hortac dağından gelen, Cennet şarâbı gibi lezzetli bir akar sudur ki son derece hazım ettirici bir sudur. Şehrin bütün han, câmi, hamam ve evlerine bu Hortac suyu akar. Yenikapının dışındaki batı tarafı dağlarından da nice sular bu şehre gelir, ama bunun kadar faydalı değildirler.

EV ve BAHÇE KUYULARI: Üçbinaltmış aded, sicilde kayıtlı hanedân kuyuları vardır. Nicesi acıdır. Yüzlercesi de hayat veren, buz parçası kuyu sularıdır.

BEZESTAN ÇARŞISI: Sanat ve sanayie ait dörtbindörtyüz aded küçük dükkân bulunmaktadır. Her türlü sanat erbabı bu şehirde mevcuddur. Her birinin güzel işlerinden birer parça söz etsek uzun söz olup, seyahatimizin yazılmasına engel olur. Ama bu şehirde kale gibi kâgir, içi

mal dolu, mükellef, mükemmel, kurşun kubbeli, demir kapılı bir bezestan varki bu iş yerine giren kimselerin anber kokusu ve diğer baharat kokularından dimağları kokulanır. Bir bezestandır ki, nice Mısır hazinesine sâhip zengin tüccarın altın ve kuruş sayma şakırtısından insan hayret ve dehşetler içinde kalır. Bir alış, veriş kalabalığıdır ki anlatılamaz. Bu şehir üçyüz aded büyük yol üzerinde olduğundan her sokakta birer esnaf halkı, çarşısı ve pazarı bulunur. Tahtakale pazarı, kale dışındaki Mısır çarşısı, kale içindeki halıcılar pazarı, huffâflar pazarı, terziler çarşısı, takkeciler ve kavukçular çarşısı en meşhur ve kalabalık yerlerdir. Yiyecek ve içecek pazarlarından meyhâne, bozahâne gibi yerler ayrı bir semtte kurulmuş olup acâip ve garip seyredilecek yerlerdir. Bütün kefere ve sapıklar buralarda mevcut olup toplam üçyüzkırk aded meyhâne vardır. Her birine yüzer, ikiyüzer atlı yolcular konup, içip göçerler, misafir olurlar, dinlenirler. Hem hândırlar, hem meyhânedirler. Ev sâhibi kefereler hayasızca şarap satıp, kazanç sağlarlar. Bir diyarda böyle mihmansaray gibi meyhaneler yoktur. Ev sahibi kefereler bütün çoluk çocuklariyle birlikte misafirlere hizmet ederler. Yine böyle iken bir kimse mest olup meyhânecilerin evlât ve yakınlarına dil uzatıp sarkıntılık etmezler. Son derece mazbut ve dürüst şehirdir. Bütün köy ve kasabalardan gelip, mal getirip, mal götürürler. Diğer gelip, gidenler bu küçük dinlenme yerlerine konup, göçerler. Her biri nice piyâle şarap içip giderler.

Şehirde yirmi aded bozahâne, onyedi aded ma'mûr, mükellef ve mükemmel kahvehâneler vardır. Her birinde saz, söz, çalgıcı, okuyucu ve oyuncular bulunur. Bütün âşıklar, şâirler, edipler, hüner sâhibi seyyahlar bu kahvehânelerde toplanıp, gece gündüz Hüseyin-i Baykarâ sohbetleri yapılır. Bu çarşı ve pazar içleri ile bütün mahalle sokakları eski zamanda bu şehir yapılırken satranç şekli gibi döşenmiş olup her sokağı ikişer ve üçer bin adım doğru doğruya çırpı ile birbirinden ayrılmıştır. Ana caddeler hepsi temiz, taş döşeli kaldırımlardır. Ama yahudi mahallelerinin sokakları hem daracık ve hem de sıkıcı uğursuz evlerdir. Aynı zamanda çok pistir. Zira bu yahudi kavminin sokaklarını çöpçü subaşısı temizlettirmez ve kiliselerinin kapılarından değme adamlar geçmez. Allah korusun, sanki Cehennem derecelerinden bir derecedir.

MAHALLELER: Kırksekiz aded Müslüman mahallesidir. Yedikule, Kelemerye, Hortac, Kâsım Paşa, Ayasofya... mahalleleri en meşhurlarıdır. Onaltı aded de kefere mahallesi vardır. Ermeni, rum frenk, sırp, bulgar ve latin kefereleri bu mahallelerde otururlar. Bunların mahalleleri aşağıda Müslüman mahallelerinden ayrı bir semtte, Kelemerye kalesi kapısı tarafında kurulmuştur. Ellialtı aded yahudi mahallesi vardır. Bunlar da İskele kapısının iç yüzünde, hisar duvarı diplerinde toplanmıştır. Allah korusun, hakikaten pis, uğursuz, çıfut evlerdir. Ama çarşı ve pa-

zarın seçkin yerlerindedirler, kalabalık yerleri vardır. Mahkeme sicil kayıtlarına göre ve şehir emini, şehir kethüdasının söylediklerine göre bu Selânik şehrinde Müslüman, rum, yahudi, ermeni ve diğer keferelere aid olmak üzere 33060 (otuzüçbinaltmış) aded ev vardır. Hepsi kat, kat kâgir yapılı, üçer, dörder sofalı, kırmızı kiremit örtülü saraylar ve diğer evlerdir. Nice yüz aded saraylarda bağ ve bahçeler, gülistânlar, fıskıye ve şadırvanlar, sebiller, havuzlar vardır. Sancak ve kazalarında Ekmekçizâde Ahmet Paşa'nın sayımı ve kaydı üzere beşyüzbin nüfusu vardır. Şimdi o sayıdan daha fazladır. Zira hergün fırınlarda satılan ekmekten anlaşılmaktadır. Bu yeryüzünde Cenâb-ı Hak ne kadar çeşitli lisan sahibi hristiyan milleti ve diğer insan toplumları varsa hepsinden bu şehirde toplamıştır. Frenk balyozları, konsolosları, çingene beyleri, Yörük beyleri elhâsıl nice çeşit millet varsa burada mevcut olduğundan bu Selânik şehri sanki bir küçük İstanbul'dur. Yüzbin kadar yahudi vardır ki onlar da Selânik'e bizim Selânik derler.

İMÂRETLERİ VE AŞ EVLERİ: Onaltı yerde üzerleri kurşun örtülü imâret vardır. Yedi adedinin sabah ve akşam mutfağında nimetler pişirilir. Bütün fakir ve zengin, düşkün ve kıbtilere birer tas çorba ve birer ekmek verilip, bolca yedirilir.

ŞİFA EVLERİ VE BİMARHANE: Şehir içinde Edirne, Bursa ve İstanbul gibi büyük bimarhâneler yoktur. Ama hayır sahipleri Kâsım Paşa Câmii yanında ve Şeyh Hortac Câmii yanında şehre gelen yabancılardan hasta olanlara vakıf odalar ile bakıcılar tayin edilip tedavi edilirler.

Bunlara karşılık kefereler de Metropolid kilise yanında ayrı bir hastahanelerinde bakıcılar tayin edip her vilâyetten gelen garip keferelere İsâ Peygamber aşkına bakarlar.

GÖRÜLMEĞE DEĞER DİĞER ESERLER: Baruthâne: Bütün çarklarını atlar çevirip, gece, gündüz barut döğerler. Büyük çarhları sanki çark-ı felektir. Sesi çok uzaklardan duyulur. Üçyüz kadar işçisi, emini ve ağaları vardır. Un değirmenleri: Bu şehir içinde hepsi yüzyetmiş aded su değirmeni vardır ki, frenk yapısı çarkları olup bir vilâyette böyle un değirmenleri yoktur. Bir merkep yavrusu habersizce bu değirmenlerin çarklarına dokunsa fır, fır çevirip onu buğday gibi un eder.

ŞEHRİN HAVASI: Şehrin havası o kadar latif ve hoştur ki yaz ve kış kuzusu ve oğlağı sürü ile şehre hediye gelir. Kış mevsiminde nice ihtiyarları kürk giymeğe gerek duymazlar. Sekiz çeşit rüzgârda havası yine de ılımandır.

İNSANLARIN YAPISI: Bütün sevimli çocukları on yaşına erdikte, yirmisine varınca güzel yüzlü ve huylu olup, güzellikleri son hadde va-

rır, bunlar aynı zamanda zeki olurlar. Bütün ihtiyarların bile yüz renkleri kırmızı olur. Yaşları uzun olup, kuvveti gitmiş, görünüşü yetmiş, ömürleri yüzyetmişe yetmiş iken yine ata binip, kılıç kuşanıp, cimâ'a kudretleri vardır. Bütün kadın, genç ve kızları ay parçası gibi hepsi aynı güzellikte olup, sözleri düzgün, dişleri inci gibi saklı, kisvelerinin ipliği şebtâr olup Râbiye-i Adviye derecesinde örtülü nâmus ehli hâtunlardır.

Ünlü kişilerden yiğitliği ile meşhur Afo Çelebi Baykuşzâde Ağa; ünlü kadınlardan: Gül Mise Kado, Gül Cemâl Bula. Râbise kadın. Zülfikâr kadın. Ümmihân kadın, Hundi kadın, Âlim kadın, Vasfiye kadın, Mihrimâh Bula... vardır.

GİYİNİŞLERİ: Bütün a'yân ve büyük kişiler atlas kaftan ve elvan bogasi ile samur kürkler giyerler. Müttalâ sarık sararlar. Orta halli kimseler levendere çuka, Kontuş ve Drama bezinden kaftan giyerler. Gençlerin niceleri samur kalpak giyerler. Bütün kadınlar ve câriyeler cuka ferâceler giyip zenginleri dîbâ, şîb ve zurbâf giyinir, başlarına da beyaz dülbent sarıp yüzlerini kıldan pepce ile örterler.

LİSANLARI: Halkın çoğu dört lisan ile konuşurlar, ama açık ve seçik Türkçe bilirler. Rumca ve bulgarca da bilirler, ama yahudi lisanını daha çok bilirler. Zira gece, gündüz alış verişleri yahudilerledir. Zengin tüccarları çoktur.

Şehrin yüzlerce bilgin hekimleri ve cerrahları vardır ki her biri zamanımızın Bukrat, Sokrat, Flikos ve Calinoslarıdır. Ama en ünlüsü Balık Pazarı yakınındaki Seyyid Latif Çelebidir. Ayrıca nice olgun, üstâd, merih vasıflı, cellad kılıklı cerrahlar bulunur. Cerrahların en ünlüsü Alamorya vilâyetinden frenk Frankol'dur. Şaşırtıcı derecede çalışmaları ve hünerleri vardır ki anlatılması güçtür.

Şehir halkı hernekadar âlufte, âşufte, şen, şengül, şakrak ve hoş sözlü kimseler görünüyor ama içlerinde yüzlerce sâlih kişi vardır ki Dâvud orucuna devam edip, üvvâbîn, işrâk, teheccüd ve duhâ namazlarına devam ederler. Yüzlerce, eser sâhibi, kitab yazarı, zekî, necîb, reşîd, bütün ilimleri öğrenmiş şâirlerin en ünlüsü Senâyi Çelebi'dir. Birkaç gün içinde bu ilim sahibi, bilgin, ün yapmış kişilerden birçoğu ile tanışmış ve görüşmüş olduk. Şehirde nice budalâ, ümenâ, necibbâ, nukbâ ve melâmiyûn şeklinde adamlar var ki görünmez kutsal ermiş kişiler ile beraberdirler. Bunların hepsinden üstünü Deli Selâm adlı Allah yolunda bir meczubdur.

ŞEHRİN İKLİMİ: Şehrin iklîm hesabı usturlab ilmine göre yeryüzünün yirmisekizinci örfî iklimi ve dördüncü hakîki iklimindedir. Şehir Müşterî yıldızı talihinde (burcunda) yazıldığı için denizinde balıkları çeşitli ve bol olup halkı da müşteri sıfatlı, alış verişe yatkın akar su gibi kimselerdir.

KİLİSELERİ: Rum, Ermeni ve Frenklerin oniki aded manastır ve kiliseleri, yirmi aded de Yahudilerin hahamhâne ve sinegog denilen ayin edecek yerleri vardır.

TAHIL VE ÜRÜNLERİ: Şehrin batı ve güney taraflarındaki vâdilerde o kadar hububât çeşitleri yetişir ki yeryüzünde ancak Şam'ın Havran ovalarında bu kadar tahıl yetişir. Yedi çeşit buğdayı, pirinci, fulu, börülcesi olur. Yeşil sebzeler kısmından kış ve yazında salatası, soğanı, pırasası, sarımsağı, lahanası, turpu, şalgamı, havucu bol miktarda olur. Vâdilerinde çeşit çeşit, tirfil, yonca ve alef çayırı olur.

YİYECEKLERİ - YEMEKLERİ: Kış günlerinde bütün a'yân, büyükler ve zenginler gezme maksadiyle birbirlerine her gece gidip büyük ziyafetler verirler. Bu usul de başka bir diyarda yoktur. Önde gelen yemeklerinden, kuzu kebabları, kuzu kapamaları, balık yemekleri, hoşafları meşhurdur.

Bağ, bahçe, tarla ve diğer ekili yerlerinde Cennet bahçeleri gibi nice çeşit beğenilen meyveleri yetişir. Beyaz kirazı hepsinden meşhurudur. İçecekleri de çok çeşitlidir. Bir katresi haram olan şarabı son derece beğenilir.

Her sanatkârın güzel kazanç yolları vardır. Halkın çoğu zengin tüccarlardır. Allah, kazananı sever deyip çoğunlukla Mısır ve Buhara'ya giderler. Avrupa'da dahi ticaret yaparlar. Halkının çoğunun yaptıkları işler beğenilir ve makbuldur. Ama yahudilerin hemen hepsi nakışlı Selânik keçeleri işlerler. Osmanlı'nın kırkbin yeniçerisine Selânik'in mavi ve yeşil soprama çukası ve levendre çukası işlerler. Kırk kalem adlı kenarları kırmızı, ipekten mâvi peştemallar işlenip Rum, Arap ve Kırım'a peştemal ve halıçeler buradan gönderilir.

İhtisâb ağası, Şehir kethüdâsı ve Bâcdâr defterlerine göre Selânik şehrinin etrafında hepsi kırkaltıbin merâm bağları olup dönüm hakkı verirler. Bağlarda çeşit, çeşit köşkler vardır. Ayrıca eğlence ve dinlenme yerleri ile gezinti yerleri vardır. Bunlardan Yedikule ardı, Subaşı ve Yenikapı suyubaşı ünlü gezinti ve eğlence yerleridir.

GARİPLİKLER VE TILSIMLAR: Kâsım Paşa Câmiinin içinde Kâsım günü sahibinin mezarı sandukası açmak istense buna yeltenen kimselerin hemen elleri kırılıp, gerdanları burulup kalırlar.

EKİLEN TOPRAKLAR VE ALANLAR: Öyle verimli ve geniş alanları vardır ki yeryüzünde benzerleri yoktur. Bir yılda yetmiş çeşit mahsul olur. Bereketli, temiz, rağbet edilir, mezraları çok, hayratı boldur.

Şehrin batısında, on saatlik mesafede Yenice şehri, Vodina kasabası, ile hududdur .Daha batısında Demirhisar merhalesi vardır. Kuzey tarafında Beşik kasabası, kuzeye doğru bir merhalede Lankza kasabasiyle

birleşir. Yine aynı yönde bir günlük mesafede Sidrekapsi kasabası ile Aynaroz nahiyesi vardır. Kıble tarafında birer ve ikişer konak yakınlıkta Karaferye kasabası, güneyinde Serfice kalesi, Alasonya kalesi, Yenişehir, Tırnovi kasabası, Urmiye kasabası, Koloz, Kesendire ve Lesin kaleleri ile Çatalca kasabası bulunur. Doğusunda, Akdeniz'den germe yüz mil uzunluğunda bir körfez boğaz oluşmuştur.

NEHİRLERİ: Hortac dağı bir yüksek dağdır ki, ucu göğe yükselmiş olup tâ zirvesinde kış ve yaz kar eksik olmaz. Bu yüksek dağ, Selânik'in batı tarafında ve yıldız rüzgârına yakın olduğundan Selânik'ten görülmektedir. Bütün hayat veren akar suları yer altından ve künkler ile şehre gelip bütün hamam, câmi ve imâretlere dağılır. Ayrıca yüksek tepeler üzerinde yüzlerce hayat pınarı gibi gölceğizler vardır. Kışın şiddetli zamanlarında bu gölcüklerde billur gibi buzlar meydana gelir. Nevruz gününde (İlkbaharda) bu buzları ve karları Hortac re'âyâsı katırlar ile Selânik'e getirip satarlar. Selânik şehrinin bazı ileri gelen zengin kimseleri yiyecek ve içeceklerini alıp çadırlariyle bu Hortac dağına çıkıp bir, iki ay zevk ve safâ ederek dinlenirler.

Bu yüksek Hortac dağının Cennet bahçesi gibi bir köşesinde Şeyh Hortac Aziz'in bir âsitânesi vardır. Bu tekkenin sofasında gece gündüz, dâimâ ibâdet edilir. Bunun için bu dağa Hortac Dağı adı verilmiştir. Ama Rum lisanında Hortasî denilmektedir. Zira bu çiftlik dibinde hâlâ Hortas adlı yüz evli kefere köyü vardır. Bu köyün halkı yaz günlerinde Selânik şehri ayânına kar getirirler.

ŞEHRİN ZİYARET YERLERİ: (HORTAC SULTAN): Kendi câmileri sahasında yatmaktadırlar. Allah sırrını kutsal kılsın. Bu merhum azizin binlerce menkıbeleri anlatılmaktadır: Bir gece bu Aziz, bütün dervişleriyle Cuma gecesi «Yâ eyyuhellezîne âmenû izâ nûdiyes-selâte min yevmil-cum'ati...» âyeti fermânı üzere ve «Vezkürullâhe zikren kesîren...» âyeti kerîmesi gereği zikir yaparken hemen, Allâhüte'âlâ'nın emri ile gece yarısı Azîzin saadetli başının şerefli tâcı üzerine gün doğup, Selânik şehri gece karanlığında iken gün aydınlığı olur. Bütün dervişler ve âşıklar gece ile güneşi Aziz'in tâcı üzerinde görüp Fârisî lisânı ile «hortâc» yani «Güneşli tac sahibi Aziz» deyip bundan sonra lakabları Hortac olarak kalmıştır. Bu hâl Selânik kâfirleri ve yahudileri tarafından da görüldüğünden o gece hristiyanlardan yediyüz ve yahudilerden ancak yetmiş kişi iman edip İslâm ile şereflenirler. Azîz, bu keşif ve kerâmetten sonra şimdi câmii olan kiliseyi kefereler elinden alıp, câmi yapar. Halen bu câmiinde yatmaktadır. Allah rahmet eylesin.

(MUSÂ BABA, ZİYÂRET YERİ): Kanlı Burgaz dibinde, kurşun örtülü bir kubbe altında medfundur. Bir servi ağaçlı âsitânesinde birkaç fukarâsı bulunur. (MEYDAN BABA SULTAN ŞEHİDLİĞİ): Yalı kapı-

sının iç yüzünde, nurlu türbesinde yatmaktadır. Ziyâret edilen mübârek bir yerdir. (ALİ BABA ZİYARETİ) : Balık pazarı yakınında bir âsitânedir... Daha birçok ziyaret yerleri vardır. Ama dergâhlarına yüz sürüp, ziyaretlerinde bulunarak ruhaniyetlerinden yardım istediğimiz keremli zâtlar bunlardır.

Buradan, bütün dostlarla vedâlaşıp, batı tarafına dört saat gittik. Vârdar nehrini ağaç köprüden geçtik. Bu büyük nehir, batıdan, Arnavutluk içinde Kalkandelen dağlarından doğup, Kacanek kalesi deresinden geçip, Üsküp şehri içinden ve Köprülü içinden Ofca yolu ile gelerek buradan geçip Selânik şehri yakınında Akdeniz'e dökülür. Sonra yine batıya doğru sahralar içinden geçip nice şenlikli köyleri geçip giderken Söğütlü nehrini de geçtikten sonra —bu nehir de Vardar Yenicesi dağlarından doğup Selânik yakınında Akdeniz'e dökülür— on saatte Vardar Yenicesi kalesine vardık.

VİREBNE OVASI YÂNİ VARDAR YENİCESİ KALESİ

İki aded kaledir. Biri Tekirpınarı kalesidir ki şehrin bir ucu burada imiş. Diğer kalesi hâlen imâr olan şehrin olduğu yerdedir ki buna Virebne kalesi derler. Onun için Defter-i Hâkânîde Vardar Yenicesi Kalesi Virebne sahrası derler. Yapıcısı, Rum krallarından yine Flikos oğullarından iki birader, iki kale yaptırıp, kendi adları olan biri Kral Tekfur, diğeri de Kral Virebne adlarına söylenir. Nice hükümdarların ellerinden geçip 764 tarihinde Gâzi Hüdâvendigâr emirlerinden Gâzi Evrenos tarafından feth olunmuştur. Tekrar keferelerin ellerine geçmesin diye kalesinin bazı yerlerini yıktırmıştır. Halen Rumeli eyâletinde, Selânik toprakları içinde, üçyüz akçe şerif kazâdır. Kazâsında üçyüz hâne kayıtlı olup hâne-i avârız ve ordu nüzülât vergileri verirler. Sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, muhtesibi, bâcdârı ve şehir kethüdâsı vardır.

Yenice Şehrinin yeri ve şekli: Anlatılan iki kalenin arasında geniş, dereli ve teepli bir bayır yerde, onyedi mahalleli, gelişmiş bir şehirdir. Binbeşyüz aded, kiremit örtülü, bağ ve bahçeli, tek ve katlı, geniş, birbirleriyle aralıklı, seyrek olarak yapılmış, kâgir yapı evlerden oluşmuştur. Her birinde hayat suları vardır. Onyedi aded câmisi olup hepsi mirmirân ve âyân tarafından yapılmış câmilerdir. Hepsinden mükellefi, mükemmeli, cemâati bol, yapısı güzel olanı çarşı içindeki (İskender Bey Câmii)dir. Kurşun kubbeli, eski bir yapıdır. Kapısının üzerinde tarihi yazılıdır. (BADRALI CÂMİİ): Ferah, sanat eseri bir câmidir. (İSA BEY CÂMİİ): Hakikaten câmiin mimarı hesap ilmi üzere câmii öyle inşâ etmiş ki görenler hayran kalır. (RECEB ÇELEBİ CÂMİİ): Bu da eski yapı, nurlu bir câmidir. (AHMET BEY CÂMİİ): Şeyh-i ilâhî türbesindedir. Bu anlatılan beş aded câmiden başka oniki aded mahalle mescidi

vardır. Evrenos Gâzi mescidi hepsinden mükemmeli olup Şeyh-i İlâhî mescidi ile en meşhurlarıdır. Gâzi Evrenos Bey medresesi olarak bir medresesi olup, kurşun örtülü, kubbeler ile süslenmiş bir öğrenim yeridir. Bir kimse hernekadar ahmak, hebennak olsa bu dershânede bir kere «Bismillah» dese mutlaka bir yılda tefsîr-i şerîf yapmağa liyakât kazanır. Zira Şeyh-i İlâhî Hazretlerinin nazargâhıdır. Bütün öğrencileri ve ders hocaları mevcud olup, öğrencilere vakıf tarafından yiyecek masrafları verilir. Sıbyan mektebleri yedi adeddir. Bunlar: Yörüklü Ali Bey Mektebi, Receb Çelebi Bey mektebi, İsâ Bey Mektebi... dirler. Tarikat ve derviş tekkelerinden Şeyh-i İlâhî Tekkesi meşhurdur. Üç aded fakir ve yoksullar için ziyafet evi vardır. Receb Çelebi imâreti, Şeyh-i İlâhî medresesi imâreti ve Gazi Evrenos türbesi imâreti nimetleri bol, fakir, yoksul, zengin, misafir herkese gece, gündüz açık imâretlerdir.

Şehirde toplam yediyüzkırk aded çarşı, pazar, dükkân ve bezestanı vardır. Hepsinde değerli mal ve eşyalar bulunur. Altı aded kurşun örtülü cevher kubbeli ve dört aded demir kapılı, kâgir, sağlam yapılı bir bedestanı varki değme şehirde böyle bir iş yeri yoktur. Üç aded aydınlık hamamından Gâzi Evrenos Bey hamamının suyu, havası, binası, hizmet edenleri ve teşkilâtı bakımından en üstünüdür. Çarşı içindeki Ahmet Bey hamamı da gâyet iç açıcı, geniş bir hamamdır. Şeyh-i İlâhî hamamı küçüktür. Ama Allah'ın emri ile bir kimse ne kadar hastalığa yakalanmış olsa, kırk gün bu hamama devamlı girdiği takdirde mutlak şifa bulur. Azîz merhumun zamanında bu hamama girenlerden asla para alınmaz imiş ve külhânında da hiç ateş yanmazmış. Böyle iken hamamın içinin sıcaklığından insan bir saat bile duramazmış. Sonra günler geçtikçe hamamı tamir etmek gerektiğinde, külhanın duvarının bir tarafı yıkılmış. Görürler ki hamam kazanı altında yedi aded taş durup, bu taşlardan alev, alev ateşler çıkıp kazandaki suyu kaynatır. O taşlar ki Kudüs-ü şerif ykınında Hazret-i Mûsâ Aleyhisselâmın nurlu türbeleri olan ateş taşlarıdır. Bir köşesinde de demirden bir kandil içinde zeytinyağı dolu olup, işli bir fitil ile kandil yanmakta iken oradaki insanların kandile bakmalarından sonra, yahud rüzgârın etkisiyle kandil söner ve yedi aded taşların ateşleri de kaybolur. Ondan sonra bu kudret hamamı buzhâne gibi olur. Bugüne kadar yakma ateş ile ısıtılır. Lâkin yine hastalar girse Allah'ın emri ile şifa bulurlar. Benim de bir kölem gâyet hasta iken bu hamama girip, şifa bulup zinde olarak çıktı. Şehirde yetmiş aded de saray hamamı vardır, diye ileri gelen kişiler söylerler. Diğer imâret yerlerinden han, kervansaray ve misafirhâneleri vardır. Gâzi Evrenos Bey'in hayratından olanına gece, gündüz, beşer, altışaryüz atlı konup yeyip, içerler ve dinlenirler. Her ocak başına birer bakır sini yemek, adam başına bir ekmek, zeytinyağ ile birer şamdan, her at başına girer torba yem verilir. Her gelen kimse böyle yeyip, içip, dinlenip, ihtiyaçlarını gider-

dikten sonra hayır sahibinin ruhu için birer Fatiha-i Şerif okurlar. Hakikaten büyük hayır yeridir.

Hayat verir çeşmeleri yirmi adeddir. Çarşı içindeki hanlar önünde, dört gözlü bir hayat verir çeşme vardır ki her lülesinden insan pazusu kalınlığında su akar. Buradan taşan sular aşağı debbağhâne çarşısına gider. Son derece lezzetli ve faydalı bir sudur. Bu çeşmenin üzerine hayır sahibi bir yüksek köşk yaptırmış ki bütün yolcular ve garipler burada toplanıp, buluşup, sohbet ederler. Bütün diğer çeşmelerin akar suları hep Gâzi yaylasından gelir. Ama bu şehre göre suyu azdır. Zaman geçtikçe su yolları bozulmuştur. Kırkbir yerde sebiller bulunur. Şehrin beğenilen şeylerinden, halkın çoğunun kazançları şimşir ve karaçalı kökleri ile erik, kızıl ağaç diğer ağaçlardan yaptıkları tahta kaşıklardandır. Her vilâyete bu şehrin kaşıklarından hediye götürürler. Ayrıca burada Bursa'nın imam lülesi kadar meşhur olup bir kıyye mikdarı, iki başı sivri ve ortası yumru tütünü bir yere toplanıp, gazeller ile bağlayıp bütün vilâyet ağalarına ve a'yânına hediye götürürler. Ben ömrümde tütün içmedim. Ama bu Yenice tütününün misk ve anber kokusundan hoşlanırım.

Şehrin diğer külliyelerinden, nice bin hânedân a'yân ve büyükleri çeşitli çuka libaslar giyip, Ferhâdvari, hezâr altınbaş, hünkârî ve köse sarık sararlar. Orta halli kimseler ile tüccâr, sanatkâr ve sanâyiciler çuka kontuş, çuka çakşır, çuka samur, zerdâve kalpak, kopçalı çakşır giyinip, bellerinde ve kuşaklarında koprile bıçak ve varsak taşıyıp Rumeli gâzileri gibi gezerler. Konuşmaları, Rumeli lehçesine yakındır. «Varmusak, gelmesak, ve onlar ile görüsmusuk, ve şöyle etmısık, ve böyle etmısık» gibi (sık) sözünü sık, sık kullanırlar. Kadınları dahi çoğunlukla çuka ferâce giyip, yassı başlarına beyaz dülbent izâr bürünüp, yüzlerine kıl nükab örtüp edeplice gezerler. Şehrin havası biraz ağır olduğundan halkı temmuz ayında yaylaya çıkarlar.

YENİCE-İ VARDAR DAĞI YAYLASI: Şehrin batısında kuzeye doğru, yarım merhale yakınlıkta garip bir yaylaktır. Yenice ahalisinden başka nice civar köylerden ve kasabalardan da temmuz ayında hayvanlarıyla bu yaylaya gelirler. Beş altı ay burada dinlenirler. Tâ Gâzi Evrenos zamanından beri burada yapılmış câmileri, dükkânları, hanları, mescidleri ve bir hamamı olup, halen de Gâzi Evrenos evkafı büyük bir yaylakdır. Öşür ve âded-i ağnâm alınması kanun gereğidir. Bütün gelirleri mütevellisi tarafından toplanır. Aşağı şehirdeki imâret ve tekke, hamam ve medreselerinin adamlarına geçimleri için hakları verilir. Su ve havası güzel, nice yerde hayat pınarı gibi kaynak suları bulunur. Nicesini kanallar ile yer altından şehrin imâretlerine getirmişlerdir. Çam, ardıç, şimşir, arar ve sunuber gibi hoş kokulu ağaçlar ile bezenmiş bir yaylaktır. Burayı da yedi gün seyredip, görüp, sonra ayrıldık. Oradan aşağı yine

şehre indik. Kıble tarafındaki Karaferye yollarınca on saat ilerledik. Sahra ortasında bulunan göle vardık.

VARDAR YENİCESİ GÖLÜ

Bu görülmeğe değer haliç, Vardar şehrinin kuzey-doğu tarafında olup, dolayınca on mil uzunluğundadır. Derinliği beş, altı kulaç gelir. Etrafı kamışlık ve sazlık, gelişmiş köylerle çevrilidir. Diğer göller gibi bunda da nice yüz çeşit balıkları olmaz. Ama kazı, ördeği ve diğer av kuşları çoktur. Bu göl, yirmi, otuz yılda bir kere kuruyup, burası ekilip, çimeninde at bağlanırmış. Bir gün yine Allah'ın hikmeti suyu yer yer çekilip ekildikten sonra tekrar su gelip ekinleri su basıp, hesapsız balıklar da gelip gölün içini doldurduğunu anlatırlar. Ben gördüğümde göl su ile dolu idi. Bu gölün de mahsulleri Gâzi Evrenos'undur. Ayrı bir iltizamdır. Gölün ayağı Vardar nehri ile Söğütlü nehrinin arasında akarak Selânik'e yakın yerde Akdeniz'e dökülür.

VARDAR YENİCESİ'NİN ZİYARET YERLERİ

Yenice adı ile birkaç şehir vardır. Zağra Yenicesi... gibi. Bu Vardar Yenicesi hepsinden gelişmiş olup duaların kabul oldunduğu ziyaret yerleri ile bezenmiştir. Bunların başında Allah yolunda mücâhidlik eden yiğit ve gâzilerin önderi, nâmus sâhibi (GÂZİ EVRENOS) gelir. Şehir içinde, kurşun örtülü kubbeli, kâgir, güzel bir türbe içinde medfundur. Bu kubbenin içi iki katlı gâziler şehidliğidir. Aşağı zemin kata üç ayak taş merdiven ile inilir. Gâzi Evrenos merhum, uzun bir mermer sanduka içinde yatmaktadır. Bu zemin üstündeki sofada, yine aynı kubbe altında bir sanduka daha vardır ki başı ve ayağı ucunda yazılı kitâbesindeki tarihi 820 (Hicrî) dir. Ama kendi bizzat aşağı zemindeki sanduka içinde yatmaktadır. Hiçbir vilâyette bu şekilde yapılmış, nurlu bir kabir görmedik. Kubbe yüksek olduğundan etrafı pencereler ile süslenmiş, İrem kasrı gibi nurlu bir kubbedir. Her kara ve deniz seyyahının duvar yüzünde birer çeşit güzel yazıları bulunur. Allah'ın rahmeti üzerine olsun, merhum Gâzi Evrenos, yediyüzaltmış aded şehir, kale ve kasaba fethetmiştir. Pâdişâhın emirlerinden'dir. Makamı daima Cennet olsun.

Bu ziyaretgâhın dış avlusunda (İKİ YÜREKLİ ALİ BEY) ve bunun yanında da (GÂZİ İSÂ BEY) ziyaretleri vardır. Bu iki aded gâzi kişi ejderhâları, Gâzi Evrenos'un oğullarıdır. Rumeli diyarına bunlar da kılıç vurup, fetihler yapmışlardır. Bu iki kardeş babalarının türbesinin dış yanında medfundurlar. Ama üzerlerinde kubbeleri yoktur. Kiremit örtülü, hüzünlü birer kulübe içinde yatmaktadırlar.

Yine şehir içinde, yüksek bir yerde, Ahmet Bey mescidinde, büyük ziyâretgâh hakikatin öncüsü, yaratıkların öğütçüsü, insanlığın rehberi, olgunluğun zirvesi, zevk erbâbının pîri, şevk sahiplerinin şeyhi, sırların kaynağı, doğruların dayanağı, ilâhî sırların açıklayıcısı, nurların mücahidi, kutupların kutbu (HAZRET-İ ŞEYH İLAHİ) : Allah sırlarını aziz ve mukaddes etsin. Bu azizin doğum yeri, Anadolu'nun temiz toprağında, Kütahya yakınında, Simav kasabasıdır. Belh. Buhara ve Semerkand diyarlarından fakirler kabul edip, Anadolu erenlerinden yine Simav'da seccâde sahibi iken ikiyüzbin mürîde sahip bulunmakta idi. Hatta İstanbul'da medfun Emir Buhârâ Hazretleri de bunların fukarası gurubundan olup, bütün bilimleri öğrenip, Emir Buhârâ gibi binlerce halifeye sahipdi. Nice menkıbeleri vardır. Sultan... (?), hazretin nice şerefli sohbetlerinde bulunmuştur. Sonunda bunlar da 820 (Hicrî) tarihinde «İrci'î ilâ Rabbike - Rabbinize döneceksiniz» emrine uyup Âhirete göç etmişlerdir. Bu şehir içinde medrese, tekke ve Mârül-Hadis nazargâhında, kâgir, kurşun kaplı, nurlu bir kubbe içinde medfundur. Herkes tarafından ziyaret edilir. Bunun yanında hayırlar sahibi (Ahmed Bey) yatmaktadır. Yine burada ayrıca (MURAD BABA); (ŞEYH FAZLULLAH EFENDİ), (YAZICI ÇELEBİ EFENDİ, yani, «Muhammediye» kitabı sahibi Yazıcızâde Mehmed Efendi oğlu Mehmed Çelebi) de bu dua âsitânesi yanında medfundurlar. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun. Şehrin daha yüzlerce ziyaret yerleri vardır. Ama yüz sürdüğümüz âsitâneler bunlardır. Himmetleri hâzır ve nâzır ola. Bu şehrin kadınları bu sultan merhumların ruhâniyetleri sebebiyle gâyet dürüst ve örtülü olurlar. Hepsi birer Râbi'a Adviye'dirler. Çarşı ve pazara çıkmazlar. Halkın hepsi sâlih, tarîkat ehli, halim ve selim huylu kimselerdir. Allah te'âlâ hepsinden râzı ola.

Dost ve ahbablarla vedâlaştıktan sonra buradan ayrıldık. Ertesi gün kalkıp, batı tarafına geçip Eskici köyü, Kadıköyü, Hisarbeyi köyü, Begoniçe köyü, Sendelli (bu köy Vodina kasabası toprağındadır) köyü, buraya yakın bulunan nehrin tahta köprüsünden aşıp (bu nehrin kaynağı Şterova kasabası gölüdür ve Vodina dağlarından toplanıp, Vardar nehrine dökülür ve bununla da Akdeniz'e karışır) altı saat gittik.

DRAMA YANİ VODİNA KALESİ

Latince Vodina su demektir. Suyu gayet bol olduğundan Latin kavmi bu şehre Vodina derler. Şehri Sırp krallarından... (?) kurmuştur. Gâzi Evrenos tarafından fethedilmiştir. Rum, Sırp, Bulgar ve Latin kuvvetlerinden bazu kuvveti ile ele geçirmiştir. Rumeli eyâletinde, Selânik sancağı toprağında, yüzelli akça pâyesiyle kazâdır. Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdârı, ze'âmet sâhibi Çanakçı-zâde adında ağası, Şehir kethüdâsı ve Subaşısı vardır, kale dizdarı ve kapu kulları yoktur. A'yân ve zenginleri çoktur. Kalesi yalçın, yüksek bir kaya üzerinde, sarp ve metin bir

kale imiş, ama sonraları yıkılmış. Yer, yer kalıntıları görülmektedir. Şehir de yüksek kayalık, bir geniş alanda, bağlı, bahçeli, sayısız hayat veren akar suların bulunduğu sahrada kurulmuştur. Oniki mahalledir. Dokuzu müslüman, üçü kefere mahalleleridir. Burada hiç yahudi yoktur. Ama rum çoktur. Onun için yahudiler burada kalmazlar.

Garip ve acâip bir âdet: Rumların ellerinde bir ferman olup yahudileri bu şehre koymayıp, öldürdükleri gibi müslümanların da ellerinde böyle bir ferman bulunmaktadır. Bütün müslümanlar kurban bayramı namazını kılarken veya kılıp câmiden çıktıktan sonra, o bayram gününde bir kâfir evinden çıksa o an onu öldürürler. Ama şimdi aman ve zaman vermeyip onu müslüman ederler. Zira bir keresinde müslümanlar kurban bayramı namazı kılarlarken bütün kâfirler ayaklanıp hücum ederek, câmileri basıp, müslümanları öldürürler. İki taraf arasında yapılan çatışmada sonunda Allah'a şükür Kurban bayramı hürmetine müslümanlar üstün gelirler ve nice kâfiri kılıçtan geçirirler. Sonra zamanlarının pâdişâhı Gâzi Murad Hân'dan bayram günleri sokağa çıkan kâfirler için önceden fermân alırlar. Halen bayramlarda kâfirler kapı dışarı çıkamazlar. Ama, ana ve babasına kırgın ve küskün olan edepli çocuklar ve kızlar müslüman olmak için kapısından dışarı çıkınca o an onu tutarlar. Her sene beşer, onar böyle müslüman ederler. Öyle saygı ve ikrâm ile bu müslüman ettikleri çocukları adlandırıp, çeşitli işli hilatlar ile giydirip, süslerler ki mehter çalarak şehri dolaştırıp, gösterişli törenler yaparlar. Şehrin zengin kimselerinden hediyeler alırlar. Bayramın üçüncü günü alaylardan sonra Şeyhülislâmın evinde müslüman olan erkek ise sünnet edilir ve o kimseyi ev, bark sahibi ederler. Garip bir hoş âdettir.

Bu şehir toplam binaltmış aded, baştanbaşa kırmızı kiremit ile örtülü, ma'mur, süslü, iki katlı, kâgir, geniş, bağlı ve bahçeli evlerden oluşmuştur. Her evde hayat pınarı gibi, değirmen çevirir sular akar. Bu sular fiskiye, havuz ve şadırvanlara dağılıp, aşağıya doğru tabakhâneye gider. Sonra daha aşağıda, şehrin kenarında, ucu göğe yükselmiş kayalardan üç Süleymâniye minaresi yükseklikten aşağıya şelâle olarak akışı seyre değer bir görünümdür. Bütün bu suların şakırdıyarak düşüşlerinden insanın kılağı sağır olur. Sonunda hepsi de Vardar nehrine karışır.

Şehrin câmilerinden Sultan... câmii, eski tarzda yapılmış bir ibâdetgâhtır. Hüsrev efendi câmii, Nureddin efendi câmii, Hasan Ağa câmii, Tekke mahallesi câmii, Öte yaka câmii, Zafer ağa câmii ve Yene mahallesi câmiileri ile onbir aded mahalle mescidleri vardır. Bu şehirde hiç kurşun örtülü eser yoktur. Hepsi kiremit ile örtülü binalardır. Dört aded rüştiye mektebi vardır. Ve olancası iki aded derviş tekkesi bulunur. Bunun için Tekke mahallesi diye bilinmektedir. Cana rahatlık veren yıkanma hamamı bir adeddir. Ama suyu bolcadır. Ve yine olancası

küçük, büyük on aded misafir ve tüccar hanı vardır ki hepsi de kiremit ile örtülüdürler. Sanayi dükkânı üçyüz adeddir. Fakat eski zamandan beri bezestanı yoktur. Aş evi bir tane olup, bütün fakir, zengin, yolcu, misafir herkese nimeti boldur. Buranın hayır sahibi merhum Hüsrev efendidir. Büyük bir evkaftır. Un öğütücü, su değirmeni yetmiş adeddir. Ayrıca her evde de yüzlerce küçük su değirmenleri bulunur. Zira her evde birer, ikişer aded küçük akar su bulunur. Şehrin bütün caddeleri kaldırım döşeli olup, üzerlerinde berrak, temiz sular aktığından şehir içi tertemiz olup, hiçbir çöp ve lüzumsuz şey yoktur. Şehir içinde on yerde, yüksek kayalardan minare boyu yükseklikten, suların aşağı atladığı yerlerde dahi değirmenler, bağlar ve bahçeler bulunmaktadır. Elhâsıl bu güzel şehrin benzeri Arabistan'daki Şâm Cennetmeşâm şehri ola. Suyu ve havasının güzelliği ile de Konya şehri yakınındaki Karaman Ereğlisi şehrine benzer. Erkek ve kadınlarının güzelleri çoktur. Rum kızları ve kratse denilen kadınlarının ay yüzlüleri olur ki acâipdirler. Hatta bazı a'yân ve büyükler aşık olup, kefere güzellerinden nikah ile alırlar. Garip dostu adamları ve kadınları olur. Şehirde toplam yedi aded kilise vardır. Bunlarda da kendi batıl inançlarına göre İsâ için bâkire kalmış temiz kızlar vardır ki her biri birer güneş parçası gibidirler. Peri yüzlü ve peçeli ruhbanları var ki her biri güzellikte murâli ve gazâlî gözlü, şirin sözlü putperesttirler. Bir çeşit ay yüzlü, melek görünüşlü gençleri kiliselerinde putperestlik ederken seyrettiğimde şu beyit hatırıma geldi:

«... namaza şeb rûz râgıb olmuş
Bu ne dindir Allah Allah puta secde vâcib olmuş»

Şehir halkının konuşmaları: genellikle Rum lisanı gibi konuşurlar. Mesela her söz sırasında varmışek, gelmişek, vermişek, almışak, yemişek gibi sözleri çok söylerler. Elhâsıl (şek) sözlerini çok kullanırlar. Ama bütün halk zevk sahibi olup, eğlenceye ve gezmeye düşkündürler. Hergün bir eğlence ve gezi yerine gidip eğlenirler. Tam kırk yerde gezi ve eğlence yerleri vardır. Bunlardan şehir içinde, Köprü ovası denilen yer acâip ve garip bir yeşillik yer olup yüzlerce çeşit yüksek ağaçlar ile süslenmiş ve bezenmiştir. Uçları göğe yükselmiş çınar, kavak, kara ağaç ve misk gibi kokan ıhlamur ağaçlarının gölgelerinden yere asla güneş etki etmez. Toprağın üstü kadife gibi yemyeşildir. Yer, yer akar suların kenarlarında küçük köşkler gibi sofalar ve yemek pişirecek yerler yapılmıştır. Her yüksek ağacın dallarına civan yiğitler salıncaklar kurmuş olup, uşakları kolonlar çekip sallanırlar. Bu iç açıcı, gönül ferahlatıcı yeşillikte gece ve gündüz büyük toplantılar yapılır. Herkes akranlarıyla can sohbetleri edip, taraf, taraf âşıklar ve gençler oyunlar oynarlar. Zira bu ferahlık veren vâdi şehrin içindedir. Yine şehir içinde (Papas Kasrı)

denilen bir eğlence yeri vardır ki buradan bütün Karakarye ve Vardar sahraları ayak altındadır. Dünyaca ünlü bir eğlence ve gezi yeridir. (Yeniçeşmebaşı): Bu da yüksek ağaçlar içinde, hayat sulu gülistanlık bir gezi yeridir. (Ali Bey Köşkü): Buranın hayır sahibi hayatta olup, her cuma gününde buraoa büyük ziyafetler verip, can sohbetleri yapılır. (Bostanlık Köşkü): Burada çoğunlukla Rum kefereleri toplanıp, horalar tepip, yeyip içerler. (Hüsam Efendi Çeşmesi mesiresi) : Bu da İrem bağı misali Cennet gibi bir mesire yerleri vardır ama benim gördüğüm bunlardır.

Bu şehrin hayat verir suları, bağ ve bahçelerinin ınnap ağaçları cihanı süsleyip, ınnap meyveleri meşhurdur. Ayrıca siyah keçi oğlağı kürkü de meşhurdur.

Şehrin ziyaret yerleri: (Üveys Efendi Ziyareti), (Baykuş Baba Ziyareti): Kaldığı yerden aslâ hiç dışarı çıkmayıp, şehrin zenginlerinden ayağına nimetler geldiği için Baykuş Baba derler. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun. (Kadın Ana): Râbi'a Adviyye mertebesinde gece ibâdette, gündüz oruçlu bir zâhide, perde ehli imiş.

Bu şehri de gezip, görüp, bütün ahbâblar ile vedâlaştıktan sonra kıble tarafına doğru iki saat yokuş aşağı indikten ve sekiz saat yol aldıktan sonra Avuztoz yaylağı dibinden geçtik. Sonra kefere köyleri olan Pokravnik, Kopna köylerini geçtik. Avustos nehrini aştık. Bu nehir, Avustos dağlarından gelip Vodina akar suları ile birleşip Vardar nehrine karışır. Buradan sonra da bir saat ilerledik.

AVUSDOS KASABASI

Selânik sancağı toprağında, Karakarye kazasına bağlı nâipliktir. Avusdos yaylağı eteğinde, bin hâneli, çarşı ve pazarlı, bağ ve bahçeli gelişmiş bir kasabadır. Suyu ve havası, binası, güzelleri gâyet latif bir kâfir kasabasıdır. Gâzi Evrenos evkafı olduğundan hâkimi mütevellidir. Reâyâ ve berâyâsı gayet zengindirler. Buradan Deli Mano, Horapan, Yoğurpençe, Torkohur ve Karavata köylerini geçtik ve kıbleye doğru sekiz saat gittik.

AYAMARYA VÂDİSİ YANİ KARAFERYE KALESİ

Kurucusu Rum Tekfuru Şarkıpça (?) kralın kızı Anaferye'dir. 774 tarihinde Sultan Birinci Murat zamanında Gâzi Evrenos, bu kalenin alınması için kumandan tayin olup gelirken önlerine Karaca, Karakoca, Kara Foca, Kara Mürsel ve Kara Ferye adlı gâzileri öncü kuvvet olarak tayin etmişti. Hepsi bu kale altına geldiklerinde hemen Kara Ferye adlı gâzi, kemendler ile adamlarıyla birlikte kaleye tırmanıp, ele geçirirler. Onun için bu kaleye Gâzinin adına olarak Kara Ferye derler. Fetihten sonra kale imar edilir. Halen Rumeli eyâletinde, Selânik sancağı topra-

ğında, üçyüz akçe şerif kazâdır. Şeyhülislâmı, Bekir efendidir. Nakibüleşrâfı Resul efendidir. Ulemâ ve sülehâsı gayet boldur. Sipâh kethüda yeri, yeniçeri serdârı, muhtesib ağası, şehir kethüdâsı, bâcdârı, harac emini, şehir subaşısı ve diğerleri mutlak hâkimleridir. Dizdâr ve kale neferleri yoktur. Lâkin ayân ve büyükleri çoktur. Kalesi eski zamanda gayet sarpmış. Halen su kapısı tâbir ettikleri sağlam bina, iki minare yüksekliğinde, büyük kulelerdir. Bu kalenin iki tarafı cehennem kuyusu gibi uçurumdur. Dereli, tepeli yerlerdir. Şehir dahi bir dereli, tepeli, geniş bir vâdi içinde kurulmuş olup, 4.000 aded, kiremitli, bağ ve bahçeli, hayat sulu, tek ve iki katlı, kâgir yapılardan oluşmuştur. Bekir Efendi sarayı ve Mustafa Ağa sarayı hepsinden üstündür. Şehrin müslüman mahalleleri onaltı adeddir. Onbeş aded de kefere, Rum, Sırp, Bulgar ve Latin mahallesi vardır. Ayrıca üç mahalle de Yahudidir. Ama köylerinin çoğu Yahudidir. Onaltı aded eski yapı selâtin camii bulunur. Çarşı içindeki Gâzi Birinci Murad Hân câmii, Yıldırım Hân oğlu Musa Çelebi câmii ve Kazancı câmii en meşhurları olup kiliseden çevrilme câmilerdir. Müfti Câmii, Mahmud Efendi câmii, Emir Çelebi câmii ve Çelebi Sinan Bey câmii de önce gelen câmilerdir. Çelebi Sinan Bey câmiinin kurşunla örtülü kubbesi vardır. Avlusunda yüksek bir çınar ağacı var ki beş adam elele verip ancak kucaklar. Sanki Akdeniz içinde İstanköy kalesinin hendeği kenarındaki Lonca Köşkü çınarı gibi büyük bir çınardır. Câmilerden başka dokuz aded de mahalle mescidi bulunmaktadır. Medreseleri üç adeddir. Bir aded de sıbyan mektebi vardır. Beş aded tekkesinde zikr ve âyinler yapılır. Rahatlık ve can veren çifte hamamı beş aded olup hepsinden güzeli Tuzcu Sinan hamamıdır. Tabhâne hamamı ferahtır. Hızır Bey hamamının havası ve suyu latiftir. Çaşnigir hamamı küçüktür ama son derece güzel bir sanat eseridir. Bunlardan başka da toplam 70 aded saray hamamı bulunur. Fakirlere ait üç aded aş evi vardır. Çaşnigir Bey imâreti, Sinan Bey imâreti ve Mehmet Bey imâreti olup nimetleri devamlı olarak boldur. Altıyüz aded dükkân vardır. Çelebi Sinan Bey vakfı altı kubbeli ve demir kapılı bir bezestan olup içinde hamam silecekleri satılır. Küçük, büyük mükellef tüccar hanı 15 adeddir. Bunlarda her çeşit mal bulunur. Şehir içinde çeşitli su değirmenleri vardır ki suları birbirinden aşağı akar, benzerleri bir diyarda yoktur.

Avusdos Yaylağı: Bu şehrin batı ve güneyi tarafında yüksek bir dağdır ki binlerce kişi hayvanlarıyla bu yaylağa çıkıp altı ay safa ederler. Şehirden tam üç saatte çıkılır buraya. Bol otlu ve hayat sulu bir yayladır. Hatta şehrin bütün suları bu yayladaki bir kayadan çıkar. Büyük bir dinlenme ve gezi yeridir. Buradan aşağı inen su şehrin her tarafına dağıtılır. Hatta şehirdeki görülmeğe değer Sinan Bey köyrüsünün altından geçer. Bu köprünün tarihi şöyledir:

Hakâ ki cesr-i zîbâ olmuş bülend-i muhkem sene 994

Köprünün mimarı bütün hünerini göstererek bir kayadan bir kayaya bir gözlü öyle bir manzara yapmış ki sanki Kisra takıdır. Küçük görünür ama Hersek vilâyetindeki Mostar köprüsü büyüklüğünde ve benzeridir. Hatta kırk kulaç yüksekliğinde bir gök kuşağı görünümündedir. Görülmeğe değer bir sanat eseridir. Bu şehrin su ve havasının güzelliğinden güzelleri de gayet çoktur. Hatta Rum dilberleri samur kalpak ile gezindiklerinde gören âşıklar: «Bu çocuğa İslâmlık nasib ola» diye dua ederler. Onlar da bu güzel duayı duyunca harmâni giyinirler.

Sevab dolu bir eski âdet: Bu şehrin eski bir adedi vardır ki Vodina şehrinin aksidir. Şöyle ki: Bu şehirde keferelerin bayramları yani kızıl yumurta günleri olduğunda Vodina ile, bu Karaferye kızıl yumurta günleri feth olduğundan hâlâ o gün bütün kefereler evlerinde gizlenip giyinip kuşanacaklar iken uğursuz evlerinden dışarı çıkmayıp onların yerine bütün müslümanlar o kızıl yumurta günlerinde giyinip kuşanıp, büyük bayram gibi ve Kurban bayramı gibi hep gâziler silahlanıp, bütün gün tâ akşama kadar top ve tüfekler atarak ve Allah, Allah diyerek, alay, alay olup gezerler, evlerinden dışarı çıkmış olan kâfirleri, mecusîleri, kâfir kızlarını ararlar. Eğer akşama kadar dışarıda bir kâfir bulurlarsa erkekleri derhal sünnet edip, onu müslüman yaparlar ve mücevherlerle süslü bir ata bindirip, yeni müslüman olmuş kişiyi bütün şehir ileri gelenleri gezdirip, ona saygı gösterisinde bulunurlar. Her sene mutlaka bir kaç kefere bu şekilde müslüman olur. Seyredilecek garip bir görünümdür. Yeni Müslüman olan bu kişilere her zengin, büyük, a'yân, bir şey verip o Müslümanı zengin yapıp, dirlik sahibi ederler. Böyle bir âdet hiçbir diyarda yoktur. Sadece Vodina ve Karaferye'ye mahsustur. Ama Karaferye halkı bunu her sene değil, bazen yaptıklarını söylemektedirler. Fakat Vodina halkı her hristiyan bayramlarında bu âdeti yerine getirirler.

Karaferye'nin beğenilen sanat işleri: Evvelâ, beyaz, ince ve işlemeli havlusu, mendili, hamam silecekleri, hamam gömlekleri ve çeşitli ipek çarşafları yapılır ki bir diyarda yapılmaz. Her ülkeye, bizzat Osmanlı büyüklerine, vezirlerine buradan hediye gider. Yine Klamta ve Trabzon bezinden latif ve zarif gömleklik beyaz bezleri olur.

Yiyecek ve içecekleri: Şehrin bütün İrem bağlarında bir okka ve yarım okka gelir bir çeşit acâip, iri tâneli nar meyvesi olur ki her tanesinin içindeki çekirdeği haşhaş tanesi büyüklüğünde olur. Gâyet sulu ve lezzetli nardır. Elhâsıl Cennet Bağdad'ın iki merhale uzaklığındaki bir Acem vilâyetinde Şehriban şehrinin narından üstün nardır. Bu şehrin kuzey ve doğu tarafı sahrasında pirinç, pamuk, yedi çeşit buğday ve yetmişyedi çeşit mahsul yetişir.

Halkın giyinişleri: Erkeklerin hemen hepsi çuka serhaddi, kontuş ve başlarına kalpak ile kopçalı çakşır giyerler. Kadınları ise yedekçi takkesi gibi kırmızı sâye çukadan berataları başlarına giyip, üzerlerine beyaz dülbent bürünüp, daha aşağılarına sâye ve diğer renkli çukalar giyinip gâyet edeplice hareket ederler.

Bu şehirden ta Siroz şehrine kadar çoğunlukla köleler siyahtırlar. Ama bir kimse kölesini dövemez. Eğer bir arab köle kabahat işlese onların aralarında hısımlık olan bir arab beyi vardır, ona varıp, arabtan şikâyet ederek «benim kölem şöyle kabahat etti» diye anlatır. Bey de bir çavuş gönderip, kölenin işlediği suça göre sahibinin gözü önünde köleyi yere yıkıp beşyüz, altıyüz veya bin kırbaç vurdurur. Kölenin sahibi çavuştan rica edip, af ettiğini söylese de kurtarmak istese bu isteği kabul edilmez ve suçlunun cezası mutlaka verilir.

Şehrin gezi ve eğlence yerleri, mesireleri: Yirmialtı yerde Cennet bahçeleri gibi mesire ve gezi yerleri vardır. Çağlayık mesiresi Sanki Acem ormanıdır. Bütün mesire yerlerinden en üstünüdür. Bundan başka sırasiyle şunlar gelir: Ayna pınarı mesiresi, Peşker köyü pınarı meramı Bekir Efendi kasrı seyrangâhı, Su kuyusu kaynağı oyun yeri, İşretgâh, Sohbetgâh veya namazgâh, burası geniş bir iç açıcı alandadır. Rum, Acem ve Arapta benzeri yoktur. Ellibin kişi alacak büyüklükte yeşillik, lâlelik bir yerdir. Yeri bir vâdi olup, etrafı duvar ve bağlıktır. Dört kapılı bir alanın içine hayır sahibi binlerce ağaç dikip bezemiştir. Her bir ağacın yüksekliği göğe doğru uzanmıştır. Bunların sıklığından yere ne yağmur, ne de güneş etki etmez. Yeryüzü sanki yeşil kadife döşenmiş, nakış gibi işlenmiştir. Burada bulunan servi ağaçlarının kokularından insanın dimağı kokulanır. Her biri zümrüd gibi yeşil giyinimli, civan gibi ayağı üzere durmuş Cenâb-ı Hakkın kulluğuna el tutmuş durur ki biri birinden yüksek servi ve diğer yüksek ağaçların üzerlerinde binlerce çeşit kuşlar ötüşleri insanı kendinden geçirir derecede etkiler. Elhâsıl ben hakir ellibir yıllık, seyahatimde böyle bir ibâdet yeri görmedim. Yalnız Serm sancağı toprağında Öziçse şehrinin içindeki namazgâhı gördüm. O da görülmeğe değer yerdir. Ama bu Karaferye namazgâhı mutlak görülmeğe değer sanki bir büyük medresedir. Zira şehrin bütün âlim, sâlih, şeyh ve ilim öğrenen talebeleri ikindi vaktinden sonra bu ağaçlık içinde toplanıp, köşe be köeş, küme, küme şer'î ilimler ve diğer ilimler üzerinde birbirleriyle çalışmalar yapıp, can sohbetleri ederler. Burada bütün ulemâ, fâzıl, şâir, müellif, müverrih, yüzbinlerce kişi toplanıp yağmur duası edip, yalvarıp, yakarılır. Duaları mutlaka kabul olunan bir yerdir. Bu namazgâhı gören kimseler hayretler içinde kalıp, akılları perişan olacak dereceye varır. Tâ bu derece acâip ve garip bir yerdir. Allah, dünya döndükçe burayı korusun. Hakikaten bütün kara ve deniz seyyahlarının burayı görmeleri gerekir.

Şehrin ziyaret yerleri: (Hüsrev Baba Sultan): Bir mesire yerinde medfundur. Kabrinin yanında bir ulu, büyük çınar vardır ki onbeş adam ancak kucaklar. Ağacın herbir dalı göğe baş uzatmış olup üzerlerinde nice yüzbin leylek, balıkçıl, çaylak, dolangeç ve diğer çeşitli kuşlar yuvalar yapmışlardır. İnsanı hayrette bırakan yüksek ve büyük bir çınardır. (Sinan Bey Sultan) ziyareti, (Kemâl Ata Sultan) ziyareti, (Dûrbâli-Devri Bâli-Baba) ziyareti, (Abdül-samed Sultan) ziyareti, (Seyyid Sultan) ziyareti, Birinci Sultan Selim Hân şâirlerinden (Âhî Çelebi) ziyareti. Bu ziyaret sahibi Tuna nehri sahilinde, Niğbolu adlı şehirde doğmuştur. İstanbul'da yetişmiş olup asıl adı (Benli Hasan) iken (Âhî) takma adını almış ve bu takma adının etkisi olacak ömrünü ah ve vâh ile geçirmiştir. Bu şehirde kadılık görevinde iken «Rabbinize döneceksiniz» meâlindeki âyet-i kerîme emrine uyarak «Vedhulî cennetî» âyet-i celîlesi uyarınca bu şehrin İslâm kabristanlığında medfundur. Sayısız değerli eserleri vardır. Ama «Hüsn ü dil Âhî» adlı eseri asla benzeri olmayan ve bütün ulemânın el üstünde tuttukları son derece değerli bir eserdir. Kendisi şâirlerin sultanı ve çok tutulan bir divan sahibi kimsedir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. (Ulu Câmi imamı) ziyareti; Şeyh, vâiz ve nâsihtir. (Hürrem Efendi) ziyâreti: Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Bu şehri de gezip, gördükten sonra bütün dost ve tanıdıklara veda ederek yakınlarımızla birlikte yola koyulduk. Batı tarafına, baş yukarıya giderken Lozviçe, Beşker, Rumiyât, Öziçe köylerini geçtik. Bunlar Karaferye toprağında, ma'mûr zeâmet, tımar ve vakıf köyleridir. Daha sonra bu köylerin ensesinde Avusdos yaylası içinde bulunan Rum köyleri içinden geçerken (Mermer taşı madenine) geldik. Bütün yüksek dağlar ham mermerdir. Adı geçen köylerin kefereleri bu yüksek dağdan beyaz mermerler kesip, vilâyet, vilâyet götüre, götüre bu yüksek dağ sütunsuz bir dağa dönmüş. Ama balgamî ve yerekânî benzeri eşsiz bir mermer madenidir. Birçok köylerin kefereleri burada kiracıdırlar. Bu köylerden sonra yine baş yukarı gidip, Hızır İlyas gediği yolunu aştık. Kızıl yumurta günleri olduğundan ve bütün gün şiddetli sıcak olduğu halde birdenbire bir tipi ve boraya tutulup, şiddetli kış çekip, az kaldı ellerimiz ve ayaklarımız donacaktı. Seyis yüklerimizden biri boradan boğuldu. Kendimizi güçlükle kurtardık. Sonra üç saat batıya doğru başaşağı indik. Tehlikeli ve korkulu kayalar, dereler ve tepeler ki kar örtülü yerleri yüzbin güçlükle geçtik. İnobaşı köyünü de geçtikten sonra dört saat daha Eğribucak içinden ilerledik. Örenli köyünde canımızı kurtardık. Burada geceledikten sonra seher vakti buradan ayrılıp üç saat gittik.

MEMİ BABA SULTAN TEKKESİ MENZİLİ

Bu nurlu tekke, Eğribucak kazası toprağındadır. Burayı daha önce

zahire bahası toplamak için geldiğimizde genişçe anlatmıştık. Şimdi burada bir gece misafir kaldık. Bütün aşık ve sâdık olan fukarası Bektâşi dostlar ile can sohbetleri ettik. Memi Baba Sultanın kabrini ziyaret edip sofası duvarına şu beyiti yazdım: .

BEYİT

Gelüb etdik ziyaret bu makamı
Ki budur Memi Bey Sultân Rûmî.

Buradan kalkıp kıble tarafına üç saat gidip Çarşanba Pazarı kazasına geldik.

ÇARŞANBA PAZARI

Yörük vilâyetidir. Bu kavmin kendilerine mahsus konuşmaları vardır. Bu Çatak kavmi Yörükleri tıraş olmazlar. İlk defa dedelerini Sultan Orhan Gazinin oğlu Süleyman Anadolu'dan Türkmen kabilesinden sürüp burada yerleşmiştir. Bunlar Bulgar ve Rum kefereleri ile karışıp, ülfet ederek kendilerine mahsus bir dil ile konuşmaktadırlar. Bu kazadan da kalkıp yine kıble tarafına giderken büyük nehir İnce Karasu'yu gemiler ile geçtik. Bu nehri daha önce anlatmıştık. Sonra dört saat daha ilerledik.

ESKİ SERFİCE KALESİ MENZİLİ

Buraya Serfece dahi derler. Daha önce burayı da genişçe anlatmıştık. Şimdi bir gece Memi Ağa evinde misafir kaldık. Bütün dostlar ile görüşüp sabahleyin seher vakti yola koyulduk. Kıble yönüne doğru giderken Kırk geçit denilen yeri kırk kere yüzbin güçlükle Allah'a şükür selâmetle geçtik, ama herbir geçitte kırkımız candan geçti. Cenâb-ı Hak bir daha o geçitten geçmek nasib etmeye. Zira her birinde insan kanı kokusu kokar. Ayrıca haydud adlı kefereleri insanı yok ederler. Erkek adam orada kan döküp, can çıkarıp doğurur. Zira aşağı, yukarı yolları tehlikeli, korkulu ve sık ormanlıktır. Her deresinde binlerce şehit yatmaktadır. Bu yollardan at geçemediğinden, yaya olarak ve teker, teker geçilmek zorunludur. Hüdâya şükürler olsun sâlimen burayı geçtikten sonra üç saat gittik ve Çiftlik Köyü menziline geldik. Buranın bir hanı ve birkaç dükkânı vardır. Müslüman ve gayrimüslim karışık köydür. Buradan yine üç saat gittik. Düzlük ve bayırlık yerleri, ma'mur köy ve ovaları geçtik.

ROMANYA VİLAYETİ YANİ İBRET VERİCİ ALASONYA KALESİ

Bu yüksek kalenin yapıcısı Kral Romyanya'nın oğlu sapık kral Maşkılor'dur. Sonra Kral Romyanya'nın kızı Ayasonya melike olup bu şehri

babası Romyanya kralın imârından daha güzel bir şekilde imar etmiş olup onun adına olarak Ayasonya'dan galat olarak Anasonya derlerken kale, İslâmların eline geçtikten sonra galattan galat olarak Alasonya demişlerdir. Rum lisanında (aya) sözü evliya demektir. Keferelerin bâtıl inançlarınca Ayasonya melike kadın evliya ola. Onun için bu Alasonya şehrine Rum, Bulgar, Sırp ve Lâtinler son derece saygı gösterirler. Sonra nice hükümdarların elinden geçip nihayet Gâzi Hüdâvendigâr feth etmişken tekrar kefereler ele geçirmişler ise de Fetih Babası Sultan Mehmed (Fatih) yine almıştır. Fakat hemen akabinde Rum ve Bulgarlar yine ele geçirmişlerdir. Nihayet bizzat Sultan Bayazıt Veli Mora vilâyetinde Koron ve Muton kalelerinin fethine giderken yol üzerinde rasladığı kalelerden Serfice ve bu Alasonya'yı fethetmiş ve bir daha kâfirlerin eline geçmemesi için fetihten sonra kalenin bazı yerlerini yıkmıştır. Şehir merkezini fethetmeye gayret eden Gâzi Durhan Beye kaleyi ihsan etmiştir. Sonra şehrin etrafında bulunan daha nice kaleleri de fethetmiştir. Bunların yıkılan yerlerinde hâlâ kalıntıları görülmektedir.

Alasonya şehri halen Sultan Süleyman Hân kaydına göre Rumeli Eyâletindedir. Ama Tırhala sancağı toprağında Vâlide Sultan hâssıdır. Martolozlara yük akçe iltizamdır. Hâkimi üçyüzelliiki asker ile bu şehri idare eder. Üçyüz akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Bu kazâ reâyâsının verdiği bütün vergiler (haraclar) Selânik'te dokunan Yeniçeri çuka masrafına kayd olunmuştur. Yeniçerilerin Selânik ağası gelip bu şehir reâyâsı haracını toplar. Şehrin şeyhülislâmı, nakîbüleşrâfı vekili, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, şehir subaşısı, şehir kethüdâsı, muhtesib ağası ve bâcdâr ağası vardır. Ama dizdârı ve kale neefrleri yoktur. Lâkin üçyüz aded martolosân ağaları vardır. Bütün martolosları gelen ve gidenleri getirip götürürler. İçkale, bir yüksek tepenin üzerinde bulunan bir sarı taş üzerinde, beş köşeli, küçük, güzel bir taş yapı imiş. Yer, yer yıkılmıştır. İçinde bir kilise ve birkaç kefere evleri olup, diğer imâretler aşağıdadır.

Alasonya Şehri: Bu beldenin yüzlerce hânesi yüksek bir bayıra yapışmıştır. Kıble tarafı iki saatlik mesâfe büyük bir sahradır. Diğer tarafları alçak, kayalı dağlardır. Bu şehir sanki bir kâsenin bir köşesindedir. Hepsi yedi mahalledir. Yarısı müslüman, yarısı keferedir. 655 aded, kiremit örtülü, azıcık bahçeli, kâgir, taş yapı geniş evlerden ibarettir. Evlerin bazıları Serfice şehri gibi onbeş yerde, yüksek, dörtköşe, kuleli saraylardır. Zira haydud kefereleri ve diğer eşkiyaları çoktur. Onun için kuleler yapılmıştır. Şehrin yedi mahallesinde on aded ibâdet yeri (mihrab) vardır. Dördünde cuma namazı kılınıp diğerleri mahalle mescidleridir. Varoşda bulunan Muharrem Paşa Câmii kurşun kubbeli bir minareli, avlusundaki yüksek serviler arasında kalmış şirin bir câmi olup diğerlerinden en üstünüdür. Çarşı içindeki İmâret câmii büyük bir hayır

eserdir. Tekke câmii ile Gazenfe Ağaoğlu câmii de ferah, nurlu câmilerdir. Bu ma'betgâhlardan başka yedi aded mahalle mescidi, bir medrese, bir tekke ki tekke câmii derler, çârşı câmii avlusunda da bir aded aş evi bulunup, fakir zengin herkese nimeti boldur, bir aded sıbyan mektebi, çarşı câmii yanında büyük bir hanı, toplam seksen aded dükkân ki yarısı Elembuz deresinin öte tarafında ve yarısı beri tarafındadır. Muharrem Paşanın hayratı bir küçük hamam, yine Muharrem Paşanın hayratı olan ve Elembuz nehri üzerinde bulunan sekiz aded su değirmeni, bir aded yine Elembuz nehri üzerinde güzel bir taş köprü vardır. Hamamın suyu bu köprü kenarından gider ve şehir içinden akar. Elembuz nehri, Elembuz dağlarından gelip, şehir ortasından akarak. aşağıda bir günlük yoldan sonra Akdeniz'e dökülür. Şehrin Serfice yolu üzerindeki su değirmenleri tarafından bu nehir gâyet uçurum ve kayalı, tehlikeli yollardan akar. Allah korusun bir insan düşse parça, parça olur. Bu nedenle bütün gelip geçenler bu kayalar üzerinden yaya olarak geçerler.

Burada Büyük Havuz mesiresi vardır ki Subaşı adıyle söylenir. Geniş bir vâdi içinde, yeşillik ve otluk bir alandır. Bir dinlenme köşkü yanında kudretten kayalar içinde nice yerde büyük havuzlar olup bütün âşıklar sevgilileriyle bu havuzlarda şenlik edip eğlenirler. Bunlara hiç kimse karışmaz.

Şehir halkının konuşmaları: Halkın çoğu Arnavud lisanına benzer bir dille konuşurlar. Ama hepsi açık, seçik Rumca bilirler. Türkçe de konuşurlar. Lâkin varmışak, gelmişek, görmüşek şeklinde söylerler. Şehirde aslâ kaldırım yoktur. Yine böyle iken hiç çamur olmaz. Zira baştan başa kumsaldır. Çeşmeleri de yoktur, çünkü hayat veren su kenarında bulunmaktadır. Son derece güzel Rum kızları boflicse denilen desti ve bardaklar ile Elembuz nehrinden su taşırlar. Gerçi küçük şehirler muaf ve müslim Vâlide Sultan hâssı olduğundan gâyet ma'mûrdur. Su ve havası güzeldir. Bağ ve bahçeleri azdır ama herkesce temiz toprağı makbuldur. Halkı gâyet garip dostudur. Zengin tüccarları ve sofra sahibi cömert adamları çoktur.

Alasonya panayırı ve gariplikleri: Bu diyarda yılda bir kere yapılan pazar topluluğuna panayır derler. Burada Temmuz günlerinde her nimet bolca iken iki, üçyüzbin adam Rum, Arab, Acem, Loristan, Multan elhâsıl yedi iklimden zengin tüccarlar kendi diyarlarının kıymetli mallarını getirip tam bir hafta omuz, omuza olup, çarşı, pazar, dükkân kurarlar. Sonra tam onbeş gün Alasonya şehri adam denizi olup sanki Arasat meydanı gibi kalabalık olur. O kadar alış veriş yapılır ki nice Mısır hazinesi toplanır. Yüzbinlerce eşya yükü çözülür. Yine çeşitli mallar alınıp yüzbinlerce yük bağlanır. Bu panayırda Selânik Yeniçeri ağası ile Tırhala Paşası askerleriyle gelip tüccarları, nehri ve pazar yerini korurlar.

Bu panayır dükkânları binden fazladır. Nice bin dahi çadır, çerke ve kulübe gibi küçük dükkânlarda kurulur. Bu dükkânların yılda bir kere içine adam girip, diğer zamanlar öyle boş dururlar. Bu küçük dükkânlar Vâlide sultanların vakıflarıdır. Bunların gelirleri hepsi Vâlide sultanlara ait olup gelirleri voyvoda toplar. Panayırın yirminci günü herkes darmadağınık olur. Gurup, gurup vatanlarına giderler. Bu büyük topluluğun anlatılması imkânsızdır.

Sonra bu şehirden kalkıp, beş saatte Alasonya sahrasını geçtik. Kıble tarafında Elembuz yaylasını da geçtik. Bu yayla da ibret verici, hoş havalı bir yayladır. Ama yayla zamanı değil iken geçtiğimizden zevkine ve safasına erişemedik. Oradan yokuş aşağı inip, Yenişehir sahrasının ucunda Karadere, Karacaören, Kavaklar ve Beykatarı mamur köylerini geçtik.

TIRNOVİ KASABASI

Eski zamanda küçük bir köy imiş. Halkı usta bez, kumaş dokuyucusu olduklarından Yeniçeri odası tarafından korunmaktadırlar. Muaf ve müslim olduklarından gelişerek bir şehir haline gelmiştir. Yenişehir'in batı tarafında görünen Elembuz yaylası eteğinde, güneyden batıya doğru uzunluğuna kurulmuş olup 3500 aded, baştanbaşa kiremit örtülü biri biri üzerine kat, kat, sık ve daracık, bağ ve bahçesiz, kefere rum evleridir. Sadece bir mahalle müslüman vardır. Onların da hepsi diğer kavimlerden yani rumdan dönme melez, müslüman şekilli adamlardır. Bir küçük câmii, bir hamamı, bir mescidi, onbir aded küçük, büyük hanları, binaltmış aded dükkânları vardır. Yenişehir mollası nâibi ve Gâzi Durhan Bey evkafı olduğundan onun tarafından mütevellisi, bir yeniçeri çavuşu, şehir subaşısı, muhtesibi ve bâcdârı vardır. Harac emini Selânik yeniçeri ağasıdır ki bu şehrin bütün reâyâ ve berâyâ keferelerinin malı Osmanlının kırkbin yeniçeri çukalarının gömleklik ve sarıklık astarlarına kayd olunur. Büyük haracdır. Zira bu şehrin keferesi hepsi bezzâz olup gâyet güzel bez dokurlar. Bütün kâfiristân ve Avrupa'dan zengin tüccarlar gelip, bez götürüp altın ve kuruş getirirler. Onun için bu şehrin keferesi çok zengindirler. Burası sanki Malta'dır. Bir müslüman biraz ilerlese onu hemen öldürüp, kaybederler. Sokakları gayet dar kesif ve pistir. Evleri sık ve dardır. Padişahın fermanı ile yüzlerce yazıcı bu şehre girip sayım yapamamışlardır. Zira kâfirlerin çokluğundan burası kefere addolunmuştur. Bu şehir Yenişehir'den daha gelişmiş haldedir. Şehrin kıble tarafının dışından tâ Yenişehre varınca otuzyedibin bağlık vardır. Su ve havasının güzelliğinden güzelleri de çoktur. İnsanları zinde yapılı olur. Ay yüzlü rum kızları vardır. Şehrin onaltı aded kilisesi, ikibin kadar patrik, ladika, ruhban, mavramloz, keşiş v.b. leri vardır. El-

hâsıl anlatılmasında fayda olmayan pis, uğursuz bir kefere beldesidir. Buradan kıble tarafına iki saat yol aldık.

ESKİ DÂR-I TÜCCAR YANİ BÜYÜK YENİŞEHİR BENDERİ

Bu şehri ilk defa Kral Luka'nın pazarcıbaşısı kurduğundan Rum tarihçileri buraya dâr-ı tüccâr adını vermişlerdir. Zamanla ve Osmanlının eline geçtikten sonra daha da imar olunarak Yenişehir diye adlandırılmıştır. Hicrî 848 tarihinde Sultan İkinci Murad'ın babası Çelebi Mehmed Hân fethetmiştir. Murâd Hân vefat ettikten sonra kâfirler Selânik'i ele geçirmişlerdir. Bilâhare Sultan İkinci Mehmed Fâtih zamanında Turhan Bey tekrar fethetmiştir. O zamanki kayda göre Rumeli eyâletinde Tırhala beyi kaymakamı olup dörtyüz adamı ile burayı idare etmektedir. Şer'î hâkimi beşyüz akçe ile mollalıktır. İstanbul hükümeti tarafından Dergâh-ı âlî kapucusu, Yeniçeri ocağından ağa çukadarı ve pazara gideni tayin olunup yüz aded de neferi vardır. Nâhiyesi toplam ikiyüz parça mamur köylerdir. Her sene adâlet üzere mollasına seksen kese gelir toplanır. Şeyhülislâmı, nakîbüleşrâfı, ayân ve büyükleri ile şehir içinde üç aded nâibi olup biri muhtesib nâibidir, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, şehir kethüdâsı, bâcdârı, harac ağası... bulunur. Kalesi eski zamanda şimdiki bezzâzistan olan yerde imiş. Gâzi Turhan bey yıktırmıştır. Bunun için kale duvarı yoktur. Ama ikiyüz nefer martalos ağası varki şehri her gece korurlar. Hepsi silahlı pandor askeridirler. Burası eski zamanda Kral Luka'nın taht merkezi olup kalesi yıkıldıktan sonra bütün kale taşları câmi, medrese ve han gibi imâret yapılarında kullanılmıştır. Zira bu şehrin yakınlarında hiç taş yoktur. Yıkılan kale yerlerinin temel taşları kalıntıları halen görülmektedir. Bezestanı, çarşı ve pazarı şehrin ortasında, yüksek bir yerde kurulmuştur. Diğer imâret ve hayır eserleri aşağı ovada düz bir alanda yapılmışlardır. Bir büyük şehirdir ki batı tarafı Kösdem nehri kenarıdır. Bu büyük nehir, Papanya dağlarından gelip yine batı tarafında Mecova köylerini sulayıp şehirden oniki saat aşağısı kuzey yönüne doğru akıp Bababurnu denilen yerde Akdeniz'e dökülür. Döküldüğü yer gemi ile geçilecek kadar geniştir. Hayat verir bir büyük sudur.

Şehrin câmileri: Yetmişbir aded mihrabtır. Yirmiikisi kâgir minâreli ve cuma namazı kılınan câmilerdir. Selâtin câmii büyüklüğünde büyük ibâdetgâhlardır. Hepsinden mükellefi, köprü başındaki kurşun kubbeli Hasan Bey câmiidir. Yapı tarzı ve sanat güzellikleri eski üslup üzeredir. Ama öyle bir büyük namazgâhtır ki ellibin kişi alır, duaların kabul olunduğu yerdir.

Bu câmie yakın yerde Ömer Bey câmii vardır. Kurşun örtülü süslü, güzel bir Allah evidir. Kıble kapısı üzerinde tarihi yazılıdır. Bu Ömer

Bey câmiinin ibret verici ve seyre değer bir minaresi vardır ki bütün İslâm diyarında böyle hesap üzere yapılmış ezân-ı Muhammedî binası yoktur. Geçmiş üstadlardan hiçbiri de böyle bir hünerlik göstermemiştir. Bu eşsiz sanat eseri minarenin içinde asla mili yoktur ki garip bir eserdir. Aşağı kapısından bakıldığında yukarı şerefe kapısı görülür. İçi bomboş bir yüksek minaredir. Binanın yapı ustası burada bütün sanat gücünü ortaya koymuştur. Minarenin iç yüzündeki duvarı etraflarına bir çeşit hesaplarla taş merdivenler koyup, bunlar ile tâ minarenin tepesine çıkılır. Ortası boş bir minaredir.

Elhâc Bayrak Câmii : Bu da mavi kurşun ile örtülü, güzel bir câmidir. Kapısının üzerinde tarihi yazılıdır. Bayrak Câmii: Her vakitte müezzini saat gözedip, ezan vakti oldukta minarenin tâ tepesındeki âlemine bir çam sırığı üzerine ipler ile bayrağını çekip, bütün müezzinler bu bayrağı görünce her câmi ve mescidde ezanlar okunur. Onun için bu câmie Bayrak câmii derler. Hakikaten bu bayrak alâmeti ve vakitçisi acâip hayret vericidir. Bu câmi çarşı ve pazarın tam orta yerinde olduğundan İstanbul'un Rüstem Paşa ve Bayazıt câmileri gibi sabah, akşam çok sayıda cemaati olur. Gönüllere ferahlık veren, kurşun örtülü, nurlu bir câmidir. Bunların dışında Aziz Efendi câmii, Akçalı câmii, Türbe câmii, Burmalı câmii, Şeyh câmii, Ömer Ağa câmii, Muharrem Paşa câmii, Eski câmii, Saat câmii ki bu câmiin yanındaki yüksek bir binada bir çan saati olup bir merhale mesafeden sesi duyulur ve Bayram câmii minaresine de o anda bayrak çekerler, büyük köprünün öte tarafında Mevlevîhâne câmii, Hacı Bekir câmii, Dârülkurâ câmii, Çömlekçiler câmii, Murad Ağa câmii, Ahmed Efendi câmii ve oğlu Çelebi câmii ile Fatma Hâtun câmii meşhur, mükellef ve mükemmel câmilerdir. Bunların büyük vakıfları dahi ma'murdur.

Mahalle mescidleri, Dârüttedrîsleri, Dârülkur'ânları, Dârülhadisleri, yirmiiki yerde sıbyan mektebleri, on yerde derviş tekkeleri olup, köp rübaşında Kösdem nehrinin kenarındaki Mevlevî tekeksi meşhurdur. Hububî Efendi adında bir şeyhi vardır. Temiz, pâk, çile çeker ellibeş aded semâ eden fukarâ dervişi bulunur. Semâ meydanı, derviş odaları ve mutbahı ma'mur olup nimeti boldur. Şehrin hepsi beş aded cana rahatlık veren özel ve umum hamamı vardır. Bayrak câmii yanındaki kurşun kubbeli Pîrî Paşa hamamı hepsinden meşhur olup, gâyet ferah ve iç açıcı bir hamamdır. Eski hamam ve Çifte hamam büyük hamamlardır. Biri kadınlar için yapılmıştır. Kâbil Ağa hamamı da güzel, ferahlatıcı hamamdır. Diğer beşinci hamam da güzel, hoş bir hamamdır. Gerçi bu saydığımız beş aded hamam bu büyük şehir için azdır ama bunlardan başka şehir içinde dörtyüz aded hususi hamamlar vardır, dediler. Bütün bu safa verici hamamların suları Kösdem nehrinden sağlanır.

Çarşı ve bezestan: Şehirde tam sekizyüzseksen aded sanatkâr dükkânı ve işyeri vardır. Her türlü sanat ehli bulunur. Şehrin tâ ortasında, çarşı ve pazar içinde, kale benzeri, kâgir kubbeli, dört aded demir kapılı bir bezestan var ki sanki bu şehrin sığınağı ve metin kalesidir. İçinde zengin pazarcıları olup kıymetli mal ve eşyalar satarlar. Bundan başka yirmibir aded tüccar hanı vardır. Hepsinin üstleri kiremit örtülüdür.

Şehrin sicillerdeki kayıtlara göre dörtbin aded altlı, üstlü geniş, kâgir, kiremit örtülü güzel evleri var. Bütün evlerin duvarları kireç ile sıvalıdır. Kapıları geniş sarayları çoktur. Bu hânedânlar ile geniş caddelerin ve sokakların etraflarında ağaç parmaklıklı kapıları vardır. Akşam yaklaşırken şehir içinde davullar çalındıktan sonra bütün bu kapıları bekçi ve martaloslar kapayıp kendilerini güven altına alırlar. Dükkânlar bezestanın etrafında bir yerde olup kaleden daha emin çarşı ve pazardır ki binlerce Mısır hazinesi değerinde mal vardır.

Şehrin Kösdem nehri üzerinde on aded köprüsü vardır. Hepsinden üstünü Kör Gâzi Mustafa Bey köprüsüdür. Sanki gök kuşağı gibi kavisli, güzel, ibret verici bir sanat eseridir.

Şehirde her köşe başında ve her mahallede olmak üzere tam üçyüz yerde sebilhâneler vardır. Hayır sahipleri katır ve atlar ile Kösdem nehrinden yaz ve kışta su taşıyıp İmam Hüseyin ve Kerbelâ şehidleri ruhları için sebil ederler. Zira şehir içinde aslâ çeşme olmadığından burada sudan başka büyük hayır yoktur. Ama evlerde kuyuları çoktur. Tam üçbinyüzaltmış aded ev kuyusu vardır ki bütün kuyu suları kullanılır. Şehirde su kıtça olduğundan herkes haceti geldiğinde ibriğini eline alıp çarşı, pazar içinde ibriğiyle dolaşarak hayır sahiplerinin evlerine hacetlerini gidermeğe giderler. Zira her hâcet giderici yerde su yoktur. Nice hayır sahipleri gelip geçmiştir ama su hayratı yaptıramamışlardır. Zira bu şehir yüksek bir yerde kurulmuş olduğundan ondan yüksek yer yoktur, ki terazilerle su getirsinler.

Şehrin otuz yerinde mesire yeri vardır. Şehrin doğusunda Fatma Hâtun korusu Acem ormanı gibi bir İrem bağıdır. Burada bulunan büyük ağaçlar ancak Zerinoğlu Hıvadistanında ve Lepova kalesi dağlarında vardır. Yere aslâ güneşin ışıklarının düşmediği bir meram ormanıdır. Kâbil Ağa köşkü de ayrı bir güzellikte mesire yeridir. Çelebi korusu, Budin serhaddinde, Peçuy sirem benzeri bir İrem bağı olan şehrin Barut hâne denilen mesiresine benzerliği vardır. Gönle feraklık veren, güzel ötüşlü kuşların bir can korusudur. Tatar köyü korusu: Nice yerlerde bağ ve bahçeleri, avlanacak ovaları bulunan bir mesiredir.

Şehrin havası temmuz ayında ağırdır. Köşdum nehri hamam suyu gibi akar. Ama kış günleri havası gayet güzeldir.

Şehrin halkının çoğu tüccardır. Zira kurucusu dahi tüccar olduğundan elleri açık ve dost sever kimselerdir. Ehalinin çoğunluğu rumca konuşurlar. Çünkü reâyânın çoğu rum kefereleridir. Çoğunlukla samur kürk ve renkli saya çuka ferâce ve serhadli kontuşlar giyerler. Orta hallileri Londra çukalar giyip, Tırnovi bezi kaftan giyerler. Başlarına sarık sararlar. Taze civan yiğitleri çuka dolama giyip, başlarına çuka berata takarlar ve kortla bıçak taşıyıp ayaklarına sarı kabâdî pabuç giyerek gezerler. Bütün kadınları dahi kırmızı sâye çukadan berata giyip, cevâhir ve inci püskülleri beratlarının tepelerine süsleyip, hepsi Avrupâi atlas, ipek ve dârâyî, işlemeli hilatlar giyerler. Başlarına beyaz ezâr, yüzlerine kıldan peçe ile örtü edip gezerler. Kefere reâyâlarının bir kısmı üç kulaç uzunluğunda beyaz sarık sararlar. Eğer dört kulaç olursa bunu hemen farkederler. Aslâ müslüman sarığından fark olmaz kefere reâyâlardır. Bir kısım reâyâ da var ki frenk şapkası gibi Manlifke-i Eflâtonya şapkası giyerler. Ama frenk'in şapkası siyah olduğu halde bunlar beyaz keçeden şapka giyerler. Tepeleri biraz sivridir. Gülünç, acâip ve maskara görünüşlü ve şapkalı keferelerdir.

Şehrin yirmibinaltmış aded üzüm bağı vardır. Ali Fakiler eriği gâyet sulu ve lezzetli olup en beğenilen meyvelerindendir. Hazmı kolay olduğundan her yerde meşhur olup padişahlara hediye olarak götürülür. Diğer meyvelerinden narı, baba ayvası, tekkenişîn ayvası ve ekmek ayvası da gayet lezzetli ve sulu meşhur meyvelerindendir.

Diğer tamamlayıcı bilgiler: Gâyet ma'mûr ve müzeyyen bir şehirdir. Halen dahi gittikçe gelişmektedir. Ama tâun hastalığından yirmibin kişi telef olmuştur, diye Yenişehir mollası Hasımzâde Abdülbâki Efendi anlattı. Hakikaten nice hâneler kapanıp kalmıştır. Bir kere böyle büyük bir tâun salgını Bursa Yenişehir'ine de gelmişti.

Şehrin ziyaret yerleri: Şehrin kıblesi tarafında Hacı Efendi ve Şeyh Hazret-i Aziz Efendi (Allah sırlarını mukaddes ve aziz etsin)nin nurlu türbelerinin duvar yüzündeki tarih şöyledir:

Gûş idüb didi Şerîfî târîh
Gitdi firdevse azîz ulemâ sene...

Yenişehir'den yıldız tarafına iki saat mesafede Kapudân Hasan Çelebi, Şamlı Yahya Efendi ziyareti vardır. Yahya Efendi Şam'ın Sâlihiye mahallesinde dünyaya gelmiştir. Seyahatte iken bu Yenişehirde yerleşmiştir. Mehmed Çavuş mescidi sahasında medfundur. Yerine genç oğlu Seyyid Şerefüddîn seccâdenişîn olup o dahi 1004 tarihinde kerâmetleri ile meşhur olmuş iken rahmetli olmuştur. Babasının yanında medfundur.

Bu Yenişehir'de bir ay kalıp zevk ve safalar ettikten sonra ayrıldık.

YENİŞEHİR'DEN KESENDİRE VE KALOZ TARAFLARINA GİTTİĞİMİZ KONAKLAR VE KALELER HAKKINDADIR

Yenişehir'den ayrıldıktan sonra güneye doğru gittik. Geniş sahraları ve gelişmiş, şenlikli köyleri geçtik.

ERMİYE KASABASI

Tırhala sancağı toprağındadır. Yüzelli akçe pâyesiyle a'lâ kazâdır. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı ve diğer hâkimleri Yenişehirdedir. Burada subaşı ve bâcdârı vardır. Kasabanın imâreti deniz kenarından alarga yerde, geniş sahrada, leziz sulu, bağ ve bahçeli bir alandadır. Evleri kiremit örtülü, altlı, üstlü, mükellef, güzel yapılardır. Câmii, medrese, sıbyan mektebi, tekke, han, hamam, dükkân ve diğer imâretleri vardır. Limanın ağzı açıktır. Gündoğusu rüzgârı dokunur. Bir körfez içinde, elverişli yataklı, gâyet geniş bir körfez limanıdır. Bir anda beşyüz parça geminin limanda sığınması mümkündür. Demir tutar gemilere karargâh olabilecek, kurtuluş yeri ve suları akıcı en elverişli ve uygun bir limandır.

Bu kasabanın halkı da Rumcaya yakın, varmışak, gelmişek şeklinde konuşurlar. Buradan da kalkıp kıble tarafına doğru, deniz kenarından ilerledik.

BÜYÜK YOROZ LİMANI YANİ ESKİ KALOZ KALESİ

İlk olarak Rum Patriklerinden Papa Buroz yaptırmıştır. Oğlu Kaloz'u buraya hâkim ettiğinden onun adiyle isimlendirilmiştir. Rum tarihlerinde Biakolor diye yazılıdır. Halen Tırhala sancağı toprağında voyvodalıktır. İltizam olup emîn oturur. Zira bender iskelesidir. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Kethüdâ yeri, serdârı, dizdârı, üçyüz aded kale neferâtı, muhtesibi, bâcdârı, Tırhala sancağı zeâmet sahipleri, tımar sahipleri ve muhafazacıları vardır.

Kalesi, deniz kenarında, yüksek bir taş üzerinde, beş köşeli, taş yapıdır. Gayet sağlam ve dayanıklıdır. Bu yüksek kale, Akdeniz'in bir körfezi sonunda bulunduğundan kalenin ağzı kıbleye bakar. Limanı, bin parça gemi alır. Altı çeşit rüzgâra karşı korunan, güvenli bir limandır. Gemiler hangi tarafına demir atsalar en iyi şekilde tutar. Bu liman kalesinin bütün topları limana çevriktir. Ama o kadar büyük topları yoktur. Kalesi de köhne bina olduğundan yer yer yıkık kısımları vardır. Onun için cephânesi azdır. Hisarın içinde evler ve câmii vardır. Aşağı liman kenarında ise büyük mahzenler bulunur. Ben bu kaleye gelmezden üç gün önce Venedik donanması gemileri gelip, korkusuz ve endişesiz bir şekilde limana demir atıp, kaleyi ele geçirmişler. Kale muhafızları bunlara aslâ karşı koymadığından ve kaçtıklarından Venedikliler liman kenarında bulunan anbarlardaki bütün erzakı ve daha birçok kıymetli

malları alıp gitmişlerdi. Ben kaleye geldiğimde buradan kaçanlar daha henüz geri dönmekte idiler.

ALEKSANDRA KALESİ YANİ ESKİ KESENDİRE ŞEHRİ

Rum tarihlerinin yazdıklarına göre burayı Aleksandra yani İskender yaptırmıştır derler. Rumlar İskender Zülkarneyn'e Aleksandra derler. Bu eski şehir onun binası olduğundan Aleksandra'dan galat olarak Kesandra ve bundan da galat olarak Kesendire denilmiştir. Selânik körfezi burnu ile Eğriboz, Kızılhisar burnu arasında Kesendire burnudur. Buradan güneye doğru ilerleyip, gelişmiş köylerden geçtik, hayat veren sulardan içtik.

VOLASİN KAZASI

Bu da Tırhala livası toprağında, yüzelli akçe pâyesiyle gelişmiş kazâdır. Hâkimi voyvodadır. Sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, muhtesibi vardır. Bütün imâret binaları geniş bir alanda, hayat sularının aktığı havadar bir yerde yapılmışlardır. Buradan ayrıldıktan sonra güzel köyler ve sahraları geçtik.

GÜZEL ÇATALCA KASABASI

İstanbul yakınında da bir Çatalca kasabası vardır. Ama bu ondan daha gelişmiştir. Bu kasabayı da seyredip batıya doğru yöneldik. Ma'mur köyler geçtik. Kösem nehrini de gemilerle geçtikten sonra batıya doğru yüksek dağ eteklerinden, mamur köylerden ilerledik.

TIRHALA KALESİ

Yapıcısı Kral Buka'nın dinlenme bağıdır. Nice devletlerin eline geçmiş olup, nihayet Venedik kâfiri elinde imâr olmuştur. Bir gece Yıldırım Bayazıd Hân Gâzi, Üsküp şehrinden giderken ılgar edip, baskın ile burayı yağma ve talan edip, çok miktarda mal ve eser ganimet alıp, kaleyi de yer, yer yıkıp gider. 852 tarihinde Ebülfeth Sultan Mehmed pederi, Selânik'i ve Yenişehri fethedip, sonra Tırhala'yı Venediklilerin elinden alıp içine İslâm askeri koyar. Sonra Rum ve Bulgar kefereleri bir fırsatını bulup kaleyi yine ele geçirirler. Daha önce 799 tarihinde Sultan Bayazıd Velî, Mora vilâyetinde Muton ve Koron kalelerini fethe giderken bu Tırhala kalesine de uğrayıp Gâzi Durhan Bey eliyle fethederek Durhan Bey'in idaresine bırakır ve imar eder. Hâlen Süleyman Hân kaydı üzere bu da Rumeli eyâletinde ayrı sancak beyi merkezidir. Paşasının hâssı Pâdişah tarafından 850.885 akçedir. Zeâmeti 36, tımarı 529 dur. Alay beyisi, çeribaşısı, yüzbaşısı vardır. Padişâh kanunu üzere sefer zama-

nında bütün tımar sahipleri, cebelileriyle paşasının askeri toplamı üçbin silahlı asker toplanır. Livaları sancağı altında veziriyle sefer eşerler. Şeyhülislâmı, nakibüleşrâfı ve üçyüz akçe pâye ile tahtabaşı adiyle şerif kazâdır. Adâlet üzere her sene kadısına on kese gelir sağlanır. Nahiye ve köyleri gelişmiş yerlerdir. Mahkemesi şehrin ferahlık verir yerindedir. Sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, kale dizdârı ve yüzelli aded kale neferleri, muhtesib ağası, bâcdârı, şehir kethüdâsı, mimar ağası, harac ağası ve şehir subaşısı ile diğer idarecileri vardır.

KALESİNİN ŞEKLİ VE YAPISI

Bina Venedik yapısı olup, geniş bir vâdi içinde, yalçın, beyaz bir kaya üzerinde, kıbleden yıldız yönüne doğru bâdemî şeklindedir. Gâyet sarp, metin, kâgir yontma taş ile yapılmış, kuvvetli bir kaledir. Çevresinin uzunluğu ikibinyüz adımdır. Sadece batı tarafa bakan bir kapısı vardır. Ama iki katlı, kuvvetli demir kapılardır. Duvarları da iki katlı sarp duvarlardır. Bu dış kapıdan içeride iki kat demir kapı daha vardır. Bunların arasında beş aded küçük bina vardır ki bu bölme de ayrı hisarcıktır. Buradan yukarı, yalçın kaya yollar üzerinde gidince bir demir kapı daha vardır. O kapıdan içerisi orta hisardır. Bu orta hisarda on aded nefer evleri, bir câmi ile bir yüksek saat kulesi var ki saatin sesi bir merhale yerden duyulur. Diğer yerleri boş alanlardır. Çarşı, pazar ve diğer imâret yerleri yoktur. Buradan yokuş yukarı yine yalçın kayalar üzerinde gidildiğinde tâ iç kaleye gelinir. İç kalenin de batıya bakan, kuvvetli bir demir kapısı vardır, ama gayet küçüktür. At ve eşek giremez. Bu iç kale son derece metin ve sağlam yapıdır ki dört köşesinde dört kulesi olup her biri göğe baş uzatmıştır. Bu kulelerin içlerinde darı, buğday, kabuklu pirinç ve diğer zahireler olup ağızlarına kadar doludurlar. Bir kulesinde ise silah ve diğer savaş âlet ve edevatları bulunur. Kale dizdarı dâima bu kalede mahpus gibi olur. Bir top menzili uzaklığı mesafeye gitme ihtimali yoktur. Dizdardan başka bu nârin hisarda bir kimse oturmaz. Bu iç hisar öyle yüksektir ki güney tarafında Kalabalık kayası, Kız kalesi dağı, Kesendire ve Kaloz dağları, Ermiye burnu, Selânik ve Hortac dağı tamamen görünür.

AŞAĞI TIRHALA ŞEHRİ

16 mahalle müslim ve 8 mahalle keferedir. Aslâ yahudi mahallesi yoktur. Ancak ticaret için gelip, giderler. 2300 aded altlı ve üstlü, kâgir yapı güzel, baştanbaşa kırmızı kiremit ile örtülü, taş ve kireç duvarlı, bağ ve bahçeli, geniş, hayat verir kaynak suları bulunan mükemmel ve mükellef, mamur evlerdir. Bu evlerin arasında Abdülfettah Paşa sarayı, Bey sarayı, Kadı sarayı, Hasan Ağa sarayı, Kör (Mîr) ahır kethüdâsı sarayı ve Zâimzâde sarayı meşhur saraylardır.

Şehrin camilerinden sekiz aded, cuma namazı kılınan selâtin câmilerinden en güzîdesi, mükemmel ve mükellefi Osman Şâh câmiidir. Bir diyarda benzeri yoktur. Ancak Tire, Manisa, Bursa ve İstanbul'da benzerleri vardır. Gerçi küçüktür ama gâyet nurlu, gönüllere feraklık veren, aydınlık, ibret verici, güzel bir sanat eseridir. Bu câmide olan sanat eseri âvizeler, minber ve mihrabdaki sanat güzelliği, şirinlik, daha nice güzellikler bir camide görülemez, anlatılmasında dil âciz kalır. Sultan Süleymân Hân câmiini yapan (Abdülmennân Ağa oğlu Koca Mimar Sinan) bu Allah'ın evi câmii de yaparken var gücünü kullanıp, bütün sanat hünerini göstermiştir. Dünya döndükçe Allah dâim eylesin. Bu nurlu câmiin kubbesinin mesâsı dört köşe duvar üzerine oturtulmuştur. İstanbul'daki Süleymaniye câmiine benzer. İçinde aslâ yüksek sütunlar yoktur. Sadece mavi renkli kubbenin kenarlarında kandillerin yakıldığı demir parmaklıklı kenarlar vardır. Câmiin kıble kapısı değerli bir sanat eseridir. Üzerindeki kitâbede tarihi yazılıdır.

Câmiin dış sofasında altı aded sütun üzerine oturtulmuş beş aded ibret verici kubbe vardır ki oldukça yüksektirler. Avlusu beyaz mermer ile döşelidir. Mermer döşeli avlunun etrafı üzerleri kubbeli sütunlar ile çevrilmiştir. Bu sütunların ve kubbelerin altında medrese öğrencilerinin odaları ayrı bir süs vermektedir. Bu nurlu câmii, şehrin içinden akan nehrin kenarında, çimenlik, lâlelik, düz bir alanda yapılmış olduğundan imâretleri olan medrese, mekteb, hân, hamam ve diğer hayır binaları hepsi Osman Şâh'ın güzel hayır eserleri olup hepsi de mavi kurşun ile örtülüdürler. Ama şehir kenarında bulunduğundan cemaat bakımından gariptir. İkindiden sonra şehrin bütün dükkân sahipleri, ilim sâhipleri, âşıklar, sâdıklar gurup, gurup bu câmiin etrafında bulunan yeşil, yüksek ağaçların aralarındaki çimenlik yerlerde oturup, çok, çok olup, eğlenip zevk ederler. Zira burası şehrin bir mesire yeridir. Hakikaten Hoca Osman Şâh, Osmanoğulları soyundan olup, kerem sahibi bir kişi olduğu bu hayır eserlerinden bellidir. Bu civan bahtlı şehzâde, Sultan Beyazıt ve Sultan Birinci Selim'in vezirlerinden Kara Mustafa Paşa'nın ciğerköşesi, civanbahtıdır ki Sultan Süleyman'ın kızkardeşinin oğludur. Birinci Sultan Selim'in temiz, pâk kızından doğmadır. Sultan Süleymandan büyüktü. Hatta Selim Şâh, Sultan Süleyman'ı öldürün deyip bostancıbaşıya teslim ettiğinde bostancıbaşı da şehid ettim deyip başka bir adamın cenazesinin namazını kılıp, Eyüb Sultan civarında daha önce defnedilmiş olan Çelebi Şehzâde Mustafa'nın yanına defneder. Ama bostancıbaşı ileri görüşlü bir kimse olduğundan Şehzâde Süleyman'ı Kule bahçesinde bostancı kılığına koyup, çapa kazdırır. Tâ ki Selim Hân, Mısır'ı feth edip İstanbul'a geldiğinde sâhib-i ferâş (Kâbe hizmetcisi) olarak ömrünün sona ermek üzere olduğu belirince bostancıbaşı: «Pâdişâhım, sizden sonra bu tâç ve taht ve gelecek kime kalacak. İşte, pâdişâhım hal

çocuksuz kaldınız. Sultan Korkud ile Sultan Ahmet biraderlerinize kıydınız. Ciğerköşen şehzâde Arslan Süleyman'a kıydınız. Şimdi Osmanlı tahtına kim sâhib olur?» dediklerinde: «Kızım evlâdı şehzâde Osman Şâh müstakil olsun» dediğinde, Osman Şâh'ın müstakil pâdişah olmasına bütün kullar karar verirler. Bostancıbaşı hemen Selim Şâh'ın can verme halinde iken yüzbin yemin billah ile Sarı Süleyman'ı kule bahçesinden külahı ve elinde çapasiyle Selim Şâh'ın huzuruna getirir. Baba, oğul birbirlerini bağırlarına basarlar. Hemen o an Selim Hân, kırk gün daha sıhhat bulup, bostancıbaşıyı kubbe veziri yapar. Kırkıncı gün Selim Hân «İrci'î ilâ Rabbike» emriyle Âhirete göçeder ve Süleymân Şâh müstakil pâdişah olur. Kul tâifesi bir hayli söyleşirler: «Bize Selim Hân vasiyyet etmişti, biz Osmân Şâhı pâdişah ideriz. Zira ulu şehzâde civân bahttır» derler. Bu sözler üzerine Süleymân Şâh gelecekten endişe edip, Osmân Şâh'ı kızkardeşiyle yani Osman Şâh'ı annesiyle bir gecede ılgar ile bu Tırhala sancağına sürgün gönderir ve ömür boyu bu livayı Osman Şâh'a ihsan eder. Böylece Süleyman Şâh söyleşilerden kurtulup müstakil pâdişah olur. Beri tarafta Osmân Şâh da tahta geçememekten üzüntü duyup bu Tırhala içinde bu güzel câmiyi ve daha yüzlerce hayır eserleri yaptırır. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Hakikaten nurlu bir câmidir. (Mustafa Paşa Câmii): Bu da nur üzerine nur bir câmidir ki bütün yan binaları hep kurşun örtülü, güzel binalardır. Kapısının üzerinde tarihi yazılıdır. (Gâzi Durhan Bey Câmii): Fetihten sonra ilk yapılan câmidir. Çarşı ve pazar içinde olduğundan gece, gündüz cemaati çok olur. Lâkin kiremitle örtülü, eski bir yapıdır. Kıble kapısı üzerinde celî yazı ile tarihi yazılıdır. Bu nurlu câmiin kıblesi önünde çeşitli havuzlar ve akar sular vardır. (Lâla Paşa Câmii): Bu dahi baştanbaşa mavi kurşun ile örtülüdür. (Akca Câmii): Bu dahi bir Merâm mesire yeridir. (Alaca Câmii): İskender Bey'in hayratıdır. (Ömer Bey Câmii): Şehrin güneyinde, Kalpak Kaya yolunda, latif bir câmidir. Lâkin minaresi yüksek değildir.

Mahalle mescidleri: Sekiz aded mahalle mescididir. (Ali Çavuş mescidi); (Cafer Efendi zâviyesi) ... Medreseleri: Altı adeddir. Osman Şâh medresesi hepsinden üstünüdür. Dokuz aded sıbyan mektebi vardır. Tekkeleri sekiz tanedir. Cafer Efendi ve Ali Çavuş tekkeleri meşhurdur. Üç aded hamamı olup Osman Şâh hamamı çiftedir. Durhan Bey hamamı ile Ömer Bey hamamı da havası ve binası güzel, gönle ferahlık veren hamamlardır. Ayrıca yetmiş aded de özel saray hamamları vardır. Abdülfettah Paşazâde ve Durhan Beyzâde hamamları hepsinin üstünüdürler. Bin aded küçük dükkân ve sultan çarşısı olup bezestanı yoktur. Ama her çeşit kıymetli eşya bu şehrin içinde bulunur. Hanları beş adeddir. Üç aded fakirlere aş evi vardır. Osman Şâh imâreti ve Gâzi Durhan Bey imâreti meşhurlarıdır. Şehrin beş yerinde halkın geçtiği köprü bulunur.

Şehir içinde bulunan Lala Paşa köprüsü ibret verici, görülmeğe değer bir köprüdür. Onbeş gözlü, alçak, güzel bir sanat eseridir. Osman Şâh köprüsü (sekiz göz) diye bilinir, güzel bir sanat eseridir.

Şehirde binbir aded hayat pınarı gibi kaynaklar vardır diye söylediler. Hakikaten bu Tırhala şehri sudan ibaret bir diyardır. Sekiz göz köprüsü başında Derviş Bey çeşmesi meşhur olup kemeri altında tarihi yazılıdır. Bu yüzlerce hayat pınarı çeşmenin üzerlerine nice yüz hayır sahibi kubbeler yaptırıp, bazısına da latif havuzlar yaptırıp bütün insanoğulları ve hayvanlar susuzluklarını giderirler. Bütün bu çeşme ve pınar suları hepsi şehrin içinden geçen nehre karışıp kıble tarafına akarak, Kiremitlik denilen yerde hepsi birden Kösdem nehrine dökülürler. Bu yerde öyle bir bol su vardır ki ismine Şeker Su derler. Şehrin bütün zevk sahibi kimseler su sakaları ile buradan su getirtip içerler. Hakikaten Şeker pınarı dedikleri kadar vardır. Şehrin 320 yerinde ibret verici su dolapları vardır ki benzerleri Adana ve Arabistan'daki Hama şehrinde bulunur. Şehrin ortasından geçen nehrin sağında ve solunda küçük, büyük dolaplar dönüp, her birinden ayrı çeşit ses çıkar. Bütün hamamlara, câmilerin şadırvanlarına, saray evlerine, bağ ve bostanlara diğer bütün su gereken yerlere bu dolaplardan su dağıtılır. Şehrin 105 aded taş kaldırımlı yolları temiz ve pâktır. Halkın çoğu zengin kişiler olup konuşmaları varmışak, gelmişek, ama neylemişek... gibi konuşurlar. Otuzüç aded mesire yerinden Osmân Şâh mesiresi meşhurdur. Şehrin güney tarafındaki sahrada yedi çeşit buğdayı, arpa, pamuk ve diğer ürünleri bolca elde edilir. Genç, güzel, yiğit erkekleri ve güzel kızları çoktur. Zira buranın havası ve suyu latiftir. Reâyâ ve berâyâsı Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp ve Latinler olup tüccarları çoktur. Sığır gönü ve diğer malları alıp Venedik'e götürürler.

Ziyaret yerleri: (Durgud Baba); (Gâzi Durhan Bey): Allah yolunda gâzi, mücâhid ve yiğit. Kendi câmiin avlusunda medfundur. (Şeyh Hızır Efendi), (Şeyh Ramazan Efendi), (Şeyh Hazret-i Hüseyin Efendi), (Şeyh Hazret-i Cafer Efendi): Bu aziz merhum, Tâli efendinin kardeşidir.

Birkaç kere Hacc-ı şerîf edip Yemen, Aden ve Saba şehirlerini seyahat edip, Yemen'de Veysel Karanî tekkesinde kalmak arzu ettiğinde bir gece rüyasında Veysel Karânî'yi görüp: «Ya Cafer, doğum yerin olan Tırhala'da kal» diye buyururlar. Bunun üzerine aziz merhum süratle ve acele ile Tırhala'ya gelir ve bu tekkeyi yaptırır. Tarikat ehli olup, 1026 senesinde Hak'ka yönelip, tekkesi sahasındaki türbesine defnedilmiştir. Tekkesinde kendine bağlı olan halife ve dervişleri büyük cemaatler tertibleyip, zikir ve ibâdet ederler. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

(Şeyh Aziz Mehmed Efendi ziyareti): Allah sırrını mukaddes kılsın. Bu aziz merhum, pederimizin anlattığına göre Malkara şehrinde Nâibzâ-

de Hasan Halife adında bir imamın ciğer köşesidir. Bu Tırhala'da Ali Çavuş adında biri bir hamam ve bir zâviye yaptırır. Nureddinzâde Efendi hazretlerinden bir halife rica ettiğinde Mehmed Efendiyi Tırhala'ya gönderir. Mehmed Efendi, Halvetî tarîkatinde seccâdenişîn olur. Osman Şâh câmiinde de vâiz, hatib olup binlerce kişiyi doğru yolda birleştirir. 1013 tarihinde fâni dünyadan bâkî dünyaya göç edip tekkesi bahçesinde defnedilir. (Allah'ın rahmeti üzerine olsun). (El-Mevlâ Pârepârezâde Ahmet Efendi ziyareti): Gâzi Ömer Bey câmiinin bahçesinde medfundur. (Kınalı Efendi ziyareti): Allah sırrını mukaddes etsin. (Eşşeyh Hazreti Sinan Efendi ziyareti): Edirne yakınında, Ergene köprüsü kasabasında dünyaya gelmiştir. Bir ilâhî aşk ile yanmış bir kimse iken Karadeniz sahilinde, Varna şehrinde Şeyh Mehmed Kırımî hazretlerinden öğrenimini tamamlayıp icâzet aldıktan sonra bu Tırhala şehrinde Gâzi Ömer Bey câmii tekkesinde post sahibi olur. Bütün Rumeli halkı kendisine bağlanır. Sonunda ecelin eline düşüp Âhirete göç eder. Tekkesi bahçesinde medfundur. Sinânî mahlası ile ün yapmış olup, İlâhî aşk ile gönlü dolu, zevk sahibi, temiz sözlü bir zâttır. Rumeli vilâyetinde yetmişbin müride sâhip olmuş bir sultan imiş. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Daha nice ziyaretlerde bulunduk. Ama bunlar meşhurları idi. Bu şehri dahi gezip, gördükten sonra birkaç aded dost ile vedâlaşıp av yolları üzerinden kuzeye doğru yöneldik. Bir vâdi içinden gelişmiş köyleri geçerek, hayat veren sulardan içerek, Kösdem nehrindeki ayaktan atlar ile geçerek, şenlikli köylerde yeyip içerek, konup, göçerek üç saat yol aldık.

İBRET VERİCİ YÜKSEK KALABAK KAYA DAĞI KALESİ

Gâzi Durhan Bey, rum keferesi elinden hile ile fethetmiştir. Ama tam üç sene kuşatma yapmıştır. İçinde bulunan üçbin aded ruhbân keşişler açlıktan aman deyip, bunlara erzak gönderdiğinde çuvallar içinde ve sandıklar içinde fedâyiler yerleştirmiştir. Papazlar ipler ile zahireleri kaleye çekince zahireyi götüren gâziler sandıkların ağızlarını açtıklarında bunların içlerinde bulunan yiğit gâziler de ortaya çıkarlar. Hemen kılıç çekip, bu yüksek kaleyi hile ile fethederler. Yoksa hiçbir şekilde kaleyi ele geçirmek mümkün değildir. Fetihten sonra yine papazlar zengin mallar verip kale içinde kalmışlardır. Halen Tırhala hâkimi idaresindedir. Tırhala'ya bir saat yakınlıkta, batı tarafında, ucu göğe ermiş, yüksek bir tepenin üzerinde yapılmış, ibret verici bir sihir alâmetidir ki öğle vakti olunca, âlemleri saran güneş, göğün ortasına çıkınca bu yüksek dağın tepeleri ancak görülür. Yeryüzünde buna benzer yüksek dağ yoktur. Ancak Acem ülkesinde Kahkaha mahbushâne kalesi benzer. Ama Kahkaha kalesinin at ve katır çıkacak bir yolu vardır. Bu Kalbuk Ka-

yasına ne yol vardır, ne de bir keçi çıkacak yeri bulunur. Allahü Teâlâ'nın emri ile mantar gibi aşağısı incecik, yukarısı yeşillik bir sahradır. Bir tarafında kaleye benzer bir yapı yoktur. Kudret yapısı bir kaledir. Tırhala tarafına doğru bir sivri kaya burnu vardır. Bu burunda eski zamanda kâfirler, bir adam gövdesi kalınlığında demir kol uzatıp, uçlarına tunç makaralar bağlayıp, camiş ve sığır derilerini dilim, dilim edip, kalın, gemi palamarı ipleri gibi örmüşlerdir ki gerektiği zaman bu ipleri makaralara geçirip, o örme urganların uçlarına kalın ipten, balık ağı gibi örülmüş, beşer, onar adam alacak büyüklükte, zenbil gibi şeyleri aşağı sarkıtıp, yukarı çekerler. Bunlarla zahire, insan, koyun, sığır velhâsıl her ne var ise bu şeyleri aşağıdan yukarıya çıkarırlar. Makaraların yanlarında dolaplar vardır ki bu dolapların hizmetinde devamlı olarak on aded papaz görevlidir. Aşağıdan zenbillerle bir adam veya beş adamın girdiğini görünce, dolapları çeken katırlara hay edip, katırlar çevire, çevire, beş Süleymâniye minaresi yüksekliğinde olan kaya üzerine zenbilleri çekip, zenbiller içinde bulunan adam, koyun, kuzu her ne var ise dışarı çıkıp giderler. Bir hardal tanesi veya bir adam her ne ise işte böyle katırların çektiği makaralı zenbiller ile yukarıya çıkar. Yoksa bu kayaya bir yerinden çıkma imkânı yoktur. Tırnak iliştirilecek bir yeri ve yolu da yoktur. Bütün çevresi parlak, yalçın, düz kayalar olup her tarafı Gayya kuyusu uçurumdur. Bazı yerleri o kadar yüksektir ki sanki sütunsuz bir dağ olup, altından adam çekmeğe korkulur. Bazı yerlerine kış, yaz asla güneş dokunmaz. Bu sihirli, ibret verici kayayı atlar ile çepeçevre dolaşıp, seyrettik. Sonra bu kayanın dibinde bulunan Kalabağ köyüne gittik. Gece burada misafir kaldık. Nice papazlar ile sohbetler ettik. Onlara, «Acaba bu kayanın tepesine çıkıp yukarıda bulunan manastırları ve yukarıdan da bu yeryüzünü nasıl seyredebiliriz?» diye sorduk. Papazlar: «Yâ! siz isterseniz, sabahleyin sizi zenbillere koyup yukarıya çektirelim. Dünya yüzünü seyredersiniz.» dediler. Biz de ne ola deyip bu köyde zevk ve safalar ettik. Tamamen Rum keferesi köyüdür. Altıyüz hâneli zeâmet köyüdür. Sabahleyin bütün atlarımızı bu köyde birkaç adamlarımızla bıraktık. On nefer yarân ile silahlanıp, kayanın altına geldik. Yukarıdan ruhbanlar makaralar ile ipten örülmüş benzilleri sarkıtıp aşağı indirdiler.

Anlatılan Kalabak Kayasına çıkışımız: Önce beş aded yârân ile Allah'a tevekkül edip zenbillere girdik. Aşağıdan papazlar: «Ala misafiri» diye haykırdılar. Hemen zenbil ile havaya yükselmeğe başladık. Tam kayanın ortasına kadar çıktığımızda hatırıma bu ip ve makaralar koparsa, parça parça oluruz düşüncesi gelip, yüreğimiz ve vücudumuz hazan şimşeği gibi titredi. Emir, Allah'ın dedik. Yanımızdaki papaz bizi teselli etti. Yarım saatte yukarı, makara dibine çıktık. Sonra bizi yukarı çeken dolabı ve makarayı zenbili aşağıya sarkıtıp, aşağıda kalan arka-

daşlarımızın yukarıya çekilişlerini bir kaya üzerine oturup seyretmeye başladık. Arkadaşlar hemen zenbile binince yine papazlar katırlara hay deyip, onları da çekmeğe başladılar. Onlar da kayanın yarı yüksekliğine gelince gözleri kararıp, «bire, bizi aşağı indirin» deyip, feryada başlayıp, ağlaşırlar. Papazlar onların bağırış ve ağlayışlarına aslâ bakmayıp, katırlara «dah» deyip, çeyrek saatte onları da yukarı çekdiklerinde arkadaşlar hemen secdeye kapanıp, Allah'a şükrettiler.

Bir arkadaşımızın meğer abdesti yok iken şükür secdesi etmiş. Hoş sözlü bir arkadaş idi: «Ben bir daha o torba zenbil ile aşağı imkânsız inemem, burada papaz olup, yarınki gün göğe hurûc edip (yükselip), İsâ Nebî nefsine varıp, nefes olup, İsâ nefesi ile birleşirim» dedi. Allah'a şükürler olsun, beş Süleymâniye minâresi yüksekliğinde, ucu göğe ulaşmış kayanın tâ tepesine selâmetle çıkıp, etrafı seyre koyulduk. Cenâb-ı Hak sübhânehu, bu yer yüzünde olan dağlar, tepeler, çayır ve çemenzâr yerler, köyler, kasabalar, akan sular, pınarlar, nehirler hepsi düz zemin üzerine ibret verici, değişik renklerde ve şekillerde gözlerimizin önüne serildi. Burada yaya olarak gidip, yüksek kayalar üzerine çıktık. Sanki ağlar gibi bir ses duyduk. Hazret-i İsâ ve Hazret-i İdris (selâm üzerlerine olsun) ile âsumânın en üst derecesinde söyleşecektik. Tâ bu derece yükseğe çıkıp, bulutlar içine girdik. Ben bu anda dehşete kapılıp, davul sesi gibi bir ses duyduk. Sert rüzgârların esintisinden serseme döndük. Ama buranın yeşillik bir düzlüğü varki sürü ile koyunlar, keçiler ve sığırlar gezerlerdi. Bunların aslâ çobanları yoktur, zira dört tarafı cehennem kuyusu gibi uçurumdur. Nice yerde yağmur sularından toplanmış su sarnıçları vardır.

Kalbak Manastırı: Bukay oğlu Kalbak kral yaptırmıştır. Gayet eskidir. Bütün papazlar bizi karşılamaya çıkıp, manastırlarını gezip gösterdiler. Öyle bir acâip, sanat eseri, köhne bir ibret verici binadır ki Kürdistandaki Çanlı kilise kadar büyük değildir, ama yapısı muazzam bir kaleye benzer. Son derece garip ve acâip, mükellef bir yapıdır. İçindeki bütün avizeleri, kandilleri ve diğer asılı süs eserler murassa ve cevahirlidir. Burada bulunan düsvâ, yagûs ve yaûk gibi putları Alman diyarında, Amsterdam'da, Loncat'da ve Danıska'da görmedim. Burada üçyüz kadar ruhban, patrik ve keşiş var ki her biri hesap, fen ve diğer bilimlere sahiptirler. O kadar sevimli, örtülü, güneş yüzlü hizmet gören oğlanlar var ki hepsi İsâ Nebî uğruna kendilerini adayıp, her misafirin önünde durup, bel bağlayıp, hizmet ederler. Bütün misafirlerin yanlarından hiç ayrılmayıp, son derece saygı gösterip, ikramlarda bulunurlar, tereyağlı, kaymaklı, etli, kebablı çeşitli yemekler yedirirler. Elhâsıl kuş südü ve arslan südü ile büyük ziyafetler verirler. Gece misafir kalanlara çarşaf, örtü ve çamaşırlar getirip o kadar ikram ederler ki hiç bir

şekilde insanın aklına gelmez. Zira bu manastıra bütün kâfiristândan adak adayanlar gelirler. Burada kırk yıldır baş papaz olan kimse kendi kânunlarına göre Tur dağı (Cebel-i Tûr) papazı olur. Sonra Rim Papa olur, yahut İstanbul'da patrik olup bütün dünya keferelerine hükmü geçerli olur. Sözün kısası bu kayanın ve bu manastırın özellikleri diller ile anlatılamaz, kalemler ile yazılamaz. Bu yeryüzünde, bu yüksek dağ dahi görülmeğe değer bir yerdir ama çıkış ve inişi gâyet korkulu ve tehlikelidir. Burada bir gün ruhbanlarla sohbetler edip, nice peçe örtülü hizmetkârlar ile konuşup, sonra başpapazdan hediyeler alıp akşama yakın (Bakacık) denilen kayaya çıktık. Bu kayanın etrafındaki birer, ikişer ve üçer konak mesafedeki kale, şehir ve kasabaları seyrettik. Kuzey tarafında Demirhisar, Siroz, Vardar Yenicesi, Vodina, Karaferye, Serfice, Alasonya, Sidrekapsi, Lankza ve Selânik şehirleri tamamen görülmektedir. Doğu tarafında Akdeniz bir göl gibi görülmektedir. Sahilinde Koloz, Kesendire, Ermiye kaleleri ile Çatalca kasabası, Fener kalesi ve Tırhala şehirleri apaçıktır. Batısında Yanya, Skarapar, Margılıç, Delvine, Avlonya, Tomur dağı, ardında Görüce şehri ile Aydonat şehri, Parga kalesi, Venedik körfezi denizi içinde Venedik körfez adası olan Jolad kalesi dağları ve Dokat ile Koryeleş dağları, Karden kalesi Ergüri kasrı kalesi, elhâsıl bu tarafta kırk parça kale ve dağları ayaklar altında gibi görülmektedir. Kıble trafında Kardiçse, Maşuklar Pınarı, Cumaâbâd kasabaları, Domuka ve Ezidin kaleleri, Pazarcık kasabası, Moronç ve Livadina kaleleri ile dağları görünür.

Buradan Allah'a sığınıp, ecel torbası adlı zenbilin içine girig, gözlerimizi yumup, kuş canımızı Allah'a emânet edip, selâmetle uçup zemine konduk. O gece yine Kalabak köyünde misafir olduk. Sanki kuş dilimiz Doğan kuşu ecelinden kurtulup, o gece şenlikler ettik. Arkadaşlarım, Yanya şehri yakınıdır, sabahleyin oraya gidelim dediler. Ben, şimden geri hemen Girid gazâsına gideriz dedim. Kalabak kayadan kalkıp, Ağrafa dağlarının eteklerinden geçip, dört saat gittik. Şam yaylasından gelip, Tırhala sahrasından geçip, doğu tarafa akan ve Kiremitlik köprüsü altından geçip, Kösdem nehrine karışan Tekur nehrini geçtik. Tekur nehri hakikaten çok temiz ve tatlı bir sudur. Buradan sonra da Kıbleye doğru bir saat gittik.

FENER ABÂDÂN KALESİ

Kimin yaptırdığı ma'lumum değildir. Fetih Babası Sultan Mehmed, Mora vilâyetine fethe giderken bu kaleyi Durhan Bey fetheder Tırhala sancağında voyvodalıktır. Yenişehir mollasının nahiyesidir. Mollanın nâibi hükmeder. Kethûda yeri, yeniçeri serdârı, kale dizdarı, kırk aded hisar eri, muhtesibi ve bâcdâr vardır. Şeyhülislâmı ve nakîbüleşrâfı yok-

tur. Zira büyük şehir değildir. Kalesini Pâdişahın izni ile Hamza Bey tamir ettirmiş, tamir için kırk kese masraf yapmış ve kırk yük akçe de vakıf etmiştir. Kale kullarına vakıftır ki bu kale kullarının aylıkları Pâdişah tarafından değil, Hamza Bey vakfından verilmektedir. Kalesi yalçın kayalı, yüksek bir dağ başında, Yenişehir, Tırhala, Akdeniz ve beş konak mesafedeki yerlerin görülebildiği yükseklikte, Devâmend kalesine benzer bir kaledir. Sadece batı tarafına açılan bir kapısı vardır. Dört köşeli, yeni onarılmıştır. Çevresinin uzunluğu bin adımdır. Etrafında hiç hendeği yoktur. Zira her yanı Cehennem kuyusu gibi uçurumdur. Kalenin içinde dizdarın evi ile on aded nefer evleri, Mehmet Hân câmii, cephâneliği, su sarnıçları, erzak anbarları olup başka bir şey yoktur. Ama aşağı varoşu yüz aded, kiremit örtülü, altlı ve üstlü, sahraya bakan, mükemmel ve mükellef evlerden oluşmuştur. Beş mahallesi ve beş aded mihrabı vardır. Kale içindeki Hamza Bey câmii, Evliya Hâtun câmii ve üç aded mahalle mescididir. Elli aded de kefere evleri vardır. İki küçük han, bir küçük hamam, yirmi aded dükkancık, bir aded medresecik, bir aded mekteb, bir aded tekke ve yer, yer bağlar bulunur. Allah'ın hikmeti böyle bir yüksek dağın üzerinde nice hayat suları vardır. Buranın halkı urum tabiatlı olup dağ insanları olduklarından tâun hastalığından kaçmaktadırlar. Nice hâneler kap, kacaklarını dürmüşler, berbad olmuşlardır. Hatta ben orada iken sessiz yatan birine rasladık. Kimse yanına varıp sormamış ve bakmamış. O adam açlıktan ölüp kalmış. Ben hizmetkârlarım ile o adamı yıkayıp, namazını kılıp, mezarlığa defnettim. Fakat o gece misafir kaldığımız evin sahibi, bunlar tâunlu ölüyü yıkadılar, onun yanına vardılar deyip bütün ev halkı ile birlikte bizden kaçtılar.

Bir büyük evde yapayalnız kaldık. Ertesi gün sabahleyin biz de oradan kalkıp, hânedân sâhiplerinden Paşazâde ve Musli Ağalar ile vedâlaştık. Hüsâm Efendi ve Evliyâ Kadın Anayı ziyaret edip oradan aşağı bir saatte, kıbleye doğru yol aldık. Loksadi köyünü geçtik. Sahra içinde dahi nice gelişmiş köyleri geçip, bir saat daha yine kıbleye doğru ilerledik.

KARDİCSE KASABASI

Bir sahrada kurulmuştur. Yenişehir niyâbetinde ve Tırhala toprağında bir zeâmettir. Cümle 9 mihrabtır. Hepsi 9 mahalledir. Çarşı içindeki Kâsım Çavuş câmii hepsinden üstünü olup, kiremit örtülü cemaati bol bir câmidir. Sekiz aded mahalle mescidi vardır. Bir aded sıbyan mektebi, bir aded tekke, üç aded tüccar hanı, bir küçük hamam, yüz aded dükkân ve bin aded kiremit örtülü, bağ ve bahçeli evleri bulunur. Halkı urumşâdır, rum diline yakın bir dil ile konuşurlar. Reâyâ ve berâyâsının çoğu keferedir. Başlarına beyaz keçeden yapılmış frenk şapkası gi-

yerler. Bu sahrada kullandıkları arabaları Anadolu vilâyetindeki iki tekerlekli kanlı arabalar gibi arabalarla yük taşırlar. Çeşmelerinden en güzeli Kâsım Çavuş câmii önündeki çeşmedir. Üzerinde tarihi yazılıdır.

Bu kasabadan dahi kalkıp dört saat doğu tarafına doğru gittik.

MAŞKILOR PINARI KASABASI

Tırhala sancağı toprağında, Yenişehir mollası nâibliğidir. Yılda bir kere Yenişehir mollası, Tırhala beyi yahut kaymakamı, Selânik Yeniçeri Ağası askerleriyle beraber buraya gelip buradaki deniz ve kara tüccarlarının kurdukları büyük ve kalabalık pazarı korurlar. Bu ilde hayratı olan Sultan Süleyman Hân'ın makbûl iken maktûl olan Gâzi İbrâhim Paşa evkafı olduğundan mütevellîsi de ikiyüz asker ile bir tarafını muhafaza edip, bütün dükkânların kiralarını, bâc-ı bâzarlarını toplayıp, vakıftan yardım gören talebelerin ücretlerini verir. Bu güzel kasaba, Çınarlıdere kenarında kurulmuştur. Çınarlı nehri, Ağrafa dağlarından gelip, Kösdem nehrine dökülür. Temmuz ayında dahi gâyet âsi akar. Bu kasaba üçyüz hâneli olup hepsi kefere reâyâdır. Mütevellisi İbrahim Paşa'nın idaresinde yönetilir. Kasaba nehir kenarında bulunduğundan yılda bir kere, ikiyüzbin ve üçyüzbin Arap, Acem, Hind, Sind, Loristan, Mültan, Macar, İsveç, Nemse, Leh, Çeh, İspanya, Ceneviz, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Şam, Haleb, Irak elhâsıl yedi iklimden zengin tüccarlar gelip yüzbinlerce kuruşluk değerli mallarını getirip, bu yeşil sahrada çadırlarını ve otaglarını kurup getirdikleri malları satmağa başlarlar. Küçük, büyük ikibin aded yaralı şekilde yapılmış dükkânlar, baştanbaşa kiremit ile örtülüdürler. Hepsi de vakıf tarafından yapılmışlardır. Bu dükkânların hepsinde ağır pazarcılar otururlar. Zira kale gibi etrafları çevrili, güvenli yerlerdir. Bu dükkânlar insan denizi gibi dolup, kırk gün, kırk gece bir alım, satım, verme, girip, çıkma, getirip, götürmedir, olur ki diller ile anlatılamaz. Bu büyük insan topluluğu kiraz mevsimi günlerinde her çeşit yeşillikler ve ürünler bol miktarda bulunduğundan herkes mallarını bu pazar yerine getirirler. Bir koyun on akçe, iki kıyye ekmek bir akçe ve diğer eşyalar da ona göre satılır. Muntazam dükkânlardan başka nice binlerce küçük, kulübe dükkânlar dahi yapılır. Her tarafta çenk, çıgana, def, tanbur, rubâb ve muskârlar çalınıp, kahvehâne, meyhâne, bozahâne ve diğer çadırlarda da bir hay, huydur, saz, sözdür, eğlence, oyun ve şenlikler yapılır. Şamdan, çıra, meşale, kandil gibi çeşitli ışıklarla çarşı ve pazar aydınlatılıp, sanki gündüz gibi olur. Bu durum tam kırk gün böyle, şen ve eğlenceli şekilde devam eder. Nice yüzbin yük mal çözülüp, satılır. Nice yüzbin yük alınıp, bağlanır. Nice Mısır hazinesi para toplanır. Bu yeryüzünde nice çeşit değerli kumaşlar ve dokuma eşyaları, diğer değerli eşya ve mallar varsa

burada bulunur. Herkes mallarını getirip, paralarını bozup, pazara çıkarıp ortaya korlar.

Bu eski âdet panayır topluluğunun tarihçesi: Rum ve Latin tarihlerinin yazdıklarına göre bu büyük topluluk Kral Lukay zamanından beri devam etmektedir. O Lukay, yılda bir kere bu büyük topluluğun yapıldığı yere gelip, yüksek bir tepenin üzerine çıkıp, sakalına inci, yakut, leal ve çeşitli cevahirler takıp, giydiği elbiselerini çeşitli şekilde süsleyip, kendini (hâşâ, sümme hâşa) tanrı derecesinde koyup, halka konuşma yaparmış. Dünyanın her tarafından gelen insanlar Lukay'ı görüp, ona secde ederlermiş. İşte o zamandanberi bu büyük pazar topluluğu devam edegelmektedir.

Eski bir nâmus tılsımı: Yani sivrisinek ve kara sinek sanat garibesidir. Bu Maşkılor panayırı günlerinde sinekten kimse duramazmış. Panayır günleri olunca şimdi aslâ sinek vücudu kalmaz, şöyle ki: Panayırda bulunan yüzbinlerce insanın ve hayvanın pislikleri, kesilen yüzbinlerce koyun ve sığırın kanlarının ağır ve pis kokularının çok olması gerekirken, kötü koku ve en ufak pislik görülmez, bir sivrisinek ve bir kara sinek de bulunmaz. Ne zaman ki panayır dağılıp, herkes buradan gider, o zaman kara sinek ve sivrisinek cihanı tutar, bir insan olsa yok ederler. Bu durum da tâ Lukay'dan beri böyledir. Garip bir görüntüdür. Bu hengâme panayırı görmeyen büyük bir insan topluluğu görmemiş demektir. Deniz ve kara dünya gezginlerince meşhur bir yerdir. Gerçi Alasonya şehrinde, Dabra panayırında, Dolyan panayırında, Metrovicse'de, Ösek panayırında, Arat panayırında, Eflâk ve Boğdan arasında kurulan Fohşan panayırında, Çerkezistan'da Penc Haşan pazarında, Acem vilâyetindeki Geylân pazarında ve yine Acem'de Lahciyan pazarında yine Acem'de İmam Rıza Meşhedi toplantısında, yine Acem'in Erdebil şehri Maktel-i Hüseyn'de, Bağdad'da Selmân-ı Pâk mahallinde yine Bağdad yakınında İmam Hüseyin ziyaret yerinde, yine Bağdad Kûfe'sinde bulunan İmam Ali ziyaret yerinde, Mekke-i Mükerreme'de insan denizi gibi olan topluluk yeri Cebel-i Arafat'da, Mısır yakınında Seyyid Ahmet El-Bedevî ziyaret yerinde, ona yakın Nil nehri kenarında bulunan İbrahim Mesvakî'de, Dimyat şehrindeki Şeyh Şetada ve daha yüzlerce bildiğimiz, ibret verici böyle büyük toplulukların Cebel-i Arafat'ın dışında en büyüğü bu Maşkılor panayırı topluluğudur. Elhâsıl bu sıcak yaz günleri topluluğunun kırk gün, kırk gece devam ettiği müddetçe burada yapılan şenlikleri, eğlenceleri, hay huyları tam anlamıyle anlatmaya kalksak diller âciz kalır, kalemler kırılır ve çok uzun söz olur. Burayı da gördükten sonra arkadaşlarımızla kalkıp dört saat kıbleye doğru gittik.

CUMA KASABASI

Tırhala toprağı da voyvodalıktır. Yenişehir mollasının nâibi yöne-

timindedir. Yeniçeri serdarı, Kethüdâ yeri ve birkaç ayânı vardır. Geniş bir ovada kurulmuştur. Bağlı, bahçeli yedi mahalleli, yedi mihrablı küçük bir kasabadır. Serbest zeâmettir. Ömer Bey câmii ile Ali Çavuş câmilerinde cuma namazı kılınır. Ali Çavuş câmii kurşun örtülü, nurlu bir camidir. Beş aded mahalle tekkesi, bir aded medrese, bir hamam, iki sıbyan mektebi, üç aded hankâh, iki aded tüccar hanı ve yirmi aded dükkânı vardır. Havası ve suyu lâtif, zengin ve verimli bir gelişmiş kasabadır. Hanedân sâhibi Hâdim Ağa ve biraderi Musâ Ağa, sofraları meydanda, ikram sever kimselerdir. Allah'ın hikmeti bu kasabada kara sinek o kadar çok olur ki insanı helâk eder. Maşkılor panayırı günlerinde orada hiç sinek kalmayıp hepsi buraya gelirler. Sonra bu kasabadan da kalkıp Kısle tarafına gidip, güzel, gelişmiş köyleri geçtik.

DİMOKO KALESİ

Luka oğlu Dimoko tarafından yaptırılmıştır. Dimoko'dan galat olarak Dumoko derler. Fetih Babası Sultan Mehmet, Mora Vilâyeti fethine giderken burayı Durhan Bey eliyle fethetmiştir. Rumeli Eyâletinde, İnebahtı sancağı voyvodalığında, Çatalca kazası nâhiyesinin nâibliğidir. Aşağıdan kalesine bir saatte çıkıp, burayı seyrettim. Kalesi, bir sivri kaya üzerinde, yuvarlak şekilde, taş yapı, sağlam yapılı yüksek bir binadır. Ama küçüktür. Fetihten sonra yer, yer yıkılmıştır. Bütün yapı eserleri, yüz kadar kiremit örtülü evlerdir. Rumlar, tâ fetihtenberi iç kalenin en yüksek kısmında oturmaktadırlar. Daha aşağı kısmında müslümanlar oturup, bir mahalle ve bir câmi vardır. Müslümanların dinleri ve mezhepleri nedir, kendileri bile bilmezler. Kefereler ile karışmış, birlikte oturur, müslüman şekilli, haraç vermekten kurtulmuş bir kavimdir. Hepsi, iki hanları, elli aded dükkânları olup hamam ve diğer imâretleri yoktur. Hayat veren suları çoktur. Bağ ve bahçeleri uzaktır. Bu kale ana yola ters düştüğünden buranın halkı aslâ misafir kabul etmezler. Yahudileri bu şehre sokmazlar. Yahudiler de korkularından gelmezler. Buradan da kıble tarafına dört saat dağlar, beller, sarp kayalar ve yollar aşıp, mandıralarda koyun ve camış kaymakları ile yoğurtlar yeyip, içip, hoşça vakitler geçirip ilerledik.

EZDİN KALESİ

Luka kızı Zedin yaptırmıştır. Zedin'den galat olarak Ezdin derler. Hicrî 856 tarihinde bizzat Ebulfeth Sultan Mehmet, Mora adasını Venedik elinden almağa giderken bu kaleyi de Venediklilerden ezerek almıştır. Süleyman Hân kaydı üzere kapudan paşa hükmünde, Ağriboz sancağı toprağında, yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Vâlide Sultanların hâss-ı hümâyunları olup yöneticisi voyvodadır. Ellibin kuruş ge-

liri olur. Şeyhülislâmı, Nakîbüleşrâfı, sipâh kethüdâ yeri yeniçeri serdârı, elli aded hisar eri, muhtesibi, bâcdârı, harac emini ve şehir kethüdası vardır. Kalesi, göğe baş uzatmış bir gök kaya üzerinde güneyden kuzeye uzunluğuna bir bademî şekilde, taş yapı, güzel bir kale, bir İskender seddidir. Venediklilerin elinde iken mamur ve güzel bir kale imiş. Bütün Avrupa üstâdlarının beğendikleri ve övdükleri hisarlardan biri de budur. Diğeri de Muton ve Kuron'dur. Ama bu öyle bir eski yapıdır ki her tarafı yüksekliği otuz arşın olup kalın duvarlarla çevrilidir. Hesap ilminden biraz anlayan kimse bu kaleyi gördüğünde hayretler içinde kalır ve hayran olur. Ama küçüktür. Çevre uzunluğu bin adımdır. İki kapısı vardır. Biri kıble tarafına ve biri de güneye açılır. Demirden yapılmış, sağlam ve kuvvetli kapılardır. Kale içinde elli hâne vardır. Yukarı, tâ iç kalede aslâ ev yoktur. Ancak cephânelik ve bazı mühimmat binası vardır. Zahirelerden buğday, darı, kılçıklı pirinç ve peksimet bulunur. Başka birşey yoktur. İç hisardan Akdeniz ayaklar altında gibi görünür. Aşağı kalede bir câmi vardır ve eski yapıdır. Bu kalenin suyu eşeklerle aşağıdan getirilip sarnıçları kullanılmaz haldedir. Kalenin kıble tarafı ovalıktır. Arkası bir mil uzaklığı Akdeniz'dir. Doğu tarafı havaleli bayırlardır. Etrafında asla hendeği yoktur. Zira sarp ve yalçın kayalardır.

Aşağı Ezdin şehri: Bu varoş gelişmiş, gayet güzel bir yerdir. İki tarafı kayalık, geniş bir vadi içinde kurulmuştur. Onüç aded müslüman mahallesi vardır. Sekiz aded de kefere mahallesidir. Yahudi ve Frenk yoktur. Rum, Bulgar, Ermeni ve Latin kefereleri çoktur. Bu kadar mahalleler içinde hepsi sekiz mihrabdır. Dördünde cuma namazı kılınır. Hepsinden üstünü kurşun örtülü, iç açıcı, Hasan Bey câmiidir. Sonra Ebulfeth Sultan Mehmed Hân câmii gelir ki eski yapı, üstü kiremit örtülü bir câmidir. Ama duaların kabul olduğu gâyet ruhâniyetli bir ibâdet yeridir. Burada kim diler ve dileği üzere duada bulunur ise mutlaka duası kabul olunur ve dileği yerine gelir. Avlusunda çeşitli, yüksek ağaçlar bulunur. Kapısının üstündeki kitâbesi yazılıdır. Bu câmilerden başka mahalle mescidleri vardır. Üç aded de mahalle tekkesi vardır. Medresesi, sıbyan mektebi, tüccar hanı, hamamı bulunur. Ayrıca kırk adet hanedan hamamı vardır. Bir adet fakirlere ve yoksullara aş evi bulunur. Şehir içinde akan beş yerde nehir köprüsü ibret verici eser bulunmaktadır. Ama birer göz, küçük köprülerdir. İkiyüz aded küçük sanatkâr dükkânları olup bezestanı yoktur. Ama her çeşit değerli mallar bulunur. 2500 aded mükemmel, mükellef, kiremit örtülü altlı ve üstlü, mamur, güzel evleri olup, bütün sokakları kaldırım döşemelidir. Kale altında, tâ aşağı çarşısına varınca biribiri üzerine ufacık ve daracık, bahçesiz kefere evleridir. Hepsinin yüzleri batı tarafına bakarlar. Bu kefere evlerinin dere aşırı karşılarında bulunan bayırlar üzerinde tamamen

müslüman evleri yapılmıştır. Bunların da hepsinin yüzleri kıble tarafına bakarlar. Bağlı, bahçeli, havuzlu, fıskiyeli, şadırvanlı, geniş bahçeli, altlı, üstlü güzel evlerdir. Şehrin havası ve suyu güzeldir. Bağlarında limon, turunç, zeytin, nar ve diğer çeşitli meyveleri çoktur. Sekiz yerde gezi ve eğlence yeri vardır. Şehrin yıldız tarafında, yarım saat uzaklıkta Paşa bağı adiyle meşhur bir İrem bağı vardır ki, eşsiz bir dinlenme yeridir.

Şehrin diğer özellikleri : Burası öncelikle rum vilâyeti olduğundan halkının lisanları rumcaya yakın olup, açık, seçik rumca ve Türkçe konuşurlar. Giyimleri iskerled, prankona, saya, çuka, ferâce, kontuş ve serhadli olup başlarına sarık sararlar. Reâyâları yine beyaz keçeden frenk şapkası giyip beyaz abalar ve kebeler giyerler. Kadınlarının hepsi başlarına renkli çukadan serbuş giyip yüzlerine kıldan tül örterler. Başlarına beyaz arıka ve enlerine çeşitli çuka ferâce giyip harmânî sararlar. Son derece edepli ve örtülü kadınlardır. Bütün halkı garip dostu, tüccar ve nimetleri bol, elleri açık, iyilik sever, sâkin insanlardır. Son derece cesur, yiğit, gâzi, dilâver, hüner sahibi kimselerdir. Bu şehir Akdenize yakın olduğundan âsî Venediklilerden korkuları olup her gece biner aded çatal fitilli, yarar ve yiğit gençler şehir dışına çıkıp, deniz kenarını gözetirler. Ayrıca yüzelli, ikiyüzellişer altı yiğit gâziler de sabaha kadar şehrin üç yanında bulunan dağları ve belleri dolaşıp karakol beklerler. Bu Ezdin şehri, Akdeniz'in bir körfezi içinde, deniz kenarından yarım saatlik mesafede kurulmuştur. Ama limanı gâyet geniş olup bin parça gemi alır. Kıblesi ve gündoğusu tarafına ağzı açık olup bu yönlerden esen iki rüzgâr gemileri parçalar. Ama gâyet kuvvetli cankurtaranlar ile demir atılınca korku ve endişe kalmaz. Şehrin nüfusu kayıtlara göre onbin kişidir. Hepsi Vâlide Sultan reâyâ ve berâyâlarıdır.

Şeyh Rıdvan Efendi ve onun yanında yatan Saçlı Sultan, Kara Kadı Efendi, Kurşunlu câmi önünde hayır sahibi Gâzi Hasan Bey, Şeyh Hazret-i Sinan Efendi, İsmail Efendi, Mehmed Dede (Allah sırlarını aziz etsin) şehrin önde gelen ziyaret yerleridir. Bu şehirden de kalkıp batıya doğru yol aldık.

OVACIK YANİ BADRACIK KASABASI

Dağlar arasında kurulmuş, güzel bir kasabadır. Kânun üzere yüzelli akçe pâyesiyle a'lâ kazâdır. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, İstanbul Yeniçeri ocağından eski bir yeniçeri çavuşu olup bütün reâyâdan para toplar. Zira bütün müslümanları ve Ermeni kefereleri İstanbul'da Yeniçeri meydanının koyun etine kaydolunmuş reâyâlarıdır. Diğer bütün vergilerden muaftırlar. Vâlide Sultan hâssı olan Ezdin kazasına komşu kazâdır. Ama onlar bu reâyâlara karışamazlar. Kânuna gö-

re yeniçeriler hükmünde reâyâlardır. Şehir, Hünkâr Yaylağı toprağında kurulmuş olup hepsi 800 aded, kâgir, kiremit örtülü, bağlı ve bahçeli, mamur, güzel evlerdir. Bu büyük yaylağın eteğinde bulunduğundan suyu ve havası güzel, şirin bir kasabadır. Lâkin limonu, turuncu ve narı olmaz. Hepsi beş mahalledir. Câmileri, mescidleri, bir medresesi, bir mektebi, bir tekkesi, bir hamamı, bir hanı ve yüz kadar dükkânı vardır. Bütün binaları ve diğer eserleri hepsi yıldız rüzgârı tarafına bakarlar.

Buradan yine doğu tarafına düşüp, Ezdin sahrasını geçip, bu sahradan akan Barda nehrinin üzerindeki yedi gözlü büyük köprüden geçip, bir saat daha ilerledik. Bu köprü merhume Kösem Vâlide Sultan'ın hayır eserlerindendir. İbret verici, şirin bir köprüdür.

Ezdin kaplıcaları: Beş, altı yerde kaynak ılıcalardır. O kadar büyük bina ve hamamları olan ılıcalar değildirler. Alçak, alçak, küçük kubbeciktirler. Bazısının üstünde binalar da yoktur. Çoğunlukla Ezdin halkı ile Mercinos ve Modonuc kasabaları halkı bu hamamlara gelip, girip şifâ bulurlar. Çok faydalı, kükürt kokan sıcak sulardır. Bu ılıcaların yanında meşhur Mercinos kasabası yolu sağ tarafımızda kalıp, bizler güneye doğru bir saat daha dağlar arasından gittik.

MODONUC KALESİ

Venedikliler tarafından yaptırılmıştır. Ebulfeth Sultan Mehmet Hân bizzat Mora adasını fethe giderken Gâzi Ömer Bey'i kumandan tayin etmiştir. Gâzi Ömer Bey bu eşsiz kaleyi Venediklilerin elinden fethetmiştir. Süleymân Hân kaydı üzere Kapudan Paşa eyâletinde Ağriboz sancağı toprağında voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâcıktır. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, muhtesibi, harac emini, bâcdârı, kale dizdârı, yüz aded fakir kale neferleri ve fakir âyânları vardır. Kale, deniz kenarından batıya doğru iki saatlik mesafededir. Dağların yüksek bir yerinde, yuvarlak, dört kat, kuvvetli bir yapıdır. Çevresinin uzunluğu tam dörtbin adımdır. Fakat kalenin aşağı iki katı fetihten sonra yer, yer yıkılmış durumdadır. Ama az bir masraf ile onarılması mümkündür. Üçüncü kat duvarı ve iç kalesi gâyet metindir. Allah'ın hikmeti ben bu kaleye gelmezden önce, yolda, top, tüfek sedâsı Gülbankı Muhammedî edâsı işittiğimiz halde mukayyed olmamıştık. Aheste, aheste bu şehre gelirken binlerce, Muhammed ehli çoluk, çocuk, başları, ayakları kaba yaya olarak kaçarlardı. Meğer bu kale varoşuna, kâfir donanması gelip, karadan asker sürüp, Corci adlı imansız kaptan şehri vurup, yağma ve talan edip, yakıp yıkmış, ikiyüz esir, bu kadar kuruşluk mal, eşya, erzak almış ve kadıyı da esir edip çoluk, çocuğu ile götürür.

Modonuç kalesinin yağma edilmesinin sebebi: Buranın zâlim kadısı reâyâ ve berâyâya o kadar zulüm ve eziyet etmiş ki kadının yönetimin-

de bulunan halk kayıklara binip denizde dolaşmakta olan Corci kaptanın yanına, İstandil adasına gitmişler ve şikâyette bulunmuşlardır ve «Bizden bu kadar para aldı, Hazret-i İsâ Hakkı için bizim hakkımızı kurtar» diye istekte bulunmuşlar. Corci kaptan da bunu bahane ederek, denizden ve karadan gelip, böyle bir şirin şehri bir zâlim kadı yüzünden yakıp, yıkıp, yağma ve talan ederek bu kadar mal ve esir alır. Bu karışıklık ve vâveylâ sırasında şehre girmeğe cesâret ettik. Kâfirleri bu kadar mal ve esiri alıp götürürken gözlerimizle gördük. Kalede kapanan müslümanlar bizi görünce hemen bize kapıyı açıp «Nice edelim! Bre gâziler, bu kadar kadınımız, çoluk çocuğumuzu esir alıp işte götürüyorlar.» diyerek feryâd etmeğe başladılar. Hemen şehrin bazı yerlerinde yanmakta olan ateşleri adamlarımla beraber söndürmeğe çalışırken bir de gördük ki şehrin ardından atlı ve yayan hayli gâziler ve mücahidler imdâda gelmektedirler. Şehre geldiklerinde hepsi şehir halkı ile bir yerde toplandılar. Kâfirlerin peşlerine düşüp, onları hayli kovup, deniz kenarınca varınca kâfirlere aldıkları nice mâl, eşya, kadın erkek, çoluk, çocuk esirleri bıraktırdılar. Daha fazla kaçmalarına da meydan vermeden geri kalmış kırkbeş kâfir ile ağırlıklı yükleri ve mühimmatı da aldılar. Tam denize yaklaştığımızda kâfirler kalyonlarından ve altı parça mavnalarından bize balyemez toplar atmağa başladılar. Mecburen biz de esirleri alıp, geriye kaçıp, sâlimen ve ganimet elde etmiş olarak, şenlikler yaaprak şehre geldik. Ganimet dağıtımında gâzilerin ittifakiyle bana da bir esir verdiler. Allah'a şükür bir gâzada bulunmuş olduk. Ama ne fayda bu kadar müslüman esir olup gitti ve dağlarda dahi pusuda kâfirler vardır diye haber geldi. Bütün Modonuçlu, Ezdinli Mercinoslu ve binlerce kişi daha gele, gele bir araya toplanıp dağlara gidildi. Şehrin etrafını karakollar beklemeğe başladılar.

Modonuc şehrinin diğer özellikleri: Varoşun köhne bir câmii yakılmayıp kalmıştı. Bir hanı, bir kesif hamamı, on aded dükkânı, yüz aded müslüman evleri, yüzelli kadar kefere evleri vardır. Bütün kiremitli, bağlı, bahçeli evler kalıp diğer bütün binalar yakılıp, yıkılmışlardı. Bazıları da halen yanmaktaydılar. Sonra dağlara giden gâziler de geldiler. Kâfirlerden bir iz ve nişan olmadığını haber verdiler. Ama gâfil olmamak gerekir dediler. Biz de korkumuzdan şehrin dışında yatmayıp, orta hisara kaçıp, orada misafir kaldık. Gerçi bu kale çok yüksektir ama Mercinos kasabasına giden yolun etrafında bulunan dağlar bu kaleye havaledir. Kalenin içinde hepsi elli kadar fakir nefer evleri, erzak anbarları ve cephânelikler vardır. Ama azdır. Hepsi beş aded şâhî topları bulunur. Ancak bir küçük câmii olup diğer imâretleri yoktur. Kaleden dışarı yer, yer bağ ve bahçelerdir.

Şehrin ziyaret yerleri: Şehrin doğu tarafı dışında, yüksek bir mesire yerinde, yüksek servi ağaçlarının içinde, kurşun örtülü, büyük bir

kubbe altında, Bağdad'da medfun olan İmam Musa Rıza (Allah ondan razı olsun)nın temiz soyundan olan sırların kaynağı, doğruların öncüsü, makam ve kerâmet sâhibi, gönüllerin sahibi, yüksek himmet ve kadir sahibi, Allah'ın kullarının seçkini (Eş-Şeyh Sultan Veliyyullah) İbn İmâm Ali Musâ Rıza ibn İmâm Kâzım ibn İmâm Ca'fer Sâdık ibn İmâm Bâkır ibn İmâm Zeynelâbidiîn ibn İmâm Hüseyin ibn İmâm Ali Murtazâ'nın ehli Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'dır ki Hazret-i Muhammed Ahmed-i Mahmûd Mustafâ'nın kızıdır. (Allâhüte'âlâ'nın rızası onların üzerlerine olsun). Bu Sultân Veliyyullah hazretleri böyle bir temiz soydan olup bu Modonuc şehrinde âhiret yaşantısını sürdürüp bütün evlâd ve yakınlarıyla nurlu bir kubbe içinde medfundurlar.

Aziz Veliyyullah menkıbesi: Kerbelâ çölü olayından sonra Emevî hükümdarlarından Yezid evlâdı İmâm Hüseyin'e ihânet ve hıyânet ettiklerinden bu Sultan Veliyyullah vatanını terk edip rum erenlerinden olmak arzusiyle âlemi gezip, dolaşıp, nihayet bu Modonuc şehrine gelir. Bu zamanda meğer bu büyük şehir İspanya kralının elinde imiş. Bu Sultan Veliyyullah, Kral sapığa tevhîd-i Sultânî edip, kudümlerin çalarak bulaştıklarında, kral bunların kim olduklarını, soy ve soplarını sorup, sırlarını ve kim olduklarını öğrendiğinde onlara: «Siz benim ülkemde neylersiniz, niçin bu vilâyete ayak basıp, ezan okuyup, tevhîd ettiniz. Sizden sonra bu vilâyete Türk kavminin ayak basmasına sebeb olup yol göstermeğe mi geldiniz?» deyip melun kral gazaba gelip, Sultan Veliyyullahı bir büyük top içine koyup, ateş edilecek anda Sultan Veliyyullah tam bir inanç ile Kur'an-ı Kerim'den ..... suresinin (...berden ve selâmen alâ İbrâhim) âyetini okurken topun yanındaki bütün fakirler de zikir ettiklerinden Cehennem olası kâfirlerin kararı yerine gelmez. Topa ateş ettiklerinde Allahuteâlâ'nın emri ile İmâm Veliyyullah havaya yükselip, havada görünüp, «Yâ Allah, yâ Hâfız!» dediği duyulur. Allah'ın emri ile havadan yere inip, nazenîn vücûduna bir zarar gelmeyip, ayak üzere durur ve hemen Rabbü'l-İzzet-e tâat etmeye devam eder. Bu hâli gören bütün kâfirler seğirtip, o an Azizin bu halini gören yedibin imansız kâfir imana gelerek şahâdet getirip, iman sahibi ve Aziz'in müridi olurlar. Kral dahi bu hali görüp, o da şahâdet parmağını getirip, Kelime-i Tevhidi okuyup İslâmın şerefi ile şereflenir. Bütün evlâd ve yakınları da müslüman olurlar. Rum diyârında ilk defa İslâm ile şereflenen bu Modonuc halkıdır. Sonra Aziz Veliyyullah'ın yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçlarını verip, toptan düştüğü yere bu halen ma'mûr olan büyük tekkeyi ve binaları yaptırmışlardır. Yedi iklim kâfirleri gelip, Azizi görür olmuşlardır. Aziz dahi bu kerâmetini halka gösterdikten sonra yaşamayıp, Ahirete göç ettikten sonra binlerce fukarası onu bu dergâhta defnederler. Hâlen herkes tarafından ziyaret edilen ulu bir Hacı Bektâş Mehmed Velî fukarası tekkesidir.

Burada yetmiş aded halim, selîm, kendilerini Allah yoluna adamış, fakir derviş vardır ki her biri ayrı hüner sahibi olup, ayrı ayrı hizmette bulunurlar. Bütün gelen, giden misafirlerin kendilerine ve atlarına hizmet edip, kimseye atları için kendilerine çul ve torba çıkartmayıp tekkenin ahırı ve torbaları ile bütün atlara sular verip, yemler asıp, kahveler pişirip hizmet ederler. Büyük ziyafet verilen mutfağının nimetlerinden çorbası, yahnisi, pilavı, zerdesi... zengin, fakir herkese boldur. Büyük bir vakıftır. Bütün kâfiristandaki krallar ve diğer kefereler bu Sultân'ın hürmetkârı olup, her sene kâfiristândan buraya adaklar gelir. Her sene başında bayram alayları yapılıp, kudüm çalınarak, para ve erzak toplanır ve misafirlere yedirirler. Görülmeğe değer, Cihana ün salmış bir ulu tekkedir. Bütün yan binaları hepsi kurşun örtülüdür. Paşanın hayır eserlerindendir. Bu nurlu kubbenin içinde yatmakta olan Sultan Veliyyullâh'ın sandukası etrafında bu kadar hüsnühat ile yazılmış Kelâm-ı Kadîmler, bu kadar değerli buhurdân, gülâbdan, işli şamdanlar, asılı kandiller, çeşitli avizeler, binlerce kara ve deniz gezginlerinin hüsnühat eserleri ve nice bin dervişin rezdeste, keşkül, kabağı, nice tabl, taraf sancak, def, kudüm, nefîr, zil, kerle ve makrefleri var ki bütün dervişler her gelen ziyaretçinin üzerlerine gülsuyu serpiştirirler. Sultan Veliyyullah'ın yanında oğulları da yatmaktadırlar. Dış avlusunda da nice azizler medfundurlar. (Allah'ın rahmeti onların üzerlerine olsun).

Evliyâ kerâmetleri hakkında: Ben hakir kul gördüğüm için yazmaya cesaret ettim. Dünkü gün ki bu şehri kahrolası kâfirden binlercesi yağma ve talan ettiklerinde bir alay yezid kâfir guruhu da bu türbe-i şerîfe gelip görürler ki, bir alay derviş el kavuşturmuş halde dururlar. Ama bütün kâfirler bu Sultânı tanıdıkları için fakir dervişleri esir etmezler. Fakat bazıları tama' edip tekkenin mutfağından ve diğer yerlerden bazı kıymetli eşyaları almak isterler ve çuvallara doldurup, ganimet aldıklarını zannedip giderler. Kâfirler bu ganimet olarak aldıkları mallardan dolayı görürler ki kimseye bir şey olmuyor, bir zarar gelmiyor bir alay kâfir daha mutfaktan sahan, tencere, kazan, kepçeler alıp başlarındaki kara şapkalar üzerine kara tencereleri giyip giderler. Onları gören birkaç aded kefere daha Âsitânenin içine girmeğe cesaret edip girerler. Birkaç eşya ile birkaç aded hüsnühat Kelâm-ı Şerîfleri alır. Bir kâfir de Aziz'in saadetli başı üzerinde bulunan Hazret-i Muhammed sikkesini alırken bir ihtiyar Süleyman Dede: «Bre Aziz, ne yatarsın, hâli görsene, hani Muhammed gayreti» deyince Allah'ın büyüklüğü nurlu kubbe içinde bir şimşek, yıldırım ve ateş peyda olur. Kubbenin dışında bulunan yedi aded kâfir ateşin gazabiyle harab olup, kara kömür gibi yanıp yok olurlar.

Bu tekkeyi ziyarete vardığımızda dahi yanan keferelerin murdar leşlerinin yedisi de kara katran tulumları gibi servi ağaçları gölgesinde

ayaklar altına serilip yatmakta idiler. Ben ve hizmetkârlarım kâfirlerin murdar leşlerinin ayaklarına ipler takıp, Âsitâneden dışarı sürüp, meydana bıraktık. Bütün şehir kefereleri bu keferelerin yanık leşlerini görüp, Sultan Veliyyullah'ın kerâmetine ve ruhâniyetine tam olarak inanmış oldular. Ama nice kefereler bunların kapkara yandıklarını görünce yeniden aldıkları eşyaları bırakıp kaçtılar. Daha önce mutfaktan sahan ve tencere alanlara bu dehşet verici hali anlattıklarında kimi aldıkları malları bıraktılar. Kimi de bırakmayıp götürmeğe cüret edince götürürlerken başlarındaki tencereler Allah'ın emri ile kızıp, kara başları ve kara saçları tencerelerin kızgınlığından yanıp tencere ve kazanları bırakıp kaçtılar. Kimileri de halâ cesaret edip aldıkları ganimet mallarını götürmeğe çalışırlarken takatları kalmayıp, yüklerini diğer bir kefereye verirlerdi, onların da vücutları güçsüz kalıp diğerlerine bırakırlardı, elhâsıl bu Veliyyullah tekkesinden kâfirler ne kadar mal ve eşya almışlar ise, hepsini sahrada bırakıp, canlarını gemilerine zor atmışlardı. Daha önce anlattığımız gibi biz de bu kadar asker ile kâfirleri kova kova peşlerinden yetişip, bu kadar ganimet malı ve bu kadar esirlerimizi kurtarıp, kâfirlerden de kırkbeş aded esir almıştık. Allah'a şükür bu Âsitânenin alınan bütün malları ve eşyaları geri, yerlerine gelip, bir şeyleri kaybolmayıp, burada bulunan dervişler onları henüz yerli yerlerine koymakta idiler.

Bu ibret verici menkıbeden anlaşılan şudur ki, bütün akâyid kitaplarında yazıldığı üzere evliyâ kerâmetleri haktır. Hazret-i Şeyh Veliyyullah ruhu için ve evlatları ruhları için ve Allah rızası için (El-Fâtiha). Ben buranın dervişleri ile Âsitânede bir gece misafir olup birlikte can sohbetleri ettik. Hakikaten ehli sünnet ve'l-cemâ'at pâk mezheb ve pâk i'tikâd fukaralardır. Özellikle tarikat öncüsü, seccâde sahibi olan (Arslan Dede), Hâfız-ı Kur'ân, bir can dervişândır ki Hazret-i Dâvud orucuna devam etmektedir.

Bizim yanımıza birkaç dervişi arkadaş verip, bütün dervişler ile vedalaşıp giderken şu olay ile karşılaştık: Yüzlerce Modonuc halkı Ezdin şehrinden kadı getirip, tekke fukaralarından para ve eşya istemeğe başladılar. Meğer Modonuc halkı bir alay urumse mutassıp kavim olup Sultan Veliyyullah'a ve diğer büyük evliyâlara karşı münkir kavim imişler. Bu tekkenin nice bağ, bahçe ve tarlalarını mülkiyet üzere alıp kullanmışlar. Allah'ın hikmeti, düşman da gelip o münkirlerin mal ve erzaklarını alıp, kadınlarını ve çocuklarını esir edip götürdüğünde bunlar dervişlere yapışıp, sizin malınızı kâfirler götürürlerken mallar ağır gelip bırakıp, bizim mallarımızı da bırakıp siz de bizim tekke malıdır diye sahradan mallarımızı değiştirip, bu tekkeye getirmişsiniz, deyip, Ezdin'den getirdikleri kadı huzurunda dava ettiklerinde dervişler de: Bre adamlar, kâfirler bizim, dervişlerin hakkı olan mallarımızı ve mutfağımızın

sahan ve tencerelerini alıp götürdüler. Tekke içinden çırağan, şamdan ve birkaç Kelâm-ı Şerîfleri alıp giden kâfirler yanıp, kapkara kül olup kaldılar. Deyince bir adam, işte benim Kelâm-ı İzzetim ve bu kadar malım alındı, bunlar sizdedir deyip doğru kabri şer'fe girip, kâdı ve benim huzurumda hemen üç aded büyük Mushaf-ı Şerîf-i rahleler üzerinden alıp, işte bunlar benimdir deyip kapıdan dışarı çıkarken, herif tepesi üzere yıkılıp, canı cehenneme kapkâra yanıp kaldı. Dervişler de yerden Kelâm-ı Şerîfleri alıp yerlerine koydular. Ben hayret ve şaşkınlik içinde kaldım. Hemen adamlarımla bu münkirin murdar leşini elinden ve ayaklarından tutup, dışarı sürüp, diğer keferelerin leşleri arasına bıraktık. Bütün Modonuç halkı bu hâli görüp, kaçtılar. Kâdı da Ezdin'den geldiğine pişman olup, (Allah'ın büyüklüğü) deyip, atına binip, yine Ezdin'e dönüp gitti. Bu başımızdan geçen olaylara yüzlerce âdil şâhittir. Bizler de hemen o an atlarımıza binip, yine arkadaşlarımızla Modonuç'tan çıkıp kıble tarafına doğru sarp kayalı, dereli, tepeli, dağlar ve beller aşıp dört saat gittik.

ESEDLİ KASABASI YANİ ESEDÂBÂD

Ağriboz sancağı toprağında, küçük bir ovada, bir câmili bir medreseli, bir mektebli, bir tekkeli, iki hanlı, beş dükkânlı ve hepsi yüz aded kiremit örtülü evleri bulunan mamur bir kasabacıktır. Kâfir korkusundan burada kalmayıp, dört saat vadiler içinde bazan kıbleye, bazan güneye doğru ilerledik.

ESKİ LİVADİYE KALESİ

Yunan tarihçilerinin yazdıklarına göre burayı Atina şehrinde oturan Eflâtun adlı hekimin temiz kızı Livaziye melike tarafından yaptırılmıştır. Livaziye'den galat olarak Livadiye denmiştir. Sonra Fetih Babası Sultan Mehmed Mora vilâyeti fethine giderken, kumandanı Ömer Bey tarafından Venedik ve Rum keferesi elinden fethedilmiştir. İlk defa idaresi Mirlivalık olarak Ömer Bey'e verildiğinden Livadiye yani sancak beyliği denildi. Yoksa kefere zamanındaki ismi Livaziye'dir. Halen Kaptan Paşa eyâletinde, Ağriboz sancağı toprağında yüzelli akça payesiyle şerif kazâdır. Medine'i Münevvere vakfı olduğundan Dârüssââde Ağası tarafından voyvodası ikiyüz adam ile hükmeder. İdam cezası vermeğe dahi yetkisi vardır. Voyvodanın kırk, ellibin kuruş yıllık geliri olur. Diğer bir hâkimi olan Gümrük Emini Hasan Ağazâde evinde misafir olduk, burada safâlar ettik.

Sipah kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, kale dizdârı, elli aded hisar eri, şehir kethüdâsı, şehir subaşısı, harac emini, muhtesib ağası, bâcdârı, şeyhülislâmı, nakîbüleşrâfı olup ayân, eşrâf ve büyükleri çoktur.

Kalenin yapısı ve şekli: Yüksek bir yalçın kaya üzerinde, üç katlı, taştan yapılma, sağlam, beş köşeli bir kaledir. Çevre uzunluğu ikibin germe adımdır. Bazı yerleri Gayya kuyusu gibi uçurum kayalıklardır. Aslâ bir tarafında hendeği yoktur, lâzım da değildir. Kıble ve güney tarafında havaleli yalçın kayaları vardır. O kayalar ile kale duvarının arası derin uçurumlardır. Kalenin yıldız tarafına bakan sadece bir kapısı vardır. Başka kapısı yoktur. Bu kapıdan içeride, hisar içinde elli aded hisar eri, dizdarı, kethüdâ evleri, bir câmii, erzak anbarları ve cephânelikleri vardır. Bu kaleden yukarısı iç kale, küçük bir bölme olup burada hiç ev yoktur. Sadece bir tophâne, bir su sarnıcı ve birkaç şâhî topları vardır. Bu orta hisardan yukarıda bir bölme hisar daha vardır. Asıl iç kale burasıdır. Burada kral sarayından başka asla evden nişan yoktur. Dizdar, bütün boş zemini bahçe etmiştir. Zira buraya inip, çıkmak çok zordur. Kalenin burç ve barolarından insan aşağı bakmağa cesaret edemez. O kadar yüksek, beyaz bir inci gibi kurulmuş kaledir. Buradan geniş sahra olduğu gibi seyredilmekte olup, aynı zamanda Akdeniz de bir küçük göl gibi görünmektedir. Yukarı kaleden aşağı, şehre tam bir saatte inilir. Kale sanki gökyüzünde kalır. Kalenin kayaları üzerlerine çeşitli kuşlar tüneyip, kendilerine yuvalar yapmışlardır. Elhâsıl bu kalenin yüksekliğine uçan kuşlardan başkasının varması imkânsızdır. Allah'ın yardımı ile fetholunmuş bir kaledir.

Livadiye şehri: Kalenin dışında, yedi aded dağ üzerinde ve yedi aded dere, tepe içinde, beyaz taşlar arasında biribiri üzerine kat, kat yapılmış, bağsız, baheçsiz, sık ve daracık, iniş ve yokuşlu yerlerde, kagir duvarlı, kiremit örtülü evlerden kurulmuştur. Birbirlerinin pencerelerine bakarlar. Ama Muslihiddin Mahallesi evleri doğuya doğru bakarlar. Karşı mahalle evleri hepsi batıya doğru bakarlar. Yedi aded müslüman mahallesi vardır. Muslihiddin mahallesi, Karşı mahallesi, Aşağı mahalle, Çarşı mahallesi ve Vivada mahallesi meşhurlarıdır. Kefere mahallesi altı adeddir. Çoğunlukla rum, ermeni ve latin kefereleridir. Müslüman ve kefere evlerinin toplam sayısı ikibinyirmi adeddir. Hepsi de güzel, şirin evlerdir. Yedi aded mihrab vardır. En meşhuru aşağı çarşı içindeki Gâzi Ömer Bey câmiidir. Eski tarzda yapılmış, küçük bir câmidir. Bâli Bey câmii köhne bir câmidir, ama cemaati çok olur. Kıble kapısı üzerinde tarihi yazılıdır.

Tabahâne Câmii, buna Süleymâniye câmii de derler. Mustafa voyvoda Câmii ve Muslihiddin Efendi câmileri de ferah meşhur câmileridir. Bunlardan başka üç aded mahalle mescidleri vardır. Medresesi iki adeddir. Üç aded mekteb, üç aded de tarikat tekkesi vardır. Şehrin üç yerinde köprü bulunur. Şehrin tam ortasından sanki hayat pınarı gibi bir tatlı su akar ki buhûr dağlarından doğup, İnebahtı bellerinden gelip, şehir içindeki üç aded köprü altından geçer. Nehrin sağında ve solunda

evler, çarşı ve pazar dükkânları, kahvehâneler, voyvodanın havuzlu fıskıyeli, şadırvanlı ve maksureli sarayı vardır. Dere kenarında, yüksek, yalçın bir kaya altında, şirin, sanat eseri bir saraydır. Daha aşağıda, nehir kenarında tabbağhâneler vardır. Nehir buradan kıp, Esedâbâd kasabasından geçip, aşağıda Akdeniz'e dökülür. Elhâsıl bu şehir gâyet sarp ve taşlık içinde, daracık, gelişmiş bir şehirdir.

Şehrin diğer özellikleri : Bütün halkın konuşmaları urumcadır. Açık, seçik urumca ve Türkçe konuşurlar. Gençleri Cezâyirliler gibi daracık elbise ile bellerinde üçer bıçak bir yerde taşıyıp, ipek kuşaklar kuşanırlar. Beyaz terlik ayaklarında, kırmızı fes başlarında, baldırı çıplak olarak levendler gibi gezerler. İhtiyarlar da çeşitli çuka libaslar giyip, başlarına perîşânî sarık sararlar. Kadınları yassı başlı olup renkli feraceler giyip edeplice gezerler. Ama güzel rum kızları başları açık, saçları dökük, ipek fistanlar giyinip gezerler. Şehir sık ve taşlı dereler içinde olduğundan havası biraz ağırdır. Fakat karşı tarafta bağçe dedikleri mahallenin havası ve suyu latiftir. Çoğunlukla temmuz günlerinde bütün halk o bağlara göçerler. İkibin aded bağı dönüm hakkı verir, bin aded bağda muaftır. Buranın balı ve aşağı bahçede yetişen kırmızı ve sulu kirazı meşhurdur. (Eskici Baba) ziyaret yeri herkes tarafından ziyaret edilir. Bu şehri de gezip gördükten sonra buradan ayrılıp, dağları geçerek, doğu tarafına gidip, sol tarafta gelişmiş köyler ve geniş ovaları geçtik. Beş saat yol aldık.

HARAB İSTEFE KALESİ

Kral Lukay tarafından yaptırılmıştır. Bu sağlam kalenin benzeri yeryüzünde yok imiş. Ama Yunanlı İskender bu kaleyi yedi sene döğdükten sonra ele geçirebilmiş. Kale içinde yaşayan Mecusîleri kırıp, kalenin dahi bütün tabyalarını, burç ve barolarını yıkıp bütün taşlarını Ağriboz denizine doldurtmuştur. Kalenin yer, yer hâlen büyük kuleleri, metin burçları, derin hendekleri ve kapıları durmaktadır. Herbir temel taşı hamam kubbesi büyüklüğündedir. Kıbleden yıldız tarafına doğru uzunluğuna büyük bir kale imiş. Bir bayır üzerinde, bademî şeklinde yapılmıştır. Çevre uzunluğu tam yedibin adımdır. Kuşatma esnasında içinde savaş yapabilecek insan olsa, kalenin hendekleri yeterli olup, bir yıl kuşatmaya dayanılır şekilde sığınaktır. Şimdi kale harabtır. İki tarafı hendek şeklinde derelerdir. Yedi yerde sağlam kapı yerleri halen görülmektedir.

Elhâsıl, bu verimli topraklar birçok hükümdarların eline geçtikten sonra Venediklilerin eline geçmiş olup, bunlar tarafından da biraz imar olunmuştur. Nihayet Fetih babası Sultan Mehmed Hân zamanında Gâzi Ömer Bey eliyle fetholunmuştur. Venedik kâfirlerini kırıp, murdar

leşlerini biribirleri üstüne istif ettiklerinde Gâziler bu şehre (İstife) diye isim vermişlerdir. Rum lisanında ismi (Ayasentuka) olarak söylenir. İstanbul yakınındaki (Ayastefanos) kalesini de bu İstife'yi yaptıran yapmıştır. Burada Gâzi Ömer Bey, büyük cenk edip, yürüyüş ile kâfirleri kırıp, kaleyi feth ettiğinde o da Yunanlı İskender gibi bir daha kâfirler imâr etmesin diye fetihten sonra kaleyi yıktırmıştır. Ama bir büyük kulesi sağlam olarak durmaktadır. Halen Süleymân Hân kaydı üzere Ağriboz şehri toprağında, Pâdişah hâssıdır. Ayşe Sultan hâssı voyvodası hâkimidir ki ikiyüz adamla yönetip, on yük akçe gelir sağlar. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Sipâh kethüdâ yeri, Sarı Kabak adlı yeniçeri serdarı, muhtesibi ve bâcdârı vardır. Dizdarı ve neferleri yoktur. Zira suru harabtır. Şehirde hepsi yedi mihrab vardır. Üçünde cuma namazı kılınır. Yakup Bey câmii ferahtır. Kâsım Bey câmii güzel bir sanat eseridir. Derviş Yazıcı câmii ve çarşı içindeki henüz yeni yapılmış olan Ağribozlu Köse Ali Paşa kardeşi Ahmet Paşa câmiidir. Hepsinden şirini, ferah ve sanat güzelliği olanı budur. Kendisi câmiin avlusunda medfundur. Yanında İbrahim Hân-zâde İbrahim Bey yatmaktadır. Mezar taşında tarihi yazılıdır.

Bu câmilerden başka altı aded mahalle mescidi vardır. Medresesi dört tanedir. Üç aded tekkedir. Altı aded müslüman mahallesi, onyedi aded rum mahallesi ve bir aded yahudi mahallesi vardır. Hepsi 2500 aded mükellef ve mükemmel, kiremit örtülü, taş duvarlı, kâgir yapı, saray kapıları gibi kemer kapılı, geniş evlerdir. Sarı Kabak Hasan Ağa sarayı, hepsinden üstünüdür. Bir aded mahalle hamamı, iki aded hanı olup, hamam yanındaki han Vâlide Sultan'ın hayrâtıdır. Saymadım ama yüz kadar dükkân gâyet geniş bir cadde etrafında yapılmış olup, çarşı içinde üç yerde büyük çınarları vardır. Geniş caddelerin çoğu kaldırımsız, şure (toprak şose yol) yerlerdir. Su ve havası gâyet ağır olduğundan büyük hekimler buraya Dâr-i hummâ adı vermişlerdir. Onun için halkının yüz renkleri sarıya yakın renktedir. Genç yiğitleri Cezâyirli elbiseler giyip, baldırı çıplak gezip, renkli çukadan pişliler giyip, arkalarında Cezâyir ihramları olup, ayaklarında siyah frenk pabuçları, başlarında kırmızı fesler, bellerinde çatal bıçakları olduğu halde dolaşırlar. Bu şehirde kadınların gündüz sokağa çıkmaları ayıptır. Gece, fenerler ile yakın akraba ve ahbaplarına giderler.

Bu şehrin güney tarafında şehre gelen su kemerleri garip, ibret verici yapılardır. Lâkin suyu o kadar güzel olmayıp, bu sudan çok miktarda içenin mutlaak rengi sarı olur.

Ali Paşa mesiresi: Öyle bir ağaçlık mesire yeridir ki diller ile anlatılamaz. Bu gönüllere ferahlık veren yerde Köprülüzâde vezir-i a'zam Fazıl Ahmet Paşa tam seksen gün konaklamıştır. Şehrin su ve havasının ağırlığından defter kaydına göre tam onsekizbin kişi İslâm askeri

hastalıktan ölmüştür. Burada velinimetimiz olan efendilerimiz ile Gedüsli halife efendimizi ziyaret edip mübârek ruhları için birer «Yâsin»-i Şerîf okuduk. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun.

İstefe taşı hakkında: Hafif beyaz bir taştır. Şehrin kuzeyinde ve dış kısmında, tarlalar içinde, tehlikeli ve korkulu, Cehennem kuyusu gibi mağaralardan çıkarılır. Sanki peynir gibi yumuşacıktır. Dışarı çıkarılıp hava ile temas edince hemen beyaz, katı bir taş olur. Bu büyük mağaralardan çıkartılırken çok kere kazı adamları altında kalıp, ölmüşlerdir.

Bu beyaz taştan beyaz, işlemeli tütün lüleleri yapıp öyle işlerlerki çeşitli kâseler, buhurdanlar, nakışlı fincanlar, sarı balmumu ile karıştırıp sanki altın yaparlar. Üzerine tereyağı sürseler sanki granit taşı olur. Bundan yaptıkları lüle, kâse ve fincan gibi eşyaları hediyelik olarak başka vilâyetlere gönderirler.

Bu şehri de gezip, gördükten sonra doğuya doğru beş saat gidip, taşlı, bayırları yerleri aşıp, koyun ağıllarından kaymaklar yiyip, içip, hoş geçip yol aldık.

AYAGRİBOZ MANASTIRI YANİ AĞRİBOZ KALESİ

Yunan Rum keferelerinden Aya Griboz adında evliyâ bir râhib tarafından yaptırılmıştır. Galat olarak Ağriboz derler. Bazıları da Eğriboz derler. Zira bu şehre denizden gemi ile girerken Kızılhisar adlı kalesi tarafında boz renkli eğri bir dağ vardır ki yüz mil uzaklıktan görülür. Bu eğri, boz dağ için bu şehre Osmanlılar Eğriboz derler. Ama Defter-i Hâkânî'de (Tapu-kayıt defterlerinde) Ağriboz olarak yazılıdır. Nice sapık kralların eline geçtikten sonra en son Venedikliler elinde iken Fetih Babası Sultan Mehmed Hân bizzat kendisi karadan elliyedibin asker ve denizden de donanma ile burayı yüzyirmiyedi gün kuşatıp, kaleyi toplar ile döğe, döğe nice yerlerini yıktıktan sonra Maslahat Tepesi denilen yerden yürüyüş edip, kılıç vura, vura fethetmiştir. Halen Sultan Süleyman Hân kaydı üzere Kapudan Paşa eyâletinde, sancak beyi merkezidir. Paşasının hâssı 440.000 yük akçedir. Tımarı 205, ze'âmeti 48 dir. Kânun üzere cebelileri ve paşasının askeri toplamı üçbin asker olur. Hangi sefere görevlendirilirse oraya giderler. Paşası, denizde üç parça kadırga ile devamlı olarak hazır halde durur. Bir tarafta düşman gemileri göründüğünde kadırgaları ile harekete geçip, düşman üzerine varır. Kânun üzere şehrin kadısı üçyüz akçe pâyelidir. Adâlet üzere her sene şer'i hâkimine on kese ve örfî (idarî) hâkimi olan paşasına da seksen kese gelir sağlanır. Şehrin ayrıca müftisi, muhtesib ağası, gümrük ağası, dizdar ağası, azab ağası, hisar eri ağası, topçu ağası, cebeciler ağası, meremmâtcı ağası ve hepsi üçyüz aded hisar erleri vardır ki her an hazır durumdadırlar.

Kalenin yeri ve yapısı: Akdeniz içinde, Rumeli eyâleti toprağına yakın bir uçta, beş köşeli, üç katlı, sağlam ve metin yapılı, İskender setti gibi bir kaledir. Sanki Zigetvar kalesidir. Bir anlamda bu kale yedi kat kale duvarlarıdır. Duvarların araları moloz, rıhtım dolmadır. Bazı yerleri kırkar ve ellişer ayak enliliğindedir. Doğu batı, güney ve kuzey taraflarını deniz döver bu duvarların sadece Karayel ve Yıldız tarafları karadır. Bu kara taraflarının duvarları seksen adım enliliğinde, Kahkaha seddi gibi kesme kaya hendekle çevrilidir. Bu kara duvarları kırkar arşın yüksekliğindedir. Hendek kenarınca kara tarafının duvarı bir denizden bir denize varınca binbeşyüz adım uzunluğundadır. Birinci kat dış duvarının üzerinden bu kalenin çevre uzunluğu tam altıbin adımdır. İç yüzündeki ikinci kat duvarının çevre uzunluğu tam dörtbin adımdır. Kalenin toplam yüzonbir aded büyük kulesi vardır. Herbiri bir çeşit göğe uzanmış burç şeklindedir. Her kulede kırk ve ellişer aded büyük, küçük dişler bulunmaktadır. Ayrıca herbir kulede onar ve onbeşer aded küçük, büyük toplar konulmuştur. Bütün bu kulelerin en büyüğü ve metini Cesir kulesi ayrı bir kale gibidir. Köprü kale adı ile meşhurdur. Küçücük ayrı bir adacık üzerinde yapılmış olup, çevre uzunluğu sekizyüz adımdır. Ayrı bir dizdar ağası ile ikiyüz neferi vardır. Bu kaleden büyük kaleye ağaç bir köprü ile geçilir. Bazı yerlerinden bu köprü zincirler ile kaldırılır ve kale ada içinde kalır. Köprü, altından kadırgalar geçecek yüksekliktedir.

Bu köprünün altından gece ve gündüz deniz, bir kesme kaya boğazdan kırk kere aşağı ve kırk kere yukarı doğru akmaktadır. Sanki yaydan ok fırlar gibi şiddetli akar. Sabahtan öğleye kadar batıya doğru, öğle vaktinden akşama kadar da doğu tarafına doğru gece, gündüz bu şekilde akmaya devam eder. Acâib ve garip, ibret verici bir durumdur. Bu boğazda suyun yukarı ve aşağı doğru aktığı kısımda üç aded su değirmeni vardır, buğday öğütürler. Su hangi tarafa akarsa değirmen çarkları da o tarafa doğru dönerler. Bu değirmenlerin üzerlerinde kale neferlerinin, diyarlarından uzak kalmış yiğitlerin odaları yapılmıştır. Değirmenlerin kapısı dibinde bu köprü kalesinin suyla beraber bir uğurdan peçe kapısı vardır.

Yukarıda, köprünün beri başında bir kapı, öte başında bir kapı olup ortası tahta köprüdür. Her gece bu köprünün bekçileri demir zincir ile köprüyü çekip kaldırırlar. Böylece bu Cesir kalesi ile büyük Ağriboz kalesi bir ada içinde kalırlar. Bu Ağriboz kalesinin bu kısmını görmeyip, ibret nazariyle bakmayıp geçenler bu yer yüzünde bir şey görmemiş ve bir ilâhî sanat eserini seyretmemiş olurlar. Zira insan gücü ile yapılmış böyle bir büyüleyici eser daha yoktur. Bu köprü iki yerdendir. Biri, değirmenlerin olduğu yer büyük köprü, diğeri de kule köprüsüdür. Kaleye girecek köprü Rumeli tarafından gelip, geçilen küçük köprüdür.

Onun altından kadırga geçemez. Bu köprü üzerinde bir seyir yeri köşkü bulunur. Köprü altından beriye ve öteye akan tılsımlı suyun akışı ve nice değirmenlerin dönüşleri bu köşkten seyredilir. Misafirler ve yakın çevre insanlarının dinlenme ve eğlenme yeridir. Bu köprünün kapısı üzerinde, beyaz bir mermere yapılmış santa ve marta yani kanatlı bir arslan resmi vardır. Bunu yapan usta öyle bir sanat hüneri göstermiş ki görenler sanki canlı sanırlar. Venedik kâfirleri bu resme tapınıp, bütün sancak ve bayraklarında bu resmi taşırlar. Köprü kulesinde, köprü başından dışarı çıkarken kalenin sağ tarafındaki duvarın yüzünde, dört köşe beyaz bir mermer üzerine celî yazı ile yazılmış şu tarih vardır:

Bâ fermân-ı âlî mübâşeret-i kule ve cesr Hazret-i vezîr-i mükerrem Ken'ân Paşa el-vâki' fî şehr-i Şevval 19 ve itmâm şüd 26 fî şehr-i mezkûr sene 1067».

Bu ibret verici köprünün karşısında, Rumeli tarafında, İstefe toprağında kalan köprünün baş kısmında otuz ocaklı büyük bir han vardır ki deniz kenarındadır. Bütün gelen, gidenler bu misafir hanına konup, sabahleyin köprü kurulup kale kapısı açıldığında işi olanlar kaleye girerler. Bu handan kaleye girilen köprünün kapısı batı yönüne bakar. Bir kapısı da yukarıdadır. O da batıya açılır. Taştan yapılmış alçak köprüler ile geçilir. Bu kapıların önleri her gece zincir ile kaldırılan ağaç köprülerdir. Süleyman Hân bu kapıda büyük bir kule yaptırmış olup, kapısının iç yüzünde, beyaz mermer üzerinde şu tarih yazılıdır:

«Şâh Süleymân Ağribozun etdürüp ta'mirini
Didim şâdân olasın kapularla işbu tâk
Avn-i Hak ile didim Zilhiccede târihini
Bâb-ı bâlâ üstüne kıldı bünyâd iki tâk sene...»

Bu kapıdan içeri girildiğinde ayrı bir yapı olan Tophâne hisar piçesi gelir. Bunun da kapısı batıya doğru açılır. Hisarın deniz kenarında denize bakan on aded top kemercikleri vardır. Hepsi demir kapılardır ki her kemerin altında birer aded büyük topları bulunur. Topların içi bir adamın bağdaş kurup oturabileceği kadar büyüktür. Bu toplar tâ Kastel burnunu döverler. İnsan kolu kalınlığında demir halkalı, ibret verici toplardır ki büyük limanı korurlar. Çünkü bu toplar atılmağa başladığında sarsıntısından bir ev kalmaz, hepsi yıkılır. Onun için burada evler yapılmamıştır. Burası Ebu'l-Feth yapısı hisar pîçe kaledir.

Yukarıda anlatılan dört aded kapılardan başka hisar kapıları yoktur. Eğriboz kalesi içinde onbir aded müslüman mahallesi vardır. Onbir aded de selâtin câmi vardır. (Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Hân câmii) hepsinden eskidir. Bu câmi kâfirler zamanında büyük bir kilise imiş. Sonra müslümanların ibâdetgâhı olmuştur. Uzunluğu yüzotuz ayaktır. Genişliği doksan ayaktır. Câmiin içinde kırksekiz aded mermer sütunların üze-

rinde kiremit örtülü, balık sırtı kubbesi olup, dört köşe, kule benzeri minaresi vardır. Câmiin içinde hayat sulu bir kuyu bulunur. İki kapılı, büyük bir sanat eseri câmidir. (Dâvud Bey Camii): Kurşun örtülü, kâgir kubbeli, ferah, iç açıcı bir câmidir. Kıble kapısının üstünde tarihi yazılıdır. (Emir veya Eminzâde Câmii), güzel bir sanat eseridir. (Filzâde Câmii), cemaati çok olur. (Karlızâde Câmii), sevimli, aydınlık, şirin bir câmidir.

Bunlardan başka bu kale içinde altı aded mahalle mescidi bulunur. Osman Ağa mescidi, Turhan Bey zâviyesi, Hasan Baba tekkesi, Kuçük İlyas mescidi, Mûsâ Ağa mescidi. Bunlar câmi benzeri mescidlerdir. Bu müslüman mahallelerinden başka Yukarı kapı semtinde hepsi beş aded rum keferesi mahallesi ile beş aded küçük kefere kiliseleri vardır. Bir aded de yahudi mahallesi ile bir aded Sanago adlı kiliseleri vardır.

Hisar içinde olancası 1900 aded bağsız, bahçesiz, daracık, kâgir yapı, kiremit örtülü ve hepsi kemer kapılı, kefere yapısı, sağlam, altlı, üstlü evler vardır. Bütün sokakları baştanbaşa temiz kaldırım döşelidir. Bütün geniş caddeleri hesaplı bir şekilde yapılmış olup birbirlerinden çırpı ile ayrılmış satranç nakışlı şirin caddelerdir. Lâkin kale içi olduğundan daracıktırlar. Kalede medrese, sıbyan mektebi, tekke, hamam, ondokuz aded çeşme, sekizyüz aded ev kuyusu, seksen aded dükkân olup bezestanı yoktur. Ama her çeşit eşya bulunur.

Ağriboz Dış varoşu: Bu anlatılan kalenin yıldız rüzgârı tarafında, dışında, kalenin hendeğinden bir kurşun atımı mesâfe uzaklıktadır. İkibin aded, bağlı, bahçeli, kâgir yapı, hepsi kat kat üstüne yapılmış, kapudân ve mirmirân saraylarıdır ki her biri birer ağaçlık, çimenlik, gül, gülüstânlı, şirin saraylardır. Kapudân Köse Ali Paşa sarayı ile kardeşi Ahmet Paşa sarayı hepsinden üstünüdürler. Câmilerinden Mustafa Bey câmii kurşun kubbeli, gâyet şirin, süslü, ma'mûr, nurlu bir câmidir. Koca Memi Paşa câmii de hakikaten ibret verici bir ibâdet yeridir. Balık sırtı tahta kubbesi kiremit ile örtülüdür. Kıble kapısı üzerinde tarihi yazılıdır. Esrarlı, nurlu bir ibâdetgâhtır.

Mahalle mescidleri dokuz adedtir. Habib Çelebi (Hasib Çelebi) mescidi en meşhurudur. İki aded tefsir, hadis ve Kur'an hâfızlığı ilimleri okunan medresesi, beş aded sıbyan mektebi olup Memi Paşa ve Kapudan Ali Paşa mektebleri meşhurlarıdır. Tekkeleri dört adeddir. İki aded hamamdır. Eski hamam Davud Bey hayratıdır. Yeni hamam Mustafa Beyindir. Saray hamamları yoktur. Varoş içinde 426 aded sanat ehli dükkânları vardır. Hünerli sanatkârlar bulunur. Birçoğu kapudânların zincire vurulmuş kefere hizmetlileridir. Tüccar hanı iki tanedir. Altıyüz aded ev kuyusu bulunur. Her birisi hayat suyundan iz verir. Kortini adlı bir frenk kuyusu meşhurdur. Vakıf tarafından su sığırları

bu su kuyularından dolaplar ile su çekip varoşta ve kale içinde bulunan çeşmelere su verilir. Büyük hayrattır.

İbret verici diğer bir su: Daha önceleri bu büyük şehir susuz imiş. Kapudan Halil Paşa bu şehre beş saatlik yerden, dağlardan ve çöllerden kat, kat kemerler yaptırarak su getirtmiştir. Şehrin varoşu içinde bulunan Mustafa Paşa Câmii önünde elli gözlü kemer varki herbiri göğe yükselmiş gök kuşağı misali ve Kisra takına benzemektedir. Hepsi hayrattır. Bu varoş ile kale arası şehrin mezarlığıdır. Kalenin fethi sırasında şehid düşen binlerce gâzi burada medfundurlar.

Şehrin havasının güzelliğinden bütün halkı canlı ve kanlı olup yüzlerinin renkleri kırmızıdır. Erkekleri Cezayir levendleri gibi çeşitli cakadan yapılmış tağzı yelekli ve göğüslüklü geçirme elbiseler giyerler. İhtiyarları fesleri üzerine yarım sarık ile enlerine beyaz ve kırmızı ihramlar sarıp Cezayir bornosu giyerler. Bellerinde pala bıçaklar olup, ipek kuşaklar sarıp, demi dizlikler ve saya sıkma çakşırlar giyerler. Taze yiğitleri baldırı çıplak gezip sevimli dilberleri de gayet çoktur. Ama kadınları asla dışarıda görünmezler. Allah ömürlerini uzun etsin ırz sahibi adamları, hanedân sahibi keremli kimselerdir.

Ağriboz güfteri adiyle meşhur olmuş üzüm şırasında beslenmiş, içi cevizli ve bademli son derece lezzetli taze güfteri olur ki lezzetinden ve hoş kokusundan insan yemekle doyamaz. Sandıklar içine koyup Rum, Arap ve Acem'e hediye olarak gönderirler. İstanbul'dan ve Rumeli'den bu şehre gelinceye kadar asla hurma ağacı yoktur. Ama bu şehrin bağ ve bahçelerinde yüksek hurma ağaçları çoktur. Ayrıca sulu kirazı olur. Zira şehir sahil havasına sahiptir.

Şehrin ziyaret yerleri: (Kara Baba Sultan): Köprünün Rumeli tarafında, küçük bir kabirde medfundur. Bu ulu makamdan şehrin bütün imâretleri ve iki tarafta olan körfez görülmektedir. (Mahmud Baba Sultan): Kale içinde yatmaktadır. Buradan yukarıda (Emir Sultan), varoşta (Gâyip Baba), sonra (Veli Dede Sultan), Hepsinin himmetleri hâzır ve nâzır ola, Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun.

AĞRİBOZ CEZİRESİ HAKKINDA EDİNDİĞİMİZ DİĞER BAZI BİLGİLER

Ağriboz, Hazret-i Muhammed'in doğumundan 889 sene önce İskender Zülkarneyn idaresinde iken bu şehrin toprağı kara ile bitişikti. Rum Yunan tarihiçlerinin yazdıklarına göre şehrin hâkimi ileri görüşlü ve akıl sahibi Batlamyus, İskender'e kalenin bulunduğu yerin Rumeli tarafında biraz bitişik olduğunu, bu kısmı külerklerle kesip kale ve şehiri ada haline getirerek düşmandan korumayı, balık dalyanları yapıp

bolca balık avlayıp, kale erlerine elde edilen gelirlerden para verip, ayrıca hazineye de gelir elde etmeyi önerir. İskender, bu teklifi kabul eder ve bu sözü edilen kısmın kesilmesi için ferman çıkarır. Bunun üzerine şehrin hâkimi hemen çok sayıda insan toplayıp, bu dar boğaz kısmını kesip, denizi öteye akıtıp, bu yere kehânet ilmi ile tılsım yaptırır. Bütün adaların balıkları bu açılan boğaz kısmından geçerken kurulan dalyanlar ile bolca balık avlanır. Bu sebepten bu adaya Ağriboz ipsâriye yani balık ağı yeri demişlerdir. Daha önceleri de bu adaya Makrıpo (uzun yer) denirmiş. Hakikaten bu ada Rumeli tarafına doğru uzunluğuna oluşmuştur. Rum lisanında makrı diye iki boğazın bulunduğu yere denir. Şimdiki durumu ile denizden iki boğaz içinde uzunluğuna bir adadır. Ağriboz adasının uzunluğu yüzseksen mildir. Çevre uzunluğu ise üçyüzaltmış mildir. Dağlık, taşlık, ormanlık, akar suları bol, verimli toprakları, yeşil alanları çokça, havası güzel, görülmeğe değer, eşsiz bir adadır. Mahsullerinin bolluğundan ve çeşitli oluşundan coğrafyacılar burayı yeşilliği ile anlatırlar. Bu adaya denizden yaklaşırken üzerinde bulunan yüksek, sivri bir dağ yüz mil uzaktan görünür. Bu yüksek dağa Ağriboz (Eğriboz) derler. Bir tarafı Kızılhisar burnu dağıdır. Bu adanın sahilleri etrafında baştanbaşa kat, kat ma'mur ve gelişmiş rum keferesi köyleri bulunup, içlerinde kasaba benzeri köyler de vardır. Adanın lodos tarafında Ağriboz kalesi bulunur.

Büyük Ağriboz limanı: Bu liman, kalenin aşağı tarafında olup, yukarı tarafı yıldız ve poyraz rüzgârına açıktır. Kış günleri gemiler yatamazlar. Fırtınadan tutunamazlar. Aşağı taraftaki liman Hüdâ tarafından eşsiz bir limandır ki dörtyüz parça gemi bir hep birlikte girip, hepsi birden demir atıp rahatlıkla yatarlar. Sanki bir ırmağa girmiş gibi olurlar. Bazı gemiler İstanbul'daki Galata önündeki gibi hisar önüne aykırı yatarlar. Bu liman ağzında Depuz köyü tarafına bakan küçük bir adacık vardır. Kaleye çok yakındır. İsmine Paşa adası derler. Ebulfeth Sultan Mehmet buradan gemi ile geçerken bu adacığın üstünde çadır kurup oturmuştur. Bu yer halen belli şekilde durmaktadır.

Bu adacıktan kaleye varıncaya kadar gemilerle köprü yapıp, Rumeli tarafından İslâm askerleri dökülüp, yürüyüş yapıp, kaleyi feth etmişlerdir. Bu adacıktan keşişleme rüzgârı tarafına Tuzla burnu beş mil uzaklıktadır. Oradan Rumeli tarafında Burgazlı burnuna varınca yirmibeş mildir. Bu burundan kıbleye doğru üç mil uzaklıkta bir dere vardır. Dereden Kızılhisar kırkbeş mil mesafededir. Ağriboz'dan Kızılhisar'a kara ile giderken kıble ile keşişleme rüzgârı arasında bir saatlik uzaklıkta Kalabuz köyü vardır. Bu köy İrem bağı misali güllük, gülüstanlık, limon, turunç ve bostanı bol, şirin bir köydür. Şehrin bütün ileri gelenlerinin bağ ve bostanları hep bu köydedir. Vâlide Sultan'ın Livadiye şehri hâssına katılmış Vâlide Sultan hâssıdır ki Livadiye ağası tarafından

gönderilen, tayin edilen bir idareci tarafından yönetilir. Buradan ilerliyerek, kıbleye doğru gidip, gelişmiş köyleri geçtik.

FLA KALESİ

Kral Batlimos'un Flapor adındaki oğlu tarafından yaptırılmıştır. Onun adıyle isimlendirilmiş yüksek bir kaledir. İçinde bulunan kâfirler Rumeli askerinin üzerlerine geldiğini haber aldıklarında kaçmaya çalışmışlar ise de aman dileyip kaleyi teslim etmişlerdir. Ama fetihten sonra kalenin bazı yerlerini yıkmışlardır. Lâkin kalenin kara tarafı sağlam olarak kalmıştır. İçinde rum kefereleri otururlar. Buradan kıble tarafına bağlar ve bahçeler içinden iki saat ilerledik.

İki Ağriboz kalesi büyüklüğünde viran bir kaleye geldik. Biraz onarıldığında sağlam şekle getirilmesi mümkündür. Yakınlarında güzel ve gelişmiş köyler vardır.

Buradan da beş saat yol aldıktan sonra Padra köyü menziline vardık. Burası da kefere köyüdür. Sonra bazan sahilden, bazen bağlı, dağlı, ovalı yollardan doğu tarafına doğru gittik.

KIZILHİSAR

Filozof kral Batlimos tarafından yaptırılmıştır. Ebulfeth Mehmet Hân'ın paşalarından Koca Mahmud Paşa tarafından feth olunmuştur. Ağriboz'un kazasıdır. Nâib tarafından yönetilir. Kalesi, deniz kenarından birbuçuk mil uzaklıkta, yerli bir gök kaya üzerinde yapılmış olup, karşısında liman yoktur. Ama yan tarafında kıble tarafına bakan güzel, hoş bir limanı vardır. Yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuş olan bu kale, taştan yapılmış, dört köşeli, güzel, küçük bir kaledir. İçinde ancak yirmi kadar evcik bulunur. Bir câmii bulunup bunun dışında han, hamam, dükkân gibi bir bina yoktur. Ancak su sarnıçları, erzak anbarları ve cephâne mahzenleri olup kale dizdarı ile seksen kadar kale neferi bulunur. Bir kapısı olup kıble tarafına açılır. Kalenin varoşu aşağı kısımda, deniz kenarından alarkaca, bir sarp dere içinde kurulmuştur. Evleri kâgir olup hepsi de kiremit örtülüdür. Bir medrese, bir sıbyan mektebi, bır derviş tekkesi, câmii, mescidleri, bir tüccar hanı, bir hamamı ve yirmi aded de dükkân olup başka binadan eser yoktur.

Ağriboz kalesi adası körfezinin dışında, bir burunda kurulmuş olan bu varoş Ağriboz'dan buraya gelirken doğu tarafına düşer. Bu kısımda öyle sağnaklı rüzgâr eser ki insanı atının üzerinden tepesi üzere yıkıp, atı da yüzü üzere yıkar. Bazı zaman şiddetli rüzgâr ekinleri kökünden çıkarıp, binlerce yüksek ağacı dibinden devirir ve önüne gelen şeyleri denize döker.

Bu şehrin bütün rum kadınları donsuz gezdiklerinden rüzgâr estiği zaman fistanlarını açıp, ayıp yerleri görünmemesi için ferace ve fistanlarının eteklerinin uçlarına birkaç okka ağırlığında kurşun parçaları dikerler. Allah korusun bu sağnaklı rüzgâr kime rastgelirse yere kapatıp, insanı boğar. Buranın bu son derece şiddetli rüzgârından dolayı bazı tarihçiler bu kaleye (Kırmızı-Kızıl rüzgârlı hisar) derler. Bu kalenin beş mil karayeli tarafındaki bölgeye Kara ada derler. Gemilerin korkusuzca sığınabileceği güzel bir limandır. Buradan altı mil mesafedeki küçük adacığa Manitlo derler ki bunun karşısındaki limana da Manitlo limanı adı verilmiştir. Burada viran bir kilise vardır. Bu kilise tarafında gemiler demir bırakıp rahatlıkla yatarlar. Bu limanda tatlı sulu kayalar bulunur. Kızılhisar burnundan Atina şehri tarafında Ropuz burnuna varınca elli mil mesafededir. Kuzey tarafında Ezdin burnuna otuz mildir. Lâkin kuzey ile batının kerte karayelden tarafa yönelip Ezdin burnuna gidilir.

Garib bir hikâye: Sultan İkinci Selim zamanında Kılıç Ali Paşa, Kıbrıs'ta serdar-ı a'zam (baş kumandan) olan Kara Mustafa Paşa'ya yardım götürürken dört parça kadırgasiyle on parça kâfir kalyonları Uluc Ali Paşa'ya rast gelir. Bir gün, bir gece kâfirler ile büyük cenkler eder. Sonunda Ali Paşa biraz yenilgiye uğramış görünüp kaçar şekilde gelip bu Kızılhisar limanına girer. Tam demir atacak yerde iken kâfirler de arkasından kovarak buraya gelirler, Ali Paşa burada durmayıp hemen Ağriboz körfezine girip kale altında demir bırakıp, korkusuzca ve rahatca yatar. Kâfirler de on parça kalyon gemileriyle boğazın ağzına lenger bırakıp, Türk ne zaman çıkarsa benimdir deyip yatarlar. Aristo akıllı Ali Paşa hemen bir gecenin içinde dört parça kadırgasının levendlerini ve forsalarını kadırgalardan çıkarıp, Ağriboz kalesinin daha önce anlattığımız köprüsünün değirmen boğazından akan suyun iki tarafındaki kayaları külenkler ile kesip, üşürüp, kadırgalar geçecek kadar genişletip, gece yarısı kadırgaların yelkenlerini fora edip, kayaları kesip genişlettiği bu boğazdan kadırgaları öte tarafa Ropuz burnuna geçirir. Sonra Kızılhisar burnunu dolaşır ve seher vakti kâfirler gaflet uykusunda ve sarhoş olarak yatarlarken Ali Paşa dört parça kadırgasiyle kâfir gemileri içine girip Allah, Allah diyerek hücum ederek, kısa zamanda Allah'ın emri ile kılıç vurarak on parça kâfir gemisini ele geçirir. Kazandığı bu zaferden sonra İstanbul'a gelip, Selim Hân'ın huzurunda top, tüfek şenlikleri yapar. Bundan sonra da müstakilen üç tuğ ile kaptan paşa olur. Elde ettiği nice gazâ malları ile Tophâne'deki nurlu câmii yaptırmıştır. Ali Paşa'nın bu kayaları kestirdiği Değirmen boğazından gerektirdiğinde küreklerini çıkarıp kadırgaların geçmesi mümkündür.

Buradan kalkıp yine geriye Ağriboz'a dönüp bir günde (Yopnoz köyü menziline) geldik. Tamamen rum köyüdür. Buradan beş saat yıldız

rüzgârı tarafına gidip tekrar Ağriboz kalesine geldik. Burada bir gece misafir kaldık. Kapudan efendilerimiz, ayân ve ileri gelenlerle vedalaşıp ayrıldıktan sonra yine sözü edilen değirmenlerin bulunduğu boğaz köprüsünden geçip Rumeli toprağına ayak bastık. Askımnoz köyünü geçip iki saat ilerledik.

DOPUZ (ROPUZ) KAZASI MENZİLİ

Ağriboz toprağında nahiyedir. Sahilden bir mil alarka, kayalı bir sırt başında kurulmuş ikiyüz evli bir kâfir köyüdür. İstanbul'da Süleymâniye câmii yanında sâkin Defterdarzâde Mehmet Paşa'nın oğlu Ahmet Bey efendimizin serbest zeâmetidir. Bu köyde ibret verici, tasvirlerle dolu, nakışlı, sanat işli bir kilise vardır ki her bir tasviri görülmeğe değerdir.

Buradan da kalkıp güneye doğru, sarp dağlı ve taşlı yerleri iki saatte aşıp kefere köyü olan Mahunye köyünü geçtik. Kıbleye doğru dört saat çam ağaçlı, düz yerleri geçtik.

KEFSE KASABASI MENZİLİ

Atina kazasından ayrılma küçük bir kazadır. Pâyesi seksen akçe kazacıktır. İstanbul'da Haftancıbaşılar tarafından voyvodası hâkimidir. Pâdişh hâssıdır. Serdarı ve kethüdâ yeri Atina şehrindedir. Zira Atina çok yakın olup buradan görünür. Verimli, şenlikli bir ovada, İrem bağları içinde kurulmuş, üçyüz hâneli, kiremit örtülü güzel evlerden oluşmuş şirin bir kasabadır. Yarısı müslüman, yarısı kefere reâyâdır. Bir câmii, bir mescidi, bir medresesi, bir mektebi, bir tekkesi, bir hamamı, mükellef bir hanı, on aded dükkânı olup başka imâret binası yoktur. Bağlarında yetişen beyaz kirazı çok lezzetli olup, beğenilen meyvelerindendir. Etrafındaki dağı ve taşı tamamen zeytin ağaçları ile doludur. Buradan ayrılıp altı saat kıble tarafına gittik.

ESKİ BÜYÜK ŞEHİR HAKİMLER (FİLOZOFLAR) DİYARI ATİNA KALESİ

Rum lisanında tâ ile sâ harflerinin söylenişi birbirine yakın olduğundan rumlar bu şehre Asina derler. Bütün hristiyan tarihçileri ve kıbti milleti bu Atina şehrinin ilk olarak Hazret-i Süleyman Aleyhisselâm tarafından kurulmuş olduğunu söylerler. Belkıs Ana, Yemen diyarında (Saba padişahının kızı) iken bir gece onu gece giysileriyle getirip, nikahına aldıktan sonra Belkıs Ana cihanı gezip, dolaşıp, görmek istediğinde Hazret-i Süleymân rüzgâra emredip bütün malları ile Kudüs'ten kalkıp, havada uçarak önce Girid adasına gelirler. Burada İsfakya dağı üzerinde konaklayıp, Belkıs Ana yüksek, güzel bir kasır yaptırır. Bu-

radan ayrılıp, Rum tarafına geçip, bu Atina şehrinin bulunduğu yere gelip, seyir yeri denilen yerde İrem bağı misali büyük bir saray ve köşkler yaptırır. Sonra Hazret-i Süleyman da burayı imar edip geliştirir. Ondan sonra Melik Filakos bu şehri daha da geliştirmiştir. Bu Melik Filakos beşinci atada Hazret-i Süleyman'a ulaşır. Rum pâdişahlarından olup Selânik'i ve Kavala'yı da kurdurduktan sonra Rum, Acem ve Arab'ı hâkimiyeti altına alır. Filakos zamanında Büyük İskender dünyaya gelir. Filakos, İskender'i kumandan edip, yetiştirerek o da Cihana hükmeden bir pâdişah olur. İskender, bu Atina şehrini de imar edip son derece geliştirir. Atina şehrinde yedibin aded filozof toplanmış olduğundan bütün tarihçiler buraya (Eski Filozoflar - Hâkimler Şehri) adını vermişlerdir. Meşhur filozoflardan Pisagor, Bukrat, Sokrat, Filakos, Filasof, Rasatlis, Calinos, Eflâton, Batlamyus... bunlar arasındadır.

Elhâsıl bütün bilginler bu Atina şehrinin havasını beğenip, burayı kendilerine vatan edinmişlerdir. Bunlar fikir birliği yapıp, ecele derman aramışlarsa da bulamamışlar ama yüzbinlerce derde deva bulup, yüksek hesaplarla ve perhiz ile vücudlarına şifa bulup üçer, dörderyüz yıl yaşamışlardır. Ama Filozof Bukrat değil ecele çare bulmak, kendi derdine derman bulamayıp ishâlden ölmüştür. Bunun üzerine Eflâtun dünyadan el, etek çekip, hükemâ mezhebinden çıkıp, Hazretin dinini kabul edip, seyahat ederek Budin serhadlerinde Peçuy şehrine gelip, burada yerleşip sonunda o da bu kadar bilgi sahibi olduğu halde kendini ecele teslim etmiştir. Peçuy şehrinin Siget kapısı dışında bir ağaçlık yerde yatmaktadır. Ölüm döşeğinde iken «Ah benim İrem bağım Atina» diyerek vefat etmiştir. Zira bu Atina şehri öyle bir özenilen ve gönüllerde yatan şehir idi ki yeryüzünde ne kadar acâib ve garip sanat eseri şeyler var ise hepsi burada bulunur. Beyaz ham mermerden oyulmuş sanat eserleri, binlerce çeşit yaratığın garip tasvirleri, Avrupa yapısı heykelleri vardır ki görenler hayretler içinde kalıp, akılları başlarından gider. Zira bütün resimler sanki insana canlı imiş gibi bakarlar. Heykeller ise insana kimisi güler yüzle, kimisi ise kızgın şekilde bakarlar.

Elhâsıl gerek bu Atina şehrinde gerekse etrafındaki mesirelerde, Ejder limanında, Dürzi limanında, Koçbaşı adlı kilisede, Kefse kasabasında ve Mermerlikte olan acaib ve garip, ibret verici görülmeğe değer eserler yeryüzünde hiçbir yerde yoktur. Zira bu Yunan rum kavmi ilk defa Hazret-i Davud Aleyhisselâm zamanında rum ülkesinde çoğalarak mal ve mülk sahibi olduklarında ilk olarak yaptıkları büyük şehir Makedoniya şimdiki Filibe şehridir. Bundan sonra kurdukları şehir Bozanta'dır ki sonra ona Kastantiniye dediler, şimdi İstanbul denmektedir. Daha sonra rum kavmi, Rum denizinin Rumeli tarafınan kuzeybatı tarafındaki körfez denizin bitiminde bu Atina şehrini kurdular. Sonra İstanbul şehrinin sahibi Kostantin burayı daha da geliştirmiştir. Onun

askerleri burada hükmetmişlerdir. İşte bilginler diyarı olan bu şehir 1700 yıllık eski ve büyük bir şehirdir. Yüzlerce hükümdârın eline geçmiş bir diyar olup içinde nice hükümdarlar taht kurmuş, İspanya elinden Venedik eline girmiştir. Nihayet bizzat Ebulfeth Sultan Mehmet Hân'ın fethiyle Osmanlı idaresine girmiştir. Halen Rumeli toprağında, Kapudan Paşa yönetimindedir. Mekke ve Medine vakfı olup Kızlar Ağası nezâretinde Pâdişah hâssıdır. Üçyüz akçe pâyesiyle kadılıktır. Müftisi, nakîbüleşrâfı, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, Dârüssââde Ağası tarafından vâlisi ellibin kuruş gelir sağlar. Kalenin dizdar ağası, yüzelli aded neferi, muhtesib ağası, bâcdâr ağası, harac ağası, emin ağası, şehir kethüdâsı, mimar ağası, şehir subaşısı ve rumlar için bir patrikhânesi vardır. Bunlardan başka idarecileri yoktur.

Atina kalesinin şekli ve yapısı: Geniş bir sahra ortasında, havalesiz, yalçın bir kızıl kaya üzerinde, doğudan batıya dolayınca yuvarlak şekilde yapılmış eski bir yapıdır. Benzeri yeryüzünde bulunmayan sağlam ve dayanıklı bir kaledir. Kalenin yerden kayasının tepesine kadar yüksekliği tam yüz arşındır. Kale duvarlarının her bir taşı fil cüssesi ve hamam kubbesi büyüklüğünde olup yontma, parlak ham mermer taşlardır. Kalenin mimarı burayı yaparken bütün ustalığını ve hünerini göstererek bu taşları birbirine geçme olarak yapmıştır ki asla kireç ve harç kullanmamıştır. Bu kalenin dört bir tarafından fethedilmesi asla mümkün değildir. Zira bir tarafından lağım ve metris kazılması imkânsızdır. Kalenin yerli kayasından yukarıya taş binasının yüksekliği elli arşındır. Beden duvarının üzerinden çevre uzunluğu tam üçbin adımdır. Kalenin etrafında hiç hendeği yoktur. Zira her tarafı kesme kayadan gayya kuyusu gibi derindedir. Sadece batı tarafına bakan üç aded demir kapısı vardır. Kapılar birbirinden geçme olup her birinin arası ellişer adımdır. Kale içinde üçyüz aded, baştanbaşa kiremit örtülü, herbiri kale gibi, taş yapı hanedânlar vardır. Ama bahçeleri yoktur. Bütün evlerin pencerelerinden, balkonlarından ve sofalarından sahranın bağ ve bahçeleri olduğu gibi görünmektedir. Kalenin tâ kâfir zamanından kanallar ile getirilip akıtılan hayat suları varmış, ama şimdi suyu olmadığından bütün evlerin dam ve oluklarından akan yağmur suları sarnıçlarda toplanmaktadır. Bu sarnıç suları temmuz ayında dahi buz parçası gibi soğuk olur. Kale halkı hep bu suları kullanırlar. Nice kimseler aşağı varoş şehrinin tatlı su kuyularından getirdikleri suları içerler.

Selâtîn camiler: Kale içinde bir câmi vardır. Ama bu cihanı gezip, dolaşıp, gören gezginlerce meşhur olup tanınan ibret verici görülmeğe değer nurlu câmi kalenin tam ortasında yapılmıştır. Uzunluğu ikiyüzelli ayaktır. Genişliği seksen ayaktır. İçinde bulunan altmış aded beyaz mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Birbiri üzerine oturtulmuş, yuvarlak

ibret verici yüksek sütunlardır. Ayrıca câmiin etrafında sütunlar üzerinde yapılmış birer sofa da vardır ki böylece câmi çepeçevre iki kat durumundadır. Mihrab ile minber arasındaki dört aded sütun kırmızı, somaki mermerdendir. Herbir sütun öyle işli ve parlak mermerlerdir ki insan baktığı zaman kendi yüzünün rengini görür. Bu sütunlar üzerinde kıble olan yerde saf öd ağacından oymalı olarak yapılmış yüksek bir kubbe vardır ki insan gördüğünde aklı başından gider. Bu öd ağacından yapılma kubbede Filozof Eflâtun tarafından asılmış bir kandil bulunmaktadır. Camiin gün doğusu tarafındaki duvarda kâğıd gibi incecik ateş taşları konmuş. Güneşin sıcaklığından bu taşlar kızıp câmi içindeki mum kandillerini kızdırıp, neft ile karıştırılmış fitiller yapıp câmiin içini aydınlatırmış. Bütün kefereler buna tılsım gözü ile bakıp, inanıp kudret nuru kandili derlermiş.

Emeviler zamanında Sultan Mansur batıdan bin parça gemi ile Girid ve Sicilya adalariyle bu Atina kalesini fethedip bu câmideki anlattığımız kandilleri ve birçok değerli eşyaları almış, sadece kubbenin öd ağacından olduğunu bilmediğinden almamıştır. Şimdiki halde dahi kimse bilmez. Halen bizim minbere bitişik dört aded zümrüt benzeri somaki direkler varki içlerinde çeşitli acaib şekiller ve garip çiçekler görülür. Evvelce dört aded kırmızı somaki ve dört aded bu yeşil somakiden başka cami içinde altmış aded altlı ve üstlü beyaz mermer sütunlar olup hepsi de sanat işli sütunlarmış. Sözünü ettiğimiz o dört aded yeşil somaki direklerin sol tarafındaki direklere bitişik altı aded küçük direkcikler üzerinde usta mühendis, beyaz ham mermerden Eflâtun için öyle bir kürsi yapmış ki mimarî ilmine sahip kimseler ibret gözüyle bakıp inceleseler gözleri parıldayıp, akılları başlarından gider. Bu altı aded küçük sütunlar üzerinde altı aded de küçük kemercikler yapılmış ve uçları birbirine bitişip küçük bir kubbecik teşkil ederler. Eflâtun o küçük kubbecik üzerinde oturup, halka vaaz ve nasihat edermiş.

Anlattığımız bu kubbenin tam ortasında göbek (köpük) gibi beyaz mermerden bir resim yapılmıştır ki bu ibret verici, görülmeğe değer ayrı bir mermer sanat eseridir. Kürsünün üstünde, kürsüyü çevreleyen, saf servi ağacından oyulmuş parmaklık yapılmıştır. Câmiin tabanı beyaz, dört köşe mermerlerle döşelidir. Her taşın parçası enine ve boyuna beşer arşındır. Her biri öyle parlaktır ki insan yüzünün rengini görür. Câmiin üç kat kıble kapısı vardır. Dış kapı ile orta kapı arasında camie girildiği zaman sol tarafta beyaz mermerden yapılmış, nakışlı bir kadeh vardır ki içine beş adam sığar. Camiin yapıldığı sırada inşaatında çalışan ırgatlara (işçilere) o kadeh ile birer kadeh şarap verilirmiş. Halen o kadeh iki at sakası su alır. O asrın adamları ne kadar yüksek boylu imişler ki iki at kırbası su alan kadehten su gibi şarap içerlermiş. Sonradan mermer ustası bu kadehi bir daha kazıyıp, işleyip, musluk tak-

mıştır ki şimdi ondan abdest tazelerler. Orta kapı arasında kalan tavan ince telden, Fahri Çelebi oyması olarak işli bir tavandır. Bu orta kapının yüksekliği tam yirmi arşındır. Servi ağacından yapılma tahta kanatlıdır. Daha önceleri kefere zamanında bu kapılar cevâhir ve altın yaldızla işlenmiş imiş. Halen cevahir yerleri görülmektedir. Câmiin içindeki iç kapıda erganon ve nâkus çalınacak, ibret verici bir mahfel vardır. Bunun kemerlerinin tam ortasındaki kemere öksüz kemer derler, asılı durur. Tek bir kemer olup bir direk üzerinde durur. İnsan gördüğü zaman akılllara sığmayıp, şaşkına döner. Bu kemer ve sütun üzerinde bir mum durur imiş. Karanlık olunca bütün papaz, keşiş ve patrikler o mumun ışığında İncil ve diğer kitapları okurlar imiş. Ama bu eski ibâdet yeri olan câmiin üzeri yüksek, kâgir kubbeler ile örtülü değildir.

Muhammed bin İshak'ın yazdığına göre Hazret-i İsâ Aleyhisselâmdan altıyüz yıl sonra Hazret-i Muhammed Mustafa'nın doğumu gecesi Bağdad'ta Kisrâ takı yıkılıp, Irak'ta Nemrud'un ateşi sönüp, Bozantı'da Büyük Ayasofya'nın kubbesinin, Selânik'teki Ayasofya kubbesinin yıkıldığında bu Atina kilisesinin de kubbesi tamamen yıkılmıştır. Sonradan kaç kere yapılmaya çalışılmış ise de kubbe tutturulamamış olduğundan İstanbul tekfuru bu kubbenin yerine yüksek tâklar yaptırmıştır. Mevcut kemerler üzerine uzun servi ağaçlarından kirişler atılıp, bu kirişler üzerine de yine serviden taban direkleri ve üzerine de yine serviden tahtalar döşenmiştir. Tamamen servi ağacından tahtalar ile ibret verici, nakışlı, altın yaldızlı, akıllara durgunluk veren bir sanat eseridir. Bütün bu ağaçların güzel kokularından câmi içinde bulunan cemaatin dimağları kokulanır. Bu nakışlı servi tahtalarının da üstü horasan, kireç, cibs, alçı ile yapıştırılmış beyaz ham mermer döşelidir. Kurşun kaplı kubbe değildir ama mermerlerin her parçası küçük bir halı ve kilim kadar vardır. Kurşundan daha güzel, hoş, parlak, billur gibi mermerlerdir. Güneş ışıkları vurduğunda Necef Moran billurları gibi ışıklar saçarlar. Bu satıhlarda döşeli olan mermerleri mermer ustası bir çeşit incecik tahta gibi biçmiş ki her bir parçası tavan tahtası gibi ince olup câmi üzerine asla ağırlık yapmaz. Ayrıca yağmur sularının akması için yollar yapılmış olup su birikmesi olmaz. Câmiin kıble tarafındaki mihrab sofasının altı ayak taş merdiveni olup, sofa ise altı aded sütun üzerine oturtulmuş büyük bir sofadır. Bu sofanın etrafı kapalı olup akan yağmur suları buraya biriktiğinden burası aynı zamanda su sarnıcıdır. Buraya dolan yağmur suları gayet temiz olup câmi içinde bulunan cemaat bu sudan içerek susuzluklarını giderirler. Bu su sarnıcı olan kıble sofası üstünde kâgir bir yarım kubbe vardır. Câmi içi gibi ağaç kirişler ile yapılmış kubbe değildir. Ama bunun da üstü kurşun ile kaplı olmayıp kilimler büyüklüğünde beyaz mermer parçaları ile döşelidir. Bu

kubbenin içi saf altın yaldız ile kaplıdır. Süslü, nakışlı, lâciverd, kırmızı... boyalar ile boyanmıştır.

Kıble kapısının içine ve dışına dikkatle baktığımda çeşitli kıymetli taşlardan kakma işlemeler yapılmış, göz alıcı, ibret verici, bir yapıdır. Bu camide bulunan yüksek sütunların benzeri ancak İstanbul'da Ayasofya ve Süleymâniye câmilerinde vardır. Minber ve mihrabın yapılışındaki sanat güzelliğini anlatmakta lisan âciz kalır ve kalemler kırılır. Câmiin duvarlarının yüzünde bulunan beyaz mermer taşların her biri fil cüssesi kadar büyüktür. Garip bir hikmettir ki bir insan mimarî ilminde ne kadar üstün olursa olsun bu taşların birbirine uyumlarını fark edemez. Sanki kırk arşın yüksekliğinde tek bir parça duvardır. Üzerlerinde ufacık bir sinekcik dahi uçsa farkedilir. Özellikle cemâatin yüzlerinin renkleri, bütün rükû ve secde edişleri olduğu gibi görülebilir. Diğer bir sanat özelliği de şudur ki duvarlarında asla kireç, cibs ve horasan yoktur. Baştanbaşa kurşun ve demir kenedlerle tutturulmuştur. Câmiin dış avlusunun dört bir yanında altmış aded beyaz, yüksek, ibret verici sütunlar vardır ki her birinin yüksekliği yirmibeşer arşındır. Ama câmi içindeki gibi yekpâre sütunlar değildirler. Fakat ne kadar dikkat edersek edelim bu sütunların da birleştirildikleri yerleri göremeyiz. Sanki tek parça direklerdir. Zira oluklu ve burmalı şekilde yapılmış sanat eserleridir. Bu altmış aded sütun câmiin etrafına eşit aralıklarla ve tertip üzere dizilmişlerdir.

Bunlardan başka diğer çeşitli sütunlar ve bu sütunların üzerlerinde çeşit, çeşit, resim ve heykeller vardır ki bunları teker teker anlatmaya kalksak, müsveddelerimiz çoğalır ve seyahatimiz yarıda kalır. İnsan aklının eremiyeceği ancak Aristo akıllı kişilerin yapabileceği, insan oğlunun kerâmetidir deyip, baş eğip susmak gerek. Zira bütün resimler ve heykeller o kadar ustaca yapılmış şeyler ki sanki canlı olup insana bakıyorlarmış gibidirler. Sözün kısası, Cenâb-ı Rabbülâlemin bu yeryüzünde ne kadar çeşit canlı yaratmış ise sanki bu câmiin etrâfındaki sütunlarda duvarlarda hepsinin mermerden yapılmış şekil ve heykelleri vardır. Korkunç ve kötü çehreli dev, cin ve şeytan, zebâniler ile periler, melekler, ejderhâlar, büyükbaş hayvanlar, deccal, yılan, çıyan, akreb, kaplumbağa, timsah, deniz hayvanları, sıçan, kedi, arslan, kaplan, pars, yaban öküzü, daha binlerce çeşit hayvan, Cebrail, Azrâil, İsrâfil, Mikâil, arş ve kürsî, sırat köprüsü, cennet, cehennem, A'râf meydanı, Hesap meydanında toplanmış bütün yaratıklar, cennetlikleri cennete, cehennemlikleri cehenneme götürenleri cennete gidenleri şenlik yaparak, cehenneme gidenleri azap içinde giderlerken, cennetlikleri cennet içinde huriler ile bağlar içinde içip eğlenirlerken, cehennemde ise ateşte yananları zebânilerin vurduklarını anlatan çeşitli şekillerde resimleri ya-

pıp kazmışlar. Elhâsıl bu câmiin avlusu duvarlarında cennet resmini görenleri safa ederler ve cehennem resmini görenler hayrette kalıp korkuya kapılıp, dehşete düşerler. Bir insan bu Atina şehrine varıp yakından bunları görmedikçe buranın eski zamanda nasıl bir şehir olduğunu bilemezler. Zira anlatmakla tanıtılamaz. Zira işitmek görmek gibi değildir.

Ben hakir, binelli tarihinden beri yeryüzünün dört bir yanını seyahat etmekteyim ki Atina şehrinde, Firengistan'ın Roma şehrinde, Macaristan'ın Ustorgon kalesinde, Bec şehrinde ve Felemenk'in Amsterdam şehirlerinde olan ibret verici eserleri bir yerde görmedim. Ama bu Atina Câmii içinde ve avlusunda gördüğüm eserleri sözünü ettiğim yerler de dahi görmedim. Bu şehri gelip görmeyen gezginler dünyayı gezip, gördüm demesinler. Fakat hükümdar Arap sultanı melik Mansur bu vilâyeti fethettiğinde bu câmiin bütün kapı ve duvarlarında bulunan resimlerin cevâhir gözlerini çıkarıp kör etmiş ve bütün kıymetli mücevher kandilleri, değerli şamdanları, mumları, meşaleleri alıp, yağma edip, dış avludaki kubbelerin yakut mücevherlerini alıp, avluyu ateşe verip gitmiş. Ateşten bozulan yerler halen durmaktadır. Ama yine bugün yeryüzünde böyle nurlu, aydınlık bir câmi yoktur. Zira bu câmie nice defa girsen bir girişte dahi nice büyüklerin, birçok ibret verici sanat eserleri görmek mümkündür. Sonsuza kadar böyle ibadet yeri olarak kalması nasib ola.

Bu câmiin aşağı tarafında, kale kapısının iç yüzünde bütün tabib, hekim ve cerrahların dershâneleri vardır. Buranın dahi kapı ve duvarlarında bulunan revzenleri hepsi ham, beyaz mermerdendir. Fetihten sonra bu ibret verici dershânenin içine Osmanlılar siyah barut koyup cephânelik yapmışlar. Allah'ın hikmeti, bir gün yıldırım isâbet edip, dershânenin bazı yerlerini yıkmıştır. Şimdi burası kervansaray olarak kullanılmaktadır. Bu binanın iki kapısıınn arası tophânedir. Burada birkaç aded büyük top bulunur. Bir de mescidi vardır ki kale kapısını bekleyen bekçiler bu mescidde ibadet ederler. Bu kapıdan yüz adım aşağı gidildiğinde Hüseyin Efendi Tekkesi vardır. Halvetî tarikatindendir. Türbesi kapısının üzerinde tarihi yazılıdır.

Kalenin varoşu: Kalenin aşağı, kuzey tarafına inildiğinde poyraz ve yıldız tarafına kurulmuş, İrem bağından iz verir şirin bir şehirdir. Üç aded müslüman mahallesidir ki üç aded de câmii vardır. Anlatılan iç kale câmii ile hepsi dört mihrab olur. Hacı Ali câmii ile diğer iki câmi üçü de kâgir, kubbeli ve kiremit örtülü câmilerdir. Bu şehirde aslâ kurşun örtülü bina yoktur. Hepsi yedi aded mahalle mescidi vardır. Medresesi bir adeddir. Üç aded sıbyan mektebi, iki aded derviş tekkesi, üç aded hamam olup Bey hamamı, Hacı Ali hamamı ve Âbid efendi hamamı havası güzel hamamlardır. İki aded tüccar hanı, yüzbeş aded dük-

kân olup bezestanı yoktur. Her çeşit kıymetli giyecekler ve ender mallar bulunur. Şehrin yedibin aded kiremit örtülü, kale misali, mazgallı ve bedenli, sağlam evleri var. Toprak örtülü, çamur duvarlı ve ağaçtan yapılma ev hiç yoktur. Hepsi horasan ve kireç ile taş duvarlardan yapılmış, güzel evlerdir. Bütün evlerde sarnıç suları bulunur. Evlerin damlarından akan bütün yağmur suları oluklar ile sarnıçlara akar. Evlerin çoğu bahçelidirler. Sokakları temiz ve kumsaldır. Asla çamur olmaz. Kaldırım hiç yoktur. Kayıtlarda dörtbin kefere yazılı isede onbini aşkındır. Sanki Malta şehrine benzer. Müslümanlara söz söyletmezler. Onun için müslümanların bu şehirde itibarları yoktur. Zira kefereleri son derece zengin tüccarlardır. Firengistanda çoğunun ortakları vardır.

Kefere halkının ihtiyarları ve hekimleri siyah ipekten elbise, başlarına da kadife şapka giyerler. Gençleri başlarına kırmızı fes, sırtlarına renkli çuka yelekler, bellerine renkli ipek kuşaklar veya ipek kemerler kuşanıp, ayaklarına siyah tomak, siyah veya kırmızı pabuç giyerler. Kadınları renkli fisdanlar giyip başlarına terpuşlar sarıp yüzleri açık gezerler. Ama bu şehirde gündüzleri çarşı, pazar ve sokaklarda asla kadın ve genç kızların gezindikleri görülmez. Ne zaman ki güneş batar, karanlık olur, bütün kadınlar sabaha kadar misafirliklere, hamamlara gidip zevk safa ederler. Bir çeşit kefere kadınları vardır ki başlarına tavus kuşu gibi renkli garip örtüler giyip gezerler. Reâyâ kefereleri başlarına frenk kalpağı gibi manlifke giyerler. Sırtlarına da çeşitli aba ve kebe giyinirler.

Şehirde üçyüz aded küçük, büyük kilise vardır. Bunlarda üçbin aded patrik, keşiş ve râhib bulunur.

Kefere zamanında şehir içinde yüzonsekiz yerde çeşme varmış. Her evde de akar su bulunurmuş. Şimdiki halde yolları bozulmuş olup çeşme yerleri susuz olarak durmaktadır. Ama bütün evlerde su kuyuları bulunmaktadır.

Bu Atina şehrinin gündoğusu tarafında Belkıs tahtı denilen bir yer vardır. Hazret-i Süleymân nebî aleyhisselâm devlere fermân edip yaptırmıştır. Eğer bunun da yapılış şeklini, kubbelerini, tâklarını, sütunlarını ayrı ayrı anlatmaya kalksak ayrı bir kitap olur. Şimdiki halde Atina şehrinin namazgâhıdır. Yağmur duası için ve bayram namazlarında müslüman kalmayıp, sadece kefereler kalırlar. Burası da görülmeğe değer, üstü açık, yüksek sütunları olan büyük bir saraydır.

Şehir içinde, Isfala kapısı denilen yerde bir saray daha vardır ki, bu da büyük, anlatılmakla bitmez, güzel, sağlam yapılı bir saray imiş, şimdiki halde köhne haldedir. Ayrıca Uzun kilise denilen, büyüleyici bir yapı ve seyir yeri var ki bunu da diller ile anlatmak mümkün değildir.

Eski câmi yakınında, bütün bilginlerin toplandıkları ilim yeri vardır ki buraya Eflâtun çadırı derler. Sekiz rüzgâra karşı, sekiz köşeli yekpâre taştan yapılmış ibret verici bir çadırdır. Bu çadırın her köşesinde birer insan resmi yapılmıştır. Bu resimler de yekpâre, beyaz mermerden yapılmıştır. Bu insan resimlerinin her birinin elinde bir rüzgâr işâreti âleti bulunmaktadır. Bu sekiz resmin dördü erkek, dördü de kadın resmidir. Poyraz, yıldız, karayel ve gündoğu rüzgârları erkek, lodos, batı, inbatı ve keşişleme rüzgârları da kadın resmi olarak yapılmıştır. Her biri birer rüzgârın estiği tarafa doğru dönük dururlar. Bu çadır kubbesinin içi oniki burç üzerine oturtulmuş beyaz mermerden yapılma kubbedir. Burçlar sırasiyle Kuzu, öküz, ikizler, yengeç, arslan, başak, terazi, akreb, oğlak, kova, balık burçlarıdır. Herbir burcun altında o burcun mevsimi ile ilgili birer beyit yazılı olup, yine bu burçlara yedi gezegen yıldızın ve diğer birçok yıldızın etkileri asılı olarak gösterilmiştir. Bu çadır şeklindeki kubbe içinde bir kabir vardır. Yunanlı Filokos burada yatmaktadır. Onun için bütün rum kefereleri buraya saygı gösterip belirli günlerde ziyaret etmektedirler. Bu kabirin başı ve ayağı ucunda yunanca tarihi yazılıdır. Yine bu mermer çadır kubbe üzerinde ince bir mil vardır. Büyük bilginler zamanında o mil üzerine İskender'in aynası benzeri bir dünya aynası varmış. Her ne taraftan bu şehir üzerine bir düşman hareket etse o dünya aynasında hareket eden düşmanın bütün askerleri ve kumandanları görünür imiş. Halen yeri durmaktadır. Ama aynası yoktur. O zamanda bu şehir içinde toplanmış olan bilginler birer çeşit ibret verici garip tılsımlar ve birer acâib eserler yaptırmışlar. Bu şehirde tâun hastalığı yılan, çıyan, akrep, leylek, karga, pire, bit, tahta biti, sivri sinek ve kara sinek olmazmış. Elhâsıl, bir yıl üçyüzaltmışaltı gündür, gün başına birer çeşit tılsım karada ve birer çeşit de denizde tılsım asmışlar. Ne zaman ki Hazret-i Risâletpenâh efendimiz dünyaya geldiklerinde bu tılsımlar etkileri kalmayıp, her biri yerle bir olmuş ve amelleri bâtıl olmuştur. Halen nice tılsımların yerleri görülmektedir. Şimdi yine bu şehirde yılan, çıyan, sivrisinek, leylek, akrep... olmaz. Geldiklerinde burada kalmazlar, eğer çok dururlarsa fazla yaşamazlar. Bu çadır kubbe içine insan girdiğinde hemen o saat gönlü bulanıp, istifra eder, parça, parça safra, balgam... gibi şeyleri çıkarır. Zira kubbenin bir tarafında Yemen şapı ve bir yanında lâciverd renginde göztaşı vardır. Onların kokularından insan kusup, sıtma hastalığından kurtulur.

Bu çadır kubbenin dışında bulunan sekiz rüzgâra karşılık, büyük bilginlerden birisi gök bilimi (Astronomi) ne göre çeyrek dâire ile bir zaman âleti koymuştur. Yeryüzünde böyle bir âleti ne Hâkim Biemrillâh, ne Ali Kuşçu... hiçbir bilgin yapamamışlardır. Elhâsıl ibret verici, yüksek bir kubbedir.

Atina kalesinin havalesi olan kayanın altında öyle mağaralar var ki,

her birinde çeşit, çeşit kubbeler, saraylar, ibâdet yerleri bulunur. Bunlardan geçmiş büyük bilginlerden Stalis, Bukrat, Psiagors, Calinus, Flikos, Batlimus, Mihan, Mihail ve Eflâtun gibi bilginlerin de odaları bulunmaktadır. Hangi bir mağara odaya girsen içlerindeki çeşitli kokulardan insanın dimağı kokulanır. Bazı mağara sahipleri kimya üzerine çalıştıklarından mağaralarında kibrit, zırnıh ve zâbak madenleri kokar. O zamanda bu şehre gelen bilginlerin bu mağaralarda oturup, ders yapıp, birbirleriyle ilmî görüşmelerde bulunup, nice ilimlere sahip olmuşlardır. Onun için nice tarihçiler bu Atina şehrine ortaklar ve komşular şehri derler. O asırda öyle bilginler varmış ki Bağdad'daki bilgin ile bu Atina'daki bilginler birbirleriyle vasıtasız olarak gece, gündüz görüşüp konuşurlarmış. Bu da acâip ve garip bir durumdur ki Bağdad ile bu Atina şehri arasında denizden ayrı olarak beş aylık kara yolu mesafe vardır. Ve o zamanlarda bu Atina şehri o kadar ma'mûr imiş iki şehirden güney tarafa deniz kenarında Ejder limanına varınca iki saatlik yerde kat kat üstüne kâşâne gibi bağ ve bahçeli saraylar varmış. Ayrıca binlerce dükkân olup ibret verici, görülmeğe değer bir yermiş. Halâ yüzlercesinin kalıntıları yer yer görülmektedir. Bir tarafı iki saatlik yere Tadlı dağına, diğer bir tarafı da kuzeyde Kefse kasabasına varırmış. Bu Kefse Kasabası Atina şehrinden ayrılıp kalmıştır ki hâlâ arasında binlerce bağlar bulunmaktadır. Elhâsıl bu şehri bir insan yaya olarak üç günde devredermiş. Bir mektubu elden ele verip tâ Ağriboz'a, İstifye ve Gördüs şehirlerine ulaştırırlarmış. Hâlen bu şehirden tâ Ejder limanına varınca baştanbaşa bağ ve bostanların içlerinde yüzbinlerce imâret eserlerden kubbeler ve Kisrâ tâkları vardır.

Ejder Limanı: Şehrin güney tarafında, iki saat uzaklıkta, Akdeniz'in sahil körfezinin nihayetindedir. Umman denizi, Okyanus denizi ve Mulgan denizi denizcilerince ve gemicilerince meşhur bir limandır. Limanın başındaki iskele başındaki büyük hân binası dibinde iki adam boyu kadar yüksekliğinde, mermerden bir kürsî üzerinde oturmuş ve ağzını güney taraftaki denize açmış bir arslan heykeli vardır ki şu yeryüzünde ne bir benzeri daha vardır, ne de yapılabilir. Bu arslan heykelinin başı hamam kubbesi kadar olup, ayaklarını deniz kenarına dayayıp, kıçı üzerine çömelip, oturmuştur. Sanki denizde bulunan gemilere gözcülük eder. Heybetli, acaip ve garip, ejderha suratlı büyük bir arslan heykeli olduğundan bu limana ejder limanı derler. Liman, üçyüz parça gemi alır. Çanak gibi, yuvarlak bir kapılı bir limandır. Beş çeşit rüzgârdan emin olup, çok iyi demir tutar, yataklı bir limandır. Canpoladzâde Mustafa Paşa, Kaptan-ı Deryâ paşası iken bu limanda donanma-ı hümâyûn gemileriyle demir atmış olarak, liman ağzında kale benzeri bir mendirek inşa ettirirken bu arslanı da çeşitli renklerle boyatıp, süslemiştir. Sonra Sultan Dördüncü Murat, Canpoladzâde Mustafa Paşayı İstanbul'a çağır-

dığında bu mendirekin inşaatı da yarıda kalır. Bu kale tamamlanmış olsaydı bu Ejder Limanı hakikaten yedi başlı bir ejder, korkulu ve amansız bir liman olurdu. Lâkin limanın kenarlarında suyu yoktur. Yakınlarındaki bağlarında hayat suları çoktur. Ben bu arslan heykeline dikkatle baktığımda kefere zamanında bunun çeşme olduğunu gördüm. Zira kıçı üzere oturup, ağzını havaya açıp durduğundan ve önayakları önünde büyük bir havuz bulunduğundan bunun bir çeşme olduğu anlaşılmaktadır. Ağzından insan gövdesi kadar su akıtıp, havuza döküldüğünde bütün gemiciler burada sulanırlarmış.

Bu suyun kaynağı Atina şehrinin doğu tarafında iki saat uzaklıkta, Deli dağ denilen yüksek bir dağdan çıkmaktadır. Buradan künkler ile getirilen bu su arslan ağzından akıtılırmış. Suyun gelen yerleri ve yolları halen görülmektedir.

Deli Dağı, yetişen ürünler, hayvanlar: Atina şehrinin iki saat uzaklığında Rum, Arap ve Acem'de Deli dağ diye söylenen yüksek bir dağdır. Ağriboz körfezi, Mora adası körfezi, İnebahtı körfezi buradan birer haliç gibi görünmektedirler. Bu yüksek dağda olan hububât, nebâbât ve faydalı bitkiler hiçbir yaylada yoktur. Bahar mevsiminde bu yüksek dağın tepelerine çıkan kimselerin dimağları, sünbül, menekşe, misk, nergis, reyhan, ful, şakâyık ve lâle gibi nice çiçeklerin ve otların kokularından kokulanırlar. Eski zamanda bütün dünyanın tabib, hekim ve cerrahlarının bu Atina şehrini mesken edinmelerinin asıl sebebinin bu yüksek dağdaki devalı otların bulunmasındandır. Bu şehir İspanya kralı elinde iken bütün vilâyetlerden hekimler ve tabibler bu dağa gelip topladıkları devalı bitkiler için verdikleri gümrükten yüzbin altın elde edilirmiş. Halen yine yüzlerce yük devalı bitkiler toplanıp Avrupa ülkelerine götürülmektedir ama hiç gümrük vermemektedirler.

Acâib manastırlar: Adı geçen Deli Dağın eteğinde ibret verici, eski bir manastır vardır. Bütün Avrupa ülkelerinde Koçbaşı manastırı diye meşhurdur. Su, hava yapısı bakımından yeryüzünde benzeri yoktur. Nice yüzbin hekim ve bilginler öldüklerinde kendilerinin buraya gömülmeleri için vasiyet ederler. Zira cesetleri asla çürümeden, beyaz ve taptaze olarak mağaralar içinde yatarlar. Bu mağaralara bilginler ve hekimler tılsım ettiklerinden buralarda yılan, çıyan, akrep, karınca ve diğer zararlı şeyler olmaz. Onun için cesetleri çürümez. hatta kokmazlar. Vücudun bütün azaları yerli yerinde durur. Bu kiliseyi Hazret-i İsâ'nın havarilerinden Şem'ûn Safâ gelip yaptırmıştır. Üçyüzden fazla papaz, keşiş, patrik v.b. vardır. Yahudiden başka buraya ne kadar yaratık gelse can ve başla hizmet edip, kuş südü, arslan südü getirip, yedirip, içirip, kondurup, göçürürler. Bu kilisenin etrafındaki dağlara ve bayırlara yağmur yağdığında bu yerlerde bulunan yüzbinlerce çeşit nebâtâtın koku-

larından insanın dimağları kokulanır. Onun için Koçbaşı manastırının balı meşhurdur. Hazret-i Şem'ûn Safa, balının arılarına dua edip, bu güne kadar bu bal arıları azalmamış ve dünyayı arı tutmuştur. Zira Şem'un, balı çok sevdiklerinden kendileri arı kovanları beslerlermiş. Bir acaip ve garip neftî renginde balı olur ki bir fincan bala kırk fincan su konulsa son derece lezzetli şerbet olur. Bu derece kuvvetli baldır.

Allah'ın hikmeti şundadır ki, balın kovan sepeti içinde oluşan bal, koçbaşı gibi boynuzlu, kaşlı, gözlü, ağızlı, burunlu, kulaklı şirin bir petek balı olur. Her sepette onar, onbeşer ve yirmişer kıyye bal olur Balın şekli koç kellesi gibi olduğundan beğenilen şeyler arasında koçbaşı diye meşhurdur. Balın kokusu misk ve amber gibi olduğundan yiyenin dimağı kokulanır. Bu kilisede her gelen ve gidene nefis nimetler bolca ikram edilmektedir.

Şehrin diğer tamamlayıcı külliyeleri: Bu Atina kazası gibi küçük bir kazada toplam binbir aded küçük, büyük kilise ve manastırlar vardır. Hepsinde de beşer, onar, yirmişer aded tapındıkları putları bulunur. Herbir kilisenin ayrı ayrı isimleri vardır ama bu Koçbaşı manastırı rum keferelerinin başta gelen kiliseleridir. Buraya son derece saygı gösterirler ve itibar ederler. Hatta bütün Avrupa ve diğer hristiyan ülkelerinden buraya ziyaretçiler gelir.

Bu Koçbaşı kilisesinin iki saat doğusunda, kayalı dağlar ve sarp yollar sonunda, meşe ormanları ve bağlar içinde bulunan meşhur keşişhâneyi yani Mendel manastırını da Hazret-i İsâ Allah'ın emri ile göğe çıktığında oniki aded havarilerinin etrafa dağılmasiyle biri buraya gelerek bu Mendel Manastırını inşa ettirmiştir. Beşyüzden fazla rahibleri bulunur. Buraya da bütün hristiyan ülkelerinden ziyaretçiler gelirler. Bin atlı gelse hepsine de hoş geldiniz deyip, ikramda bulunurlar. Ama yahudi varsa sabahleyin ölüsü kapkara yanmış olarak bulunur. Acaip bir hikmettir. Bu kilisede o kadar sevimli ve örtülü papaz oğlanlar vardır ki dil ile anlatılamaz. Buranın dağlarında binlerce koyun, kuzu, keçi, sığır, at ve katırlar çobansız olarak sürü, sürü dolaşırlar. Bağ ve bahçeler dünyayı tutmuştur. İstanbul'da Eminönü'nde yapılmış olan Valide câmiine bu kilise hâss kaydedilmiş olup bostancıbaşı tarafından tayin edilen bir haseki ziyafet evi için Vakıf'a bin kıyye bal toplar. Eğer bu Mendel manastırının yapılış tarzını, havasını, içinde bulunan sanat eserlerinden ibret verici kandilleri, şamdanları v.b. eserleri anlatmış olsak uzun bir tomar olur. Zira bu eşsiz manastırın anlatılmasında dil âciz kalır.

Bu manastırı da seyredip gördükten sonra buradan yukarıda, yüksek bir dağın içinde tamamen mermer olan kısmında, Hazret-i Süleyman Nebî Aleyhisselâmın Belkıs Ana için yaptırdığı büyük kasrın kalıntıları halen görülmektedir. Buradan Akdeniz içinde bulunan bütün adalar

seyredilir. Atina şehrinde hernekadar bina eserler var ise hepsinde kullanılan mermer sütunlar ve ağaçların kesildiği yerleri bellidir. Halen de nice dağcılar burada mermer kesmededirler. Burada cehennem kuyusu gibi derin bir büyük mağara vardır. Papazlar balmumları yakıp, hepimiz yüklerimizi bırakıp, daracık kayalar arasından tepe aşağı delikten deliğe inip, bir saatte tâ yerin dibinde bulunan makamlara inip seyrettik. Bütün bilginler bu mağaralara girip, dünyadan el etek çekip, birbirleriyle dilsiz olarak görüşüp, konuşup, felsefe ilmi üzerine öğrenim yaparlarmış. Bu mağaraların hepsi de Allah yapısıdır, insan yapısı değildirler. Kayalar içinde ışık gelecek yerleri vardır. Her mağarada ve her taşta binlerce bilginin isimleri ve yazdıkları yazıları görülmektedir. Sanki İstanbul'daki At meydanında bulunan dört köşe, dikili taş üzerindeki yazılardır. Bu mağaraya girip, gezen herkes bir taşa yazılar yazmış. Buradan aşağıda tâ yer dibinde havuza varınca indik. Yol boyunca binlerce garip eserleri seyrettik. Öncülük eden papazlarla üç saatte dışarıya selâmete çıktık. Sonra buradan aşağı iki saat bağlar, bahçeler ve dağlar içinden, yüzbinlerce arı kovanı arasından geçerek, nice çiftliklerde zevk ve safalar ederek ilerledik.

MESVİYE (MESUYE?) KAZASI

Ayrı bir kazadır. Yüzelli akçe pâyeli kadılıktır. Kadısı burada oturur. Yüzelli evli, gelişmiş rum köyüdür. Dağları tamamen bağlar, zeytin ağaçları ve bal kovanları ile kaplıdır. Buradan sonra da bir saat gittik.

DÜRZİ LİMANI

Buraya Dürzi limanı denmesinin sebebi şudur ki, bu limanın ağzında bir kara, yumru adacık vardır. O adanın üstünde eski zamandan kalmış, yontma taştan yapılma bir put vardır. Bu putu bir dürzi yaptırmış olduğundan buraya Dürzi limanı derler. Garip bir şeydir. Hristiyan tarihinde söylendiğine göre bu put tâ Hazret-i Peygamber'in doğumu gecesine kadar sevilirmiş, fakat o gece lâl olmuş, halen beyaz mermer put olarak durmaktadır. Bu putun bulunduğu adacığın iki tarafından gemiler rahatlıkla geçebilirler, bu kadar derin yerlerdir. Gemiler içeri girdikten sonra her tarafı alâ demir tutar yerlerdir. Bu limanın ağzından dışarı kıble tarafında bir bucak vardır, burada içecek tatlı su bulunur. Bu bucaktan Birecik adası dört mildir. Bir karaca, incecik, uzun adacıktır. Uzunluğu on mildir. Rumeli kenarına yirmi mildir. İki adanın arası beşer, altışar kulaç derindir. Ama yıldız rüzgârı olan tarafın karşısındaki burun ucunda bir taş vardır ki buradan geçen gemilerin bu taşı gözetmeleri gerekir. Bir taş da kıble tarafındaki burunda vardır. Ondan da korunmak lazımdır. Burada Dürzi limanını ve Birecik adasını seyredip, güney-batıya doğru ilerledik.

TEMÂŞÂLIK KÖYÜ MENZİLİ

Atina kazası toprağında, Kefse kazası ile Mesviye kazası arasında Ağriboz adasında, Kızılhisar burnuna karşılık, denize havale, yüksek dağlı ve kayalı yerde, kayalığın tepesinde, At meydanı gibi bir meydanda, eşit aralıklarla dizilmiş yüzlerce yüksek sütunlar bulunmaktadır. Bu sütunların üzerlerinde kat, kat, saraylar, köşkler v.b. yapılar varmış. Hazret-i Süleyman zamanında burası Belkıs Ana'nın tahtgâhı imiş. Bu yerde binlerce viran kilise, han, hamam, büyük kubbeler, Kisrâ takları var ki insan bunların özelliklerini anlatmaktan âcizdir. Bu sözü edilen mermer direklerin bulunduğu kayaların altında, yani deniz kenarında olan yerler ve kayaların diplerinde nice hayat suları vardır ki bunlardan biri acâib bir kaynağın ağzıdır. Herkes bu kaynak suyunu bilmez. Zira denizde kaynar, denizden yukarı kubbe gibi sıçrar. Tâ gemilerle üzerine varılmayınca bilinmez. Gemicilere su lâzım olduğunda buradaki burnun ucunda bulunan kayanın suyunu yoklayalar.

Buraları da gezip, gördükten sonra karayel tarafına dolaştık. Bu kısımda tabii bir tuzla vardır, tuzu son derece lezzetlidir. Bütün etrafa, kazalara ve nahiyelere tuz buradan gider. Bu tuzla burnunun karayel ve yıldız tarafına deniz kenariyle dolaştığında Atina şehrinin Eski Limanı kenarına gelinir. Bu limanın adına Frenk lisanında (Portva vanu) derler. Buranın günbatısı tarafı da Atina'nın Ejder limanıdır. Buraya da (Porto Liyo) derler. Eski zamanda bu liman ağzına kâfirler taş dökmüşlerdir. Bu limana girerken çok dikkatli hareket etmek lazımdır. Zira sözü edilen taşlar limanın gündoğusu tarafındadır. Limandan tâ mağara kalesine varınca otuzbeş mildir. Bir hayli geniş ve uzun körfezdir. Sonunda Mağara kalesi vardır. Buranın karşı yakasına güney tarafta Mora adasının Termiş kalesi burnu raslar. Mağara kalesinin batı tarafı ardına İnebahtı körfezi düşer. İnebahtı körfezi ile Mağara kalesi körfezinin arası altı mil kadardır. Dağdan iki körfezin denizleri görülebilir. Atina limanı ile Kelur adası arasında Harami adası bulunur. Bir küçük adacıktır. Atina limanından Harami adacığına iki mildir. Gâyet yakındır ki horoz sesi duyulur. Bu adacığın arasından küçük parça gemiler rahatlıkla geçerler. Kelsur adası, çam ve ardıç ağaçlı bir adacıktır. Her tarafı alâ demir tutar yerlerdir. Kenar ile Kelur adası arası bir mil yakındır. Derinliği dört, beş kulaç denizdir. Kelur adasında bir kilise vardır. Adına San Nikola derler. Bu adaya varan gemiler kilisenin önüne yanaşırlar. İçme sularını buradaki çamlı derelerden sağlarlar.

Buradan yine batı tarafına gidip tekrar Atina şehrine geldik. Voyvoda İbrahim Ağanın evinde misafir olduk. Yine Atina şehrini gezmeye ve görmeye başladık.

Bu Atina şehrinin halkı çekilmiş yay gibi her tarafa yönelip, müş-

teri avlayıp, ticaret ederler. Ateş parçası gibi inatçı ve vakarlı rumlardır. Öyle sevimli ve güzel kızları olur ki bu cihanda benzerleri yoktur. Beyaz tenli, ebru kaşlı, hokka ağızlı, inci dişli, gümüş gerdan, çukur çeneli, güneş çehreli, temiz, bâkire kızlar olup sanki herbiri birer peri yüzlü, melek görünüşlüdürler. Konuşmaları açık, seçik edeblicedir. Sevimli ve gönülleri alıcı güzelliktedirler.

Atina şehrinin bina cihetinden yeryüzünde benzeri yoktur. Eğer benzetmek gerekirse Şam, Haleb, Kudüs ve Mısır'ın Kâhire şehirlerine benzetilir. Şehir halkının hemen hepsi tıb ilmine sahiptirler. Ama hepsinden çok Marçilin ve Mendel kilisesinde Mihail, Triyandefile ve Zâfiri adlı bilginler meşhurdur. Bunlardan başka çeşitli tıb dallarında usta bilginler bulunmaktadır. Hazret-i Süleyman Aleyhisselâm bu şehri kurduğundan beri burası dünyanın bilim merkezi, bilim adamlarının toplandığı ve yetiştiği yer olmuştur.

Şehrin beğenilen yiyeceklerinden balı meşhurdur. Her ülkeye ve padişahlara buradan bal hediye götürülür. Zira Atina şehrinin etraf dağ ve tepeleri binlerce çeşit çiçek ve bitkilerle donanmıştır. Elhâsıl bu şehrin üç tarafı gül, gülüstan, sünbül ve sünbülistân kokusundan Cennet bahçeleri gibidir. Güney tarafı ise denizdir. Atina şehrinin bütün özelliklerini ve güzelliklerini tamamen anlatmak imkânsızdır. Dünya durdukça bu şehir de böyle mamur kalsın.

Şehrin hâkimi zâlim rum olduğundan şehir halkının çoğu rum olup müslümanı azdır. Onlar da hepsi rumca konuşurlar. Zira müslümanların gece, gündüz yeyip, içmeleri, alış verişleri ve bütün ilişkileri rumlardadır. Ama o kadar açık ve seçik rumca konuşurlar ki hiç farkedilmez. Rum lisanı bu şehirde meşhur olup Eflâtun, Bukrat, Sokrat, Batlamyus ve diğer filozof ve bilginler hep rum lisanı üzere konuşup, anlaşmışlardır. Rum lisanı Hazret-i Davud Nebî aleyhisselâm zamanında melik Câlut hekimlerinden öğrenilip, Hazret-i Süleyman'ın oğlu Melik Racîm zamanında melik Câlut hekimlerinden öğrenilip, Hazret-i Süleyman'ın oğlu melik Racîm zamanında da meşhur olmuştur. Sonra Hazret-i Zekeriyya, Hazret-i Yahya ve Hazret-i İsâ (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun)'nın saadetli zamanlarında hep Yunan lisanı üzerine konuşulduğundan Cenâb-ı Hallâk tarafından Hazret-i İsâ'ya indirilen İncil kitabı Yunan lisanı üzere indirilmiştir. Sonra Latin, Süryanî, Kıbti lisanlarına tercüme edilmiştir. Böylece Yunan lisanı bu Atina'da tutarlı olmuş ve nice bilginler eserlerini Yunanca olarak yazmışlardır. (Burada Yunanca sayıları ve bazı sözleri örnek olarak vermiştir ki yazmada fayda görülmedi).

Oniki adalara gidişimiz: Önce Atina'dan onsekiz mil güneye gidip, Egine adasına geldik.

Egine adası: Fatih tarafından Venedikliler elinden fethedilmiştir. Daha sonra Venedikli bir gaflet anında donanmasıyla kalesinin bazı yerlerini yıkmıştır. Kale adanın kuzeyinde olup beşgen şeklinde ve taştan inşa edilmiştir. Üzerinde yaşayan Müslüman ve Hristiyan halk Girid fethinden beri mal ve mülklerini terkedip karşıdaki Atina toprağına göçmüşlerdir. Fetihten önce kaptan paşanın eyalet hassı idi ve kaymakamlıkla idare edilirdi. Kafirin isyanı sebebiyle kadı ve kaymakamı da Atina tarafına geçmiştir. Fakat hâlâ bu kale yakınında beşyüz aded kargir yapı evler ve yüz kadar müslüman bulunmaktadır. Bir câmileri vardır. Kalanı kefere reâyalarıdır. Beş kiliseleri vardır. Suları bol ve çok iyidir. Bağları, zeytinlikleri, limon ve turunçları hudutsuzdur. Kaymakam ve kadısı da bizimle birlikte geldiler. Bir günde reâyadan yedibin kuruş vergi toplandı. Kâfir fırkatelerinin korkusundan o gece orada yatamadık. Hemen fırkatemize girdik. O gün güzel bir havada Egine limanının karşı tarafında bütün varillere su doldurduk. Güzel bir liman olup yüz pâre gemi alır. Limanın ağzı günbatısına bakar. Bu limana büyük kalyonlar girebilir. Bu Bergoz limanı Eginenin sağında ve viran bir kalesi vardır. Kılıç Ali paşa tarafından biraz harabedilmiştir. Bu limandan çıkıp, yirmi mil gidip Kelür adasına geldik.

Gelür adası: Atina kıyılarından görülebilen güzel bir adadır. Kapudan Paşa hassı olup Atina kadısı idaresindedir. Limanı yoktur. Her tarafına iri kalyonlar yanaşıp demir atsa huzur ile yatar. Kalesi harabdır. Burada bir gece reâyâdan ikibin kuruş vergi tahsil edildi. Birkaç usta kâfiri klavuz alıp yelken açtık. Sekiz mil yol aldıktan sonra tekrar Atina'nın Ejder limanına demirledik. O sırada İspanya vilâyetinden iki parça Ceneviz Kalyonları geldi. Top şenlikleri yapıldı. Atina hakimine, kadıya frenk balyozlarına ve konsoloslardan müjde alıp, her hâkime bol hediyeler getirdiler. Atina şehri ganimet doldu. Ben hemen ertesi gün bütün ahbaplarla vedalaşıp, yola çıktım. Atina'dan kuzeye dört saat yol aldıktan sonra Haşa köyüne geldik. Atina kazasına merbut yüz hâneli bir Anavud keferesi köyüdür. Halkı Bender yolunu bekleme karşılığı vergiden muaftırlar. Bu köyü geçip deniz kıyısını takiben sarp, taşlık, çamlık, korkulu ve tehlikeli yerlerden geçerek beş saat sonra Mağara kalesine geldik.

Mağara kalesi: Venedik kâfiri elinden Fâtih zabtetmiştir. Mora eyâleti hükmünde voyvodalıktır. Yüzelli akçelik kazadır. Sipah kethûdası, yeniçeri serdarı ve kale dizdarı mevcud idi. Girid seferi başlangıcında kâfir tarafından kalesi harab edildi. Bütün halkı perakende ve perişan oldular. Biz dahi kefere fırkateleri korkusundan buradan acele geçip tekrar kuzeye dönüp üç saat yol alıp Kotdori kalesine geldik.

Kotdori (Kondori) kalesi: Yüz evli iki manastırlı Arnavut keferesi toprağında mamur köydür. Haracları Istefe şehrinin menzil beygirlerine

bağlıdır. Oradan yedi saat güneye ağaçlı, ormanlı ve temizlenmiş Osmanlı askerinin ve sadrazamın güzergâhı olan yollardan geçtik. Oradan Kördös sahrasıyla iki körfez arasında kurulmuş mahsuldar ve bakımlı köyleri de geçip Kördös kalesine geldik.

Kördös kalesinin vasıfları: İlk kurucusu Hazreti Yahya zamanında Hıristiyan milletinden Koritos isimli bir kraldır. Bu isimden galat olarak Kördös demişlerdir. Sonra İspanya eline geçmiştir. Daha sonra Venedik, ondan sonra da 862 (1457 - 1458) tarihinde Fatih asrında Mora vilayetinde deniz kıyısında bulunan nice kaleler donanma tarafından fethedildiği halde bu Kördös kalesi teslim olmadı. Bizzat Fatih kalabalık askerle Mora vilayetinin sağlam hududu olan Mezistre kalesine çıktı ve Kördös'ü kuşattı. Kâfirler Osmanlılara karşı koyamayacaklarını anlayınca aralarında anlaşmazlık çıktı. Bir kısmı kaleyi terkettiler. Kalede kalan Rumlar kalenin anahtarlarını Fatih'e teslim ettiler ve padişahın izni ile kalede kaldılar. Hâlâ Fatih zamanındaki tahrir gereği Cezâyir eyâletinde Kapudan Paşa hükmünde sancak beyi tahtıdır. Beyinin hassı 219.000 dir. Zeameti 16, tımarı 911 dir. Alaybeyi ve Çeribaşısı vardır. Sefer sırasında beyinin askeri dahil üçbin askeri olur. Ama şimdi Mora yetmiş yük akçe muhassıllığı ile başka eyâlet haline gelince vezirlik yaptılar. Kördös paşa hassı ve voyvodalığıdır. 300 akçe payesi ile şerif kaledir. Mağa kazası da buna bağlıdır. 306 adet köyleri vardır. Şeyhülislâm, Nakibü'l-eşrafı, Kethüdayeri, Yeniçeri serdarı, kale dizdarı, ikiyüz adet hisar eri, muhtesib ağası, bacdârı, harac ağası, şehir kethüdası, mimar ağası, yüzlerce âyân, bey ve beyzâdeleri, paşa ve paşazâdeleri vardır.

Kördös kalesinin yeri: Atina ve İnebahtı körfezi ortasında altı mil uzunluğunda bir sahranın tam ortasında göklere yükselmiş yalçın kırmızı bir kaya üzerinde sekiz köşeli bir kaledir. Binası baştanbaşa taştır. Bu kaleden Atina körfezi ve İnebahtı körfezi limanları açıkça görülür. Yedibin yediyüz yetmiş tane beden dişleri vardır. Bedenlerin inşasında mimarı bütün ustalığını göstermiştir. Diğer kale bedenlerinde bu ustalığı görmek mümkün değildir. Bütün duvarları inişli yokuşlu kayaları üzerine inşa edilmiştir. Beş aded sağlam kapısı vardır. Bunlardan dördü daima kapalı olup ancak kuşatma sırasında açılan küçük kapılardır. Sadece batıya bakan büyük kapısı aşağı varoşa işler. Üç kat sağlam demir kapıdır. Büyük kapıdan içeri bölme hisarcıkda hiç ev yoktur. Ancak kapının iç yüzünde kalenin kapıcılarının oturmalarına mahsus üç adet mağaradan odacıklar vardır. Aşağı şehirden büyük kapıya gelinceye kadar yokuş yukarı bir buçuk saatlık yol vardır. Gece gündüz gözcüler, bekçiler ve kapıcılar silahlı olarak hazır beklerler. Bu büyük kapı ile orta kapı arasında yokuş yukarı kesme kaya döşenmiş ikiyüz germe adımlık yol vardır. Orta kapı dahi batıya açılır ve demirden yapılmış sağlam bir kapıdır. Orta kapıdan içeri yine yokuş yukarı beşyüz adım bölme hi-

sar vardır ki, burada fetih sırasında kale anahtarlarını Fâtih'e teslim eden ve kendilerine muaflık tanınan Rum keferelerinin evleri bulunur. Burada hiç Müslüman evi yoktur. 200 Rum evleri, bir kilise ve on dükkân vardır. Kayalık olduğundan bağ ve bahçeleri yoktur. Buradan yokuş yukarıda üçüncü kat kapı bulunur ki, iki yanındaki kulelerin içleri ağzına kadar darı, arpa, buğday ve kılçıklı pirinç doludur. Bir kulede de odun ve mühimmat doludur. Kuşatmada lazım olur gerekçesiyle ihtiyaten her mühimmat ve levazımât mevcuddur. Bir kulede dahi at değirmenleri, insanla çevrilen dolaplar, değirmenler ve binlerce el değirmenleri vardır. Bu kapıdan içeri büyük kalede 200 adet kargir, kiremit örtülü müslüman evleri vardır. Asla kefere evleri yoktur. Meğerse müslümanların hanımları kefere ola. Yoksa bu kaleye kâfirler giremezler. Dört adet mihrabı vardır. Bunlar Fâtih câmii. Eski tarz küçük ve güzel bir câmidir. Beyzâde câmii, Ahmed Paşa Câmii ve Fethiye câmiidir. Fethiye câmii sonradan kiliseden cami haline getirilmiştir. İki adet mahalle mescidi, bir kahvehanesi ve bir küçük dükkanı vardır. Büyük bir kale olduğu halde diğer imaretleri yoktur. Zira yüksek ve kayalık olduğundan herkes çıkıp inemez. Yine de aşağı şehirde oturan âyânların burada evleri ve mağazaları vardır. Bu kale içi öyle taşlıktır ki, yollarında her insan rahatlıkla yürüyemez. Allah'ın hikmeti öyle yüksek bir kaya üzerine bina olunduğu halde üçyüzaltmış altı aded su kuyuları vardır. Batı tarafındaki kuyuların hepsinin suları acı olduğu halde doğusundakilerin tamamının suları tatlıdır.

Çeşmeleri: Bu kalede Sultan Mehmed câmii dibinde iki adet suları tatlı çeşme vardır ki, temmuz ayında bile suları buz gibidir. Garibdir ki bu dağın yakınında ondan yüksek dağ yoktur ki, bu kaleye oradan su gele diyesin. (Allah herşeye kadirdir) Bütün dağlardan yüksek ve bu çeşmelere sahib kale diğer dağlara hakimdir. Bu kale dağında böyle kuyu ve çeşmelerin bulunmasına akıl ermez. Çeşmelerin tarihleri (Allah rızası için Hasan ağa bin Mustafa bin Hacı Hasan ağa bu çeşmeyi yaptı.) Bu çeşmeye yakın tatlı suyu olan çeşmenin tarihi: (Allah rızası için bu çeşmeyi 946 senesi rebiülahır ortalarında Hacı ağa yaptı). Bu çeşmelerin suyu Kevser suyuna benzerler. Bunların dışında batı tarafında da çeşmeler var fakat suları acıdır. Bunların suyu yemekte, hayvan sulamakta ve diğer işlerde kullanılabilir.

İç hisar: Anlatılan büyük kalenin güney köşesinde yalçın bir tepe üstünde, dört köşe küçük bir iç kaledir. İçinde ancak dizdar evi, kethüda evi, cephâne hazinesi ve birkaç şâhi topu var. Başka şey yoktur. Ama bu iç kalenin burç ve duvarlarında tâ Venedik körfezi kenarında Ayamavra kalesi, Narda şehri ve Yanya şehri dağları görünür. Doğusunda Akdeniz'de mevcut yirmi üç ada görünür. Bu derece yüksek bir kaledir.

Bu küçük kalenin doğusunda sonradan bina olunmuş bir kat kale

duvarı daha vardır ona da Yeni hisar derler. Zira bir kere kâfir bir kaleyi o taraftan zaptetmiş. Bu sebepten bu tarafta bir kat daha bina etmişler. Bu hesab üzere Kördös kalesi beş kat bölme hisardır.

Ziyâretgâhları: Bu kalenin tâ zirvesinde (Gazi İbrahim baba) yatar. Kalenin buraları tamamen boştur. Tiftikler, çakallar ve tavşanlar dolaşır. Çünkü geniş ve büyük kaledir. Bu kalede içine insan sığar görülmeye değer toplar vardır. Fatih devrinden kalmadır. Bu muazzam topların nasıl çıkarıldığı da düşünmeğe değer. Bu kalede kurşun örtülü binadan eser yoktur.

Kördös varoşu: Bu yüksek kaleden yokuş aşağı beşbin adımda inilir. Ama yarı yolda, yol üzerinde bir uçurumun kenarında iki adet soğuk suyu olan çeşmeler var ki, Allah için Rumeli diyarında öyle su ancak Erdel vilayetinde Samuş nehrinde bulunur. Şehre yakın olan çeşmenin tarihi şudur: (Bu akar suyu Allah rızası için 921 senesinde Yusuf el-Hayat yaptırdı). Bu çeşmeden aşağı Kördös şehrinin tamamı beş mahalledir. Beşyüz adet bağlı bahçeli, akarsulu, kargir yapı, kale gibi geniş büyük saraylar ve evleri vardır. Hepsi kırmızı kiremitle örtülüdür. Evler ayrı ayrıdır. Birbirine bitişik ev pek azdır. Sebebi de arazinin geniş olmasıdır. Yer yer bazı evlerin aralarında tarlalar vardır. Viran yerleri çoktur. Kefere zamanında mamur imiş, üç bin adet kağıtçı dükkanı, iki bin sırmakeş, iki bin bıçakçı dükkânları, han, kilise ve manastırları varmış. Hâlâ çoğunun kalıntıları mevcuttur.

Câmileri : Beş adet câmii var. Üçünde cuma kılınır. İlki çarşı içindeki Mehmed Çavuş câmiidir. Kurşunsuzdur fakat cemaatı çoktur. Zorba câmii ve Tekke câmii... Diğerleri mesciddir. Dört adet tefsir okunan medresesi, yedi mektebi, üç tekkesi, yüz adet küçük dükkanı, iki hanı (biri Zekeriyya efendinin hayratıdır) ve bir adet hamamı var. Taş merdivenle inilir. Kalabalık bir hamamdır. Ama yetmiş adet konak hamamları da vardır, diye şehir halkı övünürler. Bağ ve bahçelerinde servi ağaçları, limon, turuncu, zeytin ve incir hesapsızdır. İri buğdayı, arpası, mercimeği kırk çeşit sebzesi ve bitkileri meşhurdur. Sahralarında kale gibi mamur çiftlikler ile süslenmiş otlakları var. Bunların içinde en bakımlısı Zekeriyya Efendi'nin çiftliğidir. Bütün reayası Rum ve Arnavud'dur. Halkı Rumca ve Arnavudca konuşurlar. Ama daha çok Rumca hâkimdir. Varmasak, gelmesek, görmesek, diyusek lafzını çok kullanırlar. Aralarında başka türlü, kendilerine göre güya nazik kelimeleri vardır ki, aşağıda zikredilmiştir: (Kokamir) bedbaht, (Kelefos) pis, sünepe, (Ya sen alamazsın canını) kurtarasın kokamir başını, (Ya bre sen bırakmışsın sirkecik çorbaya) ya bre sen kodun mu sirke çorbaya, (Bre ya zavallı vermesin bana bir sepsi tütücük) bre ya zavallı vermez misin bana bir lüle tütüncük, (Hazretinizden aramışım kökülü) hazretlerinizden istemişim ham ipek kozalağını, (Canabikise ekmeğim yoktur. İşte şimdi yiyesin kalam-

buk) cenabınıza ekmeğim yoktur. Şimdi kalambuk yiyesin, (Kalambuk mısır buğdayıdır ki ondan bir çeşit beyaz ekmek yaparlar). Bunun gibi binlerce kendilerine has tâbirleri vardır. Yanlarında yabancı bir kimse olsa onların konuştuklarını ancak tercümanla anlayabilir. Ben dahi anlayabildiğim kadarını yazdım.

Halkı gayet halim selim, cömert, sofra sahibi, gariblere yardımcı, Hatem-ı Tay ve Cafer Bermeki gibi kimselerdir. Havası ve suyu güzel olup yaylamsıdır. Yani yazı yaz kışı kıştır. Bütün halkı tüccardır. Muhteşem samur kürklü âyânları çoktur. Taze yiğitleri Cezayir levendleri gibi daracık elbise giyib baldırları çıplak gezerler. Başlarına kırmızı fes giyer, bellerine pala bıçak takar, ayaklarına siyah papuç giyerler. Kadınları elvan çuha ferace, yassı başlı beyaz çenbere bürünür, edebli gezerler. Namuslu hatunlardır. Yer yer güzelleri vardır. Erkek isimlerinden (Durak...) Siyah köle isimleri (Kandela, Serola, Kokola, Hafala) dır. Kölelerin çoğu zenci araplardır. Frenk gulamlarının isimleri (Firuz, Perviz, Behzad, Mirza, Cem, Arif, Şehbaz ve Keyvan) dır. Cariyelerinin isimleri (Ruşena, Revâni, Bad-ı Seher, Besmela, Simâne, Peymâne, Asımâ, Samise, Samia) dır. Yüzbin çeşit hal ve nizamları var. Bütün halkının zevk ve şevkleri, birbirlerine karşı olan sevgileri takdire şayandır. Allah hepsinden razı olsun. Vaktiyle Venedik krallarından Perinçperin Fatih'in Mora üzerine geleceğini yıldız ilmi kuvvetiyle anlayıp Mora vilâyetini ada yapmak için bu Kördös mahallinden kesip iki denizi birleştirerek Mora'yı bir ada haline getirmişti. Mora vilâyetinin çevresi 170 mildir. Ama (Kul tedbir alır, Allah takdir eder). O Venedikli bedbaht kral Osmanlıdan korkup bu yeri kesip deniz yapmıştı ama Allah'ın hikmeti İspanya kralı 1700 parça gemi ile Mola vilâyeti üzerine gelip bu Mora diyarını eline geçirerek on adet kalesini yıktıktan sonra iki deniz arasında kesilen boğazı ve hendekleri doldurarak Mora cezirisini yine eski hali üzere karaya birleştirdi. Ve Osmanlıya kolaylık sağladı. Halâ o kalelerin temelleri ve büyük hafriyatın izleri durur.

Bilahare Venedik keferesi tekrar burayı İspanya elinden alıp imar ederken sonunda Fatih yarısını fethetti. Diğer yarısını, Moton, Koran kalelerini de Bayezid Veli zabtetti. Sonra Arhoz, Anaboli, Benefşe, Bardonya, Nasova ve Manya kalelerini Sultan Süleyman'ın Kasım Paşası fetheyledi. Mora vilâyetinin fethi üç padişahın eliyle tamamlandı. Daha sonra Kördös ileri gelenleri ile vedalaşıp Zekeriya Efendi'den bin Manya kızı ile oğlanı ihsan alıp Mora adasını dolaşmağa çıktık.

KÖRDÖS'TEN KALKIP MORA ADASINI GEZİŞİMİZİ BEYAN EDER

Önce Kördös'ten batıya giderken, Keserke nehri ki, Petri dağlarından çıkıp İnebahtı körfezine dökülür. Sonra Kuruküp nehri Cevli dağla-

rından gelir. Küçük deredir, Ceriloz nehri Moha dağlarından gelir. Daha sonra Diminoz nehri Valha dağlarından çıkar. Bu üç nehir de İnebahtı körfezine dökülürler. Atlarla bu nehirlerden geçerek Diminoz köyüne vardık. Diminoz nehri kıyısında bağlık bir kefere köyüdür. Fakat Zekeriyya efendinin çiftliğidir. Oradan yine batıya 5 saat İnebahtı kıyısını takibettik ve Fileroz köyünden geçtik. Ağaçhisarı deresi kenarındadır. Ondan Emru nehrine uğradık. Mavakşi dağlarından çıkıp yine İnebahtı körfezine dökülür. Akvata nehri Kalavrata dağlarından gelir ve bu da İnebahtı körfezine dökülür. Oradan deniz kıyısını takibederek 2 saat yol alıp Sarı dağlara çıktık. Mamur, yaylalık köyler içinde üç saat de güneye gidip, sarp dağları geçip Kalavrata kalesine geldik.

Kalavrata kalesi: Venedik tarafından yaptırılmış ve 866 (1462) tarihinde Fatih zamanında Koca Mahmud Paşa tarafından fethedildi. Mora Sancağı Voyvodalığıdır. Üçyüz akçe kadısı, yetmiş aded köy ve nahiyesi, kethüda - yeri, yeniçeri ağası, kale ağası ve yirmibeş aded hisar eri vardır.

Kalenin şekli: Yüksek ve kayalık bir tepe üzerinde yuvarlak bir kaleciktir. Kale içinde yirmi adet kiremit örtülü daracık evleri, bir câmii, bir kale kapısı var.

Varoşu: Dere içinde dörtyüz aded kiremitli ev ve yedi mahallesi vardır. Camii, mektebi medresesi, tekkesi ve bazan çalışan, bazan da çalışmayan bir hamamı vardır. Ayrıca kırk aded de ev hamamları bulunduğunu söylediler. Çünkü bakımlı evleri vardır. İki aded hanı, dükkânı vardır ki, her çeşit kıymetli mal ve eşya bulunur. Yüksek yerde kurulu bulunduğundan suyu, havası güzel olup mahbub ve mehbabesi lâtif ve makbuldür. Havasının sertliği sebebiyle az meyve yetişir. Yer yer bağları vardır. Sebzelerinin çoğu Vosticse kasabasından gelir. Toprağının verimsiz oluşu sebebiyle Rum lisanında Kalavrata denilmiştir. Bu kasabayı da gezip gördükten sonra yine kuzeye dağlar, dereler ve tepeler aşıp meşakkat çekerek yedi saatte Vosticse kasabasına geldik.

Vosticse kasabası: Önceleri küçük bir kalecik imiş. Malta kâfiri yıkmış. Çünkü denize yakın ve İnebahtı körfezi kenarındadır. Kurulduğu yer yüksekçe ve bayırdır. Mora Paşasının hası voyvodalığıdır. Yüzelli akçe pâyeli kazadır. Kuzey tarafı denizle çevrilidir. İkiyüz adet kiremit örtülü, bağlı, bahçeli, kargir binalı, alçaklı yüksekli binaları olan mamur küçük bir kasabadır. Güneyinde bulunan ovası mahsuldar ve köylerle doludur. Bu kasaba etrafında çınar gibi nar ve zeytin ağaçları vardır ki hiçbir diyarda bulunmaz. Hatta birçok yaşlı ihtiyar (şehrimizde ikibin yıllıktan fazla zeytin ağaçlarımız var, alâmetlerinden biliriz) dediler. Kırk adet küçük dükkânı, bir adet hanı, bir adet hamamı var. Hamam kışın

çalışır. Temmuz ayında halkı hep denize girerler. Bu kasabayı Venedik kâfiri bugüne kadar üç kez yakmış ve harab etmiştir. Zira büyük büyük binalar harab halde durmaktadır. Şeyh Efendi câmii kârgir olduğu için yanmamıştır. Bunun dışındaki bütün mescid ve câmiler yanmıştır. Bu harab kasabanın doğusunda Kalavrata nehri... dağlarından çıkar ve İnebahtı körfezine şehrin batısından dökülür. Nehir üzerinde iki adet dokuz gözlü ve alçak köprü vardır. Şehrin batı tarafında tatlı bir su vardır ki, sekiz yerden taş oluklarla akar. Hayır sahibinin biri bu akarsu kenarında ahşap bir köşk yaptırmıştır. Bu köşkün yanında (Ali Baba Tekkesi) vardır. İçinde Bektaşi tarikatından birkaç derviş kalır. Tekke deniz kıyısında olduğundan etraftan kayıklar ile gelip ziyaret ederler. Gayet güzel mesire yeridir. Büyük bir ağaç vardır. Gölgesindeki oturacak yerlerde âşıklar zevk ve safâ ederler. Kimisi ibadet, kimisi yiyip içme derdi olup, kebap yiyip, şarap içen bir alay leventler bu sularda çamaşır yıkarlar. Acâip ve garip bir mesire yeridir. Buradan kalkıp deniz kıyısını takip ederek Batıya beş saat giderek Mora Kasteli kalesine geldik.

Mora Kasteli kalesi : Bu kale de Mora toprağındadır. Fatih Sultan Mehmed Han İnebahtı körfezi içine kâfir gemileri girmemesi için körfezin girişine bu Kasteli yaptırmıştı. Ama küçük olduğundan yine de Venedik, Malta ve Frenk gemileri aldırmadan geçerler. Sonunda Süleyman Han bu Kasteli 600 adım genişletmiş ve Gazi Kapudan Hayreddin Paşa vasıtasıyla dörtgen şeklinde inşa ettirmiştir. Bu diyarda boğaz ağzında veya dağda karakol gibi yapılan kulelere Kastel, liman ağızlarında ve liman ortalarında bina olunan kulelere de Mendirek derler. Hayreddin Paşanın yaptığı bu Kastel bir kumsal burunda, alçak, hendeksiz, duvarları yirmişer ayak kalınlıkta, kıbleye bakan demir kapılı ve oniki adet balyemez topu olan sağlam bir kaledir. Topları karşı İnebahtı tarafındaki Kasteli ve batı taraftaki körfezin boğaz ağzını döver. Kalenin dört köşesinde dört adet büyük tabyalarının su seviyesinde hazır bekleyen topları var. Dizdarı, ikiyüz adet hisar eri mevcut. Hâkimi Balıbadra şehrindedir. Hisar içinde elli adet kiremit örtülü asker evleri var, fakat bu evler gayet dardır. Bir câmii, bir hamamı var. Bir tane olan çeşmesi kale kapısının iç yüzündedir. Suyu gayet tatlıdır. Üzerinde şu beyit var: (Hüve'l-lâyık lişâribe duâi).

Bu kastelin karşısındaki İnebahtı kastelinin tabyalarındaki balyemez topları bu boğazdan kuş uçurmazlar. Zira iki kastelin arası bir milden biraz fazlacadır. Çeşitli defalar Venedik kâfirinin donanması gelerek bu kastelleri döğdüğü halde Allah'a hamdolsun başarılı olamamış ve nice gemileri top güllesinden batarak yenik dönmüşlerdir. Birkaç kere gece karanlığında Malta ve Manya fırkateleri geçip Vosticse kasabasını yakarak tekrar boğazdan çıkmak isterlerken kale neferleri haberdar olup bal-

yemez toplar ile küffarın fırkatelerini batırmışlardır. Bir kere de Vosticse'ye Malta fırkateleri ansızın gelip yakmışlar ve İnebahtı gazileri duyarak fırkatelerine binerek Malta fırkatelerinin hepsini zabtedip kâfirin aldığı esir ve ganimetleri kurtardıkları gibi kâfirlerin hepsini de esir almışlardır. Malta kâfirleri Vosticse şehrini yaktıktan sonra Kastel kalesinden içeri giremeyeceklerini bildiklerinden karaya asker çıkartıp şehri yağmalayıp gittiler. Bu sebepten Vosticse hâlâ harabdır. Yeni yeni imar edilmektedir. Netice olarak bu İnebahtı körfezi ağzındaki zikrettiğimiz Kastel kaleleri İslâmın seddidir. Fakat hanları ve dükkânları yoktur. Ama bağları ve bahçeleri çoktur.

Bu kaleyi de gezip gördükten sonra atlarımıza binip güneye doğru giderek Ballıbadra şehrine geldik.

Ballıbadra şehri: Venedikliler kurmuşlardır. Bu ismi almasının sebebi şehrin bağlarındaki bir servi ağacında bal bulunduğundan bu ismi almıştır. İlk fethi Fatih tarafındandır. Sonra küffar istilâ etmiş. Sultan Bayezid Veli Mütun ve Karun kalelerini fethe giderken tekrar fethetmiştir. Ama yine Bayezid Veli'nin babası Fatih'in hutbesi okunur. Zira fatih odur. Kanur üzere Kördös'den sonra Mora paşasının tahtı hâlâ burasıdır. Has-ı hümayunu, timar ve zeâmet sahipleri, alay-beyisi, çeribaşısının hepsi Fatih'in kanunu üzere Kördös kalesinde yazılmıştır. Süleyman Han zamanında Mora paşalarına taht olmuştur. Ama mal defterdarı, muhassık, defter kethüdası ve tımar defterdarı Mora askeri ile Kapudan paşanın emrinde tımar ve zeamet sahipleriyle birlikte sefere giderler. Zira bütün Mora eyâleti askeri deniz seferine memurdurlar. Ancak Mora paşası Ankebut Ahmed Paşa kethüdalığından çıkma Hasan Paşa Mora Paşası olup muhassıllık ile yüksek derece elde edip Benefşe kalesini muhafaza ederek Girit adasına asker çıkarmakla görevlendirilmiştir.

MORA EYALETİNİN SANCAKLARI

İlki Mizistre sancağı, Ayamavra livası, İnebahtı sancağı, Karlı ili livası, Manya sancağı ve Ballıbadra livası. Şimdi Mora paşalarının merkezidir. Bu beş sancak Mora eyâleti olup, muhassıllık ile yüksek vezirlik olmuştur. Fakat Manya sancağı kefereleri hâlâ isyan halinde bulunduklarından bazı köyleri Mizistre sancağına bağlanıp Manya sancağının kâfirleri çoluk çocuklarıyla vurulup esir alınır. Bütün Mora eyâleti yirmidört adet kasabadır. Ballıbadra kazası üçyüz akça pâyesiyle itibarlı kazadır. Sipahi kethüda-yeri, yeniçeri serdarı, gümrük emini, Bacdarı, Muhtesibi, şehir kethüdası, haraç emini, kapudan ağası, mimarbaşısı, şehir voyvodası, şehir çöplük subaşısı, kale dizdarı, ikiyüz adet hisar eri, üçyüz adet frenk balyozu, üç adet frenk konsolosu ve şehir rumlarının portonodorları vardır.

Ballıbadra kalesinin şekilleri: Venedik körfezi kenarında, bin adım içeride karada bir bayır burnunda kıbleden batıya badem şeklinde akça tahtası gibi sağlam taş bina bir surdur. Çevresi hendek kıyısınca binbeş yüz adımdır. Bendeleri üzerinden çevresi ise binellidört adımdır. Kıbleye bakan bir kapısı var. Üç kat, demirden ve sağlam kapılardır. İç kalesi ayrı hendekli, asma makaralı tahta köprülü güneye bakan demir bir kapısı bulunan kaleciktir. İçinde ancak dizdarı, cephanesi, zahire ambarları, su sarnıçları ve şâhâne balyemez topları var. Gayet sarp kaledir. Bu iç kale tarafından biraz yüksekçe bayırlar vardır. İç hisar kapısı önünde hendek aşırı Sultan Bayezid Veli câmii var. Hutbede babası Fatih'in de adı anılır. Bu câmiin kapı önünde küçük bir hamamı, mihrabı önünde bir çeşmesi var. Kalede yüz adet kiremit örtülü kârgir evler vardır ki, hepsinin pencereleri denize, Goston kalesine ve sahrasına bakan kalenin denize bakan köşesinde büyük bir tabya vardır ki, kirpi tüyü gibi balyemez toplarının hepsi limana çevrilmiştir.

Ballıbadra şehrinin yeri: Ezdin şehri yakınında Badracık adında bir şehir vardır. Ama bu Ballıbadra, kalenin güney ve batı tarafını kuşatmış tâ denize kadar bağ ve bahçeleri ve doğusunda iki saat uzaklıkta dağlara varıncaya kadar cennet bahçeleri olan düz ve geniş, mahsüldar bir büyük şehirdir ki, hepsi üç bin adet kiremit örtülü alçaklı, yüksekli kârgir evleri vardır. Halkı güler yüzlüdür. Her evin mutlaka bahçesi vardır.

Câmileri: ..... adet mihrabdır. Önce çarşıbaşında Fatih Sultan Mehmed Han câmii kiliseden çevrilmiştir. İç kalede Sultan Bayezid Velî câmii, Varoşda Kethüdâ câmii, kubbeleri kurşun örtülü ve alemleri altın yaldızlı, ince minareli câmilerdir. Kethüda câmiine yakın, Şeyh Efendi câmii, gayet bakımlıdır. Zira yaptıran hayır sahibi halen hayattadır. İbrahim Çavuş câmii, şirin ve kârgir bir câmidir. Debbağhane câmii, cemaati çoktur. Bunlardan başka dört adet mescidi, dört medrese, beş adet mektep, dört tekke, üç adet hamam vardır. Kalede Bayezid Velî hamamı, Debbağhane'de Ahmed Efendi hamamı, Kethüda hamamı. Gayet geniş hamamdır. Şehirdeki konaklarda da kırk adet hamam olduğunu söylerler. İki adet han vardır. Birinde frenk balyozları, birinde tüccarlar oturur. Üçyüz adet dükkân vardır. Saraçhanesi süslü ve mamur bir çarşıdır. Çarşı ve pazarlarının iki taraflarında üzüm asmaları dikilmiş ve çarşı içine asla güneş tesir etmez. Bu yüzden Ballıbadra şehrine Mora eyâletinin gelinciği derler.

Şehre ait tamamlayıcı bilgiler: Son derece gelişmiş bir şehir olduğundan başka, akarsuları, sayısız ve nefis yemekleri de pek çoktur. Bacdar ve İhtisab ağası 23 bin adet bağ bulunduğunu ve bu adet üzerinden öşür alındığını söylediler. Bu kalede tâ Taklarata dağlarına kadar her yer bağdır. Bir uçtan bir uca üç saat çeker.

Mesireleri: 170 adet mesire yeri vardır. Ama hepsinden önemlisi cinniler bahçesi içinde bir büyük servi ağacı vardır ki, yeryüzünde benzeri yoktur. Fakat diğer serviler gibi yüksek değildir, dört çataldır. 360 adet kolları etrafa dallar salmıştır. Gölgesinde kırk elli tavla at, kırk ellibin koyun gölgelenir. Her kolu ellişer altmışar at alır. Gövdesini yedi adamımla elele verip güçlükle kucaklayabildik. Tâ tepesinde bir delik var. Her sene arılar orada bal yaparlar. Her sene bu servi sahibi bal mevsiminde servi ağacına çıkıp yüz okka bal çıkararak vilâyet büyüklerine hediye gönderir. Allah bilir yeryüzünde öyle güzel kokulu bal, saf bal yaratılmamıştır.

Bütün frenk tarihçileri, bu servi ağacındaki bal yüzünden buraya Ballıbadra denildiğini yazarlar. Hz. İbrahim'in babası Âzer asrında kâfirler bu servi ağacını mabud sayıp taparlarmış. Hâlâ bütün hıristiyanlar yanından geçerken şapkalarını çıkarıp başları açık birkaç kere tapınırlar. Bu durumu hakir gözlerimle gördüm. Ben de bu mesirede bir hâtıramız kalsın diye ağacın bir dalına çıkıp «Seyyâh-ı âlem Evliya ruhu için Fatihâ» diye servinin kabuğuna yazdım. Bu yazı İstanköy adasındaki büyük çınara kazıdığımdan güzel oldu. Bu şehrin su ve havası o kadar güzel değildir. Limonu, narenciyesi ve çeşitli meyveleri meşhurdur. Yer yer güzel vardır. Halkı Rumyozdur. Rumca konuşurlar. Mora'da beş çeşit insan vardır. Asıl Mora'da müslümanların dili urumcadır. Kalavrata, Vosticse Trapoliçse semtlerinin halkı tâ Kördes'e kadar Arnavuddurlar. Hepsi Arnavutça konuşurlar. Benefşe ve Anaboli arasındaki dağlar içinde bir kavim daha vardır ki onlara Çakuma kavmi derler. Dilleri ne Arnavutçadır ne de Talyancadır. Özel bir lehçe ile konuşurlar. Tercüman ile anlaşılır garip bir lisandır. Manya vilâyeti Mora adasının güney burnunda Girit adasına karşı bir vilâyettir. Manya keferelerinin dahi lisanları ne urumca ve ne Kotoforidir. Kendilerine göre bir dilleri vardır. Bir sınıfı da Misistre keferesi rumlarıdır ki fasih yunanca konuşurlar. Zikredilen beş kavmin beş çeşit dilleri vardır.

Ballıbadra'da Yahudi dahi çoktur. Bütün gümrük işçileri, çarşı ve pazar maynacıları Yahudidirler. Limandaki bütün frenk kalyonları içindeki gözcüler de Yahudidirler.

Ballıbadra limanı: Venedik körfezinin doğusunda Helomiç kalesi burnundan içeri bir küçük körfezin sonunda tabiî limandır. Ama şehir kenarında sığınılacak yerleri çoktur. Güzelleri meşhurdur. Şarabı ve sair yiyecek ve içecekleri boldur.

Ziyâretgâhları: İlk olarak (Sarı Saltık Baba) Rumlar dahi ziyaret edip, bizim (Esvet Nikola) mız olan (Sarı Saltık Sultan) budur derler. Bütün idarecileri mani olamamışlardır.

Kısa menkibe: Bu Sarı Saltık Vosticse şehrinden karşı İnebahtı'ya geçmek ister. Gemiciler almazlar ve denize açılırlar. Hemen Sarı Saltık

Sultan eteğine biraz kum doldurup denize döke döke kayığın peşinden gider. Gemiciler bu dervişin peşlerinde ikibin adımlık denizi doldurup gelmekte olduğunu görürler. Akılları başlarından gider. Eğer derviş böyle denizi doldurursa boğaz kapanıp kendilerine işyeri kalmayacak. Hemen Sarı Saltık'ı kayıklarına alıp İnebahtı'ya geçirirler. Hâlâ bir mil kadar yer kumsaldır. Kumsalın ucunda bir han vardır. Mora'dan İnebahtı'ya geçiş iskelesi bu burundadır. Sayısız kerametleri vardır. Ama bu kerameti gösterdiği için vefat etmiştir. Rum tarihçileri çok menkibelerini yazmışlardır. Onların yazdığına göre bu Osmanlı dervişi Osmancık padişah zamanında Hacı Bektaş Velî halifesi imiş. (Yovani Baba ziyareti) Buna Rumlar Hz. İsâ halifelerinden Yovani halifedir derler. Havariyyundan kabul ederler. Ayrıca Hz. İsâ'nın vahy kâtibidir diye itibâr edip ziyarette bulunurlar.

Bu şehirden de kalkıp 3 saat güneye gidip, Taklavrata dağlarından gelen Kamaniçse nehrini atlarla geçtik. Mustafa Paşa köyüne geldik. Üsküdar'dan bir menzil ötede, Gebze'deki Mustafa Paşa câmiinin vakfıdır. Reâyasının hepsi Arnavuddur. Oradan 3 saat daha yol alıp Mertere köyüne vardık. Mora Alaybeyinin zeametidir. Halkının tamamı Rumdur. Bu köy Mora Karadağları eteğinde olup bütün kâfir firkateleri bu kıyılarda ağaçlıklar içinde küçük limanlarda gizlenip gelip geçenleri esir alıp giderler. Bu köyden sonra 5 saat Goston sahrası içinde mamur câmili, hanlı köyleri, cennet misâli bağ ve bahçeleri geçip Larniçe kalesine geldik.

Larniçe kalesi: Venedikliler tarafından yapılmıştır. Lisanı Rumcadır. Bayezid Velî fethetmiştir. Fetih sırasında güçlük çekildiği için fetihten sonra kalesi yıkılmıştır. Zira Ballıbadra ve Helomiç kaleleri gayet yakın olduğundan kalesini harab ettiler. Ama bakımlı olduğu sıralarda Mora adasında onun gibi sağlam kale yok imiş. Duvarları hâlâ ayaktadır. Biraz tamir görse deniz kıyısında beşgen şeklinde sağlam bir kale olurdu. Buz gibi suları, rüzgârdan emin iki adet limanı vardır. Hâlâ Cezayir korsanları denizde av ararlarken burada yatarlar.

Garip bir macerâ: Bu hakir bütün atlarımızı dağlar içinde gizleyip iki adamımla yaya olarak Larniçe kalesinin harabeleri içinde bir köşeye gizlendim ve dürbün ile Venedik frengi idaresindeki Kefalonya adasını seyrederken sekiz parça yeşil sancaklı Müslüman fırkateleri göründü. Meğer bizim İnebahtı gazilerinden Durak Bey ve Mısırlıoğlu isimli gemiler gazadan gelirlermiş. Aniden kâfirlerin on parça fırkatesi hücum edip denizde İslâm gemileri ile kefere fırkateleri arasında bir muharebedir başladı. Ben Larniçe kalesi yıkıntıları arasında gizlendiğim yerde top ve tüfenk seslerinden duramaz oldum. Ama doğrusu bizim gaziler iyi savaştılar. Bizim gazilerin gemileri kâfir esirleri ve mal ile doldu. Kendilerinin savaşa güçleri var fakat gemilerinin kalmadı. Düşman gemileri ise silâhlı ve yüksüz. Geriden de sandallar ve kayıklar ile yardım gelmekte. İs-

lâm gazileri gemilerinin içindeki küffar esirlerinin baş kaldırmalarından korkmuş olmalılar ki hemen savaştan vazgeçip küreğe kuvvet Larniçe limanına girip kapandılar. Beni gören gazilerin hepsi sevindiler. Göz açıp kapayıncaya kadar sekiz parça gemilerinin içindeki mal ve elleri bağlı esirleri hakire teslim ettiler. Derhal adamlarıma atları getirtip ben dahi atıma binip küffar esirlerini muhafazaya aldım. Bir adamımı da dağdaki köye gönderdim. Bütün reâya pürsilah gelip malları ve esirleri alıp dağlara gittik. Gazi Durak Bey sekiz parça gemisiyle yüksüz kalınca etraftan cegi görüp gelen yiğitlerden beşyüz kadarını gemilerine alıp Larnice limanından çıktı ve küffar üzerine hücum etti. Ballıbadra ve Helomiç kalesi yiğitleri de Gazi Durak Bey'e yardıma koştular. Kâfirin on parça fırkatesini ortaya alıp top ve kurşun ile küffarı topa tutulmuş maymuna döndürdüler. Kâfirin sekiz parça gemisi esir alındı. İkisi kaçıp Kefalonya adası limanına sığındılar.

Durak Bey sekiz parça gemi ile sekiz gemi daha fethedip, bütün keferelerini esir edip ganimet malı, esir ve cephane alıp yine Larniçe kalesi limanına demirleyince hakir de dağdaki esir ve ganimet mallarını getirip teslim ettim. Gazi Durak Bey ve Mısırlıoğlu bana hizmetime karşılık üç kefere esir, iki frenk oğlanı, bir kese taler kuruş ihsan ettiler. Onaltı parça gemiye bütün gaziler dolup, kafirin sekiz gemisinin haçlı bayraklarını indirerek şenlik yaptılar. Uygun hava ile yelken açıp İnebahtı kalesine doğru gittiler. İşte beklenmedik şekilde böyle bir deniz cengi seyrettim. Allah bir kuluna ihsan edince karada gezerken deniz ganimetinden mal ihsan eder.

Gazi Durak Bey ve diğer gazilerin karadan İnebahtı'ya gidecek esirleriyle bize ihsan olunan beş esiri bir adamımla karadan Gördes'te Zekeriya Efendi'ye satılmak üzere gönderdim. Onlar İnebahtı ve Gördes'e gittiler. Hakir Larniçe kalesinden kalkıp güneye üç saat giderek Helomiç kalesine geldik.

Helomiç kalesi: Venedik yapısıdır. Elden ele geçip neticede Bayezid Velî tarafından fethedilmiştir. Mora eyâletinde, Mora Paşasının hası olup Voyvoda tarafından idare olunur. Padişah tarafından emanettir ve üçyüz akçelik itibarlı kazadır. Kadı Gostun kasabasında oturur. Kethuda-yeri, yeniçeri serdarı, bacdarı, kale dizdarı, yüz adet hisar eri, haraç emini, muhtesib ağası, mimar ağası ve şehir kethüdası vardır.

Helomiç kalesinin yeri ve yapısı: Bu yüksek kale denizden iki mil doğuda, iki saatte çıkılır yüksek yedigen şeklinde taştan inşa edilmiş bir kaledir. Karadan beş konak yerden, denizden ise yüz mil uzaktan görünür. İç kalesi içinde ancak dizdar evi, cebehâne ve zahire ambarı, su sarnıçları vardır. Başka imarı yoktur. Ancak dört tarafındaki odalar üzerinde kireç ile sıvalı yağmurdan akan su yolları olup, bu yollar su sarnıçla-

rına gider. İç kalenin ortası geniş bir meydandır. Altında su sarnıçları ve bir servi ağacı vardır. Kuzeye bakan bir iç kale kapısı var. Dış kalesi bu iç kaleye bitişik dört köşe sağlam bir kaledir. Yalçın kayalar üzerine bina edildiğinden dış kalenin de hendekleri yoktur. Bunun da batıya bakan bir kapısı var. Dış kale içinde seksen adet kiremit örtülü kârgir evler arasında Sultan Bayezid Velî'nin bir câmii vardır.

Helomiç Varoşu: Kalenin batı tarafında dışarda ikiyüz adet kiremit örtülü Rum keferesi evleri var. Kefereler kaleye asla giremezler. Eskiden Venedik ile Osmanlı sulh halinde iken büyük iskele imiş. Hâlâ yedi kral balyoz kefereleri ve konsoloslarının sarayları var, fakat Venedik balyozu yoktur. Yetmişbin kuruş iltizamlı gümrük emiri oturur. İskele başında bir gümrük sarayı var. Ama şimdilerde Venedik keferesi korkusundan müslüman kalmamıştır. Keferesi çoktur. Kalenin içinde ve dışında çarşı, pazar, han, hamam, mektep ve tekke dahi yoktur. Haraba yüz tutmuştur. Limanı beşyüz parça gemi alır, iyi demir tutar, altı rüzgârdan emin limandır. Ancak batı ve lodos rüzgârları isabet eder. Bu rüzgârlarda demir kuvveti ile yatılabilir. Batı tarafında deniz aşırı İzakilise kalesi dokuz mil mesafededir. Mahsüldar bir adadır. Büyüklüğü seksen mildir. Eskiden bizim idi. Kılıç Ali Paşa Ayamavra kalesi karşılığı Venedik'e vermiştir. Hâlâ kefere elinde olup içinde seksenbin adet kefere yaşar. Helomiç kalesine karşı ve oradan görünen sarp bir kalesi ve limanı olup horoz ve çan sesleri işitilir. Helomiç kalesinden Helomiç burnuna poyraz rüzgârı ile yirmi milde varılır. Tâ Cezayir, Tonos ve Trablus'tan çıkan gemiler bu burnu özlerler. Biz Helomiç kalesini gezerken Mora Paşası Hasan Paşanın kethüdası Ballıbadra'dan dört parça fırkate ile Helomiç'e geldi. Küffara zahire veren adamları ve zahire taşıyan gemileri aramakta idi. Biz dahi atlarımızı Helomiç'te bırakarak Kethüda fırkatesine bindik ve yelken açarak İzakilise kalesine gittik.

İzakilise kalesi: Zakilise de derler. Vaktiyle kâfir elinde iken burdaki kâfirler fırkateler ile yeni fetholunmuş Mora eyâletinden yüzlerce ümmeti Muhammedi esir ederek burada onlara işkence ettiklerinden bu isim verilmiş. Bilahâre Fatih'ten sonra Bayezid Velî Meton ve Koron kalelerini fethe giderken bu adayı fethedip ezâ çeken bütün müslümanları esirlikten kurtararak kefere ruhbanlarının tamamını kılıçtan geçirip adayı hali üzere bırakmıştır. Daha sonra kalesi tamir edilmiş ve içine mühimmat ve levazımat yerleştirilmiştir. Üçüncü Murad asrında Uluç Ali Paşa adayı Venedik'in Ayamavra kalesi ile değişir. Ada hâlâ Venedik elinde olup Ayamavra da bizdedir. Dış tarafında Venedikliler güzel bir şehir yapmışlar. Bu ada yüksek bir dağ olup çevresi seksen mildir. Mora adasına on mil yakınlıktadır. Mora ile arasında denizde büyük bir kayalık vardır. Gemiler o kayalığa yaklaşmaktan çekinirler. Helomiç

burnu bu kayanın doğusunda Mora kıyısında yüksek bir burundur. Fakat etrafı sığlıktır. Sık ormanlarla kaplıdır. Gemiler Helomiç burnuna yaklaşmaktan çekinmelidirler. Hatta küffar zamanında Helomiç burnunda fanus yakarlarmış. Bütün gemiciler geceleri o fanusu görüp burna yaklaşmazlarmış. Hâlâ fanus kulesinin kalıntısı durmaktadır. Bu İzakilise'de bir cins kök yetişir. Bundan frengistana binlerce yük götürürler. Ve binlerce denk beyaz çuhalar getirip bu adada adı geçen kök ile renk renk boyarlar. Bu kökten her sene yüzbinlerce altın gelir elde edilir. Onun için Venedik kâfiri Ayamavra gibi geliri olmayan bir kaleyi verip, yerine mahsüldar İzakilise kalesini aldı. Ama bizim elimizde iken bu kökten kimsenin haberi yoktu. Girit mangırı gibi para etmezdi. Bu adanın kalesi Helomiç kalesine karşı, poyraz rüzgârlarına açık, taş yapı küçük bir kaledir. Fakat Venedik keferesi elinde olduğundan uzaktan seyrettik. Sayısız dağları ve bağları var. Nüfusu kalabalıktır. Adanın iyi bir limanı var. Karayel tarafında yıldız rüzgârına açık bir adacık vardır. İsmine Palurya derler. Orası iyi bir limandır. Bu İzakilise adasına frengistandan ve Mağrib'ten gemiler gelir. Ada etrafında bir gece dolaştık. Kâfire zahire götüren hiçbir fırkateye ve kayığa rastlamadık. Oradan kalkıp kâfir korkusu çekerek kıbleye doğru gidip Kefalonya adasında esir olan Durak Kapudanın hocası (Kara Hasan Hoca) yı kâfir elinden kurtarmaya gittik.

Kefalonya adası ve kalesi: Venedikliler tarafından inşa edilmiştir. Bayezid Velî tarafından Venediklilerden alınmıştır. Daha sonra Meton ve İnebahtı fetihlerini müteakip Venedik küffârı ikiyüz pâre gemilik bir büyük donanma ile bu kaleyi sekiz ay kuşatıp topa tuttu. Yedi kere lağım attı ve otuzdört kez hücum etti. Neticede kale zayıf düştü. İçindeki İslâm askeri azaldı. Hiçbir taraftan imdat gelmeyince sekiz ay sonra kaleyi vire ile teslim ettiler. Vireden sonra küffar ahdini bozup teslim olan bütün askeri kılıçtan geçirdi. Sultan Süleyman zamanında Sakız adasını fetheden Piyale Paşa kuvvet kullanarak bu kaleyi Venedik elinden geri aldı. Daha önce Venedik kâfiri bizim vire ile teslim olan askerimizi nasıl kırdı ise Piyale Paşa da bütün kâfirleri kılıçtan geçirdi. Venedik küffarı daha sonra bu adayı da Kılıç Ali Paşa ile Ayamavra kalesiyle değişti ve Ayamavra bizde kaldı. Kefalonya adası bu değişme tarihinden beri kefere elinde kaldı. Çevresi yüzelli mildir. Mora adasına otuz mil mesafede ve batısındadır. Ayamavra burnundaki İncir limanına uzaklığı altı mildir. Kefalonya adası dağlı, taşlı, bağlı ve bahçeli, tatlı sulu, nimetleri bol ve bereketli geniş bir adadır. Hatta bu adanın bir de alâmeti vardır. Günbatı taraflarında gayet yüksek dağlar vardır. Lodosa bakan tarafında Kavsanlı isminde yumru bir burnu görüp Kefalonya adasına geldikerini anlarlar. Fakat bu burunda mevcut taştan gemilerin çekinmeleri gerekir. Adanın kıble tarafında geniş, tabiî bir limanı vardır.

Adına Tuzla limanı derler. Yanındaki diğer limanın adı da Palika'dır. Bu limanda demirledik. Beyaz vira bayrağı çekerek orada üç gün kaldık. Kalenin generali bütün yiyecek ve içeceğimizi temin etti. Sonra Palika limanından çıkıp karada altı mil giderek Kefalonya kalesine geldik.

Kefalonya kalesi: Yüksek bir tepe üzerinde, dörtgen şeklinde, taş yapı sağlam bir kaledir. Ama küçüktür. Kâfir elinde olduğundan istediğimiz gibi gezip, göremedik. Fakat gayet mamur ve pürsilah bir kaledir. Bazı kaleler gibi manastırları ve bakımlı çiftlikleri görünmektedir. Kale içinde ve dışında insan o kadar çok ki hesabını ancak cehennem zebanileri bilir. Çünkü su ve havası güzeldir. Erkek ve kadın güzelleri çoktur. Kale limanı biraz sığ olduğu için gemiler açıkta altı kulaç derinde demirlerler. Başka bir limanı da Ayakiri limanıdır. Güzel bir limandır, kenarında bir kilise vardır. Bir limanı da gün doğusuna karşı olan Ayastefano'dur. Bunun da bir kilisesi var. Karayel tarafında akarsuları vardır. Bir limanı da Ayastafo limanı karayel tarafındaki Larinçes limanıdır. Büyük kalyonlar demirlerler. Diğer bir limanda günbatısı ve karayel tarafında Baş Karade limanıdır. İyi ve güzel limandır. Nice gemiler baştan kara edip İstanbul'da Eminönü ve Galata tarafında Kurşunlu mağaza önü gibi karın karına yatarlar. Sekiz rüzgârdan emin çanak gibi limandır. Bir de bu adanın kıblesinde Harami limanı vardır. Güzel liman olup, burada da büyük gemilerin barınması mümkündür. Harami limanı Ayamavra burnuna on mil yakınlıkta olup, buradan Lefkade adacığı, Ayamavra kalesi, Preveze kalesi ve Anatolikoz kıyıları görünür. Kefalonya adasının etrafında yirmiden fazla âlâ yataklık limanlar vardır. Ancak matbû olmayan mecmuamızda denizce ve tüccarları birazcık haberdar etmek için bu meşhur limanların vasıflarını görebildiğimiz kadar yazdık.

Bu adada üç gün nezarette kalıp dördüncü gün kale generali ile buluşup esir Kara-Hasan Hoca'yı beşyüz Uskota riyal kuruşa esirlikten kurtardık. Generalin ziyafetinde bulunup hediyelerini alarak fırkatelerimize binip, top, tüfenk şenlikleri yaparak giderken Burak adası arkasında buğday dolu bir kâfir fırkatesi ve içindeki yirmiiki keferesini esir edip yedeğe alarak yıldız tarafına beş mil gidip Küçük Kefalonya adasına geldik.

Küçük Kefalonya: Venedik idaresinde küçük bir adacıktır. Batıdan doğuya uzuncadır. Buradan Ayamavra burnuna olan mesafe üç mildir. Adada küçük bir kale var. Kapudanı ve yüz kefere neferleri var. Bu adaya yanaşıp vire verip nezaretlerinde yatmadan aç ve bir habbeye muhtaç kefereler paşa kethüdamızın başına üşüşüp rica minnet ile ganimet aldığımız buğday gemisini buğdayı ile yirmi kise Uskoto kuruşuna, yirmiiki nefer esir keferelerini de onaltı kuruşa kurtarıp bize itibarda bulundular. (Varın selametle gidip, Girit'e yardıma gitmek üzere Venedik

donanması geliyor) dediler. Bu sözü işitince aklımız başımızdan gitti. Derhal kalkıp yıldız yönünden doğu tarafına sıyırma rüzgârla tekrar Helomiç kalesine geldik. Orada Hasan Kethüda bize sattığı buğday malından ve esirlerin mallarından birer kese kuruş susma payı verdi. Çünkü küffara buğday satmak yasaktır, diye kendisi denizde gezerken elindeki buğdayı kâfire sattığından sıkıldı. Bana bir kese ve adamlarıma kırkar altın ve birer çuha, birer kumaş ve kâfirden aldığımız tüfenklerden birer tüfenk verdi.

Kethüda ile esirlikten kurtardığımız Hasan Hoca ve diğer gaziler ile vedalaşıp hazır bulduğumuz atlarımıza binip ağırlıklarımızı emanet etmek üzere Helomiç kalesi dizdarına gittik. Eşyamızı ona bırakıp yüksüz kaldık. Daha önce Küçük Kefalonya adası halkının (Kalkın şimdi donanmamız gelir) dediği meğer gerçek imiş. Biraz sonra yirmialtı kalyon, üç kadırga, onbir parça fırkate Venedik gemileri İzakilise limanına girip yattılar ve eğlenceye daldılar. Bu durumu ben dürbünsüz olarak kaleden seyretmekte idim.

Allah'ın ibret alınacak hikmeti: O gece İnebahtı'lı Durak Bey adamlarından Mısırlıoğlu isimli gazi dört parça fırkatesi ile hırsız gibi gelip İzakilise altında, liman içinde yatan yirmialtı parça kâfir kalyonları ve üç parça kadırga ve on parça fırkatelerin aralarına sabah vakti bütün kâfirler sarhoş ve gaflet içinde yatarlarken dört parça Palina ve aleste fırkateleriyle sokulup, bu kâfir gemilerinin arasına aç kurt koyuna, koyun tuza saldırır gibi kâfire saldırıp sarılır. Hemen Allah Allah sesleri yükseldi. Bir yaylım top, bir yaylım tüfenk atıp, bütün kâfir gemilerinin içlerine dal satır-ı Muhammedî oldu. Bu sırada ben hakir beri tarafta kale duvarları üzerinde Helomiç halkı ile seyredip duâlar ederdik. Öyle müthiş bir cenk oldu ki, top, tüfek ve barut dumanından sabah aydınlığı karanlığa boğuldu. Küffar içinde feryad ve figan koptu. Güneş doğunca gördük ki binlerce kâfir kendilerini denize atıp boğulmuşlar. Tam üç saat cenk oldu. Kâfirlerin dört parça büyük gemileri zaptolundu. Dört parça kâfir fırkatesini yedeğine bağlayıp giderken bütün kâfir kalyonlarından kaleden ve limanda yatan fırkatelerden o kadar top ve tüfenk attılar ki semayı top ve tüfenk dumanı kapladı. Kâfir derhal Mısırlıoğlu'nun peşinden dört parça kadırga donatıp limandan çıkardı. Mısırlıoğlu ise uygun rüzgârla yelken açarak ve kürek çekerek zabtettiği dört kalyon ile İnebahtı kalesini buldu. Sonra dört kâfir kadırgaları üzgün döndüler. O an hepsi yelken açıp Girit tarafına yıkılıp gittiler. Bu ibretli olayı da seyredip İslâm gazilerini takdir ettik. İşte bu Mora serhaddinin bütün gazilerinin gece ve gündüz işleri budur. Allah bütün işlerini kolay etsin ve hepsini korusun. Sonra hakir Helomiç ileri gelenleriyle vedalaşıp baş aşağı iki saat kıble yönüne Guston sahrası içinde giderken ..... nehrini dokuz

göz sanatkârâne yapılmış köprüden geçtik. Bu nehir doğuda Kalaratar dağlarından doğup Helomiç yakınında denize dökülür. Oradan Gustan sahrası içinde mamur köy ve çiftlikleri üç saatte geçip Guston şehrine geldik.

Guston şehri: Mora Paşasının hası ve voyvodalığıdır. Üçyüz akçe payesiyle muteber kazadır. Şeyhülislâm, nakibüleşrâfı, nahiye nâibi, kethüdâyeri, yeniçeri serdarı, haraç ağası, muhtesip ağası, bacdârı var. Fakat taun hastalığı nedeniyle hepsi dağlara kaçmışlar. Venedik yağmaları nedeniyle şehir harab olmağa yüz tutmuştur. Şehrin denizden uzaklığı yedi saattir. Dört mahalle, dört ibadethane ve ikiyüz adet kiremit örtülü, bağlı ve bahçeli geniş evleri vardır. Çarşı içinde Eski ve Yeni câmii vardır. Diğerleri mahalle mescidleridir. Bir medrese, iki mektep ve yüz dükkânı mevcut. Bir han, bir hamam ve dört adet tekkesi var. En ziyade bakımlı olanı Şeyh Mehmed Kâdirî hangâhıdır. Yüzden fazla sâdık aşıkları var. Halveti tekkesinin de nimeti boldur. Bağ ve bahçesi hesapsızdır. Eskiden bu mahsüldar sahranın sayısız mahsülleri bütün Venedik'i ve Frengistan'ı beslerdi. Zira Mora vilâyetinde bu sahradan Erhoz vadisinden, Aloz vâdisinden ve Lakoz vadilerinden verimli vadiler yoktur. Ama bu Guston sahrası hepsinden verimlidir. Bu şehrin balı, yağı, meyvası, kirazı, gülnarı dünyada yoktur. İstanbul'un Hisar kirazı müstesna. Bu sahranın su ve havası mandalara çok yarar. Yüzbinlerce mandası olup, sürü sürü gezerler. Halkının tamamı Urumçe konuşurlar. Müslümanlarının hepsi ehl-i tarik ve fakir dostu insanlardır. Reâyası Rum keferesi olup hepsi başlarına beyaz şapkaya benzer tartur giyerler. Kadınları başlarına beyaz sarık sarar kefere kadınlardır. Gülünç çehreli ve saçı sarıklı karılardır.

Ziyaretgâhları: Delikli Baba; Kadirî tekkesinin bağı içindedir. Asıl ismi Ali'dir. Bu tekkenin yakınında Şeyh Irakî, ona yakın Şeyh Ebubekir, Şeyh Mehmed Şamî. Bu mübarek zat Kadirî tarikatından ulu bir sultan olup yüzlerce menkıbesi vardır. Buradan kalkıp kıble tarafına üç saat yol aldıktan sonra Yargam kalesine geldik.

Yargam kalesi: Deniz kıyısında, viranca, üçgen şeklinde küçük bir kale imiş. Turgut Paşa harap etmiş. Batı tarafında mamur köyler var. Oradan yine kıble yönüne üç saat yol alarak Beyçiftliği köyüne vardık. Yüz kadar saz örtülü kâfir evleri var. Yine kıbleye yönelerek deniz kıyısını takip ederek Pondiko kalesine geldik.

Pondiko kalesi: Rum lisanında sıçan kalesi demektir. Venedik yapısıdır. Deniz kıyısında tamire muhtaç bir kaledir. 906 senesinde Bayezid Velî fethedip bir daha küffar istilâ etmesin diye kalesini yıkmıştır. Fakat kalesinin harab olmasının asıl sebebi başkadır. Bu şehirde bir sütun üzerine idarecilerinden biri altından bir sıçan yapıp koymuş. Bu tılsım yüzünden bu şehirde hiç sıçan olmazmış. Fetih sırasında gazilerden

biri sütunu yıkıp üzerindeki sıçan heykelini koparıp almış. Bunun üzerine şehri sıçanlar istilâ etmiş. Halkın yiyeceklerini bitirdikleri gibi gazilerin atlarının yelelerini ve kuyruklarını da yiyip tay haline koymuşlar. Bütün halkın saç, sakal ve bıyıklarını yiyip ihtiyarları delikanlı haline gelmişler. Halk da sıçan korkusundan şehri bırakıp kaçmış. Şehrin harap olmasına sebep olan budur, diye rivayet olunur. Onun için bu kaleye Rumlar Pondiko kalesi derler. Şehrin bağ ve bahçelerinde dahi kedi kadar sıçanlar vardır. Bu şehri geçip, bir saat güneye yol alıp Rofye nehrini gemi ile geçtik. Tatlı suyu olan bu nehir tâ Erhoz, Trebuliçse ve Kalavarata dağlarından çıkıp toplanarak büyük nehir haline geldikten sonra Pondiko kalesi yakınında Akdeniz'e dökülür. Bazen ancak gemilerle geçilebilen, delice akan büyük bir nehirdir. Garip olan deniz içinde olan Mora adasında böyle büyük bir denizin bulunmasıdır. (Allah herşeye kaadir) dir. Buradan dooğu tarafına beş saat gidip Fener kalesine vardık.

Fener kalesi: Kaza teşrifatında (Kazâ-i Fanus-ı Mora) yazar. Bir fener kalesi de Tırhala yakınında vardır ve daha önce yazılmıştır. Bu Fanus Mora'dadır. Bu kale dahi 906 (1500) de Bayezid Velî zamanında İstanbul'da Zincirli Servi'de câmii ve tekkesi olan Koca Mustafa Paşa tarafından fethedilmiştir. Hâlâ Mora sancağına bağlı seksen akçe payeli kazadır. Serdarı dışında idarecisi yoktur. Kalesi sarp ve taşlık bir yerdedir. Şehirde ikiyüz ev, bir câmi, bir zaviye, bir hamam, bir mektep, bir medrese, bir tekke, oniki dükkân mevcuddur. Viran olmaya yüz tutmuş bir kasaba hali vardır. Ama bağ ve bahçesi çoktur. Buradan Rofya kıyısını takip ederek doğu istikametinde nice köyler geçip Sıcaka köyüne geldik. Bazıları Arıca derler. Sarp, dereli, tepeli bir arazide kurulmuştur. Bahçeleri, bir câmii, bir kısmının üstü kaygan taş, bir kısmının kiremit örtülü seksen evi olan bir zeâmet köyüdür. Oradan güneye dağlar, beller ve korkulu yerler aşıp altı saat giderek Zorsa kalesine vardık.

Zorsa kalesi: Sadrazam iken Sultan İbrahim'in hal'i günü Atmeydanı'nda bin parça edilen Ahmed Paşa'nın oğlu Bâkî Bey'in serbest zeâmet köyüdür. Geniş bir öz içinde, bağlı, bahçeli, yüzelli evli, baştanbaşa kiremit örtülü köydür. Bir câmii vardır. Kasaba olmaya lâyık bir yerde kurulmuştur. Bu köy içinde suyu berrak bir kaynak havuz vardır ki, bu güzel köyün etrafındaki köylerden oğlanlar gelip bu havuzda yüzerler. Ademoğlu balıkları gibi vasıtasız kac kocak olup sohbet ederler. Havuzun etrafındaki yüksek çınar ağaçlarının gölgesinde zevk ve eğlence düşkünleri toplanıp eğlenirler. Ağaçların gövdelerini on adam kucaklayamaz. Öyle büyük ağaçlardır ki, bu havuz ve ağaçlar altında zevk ve safa eden adamlar asla güneş görmezler. Mora ve diğer diyarlarda bu Zorsa mesiresi ünlüdür. Bu mesire yerinde her pazar günü etraf köylerden beş-onbin insan toplanır. Büyük pazar kurulur ve alışveriş yapılır. Bu ma-

mur köy Arkadya kazası nahiyesidir. Bu köyden elli adet silahlı Rum yiğidi levendler alıp, Allah'a sığınarak üç saat güneye gidip Boz nehrini geçtik. Bu nehir Arkadya ve Kalavarta dağlarından doğup buraya yakın denize dökülür. Oradan körfez denizi kıyısına çıkıp yarım saat mesafede bayır başlarına karakollar koyup, deniz kıyısını takiben ormanlar içinde yol alırdık. Bu mahallerde Manya ve Havka adaları frenk kâfirlerinin yatak yerleri olduğundan kâfir korkusu çekerek üç saat de kıble yönüne gidip Arkadya kalesine geldik.

Arkadya kalesi: Sayısız sahip değiştirdikten sonra 906 (1500) da Sultan Bayezid Velî tarafından fethedilmiştir. Mora eyâletinde paşa hası ve voyvodalıktır. Üçyüz akçe pâyesiyle muteber kaza olup, kethüdası, yeniçeri serdarı, muhtesibi, bacdarı, mimarı, haraç ağası, şehir kethüdası, Rumlar üzerine Portorpori vardır. Kale dizdarı ve doksan adet hisar eri Cezayir levendlerine benzerler. Kale deniz kıyısından bir top menzili içerde, doğu tarafında Cuma köyü burnunda havalesiz, badem şeklinde, taş yapı, sağlam ve dört tarafa nazır bir kaledir. Etrafında hendekten eser yoktur. Lazımda değildir. Zira yalçın kayalar üzerine kurulmuştur. Çevresi ikibin adımdır. İki kat dolma, kalın duvarları vardır. İç kalesi de sağlamdır. Kalenin etrafında sekiz adet tabyaya benzer burçlar vardır ki, her tabya üzerinde gayet kuvvetli toplar vardır. Kale içinde seksen adet kiremit örtülü mamur evler vardır. Doğuya bakan iki kat bir demir kapısı var. Doğuya bakan orta kapı önünde Sultan Süleyman câmii mevcut. Eski usûl, süslü ve ruhânî bir câmidir. Büyük dış kayının iç yüzünde bir çeşme vardır. Bu kapı da doğuya açılır.

Dış Varoşu: Sarp ve kayalık bir zeminde 300 adet kârgir, hepsi taş duvarlı kale gibi sağlam kiremit örtülü evleri vardır. Her evde tümek mazgalı delikleri var. Bu yüzden etraftaki sokaklarda asla düşman gezemez. Çünkü bu şehirde frenk korkusu vardır. Bir keresinde Venedik hücumuna uğramış, çoğu kırılmış ve kalanlar da kaçmışlardır. Şehrin evleri bir arada değildir. Seyrek seyrek inşa edilmiş kale gibi evlerdir.

Şehir içinde elli dükkânlı bir çarşı var. Dükkânların önlerinde iri çınar ağaçları ve asmalar mevcut. Bir câmii, bir medresesi, iki çocuk mektebi, bir hanı, bir adet bazan işleyen bazan işlemeyen hamamı var. Şehrin havası sahil havası olup, ikindi vakti evlerine ve kayalık dağlarına güneş vurunca çok sıcak olur. Halkı düzgün tenli, erkek ve kadın güzelleri çoktur. Hatta bu şehirde doğmuş ve babasının ölümü üzerine Kördöslü Zekeriya Efendi'nin yanına alıp büyütüp yetiştirdiği, güzelliği güneşten parlak ve kendisini görenlerin (Biz insanı ahsen-i takvim üzere yarattık) âyetini okuyan bir delikanlıya şahit olduk. Şehir sahil şehri olmasına rağmen suları çok güzeldir. Hatta güzel çarşısı içinde Kevser suyu gibi bir çeşme vardır ki, Mora vilâyetinde benzeri yoktur. Tarihi şudur:

Bu sebil-i Kevserin Hâtıf didi târihini
İç Hüseyn'in aşkına can saha (sabahân) âfiyâ sene 1016

Bu şehrin bağ ve bahçeleri hesapsız olup, meyvalarından limonu, turuncu, kebatı, narı ve inciri meşhurdur. Zeytini hurma gibi taze iken yenilebilir, asla acı değildir. Pamuğu eşsizdir.

Sanayi mamûlleri : Beyaz pamuk bezinden yapılma yirmi dirhem gelen gömleklikleri bir boğum kamış içine koyup padişahlara, krallara, büyüklere hediye gönderirler. Böyle bez Hindistan'da bile bulunmaz. Ancak Karadeniz sahilinde Trabzon'da bulunur. Trabzon'un da meşhur bezinden her sene Osmanlı padişahlarına hediye götürürler. Arkadya şehrini dahi gezip, güneye, korkulu dereleri selâmetle geçerken sağ tarafta deniz kıyısına yakın Burak adası denilen adanın boğazı ardından bir kâfir fırkatesi göründü. Hemen üzerimize avante etti. Derhal atlarımızın boynuna düşüp dağlara kaçtık. Ardımız sıra birkaç top ve nice tüfenkler attı ise de Allah'a şükür ne bize ne de atlarımıza birşey isabet etmedi. Dağlara çıkıp kurtulduk. Kâfirler yine fırkatelerinin direklerini indirip Burak adası arkasında kaybolup gitti. Bizler dağlar içinde üç saat gidip ..... nehrini geçtik. Bu nehir tâ Mizistre Göndar şehirleri dağlarından doğar ve Anavaran kalesi limanında denize dökülür.

Burak adası: Bu ada Mora adasına pek yakındır. Kurşun ulaşır. Anavaran kalesiyle araları dokuz mildir. Karayel rüzgârıyla Anavaran'dan gidilir. İçinde imaretten eser yok. Her tarafı kayalık küçük bir adadır. Bu adaya Bayezid Han'ın Muton ve Karon seferinde Burak adası ismini vermişler. Frenk lisanında gemiciler Pradna derler. Keşişlemeye karşı olan kıyısında harab bir kilise yeri vardır. Palaması kilise önüne bağlayıp gemiler demirlerini keşişleme tarafına yirmi kulaç derine salarlar. Adanın kara tarafına derinliği kırk kulaçtır. Burak adası ile kâfir elinde bulunan İzakilise adası arasında altmış mil mesafe vardır. Burak adası önünde kâfir fırkatesinden kurtulup 3 saatte Eski Anavarın kalesine vardık.

Anavarin Kalesi: Venedi yapısıdır. Venedik kâfirlerinin kale anahtarlarını ..... tarihinde teslim etmeleriyle fetholunmuştur. Çünkü kâfirler padişahın gücüne dayanamayacaklarını anlamışlardı. Daha önce Fatih'in Kördüs kalesini nice fethettiğini anlayıp bu amansız kaleyi amân ile verdiler. Allah için cenk ile alınacak kale değildir. İçinde suyu ve zâhiresi olsaydı yedi sene muhasaraya dayanırdı. Hâlâ Bayezid Han tahriri üzere Mora eyâletine bağlı ve bütün vergilerden muaftır. Kalesi göklere yükselmiş bir sarı yalçın kayatın tâ tepesinde taş bina bir kaledir ki, Kürdistan'daki Van kalesine benzer kalenin dört tarafını deniz döver. Ancak doğu tarafında bir incecik kumsal yol ile karaya bitişir. Bir ince kumsal yol da limanın tâ ortasında mevcuttur. Bu iki yolun dışında dört tarafı denizle çevrilmiştir. Bir taraftan sokulmak mümkün değildir. Aşağı

limandan yukarı kaleye yokuş yukarı üçbin adımda çıkılır. Gayet dik ve kayalık yokuştur. Liman tarafında doğuya bakan bir demir kapısı var. Bu kapıdan içerisine aşağı kale derler. Hepsi seksen adet kiremitli, bağ ve bahçesiz kârgir daracık evleri var. Sultan Bayezid câmiî buradadır. Beş adet dükkânı, han, hamam, medrese, mektep, bağ ve bahçeden eser yoktur. Susuz bir adadır. Kaleye suyu aşağı liman kenarında kumsal yerdeki kuyulardan eşeklerle taşırlar. Tuhaf bir taşıma şeklidir ki, eşekler üzerine kaleden su testilerini yükleyip aşağı gönderirler. Aşağıdaki adamlar testileri su ile doldurup eşekleri kaleye kovarlar. Eşekler su ile evleri önüne gelince segâh makamında anırınca ev sahibi eşeğinin su ile geldiğini anlayıp suyu alıp eşeği yine gönderir. Böyle eğitilmiş eşekleri vardır. Mora vilâyetinde atasözüdür. (Seni Navarın eşeğinden bilgili ederim) derler. İşte Anavarin kalesinin tâ tepesine su bu eşeklerle çıkar. Her evde mutlaka sarnıç vardır.

Anlatılan bu aşağı kaleden beyaz kayalı yol ile ortaya kaleye çıkınca güneye bakan küçük ve yeni bir kapı var. Orta kalede beş ev ve büyük bir su sarnıcı mevcut. Bütün yağmur suları bu sarnıçta toplanıp bir damla bile dışarı akıtılmaz. Yolları hep taşlıktır. Bu kalede hiç köpeğe rastlanmaz. Kapıcıları sokmazlar. Kale evlerinde birkaç dut ağacı vardır. Dizdar Ağa burada oturur. Orta kale içinde bir katta iç kalecik vardır. Ama hâlen duvarları harabcadır. Burada da bir su sarnıcı dışında binadan eser yoktur. Bu kalenin doğu tarafında duvar yoktur. Çünkü o taraf on minare boyu yalçın kayadır. Bu kayalara kuşlar bile tırnak tutturamazlar. Bazı kaya oyuklarına şahinler, karakuşlar ve kerkenezler yuva yapmışlardır. İnsan aşağıya bakmaya cesaret edemez. Şarkta, sahralar, dağlar ve bağlar, güney ve güney batısında Akdeniz ayaklar altında bir göl gibi görünür. Bu derece yüksek bir kaledir. Bu kalede yirmiüç adet balyemez topu olup hepsi liman ağzına bakar ve aşağıdaki Yeni Avarin kalesi burnunu döver. Levendleri aşağı Yeni Avarin kalesi kulundan bahadır ve namlı yiğitlerdir. Fetih sırasında bu kale Moton kalesi kazasına bağlanmış olup, hâlâ Moton'un nahiyesidir ve niyâbetle idare deilir. Bu kaleye fetihten sonra Bayezid Han emriyle deniz tarafına bir germe duvar inşa etmişler. Duvar yer yer yıkılmış. Bu germe duvarın karşısında uzunca bir adacık vardır. Kıbleden batıya doğru uzuncadır. Bu adacık ile kale arası bir kulaç derinliğinde sığ bir boğazdır. Kadırgalar adacıktan tarafa zor geçerler. Çünkü bir yakadan diğer yakaya elle atılan taş yetişir. Liman kenarınca giderek büyük kemerlerle dağlardan ve kayalardan Avarin kalesine su getirmişler. Zamanla bazı yerleri yıkılmış ve yapılmadığından suları gelmez.

Büyük Avarin Limanı: İtalyanca bu limana Portoconkor derler. Yani (Kova dikeni sazlığı) demektir. Hakikaten bu limanın etrafı yeşil sazlıktır. Bu limandan Moton kalesine dokuz mildir. Moton'dan bu limana

yıldız karayel üzerine gidilir. Liman tabiî ve büyük bir limandır. İçine beşyüz parça kadırga, kolyon sığar. Güneyde kapı gibi iki kaya vardır. Bütün toplar bu boğaza çevrilmiştir. Sekiz rüzgârdan emin geniş bir limandır. Hatta bu limana üç yerden büyük nehirler karışır. Limanın ortasında küçük bir ada vardır. Gemiler palamarlarını oraya bağlarlar. İlk olarak Malta parası için yediyüz parça gemilerle serdar-ı muazzam Kapudan Yusuf Paşa donanma ile bu limana girip su alan eski kadırgaları burada bırakarak askerlerden gayri bütün mühimmât ve levâzımatı gemilere yerleştirip bir gece bu limandan çıktı. Girit adasında önce Todori kalesini bir anda fethedip oradan Hanya kalesini kuşattı ve döve döve fethetti. Kısacası bu Anavarin limanı Osmanlı donanmasını barındıracak büyüklükte emin bir limandır. Oradan bu liman kıyısını takip ederek kıble yönünde atlarımızla bir saat yol alıp Aşağı Yeni Anavarin kalesine vardık.

Aşağı Yeni Anavarin Kalesi: 977 (1572) tarihinde Üçüncü Sultan Murad zamanında Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılmış güzel bir kaledir. Mora eyâletine bağlı Voyvodalıktır. Moton kazasının nahiyesidir. Müftüsü, nakibi, kethüda-yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, hisar erleri, muhtesibi, bacdarı, harac emini, mimarbaşısı, şehir kethüdası, oniki adet kale ağaları vardır.

Anavarin kalesinin inşa sebebi: Anavarin limanı büyük bir liman olup iki yerden girişi vardır. Yukarıda anlatılan eski Anavarin kalesi topları bu limanı koruyamayıp, top gülleleri aşırı gittiği için aşağıda deniz seviyesinde bu kaleyi liman ağzında inşa ettiler. Doğu ve batısı denizdir. Liman ağzında alçak, kayalı bir burun üzerinde bademi akça tahtası gibi uzunca bir dış kaledir. Çevresi kale duvarı üzerinden üçbin sekizyüz adımdır. Kara tarafı kayalar üzerinde olduğundan hendeksizdir. Oniki adet kapısı vardır. Biri deniz kıyısında liman kapısıdır ki, kuzeye bakar. İkincisi kara tarafında kıbleye açılır büyük varoş kapısıdır. Bu kapının içine girerken sol tarafta hemen Uyvar kalesine benzer Mührü Süleyman gibi altı köşeli iç kale gelir. Her köşesinde sağlam bir tabya vardır. Kale safi taş ve tuğladan yapılmıştır. Her taşı yontma olup, her tabyası üzerinde birer adet kurşun örtülü kargir karakolhaneleri var. Kaleye gayet hoş görüntü vermiştir. Her tabyada ikişer kat denize bakan balyemez toplar var. Kale bedenlerindeki mazgal deliklerinde de yüzlerce demirden saçma ve şahî toplar mevcut. İç kalenin çevresi bin adımdır. İçinde 33 adet bahçesiz, kiremit örtülü evleri vardır. Kuzeye bakan bir kapısı mevcut. Kapı üzerinde büyük bir kubbe mevcut ki, burası kale ağalarının ve neferlerinin divanhanesidir. Gece gündüz bütün gözcüler ve bekçiler burada silâhlı olarak nöbet tutarlar. İç kalenin bütün duvarları otuzar ayak kalınlığında enli duvarlar olup, yüksekliği yirmi arşındır.

Aşağı dış kale: Büyüklüğü 3800 adımdır. Kârgir olduğu yazılıdır. Hisar içinde 600 adet kârgir, kiremit örtülü evleri vardır. Üçüncü Murad Câmii bu kalenin içindedir. Kurşunlu, kârgir kubbeli, ince minareli güzel bir câmidir. Fakat çarşı içinde olmayıp tâ şehrin ortasında yüksekçe bir yerdedir. Avlusunda bir de havuz bulunmaktadır. Kıble kapısı üzerinde şu tarih vardır:

Bihamdillâh yapıldı işbu câmi
Komadı şöyle hâli Hak taâlâ
Ziyaret eyleyenler bu makaamın
Didiler târihini hoşça âlâ (sene 1016)

Çarşı içindeki Ferhad Ağa Câmii kiremitli ve nazik minareli bir câmidir ki, on ayak taş merdivenle çıkılır. Altında kemerli dükkânlar vardır. Bunun da kıble kapısı üzerinde şu tarih vardır:

Eyledi bünyad Ferhadâgaay-ı ehl-i din
Hasbeten lillâh ibâdet etmekçün kavm-i din
Eşref-i abde mesâcid olan bu hısn içre hem
Oldı târihi betertib-i mescid bilmüslimin

Bu câmilerden başka mescidler de mevcuddur. Ayrıca bir medrese, bir mektep Sultan Üçüncü Murad hayratıdır. Bir adet dervişan tekkesi, bir han, Cığala-zadenin bir hamamı, 85 dükkânı var. Sokaklar içinde leziz sular akar. Her sokak başında çeşme ve çeşit çeşit asma ağaçlarıyla süslü şehirdir. Çarşısına aslâ güneş tesir etmez. Bütün şehir ileri gelenleri dükkânlarda ve kahvehanelerde tavla, satranç, kös, dama ve mankıcâ oynarlar.

Gazilerin elbiseleri: Genç, ihtiyar, köylü ve şehirli hep Cezayir elbisesi giyip levendâne gezerler. İhtiyarları fes üzerine sarık ve çeşitli çuhadan dar beşliler giyip bellerine üç bıçak, ayaklarına kara tomaklar giyerler. Delikanlıları beyaz baldırlı, frenk pabuçlu, kırmızı fesli, göğüsleri açık, orta kuşaklı gezerler. Ama kadınlarının ne çeşit elbise giydiklerini görmedim. Çünkü burada kadın ancak öldükten sonra kapıdan çıkar. Gayet ırzlarına düşkün, namus ve hamiyet sahibi yiğitleri vardır. Bütün Tunuslu, Trabluslu ve Cezayirliler gemilerle buraya mal ve kara Arap köleler getirirler. Çünkü Mağribten kalkan gemiler burada demirlerler. Cezayir'den çıkan gemiler güney lodos rüzgârıyla yıldız üzere tam bin milde Anavarin'e gelirler. İşleri daima Cezayirlilerledir. Suyu ve havası temiz olduğundan halkı güzeldir. Suyunu Dördüncü Murad'ın kapudanı ve berberi Çelebi Hasan Paşa yüzbin kuruş harcayarak bir konak yerden kayaları delerek getirmiştir. Bu suyun geldiği yerler ve kalenin arkaları bağ ve bahçeliktir. Limon, turunç, nar, incir, zeytin ve servi ağaçları çoktur. Osmanlı diyârında buradan başka yerde kahve ağacı yok-

tur. Kale kapısının önünde yolun karşısında Cerrah Ali Çelebi dükkânının arka bahçesinde bir kahve ağacı var. Her sene bol mahsül verir. Ağacın şekli bütün Rum diyarlarında yetişen nar ağacı gibi alçak ve küçük bir ağaçtır. Yemen diyarındaki gibidir. Ama nazar değmesin diye kimseye göstermez. Kışın etrafını keçeler ile örtüp keçe içinde ateş yakar. Pamuğundan ince sakız dimisi işlenir. Sakız dimisinden daha temizdir. Sanki Ahmedâbâd bezidir. Her diyara hediye götürürler. Tüfenklere tabancalı çakmak işlerler ki, Cezayir'de, Hersek'de ve Taşlıca şehrinde öyle tabanca işlenemez.

Dış varoşu : Kalenin kıble tarafında, dışarda, geniş bir düzlükte, cennet bahçeli, kârgir, kiremit örtülü ikiyüz adet ev vardır. Ama çoğu Rum keferesi evleri olup Ermeni ve Yahudi yoktur .Bir mahalle mescidi, bir han, onbeş dükkânı var. Hamam ve diğer hayrâtı yoktur. Bu kaleyi de gezip, bütün gazi ve mücahidler ile vedalaşıp, babanın oğuldan ayrılışında olduğu gibi ağlaşıp birbirlerimizden ayrılarak, kıble tarafına deniz kıyısını takiben bağlar, zeytinlikler içinde, bazan taşlık yerlerde üç saat yol aldıktan sonra Moton kalesine geldik.

Moton kalesi : İlk kurucuları Yahyâ Aleyhiselâm asrında Amalika kavmidir. Sonra İspanyollar tarafından imâr edildi. Bilâhare çeşitli şeytanlıklar yaparak Venedikliler ele geçirdi ve sağlamlaştırdılar. 906 (1500) da Sultan Bayezid Velî büyük bir donanma ile denizden ve kendisi de başında olmak üzere karadan kalabalık bir ordu ile kuşatıp, döve döve kuvvet zoru ile Venedik'in elinden aldı. Fetih tarihi şudur :

Mülhem olub Lâmiî Hak kabilinden heman
Dil didi târihini feth-i bilâdi'l-firenk

(Sene 906)

Kuvvet zoru ve kılıçla fetholunduğu için câmilerde Cuma günü hatibler minbere kılıç ile çıkarlar. Hâlâ şehir içinde bazı duvarlarda kâfirin kan izleri vardır. Kâfirin sel gibi akan kanı kellelerini götürmüştür. Bu kale eskiden frenk kâfirinin sağ gözü idi. Sol gözü Körfez adasıdır. Bu gözü çıkıp İslâm eline girdi. Körfez adası kalesine de Allah kerimdir. İnşallah fethederiz. Bayezid Han tahriri üzere Mora Paşasının kaymakam tahtıdır. İkiyüz askeri vardır. 300 akçe payesiyle şerif kazadır. Sipahi kethüda-yeri, yeniçeri serdarı yoktur. Ama nakibi, şeyhülislâmı, yirmidört adet tuğ ve alem sahibi kale ağaları, kale dizdarı, yediyüz adet hisar eri var. Fakat âyân ve eşrafı yoktur. Görevlilerin ulufeleri reâyadan alınan haraçla karşılanır.

Moton kalesinin yeri ve şekli: Mora toprağında kıbleye karşı, alçak, kayalı bir yerde, deniz kenarındadır. Yıldız lodosa uzunca sanki sürahiye benzer. Dört tarafı denizdir. Ama yıldız tarafında dörtyüz adım kaya ile

karaya bitişiktir. Bu tarafta iki kat kesme kaya geniş hendek mevcuttur. Kara tarafındaki hendeği kâfir o kadar derin yapmış ki, kalenin ada haline gelmesine az kalmış. Kayalar biraz daha kesilse Moton kalesi bir ada olur. Bu iki kat kesme hendekler de yüz adım eninde, beş, altı yerden asma makaralı zincirler ile her gece kalkan ahşap köprüler vardır. Hendek içine bakan çeşit çeşit mazgal delikleri olup, kara tarafında birbirinden yüksek duvarlar inşa edilmiş. Her kat duvarı kırkar, ellişer ayak enindedir. Bu duvarların iç yüzlerinde ellişer adım dolma rıhtım çim toprak yığılıdır. İstendiği takdirde bu duvarlar üzerinde cirid oynamak mümkündür. Bu duvarlar üzerine kirpi gibi balyemez toplar dizilmiştir. Kâfir kara tarafından korktuğu için kalenin bu tarafını fevkalâde tahkim etmiştir. Ama yine korktuğuna uğramış. Bayezid Velî kaleyi bu taraftan döve döve duvarları yıkıp, yürüyüşle zabtetmiştir.

İçhisar: Yediyüz adım büyüklüğünde iç kaledir. Moton ve Koron halkı buraya kasaba derler. Buna sebep şehrin uzak köşesinde bulunmasındadır. Bu kale fethedildiği zaman İslâm askeri bir müddet burada konakladı. Bu hisar içinde elli ev ve Sultan Üçüncü Murad'ın bir küçük camii var. Bunun dışında diğer imaretlerden eser yoktur.

Büyük Moton kalesi : Bu dış büyük kalenin çevresi binbeşyüz adımdır. Kara tarafı dışındaki duvarları tek kattır. Duvarlarının yüksekliği yirmi arşın, eni ise yirmi ayaktır. Böyle olduğu halde denizin dalgaları duvarları aşarak şehre girer ve evlerin damlarına yükselir, sokaklardan seller akar. Denizaltı bir kaledir. İç kale ile bu kalenin etraflarında yirmibeş adet sağlam kuleler vardır. En sağlam kalenin kesişleme tarafında, liman ağzındaki Sultan Süleyman mendireğidir. Yeryüzündeki kulelerden bunun bir benzeri daha vardır ki o da Selânik kalesinde yine Sultan Süleyman'ın yaptırdığı kuledir. Bu da Selânik kalesindeki kule gibi oniki köşe ve dokuz kat yüksekliğinde eşsiz bir burçtur. Su seviyesinde, oniki köşesinde oniki demir kapaklı top deliklerinde, namlularına adam sığar topları vardır. Karşıda deniz içinde Spence adasına asla kuş kondurmaz. Topların târihi;

Süleyman-ı zaman sultan âzam
Kodi bu topları sıfat-ı ejder
Dem vurub ra'deş gıjardığınca
Ola âdâ hisarı hâk ile yekser (1)

Bazı toplar üzerine böyle beyitler yazmışlar. Bu kalenin dizdarı ve neferleri ayrı bir ağalıktır. Çünkü bu kale aşağıdan yukarıya beş kattır. Her yanında kirpi gibi topları vardır. Liman ve etrafı bu toplarla korunur. Kulelerinin üstleri kurşun örtülü olup oralardan akan yağmur sula-

(1) Müellif bu mısra için tarih demiş ise de, tarih düşmemektedir.

rı kale içindeki su sarnıcında toplanır. Kulenin mimarı Koca Sinan'dır. Kalenin kuzeye açılan bir demir kapıcığı vardır. Köprü ile geçilir. Kule deniz içinde olup çevresinde döküntü kayalar mevcuttur. Ama büyük kalenin dört adet kapısı vardır. İlki yıldız rüzgârı tarafındaki büyük varoş kapısıdır. Dört kat dolma ve eğri büğrü girilen dar kapılardır. Bu kapıların araları ve çevreleri mazgal delikleriyle ve toplarla doludur. Dış büyük kapı üzerinde Sultan Bayezid Velî'nin tunçtan bir topuzu vardır. (Yani bu kaleyi topuzumla aldım) demeye alâmettir. Mermerden bir kavun ve karpuz resmi var. (Yani kavun ve karpuz mevsiminde fethettim) demektir. Başka bir alâmet de bu kapının iç tarafında kapı kemerinin altındaki onbeş arşın uzunluğundaki balık kemiğidir. Görülmeye değer. Kapı kemeri altında zincirle asılıdır. Böyle bir balık kemiğini Alman vilâyetinin Danimarka vilâyetinde seyrettim. Yetmiş adım büyüklüğünde ve büyük bir sütuna benziyordu. Doğu tarafında mevcut iki kapısı da limana bakan küçük kapılardır. Biri daima açık olup, diğeri ise bazan açılır, bazan ise kapalı durur. Bu kapılar önünde deniz kıyısında kazak kundakları üzerinde limanı koruyan büyük toplar vardır. Her birine adam sığar. Bir kapısı da mendirek burcunun kule kapısıdır. Lodos rüzgârına bakan küçük bir kapıdır. Fakat bu kapıdaki dört kat, sağlam ve demirdir. Bu kapı üzerindeki yüksek kuleye yüz adım taş merdivenle çıkılır. Kale içinde yıldızdan lodosa dört adet geniş sokaklar vardır. Uzunlukları yedişeryüz germe adımdır. Kalenin genişliği ise liman tarafından batıya doğru on adet sokaktan ibarettir ve üçyüz adımdır. Bu kale böyle ensiz ve uzunca inşa olunmuştur. Zikredilen yolların hepsi değişik cilalı taşlardan kaldırım döşenmiştir. Gayet temiz caddeleri vardır.

Câmileri : Yedi adet ibadethanesi mevcuddur. İç kalede Sultan Üçüncü Murad ve büyük kalede Sultan Bayezid Velî câmii var. Bu câmi kilise imiş. (O halde yüzünü Mescid-i Harama doğru çevir) (el-Bakara, 44) âyeti gereğince fetih sırasında bu kilisenin mihrabı Kudüs'ten Mekke'ye çevrilmiştir. Uzunluğu yüz, genişliği ise seksen ayaktır. Gayet güzel bir minaresi vardır. Mescidleri de mevcuddur. İlk olarak Tekke mahallesi mescidi. Şeyh Efendi mahallesi mescidi. Üryani mescidi ve Çarşı mescidi. Medreseleri; Bayezid Han Medresesi: Talebesi çoktur, ama hafızları yok denecek kadar azdır, olanlar da Arabistan'dan gelen mücavirlerdir. Dört adet çocuk mektebi mevcuttur. Tekkelerinden Aziz Efendi tekkesi vardır. İki adet imarethanesi mevcut Sultan Bayezid Velî imaretinin ve Şeyh Tekkesinin nimetleri boldur. Bu şehirde fakirleri imarete muhtaç etmeyen yüzlerce gazi ve mücahid bulunmaktadır.

Bir adet faydalı ve küçük hamamı bulunmaktadır. Ama nice yerde ev hamamları olup gazileri gayet temizdirler. Kırk adet dükkân sahibi sanatkârları vardır. Bu dükkânlarda kıymetli her şeyi ucuz fiyata bulmak mümkündür.

Acâip tılsımlar: Çarşı meydanı ile varoş kapısının iç yüzünde, geniş bir meydanda somaki bir mermer sütun üzerinde bir mermer tabut ve içinde bir kral cesedi vardır. Birçok kimseler içinde iksir-i âzam vardır, derler. Ama Lâtin keferelerinin tarihlerinde yazdığına göre bu kalede yılan, çıyan, akrep ve sivrisinek olmaması için tılsımdır derler. Kale içinde büyüklü küçüklü, alçaklı yüksekli yediyüz adet mamur, mükellef, mükemmel ve taş yapı kefereden kalmış müslüman evi vardır. Hepsi renkli kiremitle örtülüdür. Ama suları yoktur. Dışardan getirirler. Fakat kuşatma için tedbir olarak her evde bir su sarnıcı mutlaka bulunur. Bu kalede yüzdoksan adet top mevcuttur. Bu kadar top ancak, Rodos kalesinde, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarında, İstanbul'da Sarayburnu'nda, Tophane'de, Budin kalesinde ve Eğri kalesinde bulunur. Allah düşman şerrinden korusun.

Liman: Kalenin doğu tarafında iri taşlar ile Amelika kavmi tarafından yaptırılmış büyük bir limanı var. Ancak buraya büyük barcalar ve karavana kalyonlar giremezler. Küçük Şayka, Potaç, Burton, Polaka, Tartanat, Kadırga, Çekelöve ve Zarbanar gemiler girer. Ancak büyük parça gemiler limana karşı denizde demir kuvvetiyle yatarlar. Gemiler palamarlarını liman kenarındaki büyük taşlara bağlarlar. Limanın derinliği yer yer altı, yedi ve on kulaçtır. Her geminin kışlaması mümkün değildir. Limanın iki mil kıble tarafında Spençe adası bulunur. Bu ada ile Moton kalesi arasında yabancı gemiler geçmesin diye Sultan Bayezid Velî Moton önündeki mendireği yaptırır. Sonra Süleyman Han da mendireğe mükemmel bir kule ilâve eder ve gayet emin bir yer haline gelir. Değil bir düşman gemisinin bu mendireğin önünden geçmesi bir kuş bile uçamaz. Bu Spençe adasının doğusunda adına Portolongo denilen ince bir liman vardır. Portolongo frenk lisanında uzun liman demektir. İçecek suları acıdır. Bu ada kıbleden yıldız tarafına iki çatal ve uzunca bir adacıktır. (Kuyu suyu): Bu limandan bütün gemiciler sandallar ile kıyıya sıralanıp variller, kovalar ve destileri ile Moton kapısı dışında yıldız tarafında olan varoşda bulunan Hamursuz adlı ve kâfir zamanından kalmış kuyudan su taşırlar. Şehir halkı da su ihtiyaçlarını bu kuyudan temin ederler. Birçok hayırseverler bu kuyunun etrafında taş tekneler yaptırmışlardır. Bütün yabancılar çamaşırlarını buralarda yıkayıp temizlerler.

Dış varoş mahalleleri: Kalenin bir ok menzili yıldız tarafında 200 adet kefere evleri vardır. Burada hiçbir müslüman evi yoktur. Ama bağlarında ve bahçelerinde âyân ve kibar evleri hesabsızdır. Bu varoşun evleri de baştan aşağı kiremit örtülüdür. Meram bağına benzer bin adet bağ vardır. Hepsi kale âyânı ve neferlerinindir. Zeytini çoktur. Limonu, turuncu, inciri, üzümü boldur. Elli adet meyhâne dükkânı var. Başka

imareti yoktur. Fakat deniz kıyısında bir viran hamamı var. Bazan işlediğini söylediler. Suyu bu hamama yakın olan frenk kapısından gelir.

İmâret suyu kuyusu: Bu hayat veren kuyu seyredilmeye değer bir sanat eseridir. Frenk mimarı bütün bilgisini kullanarak kuyu üzerine sekiz sütun üzerine oturtulmuş ortası delik kubbe inşa etmiştir. Çevresini alçacık duvarla çevirmiş ve onun etrafına da mermer sütuncuklar dikerek bu sütunlar üzerine de asma kameriyeler yapmıştır. Çevresine yer yer sofalar inşa ederek kasr-ı âliye benzetmiştir. İşte zikredilen kuyu bu kubbe altında inşa edilmiştir. Bu kuyunun dışından yukarı atlar ile çıkılan bir yol vardır. Kubbenin ortasındaki delik üzerine yapılan su dolabında mevcud âletlerin çoğu mermerdir. Dolap kovalarının ipleri de zincirdendir. Atlar dolapları çevirdikçe kubbedeki delikten kovalar suyu kuyudan yukarı kasra çeker. Oradan aşağı minare boyu yükseklikten su aşağı dökülür ve teraziler ile şehrin evlerine, hamamlarına, sarnıçlara ve imâretlerine gider. İbretle seyredilecek bir sudur. Fakat bazı zamanlar atları olmadığından çalışmaz. Ama aşağıda olan kuyusu gece ve gündüz durmadan çalışır.

Meyve ve sebzeleri: Zeytininin benzeri dünyada yoktur. Çiçek inciri pek meşhurdur. Sanayii: Sabununun misk gibi kokan tabiî bir kokusu vardır. Elbiseyi pamuk gibi beyaz ve temiz yapar. Pamuğu beyaz ve ipeği nazik olur. Çünkü bütün dağ ve bağları dut ağaçları ile kaplıdır. Havası: Temmuz ayında gayet sıcaktır. Ama kalan on bir ay o kadar güzeldir. Hakir orada iken mevsim bahar idi. Öyle safalar ettim ki anlatmak mümkün değil. Kış aylarının çok güzel geçtiğini vilâyet halkı anlattılar. Çünkü bu şehirlerde asla kar yağmadığından iskeleleri ve limanları emindir. Cezayir, Tunus, Trablus, Cerbe ve Helâk vilâyetlerinden her sene yüzlerce parça kalyonlar ve yüzbinlerce arap seyyahları bu iskeleye uğrayıp oradan Maşkalonya burnuna giderler.

Büyük gazâ: Allah'ın hikmeti biz bu şehirde iken Cezayir'den ve Trablus'tan beş parça korsan gazi gemileri pupa-eyyam gelirler iken hemen kale önünde olan Spence adası ardından iki adet kâfir kalyonu her bir dağ gibi sekiz pâre yatırtma tunç top çeken frenk kalyonları bizim Cezayirli kalyonların önlerine çıkıverdi. Bizim Cezayirli kalyonların kaptanları ve patronaları varyaları kâfir üzerine trampa edip göz açıp kapayıncaya kadar müslüman ve kâfir kalyonları birbirlerine girdiler. Karşılıklı öyle top ve humbara savurdular ki ortalığı barut dumanı kapladı ve sadece Allah Allah sesleri işitiliyordu. Biz olanları mendirek kulesinden seyrediyorduk. Top, tüfenk ve çarpışma seslerinden yer gök tir tir titriyordu. Bir saat geçtikten sonra İslâm tarafına esen bir rüzgâr başladı ve gemiler görünmeye başladı. Bütün gazilerin kâfir kalyonlarına girip, direklerine çıkarak halat ve iplerini balta ile kesip kılıç salladıkla-

rını gördük. Rüzgâr bunları Moton kaleisne doğru sürüp getirdi. Yedi saat süren çarpışmadan sonra gaziler küffâra aman ve zaman vermeyip kâfirin dağ gibi iki parça kalyonunu fethedip haçlı bayraklarını baş aşağı ederek limana girerlerken öyle bir top ve tüfenk şenliği olmuştur ki dil ile anlatmak, kalem ile yazmak mümkün değildir. Kalede ve gemilerde üç gün üç gece eğlendiler. Zira fethettikleri gemilerin her biri kale gibi idi. Meğer bu kâfir gemilerinin içinde Girid'e gidecek mal, hazine, mühimmat ve cephane dolu imiş. Bütün ganimetler İslâm gazilerinin kanunları üzere pay edildi. Altıyüz esir sağ, dörtyüz kefere yaralı ve dörtyüz kefere kılıçtan geçirilip öldürülerek leşlerini denize attılar. Yüzyetmiş gazi şehitlik şerbetini içti. Gemilerinden alınıp imam ve hatiplere teslim olunarak cenaze merasimleri yapıldı. Gaza malından vilâyet kaymakamına kanun gereği üç kese kuruş liman hakkı verdiler. Dizdara, kadıya, kale ağalarına ve diğer ileri gelenlere derecelerine göre hediyeler verdiler. Hatta hakîre de bir frenk gulâmı ve nice cuha kumaşlar hediye ettiler. Adamlarıma bile ihsanda bulundular. Sonra bütün şehidleri yıkayıp, hepsinin cenazelerini bir namazla tevhid ve tekbir ile kale dışında yıldız tarafında, kale ile dış varoş arasında bir arada toprağa verdik.

Şehidler mezarlığı: Sultan Bayezid Velî asrında bu kale altında şehid olanların gömüldüğü yerdir. Bu Cezayirli şehidler defnedilip, ruhları için beş Fatiha okuyup herkes vatanlarına giderken ben başka ziyaretlerde bulundum. Önce yüksek bir kubbe altında (Gazi Silahdar Ağa ziyareti) Sultan Bayezid Han'ın makbul adamı iken kale altında başını top güllesi götürdüğü vakit Bayezid Han hemen iki rekât namaz kılarak el açıp «Behey ateşe yanası kale, daha bu anda da mı fetholmayıp bir sır dostum Şahbaz silâhdarımı şehid ettin!» diye bedduâ edince derhal Moton'un iç kalesinde bir barut deposu ateş alıp, binlerce kâfir havaya uçmuş ve o an Ankaste isimli iç kale fetholunmuştur. Dış büyük kale daha sonra kılıç ile fethedilmiştir. Bu şehidlikte beş kubbe altında beş vezir ile yedibin adet şehid gaziler medfundur. (Bâli Dede ziyareti) Yakınında bir küçük han vardır. Handa misafir olanlar onu mutlaka ziyaret ederler. Bu ziyaretleri yapıp o gece şehirde bütün şehidlerin gaziler helvasını yiyip, yüzbinlerce ihlâs-ı şerifler okunup, sevapları şehidlerin ruhlarına hibe olundu. Sabahleyin hakîr bütün dostlar ile vedalaşıp arkadaş ve kılavuzlar temin ederek doğu yönüne üç saat giderek Koknopoli yani Rumca (Kırmızı Kuş köyü) ki kale dizdarının zeâmetidir. Oradan yine doğuya üç saat zeytin ağaçları içinde hayat veren sular içerek Koron kalesine vardık.

Koron Kalesi: Venedik yapısıdır. Lâtince ismi Grone'dir. Grone'den galat olarak Koron derler. Burada vaktiyle İskender'in tacı durumuş. Devletten devlete intikal ederek sonunda 906 (1500) tarihinde Sultan Bayezid Velî'nin Moton kalesini fethettiği gün Koron kâfirleri bunu işitip,

Padişâhın kuvvetine karşı koyamayacaklarını anlayarak kalenin anahtarlarını Bayezid Han'a teslim edip vire ile teslim olmuşlardır. Otuzbeş sene İslâm elinde kaldıktan sonra Süleyman Han kızıl elmalı Alman üzerine Bec, Barak ve Budin kaleleri taraflarında cenk ve cidal, harp ve kıtalda iken, Alman Kralı Ferdinand'ın kışkırtmasıyla Venedik Prinçprimi 940 (1533) tarihinde 60 pare kadırga ile önce Moton kalesini kuşatma niyetinde iken Moton gazileri durumu anlayıp balyemez toplar kullanarak kâfirin altı parça mavnalarını Spençe adası önünde batırmışlar. Bunun üzerine kâfir kararını değiştirerek Koron kalesine gelip limanına demirlemiş. Hemen kıyıya asker çıkararak çevredeki reâyayı binbir hile ile, yalan ve şeytanlıkla kendilerine bağlayıp Koron'u kuşatmışlar. Meğer o sırada büyük tâun olup bu hastalıktan kale gazilerinden 400'ü ölmüş... Kale içinde asker bulunmadığından birkaç korkak kaleyi düşmana vire ile teslim ederek herbiri bir tarafa dağılmışlar. Kaleyi eline geçiren düşman «Mülkümüz tekrar elimize geçti» düşüncesiyle gemilerdeki bütün levâzımat ve mühimmatı kaleye indirip kaleyi tahkime başlar. Bu müthiş haberi Budin altında bulunan Süleyman Han duyunca derhal Semendere sancağında Yahya Paşa-zâde Mehmet Beye Mora sancağını verip Kapudan Paşayı da denizden gönderdi. Aynı sene İslâm askeri karadan ve denizden kaleyi kuşatıp, aldıkları binlerce tedbir neticesinde kale içinde bulunan savaşçı Rum, Arnavud ve Frenklerin aralarına ayrılık soktular. Rum ve Arnavudlar, frenkleri kırıp Koron kalesini Mehmed Beye teslim ettiler. Kendilerine aman verilen Rum ve Arnavudlar kaleyi terkedip gittiler. Mehmet Bey müjde haberiyle kalenin anahtarlarını Süleyman Han'a gönderdi. O zamandan beri İslâm elinde olup, Süleyman Han tahriri üzere Mora eyaletinde Moton kaymakamı idaresinde 150 akçe payesiyle şerif kazadır. Kethüda yeri, serdarı, emini, bacdârı, haraç ağası, mimar ağası, muhtesib ağası, şehir kethüdası, oniki adet kale ağası, 300 adet kale neferi, eşrâfı, nakibü'l-eşrâfı, şeyhülislâmı ve nice sancak sahibi mirimiranları vardır. Âyân ve büyükleri Moton'dan fazladır.

Koron kalesinin şekilleri ve yeri: Akdeniz kıyısında Koron burnunda bir kırmızı kaya üzerinde minare yüksekliğinde kıbleye ve doğuya karşı iki kaledir. Birbiri üzerine meyillidir. Biri Koron, biri Livadye kalesidir. Şimdiki halde Livadye kalesi yıkılmış durumdadır. İkinci fetih sırasında Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey tarafından Koron kalesinin zabtını kolaylaştırmak için yıkılmıştır. Koron kalesinin duvarı yirmişer ayak enli, iri kayalarla yapılmıştır. Üçgen şeklinde olup, doğudan batıya biraz uzuncadır. Kayalı bir ..... üzerindeki kalenin çevresi 1600 germe adımdır. Ama, bedenler üzerinden adımlamadım. Dışarıdan adımlamak zordur. Çünkü aşağısı uçurum ve etrafı kırkar, ellişer kulaç yalçın kayalarla doludur. Bu nedenle hendeği yoktur.

İçhisarı : Kara tarafında batıya bakan bir kayalı tepe üzerinde şirin

bir kaleciktir. Ama yine dış büyük kaleye bitişiktir. Bayezid Velî câmii önünde doğuya bakan bir demir kapısı var. Cephâne kalesi bu iç hisar içinde bir iç hisar gibidir. Yüksek bir kuledir. Bu kale yakınındaki havale tepelere karşı bir sivri burun gibi yapılmış ve fevkâlâde tahkim edilmiştir. İçinde yetmiş pâre balyemez, keşkek yemez, çul tutmaz, kundak kıran adlı şahâne toplar vardır. Dökme rıhtımlı azim bir binadır. Burası kalenin en yüksek yeri olduğundan bir karakolhanesi var ki Cihannüma ismiyle meşhur olmuştur. Bu karakoldan her taraf seyredilebilir. Şehrin bütün zarif kimseleri burada toplanıp eğlenirler. Batıya bakan bir demir kapısı var. Ama birbiri içinde eğri büğrü yollu dört adet zor geçilir sağlam kapılardır. Her kapı aralarında gözcü, bekçi ve kapıcılar gece gündüz silâhlı olarak hazır beklerler. Kalenin dört tarafında onbir büyük tabya, 47 sağlam burç ve 1900 beden dişi vardır. En sağlam tabya, Süleyman Han asrında inşa olunan Yahya Paşa-zâde Mehmet Paşanın havale tabyası sanki ye'cücdür. Bey tabyası sanki me'cüc tepesine benzer. Limana nazır olup üç kat top çeker. Doğu tarafındaki Süleyman Han tabyaları bulunur. Yıkılan Livadya kalesi yerinde ve limana nazırdır. Ama Livadya kalesi tekrar inşa edilse doğu tarafında denizaşırı Manya kıyılarını döğüp, Kalamta körfezi limanına kâfir gemileri giremezdi. Sarıbey-oğlunun evi köşesinde Cıgal Paşa tabyası üzerinde balyemez topları var. Güney tarafındaki limanı dövüp kuş uçurmaz.

Âyân ve ağa sarayları: Altıyüz adet kat kat kâfir yapısı sağlam, bağsız, bahçesiz, mamur ve süslü evleri vardır. Çünkü bu kale bütün kuşatmalarda top ateşine tutulmadan vire ile teslim olduğundan evlerinin ve kalesinin duvarları bembeyazdır. Bütün çatıları renk renk kiremit örtülü olup kapılarının üstleri kemerlerle süslüdür. Caddeleri baştanbaşa kaldırım döşelidir. Kır ve çöpten eser yoktur.

Çeşmeleri: Tatlı suları dışardan gelir. Ama yolları gizlidir. İç kapıdan içeri kapılar arasında ibretle bakılacak balık kemikleri asılıdır. Burada yirmi adet dükkâncıkları var. Yine burada Sultan Bayezid Velî câmii mevcud. Gayet süslü ve ruhânî câmidir. Yirmialtı adet mermer sütun üzerinde ve iki katlıdır. Eskiden kilise imiş. Tek minareli ve fazla geniş değildir. Kale içinde başka imaret yoktur. Havası ve suyu gayet lâtif olduğundan güzelleri meşhurdur.

Erkek güzelleri: Gerçi bütün halkı Cezayirli elbiseleri gibi daracık peşli, geçirimli ve göğüslüklü elbiseler giyip bellerine bıçak takıp, ellerine naçak alıp arkalarına beyaz ve renkli ihram, siyah bornos ve kabud elbiseler giyerler. Ama gençleri beyaz Cezayir ihramlarını arkalarına alıp, başlarına da renkli fes giyerek baldırlarını beyaz ham gümüş gibi sıvayıp saf billur misâli beyaz topuklarını âşıklara göstererek gezerler. Her görenden yâ hû sedası işitilir. Konuşmaları Rumcadır. Ama güzel ve açık

konuşurlar. Başlarından kırmızı renkli feslerini çıkarttıklarında kâküllerinin her teli gece karanlığı gibi olup, âşıkların akılları dağılır. Velhasıl Mora vilâyetinde mevcud otuzaltı parça şehir ve yirmidört kaza içinde Koron şehrinin gençleri meşhurdur. Ama genç kızlarını görmedim. Şehir halkı dahi ehlinden başka kadın görmezler. Kendilerinin naklettiklerine göre Râbia Adeviye derecesinde ehli perde, zahide, güzel kadınları var. Bütün halkı halim selim kimselerdir.

Âyân ve ağaları: Tanınmışları dizdar ağa ve Sarı Beyzâdedir. Bahadır ve zengin sofra sahibi kimselerdir. Fakat Moton halkı ile bu Koron ahalisi arasında biraz soğukluk vardır. Sebebi, Süleyman Han asrında küffâr önce Moton kalesini istilâ etmek ister. Moton gazileri karşı koyup küffârı yenilgiye uğratıp kaleyi teslim etmezler. Sonra küffâr Koron kalesine varır. Koron halkı karşı koymaksızın kaleyi teslim ettiklerinden Moton'lular Koron'luları tenkit ederler. Koron'lular da Moton'lulara «Bre ciğerciler» diye hücum ederler.

Meyvaları: Koron zeytini Rum, Arab ve Acem'de Şam-ı Şerif zeytininden daha meşhurdur. Hakir dahi bu Koron zeytini kadar iri ve tatlı zeytin görmedim. Bilhasa limon suyu ve zeytinyağı ile terbiye edilmiş testiler içinde zeytini Padişâha hediye götürürler. Bütün dağları ve bağları zeytin ağaçları ile doludur. Limonu, turuncu, kebatı ve tatlı limonu meşhurdur. Zeytinyağı, tereyağı, yirmi türlü sulu üzümü, şırası ve sabunu meşhurdur. Sabunu Kudüs-ü Şerif sabunundan daha güzel olur. Servi ağaçları dünyaca meşhurdur.

Mesire yerleri: Bu şehrin dışında kuzey tarafında hayır sahibi bir kimse tarafından dikilmiş binlerce ağaçların manzarası, kokusu ve içindeki binlerce kuşların sesleri insanı hayran eder. Güzel mesire yeridir.

Garib şeyler: Bu şehirde ve Moton'da kara Arab câriyeler ve zenci Arab köleler çoktur. Ama köle sahibleri araba bir fiske ve bir çubuk vuramazlar. Kimse kölesine «Bre Arab, bre kara» diyemez. Halk arablarına Yakub Çelebi, Amber Çelebi, Bilâl Çelebi, Kobro Çelebi, Bican Çelebi kelimesinden başka bir söz söylemez. Satın alırken hangi hizmet için alındıysa ondan başka bir şey teklif edemezsin. Ama başlangıçta tesbit edilen hizmeti yerine getirmezse Arabların asık suratlı bir beyleri vardır ona şikâyet edilir, yahud haber gönderilir. Derhal onların aralarında çavuşları vardır. O gelip köleyi götürüp muhakeme eder. Bir sahibini bir de köleyi dinler. Eğer suç kölede ise, aç ve çıplak değilse niçin hizmetini yapmazsın diye bin-iki bin değnek ve kırbaç vurup leş gibi bırakır. Eğer köle ölürse yerine başka bir arab köle verir. Sahibi dövse yetmiş-seksen değnek vurup merhamete gelip bırakır. Ama suratsız ve merhametsiz beyi döverse helâk edinceye kadar döver. Doğrusu inzibatı sağlamada çok gaddar davranırlar. Bütün arablar bağları ve bahçeleri bel-

leyip zevk ve safâ edip kadınları ve oğlanları ile imâr ederler. Bu diyarda beyaz frenk kölelerinin dışındaki hizmetçi cariyeler siyah arablardır.

İklimi: Kördös şehri ve Ballıbadra şehri gibi yirmisekizinci örfi iklimdedir.

Limanı: Bu kalenin limanı yıldız rüzgârı tarafında olup, insan eliyle yapılmıştır. Tabiî liman değildir. Kefere zamanında yüz-ikiyüz parça gemiler alırmış. Ama şimdi zaman geçtikçe sığ hâle gelmiş ve büyük gemiler giremez olmuştur. En derin yeri iki kulaçtır. Büyük gemiler Koron kalesi limanı tarafına dolaşırken ıskandil şakûlesi üç kulaç sudan dolaşırlar. Zira kale burnunda sığ yerler vardır. Ayrıca döküntü kayalara da rastlanır. Bu mahallin dışı oniki karış derinliğindedir. Bu kale altında gemilere çok dikkat etmek lâzımdır. Limana girmeyip kalenin kıble tarafında demir atılırsa kıyıya yakın yer taşlıktır. Bir mil açıkta demirlemek gerekir. Su ihtiyacı gemilerin demirlediği yerin karşısındaki burundan çıkan bol sudan karşılanır. Sandallar baştankara edip su önüne varırlar. İki üç adam alargadan suyu alıp, kolayca yine sandallara binip giderler. Koron limanından Moton kalesi limanına varıncaya kadar onsekiz mil mesafe vardır. Gün batısı üzere gidilir.

Koron şehrinin varoşu: Koron limanı kenarından tâ bu kaleye varıncaya kadar yüksek bir yerde birbiri üzerinde kat kat varoştur ki, 600 adet kargir bina, kiremit örtülü, bağ ve bahçeli evlerdir. Bütün pencereleri yıldız tarafına bakar. Yıldız tarafı limandır. İki adet müslüman mahallesi, bir câmii var. Bir medresesi, iki çocuk mektebi, iki tekkesi, bir hamamı ve bir hanı mevcuddur. Hanı kârgir binadır. 200 adet dükkânı, yirmi sebili vardır. Çarşı içindeki sebilhânenin tarihi şudur:

Bu nihâdî dedi târihin şehâ
Çeşmeyi pes bu bu resme kıldı sebil
Pâk sâfî çeşme-i âb-ı hayat
Oldu âb-ı kevser âb-ı selsebil (sene 1067)

Bağlar içinde Şeyh Mehmed Efendi ziyaretgâhı vardır. Buradan da yanımıza arkadaşlar alıp yıldız tarafına deniz kenarından zeytinlikler, bağ ve bahçeli yerlerde bir saat giderek Kastel kalesine vardık.

Kastel kalesi: Koron limanı kenarında yüksek bir bayır üzerinde küçük bir kasabadır. Bağlı, bahçeli, yüz adet evi olan mamur bir yer iken hakir Koron'a varmadan bir gün evvel gece sabaha yakın üç parça Manya fırkatesi ansızın vurup yağma ederek yüz esir ve ganimet alarak gitmiş. Ben kargaşalık üzerine vardım. Burada yatmayıp bir saatte, Lonka, Yonalida, Velika ve Çiçor nehirlerini geçtik. Bu küçük nehirlerin hepsi Anavarin ensesindeki dağlardan ve Klavrata dağlarından, gelip bu Koron limanına dökülürler. Buradan yedi saatte Nesi köyüne geldik.

Nesi köyü: Bağlı bahçeli, mahsüldar bir yerde 300 adet kiremit örtülü müslüman köyüdür. Acem-zâde efendinin zeâmetidir. Bir câmii, bir hamamı vardır. İdris Ağa konak sahibidir. Çocukları derya beyleridir. Öyle büyük hane sahibidir ki bin atlı gelse hoş geldiniz diye karşılar ve onlara yol gösterir. İkramı bol bir ağadır. Bu köyden kuzeye doğru giderken Cafer Emin, Manye, Galata ve İspiraloma nehirlerini geçtik. Bu nehirlerin hepsi Adrosa şehri dağlarından doğup Manya vilâyeti ile Koron kalesi arasındaki Kalamatya körfezine dökülür. Bu nehirleri at üstünde üç saatte geçip, Kalamatya kalesine geldik.

Kalamatya kalesi: Venedik yapısı olup, Kalamatya Rumca'da iyi gözüm demektir. Rumlar halen Kasr ve Kalamatya derler. Türkçe'de Kalamata diye meşhurdur. Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmiş ve fetihten sonra kaleyi yer yer yıkmışlardı. Sonra bu şehir imar edilmiş ve kalesi de şehri Manya keferesinden korumak için Sultan Dördüncü Mehmed zamanında Köprülü Mehmed Paşa tarafından onarılmıştır. Mizistre sancağı toprağında kapudan paşaların hasıdır. Kaymakamı yüz nefer adamı ile idare eder. Yüzelli akçe payeli kazadır. Kethüda-yeri, yeniçeri serdarı ve öteki hakimleri yoktur. Fakat kaymakam tarafından mizanharir emini, bacdarı, kale dizdarı ve üçyüz adet hisar eri vardır.

Kalesinin yeri ve şekilleri: Koron körfezi sonunda bir top menzili kuzeydoğuda bir sivri kaya üzerinde etrafı altıyüz adım bir kaledir. İçinde yirmidört adet kiremit ve kaygan örtülü evleri var. Dördüncü Mehmed'in minaresi bulunmayan bir camii vardı. Onbeş kolomborne ve şâhi topları, doğuya bakan bir demir kapısı vardır.

İç kaleyi kuşatan Büyük kalenin şekilleri: Bu dahi yeni yapı, alçak bir kaya üzerinde uzunca bir kaledir. İçinde otuz adet kiremitli nefer evleri ve batıya bakan bir demir kapısı var. Dört tarafı kesme yalçın kaya olduğundan hiçbir tarafında hendek yoktur. Duvarlarında burçları ve mazgal delikleri çoktur.

Dış varoşu: Kalenin batı tarafında sekizyüz adet kerpiç ve taş duvarlı, kiremit örtülü, bağlı bostanlı varoşdur. Doğudan batıya, kaldırımsız bir sokak üzerinde ikiyüz adet dükkân vardır. Bu dükkânlarda bütün malları bulmak mümkündür. Hanları ve hamamları yoktur. Ancak aşağı mahkeme önünde kiremit örtülü, kârgir minareli, eski usûl bir küçük câmii var. Halkının tamamı Rumdur. Müslümanı gayet azdır. Bu yüzden dokuz adet kilisesi vardır. Çeşit çeşit ipekten yapılmış Cezayir işlerinden ayırt edilemeyen mühürlüleri vardır. Bu kumaşı başlarına sarıp bellerine kuşak yaparlar. Saf ipekten bürümcük denilen gömlekler yapılır. Bir gömleklik kumaşı bir boğum kamış içine koyup padişâhlara, vüzera ve vükelalara gönderirler. Bir gömlek yedi-sekiz dirhem gelir. Bu kadar ince ipeği olur. İpeği gayet boldur. Herkes ipek yetiştirir. Dokuzbin adet

bağlarında baştan aşağı dut ağaçları vardır. Manya dağı eteğinde olduğu için havası ve suyu güzel olup Rum civanları ve Rum keratsaları meşhurdur. Halkı ipekçilikle uğraşırlar. Bu şehirde yetişen ipek Acem diyarında Kilan ve Lahcan'da bile yetişmez. Frengistan'a bile bu şehirden binlerce yük ipek gönderilir.

Bu şehrin kıblesindeki dağın tepesinden Manya kâfiristanının Zaranta kalesi görünüyordu. Bu kalenin vasıflarını sonra yazacağız. Oradan geriye dönüp, batı tarafına yol alarak dört saatte Sesiköy sahrasını geçip Andorose kalesine geldik.

Andorose kalesi : İlk olarak Rum krallarından Andorose tarafından inşa ettirilmiştir. Sonra Venedik eline geçmiş ve imârı artırılmıştır. 906 tarihinde Bayezid Velî tarafından zaptedilmiştir. Fetih sırasında kale harab edilmiş ve olduğu gibi bırakılmıştır. Misistre sancağı toprağında voyvodalıktır. Yüzelli akçelik kazadır. Kethüdası, serdarı, dizdarı ve neferatı yoktur. Kale deniz kıyısında dağlar içinde, yıldız ve batı rüzgârı tarafında topraklı bir bayır üzerinde dörtgen şeklinde tek kapılı, yirmibeş evli bir kaledir. Bir adet Sultan Bayezid Câmii vardır. Kalenin etrafında hendek bulunmadığı, neferleri de olmadığından vilâyet halkı Manya kâfirlerinden emin değillerdir. Bu sebeple kalenin yıkılan yerlerini kendi paraları ile tamir ve her gece kendileri bekçilik ederler.

Varoşu : Yokuşça bir yerde yüz adet evleri vardır. Evler kiremit örtülü ve geniş bahçelidir. Fakat çoğu Rum evleridir. Yirmi dükkânı ve kiliseden çevrilmiş bir câmii vardır. Şeyh (Aziz) efendi yeni bir câmi inşa ediyor. Bu hakir, Bakara sûresinden şu âyet-i şerifeyi tarih buldum. (Fevelli veçheke şatrel mescidil haram 1077). Bir medresesi, bir mektebi ve bir tekkesi vardır. Hepsi de cami sahibi Aziz efendinin eseridir. Bu güzel varoşun suyu azdır. Fakat bağları gayet çoktur. Han ve hamamı yoktur. Güzelleri ve delikanlıları aktır. Tütünü bol ve kokusu tuhaftır. Bu kasabadan kalkıp dört saat doğuya giderek Lâkoz sahrasına vardık.

Lâkoz sahrası : Dört tarafı yüksek dağlarla çevrili olup her dağ başında bir viranca kale vardır. Kalelerde dizdar ve neferleri yoktur. Lâkoz sahrası küçük bir vadi olduğu halde bol mahsül veren birçok köy ve çiftlikleri vardır. Bu sahrası geçip yıldız tarafına dört saat giderek Petretna vilâyetine (yâni eski Kritna kalesi) geldik.

Petretna vilâyeti (Kritna) : Yunan tarihçilerine göre Hazreti Zekeriya zamanında Kum Batlamyus tarafından yaptırılmıştır. Petretna, yani taşovası içinde Kritna adlı Batlamyos'un yapısıdır. Sonra bir hile sonucu Venedik eline geçmiştir. 869 tarihinde etraflarının fethedildiğini gören kefereler kalenin anahtarlarını Sultan Bayezid'e teslim etmişlerdir. Kendileri teslim oldukları için kalede bırakılmışlardır. Hâlâ Misistre sancağı toprağında voyvodalıktır. Kethüdayeri, serdarı, ondört adet tımarlı

neferleri vardır. Yüzseksen akçe payesiyle kazadır. İkibin adım yokuş yukarı yürüyerek plâv yağması gibi bir sivri kaya üzerinde dörtgen şeklinde bir küçük kalenin çevresini adımladım. Tam dörtyüz adımdır. İçinde beş adet evi var. Bunlar dizdara ve neferlere ait evlerdir. Çünkü insanlar hergün buraya inip çıkmaktan usanırlar. Doğuya bakan bir kapısı, bir mescidi, su sarnıcı, cephanesi ve yeteri kadar şahî topları var. Aşağı viran kalede Sultan Bayezid Velî Camii varsa da imâmı ve hizmetçileri yoktur. Halk beş vakit namazda birbirlerine imam olarak namaz kılarlar. Bu camiin küçük bir tahta minaresi var ki bu tarz bir minare hiçbir diyarın camiinde yoktur.

Aşağı varoş: Aşağı kaleye havale olan kaya ile kale arasında mamur bir varoştur. Yüz adet kârgir yapı ve kıbleye nazır evleri var. Hepsi kayaların üzerine inşa olunmuştur. Varoşun suyu kıt olduğundan mutlaka her evde hiç sarnıç bulunur. Hanı ve hamamı hâlâ virandır. Dört adet mihrabı var. İç kalede Bayezid Han mescidi, dış kalede Bayezid Han Câmii, bir medrese, bir mektep, bir tekke, yirmi dükkân, bir çeşme mevcuttur. Viran hamam yanında bir adet çeşmesi var. Şehrin aşağı kıble yönünde görülmeye değer namazgâhı var. Bu şehirden aşağı altı göz bir köprüden geçip, yüz kadar mamur bağlardan görüp kıble yönüne dört saat gidip müslüman Cafer ağa köyü ve sahra içinde diğer mamur köyler geçtikten sonra Londar kalesine geldik.

Londar kalesi: Londaraki adlı bir Rum kralı tarafından yaptırılmıştır. Sonra Venedik eline geçmiş, 869 tarihinde Fatih Sultan Mehmed'e vire ile teslim olmuştur. Sonra yine kâfirlerin eline geçmiş, bilahare Sultan Bayezid Velî tarafından zaptedilerek kalesi yıkılmıştır. Kalenin bazı yerleri durmaktadır. İmâr edilmesine ihtiyaç vardır. Zira arkası Manya kâfiri dağlarıdır. Zemini Manya boğazı ağzında yalçın bir kaya üzerinde şahin yuvalı güzel bir kale yeridir. Şehir hâlen Mora Paşası Voyvodalığıdır. Kalesi gayet sağlam üç kat kale imiş. Ancak iç kalesi mamurdur. İçinde Rum kefereleri otururlar. Kale tamir olsa şehir de daha fazla mamurlaşır. Yüzelli payesiyle kazadır. Naibin dışında idarecisi yoktur. Şehirde üçyüz adet viranca ve kiremit örtülü geniş evler vardır. Halkı Manya keferesi korkusundan gece ve gündüz kuşkulu otururlar. Nice kimseler gece aşağı ovadaki köylerde yatarlar. Bir adet Sultan Bayezid Velî Câmii var. Kiliseden bozmadır. Bir medresesi, bir tekkesi, bir mektebi, bir hanı, sekiz adet dükkânı ve bir küçük hamamı var. İki yüz adet tatlı su kuyuları mevcut olup, suya ihtiyaçları vardır. Bağ ve bahçeleri yoktur. Manya eteğinde olduğu için mevkii yüksek olup kışları sert geçer. Şehir harap olmaya yüz tutmuştur. Şehirde Karabaş Mehmed Efendi ziyaretgâhı vardır. Buradan kıble tarafına Manya eteği ile iki saat sarp uçurumlu yollardan geçip Lonkanik kalesine geldik.

Lonkanik kalesi : Rum keferelerinden Lonkanik isimli biri tarafından inşa ettirildiği için adına Lonkanik derler. Frenk lisanında uzun olan şeye Lonka derler. ..... tarihinde Endülüs ve Afrika padişahı olan Sultan Mansur Girid'i zaptettikten sonra bu Lonkanik kalesini de zaptederek bazı yerlerini yıkmış. Ancak kaleden eser olarak kaya başında bir kule kalmış. Sonra Fatih Sultan Mehmed, Misistre kalesini aldığı vakit bu şehrin kefereleri kulenin anahtarlarını Fatih'e teslim ederler. Şimdi kulede kimse oturmamaktadır. Bu kule Manya vilâyetinin Şahbaz dağı eteğinde olup, yüzü doğuya bakar. Aşağı şehir halkı kalenin bazı yerlerini kendi malları ile tamir ederek Manya kâfirinden korunmak için bu yalarda barınırlar. Evleri ve başkaca imar edilmiş yerleri yoktur. Ancak her gece beş nefer silâhlı aşağı varoşu muhafaza eder. Eğer Manya keferelerinden bir hareket olursa bu kulede bekleyen muhafızlar ateşler yakıp, tüfenkler atarak etrafa haber verirler. Neticede etraftaki köylerden binlerce silâhlı insan toplanarak Lonkanik kasabasını korurlar.

Lonkanik varoşunun şekilleri : Dereli, tepeli, kayalar içinde cehennem dereleri gibi uçurum yerlerde tamamı beşyüz adet katkat birbiri üzere yığılmış, kârgir yapı, kiremit örtülü, dar avlulu küçük evlerdir. Ama ağaçları çok ve ormanlıktır. Beş mahallesi vardır. Bir adet câmii ve yedi adet dükkânından başka imârdan nişan yoktur. Fakat her evde su ve değirmen bulunur. Onbir adet kilisesi mevcuttur. Çünkü halkının çoğu keferedir. Müslümanlar da onlardan dönmedirler. Havası ve suyu çok güzeldir. Bu yüzden Rum güzelleri de boldur. Hepsi ipek yetiştirirler. Fakat müslüman ve kefereleri tâun yüzünden dağlara kaçmışlardır. Voyvodası Misistre sancağı beyi adına hükmeder. Şehirde yüz kadar adamıyla o kalmış, diğerleri kaçmışlar. Misistre kadısı niyabetidir. Bu kasabayı geçip, Ayavaş, Kokiçse, Agoryan ve Alarozi köylerini geçtik. Bu köyler Manyan'ın Şahbaz dağları eteğinde üçer, dörderyüz evli bağlı, bahçeli Rum köyleridir. Hepsi de Mizistre sancağına bağlıdır. Dört saat ilerledikten sonra Mizistre kalesine geldik.

Misehor vilâyeti, yani Mizistre kalesi : Bazıları Misistre yazarlar ama Defter-i hâkânide Mishor vilâyeti yazılır. Elkâb-ı ümerada (beylere lakap olduğu zaman) Misistre livâsı diye yazılır. Yunan tarihçilerine göre ilk kurucusu Hazreti Süleyman'dır. Sonra Filikos Atina şehrini kurduktan sonra bu Mizistre şehrinin su ve havasından hoşlanıp, imâr ettirdi. Misehor adlı veziri tarafından imâr edildiği için Rum tarihlerinde Aşağı Misistre şehrine Misehor derler. Lâtin dilinde Mistir derler. Bu eski kale, Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedildi. Fetihten önce Venedik frengi kralının tahtı idi. Hâlâ Mizistre sancağı beyi tahtıdır. Kanun üzere paşasının hası, 219.000 akçedir. 11 adet zeameti, gıtımârı vardır. Alaybeyi ve çeribaşısı olup, sefer sırasında kanun üzere Cebelüleri ile toplam

üçbin askeri olur. Eyâlet veziri olan kapudan paşa ile sancak beyi üç parça kadırga ile denizde sefere çıkarlar. Mirlivasına otuz kese mal hasıl olur. Üçyüz akçe payesiyle şerif kazadır. Kadısına senede sekiz kese hasıl olur. Şeyhülislamı âlim bir zat olan Hamdi Efendidir. Nakibüleşrafı, aşağı şehir nâibî, sipahi kethüdayeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, yirmidört adet hisar evi, muhtesib ağası, gümrük emini, haraç emini, bacdarı, mimar ağası ve şehir kethüdası vardır. Rum keferelerinin Portaporisi, Yahudilerin cemaat başısı ve frenklerin konsolosları vardır. Zira mazbut şehirdir.

Mizistre kalesinin şekilleri: Bu hakirin gördüğüne göre bu yüksek kale Manya dağları eteğinde, Şahbaz dağına bitişik sivri yalçın bir kaya üzerinde göklere yükselmiş taş yapı, badem şeklinde bir kaledir. Bir iç kalesi var. Aşağı kaleleriyle birlikte üç kat dolma sağlam hisardır. Üç adet kapısı var. Bir kapısı doğuya açılır. Bu tâ iç kale içinde naris hisar kapısıdır. Orta kapı kıble yönüne bakar. Taşra katındaki kapı batıya açılır. Fakat karanlık bir yerdedir. Bu kapının önünde (Fatih Sultan Mehmed Makamı) var. Kaleyi zaptettiği vakit secde-i şükrana vardığı vakit alnının yere değdiği yerde cilâlı çukur bir mermer vardır. Yağmur suyu orada birikir. Saralı ve hummalı olanlar bu sudan içince şifa bulurlar. Bu üç kat iç kalelerin tâ Narin kulesi içinde kale dizdarı evi, cephanesi, zahire anbarı ve su sarnıcı var. Başka şeyi yoktur. Zikredilen üç kat hisar içinde seksen adet kiremit örtülü ev ve Sultan Mehmed Câmii vardır. İç kalenin çevresi sekizyüz adım ve yalçın uçurumdur.

Makam-ı Şeyh Hazreti Akşemseddin: Bu kale kapısının dışında Akşemseddin'in ibadet ettiği kaya üzerinde onun göz yaşının delik deşik ve mübarek dizlerinin taşı oyduğu yer bellidir. Onun için (Mezistre kalesini Akşemseddin'in gözyaşı aldı) derler.

Aşağı hisar imareti: Zikri geçen iç kalelerin doğusunu, kuzeyini, yıldız rüzgârı tarafını ve batısını kuşatmış bir büyük kaledir. Ama güney tarafı cehennem deresi gibi uçurum olduğundan o tarafta kale duvarları yoktur. Kale beşgen şeklinde olup çevresi dokuzbinyirmi adımdır. Etrafında hendeği yoktur. Sekiz adet kapısı var. Namazgâh kapısı batıya açılır. Çarşı kapısı bu da batıya açılır. Kurağa Câmii kapısı kuzeye açılır. Aşağı çarşı kapısı kıbleye bakar. Bunların dışında şehir içinde nice güzel küçük kapılar vardır. Kale içinde kat kat avlusuz binyüz adet kâfir evleri vardır. Altıyüz kadarı bu sene Allah'ın gazabı ile yanmıştır. Bütün evler doğuya ve kuzeye Ayaniko sahrasına bakan büyük konaklardır.

Câmileri: Yedi adet câmii vardır. Fethiye câmii: Sultan Mehmed Han'ındır. Çarşı câmii ve Zâl câmiinin dışındakiler mesciddir. Bir medrese, iki mektep, bir tekke, bir hamam, ikiyüz dükkân, bir han, bir ker-

vansaray ve yedi kilise vardır. Kiliselerin en büyüğü Ayanikola kilisesidir.

Gariplikler: Bu kalede Yahudi ve Rum mahalleleri içinde ve diğer yerlerde yirmidokuz adet kilisede Badgir adında büyük mağaralar vardır. Herbiri biner insan alır. Temmuz ayında şehrin bütün halkı bu mağaralarda dinlenip eğlenerek işret ederler. Ama baharda bu mağaralarda kürksüz oturulmaz. Şehir halkı sularını ve içkilerini bu mağaralarda soğuturlar. Temmuz ayında soğuktan durulmaz. Kale dışında Kurt Çelebi câmii yeni yapılmaktadır. Bu kaleden yokuş aşağı kıbleye ikibin adım yürüyünce Misehor varoşuna varılır.

Misehor varoşu: Düz bir yerde beşyüz adet kiremit örtülü, bağ ve bahçeli geniş evleri vardır. On adet müslüman, beş yahudi ve onbir rum mahallesi vardır. Altı adet mihrabı olup biri mükellef câmidir. Dört adet mescidi, bir adet medresesi, iki adet mektebi, iki adet tekkesi, iki adet namazgâhı vardır. Namazgâhın biri kalenin kuzeyinde, biri de güneyindedir. Bir adet hamamı, dört adet hanı ve Mizistre kadısı Zekeriya Efendinin yeni inşa ettirdiği bir kervansarayı var. Paşa sarayı, Vokabey sarayı, Ağa sarayı ve Mahkeme sarayı meşhurdur. Yüzseksen adet dükkânı var. Tabakhane ve İpekçiler çarşısı pek süslüdür. Şehir içinden geçen küçük su şehir dışında Ayaniko sahrası içinden akan İrye nehrine karışır. Oradan Aluz sahrası yakınında Bardunya Pasova kaleleri yakınında Akdeniz'e dökülür, şehir içinde yetmiş adet su değirmenleri vardır. Üçbini bulan bağ ve bahçelerinde limon, turuncu, incir ve üzüm çokça yetişir. Bütün bağ ve bahçelerle kalenin batı tarafları tamamen kaplıdır. Ama temmuz ayında havası biraz ağırcadır. Kışı çok hoştur. Suları çok lezzetli olup, binlerce kaynaktan bostanlar sulanır. Güzel kızları meşhurdur. Gazal gözlü, şirin sözlü, münevver yüzlü, melek görünüşlü güzelleri olur. İpeği, ibrişimi, prenkob denilen boya kökü, siyah ekşi tütünü ve siyah inciri meşhurdur. Halkın tamamı Rumca konuşur. Çünkü gece gündüz alışverişlerini Rum kefereleri ile yaparlar.

Rum lisanı ile murabbaa:

Kılâpeste matinco klâpeste
Nakmete mekors narise
Tu dilber ekmokina yemsi
Bre nekez mavro koraka
Ki defterosa mavrokanetagaso
Molanakete polyaso
Mavro aneksi beno
Eserdiye alenkle mankmiyo

Bu şehirde yılda bir kere pazar kurulur ve bu pazarda kırkbin kişi

toplanır. Sonra şehirden bir saat kuzeye bağlar içinde gidip Ayaniko kalesine geldik.

Ayaniko kalesi : Fatih yıkmıştır. Vaktiyle büyük şehirmiş. Misistre sahrasından akan İyri nehri kıyısında olup bütün sur ve duvarları yerde yatar. Buradan dört saat kıble yönüne Manya dağları eteğinde giderek Zerpiçse manastırına geldik. Garip bir hıristiyan manastırıdır, ki yüz kadar papazları ve peçeli rahibeleri var. Gelip geçene hizmet ederler. Nimetleri boldur. Oradan kalkıp elli adet silâhlı yiğitler ile dört saat Manya dağları eteklerinden korkulu ve tehlikeli yerleri geçip, Goranos, Korçovun, Yelpiçe ve Zelina köylerine uğradık. Öyle taşlık yerler ki atlarımız basacak yer bulamazlardı. Dört saat sonra Bardonya kalesine geldik.

Bardonya kalesi : Fatih Sultan Mehmed tarafından aman ile alınmıştır. Misistre sancağı voyvodalığı ve yüzelli akçeli kazacıktır. Kethüdası, serdarı ve diğer idarecileri yoktur. Dizdarı ve yüzondört adet neferleri vardır. Kalesi Manya dağı eteğinde, meyilli, yalçın beyaz bir kaya üzerinde, dörtgen şeklinde taş bina güzel bir kayadır. Kıble ve kuzey tarafları Gayya deresi gibi olduğundan o taraflarında kale duvarları yoktur. İnsan aşağı baksa başı döner. Ancak batı tarafında bir küçük kapısı var. At güçlükle girer. Bu kapı tarafları havaleli olduğundan gayet sağlam ve büyük kuleleri vardır. Bu kaledeki evler küçük ve avlusuzdurlar. Sokakları dardır. Eşekler, yükleriyle güçlükle geçerler. Bütün evleri kiremitli ve kıble tarafına bakarlar. Dışardaki dağlarında buz gibi suları, bağ ve bostanları çoktur. Bu kalede asla han, hamam, dükkân, medrese, mektep ve diğer imaretlerden eser yoktur. Ancak Sultan Mehmed Han'ın bir küçük câmii ve kale kapısı üzerinde bir mescidi vardır. Kalenin bütün ihtiyaçları Misistre'den karşılanır. Ama halkı gayet yiğittir. Her zaman Manya kâfirleri ile cenk ederler. Manya kâfiri korkusundan kale dışında evler yoktur. Ancak birçok kule gibi çiftlikler vardır. Çünkü sahrası çok verimlidir. Bu kaleden aşağı Arna nehri akar. Nehir Manya dağlarından çıkıp buraya yakın bir yerde Akdeniz'e karışır.

Bu kaleyi gezip, on adet kılavuzla kıble tarafına taşlık ve korkulu yollardan giderken hikmet-i hûda yol üzerinde bir büyük yılan çıkıp meşeliğe doğru kaçtı. Yanımdaki Bardonya gazileri yılanı kovalayarak ormana girince pusuda yatan tüfenkli beş Manya kâfiri ile karşılaştılar. Boğaz boğaza gelip, birini öldürüp dördünü esir ettiler.

Pasova-i Hâkâniye kalesi : Bayezid Velî zamanında bir paşa tarafından inşa edildiği için Defter-i Hâkânide (Kale-i Hakâniye-i amâniye) diye yazılıdır. Halen Misistre sancağı voyvodalığı ve Bardonya kalesi nâibliğidir. Ancak dizdarı ve yüz adet hisar eri vardır. Diğer hakimleri yoktur. Kalesi Manya dağları içinde, sarp taşlık ve yalçın bir kaya üzerinde dörtgenden biraz uzunca, kıbleden batıya sürahi şeklinde taş bina sağlam

bir kaledir. Çevresi binelli adım olup etrafı Gayya gibi olduğundan hiçbir yanında hendeği yoktur. Sadece beş arşın eninde yalın kat kârgir duvarları vardır. Kuzey tarafı on minare boyu uçurumdur. Bu kaleyi hiçbir taraftan zabtetmek mümkün değildir. Ama havale olan kayalar kale içinde adam gezdirmez. Bu nedenle kale içinde bir er, bir oğlan, bir kadın ve bir ev yoktur. Bütün neferleri aileleri ile birlikte kale kuleleri içinde bulunan kat kat kulelerde otururlar. Her bölüğün ağaları birer kule içinde neferleriyle beraber otururlar. Ancak kale ortasındaki meydanda kârgir, kubbeli ve kiremit örtülü bir câmii var. Câmiin altı su sarnıcıdır. Bu câmiin içinde de gönüllü gaziler otururlar. Kalede büyük balyemez toplar var. Bu kale bunların dışında çarşı, pazar, bağ, bahçe ve diğer imaretler yoktur. Neferleri kapıdan dışarı yalnız çıkamazlar. Suya gitseler kırk elli gazi silâhlanıp öyle giderler. Bazan Manya kâfirleriyle cenk dahi eder. Doğuya bakan bir sağlam ve küçük kapısı olup, üstündeki kulede dizdar oturur. Ama su ve havası gayet güzeldir. Bu kalenin kıble tarafında bir top atımı uzaklıkta iyi bir limanı var. Yüz parça gemi barındırır. Paşa limanı derler. Manya vilâyeti burnu buraya dört mil yakınlıktadır. Bu kaleden Manya'nın Güllü kalesi bir yalçın kaya üzerinde görünür. Yeri gelince bu dahi anlatılacaktır. Burada adamlarımız Manya kâfirleriyle konuşur ve sesleri işitilirdi. Bu derecede yakındır. Gece ve gündüz Manya kefereleri Pasova gazileriyle cenk, cidal, harb ve kıtal ederler. Ama bu Pasova kalesine gelirken pusuda esir ettiğimiz dört nefer kefere için Manyalı ikibin kuruş verip aldılar. Gaziler hakire ikiyüz kuruş hisse verip, adamlarıma da kırkar kuruş pay verdiler. Hak bereket vere.. Sonra bu kale erenleri hakire elli adet silâhlı gaziler verdiler. Doğu tarafa dağlar ve ormanları geçip dört saat Aluz sahrası içinde gittik. Dört saat ak mamur çiftlikleri ve köyleri geçip, bütün reayâsı kefere olan Iskala köyüne uğradık. Aluz sahrası içinde nice köyleri geçtik. ..... nehrini atlarla güçlükle geçtik. Bu nehir Trabuliçse şehri dağlarından gelip Misistre sahrasını katedip Aluz sahrası nihayetinde Akdeniz'e dökülür. Büyük bir nehirdir. Bazan atlarla bazan gemilerle geçilir. Fakat taşkın zamanlarında bu nehirden içeri Manya fırkateleri girip sahrada bulunan köyleri yağmalarlar. Eskiden bu nehrin kıyısında büyük bir şehir varmış. Hâlâ kalıntıları durmaktadır. Emevîler devrinde Mağrip padişahlarından Sultan Mansur bu Mora adasını fethedip, şehri harap ve binalarını yıkmış. Burada Boynuz adası, on milden görünür. Bir küçük adacıktır. Fakat iyi bir limanı vardır. Aluz sahrası boyunca Benefşe kalesi burnuna varıncaya kadar yirmi adet viran olmaya yüz tutmuş kaleler vardır. Her birini gördük ama isimlerini sayıp, şekillerini anlatmaya kalksak söz uzar. Kısaca bu Mora cezîresi insan denizi ve kaleler vadisi imiş. Aluz sahrasını geçip Benefşe kalesi yoluna girip yine doğu tarafına gidip üç saatte Çakonya kalesine vardık.

Çakonya kalesi: Halk arasında Çakone derler. Benefşe kadılığına bağlı büyük bir nahiyedir. Fakat sarp ve dağlık bir yerde olduğundan kimse uğramaz. Onbin kadar reayası var. Hepsi hıristiyan olup, İncil okur ve Rum keferesi geçinirler. Ama mezhepleri ve lehçeleri başkadır. Değme insan konuşmalarını anlayamaz. Mora ceziresinin dört bölük kavim olduğu yukarıda yazılmıştı. İşte bir bölüğü de bunlardır. Dağlarında buğday, arpa ve diğer meyveler yetişmez. Yalnız darı ve kolombok olur. Hepsi kolombok yiyen bir alay kötü huylu kâfirdirler. Havası ve suyu çok güzel, akarsuları fazla olduğundan halkı da güçlü kuvvetli kâfirlerdir. Çoğu Benefşe şehrine ve Anapolya'ya kadın ve çocuklarıyla gidip hamallık ederler. Hatta bazı hamile kadınları arkalarında ikiyüz okka yük taşırlar. Bazılarının kucağında iki çocuğu varken yine ikiyüzelli vakıyye yük taşıyabilen kadınları vardır. Gençleri ve delikanlıları üçerdörderyüz vakıyye yük kaldırırlar. Gayet güçlü kefereleri olur. Fakat bunlar şehirlerde buğday ekmeği yeseler hasta olurlar. Her zaman akrabaları evlerinden yük yük kolombok ekmeği getirirler. Hepsi beyaz aba ve kebe giyerler. Saçak saçak püsküllüdür. Telleri, ince ipekleri, bol yenleri vardır. Bütün erkek ve kadınları başlarına beyaz sarık sararlar. Ama kadınları siyah saçlarını dağıtıp üzerine beyaz sarık giyince garip bir şekil alırlar ki görenler gülmekten kırılır. Hepsinin Kalmuk tatarları gibi yüzleri vardır. Kazan başlı, deve dişli, iri kulaklı, iri gözlü, yassı yüzlü ve samsun sözlü olup sesleri dağlar içinde güm güm öter. Biri bir dağda öteki diğer dağda ve aralarında iki fersah mesafe olduğu halde birbirleriyle rahatlıkla konuşurlar.

Çakonya keferesinin dili: (Ena) bir, (Duya) iki, (Troya) üç, (Tro) dört, (Pando) beş, (Ekso) altı, (Afto) yedi, (Uçto) sekiz, (Anko) dokuz, (Daka) on, (Audi) ekmek, (Kota) Allah, (Hırso) Allah, (Mariye) Meryem Ana, (Doğani) Buğday ekmeği, (Narro) su, (Kali) odun, (Uri) bakmak, (Çiyya) ve, (Şomo) taam, (Foka) kırk, (İşile) göz, (Oni) eşek, (Meri) kedi, (Şamri) bugün, (Tancala) evler, (Tanca) ev, (Azano) kalk, (Matmi) ana, (Şatmi) kız, (İzemi) oğul, (Kamşımini) otur, (Eyyo) soğuksu, (Omaho) yoktur, (Ezraçi) gitmek, buna benzer yüzbinlerce kelimeleri var. Orada bir gün bir gece misafir olup atlarımız darı ve biz de keçi eti yemekten bıktık. Lisanlarından da bu kadar yazabildik. Oradan kalkıp, viran olmuş (Hafonya kalesi) ne geldik. Kırmızı bir kaya üzerindedir. Kaleyi sağ tarafımıza alarak mamur Hafonya köylerinden geçip Çeşmebaşı menziline geldik.

Çeşmebaşı Menzili: Etrafı kayalık, geniş bir yerde çeşitli kaynak suları ve binlerce bağları olan bir yerdir. Hepsi Benefşe kalesi ayânının bağlarıdır. Benefşe kalesinin muhafazasına memur Yanyalı Pîr ve Kaplan Paşalar, çadırlarını kurup otururlar. Binlerce İslâm askeri Girid'e geçmek için Donanma-yı Hümayun ile Kapudan Kaplan Paşa gelir diye

nöbet beklerler. Dağ ve taşlar üzerinde İslâm askeri dolu. Bir ordu pazarı ve kalabalık bir cemiyet kurulmuş ki anlatılmaz. Burada Pîr Paşanın yanında adamlarımızla bir gece misafir olup zikredilen çeşmenin suyundan içip o gece zevk ve safalar ettik. Sonra sabahleyin buradan yarım saat doğuya ve yarım saat kıbleye doğru gidip Benefşe kalesine geldik.

Benefşe kalesi: Tarihçilerin yazdığına göre ilk banisi Yunanlı Filikos'tur. Sonra İspanya ve Venedik eline geçmiştir. Venedik elinde iken Fatih ve Sultan Bayezid Velî bu kale üzerine denizden ve karadan sefer ettiler. Bu seferlerde Benefşe kalesi ile birlikte Anapolya, Termisek kaleleri de fethedilemedi. Bütün Mora yarımadası Osmanlı idaresinde olduğu halde Fatih'ten Sultan Süleyman'a gelinceye kadar bu üç kale kâfir elinde kaldı. Sonunda Sultan Süleyman Han vezirlerinden Kapudan ve Vezir Kasım Paşa denizden ve karadan Benefşe kalesini kuşatıp Venedik elinden fethetmiştir. Süleyman Han tahriri üzere hâlâ Kapudan Paşa eyaletinde Mora sancağı hükmünde voyvodalıktır. Yüzelli akçe payesiyle kazadır. Kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve öteki hakimleri yoktur. Ama iki dizdarı vardır. Biri aşağı hisar diğeri yukarı hisar dizdarıdır. Muhtesibi, bacdarı, şehir kethüdası ve portoborları vardır. Sultan Süleyman zamanında başka kapudanı varmış. Beş parça fırkate ile denizi muhafaza edermiş. Sonra kaldırılmış. Bu gün bu kaleye bir derya kapudan lâzımdır. Hâlâ Mora Paşası Ankebut Ahmed Paşa kethüdalığından çıkma Hasan Paşadır. Seydî Ahmed Paşa-zâde Mehmed Paşa mazûlen Girid'e geçti. Hakir Hasan Paşa ile Benefşe kalesinde kalıp kaleyi gezip görmekle meşgul olduk.

Bu kaleye halk dilinde Menekşe kalesi derler. Müslümanlar arasındaki adı Benefşe'dir. Menekşe denilmesinin sebebi dağlarında, bellerinde menekşe, zerrin, misk ve ada soğanı gibi güzel kokulu çiçeklerin bulunmasıdır.

Kalesinin şekilleri: Akdeniz kıyısında Mora adasının güneyinde bir sivri burunda, kırmızı yalçın kaya üzerinde doğudan batıya uzunca bir iç kaledir. Sisli havalarda iç kale bulutlar içinde kalıp öğle vakti hava ısınınca iç kale görünmeye başlar. İç kalesi bu derece yüksektir. Üç tarafında aslâ duvar yoktur. Ancak aşağı kale tarafına bakan kapısı yakınında yer yer kale duvarları vardır. Ama hangi taraftan olursa olsun aşağı bakmak mümkün değildir. Bakan kimsenin başı döner. Bu kale Kürdistan'daki Van kalesine benzer. Fakat bu Van kalesinden üç kat yüksek ve geniştir. İçinde beşyüz adet taştan inşa edilmiş evleri vardır. Evlerin herbiri sanki birer kaledir. Baştan başa renkli kiremit örtülü bağsız, bahçesiz ve avlusu daracık evlerdir. Yedi-sekiz yerde dut ağaçları ve beş-on yerde servi ağaçları var. Bütün evleri beyaz kuğu gibi mamur evlerdir. Her evde mutlaka birkaç tane su sarnıcı vardır. İç kalede asla kefere evleri yoktur. Hamam, kuyu, han ve dükkâna benzer binaları yok-

tur. İki adet câmii olup, birine Fethiye câmii derler. Sultan Süleyman Han'ındır ve kiliseden çevrilmiştir. Biri de kapının iç yüzünde bulunan Derviş Mehmed Ağa câmiidir. Bunlar kiremitli câmilerdir. Bu evlerin ve câmilerin kiremitleri kireçle yapılmış bir çeşit büyük kiremitlerdir. Çünkü kum kremiti olsa bu yüksek dağlarda rüzgâr havaya uçururdu. İç kalenin doğu tarafında bir burunda büyük kule vardır. Kapısına taş merdiven ile çıkılır. Kasım Paşa kulesi derler. Ağzına kadar cephane, mühimmat ve levazımat ile doludur. Bu kalenin batı tarafında yüksek bir kulesi daha var. Bunun için de çeşit çeşit zahire, yiyecek ve içecek doludur. Benefşe kalesi denizde üçyüz mil uzaktan seçilir. Girid adası bu kaleden herkes tarafından görülür. Zira aralarında seksen mil mesafe vardır. Sokakları kendiliğinden beyaz taş döşelidir. Ve temizdir. Bu kaleye köpek sokmazlar. Çünkü bütün yağmur suları su sarnıçlarına gider. Bu nedenle caddeleri temiz tutulur. Bütün halkın mesiresi Fethiye câmiidir. Câmi bir yalçın kaya üzerinde ve her tarafı görmektedir. Bütün cemaat namazdan sonra orada oturup dinlenirler. Bir mesire yeri de kale kapısı arasında kale görevlilerinin loncası olan yerdir. Büyük bir kemeraltı olduğundan kapının iki taraf sofaları gelip geçen herkesin mesire yeridir. Bütün duvarları silâhlarla süslüdür. Burada yukarı ve iç kalenin sınırları ve vasıfları tamam oldu.

Benefşe kalesi varoşunun etrafı: Zikri geçen iç kale kapısından aşağı varoşa ininceye kadar üç kat dolambaçlı kale kapıları vardır. Yolları tamamen cilalı, yalçın kayalı taşlarla kaplı ve sarp olup, bu yollardan at, katır ve eşek güçlükle çıkarlar. Bu iç kale aşağı varoşu sanki karnının içine almıştır. Varoş iç kalenin kıble tarafında olup iç kale kapısının altına girmiştir. Hatta yukarı iç kalenin tâ tepesinden bile bu aşağı varoşu görmek mümkün değildir.

Dördüncü Sultan Mehmed varoşunun yapılması: Benefşe kalesinin varoşu etrafında rıbatı olmadığı gibi Dördüncü Mehmed zamanında Venedik kâfiri yüz parça gemi ile denizden, Manya ve Malta kefereleri de karadan gelip, bu varoşu üç ay on gün kuşatmış, yüzbin adet top güllesi savurup bir taş bile koparamadan zabtetmekten ümit kestikleri sırada karadan kırkbin İslâm askeri yetişip küffârı ansızın basarak kıra kıra denize dökmüştür. Bunu vilâyet halkı, devlet katına arzettiklerinde donanma ile Kapudan Mustafa Paşa ve oniki eyâlet askeri ve yetmişbir reaya, beraya ve amele gönderilerek anlatılan iç kale kapısından tâ denize kadar uzanan üçgen şeklindeki hisarı bina etmişlerdir. Bu varoşun sokakları dardır. Dar olmasında fayda vardır. Çünkü kuşatma sırasında düşman o dar sokaklardan yürüyüş yapamaz. Bütün evleri birbiri üzerine kat kat avlusuz kale gibi Rum keferelerinin evleridir. Müslüman mahalleleri kalenin kayası altına kurulmuştur. Gayet savaşçı Rum kefereleri olur. Venedik küffarı bu varoşu kuşattıkları zaman dahi kaleleri yok iken

küffar buraya üç defa hücum edip daracık sokaklarına frenk girince varoş Rumları düşmanı kıra kıra geriye döndürmüşlerdir. Hâlâ bütün Venedik kâfirleri Benefşe keferelerinin can düşmanıdırlar ki, ellerine geçirseler kebap ederler. Şimdi ise varoşları kale içine alındı.

Varoşun büyüklüğü: Bu varoş iç kale kapısı yarısından batı tarafında varoş kapısından, deniz kenarından, doğu tarafı kapısından yine iç kale kayası burnuna varıncaya kadar çevresi ikibinyüz adet germe adımdır. Dokuz adet kulesi, üç yerde büyük tabyası ve dört adet kapısı vardır. Doğu tarafındaki kapısı deniz kıyısında olup, limana bakar. Batıya açılan büyük kapı üç kat birbiri içine girmiş demir kapılardan meydana gelir. İki tane de küçük uğrun kapıları vardır. Batıdaki büyük kapının dışında şehrin mezarlığı vardır. Birkaç acı sulu kuyuları ve liman kenarında bezirgan mahzenleri mevcuttur. Limanında büyük gemiler yatamazlar. Ancak Benefşe fırkateleri ve Gelibolu gemileri barınabilirler. Varoş içinde irili ufaklı tamamı binaltıyüz adet daracık, avlusuz, kiremit örtülü kat kat, kârgir yapı kale gibi evler vardır. Hepsi, temiz, beyaz ve güzel evlerdir. Kârgir kubbeli ve kârgir minareli iki adet câmii var. Çarşı içinde olduklarından ikisinin de cemaatı çoktur. İki mescidi, iki medresesi, iki mektebi ve elli adet dükkânı var. Bu şehirde sudan başka her ne aransa bulunur. İyi su bulunmaz. Miskal ile su bulunduğundan şehirde çeşme, sebil ve hamam yoktur. Bu şehre iyi su getirmek mümkündür. Ancak şehir halkı hayır sahiplerinin şehre su getirmesine karşı çıkarlar. Sebep olarak da «Çeşme sularımız vardır» diye mağrur olup, su sarnıçlarımıza mukayyed olmayız. Viran olur. Muhasara sırasında küffâr gelip dışardan gelen suyumuzu keser ve cümlemiz susuz kalır ve aman deyip kaleyi küffara vermek zorunda kalırız» derler. Ama her evde mutlaka beşer, onar su sarnıcı vardır. Şehirdeki su sarnıçlarının tamamı üçbini bulur. Temmuz ayında herbir ab-ı hayat olur. Bütün sarnıçlar mühürlüdür. Bir komşu bir komşuya bir damla su vermez. Yağmurlarda iç kalenin kızıl kayasından akan sular önce resmî sarnıçlara sonra evlerdeki sarnıçlara doldurulur. Evlerin damlarından akan suların bir damlası boşa gitmeyip sarnıçlara akar. Bu şehirde asla bağ ve bahçe bulunmaz. Havası çık sıcaktır. Mahbub ve mahbubesi gayet aktır. Kalesinin koruyucusu Hallâk ve Rezzâktır. Bu Benefşe kalesi bir adadır. Ancak batı tarafını karaya bağlayan onbir gözlü, dörtyüzelli adımlık bir köprü vardır. Köprünün bulunduğu yer sığdır. Köprünün altından balıkçıların kayıkları bir taraftan öbür tarafa geçer. Çünkü bu köprünün iki tarafı limandır. Bu limanda büyük gemiler zor yatarlar.

Benefşe limanı: Eski Benefşe limanı top altında âlâ yataklı, ikiyüz parça gemi alır. Gemiler yıldız, karayel ve batı rüzgârlarından emin olur. Bütün gemiler başlarını karada yıldız tarafına bağlar ve lodos tarafına

on kulaç demir atarlar. Lodos, kıble ve gündoğusunda gemiler yatamaz. Bu limanın batı tarafında kayalar altında güzel sular bulunur. Zikri geçen Benefşe köprüsünün yarım saat güneyindeki bağlar ve bahçelerin hepsi Benefşe ahalisinindir. Güzel suları, sulu meyveleri ve hoş üzümleri olur. Benefşe'den güneye Kaya burnuna otuz mildir. Oradan Girid'e ise seksen mildir. Osmanlı devletinin bütün denizlerde Benefşe gibi lüzumlu bir limanı yoktur. Bu kalede Hasan Paşa yanında bir hafta kaldık. Sonra haber aldık ki sadrazam, donanmaya giderek Girid adasına geçmiş. Hakîr dahi Mora Paşası Hasan Paşadan ihsanlar ve yol arkadaşları alıp Anboli'ye gitmek üzere yola çıktık.

Benefşe'den Anboli'ye gittiğimiz konakları beyan eder:

Benefşe'den batıya sekiz saat gidip, Aluz sahrasında Menzilbey çiftliğine uğradık. Gayet mamur bir yer. Hafunya dağları sağ tarafımızda kaldı. Oradan kuzeye sekiz saat yol alıp mamur ve verimli köyler, çiftlikler ve mezralardan geçip, tekrar Misistre kalesine gelerek yukarı kaledeki Şeyhülislâm Hamdi Efendi'nin evinde misafir olduk. Buradan kuzeye altı saat gidip ..... köyüne geldik. Kefere köyüdür. Oradan yine kuzeye ..... saat bağlı ve bahçeli sahraları geçip harap kale ..... geldik. Yalçın bir kaya başında, kayaları mağaralı viran bir yüksek kaledir. İçinde insan yoktur. Ancak kış aylarında çobanların ve koyunların kışladığı ağıllar var. Aşağıda dere içinde ab-ı hayat bir su akar. Gayet korkulu ve tehlikeli yerlerdir. Buradan yine kuzeye Tana sahrası içinde bir saat mahsüllü yerleri ve mamur çiftlikleri geçip Tana kasabasına geldik.

Tana kasabası: Mora sancağı voyvodalığıdır. Yüzelli akçe payesiyle kazadır. Şehir doğusu ve batısı sahralı taşlık yüksek bir yerde kurulmuştur. Beşyüz adet ev bulunan mamur bir kasabadır. Bahçesi servi ağaçlarıyla dolu, kubbesi kiremitli ve kârgir minareli güzel bir camii var. Ab-ı hayat suları var ama çarşı, pazar, han ve hamamı yoktur. Haftada bir büyük pazar kurulur ve etraftan binlerce insan toplanır. Oradan bir saatte Trapoliçse kasabasına geldik.

Trapoliçse kabasabı: Rum dilinde kuş kafesi demektir. Rumlar kuşa Polya derler. Venedik elinden Kasım Paşa tarafından alınmıştır. Halen Mora Paşasının voyvodalığıdır. Yüzelli akçe payesiyle kazadır. Kethüda yeri, yeniçeri serdarı ve âyânı vardır. Kalesi şehrin batı tarafında bir top menzili uzaklıkta yalçın bir kaya üzerinde taş yapı küçük bir kaledir. Evvelâ Fatih'e teslim olmuş, sonra küffar yine istilâ etmiş. İkinci defa Süleyman Han veziri Kasım Paşa vire ile almıştır. Şimdi içinde insan yoktur. Şehir geniş bir ova içinde bin evli, onbir mahalleli, iki câmisi olan bir kasabadır. Çarşı içindeki câmii kârgir kubbeli ve kârgir minareli ve kubbesi kireç ile sıvalı, avlusunda görülmeye değer abdest haneli aydınlık bir câmidir. Mora diyarında böyle müreffeh ve nurlu câmii yoktur.

Hatta usta mühendis avlu ortasındaki havuzu altı adet beyaz mermer sütun üzerine öyle oturtmuştur ki, dil ifadeden âciz kalır. Bu camiin kıble kapısı üzerindeki tarihi şudur:

Bize tarih için hüdâ-yi âlim
İşbu kavli bize edüp tâlim
Rasttır bu makama bil tarih
Ruşen oldu makamın İbrahim
Sene 1067

Bundan başka Ahmed Ağa Câmii de mamur ve nurlu bir câmidir. Kârgir kubbesi ve yüksek minaresi vardır. Bunların dışında altı adet mahalle mescidi vardır. İki medrese, üç mektep ve iki tekkesi vardır. Ahmed Ağa Câmiinin avlusunda Hüseyin Efendi hazretlerinin Halveti tarikinde bir zaviyesi mevcuttur. Zengin ve fakire nimeti boldur. Hayır sahibi Hüseyin Efendi'nin kabri bu tekkede olup, kapısının üst sağ tarafında pencere üzerinde şu tarih yazılıdır:

Keşf-i esrar-ı erbab-ı sülûk
Tâli'-i envara ced ve cehd eden
Tarihi anın bin otuz beşdedir.
Gitti o pîr-i mübârek dünyeden
Sene 1035

Bu iki tekke de mamur dergâhlardır. Bir hamam, bir tüccar hanı, bir adet misafirhane, ondört çeşme, yüzaltmış dükkân, iki kahvehanesi vardır. Kahvehaneler çarşı içinde geniş cadde üzerinde olup, önlerinde büyük çınarlar var. Bütün yolcular ve bilgi sahipleri bu çınarlar altında oturup sohbet ederler. Dörtyüzyirmi adet kefere mahallesi vardır. Yayla olduğu için havası çok güzeldir. Ama kışı sert olduğundan limon, turunç, nar ve zeytin yetişmez. Mora iklimi sahillerine göre kışı şiddetli olur. Kadın ve erkekleri gayet yakışıklı olup bütün halkı beyaz tenlidirler. Elbiselerinin kumaşları çuha ve akmeşe olup, gençleri Cezayirli elbisesi giyer ve pala bıçaklar taşırlar. Başlarında kırmızı fes ve ayaklarına siyah fular papuç giyerler. Bütün halkı Rumdur. Garip dostu ve misafirsever kimselerdir. Bir gece misafirsiz yemek yemezler. Buradan kalkıp kıble yönüne sekiz saat önce bağ ve bahçeler sonra sarp ve taşlı yollardan geçip Arhoz kalesine geldik.

Arhoz kalesi: Venedik yapısıdır. Sultan Süleyman vezirlerinden Kapudan Güzelce Kasım Paşa karadan ve denizden kuşatarak aman ile fethetmiştir. Hâlâ Kanun-i Süleyman Han gereğince vezir-i âzamların hasıdır. İdarecisi Kaymakamdır. Yüzelli akçe payesiyle kazadır. Sipahi kethüdayeri, kale dizdarı ve neferleri vardır.

Kalesinin yeri : Deniz kıyısından bir top menzili uzaklıkta, yalçın bir tepe üzerinde, dörtgen şeklinde taştan inşa edilmiş bir kaledir. Güneye bakan bir kapısı var. Bu kapıdan içeri bir meydandan sonra iç kale kapısı gelir. Bu kapı da güneye açılır ve demirden yapılmıştır. İç kale içinde yüzelli adet ev var. Evlerin çoğu boştur. Sahipleri tâundan kaçtıkları için evler harap olmaya yüz tutmuşlardır. İç kalenin batıya bakan köşesinde yüksek bir kule vardır. Bu kuleden Anabolu kalesini, Anabolu körfezini ve Arhoz sahrasını görmek mümkündür. Sanki iç kale içinde başka bir iç kaledir. Gezdiğimiz kuleler arasında İstanbul'da bulunan Galata kulesi hariç böyle yüksek bir kule görmedik. Latin tarihlerinde bu kulenin Galata kulesini bina eden mimar tarafından bina edildiği yazılıdır. Ama bu kule Galata kulesi gibi sade değildir. Kulenin tâ tepesinde kârgir bir kubbe yapılmıştır. Bu kubbenin üstü Galata kulesinde olduğu gibi kurşun örtülü değildir. Usta mimar sanatını göstermek için bu kulenin tepesine süslü bir kârgir kubbe inşa ettirmiştir ki anlatmak mümkün değildir. Eskiden bu kulede çok top varmış. Fakat şimdi sadece beş adet şahî top vardır. Kale içinde sekiz kat kule olup her katında çeşitli cephaneler, mühimmat, levazımat ve zahireler vardır. Arpa ve kılçıklı pirinç doludur. Zikri geçen iç kalenin doğu tarafına bitişik bir kat bölme kale duvarı var. Bu hisar içinde onbeş adet kiremit örtülü evler vardır. Küçük bir câmii var. İhtiyarlar bu câmiin Fatih Sultan Mehmed'in olduğunu söylerler. Bu kaleyi önce Fatih'in fethettiğini fakat Anaboli'yi fethedemediği için küffarın bu kaleyi tekrar geri aldığını naklederler. Fakat bu câmiin hutbesinde Süleyman Han'ın ismi okunur. Bu hisarda bu câmiden başka birşey yoktur. Velhâsıl bu Arhoz kalesi üç kat bölme hisardır. Çevresi, bedenler üzerinden ikibinyüz adımdır. Doğu ve batı tarafları tamamen yalçın ve uçurum kayalar olduğundan bu taraflarda hendeği yoktur.

Yukarı küçük varoşu : Bu varoş içinde müslüman ve hıristiyan seksek adet kiremit örtülü, kârgir ev vardır. Fakat o kadar bakımlı ve süslü değildirler. Burada da çarşı, pazar, han, hamam yoktur. Yeri gayet yüksek olduğundan buraya herkes çıkamaz ve bütün halkı aşağı şehirde otururlar.

Aşağı Arhoz şehri : Yukarı varoşdan yokuş aşağı bu varoşa kadar üçbin adımdır. Bu şehirde sekizyüz ev vardır. İki ev bir arada değildir. Herkes sahrada beğendiği yerde bağlı, bahçeli kale gibi geniş, sağlam ve mamur evler yapmışlardır. Hepsi kiremitli, porta saray kapılı güzel evlerdir. İki adet câmii olup biri çarşı içinde kiremit kubbeli, kârgir minareli ve eski tarz üzere inşa edilmiş büyük bir câmidir. Diğeri de Beşikler yakınındaki mamur câmidir. On adet mahalle mescidi vardır. Tamamı onbir mahalledir. Bunların meşhurları Beşikler ve Kethüda mahalleleridir. Bir medrese, iki mektep, iki tekke, bir hamam, bir han ve yirmi

adet seyrek dükkânı vardır. Tatlı suyu olan beşyüz kuyu vardır. Su ve havası lâtif, bağ ve bahçesi hesapsızdır. Çünkü Anabolu şehrinin ileri gelenlerinin bağları buradadır. Kırk çeşit sulu üzümü sicilde yazılıdır. Bu şehri de görüp, oradan iki saat giderek Koçiya köyü menziline geldik. Zekeriya efendinin çiftliğidir. Buradan kıbleye bir saat gittik ve eski Anapoli'ye geldik. Bağlar içinde viran kalmış bir taş bina imiş. Burayı yarım saat geçip Anapoli kalesine geldik.

Anapoli kalesi: Talyan ve frenk dilinde Anapoliye derler. Rum dilinde Kavs-u Anapoliye derler. Osmanlı dilinde Anaboli, derler ki Anapoli'den galatdır. Osmanlı idaresinde İnebolu, Süzebolu, Ahtebolu, Gelibolu ve Bolu gibi bolu lafızlı nice şehirler var ama bu kale-i Anabolu gibi güzel ve sağlam bir kale yoktur. Önce Fatih kuşattı fethedemedi. Sonra Sultan Bayezid kuşattı o da zabtedemedi. Bu kuşatmalardan sonra Venedik kâfiri kaleyi Çin seddi gibi sağlamlaştırdı. Nihayet ..... tarihinde Sultan Süleyman Han Veziri Kapudan Güzelce Kasım Paşa bu kale üzerine serdar tayin edilip karadan ve denizden kuşatarak yetmiş gün yetmiş gece topla dövdükten sonra kılıçla fethetmiştir. Bütün Mora ceziresini Fatih ve Bayezid Han fethettikleri halde Anapoli kalesi yetmiş yıl kâfir elinde kalmıştır. Bu kale fethedilinceye kadar Mora ceziresinin tamamı Osmanlı eline girmemiştir. Halen onların tahriri üzere Anapoli kalesi, Mora Paşasının hası ve voyvodalıktır. Hakimi üçyüz akçe pâyesiyle şerif kazadır. Kadısına senede on kese hasıl olur. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, sürsat, nüzul, iştira, gümrük, muhtesib, bacdar, harac ve mimar ağaları, sipahi kethüda-yeri, yeniçeri serdarı, anbar emini ve anbar nâzırı var. Çünkü Girit'e gidecek bütün zahire, mühimmat ve levazımat burada dağlar gibi yığılmış idi. Onun için bu şehir adam deryası olmuştu. Kale ağası, yirmi nefer ağaları, sağ ve sol kol ağaları, gönüllü ağası, azeb, beşlî, topçu, cebeciler, kapudan, liman ve mendirek ağaları vardır. Rum kefereleri üzerine portoporları mevcuttur. Frenk balyozu ve konsolosları yoktur. Ayânı, eşrafı, bilginleri, paşa ve bey-zâdeleri pek çoktur. Bilhassa Mavyol oğullarından Abdi Paşa, Mustafa Paşa ve Hasan Paşa var... Bunlar büyük hane sahipleri olup, üç parça kadırga ile sefere katılırlar. İkişer tuğlu derya kapudanlarıdır ki Akdeniz'e korku salmışlardır.

Kale surunun yeri ve şekilleri: Bu kale, Anapoli körfezinin sonunda deniz kıyısında, uzunca, içkalesi üç kat bölme duvarlı çetin bir hisardır. Süleyman Han tarafından kiliseden çevrilme Fethiye câmii var. Eni ve boyu ellişer ayaktır. Bu câmiin altmışbeş ayaklı güzel bir minaresi var. Hakir bu minareye çıkıp şehrin yapılış tarzını, binalarını seyredip bir tabaka kağıda kalenin bütün şeklini ve imaretlerini çizdim. Fethiye câmiinin içinde büyük bir su sarnıcı var ki, bütün iç kale halkı ona muhtaçtır. Burada ikiyüz adet müslüman evleri vardır. Çünkü kuşatma sırasında top atışından kefere binaları tamamen yıkılmış ve fetihten son-

ra evlerin hepsi İslâmî tarzda inşa edilmişlerdir. Zemin kayalık olduğundan bu iç kalede bağ ve bahçe mevcut değildir. Kalenin kıble tarafında kale duvarları yoktur. Yalçın kayalıktır. İnsan aşağı bakmaya asla cesaret edemez. Kalenin bütün topları duvarsız olan kayalar üzerinde olup, yönleri denize çevrilidir. İç kalenin doğu tarafında bir bölme hisarı var ki ona orta hisar derler. Bu hisarın batıya bakan kapısından içerideki meydan cenk meydanıdır. Bir mescidi, beş evi var. Başkaca binadan eser yoktur. Buradan aşağı gidince doğu tarafında yine kayalar üzerinde bir bölme hisar daha vardır. Burada bir câmi ve seksen adet kiremit örtülü evleri var. Oradan aşağı Toroz kapısına giderken bir bölme hisar daha var burada da yirmi ev mevcuttur. Ama iç kalenin bu zikrolunan iki bölme hisara gelinceye kadar duvarlarının kalınlığı yüz ayak, yüksekliği ise kırk arşındır. Bütün duvarları içe doğru eğiktir. Kuşatma sırasında atılan top gülleleri tesir etmeyip kayıp gider. Kalenin bu tarafı kara olduğundan üç kat kesme kaya hendeği vardır. Hendeğin dış katı seksen adım eninde derin bir hendektir. Liman tarafındaki hendek içindeki kayalıklara yanaşıp gezerler. Bu kalenin ölümü, kara tarafındaki hendek aşırı olan havale kayalardır. Çünkü oradan taş atsan kalenin içine düşer. Bu kalenin diğer tarafları denizdir. Kara tarafındaki beşyüz adım kayalık kaldırılsa bu kale ada olur. Kalenin kapısı önünde bir lonca köşkü var. Bu köşkten, aşağı şehir ve liman ayak altında kalır.

Aşağı kale varoşu: Deniz kıyısındadır. Kalenin bedenleri üzerinden tophaneye, oradan yukarı büyük tophaneye, oradan kayalar üzerinden tâ Toros kapısına, oradan doğu tarafında büyük kapıya kadar bu kalenin çevresi dörtbin sekizyüz germe adımdır. Kırkiki adet şâhâne dirsek burç kuleleri vardır. Etrafında beş kapısı vardır. Kapılarının üçü aşağı varoştadır. Birincisi doğuya bakan büyük kapıdır ki Arhoz kalesi yoluna gider. Üç kat demir kapıdır. Diğer ikisi de iskele kapısıdır ki biri batıya, diğeri de doğuya açılır ve iç hisara gider. Toros kapısı ve orta hisara giden orta kapılar doğuya bakarlar. Bu aşağı kale yukarı iç kalelerin kayalarını kuşatmış, deniz kıyısında geniş bir alanı kapsayan büyük bir kaledir.

Mahalleleri: Hepsi 1600 adet iki ve tek katlı kârgir, baştanbaşa kiremit örtülü yüksek saraylardır. Bütün vüzera, mirimiran, ümera ve ayân evleri buradadır. Yukarı kalede böyle saraylar yoktur. Bunlardan ikisi liman kapısının iç yüzünde Marnoloğlu ve Şeyhî Efendi saraylarıdır. Yukarı kaledeki Gökçegöz sarayı da meşhurdur.

Câmileri: Çarşı içinde iki câmii vardır. Her ikisi de kârgir kubbeli ve kârgir minareli, cemaatları çok câmilerdir. Yukarı hisarda Süleyman Han Câmii var. Bu câmi kiliseden çevrilmiştir. İki adet tekke mevcud olup ikisi de şehrin doğusundaki kapının dışında mezarlıklar içindedir. Her ikisinde de câmi vardır. Gelip geçene nimetleri boldur.

Dükkânları: İkiyüz adet dükkânları vardır. Bezestanı yoktur. Dükkânlarda her çeşit kıymetli eşya bulunur. Üç adet han ve birkaç çeşme mevcuttur. Ayrıca her sarayda hamamları bulunur.

Hayır eserlerinin hepsi kalenin fatihi Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kalenin suyu Kasım Paşa tarafından doğudaki bağlardan getirtilmiştir.

Küçük pazar sanat ehli: Büyük kapının dışında elli adet dükkân var. Her pazar günleri bütün köy ve kasabalardan binlerce insan toplanır ve tarifi imkânsız pazar kurulur. (Suları) : Bu şehre iki yerden su gelir. Ama ikisi de sıcaktır. Eski Anapoli'den gelen su biraz acıdır. Kasım Paşa'nın getirdiği su tatlıdır. Dilberleri meşhur olup, ırz ehli, nüktedan, güneş parçası gibi dilberlerdir.

Âyan ve büyüklerinin isimleri: Abdi Paşa, Mustafa Paşa, Hasan Paşa ve Şeyh Efendidir. (Tabibleri) : Çoktur ama Benefşeli Rum Mihalâkî ve Abdi Paşa esiri Monalaki en meşhurlardır. (Cerrahları) : Usta Habib ve Usta Recep. (Elbiseleri) : Taze civanları, baştanbaşa prangone elvan çuha Cezayir elbisesi giyerler. Hepsi levenddirler. Bütün kadınları çuha feraceler giyip yassı başları üzerine azar örtünürler. (Gemi dayılarının isimleri) : Murad Dayı, Secah Dayı, Alvez Dayı ve Kakomir Dayı gibi isimleri vardır. (Köleleri) : Köleleri Frenkdir. Peviz, Şahbaz, Behzad, Mohli, Firuz ve Banok gibi isimleri vardır. (Beyaz ve siyah cariyelerinin isimleri) : Atâbe, Kâtibe, Sahibe, Müsemma, Ambere, Canfede ve Şûrize isimleri vardır. (İklimi) : Müneccim ve Usturlab bilginlerine göre 28. örfi iklimdedir. Talihi mizan burcunda beyt-i zührede ve havayide bulunmuştur. (Havası) : Çok lâtiftir. Seher vaktinde pek hoştur. (Kiliseleri) : Şehrin batısında kefere mahalleleri içinde yedi adet kilise vardır. Halkının çoğu tüccar, gemici ve marangozdur. Bahçıvan ve kale bekçiliği yapanlar da vardır.

Acâib tılsımlar: Bu şehirde asla yılan, çiyan ve akreb olmaz. Limanına her sene kefal balığı gelip tılsımını ziyaret ederken avlanır.

Buranın buğdayı, darısı ve pamuğu meşhurdur ama arpası ve mercimeği az olur. Üzümü çok şıralıdır. İnciri, zeytini ve narı meşhurdur. Yaz ve kış marulu, teresi, salatası, soğanı ve diğer bitkileri bol olur. Güllaç baklavası, keklik böreği hiçbir diyarda bulunmaz. Saf balının limon sulu şerbeti, nar şerbeti ve müsellesi meşhurdur. Şarabı, turna kanı gibi kırmızıdır. Büyük kapı dışında tekkeler tarafında iki saat uzaklıkta onsekizbin adet bağ ve bostanlar mevcuttur.

Limanı: Aşağı kalenin kuzey, yıldız ve batı taraflarını çevirmiş büyük bir limandır ki, Anaboli körfezinin nihayetindedir. Limanda yan yana bin gemi barınabilir. Demir üzere mola yattıkları takdirde 300 gemi alır.

Limanın doğu, kuzey ve yıldız tarafı kıyıları kumsal ve sığ yerlerdir. Çeşitli balıklar avlanır. Yılda bir kere Kastel kalesi önüne hesapsız kefal balığı gelir. Çünkü balık tılsımı vardır.

Aşağı varoş kalesinin kuzeyi önündeki büyük liman ortasında bir küçük tepe üzerinde dörtgen şeklinde Kastel kalesi vardır. Bu kale limanı korur. Çünkü bu liman bir hayli geniş olduğundan nice kere düşman gemileri gece baskını ile bu limana girip esirler alıp gitmişlerdir. Bu nedenle Kastel kalesi inşa edilmiştir. Bir tarafı Anaboli boğazına bakar. Çevresi üçyüz adım olup içinde bir câmii, beş hanı, dizdarı, yüzelli adet neferatı vardır. Tabaka tabaka kuleler içindeki evlerde otururlar. Doğuya bakan sağlam, küçük bir demir kapısı var. Hatta Anapoli fetholunduktan kırk gün sonra küffar cenk edip Osmanlı donanmasını bu limana sokmaz. Kırk günden sonra bu kapıdan gemilere binerek kaçıp giderler. Onun için bu kale kırk gün geç fethedilmiştir. Kastel'de bulunan topların her biri boğaz ağzına dönük balyemez toplardır. Limanda kuş uçurtmazlar.

Kastel kalesinin içinde göklere yükselmiş iç kaleye benzer bir kule var. Dış mendirek kapısından girilince bu kule kapısından ahşap köprü ile geçilir. Altı kesme kaya hendektir. Her gece ahşap köprüyü bekçiler kaldırır ve bu iç kale ada haline gelir. Bütün cephane, zahire ve mühimmatlar buradadır. İçinde yüz adama yetecek su alır su sarnıcı vardır. Bu yüksek kulede de nice toplar var ki, denize ve Arhoz bağlarına kuş kondurmaz. (Ziyaretgâhları) : Başta geleni Selim Baba ziyaretgâhıdır. Liman kapısı yakınında kale duvarı dibinde medfun olup kadın, erkek herkesin ziyaret ettiği yerdir.

Bu kaleyi de gezip gördükten sonra bütün dostlarla vedalaşıp doğuya iki asat giderek ev sahibimiz Şeyhî Efendinin çiftliği olan Volimoro köyüne vardık. Oradan altı saat kıbleye yönelip Eyri köyüne vardık. Durkud Paşanın çiftliğidir. Oradan yine doğuya üç saat sarp yollardan geçip Avgoz manastırına vardık. Yüksek bir kaya üzerinde olup, acaip ve garip bir hıristiyan misafirhanedidir. Oradan yine doğuya dört saat giderek taşlıklar içinde Ersöles köyüne ulaştık. Yüksek, yalçın bir kaya üzerinde viranca bir kaleciktir. İçinde koyunlar kışlar. Ama aşağı eteğinde bir su çıkar ki, sanki buz parçasıdır. Oradan daha aşağıda deniz kıyısında bir büyük Rum keferesi köyü olan Leşa'ya geldik. Kalori adası bu kıyıya pek yakındır. Bu köyün doğusunda Mesne adası biraz Mora tarafına yakındır ve Kapudan Paşa hasıdır. Sonra deniz kıyısından üç saat gidip Pasya isimli kırk-elli evli kefere köyünü geçtik. Kördös nahiyesidir. Soğanı, üzüm ve inciri meşhurdur. Buradan kalkıp bu köyün karşısında, bir kurşun menzili uzakta Poroz kalesine geldik.

Poroz kalesi : Akdeniz'de olup, kapudan paşaların hasıdır. Kaymakam tarafından idare edilir. Mutona kazasının nahiyesidir. Kalesi sarp

bir kaya üzerinde ve harapça bir küçük kaledir. İçinde büyük bir manastır var. İç kaleyi o mamur manastır meydana getirir. Aşağıda deniz kıyısında büyük bir kefere köyü var. Beşyüz evli, beş manastırlı ve kefereleri zengin ve mutlu bir köydür. Bütün âsi Manya ve Malta fırkateleri çekinmeden gelip limanına demirleyerek alışveriş ederler. Sebze, ekmek ve peynir alıp, müslüman esir satarlar. Mora kıyıları ile bu Poroz adası arası iyi limandır. Kadırgalar bu limanın iki tarafını görüp çıkabilirler. Ada kıyılarında bol tatlı sular vardır. Bu limandan sekiz mil kuzeyde Ayano adası vardır. Kalesi ve limanı tabiîdir. Oradan güneye beş saat yol alıp Termiş dağlarını geçip Pasado kalesine vardık. Fetihten önce mamur imiş, fetihten sonra viran olmuş. Biraz gayretle imar edilebilir. Bu kaleyi geçip yine sarp yollar katedip Mont kalesine vardık. Bu kale de bir topraklı bayır üzerinde küçük, taş bina güzel bir kaledir. Fakat biraz virancadır. Onu da geçerek nice köyler ve yıkık kaleler gördükten sonra Balan köyüne ulaştık. Bu köy de şeyh efendimizin çiftliğidir. Karşısında deniz aşırı iki mil güneydoğuya meyilli Dokuz adası vardır. Viranca, küçük bir adacıktır. Ama doğusunda güzel limanı vardır. Oradan yarım saat taşlık içinde batıya doğru güçlükle yol alıp Tirmiş kalesine vardık.

Tirmiş kalesi : Lâtin ve Rum tarihçilerine göre bu kale Filikos yapısıdır. Venedik kâfiri elinden 954 tarihinde Süleyman Han zamanında Kapudan Kasım Paşa almıştır. Hâlâ Mora sancağı toprağında voyvodalıktır ve Anapoli kazası nahiyesidir. Dizdardan başka idarecisi yoktur. Onsekiz adet neferleri vardır. Kalesi deniz kıyısından bir top menzili uzaklıkta, kuzeyde kara tarafında, göklere yükselmiş sarp, sarı ve kızıl yalçın bir kaya üzerine bina edilmiş küçük bir kaledir. Kırım vilâyetindeki Menkub ve Kefe yakınındaki Sudak kalelerine benzer. Bütün kara ve deniz seyyahları bu kaleyi kale-i kahkaha-i Rum diye isimlendirmişlerdir. Hiçbir taraftan zaptolunması mümkün değildir. Dörtgen şeklindedir. Kuzeye bakan bir küçük demir kapıcığı var. O tarafı gayet sağlam ve yirmi arşın yükseklikte taş dolma rıhtım duvardır. Ama güneye ve kıbleye bakan yerlerinde kale duvarı yoktur. Bu taraflardan insan aşağı baksa ödü patlar. O derece uçurum kayalardır ki çeşit çeşit kuşlar yuva yapmışlardır. Bu taraf kayaları kar saçağı gibi kıbleye eğilmişlerdir. Kayaların altındaki boşluklarda birkaç geniş . Rum evleri vardır. Kalenin kayadan kesme bir keçi çıkacak kadar dar yolu vardır. Kale içinde seksen adet kârgir yapı ve kiremit örtülü dar avlulu evler var. Birbiri üstünde deniz görür küçük evlerdir. Burada bulunan Süleyman Han Câmii minaresiz ve kiremitli bir küçük câmidir. Bu kalenin içinde yüksek bir iç kale var ki ağaç merdivenle çıkılır. Her gece kapıcılar merdiveni kaldırırlar. Çünkü bu iç kale içinde bütün Mora âyânının kıymetli mücevherleri saklıdır.

İç kalenin doğu tarafı köşesinde yıldırım kulesi denilen bir kuleden bütün Mora ve Girit adası, Manya burnu, Çoka adaları ve Akdeniz içindeki yetmiş ada görünür. Çeşitli defalar bu kaleyi Manyalı ve Maltalı kâfirler gemilerle gelip ansızın bastılar. Yüzlerce kâfiri bu kale halkı tutup astılar. Sonunda kılıç artığı kefereler yenik olarak kaçmışlardır. Gerçi onsekiz adet kale neferi vardır ama hisar içinden de yüzelli kadar şahbaz yiğitleri çıkar. Etraf köylerden de göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde üçbin tüfenkli yiğit gaziler yardıma gelirler. Son derece şahbaz ve dilaver yiğitleri olur.

Kale içinde asla han, hamam, medrese, mektep, çarşı ve pazardan eser yoktur. Suları tamamen sarnıçlardan karşılanır. Yağan yağmurların bir damlası boşa akıtılmayıp hepsi hepsi sarnıçlarda toplanır. Aşağıda liman kenarında tatlı su boldur. Bütün çamaşırlarını ve hayvanlarını oraya götürüp yıkar ve sularlar. Aşağı limana varıncaya kadar deniz kıyısı bağlarla kaplıdır. Hatta hakir varmazdan bir gün önce Venedik kâfiri ve donanması Sadrazam Köprülü-zâde Ahmed Paşa Girit'e geçmesin diye bizim donanmayı arayarak bu Tirmiş kalesi altına gelip demir atarak bağları ve bahçeleri yağmalarken kaleden yüzlerce gazi çıkıp küffara bir iyi Tirmiş satırı vurmuşlar ki, anlatılmaz. Hatta yirmiiki adet namlı kapudanlarını yakalayıp zincire vurmuşlar ve binsekizyüz adedini de kılıçtan geçirmişler. Yüzlerce kâfiri köylerde kırmışlar. Hakir yüzbinlerce murdar leşlerini caddeler üzerinde yatarken gördüm. Bu derece mücahid yiğitleri vardır.

Yiyecekleri: Üzümü, incir kurusu, deniz kıyısında tuzlası var. Mora diyarında böyle bir tuzla yoktur. Kale neferleri ulufelerini buradan alırlar. Fazlasını Anapoli askerine verirler. Latif tuzla mukataasıdır. Bu kalenin kıble tarafında, karşıda Çamlıca adası vardır. Anpoli'nin nahiyesidir. Doğudan batıya uzunca küçük bir adacıktır. Lezzetli suyu, büyük limanı var. Dağları çam ağaçları ile kaplı olduğundan Çamlıca derler. Fakat kâfirler etrafından eksik olmazlar. Çünkü kâfirin yolu üzerindedir. Sonra Tirmiş kalesinden deniz kıyısını takip ederek dört saat batıya giderken acaip ve garip bir durumla karşılaştık: Yollar üzerinde nice ümmet-i Muhammed'in ölülerinin yattıklarını, pek çok kimselerin, katırların, develerin sahipsiz ve yüksüz serseri dolaştıklarını, nice yiğitlerin yaralı, çıplak, perişan gezdiklerini gördük. Hatta birkaç gulamların edebde dübürlerini bıçakla oymuşlar, dağlarda feryad edip gezerler. Nice genç yiğitlerin edebde zekerlerini kesip dübürlerine sokup yüzüstü yatırmışlar. Binlerce hasar, sepet ve sandıklar bomboş ormanlar içinde yatarlar. Biz hayretler içinde bu korkunç manzaraları şaşkın şaşkın seyrederken orman içinden dört başı ayağı çıplak güneş parçası gibi delikanlılar «aman sultanım» diye çıkageldiler ve:

«Sultanım biz Alasonya taraflarında bir zeâmet sahibinin adamları idik. Ağamız Tirmişten sadrazam ile kadırgalara binip mal ve esvaplarını bize bıraktı ve (arkamızdan gelin) diyerek Girid'e gideli üç gün oldu. Girid'e geçmeyen sekban, sarıca ve karakollukçular bizi ve diğer ağaların yüklerini yağmaladılar. Binlerce insanı bu dağlarda kırdılar. İpsiz sapsız nice haşarat bizi soyup, binlerce adamı if'al bablarına çekip (ırzlarına tecavüz edip) halen dağlarda ağaların adamlarıyla iyş ve işret etmektedirler. Aman sultanım siz de dikkatli olun. Bizi de alıp bir selâmete çıkarın.» dediler.

Bunları dinleyince can başıma sıçradı. Hepimiz silâhlarımıza sarıldık. Bu delikanlıları yanıma aldım. Yürüdükçe yollar üzerinde nice leşler ve nice çadır ve yükleri yerde yatar gördük. Meğer biz Tirmiş'e varmazdan iki saat önce Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa Tirmiş'e ılgar ile gelip «her kim padişah kulu ise Girid'e şimdi gelsin» deyince bütün namus ehli olan âyân aile ve çocuklarını bırakıp baş korkusundan tek başlarına gemilere girip Girid'e geçerler. Onun için bu kadar sahipsiz mal ve erzak kervanını haşarat fırsat bularak yağma etmişler. Oradan büyük bir dikkatle, adamların ve yanıma aldığım delikanlılarla dağlar içinde nice kelepir eşyalar bulup beş saatte Mora kalesine geldik.

Kasaro Mora kalesi: Büyük bir kaledir. Afrikalı Sultan Mansur, el Fatimiyyûn bu kalenin fethinde zorluk çektiğinden fethettikten sonra yıkmıştır. Ama kolayca tamir edilmesi mümkündür. Eskiden büyuk ve mamur bir şehir imiş. Birbiri içinde kat kat, sekiz rüzgârdan emin limanları var. Taşra limanı bin parça gemi alır. Eğer bu kalenin harab olan kalıntılarını ve süslemelerini anlatsam bir tomar tutar. Ancak hâlâ üçyüz evli bir kefere köyü kadar evleri kalmış. Bu Mora kalesi dağlarında ab-ı hayat sular vardır. Halen eskiden kalma su kemerleri, değirmenleri ve çeşmeleri, çuha tezgâhları, kağıthânelerinin kalıntıları durur. Rum tarihçilerine göre Girid'deki Kasaro kalesini Sultan Mansur zamanında buradan Girid'e kaçan halk bina etmiştir. Allah onun da fethini müyesser kıla. Bu Mora Kasarosu limanından, Kavasla (köpek) burnundan, Anapoli limanı altmış mildir. Sonra bu Kasaro'dan bir saat deniz kıyısından yürüyüp Kasaro manastırına geldik. Gelip geçene nimeti boldur. Ama içinde asi kefereler eksik olmaz.

Allah'ın hikmeti: Bu kilisenin avlusundaki kapıdan tuzluca beyaz süt gibi bir su çıkar. Bu sudan iki fincan içen burmadan (?), sarmadan (?) mülâyemet üzere on kadar amel edip, insan vücudunda olan ne kadar fazlalık kötü şeyler, safra, sevdâ, baglam ve abdest bozan gibi bütün solucan ve kurtları kırıp aşağıdan nice ameller yapıp insan sıhhat bulur. Onun için bu kiliseye her sene temmuz ayında binlerce kişi gelir. Buradan kuzeye altı saat gidip Ossoles kalesine geldik: Küçük bir tepe üze-

rinde harabça bir kaledir. Köyü mamurdur. Oradan kuzeye, dört saat batıya oradan da tekrar iki saat yol alarak ..... kalesine geldik. Bunu dahi Afrika padişahı Melik Mansur harab etmiştir. Burada bina, saray, havuz ve fıskiye harabeleri gördük. İnsan hayran olur. Buradan dahi iki saat gidip selâmetle ikinci kez Anapoli kalesi menziline geldik. Oradan yine kuzeye giderken Koçya çiftliğini geçip dokuz saatte mamur ve mahsüldar nice bağlar ve köyler görüp Kördös kalesi menziline geldik.

Mora vilâyetini meydana getiren külliyat: Mora vilâyetinin 770 mil adasını dolaştık. Otuzbir adet mamur kalelerini, beş adet sebablarını (?), üçyüzaltmış parça köyünü, yetmişsekiz nehirlerini ve binlerce ırmak ve kaynaklarından içip, yüzbinlerce Allah yapılarını üç ayda dolaşarak yüzlerce çiftliklerde zevk ve eğlendikten sonra bu Kördös mevkiinde Mora seyahati tamam oldu. (Bu Allah'ın lûtfundandır).

Dostların malûmu olsun ki, Osmanlı elinde bulunan toprakları içinde böyle havası güzel ve verimli ada yoktur. Üçyüz çeşit ürününü tesbit etmişler. Hatta yaz ve kış kuzusu, oğlağı eksik olmayıp, koyun bir yılda iki kere yavrular. Kızları dokuz yaşında baliğe olup, on yaşında çocuk yapar. Erkek çocukları on, oniki yaşında bâliğ olur. İnciri ve Engürü yılda yedişer kere sulu meyve verir. Meyve ve sebzesi yaz ve kış eksik olmaz. Su ve havası dört türlüdür: 1 — Trapoliçe ve Klavrata kazaları yayladır. Limon, turuncu ve incir yetişmez. Çünkü yaz ve kış dağlarında kış şiddetli olup, bazan kar dahi yağar. Bütün Mora vilâyetinin nehirleri Trapoliçe, Klavarta ve Manya dağlarından çıkar ve Mora vilâyetine dağılır. 2 — İkinci havası Manya dağları: Manya dağlarının halkı Venedik'e bağlı, lisanları değişik asi keferelerdir. Dağlarında ekin yetişmez. Halkı vilâyeti vurup talan ederek darı ve kalambuk yiyerek geçinirler. Yılda bir kere denizden bıldırcın kuşları gelir. Yüzbinlerce fışı kuş turşusu yaparlar. Denizden istridye avlarlar. Gayet sarp ve dağlık vilâyettir. 3 — Mizistre sancağı: Tâ Benefşe'ye varıncaya kadar sahili bağ ve bahçeliktir. 17 türlü inciri olduğu sicilde kayıtlıdır. Çakune kavmi burada oturur. Ayrı lisanları vardır. Dördüncü havası Gaston sahrası kazasıdır. Burada kar durmaz. Gayet mahsüldardır. Bütün Mora ve Venedik vilâyetlerini bu Gaston kazası besler. Mora adasında dört çeşit lisan konuşulur.

1. Mizistre tarafları halis rumca konuşur. 2. Manya rumcası. 3. Benefşe yakınında, Çakune keferesi dili konuşulur. 4. Vasniç ve Klavrata taraflarında arnavudça konuşulur vesselâm.

Mora yirmiüç kadılık yerdir. İki sancaktır. Dilleri rumcadır. Fakat müslümanlık çoktur. Garipler diyarı, zengin ve ikram sahip insanları boldur. Sonra Kördös'ten Zekeriya efendimiz ile güneye dört saat giderek tekrar Anapoli menziline geldik. Sursat ağası Murad ağa ile Şeyh efendi ve paşa-zâdeler ile sohbette iken Kapudan Kaplan Paşa Sadrazamı Girid'e

bırakıp dönerek Anapoli limanına demirleyince hakir gidip görüştüm. Bana:

«Bre Evliyâm hoş geldin. Bre seni Veziriâzam Kethüdası İbrahim Ağa, Defterdar Ahmed Paşa ve diğer iş erleri isterler. Tez baştardeye gir, seni karşı Girid'e geçireyim.»

Deyince, canıma minnet bilip 8 atımı, 3 hizmetçimle iki harar eşyamı Zekeriya efendinin Kocya adlı çiftliğine gönderip, kendim bir harar elbiselerim ve üç adamımla Allah'a sığınıp, Abdi Paşa-zâde Hasan Beyin Karaca isimli baştardesine bindik. Hasan Beyle kadırga kıçında sohbet edip Kur'an okuyarak 1078 (1667) senesi Rebiülahırının 15 inci günü Girid gazâsına hareket ettik.

1078 (1667) REBİÜLAHIRININ 15 İNCİ GÜNÜ GİRİD GAZÂSINA GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Üç günde bütün İslâm askeri, yüzbinlerce gâzi ve bunlara ait mühimmat ve levazımat süratle kadırgalara yüklendi. O gece salpa demir, tente fora edip, Allah'a tevekkül ederek orsa flandre sancaklar ve bayraklar dikilip Anapoli limanından Bismillah ile çıktık. Güneye otuz mil gidip Somun adasına, oradan Sulucalar, oradan yine güneye yol alıp Tulum adasına —zikredilen bu adalar Anapoli körfezindedirler— oradan doğuya kırk mil yol alıp tekrar Çamlıca adasına, oradan Kasaro ve Mora, oradan yine Dokuz adasına geldik. Geçtiğimiz bu yerlerde muhalif rüzgârla seyrettiğimizden yolumuz olmadığı halde birçok adacıklar geçip seksen mil sonra Tirmis limanına geldik. Donanmanın yarısı orada imiş. Bütün donanma bir araya toplandı. Orada kısa zaman içinde su ikmali yapıldı ve küffardan haberler alındı. Seher vakti göç boruları çalındı. Altmışyedi parça baştarde ve kadırgalar hareket etti. Beş parça gemi karakol ve klavuz olarak ileri gönderildi. Sonra poyraz rüzgârıyla güneye otuz mil gidip Benefşe limanına geldik. Rüzgâr ters estiğinden burada beş gün beş gece demirleyerek yattık. Bütün kapudanların küffar korkusundan sancıları tuttu ve yüreklerini ovmaya başladılar. Allah'a hamdolsun beşinci gün rüzgâr uygun esmeğe başladı. Derhal hareket edip, otuz milde Kababurun (kefereler buna Kavmaloya) derler. Bu burunda bir kilise vardır. Frenkler buna Sen Ancelo derler. Burnu gündoğusu rüzgârıyla orsa orsa giderek Çuka adasına geldik. Mora'nın Kapıburnunda ve çevresi altmış mildir. Güzel bir limanı ve sağlam kalesi var. Hâlâ Venedik frengi idaresindedir. 1055 senesinde serdar-ı âzam Yusuf Paşa ile Girid adasında Hanya kalesini fethettikten sonra İnebahtılı Gâzi Durak Bey fırkateleriyle bu adayı, vurup yakarak ganimet aldığımız sırada görmüştük. Allah'a hamdolsun bu seneki gazada yine görüp alargadan önünden geç-

tik. Yine orsa orsa gidip seksen mil kıbleye gidip Girid adasına vardık. Kıyı sıra seyrederek Kapospata burnu adlı yere varınca meğer küffarın sekiz parça patrona adlı kalyonları orada yatarlarmış. Ters rüzgârdan orada kaskatı yatıyorlardı. Bizim birkaç kadırgamız Nazarta limanına düştü. Diğerleri uygun rüzgârla Hanya limanına girip yattık. Dışardaki gemiler dahi küreklerini kırarak limana girdiler. Nazarta limanına giren kadırgalar dahi çeşitli sıkıntılardan sonra 25 Rebiülahırda Hanya limanına girdiler.

KAPLAN PAŞANIN GAZASI

Kapudan Kaplan Paşa, hemen sadrazamdan ferman alıp, Anapoli'den alınan balyemez topları arabalar ve kızaklara yükledi. Askerlerle topları çekerek daha önce Kapospata burnunda rüzgârı altında yatan sekiz parça kâfir kalyonlarının yanına yaklaştı. Deniz kıyısında dağlar gibi siperler kazıp kâfir gemilerini balyemez toplarla dövmeğe başladık. Küffar aslâ direnemedi. Şayka topların taş gülleleri üç gemiyi batırdı. Batan gemilerdeki 1060 kâfir esir alındı. Beş parça gemileri şeytanlık ve hile ile demirleri üzerine tonoz elleyerek rüzgâr üzere çıkıp yelken açarak kaçarken biri daha battı. Ancak dört parça gemileri ile Suda limanına güçlükle girip canlarını kurtardılar. 1060 kadar esirle şenlikler yapılarak kaleye dönüldü. Sadrazamdan, Kaplan Paşa bir tuhaf samur kürk, diğer kapudanlar ve Seydi-zâde Mehmed Paşa, Konakçı Ali Paşa ve diğer iş erleri hil'atlar aldılar. O gece bütün kadırgalar boşaltıldı. Donanmanın tekrar Mora vilâyetine gidip asker getirmesi ferman olundu. Burada Anapoli'den ve Eğriboz kalelerinden getirdiğimiz seksener vakıyye taş gülle atar şayka topları kâfir gemilerine atarak harcamıştık. O topları bütün mühimmatlarıyla birlikte Kandiya altına götürecektik. Hanya kalesinden on parça top getirip, kâfir gemilerini vurarak çarmıklarını ve direklerini havaya uçurmuştuk. O topları dahi Hanya kalesinde yerli yerine koyduk.

Kâfirlerle yapılan savaşta Çarhacı Seydî Ahmed Paşa-zâde Küffara karşı siperler ve tabyalar yaparken küffar gemilerinden açılan top ateşi sonunda kolundan yirmi nefer şehit oldu. Çarkacımız askeri yan vurmuştu. Kaplan Paşa Todori kalesi tarafından derhal yardım yetiştirdi. Konakçı Ali Paşa savaşa devam edip, Küçük kalenin Kapospata burnunda tabya kurup, topları ateşleyerek küffarı kırarken küffar tarafından açılan yaylım ateşinden Ali Paşa kolundan da yirmi nefer yiğit şehid oldular. Bizim Kaplan Paşa tarafından iki at ve dört nefer ayağı demirli esirler öldü. İki tane de yiğit şehid oldu. Bütün şehidleri gasledip namazlarını bir kerede kılarak Hanya'da eski şehidler yanında defnettik.

Sonra Sadrazam Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa tecrübeli kimselerle görüşüp, Hanya'dan kalkarak Kandiye'ye kalenin Metris ve lağım ya-

pılacak yerlerini, kuşatma yerlerini görmeğe üçbin askerle gitti. Bu sırada ben Hanya alaybeyisi Şaban Ağa'nın evinde vezir Murad Paşa-zâde Bey ile misafir olup Hanya kalesi binalarını yazmağa başladık. 1055 senesinde Sultan İbrahim zamanında Yusuf Paşa tarafından Hanya'nın zaptı sırasında orada bulunup ezanlar okumuştuk. O zamandnberi çok mamur olmuş.

GİRİD ADASININ VE HANYA'NIN VASIFLARI

Yunan tarihçilerine göre bu kale İspanya yapısıdır. Sonra Rum ve Yunan Filikos imâr etmiştir. Bilâhare Şam-ı Şerifte Emeviler devrinde Afrika padişahlarından Fatimi Sultan Mansur 1700 parça yelkenli Girid'i fethetmiş ve 170 sene İslâm elinde kalmıştır. Binlerce İslâm mabedi yapılmıştır. Daha sonra Venedik istilâ etmiş. Sultan Süleyman Malta Rodos'unu fethedince kâfirler korkup; «Hay! Türk Süleyman'ın kuvvet tâlii küşade oldu. Elbette Girid adasına dahi Süleyman, yahud bir Mehmed Han gelmesi mukarrerdir» diyerek Hanya ve Kandiye kalelerini tahkim etmişler. İkinci Selim zamanında Kıbrıs Kara Mustafa tarafından üç yılda fethedilince Venedik yine korkuya kapılıp bu Hanya kalesine iki tabya daha ilâve etmiş. Ama, (kişi elbette korktuğuna uğratılır) misâli korktuğuna uğrayıp, 1055 senesinde Sultan İbrahim zamanında Serdar Boşnak Silâhdarı Yusuf Paşa 770 parça gemi ile gelip Hanya'yı zaptetmiştir. Bu husus seyahatnâmemizin ikinci cildinde yazılıdır. Bu sene (1078) Kandiye kalesinin fethine geldiğimizde bu kaleyi fethettiğimiz zamankinden daha mamur gördüm. Hanya'nın zaptına tarih :

Kuvvet-i bâzûy-i sultan ile alındı Girid (1055)

Hâlâ İbrahim Han sayımı üzere eyâlet veziri tahtıdır. Paşasının padişah tarafından hası ..... akçedir. Defter emini kethüda hası ..... akçedir. Maldefterdarı hası ..... akçedir. Çavuşbaşısı, çavuşlar kethüdası, defter emini, defter kethüdası, çavuşlar kâtibi, şehir mukataacısı, tımar defterdarı, alaybeyisi vardır. Kanun üzere cümlesi sefer sırasında Cebelileri ve paşası askeriyle dokuzbin adet zeytin sipahisi askeri olur. Altı oda yeniçeri ağası, altı oda cebeciler ağası, altı oda topçular ağası, bir oda kunbaracılar ağası, bir oda lağımcılar ağası, dizdar ağası, gönüllü ağası, azap ağası, beşli ağası, martolos ağası, yerli cebeciler ağası, yerli topçular ağası, yerli hisar eri ağası, kapudan ağası, mimar ağası, haraç emini, gümrük emini, bacdar ağası, şehir kethüdası, mutemed başı, muhtesip ağası, kalafatcıbaşı ve marangoz başı vs. Velhasıl 42 ağalık olup, üçbin kale kullarından başka onbeşbin adet seçme asker Hanya içinde hazırdır. Hâlen Osmanlı elinde böyle mükellef ve mükemmel askeri olan kale yoktur. Ama kırkbin adet dış muhafız askerleri Deli Hüseyin Paşa serdar olalıdanberi nice küffarı kırmış ve kral-zâdeleri esir edip İstanbul'a göndererek Yedikule'de hapsetmişlerdir. Şer'i hakimi öncelikle beş-

yüz akçe mevleviyet payesiyle şeyhülislâmı ve yine beşyüz akçe payesiyle mollası vardır. Mollasına senede yedibin ve vezirine ellibin kuruş hasıl olur. Ayrıca nakibüleşrafı, sipah kethüda yeri ve beytülmal ağası mevcuttur.

Hanya kalesi yerinin şekilleri: Doğu tarafında Suda kalesi burnu ile batıda Kapospata burnu arasında 30 mil genişliğinde bir körfezin sonunda, çevresi altıbin adım ve üç mil kaplar bir kaledir ki, deniz kıyısında alçak, kayalı bir tepe üzerinde kurulmuştur. İç kalesinin İskender tarafından yapıldığı Yunan tarihlerinde kayıtlıdır. Deniz kıyısında beşken şeklinde, beş tabyalı ve iki kapılı yüksek bir kaledir. Kapılardan biri kara tarafında güneye bakan büyük kapıdır. Diğeri ise kuzeye açılan liman kapısıdır. İkisi de ikişer kat yeni kapılardır. Bir de limana açılan küçük bir uğrun kapı vardır. Bu kapı ağaç kanatlıdır. Büyük kapılar ise demirli olup, herkesin girip çıktığı kapılardır. Araları ağzına kadar silâh dolu olup gece gündüz silâhlı bekçiler bekler, girip çıkanı gözetlerler. Büyük kapı dışında hendek üzerinde ağaç köprünün üstünde onbir adet ağaç topuzlar var. Bu (topuzlarımızla aldık) demektir. Bu köprünün altında çukur yerde hendek içinde kârgir direkler vardır. Hendeği bir denizden diğer denize varıncaya kadar tam beşbin adım karadır ve yüz adım genişliğinde hendektir. Fazla derin değildir. Kale duvarı elli zira' yüksekliğinde olup safi kesme kefeke taşı ile bina olunmuştur. Hendeğe bakan her tabyası birer kale gibi olup, her tabya üzerinde siper sepetlerinin ardında yedi başlı ejder misâli balyemez ve şayka topları kirpi tüğü gibi hendeğe ve sağa sola yönelir. Her tabyasının araları beşeryüz germe adımdır. Kuzey tarafı deniz olup o tarafı liman kıyısınca bin adımdır. Üç adet büyük tabyası vardır. Altun ve Gümüş tabyalar en büyük leridir. Diğer bir tabyası da tâ liman ağzında yalçın bir kaya üzerinde dökme balmumuna benzeyen tabyadır. Elli parça balyemez topları ve şayka isimli paranka topları var. İçlerine insan sığar. Bu toplar denizde bir kayık gezdirmediklerinden başka deniz üstünde martı bile uçurtmazlar. Liman giriş kapısı poyraza nazır olup, bir kadırga güçlükle sığar. Her gece bu liman kapısına kuleden kuleye dolaplar ile zincir çekerler. Limanı 200 gemiyi rahatça alır. Bu liman şehrin içine kadar girer. Her tarafı saraylar, çarşı ve pazardır. Limanın doğu tarafında yirmi adet tersane gözleri var. Onaltısı kârgir ve tonoz kemer binalardır. Dördü muhasara sırasında biraz harap olmuştur. Limana bakan tarifi imkânsız güzellikte saraylar mevcuttur. Kalenin liman tarafı duvarlarının iç yüzleri toprak yığılı değildir. Sade ve kalın kale duvarlarıdır. Ama kara tarafı duvarının iç yüzleri 160 adım eninde dağlar gibi toprak yığılıdır. Topraklar kale duvarlarından onar arşın yüksektir. Her tabyanın iç yüzünde kaleden yirmişer arşın daha yüksek tabyalar vardır. Beş tabyanın hepsi birbirlerini korurlar. Ve her tabyanın üzerinde birer adet süslü kara-

kolhane köşkleri vardır. Batı tarafındaki Altın tabya ile şark tarafındaki Gümüştabyanın âletleri çeşitli cenk oyunları ile bina olunmuş lâğımlardır. Ama kalenin duvarı hemen yirmi arşın eninde sağlam taş duvardır. Diğer duvarlar dağlar gibi yığılmış topraktan meydana gelir. Bu toprak yığınının içine darı ve kamış kökü karıştırılmıştır. Bir yerine yüzbin güle atılsa asla tesir etmez.

Hanya kalesinin içindeki imaretler: Bu anlatılan büyüklükteki kale içinde dörtbin adet denize bakar, şahnişinli, maksureli, frenk işi saraylar ve evler vardır. Hepsinin duvarları kireç sıvalı olup, damlarından akan yağmur suları evlerin sarnıçlarına dolar ve temmuz ayında buz gibi su içilir.

Âyan ve ağa sarayları: Hepsinden meşhurları Paşa sarayı, Yusuf Paşa sarayı, Musa Paşa sarayı ve Şaban Alaybeyi saraylarıdır.

Câmileri: Altı adet mabedi vardır. En meşhuru Hanya fatihi Yusuf Paşa câmiidir. İkiyüz ayak derinliğinde, seksen ayak genişliğinde, kıble kapısından mihraba doğru uzunca ve kiliseden çevrilmiş bir câmidir. Sultan İbrahim câmii de sanatlı bir câmi olup bu da kiliseden çevrilmiştir. Koca Musa câmii; iç kalenin içinde yüksek bir tepe üzerinde inşa edilmiş olup, aydınlık bir câmidir. Zikredilen bu câmilerin hepsinin de cemaatları çoktur. Yeniçeri ağası câmii, liman kıyısındaki Küçük Hasan Paşa câmileri kiliseden bozma değillerdir. Küçük Hasan Paşa câmiini Sekbanbaşı Mahmud Ağa inşa ettirirken yarım kalmış ve Hasan Paşa tarafından tamamlattırıldığı için Hasan Paşa câmii denilmiştir. Kıble kapısı üzerinde şu tarih vardır:

Ol ser - sekbanyankim Hazreti Mahmud Ağa
Hayra sâlik olmağı Hak anâ in'âm eyledi
Didi Hâtiftir anın gûş eyleyüp târihini
Hamd ile bu câmiin noksanını itmam eyledi.

Yedi adet mahalle zaviyeleri vardı, hâlen imar edilmektedir. Üç adet dervişan tekkesi mevcuttur. ... adet çeşmeleri vardır. Büyük havuz meydanının çeşmesinin tarihi:

Barikallah ser - sekbânan ağay-ı Mahmud
Eyleye Rabb-i Vedud âkıbetini Mahmud
Çeşme itmâmına Âlî mimi zîbâ tarih
Yâ gani oldu iki eksik olunca ma'dud
(Sene 1073)

Hünkâr câmii yakınında başka bir çeşmenin tarihi:

Sâi-i hayr ser - seksoniyan
Hazret-i Osman âgaay-ı zî-hayat

Gûş idince didiler târihini
Çeşme-i âynül hayat-ı canfera
(Sene 1073)

Beşyüz adet dükkânı, yirmi adet kahvehanesi, altı adet hamamı ve kale dışında meyhaneleri vardır. Büyük hisarın ortasında, yüksek bir yerde üç kapılı iç kale vardır. Biri doğuya, biri batıya açılır. Biri de merdivenle inilir. Çarşı ve pazara işleyen kapıdır. Bu kapı diğerlerinden küçüktür. Büyük kapılar arasından birinden diğerine varıncaya kadar geniş kaldırımlı yolun iki tarafında kârgir bina kat kat büyük saraylar vardır. İç ve dış kale ile taşradaki bağ ve bahçeler kâfir zamanında o kadar mamur imiş ki, anlatmak mümkün değildir. Şimdilerde ise yeniden mamur edilmektedir.

Su ve havası: Su ve havasının güzelliğinden mahbub ve mahbubeleri, bilhassa siyah kâküllü Rum gulamları çoktur. (Kadınlarının giyimleri) Bütün Rum kadınları güzele düşkün ve âşık perestlerdir. Ama elbiseleri çok çirkindir. Meselâ fistan dedikleri elbiseleri koltukları altında hamal semeri gibi yumru olup, arkaları ve göğüsleri de öyle yumru olup bellerinden yukarısı ta kollarına kadar karınları, göğüsleri ve memeleri asla görünmez. Yalnız omuz, baş, gerdan ve siyah saçları görünür. Diğer azaları sanki bir tulum içine girmiş gibidir. Koltuklarından aşağısı bir mevlevi dervişi tennuresine benzer.

Erkekleri: Bütün reâyâsı ve berâyâsı rum keferesi olup hepsi başlarına kara Manlefke şapka, koyun yününden sof, bellerinde zünnar kuşak ve ayaklarına siyah frenk papuçları giyerler.

Yiyecekleri: Bu Hanya'da yetişen sulu üzüm, Bozcaada, Kudüs yakınındaki Halilürrahman, Mardin yanındaki Sancar dağında bile yetişmez. Hatta bir salkım üzümü onbeş vakıyye gelir. 27 türlü üzümü vardır. Kilise balı derler kokulu saf balı vardır ki yiyenin dimağı uyuşur. Ama az olur. Tanesi bir okka gelir narı, zeytini ve servi ağaçları meşhurdur.

Hanya hakkında tamamlayıcı bilgiler: Evvelâ kalenin kara kapısı dışında yassı tabya başında mücahid gazilerin yere batası kâfirlerin kellelerinden yaptıkları bir kule vardır. Seyre değer.

Ziyâretgahları: Gazi Kansu Paşa, Kamalak Siyavuş Paşa, Bıyıklı Mustafa Paşa, Küçük Hasan Paşa ve Kör Hasan Paşa kâbirleri ve daha nice vezirler ve mirimiranlar var. Ayrıca şimdi kâfir kalyonları ile cenk ederken şehid düşen askerlerimiz var. Allah hepsine rahmet etsin. Biz bu büyük şehri bu burundan seyrettikten sonra Sadrazam Kandiye'yi gezip, lağım ve metrislerini görüp bir haftada Hanya'ya döndü. Mora tarafından kapudan paşa nice kere deniz gibi asker ve zahireyi Girid'e geçirdi. Sadrazam derhal kös ve borular çaldırıp büyük bir merasimle Kan-

diye gazasına hareket ederken hakir asker kalabalığından hoşlanmadığından on atlı ve çemender suvarlı arkadaşlarımla yoldan sola sapıp yarım saat doğuya gidip Suda kalesine vardık.

Suda kalesi: Lâtin tarihçilerine göre, Kırım'ın Kefe kalesi yakınındaki Sudak keferesi Sultan Bayezid-i Velî zamanında Gedik Ahmed Paşa elinden kurtulup gemilerle Girid adasına gelerek bu kaleyi yapmışlardır. Bu nedenle adına Sudak'tan galat olarak Suda demişlerdir. Doğrusu Suda kalesidir. Venedik tarafından yapılmış ve eskidenberi Venedik elindedir. Kalesi büyük bir limanın sonunda kara dibinde deniz içinde altıgen şeklinde küçük bir kaledir. Evleri azdır ve asla bağ ve bahçeleri yoktur. Zira üç mil büyüklükte küçük bir adacıktır. Hanya kalesinden bir taş atılsa Suda kalesine düşer. Bu derece karaya yakın adadır. Osmanlı himmet etse Hanya ile bu Suda adacığı arasını birkaç gemi batırarak karaya bitiştirmek mümkündür. Veyahud karadan atılacak toplarla kaleyi yerle bir etmek kolay bir iştir. Hatta Kapudan Voynuk Ahmed Paşa bu kaleye donanma ile ansızın hücum edip, sarmış fakat şehid olup da bütün gemiler geri çekilince kalenin fethi nasip olmamıştır. Hâlâ kâfir elindedir. Allah fethini müyesser kılsın.

Suda limanının eşkâli: Limanın doğudan batıya uzunluğu elli mildir. İçine üçbin parça kalyon, kadırga, kalite ve mavuna gibi büyük gemi demirleyebilir. Sekiz yönden esen rüzgârdan emin olup, her tarafta içecek suları çoktur. Akdeniz'deki gemiciler arasında Suda limanı ve bu limanda bulunan üç okka gelir tekir, kalkan, kefal, sazan, levrek, uskumru, palamut, lâkerda, lüfer ve kolyoz balıkları meşhurdur. Limanın bir kıyısından öteki kıyısına top güllesi yetişir. Hatta limanın kıble tarafında Apokron tarafı burnundaki Suda kalesini Gazi ve Şehid Deli Hüseyin Paşa döğe döğe harab etmiştir. Bu kaleyi seyredip, Kasaro tarafına Suda limanı boyunca kıbleye doğru bir saat gidip Çömlek köyüne geldik. Yol üzerinde bağlı, bahçeli müslüman ve kefere köyüdür. Keferesi çanak, çömlek ve testi yaptıklarından Çömlek köyü derler. İslâm askerinin kahvehane ve bozahane gibi yüzlerce dükkânları var. Oradan iki saat giderek, Kethüda bey çeşmesi, ondan Kanlı çeşmeleri geçerek Eşkiloz köyüne vardık. Mamur, bağlı, bahçeli ve kaynak soğuk suları bulunan Rum köyüdür. Ondan kuzeye bir saatte mamur limon ve turunçlu yerleri geçip Apokron kalesine geldik.

Apokron kalesi: 1059 tarihinde Sultan İbrahim Han zamanında Gazi Deli Hüseyin Paşa tarafından fethedilmiştir. Sancak beyinin hasıdır. Alaybeyisi, çeribaşısı vardır. Sefer sırasında beyinin askeri ve cebelileriyle beşbin sipahi olur. Yüzelli akçelik şerif kazadır. Suda limanı ağzında beşgen şeklinde taş bir kale imiş. Küffar donanması duvarlarını yer yer yıkmış ama az bir gayretle tamir etmek mümkündür. Bir câmii, bir mescidi, bir hanı, bir hamamı ve elli adet dükkânları var. Üçbin adet mu-

hafız askerleri her an hazırdır. Bu kaleden Suda limanına top ile gemi geçirmek kolaydır. Gayet lüzumlu kaledir. Limanın karşı tarafındaki Suda burnuna Paşa kolu derler. O mevkide büyük bir kale ve sağlam tabya yapılsa Apokron'la karşı karşıya boğaz kaleleri gibi olup, Suda limanına kâfir gemileri giremez. Suda kalesi kâfirleri aman deyip kaleyi verirlerdi. Apokron'un havası ve suyu gayet güzel olup, binası o kadar iyi değildir. Buradan yine dört saat doğuya gidip, sarp ve taşlık yerler geçerek Acısu kalesine geldik.

Acısu kalesi : Denizden iki mil uzakta karadadır. Sultan İbrahim Han'ın fermanı ile Deli Hüseyin Paşa tarafından yeniden inşa edilmiştir. Yüksek bir bayır üzerinde dörtgen şeklinde taş yapı güzel bir kaledir. Beşyüz adım bir küçük ve alçak duvarlı kaleciktir ki, Deli Hüseyin Paşanın otağ yeridir. İçinde bir câmii, bir mektebi, yedi ev ve batıya bakan bir kapısı var. Rumeli eyâletinde Alacahisar beyi Malik Bey bu kaleye sancağı askeri ile sahiptir. Kaleyi korur ve gelip geçenleri İslâm ordusuna getirip götürür. Dış varoşu mamur olup, bir adet hanı, beş adet misafirhane ve kahvehaneleri, bir küçük hamamı ve on adet dükkânları var. Kale dibinde acı bir su kaynağı olduğundan Acısu kalesi derler. Oradan yine doğuya beş saat deniz kıyısını takiben sarp yollardan gidip, Kapıkahveleri denilen yerleri geçip, nice tatlı sular içerek Hüseyin Paşa taburu isimli yere vardık. Burada Hüseyin Paşa yedibin Venedik kâfiri ile büyük savaş yapmıştır ki, hâlâ kâfirin gemileri dağlar gibi yığılı durmaktadır. Bu savaşta bir kâfir bile canını kurtaramamıştır. Buradan geçip, Vire cisri denilen yere vardık. Bu güzel köprü yeniçeri ağası Murad ağanın yapısıdır. Murad ağa sonradan sadrazam olmuştur. Bu sağlam köprünün altından akan Moruca nehri Isfakya dağlarından çıkarak burada Akdeniz'e dökülür. Adı geçen köprü gayet uçurum ve korkuludur. Onu dahi geçerek Zibartma kalesine geldik.

Zibartma kalesi : Venedik yapısıdır. Sultan İbrahim Han zamanında Deli Hüseyin Paşa tarafından fethedilmiştir. Hâlen sancak beyi tahtıdır. Paşasının hası 229.000 akçadır. Alaybeyi, çeribaşı, 39 adet zeâmeti ve 355 adet timar erbabı vardır. Kanun üzere cebelileri iki sefer sırasında beşbin adet zeytun sipahisi olur. Yüzelli akçelik kazadır. Yeniçeri ağası, kale dizdarı, dört evde yeniçeri çorbacıları, cebeci başı, topçu başıları, iki ev neferleri, yirmi adet kale ağaları, üçbin kale neferleri, şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, sipahkethüdayeri, muhtesip ağası, haraç ağası, şehremini, gılal emini, liman emini, gümrük emini ve bacdârı vardır. Bütün muhafız askeriyle 12.000 silâhlı askeri her zaman hazırdır.

Kalenin yer şekilleri : Deniz kenarında, yalçın kaya üzerinde denize havale, kara tarafında kendisine havalesiz güzel bir iç kaledir ki, aşağı varoşundan bu iç kaleye giderken kuzeye gidip, namazgâhı geçerek beş-

yüz adım ilerideki çimenliği de geçtikten sonra yokuş yukarıda yüksek bir duvar var. Beşgen şeklinde taş bina ve son derece sağlam bir kaledir. Çevresi beden duvarları üzerinden üçbindörtyüz adımdır. Etrafında beş büyük tabyası vardır. Dört tarafı yalçın kayalıktır. Ama fazla yüksek değildir. Ancak bir minare boyu yükseklikte bir tepe üzerine kurulmuş taş bina kale olup, hiçbir taraftan lağım ve metris kazmak mümkün değil iken kuşatma sırasında Küçük Hasan Paşa bu iç kalenin namazgâha bakan köşesindeki tabyayı lağım ile atıp o taraftan gaziler hücum ederek o gün kale fethedilmiştir. Bu iç kale duvarlarının iç yüzleri Hanya kalesi duvarları gibi çepeçevre toprak yığılıdır. Ancak doğuya bakan bir kapısı var. İki kat sağlam demir kapılardır. Dış kapısı üzerinde büyük bir balık kemiği asılıdır. Bu kapılardan içeri geniş bir toloz kemerin altı yoldur. Ayrıca üzerleri toprak yığılı tabyalar mevcuttur. İç kalede elli adet kiremit örtülü beyaz evler vardır. Dizdar sarayı, Şeyh Mehmed Efendi sarayı geniştir. Sultan İbrahim Han câmii, bir adet mescid, cephane ve zahire anbarları, su sarnıçları, kırk adet balyemez topları ve bol miktarda mühimmat ve malzemeleri var ki, sayısını ancak Allah bilir.

Aşağı Ketme kalesi varoşu: Bu büyük kale deniz kenarında, dörtgen şeklinde, alçak taş duvarlı ve hendeksiz bir varoştur. Etrafında yer yer tabyaları var ama sağlam değillerdir. Kuşatma sırasında biri bile hücuma dayanamaz. Bu varoşun büyüklüğü dörtbin altıyüz adımdır. Üç adet kapısı var. Biri kıbleye bakan büyük kapı, biri doğuya bakan Tekke kapısı, üçüncüsü de yine doğuya bakan Selonya kapısıdır. Bu kapıdan ta limana varıncaya kadar deniz kıyısında asla kale duvarları yoktur. Fakat Osmanlı bu kaleyi fethettikten sonra deniz kenarına baştanbaşa kazıklar kakarak duvar meydana getirmiş. Ama yine alçaktır. Mazgal ve dirseklerindeki topların hepsi limana nazır ve hazırdır. Bu varoşun içinde hepsi denize bakan kâfirden kalma kat kat taş yapı 3700 adet ev vardır. Ancak yetmiş adedi saraydır. En mükellefleri; Paşa sarayı, Veli kethüda sarayı, Şaban Alaybeyi sarayı ve Ankebut Ahmed Paşa sarayıdır.

Câmileri: Seçme altı câmii vardır. Yukarı hisarda İbrahim Han câmii, Tekke kapısının iç yüzünde Valide Sultan câmii, Çarşı içinde Deli Hüseyin Paşa câmii, Ankebut Ahmed Paşa câmii ve Tekke kapısı önünde, mezarlık içinde Veli Paşa câmiidir. Bunlar kiliseden çevrilmiş ve cemaatı çok olan câmilerdir. Dokuz adet mescidi, iki medresesi, üç adet mektebi, üç adet tekkesi vardır. En mamuru Tekke kapısı önündeki tekkedir. Sonra bir bektaşi tekkeis olan Veli Paşa tekkesi gelir. Ayrıca iki hamam, üç adet yemek verilen imarethâne, (Deli Hüseyin Paşa câmii imareti, Tekke kapısındaki Valide Sultan câmii imareti ve Veli Paşa câmii imaretlerinin nimetleri boldur) 150 dükkân, üç han ve 10 çeşme var. Çarşı içindeki Kral çeşmesi görülmeye değer. Frenk mermer ustası beyaz

mermerden çeşit çeşit heykeller yapmış. Her heykelin ağzından, burnundan ve zekerinden sular akıp, her göreni hayran ve şaşkın bırakır.

Şehir içinde bir zindan kulesi ve onun üzerinde bir saat var. Bu da görülmeğe değer. Bu kalenin limanı şehrin doğu tarafında ve yapma bir limandır. Ancak elli parça gemi alır. Gündoğusu rüzgârına açık olduğundan pek demir tutmaz. Limanın yeri kumsal olduğundan büyük gemiler yatmazlar. Bu limana yakın ayrı bir iç kale gibi bir tophâne vardır. Aynı zamanda şehrin aşağı tarafını korur. İçinde elli adet balyemez top bulunur.

Şehri tamamlayan şeyler: Evvelâ bu Retme kalesinin bütün imâretleri aşağı varoştadır. Bütün sokakları geniş olduğundan başka çarşı ve pazarları içindeki üzüm asmaları bütün ana caddeleri süslü bir çadır gibi örtmüştür. Bu yüzden güneşin yakıcı ışıkları bu çarşılarda alışveriş edenlere asla tesir etmez. Bir kumsal yer olduğundan kışın asla çamur tutmaz. Suyu ve havası, mahbub ve mahbubesi, bağ ve bahçesi, limon, turunç, şeftali, incir, üzüm ve zeytini dünyaca tanınmıştır.

Bu kaleyi dahi gezip gördükten sonra yine doğu tarafa bu kaleye yakın kefere köyü olan Bostanlı köyünü, Deliklitaş ve Kaynarca hanını geçip, beş saatte Hüseyin Paşa çiftliğine vardık. Hanı, kahvehaneleri ve birkaç dükkânı vardır. Orada bir gece misafir olup zevk ve safalar ettik. Oradan yine doğuya korkulu yerlerden geçerek Papas çeşmesine, oradan iki saatte Küpler köyüne (bütün reâyâsı desti imâli ile uğraştıklarından Küpler köyü derler. Bir hanı, üç kahvehânesi ve on kadar dükkânı var) oradan iki saatte Yeni Kahveye vardık. Onu dahi geçip üç saatte bir dağ köyü olan Tamas'a vardık.

Tamas köyü: Yüzelli evli bir Rum köyüdür. Kahvehâneleri ve birkaç dükkânı var. Taşlık bir yerdir. Buradan bir saat doğuya gidip, bir nar ağaçlığını geçerek Tamas dağının ta tepesinden bütün Kandiye sahrasını, kalesini ve çevresini, Çınarlıdereyi, Çamaşırlı dereyi, İnadiye kalesini, Acısuları seyrettik. Bu dağ çevredeki bütün dağlardan yüksektir. Bu dağ üzerinde bir parça bulut olsa hemen Kandiye sahrasına yağmur yağar. Bu Tamas dağının tepesinde bir saat oturduk. Sadrazam ile Venedik kâfirinin savaşlarının top ve tüfenk seslerinden yer gök tirtir titreyip sanki mahşerden bir gün yaşanırdı. Kandiye kalesi ve Osmanlı ordusu Nemrud ateşi içinde kalıp, barut dumanları bulutlara karışırdı. Hakir bu durumu seyredip Tamas dağından yokuş aşağı bir saat yol alıp Servi kahvesi, oradan yarım saatte Kolahor deresi, tekrar yarım saatte Katırcıoğlu Paşa çiftliğini ve oradan Finike deresini bir taş köprüden geçerek İnediye kalesine geldik.

İnadiye kalesi: Gazi Deli Hüseyin Paşa Kandiye kalesine birçok kez hücum edip, yüzbinlerce şehid verdiği halde fethedemeyince sonunda Sultan İbrahim Han'ın fermanı ile Kandiye kalesine bir top menzili uzak-

lıkta ve yüksekte bu kaleyi inşa ederek adını İnadiye koymuştur. Günden güne imar edilerek mükemmel bir hale gelmiştir. Yapımında üç ay süreyle üçbin asker çalıştırılmıştır. Kale yüksek bir tepe üzerine bina edilmiştir. Beşgen şeklindedir. Etrafı 3050 adımdır. Yirmi ayak eninde taştan kalın duvarları vardır. On adım eninde toprak yığılıdır. Dört adet kapısı vardır. Kandiye kapısı yıldız tarafına bakar. Dağ kapısı doğuya bakar. Bu kalenin tarihi (âb-ı nahte — 1059) dir.

Kale içinde 500 adet kârgir ev vardır. Cephane ve zahire anbarları, su sarnıçları bezenmiş, etrafta karakol evleriyle süslenmiş sağlam bir kaledir. Dizdarı ve üçyüz adet kale neferleri var ama yüzbin İslâm askeri bulunur. Üç çeşmesi, altı câmii var. İlki Sultan İbrahim câmii olup altı kubbeli, kârgir ve horasânî sıvalı, minaresiz, haremsiz ve cemaatsız câmidir. Halen içinde siyah barut dolu bulunduğundan kapıları mühürlü olup gece ve gündüz kale neferleri barutu beklerler. Diğer mescidlerin cemaatleri çoktur. Bu İnadiyeden kasır ve kalesi bir saat uzaklıkta olup, ayak altında görünür. Hatta İnadiye'nin büyük topları Kandiye'yi şıpır şıpır döğer. Kandiye'nin topları da İnadiye'ye ulaşır.

İnadiye varoşu: Kalenin kuzeybatısı tarafında dereler ve tepeler içinde yedibin adet ev ve bekâr odaları vardır. Yedi câmii olup, cümlesi temiz ve minaresiz mamur câmilerdir. Kırk mescidi, üç medresesi, beş mektebi, iki tekke ve altı adet küçük hamamı, yedi hanı ve ikibin adet dükkânları vardır. Ama hepsi çerden çöpten ahşaptır. Hatta bir keresinde kâfir bu İslâm şehrine yüzbin askerle ansızın baskın yapıp, binlerce gaziyi şehid edip, şehri işgâl ederek kurtulan gaziler İnadiye kalesine sığındıklarında, Hanya kalesi tarafından Katırcı-zâde Mehmed Paşa imdada yetişip, düşman (Bre Katırcıoğlu geldi) diye can korkusuna düştüler. İslâm ordusunu bırakarak kimi dışarı çıktı ve kimi ganimet malı derdine düştü. Hemen Katırcıoğlu (Allah Allah) deyip küffara kılıç vururken İnadiye kalesine sığınan İslâm askeri dahi taze can bulup, herkes evlerini kâfirden kurtarmaya gayret edip, bir taraftan bunlar, bir taraftan Katırcıoğlu askeri can-ı gönülden küffara öyle bir kılıç vururlar ki, kuşluk vaktinden ikindiye kadar seksenyedibin küffârı kılıçtan geçirip onbin altmış kadarını da esir edip, kâfir cesedlerini dağlar gibi yığarak kellelerinden kuleler yaptılar.

Top imalâthanesi: İnadiye kalesinin kuzey tarafına bin adım yokuş aşağı Sadrazam Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşanın izni ile Ankebud-Ahmed Paşa bir top imalâthanesi yaptırmıştır ki, kırk okka gülle atar sekizyüz kantar toplar dökülmeğe başlanmıştır. Üçbin topçu ustası çalışır. Bu yerden akan tatlı Kemer suyu Kandiye'ye giderken başka yöne çevrildi. Bu suyun yanında Şehid Deli Hüseyin Paşanın hayratı olan Horasanoğlu tekkesi vardır. Seksen adet dervişi olan bir bektaşi tekkesidir. Tekkenin

bahçesi dervişlerin himmetiyle gülistan haline gelmiştir. Biz bu tekkeyi seyrederken sadrazamdan ferman gelip, İnadiye kalesi varoşuna Osmanlı askeri doldu. On saatte varoşu yerle bir ettiler. Varoştan eser kalmadı. Sadrazamın Kandiye kalesi altındaki otağı yakınını imâr etmeğe başladılar. Biz de İnadiye kalesinden sekizbin adım kuzeye gidip 1078 tarihinde sıhhat ve selâmetle Osmanlı ordusuna katıldık.

Osmanlı İslâm ordusu amansız Kandiye kalesi altında :

Bu hakir 1078 senesi cemaziyelevvelinin 25. günü Kandiye burnunda orduy-u hümayûna dahil olup, baba ocağımız olan yeniçeri ağası ocağına girdik. Yeniçeri ağası İbrahim Paşa ve Kul Kethüdası Abdi Ağa bana bir oda ihsan ettiler. Bütün erzakımızı bolca verdiler. Konağımıza çekilip devletin devamı ve padişahın ömrü için duaya devam edip, gece ve gündüz iki taraf arasında cereyan eden savaşı seyretmeğe ve bazı olayları yazmağa başladık.

BÜYÜK KANDİYE KALESİ SAVAŞININ BAŞLANGICI

Evvelâ büyük ve uzak görüşlü sadrazam Resulullah'ın sünnetine uyarak Kandiye generaline yeniçeri ocağından ve sadrazam ağalarından iki ağa ile şu mekatubu yazdı :

«Esselâm alâ menittealhûda... Evvela Allah sonra Hz. Muhammed Mustafa (S.A.), sonra dört halife, sonra Haremeyn-ül-Şerifin hizmetinde olan âl-i Osman padişahı İbrahim Han oğlu Mehmed Han, (saltanat ve devletini Allah ebedî eylesin) Hazretlerinin düstûr-ı mükerremi ve müşir-i mufahhamı olan Fazıl Ahmed Paşayım. Tenbihnâmem ulaşınca bir an durmayıp kale anahtarlarını âlemin sığınağı pâdişaha teslim edip, hepiniz gelerek havacgüzar olup, yine çoluk çocuğunuzla kale içinde, cehennem olası menhus evlerinizde oturasız. Ve illâ, Allah'ın emriyle kalenin fethi nasip olunca hepinizin ateş saçan kılıçtan geçmeniz muhakkaktır. Söz bitti.»

Sapık Generalin cevabı :

«Yirmiyedi yıldır bu Kandiye kalesi gibi hükümdarların hasret çektiği kale altına sizin gibi yüzbinlerce asker gelip, bu kalenin bir taşına nice bin başlar vurup ümidsiz ve yenik gittiler. Ve nice bin kahraman tedbirli vezirler, beylerbeyileri ve kumandanlar bu kale altında can verdiler. Hendeğini bile görmeğe kâdir olamadılar. Sizler dahi bir zaman çalışıp gidersiniz. Bir taşına yüzbin baş vermeğe kararlıyız. Değil ki size kaleyi verelim. Bildiğinizden kalmayınız.»

Deyip elçileri reddettiler. Elçiler gelip generalin sözlerini bir bir naklettiler. Sadrazam da ordu içinde tellallar bağırtarak (Herkes bu gece metrislere girsinler) diye ferman etti. O karanlık gecede Bismillah ile met-

ris kazılmaya başlanıp kâfir kale içinden İslâm askerinin kazma seslerini işitince torbasında yılan bulmuş hekime dönüp tâ sabah vaktine kadar bir an bile durmadan peş peşe yüzbinlerce tüfenk ve yüzbinlerce top ve binlerce havanı gökten lânet yağmuru gibi yağdırdı. Hiç kimse metris kazamadı. Bütün gaziler dağılıp, her biri bir kaya arkasına siper aldılar. İslâm ordusundaki yüzbinlerce çadırdan bozulmayan kalmadı. Binlerce at ve katır dağlara kaçtıkları gibi yüzbinlerce eşekler Kerre-nây-ı Acem gibi segah makamında anırarak sahralara dağıldılar. Velhasıl İslâm ordusu içinde ayakta bir çadır, bir alçak dükkân ve tezgâh ve sığınacak bir tabye kalmadıktan başka sadrazamın çadırında da sağlam bir yer kalmadı. Sonunda top yetişmez kayalık bir yerde sadrazama sığınacak bir yer yaptılar. Tâ ki sabah oldu. O gece 7060 adet gazi şehid oldu. Kâfir bu minval üzere üç gün üç gece göz açtırmadı. Top ateşinden asker asla nefes alamadı. Üç günde dokuzbin gazi, metrise girmeden şehid oldu. Durum sadrazama arzedilince merhamete gelip «acele etmesinler, metrislere yollu yolunca yavaş yavaş ilerlesinler, orduyu geride korusunlar» emrini verince bütün asker taze can buldu.

Osmanlı ordusunun büyük şehri : Ordu deniz kıyısında sıçan yolları içinde muazzam bir şehir kurdu. Top ateşinden ve kurşundan kurtulmak için yer altında kazılan yollara sıçan yolu derler. O sıçan yolları içinde iki tarafa baştan başa üçbin adet dükkân yapıldı. Bir uçtan diğer uca tâ Mısırlı karakoluna varıncaya kadar tam bir saat mesafesi vardı. İçinde hamamlı ve havuzlu saraylar, servi tahtasından kapular, bahçe ve bostanlar, gül ve gülistanlar, tatlı suyu olan kuyular ve şahnişinli binalar vardı. Her birini anlatmağa kalksak Hümayunnâme büyüklüğünde bir kitap olur. Ancak şu kadarını söyleyelim ki üçbin adet dükkânın her birinde dibe, zerbaf ve samur kürk satılırdı. Osmanlı askeri bu şehri yapmak için tam altı ay emek harcadı. Ama bir taraftan da Kandiye kalesi altına metris kazmağa devam ediliyordu. Yüz altmış yerde mescidler vardı. Ancak İnadiye kalesinin dışında cami yoktu. Kırk hamam, yedi han, altmış kahvehane var. Fakat meyhaneler yoktur. Ama bozahaneler vardır. Kırk yerde şehidleri yıkamak için medrese çadırları, yetmiş adet cerrah çadırları, kırk hekim dükkânı ve çadırları vardır. Kırk yerde tahıl pazarı, yirmi yerde koyun pazarı, elli yerde balık pazarı, yedi yerde sipah pazarı, üçbin yerde sebilhane mevcut. Bunların kırkı İbrahim Paşanın. Ama at pazarı yoktur. Çünkü atlar henüz karşı tarafdan geçirilmediğinden ordunun tamamı piyadedir. Sonra fırkateler ile atlar geçilmeğe başladı. Kırk yerde kiralık eşek pazarları vardır. Bütün gazilerin çadırları, mühimmat ve malzemeleri bütün limanlardan eşeklerle taşınır. Anadolu'dan Hırlıoğlu, Gergerlioğlu isimli kiracılar ikibin adet kira kira beygirleri ve katırlar geçirdiler. Bir vakiyye yükü bir bir temine taşıyarak zengin oldular. Bu kazancı gören Girid reâyâsı da ordu içinde yetmişbin eşekle

kiracılık yapmağa başladılar. Bu sayede orduda büyük bir bolluk ve ucuzluk oldu. Hatta Kandiye kalesi generali demiş ki :

«Yazık, eğer eşeklerin Türklere bu kadar yararlı olacağını bilseydim Türkler gelmeden Girid'teki bütün eşekleri kırardım.»

Doğrusu 70 bin eşek İslâm askerine büyük fayda sağlamıştır. O eşşek pazarını gören sanki deccal pazarını görmüş sanırdı. Eşekler ve kira beygirleri çevredeki limanlardan Osmanlı ordusuna asker taşıya taşıya gün geçtikçe İslâm ordusu deniz gibi kabardı. Taze kuvvetler edinen sadrazam Kandiye kalesini kuşatmağa niyet edip, yetmişyedi kolda olan askerin kumandanları olan vezirlerine, mirimiranlarına, mirlivalarına, alaybeylerine ve çeribaşılarına her gün metrislere yürümeleri emrini verdi. Orduya şeyhülislâm, nakibüleşraf ve ordu naibi tarafından nasihatlar yapıldı. Bütün ulemâ, sülehâ, dervişler ve mücahidler dahi savaşa hazırlandılar. Ordu muhtesip ağası, sürsat ağası, sürsat emini, gılâl muhassılı, ordu subaşısı, ordu kethüdası, karakol ağaları ve 270 adet alaybeyleri, çeribaşıları gibi 250 adet ordu pazar ve esir hâkimlerine padişah fermanları çıkıp, orducuyan, lağımcıyan, hammallar, marangozlar, reâyâ, merdivenciler, acemiyân ve baltacılar gibi esnaf için dellalbaşı ordu içinde bağırıp herkesi padişah cephanesinden kazma, kürek, külünk, küskü alıp sıçan yolunda çalışmağa başladı. Kalabalık çalışırken melun kâfir boş durmayıp üç gün üç gece ateş etti. Düşmanın attığı top, tüfenk, kumbara ve taşın hesabını Allah bilir. Metrisi kazan sanat erbabından üçbin kişi şehid oldu. Ama metrislerde sekizinci ayda Kandiye sahrasına vardı. Kandiye'nin Ak tabyası göründü. Menzil başları da kaleye bir top atımı uzaklıkta idi. Ama Allah'a hamdolsun her gün Anadolu'dan grup grup İslâm askeri gelmekte idi. Bu arada orduda kıtlık başladı. Bir okka et sekiz tümene ve elli dirhem ekmek bir akçeye, bir ölçek at yemi bir kuruşa, bir okka pastırma bir kuruşa, bir okka peksimet kırk akçeye yükseldi. Hatta yaralanan gazilerin kurşun yaralarına merhem yapmak için bir tavuk yumurtası bir kuruşa çıktı. Çünkü Venedik donanması Girid etrafında durmadan dolaştığından Osmanlı gemisi gelemez olmuştu.

Allah'ın hikmeti : 1077 (1666) cûmâdelahırında bir gece kapudan Kaplan Paşa Çanakkale limanından seksen parça kalyon ve seksen parça kadırga ile gelip, oniki bin asker, lağımcılar, yüzbinlerce kantar barut, yüzbinlerce top güllesi, kazgan humbaraları, çeşitli cins cephâneler, yüzbinlerce çuval buğday, pirinç ve sair hububat, koyun, kuzu, keçiler, binlerce çuval pastırma ve bol miktarda malzeme getirdi. O gece sabaha kadar malzemeler karaya çıkartıldı. Sadrâzama defterlerini ve mektuplar göndererek hemen o saat müsait bir havada kâfir gemileri gelmeden demir alıp top atışları arasında yelken açıp denize açıldı Beri tarafta kâfirin Kandiye karşısındaki Istandiye adasında yatan yüzyirmi parça

kalyon, kadırga ve mavnaları Kaplan Paşanın yardım getirdiğini top şenliklerinden anlayıp Çanakkale limanı ağzını kapatınca Çanakkale muhafızı bulunan Deli Hüseyin Paşa ve Yartalaz İbrahim Paşa kalabalık asker ile küffâra karşı çıktılar. Allah Allah sesleri arasında ateşledikleri topların gülleleri kâfir gemilerine isabet edip, derhal üç parça düşman gemisi askerleriyle birlikte herkesin gözü önünde sulara gömüldü. Kurtulabilen ise kıyıda esir alındı. Diğer gemiler ise bazıları yaralı oldukları halde geldikleri adaya geri kaçtılar. Bizim donanmamızı da yakalayamadılar. Beri tarafta kapudan paşanın mektupları ile zahire defterleri ve yeni kuvvetlerin geldiğine dair haberler sadrâzama ulaşınca derhal dellâllar bağırtıp, adamlar tayin ederek sahildeki malzemeyi 200 bin eşekle bir hafta içinde orduya taşıdılar. Ordu içinde büyük bir bolluk hasıl oldu ve asker sevince boğularak metrislere girmeğe başladılar. Hakir dahi sıkıntıdan kurtularak sıçan yollarına ve metrislere girip çıkmağa başladım. Ama bu arada savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Şehid kanları ırmak gibi akıyor ve gaziler şehidleri taşıyor ve asla bu hal morallerini bozmuyordu. Şehidlere rahmet dileyip eski metrislere elbiseleri ile gömerlerdi. Bu duruma artık alışmışlardı. Zira bu hal 1077 zilhiccesinden bu yana devam ediyordu. Allah gazilere kuvvet vermiş. Hatta ilk metrisler Kandiye kalesinin güney tarafında Karanlık ve Pangrad kapılarından, Taşlı tabya denilen yerden başladı. Mesafe bu kadar uzak iken İslâm askeri baş kaldırmağa imkân bulamadı. Kırk gün kırk gece mahşer gününe benzer bir kıyamet kopup ordu içinde bir vaveylâdır koptu. Havada birbiri ardısıra çifte humbaralar, karakaş misâli taşlar uçuşup nice insanlar helâk oldu. Sadrâzamın otağı yine parça parça oldu. Bütün divan görevlilerine ordu deresinin öte tarafında konaklamaları ferman olundu. Onlar rahatladılar ama beri tarafta bütün metrisler bayır başlarına çıkıp, sıçan yolları yer yer yürümeğe devam ediyor. Karşıda da mel'un kale lanet yağmuru yağdırmakta. Fakat İslâm askeri altı yedi aydan beri yetmiş kat metrisler değiştirmede ve her gün ilerlemekte. Ama mel'un kâfir hendeğin dışında olan tabyaları ardında bırakıp bizden tarafa, kale ile asker arasındaki Kandiye sahrasında bir kurşun atımı uzaklıkta onlar da bizim askere doğru metris kazarak ilerlemekte, gece ve gündüz binlerce atlı meydana çıkmakta ve etrafı çalıp çırpmada. Bizim İslâm askerinde ise henüz bin kadar atlı ancak var. Askerimizin hepsi eşeğe binmekte. Hatta ben hakîr Mora vilâyetinden at geçirmiştim. Onu dahi elimden beşyüz kuruşa aldılar. Ben de mecburen eşeğe bindim. Velhasıl bu zorluklar içinde büyük savaşlar vererek İslâm gazileri kaleye hergün bir kurşun atımı daha yaklaştı. Ama henüz lağım kazılacak yakınlığa varılmamıştı.

1078 (1667) senesi başında Maraş eyaleti paşası gelerek sadrazam kolunda görevlendirildi. 1078 (1667) safer ayında Adana eyaleti paşası eya-

letiyle geldi ve Şam veziri Defterdar İbrahim Paşa kolunda görev alması emrolundu. Yine aynı senenin Rebiulevvel ayında Kapudan Kaplan Paşa donanma ile İstanbul'dan Yeniçerikapısı askerinden onbin ve Karaman eyaletinden Konakçı Ali Paşa askerini getirerek Ali Paşa'ya teslim edildi. Zira Ali Paşa Hanya muhafızı idi. Daha sonra Sivas eyaleti paşası Ali Paşa koluna tayin edildi. Kaplan Paşa yüzbinlerce kantar siyah barud, yüzbinlerce çuval peksimed, sayısız cephane ve diğer mühimmat ve levazımatı getirerek bir gece Ritme kalesi limanına bu kadar asker ve mühimmatı çıkardıktan sonra uygun bir havada şenlikler yaparak denize açıldı. Beri tarafta gelen bu yardım sadrazama aksedince Karaman eyaleti askerini Hanya eyaleti sahibi Konakçı Ali Paşa yanında, Alacahisar askerini Acısu kalesinde Malik Paşa yanında, Yanya Paşası Arslan Paşa-zâde Kaplan Paşayı askeriyle Abokron kalesi muhafazasında ve kapıkulundan gelen yeniçerileri sadrazam kolunda görevlendirdiler. Özetle gelen bütün yardımları kol kol yerleştirip, İslâm askerini her geçen gün kuvvetlendirdiler. Böylece İslâm askeri devamlı ilerlemekte iken küffar da henüz galip durumda olup İslâm askeri üzerine yürümeye devam ediyordu. Top atışlarının gece gündüz ardı arası kesilmemekte, insan cesedleri havada uçuşmakta idi. Bizim dahi kumbara ve sekdirme balyemez toplarımız kâfirin siperlerini ve domuz damlarını tarumar edip, kendilerini de kırıp geçirmekte idi. Fakat hâlâ bu kadar zamandanberi bu şekilde şiddetli savaşlar devam ettiği halde; kale ne taraftadır ve ne şekildedir görünmeyip bir kuru havayî cenk sürüp gidiyordu. Acaba kalenin duvarları nasıldır, gören olmadığı gibi, hendek dışındaki oniki tabya ve bunların önündeki siperleri bir yıldan beri gören askerimiz yoktu.

Bu sene içinde Rumeli Beylerbeyi şehid oldu ve yerine başka bir paşa getirildi. Burada küffar önce Sekbanşası kolundan kaleden dışarı çıkıp siperleri basmak isteyince şiddetli çarpışmalar başladı. O sırada yediyüz adet yiğit şehid ve kırk adet kâfir askeri esir edilip zincire vurularak sadrazama getirildiler. Bu çarpışmalarda kâfirin üçyüz kapudanının ve bin askerinin başları alındı. Sadrazam her gaziye rütbelerine göre avuç avuç altın ve terakkiler, yaralılara tekaüdiyeler ihsan ederek askeri savaşa teşvik için nice gazilerin başlarına kendi eliyle gümüş çelenk takdı. Bu çarpışmalar durduktan sonra kaleyi kuşatan askerin arkasına sayısız takviye kuvveti kondu. İstihkâm için yedi koldan sarılan askerin arkasına da yedi kol asker daha bütün mühimmatlarıyla birlikte yerleştirildi. Böylece Kandiya kalesi ondört koldan kuşatılmış oldu.

Öncelikle Sekbanbaşı Bekir Ağa yerinden kaldırılarak 22 adet mükellef ve mükemmel yeniçeri odaları, 17 adet balyemez topu, 5 oda topçu, 5 oda cebeci, 1 oda kumbaracı, bin adet serdengeçti sipahi, 6000 adet sipahi ve 1000 adet lağımcı ile İbrahim Paşa koluna serdar tayin edildi. Şam

veziri İbrahim Paşa kolu 270 adet kat kat metris teşkil etti. Hatta yeniçeri ocağı beytülmalcısı sığırcı Süleyman Ağa bu kolda metriste idi. Osmanlı devletinde Hacı Bektaş ocağı kurulalıdan beri bu kale altında olduğu gibi bir metris ne kurulmuştur ne de bundan sonra kurulabilir. Meselâ: dört beş harman büyüklüğünde bir meydanın etrafına derin hendekler kazıp deniz gibi su çıkardılar. Bu metrise ağa köprü ile geçilirdi. Başka bir yerden girip çıkacak yer yoktur. Etrafına kat kat yer altından metrisler icad ettiler ki bir yoldaşlarına kâfirin kurşunları ulaşmayıp, kendileri kâfire kurşun atarlardı. Bu metris sanki bir ada gibi olup, hiçbir yandan lağım kazmak ihtimali kalmadı. Çünkü karanlıkkapı hendeğinin bulunan mel'un generalin tabyası hâlâ ayrı ayrı birer kaleye benzemektedir. Bu metris onun hendeği kenarına kadar uzandı. Aralarında ancak bir hendek kaldı. Bu Süleyman Ağanın metrisinde bulunan yiğitler bir uzun tahta köprü ile kâfirin karşı metrislerine geçerek kâfirleri kancalar ile beri tarafa çekip esir alırlar idi. Kâfirler de aynı hareketi bir askere karşı uyguluyorlardı. Ama Süleyman Ağanın hendeği kaya olduğundan metrislerinin basılma korkusu olmadığı gibi lağıma karşı da emindir. Bu şekilde metriste bulunan Süleyman Ağa odası lağımdan kurtuldular ama taş ve humbara tehlikesinden emin değillerdi. Ayrıca bu sekbanbaşı koluna bir Mısır beyi 100 adet yiğidi ile birlikte yerleştirildi.

Rumeli eyaleti kolu: Onsekiz adet sancak beyi ve bunların 3000 askerinden meydana gelmiştir. Tamamı 185 koldan teşekkül eden bu metrislere Rumeli Beylerbeyisi Pehlivan Paşa serdar tayin edilmişti. Zira Deli Hüseyin Paşa zamanında alaybeyi iken bu koldan metrise girmişler.

Şam eyaleti kolu: Zikredilen Rumeli askerinin alt yanında kuzey tarafında, ta kalenin Pangrad kapısının ön tarafından Cıfud tabyası önünde Şam veziri Defterdar İbrahim Paşa 8000 askeri ile metrise girmişti. Metrisin yeri gayet tehlikeli ve uygunsuz bir yerdir. Bu İbrahim Paşa kolunda Haseki Hasan Ağa, Samsuncubaşı Ağa, Zemberekçibaşı Ağa, Talimhanecibaşı Ağa, 27 oda yeniçeri, beş oda cebeci, beş oda topçu, bir oda kumbaracı ile 250 adet metrise girdiler. Metrisler 44 adet balyemez ve 10 adet havan topları ile mükemmel hale getirildiler.

Sadrazam askeri kolu: Öncelikle Şam kolu kuzeyinde Vira, Enli, Taşlı, Kızıl ve Hanlar tabyaları önlerinde bulunan sadrazam ve serdar-ı muazzam kolu gelir ki, kendisine ait 10.000 cengaver, dilaver ve hünerli askeri vardır. Buna ilâveten Yeniçeri Ağası Arnavud İbrahim Paşanın 3.000 adet kendi askeri, Kul Kethüdası Abdi Ağa, Zağracıbaşı Burunsuz Ahmed Ağa, Turnacıbaşı Haseki Ağa, Başçavuş, Ortaçavuş, Küçükçavuş, Ocak İmamı Ömer Ağa, Yüzbir Koca Mehmed Ağa, Ellidokuz Mehmed Ağa, on oda cebeci, on oda topçu, beş oda humbaracı ve beş bin adet sipahi serdengeçtileri ile dörtyüzyetmiş koldan sıçan yolları içinden met-

rise girmişlerdi ki, metrisler sanki arasat meydanı ile haşır ve neşir gününe dönmüştü.

Defterdar Ahmed Paşa kolu: Sadrazam ile Rumeli kolu arasında bir incecik yol ile ta Kızıl tabya arkalarına kadar Defterdar Ahmed Paşa koludur. İki bin adamı ile geriden metrise girip bütün İslâm askerine mühimmat ve levazımat yetiştirir. Defterdar kolu ile sadrazam koluna ait oniki yerde yüzyetmiş adet balyemez topu vardı. Köse topçubaşı kolunda bulunan Kara katır, Sarıbâli, Çultutmaz, Dingilkıran, Kara Cuma, Kızak kıran ve Deli sersem isimli toplar Kızıl tabyayı berbad etmeğe başladı. Ve Melek Ahmed Paşa Kethüdası Yusuf Ağa Cebecibaşı, Fazlı Kethüda Başkethüda ve Türk Ahmed Kethüda İkinci Kethüda oldu. Bu Cebeciyan ocağı Defterdar kolundaki yeniçerilere rağmen metrisleri ileri yürütmeğe cüret ettiler ve durmadan kâfirden baş ve dil getirmeğe başladılar.

Yanya Livası askeri: Kalenin güney tarafında, yüksek tabya önünde Kuşaklı Manastır ve Hindi Baba tabyası önlerinde Yanya sancağı mutasarrıfı Kaplan Paşa livası askeriyle birlikte karakol bekleyip çetecilere serdarlık etmede idi.

Seydî Mehmed Paşa askeri: Askeriyle birlikte İslâm askerinin arkasında kafadar olarak karakol beklemekle görevlendirilmiştir. Ama padişaha gerçekten iyi hizmet etmekte idi.

Çorum Paşası askeri: Eyaleti askeriyle bu dahi Güllük taraflarının güneyini muhafaza edip, karakol görevi yapmada idi.

Anadolu eyaleti askeri: Katırcıoğlu Mehmed Paşa Güllük tarafında eyaleti askerinin tamamı ve kendisinin ipten kazıktan kurtulmuş, yetmiş taştan geçmiş bin adet yiğit gazileri, üçbin seçkin Anadolu serdengeçtileriyle Tire, Manisa, Aydın, Saruhan, Engürü, Kangırı, İzmit, Bursa, Alâiye, Kastamonu, Teke, Hamid ve bu sancaklardan gelen zeamet ve tımarlılarla metrise girmişti. Askerinin tamamı yirmi bin idi.

Vanlı Mehmet Paşa ve eyaleti askeri: Bu dahi Güllük tarafında Halep valisi Kethüda İbrahim Paşa kolunda askeriyle birlikte metriste idiler. Gayet bahadır savaşçıları var idi.

Yiğit Silâhdar sipahileri: Bunlar da Güllük tarafından, Kanlı mağaralar üstünde, yedi bölük sipahileri Seydî-zade kolunda, altı bölük gazileri de karakol bekleyip, çetecilik ederek metrislerde bulunan askeri muhafaza ile görevli idiler.

Halep eyaleti askeri ile İbrahim Paşa: Sipahi zümresinden aşağı kalenin yine Güllük tarafında Halep Valisi İbrahim Paşa sekizbin seçme asker ve kendisinin bin adet tüfekli, yiğit, cesur ve savaşçı gazileri ile Güllük'ün deniz kenarında kat kat metrislere girmişlerdi. Ona bitişik, yeniçerilerden Zağracıbaşı Dulkadir Ağa, Turnacıbaşı, Samsuncubaşı ve

tebdil olan Haseki Hasan Ağa, seksenbir cemaat ve ellibir cemaat toplam yirmi oda ile yeniçeriler, beş oda ile cebeciler, beş oda ile topçular, bir oda kumbaracılar ve altı bölük sipahi olmak üzere yekûn altıbin serdengeçti bu İbrahim Paşa kolunda Anadolu sipahileriyle beraber metrise girmişlerdi. Bir vezirin bu şekilde metrise girmesi şimdiye kadar görülmemişti. Çünkü Zağracıbaşı olan Dulkadir Ağa Gazi Hüseyin Paşa zamanındanberi metris ilminde ve askeri idare etmede ihtisas sahibi olduğundan Güllük kısmında öyle metrisler yapmıştı ki, tabir ve tarifi imkansızdır. Kırk parça balyemez topları, yediyüzyetmiş adet metris yolları ve bunların aralarındaki balyemez topları Güllük tarafını berbad ederlerdi.

Mısır askeri : Güllük tarafında, İbrahim Paşa'nın Halep askeri ardında üçbin adet güzide Mısır askeri, serdarı Mısır Beyi Köse Kaysunk, Yeniçeri Ağası Kundakçı Mustafa Ağa, Bayraktar Selim Çavuş, yedi odabaşı, yirmi çorbacı ve on adet çerkes beyleri velhasıl yedi bölük sipahi gönüllü, tüfekli sağ ve sol kol ağaları ve müteferrika ağalarıyla üç bin adet Mısır askeri vardı. Ayrıca onbini bulan bağlı birlikleri ile metrise girmişlerdi. Bunların bulunduğu metriste cereyan eden savaşlar diğerlerinden daha şiddetli idi. Çünkü taşıdıkları silâhları kullanmağa muktedir idiler. Bunların bulunduğu metristeki erzak bolluğu bizim metrislerde yoktu. Çünkü her zaman Mısır'dan gemilerle, Hilal vilâyetinden fırkatelerle devamlı zahireleri gelirdi. Güllük tarafında toplam otuzbirbin yediyüz adet İslâm askeri mevcut olup, üçyüz metris ve elli sıçan yollarını tamamen doldurmuşlardı. Güllük bölgesi gayet tehlikeli ve dar olduğundan Zağarcıbaşı Dulkadir Ağa bu kola gelinceye kadar metrisler ve sıçan yolları genişletilemedi. Sağ tarafta denizi doldurup, sol tarafındaki kefeke taşlı kayaları keserek metrisler içinde, yer altında odalar, kahvehaneler ve sebilhaneler inşa edip, her siperin üzerine bir adam boyu kalınlığında toprak yığarak bütün gazileri taşdan ve kumbaradan biraz korudu. Her siper ve tabya üzerine kalın direkler ve servi ağaçları örtüp, üzerlerine çim döşetti. Bu durumda Güllük tarafı emin hale geldi. Müslüman gaziler huzur içinde savaşmaya başladılar.

Sözün kısası Kandiye kalesi üçgen şeklinde kurulmuş olup, iki köşesi kara tarafındadır. Kara tarafının dörtte ikisi kuşatılmış idi. İki bölüğü ta Yassı, Yüksek, Bıyıklı ve Fıçılı tabyalarından nice küçük mayın tabyalarından geçip Karanlık kapıya varıncaya kadar zikredilen tabyaların arasında hiçbir metris ve asker yoktu. Bu taraflar kendi haline bırakılmış olup, kâfirin domuzları, keçileri, koyunları ve eşekleri kalenin top âletlerinde otlayıp gezerlerdi. Bu taraftaki kale kapılarını asla kapamazlardı. Çünkü gece ve gündüz üçer dörder bin adet top, humbara ve havan taşları atar idi. Yine bu mahallelerde toptan uzak yerlerde zikredilen cebeciler ve muhafazacılar çete ve potra atmadan geri kalmayıp küffardan baş, dil, at, koyun ve sığır alırlardı. Yani bu derece sağlam ve büyük

olan Kandiye kalesinin dört bölüğünden iki bölüğünde metrise gerilmiş bir kaledir. Deniz olan diğer iki tarafı ise kuşatmadan emin dururdu. Bu hakir Kandiye kalesini bir file benzettim. Meselâ : Sadrazam kalenin kuzey tarafındaki suru burnu olan fil hortumuna sarılmış çeker. Fil ise bazan kızıp hortumunu silkeleyip, yani humbara lağımlarını atarak sadrazam kolundan binlerce adamı helak eder. Biri de meselâ filin kuyruğu mesafesindeki kalenin Güllük tarafıdır. İbrahim Paşa filin kuyruğuna yapışmış çeker. Fil de bazan gazaba gelip İbrahim Paşa askerini tekmeleyerek binlerce insanı helak eder. Filin karın tarafları Aktabya mahalleridir. Orada metrisler bulunmadığından orada bulunan İslâm askerine filden bir tehlike gelmemektedir. Fakir kısa aklımla bu Kandiye kalesini file benzettim. Burnundan ve kuyruğundan yakalayarak zapt'a çalışırlar. Allah fethini kolaylıklan nasip eylesin.

Ayın onunda yerleri toprak olası kâfirlere elli parça kalyonla yardım gelip, tehlikesizce liman kapısından içeri geceleyin yüzlerce kayık, sandal ve fırkatelerle gelen yardımı taşırlardı. Çünkü, deniz kendi kontrolündedir. Sabahleyin kalenin bütün tabyaları ve duvarları üzerine haçlı bayraklar, filandralar, yüksek tabya üzerine üç kat gemi direğini birbirine ekleyerek elde edilen direk üzerine makaralarla öyle büyük bir bayrak çektiler ki dillerle tâbir olunamaz. Bu şekilde kalenin bütün burçlarını süsleyip, sabahleyin yardım geldiğini bildirmek için top, tüfek ve humbara şenlikleri yapmaya başladılar. Kâfirin gürültüsü cehennemde yankılanıp kale içindeki ev, meyhane ve kiliselerdeki çanlar, trompetler, lotorya ve borular çalınmaya başladı. Sanki Deccal ortaya çıktı.

Ertesi günü (1 Rebiulevvel 1078) gelen yardımdan mağrur olan küffar önce Güllük tarafında İbrahim Paşa üzerine hücum eti. Allahın hikmeti uyanık bulunan İslâm askeri derhal küffarın dört taarfını sararak ortaya aldı. Kâfirin tamamını kılıçtan geçirdi. Bir can bile kurtulmayıp, Gaziler kâfirleri öyle kırdılar ki civanmerol kasab esnafı misâli beyaz kolları küffarın kızıl kanlarına bulandı. Sadrazam huzuruna ikibinaltmış kelle getirdiler. Bütün gazilere bol bol ihsanda bulunuldu. Her birine ellişer kuruş verildi, nicelerinin başlarına çelenk takıldı. İbrahim Paşaya bir samur kürk ve diğer vezir ve mirimiranlara sırmalı elbiseler ihsan olundu. Herkes merkezlerine memnun ve sevinç içinde yollandı. Bu kelle alaylarını kaleden seyreden kâfirler köse sakallarını yoldular. Ölüleri de cehennemi buldular.

Sonra Cemaziyelevvel ayında tekrar bir Mısır Beyi üçbin kendi askeri, ayrıca Cezayir, Tunus ve Trablus askeri ve kalyonlarıyla İsniye limanı denilen yerde demirleyip üçüncü günde İslâm ordusuna dahil olurlarken öyle bir merasim yapılmıştır ki, diller ile tabir; kalemler ile yazılmaz. Bunlar dahi Güllük tarafında konaklayıp Mısırlı metrisine gir-

diler. Cezayir askeri kalyonlarına binip Girit adası tarafını muhafazaya yollandılar. Sonra yetmişsekizde bütün İslâm askerine ne kadar tayinat verdiniz diye ordu ağası, sürsat ağası, anbar nazırı, anbar katipleri ve mevkufat efendilerine sadrazam tarafından ferman çıkarıldı. Verilen tayinatların tamamı hesap olundukta, deftere göre doksanaltı bin askere tayinat verildiği, İslâm ordusu içinde ve mirî yüzelli fırında her gün ne kadar ekmek çıkarıldığı hesap edildi, asker taifesinden başka esnaf, haşerat, lağımcıyan, baldıran, bakalan ve diğer esnafın adedi ellidörtbin olduğu anlaşıldı. At, katır ve eşek sayısının seksenyedibin olduğu tesbit edildi. Bunlar defter halinde sadrazama arzolundu. Yüzellibini bulan insanla hayvan mevcudunu gören sadrazam hayrette kaldı ise de «Yeryüzünde hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir.» (Hûd: 6) âyetini okuyup teselli buldu. Günden güne her taraftan gelen İslâm askeri artmakta ise de diğer taraftan da savaşta şehidler verilmekte. Yine de İslâm askeri içinde şenlikler sürüp, kaleye yaklaşılarak sahradaki şranpo direklerini yıkıp domuz damlarını kâfirlerin başlarına yıkıp, İslâm ordusu içinde binlerce boy tabyaları yapılmada. Gece ve gündüz binlerce mezar kazılarak her gün biner, ikişer biner şehid verilip metrislerden dışarı çıkarılarak ordu içinde toprağa verildiklerinden ordu içinde mezardan geçilmez oldu.

Sözün kısası Kandiye kalesinin toprağı kanla yoğrulup insan kanı değil insan canı ırmak gibi aktı. Öyle bir Kandiye ki, Kanlı tabyadan sabah akşam iki taraftan insan kanı akardı. Ve eğer görülmeğe değer kale altında her gün gördüğümüz üzere bütün olayları, değişiklikleri, şehid olan vezir, vükela ve mirimiranların şehidlerini ve tekrar tekrar azil ve tayin edilenlerini birer birer saysam Allah hakkı için bir kâmus ve ahteri lûgatı kadar kalın kitap olur. Ama sözü uzatmaya ne gerek var. Hemen kısa ve faydalı yazmağa başlayalım.

1078 senesi Cemaziyelahirinin sonunda küffar tarafından birkaç adet püskürme adı verilen lağımlar atılmağa başladı. Lağımdır diye İslâm askeri dehşete düştü. Bu şekilde tam bir ay geçti. Bu senenin Şaban ayında Defterdar Ahmet Paşa ve eski defterdar İbrahim Paşa kullarıyla Rumeli kolu paşası Abaza Sarı Hüseyin Paşa kolu arasında kâfir büyük bir lağım attı ki, yer ve gök tirtir titredi. İslâm ordusundan bir saatlik uzaklıkta bulunan İnadiye kalesi duvarları çatladı. Binsekizyüz adım uzaktaki sıçan yolları etraflarındaki yüzlerce kışlalar, siperler yıkılıp ev ve dükkânlarda bulunanlar panik içinde dışarı fırladılar. Atılan bu küffar lağımının altında ikibinden fazla İslâm askeri, üç adet sancak beyi ve üç adet mirimiran şehid oldular. Toprak altında kalan gazilerin sayısını ise Allah bilir. Lağımın sarsıntısından yaralanan yiğitleri dışarı orduya çıkardılar. Hepsine cerrahlar tayin ettiler.

Sonra bütün gaziler anladılar ki, küffarın attıkları püskürme lağımlar imiş. Şimdi atılan ise büyük lağımmış. Bütün gaziler, iş erleri bir araya gelip sadrazam huzurunda müşavere ederek onyedi koldan yer altına onbin lağımcı tayin olundu. Yer sıçanları gibi yer altından kaleye doğru gidip, birbuçuk yıl sonra İslâm askeri lağım kazmaya başladılar. 1078 senesi sonuna kadar Kandiye kalesinin dışında, sahrada Çıfıd ve Haçlı tabyasını, Vire tabyasını, Kuşaklık tabyasını ve atlı tabyasını birbuçuk yıl içinde at ayağı altında yerle bir ettiler. Ama binlerce gaziyi şehid ettiler. Zalim Kanlı tabya bir yıl dayanıp, dört tarafından biz ve onlar tarafından altmış büyük lağım atıldı. Bu şekilde yaklaşmanın imkansız olduğu anlaşılmıştı. Bu durumda iken yine mel'un kâfir yıkılmış olan tabyalarının altında sığınaklara girip binlerce hile ve şeytanlıkla savaşıp, bir gece içinde bin şaranpo direkleri dikerek kalenin kapılarını kapamama cesaretini gösterirlerdi. Ama gece ve gündüz kâfir kale içinden, İslâm askeri de dışarıdan içeri attıkları seksener vakıyye gelir kazan humbaraları bir taraftan kaleyi öbür taraftan İslam askerini berbad, harab, hiyâb ve nice insanları humbara ateşleri kebab ederdi. Bu mahalde bizim asker küffara tunçdan ve sırçadan humbaralar atmağa başladılar. Çünkü küffar askere çok yaklaşmağa başlamıştı. İslâm askeri de ancak birbuçuk yılda kale hendeği kenarına varıp kale duvarını görmeğe başladılar. Bu durum İslâm askerini Nemrud ateşi içinde savaşmağa mecbur etti.

1078 senesi Ramazan ayının ilk günü Kapudan Kaplan Paşa yine Çanak limanına İzmir'de kapuya üçbin yeniçeri, onbin kadar Anadolu askeri, binlerce kantar siyah barud, binlerce çeşit silâh, yüzbinlerce kantar peksimet ve diğer cephane ve mühimmatı bir gece çıkardı. Bu çıkarma İslâm askerine taze can buldurdu. Yeni gelen askeri sadrazam yerliyerine ve kollu kollarına koyup, savaş kızışmağa başladı. Kâfir dahi lağımları, humbaraları ve tavan taşlarını havada fazlaca yağdırmağa başladı. Gece gündüz çan, trampeto, lotarya boruları ve arganun çalıp, her gece kalenin bütün tabyaları ve duvarlarıyla burçları üzerinde yüzbinlerce meşaleyi zift ve katranla yakıp, hendeklerinin içlerini asma zincirli meşalelerle aydınlatmaya başladı. Kalenin duvarları ve hendek içlerindeki tedbirlerini artırmaya başladı. Bizim taraftan ise asla cenk-i harbiler, tabl, kudûm ve kös-ü hâkâniler çalınmayıp, gönülden savaş yapılıp, lağımlar atılıp, metris yürüyüşleriyle Allah Allah sedaları arasında savaşa devam edilirdi.

Ben hakir ise bu büyük savaşları görerek cesaretlenip diğer gazilerden bir an bile ayrılmadım. Gece ve gündüz çarpışma olan yerlerde eli kan, kılıcı kan, ciğeri püryan ve sinesi üryan, dillerinde Hazret-i Kur'an okuyan gazilerden bir ayak geriye kalmayarak yüzlerce lağım ve humbaradan kurtulup, yüzlerce şehidi, nice mirimiranları toprağa verip ve yüz-

lerce yaralıyı cerrahlara götürerek tedavi ettirdim. Hatta bazı zaman yaralılara çorba ve ekmek taşıyıp, bazı kimsesizlerin elbiselerini adamlarıma yıkatıp tekrar kendilerine giydirirdim. Nicesinin sakal ve bıyıklarını tıraş eder, kulaklarını temizlerdim. Bazan da bu mahşer günlerinde; baba oğula, oğul babaya bakmadığı günlerde hakirin bir küçük araba tulumu vardı. Ona su ile doldurup, eski metrislerin içindeki güçsüz ve dermansız kalmış hastalara ve yaralılara su yetiştirip şehidlerin Kerbela çölü ruhlarını suya kavuşturur, yaralıların elemli gönüllerini şâd ederdim. Allah kibir yazmayıp, indinde makbul kıla. Amin.

Allah'ın büyük hikmetleri: 1079 senesi Berat gecesi gece yarısında sadrazam kolunda, deniz kıyısında karakol beklerken on mil kadar açıkda bir alevli ateş belirdi. Metrislerdeki bütün gaziler bu ateşi görüp «İmdat kâfirin metrisleri basmak için bir hilesi var. Bre gaziler o ateşe bakıp dalmayın. Cümleniz metrislerinizden ayrılmayın» dediler. Ama yine de o tarafa serdengeçtileri, salcıları ve vasıcıları denize çıkarıp, kâfirin hile ile denizden gelen ateşlerine karşı tedbirli olun, gafil bulunmayın diye tenbihler yapıldı. Binlerce gazi deniz kıyısında hazırlık yaptılar. Allah'ın hikmeti o ateş denizin dalgasıyla gele gele kıyıya yaklaştı. Bu ateşe binlerce tüfek sıkıldı. Kurşunlar denizde bulgurun suda kaynadığı gibi kaynadı. Buna karşılık o ateşte parladıkça parladı ve alevleri göklere yükseldi. İslâm ordusu o karanlık gecede aydınlık gün gibi oldu. Ateş kıyıya yaklaştıkça gaziler de kurşun yağmurunu artırdılar. Sonunda dalgalar ateşi kıyıya getirdi. Bütün gaziler gördüler ki, kıyıya çıkan avret yerleri kese gibi kalın bir torba örtülü, diğer yerleri ise çıplak bir insan cesedi. Birkaç cesaret sahibi o cesedin elinden fışkıran alevlere aldırmadan avret yerindeki torba bezi yırtıp avret yerine baktılar. Sünnet-i Resulullah ile sünnetli olduğunu görerek şehidlerden olduğunu anladılar. Avret yerine bakanlar çoğalınca ceset sol eli ile avret yerini örtünce bakanlar hayret ettiler. Bazıları kâfirin bir müslüman cesedine sihir yaptığını söyleyerek ateş hilesinden sakınılmasını söylediler. Her kafadan bir ses çıkmağa başladı.

Sonunda cesedi deniz kıyısına çıkardılar ve gördüler ki, sağ kolu yemyeşil. Avucunun ortasında bir delik var. Yeşil, kırmızı ve mavi alevlerin hepsi avucundaki bu delikten çıkmakta. Yine gördüler ki, kıyıya çıkarılıncaya kadar sıkılan kurşunlar ve top gülleleri cesede asla tesir etmemiş. Mübarek cesedi billur gibi saf ve temiz durur. Mübarek cisminden nur fışkırıp avucundaki delikten çıkan meğer nur imiş. Binlerce gazi bu durumu görerek şehid olduğunu anlamışlar. Sadrazamın Kethüdası Mahmud Ağa ve nice gaziler görüp, ordu şeyhülislâmı ve mollasından fetvalar alarak vezir fermanı ile ben fakire haber verdiler. Ben dahi mübarek nurlu yüzünü görüp hırkamı nurlu yüzüne örttüm. Temiz vücudunu bir ihramla sardım. Sabaha kadar bu şekilde kaldı. Seher vak-

tinde kolundaki nurlu renkler kaybolup ancak avucundaki delikte biraz ateş gibi nur parlıyordu. Sabah namazı kılındıktan sonra yine yüzlerce fakiri toplayarak dua ile mübarek cesedini bir kilimle deniz kıyısından alıp onüç yerden gelen zemzemli kefenlerle Kara şehidlik denilen yerde yıkadım. Binlerce İslâm askeri ile namazını kılıp toprağa verdim. Adını Yeşil Sultan kodum. Etrafına hendek kazdırıp kabrin etrafını kargir bina ile imar ettirdim. Mezar taşının üzerine tahtadan yeşil boyalı bayrak koydurarak şehidlik alâmeti ile işaretledim. Hâlâ herkes tarafından ziyaret edilir.

Bundan sonra bu hakir yedi krallık yerde ve üç adet İslâm padişahlığı vilâyetlerinde sadık arkadaşlarım olan Hindi Baba Mansuru, Karakaş Yunus Dede isimli bir dedeyi, nice fukaraları, hakirin iki adet şehid hizmetçilerimi, paşalardan Kara Mustafa, Katırcı-zâde Mehmed ve Enli Mehmed Paşaları, nice mirliva, ayân ve yüksek rütbeli şehidleri yıkatıp defnettirdim. Bütün Kerbela şehidleri, Kandiya gazası şehidlerin ruhları ve Allah rızası için el-Fâtiha. Ve dahi çeşitli gayret ve mücahedelerim çoktur. Allah riya yazmasın. Üçbinden fazla ok attım. İkibuçuk yıl kurşun attım. Yüzlerce torba toprak taşıdım. İkibuçuk yılda her cuma gecesi bir hatim indirdim ki, ara vermeden gece ve gündüz devam ederdim. Her nerede top güllesi bulsam taşıyıp topların dibine götürürdüm. Allah katında kabul ede...

Büyük Kandiye kalesi gazasının tahkiki : Vefakâr kardeşlerim şöyle bilsinler ki; Osmanlının Azak gazasından beri hiçbir gazasından geri kalmadım. Hatta Erzurum eyâletinde Susak kalesini kızılbaş elinden kurtardığımız cengi, Köprülü Mehmed Paşa ile Yanbu gazası, Köse serdar Ali Paşa ile Varat kalesi savaşı, Melek Ahmed Paşa ile Bosna'da iken Venedik kâfirinin Şebenik kalesi yakınında Rebicse ve Kamingırad kaleleri, 1068 yılında Özü kalesini Akkazak'tan kurtardığımız savaşlar ve yine aynı sene Tatar han askeri ve yalı askeriyle Mehmed Giray Han Leh vilâyetinde Erdol Kralı olan Rakofçi kral taburunu bozup kırdığımız Yerhaşî, yedi sene İslâm Giray ve Mehmed Giray Han asırlarında Leh memleketinde yaptığımız gazalarda, Boğdan beyi Burunsuz Konstantin isyan edip Tatar Hanı askeriyle Yaş şehri altında küffarı kırdığımız cenkte, 1069 tarihinde Erdel diyarında Gazi Seydî Ahmed Paşa ile Rakofci kralı iki kere kırdığımız, biri Demirkapının iç yüzünde Haçik sahrasında, diğeri Kalojvar cengi gibi büyük gazalarda bulunduk. 1073 tarihinde Köprülü-zâde yine serdarımız Ahmed Paşa ile Oyvar gazasında, 1074 tarihinde Kanije kalesi yakınındaki Yenikale cenginde ve yine aynı sene Raba nehri cengindeki bozgunda bulunup nice büyük cenkler ettik. Ama o gazalar bu Kandiye cenginin yanında İrem bağlarına yapılan gezinti

gibi imiş. Kandiye altında olan büyük savaş Hz. Adem'in gökten yere inişindenberi böyle büyük bir gaza olmamıştır ve olamaz.

Beyit

Nice bin âdem oğlanı helâk olmak ta'kim
Yalancı fâni dünyada ola bir gerçek ar peyda

Beytinin manasına uygun olarak nice yüzbin yıl geçmek gerek şöyle ki böyle bir tedbirli, sabırlı ve uzak görüşlü sadrazam gelsin ve böyle büyük bir savaşın hazırlığını yapsın. «İşitmek görmeye benzemez» demişler. Bu savaşta bulunup gözle görmeyince Kandiye cenginin ne olduğu anlaşılmaz. Çünkü bu savaşta atılan lağımlar esnasında müslüman gaziler Ebabil kuşları gibi gökyüzüne uçarlar, kimi kurtulur, kimi bin parça olur, bazıları yanar, bazıları toprak altında kalır ve bazıları da tekrar gökten yere düşerlerdi. Ama yine de onyedi koldan 197 pâre kırkar okka balyemez topların gülleleriyle, 120 pâre kolomburna toplarla ve 100 pâre havan toplarıyla bu kalenin duvarları yer yer açıldıktan başka hendek dışındaki tabyaların yıkılan yerlerine hemen İslâm askeri yerleştirdi. Her gün insan canı ve kanı ırmak gibi akmakta, şehid cesedleri günden güne artarak dışarı taşınmakta idi. İç kalede dahi küffar topdan, humbaradan, taşdan ve havadan yağan oklardan kırılarak içlerine korku düştüğünden içerden dışarı firar ederek sadrazama gelirler ve içeride kıtlık ve korkunun hakim olduğunu haber verirlerdi. Sadrazam da o kefereleri yedirip, içirip giydirerek ihsanda bulunur ve ordu içinde kara şapkalarıyla dolaşırlardı. Bazıları birkaç günde bir geri kaleye giderler ve İslâm ordusunun çokluğunu ve ganimetin bolluğunu yayarlar ve tekrar İslâm ordusuna kaçıp gelirlerdi. Birkaçını kaçarken küffar yakalar ve bunları kale duvarı üzerinde kazığa vururdu.

1079 sene Muharrem ayının birinde (11 Haziran 1668) Hanya kalesine yine Kapudan Kaplan tarafından 150 parça şayka, kalyon ve kadırgalar ile 20.000 adet yeni asker, yüzbinlerce kantar siyah barut, un, buğday, peksimet, pastırma ve hesapsız cephane ve sair mühimmat getirdi ki miktarını Allah bilir. Sözün kısası Hanya'ya gelen bu mühimmat ve zahire İslâm ordusuna tam üç ayda taşındı. Gelen bu takviye askeri İslâm ordusuna dahil olunca bütün gazilerin yüzleri güldü. Ama gelen bu askerin tamamı deftere kaydolmadan üç ay içinde şehid oldu. Hanya kalesi muhafızlığında bulunan Konakçı Ali Paşa ve Seydî-zâde Mehmed Paşaların orduya katılmaları emredilip, onbin adet seçme asker ile ve büyük bir merasimle adı geçen paşalar orduya gelince siperlerdeki askere yeniden can geldi. Bu askeri Koşaklı manastır tarafına konaklatıp, Seydî-zâde Mehmed Paşa Güllük tarafında görevlendirildi.

Allah'ın hikmeti: Sadrazamın Girit adasına çıktığı yerde Kandiye kalesi içinde bir Rum beyi ölüme mahkûm edilip, bütün kapudanların

ricası üzerine affederek Kandiye kalesinden çıkartıp Venedik'e sürgün ederler, oradan Moran şehrine gönderirler. Ama (Allah'ın takdir ettiğini kul değiştiremez) Allah'ın bir hikmeti var ki, (Eğer Allah bir şeyi irade ederse sebebini yaratır) zira âyet-i kerimede (Hakikat biz onu yeryüzünde büyük bir kudret sahibi kıldık ve ona her şeyden bir sebeb verdik. O da bir yol tutdu) (Kehf sûresi âyet: 84-85) buyrulmuştur. Çünkü Rum beyzâdesini Kandiye'den Moran vilâyetine sürdüler. O da fırsat bulup bir gece Moran'dan kaçarak Bosna Paşasına gelir. Paşa da onu Edirne'ye gönderir. Rum beyzâdesi bir yolunu bularak padişahla görüşüp; «Padişahım eğer Kandiye kalesini istersen beni Kandiye kalesi altında sadrazamına gönder. İhtimaldir ki Kandiye kalesinin fethine sebep olurum.» der. Çeşitli mertlikler göstererek padişahtan izin nameleri alarak Kapudan Paşa ile Hanya'ya ve Seydî-zâde ile de Kandiye'ye gelir. O sırada sadrazam ile buluşur ve «Devletli vezir bu İslâm askerini iki yıldır Çıfıd tabyası, Taşlı tabya ve Kanlı tabya önlerinde ne kırdırırsın. Bu yerler ve bu sahralarda altınızda onar, onikişer kat lağım vardır. Bir yerden on lağım atar. Bütün bunları ben yaptırdım. Eğer benim sözümü tutarsanız kaleyi buralardan dövmeden vazgeçin. Çünkü toprağında lağımlar çoktur. Ama Kızıl tabyadan tâ deniz kıyısına varıncaya kadar tamamen taşlık olup o tarafta asla lağım yoktur. Hemen deniz kıyısına varın eğer kaleyi oradan fethedemezseniz beni kebab edin. Güllük tarafında deniz kıyısında kum içinde metris kazıp kale dibine kadar varsınlar. Eğer orada lağım varsa beni lağım ile ateşe yakın» diye sevinçli haberler verir.

Bunun üzerine sadrazam (İş hususunda onlarla müşavere et. Bir kerre de azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan) (Âl-i İmrân sûresi, âyet: 159) âyet-i kerimesi gereğince bütün devlet ileri gelenleri ile istişare ederek bu teklifi uygun buldu. Birbuçuk yıldır yapılan bütün siper ve lağımları bırakarak kalenin kuzey tarafında, deniz kıyısında kayalık yerlerden herkes uykuda iken İslâm askerini geçirdi. Ta sabaha kadar bütün asker taşlar üzerine siperlendi. Kâfir bu taraflara bakan toplar yerleştirince bütün gaziler sipere girdiler ve herkes yerli yerine yerleşti. Böylece öncekinden daha iyi tabyalar meydana getirdiler. Burada Zağarcıbaşı Zulkadir Ağa yavaş yavaş sıçan yolları kazdırdı ki iki araba yanyana ve divan üyeleri at üzerinde gidip gelebilirlerdi. At üzerinde kimse görünmezdi. Eğri büğrü çakmak yollu sıçan yolları idi. Azak kalesi ve Hanya kalesi altında böyle geniş metris yolları yapılmamıştır. Bu sıçan yollarının uzunluğu 1800 adım olup iki tarafında bakkal, çakkal, kasap, kahvehâne, bozahâne ve sebilhâneler vardır. Üç yerde hayır sahibi İbrahim Kethüda Paşanın onar küplü sebilhaneleri var ki Kerbelâ şehidleri için «Hasan ile Hüseyin aşkına su» deyip susayan gazilere tatlı su dağıtılır. Bağ ve bahçeli, çok odalı, hamam ve şadırvanlı saraylar

yapılıp, evvelki ordunun muazzam, süslü ve sağlam metrisleri meydana getirilmiştir. Bütün İslâm askeri Kızıl tabya ile deniz kıyısı tarafına yediyüz yerden toprak üzerine metrisler kazarak Ferhad gibi dağı delerek çeşit çeşit sıçan yolları icad edip, kırk elli yere siper kazıp büyük balyemez toplar yerleştirdiler.

1079 senesinde Kızıl tabya denilen zarif dağa yaklaşılmağa başlanarak büyük siperler yapılmağa başlandı. Onbir adedi İskender seddine benzedi ve Kızıl tabyadan daha yüksekti. Herbirinin üstlerine kırkar ve yirmişer aded balyemez toplar yerleştirildi. Kızıl tabya'yı sabah ve akşam devamlı dövmekten nicelerinin iğne yatakları aşınıp bunlar alınarak yerlerine fazlasıyla yenileri getirilerek her gün yine Kandiye kalesini dövmeğe devam ederlerdi. Birbuçuk sene önce böyle yüksek tabya yok idi. Hatta bu tabyalar yapıldıktan sonra kale içindeki saraylar, kilise, manastır ve nakashâne gibi binalar top güllelerinden yıkılıp, şehir içinde düzgün bir yer kalmamağa başlayınca küffar kale içinde rahat gezemez oldu. Mel'un general bu hali gröünce şaştı. Ama ne çare Osmanlı kalenin lağımsız yerlerinden yapışmıştı. Bütün İslâm askeri taşlık yerde ve deniz kıyısında konmuş olduğundan düşman tehlikesinden emindi. Küffar (Hay gidi Türk kalenin lağımsız ve boş yerlerine konup safalar eder. Bizim kalemiz içinde rahatımız kaçtı. Bütün mabed ve evlerimiz yıkılıp berbad oldu) deyip üzüntüye kapıldı. Kâfir tarafından günden güne içerden dışarıya firarlar artmaya başladı. Sonra hilekâr kâfir bütün kuvvetini pazusunda toplayarak İslâm askeri tarafındaki kayaları kezzap sularıyla parçalayıp ateşler yakıp, sarı sirkeler döküp yanan taşları parça parça edip birer kat ocak lağımları Defterdar İbrahim Paşa ve Siyavuşpaşa kardeşi Sarı Hüseyin Paşa kolundan attı. Ama taşlık yerde olduğundan halka o kadar zarar vermedi. Herkes lağım tamam oldu diye yerlerine yerleştikleri sırada yetmişdokuzuncu yeniçeri ortasının altından bir lağım patladı ki, yer ve gök tirtir titreyip sarsıntıdan ordu içinde yüzlerce kışla yıkıldı. Lağım altında kalan şehidlerden başka 1015 adet şehidi kilimler içinde dışarı çıkarıp defnettiler. Yediyüz kişi yaralanıp cerrahlara teslim olundu. Bu lağımda oniki adet serdengeçti ağalar ve neferleriyle birlikte Rumeli Beylerbeyisi şehid oldu.

Sözün kısası bu kış dahi metriste kışlayıp, her gün çarpışmalar oldu. Günden güne Kızıl tabya hendeğinin dışında küffarın metrislerine doğru bir ok menzili yaklaşıldı. O kış kâfiri geriye süre süre ve çeşit çeşit hileli lağımları ve püskürmeleri bizim lağımcıları bulut barutlarıyla ve yüzlerce kâfiriyle yakalayıp, nice kere bizim lağım ile kâfirin lağımları birbirlerine rastgelip yer altında bile savaşılıp, o kışta hem yeryüzünde ve hem de yer altında cenk ederek küffardan nice kellel er ve nice esirler alındı. Çeşit çeşit domuz damları ve şarampolar yakılarak sayısız keresteyi mücahidler alıp sattılar. Bu keresteler ile İslâm ordusu

içinde onikiden fazla kışla yapıldı. Allah için İslâm ordusu da fazlaca mamur oldu. Ama yine her gün bizden ve küffardan kırkar ellişer lağım böyle taşlık içinde atılmağa devam etti. Sadrazam gazaba gelerek daha önce bu taşlık yerde lağım yoktur, diyen Rum beyini huzuruna çağırarak «Bre mel'un sen demedin mi ki, deniz kıyısı taşlık yerler olduğundan orada lağım yoktur. Oradan kaleye sarılın demedin mi?» deyince kâfir hemen; «dedimse sultanım kâfir taşlar içinde lağımlar yapıncaya kadar orada kuluçka tavuk yumurta üstünde oturur gibi oturup gönül eğlendirerek saraylar yapıp bir kış daha kışlayıp oturun demedim. İşte kalenin nice yerlerinde top ile yıkılmış yerlerinden hücum edip bir kere deneyin. Umarım ki, Allah size kaleyi ihsan ede. Ama siz iki yıldır asla hücum etmediniz. Saraylar, bağlar ve bahçeler yaptınız. Yüzbinlerce Muhammed ümmetini şehid oldu diye kırdırırsınız» diye cevap verir. Kâfirin bu sözü sadrazamın ağrına gider. Bütün iş erleri ve serdengeçtiler. Vallahi sultanım gidi kâfir iyi dedi. Bir yıldanberi bu taşlık içinde rahat otururduk. Bir yıldan sonra küffar taşlar içinde lağımlar atmağa başladı. Her gün yüzlerce Rumeli askeri kırıldı. Her zeamet, tımar ve alaybeyleri kırkar ellişer kere değiştirildi. Sultanım bir gün kaleye Allah Allah ile hücum edelim» deyince sadrazam: «Birdenbire askerin gözünü korkutmayalım. (Acele şeytandandır, dikkatli davranma Allah'tandır) demişler. Bir kere şu Kızıl tabyayı berbad edebilsek hayırlı olur» deyip yine her taraftan gayret ve ihtimam ile savaşa devam emri vererek bütün gazilere ihsanlar dağıttı. Bu şekilde bütün gaziler yavaş yavaş yürüye yürüye tâ Kızıl tabya dibine iki yılda vardı.

1079 senesi Ramazanının birinde Padişah tarafından Hassa hazinedarı Habeşî Musahib Yusuf Ağa sadrazama kılıç, kaftan, şahî sorguç, samur puşiler ve hil'at-ı padişahî getirdi. Diğer vezirlere samur kürkler, mirimiranlara ve diğer kumandanlara, bütün ocak halkına aynı şekilde hil'at-ı fahireler geldi. Sair İslâm askerine de duânamelerde hayır dualar edip; «Gayret benim değildir, gayret sizindir. Hz. Peygamberin mucizelerinin bereketiyle gayret ve cesaret gösterip bana kaleyi fethedesiniz. Yoksa ilkbaharda donanma ile Kandiye altına varıp, çadır kurarak cenge başlarım vesselâm.» diye Hatt-ı Şerif okumuş. Hak padişahımıza ömür versin deyip, duadan sonra divanda herkese derecelerine göre hil'at-ı fahireler giydirilir. Muashib Yusuf Ağayı yeniçeri efendisi hanesinde misafir ettiler.

Ertesi gün Musahip Yusuf Ağayı sadrazamın İskender seddine benzeyen tabyasına kale seyrine çıkardılar. Kandiye kalesini bir köşeden seyretti. Meğer bizim büyük bir lağımımız Kızıl tabya altında üç kollu ve üç hazineli hazır imiş. Zamanı gelince Kızıl tabyanın biri bizden tarafında, üstünde olan balyemez toplar ile ve beşbin adet kâfirleriyle Kızıl tabyanın yüz kulaç duvarı havaya uçup, bütün kâfirleri gökyüzün-

de cehennem kuşları gibi uçarak kimi bizim metrisler içine, binlercesi denize ve kiminin de kale içine düştüğünü gören kâfirin Kızıl tabyadaki direnmesi firara dönüştü. Bütün kâfirler o tarafları bırakıp tâ limana kadar kaçarak orada limana yakın yeniden yaptırdığı kalesine kapandı. Denizde yatan kalyonlarına fişenkler atıp, «aman bizi gelip alın» diye bir feryad kopardılar ki, anlatılamaz.

Beri tarafta ise düşman düşmanın halinden haberdar olmayıp, bütün gaziler dalkılıç olup fırsat ganimettir diyerek hücum ettiler. Bu şekilde bütün kollardan çavuşlar ve ağalar da dalsatır olup onlar da «dönün gaziler yürüyüş zamanı değildir. Arkasında hile ve şeytanlıklar çoktur ve vezir fermanı yoktur. Yerli yerinizde oturun» diye askeri geriye döndürüp herkesi eski yerlerine yerleştirdiler. Bazı kollardan yetmişsekiz ve ikiyüzer adet kelle ve diller geldi. Sadrazamdan ihsanlar alındı. Musahip Yusuf Ağa bu çarpışmaları gördükten sonra sadrazam ve vezirlerden yüzlerce kese ihsanlar alarak padişaha bu müjde hareket etti. Ama öte tarafta kâfir tabyanın bir tarafının yıkıldığını görüp, bir haftada Kızıl tabyanın iç yüzünde yediyüz adım içerde büyük bir meydanda tâ deniz kıyısında bulunan Avrat tabyası burnunda Pangrad kapısı tabyasının iç tarafına kadar sağlam bir kale duvarı yapmış. Arkasına da elli adım eninde toprak yığmış. İlerisini de tamamen lağımla doldurmuş ve bütün mühimmatlarını yerli yerince yerleştirmiş. Gazilerin hücumlarını durdurup geriye döndürebilmelerin aslı bu duvar imiş. Bu gibi kale duvarının hendek olacak yerleri safi taşlık olduğundan kırkar ve ellişer kat kazıktan perdeler ve domuz damları, nice hile ve şeytanlıklar icad edip arkalarına da çeşit çeşit metrisler yapmışlar. Bu kış bu yeni duvar kalesi önüne ve Kızıl tabya ardına her katı onar arşın eninde iki kat duvarlar örüp bunların önlerine ve arkalarına yüzbinlerce kese barut koyup, binlerce kazan humbaralarını yere gömerek lağım gibi atmağa hazırlamışlar. Çünkü bu yer taşlık olduğundan lağım kazamayıp humbara lağımı hazırlamışlar. Bu arada Kızıl tabyada sultanî cenk devam etti. O kış Kızıl tabyanın dört tarafında iki taraftan binyetmiş adet lağım ve yüz adet püskürme ismi verilen lağımlar atıldı. Yedibin can din uğruna şehid oldu ve malzemeleri beytülmala teslim edildi. Yine de İslâm askeri bu perişan hale aldırmadan Nemrud ateşi içinde Kızıl tabyaya hücuma devam ettiler ve kızıl kana boyandılar.

1079 senesindeki büyük Tabur cengi: Bu sene Kurban bayramının üçüncü günü küffar kale içinde müşavere edip «Türk'ün bütün hücumu bu Kızıl tabya tarafına olup Güllük taraflarının Türkleri gafil olup o tarafta Türk az görünmeğe başladı. Hemen bu gece Güllük tarafını basalım.» diye askerlerini topladı. Öğle vakti bütün gaziler «bayramın üçüncü günüdür» diye yer yer sohbetler ederken hemen kale içinden onbin piyade ve ikibin atlı kâfir tabl, kudüm, arganon ve trampetler çalarak ka-

leden çıkıp hınzır sürüsü gibi gelmekte. Meğer bir fırka düşman askeri Kanlı mağara derelerinden ansızın orduyu basıp metrisleri zabtetmek üzere iken bütün gaziler küffarı bu durumda görerek «bre gaziler işte kurbanımız bayramıdır. Ne durursunuz. Gün bugünkü gündür» diye alay çavuşları kol kol nida edince binlerce mücahid gaziler sanki kıyamet gününde Sûr-ı İsrafil çalınmış da kâbirlerindeki ölüler canlanmış gibi metrislerinden baş gösterip, elleri kan, kılıçları üryan ve sineleri büryan cümlesi gönülden can havliyle Allah Allah sesleri arasında küffarın kaleden tarafa arkasını kestiler.

Bütün kâfirler yeniçeri ocağı, Mısırlı askeri ve sipahiler içinde kalarak iki asker birbirlerine girerek öyle bir savaş oldu ki felekte melekler kıskandı. Bütün gaziler küffara öyle satır-ı Muhammedî vurdular ki, meğer Haccac-ı zalim Yusuf o kadar insan öldürmüş ola. (...artık o müşrikleri nerede tutarsanız, öldürün...) (Tevbe sûresi, âyet: 5) âyeti gereğince İslâm askerinin hareketi neticesinde düşmanın hile, fesad ve şeytanlıkları bertaraf edilip her biri bir hal üzere gazilerin eline düştü. Kimisi kılıçtan geçirildi, binlercesini de esir ettiler. Ama bu meydan savaşında Manisa sancağı alaybeyi ve tımarlıları, Bursa alaybeyi, tımarlıları ve zeamet sahiplerinden kurtulan olmadı. Cümlesi şehidlik şerbetini içip sarhoş oldular. Katırcı-zâde Mehmed Paşa üçyüz yiğidiyle, Vanlı Mehmed Paşa beşyüz yiğidiyle ve Köse Topçubaşı altmış neferiyle top yoluna şehadete gittiler. Halep valisi efendimiz kethüdası Boşnak İbrahim Paşa yaralanarak taşra ordusuna çıktı. Kendi askerlerinden yetmişaltı yiğit de şehid oldu. Bu bayram gününde öyle bir büyük cenk olmuştur ki, hiçbir şekilde anlatmak mümkün değildir. İki senedenberi böyle büyük harp olmamıştır. Gaziler mel'un küffarı kısa kısa halsiz düşüp, yemek yedikten sonra tekrar kırmağa devam ettiler. Çünkü küffarın gidecek yeri yoktu. Orta yerde topa tutulmuş maymuna dönmüştü. Seyisler ve küçük yaştaki hizmetçiler bile kâfiri kırmaktan yorgun düştüler.

Tamamı 7700 kelle ve bin adet esir alındı. Bunların arasında onbir adet kapudan ve yüzlerce işerleri de vardı. Bağlanarak bütün erganon, nakus ve haçlı bayraklarıyla alay alay sürüp kale altından bayrakları yerde tabl ve trompetelerin çalarak bütün gaziler alay alay sadrazamın önünden geçtiler. Kâfirlerden ganimet olarak alınan atlar yedeğe alınmıştı. Bu durumu kaleden seyreden kâfirlerden bazıları üzüntülerinden kendilerini kale duvarlarından hendeğe atarak parça parça oldular. Sadrazam yüzlerce esirin gaziler tarafından boyunlarının vurulduğunu gördü. Sonra herkes elinde bulunan esirleri hıfzetti. Beş adet kapudanın dahi kelleleri kesildi. Bütün gazilere ihsanlar verildi ve çelenkler dağıtıldı. Yaralılara ekmek paraları tahsis olunup, nice işerlerine şehid olan miri-

miranların eyaletleri olundu ve İslâm ordusu içinde yer yer şenlikler yapıldı.

Kılıç artığı kâfirler yaralı ve bitkin halde kaleye dönerek; «meded! bizi kurtar ya İsa» diye rica ettiklerinde Hz. İsa ricalarını kabul edip, yüzlercesini Seyid-zâde Mehmed Paşaya, yüzlercesini Konakçı Kara Ali Paşa koluna ve nice yüzünü de Yanyalı Pîr Paşa koluna verdi. Onlar da kâfirleri zincire vurarak gazileriyle birlikte tekrar bir alay düzenleyip sadrazamın huzuruna çıktılar. Bütün askerlerine ihsanlar verildi. Paşalarına da hil'atlar giydirildikten sonra herkes yine merkezlerine yollandı Asker arasında tekrar şenlikler yapıldı. Hatta bu cengin üçüncü günü kuşluk vaktinde kale içindeki bütün küffar Yüksek tabya, Yarımca tabya ve Bıyıklı Mustafa Paşa tabyaları üzerine çıktığından kale duvarları kara şapka ile süslendi. Çünkü bu tabyalar kısmında İslâm askerinin metrisleri bulunmadığından kale kapıları tamamen açık dururdu. İşte o kapılardan dışarı binlerce yaya kâfir ellerinde ve bellerinde silâhları olmadan, başları kaba, ellerinde birer beyaz bayrak olduğu halde çıkıp «Aman aman ey Osmanlı askeri içeride generallerimiz öldü. Şimdiden sonra vire verelim ve sizinle barışalım. Girid adasındaki fethettiğiniz yerler sizde Kandiye de bizde» diye aman diledikleri sadrazama iletilince bütün kâfirleri kaleye kovdular ve nicelerini de vurdular. Bir kısmı da içeri girmeyip müslüman oldular. Olmayanlar Asfakya dağlarında reâyâ oldular.

Sonra 1079 senesi ortalarında sadrazam kolundan Kızıl tabyaya genel hücum için hazırlıklar yapılarak bütün gazilere ihsanlar verildi. Kızıl tabyanın kızıl kana boyanmış toprağı asker tarafından karınca toprak taşır gibi yüzbinlerce torba ile taşınıp denize döküldü. On gün on gecede Kızıl tabya dağını devirip, iki yıldanberi Kızıl tabya etrafında iki tarafça atılan binyediyüz lağım ve toprak taşıma sırasında meydana çıkarılan henüz atılmamış lağımlar meydana çıkarıldı. Cebecibaşı Yusuf Ağa ve Cebeciler Kethüdası Fazlı Kethüda askerleriyle Kızıl tabya'nın onyedi yerde ortaya çıkarılan lağımlarının barutlarını taşıyıp depo ettiler. Bu sebeple İslâm askeri yeni bir barut hazinesine sahip oldu. Allah'a hamdolsun Kızıl tabyanın etrafı kâfirden ve lağımlardan temizlenerek fetholundu. Üzerine İslâm askeri çıkarılarak peygamber bayrağı dikildi. Üstüne balyemez topları kondu ve kale içi dövülmeğe başlandı. Yeniden yedi adet tabya inşa edildi ve sadrazam, yeniçeri ağası ve defterdar paşa tabyaları geride kaldıkları için terkedildi. Kızıl tabyadan ileri üç tane büyük tabya inşa olundu ve oniki koldan kale içindeki kiliseler, saraylar ve yeni duvar dövülmeğe başlandı. Bütün metrisler kale içine yeni duvara doğru gitmeğe başladı. Yeni kale duvarı kahkaha seddine benzer bir duvar olup, Kızıl tabyanın fetholunduğunu gören küffar bu yeni kale duvarı üzerine yetmiş parça, Avrat tabyası üzerine de yetmiş parça bal-

yemez toplar yerleştirerek birbirlerini ateşten korundurmaya başladı. Böylece yeni bir cenge başlandı. Bu yeni kale duvarından içeri Kumkapısı yakınındaki büyük bir saray kâfir tarafından toprakla doldurularak tabya haline konulduğu ve üstüne kırk - elli balyemez top yerleştirilerek bizim yeni inşa ettiğimiz tabyaları dövmeğe başladığı görüldü. Kanlı savaşlara devam edilip bizim asker ancak birer adım ilerleyebiliyordu. Kâfir kaleyi bize kırat kırat teslim ediyordu.

Bu sırada İstanblu'dan bir silâhşor ve bir musahip hatt-ı şerif ile gelerek Yeniçeri Ağası İbrahim Paşa İstanbul'a kaymakam olarak davet edildi. Meğer İstanbul'da şehzâdeler bahanesi ile büyük bir karışıklık meydana gelmiş. Bütün sanatkârlar ve esnaf takımı At meydanında toplanarak «Biz şehzâdeleri katlettirmeyiz. Valide Sultana Allah emaneti veririz» diye ayaklanmışlar. Güçlükle teskin olunmuşlar. İstanbul'un asayişi için yeniçeri ağası kaymakamlığa davet edilmiş. İbrahim Paşa İstanbul'a hareket ederek yerine Kul Kethüdası Abdurrahman Ağa üç tuğ ile müstakil yeniçeri ağası tayin olundu. Zağarcıbaşı Zulkadir Ağa müstakil Kul Kethüdası, Burunsuz Ahmed Ağa Zağarcıbaşılığa getirildiler.

Böylece yeniçeri ocağı içinde büyük bir değişiklik meydana geldi. Her mevki ehline verilince yeniçeri ağası Abdi Paşa hemen o an altıbin adet seçkin yiğitleri serdengeçti yazıp herkes kollarına yerleşerek küffara bir an rahat verilmedi. Sabah ve akşam Abdurrahman Paşa kolunda şiddetli çarpışmalar olup, kâfir yeni kale duvarlarından baş göstermeye fırsat bulamazdı. Burada Sekbanbaşının dahi metristen çıkarak İstanbul'a sekbanbaşı olarak tayin edildiği emri geldi. İbrahim Paşanın peşinden o da İstanbul'a hareket etti. Aynı yerde Benli Ahmed Ağa, başçavuş ve küçük çavuş şehid oldular. Yine bugün kâfir Kızıl tabyanın iç yüzünde bir lağım atarak Defterdar Ahmed Paşanın bütün ağalarını silip süpürdü. Büyük çarpışmalar oldu. Güllük tarafında İbrahim Kethüda Paşa Halep eyâleti askeri, yedi eyâlet mirimiranları askeriyle ve cümle yeniçeri askeriyle göz karartıp, Mısır askeri sağ tarafta, Anadolu askeri sol tarafta, sipah, silâhdar ve altı bölük gaziler ile Güllük'ün Kum tabyasını döve döve yerle bir edip külünü göğe savurdu. Yedi yerden Zeyrek yokuşları gibi caddeler açıldı. Tedbirli İbrahim Paşa derhal bütün gazilere bol mal vadederek Kum tabyası ve Güllük tabyası üzerinde duran balyemez topları küffarın gözleri önünde serdengeçtileri toplara zincirle bağlayarak çekerken altıbin kâfir topların peşinden hücum edince, binlercesi bizim top güllelerinden, nicesi kurşun yağmurundan helak olup, yüzlercesi de topları kurtaralım derken toplarla birlikte bizim metrisler içine dökülürp metrisleri bastılar.

Bu kâfirlere mücahid gaziler öyle bir satır çektiler ki bir anda metrislerin içinde kâfirlerin murdar leşlerinden tepeler meydana geldi. Kılıçtan kurtulanları da esir edilerek zincire vuruldular. Tamamı ikibin-

yetmiş kelle ve binbeşyüz esir idi. Büyük bir merasimle kale altından geçirip sadrazama götürenler ihsanlara boğuldular. Allah'ın hikmeti Güllük tarafında bizim asker tabyalar üzerindeki kâfirin toplarını zincirle çekmekte iken kale içinde bulunan Müslüman esirlerden beşyüzonbir kişi ayaklarında demirleriyle Allah Allah deyip dışarı fırlayıp kurtulurlar. Bu sebepten küffar yenilerek Güllük tabyası da ele geçirildi.

Güllük tarafında, İslâm askerinin hücumlarını sıklaştırdığını gören kâfir çifte çifte lağımlar atıp, yüzseksen adet balyemez topları kirpi tüyü gibi dizerek sabah ve akşam bir an durmadan top, tüfek, humbara ve taşlar atmadan geri kalmadı. 1079 senesi içinde bizim metrisleri ondokuz kere bastı. Her çıktıkça kırılarak yenildi ve kılıçtan kurtulanlar kaleye firar ettiler. Ama mel'un su kulesi ikibuçuk yılda kırk-ellibin adet balyemez top güllesi yediyse de asla yıkılmadı. Güllük tarafında insan ve hayvan gezdirmezdi. Allah'ın hikmeti Kandiye kalesinin iki tarafında İslâm askeri kuşatmada, cenk ve cidalde iken Kapudan Kaplan Paşa seksen parça kadırga ve kırk parça kalyon ile Hanya'ya yirmibin asker çıkarıp hesapsız barut, peksimet, cephâne, mühimmat, yiyecek, içecek ve top humbaraları getirdi ki, hesap ve kitabını Allah bilir.

Bu sevindirici haberler sadrazama ulaştı ve Hanya'daki kaptan paşaya «Sen ki Kaptan Paşasın emrin varınca bütün eyâletin askerinin; zeamet ve tımar sahibleri, azablar, kürkçüler, forsa kefereler ve getirdiğin bütün sipahi ve yeniçerileri, cebeci, topçu ve humbaracı askerlerini, bütün mühimmat ve levazımatı alıp büyük bir alay ile şenlikler yaparak Ordu-yu Hümayuna gelesin ve ferman gereği Hanya kalesi limanına yeteri kadar asker ile bütün donanma gemilerini bırakıp Ankebut Ahmed Paşayı yerine kaymakam tayin edesin. Hanya'nın muhafızı Ahmed Paşa olsun. Derhal Hanya'dan acele ile orduya girerken büyük bir merasim düzenleyip top ve tüfenkler atarak Güllük tarafında İbrahim Paşa yanında yer alasın» diye Kaplan Paşaya Padişah fermanı ulaştı. Fermanı alan Kaplan Paşa bir hafta içinde İslâm ordusu içinden merasimle geçip, tabl ve nakkarelerini döverek yirmibin silâhlı ve tertiple askeriyle onbin adet ayağı demir prangalı esirler ellerinde renkli bayrakları ve bellerinde çatal ve kazmaları ile geçtiler. Sonra hepsi baştan aşağı silâhlı, kırmızı fesli Cezayir, Tersane-i âmire, derya beylerinin askerleri ve kapudan paşa ağalarıyla Kazdağ leventleri top ve tüfenkler atarak geçtiler. Peşinden kırk adet derya paşaları ihtişamlı elbiseleri içinde geçtiler. En sonda serdar Kapudan Kaplan Paşa gök demire bürünmüş olarak küheylan bir at üzerinde yirmibin askeriyle gülbank çekerek Kandiye kalesi altından geçtiler. Binlerce kâfir kale tabyaları üzerinde birikip yardıma gelen İslâm askerini ve ayakları zincirli forsaları görünce hayrette kaldılar ve kaleden hiçbir top ve tüfenk atmadılar. Kaplan Paşa tarafından binlerce tüfenkler atılarak şenlikler yapıldı. Saf saf geçip Kanlı mağaralar yakı-

nında Basriye limanı kıyısına varınca kale karşısında Kaplan Paşa askeriyle konakladı.

Göz açıp kapayıncaya kadar geçen zaman içinde askerine ve forsalarına Hanya kalesi büyüklüğünde tabur hendekleri kardırıp içine üçyüz adet çadır ve elli kadırga tenteleri kurdurduğunu kaleden gören küffar «Eyvah, bu ne çeşit yardım askeridir?» diye Kaplan Paşa ordusuna liman kulesinden ve Güllük taraflarından o kadar balyemez top gülleleri yağdırdı ki anlatılamaz. Ama Allah'a hamdolsun İslâm askerine asla bir zarar veremedi.

Ertesi gün Kaplan Paşa bütün askeriyle Güllük tarafından kat kat metrise girip deniz kıyısında bir gece içinde bir tabya meydana getirdi ki, Kandiye kalesi bu tabyanın altında kaldı. Kale içinde gezen kaz, tavuk ve ördekler görünüyordu. Murdar kâfirler sabahleyin bu yeni tabyayı görüp «bu dağ bir yılda yapılabilecek değilken bu ne hikmettir ki bir gecede böyle yüksek bir dağı Türk askeri yaptı» diyerek bu tabyaya gece gündüz durmadan ikişerbin balyemez top gülleleri atmasına rağmen tabyanın ruhu bile duymazdı. Kapudan Paşa dahi bu yeni tabyadan kırk parça balyemez ile kalenin duvarlarını ve Hünkar câmii olacak manastır etrafında bulunan sarayların cümlesini yerle bir etti. Kale içinde insan değil bir tavuk gezemez olup liman kalesinin dahi bütün topları kullanılamaz hale geldi. Oradan dahi küffar başını gösteremeyip limanına bir gemisi girip çıkamaz oldu.

Sonra sadrazam tarafında dahi küffar dört kere çıktı. Gayet şiddetli çarpışmalar olurdu. Ama Allah'a hamdolsun her çıkışında metrislerimizden yiğit gaziler dalsatır olup tavuk kırar gibi küffarı kırarak düşmanı her zaman hezimete uğratmışlardır. Sonra kale içinde açlık çeken ve korkuya kapılan küffar yer yer dışarı çıkmağa ve kaçmağa başladı. Bizden ise günden güne ikişeryüz adet kazan ve yüzer adet orta humbara, ikişer bin adet sırça, tunç el humbaraları atılır oldu. Bütün İslâm askeri oniki koldan Kızıl tabyadan içeri kale duvarına varıncaya kadar yediyüz adım bir sıçan yolu metrislerde yürüyerek artık lağım tehlikesinden kurtuldular. Ama yine püskürme adı verilen lağımları ve on-onbeş kazan humbaralarını bir yere gömerek humbara lağımı meydana getirip, kayalar üzerinde böyle şeytanca lağımlar kurup, binlerce insanı bu şekilde helâk ederlerdi. Bir adım boş yer kalmamıştı. Fakat havadan humbaraları az atmaktaydılar. İçeriden dışarı kaçan kâfirler: «Sizin humbaralarınız, lağımlarınız ve oklarınız bizi çok kırar oldu» diye haber verip, «kıtlıktan birbirimizin leşlerini yemeğe başladık, eşeklerimizin hepsini yedik» diye haberler gönderirlerdi. Allah'ın hikmeti, 1080 (1689) senesi Muharrem ayında, denizin yüzü yüzyirmialtı parça yelkenli ile bezendi. Venedik donanması, Düka, Papa, Malta, Alakorna ve Fransa kalyonları denizin yüzünü papatya çiçeği gibi süsleyip, Kandiye önüne gelip, korkusuzca de-

mir attılar. Tam üçbuçuk saat top ve tüfek şenlikleri yaptılar ki denizin üstü neft ve katran benzeri tutuşup, o kadar gemilerden arganon, trampet, nâkus ve diğer borularını çalıp öyle şenlikler yaptılar ki sanki deccal faslı olmuştu. Bütün gemilerini ursa bayrakları, haçlı peykerleri ve flandreler ile süslemişlerdi. Kaleden de onlara safâ geldiniz topları atılıp, o gün siyah baruttan gökyüzünü siyah bulut kaplamıştı. Yeryüzünü aydınlatan güneşin yüzü kararıp, üç saat bu şekilde şenlikler edildi.

Bu durum bütün gün yedi defa tekrar edildi. Deniz üzerindeki gemilerden geceleyin kayıklar ve filikalar ile limana yardım gönderirlerken Külek tarafındaki Haleb valisi Kethüdâ İbrahim Paşa ve Kapudan Kaplan Paşa, kâfirlerin kaleye yardım gönderdiklerini haber alınca, liman ağzının karşısındaki suya yetmiş, seksen parça büyük balyemez toplar koydular. Ertesi gece kâfirler yine yüz parça sandal ve flikalar ile yardım gönderdiklerinde yerleştirilen topların hepsini birden ateşleyip, bütün kayıkları içindekilerle birlikte batırdılar. Böylece artık limana yardım sokmayıp, kuş uçurtmaz oldular. Sapık kâfirler derhal bir gece içinde limanın kuzey tarafındaki liman duvarını yıkıp, bir kadırga geçecek kadar kapı yeri açtılar. Bütün yardım getiren firkateler, kayıklar ve filikalar buradan limana girip, çıkmağa başladılar. Vezir-i azam kolundan, bu yardım getiren kayıklara binlerce top atılıp, fakat asla engel olamadılar. Kâfirlerin yardım kayıkları yine gelip, giderlerdi. Zira Sadrazam kolundan bir top menzilinden daha uzakta idi. Ancak bir gece bir kadırga batınca, limana girecek yer kapandı. Bir hafta kaleye yardım yapılamadı. Sonra batan kadırgayı gemilerle çekip, karşıdaki Istandiye adasına götürdüler. Elhasıl, istedikleri şekilde her gece kaleye yardım alıp, Külek tarafındaki sadrazam kolunda o kadar şiddetli çarpışmalar yapar oldular ki, İslâm askerleri arasında çekingenlik ve korku başgösterip, acaba kâfirler ne zaman kaleden dışarı çıkıp, metrisleri basar diye bekler oldular.

KANDİYE KALESİ BÜYÜK SAVAŞI

..... senesi ..... ayı, gecesi, Külek tarafında İbrahim Paşa efendimizde misafirlikte idim. Sabahleyin sadrazam kolunda bütün askerlere belirli ulufeleri (aylıkları) çıkacak idi. Ben de mevâcib olmak için sabah fecir vaktinde atıma bindim. Sipahiler ordusu içinden geçtim. Seydizâde askeri içinden geçerken kanlı makaralar ile Kuşaklı Manastır arasında lağım ve metrislerin bulunmadığı, tamamen çimenlik alanda kırmızı fesli, silâhlı askerler çataçat olup, birbirlerine girmiş oldukları halde uykuya dalmış yatmakta idiler. Ben de at üzerinde bunlara selâm verip: «Gâziler, sabahlarınız hayır olsun, avlarınız kanlı olup, Allah teâlâ muradınız üzere fırsatlar vere» dediğimde, kimi selâm aldı ve kimi: «Gece, gece daha. Sabah uzak» dedi. Ama, konuşmaları başka bir dilde idi. Açık ve

seçik olarak yerince söyliyemediler. Ben de daha ileri gideyim dedim. Daha çok insan yatmaktaydı. Sabah karanlığı olduğundan bunlar ne şekil adamlardır ve hangi vilâyetin gâzileridir bilemeyip bunlara da selâm verip geçeyim derken, bunların içinden hemen üç yiğit kalkıp bana doğru yöneldiklerinde yatanlardan biri «sente baş» deyince «biyo» deyip üçü de bana gelmeyip, geriye döndüler ve yine yattılar.

Oğlanım bana dedi ki:

«Ağa, bu askerler, Allah bilir kaleye yürüyüş etmek için sabah vaktini beklerler.»

O an hemen kalbime Allah tarafından ilham gelerek, şüphelenip daha ileri gitmeyerek geriye, Seydizâde ordusuna döndüm. Meğer benim rastgelip selâm verdiğim askerler Fransız kâfirleri imiş. Merdlik davası ile İslâm ordusunu basmağa gelmişler. Daha önce anlatılan Kandiye'nin yardımına gelen yüzyirmi parça gemiyle gelmişlerdi. Bunların kumandanı olan dinsiz lâin, Kandiye generaline der ki: «Siz karadan iki yıldan beri Türk'ün ilinde böyle kale içinde ne yatarsınız? Hani din gayreti! Mesihi milleti niçin bu kadar zamandanberi dışarı çıkıp, Türk'ü kırıp, kaleyi Türk'ten kurtarmazsınız?» dediğinde Kandiye generali: «Her ne kadar birkaç kere dışarı çıkıp Türk ile cenk ettikse, Türkler bizi kırıp, onlar galip, bizler mağlup olup, kaleye güçlükle girip, canını kurtaranlarımız az kalırdı.» der. Bunun üzerine Fransa generali ve kralzâde kumandanı şöyle der: «Biz, Türk'ün askerini Alman vilâyetinde, Rabı suyu savaşında kırıp, hepsini Rab suyuna döküp, Nemse çasârı imparatoruna yardım edip İsâ dininin kuvvetiyle Türk'e gâlip geldik. Eğer siz bize Kandiye kalesinin yarısını verip, bu kale içinde bizim de bir kumandanımız oturup kalenin idare ve yönetiminde bulunursa kaleden dışarı çıkalım. Bütün Türk'ü kıralım. Kandiye kalesini Türk'ün elinden kurtaralım.»

Kandiye kalesi generali de: «Siz kaleden dışarı çıkıp, Türk'ü kıralım derken Türk'ün askeri sizi kırarsa ve siz de kaça kaça kaleye girmeye gelseniz gerek Türk'ün askeri sizi kova kova ardınızca kalemize girse, gerek bu kere sizin sebebinizle bizim Kandiye kalemiz elimizden gitse!» der. Fransa generali olan kralın oğlu kumandan hemen: «Siz bize Kandiye kalesinin yarısını hemen zabtettirin, biz hepimiz kaleden dışarı çıkıp Türk'ü kıralım. Eğer onlar bizi bozarlarsa ve bizim asker kaçıp Kandiye altına gelirse kale kapılarını asla açmayın ve köprüleri kesin. Biz Türk'ü kırarken asla bir top ve tüfek atıp bize yardım etmeyiniz. Siz kale duvarları üzerinden seyrediniz ki bizler Türk'ü nasıl kırarız görün.» der. Ayrıca, kiremit rengi şarap içerek, kendinden geçmişçesine daha birçok laflar edip mertlik iddiasında bulunur. Fakat ileri görüşlü Kandiye generali: «Şimdi siz Türk'ü kırıp, bozulmıyacağınıza ve kale kapısını üzerimize kapayıp, bozulursak bizi kaleye koymayın dediğinize dair bizim elimizde bir İsâ senedi verin. Sonra dışarı Türk'ü kırmağa çıkın.» der.

Bunun üzerine bütün Fransız kaptanları, generali ve kralın oğlu, Venediklinin eline senedlerini verirler. Venedikli de, kurtuluştan sonra Kandiye'nin yarısını vereceğine dair senedini verir. Hemen o gece kaleden ..... bin aded Fransız kâfiri piyade askeri ile ..... bin aded atlı askerleri silâhlı olarak gece yarısı kaleden dışarı çıkardılar. Venedik'de hemen arkalarından kale kapılarını kapatır ve olan bitenlerden habersiz olarak, her biri bir köşeye çekilip, acaba Fransızların hali ne olacak diye merakla beklemeye koyulurlar.

İşte benim sabah fecir vaktinde görüp, rastgeldiğim askerler bu kâfir askerleri imiş. İçlerinden geçtim, Allah'a şükür bir zararlarını görmeden geriye Seydîzâde ordusuna geldim. Paşayı uykudan uyandırıp dedim ki: «Sultânım, kale önünde, Kuşaklı manastır tarafında tâ Kanlı mağaralara gelince kırmızı fesli, silâhlı askerler çimenler üzerinde bu gece karanlığında yatmışlar. Onlara selâm verdim, selâmımı aldılar. Ama lisanları seçik Türk dili gibi değil. Kaleye yürüyüş edecek bizim askerimizdir, yoksa kâfir askeri midir? Ama kâfir askeri olsa kara şapkaları olurdu. Karanlıkta bir hoşça seçemedim. Bilmem nerenin askeridir.»

Bu durum üzerine Seydîzâde'nin bütün askerleri hemen silâhlanıp hazır duruma geçtiler. Hüdâ'nın hikmeti, Külek tarafında gündüz bütün İslâm askerleri kâfirler ile büyük bir cenk edip, gece bütün gâziler yorgun ve argın, atları durgun, yat borularını çalıp, başlarını koyup yatarlarken, Kanlı mağaralar tarafından onbin aded silâhlı, seçkin Fransız askeri ve kaptanları ile gece karanlığında ağır ağır gelip, sipahiler kolunda Yüksek tabya altına girip, her tarafı ele geçirip, bütün balyemez topları enserleri ile çivileyip dururlar ve Külek deresi içine dahi dörtbin aded kâfir Revan kumaşı elbiseleri ile siperlerde gece uykusuna yatarlar. Zira Cenab-ı Hak'kın hikmeti olacaktır, gece yarısı, sipahiler içinde Yüksek tabyayı karanlıkta ele geçirip, topları çivileyen kâfirlerin arasında bir topçu yiğidi uykuya dalmış iken, bir topun altından kalkıp, gözlerini açıp, görür ki bu toplar etrafında kâfir askerleri yatar, hemen o yiğit, yanında yatıp duran topun fitilini eline alıp topa bir ateş edeyim der. Görür ki toplar çivilenmiş «Bre hay, meded!» deyip aklı başından gider. Hemen elindeki fitili ateşleyip, barut hazinesini ele geçirip, üstünde oturan kâfirlerin arasına girip, nice baruta ateş edince Allah'ın büyüklüğü, barut üzerine oturup el koyan kâfirlerin hepsi havaya uçarlar.

O an: «Bre, İslâm ordusunun tâ ortasında kâfirler lağım attı, bre yok kâfirler orduyu bastı» diye sözler söylenince deniz gibi Osmanlı askeri uykudan kalkıp bir «Allah, Allah» sesleri kopar ki bütün uykuya dalmış insanlar ayaklanırlar. Görürler ki içlerinde kâfir askerleri gecelemiş, hemen bütün İslâm askerleri dalsatır olup kâfirlere giriştiler. Kâ-

firler de İslâmlara karışıp katıştılar. Birbirleriyle göğüs göğüse çatıştılar. Sabah vakti yakın olup birbirleriyle görüştüler. Yere batası kâfirler davul, boru ve trampetlerini çalmağa başladı. Hepsi bir araya gelip domuz sürüsü gibi sürü, sürü olunca İslâm askerleri arasında «Bre yere batası kâfirler İslâm ordusunu bastı!» diye bağırışlar kopar. Nice mağaralarda gaflet uykusunda yatan yedi başlı ejder benzeri ve arslan kılıklı insanlar mağaralardan başı kabak, yalın ayak, çıplak olarak dalkılıç olup kışlalarından, çadırlardan, tabya ve siperlerden çıkınca artık sabah olmuştu. Taraf, taraf karakollar da durumdan haberdar olmuşlardı. Mısır, Şam, Haleb, Anadolu, Maraş ve Karaman ile bütün sipahi askerleri bir araya toplandı. Ama bu arada kâfirler hayli İslâm askerini şehid ettiler. Fakat geceden Yüksek tabya metrisini basan kâfirlerden hiç can kurtulmadı. Sonra Haleb valisi Kethüdâ İbrahim Paşa, Kapudan Kaplan Paşa, Çorum ..... Paşa, Seydî Paşazâde Mehmed Paşa, Kara Ali Paşa, Pîr Paşa ..... bu kadar vezirler, mirmiranlar, bu kadar gâziler ve hünerli askerler yere batası kâfirlerin kaleden tarafa ardlarını alınca artık iyice ortalık aydınlanmış ve bütün İslâm askerleri birbirlerini görüp, birleşmişler ve kâfirlerin içine dalmışlardı. Geri kalan kâfirleri kırmağa başladılar. Venedik kâfirleri de sözlerinde durup kaleden ne bir top, ne bir tüfenk ve ne de bir humbara atmayıp, bizden de onlara birşey atılmadı.

Bütün Venedik kâfirleri kale tabyaları üzerinde kat kat olup, korkusuzca ve endişesizce ateş meydanında yapılan savaşı seyretmekte idiler. Önce sipahi askerlerinin silâhlıları, kâfirler ilk defa bunların içine girdiğinden onlar kelleler ve diller aldılar. Yakaladıkları esirleri kışlalarında zincire bağlayıp sonra yine savaşa girdiler. Sipahilerden sonra Dergâh-ı Âli Yeniçerileri, sonra cebeciler ve topçular kelle aldılar. Sözün kısası kale ile kâfirlerin arası İslâm askerleri dolup, bir an aman ve zaman vermeyip kâfirleri deste, deste kırarlarken, cehennemlik kâfirler Muhammed satırı yemekten kararları kesilip, kararları kaçmağa dönüşüp, zarurî olarak kaleye kaçalım derken, atlı ve yaya askerlerimiz içinden kurtulamayıp, atlı olanları atlı askerlerimiz, yaya olanları da piyade, cebeci, yeniçeri ve serdengeçti gâzilerimiz tarafından kasap gibi biçilmeye başlanıp kelleleri kesilip, sel gibi kan akmaya başladı. Kılıçtan kurtulan kâfirler de yokuş aşağı kaleye doğru kaçmaya yüz tutup «Meded senden yâ İsâ, tut bizi!» dediklerinde Hazret-i İsâ Nebi'nin şerefli ruhu bu kâfirleri Hak'kın emri ile tutup, deste deste İslâm askerine verdi.

Tam üç saat bu Fransız askerlerini öyle kırdılar ki Hüdâ hakkı için Kanlı mağaraların kayaları üzerinden sel gibi insan kanı aktı. Kandiye sahrası kan ile kırmızıya boyandı. Kandiye altındaki Kanlı mağaralar kan ile doldu. Yeryüzü kâfirlerin cesetleri ile kavak ağacı dibi gibi bezendi. Cenab-ı Hakk'ın hükmü üzere binlerce İslâm gâzileri bolca gani-

metler aldılar. Dörtbin kâfirden dört tanesi bile kurtulmayıp, hemen hepsi helâk oldu. Üçbinsekizyüz kelle ile binyediyüz dil dipdiri dil olup meydana çıktı. Sadrazamın bunları kıracağını bildikleri için gâziler esirlerini çadırlarda, siperlerde ve tabyalarda saklayıp sonra sattılar. Sadrazam bu durumu öğrendi ise de göz yumdu. Bu yardıma gelen gemiler içinde İspanya, Malta, Papa, Düka ve Manya kâfirleri bile varmış. Yapılan bu savaşta ondokuz aded Fransız beyzâdesi, yetmiş aded kalyon kaptanı, yetmiş aded Rim papazları, Malta, Manya ve Düka kapudanları ile yüzyirmiyedi aded yüzbaşı rütbesinde kaptanları hep esir edilerek zincire vuruldu.

Bunlardan başka bizzat Fransa kralının büyük oğlu da bu savaşta kaybolduğundan kâfirler: «Nice yüzmilyon kuruş verelim, bize kralımızın oğlunun leşini verin. Eğer sağ ise size karşılığında Mesina adasını üçyüz parça kalesi ile verelim.» dediler. Binlerce rica ettiler. Kimse bulup getirmedi ve bir haber de alınmadı. Asker içinde kayboldu. Sonunda bu kralzâde için Fransa ile Venedik birbirleriyle düşman oldular. Fransız kâfirleri İslâm satırını yerken ölüsü kaybolan Fransa kralının oğlu, hakikaten büyük bir kral idi ki Fransa'nın yönetimi onun elinde idi. Ben 1074 tarihinde Rab suyu yenilgisinden sonra Nemse çasârı kralına varıp, ondan pasaport denilen yazılar alıp, Okyanus denizi kenarında olan Loncat şehrine, Donkarkız ve Danimarka vilâyetlerine, Alman denizi kenarında Felemenk kralının taht merkezi olan Amsterdam vilâyetine, yüzlerce şehire, yedi krallık şehirlerine gidip seyahat ettiğimde, o sene, şimdi bu savaşta kaybolan Fransa kralının oğluna da rastgelmiştim. Onunla buluştuğumda elimde bulunan Nemse çasârının yazısını görünce son derece memnun olmuş ve sevinmişti. Yetmiş gün kendisi, bânları, hatmanları ve hersekleriyle gezip, eğlendiğimiz yerlerde ellibin askerle dış vilâyetlere giderdi. Çok sayıda deniz gibi askere sahip, güneş pençeli, yiğit bir kralzâde idi. Meğer eceli, amansız Kandiye sahrasında, Osmanlı elinde boğulmak suretiyle imiş.

Bundan başka diğer yerle bir olası kâfirler dahi kılıç ateşi ile yok edildiler. Kılıçtan kurtulanlar ise yakalanıp, esir edilip zincire vuruldular. Herbir esirin bağlı olduğu zinciri kendisini esir eden askerin elinde olarak, davullar çalınıp, borular öttürülüp, alay alay, ikişer ikişer sıra halinde dizilip, ayrıca elde edilen 3800 aded kelleler de sipahi gazilerinin mızrakları uçlarında takılı olarak alay alay geçmekteydiler. Çeşitli kuyruksuz atları ters eğerleyip, haçlı peykerlerle bağlayıp bütün gaziler bunlarla kale altından geçerlerken Fransa kâfiri esirleri kale üzerinde bulunan seyirci Venedik kâfirlerine bakıp, ah vah edip iç çekerlerdi. Venedik kâfirleri burada kaleden İslâm askerlerine asla bir top ve tüfek atmayıp, Fransızların esir olmalarına bakıp, gülüşüp «Kandiye kalesinin yarısını ister misiniz?» diye çağırışıp, alay ederlerdi. Sonra da «Aferin

gidi Türk, Fransa'yı iyi kırdılar» derlerdi. Bazı sonlarından endişeli Venedikliler Fransa'nın böyle kırılıp, esir olduklarını görerek «Bugün bunlara ise yarın bizedir» diyerek sakallarını yolarlardı.

Bu şekilde bütün gâziler kale altından geçerek Sadrazamın huzuruna geldiler. Vezirlere, mirmiranlara, miralaylara, ocak ağalarına, işerlerine ve diğer alay beylerine sadrazam tarafından değerli hilatlar verildi. Kelle getirenlere yüzer kuruş, dil getirenlere yüzellişer kuruş verilip, yine çelenk başlarına takılıp esirleri kendilerine hediye edildi. Telli başlı kaptanları ve generalleri padişaha sunulmak için alıkonuldu. Bunları esir alanlara birer kese kuruş bahşiş olundu. Kâfirlerin bütün kuyruksuz atları, âlet, silâh ve cephâneleri devlet hazinesi için alınıp, getirenlere bol miktarda bahşişler verildi. İbrahim Paşa ve Kaplan Paşaya birer birer samur post kürk hediye edildi. Bu şekilde bütün İslâm askerleri zafer elde ederek büyük üstünlük sağladılar. Kale içindeki kâfirler bu perişan hali görerek üzüntüye kapıldılar. Ellerini bağlamak zorunda kaldılar. Ama inadlarında ısrar ettiler. İslâm serdengeçtileri, sarıcıları, varıcıları ve delikcileri kâfirlerin şaranpolundan içeri girip, domuz damları içinden koca domuzları tepeleyip, binlercesini esir edip İslâm askerleri arasında itibar kazanırlardı.

MELAMİ ERMİŞLERİNDEN ALİ DEDE HAKKINDA

Bazıları samiv Ali Dede, bazıları da söylemez Ali Dede derler. İslâm ordusunun güney tarafında, Çamaşır deresi kenarında, bir mağara içinde, timar sahibi kimse olmasına rağmen dünyadan el çekmiş, halktan uzak kalmış, sakin bir köşede yalnız başına yaşamakta olup aslâ dünya sözü söylemeyip, şeyhlik ve şereflilik yolunda fukaralığı kabul etmiştir. Daima sessiz durup, gündüz oruçlu gece ibâdette, bütün vaktini zikir ve ibadetle geçirmekte idi. Yine timar sahiplerinden bir dostu her gece birer çanak buğday çorbası getirip, onunla gıdalanırken bir gün, bütün otuziki dişini çıkarıp, dişsiz kalıp, yine sâkin olduğu garip mağarasında tâat ve ibadet ederek, hiç kimseden bir parça ekmek kabul etmeyip, sabah ve akşam kırk okka ağırlığında bir top güllesiyle mağaranın bir köşesini döğe döğe mağaranın kayasını un gibi etmeyi kendine iş edinmiş. Binlerce İslâm askeri buna selâm verdiklerinde işaret ile selâm alıp, ne selâm ve ne de aleyk diye dünya sözünden bir tek kelime söylemediğini habar alınca, elbette ben onu söyletirim diyerek nice ahbâb yanında duâ ettim.

Kâfirlerin Külek tarafında yenilgiye uğratılan Fransa kâfirleri çarpışmasından üç gün sonra dilsiz Ali Dede yanına gitmeye niyet edip, yanıma yedi aded söz bilir, nükteci arkadaş alıp yaya olarak birlikte giderken birden yağmur yağmaya başladı. Sıra halinde giderken beş arkadaşımız geri dönüp, ordu fırınlarında elbiselerini kurutmaya gittiler.

Üç kişi yolumuzdan dönmeyip, o azizi elbette ziyaret ederiz diyerek yürüdük. Belimize kadar çamura batıp, Dedenin mağarasının yakınına vardık. İki arkadaşım ileri varıp, Ali Dede'ye selâm verdiler. Aslâ selâmlarını almayıp, bunlar da geri dönüp geldiler. Ben hemen ileri varıp, Ali Dede'nin mağarasının kapısının iç yüzünde oturduğunu görünce, «Ya hû» diye bir nâra atıp, hemen Dedenin gözü önünde çamurun içine yüzükoyun yatıp, çamur içinde sürüne sürüne dirseklerimle yürüyerek, bütün kürküm ve çamaşırlarım çamura bulanmış olarak mağaranın kapısı önüne vardığımda ayağa kalkarak «Aşk ola cânlar cânı» dediğimde Ali Dede ayak üzere kalkıp der: «aşkla misk sevilen Rab ola, hakikaten serdengeçti dilencisin ki üç yıldanberi söylemeyen beni sen söylettin, Hüdâ'nın sırrı sende kalsın ki parmağındaki yüzüğün taşına (Hüdâ'nın sırlarının hazinesi) diye bu mısrağı yaz» diye buyurdular ve «Buyurun yetim mağaramız hazır, kulübemize gidelim» dediler.

Ben hemen destûr deyip ve Yâ âşık diyerek mağaradan içeri girdim. Üstüm, başım çamur içinde oturdum. Elini öpeyim dedim, razı olmadığından bir el arkası yerde temennâ ettim, sonra da edeb ile oturdum. Bana «Safâ geldin Evliyâm, ayağın incittin, bize nâzik vücûdun ile hediye getirdiğin Kur'ân-ı Azimi okuyup, dinleyip, mahzûn kalbimiz sevinç ve viran cismimiz neşe dola» dediğinde hemen ..... sûresinde (ve vehebnâ...) ve devamı âyet-i kerîmesini okuyup (Fatiha) dedikten sonra «Azizim ömürlü olsun, bu alçak ve hakir kulunuz bir hayır duanızı rica eder» dediğimde: «Vallahi birader, sana çocukluğundan beri hayır dua ..... etmişler, bundan sonra kimsenin duasına muhtaç değilsin, zira bütün Kur'an-ı Azîm ve Furkân-ı Mecîd'de senin hakkında «Tövbe sûresinde» (ve'lhâfizûne...) buyurmuştur. Şimdiki Kandiye fethi gibi nice fetihlerde bulunup, nice büyük haclar edip, saâdet evinin seyâhatine erişesin..» dedi.

Ben hemen «Sultânım, küstahlıktır ama, Kandiye fethinde bulunasın diye buyurdunuz, ama ne zaman fethini görebiliriz?» dediğimde: «Evliyâm, Hüdâ sırrıdır, söz bunda, sözüm gibi sende kalsın, bizim Kandiye kalesi içinde Yoro (?) adında bir papazımız vardır, onunla üç yıldır yalvarışımız vardır ki o Cenâb-ı Kibriyâ'ya rica edip, Hazreti Musa, Hazreti İsa ve Hazreti Muhammed'i şefâatci tutup «Kandiye kalesini bu zâlim askerlere verme» diye rica ettiğinde ricası kabul oldu, gördüm ki bu leş madeni hergün Kandiye altında insan kanı gibi değil insan canı gibi akıp yüzbinlerce insan telef oluyor. Hemen içimden dünya malı olan tımar zeametini terk edip, bu mağaraya girerek nice çile-i merdanlar çekip dualar ettim. «Kandiye kalesinin fethini İslâma nasip eyle» diye rica edince bana ilâhî bir ilham gelip «Yâ Ali benim bir Yoro isimli dostum, Musa, İsa ve Muhammed habibimi şefâatçi tuttu. Yoksa sen benim Veysel Karani gibi âşıkımsın. Onun ricasını kabul edip, bu kaleyi onların himayesinden alarak müslim ve gayrımüslim kullarıma veririm» di-

ye bir nidâ gelince hemen ben, zayıf ve zavallı Ali dedim ki, «İlâhî o sana Musa ve İsa'yı şefaatçı tuttu ise ben senin izzet, celâl ve azemet-i kibriyânı, yüzyirmidört bin peygamberlerini, yetmişyedibin sıfat-ı kemâlini, gavsül-a'zam Veyselkaranî aşıkın ki habibin Muhammed Mustafa aşkına otuziki dişini çıkardı ve yere kendi kanını döktü. Onları dahi şefaatçı tutarım. Onların yüzleri suyuna izzet ve azametin hakkı için olsun otuziki dişim Veyselkarânî aşıkımn dişleri gibi senin yoluna çıkardım. İşte dişlerim» diye bir bez içinde otuziki adet dişini göstererek hemen mübarek ağzını açtı ve bak ağzıma deyince gördüm ki dört adet dili var. Ta ciğerine ve kalbine varıncaya kadar gördüm.

Hemen sağ eli ile ağzıma elini sürüp sus dedi ve «İşte Evliyâm otuziki dişimi feda edip bütün Peygamber ve velileri şefaatçı tutup dişlerimin sayısı olan otuziki ayda bu kale fetholunur. Var git sende bu Allah haberini emânet olsun. Ama fetihten sonra Kandiye kalesinde cenazemde hazır bulunup Yeşil el Sultan şehidimizi defnettiğin gibi beni de onun yanına defnedip, mezar taşıma bir Fatiha yaz» deyip elini öptüğüm sırada, üzerime bir kere üfledi. Elbisemdeki bütün çamurlar dökülüp temizlendi. Çamura bulanmış elbiselerim henüz terzi elinden çıkmış gibi tertemiz oldu ve öd ve amber kokmağa başladı. Misk ve amber kokusundan dimağım uyuştu. Kendisinin dâimâ yeri dövdüğü, zikri geçen demir gülleyi abdest bezi içine koyup «Evliyâm bu gülle ile artık Kandiye kalesini dövmem. Şimdiden sonra kale sizindir. Ama gelecek kâfir gemilerine vurun. Hemen git bu gülleyi Köprülüoğlu serdara ver. Allah emâneti olsun. Gelecek kâfir gemilerine vursun ve kaleyi otuziki ay tamam olunca otuziki dişim gibi fethetsin. Var şimdi Allah selâmet vere. Fetihten sonra gel cenazemi yıka helâlıyla dönüp hakiri bağrına bastı.

Alnımı öpüp mübarek diline şehadet parmağını sürerek ağzını aç deyip, parmağını dilime sürdü. Sağlıkla işine git, ömrün uzun olsun» dedi. Hakir Allah'a ısmarladık deyip orduya gelirken meğer benimle giden üç arkadaşım Ali Dede mağarasının sağ tarafında gizlenip konuşmalarımızı dinlerlermiş. «Adam bizim selâmımızı almadı ama seninle uzun uzun konuştu. Senin üstün başın çamur iken şimdi sanki yeni bir elbise giymişsin ama elbisen yine aynı elbisedir. Bu ne tuhaf şeydir.» diye onlar dahi hayret ettiler. Üç kişi nöbetleşerek top güllesini taşıyarak sadrazama götürüp «Söylemez Ali Dede'nin Sultanıma emânet hediyesidir. Gelecek kâfir gemilerine bu topu vursun, gemileri fethedip, bundan sonra kaleyi çok dövsün. Vakti tamam oldu» buyurdu, deyince hazır bulunanların hepsi hayret ettiler. «Bre Evliyâ Çelebi o Ali Dede hiçbir zaman kimse ile konuşmamıştır. Siz onunla başka bir lisanla konuşmuşsunuzdur» diye şaka yollu takıldılar. Sadrazam o gülleye siyah boya sürdürüp Defterdar Ahmed Paşa'ya gönderdi. O da Kul Kethüdâsı Zulkadir Kethüdâ'ya teslim

edip mahallinde topo koyup atsınlar dedi. Kethüdâ dahi o gülleyi daimâ yanında saklardı.

BÜYÜK DENİZ SAVAŞI

Daha önce, Güllük tarafında Fransa kâfirinin kılıçtan geçirildiği günün ..... gününde güneş doğarken deniz üzerinde 120 parça kalyon, kadırga ve mavnalar ile Duka, Malta, Papa ve Manya gemileri göründüler. Daha sonra bütün kâfir gemileri sadraazm koluna yanaşarak sabahtan ta öğle vaktine kadar metriste bulunan İslâm askeri üzerine top, humbara, misket ve havan taşlarını lanet yağmuru gibi yağdırdılar. Metrislerde, sıçan yollarında, tabya ve siperlerde hiç kimse başını kaldıramadı. Çünkü metrislerin deniz tarafında arkaları açık olup, bütün asker açıkta idiler. Kale tarafları ise emniyette idi. Venedik mavnalarının kırkar okka gülle atar kovoş topu, Fransa'nın Patrona, Aryale ve Kapudana isimli kalyonları toplarını atıp kalyonları bir yanına tromuola ederek İslâm askerine öyle top gülleleri savurdular ki, dokunmadık bir karış yer kalmadı. Harab etmedik siper ve yıkmadık tabya bırakmadılar.

Ama Allah'a hamdolsun ayağından yaralanan bir yiğitten başka kimseye zararları dokunmadı. Diğer taraftan da mel'un kale o kadar lağım, humbaralar ve havan taşları attı ki, yer ve gök tirtir titredi. Ama beri tarafta İslâm gazileri hilekâr kâfir kaleden orduyu basmağa çıkar fikriyle uyanık beklerlerdi. Kâfir kalyonlarının toplarının korkusundan kâfirin Güllük tarafında yenildiği gündenberi, kâfir mutlaka bir gün gemileriyle İslâm metrislerini topa tutar düşüncesiyle sadrazam kolunda korkuya kapılınıp mevcut 160 topun 60-70 tanesini denize çevirip ateşe hazır etmişlerdi. Çünkü küffar Türkün bütün toplarının karada kaleye çevrili olduğunu biliyordu. Bütün kâfir gemileri korkusuzca kıyıya yaklaşarak bizim metrisleri topa tutup dururlarken bir anda bizim karada olan topların siperlerini açarak zikri geçen Ali Dede'nin sadrazama gönderdiği top güllesini Karakatır isimli topun içine Zulkadir Kethüda Ağa Bismillah ile koyup ve bir fitilden bütün topları ateşleyince bütün küffar kalyonları, kadırgaları ve mavnalarının direkleri, serenleri, köprüleri, kıçları ve başları, ermizeleri, haşdakları, mirinleri, palamarları, dümenleri, kayalıkları, fenerleri, ternikiteleri ve babafenkoları, ıstaçaları ve çanakları havaya uçtu. O anda kadırga ve mavnalar içinden bir Allah Allah sedası koptu. «İmdat! Yapmayın Muhammed ümmeti. Biz Muhammed ümmeti esirleriyiz. Sizin top gülleleriniz bizi dahi kırıyor» diye feryad ettilerse de aslâ feryadlarına bakılmadı.

Beri taraftan da suya fazla yaklaşan küffar kalyonlarının kıçları, başları, palavarları, kayalıkları, direk ve serenleri ve babafankoları top güllelerinin tesiri ile havada uçuşurlardı. Gemilerde kapı ve pencere gibi

açılan deliklerden kâfirler durmayıp cehenneme giderlerdi. Küffar, gemilerle denizden, İslâm askeri ise karadan tam dört saat cenk edip, hikmet ve kudret sahibi Allah'ın yardımı ile Kul Kethüdası Zulkadir Ağa, topçubaşına danıştıktan sonra daha önce Söylemez Derviş Ali'nin gönderdiği gülleyi Karakatır isimli topa koyup Bismillah ile ateş edince kâfir gemilerinin başkumandan gemisi olan Patrona isimli kapudan kalyonunun barut hazinesine isabet edip Akdeniz'de öyle bir deprem meydana getirdi ki, sarsıntısı ta karadan duyuldu. Deniz üzerindeki dağ parçası gibi kapudan kalyonunda alevler yükseldi. Gemideki bütün kâfirler Ebabil kuşları gibi havaya uçarak kimi karaya, kimi denize düştüler. Hatta geminin orta direği üç katlı idi. Bütün çarmıh ve çanakları ve haçlı bayrakları ok gibi havaya fırladı. Allah'ın emri ile o direk kâfirin baştardesi üzerine düşerek geminin belini kırdı. İkibin kadar kâfiri ile o gemi dahi suda kayboldu. Batan geminin içinde bulunan yüzelli parça yatırtma tunç topları ve yüzelli parça yatırtma saçma topları, cephaneleri ve diğer mühimmatları tamamen havaya uçtu. Kimi denize, kimi karaya düştü. Geminin kıçındaki ve direk tepesindeki altın çanlarının dördü dahi bizim kara tarafına düştü.

Bu perişan durumu gören diğer kâfir kalyonları aldıkları yaraların da tesiri ile dermansız kalarak yenik olarak birbirlerini çekerek bizim toplar önünden kaçarak karşı tarafta İstandiye adasına varıncaya kadar iki kadırga, bir kapudane kalyonu ve bir riyalelerini daha kaybettiler. Yanan bu büyük patrona kalyonu için esir düşen bütün kâfirler «Bu deniz deniz diye yaratılalı beri böyle bir büyük patrona kalyon, böyle sağlam ve bol cephaneli, dört kat anbarlı, dört fenerli, iki kayalıklı, kıçı bahçeli, kırk adet dükkânlı, tatlı su sarnıçlı, çarklarla çalışan on değirmenli kalyon görmemiştir. İçinde üçbin kise asker hazinesi bulunan bir gemi idi. Hatta yandığı sırada kalyonda müşavere için toplanmış ileri gelen altı adet kapudanlarımız vardı ki, her biri Fransa'nın yetişkin kişileri idi. Karada böyle kılıç yedik, denizde bari Türk'ten intikam alalım derken onda dahi böyle yaralar alıp, yandık yakıldık. Bundan sonra Fransa diyarı harap olur.» diye feryad ederlerdi. Ama Allah'a hamdolsun (... Nihayet bir gemiye bindikleri zaman o, bunu deliverdi. (Musa) dedi ki: «Sâhiblerini (suda) boğasın diye mi onu deldin? Andolsun, sen büyük bir iş yapdın.» (El-Kehf sûresi, âyet: 71) âyet-i kerimesi gereğince gemileri yanıp, bütün kâfirleri boğulup kararları firara döndü.

Bütün kâfir gemileri denizde kaybolunca bir yerde bizim asker tarafından bir Allah Allah sadâsı koptu. Taraf taraf ve kol kol bütün gazilerin gözleri kan çanağına dönüp, kalenin yıkılan yerlerinden kementbazlık, şimşirbazlık ve şehbazlık ederek kale içinden ve Yeniduvar kalesinin domuz damlarından koca kırçıl domuzların kellelerini yuvarlayıp yiğitlikler gösterdiler. İkiyüz kelle ve yetmiş nefer esiri sadrazam huzuruna

getirdiler. Kendilerine ihsanlar verildi. Kâfirlerin çok güvendikleri ve dikkat ettikleri bu kaleden, kurtulmaktan ümidini kesen kâfirler gruplar halinde dışarı çıkıp teslim olmaya başladılar. Hatta Yeniçeri Ağası Abdi Paşa'ya yakışıklı bir Fransız delikanlısı sığındı ve müslüman oldu. Adını Ömer koydular.

Küffar bu acıklı durumu kaleden görünce anladı ki, Türk askeriyle gerek karada, gerek denizde başa çıkmak imkânsızdır. Günden güne binlerce kâfir açlıktan ve kılıç korkusundan dışarı çıktı. İslâm içinde ekmek parası dilenip, mutfaklarda hizmet ettiler. Bazıları müslüman oldular. Metrislerinde kalmakta inad eden kefereler bizim gazilere «ekmek var mı?» diye ekmek isterler, onlar da beyaz ekmekle pişmiş kebab verirlerdi. Kâfirin durumu bu derece perişandı. Diğer taraftan Güllük tarafında ise bizim askerimiz galip gelip tâ kale duvarının altlarına girip yediyüz kadar lağımlar atarak, çeşitli hücumlar yapıp limandan içeri gemileri sokmaz oldular. İnadçı kâfir ise inadında dayanıp, bir ay daha can ve baş ile gayret gösterip savaşa devam etti. Direnmelerinin yavaş yavaş zayıfladığı görülüyordu. Bizim askerde de inzibatı bozulmaya başladı. Çünkü «hemen kaleye yürüyelim, emir Allah'ın, başa yazılan gelir. Üç yıl metriste durup yüzbinlerce gazinin kırıldığını kim görmüştür. Hemen dalkılıç olup içine girip fethedelim. Bütün Allah'ın kulları şiddetli azaptan kurtulsunlar. Birkaç kere yürüyüşler yapıp kale içine girerek bu kadar bin baş ve esir alınınca ağalarımız ve çavuşlarımız, ağalarımız kılıç ile bizi vurup yürüyüş yapmağa bırakmadılar. Bütün gazilerimizi geri döndürdüler» diye hergün dedikodular yapılıyordu.

Bir gün yine üçbin sipah serdengeçtiler isyan edip «biz bu sözlere muhatap oluyoruz. Bize silâhlarımızı veriniz yine cenge duralım» diye bir toplantı yaptılar. Bunun üzerine sadrazam hemen yeniçeri ocağına haber gönderip, bütün yeniçeri gazileri silâhlanıp sipah serdengeçtilerinin birkaç ileri gelen eşkiyalarını tutuklatınca diğerleri kurtuluşu kaçmakta bulup, fesad başı Sipahlar Kethüdası Sarı Kethüda olduğu anlaşılınca Hanya'ya sürgün edildi ve peşinden adam gönderip katledildi. Ayrıca Tekeli Paşa Kethüdası nüzul emini Hasan Kethüda ve başka kimseler de bu arada katlolundular. Böylece asker içindeki dedikodu ve isyan bastırıldı. Tekrar hücumlara başlandı ki, anlatmak mümkün değildir. Daha önce attığımız top, tüfek, humbara, taş ve lağımlar üçer dörder kat daha artırıldı. Gece gündüz küffara aslâ göz açtırılmaz oldu.

1080 senesi başında İslâm ordusunun kale altına göç etmesini emreden aşağıdaki sadrazam emri çıkınca binlerce dükkân ve işyerleri kale altına göç ettiler. Bunu gören mel'un kâfir yedi gün yedi gece tekrar kudurdu ve İslâm askerine göz açtırmadı. Öyle toplar ve humbaralar attı ki tarifi mümkün değildir. Ama lağım atılmadığı için asker, sanatkâr ve esnaf bu ateşe aldırmadı. Evlerinin ve dükkânlarının önlerine siperler,

odalar, havuzlar, şadırvanlar, hamamlar mutfaklar ve çeşitli imâretler bina ederek bir ayda bir yeni şehir meydana getirdiler. İslâm askeri dağınık ve perişan bir halde iken bir araya toplandılar. Her an cenge devam edilmeye başlandı. Daha önce İslâm ordusu küffarın attığı lağım, humbara ve taş korkusundan kaleden bir saat uzaklıkta konaklamıştı. Bu sırada kâfir bütün hususlarda kuvveti zayıfladığından bütün gaziler bir araya toplandı.

Bu şekilde savaşlar devam ederken 1080 yılı Saferinin birinci gününde Yeniduvar kalesi dahi fetholundu. Oniki koldan sıçan yolları Yenikale duvarı şarapollarının önüne vardı ve orada duruldu. Yeni duvara karşısında deniz kıyısında dağ gibi bir tabyayı sadrazam Kethüdası Mahmud inşa etti. Üstüne oniki parça balyemez toplar kondu. Ama mazgal delikleri açılmadı. Sadrazamın bütün adamları, sekbanları tepeden tırnağa silâhlanıp bu tabya etrafında metrise girdiler. Buralarda sadrazam fermanı ile yedi vezirin, yetmiş mirimiranın, yüzyirmi mirlivanın mehterleri beş vakitte cenk havaları vurmaya başladılar. Daha önce hiçbir kolda mehter çalmazdı. Buna karşılık içerde kâfir her gün çeşit çeşit trompetler çalıp, şenlikler yapar ve gürültüsünden durulmazdı. Şimdi ise küffar eskisi kadar boru ve lotarya çalmaz ve şenlik yapmaz oldu. Bizim cenk havalarımız çalınmaya başlayınca İslâm askeri anladı ki bundan sonra küffara hücum ile yürüyüş yapmak kararı alınmıştır. Bu nedenle asker içinde bir sevinç hasıl oldu. Kuvvetleri bir kat daha arttı. Bugünlerde İslâm askeri içinde dellallar dolaşıp «Her kim ekmek, timar, zeamet ve sipahilik isterse din uğruna gelsin, yürüyüştür, malumunuz olsun.» deyince Allah'ın hikmeti gaziler bunun diğer yıllardaki gibi yürüyüş olmadığını anladılar ve büyük hazırlıklar yaptılar. Kimsede hizmetkâr, oğul, karındaş ve akraba kalmayıp, hepsi serdengeçti yazılmağa gittiler. Güllük tarafında bir haftada onikibin silâhlı yiğit yazıldı. Sadrazam kolunda da yirmibin bahâdır ve mücahid yiğitler yazıldı. Onlar da silâhlandırılıp, Cebecibaşı Yusuf Ağa ve Fazlı Kethüda ağaya ferman olunup, otuzikibini bulan bu serdengeçti yiğitlere kollarına göre padişah defterine uygun olarak mühimmat, levazımat, cebhâne, cevşen silâhları verildi.

Yürüyüş bugün yarın diye beklerlerken kale içinde bulunan küffar Osmanlı askerinin bu hareketinden şüphelenip, canları başlarına sıçrayıp hepsi bir araya toplanıp müşavere ederek derler ki «İşte Türk askeri aman ve zaman vermeyip, gece ve gündüz göz açtırmadan cenk ederek Kızıl tabyamızı alıp ordan bin adım içeri girip, yeni duvarımızı yıkacak. Oradan, içerde yediyüz adım diğer yeni duvar dibinde metrise girecekler. Böylece dağlar gibi şehrimiz içinde şehre havâle tabyası yapıp, mehterler çalarak yürüyüş edip çoluk çocuk hepimizi kırıp kaleyi ele geçirir. Buna ne çare ve tedbir alalım» diye kapudanları, generalleri ve di-

ğer ileri gelen yöneticileri müşavere ederlerken sadrazam kolunda Karakatır isimli büyük topumuz ateşlenerek bu mel'unların toplantı yaptıkları binanın damına top güllesi isabet ederek toplantıda bulunanların yetmişüç adedi İnegöl kurbağası gibi yamyassı ve pastırma gibi taşlar altında kısılıp kalır. Diğer birkaç yüzü de yaralanır. Kale içinde bir feryad yükselir. Derhal baş papazları bütün ruhbanları başına toplayarak «Bre meded kaleyi hemen Türk'e vire ile verelim, sonra da herbirimiz memleketimize gidelim. Hemen kale duvarları üzerine aman ey Osmanlı diyelim. Çünkü İsa ve Meryem anamız ne kadar zamandır bizden yüz çevirmiştir.» deyince, derhal bir kayığa birkaç yaşlı kefere bindirilir. Deniz kıyısında bulunan metrislerimize bir top menzili açıkta bir kâfir kayığının beyaz bayraklar salladığı görüldü. Kıyıya gelip Acısu başına yanaştılar. Ama bizim asker onlara değer vermediler ve hiç kimse yanlarına yaklaşmadılar. Göz açtırmadan savaşa devam ettiler. Hemen kayıktan birkaç kefere beyaz bayraklarıyla silâhsız olarak indiler ve deniz kıyısında bulunan bostancılara «Aman ile barışacağız varın bize bir haber getirin» derler. Buna karşılık bostancılar: «Biz barışmak istese idik geçen yıl barışırdık. Ama yarın veya öbür gün hücum edip, bu kaleyi kılıç ile kâfirlerini kıra kıra alırız» dediklerinde; yalvara yakara bu bostancılara nice malları verirler. Meğer bu bostancılar Yeniçeri Ağası Abdi Ağanın kethüdası Semiz Mehmed Ağa'nın bostancıları imiş. Onlar yeniçeri ağasına gelip, ağa da sadrazama varıp durumu bildirmiş. Sadrazam Çavuşbaşı, Subaşı ve Karakulak Ahmed Ağalara «varın görün şu kâfirler ne derler?» diye kâfirlere göndermiş. Bunlar dahi kâfirlerin sulh yapmak istedikleri haberini getirince «Bre şu kâfirleri vurun, kırın, kovun. İnşallah biz kaleyi bir gün hücumla alırız» diye emredince, kâfirlere bu haber iletilir. Kâfirler üzgün ve ümitsiz geri kalelerine döndüler.

Sabahleyin yine o kayık beyaz bayraklarıyla gelirken, ardı sıra bir kayık daha görünüp tâ Küçük kale altına varınca oranın muhafızı olan Veli Paşa yanında bir kayık kalıp diğeri yine evvelki yerde Acısu kenarına yanaştı. Kâfir tam üç gün bu şekilde ümitsiz ve üzgün gelip gitti. Dördüncü gün sabahleyin kalenin yıkılmayan Kızıl tabya yüzünde, sadrazam kolu tarafında büyük, beyaz bir bayrağın sallandığını gördük. Yeniçeri ocağına kale içinden on adet belli başlı ve kara şapkalı muhteşem kapudanlar çıktı. Sadrazama haber verildi. Onlar dahi tercümanbaşı Panayot isimli kefereyi bir nefer kapıcıbaşısı ile kaptan paşaya gittiler. Kaplan Paşa ve Halep valisi Ebulhayr İbrahim Paşa Güllük'ten sadrazam koluna gelip yeniçeri ağası Abdurrahman Paşa ile Kul Kethüdası Zulkadir Ağa sarayları ortasındaki meydanda kefereler için rengarenk bir çadır kurup oraya yerleştirdiler. Her gün ellişer tabak yemek ve içki taşıyarak aç köpekler gibi yedirdiler. Hatta açlıktan çıkmış kâfirler böyle lezzetli yemekleri yiyince birkaçı ishala yakalanıp, mide fesadına uğra-

yarak kaleye gittiler. Bu kefereler üç gün ziyafetten sonra Ebulhayr İbrahim Paşa, Kaplan Paşa, Abdurrahman Paşa, Kul Kethüdası Zulkadir Ağa, Zağarcıbaşı Ahmed Ağa, bütün sipahi ağaları ve her ocaktan birer ağa tayin olundu. Nice umur görmüş ihtiyarlar ve fetihlerde bulunmuş adamlar danışmalarda bulunsunlar diye tenbihler edildi.

Tayin edilen kişiler ve sulha çıkan kefereler Halep Valisi Ebulhayr İbrahim Paşa'ya teslim edilerek onun istekleri dışında hareket edilmemesi emredildi. İbrahim Paşa dahi kale karşısında Kuşaklı manastır yakınında top ateşinden uzak bir yerde altın ve gümüş işlemeli atlaslarla süslü müzakere çadırı kurdu. Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa, Defterdar İbrahim Paşa ve Kul Kethüdası Zulkadir Ağalar da renk renk çadırlar kurarak küffar ile müzakereye başlandı. Önce Ebulhayr İbrahim Paşa gümüş sahanlar, fafûriler ve mertabânilerin kullanıldığı büyük bir ziyafet vermiştir ki, şimdiye kadar değil Kandiya altında İstanbul'da bile böyle yemekler yenmemiştir. Yemekten sonra bütün kâfirlerin boğazına bir aman mendili bağlayıp «Emanımız emandır. Safa geldiniz, hoş geldiniz» denildi. Bu şekilde kendilerine eman verildi.

KANDİYA SULHU GÖRÜŞMELERİ VE İBRAHİM PAŞANIN KONUŞMASI

Önce Ebulhayr İbrahim Paşa «Şimdiden sonra sizden ikna edici cevap isteriz. Bu bir haftadan beri siz bu kayıklar ile Acısu kenarına gelip giderdiniz. Bu kale üzerine ne için beyaz eman bayrağı dikdiniz?» Onlar «Barışmağa geldik» deyince İbrahim Paşa «Nasıl barışmağa geldiniz. Bize bir parça doğru haber verin?» Onlar «Vallahi önceleri size bir elçimizi gönderip Tamaş dağından ötesi, Hanya tarafları sizin olsun, Tamaş dağından beri Kandiya tarafları bizim olsun demiştik. Geçen sene elçimizi kovdunuz. Hâlâ Hanya kaleniz içinde elçimiz mahpustur. Ama şimdi Kandiya'yı size verelim ama sizden ricamız odur ki; Sebenik, İslib, Zadro, Marina, Rinçse, Mandalina, Kamin ve Naman kalelerimizde sizin Bosna veziri tarafından birer gümrük eminleriniz oturur ve gümrük malı tahsil ederler. Sizin dahi bütün Bender iskelelerinizde meselâ Mısır İskenderiyesinde, Akka, Sayda, Beyrut, Şamtrablusu, İskenderun, Alanya, İzmir velhasıl bütün iskelelerinizde dostluk için bizim birer Balyoz, konsolos ve beyzâdelerimiz otururlar. Bizim dahi bu Kandiya kalesi içinde bir beyimiz otursun. Liman yakınında bir mahalde beyimizin adamları otursunlar. Bir ricamız da bizim Suda kalesi taşlık bir adadır. Ziraat yapılacak hiçbir yeri yoktur. Etrafı da verimsiz yerlerdir. Isperlonko ve Karamposa adalarımızda dahi öyle ziraat yapılacak yerler yoktur. Sizden ricamız bu zikrettiğimiz üç adamımıza Girid adasından onlara karşı yerlerde ellişer mil uzunlukta ve genişlikte topraklar verin. Ziraat etsinler.

Dostluğunuzdan kesilmesinler. İşte bir ricamız da budur.» deyip sustular.

İbrahim Paşa cevap olarak «Şimdi anlaşıldı ki siz yine kaleyi vermeyip oyalamaya çıkmışsınız. İnşallah biz kaleyi bilek kuvveti ile alırız. Sonra o Suda, Isperlonka, Krambosa adalarında sizin ne alâkanız kalır. Istendiye, Körfez, Zaklisa, Kefelonya, Kator, İbsilt, Sebenik ve Zadora kalelerini de Allah'ın emri ile fethettiğimizi yakın zamanda siz görürsünüz ve sizin başkentiniz olan Venedik şehrini dahi alıp İslâm vilâyetleri arasına katarız. Sizin bizim topraklardaki Suda kalemizde ve limanında alâkanız yoktur. Siz nezaketle Suda'ya ziraat için toprak isteyip rica ederiz dersiniz. Kalkın şuradan gidin. Yoksa inşallah sabahleyin sizin gözlerinize bir görünecek var.» diye bu kâfirleri kovunca hemen bütün kâfirler; aman sultanım deyip yerlere kapanarak sulh nasıl isterseniz öyle olsun, diye yalvarıp rica ettiler.

Defterdar Melek İbrahim Paşa, Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa ve Kul Kethüdası Zulkadir Ağa yüksekten alıp, mevcuda kanaat etmeyerek «Bu mel'un küffar ile böyle sulh yapmak imkansızdır. Tez çadırları bozsunlar ve her gün hücum etsinler» dediler. Laf olsun diye ve istemeyerek birkaç çadır bozulup gider gibi yapılınca, kâfirlerin akılları başlarından gitti. Bütün vezirlerin ayaklarına kapanarak çeşitli ricalarda bulundular. Çadırları tekrar kurdular ve müzakereye oturarak ricaya başladılar. «Medet sultanım. Kalede aslâ alakamız kalmasın, bütün cephâne ve hazinesi ile pâdişâha teslim edelim. Zikri geçen üç adamıza Girit adasından altışar mil toprak isteyelim. O üç adanın limanlarında bile alâkamız olmasın. Hatta Suda limanına sizin ve bizim gemilerimiz yanaşıp demirlesinler. Yine liman sizin olsun ve limanda avladığımız balıkların öşr-ü sultanisî bile sizin olsun ve Hanya kaleniz kullarının aklamları malı olsun. Ama lûtfedip Osmanlı padişahı zengin ve Haremeyn ve Irakeyn pədişahıdır. Bu mezkûr üç parça adacıklar bizim olsun. Onlardan başkası sizin olsun» dediler.

Bunun üzerine Abdurrahman Paşa «Bre mel'unlar şu Kıbrıs adasını elinizden Sultan İkinci Selim alınca etrafında bir eksik ada komadı. Bu Suda, Kromposi ve İsperlonka adalarını size bırakmak ihtimalimiz yoktur.» demesi üzerine Defterdar Melek İbrahim Paşanın «Bre inşallah biz Çoka adalarının ikisini de fethederiz» deyip kalkınca Ebulhayr İbrahim Kethüda Paşa «Öyle olsun. Suda, İsperlonka ve Kranposa adaları sizin olsun» deyince Yeniçeri Ağası Abdurrahman Ağa ile Kul Kethüdası Zulkadir Ağa «Ya bu ne biçim sulhtur ki bu üç parça ada kâfirde kalır. Suda adası Girit adasının yakınında iken kâfir elinde bırakılır. Bu Girit adası nasıl kâfir elinden alınmış olur. Şeklen alınmış gerçekte alınmamış olur.» derler.

Ebulhayr İbrahim Paşa: «Devletin sahibinin yetkisi bendedir. O üç ada kâfirde kalsın» deyince hemen bütün kâfirler sevinçlerinden şapkalarını havaya atıp gösteride bulundular. Bütün müzakere halkı dermansız kalıp kendilerinden geçtiler.

Bu sözden sonra kâfirler memnun kaldıklarından «Sizin dahi ne ricanız var ise kabul ve makbulümüz olsun» dediklerinde; Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa «Mısır yolu üzerinde bizim hacı gemileri bütün Akdeniz'de emniyet ve selâmette olsunlar» dedi. Bütün kâfirler: «Bizim boynumuza olsun. Onlar Mısır'a, Şam'a, Şam Trablus'una ve Mağrib Trablus'una varıp gelmeleri bizim uhdemizde olsun» dediler.

Bunun üzerine Melek İbrahim Paşa «Manya vilâyetinden, Ayamavra ve Kator kıyılarından ve Akdeniz'de bulunan adalarımızdan el çekip gümrük vermeğe inad ve muhalefet etmeyin» dedi. Kâfirler işittik ve kabul ettik, deyip, yirmi madde onların isteği ve ellialtı madde bizim olarak iki taraftan kabul edildi.

Fatiha okunarak 1080 senesi Rebiulahırının beşinci günü sulh yolu ile kalenin dört tarafına beyaz bayraklar dikildi. İslâm ordusu içinde şenlikler yapıldı. Ama mel'un kâfir bu ricamız ta biz kaleden çıkıncaya kadardır. Cengimiz yine cenktir, deyince bizim sergerdeler de aşağı kalmayıp öyle olsun dediler ve kâfire izin verdiler. Yine her gün büyük çarpışmalar oldu. Bir yanda kale tabyaları üzerinde beyaz teslim bayrakları ve bir yanda kâfirler ve müslümanlar içeriye ve dışarıya girip çıkmada, devam eden şiddetli çarpışmalarda şehidler verilmede. Herkes hayret içinde kalıp, bu nasıl sulh ve andlaşma diye Kethüda İbrahim Paşaya küfürler, Melek İbrahim Paşa, Abdurrahman Paşa ve Zulkadir Kethüdaya hayır dualar ederlerdi. Hatta sulh esnasında sadrâzamın çalıcı mehterbaşılığından çıkıp serdengeçti ağası olan Yusuf Ağa ve binlerce seçkin gaziler bu sulh sırasında şehid olup az kaldı büyük bir bozgun olacaktı. Yine böyle iken iki taraftan yüzlerce lağımlar atıldı ve binlerce insanın kanları akıtıldı. Bu sırada İbrahim Paşa yine her gün çadırlarda çeşitli toplantılar yapıp bazen İbrahim Paşa kâfirlerin tekliflerini, bazan da kâfirler İbrahim Paşanın tekliflerini kabul etmeyip bu çeşit görüşmelere asla kimsenin aklı ermezdi. Yüz sene yaşamış adamlar böyle sulh görmemişler ve hayretler içinde kalmışlardı. Sözün kısası bu hal üzere tam bir hafta iki taraf arasında çekişmeler devam ederken şiddetli çarpışmalar da sürüp gitti.

Bir gün yine kâfirle olan müzakereler sırasında kâfirler «Sizin İstanbul Galata'sı içinde bizim bir Erganon kilisemiz vardı. Yandığı için hâlâ harab durur. Onu öncekinden daha iyi bir şekilde imar edelim ve sizin zindanınızda bulunan bizim Venedikli hıristiyan esirlerimizi bize verin» ricasında bulundular.

Buna karşılık Abdurrahman Paşa «Bizim yirmiyedi yıldan beri sizde olan esirlerimizi de bize verin» deyince kâfirlerin nokta kadar mecalleri kalmayıp, «N'ola biz de size müslüman esirlerinin yirmi yıldan berisini verelim ama sizin bütün iskelelerinizde bizim balyozlarımız, konsolos ve koncolozlarımız evvelki gibi otursun. Bizim balyozumuz İslâm pâdişâhının divanında Fransa balyozunun üst yanında iskemlede otursun. İskelelerinizde, karada olan Halep, Kudüs, Şam ve bütün yollarınızda papazlarımız ve tüccarlarımız asla rencide edilmesinler. Sizin sizde bizim bizde Sultan Süleyman kanunu uygulansın.» dediklerinde, hemen benim sabrım tükendi ve «İmdi öyle ise Süleyman Han'ın Gülşeni kalesini yine bize teslim edin» dediğimde herkes «Aferin Evliya Çelebi öyle olsun» dediler.

İbrahim Kethüda Paşa «Hele o bir hâsılatsız ve faydasız bir kaleciktir» deyince tekrar Fatiha okunup, kâfirlerin bütün ricaları kabul edildi ve İbrahim Kethüda Paşa «Sizin her ricanız kabul edildi amâ bizim dahi sulhumuz şöyle olsun ki; Abdurrahman Paşa karındaşımızın demin buyurduğu gibi Akdeniz'de emniyet ve selâmet olsun. Sizin gemileriniz Akdeniz'in garp yakasında gezmesin. Sizin Zadora, Septenik, İspilet ve Koronaga isimli körfezinizin iskelelerinde bizim yeni eminlerimiz otursun. Sizin Zadıra kaleniz taraflarında, bizim Nadan kalesi ve Sadavirna, Nafrinçse, Ramunink, Seddülislâm, Poliçnik, Uburçavuş, Ferin, Sebin, Kemilin, Istorupça, Karka, Isfaradin, Kamin, Kamingrad, Velim, Rakbeniçe, Viş, Derlis, Virlika, Urumya, Laka, Bihke, Kurna, Kosdanice, Vahak, Cenbe, Roluka, Heluka, Akanuç ve Karaorman, Rabiciye, Karka ve Hersek sancaklarında olan yetmişaltı parça kalelerimizde velhasıl Bosna vilâyeti defterdarlığı defterinde yazılı yüzdoksandört parça kalelerimizin hududundaki Hırvatistan vilâyetinde asla alakanız olmasın. Biz onların hepsini imar ederiz. Hersek sancağında Nova, Kambor, Kalobak, Zişta, Niyova, Nakşik, Zatranak ve Doronyak kalelerimizden tâ sizin Kator kalenize varıncaya kadar ve sizin Zişta kaleniz bağlarına varınca alakanız olmasın.» dedi.

Bütün kâfirler başüstüne öyle olsun, dediler. Bunun üzerine yine Fatiha okunup iki taraftan üçyüz altmışaltı madde üzerinde tam altı hafta karşılıklı müzakereler oldu. Bütün maddeler sicillere geçirildi ve sadrazama takdim edildi. Sadrazam dahi bu maddeleri kabul ettikten sonra şöyle emretti «Tez sulh müzakeresine çıkan kâfirlerin hepsi göz hapsine alınıp rehin olarak tutulsunlar.»

Bizim rehinelerimiz dahi içeriye gitsinler emri çıkınca Yanyalı Arslan Paşa-zâde Mirimiran Pîr Paşa, sipah ocağından altı bölük ağaları, yeniçeri zümresinden ellidokuz Mehmed Ağa, velhasıl bütün ocaktan birer ağa kale içine rehin gittiler. Bu ağalar kaleye giderken ben fakire Güllük tarafındaki Yassı tabya üzerinde dalkılıç olup Kandiya kalesinin fethe-

dildiğini duyuran ilk ezanı okumak nasib oldu. Rehin ağalar ve paşalarla birlikte kale içine girerken iki tarafın da çarpışmalara son verdiğini, top, tüfek ve humbara seslerinin kesildiğini duyduk. Kale duvarlarına tekrar beyaz bayraklar dikildi. Bütün İslâm gazileri arasat meydanında İsrafil'in üfürdüğü sur üzerine insanların dirilmesi gibi üç yıldan sonra metrislerden çıktılar. Hepsi şükran secdesi yapıp hayat buldular. Ama Allah'ın hikmeti bir gün hava durgun olup bütün kâfir gemileri kale altına giremediler ama yine de bütün güçleriyle kırk parça kalyonları kale altına can havli ile yanaşıp sandal ve kayıkları ile elbiselerini taşımaya başladılar. Bu sırada çok kâfirler boğuldular. Sadrâzamdan bir ay mehil istediler. Sadrazam yirmibeş gün mehil verdi. Gaziler: «Devletli vezir ötedenberi pâdişâh kanunu gereği bunlara verilen mehil üç gündür. Fazlası pâdişâh kanununa aykırıdır. Bunlar yirmibeş günde kalede top, tüfek ve cephâne bırakmayıp hepsini gemilere taşırlar» diye feryad ettilerse de feryadları hiçbir şekilde dinlenmedi. Yirmibeş günde kalenin kıymetli eşyalarını, bütün pahalı âlet, silâh ve cephânelerini güle güle taşıdılar. Kale halkını da gemilerle karşı Istandiye adasına geçirdiler.

Bu taşıma sırasında kalyonlara topları yüklerken Konal isimli gemilerinin içine top uçtu ve karşıya geçmeye çalışan insan dolu üç gemi battı. Gemilerinin çoğu yıpranmış olduklarından bilahâre bu şekilde iki gemileri daha battı. Yirmibeş gün tamam olup yirmialtıncı gün on parça mükemmel donatılmış kadırga ile limana girip demirlediklerinde, İslâm askeri içinde kaledeki kâfirlere Papadan bayrağı ile on adet imdat gelmiş dedikodusu yapılınca kale içindeki rehin olan paşalara bunun aslı nedir diye adam gönderildi. Rehin paşalardan ve ağalardan bir haber alınamadı. Meğer bütün rehineleri karşı adaya götürmüşler.

Bunun aslı nedir derken ve kâfirler şimdi kadırgalarımıza general ve beyzâdelerimizi alıp gideriz derken o sırada Kızıl tabya üzerine bir küçük kırmızı kızılelma papazı bayrağı dikildi. Kale içinden feryadla birlikte bir yaylım top ve tüfek sesi işitildi. Kale duvarlarında hiçbir kâfir görünmez oldu. Meğer o gece bizim kale içindeki esirlerimizle rehin olarak bulunan paşa ve ağalarımızı karşı adaya geçirmişler. Bu durum ve bu papa bayrağının sırrını İslâm askeri öğrenince bütün ocak ağaları ve ocak çavuşları «Bre gaziler sulh bozuldu. Herkes metrislerine girsinler.» deyince bütün mücahidler «Yarabbi bu ne büyük belâdır.» diye herkes kabir azabından kurtulmuşken geri yine metrislerine girip hazır beklediler. Ama görünürde bir kâfir yok. Derhal sadrâzam rehin olan kâfirlere «Bu ne haldir, bu ne çeşit kırmızı papa bayrağıdır» diye sorunca onlar da «Birşey yoktur. Eğer sulha aykırı bir şeyimiz varsa bizi parça parça edin. Ancak kaleden bugün çıkıp size teslim ettiğimiz yerde bizim San Marko'muz sancağı ile kaleyi teslim etmeğe namus sözü verdik. Bize kızılelma papası bu kadar zamandır yardım etmedi. Şimdi biz size ka-

leyi teslim edeceğimiz yerde bu on parça kadırga ile papa bayrağını göndermiş. Papaya rağmen biz de onun bayrağını size karşı dikip top şenlikleri yaparak onun bayrağı ile size kaleyi verelim diye bayrak diktik. Sizin kale içindeki rehin paşa ve ağalarınızı karşı adaya gönderişimizin sebebi de bizim bütün mal ve erzaklarımız şimdi karşı adada dağlar gibi yığılmıştır. Bu gelen on parça yardımcı papa kadırgaları size yardıma gelen Cezayir, Tunus ve Trablus'lu yüz parça kalyonlara rast gelip kaça kaça Istandiya adasına yanaşamayıp bu Kandiya limanına dar düşmüşler. Biz dahi Cezayirliden korkup karşıdaki malımızı Cezayirli alırmasın diye rehin paşa ve ağaları yasakçı gibi alelacele karşı adaya gönderdik. Yoksa kaleyi Allah size mübârek eyleye. Bu tüfek şenliği nedir derseniz cümlemiz mezarlarımıza varıp, vedalaştığımızın işaretidir.» diye İsa ve Meryem'e yeminler ettiler. Doğrusu öyle imiş.

Haberin doğruluğu anlaşılınca bütün gaziler o gece metrislerde kalıp ertesi gün, 1 cemaziyelevvel 1080 tarihinde cuma günü kuşluk vaktinde hepsi altıbin altıyüz altmış altı adedi bulan kale, cephâne, hazine ve mühimmat anbarlarının anahtarlarını pâdişâhın vekili olan Kandiye fatihi Fazıl Ahmed Paşa'ya teslim ettiler. General, kapudan ve âyânleri ile vedalaşıp gidecekleri zaman karşı adaya gönderdikleri rehinlerimiz olan paşa ve ağaların yerlerine kırk adet kapudanları kalede rehin alıkonuldu.

Bütün kâfirler yenik, yorgun, gönülleri yaralı oldukları halde köse sakallarını yolarak, bazıları parmaklarını gözlerine sokarak, nicesi de «bu günü görmeyeydim» diye gözlerini çıkararak, feryad ve gözyaşları içinde ağlayarak kalenin kuzey karşısında oniki mil uzaklıktaki Istandiya adasına gittiler. O sırada sadrâzam fermanı ile yeniçeri, cebeci, topçu ve sipahi ocakları kale içine girip bütün sokak başlarını zabtederek anahtarları teslim olunan kapıları ve cephâneleri, mağaradan anbarların mühimmat ve levâzımlarını kol kol topladılar. Eğer bu gördüklerimizin hepsini tek tek yazsak ayrı bir cilt teşkil eder. Bu kadarı ile yetinildi. Zira bütün olayları yazmak beşer kudretinin dışındadır.

1077 senesi Zilhicce ayının ikinci günü Kandiya kalesi altında metrise girilişinden bu güne kadar tam otuzbir ay oldu. Gece ve gündüz, yaz ve kışta savaşlar yapıldı. Sonunda 1080 senesi Rebiulahir ayının beşinci günü kâfir kaleyi vire ile verdi. İçerde yirmibeş gün kalarak yine aynı sene Cemaziyelevvel ayının birinci cuma günü kaleyi teslim ederek denizin dibine çekilip gitti.

Allah'ın hikmeti: Kalenin fethinden önce Ali Dede ile buluştuğumuzda ben suâl edip «Sultanım inşallah kale ne zaman fetholur» dediğimde «Otuziki dişim çıkardığım otuziki aya delildir. Fetihten sonra benim cenazemde bulunup beni yıkayıp Yeşilkol sultanın yanına defneyle» diye buyurduklarının otuzikinci ayında fetholunup fetihten sonra ruhunu tes-

lım etti. Bütün gaziler cenazesinde hazır bulundular. Ben mağarası içinde mübârek cesedini yıkarken öd, amber, za'firan, benefşe kokularından dimağım uyuştu. Bütün mücâhidler tevhid ve tezkîr ile meşgul iken ve ben merhum Ali Dede'nin mübarek cesedini yıkarken mübarek göğsü üzerinde kırmızı yazı ile «Magsûl, merhûm ve ma'fûr» sözleri göründü. Bütün gaziler bu yazıyı görüp «Subhânallah» diyerek hayrette kaldılar. Hakîr daha alelacele yıkayıp kefenledim. Yetmiş yerden zemzemle yıkanmış kefenler geldi. Hepsine Ali Dede'nin vücudunu sarıp sarmalayarak bir tabut içine koydum. Yüzbin gazi namazında hazır bulundu.

Namaz kılındıktan sonra bir âşık Ali Dede'nin mağarası içinde yıkandığı sudan kana kana içti ve o da Ali Dede gibi dilsiz olarak mağaraya girip orada kaldı. Ali Dede'nin tabutunu binlerce gazi parmakları üzerinde taşıyıp Karaşehidlik denilen, daha önce Yeşilkol Sultan ile bizim şehid olan Hindi Baba Mansur'u defnettiğimiz yerde toprağa verdik. Mübarek kabri üzerine binlerce fukara Yasin'i Şerîf ve yüzlerce fukarası kabri yanında kırk gün kırk gece kalarak hatimler okudular. Yeşilkol Sultan, Söylemez Ali Dede ve hakirin arkadaşı Hindi Baba Mansur Dede'nin mezarları hâlâ herkesin ziyaret ettiği yerlerdir. Allah'a hamdolsun böyle aziz sultanların hizmetlerinde ve Kandiya gazası gibi bir büyük gazada hazır bulundum. Önce vire günü Güllük tarafında Çit kapısı denilen kapı üzerinde fetih ezanı okumak nasip oldu. Cenab-ı Hak daha nice gazalarda ezanlar ve gülbank-ı Muhammedîler çekmeyi hakîre nasib ede. Allah hakkı için bu fetihte ezan okuduğumu rüyamda görmüştüm. Şöyle ki, Kandiya fetholmuş, ben elimde kılıcımla ezan okumuş idim. Allah'a hamdolsun yirmibeş yıl sonra salih rüyam tahakkuk etti ve Kandiya duvarı üzerinde ilk ezanı okumak bu hakîre nasib oldu.

Sonra bütün İslâm gazileri kaleye girdiler. Bir haftada hünkâr câmii olan büyük kiliseyi padişah adına câmiye çevirdiler. Bu câmide cuma ezanını yine bu hakîr okudum. Bütün müezzinlere baş olarak bütün şehidleri, üzerimize hakkı geçen efendilerimizi, hacıları, İslâm gazilerini, din-i İslâm'ın padişahını, büyük serdar Köprülü Mehmed Paşa-zâde Fazıl Ahmed Paşayı ve diğer hazır bulunan gaziler topluluğu ile mücahidleri hayır dua ile andım. Büyük küçük yetmiş-seksen bin kişiden meydana gelen gaziler amin dediler. Yaptığım feyizli dua harmanına cemaatın hepsinin gözyaşları içinde amin deyip feryad ettiğine Allah şahiddir.

Allah'a hamdolsun yirmi yıldan beri Osmanlı idaresine hasret olan Kandiye'nin fethinde sağ olarak bulunup ilk cuma namazında hayır dua harmanında bulunduk diye bütün gaziler dua ve hamd edip yüzlerini yere sürerek sevinç ve mutluluk gösterisinde bulundular. Duaları Allah'ın katında makbûl ola. Amin.

Bir hafta içinde bu hünkâr câmiinin mihrab, minber ve müezzinler mahfeli tamamlandı. İçinde ve çevresindeki kâfir mezarları temizlendi.

Bütün kiliseler de müşriklerin kirlerinden temizlenince Donanma-i Hümayûn ile Hanya'dan seksen parça kadırga ve altın alemli, altın fenerli Baştarde-i hümayûn eşliğinde Kapudan Kaplan Paşa vekili Hanya Veziri Ankebut Ahmed Paşa Kandiye'ye geldi. Limanda donanmanın demirleyeceği yerde Kandiye kalesinden ve liman kulesinden donanmaya safa geldin diye bir fitilden binaltmış pâre top atılarak şenlikler yapıldı ki yer gök tirtir titredi. Donanmadan da gazalar kuvvetli olsun diye bir yaylım tüfenk ve top atışı yapıldı. Semayı gök gürültüsü ve siyah bir barud dumanı kapladı. Top ateşinden Akdeniz tutuşdu ve sanki Nemrud ateşi içinde kaldı.

Öyle bir şenlik yapıldı ki dil ile anlatmak, kalem ile yazmak mümkün değil. Karşı İstandiye adasında cehennem uykusuna yatan kâfirler bu şenlikleri seyredib cehennem azabı çektiler. Beri yanda sadrazam tarafından bütün İslâm askerine ferman çıkarıldı ve hepsinin silâhlı oldukları halde ilk cumada kale içinde toplanmaları emredildi. İslâm ordusundaki sadrazam otağından Kandiye kalesine gelinceye kadar bir saatlik mesafe yer götürmez ve deniz gibi askerle doldu. Yol üzerinde iki taraflı kurbanlar kesildi. Sağda ve solda selâma duran mücahid gazilere sadakalar ihsan olundu. Veziroğlu vezir Fazıl Ahmed Paşa güler yüzle iki tarafına selâm vererek geçip Hünkâr câmii kapısında rüzgâr süratli atından inince sağ ve solda selâma duran gazilere yirmi kise ihsanda bulundu.

Sonra Cuma namazı edâ edildi. Ben yine baş müezzinlik yaptım. İlk Cuma hutbesini Şam müftisi okudu. Ben yine bir dua ettim ki diller ile anlatılamaz. Cuma namazından sonra Sadrazam, kale içindeki limana bakan büyük sarayı altın kaplamlarla nurlandırıp burada yerleşti. Tenbih olunduğu şekilde Kandiye kalesinin kapı ve duvarları üzerinde yüzbin aded tüfenkli asker hazır edildi. İlk olarak limanda başdarde-i hümâyûn (Kumandanlık gemisi) denize demir attı. Bütün kadırgalar filandre, sancak, bayrak ve alemlerle donatıldı. Direklerde canbazlar oyunlar yaptılar. Bütün kadırgaların fırsaları kırmızı fesler ve beyaz gömlekler ile, diğer denizci gâziler de çeşitli elbiseler ile giyinmişlerdi. Önce kadırgalardan bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top atışları yapıldı. Sonra Gülbank-ı Muhammedî çekilmeğe hazır olunmuşken Allah'ın büyüklüğü Kandiye kalesinin kapı ve duvarları üzerinde silâhlı olarak hazır bulunan yüzbin İslâm askeri hep bir uğurdan üç nöbet Gülbank-ı Muhammedî çekti. Allah, Allah sesleri göğe yükselmişken bütün gâziler küçücük kul tüfenkleri ve büyük kul tüfenkleriyle üç kere yüzbin ateş edip, tüfenklerin sesleri daha dinmemişken bütün tabyaların ve siperlerin üzerlerinde bulunan binyüz aded toplara bir fitilden ateş edilince yer ve gök tirtir titredi. Bunun ardından bütün gâziler tekbirler getirdi ki cihan ve semâ çan çan oldu. Bütün topların gülleleri deniz üzerinde martı kuşu gibi se-

kip uçarak, karpuz gibi yuvarlanarak, keklik gibi denizde ve karada sekerek kâfirlerin karşı adada yatan gemilerine yakın gavas gibi dalarlardı. Bu şekilde yedi kere birbiri ardısıra gerek denizde ve gerek karada top ve tüfenk şenlikleri oldu ki Hüdâ hakkı için top ve tüfenk sesinden ve dumanından sanki gökde bulutlar parça parça olup yere düşmekteydiler.

Bu şenliklere son verilip akşama tekrar hazır olunup şenlikler yapılması için alay alay çavuşlar dolaşıp: «Hak te'âlâ pâdişâhımıza ömürler versin. Sadrazam, öyle sadrazam olmuştur ki yedi gün, yedi gece gerek denizde ve gerek karada herkes var kuvvetlerini bazuya getirip çadır ve otağları, evleri, dükkânları, dam ve bâmları bayrak, kandil ve diğer renkli bütün süsler ile şehri donatıp, herkes çalıp, söyleyip, oynayıp, yeyip, içip, eğlenip şenlikler yapsınlar. Bildim ve bilmedim, işittim ve işitmedim demiyeler.» diye tekrar tekrar tembihlerde bulundular. Allah'ın büyüklüğü, herkes Kandiye'nin lağım, metris, humbara, taş ve belâlarından kurtulmaları nedeniyle Allah'a şükür için çarşı, pazar, dükkân ve kapı, duvar ve damlarını öyle süslemişlerdi ki Kandiye sanki İrem bağı olmuştu.

O gece Kandiye'nin bütün kapı ve duvarları üzerlerinde bütün İslâm askerleri yüzbinlerce meşale, fânus ve cephânelikte ne kadar neft, katran, zift, yağ, yağ mumları, bal mumları, yüzbinlerce kandil varsa kale duvarları üzerinde yakıp öyle aydınlatmışlardı ki kale sanki nurdan bir parça olmuştu. Akşamdan sabaha kadar top ve tüfenk atışları kırkar kere yapılırken Sadrazam, defterdar Ahmet Paşa, Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa, Şam defterdarı vezir İbrahim Paşa, Kethüdâ İbrahim Paşa, Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa ile diğer vezir, mirmirân, ağa ve kullarının da nice kere yüzbin fişenk ve bedaluçka adlı tüfenk atışlarıyla ortalık gündüze dönmüştü.

Tâ sabaha kadar havada humbara ve fişekler uçup bir çeşit ateş alanı oldu ki havada uçan kuşların kanatları yanıp, kanatsız yere düşüp, binlerce kuş yerde kanatsız olarak gezerlerdi. Bütün hânedânların dam ve bamları nice yüzbin mum, fanus, kandil ve çırağlar ile aydınlatılmış gecenin karanlığı gün ışığına dönmüştü sanki. Sabahleyin kalenin bütün tabyaları filama, bayrak ve sancaklarla donatılmıştı. Yüz aded koldan bütün vezirlerin, mirmiranların, mirlivaların taraf taraf mehterleri çalınmaya başladı. Beş vakit namaz eda olunduktan sonra dualar edilip üçer nöbet tekbirler getirildi. Sonra bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top atışları yapıldı.

Yedi gün, yedi gece yukarıda anlatılan tertib üzere şenlikler yapıldı. Gecemiz kadar gündüzümüz de bir kurban bayramı ve Harzemşâhî Nevruz günü idi. Ama karşı tarafta olan kâfirlerin günleri ise cehennemde azab çekilen gün olmuştu. Bizim ettiğimiz sevinç şenliklerinden onlar

ağlayıp, feryad edip köse sakallarını yolup, şaşkına dönmüş, akılları başlarından gitmiş yahudiye dönmüşlerdi. Halen bu şenlikler arasında Hanya'da bu kadar zaman hapis olan Venedik elçisi donanma gemileri ile gelip, bu şenlikleri gördüklerinde onlar da sakallarını yolup: «Eyvâh, gitti, Kandiye elimizden gitti!» diyerek acı çekerlerdi. Hatta bu elçilerin konakları Kumkapı limanının iç yüzünde, yüksek bir sarayda olup yakınlarında da birkaç oda topçuları bulunmaktaydı. Bunlar öyle top ve tüfenk şenlikleri ederlerdi ki sanki Mısır'da Nil kesimi ve Seyyid Ahmet Libedevî şenlikleri olurdu. Ve dahi denizde yanan Fransa'nın Patrona kalyonunun bütün toplarını denizden çıkarıp elçi kâfirinin konakları önüne tertib üzere dizip, gece ve gündüz sevinç atışları yaparlardı. Ama hakikaten acaip ve garip ibret verici büyük toplar idi. Hepsi altın gibi sarı olup öyle sihirli koruyucular idi ki Avrupa ülkesinde öyle sanat eseri toplar dökülmemiştir.

Sonra yedi gün, yedi gece donanma şenlikleri sona erince Sadrazam ferman edip Girit adası etrafında her ne kadar iskeleler var ise hepsi ele geçirilmesini, bir kimsenin Devlet kapısına Kandiye'nin fetih müjdesi için gitmesini, tâ ki kalenin içinde bulunan cephâne, mühimmat, malzeme, erzak ve hazinelerin tam olarak sayılması ve kayıtlarının yapılmasına kadar bir geminin gitmemesini emretti. İskeleler ele geçirilinceye kadar bir kayığın bile Girit'ten ayrılması mümkün olamadı. Sonra her kulun divan kâtiplerine emredilip Alemlerin Pâdişahı hazretlerine fetihnâmeler ve müjdenâmeler ile binlerce olayın anlatılması istendi. Ben de imkânlar elverdiği şekilde ve bildiğimiz kadar bir fetihnâme şeklinde karalama yazmağa başladım. İnşaallah yeri gelince yazarız.

KANDİYE KALESİNİN CEPHÂNE HAZİNELERİ

Önce bütün Pâdişah Divanı kâtipleri bir araya geldiler. Bütün ocak ağaları, şeyhülislâm, ordu mollası, defterdar paşa, cebecibaşı, topçubaşı ve diğer kumandanlar ile bilhassa defterdar Melek Ahmed Paşa, «Bismillah» ile kale cephâneliğinin kapılarını açtı. Bu açılışta kâfirlerin cephâne eminleri ve yetkilileri de bulunuyordu. Generalin barış esnasında verdiği defter üzerine cephânelikte bulunan ne varsa sicile kayıt etmek için ordu mollası vekilleri sicillerini ellerine aldılar. Yedi koldan sicillere kayıt etmeğe başladılar. Önce dış büyük cephânelikten başlandı. İçinde dört kere yüzbin aded yeni, parlak, cilalı tüfenkler vardı. İkiyüzbin aded kılıç, yüzbin aded dalyâni şiş, beşbin kantar siyah barut, üçbin çuval küherçile, yedibin kantar kükürt, onüç kantar külçe kurşun, bin fıçı dolusu dökülmüş kurşun, bin fıçı eşek sidiği ile zağlanmış telli kurşun, üç kere yüzbin aded demir kürek, iki kere yüzbin aded demir çapa, ikiyüzbin aded kazma, otuzyedibin aded balta, yüzbin aded külenk, ikiyüzbin mız-

rak ki hepsi yeni dünya ağacından yapılmıştı, ikiyüzkırkyedibin aded harbe, yetmişbin aded kanca, doksanbirbin aded demir harbi şiş, ancak elli tane de ok ve yay çıktı. Zira bütün kâfir ülkelerinde bu Allah'ın Resûlünün sünneti olan ok ve yay yoktur. Sadece Kalmuk kâfirleri ve İsveç tatarlarında vardır. Ama bizim İslâm askerlerinin dışarıdan kale içine attıkları üç yılda mı, yoksa yirmiyedi yılda mı veya Deli Hüseyin Paşa zamanından beri mi bütün okları iki duvar arasına dağlar gibi yığmışlar, ki hesabını ancak Hüdâ bilir.

Bu oklar yine bizim İslâm askerlerine nasib oldu. Yine bunların dışında yediyüzbin kantar kara demir, yüzellibin kantar bizim Samakov vilâyetinin demir çubukları, yedi mahzen içinde Mısır keteni fitili, on mahzen kömür, bir mahzen bakır, bir mahzen kırık toplar, bir mahzen çeşitli keserler, yetmiş mahzen keten ve yapağlar, cephâneliğin yukarı tabakasında yetmişbin aded demir zırhlar, bin aded ayrı çeşit zırh, kırkikibin aded togulka talutiler, yüz fıçı zırhlı kurşun, bin aded davul, trampet ve borular, yedibin aded pranga zinciri, ikibin aded boğaz zinciri, kırkbin aded bilekcikler, yüzbinlerce burgular, kırkbin aded testere, üçbin aded keser. Elhâsıl uzatmıyalım, eğer cephânelikte bulunan şeyleri ayrı ayrı ve genişçe yazmış olsak büyük bir defter olur. Ama bu yeryüzünde bütün maddelerden her ne var ise burada bulunmaktadır. Hatta kadınların boncukları ve eşek tersi bile vardır. Zira bazı zaman yer altından bizim lağımcılar ile kâfirlerin lağımcıları karşılaştıklarında cenk ederlerken kâfirlerin kadınların .....ları ile eşek sidiği ve terslerini ateşe verip birkaç kere bu maddelerin kokusundan bizimkileri kırmışlardır. Binlercesi dumandan boğulmuşlardır.

Tersâne cephâneliği mühimmâtı defteri: Burası da yedi günde yazıldı. O kadar gemi mühimmâtı var ki hesabını Hüdâ bilir. Bunlardan, dörtyüzbin aded çam tahtası, beşyüzbin meşe tahtası, yüzbin aded şarampo direkleri, yüzseksenbin küçük ve büyük kadırga direkleri ve serenleri, altıyüzbin aded kadırga ve mavnaların kürekleri, yedi mahzen ağızlarına kadar dolu yelken bezleri, üç mahzen mum yağı, iki mahzen sığır gönleri, bir mahzen koyun derisi, yirmibin aded tahta kurşun, büyük bir mahzende çeşitli cıvadre, praçulye ve kamne eğrileri ki bunları kantara vurmak mümkün olmadı, bir mahzende sekizbin kantar zift, bir tulum iricine, yediyüz fıçı katran, yetmişyedi tulum neft yağı, kırk mahzen gemi palamarları ve komanaları ile can kurtaran halatları, ısbar çeneleri, ıstanka ipleri, palamar telleri ve bunların dışında daha nice malzemeler.

Tophâne mühimmâtı ve malzemeleri: Önce Hünkâr Câmii yanındaki Kisrâ tâkından iz verir gemilerin altlarında ve yer altlarındaki tophâne mühimmâtından demir çemberli yedibin aded top tekerlekleri, üçbin aded demir dingiller, yirmibin aded ağaç dingiller, dokuzbin aded kara ağaç top tahtası, üçbin aded küçük ve büyük top dingili maymuncuğu, bir kö-

şede ikiyüzbin ve ayrıca altmışbin aded top sırıkları, küçük ve büyük üçyüzbin beşyüz aded demir gülleler, altıbin aded taş gülleler, yetmişbin aded domuz ayağı ki hepsi demirdendir, yüzbin aded demirden top makasları, kırkbin aded bulama gülleler, kırkbin aded prangalı gülleler, yüzellibin aded zincirli gülleler, yüzbin aded neftli gülleler, kırkbin aded neft ve katranlı tulumbalar, yetmişbin aded zincirli meşaleler, bir mahzen yel mumları, yassa tabya altındaki ağzına kadar dolu neftli ve katranlı eski yorganlar, paçavralar, bezler, bir mahzen dolusu ki sayısını Allah bilir, yürüyüş gönleri, İslâm askerlerinin ayakları altına dökmek için dörder çataldemirden eşek sidiği ile zağlanmış ve öldürücü zehir ile yağlanmış demir paçarzeleri vardı. Kaleden aşağı İslâm askerlerinin üzerlerine yuvarlamak için harbalı gemi direkleri ve yüzbinlerce aded şeytanca yapılmış malzemeleri vardı. Ama humbarası az kalmıştı. Hepsi üçbin aded kazan humbarası çıktı. Onbin adet saraçdan el humbarası, onbin aded tunç el humbarası vardı ayrıca. Bunlara benzer diğer tophâne mühimmatının da sayısı belli değildi. Bize teslim edilen altıbinaltıyüzaltmışaltı aded anahtarın mahzenleri içinde olup da kayda geçilen cephâne ve mühimmatı ayrı ayrı gördüm desem yalandır.

Ancak bu yazılanları görüp, sicil defterlerinden ve bir kısmını da mevkufât defterlerinden ayrıca cebecibaşı kayıtlarından çıkarıp temize yazdım. Eğer diğer mahzenler içindeki bütün bulunanları cihan kitapları bir yere gelip ve nice tarihçiler bir yerde toplanıp ayrı ayrı sayarak yazalım deseler denizde damla ve güneşde zerre ve mum kadar yazmaları mümkün değildir. Bunların hepsi Hüdâ'nın Osmanoğullarına bir ihsanıdır.

Kaledeki topların sayısı: Önce topçubaşı defterinden aldığım kayıtlara göre kâfirlerden bize küçük ve büyük olarak ikiyüz aded nakışlı hurda şâhi top ile kırık topların hepsinin sayısı dörtyüzseksen adeddir. Bizim balyemez toplarımız bu kâfirlerin toplarının ağzını, burunlarını, bellerini, kollarını ve kuyruklarını öyle kırmış ki bir tarafı sağlam top kalmamıştı. Bunlardan başka sağ ve tam olarak kalan küçük ve büyük üçyüzellibeş adedden yüzbeş adedi balyemez top idi. Seksenbeş adedi havan ve onyedi adedi de şayka topu olup ikibin aded de maymuncuklu saçma topları kalmıştı. Diğerlerini kâfirler gemileri ile götürmüşlerdi. Kale dışında bulunan oniki aded tabyanın küçük, büyük ikiyüz aded topu kalmıştı. Bunlar da kale duvarları üzerine kondu.

Bunlardan başka bizim Kandiye'yi fethederken kullandığımız Kandiye fatihi toplarımızdan havan, şayka ve şâhi topları deniz kenarındaki duvar üzerine ve su kulesinin denizle beraber olan mazgal deliklerine, tabyalar üzerlerindeki mazgal deliklerine ve diğer duvarların üzerlerine yerleştirildi. Toplarla birlikte bütün malzeme ve mühimmat ile bezenen Kandiye kalesi sanki yedi başlı ejderha misali sağlam, dayanıklı,

aşılmaz, metin bir kale olmuştu. Değil Akdeniz'de belki karada ve yedi aded denizde böyle bir kale olmamıştır. Kale hendeğinin dışında bulunan Gülek tabyası, Kum tabyası, Yüksek tabya, Ak tabya, Kuşaklı tabya, Bıyıklı tabyası, Karanlık tabya, Pangrad tabyası, Kanlı tabya, Taşlı tabya, Atlı tabya, Cufud tabyası, Kızıl tabya ve hendek dışında bulunan oniki aded Fıçılı tabya, Yarımca tabya, Hindi tabyası ile diğer küçük tabyaların onikisinin de altlarında ve bizim İslâm askerlerinin metrisleri altlarında tamamen lağımlar yapılmış olup hiçbirine bir şey olmadan oldukları gibi durmaktadırlar. Bütün bu lağımları kâfir elçisi gösterdi. Lağımlarda bulunan bütün baruta da el koyduk. Ama ne kantara gelir ve ne de para değeri hesaplanır. Askerlerimiz bu barutları tam bir hafta taşıyıp, anbarlara koydular. Her şeyi ile tamam ve hazır olan 3219 aded lağımın 30 adedi bizim İslâm askerlerinin altlarında barutları bağlanmış olarak hazır imiş ki yürüyüş esnasında ateş edilseydi bütün İslâm gâzileri helâk olurdu. Allah'a şükür bu nasib olmayıp kale teslim olundu.

Bu Kandiye kalesinin barut hazinesi bir yerde yoktur. İleri görüşlü ve tedbirli kâfirler belki yıldırım isabet eder düşüncesiyle barut hazinelerini onyedi yerde ayrı ayrı yapmış. Kale büyük olduğundan bir yerden bir yere barut taşımak güç olduğundan böyle ayrı yerlerde barut hazinesi inşa etmişler. Önce Ak tabya altındaki kırk aded lağım yollarında bulunan yediyüz çatal lağımın barutları kayda geçilip alındı. Bunu gören kâfirler: «Ah ne bileyim! Osmanlıya Ak tabya lağımlarını atıp seyrettiremedim. Ak tabya sarılmayıp Türk'e ateş açıp hünerimi gösteremedim. Ah!» diyerek eseflenirlerdi. Hüdâ'ya hamdolsun, İslâm gâzilerini Ak tabya şerrinden koruyup emin eyledi. Bütün lağımlarıyle tabyaları bikir kıldı. Cephâneliklerin ve diğer hususların yazılıp defterler düzenlendi. Bütün kullar tarafından yazılan hüsn-ü hat yazılı eserleri olan fetihnâmeleri divan erbabı ve hüner sahipleri Sadrazama verdiler. Sadrazam tam bir hafta herkesin yazdığı fetihnâmeleri tetkik etti. Hepsinden üstünü olarak (Kitabçı Ahmet Çelebi) nin fetihnâmesini beğendi. Evliya Çelebi Fetihnâmesi dahi güzel olmuş, yerinde âyet-i şerifeler ile esere güç katmış ama bizimki inşâllah te'âlâ Pâdişahımızın murad ve istekleri üzere olmuştur deyip bizzat Sadrazam kendi yazdığı el yazısıyla olan fetihnâmeyi Reisülküttâb efendiye verdi. Ayrıca bütün divan erbabı yazıcılarına Sadrazamın fetihnâmesi verilerek Osmanlı ülkesinin her yanına fetihnameler yazılıp gönderildi.

Sadrazamın el yazısıyla yazılan fetihnâmeyi Çavuşbaşı Köse İbrahim Ağa, kale ve hazine anahtarlarıyla ve telhis ile Padişaha götürmek için hazır oldu. Altıyüzaltmışaltı aded anahtarı teslim aldığında kale ve hazine anahtarları altın yaldız ile kaplanıp, ipek, altın işli kalın keselere kondu. Diğer sadrazam ağaları da kul kul birer Osmanlı eyâletine gitmek üzere hazır oldular. Kapıcılar Kethüdâsı Siyavuş Ağa İstanbul'da

Vâlide Sultan'a, sadrazam vâlidesine gitmek üzere hazır oldu. Bütün ağalar Mekke, Medine, Bağdad, Basra, Lahsa, Mısır, Haleb, Şam, Trablus, Kudüs, Şehrizor, Musul, Mardin, Diyarbekir, Van, Ahıska, Kars, Erzurum, Maraş, Sivas, Karaman, Anadolu, Kıbrıs, Trabzon, Kefe, Tatarhan, Eflâk, Boğdan, Rumeli, Tamışvar, Ekre, Budin, Kanije, Bosna, Mora ve diğer Osmanlı eyâlet ve vilâyetlerinin fetihnâmelerini götürmek üzere hazır olup Sadrazam fetihnâmeleri kendilerine ihsan etti. Bütün müjdeciler kalenin fethinden kırkyedi gün sonra hep birlikte kadırgalara binip yollarına koyuldular. Allah mübârek eyleye.

KANDİYE KALESİNİN TAMİR, TEMİZLİK VE BAKIMI HAKKINDA

Bütün Osmanlı ülkesinde ne kadar bin mimar, mühendis, marangoz, usta, işçi, zencire bağlı esir ve prangalı esirler Kandiye kalesinin üç yıldanberi top gülleleri ve diğer çarpmalardan yıkılmış, harab olmuş yerlerinin tamiri için bütün eyâletlerin mirmiranları ve mirlivaları askerleriyle beraber görevlendirildiler. Kalenin Külek tarafına Ebulhayr Kethüda İbrahim Paşa ve Kaplan Paşa memur edildiler. Bu kaleyi nice top ile nasıl harab etti iseniz yine öyle imar edin diye kendilerine emrolundu. Onlar da deniz gibi İslâm askeri ile karınca gibi üşüşüp işe koyuldular. Allah'ın emri ile yüzlerce yerde horasan ve kireç madenleri bulundu. Gece ve gündüz Koca İbrahim Paşa, Külek tarafında İskender seddi gibi bir tabya yapmaya başladı. Sadrazam tarafından Anadolu veziri paşa ile Rumeli Eyâleti veziri Siyavuş Paşa'nın kardeşi Abaza Sarı Hüseyin Paşa, aydın düşünceli vezirin yıkmış olduğu Kızıl tabyayı imar için insan deniziyle çalışmaya başladı. Kızıl tabya temelinden nâm ve iz kalmamacasına yıkılmış, yerle bir olmuştu. Kanlı tabya ve Kızıl tabya yerlerine yeniden iki aded Kahkaha seddi tabyalar yapıldı ki bu yeryüzünde böyle İskender seddi benzeri büyük yapılar yapılmamıştır. Bütün İslâm askerleri yüzbinlerce ocak kireci taşıyıp, işin sonunda çok miktarda taş gerekli oldu. Sultan İbrahim Hân zamanında yapılan İnâdiye kalesini yerle bir edip bütün toplarını, cephanelerini ve mühimmatını Kandiye'ye getirip, bir parça taşını dahi koymayıp, bütün İslâm askerleri ve Girid reâyâları taşları taşıyıp, kale dibinde kireç yaktılar. Yontma taşları kale içinde kullandılar.

Gaziler arasında çağırıcılar seslenip her eyaletin mirmiranları, askerleri, bütün ordu pazarcıları ve hazır bulunan bütün herkese tekrar, tekrar tembih olundu ki: Her eyâlet askeri kazdıkları metrisleri doldursunlar.» dendi. Bu iş için de kıyamet gününden bir gün oldu. Nice yüzbin insanoğlu reâyâ ve berâyâlar kazma ve kürekleriyle bu Kandiye sahrası üzerine bir çapa ve kazma çaldılar. Çıkan toz, toprak tâ göğe yükseldi.

Daha önce kâfirin korkusundan huzur ve sükûn içinde rahatça kazamıyorlardı. Ama şimdi güven içinde olmalarından ve kurtulmanın sevinci ve heyecanı ile Ferhad gibi çalışıp, üç yılda güçlükle kazılan derin hendekleri can ve gönül ile Hallac-ı Mansur gibi toprağı yaydan çıkarıp, Kandiye sahrası metrislerini Hamû vadisine döndürüp, her tarafta vezirlerin ve mirmiranların davul ve savaş boruları çalınıp, binlerce kazan yemekler pişirilip, yiye içe öyle bir hizmet etmişlerdi ki anlatılamaz.

Tam bir haftada bütün metrisleri bitirip, sanki Kıbçak çölü etmişlerdi. Ama nice yüzbin şehid metrislerin altında belirsiz kalıp sadece kırk elli yerde büyük mezarlıklar yapılıp etraflarına geniş hendekler kazdılar. Böylece hayvanların çiğnemelerini önlediler. Şehidlerden yetmişaltı adedi elbiseleri ile bulunmuş, vücudları taptaze pamuk gibi olmuş, kurşun yaraları yerlerinden kırmızı kanları akmakta idi. Üzerlerindeki elbiseler henüz çürümediğinden binlerce İslâm askeri bunları görüp, tanımışlardı. Bunların birkaçı yirmi yıl evvel Deli Hüseyin Paşa zamanında yapılan yürüyüşlerde şehid olduklarına dair şahitlik ettiler. Diğerlerinin bu sadrazamın kuşatması sırasında şehid oldukları anlaşılıp, bulundukları yerlerden kilimler ile taşındı. Benim gaslettiklerimden Yeşil Kul Sultan, arkadaşım Hindî Baba, Mansur Dede, Söylemez Ali Dede vardı ki henüz daha taze cesetlerini benim şehid olan iki aded kölemin yanına defnettik. Baş uçlarına yeşil boyalı tahtadan şehid bayrakları işaretleri koyduk.

Bunların dışında kalan şehidler metrisler altında kaybolup, dümdüz sahra oldu. Bu yerlere ekin ektiler. Kırk elli gün sonra bir çeşit buğday yetişti ki her tânesi inci tanesi gibi ve deve dişi tanesi gibi iri oldu. İslâm askerleri bu metrisleri doldururken hepsi küçük ve büyük dört kere yüzbin aded, kâfirlerin İslâm askerleri üzerlerine attığı top gülleleri çıkıp, nice yerlerde dağlar gibi yığılıp sonra Tophâneye taşıdılar. Defterdar Ahmet Paşa dellallar çıkarıp «Her kim gülle getirirse birer Mısır parası verilecektir» deyince Allah'ın büyüklüğü bütün müslüman gâziler, çocuklar, reâyâ ve berâyâlar dere, tepe, dağ, bağ ve arklarda buldukları gülleleri yirmi yerde dağlar gibi yığdılar. Bu dahi ayrı bir hazine oldu. İslâm gazilerinin üç yıldan beri atılan kurşunları kale hendeği içinde devşirip Defterdar Ahmet Paşa'ya getirdiler. Bin kantar kurşun toplanmış olup bunlar da hazineye kaydedildi. Ama bütün bu kurşunları sonra Yeniçeri Ağası Abdi Paşa, İbrahim Kethüdâ Paşa ve Sadrazam Kethüdâsı Mahmud Ağa alıp, tahta kurşunlar döküp, câmilerin üzerlerini mavi kurşun ile donattılar. Böylece kurşunun fiyatı artıp bütün gâziler dere, tepe ve hendeklerde kurşun aramağa başladılar. Sonra bütün İslâm gâzileri bu metrisleri süsleyip ve kaleyi de kolayca onarıp tamir ederek hizmetlerini tamamladılar. Deniz üzerinde güvenlerini sağladılar.

Sadrazam, bütün İslâm askerlerine, vezirlere, mirmiranlara, mirlivalara ve diğerlerine rütbelerine göre ihsanlarda ve ikramlarda bulundu. Kul kul, sancak sancak hepsine yol izni verildi. Herkes vilâyet vilâyet asıl yerlerine gitmeğe hazırlandılar. Kalyonlar, fırkateler ve Donanma-ı Hümâyûn gemileriyle doğum yerleri olan yerlere şenlikler yaparak, sevinç içinde ve dualar ederek yola koyuldular. Ancak Sadrazam, bütün kapı kulları, gedikli zeâmet sahipleri ve divan ehli ile birlikte kaldı. Kale içinde ordudan bir nam ve iz kalmadı. Kalede kalan gâziler kale içine serpiştirildiler. Divan ehline kışlalar verildi. Herkes konaklarını emir üzerine temizleyip, tamir ettiler. Şeyhülislâm mollası Hanefî hocasına artık oturma namazı kıldırması izni verildi. Bütün kiliselerin putlardan ve hıristiyan âdetlerine göre yapılmış resim ve benzeri şeylerden temizlenmesine başlandı. Kiliselerde ve manastırların duvarlarının altlarında gömülü bulunan cesetler denize döküldü. Buraların içleri buhur, od, amber, kâfuru gibi kokularla kokulanıp bütün hıristiyan mâbedleri İslâm câmii, mescidi haline getirildi. Kütür kütür ezan-ı Muhammedîler ve Kur'an-ı Kerîmler okunup, cuma namazları ve beş vakit namazları kılındı. Burası İslâm ülkesi olarak şeriat-ı Muhammedî uygulanmağa başlandı. Önce Şer'î Mahkeme dergâhı kuruldu. Sonra Isfakya dağları reâyâlarından Mekke ve Medine vakfı kaydına fermân çıkarıldı. Önce beşyüz akçe pâyesiyle Hanya'dan tayin olunan ..... efendiye Kandiye Mevleviyeti görevi verildi. Böylece şerîat hükümlerine göre uygulamaya başlanmış oldu.

Elhamdülillah, bu defa da yapılan büyük gazâ Hazret-i Risaletpenâh Hazretlerinin saadetli zamanlarından beri Sahabe-i Kirâm, dört seçkin Halife (Allah te'âlâ onlardan razı olsun) den sonra Emevî devletinde, Abbasî devletinde, Fâtimî devletinde, Keyânîler, Sâsaniler, Ukayl oğulları, Danişmendli oğulları, Karakoyunlular, Haşimî oğulları, Şâhân oğulları, Derbend oğulları, Dulkadriye oğulları, Ramazan oğulları, Cengiz oğulları (Moğol Hülâgu), Maverâünnehir oğulları, Çoban oğulları, İncelyan oğulları, Muzaffer oğulları, Kertebe oğulları, Serabdâr oğulları, Timur oğulları, Katadyan oğulları, Tebâbe oğulları, Enâsıra oğulları, Benî Resûl, Edarise oğulları, Endülüs'teki Hamûd devleti, Mültemin oğulları, Muvahhidîn oğulları, Benî Hazîn oğulları, Fas'taki Tavus oğulları, Mağrib'teki Şürefâ oğulları, Afrika'daki Ağleb oğulları, Sakliye adasındaki Kelb oğulları, Hafsa oğulları, Abbasîlerden sonra Mısır'a ve bu Girid adasına hükümdâr olanlardan Tâhir oğulları, Leys Safârî oğulları, Saman oğulları, Zeyyad oğulları, Bûye oğulları, Sebüktekin oğulları, Gavr oğulları, Hârzem oğulları, Selçuk oğulları (İran ve Turan'da), Yunan ülkesindeki Selçuk oğulları, Tâcüddevle oğulları, Şam'daki Atabek oğulları, Konistan'daki Mulâhade devleti, İsvan, Esine, Şam ve Mısır'da hüküm süren Kürd Şâdî oğlu Eyyubî devleti, Karahitaylılar devleti, Diyarbekir

ve Haleb'te hüküm süren Artuk oğulları, Suran, Erdelen ve Diyarbekir'de hüküm süren Mervâniler devleti, Benî Kardas devleti (Haleb'te hüküm süren), Elhâsıl Hz. Muhammed'in (S.A.V.) devleti kurduğundan beri İslâm pâdişahlarından 770 aded devlet gelip geçmiş olup ve herbirinin başında beşer, altışar, onar, yirmişer ve otuzar hükümdar geçmiş olup, toplam ikibin padişah zamanında böyle büyük cenk ve savaş olmamış ve yirmiyedi yıl sürmemiştir. Hıristiyan devletlerinde bile böylesi görülmemiştir. Allah'a şükür vakarlı padişahımıza bu kalenin fethi nasib olmuştur. Allah, dünya durdukça buranın Osmanoğullarında kalmasını nasib eylesin.

BÜYÜK KANDİYE KALESİ SAVAŞI

Benzeri yapılmamış, sağlam, dayanıklı, mavi yapı, büyük Kandiye kalesi yirmiyedi yıldanberi fethedilememişti. Nice büyük ordu kumandanları ile nice yüzbin İslâm askerleri gelip bu kale altında şehidlik şerbetini içip, uyku vâdisinin serhoşu olup, yüzbinlerce müslüman kulun bu kalenin fethedilmesi için esir düşüp, zincire bağlanıp, binlerce gemi parça parça olup, yüzbinlerce reâyâ ve berâya dağılıp, perişan olup, binlerce köy ve kasaba yağma ve talan edilerek viran, harab, halkı esir, binaları yerle bir edilip, nice yüzbin zulüm ve işkence yapıldığı cümle âlemde bilinip, lâkin uçsuz bucaksız Akdeniz'in ortasında bulunan 770 millik alana sahip Girid adasının kuzeyine bakan tarafında metin, dayanıklı, aşılmaz bir kale ve geçilmez bir sed olan ve bütün Avrupa'nın (Frengistan'ın) açılmaz bir demir kilidi olmak ile küfür diyarının gereği, savunmada güvenilir seddi sanki Felek yapısı bir surdur. İçinde ve dışında savaş aletleri ile dolu olan, türlü şeytanlıkların ve hilelerin bulunduğu, derin hendeği ile Kahkaha benzeri, demirden kuvvetli metin bir kale olmuş idi. İçi kâfirle Kaf dağı gibi dolmuş idi.

Bu mübârek seneye gelinceye kadar nice büyük kumandanlar karınca gibi askerleriyle bu kalenin fethi sevdasına düşmüşler, kimi şehidlik şerbetini içmişler, niceleri de gâzilik şerefine erişmişlerdir. Buna rağmen bir kere elleri kalenin duvarına ermemiştir. Nihayet Osmanoğulları bu kaleyi fethetmeye karar kılmış olup, yediyüz parça gemi inşa etmiş, denizin yüzü beyaz yelkenler ile donanmıştır. Gemiler karınca gibi sayısız askerle doldurulup, bir Donanma-ı Hümâyûn eyleyip, denize açılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında böyle bir donanma ancak 1060 senesinde Melek Ahmet Paşa Efendimizin Sadrazamlığı sırasında kurulmuş olup Donanma Kumandanlığına Deli Hüseyin Paşa getirilmiştir. Deli Hüseyin Paşa kumandasındaki donanma salimen Hanya kalesi limanına varmış. Kandiye ve Retme kaleleri taraflarına asker çıkararak Suda limanı yakınında konaklamıştır. Beri tarafta yere batası kâfirler de yetmişaltıbin

askerle Hüseyin Paşa'nın taburlarına ..... denilen yerde karşı çıkmıştır. İki taraf arasında tam yedi saat omuz omuza şiddetli bir çarpışma olmuştur. Sekizinci saatte Allah'a şükür cehennemlik düşman yenilgiye uğratılmıştır. Toplam yirmiüç bin kâfir kılıçtan geçirilmiş, geri kalanlar da esir edilerek zincire vurulmuştur. Bizzat kumandanları olan Prens Primoğlu ile birlikte Markuravil ve yetmiş aded kaptanları İstanbul'da Yedikule adlı amansız kalede ömür boyu hapsedildiler. Şimdiye kadar bu şekilde yirmi kere savaşlar yapılmış ve her keresinde de düşman yenilgiye uğratılmıştır. Fakat inatçı kâfirler bir keresinde de Osmanoğullarına boyun eğmemiştir. Bu Kandiye kalesini her seferinde tekrar onarıp İskender suru haline getirip, geliştirmişler, bütün hükümdarların özlemini çeken güzel bir kale etmişlerdir. Nice yüzbin İslâm gazileri bağırlarına taş vurup, vuslat ümidi ile kalenin gülünü düremeyip, muratlarına eremeden kalırlardı.

BEYİT

«Güyyâ bu Kandiye'ye atılan top taşları
Cem'olup bir yere harc-ı ihrâm encüm verdi nâm
Seylveş yâ anın etrafında akan kanların
Gösterir (adın) şafak koyub bu devrân subh-u şâm»

Yukarıdaki beyitin anlamına göre Kandiye sahrâsının taşı ve toprağı insan canı ve kanı ile kırmızıya döndü. Hüdâ'ya hamdolsun Kandiye kalesinin fethi Sultan Dördüncü Mehmed Hân zamanında veziroğlu vezir Vezîr-i azâm Fâzıl Ahmet Paşa (Fazileti bol olsun) hazretlerinin eliyle nasib oldu. Ben fakir de üç yıl süren savaş süresince sanki rasad gözler gibi kalenin fethini gözledim.

Önce, Külek tarafındaki Kum tabyası üzerine dalkılıç olup, ezan okumak ben fakire nasib oldu. Ama tam otuzaltı yıldır âlemleri gezen kişi olup, yedi iklimde yedi gezegen yıldız gibi gezip, dolaştım; İslâm pâdişahlarının ve gayrimüslim krallarının onyedi ülkesinde küçük büyük tam 3760 aded kaleleri gözümle gördüm fakat bu Kandiye kalesi gibi aşılmaz bir kale görmedim. Ancak Alman diyarında Nemçe çasârının ülkesinde bulunan Tuna nehrinin kenarındaki Ciğer yakan Yanık kalesi ve çasârın taht merkezi olan Bec kalesi bu Kandiye kalesine benzer. İnşaallah Yanık kale ile Bec kalesinin de fethi müyesser olur. Ama onda dahi çok analar, çok babalar ağlayıp, çok kumandanlar kaybedilir. Onların da fethinde bana ezan okumak nasib ola.

Lâkin bu Kandiye Yanık ve Bec kalelerinden büyüktür. Burada bulunan düzen ve hilebazlık bir kalede yoktur. Bu kalenin hal ve durumu ibret ve dikkatle bakan kimseler için gizli değildir. Ama herkes bütün gerçekleri olduğu gibi göremez. Zira bazı kimseler kitap yüklü eşeğe benzer.

Ey vefâlı kardeşler! Ey sefâ dostları! Bu Girit adası, Akdeniz içinde doğudan batıya doğru uzanan bademî şekilde oluşmuş, verimli bir adadır. Sanki bütün Avrupa'nın Mısır'ıdır. Bu adanın dört yanında geçmiş hükümdarlar zamanında yetmişyedi parça metin kaleler var idi. Bu Kandiye kalesi adanın kuzey tarafında yapma limanlı küçük bir kale idi. Süleyman Hân, Rodos kalesini Malta kâfirleri elinden fethettikten sonra deniz sahillerinde bulunan bütün kâfirler korku ve endişe içine düştüler. Venedik kâfirleri korkularından bu Girit adasında Hanya, Retme ve Kandiye dışında bir kat kale çevirip yaptıkları bilinmektedir. Daha önce Hazret-i Yahya Aleyhisselâm zamanında burada ilk olarak su kulesi yapılmıştır. Sonra Hazret-i Ömer (R.A.)'in halifeliği döneminde Afrika padişahlarından Sultan Mansur, Fas ve Feranguş (Merakeş) askeriyle ve bin parça yelken ile gelip Girit ve Mora adalarını fethederek bu Kandiye kalesini de fetheder. Ama o zaman kale ancak su kulesi olup, içinde de Hazret-i İsâ'nın havarilerinden bir hıristiyan halifesinin oturduğunu Rum tarihleri yazmaktadır.

O asırda Kandiye o su kulesi olup ilk defa olarak İspanya Kralı tarafından yaptırılmıştır. Sonra Venediklilerin eline geçmiş ve bunlar genişletmişlerdir. Dış varoşu da hisarın içine almışlardır. Sonra burası yetmiş sene Sultan Mansur'un elinde kalmış olup, hisarın dışında Afrika kavmi oturduğundan bunlar için büyük bir varoş yaptırmıştır. Halen Defterdar Ahmet Paşa ve Mahmut Kethüdâ câmileri olan kiliselerin mihrablarının kıbleye doğru olmalarının sebebi bunların Sultan Mansur tarafından yaptırılmış olmasıdır. Yetmişyedi yıldan sonra bir hile ile burayı İspanyalılar almışlar. Onların da elinde yetmişyedi yıl kaldıktan sonra bir oyun ile Mora adası sahibi Kral Ayanta burayı eline geçirmiştir. Yüzyetmişyedi yıl da bunların idaresinde kalmış, yine bir oyun ile tekrar Venediklilerin eline geçmiştir. Bu sefer Venediklilerin elinde yediyüzyetmişyedi yıl kalmış ve 1077 senesinde Osmanlılar adayı ellerine geçirmek için teşebbüse geçmişlerdir. Adanın kuşatmasına başlanılmasına dair Kur'an-ı Kerim'de Bakara sûresinde «... vecheke şatra'l-Mescidi'l-Harâm» âyet-i kerimesi tarihtir. Bunda Allah'ın nice sırları vardır. İslâmların elinde ne kadar kalacağına dair sır da bunda saklıdır. «Muhyiddîn-i Arabî» nin sözlerinde de nice hikmetler vardır. Adanın gelecekteki hâli hakkında yine yetmişyedi senesi tamamında işaretleri bulunmaktadır. Hüdâ zülcelâl korusun. Zira bu ada üçgen şeklinde olup üçer, yedişer ve yetmişyedişer yıllarında tâlihi uğursuzdur. Cenâb-ı Hak hayırlısı ile korusun.

Bir tarih :

«Evliyâ fethin görüp didi bu hısnın tarihin
Hak te'âlâ eyleye bu hısnı a'dâdan emîn.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«İde İslâm illerin Hak meğer a'dâdan emîn»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Âlemin şevkın görüp hayli didi târihini
Müslimîne oldı feth-i Kandiye ıyd-i cedîd»

Bunlardan başka nice yüz tarihler yazılmış ve söylenmiştir. Aşağıda yeri geldiğinde yazılmıştır. Ama inşâllah nice zaman düşman şerrinden emindir. Zira yüzbinlerce şehidin kanları yere düşmüştür ki, ruhâniyetleri her an hazır ve nazırdır.

Osmanlı İslâm askerlerinin şehidlerinin sayısı hakkında: Yirmiyedi yıldan beri bu Girid adasında dokuz kere yüzbin İslâm askerinin şehid olduğu kesin olarak söylenmektedir. Ancak 1077 senesi Zilhicce ayının ikinci günü Kandiye altında metrislere girilip ..... senesi Cemâziyelevvel ayının birinci gününe kadar bu otuzbir ayda yapılan büyük savaşlarda ve cenklerde şehid düşenlerin isîmlerini beytülmâlci (hazine yazıcısı) Süleyman Ağa deftere kaydederek Sadrazama arz etmiştir. Ben bu defterden çıkarıp buraya yazdım. Her kolda görülen olayları da mümkün olduğu kadar yazmaya çalıştım. Yapılan bütün masrafları da dilli (işaretli) defterlerden çıkarıp tetkik edip yazmaya gayret ettim.

Yeniçeriler sınıfından şehid olup can teslim edenlerin sayısı 12311'dir. Her koldan toplam yaralı askerlerin sayısı 48812'dir. Bizim taraftan atılan büyük kazan kumbaraların sayısı 55222'dir. Yine bizim taraftan atılan küçük kumbaralar 200.000 aded (iki milyon da yazılıdır) dir. Siyah barut 111312 kantar. Bizden atılan küçük ve büyük top gülleleri sayısı 1.471.475 (diğer kitaplarda 146.475 ve 117.475) adeddir. Üç yıl içinde kale etrafında attığımız lağımlar 2660 adeddir. Üç yılda şehid olan mirmiranlar 18, mirlivalar 155, Yeniçeri çavuşları 964 (164 de yazılmıştır), Yeniçeri çorbacıları 774, Yeniçeri odabaşıları 9.000, sipahiler ve altı bölükteki sipahi serdengeçtilerin sayısı 19.045, cebeciler 10.060, topçular 7.000, kumbaracılar 345, gedikli zeâmetliler 1360, Dergâh-ı Âlî Divan çavuşları 705, Rumeli tımarlı askerleri 200.760 adeddir. Anadolu tımarlı askerlerinin sayısı 200.080, adeddir. Diğer eyâlet askerleri toplam otuzyedi sancaktan her tımarları kırkar, ellişer kere boşalıp, bunların görevleri diğerlerine verilip tezkereler almışlardır. Meselâ Tire, Manisa, Bursa, Menteşe, Hamid, Ermenek (İzmid), Engüri (Ankara), Kangırı (Çankırı), Kastamonu, Bolu, Karahisar-ı Sahib ve diğer zeytin sipahileri genellikle bu adları geçen sancakların mirmiranları, mirlivaları, alay beyleri ve çeribaşıları ile hepsi ikişer, üçer ve beşer kere lağım atıp hemen Ebâbil kuşları gibi havaya ucup, yerlerine diğerleri doldurulmuş, Yeniçeri ocağında bazı odaların yedişer ve sekizeryüz neferleri bir ay içinde şehid olmuşlardır. Dünkü gün

kapıya çıkan en aşağıdaki dümenci adlı yoldaşları bir günde odabaşı olmuşlardır. Nice defa böyle olup onlar da şehid olmuşlardır. Mısır askerlerinden şehid olanların sayısı 6.000, Şam askerlerinden 2.000, Haleb askerlerinden 1.060, Kaptan Paşa askerlerinden 700 adedi şehid olmuştur. Lağımcılardan 800, hasbeten lillah şehid olanların sayısı 9.080, serdengeçtiler, salcılar, kumbaracılar (bunlar kendi mallarını kendileri almaktadırlar ve büyük bir kavimdirler) dan şehid olanların sayıları 18.700 adeddir. Barutçu esnafından şehid olanlar 10.900 adeddir. Girid kefere reâyâsından ölenlerin sayısı 3000'dir. Esir forsalardan ölenler 2.040 aded, hıristiyan orducu esnafından ölenler 1.040 adeddir. Azebistan kürekçilerinden 1.100 nefer şehid olmuştur.

Bunların dışında deftere geçmemiş gariplerin, sahipsiz fakirlerin ve hizmetkâr takımının hesabını ve kitabını Hüdâ bilir. Elhâsıl ırmak gibi insan kanı aktı. Diğer savaşlarda da kan akardı ama bu Kandiye altında kan üzerine can akardı. Kale içinde esir olan müslümanlardan 1600 kişi de kurtulmuşlardı. Fetihten sonra kâfirlerin söylediklerine göre kale içinden bizim tarafa kaçan ve İslâm ile şereflenen asker, beyzâde ve diğerlerinin 1920 kişi olarak defterlerini vermişlerdir. Barış yapıldıktan sonra generalleri maharet ve hünerliklerini göstermek ve arz etmek için birkaç lağımcısını bizim lağımcıbaşıya gönderdi. Bu lağımcılar on gün bizim lağımcıbaşı ile gezip yer altındaki bütün lağımları seyretmişti. Lağımlar boşaltıldığı gün ben de gezip gördüm. Allah'ın büyüklüğü, o yer altında olan lağımları görmeyen dünyada birşey görmemiştir ve insanoğlunun neler yapabileceğini bilemez. Kale içinde bizim topların çarpmalarından, kumbaralar ve lağımlarımızdan, atılan tüfenklerin kurşunlarından ve diğer sebepler ile ölenlerin üç yıldaki sayısı 88.000 olmuş. Barış zamanında yer altlarında saklanıp, fetihten sonra meydana çıkan İsrailli Yahudilerin sayısı üçyüz neferdi. Kılıçtan kurtulan onbirbin aded yaralı, aç, yoksul ve perişan durumdaki kefereler de kurtuldular. Generalin öncülüğünde Kandiye kalesinin bütün mahalleleri, çarşı ve pazarları, sarayları, manastırları ve kiliseleri isim ve resimleriyle, geri kalan yiyecek ve içecekler ile kalenin hesap üzere çevre hududları, elhâsıl bütün imaretleri ve daha ne varsa ayrı ayrı kaydedilmiş olan dilli defteri Sadrazama gönderilip el konuldu. Ben de sır kâtibi Ahmet Çelebi'den generalin gönderdiği bu defteri alıp, inceliyerek buraya yazdım.

Kandiye kalesinin ismi hakkında: Frenkçe Kanye (veya Kandiye) köpek evi demektir. Zira Venedik kâfirleri iki kanatlı Sanmarko adlı köpeğe tapmaktadırlar. Bu kaleyi de Sanmarko adlı köpeğe vakf ettiklerinden Kandiye derler. Rum lisanında Kasro derler. İslâmlar henüz adını Cânrîz olarak söylerler. Ama Akrit Rumları bu kaleye Kâni Kastel adı vermişlerdir. Hakikaten bütün arhanodları ve ... keferelerinin def-

terlerinde Kâni, Kastel nahiyesinde de Kâni Kasro derler. İki dere arasında, kayalı ve topraklı bir burunda, Akdeniz sahilinin kuzeyine bakan bir üçgen şeklinde kaledir. Ama oniki aded tabyasıyla oniki köşeli olarak görünür. Fakat aslı üç köşelidir. Bir köşesi doğu tarafa bakan su kulesidir. Bir köşesi batı tarafa bakan Kızıl tabyadır. Diğer köşesi güneye bakıp Yüksek tabya görünür ama üçüncü köşesi Külek burnu tarafıdır. Bütün çevre duvarları yontma taştan yapılmış bir yapı olup, sanki Yecüc Mecüc Yunanlı İskender seddidir. Semender kuşu Nemrut ateşi içinde kalmış aşılmaz, metin, dayanıklı ve amansız bir kaledir. Bedenler üzerinde, Külek tarafında liman burnu duvarları üzerinden bazen kıble, bazen güney, bazen lodos tarafına gidip tâ bu Yüksek tabya üstüne varınca tam beş tabya ile makasları ve bedenler üzerinden çevre uzunluğu beşbin adımdır. Yüksek tabya üstünden batı tarafına bütün makaslar ve makaslar aralarından yine bedenler üzerinden dosdoğru ta deniz kenarında Kızıl tabya burnundan Fethiye tabyasına varınca dörtbin adımdır. Bu Kızıl tabya burnunda İslâm askerlerinin Sadrazamın kumandanlığında kâfirler ile savaştıkları köşeye Rum tarihçileri Fethiye köşesi derler ki bu köşeden deniz kenarında olan kale duvarları, makasları ve bedenler üzerinde gidip tâ küçük liman kapısiyle (ki buna Kum kapısı derler) buraya gelinceye kadar tam binikiyüz adımdır. Buradan yine deniz kenarında olan kale duvarı tabyaları ve makaslarının bedenleri üzerinden doğu tarafına gidip büyük liman kapısı üzerine varınca tam bin adımdır. Bu büyük liman kapısından dışarı çıkıp liman kenarınca kaldırım üzerinden doğu tarafına tâ su kulesine varınca dörtyüz adımdır.

Su kulesinin yapısı : Bu su kulesi ayrı bir kaledir sanki. İlk defa yapılan köşk (kasır) ve kalesi budur. Deniz doldurulup üzerine bu kale yapılmıştır. Liman ağzında bir Yecüc seddi olup bedenleri üzerinden çevre uzunluğu tam dörtyüz adımdır. Suyla beraber demir kapılı top deliklerinde yirmi aded balyemez topları vardır. Bir kat toplar da yukarı kuleler üzerinde vardır ki denize kuş kondurmazlar.

Kandiye Limanı : Su kulesinin iç yüzünde tâ Kandiye kalesinin içinde yapma bir limandır. Yüz parça gemi ancak alır. Bir tarafında göz olarak kâgir yapı tersânesi vardır. Üzerleri tamamen toloz kemerler ile kaplıdır. Horasan ve kireç ile yapılmıştır bu kemerler. Tersâne gözleri üzerinde asker gezer. Bu yapma limanın kenarınca doğu, batı ve kuzeye dolaşınca tam bin aded adımdır. Ama bu hesap üzere Kandiye kalesinin yukarıda yazıldığı şekilde çevre uzunluğu onikibin adımdır. Deniz kenarından başka kara tarafında büyük hendekten dışarıda bulunan iki aded tabyanın ayrıca hendekleri vardır ki ellişer adım enliliğindedirler. Bu hendekler kenarınca sadece kara tarafları altıbinbeşyüz adımdır. Zira bu tabyaların hendek kenarınca makas makas, eğri büğrü dolaşmayıp doğ-

ru doğruya olduğundan altıbinbeşyüz adımdır. Defalarca burayı adımlamışımdır. Fethiye burnundan kale içine mahalleler içinden tâ Külek burnuna varınca kalenin uzunluğu altıbin adımdır. Yüksek tabya burnundan yine mahalleler içinden su kalesine varınca kalenin eni dörtbin adımdır. Bu büyük kalenin asıl duvarları dokuz büyük tabyadır. Bunlar Külek burnundaki Tersâne gözleri ardında olan Sarnıç tabyası, Külek tabyası, Kemer kapısı tabyası (buna Kum tabyası da derler), Bıyıklı Mustafa Paşa tabyası; Yüksek tabya, Karanlık kapı tabyası, Pangrad kapısı tabyası. Bu dokuz tabyanın dışında kale duvarının iç yüzünde kaleden alarka üç aded dağ benzeri tabya daha vardır ki bunlar Külek tarafının iç tarafında Büyük Kum tabyası, Kemer kapısının iç yüzündeki Tophâne meydanında Yassı tabya, üçüncüsü Yüksek tabyadır. Yüksek tabya da iki kısımdır. Biri ana duvarının dış yüzündedir, diğeri de iç yüzündedir. Ama birbirlerine gidecek yolları vardır. Bu adları geçen üç aded tabyaların hepsi bütün şehre, denize ve kumu görünen Kandiye sahrasına varınca hep havaledirler.

Kandiye kalesinin kapıları : Bu dayanıklı kalenin üç yanında bulunan uğrun kapılarla birlikte küçük büyük toplam seksen aded kapısı vardır. Ama devamlı işleyen kapıları on adeddir. Bunlar sırasiyle şunlardır : Tersâne gözlerinin ardında ve Sarnıç tabyasının altında kıbleye bakan küçük kapıdır. Bu kapıya şimdi Kapudan Kaplan Paşa kapısı derler. Zira bu kapıyı onlar yeniden açıp inşa ettiler. Bu kapıya yüzotuz adım yakınlıkta Külek kapısı vardır. Bunu Ebulhayr Kethüdâ İbrahim Paşa yeniden yaptırdığı için şimdi İbrahim Paşa kapısı derler. Kuzey tarafına bakan gayet sağlam ve metin bir kapıdır. Buradan Ak tabya kapısına gidilir. Şimdi buna Topkapısı derler. Zira tophâne bu taraftadır. Bunlar hepsi dörder kat kapılardır. Bu kapılardan yukarı yokuş olarak çıkılır. Geniş yolları vardır. Kıbleye bakan kuvvetli kapılar olup, kalabalık olurlar. Sonra Kemer suyu kapısı gelir. Bu da büyük kapıdır. Kıbleye doğru baktığından ve şehre gelen sular bu dervezeden geçtiği için Kemer suyu kapısı adıyla söylenir. Buradan tâ Karanlık kapıya varınca üçbin adımlık yerde bulunan bütün kapıların hepsi kapalı dururlar. Gerektiği zaman açılırlar. Karanlık kapı batı tarafına bakıp, üç katlı sağlam ve kuvvetli kapıdır. Lâkin tabyaların altından gidildiği için gayet karanlık yerler olduğundan adına Karanlık kapı demişlerdir. Çok zifiri karanlık yolları vardır. Hatta fetihten sonra halk bu karanlık yolların kalabalığında giderlerken nice kimseler birbirlerine başlarını vurup, geri dur, ileri var, sağa gel, sola git, yoldan sakın diye birbirlerine söyliyerek giderlerdi. Bu Karanlık kapı yollarında bazı levent grubu gaziler bazı dilberin ardısıra gözedip, o karanlık yere geldiklerinde o dilberin buselerini alıp âşık olduklarından bu kapıya aralarında Şeftali kapısı da derler. Hakikaten karanlık kapıdır.

Bu kapıdan batı tarafına beşyüz adım gidilip Pangrad kapısına gelinir. Büyük bir geçit kapısı olup, batıya bakan çok kalabalık ve işlek, geniş bir kapıdır. Buradan batıya sekizyüz adım gidilince Kızıl tabya makası arasında vezir-i azamın yaptırdığı Can (Han, Canrîz) kapısı vardır. Bu kapı da batı tarafına açılır. Kara tarafındaki kapılar burada son bulur. Ama deniz tarafında nice kapılar vardır. Çoğu kapalı olan bu kapıları binikiyüz adımda geçip Küçük liman kapısına yani Kum kapısına geldik. Bu geniş kapı yıldız rüzgârı tarafına açılır. İskelesine bazı gemiler yanaşırlar. İki katlı büyük kapılardır. Buradan batı tarafına deniz kenarı olduğundan kale beden duvarları üzerinden gidilir. Zira kale duvarlarını deniz dövüp, gayet derin olduğundan kale duvarı üzerine geniş yollar yapılmıştır. Buradan bin adım gidilip büyük liman kapısına varılır. Doğu yönüne bakan bir katlı demir kapıdır. Ama gayet geniş ve işlek bir kapıdır. Buradan da yüz adım gidildiğinde liman kenarından taş merdivenlerle inilerek Gümrük kapısına gelinir. Bir katlı kapı olup daima çok kalabalık olur. Bu kapı da doğu yönüne açılır. Nihayet su kulesi kapısı ile bu Kandiye'nin karadan ve denizden onbir aded kapısı son bulur.

Bu su kulesi kapısı lodos tarafına bakar. Gayet metin, sarp ve kuvvetli bir kapıdır. Girişi ve çıkışı son derece güçlükle olur. Deniz kenarlarında bulunan bu sayılan kapılar açık veya kapalı hepsi dişbudak ağacı tahtasından yapılmış sağlam kapılardır. Hepsinin yüzlerine iri başlı çiviler çakılmıştır. Bu kapıların hepsinin ağaçtan ve demirsiz olarak yapılmasının sebebi şudur ki: bu kapıların bir tarafı deniz olup diğer tarafları makas tabyaları aralarında bulunduğundan düşmandan emin ve top dövülmesine karşı güvenli kısımlarda bulunmasıdır. Ama kara taraflarındaki bütün kapılar üçer, dörder ve beşer katlı demirden yapılmış kuvvetli, metin ve sağlam kapılardır. Kara tarafındaki kale duvarı öyle dayanıklı olarak yapılmıştır ki duvarların yüzleri için fil cüssesi kadar iri taşlar kullanılmıştır. Hepsi yirmişer ayak eninde, dayanıklı, rıhtım taşlı duvarlardır. Ayrıca dolma rıhtım toprağı ile yapılmış bazı duvarları yer yer yüzelli, yüzaltmış, yüzyetmiş, yüzseksen ayak enliliğindedir. Çepeçevre kale üstü duvarları Haleb meydanı gibi düzlüklerdir. Hatta fetih babası vezir-i azam, bu yüksek tabya üstünde İslâm askerleri ile çeşitli cirid oyunları oynatıp, mehterler çaldırmıştır. Tâ bu derece geniş kale duvarlarıdır. Bu kara tarafı duvarının uzunluğu tamamı dokuzbin adımdır. Yüksekliği bazı yeri kırk arşın, bazı yerleri elli, altmış ve yetmiş arşın yüksekliğindedir. Bu duvarlardan yüksek onar ve onbeşer mimar arşını topraklar yığılıdır ki bu toprakların altlarında tam binyediyüz aded sâde lağımlar vardır.

Karavulhâne: Yukarıda açıklanan dokuz aded kale duvarında bulunan tabyalar, makaslar ve dirsekler üzerlerinde gerekli bulunan yer-

lerde ve köşelerdeki tam yüzelli aded yerde kâgir olarak yapılmış küçük, küçük kulecikler var ki bunlara karavulhâneler derler. Her birinin birer ayrı adları vardır. Hepsi kâgir kubbeler ile bezenmiş şirin sanat eseri kuleciklerdir. Herbirine beşer altışar adam sığıp, akşamdan tâ sabaha kadar toplam üçbin aded nöbetçi bu karavulhânelerde «Allah birdir, bir» diyerek ve gülbânk-ı Muhammedî çekerek nöbet beklerler. Hatta fetihten sonra Sadrazam hazretleri bu Kandiye kalesi duvarları üzerlerinde toplam onikibinyediyüzyetmiş aded beden dişi, mazgal delikleri ve top delikleri yaptırıp, kalenin bütün duvarlarının yüzlerini beyaz kuğu gibi ağartıp. Allah'a şükür Kandiye kalesi beyaz inci gibi bezenmiştir.

Evliyâ'nın uygun bir tarihi :

«Evliyâya isim ve resmin sordılar târih içün
İsmine didi bu şeydâ-yı kal'a-i güher nigîn.»

Sene 1080.

Kalenin bütün tabyaları hakkında : Kalenin bütün hendekleri, kapı ve duvarları şehir üzerine, denize ve Kandiye sahrası üzerine havaledirler. Ayrıca, Külek tarafında Kum tabyası ucu göğe yükselmiş olup, üstünde tam seksen aded balyemez, yirmi aded havan topu bulunmaktadır. Üçbin aded asker alır büyüklükte ve genişlikte sanki Elburuz dağı gibi bir Kahkaha seddidir. Top meydanı yakınında Ak tabyaya havale Yassı tabyadan tâ Kanlı mağaralar ve taşlıklara varınca bu tabya asla kuş kondurmaz. Sanki Ercise dağına benzer yüksek bir tabyadır. Bu tabyanın üstü büyük bir sahra olup sayısız asker odaları bulunur. Tabyanın onyedi aded balyemez ve beş aded de havan topları vardır. Bu tabyanın karşısında Kemer suyu kapısı üzerinde Erhonda tabyası vardır. Sadrazama gelip Kızıl tabya önünde Kandiye'yi kuşattırıp fethine sebep olan Erhonda adlı rum beyzâdesi bu tabyayı yaptırmış olduğundan onun adına söylenir. Fetihten sonra yine Erhonda'nın talimatı üzere bu tabya ve diğer yerleri sağlam olarak tamir ettirmiştir. Sadrazam bu tabyanın sahibi Erhonda'ya fetihten sonra bütün emlâkini, mallarını ve zeâmet köylerini ihsan edip kendisine kale nâzırlığı görevi vermiştir. Ama bu Erhonda tabyası o kadar yüksek değildir. Aslında bulunduğu yer yüksek olduğundan diğer bütün tabyaları ve topları ile de etraflarını korur. Sanki Ağrı dağıdır. Üzerinde altı aded büyük balyemez topları var ki onlara menzil topları derler. Tâ İnadiye kalesini ve Erhanoz dağlarını geçer.

Yüksek tabyanın yapısı : Ucu göğe baş çekmiş, dörtgen şeklinde, kalenin asıl gereği olmuş, seksen arşın yüksekliğindeki kalenin duvarının iç yüzünde kaleden seksen arşın daha yüksekte olup Yüksek tabya adıyla ün yapmıştır. Üstünde beşbin kişi cenk etse yerimiz dar demezler. İçinde ikiyüzden fazla asker odaları bulunur. Bundan başka yirmi adım enlili-

ğinde olan bu tabya üzerinde derin bir hendek de vardır. Bu hendeğin içinde nice yüzbin çeşit hile ve şeytanca alet ve malzeme olup hendeğin iki tarafının kenarlarında yüzbinlerce şaranpo direkleri ve domuz damları bulunur. Ayrıca üzerinde Acem vilâyeti usulünde cirit oynayacak geniş yerleri vardır. Bu kaleyi ilk olarak kuşattığımızda kâfirler bu Yüksek tabya üzerinde iki aded uzun mavna direklerini birbirlerine bağlayıp, dikine tutup, direğin tâ tepesinde iki adam sığacak kadar ağaçtan küçük bir karavul yapmışlardı. Gemi direklerine ipten merdivenler ile çıkılır gibi merdivenlerden kâfirler bu direk üzerindeki karavula çıkıp, dürbinler ile Akdeniz'i, Isfakya dağlarını ve bütün görülebilen yerleri gözetirler. Bir taraftan düşman görünürse haber verip, gözcülük ederlerdi. Sadrazam geldiğinde binlerce gâzi mücahidler uzun menzilli tüfeklerle bu direk üzerinde olan kâfirlere o kadar kurşun attılar ki asla yetişmedi. Sadrazam hemen topçubaşıya emredip Sarı Esed adlı büyük bir topa ateş ettirince, Allah'ın emri ile top güllesi o direğe isabet edip, belinden iki parçaya böldü. Direğin üzerindeki kâfirler hendek içine düşerek parça parça oldular. Lâkin Yüksek tabyanın diğer bir tarafında da üç aded direk birbirine mıhlı olarak dikilmiş dururdu. Kâfirler büyük anma ve bayram gibi günlerinde bu direğin üzerine altın yaldızlı renkli bayraklarını çekerlerdi. Fetihten sonra bu direği de Sadrazam kırdırmıştır.

Bu büyük Yüksek tabya hakikaten o kadar yüksek idi ki şehrin içinde, etraf sahralarda tâ Tamas dağlarına varınca karada gezen ve denizde yüzen ve havada uçan hayvan ve insanlardan ne varsa hepsi görünürdü. Bu tabya üzerinde yüzelli parça üçer kat halinde toplar var ki gerek denizden ve gerek karadan önlerinden bir can kurtulamaz. Deli Hüseyin Paşa birkaç kere bu Kandiye kalesini kuşattığında bu Yüksek tabya tarafından sarıldığından fethi mümkün olamamıştır. Defter kayıtlarına göre yetmişbin kişi şehid olmuştur. Yüksek tabyanın altı boş ve büyük bir geçittir ki kemerlerden yapılmış olup uzunluğu ikiyüzelli adımdır. Bu kemerler altında ve kalenin iç tarafında tabya altında büyük bir su kuyusu vardır. Kuyunun etrafında bulunan geniş meydanda elbise ve çamaşır yıkayacak taş tekneler yapılmıştır. Kuşatma zamanlarında bütün kâfirler su ihtiyaçlarını buradan sağlarlar.

Bundan başka kale içinde toplam altıbinyetmiş aded kuyu, yedi aded kaynak suyu ve kırk aded ayazma pınarları vardır. İslâm askerleri de dışarıdan kâfirlerin suyunu keselim de susuzluktan bunalsınlar diye heveslenirlerdi. Meğer kalenin dışarıdan hiç suya ihtiyacı yok imiş. Kalenin duvarları üstünde nice gerekli yerde yirmişer adım enli ve yirmişer zira derinliğinde çadırlar ile örtülü hendekler var ki herbiri nice şeytanlıklarla doludur. Bilhassa Yüksek tabyanın üstündeki hendekler içinde yüzbin çeşit malzeme bulunmaktadır. Yüksek tabya ve Ak tabyanın hendeklerinin enleri birer tirkiş ok menzili genişliğinde olup tam sekizer ku-

laç derinliktedirler. İnsan aşağı bakmağa cesaret edemez. Baktığı zaman gözleri kararıp, kamaşır. Gayet tehlikeli ve korkulu derin hendeklerdir. Bu hendeklerin içlerinde binlerce bostanlar, kuyular, hayat veren su pınarları, kâfir mezarlıkları, İslâm esirlerinin mezarlıkları olup kalenin temel duvarının dibinde çepeçevre kaplamıştır. Bir kat da yağlı topraklar vardır ki onlar da birer küçük tabyacıklardır. Ama bölük bölük değildirler. Hemen kale duvarının dibini çevrelemiştir ki tam yirmi adım enlidir. Bu yağlı toprakların altları da baştanbaşa sıçan yollu lağımlardır ki anlatılması imkânsızdır. Kâfirlerin bu yağlanmış toprak siperleri kale duvarı dibine öyle kaplamış ki eğer Türkler hendekten dışarıda bulunan tabyaları üç yıla dek alıp, hendek içine gelip ve kale temeline varıp da lağım açarsa, Türk'ün lağımları bulunsun düşüncesiyle bu siper tabyaları yapmışlar ve altlarına sokak sokak lağımlar açmışlar. Bu nedenle İslâm askerlerinin kale temeline varmaları asla mümkün değildi.

Her ne kadar lağımlar varsa da kalenin bütün temelleri kabare kayalardan olup bunların üzerince varınca kazıp kale temellerini bırakmışlar idi. Cenâb-ı Hak, İslâm askerlerine zafer nasib edip, kâfirlerin bütün bu tedbirleri faydasız kalmıştı. Bizim taraftan kale altlarına lağım açmaya dahi gerek görülmedi. Zira kâfirler kalenin bütün anahtarlarını kendi elleriyle getirip, Sadrazama teslim etmişlerdi. Sonra da sahrada ağlayıp, inleyip, feryad ederek her biri bir tarafa yakılıp gittiler. Bu büyük hendekten dışarıda bulunan oniki aded büyük tabyaların altlarında toplam 3200 aded çatal yollu lağımlar vardı. Bu yollara nice yârânler meşaleler, fânuslar, yel mumları yakıp geze geze kaybolurlardı. Sonra korkularından geriye dönüp, kâfirlerin bütün lağım hazinelerini kat kat üstüne hazır halde görüp hayretler içinde seyrederlerdi. Lânet olası kâfirler yer altında köstebek sıçanı gibi şenlikler edermiş.

Ak tabya kalesinin şekli ve yapısı : Bir gün birkaç yakın adamım ile elçinin yol bilir bir keferesini öncü yapıp, cebehâneden meşaleler ve yel mumları yakarak, kırk elli kişi olup Ak tabya altındaki büyük lağım yoluna girdik. Tam yediyüz adım uzunluğunda, geniş ve büyük bir yol idi. Güneye doğru giderek yine yer altında büyük bir meydana çıktık. Bu meydanın nice yerlerinde yine topraktan elli aded payanda direkler vardı. Her direğin önünde bir aded geniş sokak bulunurdu ki biri doğuya, biri batıya, biri güneye ve biri kuzeye doğru giderdi. Biz de sokakların başına birer işaret koyup, bir yöne doğru gittik. Ama hangi tarafa gittiğimizi Allah bilirdi. Girdiğimiz sokak içinde de tam yediyüz adım gittik. Yine küçük bir meydana vardık. Ama bu meydandan ileri sokaklar yok idi. Lâkin toprak üzerine yol işaretleri koymuşlar. Meydanın etrafında yol yol ve kat kat o kadar lağımlar vardı ki bunları anlatmak ve yazmak bir şekilde mümkün değildir.

Buradan ileri gitmeğe korkup geriye dönerken, yollarda hayat sulu kuyular vardı ki bu kuyulara topraktan kesme merdivenler ile inilirdi. Meğer bu kuyular da aşağıda birer kat daha lağım yollarına inermiş. Ondan aşağı bir kat daha lağım yolları vardı. Elhâsıl bu Ak tabya altında yeraltı dünyasının ötesine varınca onikişer kat lağımlar vardı. Daha önce Kızıl tabya önünde attdoğu lağımlar varmış ki bir atdoğu lağımı deliğinden onikişer ve onüçer kere lağımlar olup meğer atdoğunun aslı bu imiş. Bir lağımı atıp, işte lağım kalmadı deyip yürüyüşe geçerken birden bir lağım daha atıp binlerce can daha helâk olurdu. Elhâsıl bu lağımlar görülmeğe muhtaçtırlar. Yoksa tarif ve izah ile anlatılamaz.

Bu Ak tabya altından geri dönerken sağda ve solda bulunan lağımları birer birer saydık, sağ tarafta yüz aded lağım yolu vardı ki her biri biner ve ikişerbin kese barut alır lağımlardı. Aralarında da üçyüz aded küçük, püskürme lağımlar bulunurdu. Bunların altlarında da o kadar lağımlar vardı. Tâ yerin dibine varıncaya kadar bu şekilde lağımlardır. Sol tarafımızda seksen aded büyük lağımlar vardı. Bunların arasında birer harman meydanı kadar direkli lağımlar ve bunların arasında da üçyüz aded küçük, püskürme lağımlar bulunuyordu. Bunların altlarında da dokuz kat daha lağımlar vardı. Bu iki taraftaki lağım ve yolları sayıp, herbirinden sağa ve sola perişan olmuş lağım yolları içinden geze geze, takatsiz ve mecalsiz kaldık. Aman geldiğimiz yolları kaybetmiyelim deyip, geriye döndük. Nice lağım kapılarına ve nice yağlı lağım yollarına uğradık. Meğer daha barutları içlerinde imiş. Nice barut hazinelerini, lağım yollarını siper etmek için binlerce kereste direklerini, taşlarını ve diğer âlet ve mühimmatı seyrederek, sersem halde selâmetle dışarı çıktık. Biraz güneş görüp, temiz hava alarak can rahatlığı bulduk.

Bu hendeğin dışındaki tabyaların hepsinden büyüğü bu Külek tarafındaki Ak tabya kalesidir. Onüç köşeli olup, çevre uzunluğu tam üçbin adımdır. Erdel vilâyetinde bulunan Varat kalesi büyüklüğünde ayrı bir tabya kalesidir. Bu Varat kalesinden daha da sarptır. Beş aded kapısı vardır. Büyük kapısı ana hendeği içindedir. Yokuş yukarı, taş döşeme merdiven ile çıkılır. Yeleme yokuş olup, gerektiğinde top indirmek ve top çıkarmak kolay olsun ve çamur olmasın diye taş kaldırım döşelidir. Beşyüz adımda inilir, batı tarafa açılır beş kat, birbiri içinde sarp kapılardır. Bu kalenin çepeçevre temelleri sert taş yapıdır. Diğer tabyaların esas binaları topraktan kesmedir. Ak tabyanın on arşın yüksekliğindeki taş temelinden sonra yukarısı kesme kayalı ve topraklı duvarlardır.

Ayrıca etrafında altı aded tabyaları var ki her biri Varat ve Uyvar kaleleri kadar tabyalardır. Her tabyanın üzerine yine dağlar gibi toprak yığılıdır. Ak tabya içinde büyük bir meydan olup, meydanda üçbin aded askerlere odalar ve yer altlarında kimsesizlerin mağaraları vardır. Ayrı-

ca su kuyuları ve su sarnıçları vardır. Altındaki lağım yolları tâ Foşaklı manastıra, çamaşır deresine ve çınarlı dereye varırlar.

Ak tabyanın kat kat üstüne kırkar arşın enli ve kırkar arşın derinliğinde hendekleri o'duğu halde bu hendekler içinde yerle beraber domuz damları var ki hendek içinden kalenin yanına insanın varması imkansızdır. Hendeğin içi ve dışının kenarlarında kat kat şaranpolardır. Sanki bir ağaç denizidir. Çeşitli hile ve şeytanlıklar ile donatılmıştır. Ne kadar vahşi uçan kuş varsa tuzaklarla avlanırlar. Gören adamın aklı gider. Bir adam bu kaleye her gün yüz kere dikkatlice baksa, her bakışında ayrı bir şekil ve durum ile karşılaşır.

Allah'a şükür düşmanın güzel tedbir ettim diye yaptığı bütün bu şeytanlıkların hepsi kötü tedbir olup, bütün fesat düşünce ve hareketleri boşa gidip, Rabbin ilhamı ile İslâm askerleri bu Ak tabya, Yüksek tabya ve Bıyıklı tabya taraflarından sarılmayıp, kâfirlerin yirmiyedi yıldanberi çalıştıkları hepsi havaya gidip, bütün çabaları ve yaptıkları açılmamış bikir kılıp. Osmanlı askeri bekâretini bozup, kolaylıkla ele geçirildi. Eğer bu Ak tabya taraflarından kuşatılsaydı yüzbinlerce İslâm askeri telef olurdu. Muton ve Koron geçip, bir taşı alınmazdı. Onun için kâfirler barış günleri çadırlar içinde şöyle söylerlerdi: «Kaleyi size verdiğimize ağlamıyoruz. Ama size âh Ak tabyamızın, Yüksek tabyamızın cengini, ettiğimiz hilebazlık yolları gösteremedik. Ah, sizi meramımız üzere kıramadık!» diyerek domuz kılı saç ve sakallarını yolarlardı. Bu Ak tabya dibindeki ana hendek içinde tâ Külek tarafından deniz suyu gelip, liman gibi kayıklar yanaşırmış. Şimdi Kethüdâ İbrahim Paşa şaranpolar ile sed yapıp, gemi değil bir çırnık bile giremez oldu.

Ak tabyanın sağında ve solunda iki aded tabya daha vardır, ama Ak tabyadan alçaktırlar. Ak tabya onlara siper olmuştur. Külek tarafındaki tabyaya Bölme tabya, sağ tarafındakine de Öksüz tabya derler. Zira bu iki tabya Ak tabyanın koltuğu altında yapılmışlardır. Sanki Ak tabyanın oğullarıdırlar. Her biri Nemrud ateşi içinde kalmışlardır. Ama nice ana ve babayı ağlatıp, öksüz koydukları için Öksüz tabya demişlerdir. Lodos tarafında Yarımca tabya, yine lodos tarafında Çatal tabya, yine lodos tarafına bakan Koltuk tabyası, yine lodos tarafına bakan ve Yüksek tabyanın hendeği aşırı karşısında Fıçılı tabya bulunur. Bu tabyanın bir köşesinde büyük şarap fıçıları içlerinde toprak dolu olduğundan fıçılı tabya adı vermişlerdir. Fıçılardan sarp metrisler meydana getirilmiş olup, Yanyalı Pebür Paşanın çetecilerini usandırmışlardı. Zira bu bir tabyaya bağlı olmayıp ayrı bir tabyadır. Bunun dahi üç köşesinde üç aded tabyası vardır ki çevre uzunluğu tam ikibin adımdır. Ayrıca elli adım enindeki hendeği içinde yerle beraber domuz damları ve kat kat şaranpoları vardır.

Bundan başka batı tarafta, Karanlık kapı hendeği önünde Hüseyin Paşa tabyası, yine batı tarafta Rumeli kulu tabyası, Belgrad kapısı önünde hendek aşırı Cufud tabyası (iki yılda güçlükle harab edilip, sonra yine imar edilmiştir), sonra Kanlı tabya, bu da berbat olmuştur, sonra Dere tabyası, yerle bir edilmiştir, sonra kızıl tabya önünde Taşlı tabya, bu da tam üç sene Nemrud seddi gibi metin ve müstahkem durup, binlerce insanoğlunu helâk edip, Nemrud ateşi içinde kalıp sonunda Osmanlı elinden kurtulmuştur. Buradan aşağı Enli tabya ki bu da berbat edilmiştir. Taşlı tabyadan bu Enli tabya temeline kâfirler girip büyük savaşlar yaparlardı. Zira Taşlı tabya ile Enli tabyanın yer altından birbirlerine yolları varmış. Bu taşlı tabya sert kayalık yerde yapılmış olduğundan tam üç sene Osmanlıya karşı durmuş, tabyanın dört bir yanından lağımlar atıldığı halde yine de göğüs gererek binlerce İslâm askerinin şehid olmasına sebep olmuş, sonunda bunun fethinden vazgeçilip, Kızıl tabya kuşatılmıştır. Kızıl tabya da bir yılda güçlükle berbat edilerek 770 kişi bu tabyadan içeri girerek kalenin yeni duvarları ele geçirilmiştir. Üçüncü yılda kale de güçlükle fethedilebilmiştir.

Bu büyük hendekten dışarıda bulunan tabyaların da kırkar ve ellişer adım enli ve derin hendekleri içinde ve kenarlarında yüzbinlerce şaranpo dırekleri bulunup bunlar fethedilinceye kadar yüzbin asker şehid olmuştur. Bu hendeklerin dışında Kuşaklı manastır sahraları taraflarında binlerce metris ve lağımlar yapmışlar ki tam üç yıl bizim askerimiz o taraflara uğramamış ve kale kapıları açık durarak kâfirler sığırlarını, koyunlarını, keçilerini ve domuz sürülerini buralarda otlatıp gezdirirlerdi. Ama yine de bizim cebeci askerleri atlanıp, kâfirlerden kelle ve diller alırlardı.

OSMANLI SULTANLARININ CÂMİLERİ İLE VEZİR, MİRMİRAN, AYAN VE DİĞER HAYIR SAHİPLERİNİN İMÂRET ESERLERİ

Kandiye kalesi içinde bulunan bütün imâretler, General Erhando ve Milota adlı kefere defterdarları ile fetihten sonra yazılan defterlerden çıkarılan bilgilere göre yazılmıştır:

Sultan Mehmed Han Gâzi Câmii: Hazret-i İsâ zamanında yapılmıştır. Fâtimîlerden Afrika Pâdişâhı Sultan Mansur, Mağrib ülkesinden gelip bu Girid adasını fethettiğinde bu büyük kiliseyi câmiye çevirmiştir. Sonra İspanyalıların eline geçtiğinde bunlar yine büyük bir kilise haline getirmişlerdir. Sonra Venediklilerin eline geçince daha da büyütülmüştür. Allah'a şükür, bu mübârek yılda Osmanlı eline geçip İslâm mabedi yapılmıştır. Gece gündüz ibâdetler yapılmaktadır.

Bu nurlu câmiin altın gerdan denilen (pabuçlu, ayak ile) kıble kapısından tâ mihraba varınca uzunluğu ikiyüzelli ayaktır. Genişliği yüzelli ayaktır. Yüksekliği kırk arşındır. Tamamen servi ağacından yapılmış çatı

ve kirişlerinin üzeri kiremit örtülüdür. İçi ve dışı ibret verici şekilde nakışlarla bezenmiştir. Yirmi aded pencerelerindeki camları necef, moran ve billur camlar ile süslüdür. Öyle bir havadar, iç açıcı bir İslâm câmiidir ki benzeri ancak İstanbul'daki Süleymâniye Câmiidir. Câmiin içine nakışlı, rengârenk, gönül alıcı halılar döşenmiştir. Binlerce aded çeşitli kandil ve necef avizeler ile donatılmıştır. Öyle bir mihrab ve minber yapılmıştır ki, mermer mühendis ustaları bu mihrab ve minberin benzerini İstanbul'da Sultanahmet ve diğer câmilerde yapmamışlardır. Müezzin mahfeli ve vaaz kürsüsü öyle sanat işi küçük köşklerdir ki sanki Cennet köşküdür. Mihrab ve pencerelerinin önünde enine ve boyuna binbir zira'lık alanda İrem bağı gibi ve Cennet bahçelerinden iz verir bir bahçesi var ki Cenâb-ı Hak bu yeryüzünde ne kadar meyve ağaçları varsa burada hepsini var etmiş. Hepsinden üstünü kokulu inciridir ki Nazilli incirine eşdir. Bu bağın solunda kırk aded sütunlar üzerine toloz kemerlerle kâgir bir kat olarak medrese odaları olup hepsinin üstü tamamen kurşun kaplıdır. Avlusu bin aded mimar arşını genişliğindedir. Bu avlunun tam ortasında yeni yapılmış bir havuz bulunmaktadır. Havuzun suyu kemer suyundandır. Etrafındaki çeşmelerinden hayat suları bolca akıp, cemaat abdestini alıp ibadetlerini yaparlar. Havuzun fıskiyelerinden havuz üzerindeki kubbesinin tepesine kadar sular fışkırır. Bu kubbe sekiz aded sütun üzerine oturtulmuştur. Üzeri mavi kurşun ile kaplıdır. Kubbenin üzerinde de altın kaplamalı bir alemi vardır ki insanın gözlerini kamaştırır.

Câmiin üç kapısı vardır. İkisi yan kapılardır. Biri kıble kapısıdır. Bu yüksek kapıların üzerlerinde kurşun ile örtülü ağaçtan yapılmış kemerler bulunur. Ama kıble kapısı üzerinde, kurşun örtülü kubbenin altında ve câmi kapısının mermer kemerlerinde bulunan işlemeler ve şekillerin benzeri yeryüzünde yoktur. Ancak Atina vilâyetinde veya Sivas'taki Gök medrese kapısında bulunur. Ama bu Girid'deki Hünkâr câmii kapısına dikkatle bakan bilgi sahibi bir kimse bu ibret verici eserin sanat değerini ve üstünlüğünü takdir eder. Câmiin solunda bulunan avlusunun çevresinde Somaki ve Yeşim mermer sütunlar üzerinde müteaddid medrese odaları yapılmıştır. Altlı ve üstlü olarak yapılan bu odalar görülmeğe değer ibret verici birer sanat eseridirler. Ayrıca kefere zamanında yapılmış olan yemekhâne şimdi yine eskisi gibi mamur bir yemekhâne olarak kullanılmaktadır. Zengin, fakir, müslim, gayrimüslim, gelen giden bütün herkese nimetleri boldur. Câmiin sol tarafında olan minaresi yeni yapı olup yüksek, tek şerefeli güzel bir sanat eseridir. Yüzkırk ayak yüksekliğindedir. Daha önce dört köşe çan yeri olan kulesi minare yapmak istenildiğinde Külek tarafından Kaplan Paşa ve Kethüdâ İbrahim Paşa bu çan kulesini top atışı ile yıktıklarından şimdiki yeni minareyi kırk günde yapmışlardır.

Elhâsıl böyle bir ilgi çekici, özenilen, eşsiz bir sanat eseri câmi bir serhadde ve bir diyarda yoktur. İçinde bulunan bütün kirişlerini ikişer adam kucaklıyacak genişlikte servi ağaçlarından yapmışlardır. Bütün altın yaldızlı ve nakışlı tavan levhaları da tamamen servi tahtları olduğundan hoş kokularından câmi içinde bulunan cemaatin dimağları kokulanır. 1077 senesinde Sadrazam bu Kandiye altına ılgar ile salt gelip metris yerlerini gözden geçirdiğinde şimdi Hünkâr câmii olan bu manastırı görüp, İnşâallahüte'âlâ fetihten sonra bu uğurlu yılda bu büyük manastırı Saadetli Padişahımız için câmii şerif ederiz diye buyurmuşlardır. Sadrazamın bu kiliseyi câmi etmeğe kesin niyet ettikleri yıl için Kur'ân-ı Kerim'in Bakara sûresinin (... vecheke satre'l-Mescide'l-Haram...) âyet-i kerimesi 1077 senesi olarak tarih olmuştur. Bu âyet-i kerimeyi, câmiin mihrab duvarının solunda Karahisârî tarzında Celî yazı ile yazdığımda Sadrazamdan yüz altın ihsan görüp, bu âyet-i şerîfe bu kalenin fethine başladığımıza ve bu câmi kiliseden mihrab-ı Muhammediye velî edeceğimizin niyyetine tarih olmuştur diye buyurmuşlardır. Hakikaten âlemlerin göz bebeği, nurlu bir câmi olmuştur.

Beyit

«Reeynâ câmiü'd-dünyâ cemîan (Dünyanın çok câmilerini gördük)
Velâkin mâ reeynâ misli hâzâ (Lâkin bunun benzerini görmedik).

BÜYÜK VÂLİDE SULTAN MEHMED HAN CÂMİİ

Büyük Valide Sultan Mehmet Hân Câmii: Yukarıda anlatılan Hünkâr Câmiinin güney tarafında yüksek bir mevkide yapılmış güzel bir câmidir. Hünkâr câmiinden biraz küçüktür. Uzunluğu ikiyüz ayaktır. Genişliği seksen ayaktır. Câmiin sol tarafında bulunan aşevinin gelen ve gidenlere nimetleri bolcadır. Tefsir okutulan bir medresesi vardır. Câmiin kubbesi servi ağacından kirişlerle yapılmış olup üzeri kiremit kaplıdır. Çin mermerinden yapılma bir mihrabı, sanat işi bir minberi, değerli taşlarla donatılmış faydalı bir mahfeli ve sedef kakma taşlı bir kürsüsü var ki anlatılması imkânsızdır. Minaresi yine eski yapıdır. Ama içine bir kat İslâm minaresi yapılmıştır.

Sultan İbrahim Han Câmii: Bu kale henüz yeni yapıldı, burada Sultan İbrahim Câmiinin münasebeti nedir diye sorulabilir. Sultan İbrahim Han zâmanında bu kalenin nice kere fethine kalkışılmıştır. Ama fethi mümkün olmamıştır. Fakat kalenin fethi için Sultan İbrahim Han bu Kandiye kalesinin karşısına İnâdiye kalesini yaptırmıştır. Hisar içinde de Sultan İbrahim Han için bir câmi yaptırılmıştır. Kandiye kalesi fetholunduğunda İnâdiye kalesini ve İbrahim Han câmiini yıktırmak gerekir. Onun için Kandiye kalesi içinde Sultan İbrahim Han Câmii yapılır. Bü-

tün imam, hatib ve diğer hizmetlileri burada görev alırlar: İşte bu câmiin yapılmasına sebep budur. Sanat güzellikleriyle donatılmış bu eski yapı câmiin bütün kirişleri ve çatısı baştanbaşa servi ağaçlarından ve tahtalarından yapılmış olup bu da kiremit örtülüdür.

Kandiye fatihi Vezir-i Azam Fazıl Ahmet Paşa Câmii: Çarşı ve pazar yakınında olduğundan cemaati daima çok olur. Uzunluğu ve genişliği seksener ayaktır. Mihrab tarafı dört aded sütun üzerine oturtulmuş toloz kemerlerdir. Diğer yerleri eskiden olduğu üzere servi kirişleri üzerine kurşun kaplıdır. Câmiin mihrabı ve minberi tamamen billur, necef ve moran camları ile bezenmiş son derece sanat işi, nur üstüne nur kaplı bir câmidir. Mihrabının ön kısmı geniş caddedir. Doğu tarafı bir İrem bağıdır. Câmiin iki kapısı vardır. Küçük kapısı ve orta kapısı gayet büyük üç aded kapıdan yapılmış olup üçü de doğu tarafına açılır. Sol taraftaki kapı da sol taraftaki avluda bulunan havuz ve şadırvana bakar. Sanat eseri şadırvanın üstü kurşun örtülü, yüksek kubbelidir. Kubbenin usta mühendisi yeni bir buluş olarak bu kubbeyi yapmıştır ki altı aded ince mermer sütunlar üzerine kubbeyi oturtmuştur. Câmiin solunda olan cemaat dehlizi tabakası yapma direkler üzerine çatılmış nakışlı kirişlerden oluşan tavanının üzeri tamamen kurşun kaplıdır. Câmiin sağ tarafında henüz yeni bir minare yapılmıştır ki yüksek, değerli bir sanat eseridir.

Mahmud Kethüdâ Câmii (Sadrazamın Kethüdâsı) : Bu Kethüdâ Mahmud Ağa Câmii Sadrazam Câmiinden küçüktür ama ayrı bir uslûpta yapılmış acaip ve garip, yeni bir câmidir. 1080 tarihinde yapılmıştır. Bu mesire yerinde bulunan câmiin mihrabı önünde olan İrem bağı Cennet bahçesinin güzelliklerini ve burada bulunanları anlatmaya kalksak bir ayrı cild kitap olur. Satranç nakışı gibi tarh olunmuş 1067 Mekke zirağı genişliğinde bir gülistan bahçesi olup burada bütün çiçek, nebat, ağaç, meyve çeşitleri, aralarında küçük, büyük nice köşkler, misafir odaları, fıskiye, havuz ve şadırvanlar, ibret verici büyük bir mutfağı, kiler odasında binden fazla çeşitli bakır kapları bulunmaktadır ki büyük bir mesire yeri ve tekke oluşturulmuştur. Bütün küçük köşklerinde ilim sahibi kimseler toplanıp, nice ayân ve büyük kimseler gelip burada dinlenip, rahat ederler. Câmiin mihrabının iki aded penceresi bu İrem bağına bakarlar. Pencerelerin üzerlerinde iki aded camları var ki her biri birer rum haracı değerinde nakışlı, renkli ibret verici sanat eserleridir. Câmiin servi ağacından yapılmış kirişleri ile nakışlı ve yaldızlı tavan tahtaları da ayrı birer sanat güzellikleridir. Câmiin sol tarafı yeni yapı kâgir toloz kemerler ile yapılmış olup daha geniş ve sağlam bir bina olmuştur. Yeni yapı yüksek güzel bir minaresi var ki sanki yüksek bir servi ağacıdır. Câmiin solundaki avlu içinde hayat suyu sarnıcı olup, Temmuz ayında dahi suyu buz gibi soğuk olur. Bu avlunun etrafında ders odaları sıralan-

mıştır. Aş evinde sabahtan akşama kadar bütün nimetleri boldur. Câmiin mihrab ve minberi ile çeşitli sanat eseri avizeleri, ibrişim halıları, imam ve hatiblerinin özelliklerini dil ile anlatmak imkânsızdır. Elhâsıl öyle bir nurlu câmidir ki benzeri yoktur.

Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa Câmii : Câmiin tarihine ait beyit :

«Bu câmi tam olunca (bir musallî) tarihini didi
Salât ehline yapıldı yine bir câmi-i zîbâ.»

Sene 1080.

Bu câmiin de çatısının kirişleri ve tahtaları servi ağacından yapılmış olup, çatının üzeri kiremit örtülüdür. Ama iki tarafındaki sofaların üzerleri tamamen kurşun kaplıdırlar. Öyle bir mihrab ve minbere sahiptir ki ham mermerden yapılmış bu kadar güzel bir minber bir diyarda yoktur. Ancak Karadeniz sahilinde Sinop câmiinin minberi benzer. Câmiin içinde iki tarafta katlı cemaat mahfeli vardır. Ayrıca bu câmiin içinde bulunan sanat eseri avizelerin mücevher işlemeleri bir câmide yoktur. Ancak İstanbul'da Sultan Ahmed'in yeni câmiinde bulunur. Bunlardan başka daha nice güzelliklere sahiptir. Câmiin avlusu dardır. Zira şehrin en kalabalık ve merkezî yerindedir. Daima cemaati çok olur. Câmiin vakıfları gayet çoktur. İmam, hatib ve müezzinlerinin benzerleri yoktur. Avlusu câmiin sol tarafında olup, yuvarlak bir havuzu ve etrafında sıralanmış muslukları üzerinde sekiz aded sütun üzerine oturtulmuş kemerler kurşun kaplı yuvarlak bir kubbe ile kaplıdır. Bu dahi ayrı bir eşsiz sanat eseridir. Temiz havuzunun etrafı Fahri oyması gibi oyma mermer kafes ile çevrilidir. Yüksek bir minaresi vardır. Bu nurlu, gönüllere ferahlık veren güzel câmiin içine girenin dışarı çıkacağı gelmeyip gece gündüz câmi içinde ibâdet ve tâat eder. Nice nice bilginlerin ve sâlihlerin özel odaları bulunmaktadır.

Defterdar Ahmet Paşa Câmii : Çarşı içinde, havuz meydana önünde, cemaati bol bir câmidir. Tâ Hazret-i Ömer zamanında Mağrib Pâdişahı Sultan Mansur'un yapısıdır. Onun için kıblesi doğrudur. Bunun dahi içerisi bütün servi çatma kirişlerdir. Sekiz aded yüksek sütun bulunur. Her biri birer Mısır hazinesi değerindedir. Minber ve mihrabı ayrı birer sanat eseri olup gayet güzel yazılar ile donatılmışlardır. Câmiin dışında sağında avlusunun duvarında abdest almak için muslukları ve sağ tarafındaki ve solunda bulunan sofalar tamamen kurşun örtülüdür. Sol tarafındaki avlusunda cenaze musalla taşı vardır. Yuvarlak bir minaresi vardır. Yol üzerinde kıble kapısı olup, demir parmaklıklı pencerelidir.

Hayır babası Kethüdâ İbrahim Paşa Câmii : Büyük liman kapısının iç tarafında yüksek bir mevkide yapılmıştır. Bütün kirişleri ve tavan tahtaları servi ağacından yapılmadır. Üzeri kiremit örtülüdür. Bir minaresi olan küçük bir câmidir. Ama sabah ve akşam cemaatten eksik değildir.

Sol tarafında denize bakan dolayınca yapılmış yan sofası vardır ki burada bütün tüccar, esnaf, kara ve deniz gezginleri ibâdet edip, itikâf niyetiyle yatıp, istirahat ederler. Bu câmi liman ağzında ve iskele yanında olduğundan cemaati daima boldur. Câmiin altındaki bütün dükkânlar câmiin vakfıdırlar. Câmi babayâne inşa edilmiş olup o kadar şöhret ve ziyneti yoktur. Sâde güzeli, beyaz inci benzeri bir câmidir. Avlusu yoktur. Zira şehrin en kalabalık ve sık yerinde bulunmaktadır.

Ankebût Ahmet Paşa Câmii: Kalenin güney tarafında, Yüksek tabya yanında yapılmıştır. Kiremitli, çanlı minareli, sâde, babayâne yapılı, İrem bağı benzeri bağ ve bahçeleri olan güzel bir câmidir. İmâret yeri ve medresesi bir ok menzili uzunluğunda bahçesi içindedir. Sol tarafındaki medrese içinde bir su sarnıcı bulunur. Etrafında ders görenlerin odaları vardır. Gece, gündüz hadis ilmi öğrenirler.

Eski Defterdar Melek İbrahim Paşa Câmii: Bu câmi, daha önce İnadiye kalesi içinde eski defterdar efendi câmii idi. İnâdiye kalesi yıkıldığında bu câmiin benzerini İbrahim Paşa yaptırmış olduğu için İbrahim Paşa câmii derler. Kâgir yapı olup, altı aded kâgir kubbesi vardır. Ama cemaati azdır. Zira şehrin bir kenarında, bağlar içinde bulunmaktadır. Etrafında Halvetî şeyhleri otururlar. Gece ve gündüz zikir ve ibâdetle meşguldürler.

Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa Câmii: Kıble kapısı üzerinde altın ve lâciverd ile yazılı tarihi şudur:

«Hezârân sad pesend idüb didi târihini hâtıf
İbâdetgâh olıcak böyle gerek câmi'-i zîbâ.»
Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Evliyâ bu câmii gördükde târihin didi
Bu binâya dâim Allah ola setârî mu'în.»
Sene 1080.

İmdi, ey vefâlı kardeşler! Bu Kandiye içinde değil belki bütün Osmanlı ülkesi içinde böyle bir câmi yoktur. Tamamen kâgir toloz kubbeli bir rum kilisesi idi. İçinde hâlen ağaçtan bir eser yoktur. Bütün kapı ve duvarları altın ile nakışlı iken şimdi bin kat daha o kadar ibret verici nakış ve işlemelidir. Duvarlarının yüzü tamamen altın yaldız ile kaplıdır. Nur üstüne nurlu bir câmi olmuştur. Mihrabı sünnet üzere sâde güzelidir. Beyaz, ham mermerden, oymalı ve bir mukarnaslı bir minbere sahiptir. Dünyanın İslâm diyarlarında benzeri yoktur. Bir yere dayanmamış, câmiin sağ tarafında, meydanda yüksek bir kürsisi olup sanki câmiin ruhudur. Müezzin mahfeli nakışlı mermer şapkalı olup bunun da eşi yoktur, özellikleri dil ile anlatılamaz. Câmiin sol tarafında câmiin tamamlayıcısı

olan bir kubbe vardır ki üç kapısı olup, biri kıble kapısı büyük kapıdır. Biri tetimme kapısı soldadır. Diğeri sağ taraftaki avlu kapısıdır. Kıble kapısı önündeki avluda beyaz mermerden yapılma latif bir şadırvanı var. Bütün cemaat burada abdest alırlar. Havuzun üzeri nakışlı, kurşun örtülü bir küçük kubbe ile kaplıdır. Şadırvanın sağ tarafında da bir su sarnıcı bulunmaktadır. Câmi içinde müezzin mahfeli altında bu sarnıca giden bir kapısı vardır. Câmiin minaresi eski çanlıktır. Ama tepesinde bir minare külâhı ile bir şerefe yapılmıştır ki gayet güzel birer sanat eseridirler. Bu güzel câmi üçyüz adım uzunluğunda güllük ve sünbüllük bir İrem bağı içinde yapılmış olup sanki bir Cennet köşküdür. Câmiin kubbelerinin üstü tamamen kırmızı, horasan ve kireç ile sıvalıdır. Elhâsıl dörtbir yanı öğrenci odaları, mektep, medrese ve diğer yapılar ile bezenmiş, sevimli ve özenilen, gönüllere ferahlık veren bir câmidir ki değil Kandiye'de belki diğer yerlerde de benzeri yoktur. Cenâb-ı Hak dünya durdukça korusun.

Kapudan Kaplan Mustafa Paşa Câmii : Kandiye kalesinin limanı ağzında, su kulesi içinde küçük, güzel bir câmidir. Sanki cihana bedel bir İrem kasrı ve dünyayı seyrettiren bir sütundur. Tamamen kâgir yapı olup, baştanbaşa kurşun kaplıdır. Minaresi de kâgir olarak yapılmıştır. Akıl ve bilim sahiplerinin toplandığı, gönüllerin dinlendirildiği şirin bir ibâdet yeridir. Bu câmi yapılırken su kulesi de tamir edilmiş olup tarihi şudur :

«Evliya'ya biri kalkıp sordu fethi târihin
İsmine didi bu seydî kal'a-i gühernigîn»
Sene 1080.

Diğer bir tarih :

«Bir velî çıkdı didi böylece yaz tarihin
Müjde Kandiyeyi fetheyledi Ahmet Paşa.»
Sene 1080.

Diğer bir tarih :

«Temâm olunca fethi târih içün
Okuduk Sure-i İnnâ fetahnâ.»
Sene 1080.

Diğer bir tarih (Koca Vezirzâde Süleyman Bey'in)

«İftihâr idüb anunla didi fâtih-i târih
Kıldı Allah bana Kandiye fethin ihsân.»
Sene 1080.

Süleyman Bey'in diğer bir tarihi :

«Hısn-ı Kandiyede çün mehl ile a'dâ kalıcak
Fikrederdim ki ne yüzden ola ihrâc ayâ,
Bir sihr-i kûşeme erdi çün sadâ-yı tekbîr

Sıdk-ı pâkile hemen etdim o dem hamd ü senâ
Çıkıcak mehl ile a'dâ didim ana târih
Kandiye hısnını fetheyledi Ahmet Pâşâ.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Bânk-ı Muhammed okuyub didi târih-i Evliyâ
Fetholundu Kandiye elhamdülillah sulh ile.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Eyledik biz Evliyâ lafzen ve ma'nen târihin
Oldı binseksende feth-i Kandiye sulhı cihâd.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih (Pâdişahın):

«Didi çün Sultan Muhammed gûş idüb târihini
Aldı düşmandan vezirim yeminle Kandiyeyi.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Evliyâ itdik duâen târihin
Kandiye alındı hamden bilkesîr.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih (Haylî'nin):

«Kahraman mertebe serdâr gazâ endîşe
Sel sarısâm cihâd itdi Girid'e geldi
Didiler Haylî pesend eyleyüb eshâb-ı süyûf
Seyf-i Ahmet Pâşâ Kandiyeye hüsrân aldı.»

Sene 1080.

Diğer bir güzel târih:

«Zor bâzû ile çün yıkdı der ve dıvârın
Dest-i Hayberşiken Haydar girâr âsâ
Hamd idüb halk-ı cihân hayli târih
Fâtih-i Kandiye oldı yed-i Ahmet Pâşâ.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Didi Hayli bu fethi târihdir
Minallâhi fethun binasrin azîz.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

(Mora diyârında Mezistre müftisi Hamdi efendinindir)
«Kal'anın hamdü yâ metâneti ger
Dâsitân olmasaydı efvâhdan

Fethi târihi kısranın bârî
İndi halka alîm Allahdan.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Bî selâset ise de müjde ile târih didim
Kandiye şâhım aldı vezîr ibn vezîrin.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«İşbu fethin sâline müş'ir ola bir mısra'ı
İsteriz mir'ât-ı dilden göstere hem ola hûş
Müddet-i feth görünür bu yazılan târihden
Kandiye'nin nâ pâki çıkdı kale ise oldı bûş.»

Sene 1080.

Diğer bir tarih:

«Bemâned zimâtâ kıyâmet târih
Frenk heme merdûd illâ mülk.»

Sene 1080.

Eğer bu Kandiye'nin bütün câmi, mescid, han, hamam ve çeşmelerinin tarihlerini yazmış olsak ayrı bir cilt olur. Ancak bu kadarı ile yetinildi. Bu tarihleri yazılı olan onsekiz aded câmi ve vezirlerin mescidlerinden başka yetmişbir aded daha mahalle mescidleri vardır. Bu mescidlerin içinde en çok cemaate sahip olanı Acemzâde Reis...efendi mescididir. Çarşı içinde olduğundan gece gündüz cemaatten eksik olmaz. Câmi olmaya uygun olup evkafı çoktur. Bunun dışında Karabaş Dede mescidi, Hindî Cafer Baba Mescidi, Pangrad Kapısının iç yüzünde Ali Baba mescidi, Sadrazamın Vekilharcı Receb Ağa mescidi, Çavuşbaşı zâviyesi, Yüzbir (Burnaz) Mehmet Ağa tekkesi, yerli Yeniçerileri meydanı mescidi, Balta Ağa mescidi, Gümrük Kapısı mescidi... ve diğerleri. Bugünden sonra inşaallah daha çok câmi ve mescid yapılır.

Cana rahatlık veren Hamamlar: Bütün hamamların en güzeli ve üstünü ve en önce yapılanı Vezir-i Azam Kethüdâsı Mahmud Ağa hamamıdır. Aslı bir kilisedir. Adı geçen Ağa mimarlık bilgisine sahip olduğundan on günde, on kurnalı, iki halvetli, bir meydan sofalı, güzel bir camekânlı, havası güzel, aydınlık bir hamam haline getirip, kendi câmiine vakıf etmiştir. Câmie de yakındır. Karanlık kapı yanında Bostan hamamı: üç kurnalı, küçük, faydalı, kısa zamanda yapılmış bir hamamdır. Pangrad kapısı yolu üzerinde Rumeli hamamı, Hünkâr câmii yanında Camcı hamamı, Yeniçeri hamamı, Yerli kapı hamamı, Topçular hamamı, Cufud mahallesi hamamı, Ağa hamamı. Bu hamamlar hepsi kısa zaman içinde yapılan hamamlardır. Hepsi de küçük hamamlardır. Fakat Defterdar Ahmet Paşa hamam hepsinden büyük, temiz ve sanat eseri bir hamamdır.

Diğer adalarda bile benzeri yoktur. Dört bir tarafında dört aded halveti, meydan sofası, ayrıca dört köşesindeki küçük meydanlarda (yan sofalarında) üçer aded kurnalı, geniş havası güzel, aydınlık bir hamamdır. Diğer adalarda bile benzeri yoktur. Dört bir tarafında dört aded halveti, meydan sofası, ayrıca dört köşesindeki küçük meydanlarda (yan sofalarında) üçer aded kurnalı, geniş havası güzel, aydınlık bir hamamdır. Bütün hizmet edenleri, kadın ve erkek dellakları temiz olup gönüllere ferahlık veren, bütün kubbelerinde billur, necef ve moran camlar hamama ayrı güzellik vermektedir. Bir camekânı var ki bin kişi alır. Tam ortasında da bir havuzu bulunmaktadır. Havuzun fıskiyesinden fışkıran sular tâ kubbe camına çarpar. Elhâsıl renkli ve nakışlı kubbesiyle ibret verici bir hamamdır. Bu hamamın, Yeniçeri Ağası Abdurrahman Ağa hamamının ve Mahmud Kethüdâ hamamının suları hep kemer sularından sağlanır. Ama diğer hamamların suları kuyulardan elde edilir.

Çeşmeler: Hepsi yetmiş aded hayat pınarlarıdır. Çarşı ortasındaki Defterdar Ahmet Paşa Câmiinin önündeki meydanda bulunan Kral çeşmesi en meşhurudur. Büyük bir havuzun ortasında, alçak bir sütun üzerinde mermerden yapılmış bir insan heykeli bulunmaktadır. Bu heykelin zekerinden akan sudan herkes içmekte ve susuzluklarını gidermekte imişler. Ama fetihten sonra mücahid gâzilerden biri olgun bir cerrah imiş. Bu heykelin zekerini balta ile sünnet etmiş. Sonra Defterdar Ahmet Paşa bu büyük havuz içine ibret verici bir çeşme yaptırmış ki görülmeğe değer bir hayat suyudur. Böyle bir sanat eseri çeşme hiçbir diyarda görülmez. Bu temiz havuzun etrafı çeşitli boyalarla renklendirilmiş, nakışlı, demir kafesle çevrilmiştir. Bu çeşmeden başka yedi yerde Hünkâr çeşmeleri, Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa çeşmesi, Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa çeşmesi, Defterdar Ahmet Paşa pınarı, İbrahim (Melek) Paşa pınarı, Ankebut Ahmet Paşa pınarı, Ebulhayr Kethüdâ İbrahim Paşa'nın liman kapısının dışındaki iki lüleli çeşmesi ki tarihi şöyledir:

«Üç (iki) eksiğiyle didi Evliyâ
Tarih-i hayrat fî sebîlillâh.» Sene 1080.

Vezir Kethüdâsı Mahmud Ağa çeşmesi, Reisülküttâb Acemzâde... Efendi hayat pınarı, Kapudân Kaplan Mustafa Paşa'nın su kulesi dibinde, liman kenarındaki çeşmesi ki altın yaldızla yazılı tarihi şudur:

«Mustafa Paşa vezîr-i pâk-ı zât
Eyledi bu aynı cârî ol safât
Teşne diller didiler târihini
Suyu sâfî çeşme iç âb-ı hayât.» . Sene 1080.

Cânrîz kapısı yanında Sarı Hüseyin Paşa çeşmesi, Peygamber çeşmesi, daha nice akar çeşmeler yapılmıştır. Tatlı sularını içip, gördüğümüz çeşmeler bunlardır.

Medreseler : Hepsi dokuz adeddir. Yukarıda saydığımız câmilerin hepsinde birer medrese bulunmaktadır. Ama bu dokuz adedinde müstakil dersiâmlar bulunmaktadır. Dokuz aded henüz yeni yapılmış sıbyan mektebi olup bunlar Hünkâr mektebi, Vâlide Sultan mektebi, Sadrazam mektebi, Abdurrahman Paşa mektebi, Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa mektebi, Defterdar mektebi, Kethüdâ İbrahim Paşa mektebi, Melek İbrahim Paşa mektebi ve diğerleridir.

Tekkeleri : Onaltı aded tarikat ve derviş tekkesi vardır. İlk olarak yapılanı kale dışındaki Deli Hüseyin Paşa'nın Horasanoğlu mesiresi tekkesidir. Bektaşi tekkesi olup yukarıda özellikleri anlatılmıştı. Fetihten sonra kale içinde, Yüksek tabyanın iç tarafında yapılan Çavuşbaşı Köse İbrahim Ağa tekkesi de Bektâşi Tekkesi olup nice derviş gâziler burada kalırlar. Ama Abdülkâdir Geylânî (kâdirî) tarikâtinden bir aziz misafir gelip, beraberindeki dervişleriyle burada zikir ve âyinler ile büyük sohbet toplantıları yaparlar. Zira burası yüksek bir yerde kurulmuş olduğundan bütün âşıklar ve dostlar, gezintiye gelip, temiz hava alırlar. Yassı tabya'nın iç tarafında Karabaş tekkesi ulu bir tekkedir. Su kemerleri yakınında, Hünkâr Câmii yolu üzerinde Hindî Baba Cafer tekkesi. Şeyh İbrahim Gulşenî tekkesi, Üsküdarlı Mahmud Efendi'nin halifesi Cilvetî Ali Efendi tekkesi, Külek tabyasının iç yüzünde Bayramî tarikatinde Vâhidî tekkesi, Ankebût Ahmet Paşa Câmii yanında Uşşakî tarikatinde Şeyh Esedüddin tekkesi, Pangrad kapısında Cebehâne tekkesi Fetâyî tarikatindendir. Karanlık kapının iç tarafında Bektâşî Ali Dede tekkesi ve kale içinde daha nice tekkeler vardır. Niceleri de daha yeni imar edilmektedir. Ama benim bildiklerim bunlardır. Kalenin dışında, Kuşaklı Manastır yakınında Tirândâzân yani Ok Atıcılar tekkesini sadrazamın bir ağası henüz imar etmektedir. Tekkenin bir yanında bir ok meydanı yapılmıştır ki anlatılamaz. Sadrazamın otağının yeri de mamur bir çiftlik olup, ayrı bir gezinti ve eğlence yeridir. Sadrazamın vekilharcı Recep Ağa tekkesi de Halvetî tarikatindendir. Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa da sarayı da bir Bektâşi tekkesi olarak imar edilmekteydi. Kuşaklı Manastır yanında Medineli Derviş Sâlih tekkesinin asla gelir getirici bir hayrâtı yoktu. Kâdirî tarikatinde, kanaat sahibi, Allah'ın ihsan edeceği rızıka bakan ve olanla yetinen bir alay derviş bulunmaktadır. Ama Allah'ın ihsanı olarak buraya gece ve gündüz her taraftan sadaka ve adak kurbanları gelip, gelip geçen bütün misafirler ile yeyip içip ibâdetle meşgul olurlar.

Çarşı ve pazar yerleri : Daha önce kefere zamanında, Milota adlı defterdarın kayıtlarına göre burada 1700 aded dükkân vardı. Şimdi yine bu dükkânların hepsine zengin pazarcılar girip, çeşitli mallarını satarlar. Her dükkân sanki bir Çin pazarı idi. Ama Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa câmii yanında, fetihten sonra, bir ay içinde geniş caddenin sağında ve solunda, düzenli bir şekilde, kâgir yapı olarak yüzelli aded dükkân inşâ edi-

lip, büyük bir çarşı yapılmıştır ki bütün kumaş çeşitleri ve diğer kıymetli mallar burada satılmaktadır. Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa da kendi câmii bitişiğinde, geniş caddenin sağında ve solunda kâgir bir bezestân yaptırmıştır. Bütün ülkelerin malları burada satılmaktadır. İki caddenin başında büyük bir kahvehâne yaptırmıştır ki bütün gâziler, mücâhidler, güldürücüler, bilgi sahipleri ve şâirler burada toplanırlar. Defterdar Ahmet Paşa pazarı da elli aded dükkândan ibarettir. Mahmud Kethüdâ çarşısı da elli aded küçük dükkânlardan oluşmuştur. Reisülküttâb Acemzâde Efendi de elli aded dükkân yaptırmıştır. Topçubaşı'nın yaptırdığı otuz aded dükkânın aşağısında Sadrazamın yaptırdığı yetmiş aded dükkân baştanbaşa yeniden yapılmış olup câmiine vakıf edilmiştir. Ebulhayr İbrâhim Paşa da elli aded dükkân yaptırmıştır. Elhâsıl bir sürü vezirler ve vükelâlar, binlerce çeşit hayır eserleri inşâ ettirip Kandiye şehrini gül gibi donatmışlardır. Kâfirler zamanında bu şehir içinde aslâ kanal olmadığından Sadrazam ferman edip tâ Vâlide câmii önünden yokuş aşağı geniş ana caddeyi yardırıp, tâ liman kapısı dışına varıncaya kadar kanal açtırarak, şehri tertemiz bir hale getirmiştir. Bunların dışında altmışsekiz aded kâgir mahzen, on aded kahvehâne ve yirmi aded bozahâne yaptırılmıştır ki bunlara hemen işletme ruhsatı verilip, askerlerin dinlenmeleri sağlanmıştır. Ama meyhânelere izin verilmedi.

Hanlar: Hepsi onyedi aded kara ve denizci hanlarıdır. Her çeşit değerli mal ve eşya bunlarda bulunur. Bunlardan başka yeni hanlar da yapılmaktadır.

Âyân ve ileri gelenlerin sarayları: Şehirde tamamı dörtbin aded, altlı ve üstlü, sağlam yapılı evler bulunmaktadır. Herbiri kale benzeri olup, beşer altışar kat balkonlu ve demir kafesli pencereleri, demir kapıları, mazgal delikli ve dirsekli sarp evlerdir. Üzerleri kırmızı kiremit ve kırmızı horasanla örtülü mamur hanedânlardır. Bunların içinde en güzeli ve büyüğü generalin sarayı olup şimdi Sadrazam sarayı yapılmıştır. Defterdar Paşa sarayı, Kapudan Paşa sarayı, Serasker sarayı, Yeniçeri Ağası sarayı, Ebulhayr Kethüdâ İbrahim Paşa sarayı, Şam veziri Melek İbrahim Paşa sarayı, Sarı Hüseyin Paşa sarayı, bunlardan başka bütün vezirlere ve mirmiranlara birer saray ve konak verilmiştir. Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa ise kendi câmiinin sarayında yerleşmiştir. Ayrıca Zağracıbaşı sarayı, Samsuncubaşı sarayı, Hasekiler sarayı, Başçavuş sarayı, bütün Sipahî ağalarına mahsus saray, Cebecibaşı sarayı, Topçubaşı sarayı, Elhâsıl bütün ocak ağalarına, Divan efendilerine birer saray, diğer iş erlerine birer kışla konaklar verilip, herkes konaklarını imar etsin diye Sadrazam tarafından ferman olundu. Allah'ın büyüklüğü bir ay içinde bütün hânedânlar inci gibi beyaz oldular. Her hânedânda birer ikişer ve üçer aded su

kuyusu olup toplam olarak dokuzbinaltmış aded su kuyusu kayda geçilmiştir. Kuyulardan başka yedibin aded de su sarnıcı bulunmaktadır. Bütün dam ve bamlardan akan yağmur suları evler içindeki su sarnıçlarına dolmaktadır. Bunun için kâfirler hiç su sıkıntısı çekmezler imiş. Bir aded Yahudi mahallesi vardır. Ama yedi aded cemaattir. Bunlar İsrâil yahudileridirler. Ayrı bir mahallede otururlar. Hepsinin küçük ve büyük olarak üçyüz aded evleri vardır. Bu yahudiler, savaş yerlerinde olup tam yedi ay bütün çoluk çocukları ve aileleri ile birlikte kale içinde saklanıp kaybolduktan sonra kale fethedilince tekrar meydana çıkmışlardır. Müslümanları gördüklerinde yüzlerini yerlere sürerek, secde ederek şükür etmişlerdir. Oturdukları mahallenin askerden arınması için bir çorbacıbaşı tayin edilmiştir.

Şehrin üçyüz aded bahçe ve bostanları vardır ki her birinde birer, ikişer aded tatlı su kuyuları bulunmaktadır. Onsekiz yerde barut hazinesi vardır. Her tabyanın iç yüzlerinde birer aded büyük kubbelerin altında bile barut mahzenleri yapılmıştır. Her birinin başına birer aded çorbacı görevlendirilmiştir. Bunlar emirlerindeki askerler ile buraları koruyup, barut gerektiğinde kendilerine yakın olan tabyalara barut taşırlar.

Kiliseler: Küçük ve büyük olarak toplam 172 aded kilisedir. Kimisi hamam, kimisi mahzen, kimisi câmi, kimisi mescid ve medrese yapılmışlardır.

Bağ ve bahçeler: Hisar içinde 170 aded İrem bahçeleri vardır. Bunlar yeniden imar olunmaktadırlar. Ayrıca binlerce aded bağ, bahçe ve bostan olabilecek boş araziler bulunmaktadır.

Mahalleler: Kale defterdârı Milota'nın defterine göre Kandiye içinde kırkbir aded mahalle ve papazlık vardır. Yirmi mahallesi Frenklere ait, yirmibir mahallesi de Rumların idi. Buranın generali bütün kefereleri gemilere bindirip Venedik'e götürmüştü. Ama kâfir mahallelerinin evleri ve sarayları mamur olup, hepsinin dam ve bamları kireç ve horasanlıdır. Damlardan akan yağmur suları evler içinde bulunan su sarnıçlarında toplanmaktadır.

Kandiye kalesi limanı: Bu büyük limanın çevre uzunluğu bin adımdır. Ondört gözlü, kâgir yapı tersâne kemerleri vardır. Hepsinin üzerleri horasan ve kireç ile kaplıdır. Bunlardan da akan yağmur suları su sarnıçlarında toplanmaktadır. Dört aded tersâne gözüne üçer ve ikişer aded kadırga sığabilir. Bu kadar uzundurlar. Bu tersâne gözü üzerinde bir kefere karısının yaptırmış olduğu acâib bir şarap çeşmesi vardır ki, mermerden yapılmış bir dev kellesinden şarap akmaktadır. Altı ay üzüm şırası zamanı, her pazar günü bütün kefereler leventlerine buradan şarap dağıtmakta imişler. Büyük bir şıra sarnıcı halen durmaktadır. Ama şarabı değil suyu bile kalmamıştır. Tersânenin orta gözlerinde kullanılmaz halde durmaktadır. Bu limanın büyük kapısının iç yüzünde, Yeniçeri Oca-

ğından Haseki Hasan Ağa, bütün oda neferleriyle kolluk beklerler. Küçük kapıda da gümrük bekçileri beklemektedirler. Gümrük kapısında ise Gümrük Emini hazine adına gümrük vergisi almak için beklemektedir. Ve yine liman kapısının iç tarafında bulunan Vezir-i Azam çarşısı içinde yine Sadrazam örtülü büyük bir han yaptırmıştır ki sanki İskender seddidir. Altlı ve üstlü olarak altmış aded odası olup hepsinin altı mahzendir. Buradan baş yukarı Vâlide Câmiine kadar tam 1200 adımlık yol bir saatlik olup, bu yolun iki tarafı tamamen dükkânlardır.

Eski kale (İç Hisar)'nin yapısı : Bu kale eskidir. Ama, dışındaki Pangrad kapı, Karanlık kapı, Yüksek tabya, Kızıl tabya, Yassı tabya, Kum tabya ve Külek tabyanın duvarlarını Süleyman Hân, Rodos'u fethettikten sonra yaptırmıştır. Sultan İbrâhim'in tahta geçişinden sonra da daha sağlamlaştırılmıştır. İç kale kapısının önü dört çatal yoldur. Sağ tarafı iç kale hendeği kenarınca baş aşağı küçük limandır ki Kumkapı yoludur. Oraya giden geniş caddedir. Dış kale yapılalı bu iç kale duvarları ve hendekleri o kadar bakımlı değildir. Yine iç kale oslundaki yol aslında iç kale duvarıdır ki hendeği dolup, geniş yol haline gelmiştir. Yeniçeri odaları hepsi bu iç kale duvarı önündeki yoldadır ki tam altmış arşın eninde yoldur. Şimdi bu geniş cadde üzerinde pazar günleri hafta pazarı kurulur. Büyük bir pazar olup bir yanında at pazarı, bir tarafında koyun pazarı, bir yanında sığır pazarı, bir köşesinde avrat pazarı kurulur. Ama oğlan pazarı hepsinden üstün ve ilgi görenidir. Bu yolun bir tarafı Tophâneye ve bir tarafı da Hünkâr Câmii'ne gider. Bu taraftaki yeniçeri odaları kâfirler zamanındaki asker odaları imiş, şimdi Yeniçeri odaları yapılmıştır. Hepsi iki katlı, kâgir yapılar olup, üstleri kemer ve toloz kubbeler ile kaplıdır. Kubbelerin üzerleri de tamamen horasan ve kireç sıvalı olup, yağan yağmur suları sarnıçlarda toplanır. Bütün odaların önlerinde sokağa bakan dehlizler bulunup, hepsi demir parmaklıklardır. Odaların iki başlarında taş merdivenler vardır. Binaların arkası dar bir yol olup Topçubaşı çarşısına çıkar. Bir tarafı da Tophâne meydanına çıkıp, bu meydanda bütün Kapı kulu topçularının kışla odaları bulunmaktadır. Yeniçeri odalarının sağındaki geniş cadde Ağa câmii önünden tâ Kemer suyuna kadar tam dokuzbin adımdır. Bazı yerleri enli, bazı yerleri de ensiz olup, sağında ve solunda bağlı ve bahçeli evler vardır. Üç yıl yapılan kuşatma ve çarpışmalar sırasında bu evlere asla top güllesi isabet etmemiştir.

Bu yolun solunda Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa câmii yolu olup tâ Vâlide câmiine varınca altıyüz adımdır. Geniş bir işlek caddedir. Bu geniş caddenin sağındaki yol da Reisülküttâb Acemzâde Mescidi önünden Mahmud Kethüdâ Câmii ve hamamı önüne varınca beşyüz adım uzunluğunda ve yirmi arşın enliğindedir. İki tarafı dükkânlar ve evler ile donanmıştır.

Bu yolunda sağında Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa çarşısı yolu tâ Pangrad kapısına varınca bin adım uzunluğunda ve yirmi arşın eninde olup bunun da iki tarafı mamur dükkânlar ve evlerdir. Burada Kızıl tabya yanında Kızlar Manastırı olup, kale benzeri büyük bir yapı imiş. Topgülleleri ile yıkılan yerleri yeniden imar edilip, yerli Yeniçerilerine verilmiştir. Büyük odalar olarak yapılmıştır. Binanın ortasında yüksek bir câmi ve altında da büyük bir havuz yapılmış olup havuzun içinde bulunan fiskıyelerden sıçrayan sular câmiin tavanına kadar yükselirler. Havuzun etrafındaki musluklardan da abdest alırlar. Ayrı bir köşede de latif bir hamam yapılmıştır. Altlı ve üstlü odalarda yerli Yeniçeri kulları kalmaktadırlar. Karanlık kapının iç yüzünde Kapı Kulu cebecilerinin cebehâne odaları, seksen aded altlı ve üstlü, kâgir yapı, bağlı ve bahçeli odalardır. Bütün odaların üzerleri kireç ve horasan ile sıvalı olup, etrafında kale benzeri duvarları iki başta yapılmış kemer kapılar ile bezenmiştir. Yerli cebecilerin işyeri binası, Kemer suyu kapısının iç yüzünde, Sofu Mehmet Paşa câmii yanında, bağlı ve bahçeli bir alanda sıra ile yapılmıştır. Bu da kâfirler zamanında asker odaları imiş. Şimdi daha da onarım yapılarak yerli cebeci askerleri için güzel bir bina olmuştur. Yerli topçular odaları da Yassı tabya denilen yerin iç tarafındadır. Tertib üzere yapılmış, altlı ve üstlü, elli adet kârgir yapı odalardır. Etrafı bağ ve bahçeliktir.

Yine yerli azab askerlerinin odaları, miri ambarlar yanında tertip üzere yapılmış, altlı ve üstlü kâgir yapı yüzelli aded odadır. Ama bağ, bahçe ve etrafında avluları yoktur. Zira bu işyeri şehrin tâ ortasında ve iç kale duvarı üzerinde yapılmıştır. Bazı pencereleri kalenin hendeğine bakarlar. Bu odaların yakınında yapılmış dört katlı buğday anbarları var ki bütün un, buğday, arpa gibi ne kadar yiyecek varsa ve yüzbinlerce kantar peksimet bu anbarların içinde yığılıdır. Ama kâfirler zamanından kalma bir tane hardal tanesi dahi bulamadık. Fakat siyah barut, gülle, top, tüfek, kurşun ve diğer mühimmâttan çok miktarda bulmuştuk. Bu anbarları usta mimar o kadar hesap üzere yapmış ki yüksekliği göğe varıp içinde bulunan un, buğday ve diğer hububatlar hava alsınlar diye bu ibret verici binanın etrafında üçyüzaltmış aded pencere yapmıştır. Bu anbarlar da eski iç kale duvarları üzerinde yapılmış olduğundan bazı pencereleri iç kale hendeğine bakarlar. Bu mahzenlerin altları baştanbaşa yüz aded kâgir yapı dükkânlardır. Her dükkânın iç yüzünde birer aded yine kâgir mahzen bulunmaktadır. Bunların da üstlerinde yine birer kat kâgir odalar yapılmıştır ki bunlar da mahzen odalarıdır.

İç kale kapısının kemeri üzerinde borçlu ayân ve ileri gelen kimselere ait hapishâne vardır. Kat kat üstüne demir pencereler ve demir kapılı duvarlıdır. Buradan Allah korusun insanı. İç kale kapısı üzerinde beyaz

mermerden yapılmış bir Sanmarko köpeği resmi vardır. Kanatlarını açmış olarak durur. Sanki canlı gibidir. Yine bu kapının iç yüzünün sol tarafında bir çorbacı neferiyle Muhtesib Ağası oturmaktadır. Defterdar Ahmet Paşa câmiine bitişik, kale benzeri, ibret verici büyük bir cebehâne binası var ki binanın kapı ve duvarlarında, dam ve bamları etrafında, cephâne kapısı etrafında, yanlarında ve üst eşiğinde olan görülmeğe değer mermer eserler bir diyarda yoktur. Ancak Atina şehrindeki Sultan Mehmed Ebülfeth câmiindeki garip şekiller benzeyebilir. Ama bu yeni bina olduğundan burada yapılan nakışlar ve garip şekiller ile mermer işlemeler Atina'dan üstündür. Zira bu cebehânenin duvarlarının yüzünde bütün yaratıkların resimleri yapılmıştır. Burada bulunan alet, edevât, mühimmat ve malzemelerin hesabını Allah bilir. Gerçi yukarıda bu cephâneliğin özelliklerini ve içinde bulunanları yazmıştık ama denizde katre, güneşte zerre ve zerrede pırıltı kadarı bile yazılmamıştı ve yazılamazdı da.

Bu iç kale kapısının iç yüzünde Muhtesibhâneye bitişik, Cehennem kuyusundan iz verir, Bâbil'in Hârut ve Mârut kuyusu veya Mısır diyarındaki Yusuf hapishânesi benzeri bir hapishâne vardır ki görenin aklı gidip, adamın vücudu tirtir titrer. İçinde zincire bağlı olarak hapis bulunanların anlattıklarına göre: bu Cehennem hapishânesi beş katlıdır. Kesme taştan büyük kuyulardır. Üç katı yer altında, kat kat imiş. Üç katı üstünde olup, bütün kapı ve duvarları demir tahta kaplı ve bazı küçük pencereleri beşer altışar kat kol kalınlığında demir parmaklıklı pencerelerdir. Bütün müslüman esirleri her gece zincirlere bağlı olarak bu zindana indirip, sabahleyin yine çıkarırlarmış. Tâ bu derece zulüm yapılan bir hapishânedir.

Yel değirmenleri: Karanlık kapının iç tarafında on aded, kule benzeri yel değirmenleri vardır. Kâfirler zamanında bunlarda siyah barut işlenirmiş. Bunlar da ibret verici, acaip ve garip çarkları bulunan değirmenlerdir.

İmdi, ey vefalı kardeşler! Eğer bu kalenin fethinde bulunup, her şeyi gördüğümüz gibi, bütün özellikleriyle yazmaya kalksak tam bir senede yine tamam olmaz. Cenâb-ı Hak burayı düşman şerrinden koruyup İslâmların elinde dünya durdukça kalmasını nasib eylesin. Amîn, yâ muîn. Ve bihakkın seyyidil mürselîn.

Sözün kısası, Sultan Dördüncü Mehmed'in fermanı ile vezir oğlu vezir Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın kaydı üzere Kandiye adası vezirlik tahtı oldu. İlk olarak ..... Paşa'ya ihsan olunup, paşasının Padişah tarafından hâssı Rumeli veziri pâyesiyle oniki yük yetmişbin akçe olarak kaydolunmuştur. Eyâlete bağlı olarak dört sancak bulunmaktadır. Bunlar Hanya, Retme, Kisoma ve ..... sancaklarıdır. Yine vilâyete bağlı yirmidört

aded kastel kazalar vardır. İnşaallah yeri geldikçe bütün kazalarını anlatırız. Kandiye vilâyetinin bütün köyleri ise üçyüz adeddiar. Fakat henüz sayım ve kayıt yapılmamıştır. Üçüncü ağası Yeniçeri ağasıdır, Hepsi yirmialtı oda Yeniçeri Çorbacısı konmuştur. Tamamı ... Yeniçeri kapı kullarıdır. Bunlardan başka sırasiyle Cebecibaşı, Topçubaşı, Kumbaracıbaşı, Yerli Yeniçeri Ağası, Yerli Cebeciler Ağası, Yerli Topçular Ağası, Oniki aded yerli Azabistan Ağası, Yerli Kumbaracıbaşı, Yerli Lağımcılar Ağası, oniki aded dış tabyaların ağaları, üç aded kale dizdarları, Şeyhülislâm, Nakîbüleşrâf, Muhtesib başı, Kassâm askeri nâibi, Muhtesib Ağası, Mimar Ağası, Harac Ağası, Şehir Kethüdâsı, Marangoz Ağası, Meremmatcıbaşı, Barutcubaşı, Çırahorbaşı, üç yerde Çalıcı Mehterbaşı, Liman ağası, Gümrük Emini, Bâcdarbaşı, Dellalbaşı, Liman Reisi, Tersâne Emini, Mal Defterdarı, Çavuşlar Kâtibi, Defter Emini, Muhasebeci Efendi, Mukâtaacı, Kale Tezkirecisi, Ruznâmeci, on aded tabyanın oniki aded sancak ağaları, su kulesi dizdârı, oniki adet tuğ sahipleri su kulesi ağaları, liman kapudanı, Kızıl Tabya dizdarı, sekiz aded sancak sahibi Bölük ağaları, Alay Beyi, Çeribaşı, elli aded zeâmet sahibi, binüçyüz aded tımar sahibi, Anbar emini, Anbar kâtibi, Anbar nâzırı, Şehir Subaşısı, Cebehâne Emini, Cebehâne kâtibi, Mevkûfât yerli ve Tımar defterdârı, Defterdar Emini, Erzak kâtibi, Haremeyn Muhâsebecisi, Evkaf kâtibi, Şehir Emini, sözün kısası Kandiye'nin toplam kırk aded ağalıkları kapı kulları ağasıdır, diğerleri yetmiş aded olarak yerli kulu ağalarıdır. Hepsi kırk aded kapı kulları odaları, çorbacıları ve odabaşıları ile onikibin aded yeniçeri cebeci, topçu kapı kulları bulunmaktadır. Beşbin aded sağ kol, beşbin aded sol kol, beşbin aded yerli Yeniçerileri, ikibin aded kapı kulu cebecileri, binbeşyüz aded kapı kulu topçuları, bin aded yerli cebecileri, bin adet yerli topçuları, bin aded azabistan kulları, üçbin aded gönüllü askeri, ikibin aded azabistan askeri, bin aded beşli askeri, bin aded karavul askeri, beşbin aded Rumeli sipâhisi askeri, beşbin aded Anadolu sipâhisi (üçer yıl oturmak şartiyle kaldılar), ikibin aded gönüllü garip yiğitler (üçer yıl bekleyip, sipâhilik belgelerini almak şartiyle kaldılar), bin aded kumbaracılar, bin aded lağımcılar ... kısacası yukarıda sayılan bütün askerler kayıtlı olarak Kandiye'de kaldılar. Ama ellibin asker de kalsa yeri vardır. Yine de yerimiz dardır diyecek halleri yoktur. Yukarıda isimleri yazılı Mal Defterdarı, Tımar Defterdarı, Defter Kethüdâsı, Defter Emini, Muhasebeci, Ruznâmeci bunların hepsinin köyleri ve kendilerinden hâsları vardır.

Girid Adasının alan ölçüleri: Vezir-i Azamın fermanı ile Yeniçeri Efendisi olan Sarı Ali Efendizâde ... bey efendimizle Girid adasını baştanbaşa dolaşıp, sayımını ve kaydını yaptık. Gezdiğimiz köy, kasaba, kale ve kastelleri, yirmi aded kazada bulunan dokuzyüz aded köyde ikiyüzbin reâyâ ve berâyâ ile bütün imâretleri tesbit ettik.

Girid adasının merkezinin çevresi Papa Monita söylediğine ve coğrafya kitaplarının yazdıklarına göre 660 veya bazılarına göre de 770 mil uzunluğundadır. Yine kitapların yazdıklarına göre Girid adasının doğudan batıya uzunluğu 220 mil ve eni 60 mildir. Bazı yerleri kuzeyden güneye ki Arabistan tarafına bakar, Akdeniz'in sahilleri taraflarına üç saatte, bir sahilden bir sahile varılır. Yani tâ bu derece ensiz yerleri de vardır.

Dünya Tarihi yazarı Ayanta tarihinde Rumca olarak yazılıdır ki, Hazret-i İsa Aleyhisselâm zamanında bu Girid adasını Ecinne kavmi ele geçirip, binlerce şenlikli köy, kasaba, kale ve şehirler kurmuşlardır. Allah'ın hikmeti o asırda kırk gün, kırk gece devamlı lodos rüzgârı esip, bütün Ecinne kavmini kırıp, bütün imâretlerini de berbat etmiştir. Bu şekilde Girid adası yıllarca kullanılmaz hale kalır. Sonra İspanya krallarından Akrit adında bir kral, ikibin aded yelkenli gemi ile Endülüs ve Afrika padişahları üzerine sefere giderken, rüzgâr ters esip bu Girid adasının Suda limanına girip, demir atarak yatarlar. Görürler ki binlerce hayat pınarı nehirleri akmakta, dağlarındaki bütün bağları verimli, havası ve suyu latîf, meyveleri sulu ve tatlı, güllük, gülistanlık, kuşları hoş sesli, dağlarında karı bol, bitkileri çok, benzeri olmayan bir diyardır, ama şehirleri ve kaleleri yerle bir olmuş harab durumda yatmaktadır. Kral Akrit hemen bütün bilginleri, tabibleri, ileri görüşlü, tecrübe sahibi yaşlı adamlarıyla bir görüşme yapar. Kralın bütün bilginleri ve danışmanları şöyle derler:

«Pâdişâhım, rüzgârın bizi buraya getirmesi Hüdâ'nın hikmetidir. Arabistan'ı fethetmektense bu adayı feth edip imâr etmek daha iyidir.»

Kral Akrit:

«Tiz, bu ada imar olunsun.»

Diye emir verir. Sonra Romanol adındaki vezirini çağırıp ona:

«Bu adayı benim için imar eyle.»

Diye emir verir. Vezir Romanol da kimya, tarih, coğrafya, astronomi, felsefe, matematik, geometri, edebiyat gibi bütün ilimler üzerinde bilgi sahibi bir kimse olduğundan hemen Kral Akrit'in emrine itaat ederek işe koyulur. Önce Girit adasının güney tarafına önem verir. Sahilin bazı yerlerinde, havası ve suyu güzel, yerleşmeye elverişli yüksek yerlerde nereleri uygun gördü ise üçyüz parça şehir, kale, kasaba ve üçbin aded de köy kurmağa başlar. Beş kere yüzbin insan ile bu adayı üç yılda öyle mamur edip geliştirir ki o asırda yeryüzünde böyle İrem bağı bir ada olamaz. Herbir köy biner ve ikişerbin hâneli idi. Aradan geçen yüz yıl içinde burası o kadar gelişir ki, dağ arkalarında, bağ ve bahçelerinden başka her yerde insanoğlu yerleşmiştir. Bunlar gitgide çoğalmışlar ve insan denizinden ekilecek bir yer kalmamıştır. Böylece de adada kıtlık başgösterir. Yüz yıldan sonra Kral Akrit vefat eder ve adaya onun adını ve-

rerek Akrit adası derler. Söylenişte kolaylık olması bakımından halk ağzında Girit olarak söylenip bu ad ile tanınmaktadır. Mutlaka görülmesi gereken bir adadır.

Kral Akrit'ten sonra yerine oğlu Senyor (veya Setorni) Bân kral olup kırk yıl hükümdarlık yapar. Adına para bastırır. Kırk yıldan sonra o da ölür ve yerine kardeşi Martin kral olur. Kral Martin, hıristiyan dininden çıkarak, mecusî mezhebinde bir putperest olur. Biri babasının biri de kendisinin olmak üzere iki aded put yaptırdı. Hıristiyan halkına eziyet ederek onları da putperest etti. Son derece zengin bir hükümdar olan Martin, sahil bölgelerde hüküm süren bütün hükümdarları birer yol ile kendisine bağladı. Ama Rumeli kıyılarında Karlıeli vilâyeti kralı sarp yerlerde yerleşmiş bulunduğundan Kral Martin'e itaat etmez ve isyan ederek karşı koyar. Sonunda bu Girit kralı Martin, bin parça gemi ile Karlıeli padişahının üzerine varır. İnebahtı, Ayamavra, Narda ve Prevez dağlarında büyük savaşlar yaparlar. Karlıeli hükümdârı kaçar. Kral Martin onu tâ Yanya vilâyetine varıncaya kadar kovalar. Karlıeli pâdişahı Kral Markonton'u Yanya şehrinde yakalıyarak burada başını keser. İlini ve vilâyetini yağma ve talan ederek binlerce askerini de kılıçtan geçirir. Kılıçtan kurtulan askerleri de esir ederek zincire vurur. Sonra zafer kazanmış olarak Girid adasına döner. Sonra, öldürülen Karlıeli kralının bir kardeşi daha önce dünya devletini istemeyip, seyahate çıkarak Donkarkız, Danimarka, Danıskavla, Çeh, Krol ve Felemenk krallarına gitmiş idi. Kardeşi Kral Markonton'un Girit Kralı Martin adlı putperest tarafından öldürüldüğünü işitince, bu gezgin şehzâde papaz, seyahat edip görüştüğü ülkelerin krallarından yardım ister. İkiyüzbin askerle Karlıeli vilâyetine gelir. Görür ki ülkesi harab ve yıkıntı bir diyar olmuş. Hemen var kuvvetini pazuya getirip, küçük ve büyük ikibin parça gemi ile yola çıkıp, Girid adasının Suda limanına girip, demir atar. Göz açıp kapayıncaya kadar kısa zaman içerisinde karaya asker döker.

Adı geçen putperest kral Martin'den hoşlanmayan ve hıristiyan dininde olan kimseleri başına toplıyarak, büyük bir ordu ile Girit Kralı putperest Martin'in üzerine gider. Martin putperest kral da yer götürmez bir ordu ile Karlıeli şehzâdesine karşı çıkar. Retme ve Apokron sahralarında yedi gün, yedi gece büyük çarpışmalar yapılır. Savaş sonunda hıristiyanlar galip ve putperest Martin lâneti yenilgiye uğrayarak kaçarken Karlıeli şehzâdesinin askerleri Girit Kralına yetişip, başını kesip, Karlıeli Kralının kanının intikamını alıp, Girid adasındaki imâretleri de yerle bir edip, zaferle Karlıeli vilâyetine dönerek kardeşi ve babasının tahtına oturur. Böylece krallık tahtına oturarak papazlıktan ve gezgincilikten vazgeçer. Allah'ın hikmeti, Girid adası öte tarafta yine boş kalıp, burayı tekrar Ecinne kavmi ellerine geçirirler.

Yine bu şekilde tam yüz yıl geçtikten sonra İstanbul tekfuru, İspanya Kralının bir kızını rica eder. İspanya Kralı derhal «Emrin başım üstüne» diyerek henüz bir çiçek koncası ve ay parçası güzelliğindeki kızının çehizini hazırlar. Câriyelik için tam bin aded kız oğlan kızları altınlara bulayarak, nice yüz milyon hazine ve cevâhir ile kızının çehizini donatır. Yüz parça karavana kalyon gemi ile ve hepsini asker ve mühimmat ile donatıp, yiyecek, içecek ve bol miktarda silâh ve malzeme ile gemileri doldurarak, kızı ile beraber gemilere bindirir. İstanbul kralına sevgi mektupları ve bağlılık hisleriyle güvenilir elçilerini yüzbinlerce pahalı ve değerli mallarla yola çıkarır. İspanya'dan yola çıkıp İstanbul'a doğru yol alan gemiler Allah'ın emri ile ters esen rüzgâr nedeniyle Girid adasının Suda limanına düşerler. Burada demir atan gemiler tam üç ay kaldığından bütün gemici ve adamları bıkkınlık gösterirler. Sonunda bütün kızlar «Bizi bir defa olsun dışarı çıkarın, temiz hava alalım» diye feryad ederler. Kaptan, elçi ve diğer iş görmüş kişiler, kızların bu isteklerini kabul edip, biraz rahatlasınlar diye İspanya Kralının kızıyla birlikte hepsini dışarıya çıkarırlar. Sahilde kurdukları çadırlar içinde birkaç gün yemek, içmekle vakit geçirirler.

Bir gün bütün güzel kızlar, temiz hava almak için dağ ve bağları gezmeye çıkarlar ve bir hayli uzak mesafelere giderler. Bu sırada Allah'ın hikmeti şiddetli bir yağmur başlar. Yaya olarak yürümeye alışık olmayan kızlar çamurda güçsüz ve yorgun düştüklerinden gece dağlarda yatmak zorunda kalırlar. Gece yarısı, ay yüzlü kızlar ile İspanya Kralının kızını Ecinne kavmi kaçırıp kaybolurlar. Tâ sabaha kadar bütün kızları bu Ecinne kavmi ellerinde tutarak, onların kızlıklarını bozup, kirletirler. Sabahleyin bütün kâfirler bütün çiçek koncası güzelliğinde olan kızların bikirlerinden kanları akar halde olarak görürler. Hepsi bir yere toplanıp, kızlardan bu perişan durumun nasıl olduğunu sorduklarında kızlar, o gece budları arasında geçen durumları ve akan pis kanların sebeplerini birer birer anlatırlar. Bütün kaptanlar, elçiler ve diğer ileri gelen kimseler bu hal üzere üzüntüye kapılıp «Acaba bundan sonra halimiz ne olur. İspanya Kralına ve İstanbul (Kostantin) Kralına ne yüzle varıp, ne yüzle cevap veririz!» diyerek üzüntüye kapılırlar. Sonra bütün kızları gemilere doldurup kendileri şaşkınlık içinde kalırlar. O gece bütün kâfirler gemilerde yatmayıp, karada kızlar için kurulan çadırlarda kalarak, İspanya kralının kızını istemeye gelen Konstantin kralının elçisi ve diğer ileri gelenlerle «Biz, pâdişahlarımıza ne cevap vereceğiz» diye görüşmelere başlarlar. Bu görüşmeler sırasında içip, eğlenceye dalarak sonra da yatıp uyurlar.

Gece yarısı olduğunda bir gürültü kopup, binlerce Ecinne kavmi bu kâfirlere küçük büyük demeyip öyle sopa çekerler ki bütün kâfirlerin sabahleyin kıçları üzerine oturmaya tâkatleri kalmaz. Bu vaziyette kıç-

larının acısiyle kendilerini gemilere atarlar. Kızların başlarına gelen hal, kâfirlerin kıçlarına gelip, bütün hepsi gemilerde yüzü koyun yatarlar, zira kıçları üzere oturamazlar. Bu şekilde Suda limanında francala çöreği yiye yice perhiz ederler. Şab, mazı ve yarasa kuşu kanı ile kızların edep yerleri için melhemler yapıp kızlara da «Sakın başınızdan geçenleri Konstantin Tekfuruna anlatmayın» diye tembihte bulundular. Sonra Suda limanından yelken açıp, uygun rüzgâr ile kısa zamanda İstanbul'a geldiler. Sarayburnu denilen yerde top atışlarıyla şenlikler yaptıktan sonra İspanya kralının kızını Konstantin'e teslim ettiler.

Tekfurun elçisi zorunlu olarak İspanya elçisinin, kaptanlarının ve kızların Girid adasında başına gelenleri olduğu gibi anlattı. Tekfur, anlatılan olaylara gülmekten kendini alamadı. Hemen o an İspanya'dan gelen elçi ile adamlarını ayrıca kendi elçisiyle adamlarını da kılıçtan geçirir. Yine o an bütün İspanya kızlarını geceletmeyip, kralın kızının eline bir mektup verip, «Bunu babana ver» diyerek hepsini İspanya gemilerine doldurtur, gemilerin tamamını İspanya kıyılarına bıraktırır.

Beri tarafta İspanya kralı, kızlarının başına gelenleri ve felâkete uğradıklarını haber alınca, bütün kızları yanına getirtir. Kızının elindeki Konstantin'in mektubunu okuduğunda eyvahlar ederek, saçını başını, sakalını yolar. Bu olayı İspanya kralı olarak ar ve nâmus meselesi yapar ve ibret olsun diye kendi kızı ile birlikte binlerce kızı aslâ kabul etmeyip bütün yiyecek ve içecekleri ile birlikte kalyonlara doldurarak «Kızlıkları bozulan yere götürün» diye emir verir. Bütün kızları Girid adasının Suda limanına bırakırlar. Gemilerin hepsi de İspanya'ya geri dönerler. Beri tarafta da bütün kızları yine Ecinne kavmi alarak Isfakya dağlarına götürürler.

Isfakya kavminin çoğalması: İspanya kızları bu Girid adasına ayak bastıktan sonra Ecinne kavmi ile birlikte Isfakya dağlarında yerleşirler. Daha önce Ecinnilerden hamile kaldığından bir yıl sonra hepsi birer oğlan ve kız doğururlar. Böylece insanoğlu ile Ecinne kavmi çocukları çoğalarak Girid'de ilk defa Isfakya dağı kavmi ortaya çıkmıştır. Ki bunların asıllarının anaları İspanya kızlarıdır. Babaları da Ecinne kavmindendir. Onun için bu Isfakya kavmi insanları orta boylu, kara yüzlü, küçük ve yuvarlak gözlü, kara kaşlı, küçük başlı, kıvırcık saçlı, iri kulaklı, yassı burunlu, iri dişli, kısa boyunlu, vücutları post gibi tüylü, ayakları kısa ve iç yüzlerine eğri, tabanları yassı, ellerinin ayaları geniş, parmakları kalın, yassı tırnaklı, belleri kalın, gayet güçlü, tuvânâ adamlardır. Hepsi yirmibeşbin nüfustur. Lisanları Arapçaya yakın ayrı bir konuşma şeklidir. Rumca da bilirler. Birçok sözleri Ecinne sözleridir. Sesleri çok yüksek çıkar. Bir dağ başında bir kişi, bir dağ başında da bir kişi otursa gayet rahatlıkla konuşurlar.

Bu Isfakya kavminin bazı çocukları sekiz ayda dünyaya gelir. Kızları ise tam bir yılda annelerinin rahminden ayrılırlar. Kızlar, sekiz, dokuz yılda erginlik çağına varırlar ve on yaşında da hâmile kalırlar. Oğlanlar on ve onbir yaşında erginleşirler. Girid adasının su ve havasının nedeniyle bütün halkının üremeleri bu şekilde olur. Gayet asil ve ergin çocuklardır. Hakikaten bu Isfakya halkının Ecinneye benzerlikleri olup, güldürücü yapılarından dolayı görenler hayran kalıp gülmeden duramazlar. Kendileri dahi dâima pişmiş koyun başı gibi sırıtıp, güler şekilde gezerler. Garip ve hayret verici bir kavimdirler. Bütün kâfir ülkelerinde ok ve yay bulunmazken, bunların kullandıkları silâhlardan ok, yay, harbe, sapan ve tüfenk daimâ boldur. Gayet şecaatli, dilâver, yiğit kişilerdir.

İspanya kralı, daha sonra kızlarına olan sevgisinden dolayı binlerce parça gemiler ile Girid'e gelerek, kızlarının oğullarını bulup, adaya asker bırakarak burayı öyle mamur etmiştir ki sanki önceden hiç harab olmamış hale getirmiştir. Tâ Hazret-i Ömer (R.A.)'in Halifeliği zamanına kadar bu Girid adası dörtyüz yıl İspanya elinde kalır. O zaman, Endülüs ve Afrika Pâdişâhı Sultan Mansur, Hazret-i Ömer El-Faruk'un fermaniyle bin parça gemi ile gelerek Mora vilâyetini ve bu Girid adası vilâyetini İspanyolların elinden alarak feth eder. Buraları tam yetmişyedi sene İslâmların elinde durur. Sonra, Yezid ile İmam Hüseyin'in arasındaki Kûfe olayı meydana geldiği sırada, İspanya yine fırsat bularak Girid adasını istilâ ederek ele geçirir.

Tekrar İspanyolların elinde yetmişyedi yıl kaldıktan sonra Allah'ın emri ile büyük ve şiddetli lodos rüzgârları esip, bütün köyleri, kasabaları ve kaleleri berbat ederek, Girid adası yine harab olur. İki kere bu şekilde lodos rüzgârından ve iki kere de asker saldırısından Girid adası harab olur. Nihâyet şiddetli lodos etkisinde kalan adanın güney taraflarını terkeden ada halkı, adanın kuzey taraflarında Hanya, Retme, Küçük kale, Koron ve Kisoma gibi irili, ufaklı yetmişyedi aded kale yaparak yerleşirler. Böylece adanın bu tarafları imar edilerek şenlendirilir. Eskisinden daha güzel ve mamur edilir.

Ben, Girid adasını gezerken lodos rüzgârı tarafında ibret verici şekilde harab olmuş kale kalıntılarını gördüm ki her biri aşılmaz, dayanıklı, sağlam kaleler olduğu anlaşılmaktaydı. Halen bu tarafta lodostan korunmak imkânsızdır. Yıldız tarafı ise hâlen mamur bir şekilde durmaktadır. Adayı, İspanya elinden sonra hile ile Venedikliler almışlar ve yediyüzyetmiş yıl ellerinde tutmuşlardır. Allah'a şükür. 1077 yılında (1055 yılı olması daha uygundur). Sultan İbrahim Hân zamanında adanın fethine başlanılmış ve Silâhdar Gâzi Yusuf Paşa tarafından fethedilmiştir. Hanya kalesinin fethine dair tarih şudur:

«Kuvvet-i bâzû-yı Sultan ile alındı Girid.»

Sonra Girid adası tam yirmiyedi yılda ele geçirilmiş olup, sadece Suda limanı içinde Suda kasteli ile Kandiye kalesi kalmıştı. Sonra 1077 senesinde Sultan İbrahim oğlu Sultan Dördüncü Mehmet zamanında veziroğlu vezir Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa, Kandiye'nin fethine girişmiştir. Günden güne şiddeti artan savaşlar ile üç yılda ki 1080 tarihinde barış ile kalenin fethi mümkün olmuştur. Hamd olsun bu bayram gününde burada hazır olduk. Eğer bu Girid adası hakkında öğrendiğimiz bilgileri tam olarak yazmış olsak ayrı bir cilt kitap olur. Ama amacımız tarih olsun diye tarihi deyim ve ifadelerle yazmayıp, sadece bir müsvedde olsun diye bu şekilde özetlemiş olduk. Hemen bir gezi ile görüp seyrettiğimiz eserleri imkân olduğu kadarı ile yazmaya cesaret bulduk.

Önce, Kandiye kalesi yakınında, lodos tarafında Sadrazam'ın ilk olarak İslâm ordusunu konaklattığı yerde bulunan nehir üzerindeki bir gözlü Kral köprüsü yıkılmayıp, sağlam olarak durmaktadır. Buradan başlayıp, yarım saat gittik. Mers (Mersin) köprüsüne geldik. Bir gözlü olan bu köprüyü geçtik. Buradan geçen iki aded nehircikler karlı dağlardan gelip, Kandiye yakınında Küçük Kale dibinden Akdeniz'e dökülürler. Buradan yine batıya doğru, deniz kenarından giderek büyük nehir olan Acı Su'yu atlar ile geçtik. Bu nehir birçok yerden kaynaklardan doğar. Ama esas olarak Katırcızâde Mehmet Paşa çiftliği dibinde bir kayadan Isfakya dağları eteklerinde Kolina dağlarından çıkıp, yarım saat gittikten sonra hemen orada denize dökülür. Ama Mersin nehri gibi hayat suyu olmadığından acı su derler. Bu nehirden tutulan Alabalıklar ve Kefal balıkları üçbin Osmanlı askerini zengin etti. Herbir balığın tanesi birer kuruşa satılıyordu. Bu Acı suyun çıktığı kayaların dibinde yirmi göz un değirmenleri var ki gece gündüz dönüp, Osmanoğlu askerine rahmet ve rızık oldu. Buradan yine batıya doğru bir saat gittik.

KÜÇÜK KALE

Yunan lisanında Vasil Potamo kalesi derler. İspanya yapısıdır. Fakat dış kısmını Venedikliler yaptırmıştır. Sultan İbrahim zamanında Voynuk Ahmet Paşa eliyle fethedilerek Osmanlıların eline geçmiştir. Ucu göğe yükselmiş, yalçın bir kaya üzerinde, deniz kenarında, Potama dağları eteğinde, metin bir kaledir. İçinde Deli Hüseyin Paşa'nın kethüdâsı Veli Paşa muhafız iken, Kandiye'nin fethinden sonra Kapudan Kaplan Paşa yüz parça gemi ile bu kale altına gelip kazan kumbaraları ile bu kaleyi yerle bir etmiştir. Buradan yine batıya doğru bir saat gidildiğinde Freşkiye burnu'na gelinir. Kandiye burnu ile Freşkiye burnu karşı karşıyadır. Buranın Acı su tarafı körfez gibidir. Freşkiye burnundan lodos tarafına bir saat gittik.

ÇANAK LİMANI KALESİ

1077 senesinde Fazıl Ahmet Paşa, Kandiye'ye yardım gelmesi için bu limanın bir ucunda Yecüc seddi gibi topraktan yığma, küçük fakat faydalı bir kale yaptırmıştı. Gayet uygun yerinde metin ve müstahkem bir kale olduğundan her baharda Kapudan Paşa bu limana yardım ve erzak döküp, İslâm askerlerine rahatlık verirdi. Bu kalenin çevre uzunluğu dörtyüz adımdır. Toplam kırküç parça balyemez topları bulunur. Yertalaş İbrahim Paşa askeriyle, bir oda Yeniçeri, bir oda cebeci, bir oda topçu ve bin aded de Girid'in Zeytun sipahileri kalenin korunmasında daima hazır durumdadır. Kaleye yardım geldiğinde bunlar da hizmet ederler Birkaç kere kâfirlerin donanması gelip, bu kaleyi dövüp, ikişer üçer aded gemileri kaleden atılan toplar ile batırılıp, diğer kâfir gemileri de hüsrâna uğrayarak gitmişlerdir. Her seferinde Kapudan Paşa bu limana gece ile gelip, bir gecede bütün yardım malzemelerini ve erzakı döküp, yine geriye giderdi. Zira gayet dar bir liman olup, gemiler için güvenli bir yatak yeri değildir. Hakikaten çanak gibi, yuvarlakça bir limancık olup, adına da Çanak Limanı derler. İkiyüz parça gemi alır ama ağzı poyraza karşı açık olup, kenarları kumsaldır. Bütün gemiler baştan karaya yatarlar. Buradan yine batı tarafına sarp, kayalı yerlerden beş saat yol aştık.

FODULA KALESİ

Deli Hüseyin Paşa yaptırmıştır. Fakat zamanla biraz harab olmuştur. 1077 tarihinde bunu da Sadrazam Serdar Fâzıl Ahmet Paşa tekrar yaptırıp. Kayserili Dilâver Paşazâde Murad Paşa'yı bütün askeriyle ve bir oda yeniçeri topçu, cebeci askerleri, bir sancak beyi ve Zeytun sipâhileri ile kalenin muhafazasına memur etmişti. Bu kalesi, limanının kenarında topraktan yığma bir kale olup, yirmiyedi aded balyemez topları vardır. Çevre uzunluğu üçyüz adımdır. Kalenin içinde tatlı hayat suları bulunur. Bu kaleyi de birkaç defa kâfirler gemileri ile döğerlerken yedi parça gemileri toplar ile batırılmıştır. Nice kere bizim gemileri kovalamışlarsa da gemilerimiz selâmetle bu limana girip canlarını kurtarmışlardır. Burada büyük top şenlikleri olurdu. Kaleye gelen bütün yardım askerleri ve erzak bu limana bir gecede dökülüp, yine geceleyin çıkıp giderlerdi. Bunun dahi limanı yüz parça gemi alır. Buradan da ayrılarak deniz kenarınca, bazan kayalık, bazan çimenlik yerlerden geçerek, mamur köyleri gezdik.

SILA KALESİ

1061 tarihinde Efendimiz Melek Ahmet Paşa vezir-i âzam iken Zileli Çavuşzâde Mehmet Paşa Bahriye Kapudânı olup, Pâdişâhın fermanı ile (Sultan Dördüncü Mehmet Hân) Mehmet Paşa bu kaleyi aman ve za-

man vermeden fethetmiştir. Kaleyi yağma ve talan etmeden fethettiğinden sulh ile almıştır. Şimdi Retme sancağına bağlı olarak yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Kırkyedi aded bağlı köyü vardır. Kalesi, deniz kenarında, beş köşeli, taş yapı, güzel bir kale olup, çevre uzunluğu bin adımdır. O kadar büyük değildir. Ama şirin, süslü bir kaledir. Halen içinde dizdarı, 1700 aded kulu, Kaplan Paşa Yanyalı askeri, bir oda yeniçeri, bir oda cebeci, bir oda topçu ve bir sancak tımar sahibi asker muhafaza görevi ile her an hazırdırlar. Kalenin iki kapısı vardır. Biri batıya ve biri kara tarafına açılır. Ama limanı gayet küçüktür. Gemiler amansız yatarlar. Ancak kalenin dört bir yanı gayet verimli köylerle çevrilidir. Hisarın içinde Sultan Mehmet Hân Câmii, bir han, bir hamam ve altmış aded dükkân vardır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Buradan dört saat deniz kenarı ile batıya doğru ilerledik.

BÜYÜK RESME KALESİ MENZİLİ

Retme kalesi de derler. Girid adasında böyle havası ve suyu güzel bir şehir yoktur. Yukarıda yetmişyedi tarihinde Kandiye altına giderken, bu kalenin yapısı ve özellikleri geniş olarak anlatılmıştı. Onun için tekrara hacet yoktur. Buradan yine batıya doğru beş saat, dağları ve sarp yerleri aşarak ilerledik.

APOKORON KALESİ MENZİLİ

Bu kalenin de vasıfları 1077 tarihinde anlatılmıştı. Buradan yine batıya doğru Suda limanı kenarından dolaşarak liman bölgesini seyrettik. Ağzı yıldız tarafına bakan büyük bir limandır. Daha önce bu limanın büyüklüğü, Suda kalesinin bu limanın sonunda bulunduğu ve Hanya tarafı toprağına yakın olduğundan taş atsalar Suda kalesine erişeceğini ve diğer özelliklerini anlattığımızda bu limanın içine girmemiş idik. Zira o zaman savaş zamanı olup, şimdi ise amana gelmiş bir imansız kalesi olduğundan atlarımızdan inip, silâhlı olarak bir kayığa binip Suda kalesine geçtik.

SUDA KALESİ

Kale, su içinde yapılmış bulunduğundan Suda derler. Her ne kadar Kandiye ile Girid adası sözde fetholunmuştu ama manen henüz fetholunmadığından bu Suda kalesi Girid adasının tâ göbeğinde, kâfirler elinde kalmıştı. Onun için kâfirlerin donanması bu Suda kalesi bahanesiyle Girid adasına gelip gitmektedirler. Yolda kâfirlerin donanmasına rast geldiğimizde kaptanlarına «Nereye gidiyorsunuz?» diye sorduğumuzda Girid'ime gidiyorum» der. Ama Kıbrıs'ıma ve Rodos'uma gidiyorum diyemezler. Zira onlarda hiç alakaları yoktur. Ama Girid'de Suda, İsporlanta

ve Karanposa adalarında ilgileri vardır. Elhâsıl, Girid fetholdu ama bu Suda kâfir elinde kaldığından fena barış ve anlaşma oldu. Onun için bu şekilde sulh edene Hak, belâlar verdi. Halen bu Suda kalesi Venedik elinde kalıp, yöneticisi olan general Civarina ile buluşup görüştük. General, bana büyük saygı gösterisinde bulundu. «Hoş geldiniz» diyerek, iskemleler üzerinde yer gösterdi ve bolca sohbetler ettik. Mel'un General, başına bir sorguç sokup, haline şükrederek «Yine sorgucum başımızda, ne gam! Kandiye elimizden gitti ise de Suda gibi dayanıklı ve güvenilir bir kalemiz Girid'in tâ ortasında halen elimizdedir. Ayrıca Suda limanı gibi beşbin parça gemi alır limanımız da elimizdedir.» diye övünürcesine sözler edip, böyle sulhdan hoşlanmış olarak «Yine sizinle dost olduk.» diye konuştu. Yanımıza kattığı adamlar ile kalenin burç ve duvarlarını, kapı ve barolarını seyrettik. Allah korusun, hemen Kandiye kalesinin Su kulesi gibi bucak bucak, tâk üzere tâk odalar ve mazgalların hepsi de deniz atrafına bakmakta idiler.

Burada bulunan büyük toplar Kandiye'de değil belki Rodos kalesinde de yoktur. Küçük ve büyük olarak toplam üçyüz parça balyemez toplardır. Nicesi kırmızı çuhalar ile örtülüdürler. Elhâsıl öyle metin ve müstahkemdir ki, tek parça bir kaledir. İçinde kırk elli kadar evler vardır. Hepsi kireç ile örtülüdürler. Bütün evlerin dam ve duvarlarından akan yağmur sularının bir damlası bile boşa gitmeyip, tamamiyle su sarnıçlarında toplanmaktadır. Tam kırk yıl yetecek kadar su toplanmaktadır. Bütün evlerin kapı ve duvarları, dam ve bamları o kadar temizdir ki anlatılamaz. Ben bu kaleyi gezip, seyrederken nezâketle bedenler üzerinden adımladım, germe adımla yediyüzyetmiş adım geldi. Ama şimdi bin adım miktarı deniz limanı tarafı boşlukta kayaları vardı. Onların da üstüne üçyüz adım kadar çevreliğinde metin sedler inşa edildiğinden Suda kalesi de genişledi. Doğu tarafına altı kat, biri biri içinde karanlık yerlerde demir, sağlam kapıları vardır. Bir kapı da yeni yapılan kısımda yapılmaktaydı. Kale içinde iki aded küçücük kilise ve ikibin aded asker vardı. Ama hepsi aç, susuz, bir lokmaya muhtaç, bağ ve bahçesiz, amansız bir adada idiler. Kayaların mağaraları içinde, birkaç kemer binalar altında, birkaç aded küçücük balıkçı ve ekmekçi dükkânları vardı. Bunlarda leventler kalsınlar diye fâhişeleri çok bulunurdu. Eğer Venedik kâfirleri isyan etseler, Hanya kalemiz tarafından onbin kişi denizi taş ile doldurup, karşı tarafa geçebilirdi. Ayrıca Hanya tarafından döğe döğe bu kaleyi berbat etmek de mümkündür. Fakat bütün kâfirler mağaralara girip, su seviyesinde bulunan topları atmaktan geri durmazlardı. Allah Teâlâ bir daha Venedik kâfirinin isyanını göstermesin.

Bu gazilerimizi bitirdikten sonra tekrar generalin yanına geldik. Yaptığı ikramlardan bolca yedik. Yemekten sonra hediyeleri alıp, bir kayığa binerek karşıya geçtik. Sonra atlarımıza binip, kuzeye doğru bir saat git-

tik. Suda burnu (ki kâfirler buraya Kavucluca burnu derler) na geldik. Gemiciler için Mora adasının Benefşe kalesinin Kaya burnundan Hanya yakınındaki Kapusapata burnu yahut bu Kavucluca burnuna kadar hep Suda limanıdır. Bütün gemiciler bu adları geçen iki burnu özleyip buraya gelirler. Bu iki burnun arası Hanya kalesidir. Buradan güneye doğru Hanya körfezi içinden iki saat gittik.

SAĞLAM SED HANYA KALESİ

Bu kale hakkında ilk defa fethedildiğinde ve 1077 tarihinde buraya geldiğimizde etraflıca bilgi verilmişti. Buradan batı tarafına, Nazarta kenarınca yarım saat giderek, çalılı ve kayalı yerlerden geçtik.

KÜÇÜK KALE

1077 tarihinde kâfirlerin donanmasını burada kaçırdığımız zaman bu kale hakkında da geniş bilgiler vermiştik. Buradan yine batı tarafına, deniz kenarı ile yarım saat ilerledik.

TODORİLER KALESİ

Kale benzeri iki aded mamur kiliselerdir. Hanya fâtihi merhum Yusuf Paşa efendimiz ile, büyük cenkler ederek bu kaleleri fethedip, bütün donanmayı buranın limanına koyup, baş göz arasında İslâm askerlerini karaya döküp, buradan Hanya kalesine saldırdığımız zamanki bahsimizde bu Todoriler klesinin hakkında açıklamalarda bulunmuştuk. Buradan bir saat kuzeye gidip, taşlık yerleri geçtik.

KAPUSAPATA BURNU MENZİLİ

Bu burun, bütün Akdeniz'de bilinen, bir yelken menzilbaşı, sivri bir burundur. Buradan güneye doğru birkaç limanlı yerleri geçip, üç saatte kayalık, çalılık, sarp ve uçurum yerleri, dereleri, tepeleri güçlükle geçerek gittik.

KİSOMA KALESİ

Deli Hüseyin Paşa tarafından fethedilmiştir. Fetihten sonra kullanılmaz halde bırakılmış idi. Ama şimdi, vezir-i âzam, bütün Girid adasını gezip, dolaşırken, 1080 tarihinde bu kale üzerinde dikkatlerini çekip, görürler ki suyu, havası, binası güzel ve geniş bir alanda kurulmuştur, buyurdular ki: «Eyvâh! Böyle bir kale viran ola. Böyle bir verimli, lâle bahçesi yer bakımsız yata!» diyerek, bütün İslâm askerleri ile kale içine girip, ezanlar okundu. Kalenin imarı için ferman edip, bizzat kendisi el açıp: «İlâhî, yardımın ve lütfunla bu lâle bahçesi sahrayı ve bu kaleyi dâimâ imâr eyle!» diye dua etti. Bütün gâziler de «âmîn» dediler. Karaca

Paşa, Kisoma beyi tâyin edildi. Bin aded asker ile tabl ve bayrak verilip, Hanya eyâleti olarak imârına başlanıldı. Beyine iki yük kıryedibin akçe Pâdişâh hâssı ihsan olunup, yüzelli akçe payesiyle bağımsız kaza oldu, kazaya bağlı nâhiye ve köy olarak seksendört parça köy kaydedildi. Her biri birer İrem bağı benzeri köylerdi. Kale dizdarı ve üçyüz aded hisar eri konuldu. Cephânelik, diğer mühimmât ve malzemelerden başka kırk parça büyük toplar da konuldu. Kalenin bazı yıkık, dökük yerlerini tamir için yetmiş parça köyün reâyâları kireç, taş ve kereste taşımaları için görevlendirildi. Kale, deniz kenarının kuzey sahilinde, bir düz tepe üzerinde, beş köşeli, taş yapı, sağlam bir güzel kaledir. Çevre uzunluğu ikibinyediyüz adımdır. Hisar içinde hiç ev yok idi, ama yedi aded kâgir yapı kiliseleri vardır. Şimdi bunların birisi Hünkâr câmii ve birisinin de Vezir-i âzam câmii olarak yapılmasına başlanıldı. Hüdâ Teâlâ tamamlanmasını nasib eylesin.

Kalenin dört yanı öyle mamur ve şenlikli köylerdir ki, sanki Macaristan'ın Erdel vilâyetidir. Bağ ve bahçeleri o kadar çoktur ki bütün Kisoma sahrası limon, turunç, zeytin, nar, incir, servi ve nice çeşitli meyve ağaçları ile süslenmiş ve bezenmiştir. Yeryüzünde ne kadar çeşitli ağaçlar varsa bu sahrada bulunup, turunç, limon ve diğer güzel çiçeklerin kokularından insanoğlunun dimağları kokulanır. Binlerce tatlı sular akmakta olup bütün Cennet bahçelerini sulamaktadırlar. Bütün bağ ve bahçeler ile bostanlar İrem bağları gibi büyük ekim alanlarıdır. Elhâsıl, sözü ne uzatalım, Girid adasının bu mahalleri Şam'ın Cennet bahçeleridir. Bir rahip, sadrazama oniki çanak bal getirdi. Bir çanağı gayet beyaz idi. Tezkireci İshak Efendinin sarığının ucunu çıkarıp bal ile buladılar. Sarığın rengi balın yanında şeker renk idi. Yani tâ bu derece beyaz balı olup, balların kokuları misk ve anber kokusu gibi idi. Bu ballardan yiyenlerin dimağları kokulandı. Bütün güzel kızlar ellerinde yüzbinlerce deste deste güller, gülden iri karanfiller, fuller ve diğer çeşitli çiçekleri İslâm askerlerine dağıtıp onlardan hediyeler aldılar, sevinç içinde kaldılar. Girid'in bu kazasında olan meyve, çiçek, yiyecek ve içeceklerin çokluğu, hayvanlarının bolluğu hiçbir nahiyesinde yoktur. Su ve havasının güzelliğinden Rum kızlarının güzelliği ancak Almanya'da Bec'de, Prag'da, Donkarkız ve Amsterdam şehirlerinde görülür. Sözün kısası, Girit'in kalacak yeri bu Kisoma sancağıdır. Buradan ayrılarak güneye doğru yarım saat gittik.

PONDİKO LİMANI MENZİLİ

Rum lisanında sıçan limanı demektir. Ağzı kuzeye açık olup, yüz parça gemi alır. Tatlı hayat suları vardır. Buradan batıya doğru bir saat, taşlık yerlerden deniz kenarı ile gittik.

AYA NİKOLA MANASTIRI MENZİLİ

Yüzden fazla rahipleri vardır Gelen ve gidenlere nimetleri ve hizmetleri boldur. Hanya'daki Hünkâr Câmii evkafıdır. Bunun karşısında, lodos tarafında ve bir nil alarka mesafede:

KARAMBOSA ADASI

Daha önce olduğu gibi şimdi de barış ile Venedik elinde kalmıştır. Güzel bir limanı vardır. Bir kayıkla bu adaya vardık. Kalesinde kapudanı ile buluştuk. Kaleyi gezip, gördük. Dört mil çevre uzunluğunda, küçük bir adadır. Doğu tarafı ile kıble tarafı arasında, yalçın bir kaya üzerinde, sağlam yapılı, küçük bir kalesi vardır. Çevre uzunluğu ikiyüz adımdır. İçinde yedi aded küçük kilisecikleri ve seksen aded evcikleri olup, hepsinin dam ve bamlarının üzerleri kireç sıvalıdır. Yağan yağmur suları kırk aded su sarnıçlarında toplanır. Kale içinde soltat denilen beşyüz aded nefer binaları vardır. Kalenin limanı kudrettendir. Sonradan yapılma değildir. Yüz parça gemi alır. Ama liman kenarında suları yoktur. Gemileri kaledeki sarnıçlara muhtaçtırlar. Fetihten sonra kale o kadar güzel imar edilmektedir ki tabir olunamaz.

Kale kapudanından hediyelerini alıp, batı tarafına doğru kayıklarla yine Girid adasına geçtik. Atlarımıza binip, Girid'in batı taraflarına geçtik ki bu taraflarından Çuka adaları görülmektedir. Girid adasının batı tarafındaki bir ucu buradadır. Doğudan batıya dolayınca uzunluğuna bir adadır. Bu köşesinden artık Girid adasının güney tarafında Arabistan'ın hilâl vilâyetlerine bakan semtleridir ki araları ikiyüzkırk mildir. Bu köşeden güney tarafına üç saat gidip, gelişmiş, mamur köyleri geçtik.

LİVADİYE LİMANI MENZİLİ

Yüz parça gemi alır. Suyu çoktur. Bu limanın karşısında, bir mil uzaklıkta bir küçük ada bulunur.

TURKİ VEYA TURLA ADASI

Şimdi barış içinde bizim olmuştur. Küçücük, ensiz bir adacıktır. Çevre uzunluğu on mildir. Gayet verimli, yeşillik bir adadır. Beri tarafta bizim köylerin keçileri ve koyunları otlayıp, gezerler. Bazı yerlerinde su sarnıçları vardır ki bütün hayvanlarını sularlar. Küçük bir manastırı görülmektedir. Bu adaya geçip, gezemedim. Buradan yine güneye doğru altı saat gittik.

KAVPALU BURNU MENZİLİ

Mağrib zeminin Hilâl vilâyetinden çıkan yağ gemileri bu burnu özleyip, dümenlerini yıldız rüzgârı üzerine koyup, üçyüz milden Girid ada-

sına gelirler. Bu Kavpalu burnu her tarafta üçyüz milden görülmektedir. Buradan yine güneye giderek, mamur ve şenlikli yerlerde, asker ayağı basmamış köyleri geçtik.

SALTA (SALNA) LİMANI MENZİLİ

Yüz parça gemi alır. Ağzı batı tarafa bakar. Liman içinde tatlı suları yoktur. Dış kısmında bir manastırı olup, içinde ikiyüz aded râhibleri vardır. Deli Hüseyin Paşa evkafı idi. Kaldırılıp, Kisoma beyine Pâdişah hâssı kaydedilmiştir. Kisoma hududu burada sona erer. Bu yerde bir tatlı akarsu vardır. Rum kefereleri adına Kırbonro (?) yani Soğuk Su derler. Isfakya dağlarından gelen hayat veren, tatlı ve soğuk bir sudur.

Buradan Salta nehri geçilip, doğu tarafına yönelindi. Zira Girid adasının bir köşesi de bu Salta suyu burnudur. Bu burun dibinde Isfakya nehri denize dökülür. Tatlı, billur gibi duru, turna gözü gibi bir sudur. Zira tâ Girid adasının orta göbeğinde bulunan Isfakya dağının karlı ve bol akarsulu yerlerinden gelip, akar. Bu temiz suyu atlar ile güçlükle geçip, bir saat daha gittik.

ISFAKYA (DERKAYMAT) KALESİ

Melek Ahmet Paşa sadrazam iken, onun fermaniyle Deli Hüseyin Paşa tarafından fethedilmiştir. Kalenin fethi Veli Kethüdâ eliyle olmuştur. İçine kul konup, mamur edilecek bir kaledir. Zira güzel bir limanı olup, batı yakasından zora düşen gemiler için çok iyi yataklık eder. Tatlı hayat suları vardır. Yine harab kalesi içinde yüzden fazla kefere evleri vardır. Kale, dört köşeli, sağlam ve dayanıklı imiş. İki aded kapılarının kanatları halen yoktur. Ama kale biraz ..... ile imar edilebilir. Buradan yine doğu tarafına dokuz saat gittik.

KARDOLOZ BURNU MENZİLİ

Büyük, yüksek bir burundur. Limandan daha güzel sığınacak bir burundur. Limanına yüz parça gemiler girip, yatarlar. Her tarafında tatlı hayat suları vardır. Girid adasının bu tarafı sahil olduğundan hurması, inciri, narı, zeytini, narenci, limonu ve şeker kamışı yetişir. Karşı tarafı Arabistan olduğundan sanki bu yerler Mısır gibi gayet mahsüllü, gelişmiş köylerin bulunduğu yerlerdir. Burun karşısında güneye bakar yerlerden deniz içinde ufacık adacıkları var ki (Lotrak, adaları derler. Yabani keçileri gayet çoktur. Zira insan oğlunun bulunmadığı adacıklardır. Yine bu burundan altı saat doğuya gidip, atlar ile nehir geçip (bu nehir tâ Isfakya dağlarından doğarak akıp gelir), yine doğu tarafa, deniz kenarı ile beş saat, kayalık yerlerden ilerledik.

KALE LİMANI MENZİLİ

Yüz parça gemi alır, kudretten olma limandır. Liman ağzında nehir denize dökülür. Bu nehir de Isfakya dağlarından doğup gelir. Buradan üç saat yine doğu tarafına gittik. Yine Isfakya dağından gelen başka bir nehiri atlarımızla geçtik. Bu nehir Üç Keçi adaları önünde denize dökülür. Keçi adaları bu kıyıdan bir mil uzaklıkta küçük adalardır. Bu limanın öte kuzey tarafı Hanya kalesine beraberdir ki, Isfakya dağını aşıp, bir günde Hanya'ya varılır. Oradan yine doğuya, deniz kenarı ile yedi saat gittik.

KEBREKO LİMANI

Kudret eli ile oluşmuş geniş bir limandır ki ikiyüz parça gemi alır. Ama lodos rüzgârından emin değildir. Lodos gayet pek dokunur. Gemiler beşer altışar lengerle demirler ile yatamazlar. Buradan yine doğuya doğru beş saat gidip Kavki burnu ve ona yakın Yoroz kalesi Manastırı burnu'na geldik. Burası Vâlide Sultan Câmiinin evkafıdır. Buradan da bir saat deniz kenarı ile alarka karada gittik.

AMİSO KALESİ

Akrit adlı kralın yapısıdır. Bazı yerlerini Afrika pâdişahı Sultan Mansur viran etmiştir. Eğer bu kalenin yapısını ve özelliklerini tamam olarak anlatsak uzun söz olur. Kalenin çevre uzunluğu altıbin adımdır. İçinde dörd aded bağı vardır. Nice sarayları, kiliseleri ve hanları görülmektedir. Burada bulunan yüksek sütunlar, görülmeğe değer miller, havuz ve şadırvanlar, fıskiyeler, sebiller, nice tılsımlar vardır ki bir diyarda benzerleri yoktur. Ancak Okyanus denizi kenarında, Yeni Dünya iskelesi olan Lonçat şehrinde böyle büyük eserler bulunur. O kadar geniş kaledir ki içinde iki parça bağlar ve bahçeler ile binlerce ev, nice yüzbin dönüm tarla ve bostan vardır. Meğer Kral Akrit'in lodos rüzgârından harab olan eski taht merkezi şehri bu imiş. Buradan da yıldız tarafına gidip, İrem bağları ve gelişmiş köylerden geçtik.

MESALO KALESİ

Kral Akrit'in oğlu Kral Mesalo yaptırmış olduğundan onun ismi verilmiştir. Güzel bir kaledir. Bu kalenin yakınından geçen nehir de Iskafya dağından gelip, burada Akdeniz'e dökülür. Bu nehirden sonra yine doğuya doğru gidip, yine Iskafya dağından gelen Ayamatranda nehrini geçtik. Buna yakın büyük bir kilise vardır. Hanya kalesinde Musa Paşa Câmii evkafıdır. Ama o kadar mamur değildir. Bu kenarların karşısında Gaydoronşi, Kristiyani ... adlı adacıklar birbirlerine yakın olduklarından, ba-

rış yapıldığında bizim olmuşlardır. Kayalık ve topraklı adalardır. Köylerinin suları tamamen yağmur suyu sarnıçlarıdır. Akar suları yoktur. Buradan yıldız tarafına, iç kısma bir saat gittik.

PALATYALİ KALESİ

Halen mamur değildir. Fakat henüz usta elinden çıkmış gibidir. Beyaz inci gibi, dört yanı İrem bağları ile kaplı, sağlam bir kaledir. Eski zamanda Kral Akrit'in karısı yaptırmıştır. Doğu tarafındaki kapısı üzerinde bu suru yaptıran kadının resmi yapılmıştır. Kayalık bir yerde kurulmuş bu kalenin çevre uzunluğu üçbin adımdır. Hisarın içi boştur. Buradan doğuya doğru gidip, yüzlerce köyleri geçip, Küçük Isfakya nehrini aşıp, ismi belirsiz bir küçük kaleyi de geçip, buradan yedi saat daha doğuya gidip, Kovalı nehrini de geçip, buradan da yedi saat doğuya doğru gidip, Karasalomon burnundan büyük körfezin deniz kenarınca yıldız rüzgârı tarafına yol alıp, bozuk yollardan güçlükle ilerliyerek Kavfener burnu menziline vardık. Bunun karşısında, yarım mil uzaklıkta küçük Lusi adası bulunmaktadır. Ama ağaçlı ve verimli bir adacıktır. Gemi ile geçip, gezip görmedim. Buradan yine kenar ile büyük körfezin sahilinden batıya doğru bir saat ve doğuya doğru üç saat mamur ve gelişmiş yerlerden geçerek, nice kayalık yerlerden ilerledik.

PALU KASRI BURNU KALESİ MENZİLİ

Girid adasının bir köşesinde, doğuya bakan yüksek bir tepe burundur. Mısır yolunda büyük bir kaledir. Burayı kâfirler, Deli Hüseyin Paşa zamanında bırakıp, Kandiye'ye kaçmışlardır. Halen bütün kapı ve duvarları yerde yatmaktadırlar. Ama bu kalenin bulunduğu burundaki liman, sekiz rüzgârdan da emin bir limandır. Bu limanın yakınında üç aded liman daha vardır. Ama isimlerini bilmiyorum. Gayet güzel, tatlı hayat suları vardır. Buradan yine yıldız tarafına yedi saat gidip Kavsider Burnu menziline geldik. Buradan 3 saat gidip Duru Burnu'nu geçtikten sonra batıya doğru 3 saat daha yol aldık.

KERMASI LİMANI

Etrafında tam bir saatlik yerleri tamamen bağlık, bahçelik, gülistanlık, verimli yerlerdir. Lâtif kapılı limanlar olup, tatlı hayat suları boldur. Bu limanların kapıları dolambaçlı ağızlı olup güney tarafına bakarlar. Eski zamanda bu liman ağızlarına zincirler çekerlermiş. Halen yerleri açıkça görülmektedir. Halen bu iki aded liman Girid'deki limanların çanağıdır. Bin parça geminin demir atmadan yatmaları mümkün olur. Tâ bu derece emin limanlardır. Buradan bir saat gidip, nehri geçtikten sonra bir saat daha ilerledik.

AYA İNON (ANPON, ANAPON) MANASTIRI MENZİLİ

Girid adası içinde bulunan kırk aded seçkin, yüksek yapılı manastırdan biri de budur. Gayet mahsullü bir yer olup balı ve sulu meyveleri meşhurdur. Bütün kefereleri rumdur. Zira bütün Girid reâyâları rumdur. Lâtin Frenkleri kalelerde otururlardı. Kaleler içinde yine rum reâyâları ve Arhondalar bulunmaktaydı. Bu manastırın içinde binden fazla râhibleri ve râhibeleri vardı ki her biri ay yüzlü, melek görünüşlü idiler. Gelen giden misafirlere hizmet ederlerdi. Gece ve gündüz bütün gelen giden misafirlere nimetleri boldur. Bin can ve baş ile konuk sahipliği ederler. Sabah ve akşam Keykâvus zenginliğindeki mutfaklarında yüzden fazla, onar ve beşer koyun alır, beşer altışar aded sığır alır kazanları kaynamaktadır. Özel günlerinde binlerce kefere burada toplanıp, sabah ve akşam misafirlerine hizmet ve ikram ederler. Bu sanat eseri manastırda görevli keşiş ve patrikler, batıl inançlarınca Hazret-i İsâ Aleyhisselâm'ın halifesinin bir havariyyununun burada yatmakta olduğunu söylerler. Buradan yine doğu tarafına on saat mamur ve şenlikli köyleri geçerek ilerledik.

ESTİYE KALESİ

Serdâr-ı Muazzam Deli Hüseyin Paşa tarafından fethedilmiştir. Ama fetihten sonra yıktırmıştır. Kandiye fâtihi Fazıl Ahmet Paşa'nın fermaniyle Ankebût Ahmet Paşa, bu kaleyi ve Girid adasında bulunan ikiyüzaltmış parça kastelleri imar etmiştir. Her kalede reâyâlar gözcülük ederler. Bir taraftan düşman gemileri görünse kastellerde ateşler yakarak birbirlerine haber iletirler. Bir anda bütün Girid adası halkı düşman geldiğini haber alıp, hepsi cenge hazır olurlardı. Bu Estiye limanı ağzına burada büyük bir tabya yapılarak içine kırk parça top ve binbeşyüz aded asker konularak Tırhala beyi kumandan tayin edilmiştir. Ayrıca bir oda Yeniçeri, bir oda cebeci, bir oda topçu ve bir sancak Zeytun sipâhisi askerleri konulmuştur. Mısır, Cezâyir, Tunus, Trablus ve Hilâl vilâyetlerinden gelip giden gemiler için emin bir sığınaktır. Bu Estiye limanından Kandiye'ye iki günde varılır. Ama yolları Allah korusun çok tehlikeli ve sarp yollardır. Bin at, katır ve eşekler dağlardan uçup, helâk olmuşlardır. Buradan yine batı tarafına kayalık, dağlık ve sarp yerlerden aşıp, gittik.

YALI (BÂLİ) PETRE KALESİ

Çarıkçı (Tavukçu) Mustafa Paşa fethidir. Fetihten sonra kaleyi yıktırmıştır. Kale, sarp bir yerde, dört köşeli olarak yapılmış sağlam bir yapıdır. Çevre uzunluğu yediyüz adımdır. İçinde bin kadar Zeytun sipâhîleri ve bir oda Yeniçeri evleri vardır. Burada muhafızlık edip, Mısır'dan

gelen gemileri gözetirler. Ama topları yoktur. Sonradan ikibin asker ile yüz ok beyi tayin edilmiştir. Bir hayli geniş limanı vardır. Bu dahi Mısır, Hilâl, Trablus vilâyetlerinin iskelesidir. Limanın ağzı batı tarafına bakar, üç kulaç suda gemiler demir atıp, yatarlar. Karavana kalyonları yatamazlar. Zira bu limanın içecek suyu yoktur. Buradan artık batı tarafına yönelip, yine köy, kale ve kasabaları geçip, özelliklerini yazıp, binlerce tımar ve zeâmet köyleri kaydederek, adayı geçip, seyrederek ilerledik. Eğer yazıcı efendi bu adayı kayda alırken tamah edip para alaydı Kârun gibi para sahibi olurdu. Ama bütün köyleri yukarıda anlatılan şekilde yazıp, kayda geçip, giderdi. Buradan batıya doğru gittik.

ISPIRLONKA KALESİ

Diğer adı Mesalonka'dır. Gelişmiş bir adadır ki çevre uzunluğu altı mildir. Doğudan batıya uzunluğuna, incecik, küçük bir ada olduğundan Frenk dilinde Lonka derler. Yani uzun demektir. Buradan birkaç dost ile bir kayığa binip, karşı tarafa geçip, general ile buluşup, kaleyi gezdik. Kale o kadar metin ve dayanıklı değildir. İçinde halen bin kadar savaşçı asker bulunup, imar edilmektedir. Suda limanından sonra bu Ispırlonka limanı, gayet latif ve geniş bir liman olup, beşyüz parça gemi, karavana ve karata alır. Kudretten olma tuhaf bir limandır. Adası kayalık olduğundan verimsizdir. Yine bizim Girid adasına muhtaç, küçük bir adadır. Kalesi, kayalık bir yerde dört köşeli olarak yapılmıştır. Çevre uzunluğuna iki kapısı vardır. Bir kapısı doğuya bakan liman kapısıdır. Biri batıya bakan Kandiye tarafına açılan kapıdır. İçinde yüz kadar harab, dar, bahçesiz evler, üç aded manastır ve bazı meyve ağaçları vardır. Suları tamamen yağmur sularından toplama sarnıç sularıdır. Ne yazıktır ki, yirmiyedi sene bu Girid adasına bunca emek çekilip, böyle sulh ve salâhda, böyle bir ada kâfir elinde kalmıştır. Bu kaleyi de gezip, dolaşıp, generalin ziyafetini yiyip, hediyelerini alıp, yine kayık ile karşıya geçip, batı tarafına üç saat gittik. Araları birer saat uzaklıkta olup, isimlerini bilmediğimiz üç aded nehirleri geçtik. Bunlar da tâ Isfakya dağlarından doğup, burada Akdeniz'e dökülürler.

KERMANİ (KERMATİ) KALESİ

Küçük Hasan Paşa fethetmiştir. Fetihten sonra kaleyi yıktırmıştır. Ama biraz ... ile tamir etmek mümkündür. Fakat gerekli yerde değildir. Deniz kenarında, üç köşeli, yontma taştan yapılmış bir savaş kalesi imiş. Şimdi viran olup, içinde bir şeyi kalmamış. Onun için büyüklüğüne ölçmedim. Güzel bir limanı vardır. Tatlı sulu bir nehir bu limanda denize dökülür. İsmini bilmediğimden yazılmadı. Limanı yüz parça gemi alıp, gemiler sekiz rüzgârdan da emin olurlar. Limanın dört tarafı mamur ve

güzel köyler ile bezenmiştir. Zira bu taraflar, Girit adasının kuzey tarafları olduğundan su ve havası güzel olup, imar edilmiştir. Buradan yine batı tarafına iki saat gittik. Kulakise burnu menziline geldik. Buradan artık yıldız rüzgârı yönüne bakan yerlere gelmiş olup deniz kenarı ile beş saat gittik. Palunda burnu'na geldik. Buradan yedi saatte Tuzla limanına vardık. Girid adasında Mısır'dan buraya bir menzilbaşı yerdir. Yüzbinlerce yük tuz çıkar. Gayet lezzetli tuz olup, bu memlaha mukataa olarak kaydedilmiştir. Mîrî tarafında ayrı bir Emânet (Eminlik) oldu. Buradan yine batı tarafına 9 saat kayalık yerler aştık.

AYA YANİ BURNU MENZİLİ

Burada bir manastır vardır. Bütün râhibeleri sevimli ve güzel kızlardır. Burada bulunan ay yüzlü kızlar ancak Kisoma şehrinde bulunabilir. Bütün kızlar, uçkur şeklinde ipek kumaşlar işleyip, gizlice mallarını satarlar. Gerçi uçkur işlerler ama kendileri uçkursuz ve donsuz gezerler. Bu sanat eseri kilisenin nice yüzbin kuruş geliri olan vakıfları vardır. Tâ Frengistan'dan buraya nezirler ve zeytinyağları gelir. Buradan yine batı tarafına 6 saat yeşillik, bağlı ve bostanlık yerlerden giderek Tukali (Tufali) limanına geldik. Allah tarafından küçük bir limandır. İçine ancak yirmi, otuz parça gemi sığar. Ama tatlı hayat suları vardır. Buradan yine batıya doğru yönelip 4 saat gittik.

AYA KODON LİMANI MENZİLİ

Burada da bir kilise vardır. Hazret-i İsa'nın Şem'un Safâ adındaki havarisinin halifesi Kodon tarafından yaptırılmıştır. Kendisi de burada defnedilmiştir. Rum tarihlerinde bu kiliseye çok önem verilir ve saygı gösterilir. Kodon Halifenin kabri kat kat yer altında olup, bütün hıristiyanların ziyaret ettikleri bir yerdir. Kilisenin yapısı insanı hayrette bırakacak derecede süslü ve değerli bir sanat eseridir. Beşyüzden fazla rahib bulunmaktadır. Osmanlı askerlerinden buraya gelenleri yedirip, içirmeden bırakmazlar idi. Halen hastahane kısmında çok sayıda yaralı Osmanlı askeri bulunmakta olup, bütün rahibler Hazret-i İsa aşkına bunların yaralarını tedavi yapıp, hurma, süt ve benzeri yiyecekler ile yedirip, içirirler. Bazı gâziler burada şifa bulup, tekrar Kandiye metrislerine gelirler idi. Acaip bir gezinti ve seyir yeridir. Hüdâ, daimâ imar etsin. Zira şimdiki durumda Kandiye'deki Hünkâr Câmiine vakıf kaydolunmuştur. Bu kilisenin baş papazı, çarpışmalar sırasında Kandiye içinde bulunan rumlara gizlice haber göndermiş ki Türkler üzerine ne zaman lağımlar atılacaksa Türklere haber verilsin diye kendisine bildirilmesini istemiş. Hakikaten rumların bazı lağım atışlarını önceden dışarıya haber vermeleriyle Türkler geri çekilip, rumların attıkları lağımlar boşuna gitmiştir.

Bu anlatılan kiliseden batıya doğru üç saat gittik. Deniz kenarında nice güzel yerler seyrettik. Denizin sol yanından bir saat kadar yüksek dağlara çıktık.

ARHANOZ DAĞI MENZİLİ

Eğer bu yüksek dağda yetişen binlerce çeşit ot ve diğer şifalı bitkileri, ağaçları ayrı ayrı anlatmaya çalışsak ayrı bir cilt olur.

Bu adı geçen dağın eteğinde, düz bir vadi içinde, Arhanoz adında Akrit padişahının Acem ormanı benzeri bir İrem bağı vardır ki yeryüzünde böyle bir bağ ne vardır, ne de olacaktır. Sanki Konya'nın Meram bağı, Malatya'nın Ispozisi, Sivas vilâyetinin Derende bağı, Tebriz vilâyetinin Dört Cennet bağları, Kırım adasında Kefe şehrinin Sodak bağı, Budin yakınındaki Peçuy bağından bu Girid'in Arhanoz bağı daha üstündür. Bu bağın medhinde insan aciz kalır. Öyle acaib bir bağdır ki Şedad'ın İrem bağı bunun yanında bir hiç kalır. Yukarıda adı geçen Akrit adındaki kral tarafından yaptırılmıştır. Bütün bilginleri ve hekimleri burada toplamıştır. Buranın havası ve suyu güzel olduğu için Kralın isteği üzerine burayı kazıp, düzenlemişlerdir. Otuzbir yıllık seyahatimde yedi iklim, gezegen yıldız gibi seyahat edip, gezip dolaşıp, gördüğüm bu yeryüzünün onsekiz padişahlık ülkesinde bu Arhanoz bağı gibi gönüllere ferahlık veren, Saba şehrinin bağı benzeri bir bağ görmedim.

Buranın hakkında sözümüzü uzatmanın sebebi şudur ki, Cenâb-ı Kibriyâ, bu bağda bulunan ağaçlara öyle güzellik vermiş ki büyüklüğünü göstermiştir. Sanki bütün ağaçlar canlı ve henüz elden çıkmış gibi bir tertib üzere dizilmişlerdir. Yeryüzünde bulunan bütün ağaç, bitki, çiçek, ot ve benzeri bitkiler burada bulunmaktadır. Hatta Yeni Dünya ağaçlarından binden fazla, gözler görmemiş ve kulaklar işitmemiş yüksek ağaçların palasanta, sendiyan, yeni dünya, kırmız, kakula, şimşir, hamlu, muz, şam fıstığı, sakız ağacı, suğla ağaçları, yetmiş çeşit üzüm veren üzüm asmaları vardır. Hatta bir salkım üzümde yetmiş çeşit üzüm tanesi bulunan üzüm ağaçları, bir söğüt ağacında elma ve şeftali veren ağaçlar, yüzbinlerce çeşit dut veren dut ağaçları, her salkımı kırkar, ellişer kıyye gelir asmaları, seksen çeşit sulu armut ağaçları, kırk çeşit elması, çeşitli sulu kirazları, vişne ve kayısısı, ceviz, kestane, kızılcık, badem, elhasıl bütün Eski Dünya ve Yeni Dünya meyveleri bulunduğundan başka Yeni Dünyanın yüzbin çeşit çiçekleri, Rum, Arap, Acem, Hind, Sind, Frengistan, Haten, Hata, Çin, Fağfur, Maçin ve Latinlerin çiçekleri ile bu Arhanuz bağı süslenmiş ve bezenmiştir. Bunlardan bir çeşidi olan yüzyirmi dallı mavi, beyaz ve şil sünbülleri olur ki bu dünyada öyle sünbüller görülmemiştir. Kırmızı, sarı ve mor menekşeleri gül kadar katmer katmer olup, kokuları insanın dimağını kokular. Hatta ibret olmak için

bir menekşenin başını kopartıp tarttık yarım dirhem geldi, gül tabakası on denk geldi. Bir karanfil başı ise üç dirhem geldi. Artık diğer çiçekleri bunlara göre siz kıyaslayın.

Kahve ağacı, güliser ağacı ve Mürekkeb ağacı ömrümde görmemiştim, burada gördüm. Mürekkeb ağacı asma gibi olup, yılda bir kere asma gibi budanır. Dalının kesildiği yerden yüzlerce fıçı siyah, berrak ve parlak kudret mürekkebi akar. Bu mürekkebi Frengistan'a (Avrupa) getirip, kitapların basımında kullanırlar. Muz ağaçları, ceviz ağaçları, şeker kamışları, oniki çeşit, rengârenk pamuk ağaçları olur ki her biri çınara benzer. Yeşil pamuk, kırmızı, sarı, mavi ve nefti ve nar çiçeği gibi ve beyaz pamukları yetişir. Ve dahi zencefil kökü vardır ama ağaç değildir. Sinameki, çöpçini, ravendçini ve darçini ağaçları vardır ki meyveleri Rum'un çilek meyvesine yakın büyüklüktedir. Limon, turunç, kebat, yasemen, ful, nergis, leylak, erguvan, revhan ve gül çiçeklerinin kokuları bir fersah yerden insanın dimağını kokular.

Elhâsıl bu bağı yaptıran Kral Akrit'in oğlu Sen Martin kral da dörtbin aded çeşitli büyük ağaçlar diktirmiştir ki bu dünyada benzerleri yoktur. Halen o kadar değil ise de az eksiktir. O zamandan kalma dörtbin aded servi ağacı bulunmaktadır. Hepsi satranç düzeni içinde, sıra sıra dikilmişlerdir. Bu ibret verici bahçenin uzunluğu kuzeyden güneye doğru tam onikibin adımdır. Hemen küçük bir ovayı kaplamıştır. Genişliği de tam germe adım olarak dörtbin adımdır. Bütün servi ağaçları göğe baş uzatmış olarak acaba Osmanlı askeri bizi ne zaman gelir de seyrederler diye ayak üzere hazır dururlar idi. Hamd olsun görmek ve seyretmek nasib olup, onların gölgelerinde tâat ve ibadet edip, zevk ve safalar ettik. Her bir servi ağacının kalınlığını ikişer, üçer adam ancak kucaklar. Zira bu servi ağaçlarının hepsinin biner yıllık ömürleri, vardır. Hiçbirinin gövdeleri asla zarar görmüş değillerdir. Hepsi de yemyeşil, zümrüd gibi ve dimdik serviler olup tertib ve âdâb üzere Hak'ın huzurunda el kavuşturup, Hak kulluğuna bel bağlayıp dururlar.

Buranın havası ve yapısı o kadar güzeldir ki, usta mühendisler var güçlerini harcayıp, bütün hünerlerini göstermişlerdir ki yeryüzünde böyle imar olunmuş bir yer daha yoktur. Yüzlerce çeşit yapı, yüzlerce bağ köşkleri, havuzlar, şadırvanlar, fıskiyeler, çeşmeler, küçük akar sular, çağlayanlar ile süslenmiş ve bezenmiştir. Akar suların kenarlarında çeşitli kebab pişirici yerler bulunur. Belirli yerlerde bağ bekçilerinin kulübeleri vardır. Bağın dört bir yanı duvarlarla çevrilidir. Sanki kale gibidir. Burada bulunan çeşitli kuşların ötüşlerini dinleyen insanın ruhu dinlenir ve hoş hâl olur. Bunları huşu ile dinlerken, ister istemez insan kendinden geçip, Uşşak ve diğer makamlarda şarkılar söyleyip, şiirler okur. Tâ bu derece insana zevk verip gamı ve kederi dağıtır. Bu bağın bütün

özellikleri ve güzellikleri ile anlatılması hem uzun zaman alır ve hem de ayrı bir cilt olur. Ancak bu bağı gören akıllı bir kimse «Bu insan işidir ve yapısıdır, insanoğlu kısa ve dar ömründe böyle bir şey yaparsa, ya o bizi ve bunu (Ol) emri ile yaratan Cenâb-ı Hak, bizi bir katre pis meniden var eden Cenâb-ı Bârî'nin Cennetinde neler yarattığını düşünüp» yok olacak insanoğlunun yaptığı bu bağlara rağbet etmeyip, bâkî âlemdeki yaşantıyı özleyip buradan ayrılmayı ister. Allah'ım sen nasib eyle. Bu Meram bağından kalkıp, batı yönüne doğru üç saat gittik.

OVACIK SAHRASI MENZİLİ

Burası da Girid adasında belli başlı, geniş, verimli, bazı yerlerinde iri taneli pirinci yetişen bir ovalık yerdir. Burada yetişen pirinç Kandiye vezirlerine Padişah hâssı kayd olunmuştur. Gelirleri Kandiye askerleri giderlerine harcanmaktadır. Bu sahradan da kalkıp yine batıya doğru yedi saat gittik.

ÇINARLI DERE MENZİLİ

Burası da bir hayat verir dere kenarında, havası ve suyu latif, müslüman köyleri olup, hamamı, câmii ve mescidleri yeni yapılmıştır. Bu nehrin kenarında sayısız su değirmenleri vardır ki Osmanlı askerini bu değirmenler doyurur idi. Buranın bağ ve bostanları, bahçe ve üzüm bağları cihanı tutmuştur. Buradaki akar su tâ Arhanos dağlarından gelip Eski Kandiye dibinde denize dökülür. Eski Kandiye'yi Batı Zemin Padişahı Sultan Mansur fethetmiş olup yerle bir etmiştir. Halen binlerce yerde kalıntıları görülmektedir. Buradan da yine batıya doğru deniz kenarı ile bir saat gittik.

NAZARATA LİMANI

Kandiye kalesinden beşbin adım uzaklıkta, deniz kenarında, taşlık bir yerde, kale gibi büyük bir handır. Deli Hüseyin Paşa, Kandiye'yi kuşattığında burayı biraz berbad etmiş ama şimdi, Sadrazamın emri ile buradaki hanı bir derviş tekkesi yapması için bir dervişe izin verilmiştir. Bu Nazarata'da kâfirler zamanında büyük bir pazar kurulurmuş. Rum, Arap, Acem ve Avrupa'dan tüccarlar çeşitli malları ile buraya gelip, bu handa konaklayıp, tam kırk gün oturup, diğer tâun hastalıkları var ise burada iyileşmedikçe kaleye sokmazlar imiş. Kırk gün geçtikten sonra kaleye alırlarmış. Kâfir ülkelerinde hep böyledir. Onun için bütün şehirlerinde bu şekilde nazarataları vardır.

Buradan yine batıya doğru beşbin adım gidip, Allah'a şükür Kandiye kalesine vardık.

KANDİYE KALESİ

Burada, altıyüzaltmışaltı millik Girid adası seyahati tam üç ayda tamamlanmış oldu. Hüdâ'ya şükür ve selâm olsun. Girid adasında 861 aded köy, 25 aded kale, 200 aded kasabayı yazıcı beyefendi ile kayd ettik. Bütün imâret yerlerini on günde sayıp kayıtlarını yaptık. Önce Isfakya dağlarını, yetişen ürünlerini, 25 bin adet reâyâ ve berâyâların haraclarını Mekke ve Medine surresi olmak için kayda geçtik. Sonra ikinci olarak vezirlerin ve mirmiranların Padişah haslarını yazdık. Dördüncü olarak bütün selâtin câmilerini, vezir ve vükelâ vakıflarını, beşinci gün yüzelli aded serbest zeâmet köylerini, altıncı olarak Padişah hassı olan köyleri, yedinci gün mu'âf ve müsellem rum arhondalarının melyota adlı rum defterdarlarının köyleri yazıldı. Sekizinci gün yazıcılar, mal defterdarları, defter kethüdaları, çavuşlar kethüdası, yeniçeri ağalarının hasları yazıldı. Dokuzuncu gün bütün ocak ağalarının ve çorbacıbaşıların serbest köyleri sicile kayıt olundu.

GİRİD ADASI HAKKINDA TAMAMLAYICI DİĞER BİLGİLER

Şimdi ey vefalı kardeşler, Osmanoğulları eline Mısır gibi bir vilâyet daha girdi. Zira yeryüzünde her ne yetişirse bu Girid adasında beş kat daha fazlası yetişmektedir. Bitki, ot, meyve ne varsa. Çiftçiler bir kile buğday ekseler, bir kile buğdaydan yüz kile iri daneli buğday elde ederler. Bunun kilesine mahsar derler. Mısır'da Erdeb, Diyarbakır ve Erzurum'da Somar, Bağdad'da Se'âr ve Anadolu'da kile derler. Girid'de arpa ve diğer yiyecekler az olur. Fakat balı meşhurdur. Atina vilâyetinin balı gibi misk ve anber kokusu gibi kokulu olup kırk çeşidi vardır. Kırk çeşit zeytini olur ki, daha taze iken hurma gibi lezzetlidir. Zeytin yağı ise hiçbir diyarda olmaz. Tereyağı, pamuğu, inciri, üzümü, narı, şeftalisi, kayısı ve zerdalisi, diğer meyvelerinin ve içeceklerinin hesabını Hüdâ bilir. Gerçi sahil vilâyetidir ama Isfakya dağı tâ Girid adasının ortasında olup Elbruz dağına benzer. Yazın ve kışın karı ile akar suları eksik değildir. Kestanesi, kızılcığı, kirazı, ahlatı, armudu, muşmula ve üvezi, yediveren üzümü yaz ve kış daima bulunur. Nar, zeytin, kızılcık, şimşir ve servi ağaçları cihanı tutmuş olup bu vilâyetin bütün keresteleri servi ağaçlarından sağlanır. Diğer diyarlarda bulunmayan otları, çiçekleri burada mevcud olup bilhassa bir salkım üzümü onyedi, yirmi ve yirmiyedi kıyye gelir. Bir ayva bir kıyye, bir şeftali yüz dirhem, bir kayısı altmış dirhem, inciri elli dirhem ve şeker inciri yirmi dirhem gelir. Kırk çeşit zeytini olur. Bu zeytin sadece buraya mahsus olup başka diyarda yoktur.

Girid adasının madenleri: Üç yerde bakır, bir yerde altın, iki yerde gümüş, kurşun ve demir, yedi yerde tuz, kırk yerde güherçile, üç yerde şab madenleri, yedi yerde alçı taşı madenleri olup taşları kireç maden-

leridir. Ayrıca, zırnıh, katran, zift, kükürt madenleri gibi toplam yüzyetmiş çeşit madeni bulunur. Bunların hepsi Devlet hazinesine (Mîrîye) kaydedilip, herbiri halen iltizamdır. Bu Isfakya dağları üçyüz mil alarka denizden görülür ki bu yüksek dağın üzerinde seksenyedi parça şehir benzeri köyler olup Mekke ve Medine'ye kaydedilmiştir. Sultan Mansur bu Girid adasını fethettiğinde yetmişyedi sene ellerinde bulundurmuşlar iken Arap taifesi bu Isfakya keferelerinden kız aldıkları için bunların aralarına Arap karışmıştır. Bunun için buranın halkı Arap, Acem ve hem de Rumca konuşurlar. Silâhları ok, yay, tüfenk ve sapandır. Isfakya dağları gayet sarp dağlar olduğundan buranın halkı da cesur ve ataktırlar. Çoğu zaman Venedik kralına boyun eğmeyip itaat etmemişlerdir. Ama fetihten sonra Osmanlı Devletine harbe ucuyla itaat edip, daha önceleri asla metrislere girmemişler iken bu defa zorla metrislere girmişler ve cebbar kâfirleri bu metris ve lağımlarda ölmüşlerdir. Kadınlar ise hepsi itaat etmişlerdir.

ISFAKYA DAĞLARINDAKİ KALELERİ ANLATIR

Emiyori Kalesi: Gayet metin kaledir. Keferesini itaat altına almak için Gâzi ve Şehid Deli Hüseyin Paşa, kaledeki kefereleri dışarı çıkartıp, kalenin bazı yerlerini de yıkıp harab etmiştir. Isfakya'nın doğu tarafındaki boğazından sarp bir yerde yapılmıştır.

Apolonya Kalesi : Küçük Hasan Paşa yirmibin yiğit ile gidip, bazu kuvveti ile burayı fethetmiştir. İçerdeki kâfirleri esir edip, zincire bağlamış ve binlercesini de kılıçtan geçirmiştir. Kalenin de bazı yerlerini harab etmiştir. Şirin, güzel ve sağlam bir kale imiş. Buradan beş saat kadar Semana dağlarında gittik.

Semâne Kalesi : Arapların yapısıdır. Sekiz kulesi olduğundan Sultan Mansur adına (Semâne) demiştir. Sonra Isfakya kâfirleri ellerine geçirmişlerse de Sultan Mansur tekrar fethederek kalenin bazı yerlerini harab etmiştir. Şirin, güzel bir kaledir. Buradan yine Isfakya dağının doğu tarafına doğru 5 saat gittik.

Amiyaroz (Emiyaroz) Kalesi: Burayı da Müfti efendinin fikri ile Hüseyin Paşa fethedip, harab etmiştir. Küçük bir kaleciktir.

Isfakya'nın dört bir yanında bulunan dört aded boğazdan girilir. Yukarıda saydığımız dört kaleden başka Isfakya dağlarına insanoğlunun girmesi imkânsızdır. Bu dört aded boğazda bulunan bu dört aded kale fethedilmedikçe Isfakya kâfirleri itaat etmemişlerdir. Girid adasının doğu, batı ve güney taraflarında küçük ve büyük üçyüzaltmış aded akar su vardır. Hepsinin kaynakları bu Isfakya dağlarından çıkar. Bunlardan başka yine üçyüzden fazla derecikler bazı kayalardan çıkarlar ve büyük akar-

sulara karışırlar. Elhasıl Girid adasının küçük büyük bütün akar suları 666 adeddir. Bunlardan altısı acı sular diye bilinirler. Diğerleri tatlı sulardır.

Girid'in hepsi 860 aded köyü olup, bunlar birer kasaba misali gelişmiş köylerdir. Yirmidört aded kasteller ve yirmidört aded kadılıktır. Ama kadılar daha idare etmeğe başlamadılar. Doksanyedibin reâyâ kalıp, diğerleri Kandiye altında, savaşta öldüler. Ama Arhonoa keferelerinin defterleri üzere bu Girid adası kefere elinde iken altıyüzbin insan ile dolu imiş. Şimdi yetmişbin kadın deftere kaydedilmiştir. Yüzellibin aded de müslüman askeri yazılmıştır. Yedibin aded rumdan dönme (müslüman olma) burma taifesi kalmıştır. Halen onyedi aded sağlam, askerli kalesi kalmıştır. 2800 aded küheylan at bulunur. Yetmişbin katır vardır, 263 bin camış ve diğer sığırları mevcuddur. Kırk katar deve mirî (devlete ait) ye aittir. Altı milyon keçi ve koyun bulunur. Dörtyüzbin aded eşek kayda geçirilmiştir. Girid'in dağ, ova, bağ ve meralarının sayısı dokuzyüzbin kadardır. Burada kırkbirbin koyun ağılı yazıldı. Toplam yetmişbirbin bal kovanı sayıldı. Toplam ikibin aded zeytinyağı değirmeni vardır. Altıbin aded de su değirmeni kaydedildi. Toplam olarak yüzyetmişaltıbin ekili yer kaydedilip hepsi için ondabir vergi kayda geçildi. Dokuz yerde saz ve kamışlı göller olup hepsi seraskerlere padişah hassı olarak yazıldı. Serdar için de yüzbin akçe sâde has kaydedildi. Elhâsıl gökte uçan, yerde gezen, deryada yüzen ne varsa hepsi kayda geçirilmiştir.

Girid adasında bulunan bütün Osmanlı reâyâ ve berâyâsının kırkdört aded tekâlifinden ancak dört adedi Girid reâyâsına ferman olunup, Hazret-i Ömer (R.A.) kaydı üzere kovan hakkı ve senede bir buğday öşrü, bağ dönüm hakkı, bostan hakkı ile re's-i harac bâliğ diğer tekâliflerden Girid reâyâsı muaf olalar diye Padişahtan fermanlar gelip sicillere kaydedildi.

Girid adasında olan yirmiüçbin aded zeâmet ve tımar sahiplerinin ellerine sözü edilen dört aded Hazret-i Ömer öşrü alasız diye fermanlar verilip, buna karşı gelinmesin diye dellallar çıkartılıp, kayda geçildi. Bu Girid adası öyle bir vilâyettir ki su ve havasının güzelliğinden yaz ve kış kuzusu eksik olmadığından yılda iki kere ikişer, ikişer kuzu elde edilir. Yaz ve kış çeşitli çiçekleri, sulu meyveleri, nice çeşit nebât, ot ve yeşillikleri eksik olmaz. Ama hurması az olur. Pamuğu iki cihanı tutup, gayet güzel bezi olur. Lodos rüzgârından başka yedi aded rüzgârı da gâyet latiftir. Ama lodos rüzgârı son derece şiddetli esip, hastalıklı olan kimseler lodosta dışarı çıkamazlar. Zira birkaç kere bu Girid adası lodos rüzgârından harab olmuştur. Yine de bazan lodos çok şiddetli esip, birçok yerde tarlaları, bağları harab edip, binlerce ağacı kökünden çıkarıp, ekili yerlerdeki ekinleri havaya uçurup, insanı serseme çevirir.

İnsanların yüzlerinin renkleri : Bütün halkın renkleri dört renk üzeredir. Adanın batı taraflarının halkı beyaz renkli, vücut yapıları düzgün, kadınları ve erkekleri güzeldirler. Garip dostu olup, misafir severler. Hanya taraflarının halkı tamamen rencber kimseler olup çoğunlukla bağ, bahçe ve tarlalarda rençberlik edip, balık avcılığı yaptıklarından buğday renklidirler. Son derece dürüst kimselerdir. Retim'den tâ Kandiye'ye varıncaya kadar Kanlı Kastele, Bâli Petreye ve güney tarafında Emilso kalesine kadar buraların halkı da rençber kimselerdir. Akla ne gelirse alıp, satarlar. Erkek ve kadın güzelleri çoktur. Bunların renkleri kırmızıya yakındır. Dördüncü çeşit halkının renkleri de turuncu olup bunlar Isfakya halkıdırlar. Büyük yaylalarda bulunduklarından havası ve suyu güzeldir. Kış mevsimi uzun olduğundan limon, zeytin, nar, turunç ve hurma yetişmez. Yer yer bahçelerinde diğer meyvelerden az da olsa yetiştirilir. Kestane, kızılcık ve kış elması çok olup bazı kuytu yerlerinde bağları da bulunur. Diğer bölgelerde olduğu gibi bu bölgenin mahsulleri çok değildir. Buraların halkının hemen hemen bütün işleri ve gelirleri servi ağaçları dikmek ve bunlardan odun, ağaç, tahta, kereste kesip civar kalelere ve şehirlere götürüp satmaktır. Girid adasının bütün direkleri ve tahtaları tamamen servi ağacından olup, Cenâb-ı Hak bu adanın bütün dağlarını, tepelerini, derelerini servi ağacıyla süsleyip, servi kokusuyla kokulamıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle servi ağaçlı bir yer yoktur. Osmanlı askerleri yirmiyedi yıl buranın servi ağaçlarını kıra kıra dökemediler. Hatta bütün Isfakya keferelerinin evleri, dam ve bamları, kapıları ve sandıkları hep servi tahtasından olduğundan evleri misk anber gibi kokup, insanın dimağı kokulanır. Bu evlerde hiçbir zaman yılan, çıyan, akreb ve bunlara benzer hayvanlar olmaz. Zira ateşte yaktıkları odunları bile servi ağacından olup, bütün giyecekleri hep servi kokar. Bunların renkleri kışın şiddetinden kırmızıya çalan esmer renklidirler. Girid adası böyle dört hava üzere yaratılmış olup, halkının renkleri de dört renk üzeredir.

Girid halkının rum kefereleri siyah tartuzlu şayka giyerler ama Venedik şaykası gibi büyük eflatonya değildir. Şaykalarının iki yanlarında kulakları örten abadan olan siyah şaykalardır. Diğer bütün giyecekleri de siyah aba ve siyah şalvar olup ayaklarına da Frenk pabuçları giyerler. Kadınları başlarına beyaz bezler örterler. Morava vilâyetindeki çokona keferesi kadınları gibi beyaz kâtibî sarıklı kefere kadınları da vardır. Bir kısmı da başka bir çeşit saçlarını örüp, başka çeşit bağ bağlarlar. Fisdanları renkli çukadandır. İpek fisdan giyenler de vardır. Zengin olan kefere kadınları çeşitli kadife kumaşlardan yapılmış elbiseler giyerler. Lâkin koltukları altında, önlerinde ve arkalarında hamal semerleri gibi yumru fisdanları olup kanbur şekilli olurlar. Cimâ halinde kadınların bel altları yükseğe kalkıp cimada kolaylık olsun diye bilginler kadınların elbiselerinin bellerinde yumru şekiller yaptırmışlardır. Yine kadınları diğer ke-

fere kadınları gibi don giyip ayaklarına siyah pabuç giyerler. Elhâsıl son derece ibret verici kadınları olup gâyet âşkperesttirler. Çoğunlukla halkı ileri derecede zekî yaratılmışlardır. Temiz ve olgun çocukları on yıl içinde müfessir ve muhaddis olurlar. Lâkin adamları Bosna ve Morova halkı gibi iri, tuvânâ, boylu, boslu olmazlar. Çoğunlukla kısa boylu kimselerdir. Ama Allah'ın garip hikmetidir ki daha önce anlatıldığı gibi çoğunlukla kadınları oniki yaşında erginliğe kavuşup, hamile kalıp, onüç yaşında çocuk sahibi olurlar. Bazıları yedibuçuk ayda ve sekiz ayda doğum yaparlar. Erkek çocukları da onbir ve oniki yaşlarında erginliğe varırlar. Koyunları dahi senede iki kere ve çoğu defa ikiz kuzularlar. Garip bir hikmettir.

Elhâsıl bu Girid adasının üç yılda bu kadar durumunu öğrenip, bilebildiğimiz derecede özelliklerini yazdık. Daha geniş yazmış olsaydık bir cild olurdu. 1080 senesi Ramazan ayında Sadrazam, bütün İslâm askerine destur (yol) verdi. Rumeli ve Anadolu askerlerinin cümlesi gurup gurup, aslî vatanlarına gittiler. Garip bir görünüm ile yapılan alış verişlerden sonra herkes bolca ganimet sahibi oldular. 1080 Senesi Zilhicce ayında Kandiye kalesinin yıkılan ve harab olan yerlerinin de tamiri bitirildi. Bu durumdan herkes son derece memnun kalmıştı. Sadrazam da aynı ay içinde Hanya, Retme ve Kisoma taraflarına yaptığı geziyi tamamlamış, saâdetle yine Kandiye'ye geldi.

1080 senesi Kurban Bayramında İstanbul'a gitmek ferman olundu. Kandiye muhafızı ..... Paşa, Ankebût Ahmet Paşa, diğer mirmirânlar, emirler ile Kandiye'de kalacak olan bütün askerler, zeâmet ve tımar sahipleri ile iş erlerine derecelerine göre samur libâçeler ve hilatlar giydirilerek vedalaşıldı. Kapudân Kaplan Mustafa Paşa da kırk parça kadırga ve kırk kalyon ile hazırlandı. Daha önce İslâm ordusu içinde ne kadar bilgin, büyük ve Divan ehlinin halifelerinden eli kalem tutar kimseler varsa hepsine Kandiye'nin fethine dair fetihnâmeler yazmaları için bir bir ferman çıkartılmış olup, şimdi Reisü'l-Küttab Acemzâde (Acemizâde) efendi ile Sadrazama kırk yerden çeşitli fetihnâmeler gönderilmişti. İçlerinden nicesi beğenilmişti. Bunlar saâdetli Padişaha götürülmek üzere hazırlanmıştı. Ben de yazdığım müsveddeyi Sadrazama gösterdiğimde bana ikiyüz altın ihsan edip, Padişahın huzuruna götürmek için müsveddelerimi mühürleyip sakladılar.

SEYYAH-I ÂLEM EVLİYA ÇELEBİ'NİN SADRAZAM'IN FERMANI İLE YAZMIŞ OLDUĞU KANDİYE KALESİ FETİHNÂMESİNİN MÜSVEDDESİNDEN YAZILMIŞ METNİ

Evvelâ Allah'a şükürler olsun ki bu mübârek senede Kandiye kalesinin fethi müyesser oldu. Bu nedenledir ki Devlet kapısı için bu fetihnâ-

me yazılmıştır. Girid adasının şimdiki durum ve ahvâlinden bilgi edinilmek istendiğinde aşağıda anlatılan şekilde olduğu beyân olunur.

Kandiye kalesinin ilk kuşatıldığı andan fethedildiği ana kadar yapılan çarpışmalar, öldürmeler, savaşlar, vuruşmalar herkesin malumudur. Bu metin kale, Akdeniz'in aşılmaz seddi ve bütün Avrupa'nın (Frengistan'ın) demir kilididir. Yapılan büyük savaşın anlatılmasiyle inanmışların kalplerinin kazanılması ve elde edilen büyük zaferden dolayı husûmet ve düşmanlığın son bulmasına kadar karşılaşılan bütün durumları aşağıda mümkün olduğu kadar anlatılmaya çalışılmıştır.

Kandiye kalesi, 1077 senesi Zilhicce ayının ilk gününde dört taraftan kuşatıldı. Bilinen yüksek tabyadan batı tarafında bulunan deniz kenarındaki sağlam ve dayanıklı Kızıl Tabyaya varınca metrisler kuruldu. Sekiz yerden kaleye balyemez toplar yöneltilip, tabya duvarlarına havale olundu. Hergün gece ve gündüz metrisler hendeklere doğru sürülüp kale duvarları ve tabyaları döğüldü. Kalenin kara tarafı, özellikle metrisler önündeki duvarlar kalenin ibret verici kısımları olup çoğunlukla kemerler üzerine kurulmuş idi. Buraları savaş âletleri ve diğer garip sanayi eşyaları ile dolu idi. Hendeği ikiyüz Mekke zira'ından geniş ve derin ve parmaklıklı çengelleri bulunmakta idi. Kaleden ayrı ve büyük hendeğin dışındaki büyük tabyalar da birbirlerine yakın olup herbirisi diğer kale sağlamlığındadır. Bu tabyaların yer altından fethedilmesinde her tabyanın dirseği engel olmaktaydı. Bilhassa saadetli ve vakarlı Sadrazam Hazretlerinin bulunduğu koldaki sağlamlık ve dayanıklılığı ile meşhur olan Kanlı tabyanın etraf ve civarını kat kat parmaklıklar, şaranpollar, domuz damları ve yer altında cenkçi tabyalar, daha derinlerde de beşer, altışar kat lağımları savaş ateşi ile dolu olup üzerleri top ve kumbaralarla kaplıdır. Anlatıldığı şekilde garip engellerin ve yer altında bulunan düşmanın değnek lağımlarını bozup, kale gibi sağlam olan Kanlı tabya lağımları ele geçirilip, hendeklerine girmek nasib olunca ortaya çıkan cenk ve cidâl, iki taraftan atılan lağım, top ve kumbaraların anlatılması güç olup daha önce olduğu gibi karar kılınmıştır.

Bu esnada şiddetli kış başladığından durumun olduğu gibi muhafaza edilmesi kararlaştırıldı. Metrisler hendek kenarlarında bırakıldı. Bütün metrislerde hava normale dönünceye kadar istirahat olundu. İslâm askerleri bu metrisler içinde soğuk, yağmur, sel gibi durumlardan çektikleri sıkıntıları din uğrunda rahmet bilip bu durum üzere günlerini geçirmişlerdir. Hava durumu uygun hale geldiğinde İslâm askerleri grup grup cenk için ayaklandılar. İntikam almak ve kaleyi fethetmek için cenge başladılar. Deniz tarafından sahil ile oniki koldan metrislere girilmesi kararlaştırılıp zafere gidildi. Kızıl tabya karşısındaki eski metris-

lerden deniz kenarına kadar metrisler tertiblenip doğu tarafında Ak tabya yakınında Gülek denilen yerde deniz kenarı ile tersâneye doğru Kumlu tabyaya varılmak üzere metris yapılmaya başlandı. Lâkin Kızıl tabya taraflarında bulunan Saadetli Sadrazam Hazretlerinin kolunda bulunan metrisler önünde deniz kenarı ile taşlık ve külek tarafında kumluk olduğundan iki koldan da ayrıca metris yapılması gerektiğinden bütün mücâhidler ve gâziler din ve devlet uğruna bütün rahatlarını vücutlarına haram ederek, rahat ve istirahati terk edip iki taraftan metrisler için tâ uzak mesafelerden toprak getirerek metrisler yaptılar. Diğer mevzilerden buralara balyemez toplar getirip yerleştirdiler. Kalenin duvarlarına ve bütün tabyalarına bu topları çevirip, kalenin duvarlarını ve tabyalarını günden güne harab etmeğe başladılar. Limana gemilerin girip çıkmaları engellendi.

Diğer taraftan din düşmanı, cehennem olası düşman da zikr olunan iki koldan asıl duvardan, başka hendeklerden dışarıda, deniz kenarında bulunan yer altındaki cenk tabyalarını püskürtme lağımlar ile doldurup ve sağlamlaştırıp, bilhassa Kızıl tabyayı binalarla kuvvetlendirmişlerdi. Bunların dışında her iki tarafta daha akla gelebilen her türlü engelleri yapmakta idiler. Fakat din uğruna cenk eden İslâm askerlerinin yanlarına ve yakınlarına varmak mümkün değil idi. Ejderha gibi ateş püsküren topların çokluğundan, lağım ve kumbaraların bolluğundan Süleyman'ın devleri yanına varmak şöyle dursun bir hayli mesafeden geçmek bile mümkün değildir. Dehşet saçan ejderha gibi lağımlar ve kumbaraların ateşinden havada kuşların bile uçmasına imkân yok idi. Fakat İslâm askerleri sarsılmaz iman ve tükenmez secaatleri ile her türlü rahat ve istirahatlerinden yoksun ve düşüncesiz olarak Cenâb-ı Hakk'ın emirleri gereği korkusuz ve endişesiz zafere erişmek için hergün getirdikleri topraklar ile yaptıkları metrisleri tabyalara ve hendeklere biraz daha yaklaştırmışlardı. Hendeğe yaklaşıldığında düşmanın yer altındaki lağımlarından atılan tüfenk ve el kumbaraları ile diğer aletlerden atılan kurşun ve toplardan İslâm askerlerinin etrafı Nemrut ateşi ile sarılmıştı. Lâkin din-i mübîn uğrunda canını fedâ eden İslâm askerleri var güçlerini harcıyarak hendeğin dışında bulunan tabyaların bazılarını taşıdıkları toprak ile bastırıp ve bazılarını da lağımlar ile yıkıp top ve kumbaralar ile yok edip yürüyüş yaparak ele geçirdiler.

Hendeği ve deniz kenarında bulunan engelleri balyemez toplar ile yıkıp asıl kale duvarında bulunan Kızıl tabyaya el vurup, nice yerden üçer dörder hazneli lağımlar açıldı. Tabyanın burç ve baroları ejder misali toplar ile yerle bir edildi. Yine Külek tarafında bulunan metrisler de aynı şekilde taşınan toprak ile yürüyüşe geçilip akla gelmeyecek şekilde çarpışmalar ve savaşlar ile kale dışındaki tabyaların sedleri ve parmaklıkları ile bütün engelleri ve şaranpoları ele geçirilip, yıkılıp, asıl olan

Kum tabya yakınındaki kale duvarına lağımlar açılarak Tersâne duvarını yıkan toplar ile yerle bir edildi.

Elhâsıl iki koldan kaleye gedikler ve yıkıntılar açılıp zafer elde edilmek üzere iken ve kaledekiler de bütün engellerinin ortadan kaldırıldığını, gemilerinin geçemediğini, kalelerinin sağlamlığına rağmen elden çıkmak üzere olduğuna inandıkları halde inad ve ısrarlarından vazgeçmeyip, kışın şiddeti geçtiğinden yıkılan kale ve tabya duvarlarını, bilhassa Kızıl tabya arkasındaki derin hendekleri tekrar açıp lağım ve kuyuları yenileyerek yüksek bir duvar da yaptılar. Ayrıca Kızıl tabya altına deniz kenarındaki kayalık yerde lağımlar açtılar. Kızıl tabya taraflarının iç kısmında kalenin dörtte bir kısmına parmaklıklar ve şaranpollar ile yer altında cenkçi tabyalar hazırladılar. İç tarafta da dört tarafa kol kol lağımlar açıp sonunda da demir gibi yeni bir iç duvar yaparak üzerine elliden fazla balyemez toplar yerleştirdiler. Daha ilerisine de metrisler ve sıçan yolları açarak binlerce şeytanetler ile her şeylerini hazır ettiler.

Hava normale dönünce din düşmanları açılan gediklerin arkasında türlü türlü hile ve şeytanlıklar, çeşitli istihkâmlar ve sağlam, güvenilir tedbirlerini alıp hazır bekler oldular. Külek tarafında olan zemin alçak olup sel ve deniz dalgalarının yatağı olup dar idi. Diğer taraftan dört koldan düşmanın topları ve metrisleri havale olduğundan su kulesinden ve tershâneden ayrıca kumlu tabyadan elliden fazla zincir ile balyemez toplar, kumbaralar, taş atar havan toplarını metrislere havale etmişlerdi. Gece ve gündüz aralıksız toplar ateşlenmekte idi. Hıristiyan devletlerin hükümdarlarının yardımları gelmekte idi. Kış, şiddetli soğuk ve çok yağmur olduğundan bütün metrisleri sular basıp, deniz dalgaları yükseldiğinden İslâm gâzileri güç durumda kalmışlar idi.

Her türlü güçlüğe rağmen bütün gâziler zafer elde etmek için gece ve gündüz bir an bile boş durmuyorlardı. Lâkin metrisler böyle dar bir yerde olduğundan düşman ikide birde dışarı çıkıp metrisleri basarak tekrar ele geçirmekte idiler. Bilhassa Fransa'dan gelen yardımlar ile Külek'te olan metrisleri basmak için hazırlık yaptıklarını İslâm gâzileri haber alıp Külek kolunda kumandan olan Haleb Valisi Ebul-Hayr İbrahim Paşa hazretleri ile Külek kolunda görevli mirmiranlara, Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa'ya, diğer bölük ağalarına, bütün serdengeçti ağalarına, Mısır ve Şam kullarına ayrı ayrı tembih olunup herkesin gediklerinde hazır ve mevcud bulunması ferman olundu. Yerebatası kâfirlerin kaleden çıkışları anı bütün gâziler dikkatlice beklemekte idiler.

..... senesi, ... ayının ..... gününde akşam vakti idi. Kale içinde mahpus bulunan cehennem olası düşman kaleden dışarı çıktılar. Üç koldan çıkarak metrisler üzerine hücum ettiler. Akşam vakti göz gözü görmez iken İslâm askerleri nizâm üzere beklemekte olduklarından hep bir-

den tekbir getirerek metrislerden çıkarak düşman üzerine vardılar. Tüfenk, ok, kılıç ile üç saat şiddetli çarpışmalar yapıldı. Sonunda zafer İslâmlardan yana olup kâfirler perişan olarak tekrar kaleye kaçtılar. Kırktan fazla beyzâde kâfir ve kapudanları çarpışmada yok olup, binden fazla kâfir de esir edilerek zincire vuruldu. Bu çarpışmada kumandanları olan Fransız şehzâdesi savaş meydanında kayboldu. Allah'a şükürler olsun, böyle sarp ve dar yerde, gece vakti, zafer İslâm askerlerinin oldu. Yüz aklığı ile düşman perişan edildi. Yüz karalığı ile hezimete uğrayan düşmanın bir daha bu şekilde kaleden baş göstermesi mümkün olmadı. Ancak duvar arkalarında lağımlar atmakla savaşa devam eder oldular.

Soğuğun şiddeti geçip, hava düzeldiğinde İslâm askerleri kesin zafer elde etmeğe karar verip Kızıl tabyanın yıkılması ve nice yerlerden kaleye girmek için gedikler açmak üzere metrislere girildi. Yapılan nice çarpışmalar ve açılan lağımlar ile Kızıl tabyanın en yüksek yerine çıkmak üzere iken düşmanın daha önce Kızıl Tabyaya bitişik ve deniz kenarındaki metrisler yolunda bulunan yerli kayalardan lağımlara ateş etmesiyle bütün kale ve metrisler sallanıp, kayalar yerlerinden oynayıp, lağımlar ve metrisler yerle bir oldular. Bu kadar şiddetli ateş ve sarsıntılara rağmen Allah'ın Resûlünün mucizesi ile zafer peşinde olan İslâm askerlerinin yüreklerine aslâ korku ve telâş düşmemişti. Düşündükleri şekilde Kızıl Tabyanın yıkılmış olan yokuşlarından metrisler yürütüp, anlatılması imkânsız bir durumda yaptıkları cenk ve çarpışmalarla Kızıl Tabyanın üzerinden geçip arkasında düşmanın yeni yaptığı duvara yaklaşıldı. Burada ve deniz kenarında toplar için yüksek tabyalar yapıldı. Üzerlerine kırktan fazla balyemez toplar yerleştirildi. Kâfirlerin yeni yaptıkları duvara ve kalenin içerisine havale olundu. Kısa zaman içinde düşmanın yeniden yapmış olduğu hendekler İslâm askerleri tarafından doldurulup, içerideki yeni duvar yıkıldı. Duvarın üzerinde bulunan toplar etkisiz bırakıldı.

Elhâsıl İslâm gâzilerinin, serdengeçtilerinin, dilâverlerin, yiğitlerin, bahadırların gösterdiği cesâret ve kahramanlıkları karşısında duvarın arkasındaki ve yer altındaki tabyalarda bulunan düşmanın bir an bile başgöstermesi mümkün olamadı. Bu şekilde çeşitli karşı koyma hareketlerinde ve savaşlarında bulunmalarına rağmen yeni yaptıkları ve bütün ümitleri olan yeni duvarda İslâm askerleri tarafından yıkılmış ve kaleye girmek nasib olmuştur. Kızıl Tabyada yapılan bu çarpışmalar ve yeni duvar savaşları öyle oldu ki bütün gâziler ve mücahidler Nemrut ateşi içinde merdce, dilâverce cümbüş edip, aldıkları diller ve başlar, eyledikleri yüz akları, din-i mübin uğruna canlarını fedâ edip yaptıkları hünerverlik ve gösterdikleri cengâverliklerin binde birini yazmak mümkün değildir. Bu esnada iki taraftan atılan lağımların sayısı ve anlatılması da imkânsızdır.

Bu zafer günlerinde saâdetli Kapudan Kaplan Paşa Hazretleri Donanma-yı Hümâyûn ile Hanya'dan Ordu-yu Hümâyûna katılıp Haleb Valisi Ebul-hayr Kethüdâ İbrahim Paşa koluna büyük bir alay ile girdi. Burada karargâh kurup Su kalesine göz açtırmayıp, bir gecede nice yerlerini harab etti. Muharrem ayının yirmiikinci günü bu kolda da yeteri kadar cephâne hazır edilip metrisler yapılmağa başlandı. İki koldan serdengeçti yeniçeriler ve bir koldan serdengeçti sipahiler tersâneye doğru metrisler alıp üç koldan da metrisler günden güne ileri, kaleye yürüyüp Haleb Valisi İbrahim Paşa ve Anadolu askerleri top ile yıkılmış olan yerlerden Kumlu tabyaya doğru kaleye girmek üzere yürütüldü. İçeride kuşatılmış bulunan düşman da artık güçsüz ve ümitsiz kalmış idi. Düşmanın yardım istediği hıristiyan hükümdarlarından Fransa, Duka, Papa, Malta kâfirlerinden seksenden fazla Patrona adlı kalyon ile yirmibinden çok asker imdada yetişip din düşmanları kuvvet bulmuş idi.

Bu hal ile savaş ateşi devam ederken imdada gelen Fransa askerleri de hezimete uğratılmış, Fransız gemileri bütün metrisleri tutup omuz omuza cenk edilir iken Hikmet-i Hüdâ Sadrazam kolunda savaşan Kara Katır adlı bir topa Kol Kethüdâsı Zülfikâr Ağa nasıl ateş ettiyse bir top güllesi kâfir kalyonunun barut anbarına isabet edip o saatte kalyonun kıçı, başı, burnu ve bütün direkleri ile birlikte havaya uçmuştu. O Karavana gemi ateş ile yok olup onunla birlikte onyedi aded kapudan, yüzlerce beyzâde de denize dökülüp yok olmuşlardı. Ondan sonra bütün gemiler yüz karalarıyla Istandiye adasına üzgün ve perişan bir halde kaçmışlardı.

Bu zaferi elde eden kahraman ve savaş arslanları Sadrazam tarafından hilatlar ve diğer ihsânlar ile taltif edildiler. Diğer akranları arasında üstün takdir gördüler. Bu defa kale içinde kalan kılıç artığı düşmanlar ümitsiz, dermansız ve binlercesi yaralı olarak çırpınmakta idiler. İslâm askerleri zafere tam olarak ulaşmak için iki koldan, Kızıl Tabya tarafından ve kaleye giren beş kol metristen kalenin dörtte bir kısmını kaplayan yeni yapılan duvara yaklaştı. Yeniçerilerin serdengeçtileri ve Rumeli kolu askerleri kaleye yanaştılar. Külek tarafında olan metrislerde üç kol anlatıldığı şekilde Tersâneye yakın varıp önlerine rastlayan yer altındaki tabyaları aldılar. Üç kol da Kumlu tabyaya doğru kaleye girmek üzere yıkılmış duvarlardan atlayıp düşmanın metrislere havale ettiği Kumlu tabya yanındaki toplarına yakın varıldı.

Gâziler toplara hücum edip önlerine çıkan düşmana el kumbaraları ve ateş topları atıp, askeri geri püskürtüp, 15 kıyye gülle atan balyemez topları askerimiz kâfir kalesi üzerinden kurtarıp, bizim metrislerimize getirdiler. Kendi toplarını kaleleri duvarına havale edip kaleyi dövmeye başladılar. Bu defa lânet olası kâfirler son derece korku ve dehşete kapılıp İslâm askerinden heybet ve dehşet alıp, bu hal üzere iki taraftan

yürüyüşe geçtiler. Bu durum üzerine metrislerde ve diğer gediklerde bulunan İslâm askerleri ve serdengeçtiler Kızıl tabya tarafından yirmibin cengâver, yiğit, canını din ve mübîn uğruna fedâya hazır gâziler ile Külek tarafından da onbinden fazla gâziler kâfirlerin vücudlarını ortadan kaldırmak arzusu ile ve şehidlik şerbetini içmek inancıyla hazır durumda beklerlerdi. İslâm askerleri kumandanının bu emrinin kale içinde kuşatılmış olarak bulunan din düşmanı kâfirlerin haber alınmasıyla korkuya kapıldıkları ve kaleleriyle birlikte diğer vilâyetlerinin de ellerinden gideceğini düşünüp, endişeye kapılmışlardı. Herşeyden ümitlerini kesmiş olup, aman dileyerek itaatten başka çare kalmadığını anlamışlardır. Bu düşünce ile Serdâr-ı Ekrem, Vezîr-i Azam Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa'ya elçiler gönderip af ve aman dilediler.

İleri görüşlü Serdâr-ı Ekrem Sadrazam Hazretleri buyurdular ki: Hüdâ'ya hamd olsun. «Yine kapıma gelip, sulh istekleri kabulümüz oldu. Ama bir daha sulha aykırı hareket ederseniz Venedik tahtınızı dahi Kandiye gibi yerle bir ederim.» Elçi, kapudanlar ve diğer kâfir iş erleri: «Haşa», sümme hâşâ! Bizler bir daha isyân edelim!» Dediler. Sadrazam, (Sulh hayırlıdır) hükmü gereğince karar verip, diğer vezirler, vekiller ve askerî kumandanlar da sulh ve salahı uygun gördüler ve elçilerin ricaları ve istekleri üzerine Eski Andlaşma esaslarına yeni hükümler de getirilerek andlaşma yapılması için Sadrazam tarafından Haleb Valisi vezir saadetli İbrahim Paşa'ya tam yetki verdi, ayrıca da şu tembihte bulundu: «Eğer İblis düşünceli kâfirlerin yalvarmalarına aldanıp da bir daha sulha aykırı ve ters düşen bir harekette bulunurlar ve sözlerinde durmazlarsa Kâ'be'nin Rabbi için Frengistana dönüp öyle bir darbe vururum ki hepsini esir edip hayret vadisinde mahbus, heybet çengelinde menkûs ederim. Hemen yarın Kandiye kalesinde bir an durmıyalar. Bu hüküm onlara ibret versin. Bir daha bu kâfirler Akdeniz üzerindeki ticaret gemilerini rahatsız etmeyeler. Bundan sonra İslâm hududlarında bulunan kale, köy ve kasabalara el uzatmıyalar. Eğer böyle bir harekette bulunurlarsa Venedik kâfirlerinin haklarından gelmek şart olsun.» diyerek vezirlere ve diğer görevlilere ayrı ayrı nice tembihlerde bulundu.

Verilen fermân gereğince, din ve devlete uyan, Saltanatın şeref ve namusuna en lâyık ve faydalı olan şartlarla iki taraf arasında barış andlaşması yapıldı. Karada ve denizde düşmanlık ve kin kalktı. Sultanlara kânunnâmeler yazıldı. Ahidnâmeler düzenlendi. Hükümdarların özlemini çektiği Kandiye Kalesi bütünüyle, cephânesi, mühimmâtı ve erzakiyle general tarafından 1080 (Hicrî) senesi Cemâziyelâhir ayının birinci günü (Cuma günü) kuşluk vaktinde teslim olunarak Osmanlı ülkesine katıldı. Kale içinde bulunan kiliseler kâfirlerin pisliğinden temizlenerek câmi ve mescide çevrildi. İçlerinde beş vakit namaz kılınıp, Kur'an okunmaya başlanmıştır. Allah'a şükürler olsun bu defa yapılan gazâ ve cihad Sa-

habe-i Güzîn (Allah onlardan razı olsun) den sonra bir padişah zamanında olmamış ve bir pâdişâh böyle bir kaleye sahip olmamıştır. Hak Celle ve alâ Hazretleri bu kaleyi İslâmların elinde dünya durduğu müddetçe devam eylesin. İslâm askerlerini daimâ üstün ve muzaffer etsin. Padişah Sultan Mehmed Hân hazretlerinin ömrünü uzun edip, bunun gibi nice fetihler nasib ederek din düşmanlarının hakkından gele. Âmîn, yâ muîn. Sene 1080 (Hicrî).

Sadrazam, bu müsveddeden hoşlanıp, bana ikiyüz altın ihsan ederek «Evliyâ İnşaallah yakında seni Padişahın hizmetinde yeni bir göreve tayin ederiz» dedi ve Kapudan Kaplan Paşa'ya da «Bu hakiri gözedesin» diye tembihte bulundu. Ben hakir, Moralı Zekeriyya Efendi ile Eğribozlu Kapudan Köse Ali Paşa'nın kadırgasına sekiz aded adamımla birlikte binip hazır olduk.

KANDİYE'NİN FETHİNDEN SONRA 1080 SENESİ KURBAN BAYRAMINDA SADRAZAM KANDİYE'DEN İSTANBUL'A GİTMEK İÇİN FERMAN ETTİ

Kapudan Kaplan Paşa kırk parça kadırga ile kırk parça kalyonu hazır etti. 1080 senesi Muharrem ayının yedinci pazartesi günü sabah vakti, bütün İslâm gâzileri ile Sadrazam büyük bir tören ile Donanma-ı Hümâyûn gemilerine bindiler. Duâ ve senâ ve gülbank-ı Muhammedî ile Kandiye'nin limanından alarka olundu. Kandiye limanı önünde bütün gemiler görünme ettiler. Venedik elçisi, Kumkapı limanından üç parça kadırga ile hareket etti ve Osmanlı donanmasına katıldı. Önce Osmanlı Donanması Kumandan (Başdârde) gemisinden demir alma boruları çalındı. Bütün kadırga ve kalyonlardan hep birlikte top ve tüfenkler atıldı. Top ve tüfenk atışlarından deniz dalga dalga oldu. Bunun ardından hemen Kandiye kalesi içinde bulunan kırkyedibin İslâm askeri de bir ağızdan «Allah, Allah» diye seslendi. Her taraftan kol kol Gülbânk-ı Muhammedî çekilip, onun dahi velvelesi son bulmadan kırkyedibin İslâm askerinin ve bunların elli altmışbin aded küçük ve büyük hizmetlilerinin bellerinde ve ellerinde çakmaklı kol tüfenkleri ve dalyan tüfenkleriyle bir yaylım ateşi ettiler. Bunların da gürültüleri ve sesleri bitmeden Kandiye kalesinin kapı, duvar ve bütün burçları ile tabyaları üzerlerinde hazır bulunan sekizyüzkırkaltı parça toplara hep birden ateş verildi. Yer ve gök bu top seslerinden tir tir titreyip Kandiye kalesi Nemrud ateşi içinde kaldı. Elhâsıl bu şekilde donanma Bismillah diyerek avanta etti. Geride kalan İslâmlara Allah'a ısmarladık işareti olarak baştardadan bir komuş topu atıldı. Kandiye kalesinin su kulesinden de cevap olarak sağlık ile işareti verildi. Bizler deniz üzerinde gemilerimizde dururken top seslerinden tir tir titredik. Bu hâli seyreden Venedik elçisi kaptanlarından biri, bu ka-

lenin bu şekilde Türk elinde kaldığını görmektense kör olmak iyidir, diyerek parmağını sağ gözüne sokup, gözünü çıkarıp, denize attı. Bütün kâfirler de böyle üzüntülü ve kederli oldular. Bütün cehennem olası kâfirler hep böyle mağlup ve perişan olalar. Âmîn.

Sözün kısası, bu şekilde Donanma-ı Hümâyûn üstün bir zaferle Girid adasından kalkıp, uygun havada, yıldız tarafına 18 mil gittik.

İSTANDİYE ADASI

Kandiye kalesinden görünür. Doğudan batıya uzunluğuna yapılmıştır. Çevre uzunluğu 18 mildir. Alçak, kayalık bir adacıktır. Dört aded limanı vardır. İçlerine beşer altışaryüz gemi alırlar. Adanın iki yerinde acı su bulunur. Ama zaruret halinde içilir. Nice yerinde kayadan oyma su sarnıçları vardır ki yağmur suları ile doldurulur. Bazı yerlerinde tatlı suları da bulunur. Limanında çok lezzetli tekir balıkları olur. Gece burada istirahat ettik. Akşamdan sonra, mehtabta Sadrazam, altın alemli Başterde-i Hümâyûn'un (gemisinin) fenerlerini Dört Halife aşkına yakıp, üç defa borular çaldırdı. Bu adadan da «Salpa demir ve avanta görün» diye emir buyurdu.

Yine uygun günde yelkenleri açıp Anadolu tarafına yöneldik. Demir atmadan, «Allahümme yâ Hâdî âsân eyle yolumuz» ilâhilerini Dâvud sesi ile söyliyerek altmış mil karayel rüzgârı üzere ursa ursa giderken gece yarısı Allah'ın hikmeti bir karayel fırtınası çıktı. Rüzgârın şiddetinden bütün gemilerin bir adım dahi ileri gitmeye imkânları kalmamıştı. Gemilerin içerilerinde (el aman) sesleri yükselmeye başladı. Zira bütün gemiler ıskarça yüklü olup, İslâm askerleri ile lebâ leb dolu idiler. Gemilerin kayakları, çaşdakları ve davrakları parça parça oldu. Bazı gemilerin su almaları nedeniyle zorunlu olarak yine rüzgârın önüne düşüp, seksen mil gittiğimiz yeri üç saatte geri döndük. Sabahleyin tekrar İstandiye adası sahilinde demir atıp yattık. Ama canım kalyonlar rüzgârın bu muhalefetine asla bakmayıp, ona karşı koyup İstanbul'a yöneldiler. Fakat Sadrazam bu İstandiye adasında bir gün, bir gece kaldı. Fethe giden gemiler hep bir arada toplandılar. Kandiye vezirinden, ayân ve eşrâfından Sadrazama kayıklar ile bolca hediyeler, kirazlar, vişneler ve çeşitli sulu meyveler ve kemer suları geldi. Ertesi günü yine hareket boruları çalınıp, hareket ettik ve seksen mil uygun hava ile gittik.

İBRET VERİCİ SANTORONLAR ADASI

Üç aded adacıklardır. En büyüğü yirmi mil çevreyi kaplayan alana sahiptir. Kalesi, Süleyman Han zamanında Piyale Paşa tarafından fethedilmiştir. Daha önce Venedik elinde olduğundan kale Venedik yapısıdır. Güzel görünüşlü, sarp bir kaya üzerinde, taş yapı, şirin bir kale-

dir. Küçük bir suru vardır ki çevre uzunluğu yediyüz adımdır. Bir kapısı vardır. İçinde elli kadar ev olup, dizdarı, neferleri, şerî nâibi bulunup, Kaptan Paşa yönetimindedir. Yine Kaptan paşalara has kaydedilip, imar olunması ferman olundu. Bütün halkı rum kefereleridir. Kandiye kalesi fetholunduğunda buradaki reâyâların hediyeleriyle on gemi gereçleri imdada gelmişti. Üç aded İrem bağı misali köyleri vardır ama limanı yoktur. Hangi rüzgâr eserse essin gemiler bu adaların bir tarafında demir atıp yatarlar. Sekiz aded rüzgârdan da sığınırlar. Allah tarafından tabii limanları bulunur. Küçük Santoron ile büyük Santoron adaları arasında Allah tarafından bir küçük adacık meydana gelip, yıldan yıla Allah'ın hikmeti bu adacık büyüyüp, üstünde ziraat edilmeye başlanmıştır. Son derece verimli toprağı vardır. Ada halkı bağ ve bahçeler yaparlar.

Bu Santoron adalarına yakın yine Santoron adası denilen ve faydası olmıyan bir ada daha vardır. Çevre uzunluğu yedi mil kadardır. Allah'ın hikmeti günlerden bir gün bu ada hareket edip, gece ve gündüz ateş içinde kalır. Ateşin dumanı göğe yükselir. Bütün çevresi ve deniz üzeri aydınlık olur. Gece ve gündüz sayısız toplar atılırdı. Öyle toplardı ki herbiri atıldığında bütün ada büsbütün parçalanıp, bütün herkes korku ve dehşet içinde kalıp, bunun Kıyâmet alâmeti olduğunu söylerlerdi. Hatta her patlamanın sesinden yeryüzü tirtir titredi. İnsan topunun sesi üç saatlik yerden veya bir merhale uzaklıktan öte işitilmez. Gökyüzünde gök gürlese bir günlük yoldan öte işitilmez. Ama Allah'ın hikmeti bu adadaki Hak kudreti toplarının sesleri yedi iklim uzaklıktan, Belh, Buhara, İran, Çin, Maçin, Fağfur, Hatâ, Hatin, Elbruz Dağı, Demavend dağı ve Almanda dağından işitilirdi. Bütün dünya halkı dünyanın sonunun işâretleridir deyip, korku ve dehşet içinde feryadlar edip, bütün herkes her türlü günahlarından temizlenip, tevbe edip, vasiyetler ettiler. Hatta bir gün, bir gece bu Santoron adasında öyle patlamalar oldu ki Leh vilâyetindeki bir şehir yere geçti. Moskov diyarında Heyhat sahrasının bir bölgesi de yere geçmiş. Ben hakir, Dağıstan Padişahı Sultan Mahmud Hân'dan izin alıp Moskov vilâyetine giderken bu yere geçen mevkii görmüş idim. Allah'ın büyüklüğü, öyle bir çukur idi ki Gayya kuyusu misali dibi görünmez. Cehennemî bir derinlikte idi. Sonunda bu çukurun yedi konak uzunluğundaki çevresini dolaşıp, sanki Cehennem derelerinden meydana gelmiş, büyük bir kazı seyretmiştim. Elhâsıl bu Santoron adası Allah'ın ateşi ile yanıp, patlayan kudret toplarının sesleri tâ Donkarkız, Danimarka, İsveç, Koloroda, Yeni Dünya, Loncat, İngiltere, Engürüs, İslovin, Macar, Erdel, Eflâk, Boğdan, Kırım, Dağıstan, Türkistan, Abaza, Çerkezistan, Lazistan, Gürcistan, Kürdistan, Acemistan, Hindistan, Arap Irak'ı, Acem Irak'ı, Dadyan, Bağdad, Basra, Lahsa, Yemen, Aden, Habeş, Foncistan, Sudan, Karamanika, Buganeski, Daco, Remilet, Burno Arapları, Berberistan, Afno, Fas, Mangiruş, Telmisan, Tanca, Cezayir, Tunus,

Trablus, Mısır, Kudüs, Şam, Anadolu, Rum, Kızılelma elhâsıl bütün iklimlerdeki büyük beldelerde, Akdeniz, Okyanus, Hazar denizi, Kalzam denizi, Hürmüz denizi ve diğer büyük denizlerin sahillerinde bulunan şehirlerde duyulmuştu.

Bütün bu sayılan yerlerde Santoron adasındaki patlamaların seslerini duyanlar Rum vilâyetinde Kıyamet kopuyor derlermiş. Hatta bu Santoron adasının patlamadan kopan hamam ve câmi kubbeleri büyüklüğündeki taşları Kandiye lağımı gibi havaya yükselip denize düştüklerinde yaptıkları dalgalar bütün dünya denizlerine yayılmıştı. Hüdâ'nın hikmetidir ki, yanarak kopan bu hamam kubbesi büyüklüğündeki taşlar beyaz, pamuk gibi göz göz olan taşlar, deniz üzerinde şenlikler yapıp, aslâ denize batmazlardı. Tâ Zulmât denizine varmış kav gibi taşlar nice yıllar deniz üzerinde, rüzgâr ile birlikte parça parça şenlik yapıp gezerlerdi. Hatta Septe boğazından yüze yüze Okyanus denizine çıkan bu taşlar Yeni Dünya ve Doğu tarafında Umman denizi içinde tâ Çin, Maçin denizine, keskin bir lodos ile İstanbul'a, oradan Karadeniz ile tâ Azak kalesinden Don nehri ile Moskov vilâyetine, buradan Kili kalesi boğazından Tuna nehri ile tâ Alman diyarlarına gidip, bütün dünya halkı Cenâb-ı Bârî'nin bu san'atını görüp, hayret ve şaşkınlık ile seyretmişlerdir. Hatta deniz ile İstanbul'a gelen bu taşların binlercesini toplayıp, parçalıyarak hamamlarda ayak taşı yapmışlardır. Sünger gibi, göz göz, suya batmaz, bir nevi hafif taşlardır. Sanki kav gibi idiler. Değirmen taşı büyüklüğünde bir parçasını beş yaşındaki bir çocuk kaldırabilirdi. Bu adanın ateşinin şiddetinden adaya on mil mesafeye yaklaşan gemilerin yelkenleri yanıp tutuşurdu.

O zaman bu patlamaları hep dinlemiştim. Ama Hüdâ'ya şükür bu sene başında adayı ve gül gibi olan toprakları ve çukurları görüp hayretler içinde kaldım. (Allah, mutlak her şeye kâdirdir). Bu adanın kudret ateşi ile yanması nice sene olduğu halde şimdi gördüğümüzde yine zemininde sıcaklık vardı. Sadrazam da bir filikaya binip, her yanı gezip, hayret içinde kalmıştı. Sonra bu adada bütün Mora vilâyetinin ayân, ulemâ, kibâr, sâlih ve yüzlerce reâyâ ve berâyâları Manya vilâyeti kâfirinden şikâyetçi olduklarından ileri görüşlü Sadrazam yanındaki vezirler ve vekiller ile görüşüp Manya vilâyetinin feth olunmasını ferman etti.

MANYA SAVAŞI

Eğribozlu Köse Semiz Ali Paşa'ya Sadrazam, Padişah divanında bir samur kürk giydirdi. «Saadetli Padişâh Alempenâh seni Manya gazasına kumandan etti» deyip tembihte bulundu. Kendisine oniki parça kadırga ile derya paşalarından Mahmud Paşa, Maryol oğullarından Mustafa Paşa, Hasan Paşa, Cağaloğlu ve diğer beyler verildi. Kuvvet olarak bir oda ye-

niçeri ağası, bir oda topçular ağası, bir oda cebeciler ağası ve beş aded sancak beyleri tayin edildi.

Ayrıca, Mora Paşası Hasan Paşa, Misistre sancağı, Eğriboz, İnebahtı, Karlıeli, Yanya, Tırhala sancakları paşaları ile bunların askerleri, tımar ve zeâmet sahipleri, cebeci askerleri, bu altı aded sancaklarda bulunan yüzon aded kalenin yarı askerleri, yine bu sancakların yüzelli aded kadılıklarında birden bine ve binden yüzbine varınca eli beratlı müslim ve gayrimüslim bütün küçük, büyük yeniçeri, topçu, cebeci, koloğlu ve diğer kullar, bu kazalarda oturan ve ata, dona, alete sahip olup asker geçinen altı sancak yerde mevcud onikibin asker de Manya savaşına görevlendirildiler. Yine bu altı aded sancakta bulunan onikibin aded reâyâ ve kireç taşımaları için ferman ve emirler verildi. Serdar Ali Paşa'ya, kendisinin iki parça kadırgasiyle oğlunun iki parça kadırgası verilerek Mora Eyâleti Seraskerliği ihsan olundu. Moralı Zekeriyya Efendi ordu kadısı olarak, bununla beraber mal defterdarı, ordu emini, nüzülât emini ve beşyüz de Şam ağası tayin olundu.

Ben hakiri de Sadrazam huzuruna çağırıp bana: «Kandiye altında fetihnâme yazıldığında, yakında seni bir işe veririz dediğim işte bu gündür. Bütün İslâm gâzileri Manya savaşında hizmet edip, nüzülât, sersât yazıcılığı yaparak, gâzilerin hakları doğruluk üzere verilir. İnşâallâhüteâlâ fetihten sonra kale yapıldığında kalelere tarihleri mermerler üzerine kazılıp, kalelerin resimlerini oldukları şekilde bütün burçları, dervezeleri, tabyaları ile inşa olundukları şekilde süslenmiş olarak yapıp ve yazıp, Padişahımız için ve bizim için câmiler yapıldıkta vakit ilmi üzere doğru kıblelerini tesbit ederek, güzelce tarihler yazasın.» Diye ve nice buna benzer tembihlerde bulundu. Ben korkumdan «yok» diyemeyip «Emriniz sizin emrinizdir» dedim. Bana bir kese yolluk ihsan edildi. Ayrıca çeşitli ihsanlardan da bolca verildi. Sadrazam beni Serdar Ali Paşa'ya «Evliya'yı gözedesin» diyerek teslim etti.

Benim Mora'da giyeceklerim, eşyalarım, adamlarım ve atlarım olduğundan Mora'ya gideceğim için ve bir kese ihsandan son derece haz duydum. Ama üç yıldır Kandiye azabını çekip, kuş canımı güçlükle kurtarmışken tekrar soluk almadan bir de Manya savaşına gitmekliğim karşısında «İlâhî, havl, kudret ve kuvvet senindir. Kolaylıkla Manya vilâyetinin fethini müyesser eyle» diyerek kendimi bu yola tam olarak verdiğimde Sadrazam bana bir de kürk giydirdi. Bütün ayân, kibâr ve ileri gelenlerden yolluk ve ihsanlar aldıktan sonra hepsi ile vedalaştım. Bilhassa Sadrazam kethüdâlığından ayrılma Haleb Valisi İbrahim Paşa'dan (Karakaş Ali Paşa'nın ölümünden dolayı kendisine Mısır sadaka verilmişti) ihsanlar aldığımda bana: «Evliyâm, mutlaka bana Mısır'a gelesin, seni Kâ'be'ye göndereyim» diye buyurdular.

1081 SENESİNDE MANYA GAZASINA GİTTİĞİMİZ MENZİLLER

Muharrem ayının onuncu çarşamba günü Sadrazamdan oniki parça kadırga ve otuz parça balkırmata denilen fırkateler alarak ve top, tüfenk atışları ile şenlikler yaparak, Santaron adasından Bismillah ile ayrıldık. Batıya doğru yirmi mil gittik.

HIRİSTİYANLAR ADASI MENZİLİ

Donanmamızla burada demir attık. İki aded adacıklardır. Buradan gece ile büyük fırtınalar atlarak Allah'a şükür kurtulduk. Bu adacıklar gelişmiş değillerdir. Birisinin çevresi yedi mildir. Birisi beş mildir. Yarârsız, kapalı ve susuz adacıklardır. Ama çok iyi yatak yerlerdir. Buradan yıldız tarafına üç mil gittik.

İNYOZ ADASI

Dokuz mil alanı kaplar. Şirin bir adadır. Bağ ve bahçeli, gelişmiş bir varoşu vardır. Su ve havası gayet güzeldir. Kalesi yoktur. Sekiz rüzgârdan da korunur geniş bir limanı vardır ki yüz parça gemi alır. Buradan lodos tarafına 18 mil gittik.

DEĞİRMENLİK KALESİ ADASI

Süleyman Han zamanında Sakız adasını fetheden Koca Piyale Paşa bu adayı Venedik elinden almıştır. Halen Süleyman Han'ın kaydı üzere Kaptan Paşa eyâletidir. Padişâh hassıdır. Ayrı yöneticisi vardır. Yüzelli akçe kazadır. Fetihten önce müslümanları varmış. Sonra barış bozulunca kadısı, ağası, haraclısı ve müslümanları kaçmışlar, burası kâfiristan olmuş, Kandiye fethedildikten sonra buranın bütün müslümanları, kadısı ve ağaları gelip yine eski yerlerine ve hizmetlerine sahip olmuşlardır. Ama reâyâ kefereleri Malta ve Manya keferelerinden daha şiddetli rumlardır. Şimdi ise bütün kefereleri bizleri karşılamaya çıkıp, çeşitli ve bolca hediyeler getirip, bağlılıklarını gösterdiler. Kendilerine Manya'nın fethi için ırgat, marangoz ve gerekli diğer malzemelerden getirmeleri ferman olundu.

Burada bir gece misafir kaldık. Adayı gezip, gördük. Değirmenlik adaları üç adeddir. Doğu tarafında, üç mil uzaklıkta olan küçük adaya Liminoz (İniyoz) derler. Batı tarafına bir mil uzaklıkta olana Küçük Değirmenlik adı verilir. Bu ada gelişmiş değildir. Ancak diğer adaların koyunları ve keçileri burada otlayıp, beslenirler. Bu adada acaip ve garip siyah değirmen taşı ve mavi taşlar çıkarılır. Çok yere değirmen taşları bu adadan gider. Üçüncüsü Büyük Değirmenlik adasıdır. Çevre uzunluğu sek-

sen mildir. Birkaç parça rum köyleri vardır. Gelişmiş köylerdir. Buranın rum reâyâ halkı Frenk şapkası gibi siyah eflâtuniye giyerler. Zengin tüccarları vardır. Adanın kalesi yüksek bir kayalık üzerinde, sarp, küçük bir kaledir. Bütün neferleri keferedir. Ama top, tüfenk ve cephâneleri yoktur. Kuzeye bakan tabii bir limanı, tatlı hayat suları, yine tatlı sulu kuyuları olup, limanı ikiyüz parça gemi alır. Yaz ve kış devamlı olarak bu limanda Venedik donanması yatıp, etraf adaları vurup, harab ederek harac alırlardı. Gayet verimli, güzel bir adadır. Adanın lodos tarafları beyaz yarlı yerlerdir. Dağları tamamen kırmızı, yalçın kayalardır. Kefere halkı son derece mel'undan da mel'un kimselerdir.

LİMİNOZ (İNİYOZ) ADASI

Bu adada su ihtiyacımızı giderip, gezip, dolaştık. Adanın denizden bir ok menzili içeride, bir bayır üzerinde köhne bir kalesi vardır. Kalenin çevre uzunluğu beşyüz adımdır. Bütün evleri kâgir yapılar olup dardırlar. Bu kalenin de cephânesi ve erleri yoktur. Ama ada kefereleri Venedik donanması korkusundan kale içine girip saklanırlar imiş. Kalenin kapıları ağaçtan hendeği yoktur. Kale dışında taş yapılı, gelişmiş bir köyü vardır. Buranın da Büyük Değirmenlik gibi yel değirmenleri çok olduğundan Değirmenlik adası derler. Kale benzeri değirmenlerdir. Kuyularının suları tatlı olup, ayrıca evlerde su sarnıçları bulunur.

Bu adayı da gezip, görüp, su ihtiyacımızı giderdikten sonra buradan ayrılmak kararında iken üç parça kâfir kalyonu önümüzü aldı. Hemen bizim donanmamız serdârı Ali Paşa üzerlerine avanta edince kâfirler bizim tarafa bocalayıp, bizler de hazır durum aldık. Hava durumu bizim için uygun olup bir tarafa gittik, ama kâfirler için rüzgâr ters düştüğünden yelkenlerinin istefelerine vurup, yattılar. Hüdâ'ya şükürler olsun ne bize ve ne de onlara bir zarar isabet etmeden «Bre meded Allah» deyip giderken Liminoz adası değirmenleri burnundan önümüze bir fırkatesi çıkageldi. Kâfir gemisi hemen donanmamızı görünce bir tarafa bocalayıp kaçmaya yüz tuttu. O an Zekeriyya Efendi Serdara «Bre meded Sultânım, şu kâfirlerin ensesine varıp, şu fırkateyi alayım» Dedi. Serdar, «Şimdi biz onu kosak, o fırkate gerideki kâfir kalyonları üzere düşüp, büyük bir çatışma yapmak gerekir» dedi. Ursa, ursa kâfir fırkatesi üzerine varırken hakikaten firkate hemen bir yelken daha açıp, bir anda kuş gibi uçup, daha önce gördüğümüz kâfir kalyonlarının yanma doğru gitti. Bütün kâfir cengâverleri küreğe girip kanlara can attı. Bu yanda bizim gemilerde bulunan gâziler bir görüşme yaptılar ve: «Bunları kovalamak doğru değildir, belki gördüğümüz fırkate deminki kalyonların fırkatesidir. Belki barış için dolaşan fırkate ve kalyonlardır.» diye düşündüler. Taraf taraf, «doğrudur, hemen bu Limoz'dan ayrılalım, erkenden bir limana girelim» dediler. Pupa lodos rüzgârla yirmibir mil gittik.

ŞEFNOZ ADASI

Süleyman Hân zamanında Kapudan Pulak Mustafa Paşa tarafından fethedilmiştir. Halen kapudan paşa eyâletidir. Hâkimi, kadısı ve nâibi vardır. Gelişmiş bir adadır. Çok iyi yataklı limanı, metin bir kalesi, bağları, bahçeleri, tatlı hayat suları ve dağlarında keçileri ile diğer hayvanları vardır. Bu Şefnoz adasının çevre uzunluğu yirmi mildir. Buradan yirmi mile yakın yıldız rüzgârı üzere gittik.

SERFOZ ADASI

(Bu ada hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir). Buradan yine lodos ile tam otuz mil uygun havada gittik.

ERMİYE ADASI

Süleyman Hân zamanında Kâsım Paşa, Anabolu ve Benefşe adalarını fethettiği sene bu adayı da fethetmiştir. Venedik elinden almıştır. Kapudan Paşa idaresinde, yüzelli akçe pâyesiyle kadılıktır. Buradan lodos üzerine gittik.

KARKACIK ADASI

Viran, ıssız bir adadır. Ama evvelce mamur imiş. Mora adasının Benefşe kalesinden bu adaya seksen mildir. Buradan yine lodos ile elli mil Mora kıyılarını görerek gittik.

ÇAMLICA ADASI

Daha önce yetmişyedi senesinde burayı anlatmıştık.

DOLBİCE (SULUCA) ADASI

Bütün bu adalar arasından geçerek ilerledik. Anabolu körfezi içinden geçerek Tolum adaları arasından da geçerek sekiz mil daha yıldız tarafına gittik. 1081 senesi Muharrem ayının onikinci cuma günü Allah'a şükür top ve tüfenkler atıp, şenlikler yaparak Anabolu limanı Kalesi'ne girdik. Burada demir attık. Konaklara yerleşip, istirahata kavuştuk. Elhamdülillah. Daha önce yetmişyedi senesinde Girid adasına geçerken bu Anabolu kalesini anlatmıştık. Üç yıl önce burada bıraktığımız atlarımızı ve üç aded kölemizi ve diğer eşyalarımızı eksiksiz ve aynı şekilde bulduk. Ali Paşa efendimiz dellallar çıkartıp burada bulunan görevli sancaklara, kalelere ve kapıcıbaşılarına gönderip Manya seferi için gerekli hazırlıklarını tamamlattı. Bütün kadırgaları limana bağlattı. İnşaallah fetihten sonra Manya limanını dolaşıp, fermanım üzere gelesiz deyip tem-

bih ve emirler iletti. Diğer mühimmatları da hazır etmek için gerekli çalışmalar yapılırken ben de Zekeriyya Efendi ile sürsat zahiresi için göreve çıktık.

KÖRDUS KAZASINA GİTTİĞİMİZ YOLLARI ANLATIR

Önce Anabolu'dan yarım saat kuzeye doğru gittik. Koçye köyü menzilini geçtikten sonra batıya doğru ilerliyerek Erhoz kalesi ovası içinde mamur ve şenlikli çiftlikleri ve köyleri geçip, Ayayorgi boğazı ve yaylağını altı saatte aşıp Zekeriyya Efendi'nin çiftliği olan Korita köyü menziline geldik. Buradan da kuzeye doğru gidip Koritoz yani Kördus hisarı menziline geldik. Burayı da daha önce yetmişyedi senesinde anlatmıştık. Şimdi de bağlarında, bahçelerinde ve nice yerlerinde Zekeriyya Efendi ile acaib zevk ve safalar ettik. Vaha çiftliğini seyredip deniz kenarında Mora adasının Atine körfezi boğazı iskelesi olan Çehrz limanına geldik. Burada Allah'a şükür bir, iki senedenberi kaçmış bulunan kölemizi bulup aldık. Sonra Kördus'tan atlarımıza binip Serdar Ali Paşa'nın fermanları üzere Safer ayının birinci günü hazır olduk.

1081 TARİHİNDE KÖRDUS KALESİ MENZİLİNDEN MANYA GAZASINA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

AYA YORİ KALESİ MENZİLİ

Kördus kalesine iki saat mesafededir. Aya Yarı yani Aya Yorgi kalesini Ebulfeth Sultan Mehmed Hân fethettiğinde viran etmiştir. Kale sivri bir kayanın üzerinde, havaleli, küçük, kâgir bir yapıdır. İçinde herhangi bir eser yoktur. Ancak kale dibinde yüz evli bir kefere köyü vardır. Bu köy Kördus kalesi neferlerinin tımarlarıdır. Buradan yine kıbleye doğru üç saat gidip Aya Yori boğazını aşıp, yine Koçiye köyüne geldik. Buradan batıya yarım saat giderek daha önce yetmişyedi senesinde anlatmış olduğumuz Arhanoz kalesi menziline geldik. Onu da geçip beş saatte Isakfiza kaynak suyuna vardık. Çok lezzetli bir hayat suyudur. Erhoz toprağı hududundan akar. Buradan beş saat lodos ile gidip Partani derbendini ve Moholi köyünü geçtik. Bir saat daha gidip Trabluçse-i ma'mûr kasabasına geldik. Bu da yetmişyedi yılında genişçe anlatılmıştı. Burada ilk defa Trabluçse askerinin kumandanlariyle bir yerde toplanıldı. Büyük bir alay ile Ali Paşa ordusunda konakladılar. Yine o gün Anabolu, Erhoz ve Kördus kalelerinin askerleri alay gösterip İslâm ordusunda konakladılar.

Oradan ertesi gün kalkıp Kördus üzerine gidildi. Sekiz saat sonra tımar köyü olan Ahırlar köyü menziline gelindi. Yüz aded üstü kiremit örtülü evli olup bir camii vardır. Bunlardan başka görünürde bir imâreti yoktur. Buradan yine güneye altı saat gittik. Dağıstan içinde dere-

ler ve tepeler aştık. Soğukçeşme denilen yeri geçtik. Üç saat yine güneye doğru giderek Rahova köyü menziline geldik. Kefere köyüdür. Serbest zeâmettir. Oradan yine güneye iki saat gittik. Vorliya dağı boğazında Vorliya köyü menziline geldik. Bu da serbest zeâmet olup kefere köyüdür. Yüksek bir dağın ibret verici mesirelik yerinde bulunduğundan beş saatlik mesafede bulunan Misistre şehri buradan görülmektedir. Buradan beş saatte yokuş aşağı lodos tarafına inip, İri nehrini atlar ile geçtik. Bu nehir Londar dağlarından gelip, Misistre sahrasından geçip, Aluz köyü kıyısında denize dökülür. Bu nehri geçtikten sonra yine güneye doğru bir saat gittik.

BÜYÜK MEZİSTRE KALESİ MENZİLİ

Mesistre dahi derler. Sancak Paşası merkezi olduğunu daha önce yetmişyedi tarihinde genişçe anlatmıştık. Şimdi (Gerçek Er Sultan) türbesini ziyaret edip, sefer ehliyiz diye duâ ederek ruhâniyetlerinden yardım istedik. Zira (İşlerinizde hayırlı sonuçlar isterseniz kabir sahiplerinden yardım isteyiniz) meâlindeki sahih hadis-i şerifi üzere ziyarette bulunup yardım isteğinde bulunduk. O anda hatırıma gelen şu beyitimi de kabrin duvarına yazdım:

BEYİT

«Olam dersen garib âşık cihânda âşık-ı server
Gelüb bunda ziyaret eyle budur kabr-i Gerçek er.»

Muhterem Serdâr-ı Ekrem Ali Paşa ordunun bütün çadırlarını bu şehrin sahrasında kurdurdu. Bütün İslâm askerlerinin burada toplanılması beklenildi. Nice günler zevk ve safalar edilip, binlerce hazırlıklar görüldü. İslâm askerleri deniz gibi burada toplandı. Yeşil sahra çadırlar ve diğer mühimmâtlar ile lâle bahçeleri gibi bezendi. Önce subaşılar ordu yerinde bir ordu pazar yerleri düzenlediler ki bunu anlatmaya ne dil ile ne de kalem ile imkân yoktur. Sonra bizimle beraber geriden gelen kırk nefer Manya keferesi elçilerinden Kemeralı ve Mehalaki kaptanlara bizim kadırgalarımızda esir bulunan Manya keferesi esirlerini serbest bırakıp teslim ettik. Sonra devlet tarafından Zekeriyya Efendinin Kethüdâsı Ahmet Çelebi mektuplar götürmek için elçi tayin edildiğinden adları geçen Manya elçileriyle birlikte Manya'ya gönderildi.

Götürülen mektuplar Manya içinde bütün kapudanlar ve papazlar önlerinde halka okunduğunda bütün kâfirler: «Osmanlı bildiğinden kalmasın. Nice kere yetmiş, seksenerbin Türk askeri bu dağlarımıza girip, hepsini kırmışız. Halen gemileri Citovada ve Sarita altında yığılıp yatar. Bu gelecek askeri dahi İsâ aşkına kırarız.» Diyerek kendi elçilerini ve serbest bırakılan esirleri alıp, bizim elçileri kovup bir köşeye kondururlar.

Bütün kâfirler bir yere toplanıp, üç gün, üç gece görüşmeler yaptıktan sonra dördüncü gün bizim elçileri getirip, büyük bir toplantı yaparlar. Bizim mektupları yine tekrar okuturlar. Bütün kâfirler başlarından şapkalarını çıkarırlar ve: «Allah, Kandiye pâdişâhına ve veziri Ahmet Paşa'ya ömürler versin, itaat etmemeye ne haddimiz vardır!» derler. Manya'nın yetmişyedi köyünden seçilen yüzyirmi aded ihtiyar kefereler toplanıp safer ayının ...cı gününde Mezistre sahrasında bulunan Serdâr-ı Muazzam Ali Paşa'nın ayaklarına yüzler sürdüler. Büyük bir divan toplandı. Ziyafetler verildi. Sonra savaş davullarına tokmaklar vuruldu. Bütün kâfirler: «El aman ey Osmanoğlu Ali Paşa!» diyerek aman dilediler. Bunların hepsine Padişah tarafından birer çuka ve birer aman makramesi gerdanlarına bağlandı. Elli aded ihtiyar seçkin kefere Ali Paşanın yanında emâneten rehin ve kılavuz olarak bırakıldı.

Yine gün be gün hazırlıklar yapılmaktaydı. Allah'ın hikmeti o gün Ali Paşa'nın askeriyle kethüdâsı ve Eğriboz sancağının yedibin aded tam teçhizatlı seçkin askeri yardıma gelmişti. Bunlar davullar çalarak Paşanın çadırının önünden alay ile geçtiklerinde Manya keferelerinin elçileri bu kadar pür silah askeri ve bu kadar Osmanlı çadırlarını ve karargâhını görünce akılları başlarından gidip, şaşkınlık içinde kaldılar. Bu İslâm askerlerinin ordunun içinde konakladıkları an bir defa Gülbânk-ı Muhammedî çekip bir yaylım tüfenk atışı yaptıklarında Mezistre kalesinden de İslâm askerlerine hoşgeldiniz diye yaylım top ve tüfenk atışları ile cevap verilmiş ve şenlikler yapılmıştı. Manya'dan elçilik ile gelen kâfirler bu velvele, gürültü ve şenlikleri görüp, saç ve sakallarını yolup vâveylâ dediler.

Bu askerin ardları sıra Bardunya kalesi askeri, Basova kalesi askeri, Benefşe kalesi askeri, Anabolu kalesi, Erhoz kalesi, Kördus kalesi ve diğer askerler grup grup, saf saf, mehterhâneleri, kumandanları, tuğ, sancak ve bayraklariyle başlarında kapudanları olarak Gülbânk-ı Muhammedî çekerek Serdâr-ı Ekrem Ali Paşa'nın otağı önünden alay alay geçip İslâm ordusu içinde yerlerini aldılar. Elhâsıl bu kadar bin seçkin İslâm askerleri birbiri ardları sıra gelip, gülbânklar çekip, yaylım tüfenk atışları yapıp, şenlikler ederek yerleştiler. Mezistre'nin eski dizdarı ve subaşısı kânun üzere bu kadar askeri Mezistre sahrası üzerinde yerli yerlerine ve yollu yollarına kondurdular. Herkes Manya savaşına gitmek için hazır halde idi. Günden güne İslâm askerleri Mezistre sahrasını doldurmakta idi. Ayrıca etraftaki kazalardan, nahiyelerden, sancaklardan eli silâh tutanlar, ırgatlar ve ameleler ellerinde külünkler, kazmalar, çapalar, küsküler ve diğer malzemeler ile alay alay ile gelip Anabolu, Mezistre ve Eğriboz kaleleri askerleriyle birlikte onbin asker Koçova dağlarını ve yollarını temizleyip, top yolları açmağa gittiler. Bir yoldan da Göndar ve

Şehbâz köylerinin yollarını temizlemek için Mezistre beyi kendi askeriyle, Kördus, Bardunya ve Batova askeriyle Atina kal'esi dizdarı Yusuf Ağa birlikte görevlendirildiler. Bunlar da onbin asker ile Göndar yollarını temizlemeğe gittiler.

Sonra ayın ... günü yolların temizlendiği haberi gelince Mezistre sancağı alay beyisi üçbin aded silâhlı, seçkin, tımar sahibi asker ile Mezistre'nin Yeniçeri Serdarı bütün neferleriyle, dizdarı kale neferleriyle alay beyinin bayrağı altında kendi bayraklarını da açıp toplam altıbin asker olarak alaybeyinin çarkacılığında Konakçı Ağa ile Ali Paşa'nın tuğu altında duâ ve senâ ile Londar yoluna koyuldular. Ardları sıra Paşanın tuğu, Konakçı Sarı Kaya ve Hüseyin Ağa bin aded silâhlı asker ile alay gösterip Londar kasabasında yerleştiler. Ertesi gün Ali Paşa deniz gibi askeriyle seksen parça şâhi topu ve cephâneleriyle birlikte büyük bir alay ile Besmele çekip, Allah'a sığınıp Londar kasabası menzilinde konakladı. Buradan kalkıp Klamata menzili sahrasında konakladı. Burada bütün İslâm askerlerinin toplanmasını beklemeğe koyuldu. Ama ben bazı işler için Mezistre şehrinde kalıp, işlerimizi gördükten sonra Mezistre'den ayrıldım.

MANYA İÇİNDEN MANYA GAZASINA GİTTİĞİMİZ YOL ÜZERİNDE GÖRÜLEN İBRET VERİCİ DURUMLARI ANLATIR

Mezistre şehrinden kalkıp kale içinden yukarı batıya doğru Palankada yolu ile İrem bağları içinden hayat suları içerek üç saat gittik.

KERVANSARAY MENZİLİ

Bir mesire yeridir. Çeşitli havuzlar ve odalar ile bezenmiştir. Ağaçlık, herkesin gelip dinlendiği, gamlarını giderdiği iç açıcı bir mesiredir. Buradan Lankada boğazı içine girip, Allah korusun şâhin ve zağanos yuvalı kayalı dağlar ve yaban keçisi yollu korkulu, tehlikeli, uçurum yerleri geçerken bir Mezistrelinin atının ayağı sivişip, kayalardan aşağı karakuş gibi uçup, parça parça oldu. Tâ bu derece dar yollardır ki böyle yerlerde bazan semâlarda, bazan da uçurum dibinde yaya olarak yürüyüp, nice yerleri de emekliyerek geçerek, nice hayat suları içerek ilerledik.

MANYA VİLÂYETİ HUDUDU

Buradaki köyler birazcık harbe ucuyla itaat etmiş olan kefere köylerdir. Bazan devlete öşür vergisi verirler. Bazan da vermezler. Buralardaki yaylaları yüzbin güçlükle geçtik. Kocova köyü menziline geldik. Bu köyün civarında, kuzey tarafında bir saatlik mesafede Secova köyü var. Bu nahiyelerin köylerine şehbaz köyleri derler. Bu Secova köyünün al al kirazları çok beğenilip, yeryüzünde eşi ve benzeri yoktur. Bu köye yakın

Zerpica ve buna yakın da iki köy daha vardır. Anastas köyü ile beş aded olan bu köyler dereli, tepeli yerlerde, bağlı ve bahçeli, beşer altışaryüz kâgir yapılı, kiremit örtülü evlerden kurulu köylerdir. Bütün kefere halkının işleri bağcılık ve ipekçiliktir. Hepsi Mezistre sancağına bağlı olarak zeâmet köyleridir. Ama her zaman harbe ucuyla söyleşir kefereleridir. Biraz sıkıştırsan hepsi İç Manya vilâyetine gidip köyleri harab kalır. Bazan itaatkâr bazan da isyan eder olurlar. Diğer bütün köylerin kefelerinin isyanları da bunların sebebiyle olur. Zira bu altı parça köyden ikibinden fazla tüfenkli kefere çıkar. Son derece zengin keferelerdir. Bu köylerin kuzeyindeki dağların ardında yirmi aded şehbâz köyleri vardır. Londar kazasına bağlı olarak zeâmet köyleridir. Herbiri beşer altışaryüz kale benzeri evli köylerdir. Bunlar: Dorah köyü, Acemzâde Reis Efendi köyüdür. Avavuz köyü, bu da zeâmettir. Bulatoz köyü, zeâmettir. Vuromuros köyü, zeâmettir. Bu köylerin hepsi Manya vilâyetinin eteğinde ve kuzey tarafında kurulmuşlardır. Bu köylerin kefereleri de Manya vilâyeti keferelerine arka verip geçinirlerdi. Bu köylerin hepsinden salahor reâyâlarını toplayıp güneye doğru, kayalık uçurum yollardan baş aşağı gittik.

KALAMATA KALESİ MENZİLİ

Yani Kalamatyam demektir. Daha önce yetmişyedi senesinde geniş çe anlatılmıştı. Tekrara hacet yoktur. Ama şimdi ben buraya vardıkta Serdar Ali Paşa Kalamata sahrasında konaklamaya gelirken Kalamata kalesinin dizdarı Kapudan Paşa hassı ağası, kadısı, bütün şehir a'yânı ve kale neferleri Serdar Ali Paşa'yı karşılamaya çıkmış olduklarından ben de onlarla bulunmuştum. Kaleden top atışları yapılarak şenlikler yapıldı. Ali Paşa kale altında konakladığında ben yanına varıp topladığımız salahor, çırahor reâyâları defter ile çeribaşılara ve yüzbaşılara teslim ettik. Sonra kendi çadırımıza geçip yerleştik. O gün Manya ve Saranta keferelerinin eşbehleri gelip, peşkeş ve hediyelerini verip, karşılığında Paşanın ihsan ve ikramlarını görüp, onların bizim kadırgalarımızda bulunan esirlerini verip, her bir gelen keferelere Kalamata şehri içinde birer kefere evini konak verip, yeyip, içmekle meşgul olundu. O gün Koron askeri dört parça kalyon ve altı parça Balkarmata denilen fırkateleri ile gelip Kalamata limanında top atışları yaparak demir attılar. Bütün askerlerini karaya çıkardılar. Yine büyük alay ile Kalamata altında Seraskerin otağı önünden büyük bir alay ile silâhlı olarak geçtiler. Yirmi aded Koron ağaları serdarla buluşup, İslâm ordusu içinde yerlerini aldılar. Elçilikle gelen bütün Manya kefereleri bu sayısız askeri görüp, akılları başlarından gidip, perişan hâl oldular. O gün Mora'da azledilen Abdullah Paşa'dan beşbin asker ile gelmek üzere olduklarına dair mektuplar geldi.

1081 senesi Safer ayının ... günü bütün Manya keferelerinin iş erleri ve ihtiyarları gelip Ali Paşa ile buluştular ve Paşaya: «Sultanım! Sen sa-

fa ve hoş geldin. Bütün evlât, kadın ve insanımız ile Sultanımın saadetle gelmesini beklemekte idik. Uzun zamandanberi bu Manya vilâyetine ki ikiyüz yıldır bir İslâm ayağı basmamış ve yollarından geçmemiştir. Sarp yerleri, balyemez topların geçtiği yolları Sultanım saadetle geçmek için temizlemişiz. Lütfedip yarın konakçı ağaları gelip temiz yollarımızdan geçip, ertesi gün Sultanımız dahi Saranta kalemiz altına saadetle gelip teşrif buyurun.» diyerek yer öptüler. İşbilir Paşa da bunlara ihsanlarda bulunduktan sonra bu ihtiyar kefereleri de nezâketle rehin olarak alıkoydu. Konakçı Ahmet Ağa ile on bayrak asker ve beşbin aded seçkin silâhlı asker tertib edip bazı koca Manya kefereleri ile Padişah tuğu altında ileri gitti. Ertesi gün ileri görüşlü Paşa bütün Manya kocalarını göz hapsine aldırdı. Kendisi de Bismillâh ile gazaya niyet ederek sabah rüzgârı süratli atına bindi. Yirmibin askerle Manya üzerine kendileri hareket etti Öncü olarak beşbin aded silâhlı seçkin askerle Mezistre sancağı beyi ve Alay beyisi ileriden gitti. Paşa bütün askerini sağına ve soluna aldı. Sayısız askerlerin ellerinde silâhları ve fitilleri vardı. Hepsi de gittikleri yolları, dağları ve taşları karınca gibi seğirterek temizlemekte idiler. Yedi yerden sancak beylerinin çaldıkları davul ve kudümlerin seslerinden dağlar ve taşlar inim inim inlemekteydiler. Çatal fitillerin kokuları cihanı tutmuştu. Bu şekilde deniz kenarı ile kıble tarafına beş saat gidildi.

Beş göz Manya değirmenleri : Hemen deniz kenarında, yalçın bir kayadan büyük bir nehir çıkıp, beş göz değirmeni hayat suyu ile çevirip o bölgede denize karışır. Bu değirmenlerin büyük bir kulesi vardır. İçine ikiyüz insan sığar büyüklüktedir. Dört tarafında mazgal delikleri bulunur. Yine değirmenlerin etrafı baştanbaşa Saranta kalesinin bağları ile bezenmiştir. Buradan yine deniz kenarı ile kıble tarafına bağ ve bostanlar içinden geçerek bir saat ilerledik.

SARANTA LİMANI

Gariplerin garibi bir limandır. Ağzı batı tarafında Koron kalesi tarafına bakar. İkiyüz parça gemi alır. İçecek hayat suları kayalardan kaynayıp çıkar. Yedi rüzgârdan da korunur limandır. Ama yıldız rüzgârı son derece sert dokunur. Bir hayat suyu da yukarı bağlardan gelir, biraz sıcaktır. Limanın kuzey tarafındaki dağlardan bir su çıkar fakat biraz acıdır. Yılda bir kere kiraz mevsiminde bütün Frengistandan firkateler ve kalyonlar ile hasta kimseler gelip bu acı sudan onbeş yirmi gün içerler. Vücutlarında bulunan bütün hastalıkları atarlar ve temizlenirler. Lâkin Muton ve Koron askerleri fırkatelerinden kefereler bu suyu huzur ile içemezler çünkü binlerce fıçı ile bu sudan Frengistana götürüp orada içerler. Son derece barsakları yumuşatıcı, meşhur ve faydalı bir sudur. Hekim şerbetinden daha yararlıdır. Zira bu su mutlak Hâkimin (Cenâb-ı Hakkın) kudret şerbetidir.

İleri görüşlü Paşa bu limanda konakladığı sırada daha önce Anabolu'da kalmış olan donanmamız ile Muton, Koron, Helumiç, Gaston, Oran, Ballıbadra, İnebahtı, Ayamavra ve Preveze firkateleri de tamamen askerleri ile buraya gelip, üçer kere yaylım top ve tüfenk atışları ile şenlikler edip, Saranta limanına demir attılar. Bunların gelişleri ile İslâm ordusu daha da zenginleşti. Bu limandan yokuş yukarı bir saat gittik.

MANDİNA KÖYÜ

Saranta kalesinin bir mahallesidir. Etrafı İrem bağları ile çevrilidir. Yüz aded kiremit örtülü kâfir evlidir. Üç aded manastırı vardır. Üçbin aded tüfenk atar kefereleri çıkar. Bütün ileri gelen iş erleri ve papazları Paşa'ya gelip, yer öpüp, itaatlerini bildirdiler. Paşaya nice çeşit çukalar, kumaşlar ve benzeri hediyeler verdiler. Sonra büyük ziyafetler çekildi. Bütün bu koca kefereler yaya İslâm askerlerinin önlerine düşüp gitmekte idiler. Ama İslâm askerleri keferelerin bu şekil hareketlerine hiç güvenmiyorlar ve «Acaba bunun sonu neye varır» diyerek her an silâhları ellerinde hazır olarak tetikte ağır, ağır yokuş yokuş, zeytinlikler ve bağlar içerisinden geçerek ilerlemekte idiler.

DOLOZ KÖYÜ

Bu da Saranta kalesinin bir mahallesidir. Sarp bir tepe üzerinde üçyüz aded, kiremit ve kayagan örtülü, mazgal delikli, kale benzeri evlerden kurulmuştur. Hepsi 1800 aded tüfenk atar kefereleri vardır. Bunlar da Paşa'ya bağlılıklarını bildirip, Paşa'ya ve İslâm askerlerine büyük ziyafetler ve hediyeler verdiler. Buradan da yine doğuya doğru, yokuş yukarı bağlar ve zeytinlikler ile pamuk tarlaları içinden yarım saat gittik.

MANYA KALESİNİN KİLİDİ OLAN SARANTA HİSARININ KUŞATMASI HAKKINDA

Ebulfeth Sultan İkinci Mehmed Hân bizzat kendisi Mora adasında Kördus, Mezistre ve daha nice kaleleri fethettikleri zaman Koca Mahmud Paşa'yı Serdar-ı muazzam edip bu Saranta kalesini fethettiğinde yer yer kaleyi harab etmiş ve bütün Manya kefereleri itaat etmişlerdir. Ama sonra bu Manya sarp kayalık ve Frengistanın (Avrupa'nın) iskelesi olduğundan kefereleri isyan etmişler, bu Saranta kalesini de tamir ederek karada ve denizde bu ana gelinceye kadar yüzbinlerce müslümanı esir edip zincire vurmuşlar, binlerce gemiyi ele geçirip, binlerce köy ve kasabayı ve kaleleri yakıp yıkmışlardır. Nice kere üzerlerine Osmanlı kumandanları varmışlarsa da bu sarp kayalarda yenilgiye uğramışlar ve kırılmışlardır.

Bilhassa bir keresinde Yanyalı Arslan Paşa burada yenilgiye uğradığında bir can kurtulamamıştır.

Allah'a şükür bu 1081 senesi başında Sultan Dördüncü Mehmed Hân İbn İbrâhim Hân devletinde ikinci defa olarak Serdar Ali Paşa bu kaleyi bir anda kuşatmış ve kale içinde bulunan kâfirlerin aman diye feryatlarına bakmıyarak her taraftan yere batası kâfirlere göz açtırmamıştı. Onların her yandan sularını kestiğinden cehennem olası kâfirler hiç cenk etmeden kale bedenleri üzerinde «Elaman, ey Osmanoğlunun seçkin askeri» deyip beyaz bayrağı çekerek teslim olmuşlar ve kale fethedilmişti. Hüdâ'ya şükür bana da dalkılıç olup kale kapısı üzerinde ilk defa Ezan-ı Muhammedî okumak nasib oldu. Bütün gâziler kale içine doldular. Bütün kâfirler aman ile dışarıdaki mahalle köylerine gittiler.

Kalenin fethine dair beyittir:

«Evliyâ bu feth içinde bulunup etdi duâ
Ah idüb Manyalı didi târihin vây Daranta.»

Hüdâ'ya hamd olsun kolayca ve sıkıntısız olarak böyle sarp bir hisarın fethi nasib olup, Osmanlı ülkesine katıldı. Burası Mezistre sancağına bağlandı. Üçyüz akçe pâyesiyle kadılığına Moralı Zekeriyya Efendi tâyin oldu.

Sultan Üçüncü Murat zamanında Kapudan Kılıç Ali Paşa'nın korkusundan bu Manya kâfirleri Saranta'yı dışarıdan bir kat duvar ile çevirip daha da genişletmişlerdir. Zamanla bu duvar yer yer yıkılmış olduğundan şimdi serdar-ı muazzam Ali Paşa buraya deniz gibi asker üşürüp duvarı tamamen yıktırmış ve onikibin ırgat ile bütün hamal ve işçileri ayrıca ikibin aded de marangozu işe koşarak kaleyi yeniden yaptırmaya başlamıştır. Ben bu hayırlı işin başlangıç saatini gözetip, bütün işçilerin ellerinde taş ve kireçler ile hazır oldukları an (Allah korusun) deyip elimdeki taş ve kireçleri kalenin temeline koyduğumda bütün ustalar ve işçiler de ellerinde bulunan taş ve ağaçları temellere bıraktılar. Bundan sonra ben bir kere gülbânk-ı Muhammedî getirip «Allah, Allah» sesleri göğe yükseldi. Arkadan bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top atışları yapıldı. Yedi yerden savaş davulları çalındı.

İki ay içinde bu kale mamur, şirin, metin ve emîn bir kale olup tarihi (Hay hafîzallah - 1081) oldu. Sanki Gevhernîgin kalesi olmuştu. Diğer bir tarih de şudur:

«Evliyâya biri kalkub sordı ismi târihin
İsmine didi bu Seydî kal'a-i Gevhernigîn.»

Kale, yüksek bir tepenin üzerinde yapıldığından gerçekte nigîn (mühür) denilse doğrudur. Bademî şeklinde yapılmıştır. Kıbleden kuzeye

uzunluğuna yapılmıştır. Sağlam ve dayanıklı bir sur olup temeli dört mimar arşını genişliğinde yüksekliği oniki mimar arşın, çevre uzunluğu da tam binyetmiş adımdır. Ama hendeği yoktur. Zira dörtbir tarafı yalçın, uçurum kayalardır. İki kat kapıları vardır. Biri kuzey tarafına açılan kapı olup benim ilk defa ezan okuduğum kapıdır Halen Ezan Kapısı olarak adlandırılmıştır. İslâm askerleri kaleye ilk olarak bu kapıdan girdiklerinden Fetih kapısı da derler. Kapının üstündeki mermer kitabede altın ve lâciverdî olarak yazdığım şu tarih vardır:

«Avn hakkiyle Ali Paşa yiyub bu kal'a
Manya meliki bî amân iken olup emn-i emîn
Evliyâ hakîr du'â ile didi târihini
Hak Te'âlâ eyliye bu hısnı a'dâdan emîn.»

Sene 1081.

Kale içinde kat kat beşyüz aded kiremitli ve kayagan örtülü evler vardır. Yer yer yüksek ağaçlar bulunur. Bu evlerden bazılarını keferelerden kendi parasiyle alan Ali Paşa bütün kefereleri kaleden dışarı kovmuştur. Kiliselerde bulunan murdar leşleri de dışarı çıkartıp, şehri müşriklerin pisliğinden temizletmiştir. Yedi aded kiliseden kale ortasında bulunanını saâdetli Pâdişah için nurlu câmie çevirtmiştir. Câmiin kubbeleri ve minârelerini altın kaplamalı alemler ile süslemiştir. Birini de sadrazam câmii yaptırmıştır. Bir tanesini de Ali Paşa kendi adına câmie çevirtmiş olup Zekeriyya Efendi de bir mescid yaptırmıştır. Ben de bir Halvetî tekkesi yaptırdım. Vâlide Sultan için bir medrese, iki mektep, bir Ali Paşa tekkesi, bir hamam, bir Ali Paşa sarayı, bir Hacı Ahmet Ağa sarayı, bir Zekeriyya Efendi sarayı, on aded odalar yaptırılıp bütün bunların altlarında elli aded dükkân olup hepsi Zekeriyya Efendi çarşısı mescidine vakıf edilmiştir. Ben de üç aded dükkân yaptırıp tekkeye vakıf ederek kale dizdarının idaresine bıraktım. Daha nice imâretler inşâ edilip, devlete ait su sarnıçlarından başka —ki her evde bir su sarnıcı bulunmaktadır— birçok şeyler yaptırılmıştır.

Kalenin etrafında dokuz aded kuvvetli tabyalar yapılmıştır. Kıble tarafındaki Kireçhâne tabyası taşlığa havale olduğundan o tarafa dört aded tabya yapılmıştır ki her biri birer Kahkahâ seddidir. Kalenin bir kapısı daha olup küçüktür. Kalenin dışında, dört tarafında İrem bağı misali büyük varoşu olup her biri birer kasaba büyüklüğünde mahallelerdir. Her varoşun beşer altışar manastırı, kırkar ellişer dükkânları, bağları ve ekin tarlaları vardır. Ekinlerini el çapasiyle ekerler. Yalçın kayalar üzerinde bulunan bağ ve bahçelere, tarlalara müslüman esirler ile toprak taşıtıp, setler yaptırılarak pamuk ve kalambuk ekip geçinirlerdi. Allah'a şükür bu diyarı fethedip, müslümanlara zindan edilen bu yerleri aldığım tedbir ve kurulan düzen ile tamamen su sarnıçları ile donatıp, bütün kâ-

firlerin müslümanlara toprak taşıttıklarına göre biz de onlara taş ve toprak taşıtıp, kale, bağ ve bağlar yaptırıp, bütün kiliselerinde bulunan murdar leşlerini kendilerine taşıtıp, kaledeki câmileri temizleyip İslâm ma'betleri ettik. Bizim esir olan müslümanları defnettikleri yeri İslâm kabristanlığı yapıp etraflarına duvar çekip, sınır yapıldı. Kaleye inilip, çıkılacakyolları bütün reâyâ, berâyâ ve çırahorlara külenkler ile kayaları kestirip arabaların ve balyemez topların rahatlıkla çıkabileceği geniş yollar haline getirdik. Kale içinde bulunan balyemez toplar, hesapsız cephaneler, âletler, silâhlar ve diğer mühimmât ile gerekli malzemeleri yerleştirmek ve temizlemekle görevli idim. Bu kalenin aşağısında bulunan beş adet büyük varoşun bağ, bahçe, bostanları ile havasını, suyunu, binalarını, güzellerini ve yiğitlerini diller ile anlatmak mümkün değildir. Kalenin bir ok menzili aşağısındaki Kanbus köyü varoşu üçyüz aded kiremitli, irem bağlı, bostanlı, kale gibi yapıları, iki aded manastırı, yedi aded kilisesi, yetmiş aded hayat sulu kuyuları bulunan büyük bir varoştur. İslâm ordusunun yarısı burada konaklamıştı. Bu nedenle büyük çarşı ve pazarı kurulmuştu. Buradan kaleye binlerce eşek yükü sular taşınırdı. Bu varoşun bin aded tüfenk atar keferesi çıkar. Bu kefereler kendi papazlarını ve ihtiyarlarını «Sizin fikriniz ve kararınız ile kale Türklere teslim edildi. Yine ellerinden alırız dediğiniz Türk işte şimdi Kahkaha gibi kalesini yapıp, içine onbin asker koydu. Bir daha bu kaleyi Türk'ün elinden almak kesinlikle mümkün değildir. Halen kalenin altına ellibin asker getirdiler.» deyip hepsini öldürdüler. Bu kadar acaip, dinsiz, mel'un bir kavimdirler. Kale tamam oluncaya kadar tam dört ay İslâm askerleri bu varoşta evler, çarşı, pazar, çadır ve benzeri kurup büyük bir ordu oldu. Bütün kıymetli eşyalar bulunurdu. Bu varoştan yokuş aşağı, birbuçuk saat sarp yerlerden geçtik.

GAÇİÇA KÖYÜ VAROŞU: Sarp bir dağ eteğinde, tatlı kaynak sulu, havası güzel, İrem bağlı, yüz aded kâgir, kiremit örtülü, kale benzeri evleri bulunan bir köydür. Manya vilâyetinde Gaçiça güzeli ve zeytini meşhurdur. Kadınları son derece aşka düşkündürler. Bu Gaçiça'dan beşyüz aded tüfenk atar, yiğit kefereleri çıkar. Gayet gelişmiş, güzel ve şirin bir köydür. Bir manastırı vardır. Gelene ve gidene ikramları boldur. Buradan doğu tarafına gidip, dağlar, kayalıklar ve sarp tepeleri aştık.

YİGA (BİGA-ÇIGA) KÖYÜ VAROŞU: Çukur bir yerde kurulmuş olduğundan Rumca olarak Nibgatya (Bigatya, Bingatya) yani kuyu demektir. Hayat sulu kuyuları vardır. Tatlı sulu çeşmeleri, bağ ve bahçeleri, güzelleri hesapsızdır. Hepsi ikiyüz aded, kiremit örtülü, kale benzeri evleri olup beşyüz aded tüfenkli kefereleri vardır. Yedi aded küçük kiliseleri bulunur. Buradan yine doğuya doğru bir saat taşlıklı dereler içinden gittik.

PADALONYA KÖYÜ VAROŞU: Acaib bir yayla köyüdür. Yüksek bir dağın, geniş bir yaylasında kurulmuştur. Yüzlerce akar suları bulunur. Yaylasında yüzbinden fazla koyun ve keçileri otlayıp gezerler.

Buradan bir saat kuzeye gidip, Lankada boğazını aştık. Arabistan'da bulunan Nakora yahut Jive (Zive-Renve) boğazları gibi sarp bir boğazdır. İşte Manya kâfirlerinin isyan ettikleri ve Osmanlılara karşı koydukları bu boğazdır. Bu Lankada boğazından yüzbin meşakkat ve sıkıntı ile geçip ikibuçuk saat doğuya doğru gittik. Mezistre kalesine geldik ki buraya varmayıp, Batıya doğru on saat geriye dönüp Saranta kalesine geldik. Böylece Saranta etrafındaki varoşların tamamını yazmış olduk. Buradan yine kıble tarafına gidip, yalçın kayalı dağları aştık.

MİLA LİMANI

Elli parça gemi alır büyüklüktedir. Kenarları siyah, yalçın kayalardır. Yanaşmak güçtür. Ama ufak firkateler yanaşabilirler. Lâkin suyu yoktur. Buradan bir saat kayalı dağları aştık.

LESİN OVA

Bağlı, bahçeli, küçük bir ovacıktır. Bu vâdinin sol tarafı ki doğu tarafıdır yüksek bir dağdır.

LAKTİNİ (LAGTİNİ) KÖYÜ

Tamamen bağ ve bahçeli köydür. Ama suları bütün evlerde ve dışarıda kayalarda bulunan sarnıçlardadır. Yüz adet, kiremit örtülü, dar evlerdir. Ama üçyüz aded tüfenkli kefereleri çıkar. Oradan yine doğu tarafına yarım saat deniz kenarıyle gittik.

PARASTOZ ADASI

Çevre uzunluğu beş mildir. Küçük bir adacıktır. Tamamen taşlıklı, faydasız bir adadır. Yıldız tarafı ucunda küçük bir kalesi bulunur. İçinde ancak üç aded viran kiliseleri kalmış olup, diğer binaların yerleri bellidir. Ama sarnıçları çoktur. Zira o taraf köylerinin koyunları ve keçileri bu adada gezip, sulanırlar.

Adanın viran oluşunun sebebi şudur: Evvelce, karşısında bulunan Koron kalesi gazileri fırkatelerile bu adayı yaka, yıka harab etmişler ve halkı da bir saatlik uzaklıkta dağlara kaçıp, yalçın bir dağ üzerinde Parastozi köyünü imar edip, yerleşirler. Halen hayat sulu, hesapsız çeşmeli, bağlı, bahçeli mamur bir köydür. Çeşmelerin ayakları aşağısında baş-

tanbaşa bağ, bahçe ve bostanları hesapsızdır. Havası ve suyu latif, iç açıcı bir yerdir. Üçyüz aded kiremitli, kale benzeri evlerdir. Her ev birbirlerine karşı olup tüfenk mazgalları vardır. Bütün sokakları kudretten döşenmiş, kesme taştı. Halkı diğer köylerin kefereleriyle daima çatışma halindedirler. Ne Malta'ya ne de Venedik'e boyun eğmez, domuzdan beter kavimdirler. Zira karada ve denizde bütün müslümanlara vaveyla verip, esir edip, zincire bağlayan dinsizlerdir. Nice bin müslümanların çoluk çocuklarını, körpe kuzularını, güzel kızlarını çalıştırırlardı. Halen yine ellerinde nice müslüman kızları vardır. Ama bizden saklarlardı. Bu köyde binbeşyüz aded nam yapmış fırkate sahibi, tüfenk atar kefereler vardır.

Buranın bir ok menzili doğusunda bulunan Parasantoz manastırları gayet meşhur, büyük manastırdır. Buraya yüz aded kadar papaz, keşiş uğursuz vardır ki gelen gidenlere ikramları boldur. Bu Parasontoz altında, kayalık bir yerde küçük bir liman vardır ki yirmi parça fırkate sığar. Buradan doğu tarafına üç çeyrek saat gidip bazan göğe çıktık, bazan aşağı indik.

ARDEROŞTA (ARDOVİŞTA) KÖYÜ

Beş aded mahalleli köylerdir. Bin aded kale benzeri kâgir, kiremit örtülü evlerdir. Küçük ve büyük kırk aded kiliseleri, üç aded manastırları vardır. Bütün evlerinin su sarnıçları, sokaklara bakan kale gibi mazgaldelikleri, bağ ve bahçeleri hesapsızdır. İkibinbeşyüz aded tüfenk atar kefereleri çıkar. Parakadi, Mihalaki, Kiryaki, Leftereki, Lemitraki adlarında kaptanları vardır ki Akdeniz'i bunlar fırkateleriyle korkutmuşlardır. Hele Manya vilâyetini tamamen korkutmuşlardır. Şimdi bütün fırkatelerini Malta'ya satıp daha önce esir ettikleri müslümanları da Frengistan'a satmışlar, fakat müslüman kadınları halen ellerinde câriye olarak tutmaktadırlar. Lâkin ortaya çıkarmazlar. Hüdâ onları da büyüklüğü ile kurtarsın bu mel'unlardan. Bütün Manya kefereleri bunlardan korkarlar, zira hepsi bahadır, yiğit ve çeteci kavimdirler. Ama kendi aralarında son derece dostça ve bağlı olarak geçinirler. Buradan yine doğu tarafına bir saat gittik.

KASTANYA KÖYÜ

Bir dere içinde kurulmuştur. Etrafı yalçın kayalıklar ve şahin yuvalariyle çevrilidir. Üçyüz aded kiremit örtülü, zeytin ve incir bahçeli gelişmiş bir köydür. Tatlı kaynak ve pınar suları, şirin güzelleri çoktur. Dörtyüz aded tüfenkli kefereleri çıkar. Bunlar da Brastoz kefereleri elleri altındadırlar. Buradan lodos tarafına bir buçuk saat bazan yükseklere çıkıp, bazan alçaklarda ilerledik.

PALAÇA KÖYÜ

Deniz kenarına bir ok menzili yakınlığında, yüz parça gemi alır şirin bir limanlı köydür. Limanının kayaları dibinde tatlı hayat suları çıkar. Limanın ağzı lodosa bakar. Lodos yönünde, onbir mil uzağında Koron kalesi vardır. Palaça köyü kırk elli kadar kiremit örtülü evlidir. Venedik kâfiri ile alış veriş edip ticaret yaptıklarından çok zengin kimselerdir. Hemen hepsi gemi sahibidirler. İspanya, Ceneviz, Polta ve Frengistan'a gidip gelirler idi. Allah'a şükür bütün gemilerini sattılar. Bu köyden ancak beşyüz kadar tüfenk atar kimse çıkar. Bu Palaça'ya bir tüfek menzili uzaklıkta Katokari köyü ve onun doğusunda bir ok menzili mefasede Lankada köyü olup buradan da bir ok menzli kuzey tarafına sarplıklar içinden gittik.

TEREMÇİN (NOMÇİN-LOÇİN) KÖYÜ

Yukarıda saydığımız dört parça köy ve denize yakın olduklarından bizim Muton, Koron ve Oran kalelerinin gemici gâzilerinin korkusundan birbirlerine yakın kurulmuş, gelişmiş köylerdir. Herbiri yüzer ve ellişer aded kiremit örtülü evlerdir. Bütün evler kale benzeri, mazgallı, yüksek, sağlam yapılı evlerdir. Bu dört parça köyün bağ ve bahçeleri cihanı tutmuştur. Hepsi birbirlerine komşudurlar. Aralarında asla aralıklar yoktur. Hesapsız incir ve zeytin ağaçları dağları tutmuştur. Hepsinde tatlı su kuyuları bulunur. Dağlarında yetişen palamut ve pelidi gemilerle Frengistan'a götürüp satarlar. Bu dört aded köyden toplam ikibin aded tüfenk atar fecere çıkar. Hepsi itaat etmişlerdir ama inşaallah bir oyun ile ellerinden bütün tüfenklerini de almak nasib ola. Amin. Buradan yukarıya bir saat geriye kıble tarafına gittik.

AYUVARVARA KÖYÜ

Yalçın kayalı bir dağ eteğinde kurulmuş, yüz evli, yüz tüfenklik keferesi olan, bağlı, bahçeli, yayladan gelen tatlı suları bulunan, havası güzel, şirin bir köydür. Buradan yine batı tarafına birbuçuk saat gittik.

MİLA KÖYÜ

İkiyüz aded kâgir, kiremitli, kale benzeri evli, iki manastırlı, bağ ve bostanlı, hayat sulu çeşmeleri ve üçyüz aded tüfenk atar insanı bulunan bir köydür. Buradan kıble tarafına bir saat, sarplıklar içinden gittik.

DEMİRHİSAR KÖYÜ

Yüz aded kiremit örtülü, gelişmiş bir köydür. Her evde mutlak bir kule vardır. Zira bu Manya kefereleri köyleri birbirlerine hasımdırlar.

Gece gündüz birbirleriyle savaş yaparlar. Onun için evlerinde birer aded kule ve mazgal delikleri bulunur. Son derece sarp bir mevkide kurulmuş olduğundan Demirhisar derler. Dağlarında demir madenleri de vardır. Ama demiri çıkarmayı bilmezler. Bu maden dağında eski zamandan kalma bir kale yeri var. Mağrib padişahı Sultan Mansur burayı Kral Avanta'nın elinden alıp, yıkmıştır. Halen kalıntı yerleri görülmektedir. Sonra kâfirler bu kaleyi imar etmişler ve nice yüz sene ellerinde tutmuşlar iken ..... tarihinde Kılıç Ali Paşa Kapudan iken bir gece gemilerinden karaya asker çıkarıp, Manya keferelerinden onbin kişiyi esir alıp, kalesini yerle bir etmiştir. Halen mamur halde bulunan köyünden beşyüz aded tüfenk atar keferesini yazdık. Evlerini kayda geçmedik. Zira son derece âsi keferelerdir. 1037 tarihinde Sultan Dördüncü Murat Hân zamanında Mankortonya, Kolon, Polya, Anapolya, Tementes, Çiçilya ve İspanya vilâyetlerine varıp, yağma ve talan edip selâmetle ve zenginlikle bu Manya'yı vurmağa gelen Kapudan Koca Halil Paşa'yı Manya kefereleri yenilgiye uğratıp, binlerce İslâm askerini kılıçtan geçirmişlerdir. O zaman şehid olan İslâmların kemikleri yığın yığın, kayalar üzerinde, Demirhisar köyü yakınında yatmaktadırlar. O zaman İslâmlardan çok insan kırmışlar, yani bu derece cenkçi, gözleri pek keferelerdir. Buradan yine kıble tarafına yarım saat gittik.

BREPOYOLİ (KARYOPOLİ) KÖYÜ

Ne miktar ev olduğunu bilemiyoruz. Bunlar da evlerini kaydetmeğe razı olmadılar. Barışa aykırı bir olay çıkmasına az kalmıştı. Allah bilir, ikiyüz kadar kale benzeri, kiremit örtülü, bağ ve bahçeli evlerdir. Dağı ve taşı tamamen zeytin ve incir ağaçları ile bezenmiştir. Buradan kıble tarafına yarım saat gittik.

KARYEMENRO KÖYÜ

Rum lisanında soğuk su demektir. Hakikakten sularının çokluğundan Temmuz ayında bile bir yudum suyu rahatlıkla içmek ve elini bir an su içinde tutmak mümkün değildir. Yüzelli aded kâgir, kiremit ve kayagan taşı örtülü, kale benzeri, kuleli evler olup, ikiyüz aded tüfenk atar yiğit kâfiri çıkar bir köydür. Dört tarafı bağ ve bahçelerle çevrilidir. Havası ve suyu güzel olduğundan güzelleri de çok olup son derece sevimli ve âşık kimselerdir. Halkının renkleri buğday rengi esmerimsidirler. Buradan batı tarafına, kayalık, dereli, tepeli yerlerden gittik.

BÜYÜK VETİLOZ KÖYÜ

Deniz kenarında, bin aded kale benzeri, sarp, kâgir, kuleli ve mazgallı, tamamen kiremit örtülü evlerden kurulmuştur. Bu bin aded evden

üçbin aded gemi sahibi kefere çıkar. Halkı ünlü pazarcılardır. Hepsi Frenkler gibi saçlı olup çoğu siyah Frenk şapkası gibi Eflâtuniye tartur şapka giyerler. Zira gece gündüz alış verişleri ve yakınlıkları hep Frenkler iledir. Geri kalanları kırmızı fes, kırmızı prankona, çuka göğüslük, kırmızı çukadan gümüş düğmeli bağıryeleği giyip Cezayir levendi gibi gezerler. Avratları diğer Manya kadınları gibi değildirler. Çeşitli elbiseleri ve fistanları vardır. Hepsi mücevher ve altınlarla donanıp, dîbâ, şîb, zurbaf, kâmhâ, darâyi Frenk fistanları ve Frenk pabuçları giyerler. Başlarına mücevherler takarlar. Bazı kadınları gümüş ve altın tastan takkeler giyerler. Bağ ve bahçeleri, dut ağaçları ve zeytinlikleri hesapsızdır. İneği her yerde meşhurdur. Tatlı hayat suları ve kuyuları ve havası son derece güzeldir. Büyük bir manastırı vardır. İçinde yüzelli aded rahibi bulunur. Vergiye yazmadığımızdan dünyalar kadar hoşlanıp, bana son derece saygılı davrandılar. Hristos hakkı için müslümanlar iyi insanlardır deyip batıl inançlarında yemin ederlerdi. Bu sanat eseri manastırın papazlarına tâ Frengistan'ın her yanından beher sene yüzbinlerce milyon kuruş para gelir. Bu papazlar gelen paralarla manastırlarına gelen ziyaretçileri, misafirleri yeyip, içirip, kondurup, göçürürler. Hatta Kudüs'te bulunan Kamame kilisesinden de bu kiliseye hediyeler gelir. Zira bu Manya Osmanlı toprakları içinde olup, Osmanlı ile devamlı savaş edip her yıl binlerce müslümanı esir ettiklerinden bu kilise rahiplerine hediyeler gelir. Hakikaten acâib mel'un kâfirlerdir. Bunlar hiçbir mezhepten değildirler. Avrupalıyı tutup bize satarlar, bizi tutup Frenke satarlar. Ne Hıristiyan, ne Yahudi milletinden olup bir nevi mecûsi kefere şekilli mel'undurlar. Bu Manya kefereleri hep birbirlerini esir edip, kendi oğullarını ve kızlarını dahi bizim reâyâmız olan rumlara ve Frenklere satıp kazanç sağlarlar. Kızlarını ricâ ederek müslümanlara nikâh ederler. Birbirlerini kırıp, esir edip, birbirlerinin evlâtlarını uğurlayıp satarak geçinir keferelerdir. Bu Vitiloz keferelerinin çoğu gemicidir. Oniki parça fırkatelerini Ali Paşa'dan korkularından biz kayda gitmezden bir gün önce karşı kıble taraflarında denizden kırk mil uzaklıkta olan Çuka adasına içinde müslüman esirlerle birlikte götürüp saklamışlar. Çuka adalılar da «Biz şimdi Osmanlılar ile barış yaptık» deyip fırkatelerini kabul etmeyip Zanilsa adasına göndermişler. Oradan daha haber gelmemişti. Vetiloz köyünün büyük bir limanı var ki dört millik sahayı kaplar. Geniş bir körfez olup, bin parça gemi alır. Venedik donanması devamlı olarak bu limanda yatar. Burada ihtiyaçlarını görüp, buranın keferelerinden yardım alır. Girid kâfirlerinin daimâ kuvvet kalbleri bu Hanya kâfirleri ile âsi Arnavudlukta Kalemina, Karadağlar, Tokat dağları ve Kornekes dağları cenkçi Arnavudlarıdır. Bu Vetiloz büyük iskeledir. Ağzı lodos rüzgârına bizim Koron kalesi kenarında Deveburnu'na bakar. Aralarında oniki mil mesafe vardır.

Bu hakir kulları bu liman ağzına bir kale yapılmasını uygun görüp serdar Ali Paşa'ya arz ettim. Bana: «İnşaallahüte'âlâ bir kale bina edelim. Ne büyüklükte, ne şekilde olacağını, ne kadar nefer lâzım olacağını, bunların ihtiyaçlarının ne şekilde karşılanacağını ve gerekli mühimmatlarını yazıp bize bildir. İnşaallahüte'âlâ. İslâm askerleri Donanma-ı Hümâyûn ile Vetiloz limanına demir atar.» diye bana Paşa'dan mektuplar geldi. Mektupları okuduktan sonra bütün Vetiloz keferelerinin ihtiyarları ve papazları ile görüşme yaptım. Kefereler: «Bu yerde kale ne lâzımdır?» Dediklerinde bizimle görevli bulunan Muron ve Kuton gâzileri «Eğer burada Saranta kalesi gibi metin bir kale inşa olunursa henüz Manya fetholup, Akdeniz kâfirinden emin ve aman olup Tunus, Trablus, Cezayir ve Girid'e gidip gelen yardım gemilerimize Girid'e karşı bir yatak liman olur. Bizim kalemizin gemileri de bu Manya'ya kolayca gidip gelebilirler.» dediler. Ben yine bütün iş erlerinin görüşlerini alarak buraya bir kale yapılmasının uygun olacağına karar verdim. Kale için gerekli bütün mühimmatı ve malzemeleri teker teker yazarak Serdar Ali Paşa Efendimize yazıp bildirdim. Buradan gündoğusu tarafına bir ok menzili mesafe gittik.

KELAFA (KELEMA) KÖYÜ

Küçük bir ovacık başında, düzlük bir alanda kurulmuştur Yüz aded kuleli, kiremit örtülü, dar yapılı evlerden oluşmuştur. Üçyüz aded de harab evler bulunur. Bağ ve bahçeleri virandır. İki aded manastırı ve çeşmesi vardır. Buraya bir ok menzili uzaklıktan Vitiloz ile Kelefa köyleri arasından Karya deresi akar. Soğuk sulu gayet sarp bir deredir. Aşağıda son bulduğu yere bir saatte inilir. Derin bir uçurumdur. Bu Kelafa'dan doğuya doğru bir saat gittik.

KALYA (KALB) KÖYÜ

Elli kadar kiremitli evlerdir. Sanki her biri birer domuz inidir. Bağ ve bahçeleri yoktur. Tatlı bir suyu, kaynaktan çıkıp, aşağı doğru inip, Vitiloz ve Kelefa deresinden geçip, Koron körfezine dökülür. Buradan Kelefa'nın lodos tarafına yarım sat gittik.

CİBOVA KÖYÜ

Denize bir top menzili uzaklıkta, kayalık bir alanda, seksen aded kiremitli evlerdir. Fakat o kadar mamur değildir. Kayalık bir yer olduğundan bağ ve bahçeleri yoktur. Ekili yerleri de çok azdır. Sığır, keçi ve katır tezeği yakıp, deniz hayvanlarından yengeç, kirevit, ahtapot, midye, istiridye, deniz kestanesi, tarak, sancı ve boncu gibi haşerelerle geçinip, kalembuk ekmeği yerler. Sonra şaraplarını içip domuz gibi yatarlar. Cibo-

va'dan içeri kıble tarafına dört konaklık mesafe bir burunda gidip, tâ Çuko adaları karşısında Manya burnunda Kaya Paşa limanına varılır.

İMANSIZLAR VE AMANSIZLAR DİYARI İÇ MANYA VİLÂYETİ

Hakikaten amansız bir yerdir. Bağ, bahçe, ağaç, meyve, bitki ve ot gibi şeylerden bir şey bulunmaz. Ama cihanı taş kaplamıştır. Bir karış yerde asla toprak yoktur. Adı geçen Kalya ve Cibova köylerinin doğu tarafında yarım saatlik yer bir gayya deresi aşırı yerde Voha köyü vardır. Burası artık İç Manya hududu sayılır. Yüz hâneli, bağ ve bahçesiz bir köy olup üçyüz aded tüfenkli kefereleri vardır. Bütün köy halkı torbalariyle diğer topraklı köylerden toprak taşıyıp üzerine kalambuk ekip, kalambuk ekmeği yerler. Hepsi toprak hırsızlarıdır.

Siyah çehreli, kısa boylu, büyük başlı, yuvarlak gözlü, Samson köpeği sözlü, iri kulaklı, başları saçlı, kara kaşlı, boyunları kısa, omuzları enli, belleri ince, baldırları daha ince, tabanları yassı kişiler olup kayadan kayaya pire gibi sıçrar gayet atik kimselerdir. Bunlar da hıristiyan dininden geçinirler. Ama asla din ve mezheple ilgileri yoktur. Dış Manya kefereleri ve çocukları bunların yüzlerini gördüklerinde korkarlar. Domuzları, katırları ve eşekleri asla yoktur. Ama keçileri gayet çoktur. Elbiseleri keçi yününden dokunmuş, ince, siyah saf kumaştan yapılmıştır. Başlarına siyah manlifike, ayaklarına sığır ve keçi derisinden yapılmış çarık giyerler. Silâhları penyal, şiş, harbe ve tüfenktir. Barutları karşı Çuka adalarından gelip, keçi ile değişirler. Dünyada gökte uçan, yerde gezen, denizde yüzen, kanı olup canı çıkan ve çıkmayan ne kadar canlı yaratık varsa hepsi bunların yiyecekleri olur. Ancak dağlarında yılan, çıyan ve akrep bulunmadığından bunları yiyemezler. Hatta denizde yüzer, gezer deniz anasını dahi yerler ki bunda asla bir damla kan yoktur. Koyun, keçi gibi ne kadar hayvan varsa bunların kanlarını su gibi içerler. Dış Manya keferelerinin kanlarını dahi bulsalar içerler. Bunların denizciliği ve gemiciliği yoktur. Bunlar deniz hayvanlarını avlayıp, yiyip geçinirler. Nicesi de taş kesip, dış Manyalı ile kalambuk ekmeği ile değişip, bazan da onlarla döğüşüp geçinirler. Lâkin güzel kadınları olur. Bütün sularını sarnıçlardan sağlarlar. Bunlarda asla müslüman esirleri yoktur. Zira kendilerinin de yiyecekleri olmadığından esirlere ne yedirsinler. Bütün Frengistan kefereleri de bunlardan korkarlar.

Bunlar da Allah'ın yarattığı yaratıklar olduğundan bunların dağlarında bir habbe ve bir tâne yiyecek yetişmediği halde Cenâb-ı Rabbülâlemîn bu kavma yılda bir kere Temmuz ayında deniz üzerinde bir kanadını suyun üzerine koyup, bir kanadını yelken gibi açıp uça uça o kadar çok bıldırcın kuşu gönderir ki bu kuşlar İç Manya dağlarına gelip, dağ ve taş bıldırcından görünmez olur. Onbin kadar İç Manya keferesi, çoluk

çocuk, kadın erkek hepsi bu dağlara düşüp, ellerindeki ağ kepçelerle bıldırcın avlarlar. Avladıkları bıldırcınların hemen başlarını koparıp, tüylerini yolmadan ve içlerini çıkarmadan kayalardaki sarnıç çukurları içine tuzlayıp bırakırlar ve üzerlerine iri iri taşlar koyup, kapatırlar. Bunlar tam beş altı ay içinde tuzla salamura olurlar. Kışın da beş altı ay kuş turşusu ile Cenâb-ı Hak bu kullarını besler. Hatta dışarıya da kuş turşusu satarlar. Gayet semiz, leziz ve latif kuş turşusu olur ki kırk gün, kırk gece bu kavme denizden böyle manda gibi bıldırcın kuşu gelir. Bu kuş turşularını yeyip, atik ve çevik yapılı kimseler olduklarından devamlı olarak bizim Basova kalemizin gâzileri ile cenk ederler. Ama kabahat bizim kale halkındadır. Çünkü bunların çoluk çocuklarını yakalayıp kendilerine esir ettiklerinden bunlar da Basova halkı ile devamlı cenk ederler.

Bu iç Manya halkı gayet yoksul olduklarından burada atlarımız ve kendimiz açlıktan sıkıntıya düştük. Bir an önce dış Manya'ya çıkmağa gayret etik. Bütün keferelerin haraclarını kolaylıkla yazdıktan sonra buradan doğuya doğru, sarp yollardan giderek bizim Basova kalemize vardık. Buranın hakkında evvelce 1077 yılında bilgi vermiştik. Ertesi gün buradan beş katır yükü buğday ekmeği ve atlarımıza yem alıp yine iç Manya'ya girdik. Basova'dan bir top menzili batıya gidip Kalokitolar köyüne geldik. Sarp bayır ve taşlıklar içinde altı mahalleden oluşan büyük bir köydür. 2200 aded tüfenk atar keferesi vardır. Yer yer bizim vilâyetimiz toprağından aldıkları küçük küçük bağları bulunur. Bunun da kıble tarafı tâ Vatiye köyüne kadar iç Manya sayılır. Bu iç Manya halkının kendilerine mahsus konuşmaları vardır. Beşi onu bir araya gelip kendilerine ait şarkılar söyleyip terennümler ederler.

Buradan kalkıp, tâ Yarakadı köyüne varınca sekiz saat yaya olarak gitik. Atlarımızın nalları kalmadı. Çizmelerimizin altları parça parça oldu, yüzbin güçlük ve sıkıntı çektik.

KELLİ KALESİ

Eskiden kral Ayanta tarafından yaptırılmıştır. Sultan Beyazıd Velî zamanında Macar Ali Paşa, Venediklilerin elinden almıştır. Halen kapı ve duvarları sağlamca durmaktadır. Ama halkını Sultan Ahmet Hân zamanında Manya keferesi kırdığından o zamandanberi boş durmaktadır. Burdan da bir top menzili gittik.

KAYA PAŞA LİMANI

Beşyüz parça gemi alır. Ağzı doğu tarafına bakan büyük bir limandır. Bütün Arabistan ve Frengistan'dan kopan gemilerin uğradıkları bir limandır. Manya'nın tâ burnunda bulunduğundan Akdeniz içinde üçyüz

millik yerde görülür. Ucu göğe yükselmiş kayalık bir alandadır. Bu menzil başı liman içinde tatlı hayat suları dahi vardır. Her ne kadar iri kalyonlar girse bir demir üzerine sekiz rüzgârdan da korkusuzca emin bir şekilde yatarlar. Son derece üzerinde durulacak ve bakımı gerektiren, önemli bir limandır. Bu kaleye asker konsa bir daha kâfirlerin donanması buraya gelip yatamazlar. Böylece iç Manya kâfirlerinin de burunları kırılıp, bizim Girid'e gidip gelen gemilerimize güvenli bir sığınak yeri olurdu. Zira bu limanın kıble tarafında Girid adasının dağları ve Çuka adaları açıkça görülmektedir. Ama hâlen bu yerler iç Manya kâfirlerinin korkusundan ısız, boş ve kullanılmaz bir şekilde olup, kâfirleri de dâima isyan halinde bulunmaktadırlar. Bizi bu taraflara getiren Brastoz kefereleri ile geri dönüp, kuzeye doğru üç saat gittik.

KLORYA KÖYÜ

Bin hâneli kefere köyüdür. Beşbin aded tüfenk atar keferesi çıkar. Bu köyü kayda geçip, atlarımız ile gezerken bir zeytin ağacı altında ay yüzlü bir kadını başına yeşil bez örtünmüş olup kucağında da yeşil bir beze örtülü çocuğu olduğu halde gördük. Kadın bizi görünce hemen ayağa kalktı, kucağındaki çocuğu yere bırakıp, rumca olarak bize : «Ah! Canım, Evliyâ Çelebi» deyip, feryad ederek atımın özengisine yapıştı. Gözlerinden kanlı yaşlarını çekide çekide döküp, yalvarmaya başladı. Bu hal üzere ciğerim parça parça olup aklım başımdan gitti. Hemen kadına dedim : «Bre kadın, sen benim Evliyâ Çelebi olduğumu bu kâfiristanda ne bildin?» Kadın dedi : «Ben Barudina kapudanı Emir Hasan Ağa'nın kızı Sâyime değil miyim? Sen bizim evimizde hizmetkârlarınla konup, babamın ne kadar zaman tuz ve ekmeğini yediğini bilmez misin? İşte şimdi yedi yıldır burada esirim.» Bunları söyleyip, kan ağlayıp, tekrar çocuğunu kucağına aldı. Bunun üzerine ben : «Bre kız, tiz şu bizim oğlanın atına bin. Seni alıp, kaçırıp, babana ve anana götüreyim.» dediğimde lânet olası kız hemen karşı gelip : «Bre canım Çelebiciğim, benim kucağımdaki evlâtcığım benim Lemberaki kaptancığımdandır. Her zaman kiliseye kucağımda gidip gelirim, ben emirlik istemem.» diyerek bizden hayli uzaklaşarak, tebessümler edip «varın sağlıcaklar ile» dedi. O an hatırıma hemen bu mel'un kızı öldüresim geldi. Peşinden gidip «Bre kız, gel seni baban Hasan Ağa karındaşıma götüreyim.» deyip, at ile yanına yaklaştıkça o da evine doğru kaçıp evinden içeri girip, kapısını kapattı. İşte Manya diyarında böyle nice müslüman ehli esir düşüp, zincire vurulmuşlardır. Bu Manya böyle amansız bir vilâyettir. Allah'a şükür ben hakir bu seyahatimizde yüzyetmiş nefer Muhammed ümmetini esirlikten kurtarıp, bunlara karşı bu kâfirlerin binlerce müslümanı kâfir ülkelerine gönderip, yüzlercesini de köylerindeki zındanlarda hapsettiklerini bilmekteyiz. Ama

ellerinden almak çok güçtür. Cenâb-ı Hak kudreti ile onları da esirlikten kurtarsın. Sonra bu köyden kalkıp, yine Manya köyleri içinden üç gün geriye gittik.

SARANTA KALESİ MENZİLİ

Tekrar Saranta'ya geldik. Ali Paşa efendimizle buluştuk. Kurtardığımız yüzyetmiş adet müslüman esirleri Paşaya teslim etik. Ali Paşa bütün esirlere birer kat elbise ile onar altın verdi. Her biri birer tarafa memleketlerine giderken bana hayır duâlar edip yollarına koyuldular. Sonra ileri görüşlü Ali Paşa, Saranta kalesine ikibin aded yarar ve nâmlı asker koyup bütün cephâne ve mühimmâtlarını yeteri kadar sağladı. 1081 senesi Rebiulâhir ayının ilk cuması Hünkâr Câmiinde eda olundu. Sevabına bana müezzinlikler yapmak nasib oldu. Manya vilâyetinin yetmişyedi parça köylerinin yukarıda anlatıldığı şekilde yaptığım kayıtların defterlerini kefere başına düşen haracları Ali Paşa'ya verdim. Ali Paşa bana bir kürk giydirdi. Bir Manya kölesi, iki aded Manya kızı, bir küheylân at, üçyüz Frenk altını ve üçyüz kuruş ihsan etti. Ayrıca adamlarıma da birer çuka elbise ile birer elbiselik kumaşlar ile çeşitli hediyeler verip buyurdular ki: «Evliyâ Efendi, bu kalenin fethi ve imâreti müjdesiyle kale anahtarlarıyle seni Devlet kapısına (İstanbul'a) gönderirim. Tiz bu kalenin şekil ve yapısını, kapı ve duvarlarını, tabyalarını, içinde imar olunan hânedânlarından câmi, mescid, tekke, han, medrese ve mektebleri ile dört tabaka İstanbul kâğıdına kalenin resmini yazıp, yap.» Paşanın bu emri üzerine ben, bir hafta içinde istenilen şekilde renkli boyalarla Frenk şekliyle bir kale resmettim ki içinde Hünkâr câmiini gören ve diğer mimârî eserleri görenlerin akılları başlarından gitti. Hünkâr câmiinin mihrabı üzerindeki mermerde Karahisârî tarzında süslü yazı ile (Küllemâ dahale alayhâ zekeriyyel-mihrâb) âyetini, minber üzerine (Lâ İlâhe illallah Muhammedün Resûlullah) kelimei tevhîd yazısını ve yukarıda anlatılan diğer güzel sözleri, beyitleri ve tarihleri mermerler üzerine yazıp, kazıdım. Kale kapıları üzerindeki mermerlere ve daha nice eserlere yazılan yazıları hep ait oldukları eserlere koyduk. Daha nice eserler bina ettik. Benim yaptırdığım tekkeye dükkânları vakıf ettik. Cenâb-ı Hak dergâh-ı izzetinde hayırlarımızı kabul buyursun.

Kalenin şekli hakında yazdığım yazıda kalenin tarihi olarak yazılan beyit:

«Hamdülillah Hân-ı Mehmed Râbi'in devrinde kim
Kandiye fetholdu fethola İlâhî Malta
Mîr-imîrânî Ali Paşayı serdâr eyleyüb
Emr idüb didi ki feth ola bilâd-ı Mânita
Asker-i deryâ misâl ile gelüb meks eyledi
Çıkdı istikbâle ehl-i Manya ve Kalavurta

Bir Alilik eyleyüb feth itdi Manya mülkünü
Bârekâllah didi kavm-i Yanya ve Kalavurta
Evliyâ bu feth içinde bulunub etdi duâ
Ah idüb Manyalı didi târihin vây Daranta
Sene 1081.»

Diğer târih:

«Evliyâ göricek esâsın ânın
Didi târihi zî hafîzallah
Sene 1081.»

Diğer târih:

«Evliyâ vaz' edince esasın ânın
Didi târihi bu binâ-i azîm
Sene 1081.»

Daha nice tarihler yazılmıştır. İşbilir Paşa Saranta kalesinin bütün gerekli ihtiyaçlarını sağladıktan sonra daha önce benim kendisine arz ettiğim Kelefa limanındaki kale yapılması gerekli olan yere gitmek için hazırlık yapıldı. Serdâr-ı Ekrem Ali Paşa karadan, Manya içinden gidecekti. Bütün donanma gemileri ile Muton, Kuron, Ballıbadra, İnebahtı, Ayamavra ve Preveze fırkateleri de denizden gitmek üzere hazır oldular.

Ali Paşa bana, İstanbul'a Devlet kapısına gidecek fetihnâmeler ile kale anahtarlarını, ayrıca Arnavutluk içinden gideceğimiz yollar üzerindeki beş sancak beyine ve bütün kale neferlerinin yarısı ile bütün kumandanların elleri altında bulunan yeniçeri, topçu, cebeci ve kul oğlanlarından ne kadar varsa elli beratlı Padişah kulu geçinenleri, her sancakta ne kadar ırgat, marangoz, usta, kireççi ve taşçı varsa sancak paşaları ve kadıları ile Manya vilâyetine gelip, Kelefa kalesini yeniden inşa etmek için bulunmalarına dair fermanlar ve mektuplar götürmek üzere bana verdi. Yine ayrıca üçyüz altın ile bir at daha ihsan etti.

MANYA'DAN ARNAVUDLUK SANCAKLARINA VE İSTANBUL TARAFINA GİTTİĞİMİZ MENZİLLERİ ANLATIR

Ali Paşa efendimizle ve bütün dostlarla vedalaştık. Onlar Manya vilâyetinde Kelefa kalesini inşa etmek üzere ayrıldılar. Biz de besmele ile yola çıktık. Gitmekle görevli olduğumuz Arnavutluk'taki sancaklar şunlardır: Kapudan Paşa yönetiminde İnebahtı sancağı; yine Kapudan Paşa yönetiminde Karlıeli sancağı; yine Kapudan Paşa yönetiminde Ayamavra sancağı; Rumeli eyâletinde Yanya sancağı ve Delvine sancağı, Avlonya sancağı, Elbasan sancağı ile Ohri sancağı. Bu sekiz aded sancakların emirlerini alıp Manya'dan çıktık. Sayılan bu sancaklara yptığımız seyahatimizi sıhhat ile tamamlamayı Hüdây-ı Müteâlâ kolay edip, gereken İslâm askerlerini de toplamayı nasib etsin. Âmin veyâ muîn.

Manya'dan altı saat kuzey tarafına gittik. Kalamata kalesine geldik. Burayı daha önce anlatmıştık. Buradan dört saat doğuya gitik, Kocova köyüne geldik. Buradan on saatte, Allah korusun o tehlikeli yayla yolu iie bin güçlük çekerek Mezistre köyü menziline geldik. Burayı da daha önce anlatmıştık. Ama şimdi Ağustos ayında burada büyük bir panayıra rasladık. Gidip seyrettik. Yetmiş, seksenbin insanoğlunun toplandığı bir hengâme çarşı ve pazardı ki, eğer bu panayırın bütün durumunu, şeklini ve özelliklerini tam olarak anlatmaya kalkışsak uzun söz olur. Şu kadarını anlatmakla anlaşılır ki on günde kırbin kantar çeşitli ipek alınıp, satıldı. Artık diğer eşyaların alınıp, satılması buna göre kıyaslansın. On gün, on gece burası insan denizi gibi oldu. Burada şehir mollası Zekeriyya efendi bana bâkire bir Manya kızı, yüz altın, beş donluk çuka ve adamlarıma da hediyeler verdi. Buradan yine doğu tarafına sekiz saat gittik ve Taraboliçe kasabası menziline geldik. Buradan iki saatte Arhanoz kalesine, oradan sekiz saatte Kördus kalesine geldik ki bunları da yukarıda anlatmıştık. Buradan bir gemiye binip, kıble rüzgârı ile İnebahtı körfezi içinde sekiz saat, bağ bozumu mevsiminde pupa yelken gittik.

SALONA İSKELESİ MENZİLİ

Ağriboz sancağı toprağındadır. Bu iskelede bir han ve birkaç mahzen olup başka bir eser yoktur. Bu iskeleden kuzeye doğru dört saat dağlar içinde giderek Salona kasabasına geldik. Burası da Ağriboz sancağı toprağında Ayşe Sultan hâssıdır. Yüzelli akçe pâyesiyle kadılıktır. Gelişmiş nahiyeleri ve köyleri vardır. Kethüdâ yeri ve Yeniçeri serdârı ayândan Kâtip Hacı İbrahim Çelebi'dir. Bu Salona'nın dörtbir yanı dağlar ve bağlarla çevrilidir. Sekiz mahalleli olup evleri kiremit örtülüdür. İki câmii ve mescidleri vardır. Bir aded Durak Bey medresesi olup büyük bir hayrat ve vakıftır. Üç mekteb, iki tekke, han, hamam ve dükkânları vardır. Bedestanı ve kurşun örtülü imaretleri yoktur. Havası ve suyu gayet güzeldir. Buradan batıya doğru dört saat meşelikler ve yüksek ağaçlar içinden seyrederek gittik.

KERBENEŞ KÖYÜ

İnebahtı toprağındadır. Yüzelli akçe pâyesiyle kadılıktır. Sancakbeyi voyvodası tarafından yönetilir. Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdârı, muhtesibi, Harac ağası olup âyân ve eşrâfından kadı Kerbeneşzâdelerdir. Âlimi, sâlihi ve şeyhleri çoktur. İmâretleri çok olup sanki herbiri birer Meram bağıdırlar. Evleri kiremit örtülü olup, tatlı sulu, mamur ve bezenmiş kârgir yapı, altlı ve üstlü hânedânlardır. Çarşı içindeki câmiden başka câmileri ve mahalle mescidleri de vardır. Bir aded medrese ve üç aded sıbyan mektebi, iki aded tekkesi, iki aded iç açıcı hamamı, tüccar hanı, dört

aded esnaf dükkânı olup bedestanı yoktur. Ama her çeşit eşya bulunur. Havası ve suyu gayet güzeldir. Bağ ve bahçelerinde üzümü ve ayvası meşhurdur. Halkının eli açık olup ikramları bolcadır. Ticaret ile geçinen kimseleri de bulunur. İskeleleri Salona ve İnebahtı limanlarıdır. Buradan kalkıp batı tarafına doğru Allah korusun amansız ve korkulu dağlardan ilerledik.

DURAKBEY ÇİFTLİĞİ KÖYÜ

Burada fütûr yemeği yedikten sonra yine batı tarafına deniz kenarı ile İnebahtı'nın zeytin bahçeleri, bağ ve bostanları içinde zevk ve safalar edip, etrafı seyrederek gittik.

KRALLARIN TAHTI AŞILMAZ EŞSİZ SUR İNEBAHTI KALESİ

Yunan rum tarihçilerinin yazdıklarına göre bu kalenin ilk kurucusu Kavala kalesi sahibi Flikos'tur. Sonra bir hile ile Venedikliler bu kaleyi rumların elinden almıştır. Venedikliler kaleyi eskisinden daha güzel bir şekilde imar etmişlerdir. 905 Hicrî tarihinde Sultan Bayezıd Velî, kaleyi Venedik elinden fethetmiştir. Daha önce Venedik prensi Primi'nin tahtı idi. Rumeli toprağında, İnebahtı körfezi kenarında, Kapudan Paşa eyâletinde sancak beyi tahtıdır. Beyi kânun üzere denizde beş parça kadırga ile sefer eder. Sancak beyi gâzi saîd ve şehid Durak Bey idi. Girid'in Hanya yakınında denizde Venedik donanmasıyle yaptığı büyük bir cenkte şehid olmuştur. Kendisinden sonra sancak beyliği oğluna verilmiş olup halen onun yönetimindedir. Süleyman Hân kânunu üzere beyinin Padişah tarafından hâssı 300.000 yük akçedir. Zeâmeti 12, tımarı 278 adeddir. Alay beyisi, Çeri başı, yüzbaşı olup, sefer zamanında beyinin askeriyle bütün tımar sahiplerinin cebeci askerleri toplamı altıbin asker olup, ayrıca altı parça kadırgalarıyle de denizde sefere katılırlar. Sancak beyi sefere çıktığı zaman şehrin yönetimini kaymakam yürütür. Üçyüz akçe pâyesiyle şerif kadılıktır. Kadıya senede üçbin kuruş, beyine adalet üzere onyedibin kuruş gelir sağlanır. Nakîbüleşrâfı, Şeyhülislâmı, şehir nâibi, Sipâh kethüdâ yeri, Yeniçeri serdârı ve kale dizdârı ile kale neferleri, Subaşısı, Şehir kethüdâsı, Mimar Ağası, Muhtesib Ağası, Meydan ağası, Harac ağası, oniki aded Kale ağaları, Mutemed başı ve Liman ağası vardır.

Kalenin şekli ve yapısı: Rumeli tarafında, deniz kenarında, topraklı ve kayalı yüksek bir dağ üzerinde üçgen şeklinde, yontma taştan yapılmış, sağlam, dayanıklı bir kaledir. Çevre uzunluğu tam üçbin adımdır. Deniz kenarında kalan kısmı da bin adımdır. İki kara tarafının uzunluğu da üçbinbeşyüz adımdır. Bu hesap üzere tamamı dörtbinbeşyüz germe adımdır. Bu adımlar kale duvarları üzerindendir. Yoksa hendek kenarınca adımlansa daha da geniştir. Ama taşlık alanda kurulmuş olduğundan hen-

değı o kadar derin değildir. Ama geniştir. İç kalesinin semtinde biraz havalesi olduğundan bu taraflarının hendekleri gayya kuyusu gibi derindir. Kara tarafı dereli ve tepeli yerlerdir. Ama tamamen yalın kat duvardır. İç kale tarafları onar arşın enliliğinde duvarlardır. Gayet metin ve müstahkem dirsekleri ve burçları vardır ki yetmişyedi aded kulelerdir. Batı tarafı eğri büğrü yapılmış olup bütün çevresinde beş aded kale kapısı vardır. İkisi batı tarafına bakar. Biri aşağı kalededir. Biri orta kalede olup bu iki kapı Kastel tarafına açılırlar. Bir kapısı da iskele kapısıdır ki buna Salta kapısı da derler. Salta kasabasına bakar. Diğer bir kapısı da iç kale kapısıdır. Kale gerçi üçgen şeklindedir ama sanki ayakkabıcı muştasına benzer. Beli incedir. Yedi kat bölme bölme hisardır. Her bölmelerin duvarlarında birer kapısı bulunur. Tâ dağ başında dağlara havale iç kaledir. Ama gayet metindir. İç hisardan aşağı tâ Yalı kapısına gelince altı kat hisar duvarını geçip tam bin adımdır. Limanı hisar içinde inşa edilmiş küçük bir limandır. Kayıklar ve firkateler burada yatarlar. Kadırgalar dış büyük liman içinde demir atıp yatarlar. Ama büyük parça kalyonları limana karşı körfez denizinde yatarlar. Limanın kenarında bir yerli kaya içinde tatlı su akar. Liman tarafındaki kale duvarları alçaktırlar. Ama enlidirler. Burçları çoktur.

Kalenin hepsi sekiz aded câmii vardır. Cemaati en çok olanı Eski hisardaki liman yanında bulunan Sultan Beyazıd Velî'nin Fethiye Câmiidir. Bir minareli, eski yapı, büyük bir ibâdetgâhtır. Durak Bey'in sarayı yakınında bulunan bu câmii tamir ettirip bakımını yaptırdığından Durak Paşa câmii derler. Mehmed Efendi Tekkesi Câmii. Yenikapı'dan içeride Büyük Kapı câmii. Bigadiye Câmii. Orta Hisarda Mehmed Efendi Câmii. Yukarı Hisarda Baba Çavuş Câmii. Yine Yukarı hisarda cephâneliğe bitişik Beyazıd Velî Hân Câmii. Büyük kapının dışında Ömer Efendi Câmii.

Medreseleri üç adeddir. Sıbyan mektebleri ve Dârütt'alimleri vardır. Müfti Mesud Efendi mektebinin evkafı büyük olup her sene başında öğrencilere elbiseler verilir. Altı aded derviş tekkesi vardır. Câmi sahibi Mehmed Efendi tekkesi hepsinden güzel ve mamurdur. Liman yakınında Karabaş Mehmed Efendi adiyle meşhur olan Halvetî tekkesidir. Bu bölme hisarda Aziz Mehmed Efendi tekkesi (sırrı aziz olsun) büyük bir tekkedir. Yüzden fazla hırka taşıyan erenleri vardır. Salyâne kapısı dışında Şeyh Ömer Efendi tekkesi ve Şeyh Küçük Mehmed Efendi tekkeleri. Onbir aded mahalle mescidleri vardır. Hepsinden mükellefi câmi olmağa müsait olan Parmaksız Hacı Mescidi (Ebussuud Efendi Mescidi) dir. Üç aded hamam vardır. Biri çarşı içinde olup çifte hamamdır. Birine daima kadınlar girer. Biri liman yakınındadır, gayet latif, ferah bir hamamdır. Diğeri Yukarı Bigadiye, latif bir hamam olup bunlardan başka ikiyüzden fazla da saray hamamları bulunur. Aşağı kalede iki aded metin, kârgir

yapı tüccar hanı olup başka hanı yoktur. Dükkânları ikiyüz adeddir. Ama bedestanı yoktur. Saluna kapısından dışarıda çaylar başında, deniz kenarında bir tabakhânesi var ki benzeri bir diyarda yoktur. İki başında ayrı kapısı olan, kale gibi büyük bir tabakhânedir. İçinde bir mescidi, havuzları, misafirhâne odaları ve tekkeleri vardır. Ölüm cezası verilmiş kimse buraya girse buradakiler onu hâkime vermezler. Onu dışarıya çıkarmazlar. Bu kimseyi temiz, pâk edip, terbiye ederek olgun insan yaparlar. Bu iş yerinin bağ ve bahçeleri, nice tatlı su arkları olup denize akarlar. Temiz, büyük bir iş yeridir. Saluna kapısından dışarıda bu tabakhâne yakınındaki varoşta da mükellef dükkânlar bulunur. Ama saymadım. Kalede gayet mamur,. bezenmiş, büyük hânedânlar var ki hepsi bağ ve bahçeli, tatlı hayat sulu yapılardır. Bu hisarın içinde ve dışında toplam üçbin aded altlı ve üstlü, kârgir, kiremit örtülü, sağlam, şirin, mükellef, çoğu kâfirler zamanından kalma binalar vardır. Bütün evleri körfez içine, biri biri üzerine, kat kat, kıbleye bakan, aşağı deniz kenarından tâ yukarı iç kaleye varınca tabaka tabaka yapılmış evleri, çeşitli balkonlar ile süslenmiş, pencereler, çıkmalar, sofalar ile bezenmiştir. Şehrin bütün sokakları inişli ve yokuşlu olup temiz taş kaldırım döşelidirler. Şehirde kırkbeş aded akar çeşme suyu bulunur. Zira şehrin içinde ve dışında 245 aded hayat pınarı benzeri, kayalardan kanayıp çıkan kaynak suları vardır ki Temmuz ayında insan rahatlıkla üç yudum su içemez, insan suya elini biraz sokamaz, tâ bu derece soğuk, berrak, temiz sulardır. Sanki turna gözüdürler. Bu tatlı sular bütün evlerden akarlar. Ama yukarı kale evlerinde bu sular yoktur. Zira sarp yerler olduğundan kalenin Kastel tarafının iç yüzlerinde bazı boşluklar olup, gayet kayalık yerlerdir. Buralara inip çıkması güç olduğundan buralarda evler yoktur. Kale çok büyük ve geniş olup iç kale tarafındaki dağ iç kaleye havale olmak ile son derece sarptır. Onun için bu taraftaki evler de sarptırlar.

Şehir halkı tamamen açık ve seçik Türkçe konuştuklarından başka Rumca ve Arnavudça da konuşurlar. Halkı gayet şecî, yiğit, uzun boylu, tuvâna ve güçlü kimselerdir. Hünerli gemici gâzileri çoktur. Son derece garip dostudurlar.

Şehrin zenginleri ve ileri gelenleri son derece gösterişli samur elbiseler, ipek ve atlas giyecekler giyerler. Âlim ve sâlih kimseleri çukalar ve hilâlî elbiseler giyerler. Gençleri ise Czâyirli giycekleri giyip, kırmızı fes, bağrıyelekleri, göğüslükler ve siyah fularlar giyip bellerinde içinde pala bulunan muhteşem kuşak kuşanıp, arkalarına da Cezâyirli hırkalarını giyinip gezerler. Kadınlarının nasıl giyindiklerini aslâ sokakta görmedim.

Şehrin havası ve suyu son derece güzel olduğundan Kastel ve Saluna taraflarında tam yirmiyedibin dönüm bağ hakkı verdiklerini şehrin Muh-

tesib ağası söyledi. Ama zeytin, dut ve servi ağaçları cihanı tutmuştur. Bu vilâyet de Cezâyir gibi yiğit yatağıdır. Gençleri son derece atik ve cesurdurlar.

Yiyeceklerinden beyaz ekmeği, çöreği, keklik ve bıldırcın böreği, sulu hoş lezzetli üzümü ve haram şarabı meşhurdur. Limanında kefal ve levrek balıkları boldur.

Şehrin kırk yerinde gezinti ve eğlence yeri vardır. Saluna kapısından dışarıda, deniz kenarında, geniş bir alanda, yüzlerce çınar ağaçlarının sıralanarak süslediği ve gölgelediği zeminde onarbin koyun otlayıp gezinirler. Geçmiş kralların zamanında dikilmiş bu yüksek ağaçların arasından güneş ışıkları bir nebze dahi düşmezler. Acem ormanları gibi çimenlik bir mesire yeridir ki Rum, Arap ve Acem gezginlerince İnebahtı'nın bu mesiresi ün yapmıştır. Yine bu alanda üçyüz kadar su değirmenleri vardır ki burası da ayrı bir mesire yeridir. Şehrin bütün tatlı akar suları buradan kayalardan çıkıp, yüzlerce değirmeni sulayıp, şehrin bütün imâretlerine gider. Son derece hazım ettirici sulardır. Anlattığımız bu yüksek ağaçların herbirinin diplerinde ve gölgelerinde nice fıskiyeler ve havuzlar varmış. Ama zamanla nicesi harab olmuş sadece kâgir yapı havuzları, ocak yerleri ve yer yer oturulacak sedirler kalmıştır. Halen şehir halkı ikindiden sonra buralara gelip dinlenmektedirler. 1077 senesinde bu şehre gelip, bir gün oturup bu mesire yerinde zevk ve safalar ettiğimizde bir fazlası ile İnebahtı tarihi düşmüştür. Bunların dışında Liman mesire yeri, Tabakhâne mesiresi ve Kastel bağları da ilgi gören mesire yerleridir.

Şehir müftisi Ali efendi ve Ebussudzâde Mehmet Ağa şehrin ileri gelenlerindendir.

Ben Kördus kalesinde bulunduğum sırada Zekeriyya Efendinin ihsaniyle elli altına Mağribiğlerden siyah yüzlü bir Arap kölesi satın almıştım. Tam bir hafta yanımda hizmet edip, ne yedi, ne içti, ne yattı, ne uyudu, ne bir söz söyledi ve ne de tebessüm etti. Kendisine her ne işaret etti isek ve bir hizmet buyurduysak hemen can havliyle çalışıp yerine getirirdi. Allah'ın hikmeti bu İnebahtı şehrinde zevk ve sefalar ettikten sonra yüklerimizi yüklenip ayrılacağımız yerde bu anlattığımız arap öldü. Evinde misafir olduğumuz Ebussuudzâde Efendiye şu arabı defnettirin diye rica ettik. Biz de yola koyulduk. İnebahtı'dan kalkıp deniz kenarı ile güney tarafına bir saat gittik.

RUMELİ KASTELİ

Bu dahi İnebahtı'nın Rumeli tarafında, deniz kenarında, bir boğaz ağzında, dört köşeli olarak yapılmış küçük bir kaledir. Bu diyarda böyle küçük kalelere kastel derler. Hicrî 905 tarihinde Sultan Beyazıd Velî, Mu-

ton kalesi kuşatmasında iken Donanma-ı Hümâyûn bu İnebahtı körfezinde kışlamak üzere karar alınca, Beyazıd Velî, İnebahtı kalesi körfezi ağzında, İnebahtı'dan beş mil lodos tarafına uzaklıkta bu kaleyi ve karşısında Mora adasında da bir kale olmak üzere karşı karşıya iki kale inşa ettirmişti. Böylece körfez güvenli bir duruma getirilmişti. Beyazıd Velî'nin himmetiyle Rumeli askeri üşüşüp bu kastel kalesini onsekiz günde bitirmiş ve buna işaret olmak üzere de onsekiz aded burç yaptırılmıştır. Kaleye büyük toplar konulmuştur. Sonra 943 tarihinde Sultan Süleymân, körfez savaşında bu kaleyi daha da genişletmiş, çok sayıda asker ve balyemez toplar koymuştur. O da donanmayı burada kışlatmıştır. Halen bu iki aded kastel kalelerinin arasından değil düşman gemisi geçmek, kuş dahi uçamaz. Bu kale İnebahtı toprağında ve beyinin subaşılığı ve nâibliğidir. Kalesi deniz kenarında, kumsal bir yerde, köşe köşe onsekiz dirsekli olarak dört köşe şekilli, kuvvetli, sağlam yapılı bir kaledir. Çevre uzunluğu tam yediyüz germe adımdır. Kıble tarafına bakan bir kapısı vardır. Dizdar ağası, subaşısı, bâcdârı ve üçyüz aded kale neferleri vardır. İçinde küçük ve büyük yetmiş parça top bulunur ki tâ Ballı Badradağlarını döğerler. Kale içinde seksen aded, kiremit örtülü, bağ ve bahçesiz, avlusuz, küçük evleri, Beyazıd Hân'ın bir câmii, Süleyman Hân'ın bir mescidi bir hamamı olup diğer dükkân ve hanları yoktur. Lâkin etrafında bağ ve bahçeleri çoktur.

Biz kaleyi seyredip dizdar ile sohbet ederken ertesi gün sabahleyin birkaç adam İnebahtı'dan mektuplar getirdiler. Mektuplarda yazdıklarına göre:

Dünkü gün bizim İnebahtı'da ölen isyah arap kölemizi yıkayıp, kefenleyip musallada namazını kılıp defnetmişler. Ertesi gün sabahleyin şehir halkı mezarlığın yanından geçerlerken görürler ki, bizim dünkü gün defnolunan köle kefeniyle kabrinin dışında yatıp durur. Ama kefenin bir tarafı yırtık olup bir siyah keçi ayağı dışarı çıkmış olarak durmaktadır. Bu garip hâli bütün vilâyet halkı duyunca küçük, büyük, kadın deniz gibi insan seyre gelirler. Bütün herkes hayretler içinde kalır. Herkes kendine göre birşeyler söyler. Bunlar arasında benim için «Hay! Evliyâ Çelebi bir dünya gezgini, insanoğlunun öncüsü, marifet sahibi bir kişidir. Bu keçiyi sihir ile adam şekline koyup hizmet ettirdi. Allah bilir öbür hizmetkârları da simya ilmi ile insan şekline sokup hizmetinde kullanır. Allah bilir onlar da nasıl yaratıklardır.» diye binlerce heleşe, keleşe edip durmuşlar. Sonunda Ebussuudzâde Mehmed ağamız: «Bre hey adamlar! Evliyâ Çelebi şu an bizim karşımızda Kastel kalesindedir. Mektup gönderelim gelsin, bu durumu kendi gözüyle görsün.» der ve mektup yazar. Mektubun sonunda da «Elbette benim biraderim saadetle yine saadethânemizi her ne kadar zahmet ise de rahmet bilip gelesiz.» diye yazmış. Kastel halkının yanında mektup getiren adamlar da kefenli keçinin mezardan çıktı-

ğını bu sabah gördük deyip yemin billah ederek şahitlik ettiler. Mektupları getiren adamlarla yine atlarımıza binip, bu ne garip şeydir diye düşünerek bir saatte İnebahtı mezarlığına vardık.

Burada binlerce insan toplanmış kefenli siyah keçi ölüsünü seyrediyorlardı. Ben de ileri varıp, attan indim. Beni gördüklerinde «Bre safa geldin Evliyâ Çelebi, bre hoş geldin Evliyâ Efendi! Bu ne haldir? Bak senin dünkü gün defnettiğimiz arap, bu gece mezardan dışarı kefeniyle siyah bir keçi çıktı.» dediler. Gördüm ki hakikaten siyah bir keçi. Sübhanallah deyip, hayretler içinde kaldım. Orada bulunanlara: «Vallahi ben bu arabı Kördus'ta Mağribî araplarından bir hafta önce elli altına aldım. Bir haftadır ne yedi, ne içti, ne yattı, ne uyudu, ne güldü ve ne de ağladı. Bu İnebahtı'na gelip, buradan ayrılacağımız zaman öldü. Mehmed Ağa defnedecekti. Biz Kastel kalesine gittiğimizde mektuplarınız geldiği için tekrar buraya geldim. Bu arabı böyle keçi gördüm. Ama bunu bu kabirden kim çıkarmıştır.» dediğimde kimi kurtlar dedi, kimi adamcıl ayılar çıkarır, kimi de yer kabul etmediğinden dışarı çıkmıştır, diye birçok sözler söylediler. Ben bunun üzerine dedim: «Dünkü gün bu arabı teneşir üzerinde kim yıkadı?» Diye sorduğumda: «Kapıcı Ali Dede sâlih bir kimsedir, o yıkadı.» dediler. Tez o adamı bana getirsinler, dedim. Meğer o adam da orada hazır imiş. Hemen gelip selâm verdi. Selâmını alıp sordum: «Bu arabı dünkü gün teneşir üzerinde ne şekilde sünnet üzere yıkadın?» Adam: «Vallahi sünnet üzere kayıt ve şartları ile taharet edip; sonra yıkarken avret yerleri tüylü idi ve koltuk altları ve başı da tüylü idi. Gurbette olduğu için öyle olur, avret yerini tıraş etmemiş deyip; gusulden sonra kefenleyip, musallada namazını kılıp, okuyarak kabristanlığa götürüp, defnedip, telkin ettikten sonra herkesle birlikte dönüp geldik. Sabahleyin gelip bütün halk ile bakıp gördük ki benim sardığım kefen içinde işte bu keçi vardır.» diye şahitlik etti. Sonra müfti Ali Efendinin verdiği fetva üzerine açılan mezarına kefenli keçiyi defnettik ve bütün halk dağılıp gittiler. Sonra anladım ki bana bu arabı satan Mağribîlerin simya ilmindeki marifetleriydi bu. Hakikaten garip ve acaip bir durumdu.

Sonra buradan bütün ileri gelenlerle vedalaşıp, altı mil deniz kenarı ile batı ve karayel taraflarına gidip, dağların kenarından korkulu ve tehlikeli yerleri geçtik. Bir deniz kulağı körfez gibi içeri girmişti. Suyun içi bölük bölük ve sığlar olmuştu. Burada küçük bir adacık vardı ki adına (Mariyacık) derler. O sığlarda ve etraflarında kazıklar üzerinde balık avlamak için dalyanlar kurulmuştu. Burada acaip ve çok lezzetli hob balığı çıkar ki bunu Anadolu kuz hâkimi yönetir. Vezir-i azamların hâssıdır. Yetmiş kese iltizam hükümettir. Bu göle İnebahtı tarafından gelen bir hayat suyu nehir akar. İsmine (Ak Su) derler. Hakikaten turna gözü gibi berrak bir sudur. Bu semtin bütün halkı bu suyu kullanırlar. Bütün bunları seyredip, dağları ve taşları aşıp, (Balıklığa) denilen yeri geçtik. Bu-

rası da büyük balık dalyanları olan bir göldür. Anadolu kozun vezir-i azam hâssıdır. Bu bölgenin denizinde, sol tarafımızda, bir mil mesafe uzaklıkta (Beğtemur) adası görünür. Issız bir adadır. Keçiler burada kışlarlar. Burayı da geçip üç saat gittik.

ZEBAN KASABASI

Dağlar içinde mamur, şirin bir kasabadır. Dağlarında harab kaleler bulunur. Deniz kenarı değildir. Kapudan Paşa eyâletinde Karlıeli sancağı toprağında Pâdişah hassı olup voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle kadılıktır. Lahor kazasına da nâibliktir. Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdarı, muhtesibi, bâcdârı ve Harac emini vardır. Hepsi dört aded mihrabdır. Çarşı câmiinin cemaati bol olup, minaresi tuğla ile (kırmızı veya kırık tuğla) yapılmıştır. Câmiin avlusu tamamen servi ağaçlarıyle bezenmiştir. Diğeri Küçük çarşı câmiidir. Bunlardan başka onbir aded mahalle tüccar hanı ve iki aded hamamı vardır. Hamamının biri küçüktür. Biri Küçük çarşı hamamı, diğeri de Büyük çarşı hamamıdır. Bu hamamların arası bin adım mesafedir. Dükkânları elliyedi adeddir. Büyük çarşı elli, Küçük çarşı ise yedi dükkânlıdır. Daha önceleri burası da mamur bir pazar imiş. Haftada bir büyük pazar kurulur. Binlerce insan toplanıp, her çeşit mal satılır. Bu bâc pazarını ilk defa Ebulfeth Sultan Mehmed Hân zamanında bina eden Musâhib Yezban Musa Ağa kurmuş ve câmie vakf etmiştir. Yezbân Musâ ağa dilsiz olduğundan bu şehre Zebân şehri derler. Yezbândan bozma olarak zebân şeklinde söylenmektedir. Şehir üçyüz evlidir. Evlerin üzerleri kiremit örtülü, duvarları toprak ve kireçli olup küçük evlerdir. O kadar mamur değildirler. Geniş bağ ve bahçeleri vardır. Halen insanoğlu sayısı azdır. Zira dört senedir bu şehirden tâun hastalığı çıkmamıştır. Hatta benim bu şehre gelmeme engel olmak istediler. «Eğer varırsanız başka bir şehre vardıkta Zebân şehrine vardık demeyin. Diğer şehir halkı bunlar tâunlu şehirden gelmişlerdir deyip sizlerden nefret ederler ve orada aç ve zâc kalırsınız.» dediler. Allah'a şükür buraya geldik ve bir zarar görmedik. Ama hakikaten bir insan bulamayıp, şehir dışında bir bağ içinde Karlıeli sancağı mütesellimine Pâdişahın ve serdar Ali Paşa'nın ferman ve emirlerini verdik. Padişahın fermanı üzerine Manya vilâyeti muhafazasına asker ve reâyâ istedik. Üçyüz kuruş vererek bir at satın aldık. Burada bir gece misafir kaldık.

Buranın su ve havâsı ağırdır. Pirinç elde edilip Zebân tütünü cihanı tutmuştur. Bütün her yere Zebân tütünü gönderilir. İri yapraklı, kötü kokulu tütündür. Şehrin akar suları olmadığından hep kuyu suyu içerler. Ama sahrası gayet verimli topraklardır. Burada erkek az kaldığından bir kadın veya bir bâkire kız beş altı kese para vererek (ergenlik) bir müslümana varırlar. Çoğunlukla kadınları yüzlerce müslümanın kefere kızları

kadınlarıdır. Bu diyarın âdedleri böyledir. Onun için bütün herkes Türkçe ve Rumca konuşurlar. Bütün giyecekleri çukadandır. İhtiyarlarının başlarının başlarında beyaz sarıkları ve gençlerinin başlarında da kırmızı fesleri olur. Cezayirli elbiseleri ile gezerler.

Sonra bu şehirden kalkıp, batı tarafına gidip, Ispir nehrini atlar ile geçip, deniz kenarınca ufacık adacıkları seyrederek geçip, Rumeli tarafında Venedik körfezi denizi içindeki sığ yerlerdeki balık dalyanlarını da geçip (bunlar da Anadolu kuz hükmünde vezir-i azam hâssıdırlar), çeşitli balıklar yeyip, Yılanlı nehrini geçerek (bu da Karlıeli dağlarından gelip, körfez denizine dökülür), buradan yine batı tarafına deniz kenarı ile gidip, sahile yakın sol tarafımızda ortasında Bağdad'daki Kisra takı gibi göğe yükselmiş, harab bir kilise olan ıssız Lora adasını uzaktan seyrederek ilerliyerek beş saatte Aksu nehrini de atlarımız ile geçtik. Bu nehir de Karlıeli dağlarından gelip, burada körfez denizine karışır. Buralara hep Ayomora toprakları derler. Bütün bu yerleri seyredip giderek Miloz köyüne geldik. Karlıeli köylerinden bir zeâmet kefere köyüdür. Aksu kenarındadır. Buradan yine beş saatte batıya doğru giderek yine bir zeâmet kefere köyü olan Emirke köyüne geldik. Ama bu Ayamavra köyüdür. Buradan deniz kenarı ile ıssız, tehlikeli ve korkulu yerleri, sığlık denizleri ve balık dalyanlarını görüp yedi saat yol aldık.

VONÇİSE KALESİ

Rum kralları yaptırmıştır. Hicrî 905 tarihinde Sultan Beyazıd Velî zamanında Fâik Paşa Venediklilerin elinden almıştır. Karlıeli sancağı toprağında olup voyvoda tarafından yönetilir. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Ama Ayamavra nâibi burada oturur. Ayamavra'ya yeni katılmıştır. Kethüdâ yeri, serdârı, kale dizdarı ve altmış aded kale neferleri vardır. Kalesi deniz kenarında bir bayır üzerinde, taştan yapılmış, beş köşeli, sağlam yapılı güzel bir yapıdır. Çevre uzunluğu tam bin adım küçük bir kaleciktir. Doğu tarafına açılan bir kapısı vardır. İçinde on aded kiremitli evleri, cephâneliği, erzak anbarları, su sarnıçları, Sultan Beyazıd Velî'nin küçük bir câmii olup, hanı, hamamı, çarşı pazarı ve dükkânları yoktur. Lâkin etrafında bağları çoktur. Kethüdâ yeri ve yeniçeri serdârı genellikle Ayamavra'da otururlar.

Buradan kalkıp yine batı tarafına kumsal yerler ile deniz kenarınca gidip, göl benzeri yerleri, gayet sığ denizler içindeki balık dalyanlarını geçtik. Ayamavra vilâyeti kara tarafında solumuzda kaldı. Biz yine doğu tarafına dolaştık. İnebahtı beyinin devre çıktığını öğrendik. Tekrar İnebahtı yakınında Kakes kale dağına bir günde geldik. Yaylada İnebahtı beyini bulduk. Padişahın emrini ve serdar Ali Paşa'nın mektuplarını verdik. Emir başım üstünedir deyip Manya muhafazasına hazır oldu. Bana bir kese para, bir at ve bir köle verdi.

DİĞER SANCAKLARA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Kakes kalesi dağından yokuş aşağı batı tarafına inerken Allah korusun insan aşağı bakmaya cesaret edemez. Allahü te'âlâ rahmet eylesin şehid ve gâzi Durak Paşa İnebahtı Beyi iken bu Kakes dağına binlerce reâyâ ve berâyâyı üşürüp ve kendi kadırgalarında bulunan esirleri de buraya aşıp öyle temizlemiş ki iki arabanın yan yana gidebileceği yollar açıp deniz taraflarına da korkuluklar için kâgir duvarlar yaptırmış. İki saatlik sarp dağları tamamen kaldırım döşetip, büyük bir hayır işlemiş ki anlatılamaz. Burayı rahatlıkla geçip Kernebeş dağlarından doğup buradan geçen Yılan çayını (Galata ile Buhur kaleleri arasında körfez denizine dökülür, bazan gemilerle geçilir, bazan da atlarla geçmek mümkündür) kenarınca takip edip dört saat batıya, Küçük Kakes kalesi dağının iç yüzünden de iki saat gittik.

GALATA KÖYÜ

İnebahtı köylerindendir. Hududu Yılan çayında son bulur. Bu Galata adlı köy yüz evli, bağlı, bahçeli, zeâmet kefere köyüdür. Burada Yılan Çayını atlar ile güçlükle karşı taraftaki düzlüğe geçtik.

BUHUR KASABASI

Karlıeli sancağı hududunda ve Yılan çayı kenarındadır. İkiyüz aded kiremitle örtülü evli, bağlı, bahçeli şirin bir kasabadır. Kiremit örtülü bir câmii ve on aded dükkâncıkları olup, diğer han ve imâretleri yoktur. Vezir-i azam hâssı olup Anadolu Koz hâkimi yönetimindedir. Buhur, yüzelli akçe pâyesiyle kadılıktır. Bazan da İnebahtı kazasına bağlanır. Halkı tamamen balıkçı ve bağcılardır. İstefalya dedikleri çekirdeksiz küçük ve siyah kuş üzümü yetiştirip gemilerle Avrupa'ya götürürler. Yemen'in kırmızı akîk taşı gibi kefal balığı yumurtası olur ki sarı bal mumuna batırıp bunu da Avrupa'ya gönderirler. Kırk elli dirhem gelen bir yumurtayı bir altına verirler. Misk gibi kokusu olur. Gayet kuvvetlidir. Buranın lezzetli zeytini yetişir. Dağlarında dut ağaçları çok olduğundan ipeğinden Acem diyarının Kehcican ipeğinden yumuşak ve güzel ibrişimi olur. Bütün halkı Mora halkı gibi ipekçidirler. Zira ipek yetiştirilmesi çoktur. Bu kasabanın bir ok menzili kuzeyinde bir İrem bağı benzeri mesire yerinde Bektâşi tekkesi vardır. Tekkenin avlusunda ve etrafında yüksek servi ağaçları ile bezenmiş olup, gelen ve gidenlere ikramları boldur. Padişahın fermanı ile bir Halvetî şeyhi gelip burayı yönetir.

Buradan batıya doğru Durak Paşa, Ali Paşa, Ali Efendi ve Ebussuud Ağa çiftliklerini ve verimli topraklarını geçip, seyrederek ilerledik.

MESELUNKA KASABASI

Karlıeli sancağında, İnekli kasrı kazası nahiyesidir. Deniz kenarında, bir kumsal yerde sanki ada benzeri bir yerdir. Vezir-i azamların Anadolkoz hâssına bağlıdır. Emîn idaresindedir. Üçyüz aded kiremit örtülü müslüman ve kefere evlerinden ibarettir. Bir câmii, bir mektebi, bir medresesi, on dükkânı, bir tekkesi, bir hanı ve bir küçük hamamı olup başka imâretleri yoktur. Ama bağ ve bahçeleri gayet çoktur. Burada da İstefalya halkı gibi üzüm, balık yumurtası ve ipek yetiştirip, ticaret edip geçinirler. Gayet verimli bir yerdir. Buranın güney tarafı ada ada sığlıktır. Yüzlerce aded balık dalyanları vardır. Hepsinin gelirleri devlete aittir. Bir kimse kendine bir karış balık avlasa cezalandırılır. Ama gençleri her gece kefal balığı avlarlar. Avladıkları balıkların ücretini verdiklerinden suç sayılmaz. Buraya on mil uzaklıkta bir ada vardır ki etrafı tamamiyle balık dalyanları ile çevrilidir. Bu kasabanın yine batısında kumsalı takibederek ve gelişmiş köyleri seyrederek beş saat gittik.

ANADOLKOZ ADASI

Buraya Anadolkoz dahi derler. Karlıeli sancağında ve Engili kasrı kazası nâibliğinde vezir-i azâm hâssıdır, ...yük akçe iltizamdır. Sadrazam ağaları tarafından yönetilir. Yüz aded adamlarıyla yönetirler. Sipah kethüdâ yeri, Yeniçeri serdarı, muhtesibi, bâcdârı ve balık eminleri vardır. Kasabası karadan bir kurşun manzili açıkta deniz ortasında iki mil genişlikte bir adacıktır. İçinde bir câmii, bir hanı, bir medresesi ve bir mektebi vardır. Mamur ve süslü yüz adet müslüman evi, yüz aded de kefere evleri vardır. Hepsi kiremit örtülü büyüklü küçüklü 500 ev vardır. Halkı balıkçılık ve üzümcülükle uğraşırlar. Bu adanın dahi balık yumurtası meşhurdur. Burada çıkan taze, safran gibi sarı ve leziz, ham amber kokulu balık yumurtası hiçbir diyarda bulunmaz. Pâdişâh ve krallara hediye gider, nakle dayanıklıdır. Meze olarak kullanılır. Bu balık yumurtasını sarı balmumuna sokup bütün frengistanda miskalini bir altına satarlar. Her bir yumurta elli dirhem ancak gelir. Bu adaların doğusundaki Rumeli toprağında yüzbinlerce dönüm Kişmiş üzümü bağları vardır. Buranın müslüman halkı Rumca konuşup, Müslüman lisanını az bilirler. Çoğunun karıları Rumdur. Oradan yıldız tarafından Anadolkoz körfezi gayet sığdır. Uzunluğu yirmibeş mildir ve iki tarafı mamur çiftliklerdir. Oradan kalkıp körfez denizini solumuza alıp, düz yerlerde, sarp ormanlarda yıldız tarafına ... saat yol alıp çiftliklerde zevk edip giderken nice şüheda mezarlıkları gördük. Meğer 979 (1071) tarihinde Kıbrıs adasının fethi sırasında Pertev Paşa, Kılıç Ali Paşa ve Müezzin-zâde Kapudan Paşa 300 pare donanma ile Venedik donanmasına rastgelip bu yerde büyük cenk ederken Müezzin-zâde Kapudan Paşa şehid olmuş ve donanmamızın bütün gemi-

leri bozguna uğrayarak karaya döküldükleri sırada kâfir tarafından şehid edilen binlerce gazinin mezarları imiş. Donanma Sıngını dedikleri büyük olay bu Anadolkoz ve Engili Kasrı yakınında olmuştur.

ENGİLİ KASRI KALESİ

Rum lisanında Melek kalesi demektir. Doğrusu güzellikleri melek gibidir. İlk kurucusu Rum krallarıdır. Sonra ..... tarihinde Sultan Beyazıd İnebahtı'yı döverken Faik Paşa İnebahtı yardımına giderken yol üzerinde bulunan bu kaleden binlerce kâfir çıkıp adı geçen paşa ile büyük cenkler etmişler. Faik galip gelip kâfirler yenilip binlercesi kılıçtan geçirilip, binlercesi de esir alınıp zincire vurulmuşlar. Sonra Faik Paşa bu kaleyi muhasara edip on gün on gece dövdükten sonra kol kuvveti ile Venedik kralının Engili isimli kızının elinden almış kendisini de esir etmişti. Kale içine her zaman olduğu gibi muhafız askerler koyarak kale anahtarları ile İnebahtı altından Beyazıd Han'a gelmiş. İslâm askeri içinde bir top ve tüfenk şenliği yapıldığı sırada, kâfir Engili Kasrı'nın fetholunduğunu işitip, onlar dahi İnebahtı'yı eman ile teslim ederler ve yalnız iç kalesi kalır. Sonra onları da gaziler kırarak İnebahtı'nın fetholunmasına Faik Paşa sebep oldu diye tarihçiler yazmışlar.

Sonra Bayazıd Han 20.000 asker ile Faik Paşa'ya İnebahtı sancağını iki tuğ ile ihsan eder. Nice şenliklerden sonra İslâm askeri kale içinde iken üçüncü gün İnebahtı kalesinin Suadiye tarafından yeraltı mağaralarından bir gece kâfir askeri gece baskını yapıp kanlı bir savaş olur ki, ta sabah oluncaya kadar küffara bir Muhammed satırı vurup pazu kıvveti ile İnebahtı fetholur. Engili Kasrı hâlâ Süleyman Han tahriri üzere Cezayir eyâletinin Karlıeli sancağı beyinin tahtıdır. Beyinin Pâdişâh tarafından hassı 4.000.000 akçedir. Zeâmeti 11, timarı 110'dur. Alaybeyi, Çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Kanun gereği sefer sırasında bütün cebecileri ile 4.000 asker çıkarır. Kapudan paşa ile beyi üç parça kadırga ile memur olduğu sefere gider. Sipah Kethüdâyeri, Yeniçeri serdarı, dizdarı, kale neferleri ve tamamı yetmiş aded hisar erleri vardır. Yüzelli akçelik kazadır ki, hâlâ İnebahtı Müftüsü Ali Efendi'ye arpalık olarak ihsan olunmuştur. Çevresinde 45 pâre mamur köy vardır. Sancak toprağında beş adet kaza vardır. Bunlar Valtoz, Lahoz, Voliçe, Ayamora ve Ekseromoroz kazalarıdır. Has ve evkaf köylerinin sayısı ise yüzon adettir. Gayet sarp ve verimli vilâyettir. Kalesi, dereli, tepeli, havaleli İngilyoz gölü kıyısında yüksek ve sivri bir tepe üzerinde dört köşe, doğudan batıya uzunca bir kaledir. Yukarı kalesinin çevresi iki yüz adımdır. Genişliği ise yüz adımdır. Dış kalesinin bedenleri ise germe bin adım olan güzel bir kaledir. Üç katlıdır. Havalesi varsa da iç kalesi havalesine havale olup, havalesi olan dağa top ve tüfenk ile kuş kondurmazlar. Dört tarafı yalçın kayalık oldu-

ğundan hiçbir tarafında hendeği yoktur. Ancak güney tarafına bakan bir kapısı olup, iki kat demir kapısıdır. Bu kalenin orta hisarında Sultan Bayazıd Velî Câmii var. Kiremitli ve kâgir minareli eski bir câmidir ki, bundan başka eser olmadığı gibi insan da yoktur. Ancak kale içinde bağ ve bahçeler olup kapısı daima kapalıdır. Bütün neferleri aşağı dere içindeki varoşta bulunurlar.

Engili Varoşu: Hepsi üçyüz adet kiremit örtülü, bağlı, bahçeli, bostanlı ve geniş evleri vardır. Mahkeme yanında, kiremit örtülü ve kârgir minareli bir mescidi var. Cuma ve bayram namazlarını her zaman yukarı kalede Bayazıd Han Câmiinde kılarlar. Varoştaki dükkân sayısı on ikidir. Bu pazar içinde mükellef bir mescid dahi mevcuddur. Ufak bir medresesi, bir mektebi, iki tekkesi, bir küçük hanı, bir küçük hamamı vardır. Bu kasaba içinden bazan suyu kuruyan küçük bir dere akar ve bir göz taş köprünün dibinden tatlı bir su kaynar. Bütün şehir halkı su ihtiyaçlarını buradan karşılarlar. Kale dibinden çıkan Engiliyoz gölünde bol yılan balığı bulunur. Tuzlayıp vilâyet vilâyet götürürler. Büyük balık dalyanları vardır. Böyle dalyanlar ancak Arnavud İskenderiye'sinin Poyapa gölünde vardır. Gayet tatlı ve leziz yılan balıkları olur. Onu yiyen ömründe ağrı hastalığını görmez, gayet şifalıdır. Bu gölün geliri dahi Sadrâzam hası olup Anadolkoz'a bağlıdır. Sonra bu gölün dalyanları dibindeki yedi göz taş köprüden geçip Engili kalesinin kuzeyindeki büyük sahra içinde doğu yönüne iki saat avlanarak yol alıp mamur ve gelişmiş köyler geçerek Vrahor kasabasına geldik.

Vrahor kasabası: Rum lisanında ... demektir. Karlıeli sancağı hudutları içinde Vlahor kazasının nahiyesidir. Üçyüz adet kiremitli, geniş bağ ve bahçeli, kâgir bina saraylardır. Asla fakir evleri yoktur. Hepsi paşa, paşa-zâdeler ve bey ve beyzâdelerin evleridir. Bir bayır dibine kurulmuş olup, dört tarafı İrem bağına benzer bağlarla çevrilidir. Üç adet kiremitli ve kârgir minareli câmileri vardır. Onbir tane mahalle mescidi, iki adet medresesi, üç adet mektebi, iki adet tekkesi, bir adet hamamı ve kırk adet dükkânları var. Ama kârgir bezastanı yoktur. Fakat çarşı pazarında bütün kıymetli eşya bulunur. Çarşı ve pazarı ferah ve mesirelik bir meydanda kurulmuş olup, orada bulunan yüksek çınarlar Rum, Arap ve Acem'de yoktur. Ağaçların yapraklarından toprak asla güneş görmez. O meydanda tatlı suyu olan bir kuyu var. Suyu Temmuz ayında buz gibidir. Bir gözlü taş bir köprünün başında ferah bir kahvehanesi var ki, bütün seyyahlar ve ilim ve irfan sahipleri orada toplanırlar. Kahvehanenin önündeki meydanda bulunan yüksek çınarların altındaki kenarları parmaklı sofalarda gelip geçenler konaklayıp istirahat edip zevk ve safalar ederler. Her ağacın üzerinde binlerce güzel sesli kuşların yuvaları olup herbirinin has sesi dinleyenleri kendinden geçirir. Böyle yüksek çınarların benzeri ancak Akdeniz adalarından İstanköy adasında kale kapısının önündeki yetmiş

yedi direkli çınar ola. Bu kasaba gerçi küçüktür ama gayet mamur ve bakımlıdır. Özellikle ileri gelenlerden Burnazoğulları, Abdi Paşa Beylerbeyidir. Yedi kardeşi de Mirimirandırlar. Ayrıca Alay beyleri ve yüzlerce samur kürklü âyân ve kibarları var. Bu zikredilen sarayların her birinin avlularında yüz atlı at koşturup cirit oynarlar. Bu derece geniş sarayları vardır. Bütün âyânları birbiriyle akrabadırlar. Âyândan her biri ikişer üçeryüz bahâdır yiğit beslerler. Bunlardaki pâdişâh fermanını gösterip Manya muhafızlığına gitmeğe hazırlanarak bana çeşitli ihsanlarda bulundular. Ama bunların hepsi de Rumca konuşurlar. Taze yiğitlerinin tamamı Cezayirli elbisesi giyip, başlarında kırmızı fes ve arkalarında Cezayirli ihramı ile gezerler. Âyân ve kibarlar matlâ destar ve samur libace ve diğer çeşitli değerli elbiselere bürünüp dolaşırlar. Suları tatlıdır. Mahsul olarak pirinç, limon, turunç ve zeytin yetiştirirler. Çünkü iklimi gayet ılıktır. Oradan kalkıp bir bayır kenarınca yarım saat bağlar içinde gidip tekrar Zebân kasabası menziline geldik. Oradan da bir sahra içinde, batıya yol alarak dört saatte Falyova köyüne vardık.

Falyova köyü: Kalı ili beyinin hasıdır. İrem bağına benzer yüksek serviler içinde güzel bir camiî var ki, anlatılmaz. Allah'ın hikmeti eskiden bu servileri hendese üzere tertipli bir şekilde dikmişler. Hepsi yirmi adettir. Böyle uzun serviler her vilâyette bulunmaz. Girit adasındaki Kandiye kalesi yakınındaki Erkonoz bağı selvileri hariç. Ama Allah'ın hikmeti bu servilerin hepsi bir boyda olup, gölgesinde camiin cemaatı oturup sohbet ederler. Bu köyün kıyısından İsper nehri geçer. Karşıya geçmek istedimse de geçemedim. Sonunda yukarı geçitten geçip Kasrı sahrası içinde batıya dört saat gidip Engili kasrı gölünü sol tarafımıza aldık. Bu gölün ayağı İspire nehrine karışır. İspire nehri de Zeban dağlarından çıkarak, Narda şehri dağlarını geçerek Kasrı nahiyesinde Kafelonya isimli Venedik Kâfiri adasının karşısında Venedik körfezine dökülür. Engili gölünü geçip üç saat daha yol aldıktan sonra tekrar Emirke gölü kenarında oturup yemek yedikten sonra bir saat gidip tekrar Emirke köyüne geldik. Kefere köyü ve Abdi Paşa'nın kardeşinin zeametidir. Oradan kalkıp yine Batıya iki saat yol alarak Emirke köyü yaylasını aşıp ormanlı meşelikleri içinden geçerek Ekserî ve Vasil köylerine geldik.

Vasil köyü: Zeamet köyüdür. Subaşısını bizim vardığımız gece adamları katledip kaçtıkları için halkla birlikte peşlerinden dağlara düştük. Seher vakti dördünü de bir su geçidinde yakalayarak ellerini bağladık. Oradan batıya, üç saat dağlar içinde yürüdükten sonra bir günde Vovliçse kalesine vardık. Kanlı köleleri burada kadı huzuruna çıkartarak onları birer birer söylettik. Dördünün söyledikleri de birbirini tutuyordu «Ağamız, daima sarhoş olup her gece bize zulmettiği için canımızdan bezdik. Sonunda gece öldürerek kaçtık. Bu Evliya Ağa bizi yakalayarak buraya ge-

tirdi. Emir şeriatın» dediler. Dördünü de mahkemenin kararı ile adamlarım kılıçtan geçirdiler. Mahkeme tarafından ve Vilâyet Subaşısından ölenin mallarını tesbit ve zabtetmek için vazifeler gelince ben dahi oradan kalkıp batı tarafına, düz ormanlar içinde bir saat yol aldım. Göle benzer yerler geçtim. Sığlık yerlerde yüzlerce balık dalyanları gördüm. Kara tarafı ise baştanbaşa Ayamavralıların bağ, bahçe ve çiftlikleri, mamur ve mahsuldar köyleri idi. Onları seyrederek yarım saat daha deniz kıyısını takib edip kaldırımlı ve iki tarafları kocayemiş ve defne ağaçlarının misk gibi kokularını teneffüs ederek sol tarafımızda küçük bir tepe üzerindeki Dizdar Hasan Tekkesi menziline vardık.

Dizdar Hasan Tekkesi menzili: Ayamavra kalesinin doğusunda ağaç köprülerle geçilen, yüz adım uzaklıkta yalçın bir kayacıktır. Kale gibi kuleli, meydanlı, yetmiş adet Celveti dervişi hücreli, misafirhaneli, mutfak ve kileri bulunan ve mescidi olan bir mesire yeridir. Aşağısında bağ ve bahçeler vardır. Ayamavra'nın bütün eserleri burada toplanarak can sohbetleri ederler ve zikirde bulunurlar. Bu tekkeden aşağıya inip denize yakın hurda adacıklar ve fıçı adalarını seyrederek zikredilen tekke bağından yüz adım batıya gidip Ayamavra'nın ağaç köprüsü başına varınca, köprüleri sağ kola alıp atlarımızla birlikte Allah'a sığınarak köprülerden beşyüz adım açıkta Ayamavra'nın Acıderya gölü içinde bazan atların dizine, bazan göğsüne kadar çıkan kumsal bataklık yerlerdir. Korkulmaz ama sağ taraftaki ağanlı yerlere yaklaşılırsa insan batar ve atla da kurtulamaz. Sonra bu sığ deniz içinde, kumslda Ayamavra kalesini gözeterek deniz içinde at ile dört saat gidip selametle köprü başında kıyıya çıkılırsa Ayamavra'nın mezarlığına varılır. Orada Şehidlik varoşu vardır. Burada kırk elli adet kiremit örtülü evler vardır. Hepsinin tahta avluları vardır. Taş duvarlı evleri yoktur. Bu Varoşta Rum ve Müslümanlar birarada otururlar.

Ayamavra Kalesi : Ayamavra Rum lisanında gözüm, canım evliya demektir. Venedik frengi tarafından kurulmuştur. Sonunda bu Venedik kalesi İnebahtı, Mora vilâyetinin, Muton ve Koron kalelerinin leventlerinin elinden aciz kalarak, kale de bizim kale tarafında olduğundan Nardalı, Yanyalı ve Pireveze gazilerinin dertlerinden de bıkarak ... tarihinde, Sultan II. Selim asrında Kapudan Kılıç Ali Paşa vasıtasıyla Venedik kâfiri İstanbul'a elçiler gönderip «Sizin askerinizin dertlerinden bizim Ayamavra kalemizi koruyamıyoruz. Sizin topraklarınızda olduğundan Ayamavra kalesini size verelim. Bizim deryamız içindeki sizin iki küçük adadan Zaklise ve Kafelonya adalarını bize verin. Mübadele edelim» diye rica ettiklerinde ricaları kabul edilerek onlar bize Ayamavra'yı bütün cephanesi ve mühimmatı ile teslim edip içine asker kondu.

Sonra biz de zikri geçen iki adayı Venedik'e teslim etmişiz ama gerekli tedbiri alamamışlar. Çünkü hâlâ bu adaları Venedik'liler öyle mamur et-

mişler ki, kaleler yapıp içine asker yerleştirmişler. Bir Mısır hazinesi gelir elde ettikten başka, ihram, fes ve ipek boyaları kökü yetiştirmeye başlamışlar ve bu köklerden senelik ellişer bin kuruş gelir sağlamaktadırlar. Ama onların bu iki adaya karşılık bize verdikleri bir Girit mangırı bile elde edilememiş. Her sene bütün kullarına 380 rum kisesi ulufe verilmektedir. Üçyüz kiselik de timar ve zeametleri vardır. Fakat şu faydası vardır ki, Yanya, Narda, Anadolkoz ve Engili kasrı çevreleri bu sayede emniyete alınmıştır. Sonra bu kale Sultan Selim Han'ın eline geçince Kılıç Ali Paşa'yı Donanma-i Hümâyûn ile gönderip bir yılda Ayamavra'nın dışında bir kat kale daha inşa ettirmiştir. Böylece kale iç kale kalmış ve Ayamavra kalesinin gazileri Venedik kıyılarını yağmalamaya başlamışlardır. Bu durumd Venedikliler Ayamavra kalesini kendi rızaları ile Müslümanlara verdiklerine pişman olarak nice kere Ayamavra üzerine baskınlar düzenlemişler, büyük çarpışmalar olmuştur. Her seferinde yenilerek geri dönmüşlerdir.

Hâlen ilm-i nücûm'a dayanarak öyle derler ki, bu kaleyi İbrahim Hân oğlu Mehmed zamanında (Ganime) mahallinde ganimet olarak geri alırız. Allah nasip etmeyip, o günleri göstermeye, Ayamavra kalesi hâlâ İkinci Selim sayımı üzere Kapudan Paşa eyâletindeki Ayamavra beyinin tahtıdır. Beyinin hassı 4.000.000 akçedir. Zeameti 15, timarı ise 354'dür. Alaybeyi, çeribaşısı vardır. Sefer sırasında beyi dört parça kalyon ve ikibin askerle sefere katılırdı. Şimdi kaldırılmıştır. On parça fırkatesi vardır. Ve Kapudan paşalara has-ı Hümâyûn kaydolunmuştur. Yüzelli akçelik kazadır. Her sene kadısına üç kese ve Kapudan paşaya kırkyedi kese gelir sağlar. Şeyhülislamı nakibüleşrafı, âyân ve eşrafı, Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı, 1085 adet kale neferi, muhtesibî, bacdarı, mimar ağası, mutemed ağası, haraç ağası, kapudan ağası, şehir subaşısı ve 12 adet tuğ sahibi kale ağaları vardır. Kalesi, Rumeli kıyısınd Lefekde isimli bir ada denizinin arasında, sığ ve kumsal bir yerdedir. Adaya benzer. Karadan ağaç ve taş köprülerle geçilir. Ama kaya üzerinde değildir. Kendisi ve duvarları alçak bina olunmuştur. Selim Han oğlu Süleyman Han bu kalenin dışına yeniden sağlam bir kale daha inşa ettirmiştir. Beşgen şeklinde, kesme taş, rıhtım dolma ve horasâniden meydana gelmiş sağlam bir kaledir. Büyüklüğü 1500 adımdır. Duvarının yüksekliği 20 ziradır. Genişliği yedi arşındır. Ellişer ayak eninde kalın duvarları vardır. On adet kapısı vardır. Bunlardan ilki kalenin doğusunda göl tarafında, şehid varoşundan kaleye girerken hendek üzerine asma makaralı köprünün iç tarafında frenkten kalma kapıdır. Kuzeye bakar. İki kat sağlam kapılardır. Dış kale duvarı İkinci Selim'in yapısı olup, iki kat sağlam duvarlı kaledir. Bunun dahi bir kapısı kıbleye açılır. Ama dörder kat sağlam kapıları vardır. Aralarındaki duvarları harp silahları ile dolu olup, bütün bekçiler tepeden tırnağa silahlı oldukları halde bu kapılar arasında gözcülük ederler. Bir ka-

pı da küçük uğran kapıdır. Ama herkesin girip çıktığı kapı değildir. Bununla birlikte üç kapısı vardır. İki ana kapıdır. Bu kale bedenlerinin etrafında dokuz adet büyük tabya var ki, her biri birer ejderhadır. Kale bedenlerinin çeşitli yerlerinde karakolları ve bir adet mehterhâne kulesi vardır. Kale içinde ikiyüz adet, kiremit örtülü beşer, altışar kat kârgir, kefere zamanından kalmış mamur evleri vardır. Zira bu kale kuşatmadan vire ile teslim edildiği için evleri gayet mamurdurlar. Fakat avlusuz, daracık ve sokakları ensiz, dar ve karanlık caddeleri var. Ama baştanbaşa beyaz taşlar ile döşeli temiz kaldırımlı caddelerdir. Asla bahçeli evleriyoktur. Üç adet mahallesi vardır. Bunlar; içkale mahallesi, Paşa mahallesi ve Hünkâr mahallesidir. Bütün sokak başlarında ana caddeye bakan evlerin hepsinde mazgal dedikleri vardır. Kuşatma halinde her evden düşmanlara ateş ederler. Gayet muhkem evlerdir. Büyük küçük 196 adet şâhâne topları var. Cephânesi, zahire anbarları ve her evde mutlaka su sarnıçları bulunur.

Cuma namazı kılınan ve kârgir minareleri bulunan beş adet camileri mevcut Hünkâr câmii kiliseden bozmadır. Çarşı içindeki eski câmi ve içkale câmii var. Yedi adet zaviyesi mevcuttur. Hisarpeçe arasında iki kat asma ağaçtan inşa edilmiş köprüden geçilen, Lonca denilen yerde iki kapı arasında câmie benzer bir yeni mescid bina olunmuş. Gayet güzel mesciddir. Ama tahtadan inşa edilmiştir. Bu mescid kapısından dışarı büyük varoş tarafına gidilir. Kaleye Rumeli tarafından bir taş, bir de ağaç köprü ile girilir. Kale içinde bir adet medrese vardır. İki adet sıbyan mektebi mevcuttur. Bir adet tekkesi, bir adet hamamı, bir hanı vardır. Müstakil çarşı mahalli bulunmaz. Hepsi hisar içinde bulunan altı tane çeşmesi var. Bunlardan Ahmed Ağa çeşmesi hepsinden mükellef ve daimâ suyu bulunur. Kalenin suyu Lefekte adasından deniz üzerine inşa edilmiş su kemerleri ile gelir. Ahmed Ağa çeşmesinin üzerinde şu tarih vardır:

Ol kâfi Ahmedi hem nâm
Etti bir çeşme hayli hoş endâm
Şânına didi serveri tarih tarih
Cennetin aynı selsebil fi'l-âm
sene 1027

Taşra varoşu: Büyük varoş kapısının dışında Lefekde adası tarafındaki büyük varoşa giderken kale kapısının batı tarafındaki hendek üzerindeki elli adım asma ağaç köprüyü geçince, etrafı su dolu hendeklerle çevrili düz ve kumsal temiz bir yerde kurulmuştur. Üçyüz adet kiremit örtülü, avlulu, yer yer bahçeleri bulunan, hepsi geniş evleri vardır. On hanesi müslüman evleridir, geri kalanı müşriklerindir. Ama hepsi tahta bina olup, kârgir ev yoktur. Sınır boyu olduğundan halk bu varoşta kârgir ev yapamaz. Çünkü düşmanın bu varoşu alarak kârgir bina evlere yerleşip, kaleyi metrise alması ihtimali fazladır. Ancak çarşı içinde tahtadan inşa edil-

miş bir câmi mevcuttur. Minaresi dahi tahtadır. Yüz adet dükkânları vardır. Çoğu attar ve ayakkabıcı dükkânlarıdır. Ayakkabıcı dükkânlarının çoğu siyah frenk ayakkabısı dikerler. Mahkeme ve Kapudan Paşa vekilinin sarayı buradadır. Bir tekke, bir mektep, bir mescid ve iki adet hanı var. Bunların dışında binadan eser yoktur. Bu varoşun batı ve doğusu denizle çevrilidir. Varoş ince bir dil gibidir. Kumsal bir yerde 250 adım uzunlukta bir burunda kurulmuş bir varoştur ki, dört adet çeşmesi, yedi adet kilisesi ve yedi adet Rum şehir kethüdaları vardır.

Meyhaneleri gayet çoktur. Bütün kale leventleri gece ve gündüz davul ve zurna ile meyhanelerde eğlenirler. Sanki Cezayir vilâyetidir. Amansız bir ada olduğundan gazilerinin her yaptıklarına bakılmayıp, dâima musamaha ile karşılarlar. Zira bir alay fırkateci mücahid ve gazi yiğitlerdir ki, büyük küçük hepsinin hareketleri ve elbiseleri Cezayirlilere benzer. Başlarında kırmızı fes, kırmızı göğüslükler ve bağırlıkları ve bellerinde muhtem ipek kumaşları ve çatal bıçakları, ellerinde balta ve nacakları ile beyaz demiler giyip baldırları çıplak gezerler. Ayaklarında siyah ayakkabı, arkalarında bornus ve çeşit çeşit kaputlar bulunur. Kırmızı ihramlar ile dolaşırlar. Ayamavra, yol üstü bir yer olduğu için halkının gelip geçenlerle araları iyi değildir. Ama gayet savaşçı, sert ve işbilir dilaverlerdir. Bu halleriyle frengistanın gözlerine diken olmuşlardır. Lisanları Rumcaya çalar. Güzel Rum ve frenk lisanı konuşurlar, fakat havası iyi değildir. Her zaman gaziler fırkatelere binerek frenk kıyılarını vurup ganimet mallarıyla muzaffer olarak Ayamavra'ya dönerler. Gaza mallarını aralarında paylaşarak parasız kalıncaya kadar eğlenirler ve tekrar sefere çıkarlar. İşleri güçleri budur. Gayet dindar yiğitleri de vardır.

Lefkede şehri: Lefkede, Rum lisanında ..... demektir. Ayamavra varoşunun kıblesinde olup, dağlı, bağlı, bahçeli, tatlı sulu ve havası güzel bir adadır. Ayamavra'da iki mil açıktadır. Fakat bir insan ayaklarını sıvayarak geçebilir. Bu derece sığdır. Ayamavra halkı Lefkede adasına 366 alçak gözü bulunan su kemerleri üzerinden yürüyerek gelip giderler. Bu adanın büyüklüğü ..... mildir. Buranın dahi bağ ve bahçesi sayısızdır. Bütün Ayamavra ileri gelenlerinin bağları buradadır. Çünkü gayet verimli bir yerdir.

Lefkede varoşu: Yediyüz adet kiremit örtülü evleri vardır. Tamamı Rumlara aittir. Yer yer dükkânları, yirmi adet kilisesi vardır. Mesire yerleri çoktur. Bu adada yirmi pâre bakımlı kefere köyleri var ki, hepsi kapudan paşa idaresinde olup, Ayamavra kazasına bağlıdırlar.

Lefkede'nin keşişleme tarafında tabi bir liman vardır. Adına Portofiko derler. Rum lisanında İncir limanı demektir. Zira incirinin ünü cihanı tutmuştur. İncir ağaçlarının arasından tatlı bir su çıkar. Yaz ve kış suyu bulunur. Ayamavra'nın suyu bu mahalden bir ince top men-

zili, sığlık deniz içinden taş kemerler ile gider. Bu kemerler kâfir zamanından kalmış derler. Ama İkinci Selim Han kardeşi Sultan Cihangir'in malı ile bu kemerleri yaptırmıştır ki, görülmeğe değer. Lefkede ile kale arasındaki denizde Palama denilen bir yerli kaya vardır. Adadan kaleye üç yerden boğazlar vardır. Bunlar da ağaç köprülerle geçilir. Asıl büyük boğaz kale dibindeki köprü altındadır. Diğer köprülerin altları sığ denizdir. Kazıklar üzerine sandukalar çatıp içlerine toprak doldurarak kenardan Lefkede'ye gitmek için yol yapmışlardır. Kale dibindeki boğazın köprüsü asma makaralıdır. Kaçan gemiler geçerken köprüyü makaralar ile askıya alırlar. Gemiler, fırkateler ve kayıklar geçtikten sonra yine köprüyü ipleri ile yerine indirirler. Ama köprü altından geçen gemiler o göl gibi sığlık yerde eğri büğrü giderken sırıklar ile sığlığı yoklaya yoklaya geçmeleri gerekir.

Kalenin yıldız tarafında Dımata adı verilen tabii bir limanı daha var. Burada büyük gemiler yatabilir. Bu limandan, Preveze kalesinin uzaklığı yıldız rüzgârı ile dokuz mildir.

Sonra bütün gaziler ile vedalaştık. Onlar, getirdiğimiz pâdişâh fermanı üzere fırkatelerine binerek Manya'nın yardımına gittiler. Bu hakire kale dizdarı bir fırkate donattı. Atlarımız ve adamlarımız ile Allah'a tevekkül edip uygun bir zamanda, dokuz millik mesafeyi göz açıp kapayıncaya kadar katedip Preveze'ye geldik.

Preveze kalesi: Süleyman Han tarafından yaptırılmıştır. Rumeli eyâleti toprağında, Yanya Beyinin hasıdır. Subaşı vasıtasıyla idare olunur. Yüzelli akçelik kazadır. Kethüda yeri, yeniçeri serdarı ve diğer hakimleri yoktur. Ama kale dizdarı, ikiyüzelli adet kale neferi, yedi adet kale ağaları ve Preveze kapudanı var. Üç pare firkatesi ile denizde dolaşıp av arar. Leventleri Cezayirli elbiseleri giyerler. Kalesi Narda vilâyetinin körfezi ağzında, kumsal bir burunda yuvarlak, yedi tabyalı taş bir binadır. Büyüklüğü yüz adım olan güzel bir kaledir. İçinde yüz adet kiremitli, alçaklı yüksekli, bahçesiz daracık evler vardır. Sokakları karanlık ve dardır. Süleyman Han'ın bir câmii var. Kalenin doğuya açılan bir kapısı olup kapının üzerindeki tarihi şudur. (Bu kale Sultan Süleyman oğlu Selim zamanında inşa edildi. Allah onun saltanatını ebedi kılsın. Sene 960) Bu kale kapısının içeri giriş yerinde kapının sağ tarafında taştan oyulmuş bir sığır ve koyun başı resmi vardır ki, sanki canlıdır. Kapının önündeki hendek üzerinde iki kat ağaç köprü ile kaleye girilir. Kale içinde cephâne mahzenleri, erzak anbarı, su yolları, kırk adet büyük küçük topları, mehterhane kulesi ve musikişinas bir zurnazen mehteri var.

Preveze Varoşu: Bu kalenin yıldız tarafında üçyüz evli, bağ ve bahçeli tek ve çift katlı evleri vardır. Bir câmii, üç mahalle mescidi, bir

Medresesi, bir mektebi, bir tekkesi, battal bir limanı, bir hanı, yüz adet dükkânları ve sayısız bahçeleri var. Buranın da bütün halkı Cezayir elbisesi giyerler. Çünkü bütün halkı fırkatecidirler ve Venedik körfezi içini, Polya ve Kalara yakalarını korurlar. Buranın halkı da Rumca konuşurlar. Gayet gazi ve bahadır yiğitleri var ki, her biri uzun boylu ve hüner sahibi yiğitlerdir. Hatta 979 tarihinde İkinci Selim asrında yukarıda zikri geçen Sıngın yılı donanmamızdan firar eden gemilerimiz küffar ile cenk ede ede bu Preveze limanına gelerek gemileri baştankara edip canlarını kurtarmışlarken Preveze'de bulunan asker, yenilen askere cesaret vererek kendi fırkateleri ile kâfir gemilerine çatıp, elli parça kâfir gemisini ele geçirerek karaya dökülen kâfirlerin hepsini esir ederek zincire vurduklarını bilen adamlar vardır. Limanı kuzeyde ve kaleye yarım saat uzaklıkta küçük bir limandır. Ama sekiz rüzgardan emin ve 200 parça gemi alır. Bu limanın nihayetinde Küçük Preveze bulunur.

Küçük Preveze kalesi: Virandır. İçinde insandan eser yoktur. Fakat bu harap kale altında bütün Preveze gemileri demir bırakmadan yatarlar. Sekiz rüzgardan emindir. Oradan kuzey tarafına bir saat yol alıp, bir bayır aşıp Preveze körfezinin bir büyük kulağına, yani bir başka körfezine vardık. O kıyıda bir saat daha gidip, balık dalyanlarını geçerek eski ve büyük Preveze kalesine vardık.

Eski ve büyük Preveze kalesi: Dünyada böyle büyük kale inşa edilmemiştir. Halen haraptır. Ama içinde büyük ve bakımlı çiftlikler vardır. Kalenin benzeri yeryüzünde görülmemiştir. Meğer İstanbul kalesi yahud Irak'da Dadyan şehrinin Harabistanı ola. Belki de İstanbul, Antakya ve Kavala kalesinden büyüktür. Çevresi iki günde dolaşılamaz. Bu büyük şehre iki konak uzaklıktan binlerce büyük kemerlerle tatlı sular getirmişler. Bu harap şehri seyrederken insan hayrette kalıyor. Eski zamanda Akrit kralı yani Girit'i imar eden Akrit kralın oğlu Rum pâdişahı olan Putperest Martin Pelid isimli kral, Karlı ili üzerine bin parça gemi ile gelip, şehri Karlı ili kralı Markonton adlı kralın tahtı iken Karlı ili kralını Girit kralı Martin putperest katledip yedi ayda Preveze şehrini harap ve binlerce İsevi Rumları esir ederek evlerini de yıkmıştır. Hâlâ öylece kalmıştır. Eğer burada bulunan heykel, tılsım ve eser kalıntılarını yazacak olsak kitabımızın ismi harapnâme olur.

Oradan yine doğuya yarım saat gidip, oradan da bir saatte Preveze denizini dolaşarak balık dalyanlarını seyredip yolumuza devam ettik.

Başımızdan geçen bir macera: Deniz kıyısında, kumsalda yolumuza devam ederken önümüz sıra taze bir at izi göründü. O iz gittikçe büyüdü ve üç karış genişliğe ulaştı. Hakir adamlarıma «Bre oğlancıklar şu izi gördünüz mü?» dediğimde Ferhad ve Hüsrev «Vallahi sul-

tanım, acâyib ve büyük insan izi» diye yolun sol tarafına baktılar. Bre oğlanlar bu sağ tarafa bakın. Nasıl adam izidir. İşte bu at izidir» dediğimde, oğlanlar at izini görüp, «İşte sultanım bu tarafta bir adam izi de var» dediler. Meğer at izinin solunda atıyla beraber giden bir adam izi var. Ben hemen attan inip, Bismillah diyerek adam izini ölçtüm, Kâbe hakkı için adam izi tam dört karış geldi. Yeri de hâlâ sıcak idi. Aklımız başımızdan gidip «Bu ne hal ve ne hikmettir.» diye müşavere edip, «Ne yapalım. Bu izler önümüz sıra deniz kıyısında kumsalda devam ediyor. Allah'a sığınıp, adamlarım ve arkadaşlarımla Ayatelkürsi ve Muavezeteyn surelerini okumaya» karar vererek adım adım ilerledik. Yol üzerinde bazı yüksek çınar, kavak ve meşe ağaçlarının adam beli kalınlığındaki dallarının sanki ustura ile kesilmiş gibi kesilerek yola bırakıldığını gördük. Benim dahi içime korku düştü ve telaşa kapıldım. Ama ne çare yolumuz bu. Dönmek mümkün değil. Neticede bu şekilde dağlar ve ormanlar içinde tam üç saat yol aldık.

Preveze kıyısından uzaklaşıp, büyük ormanlık içine girdiğimizde korku içinde yürürken, o anda, on adet silahlı kefere haydutları bizi gördüler ve «Aman, medet, tövbe sultanım» diye tüfenklerini ve kılıçlarını orman içine atıp, ağlaşarak atlarımızın ayaklarına sarıldılar. Hakir bunlardan yine de uzakta durarak «Bre nedir melunlar» diye hallerini sordum. «Bir alay yolcu kefereleriz. Lûtfedin sizin ileride giden bir büyük atlı ve bir büyük yayan adam yoldaşlarınız var. Başları ağaçlarla beraber olup, yayan adamın bir elinde sopa ve bir elinde kılıcı var. Atlının elinde de bir kılıç var. Yolları üzerindeki ağaçları kese kese gidiyorlar. Biz sizin o yoldaşlarınızı görüp, aklımız başımızdan gitti ve bir kenarda kaldık. Yayan olan elindeki sopa ile birimizin başına nasıl vurduysa hurdahaş etti. İşte leşi» diye leşi gösterdiler. Hakikaten kefereye öyle vurmuş ki, adam vücududur diyecek yeri kalmayıp hurdahaş olmuş. Keferenin leşi elbisesi içinde tiftik tiftik idi. Biz dahi kefereyi bu durumda görünce aklımız başımızdan gitti. Ama kâfirler harami imiş. Reisleri de ölen imiş. Bu keferelerden dahi korkup, orman içine attıkları silahlarını alarak «İşte melunlar, onlar bizim ilerideki yoldaşlarımızdır. Çabuk bir daha silah ile yola çıkmayın ve haramiliğe tövbe edin» diye cesaretlenerek bir hayli sözler söyledim. Ama Allah bilir ya ölecektim. Adamlarım dokuz adet olan silahlarını aldılar. Dokuz kâfiri de hayret içinde ormanda bıraktık. Ama benim de ileri gitmeğe dermanım kalmadı. Yine de Allah'a tevekkül ederek yola çıktık.

Preveze denizi kenarınca giderken yine izlerine rast gelirdik. Ama izleri küçülmeğe başladı. Yanyalı Arslan Paşa oğlu Kaplan Paşa çiftliği yanında izleri kaybettik. Ama yüzlerini göremedik. Bu mahallerde yolculara rastladığımızda onlara sordu isek de zerre kadar haberleri yok idi.

Hemen o anda hatırıma geldi ki her ne zaman ata bindikte Hazret-i Kur'an'ı Azîmi ve Furkân-ı Kerîmi ezbere okumaya devam edip giderdim. Bu yolda o hırsız keferelere rastlamamız gerekirdi. Belki aramızda büyük bir çarpışma olur ve birkaçımız telef olurduk. Ama Hazret-i Kur'ân hürmetine Cenâb-ı Allah bizleri korumak için önümüz sıra koruyucu arkadaşlar gönderip, harami başını öldürtüp, kefereler dahi bizi onlardan zannedip, aman deyip, tevbe edip, silahlarına sahip olup, haramilerden kurtulduk. Bunun benzerlerini nice kere görmüşümdür. Bu Allah'ın bir faziletidir. Buradan yarım saat kuzeye gittik.

LOROZ ÇİFTLİĞİ

Yanyalı Pîr Paşa'nındır. Orada dermansızca misafir olduk. Bizim önümüz sıra öldürülen keferelerin ölüm haberleri geldi. Mahkeme tarafından keşif için adamlar gittiler. O gece çiftliğin kâhyası Hasan Ağa da rahmetli oldu. Ben gasledip, defnettik. Sabahleyin Loroz'dan kılavuzlar alıp doğuya doğru giderek Loroz değirmenlerini ve viran bir kaleyi geçtik. Sonra Şahin Beyin Kanara çiftliğini geçerek, kayalı dağlar dibinden ilerliyerek ormanlar içinden yol aldık.

ROGOZ KALESİNİN FETHİ

Rum kralları tarafından yaptırılmıştır. Gâzi Evrenos Bey, Sultan Mehmed Hân Ebulfeth zamanında kale içindeki Venedik keferelerinin kralları kaçtığında fethetmiştir. Fetihten sonra olduğu gibi bırakmışlardır. Preveze denizi kenarında, topraklı bir bayır üzerinde, beş köşeli, sağlam yapılı, güzel bir kaledir. Çevre uzunluğu bin adımdır. Ama dış kısmı virandır. Fakat iç kalesi mamurdur. Dizdarı ve kale neferleri yoktur. Ancak içinde birkaç gelişmiş çiftlikleri bulunur ki bu çiftliklerde azad edilmiş siyah zenci arapları otururlar. Bu kale de Yanya sancağı hududu olup bu kalenin doğu tarafında ikibin adım uzaklıkta Rogoz köprüsü vardır. Bir gözlü güzel bir köprüdür. Ama Hersek sancağındaki Mostar köprüsünden biraz alçaktır. Yüksekliği tam elli arşındır. Son derece dar bir köprü olduğundan üzerinden insan geçmeğe korkar. Zira bir kulaç enliğindedir. Adam aşağı bakmağa cesaret edemez. Altından Revani nehri akar. Tâ Yanya ve Aydonat şehirleri dağlarından gelip Preveze denizine dökülür. Kırk arşın derinliğinde olup gayet delice akar. Buradan bir saat doğuya gidip Milkâdis (Minkâris) köyünü geçtik. Sonra tamamen sahralar içinde gelişmiş köyleri geçerek buradan yarım saat yine doğuya doğru ilerledik.

İMÂRET KÖYÜ

Kırk hâneli, bağ ve bahçeli Fâik Paşa vakfı müslüman köyüdür. Han, câmi, imâret ve medrese hepsi Fâik Paşa'nın hayır eserleridir.

Mesire yeri, İrem bağı misali bir yerdir. Câmii ve diğer binaları hepsi kiremit örtülüdür. Ziyafet yeri mutfağında bütün gelen ve gidenlere akşam ve sabah nimetleri boldur. Buradan büyük Narda nehri geçer. Nehir kenarınca da aşağı dolaşıp bir saatte Fâik Paşa'nın yaptırmış olduğu onüç gözlü, yüksek, sağlam yapılı ibret verici köprüsünden geçtik. Köprünün ortadaki gözü gayet yüksek ve enlidir. Yüksekliği elli arşın, boyu bir başından öbür başına tam sekizyüz adımdır. Dört aded gözü yüzer adım enlidir. Köprünün üzerinden iki araba yan yana rahatça geçer. Altından Narda nehri akar. Tâ Tırhala ve Kalabak kaya dağlarından gelip, bu köprünün altından geçip, Preveze denizine karışır. Bu köprüden geçtikten sonra iki başından itibaren birer saatlik yol kaldırımdır. İki tarafları baştanbaşa dağlıktır ki limon ve turunç yetiştirilir. Bu köprüden bir adım kuzeye doğru kaldırım üzerinden gidip, meram bağlarını ve gelişmiş köyleri ve çiftlikleri geçtik.

KÖHNE YAPI, SAĞLAM HİSAR NARDA KALESİ

Tırhala sahibi ..... kralın yapısıdır. Sultan Beyazıd Velî zamanında büyük Gâzi Evrenos, Venedik elinden fethetmiştir. Yanya sancağı toprağında Pâdişah hâssıdır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Kalesi deniz kenarında, bir saat kuzey tarafında, kayalı ve alçak bir dağ dibinde, dört köşeli, sağlam yapılı, yontma taştan yapılmış bir savaş kalesidir. Kıble tarafına bakan kapısının üst kemerinin iç yüzünde asılı bir balık kemiği alâmeti vardır. Büyük demir kapıdır. İç kalesi, kapının solunda şehre karşıdır. İçinde kırk aded kiremitli evler bulunur. Sultan Beyazıd Veli câmii buradadır. Çevre uzunluğu ikibinaltmış adımdır. Kalenin kuzey ve yıldız taraflarını Narda nehri çevreler. Doğu, kıble ve güney tarafları büyük varoştur. Kalede kâgir minareli, tamamen kiremit örtülü, Sultan Bayezıd Veli câmii ve avlusunda medresesi bulunmaktadır. Bu iç kalenin kara tarafında şehre bakan, kat kat kral sarayı vardır. İçinde sadece kale dizdarı oturur. Harab bir mescidi vardır. Kale içinde dükkân yoktur. Sokakları tamamen beyaz yalçın kaya kaldırımıdır. Sokak aşırı bir namazgâhı olup ağaçlık değildir. Sadece yeşillik ve çiçeklikli bir namaz yeridir. Bu kale çepeçevre iki katlı olup hendekleri sadece batı tarafında bulunur. Diğer taraflarında hendek yoktur. Hepsi onsekiz aded kuleleri vardır. Kıble kapısı tarafındaki varoşunun aşırısında havâle dağlar vardır.

Narda dış varoşu: Tamamı ikibin aded kiremitli, bağ ve bahçeli, hayat sulu, havuz ve şadırvanlı, altı ve üstü, mükellef mamur evlerdir. Mahalleleri onyedi adeddir. Ancak üç adedi müslüman mahallesidir. Dördü yahudi, on adedi de rum kefere mahalleleridir. Ermeni ve Frenk aslâ yoktur. Ama Latin kefereleri çoktur. Altı aded câmii bulunur. İki

câmii kale içindedir. Çarşı içindeki kiremitli ve kâgir minareli Sultan Beyazıd Velî câmii yüksek olup, cemaati çok sayıda olur. Musallası avlusundadır. Şehrin güney tarafı ucundaki Tekke câmii de ferah bir câmidir. Ayrıca mescidleri olup Yusuf Bey sarayı yanındaki Baba mescidi ve Dizdar mescidi hepsinden üstünüdürler. Bu şehir içinde asla kurşun örtülü yapı yoktur. Üç aded medresesinden Sultan Beyazıd Veli medresesi üstünüdür. Sıbyan mektebi beş adeddir. Üç aded derviş tekkesinin Tekke Câmii hankâhı önde gelenidir. Sultan Beyazıd Velî Hân câmiinin yol aşırısında büyük bir tüccar hanı bulunmaktadır. Bu hanın kapısı önündeki yol aşırısında yüksek bir saat kulesi vardır. Çanı gayet büyüktür. Sesi tam bir saatlik yerden işitilir. Bir çarklı olup yirmidört saat devreder. Son derece ibret verici bir sanat eseridir. Böyle bir çarklı saat bir yerde yoktur...

Hamamı ..... adeddir. 400 aded dükkân olup, bıçakçısı ve pabuççusu çoktur. Ama kâgir yapı bezestanı yoktur. Lâkin yine de her çeşit değerli ve pahalı malları bulunur. Kahvehâneleri kale dibindedir. Bazı sokakları kaldırımdır. Bu şehir kumsal yerde olduğundan çok yerleri kaldırımsızdır. Şehirde hiç çeşme yoktur. Hepsi 1700 aded hayat veren tatlı su kuyularından su içilir. Şehir içinden akan Narda nehrinin suyu dahi hayat verir sudur. Ama vilayet halkı acı sudur diye ondan içmeyip kuyulardan içerler. Zira havası ağırdır. Ağır havaya dayanamıyanlar yaylaya çıkarlar. Zira şehrin kıblesi ve doğusu alçak ve beyaz yalçın kayalar arasında kurulmuştur. Onun için halkının yüz renkleri biraz sarıcadır. Çoğunlukla şarap kuvvetiyle zinde dururlar. Hepsi onbir aded kiliseleri vardır. Şehrin güney tarafı dışındaki bahçeler içinde Latin kralının kilisesi gayet büyük kubbeli bir sanat eseridir. İçinde elli aded rahipleri ve odaları vardır. Yusuf Ağa sarayı yanında bulunan Patrik kilisesi dahi garip ve acaip, gayet mamur ve süslü bir kilisedir. Şehir içinde nice vakıfları vardır. Bütün Avrupa ülkelerinden adakları gelir. İkiyüz kadar papazları bütün gelen ve gidenlere hizmet ederler ve yiyecekler verirler. Şehir müftisi, nakibüleşrafı, yüzelli akçe payesiyle kadısı, şehir hassının ağası, kale dizdarı, yetmiş kale neferi, muhtesip ağası ve diğer şehir yöneticileri hepsi bu kilisenin evkafından himaye hakkı alırlar. Meşhur bir patrik kilisesidir. Bu Narda şehri eski zamanda Filikos devrinde büyük bir şehir imiş. yüzbinlerce aded eski yapı kalıntısı ve binlerce eski eserleri vardır.

Yiyecek, içecek ve meyveleri: Hepsinden üstünü ve beğenileni bir kıyye ağırlığında gelir feyza narı ve leffan narıdır ki dağı ve taşı baştanbaşa nar olup bunların benzeri ancak Acem diyarında ve Kara Firecik şehrinde olur. Bu sebeple buraya Narda adı verilmiştir. Ayrıca limonu, narenciyesi, inciri, zeytini meşhur olup, bağ ve bahçesi cihanı

tutmuştur. Rumeli diyarına nar, limon, turunç, zeytin ve incir buradan gider.

Halkın çoğunluğu ticaretle uğraşır ve kazançlarını sağlarlar. Bağlarının mahsulü olan şaraplarını vilâyet, vilâyet götürüp satarlar. Beyaz bakır kavunu denen kavunu da beğenilir. Gök bilimine göre bu şehir üçüncü iklimin yarısında bulunur. Kıblesi güney tarafına olan meridyenden güney tarafına olan doğu tarafına otuzdokuz derecedir.

İbret verici Narda dağı: Narda şehrinden kuzey yönüne yarım merhale gidip Narda şehri üzerinde, tâ kâfir zamanından beri bir cehennem kuyusu gibi derin bir derenin iki tarafındaki başı göğe yükselmiş bir kayadan bir kayaya iki kat, yan yana çekilmiş adam oyluğu kalınlığında demir zincirlerden yapılmış bir köprü üzerinde yaban asmasından çitler örüp bir asma köprü yapılmış. Buradan her an insan geçer ama o adamların cesaretlerine aşk olsun ki ödleri çatlayıp helâk olmazlar. Zira insan aşağı baksa gözleri kararır. Sanki Cehennem kuyusudur. Bu diyarın halkı alışkın olduğundan bir köyden diğer köye gitmek için aşağı dereleri bir günde dolanmayıp bir anda bu köprüden geçerek Tırhala şehrine giderler. Rüzgâr vurdukça bu köprü salıncak gibi sallanır. Buradan sadece insanlar geçerler. At, katır, sığır ve manda gibi hayvanlar buradan geçemezler. Fakat ben buradan bir sürü koyunun geçtiğini gördüm. Bu köprünün uzunluğu ikibinelli adımdır. Zincirlerin iki başları yüksek mermer sütunlara bağlıdır. Köprünün bakım ve tamirine devamlı olarak bir köy halkı görevlidirler. Bu benzeri olmayan köprüyü seyredip oradan yine Narda şehrine geldik. Defterdar Ahmet Paşanın ağası Durmuş Ağa ile ve şehir ayânı Yusuf Ağa ile vedalaştık. Buradan kalkıp İmâret köyünü geçip, Narda sahrasının dağ eteğinden ilerliyerek kaldırımlı ve kumsallı yerleri geçerek, kuzey tarafa dört saat gittik. Gelişmiş ve güzel köyleri geçtik.

KAPU AĞASI HANI

Eski Mısır veziri olan Hadım Abdurrahman Paşa'nın elli ocaklı ve kiremit örtülü büyük hanıdır. Kapısının üzerinde şu tarih yazılıdır:

Kapu ağası Abdurrahman Ağa
Temelinden etdi bu hanı binâ
İki el kaldırub dedim târih
Cennetde ecrini vire Mevlâ
1058.

Bu handan yine kuzeye 3 saat gittik. Derbend köyüne geldik. Korkulu ve tehlikeli yerlerdir. Orada Beş kuyuyu geçtik. Büyük bir yaylayı aştık. İki tarafı bağ ve bahçeli yerleri geçip, yüzü aşağı Yanya sancağı ucuna geldik. Bibir (Bibr) Paşa çiftliğine vardık. Kale gibi bir hanı ve

birkaç dükkânı vardır. Oradan batıya doğru gidip sahra içinde verimli çiftlikleri geçtik.

AMAN YERİ, BÜYÜK SIĞINAK YANYA KALESİ

Rum kralları tarafından yapılmıştır. Ebulfeth Sultan Mehmet Hân zamanında Gâzi Evrenos Bey eliyle Rum keferesi elinden fethedilmiştir. Rumeli eyâletinde Sancak beyi merkezidir. Beyinin hâssı 460260 akçedir. Zeâmeti 62, tımarı 345 dir. Alay beyi, çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Bütün tımar sahiplerinin kânun üzere cebelileriyle ve beyinin askeriyle toplam dörtbin aded seçkin silahlı askeri olur. 300 akçe pâyesiyle kazâdır. Her yıl adâlet üzere kadıya altıbin kuruş, beyine yirmi kese gelir elde edilir. Sancağında toplam yirmiiki aded kazası bulunur. Birçok kere yazılmıştır. Bundan sonra da sırası geldikçe sayımı yapılır. Şeyhülislâmı, nakîbüleşrâfı, ayânı, eşrâfı, sipâh kethüdâ yeri, Yeniçeri serdârı, kale dizdârı, kale neferleri, muhtesib ağası, bacdârı (vergi toplayıcısı), şehir kethüdâsı, harac ağası, gümrük ağası, şehir subaşısı ve mimar ağası vardır. Rum kefereleri üzerine de yirmi aded portoyorozları yani kefere kethüdâları bulunur.

Kalesi: Yanya gölü kenarında, göğe baş uzatmış yüksek bir tepenin üzerinde, aşılmaz, dayanıklı, sağlam yapılı, beş köşeli, taş yapı yüksek bir kaledir. Bir taraftan aslâ engeli yoktur. Göl kenarında, yalçın kayalar üzerinde, taş yapı bir binadır ki çevre uzunluğu üçbin adımdır. İki aded büyük kapısı vardır. Büyük kapısı güney tarafında olup varoşa bakar. Alçak kemerlidir. Yayalar girip çıkarlar. Arabalar, eğerli atlar ve katırlar geçemezler. At üzerinde olan kimseler eğer boşaltarak, at ile büyük varoş kapısından geçerler. Eskiden böyle yapılmış. Diğer kapısı da küçük uğrun kapısıdır ki bu da güney tarafa bakar. Varoşa açılan büyük kapının solunda bulunun. Bu uğrun kapıcıktan aşağı göle inen kayadan kesme, yüz ayak merdiven vardır. Gölden su alınır. Bu iki aded kapıdan başka sekiz aded küçücük su kapıcıkları var ki bunlardan göle merdivenler ile inilip su alınır. İç kaleden başka bu kalenin göl tarafında asla büyük kale duvarları yoktur. Zira buraları yüksek kayalıktır. Onun için duvar lazım değildir. Aşağı varoş tarafı ikişer kat sağlam duvarlıdır. Kırk arşın yüksekliğinde ve beş arşın enliliğinde duvarlardır. Lâkin eski yapı olduğundan bazı yerleri yıkılmıştır. Korkunç görünümlü siyah duvarlardır. Zira hudud sonu olduğundan Rumeli diyarının ortasında iç ilde kalmış yararsız bir kale olmakla ilgisiz kalmıştır.

Bu şekil ve bu büyüklükteki kale içinde dört mahalle bulunur. Müslüman mahalleleri olup asla kefere yoktur. Aşağı mahalle, yukarı mahalle, orta mahalle ve Paşa mahallesi olarak söylenirler. Hepsi sekizyüz

hâne olup, altlı ve üstlü, kiremit örtülü, kâgir, bahçesiz gelişmiş evlerdir. Evlerin hemen hepsinin kâgir kemer kapıları vardır. Bu kalenin yukarı kısmında, ucu göğe baş çekmiş kayalar üzerinde, cihanı seyreden, göle bakan sanat eseri büyük hânedanlar vardır. Herbiri ayrı birer tarzda yapılmış, mesire evleridir. Koca Mustafa Paşa sarayı, Emo sarayı ve Paşa sarayı önde gelen geniş binalardır. Yer yer bunlarda yüksek ağaçlar bulunur. Sonra Mustafa Paşa sarayından iç kale burnuna varınca ikiyüz adım mesafedir.

İç hisar: İç kalenin şehir varoşu köşesinde iç kaleye varınca beşyüz adımdır. Kale içinde dizdar, kethüdâ, imam, müezzin, çalıcı mehter başı oturup, bunlardan başka imâret yoktur. Sadece göle inen kesme kayadan su yolu, erzak anbarları, cephâne mahzenleri vardır. Kale câmiinde ve bazı anbarlarda Kotur kalesi mühimmâtı için peksimet ve diğer malzemeler doludur. Bütün kapıları kapalı durur.

Câmileri: Büyük hisarda dört aded mihrab vardır. Hepsinden mükellefi ve mükemmeli selâtîn câmii benzeri, cemaati çok, ibret verici, görülmeğe değer olanı kale içindeki Koca Kaplan Paşa Câmiidir. Şirin, aydınlık, süslü, sanat eseri bir câmidir. Benzeri Hersek diyarındaki Taşlıca şehrinde bulunan Hüseyin Paşa câmiidir. O alçak yapılıdır bu ise yüksek bir yalçın kaya üzerinde Cennet köşkü gibi cihanı seyreden bir câmidir. Gölün tamamı ve bütün sahra ayaklar altında gibi görülür. Câmiin bütün kubbeleri mavi kurşun ile örtülüdür.

Arslan (veya Kaplan) Paşa câmii: Kalenin kuzey tarafındaki sütun gibi yüksek bir kayanın üzerinde iç açıcı nurlu bir câmidir. Hiçbir şehirde bunun üzerine bir câmi yoktur. Dört duvar üzerine oturtulan kubbesi oldukça yüksektir. Bu câmiin uzunluğu ve eni yüzelli ayaktır. Dört yanındaki pencerelerinin camları billur, necef ve morandır. İçinde döşeli halıları ibrişimden dokunmuştur. Sanat eseri bir minberi vardır. Bir kemer üzerine usta mühendisi öyle oturtmuş ki minber sanki asılı durmaktadır. Altında birkaç kişi namaz kılabilir. Minaresi seksenbeş basamak yüksekliğindedir. Ben bu minareye çıkıp şehrin şeklini ve büyüklüğünü bir tabaka kağıda resmettim. Minarenin şerefesinden tepe külâhına kadar onbeş basamak daha vardır. Elhâsıl gayet sanat eseri bir minareli câmidir. Kıble kapısı üzerinde Celi yazı ile yazılmış tarihi şöyledir :

Hûş-ı saâdet ana ki kim oldı mücâhid hayra
İde tâ anı Hüdâ devlet dârına sezâ
Göricek itmâmını hâtıf didi tarihini
Pâyidâr ola bu bünyâd-ı şerîf a'lâ sene 1027.

Dış kubbelerinin üç tarafı çepeçevre mermer sütunlar üzerine oturtulmuştur. Selâtin câmii benzeri küçük kubbelerinin üzerlerinde altın

alemleri bulunur. Avlusunun ortası mermer döşeli olmayıp yeşil kadife gibi çimendir. Avlusunun kuzey ve yıldız taraflarında göle bakan sefalar var ki aşağısı yüz arşın yüksekliğe varır. Bu sofalar da cihanı seyreden mesire yerleridir. Bütün ahbab, yârân ve dostlar bu sofalarda toplanıp, dinlenip, arapça ve acemce ilim sohbetleri ederler. Camiin bu avlusunda Şahin Bey, Pehlivan Paşa ve Bibr Paşa'nın ehli ile Arslan Paşanın kendisi ve çocukları ile yakınlarının kabirleri bulunmaktadır. Büyük avlunun aşağısındaki küçük avluda kırk odalı Arslan Paşa medresesi vardır ki tamamen kiremit örtülüdür. Bu odaların batı tarafında kayalar üzerinde göle bakan (Bibr Paşayı Girid'e memur etmeğe gelen Defterdarzâde kapucubaşı) Mustafa beyefendimizin yüksek bir köşkü vardır ki bunun yapılışına dair yazdığım tarih şöyledir:

Kasr-ı hovarnak didiler ihvân
Evliyâ didi elâ kasr-ı hûbân sene 1081.

Diğer bir tarih:

Evliyâ gördükde târihin didi
Ey beğim kasr-ı bülend oldı temâm sene 1081.

Hakikaten cihanı seyreden yüksek kasırdır ki aşağıda göl içinde şenlikler eden yüzbinlerce çeşit balıklar seyredilir. Bu avlunun yine göle bakan bir köşesinde Koca Gâzi Arslan Paşa bir aş evi yaptırmış ki bütün fakir, zengin, genç, yaşlı herkese sabah akşam nimeti boldur. Her Cuma gecesi kırk, elli yerde nefis yemeklerle Muhammed sofrası kurarlar. Yemekten sonra açlıklarını gidermiş olanlar Arslan Paşa için hayır dua ile Fatiha-i şerîfe okurlar. Zira büyük vakıftır.

Sultan Beyazıd Veli'nin Fethiye Câmii: Kaplan Paşa Câmiinden kıble tarafına gidip mahalleler içinde beşyüz adım ileridedir. Dört köşe tavanlı, tamamen kiremit örtülü, kâgir minareli, eski bir mâbeddir. Eskiden kilise imiş. Bu dahi yalçın kaya üzerinde, kalenin bir köşesinde aydınlık bir câmiidr. Uzunluğu yüz ayaktır. Eni altmış ayaktır.

Mescidleri: Hepsi yedi aded mahalle mescidleridir. Kale kapısının iç yüzünde Ali Paşa mescidinin cemaati çoktur. Ayrıca Mehmed Kethüdâ mescidi de ünlüdür. Benim bu dört aded mihrab hakında bilgim oldu, diğerleri hakkında bilgim olmadı. Bu kalede asla dükkân, hamam, çeşme ve han yoktur.

Bu eski kale Yanya sahrasının yıldız tarafındaki ucunda bulunan ve otuz mil çevre uzunluğunda olan büyük göl kenarında, minare yüksekliğindeki bir yalçın kaya üzerinde yapılmıştır. Etrafını göl çevirmektedir. Kaleye köprü ile geçilirmiş. Halen kalıntıları yer yer görülmektedir. Halen güney tarafında bulunan varoşa giden kapısı tarafındaki hendekleri

dörtyüz adım göl suyu ile doludur. Kale karada kalmıştır. Ama kefere zamanında göl içinde bir ada imiş. Eğer yine öyle olsa acaip bir metin kale olurdu. Bu tarafı karadan başka üç tarafı göl ile çevrilidir.

Yanya şehri varoşu: Bu şirin varoş sözkonusu kalenin güneybatısında kurulmuştur. Onsekiz mahalledir. Bunlar İslâm mahalleleri olup 14 aded kefere mahallesi ve 4 aded de yahudi cemaati mahallesi vardır. Kanlı çeşme yanında da bir aded çingene mahallesi vardır. Bu hesap üzere Yanya şehri hepsi otuzyedi mahalledir. Bunlar sırasiyle Saray mahallesi, Namazgâh mahallesi, Loça mahallesi, Şap şâdân mahallesi, Lesariçe mahallesi, bu mahalle şehrin ortasında olduğundan burada bulunan saatten dolayı buraya Saat mahallesi de derler, çok doğru bir ibret verici saattir, Domuz mahallesi, tamamen keferelerdir, Pelyo kobyor mahallesi, Turkopalko mahallesi, Kanlı Çeşme mahallesi... meşhur mahalleler bunlardır.

Ayân ve ağa sarayları: Şehir içinde küçük, büyük dörtbin aded altlı ve üstlü, kâgir yapılı, baştanbaşa kırmızı kiremit ile örtülü, bağlı ve bahçeli, geniş avlulu saraylar vardır. Çoğunlukla taş duvarlı evlerdir. Bazı hanelerin duvarlarının aşağı temellerinden yarısına kadar taş, yarısından yukarısı kireç duvarlardır. Şehir halen Arslan Paşa ve Bibr (Pîr) Paşa idaresinde olup, kendileri Girid adasına sürgün gönderilmişlerdir. İki adamiyle Kandiye kalesi içinde muhafazacı şeklinde mahpustur. Bu iç açıcı sarayın dış avlusu etrafında üçyüz adedden fazla tevabi odaları (hizmet eden emrindeki adamlara ait odalar) vardır. Alt kısımları üçbin at alır ahırları, kilerleri, mutfakları bulunur. Burada bulunan divanhâne, özel hizmetli odaları, hamamları, avlusu, gül ve gülüstanlı bağ ve bahçeleri diller ile anlatılamaz. Kaplan Paşa sarayı, Pehlivan Paşa sarayı, Murat Paşa sarayı, Şahin Paşa sarayı, Ali Paşa sarayı, mirlivalara ait saraylar ve bu sarayların avluları öyle geniştir ki meydanlarında silahşörler iki başından mehterhâneler ile cirit oynarlar. Ayrıca daha nice büyük saraylar vardır. Ama bunlar kale benzeri büyük hânedanlardır. Bir kimse on baş atlariyle bu hânedanlarda bir yıl otursa onu en iyi şekilde besleyip, yedirip, içirip ne zaman gidersin diye asla sormazlar. Bütün hizmetçiler her gece misafirlere hizmet ederler, uyutuncaya kadar ihtiyaçlarını giderirler. Yine her sabah bütün misafirlere birer sini kahvaltı getirirler. Fakat öğle yemeklerinde bütün misafirler divanhânedeki sofrada yemeklerini yerler. Çoğu zamanlarda bu sarayların kapılarını bekçiler gece yarılarına kadar kapamayıp, belki bir misafir gelir diye açık tutarlar. Beyit:

Sabahın makrûn biazze ve devlete
Ve bâbın meftûn li-ehli'l-hevâyic.

Sözü üzere ihtiyaç sahibine ve bütün misafirlere kapılar açık tutulur. Herne zaman bir iki misafir gelse hemen onun elini yüzünü yıkayıp, önüne hazır ne varsa mutlaka bir yemek getirirler. Burada kapıları ka-

patmak, misafirine hizmet etmemek, çarşı ve pazarda kadın gezmek son derece ayıptır. Kadını dışarıda gördüklerinde hemen aman ve zaman vermeyip öldürürler. Ama Rum kadınları yüzleri açık olarak sokaklarda gezip, çeşitli işler görürler, bunlara ayıp değildir.

Bu Yanya şehri varoşu içinde hepsi onsekiz aded mihrab vardır. Başta geleni bol cemaate sahip olan çarşı ortasındaki Hünkâr câmiidir. Kâgir minareli, baştanbaşa kiremitli, avlusu küçük, eski yapı bir câmiidr. Avlusunda Pîr Paşanın ceddi Gâzi Zülfikâr Bey bir kubbe içinde medfundur. Namazgâh semtinde Mustafa Efendi Câmii avlusunun sol tarafında, namazgâhı kırkbeş aded servi ağaçları ile bezenmiş olup, gayet çimenlik ve lâlezâr, ilim sahiplerinin toplandığı bir mesire yeridir. Şehir üzerinde, yüksek bir yerdedir. Buradan her yer görülür. Behram Paşa câmii ferahtır. Ali Ağa câmii eski bir yapıdır. İskopya mahallesinde Bâli Bey câmii ferahtır. Şab Şâdân mahallesinde İlyas Efendi câmii süslü bir câmidir. Çok masraf ile yapıldığından ruhaniyyeti vardır. Hayır sahibi İlyas efendi câmiin solunda, kendi odaları içinde medfundur. Câmiin kıble kapısının üst kitabesinde şu tarih yazılıdır:

Kad büniye hâze'l-câmi' fî sebîlillâh
Yusuf bin Kılıç Arslan fî sene tis'în ve tis'amie.

Yusuf Ağa câmii son derece ferah ve iç açıcıdır. Meşhur ve mamur câmiler bunlardır. Bunlardan başka oniki aded mahalle mescidleri vardır. Altı aded hadis medresesi olup Pir Paşa'nın babası Ali Paşanın medresesi uzunluğuna onsekiz aded kâgir yapı odalardan meydana gelir. Her odanın önü kâgir kemer ve mermer sütun ile bezenmiştir. Her odaya günde beşer akçe para, üç aded yağ mumu, ikişer aded ekmek ve birer tas çorba verilir. Buranın imâreti gayet gelişmiş olup, gelen ve giden herkese nimeti boldur. Üç aded Hafız-ı Kur'ân medresesi vardır. Koca Arslân Paşa Kurrâsı, Hünkâr Câmii Kurrâsı ve İlyas Efendi Kurrâsı önde gelenleridir. Gerçi Kur'an hâfızları azdır. Şeyhülkurrâları yoktur. Ancak Hafsa kıraati üzere Kur'an okurlar. İki yerde Dârü'l-hadis medresesi vardır. Müslim, Buhârî, Câmi'ü's-sagîr, Meşârık ve Mesâbîh kitapları okunur. Muhaddis kimseleri vardır. Olancası onbir aded sıbyan mektebi vardır. Arslan Paşa mektebi, Pîr Paşa, Ali Paşa ve Hünkâr câmii mektebleri gelişmiş durumda olup her sene başında bütün çocuklara çeşitli hediyeler verilir, ikramlar yapılır ve giydirilirler. Yedi aded de tarikat ehli tekkesi olup İlyas Efendi tekkesi önde gelenidir.

Hanları üç adeddir. Kâgir yapı büyük binalardır. Hünkâr câmii önündeki han en büyüğüdür. Kanlıpınar çeşmesi dibinde Pîr Paşa bir akar çeşme ve bir büyük han yaptırmış ki kale benzeri olup, toplam 63 aded altlı ve üstlü odaları vardır. Kapısının üzerinde de çeşitli vezir misafir

odaları bulunmaktadır. İki aded özel ve umumî hamamı vardır. Biri Hünkâr câmiine yakın olup suyu o kadar latif değildir. Ama Namazgâh yakınında olan Paşalar hamamı eski yapı, suyu ve havası latif, binası şirin ve aydınlıktır. Şehrin ileri gelenlerinin ve yetkililerinin söylediklerine göre bu şehir içinde tam 845 aded sarayların ve evlerin hamamları vardır. Zira kadınları aslâ çarşıya çıkmayıp, saray hamamlarında yıkanıp temizlenirler.

Çarşı, pazar ve bezestanı: Bindokuzyüz aded sanatkâr dükkânı vardır. Lâkin bezestanı yoktur. Ama Venedik körfezi adası iskelesi ile Parga, Sıyada ve Dalyan iskeleleri yakın olduğundan Avrupa'nın her yanından her çeşit kumaş ve çeşitli mallar gelip satılır. Gerçi tertîb üzere kâgir bina değildir ama insan deryası büyük şehir olduğundan gelişmiş ve bezenmiş dükkânlardır. Terzileri ve kuyumcuları gayet çoktur. Çarşı ortasında sanat eseri, içi nakışlı bir kahvehâne varki beşbin kişi alır. Kırk yerde hizmet eden adamları vardır. İlim sahiplerinin, sözü geçer kimselerin, dostların, dervişlerin, ahbabların toplandığı meskendir. Bu kahvehânenin dört köşesinde hikâyeciler, çalgıcılar, şarkıcılar ve oyuncular fasıllar ederler. Bu kahvenin karşısında yol aşırı Muhtesib Ağa'nın kubbesi vardır. Bu dahi bir dinlenme ve eğlenme yeridir. Bu şehirde gece gündüz ve her pazar günleri insan denizi olup, büyük bir pazar dürüp, herkes getirdiği çeşitli mallarını satıp, yine bu şehirden çeşitli mallar alıp giderler.

Hayat suyu çeşmeleri: Hepsi iki aded akar çeşmeleri vardır. Büyük bir şehirdir ama akar suları yoktur. Sadece bu iki çeşme vardır. Kale halkının hemen hepsi göl suyundan içerler. Dış varoş halkı ise hepsi kuyu suyu içerler. Hazım ettirici tatlı kuyu suları vardır. Dörtbin aded evde birer ve ikişer kuyudan başka herkesin kullanması için ana caddelerde, mahalle içlerinde de dörtyüz aded su kuyusu bulunur. Allahın hikmeti, ben bu şehirde iken İbrahim Çelebi'nin evinde bir kuyu açılıp, ona bir çeşme yapıldı. Ben hakir de o anda şu tarihi yazdım:

Evliyâ bu ayna tarihi didi
Âb-ı Kevser hakkı içün oldı sebîl sene 1081.

Adım, adım Yanya şehri: Bu büyük varoş içinde her evde birer ve ikişer aded Meram bağı gibi bahçeler bulunur. Bu nedenle kırk, elli ev arasında birer mezarlık vardır. Şehir içinde tam kırküç yerde mezarlık olup, her mezarın başında ve ayak uçlarında mezar taşları konulmuştur ki taşların boyları ikişer adam boyu yüksekliğindedir. Bütün taşlarda çeşitli yazılar yazılmıştır. Böyle yüksek mezar taşı bir diyarda görülmemiştir. Ancak Kırkkilise şehrinin mezarlığında dahi böyle yüksek mezar taşları bulunmaktadır. Yanya şehrinin mezarlığı böyle şehir içinde kumsal yerlerde olup, her evde bağ ve bahçeler yapıldığından şehir büyük bir yerleşim yeri olarak görünür. 260 aded cadde ve sokakları

olup hepsi de kumsaldır. Yaz ve kış asla çamuru olmaz. Saray mahallesi ucundan tâ Hünkâr câmii önüne gelinceye kadar olan ulu yol tam bin adımdır. Baştanbaşa iri taşlı kaldırımdır. Hünkâr câmii önünden, Demir mahallesi içinden tâ Kanlı Çeşme mahallesine varınca binbeşyüz adımdır. Bu dahi taş kaldırımdır. Zira ana cadde olup araba yollarıdır. Bu hesap üzere şehrin uzunluğu 2500 adımdır.

İç kalede Arslan Paşa câmiinin kayası burnundan güney tarafta Yusuf Ağa câmii yanında Bayır mahallesi ucuna varınca şehrin eni 2200 adımdır. Bunun yolları tamamen kumsaldır. Bu meşhur caddelerin bazı kısımları geniştir. Çarşı ve pazarları içinde yüksek çınar, kavak, söğüt ve asma ağaçları dikilmiştir. Bu ağaçların gölgelerinde seher vaktinde ve ikindi vaktinde bütün âşıklar el ele verip giderek gitmek istedikleri yeşil çimenlik yerlere varıp otururlar. Bunlardan başka şehrin ayânı, eşrâfı, ulemâsı, salihleri, müfesirîn ve muhaddisleri ve bilhassa şeyhülislâmı bile ikindi vaktinden sonra bu mesire yerinde toplanarak fıkıh, şerîat, hesap ve diğer ilmî sohbetlerde bulunurlar. Zira bu şehrin bilginleri çoktur. Halkın çoğu Farsça bilirler. Onun için şairleri de çok sayıdadır. Elhâsıl mamûr ve gelişmiş bir şehirdir ki halkı garip dostlarıdır. Hazret-i Muâviye'yi sevmezler derler ama ben görmedim ve onlardan Muâviye isimli bir kimse de işitmedim.

Çarşı, pazar ve panayır meydanı: Şehrin kıble tarafındaki çingene mahallesinde, geniş bir alanda dört köşeli, kale benzeri büyük bir bina yapılmıştır ki yılda bir kere güzün burada büyük bir pazar kurmak için Narde şehri yolu üzerinde merhum (Allahın rahmeti üzerine olsun) Gâzi Paşa büyük bir pazar yeri yapar. Pazar yerinin çevre uzunluğu tam üçbin adımdır. Dört köşesinde dört kapısı vardır. Dört aded de ulu sokakları bulunur. Ayrıca yirmi aded de ensiz sokakları vardır. Dükkânların sayısı 366 adeddir. Hepsi kiremit ile örtülü kâgir dükkânlardır. Altlı ve üstlü müteaddid pazarcı odaları yapılmıştır. Her sene binlerce kişi Rum, Arap ve Acem'den malları ile gelip, on gün on gecede binlerce para kazanırlar. Büyük pazar omuz omuza kalabalık olup, mal alınıp, çeşitli mallar satılır. Binlerce çadırlar içinde gece ve gündüz, yenilip içilip, zevk ve safâlar edilir. Sanki Maşkulor, Dolyan, Alasonya ve Üsküp pazarlarıdır.

Yanya şehrinin diğer hususları: Bu şehir kumsal ve susuz yerde olduğundan bahçeleri çoktur. Ama verimsizdirler. Ancak dört, beş yerde bağları vardır. Onlar da beşer ve altışar dönümlük bağlardır. Ama şehrin dört bir yanındaki köylerde bağ ve bahçeleri çok olup, hepsi de sulu ve seçkin meyvelidirler. Etraf köylerden ve Narda şehrinden beygirler ile narları gelir. Zira Yanya şehri yaylak olduğundan meyvesi biraz kıttır. Ama havası latiftir. Fakat suyu temiz değildir.

Yiyecek ve içecekleri: Semiz ve leziz kuzu kebabları, kuzu kapamaları, beyaz ekmekleri, simiti, çörekleri, tavuk börekleri, Belgrad usulü güllaç baklavaları en beğenilen yiyeceklerindendir.

Belgrad, Arnavutluk toprağında bulunduğundan ve havasının güzel olması nedeniyle güzellerini görmedim, ama ay yüzlü güzellerine ve civanlarına aşk olsun. Herbiri ayrı birer güzelliğe sahip olup konuşmaları düzgün, dişleri inci gibi dizilmiş, hepsi gümüş beden, nâzik endâm, doğru ve sevimli, namuslu gençleri vardır. Söze gelseler açık ve seçik konuşurlar. Ama Rum lehçesine yakın sözler kullanırlar. Açık ve seçik Rumca konuşurlar ve yazarlar. Zira Rumeli vilâyetinin seçkin yeridir. Sözün hülasası böyle güzel, kadir bilir dilberler ancak Mora adasında Koron kalesinde olur.

Giyinişleri: Bütün ayân ve ileri gelenleri başlarına sarıklar sarınıp, samur kürk ve ipek hilatlar giyerler. Gençleri sıkma çuka ve kadifeden elbiseler giyerler. Başlarına giydikleri kırmızı kumaştan samur kalpaklarının kenarları siyah şeritlidir. Bellerine ipek kuşaklar sarıp, pala denilen bıçaklar taşırlar. Sıkma kopçalı çakşır giyinip, ayaklarında kabâdi Rumeli tarzı sarı pabuçlar giyerler. Çeşitli renkli kumaşlardan yapılmış kontuşlar giyip İrem bağı tavusu gibi pazar ve çarşıda dolaşıp, arzıendâm ederler. Son derece âşıkperest dilberleri olur. Ama edeblidirler. Zira yiğit vilâyetidir.

Kadınlarının giyinişleri: Bütün reâyâ kızları başlarına beyaz astardan kat sarığı sarıp, saçlarını sarkıtıp, yüzleri ve gözleri açık olarak çuka dolamalar ve çeşitli giysiler giyerler. Diğer diyarların kızları gibi fistan giymezler. Ama şehrin kefere kadınları başlarına kırmızı yedekçi biratası prankona çuka giyip gezerler. Kanlı Çeşme yanındaki çingene mahallesi kadınları da kefere kadınları gibi kırmızı çukadan yedekçi biratalar giyip, kocalarına çekiç çalıp, körük çekip demircilik ederler. Gayet çirkin çehrelerdir.

Bütün reâyâları Rum ve Arnavut keferelerdir. Başlarında sivri bir siyah takke giyerler. Onun sivri ucuna bir karış yüksekliğinde Arnavut kalpağı giyerler. Başlarına asla faydası olmaz. Sanki giymemiş gibi durur. O kalpağı pirinçli bir zincir ile başlarına ve boğazlarına bağlarlar. Başları Adana kabağı kadar büyük olup, üzerlerinde kalpakları küçücük kalır. Tepelerinde durduğu için sanki kelebek kuşu gibi durur. Elhâsıl acaip bir kefere topluluğudurlar. Libasları koyun yapağısından şallardır. Gayet heybetli, tuvânâ ve zinde olarak çalışırlar. Hepsi de çok zengindirler.

Yanya sahrasının yıldız tarafındaki ucunda bulunan gölün çevre uzunluğu otuzaltı mildir. Bir hayat sulu göldür. Güney tarafında Yanya kalesi üç minare boyunda, yalçın kaya üzerinde, şâhin yuvalı, yüksek bir

kaledir. Bu yüksek kalenin kuzeyinde, göl içinde karşı taraf kenarında bir taş menzili bulunur.

Kefere adası: Beş, on yârân ile kayıkla gidip seyrettik. Dört mil çevre uzunluğundadır. Mamur bir adadır. İçinde asla müslüman olmadığından Kâfir adası derler. Gayet mükellef kefere evleri vardır. Bütün kefereleri balık avcısıdırlar. Ellerinde Ebulfetih'ten beri fermanları olup, yüzbinlerce kuruşluk balık avlarlar ve satarlar. Başka kimseler bir kuruşluk balık avlasalar hâkime getirip, cezalandırırlar. Bir kiliseleri, ikiyüz hâneleri, yer yer bağları vardır. Gölde yüz parça kayıkları bulunur. Gölün etrafındaki köylerden şehrin pazarlarına insan taşıyıp, balık avlarlar. Kayıklar ile dağlardan odun ve kömür taşıyıp, kazanç sağlarlar. Bu gölün çeşitli balıklarından en beğenileni yılan balığı, sazan balığı ve turna balığıdır. Balıkları gayet semiz ve lezzetli olur. Gerçi Ohri, Gölikesri ve İskenderiye göllerinde de acaib yılan balıkları olur amma buranın yılan balığı yalan dünyada misli olmıyan gayet lezzetli, yararlı ve kuvvet vericidir. Bu gölün civarında şu köyler bulunur: Ustoroni, Yulna (Yuvama), Velşa ve Mecaniş köyleri. Bu köyler göl kenarında yüzer ve ikişeryüz hâneli ve kiliseli, bağlı ve bahçeli kasaba benzeri kefere köyleridir. Kimisi vakıf, kimisi zeâmet köyleridir.

Buradan yine Yanya şehrine geldik. Yanya'nın güney ve kıble tarafındaki köylere beyler ve paşalar ile avlanmaya gittik. Yanya'nın güney tarafındaki ve uzunluğu üç saat süren yeşil ovanın dağları eteklerinde mamur köyler ve çiftliklerden Çaka köyü vardır.

ÇAKA KÖYÜ

İkiyüz hâneli, bağ ve bahçeli gelişmiş bir köydür. Bunun benzeri bu Yanya sancağında yetmişbir aded gelişmiş ve bakımlı çiftlikler vardır. Her birine biner kuruştan beşer ve onarbin kuruş mahsul verir Paşa ve beylerin çiftlikleridir. Yılda bir kere paşaların mutfaklarına yirmişer, otuzarbin aded tavuk, beşer, onarbin kaz ve güvercinler, binlerce araba odun, yüz kantar Venedik şekeri ve diğer yiyecek ve içecekler hep bu köylerden ve çiftliklerden Yanya'ya gelip şehri ganimet ederler. Bütün çiftliklerde her türlü bakır ve diğer kap ve malzemeler mevcuttur. Bu köyden bir çiftliğe göç etseler asla bir yerden bir yere birşey götürmezler. Hatta her çiftlikte yüzer, ikiyüzer çift misafir yorganları ve döşekleri hazırdır. Elhâsıl Rumeli eyâletinde böyle büyük hanedân çiftlikleri yoktur. Övülmesinde diller âciz kalır, kalemler kırılır. Bu diyarın gezinti ve eğlence mesireleri bu köyler ve çiftliklerdir. Bütün zengin, fakir, gelen ve gidenlere nimetleri bol yerlerdir. Nice gün bu şehrin ayân ve eşrâfı ile zevk ve safâlar edip, sonra Ali Paşa'nın benimle gönderdiği Padişah emirlerini Yanya paşası Diyarbekirli Samancızâde Paşanın

divanında okuttum. Bütün ayân ve ileri gelenler «Fermân Pâdişâhındır» deyip, Manya vilâyeti muhafazası için hazır oldular. Bana bir kese ayak ücreti, üç at, on donluk çuka ve atlas ve nice eşyalar hediye ettiler. Sonra 1081 senesi Kasım gününü bu şehirde sicil ettik. O gün Yanya'dan batı tarafına Yanya gölü kenarınca iki saat gittik. Sonra keşişleme yönünde Kehsa (Gecistan) yolu üzerinden mamur, şenlikli, bezenmiş köyleri ve çiftlikleri, bağ ve bahçeleri, çayır ve çimenleri, ekili tarlaları... görüp, seyredip, Saranda Potamu deresini geçip altı saat gittik.

DELVİNE LİVASI HUDUDU

Delvine hududu toprağına girdikten sonra mamur ve gelişmiş köyler geçerek altı saat ilerledik.

ZARAVUC KÖYÜ

Memiş Paşa'nın zeâmet köyüdür. Bütün reâyâları rum kefereleridir. Buradan batıya doğru ilerleyip, bağlı, bahçeli, verimli toprakları geçip, nice çiftliklerde yemekler yeyip, Delvine sancağı köylerini de geçtik.

ŞİRİN KALE MİSALİ GÜZEL ŞEHİR AYDONAT (ANDONAT)

Latin tarihçilerinin yazdıklarına göre bu kaleyi Eflâtun'un tavsiyesiyle Rum krallarından Aydonya (Andonya) adındaki kral yaptırmış olduğu için onun ismiyle söylenmiştir. Nice devletlerin eline geçmiştir. Ebulfeth Sultan Mehmet Hân zamanında ...paşa eliyle Rumlardan fethedilmiştir. Rumeli eyâletinde Delvine sancağı hududunda Padişah hassıdır. Devlet adına her sene bir Kiler Ağası gelip burayı yönetir. Padişah için yüzlerce tulum Aydonat zeytini toplar. Sağlam zorlu bir Padişah hizmetidir. Şehir subaşılık olup, yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı yoktur. Sadece dizdarı ve yetmiş aded kale neferleri bulunur. Ayân ve eşrâfı merhum Benko (Peko) Paşa idi. Şimdi Hunkoğlu... Paşa, Molla Çelebi, Penko Paşa ve vâlidesi ki bin atlıya sahip olup melike misali güçlü bir hânedân sahibi kadındır.

Kalenin şekli: Sarımtırak, yalçın ve sivri bir yüksek tepenin üzerinde Venedik kâfirleri tarafından yapılmıştır. Küçük bir yapıdır. Taştan yapılmış, beş köşeli, güzel bir kaleciktir. Ama iki kattır. Lâkin hendeği yoktur. İçinde mühimmât cephâneleri çoktur. Kırk kadar kiremit örtülü evleri vardır. İç hisarın çevre uzunluğu tam binaltmış adımdır. Hisar içinde Sultan Beyazıd Velî câmii kiremit örtülü, kâgir minareli küçük bir câmidir. Kalenin bazı evlerinde yağmur sularından toplama su sarnıçları bulunur. Zira suya çok ihtiyaçları vardır. Kale içinde yer yer ağaçlar vardır. Hamam, han, çarşı ve pazar bulunmaz. İki katında birer

demir kapıları olup biri doğuya, biri batıya açılır kuvvetli kapılardır. Doğuya açılan kapı kalenin altındaki varoşa açılır.

Aydonat varoşu: Hepsi sekizyüz aded kat kat üstüne, kâgir yapı, kiremit örtülü, mükemmel ve mükellef, güzel kâgir evleridir. Her evin bahçesi bulunur. Pekko Paşa'nın sarayı hepsinden üstünü olup, kale misali, sağlam yapılı, yeni yapılmış güzel bir binadır. Hunkoğlu sarayı da güzel bir yapı olup bunlar hep içli ve dışlı, hamamlı saraylardır. Câmilerinden bol cemaate sahip Çarşı câmii kiremit örtülü ve kâgir bir minarelidir. Pekko Paşa'nın kızkardeşinin câmii, diğer câmiler gibi değildir. Sanki bir köşk gibidir. Tamamen kâgir yapıdır. Kubbeli ve baştanbaşa kiremit örtülüdür. Yüksek minareli, gayet latif, güzel, süslü bir mabeddir. Büyük mahallede Mustafa Çavuş câmii bir sanat eseridir. Şeydâle mahallesindeki câmi aydınlıktır. Bunlar meşhur olan câmileridir. Onbir aded de mahalle zâviyeleri vardır. Yeno (Beno, Niyo ve Büyük) mahalle mescidi, Şeydale mahallesi mescidi, Ayanikola mahallesi mescidi... meşhurlarıdır. Üç aded medrese, altı aded sıbyan mektebi olup Hacı Ali mektebi ve Hüseyin Paşa mektebi önde gelenleridir. Üç aded tarikat tekkesi vardır. Bir aded de havası hoş hamamı vardır ki Hüseyin Paşa hayratıdır. Son derece ferah, aydınlık, suyu ve havası güzel bir hamamdır. Ayrıca bir de Pekko Paşa hamamı vardır ki buna sadece şehir ayânları ve ileri gelenleri girerler. Son derece şirin, beyaz mermerlerle bezenmiş, aydınlık, hoşhava, sevimli bir hamamdır. Çeşmeleri altındandır. Havuzu, fiskiyeleri, halvetli, billur, necef ve moran camlı, suyu hayat verici, latif bir hamamdır. İçinde akar çeşmeleri ve dış kısmında büyük kuleleri ve demir kapıları vardır ki sanki kale benzeri bir saraydır.

Kalenin onyedi aded can suyu akan çeşmeleri vardır. Sularını kumkumlalar ile Venedik şehrine götürürler. Gümüş suyu çeşmeleri gayet lezzetlidir. Ben burada iken gümüş suyundan yeni bir çeşme binası yapıldı ki ben bunun için şu tarihi yazdım:

Evliyâ nûş idüb didi târîh
Lûle-i zer gerek gümüş suyuna sene 1080 (1081 olmalıdır).

Ayanikola mahallesinde hayat sulu bir çeşme vardır ki, hekimler bunun suyunun diğerlerinden hafif olduğunu söylediklerinden bu sudan şişelerle ve kumkumalarla tâ Avrupa'ya götürürler.

İkiyüzelli aded dükkân bulunur. Ama bezestanı yoktur. Lâkin Venedik körfezi denizi kenarında Sıya ada iskelesi ve Körfez adası altı saatlik yer olmak ile bütün Avrupa malları bu iskelelerden gelip şehre dağılır. Şehirde iki aded han bulunur. Bazı zaman Venedik elçileri ve konsolosları gelip, bu hanlara konup, alış veriş ederler ve çeşitli mallar getirirler.

Mahalleleri: Gurabâ mahallesi gayet mamurdur. Koluya mahallesi eskiden boş arazi imiş, onun için Koluya mahallesi derler. Ama şimdi çok gelişmiş olup, güzel evler vardır. Galata mahallesi, yüksek bir yerde kurulmuş olduğundan namazgâh ve mezarlıklar hepsi buradadır. Şeyhler ziyaret kabri de buradadır. Halen herkes tarafından ziyaret edilmektedir.

Şehrin havasının letâfetinden limonu, turuncu, narı, inciri, zeytini cihanı tutmuştur. Özellikle bu şehirde yetişen zeytin ancak Koron, Şam ve Karaburun'da olur. Ama buranın zeytini çok olup, semiz, iri, lezzetli, hazmı kolaydır. Bunun için bütün zeytin ağaçları Pâdişahın hâssıdır. Her sene Padişah kilerinden beyaz külahlı on aded kilerci gelip bütün zeytin ağaçlarından zeytinleri toplayıp, adalet üzere zeytinlerin pahalarını sahiplerine verip, zeytinleri tulumlarla İstanbul'a saraya getirirler. Sonra vezir, vükelâ, ulemâ ve salihlere derecelerine göre zeytin dağıtırlar.

Şehrin doğu tarafındaki bağ ve bahçelerde yetişen ağrıyomasa incirinin dördü, beşi veya altısı bir kıyye gelir. Vallahi cihanda benzeri yoktur. Sanki bir hazım ilacıdır, asla derisi yoktur, sadece üzerinde duman gibi ince bir zarı vardır. Bazı zaman sıcaktan balı akıp, vücudu kuru kalır. Sepetlerle çarşıya, pazara güçlükle getirilir. Diğer yerlerin incirleri gibi kurutulup, vilâyet vilâyet gitmez. İçinde haşhaş tanesinden ufak çekirdekleri vardır. Bir kimse üç, dört okkasını yese asla şişkinlik yapmaz. Son derece hazımlıdırlar. Misk ve anber gibi güzel kokusu olduğundan başka gayet kuvvet vericidir. Elhâsıl övmesinde diller aciz kalır. Rumun Aydonat şehrinde Ağrıyomasa inciri gayet meşhurdur. Bu şehrin dört yanında bulunan çiftliklerde çınar, ve servi ağaçları çoktur. Hoyana yoluna yakın Hamamlı çiftliği Hüseyin Paşanındır. Gayet güzel mesire yeridir. Kalenin doğu tarafında bulunan geniş ova tamamen bağlık ve beyaz ve iri taneli pirinç tarlalarıdır.

Şehir halkı Rumca ve Arnavutça konuşurlar. Ayrıca kendilerine mahsus bazı özel konuşmaları da vardır. Şehir ayânı ve ileri gelenleri sarık ve samur kürklü renkli çukalar, kontuş, serhaddî ve feraceler giyerler. Gençleri başlarına kırmızı saya çukalı, samur kenarlı Rumeli kalpağı ve bazıları da kürksüz Arnavut takkesi giyip, bellerine ipek tülbent kuşak kuşanıp, korbile denilen Varsak bıçağı taşırlar. Leventleri baldırı çıplak, kabâdî papuç giyip gezerler. Çoğu tüccardırlar. Bir sınıfı da sanatkârdır. Bir kısmı okumuşlardır. Bir bölümü cahildirler. Kırk çuka dolama ve kopçalı Arnavut çakşırı giyip hizmetlere giderler Güzelleri örtülü olup, her biri Râbia Adviye misali edeblidirler. Vilâyet halkı son derece garip dostudurlar. Tatlı dilli, güler yüzlüdürler. İkram seven, sofra sahibi kimselerdir. Bu şehirden de kalkıp, bütün dostlar ile vedalaşıp, kıblenin sağ tarafına doğru üç saat gidip, kayalık dağlar ve beller aştık.

MARGILIÇ KALESİ

Bizzat Sultan Beyazıt Velî tarafından fethedilmiştir. Gedik Ahmet Paşa eliyle halen Delvine sancağı toprağında voyvodalıktır. Seksen akçe pâyesiyle kazâcıktır. Kırk aded köyü vardır. Reâyâları gayet bağlı ve dürüsttürler. Ama kale halkı âsi olduklarından Elbasanlı Küçük Mehmet Paşa Padişahın fermanı ile bütün şehri yağma edip, adamlarını kılıçtan geçirip, geri kalanlarını itaat altına almıştır. Kalesi verimli bir ovada olup, ensesinde bir top menzili uzaklıkta havalesi dağlar bulunur. Beş köşeli, sağlam yapılı, güzel bir kaledir. Çevre uzunluğu 870 adımdır. Yontma taştan yapılmıştır. Daha önce Venedik elinden fetholunmuş olup, Margılıç adında bir balıkçı kefere tarafından yapılmıştır. Kalenin içinde yüz aded kiremitli küçük evler vardır. Dizdarı ve ikiyüz aded kale neferi bulunur. Müftisi ve Nakîbi yoktur. Ama Yeniçeri serdarı vardır. Sadece bir Hünkâr camii var. Çarşı, pazar, han ve hamamı yoktur. Kalenin bir kapısı olup doğu tarafa açılır. Kale sarp bir dağ başında bulunduğundan hendeği yoktur.

Margılıç varoşu: Kalenin batı tarafında, düz bir yerde, büyük bir varoştur. Binikiyüz aded kiremitli, bağlı ve bahçeli, mükemmel ve mükellef, taş duvarlı evlerden meydana gelmiştir. Hepsi altı aded mahalledir. İki aded kâgir minareli ve baştanbaşa kiremitli camileri olup, biri çarşı içindedir. Yedi aded mahalle tekkesi, bir aded medrese, iki aded sıbyan mektebi, iki aded derviş tekkesi, bir aded hamamı olup bazan kullanılmaz. İki aded han, onyedi aded küçük fakat yararlı dükkân, bir aded çeşme varki sekise (kese kise, se kilise) derler, gayet tatlı suyu vardır. Şehir halkından rahatsızlıkları olanlar bu sudan içerler. Buranın da bağ ve bahçeleri hesapsızdır. Zira havası ve suyu gayet latiftir. Sonra bu kaleden kalkıp, kıblenin sağ tarafından gidip, üç saatte dağlar ardına geçip, oradan körfez denizi kenarı ile iki saat ilerledik.

UĞURSUZ KARGA KALESİ

Venedik keferesinin yönetimindedir. Bizim Delvine toprağındadır. Zerre kadar hendekten dışarıya ilişiği yoktur. Sivri bir dağ eteğindedir. Küçük, taş yapı, güzel bir kaledir. Kalenin dışında atlarımızı bırakıp içeri girelim dediğimizde bekçiler bize, «Nezârette beklemeyince kaleye girmek adet değildir, belki sizde yumrucuk vardır» ddiler. Ben onlara, «Bre hey melunlar, ben kendim size beşer tâun ederim» deyip nice cidallerden sonra bellerimizden silahlarımızı alıp bizi içeri aldılar. Generalle buluşup, kaleyi gezdik. Beşyüz adam kadar güçlü bir kapısı karaya, doğuya açılır. Bir kapısı da güneyde denize, iskeleye açılır. İçinde altmış, yetmiş kadar uğursuz evler vardır. Yedi, sekiz kadar dükkân olup başka şeyler yoktur. Hendeği gayet bakımlı olup, ağzına kadar su

doludur. Taş tabyaları üzerinde büyük topları bulunur. Kaptan generale bazı hediyeler verdim. Oradan çıkıp yine atlarımıza binip, liman kenarınca etrafı seyrederek gittik. Hayli büyük limandır, yüz parça gemi alır. Oradan yine deniz kenarı ile sekiz saat bazan kayalık, bazan topraklı yerleri ve balık dalyanlarını geçtik.

LOPİŞ KÖYÜ

Delvine toprağında, müslüman köyüdür. Ama melun adamları vardır. Bu mahallere artık Arnavut vilâyeti deniliyor. Hepsi yüz kadar evlerdir. Buradan yine batıya doğru üç saat karada gittik.

SPADA (SIYADA, SAYADA) KÖYÜ

Delvine sancağı toprağında, yüksek bir sırtta, yüzaltmış aded kefere hâneli, hanlı ve bir kiliseli gelişmiş bir köydür. Delvine beyinin hâssıdır. Bu köyden aşağı, denize doğru yokuşlu, sarp yol ile inip, güneye doğru yarım saat gittik.

SAYDA İSKELESİ

Körfezde, meşhur bir iskeledir. Rum, Arap, Acem ve Avrupalı gemiciler arasında meşhurdur. Ama çarşı, pazar, han, hamam, imâret, câmi gibi hiçbir eser yoktur. Sadece pazarcılar için bina olunmuş konaklama binaları, mahzenler, taştan yapılmış hanlar vardır. Yedi iklimin kara ve deniz tüccarları, gezginleri bu hanlarda ve yukarıda Sıyada köyünde kefere evlerinde konarlar. Bütün eşyalarını gümrük hanına koyup, gümrüklerini verirler. Padişah tarafından Gümrük Emini bulunup, kırk yük akçe gelir elde eder. Venedik kralı tarafından da bir konsolos bulunur. Keferelerin mallarını yazıp, o da bazı ücretler alır. Zira pek işlek bir iskeledir. Yanya'nın, Tırhala'nın, Selânik'in, Serez'in ve nice kale ve şehirlerin iskelesidir. Ama yolları sarptır. Asla yollarında araba işlemez. Sadece kira katırları işleyip, tâ Sofya ve Edirne'ye gidip gelirler. Sayda iskelesinden Venedik adası körfezinin bağ ve bahçeleri, liman ve kaleleri tamamen görülür. Güney tarafında deniz içinde iki mil alarga gelişmiş bir adadır. Sonra bu Sayda'dan atlarımıza binip, deniz kenarı ile kayalık ve sarp yolları aştık.

DALYAN KALESİ

... tarihinde Benko Paşa fethetmiş ise de devlet tarafından yine Venedik keferesine verilmiştir. Deniz kenarında küçük bir kaleciktir. Venedik kâfirlerinin balık dalyanlarını korumak için yaptırılmıştır. Ama kuvvetli ve metin yaptırılmış olup halen Venedik adasının iskelesidir.

Karşı tarafı bir milden uzaklıkta körfez adasıdır. Fakat araları sığdır. Engin deniz değildir. Kalesi deniz kenarında, bir tepenin üzerinde dört köşeli, taş yapı küçük bir kaleciktir. Bin kadar cengâver kefereleri, cephâneleri ve büyük topları vardır. Deniz tarafına Liman kapısı ve kara tarafına Delvine kapısı açılır. Bu kale Süleyman Han zamanında yapılmıştır. 943 senesinin Zilhicce aynının yedinci günü bizzat Sultan Süleyman Hân (Allahın rahmeti üzerine olsun) deniz gibi asker ile Körfez (Körfus) gazasına geldiğinde bu Dalyan kalesi yerinden denizi doldurmaya başlamıştır. Körfus'a yarım mil kaldığında üzerine balyemez toplar koyup kaleyi dövmeye başlar. Hemen o gün Donanma-yı Hümâyûn ile Hayreddin Paşa ve Kapudan Pulak Mustafa Paşa adaya asker döküp, omuz omuza cenk etmeğe başlarlar. Karadan da zafer sahibi kumandan Lütfi Paşa seksenbin askerle Hayreddin Paşa'ya yardıma yetişir. Birlikte savaşa devam ederler. Arkalarınca Sultan Süleymân Hân yüzbin asker ile ve Şehzâde Sultan Mehmed ve Şehzâde Sultan Selim ile birlikte bu körfez kalesi savaşına gelir. Ada içinde bulunan köyleri ateşe verir. Çok sayıda esir ve bol miktarda mal ganimet alır. Tam bir ay kaleyi döver. Havanın bozması sebebiyle İslâm askerlerinin güçleri de azalır. Saadetli Padişaha Budin tarafından adamlar gelip, Engürüs kralının isyan ettiği haberini getirirler. Saadetli Padişah, Sadrazam Ayas Paşa'ya haber gönderip, Körfez kalesi kuşatmasından el çekip, askeri boşuna kırdırmayıp, metrislerden çıkmalarını ferman eder. Bütün İslâm askerleri metrislerinden çıkarlar. Karşıdaki Dalyan kalesi sahrasında orduya katılırlar. Körfez kalesinin fethinden böylece vazgeçilir. Sultan Süleyman, Alman üzerine gider. Venedik kâfiri o asırda bu Dalyan kalesini inşa etmiştir. Ben de bu kaleden bir kayığa binip, uygun havada bir milden fazla olan denizi bir anda geçip karşıya vardım.

KÖRFUS (KÖRFEZ) KALESİ

Körfez dahi derler. Önceleri ve sonraları Venedik krallarının bir aman yeri, taht merkezleri gibi güvenilir kaleleri olmuştur. 943 tarihinde Sultan Süleyman Hân elinden avın kurtulduğu gibi bu kale kurtulalıdan beri kaleyi öyle metin ve müstahkem etmişlerdir ki yapılışında görenlerin dudakları uçuklar. O zamandanberi Venedik kâfiri Alman kralına dua eder. «Eğer Engürüs kralı Ferdinand, Budin'e sarılmasa idi bu kaleyi elimizden Osmanlı alırdı, hele Allaha şükür Engürüs kralının isyanı sebebiyle Süleyman emredip, kaleyi bırakıp gitti» diye şükrederler. Bu Körfez adası Rumeli tarafında, Delvine toprağında, Sıyada (Sayda) ve Dalyan kalesi karşısında, Venedik körfezi denizi içinde, Rumeli kıyısına iki mil yakınlığında, doğudan batıya uzunluğuna meydana gelmiş olup tam doksan mil çevre uzunluğuna sahiptir. Mamur, donanmış, eşsiz

bir adadır. Kayıktan çıktıktan sonra General ile buluşup, uzun uzun konuştuk. Zira Kandiye generali iken fetihten sonra Kandiye'nin Kumkapı limanında bulunan sarayına sık sık gidip, tanışıklık etmiştik. Şimdi yine bu Körfez'de o general ile buluştuk. Bize bir mesire yerinde konak verdi. Kaleyi birkaç gün gezip, seyrettik. İki limanı vardır. Biri kalenin sağında ve diğeri solundadır. İkisi de sekiz rüzgârdan emindir. Her birine beşeryüz parça gemi ve kayıklar sığarlar. Kalesi yalçın bir kaya üzerinde, Körfez denizine ve Akdeniz'e bakan iki katlı, İskender seddi misali, onbir aded tabyalı Kahkaha gibi kaledir. İçi ve dışı halen binlerce şeytanlıklar ile bezenmiş, yediyüz aded balyemez topları ile süslenmiş, sanki bir Ye'cüc kalesidir. Yine de binlerce kâfir buraya üşüşüp, nice şeytanetli sağlam binalar yapıp daha da imar etmektedirler. Venediklilerin deniz kilidi kaleleridir. Bin mil uzunluğundaki Körfez denizinin ağzında yapılmış cankurtaranlarıdır. Girit arasından ve Kandiye kalesinden ne kadar reâyâ çıkarıldı ise bu adada yerleştirildiğinden burası insan denizi haline gelmiş. General bana bolca ikramlar ile gece ve gündüz büyük ziyafetler verdi. Bir özel gününde öyle top şenlikleri etti ki yer ve gök tir tir titredi. Üçüncü gün bizi bir kayığa koyup, bizimle vedalaşdı ve ayrıldık. Yine karşı Dalyan kalesine geldik. Oradan arkadaşları alıp, on saat tam kuzeye doğru giderek, bazan taşlık ve bazan ovalık yerler ile köyleri geçtik.

DELVİNE KALESİ

İlk olarak İspanyollar tarafından yapılmıştır. Sonra bir şeytanlık ile Venedikli almıştır. Sultan Beyazıd Velî, burayı Venedik elinden fethetti ise de yine kâfirler ele geçirmiştir. Sultan Süleyman Hân, Körfez gazâsına geldiğinde Arnavut asıllı Ayas Paşa, Delvine kalesi üzerine Başkumandan tayin olundu. Vezir-i azam Ayas Paşa eliyle bu Delvine kalesi fethedildi, ve Delvine'nin merkezi oldu. Halen Rumeli eyâletinde ayrı bir sancaktır. Beyinin hâssı Padişah tarafından 157132 akçedir. Zeâmetleri 24, tımarı 155 adeddir. Alaybeyisi ve Çeribaşısı vardır. Sefer sırasında kânun üzere bu livanın askeri cebelileriyle beyinin askerlerinin toplamı ikibinikiyüz asker olur. 180 akçe pâyesiyle kazâdır. Şeyhülislâmı, Nakîbüleşrâfı, Sipah kethüdâ yeri, Yeniçeri serdarı, kale dizdarı, kale neferleri, şehir subaşısı ve bâcdârı, şehir kethüdâsı, muhtesib ağası, harac ağası vardır. Kale, sivri bir kayanın tâ tepesinde, beş köşeli, taş yapı, güzel bir kaledir ki benzeri olmıyanlardandır. Ama küçüktür. Doğu tarafında bir demir kapısı vardır. Kale içinde üç aded üzeri kiremit örtülü hânecikler vardır. Biri dizdarın evi, biri kethüdânın, biri de imamın evidir. Ayrıca bir mescidi, bir erzak anbarı, bir cephâne mahzeni, bir su sarnıcı olup bunlardan başka çarşısı, pazarı, hamam ve câmii yoktur. Gayet küçük kaleciktir. Kaleden çıkarken sağ tarafta bulunan Hünkâr câmii kiremitli, kâgir minareli, dört

köşe, küçük bir câmidir. Câmi dibinde bir uçurum yerde, daracık çarşısı olup seksen aded dükkânları vardır. Ama bezestanı yoktur.

Delvine varoşu: Kalenin doğu tarafında, yokuş aşağı yerdedir. Yüz aded kiremitli hânelerdir. Geniş bir düzlükte kurulmuş olduğundan evler birbirinden birer ok menzili uzunluktadır. Bir evi eşkiya ve haydudlar bassa diğer evlerin sahiplerinin haberi olmaz. Onun için bütün evlerin kapıları demirden olup, büyük kuleleri vardır. Bütün duvarları gayet sağlam ve dayanıklı olarak yapılmıştır. Mahallelerinde câmileri ve mescidleri vardır. Laka mahallesi mescidi, Kinelkesi mescidi, Tabhâne mahallesi mescidi meşhurlarıdır. Medreseleri üç adeddir. Üç aded sıbyan mektebi, üç aded tekkesi, bir aded hamamı, üç aded hanı vardır ki Memo Paşa hanı en mükemmelidir. On aded de akar çeşmesi bulunur. Şehir denize yakın olduğundan havası, suyu ve binaları latiftir. Laka mahallesi çukur bir yerde kurulmuştur. Ama gayet mamurdur. Buradan aşağıda Kinelkesi mahallesi bağlık ve bahçeliktir. Mahkemesi de gayet havadar yerdedir. Memo Paşa sarayı, evlatlarının hânedânları, kethüdâsının sarayı gayet mamurdur. Turuncu, zeytini, inciri, narı ve servi ağaçları sayısızdır. Şehrin dağ ve bağlarını süslemişlerdir. Halkın hepsi Arnavutça konuşurlar. Asla Rumca bilmezler. Gayet bahadır, yiğit kimselerdir. Tâun hastalığından çok korkarlar. Hastalarını evlerde bırakıp dağlara kaçarlar. Tâun yok ise de o adam açlıktan ölüp kalır. Çoğunlukla kazançları zeytin ve zeytinyağındandır. Vilâyet vilâyet götürüp satarlar. Genç, ihtiyar, küçük, büyük, zengin ve fakir bütün halkın yüzleri kırmızıdır. Zira içkiye düşkün bir alay mücahid gâzilerdir. Ama taze gençleri ile softa bilginleri gayet eşkiyâlardır. Hatta atlarının başlarında bir çeşit perîşânî, serçe yuvalı sarıkları olur ki görenler gülmekten hayran olurlar. Beyaz Arnavut simiti, beyaz poğoçası ve lâle şarabı meşhur yiyecek ve içeceklerindendir. Bu şehrin batı tarafındaki yüksek Delvine dağından Venedik körfezi adası açıkça görülür. Bu şehrin bütün dost ve ahbablariyle vedalaşıp, batı tarafa gidip, yedi saatte dağlı, taşlı yollar üzerinde mamur ve şenlikli köyleri geçtik.

GALATA KALESİ

Daha önceleri Venedik elinde iken Sultan Beyazıd Veli zamanında Serdâr-ı Muazzam Gedik Ahmet Paşa fethetmiştir. Delvine Beyinin hâssıdır. Voyvoda yönetimindedir. Ama şimdi beyini burada bulup, Manya vilâyeti kumandanı Ali Paşa'dan getirdiğim mektupları ve Padişah emirlerini okuttum. Durumdan haberi olunca «Ferman Padişahımındır» deyip Manya muhafazası için gitmeye bütün askeriyle birlikte hazır oldu. Bana üçyüz kuruş, bir at, beş donluk çuka kumaşlar ve adamlarıma da yüz kuruş ve birer çuka verdi. Sonra şehri gezmeye koyulduk. Bu

kale Horulis (Koruliş veya Kırveleş) kazasına bağlıdır. Kalesi dağın eteğinde, düzlük bir yerde, beş köşeli, sağlam, küçük taş bir yapıdır. Çevre uzunluğu altıyüz adımdır. İçinde ancak yedi aded evleri, bir mescidi, bir erzak anbarı olup diğer çarşı ve pazarı yoktur. Doğu tarafa bakan demir bir kapısı vardır. Kalenin ensesinde sivri bir havale dağı vardır. Dizdarı ve yüz aded kale neferinin gelirleri Sayda İskelesi emininden sağlanır. Kalenin dibinden akan dere dağlardan gelip, kaleye havale dağın eteğinden dolaşıp, bu Galata kalesinin batı tarafından geçip Delvine yakınında denize dökülür. Sonra bu kaleden kalkıp, batı tarafa deniz kenarı ile gittik. Tâ Delvine körfezine varınca bir adama rastlamadık. Yolcu olarak bir kimsenin geçmesi mümkün değildir. Zira sarp dağlar, amansız beller ve kayalık yollardır. Buranın bütün halkı âsidirler. Yetmiş parça köyün yirmibin tüfekli Arnavut'u vardır. Allah korusun. Müslümanız derler ama asla din ve ibadetle ilgileri yoktur.

SOY VE SOP BAKIMINDAN ARNAVUD KAVMİ HAKKINDA

Bunlar öyle kavimler ki Mekke-i Mükerreme sâkinlerinden Kureyş kabilesi kavmindendirler. Allah'ın hikmeti, bunların Cebelülhimme adlı Arap şeyhleri bir oymak sahibi, sözü geçerli bir arap idi. Bu Cebelülhimme bir arap beyinin gözünü çıkarır. Gözü çıkan bey de Hazret-i Ömer'in huzuruna gelir. «Mâide» suresindeki âyet-i kerîme hükmü üzere Cebelülhimme'nin gözünün çıkarılmasını ister. Hazret-i Ömer, Allah'ın Kitabı hükmünce Cebelülhimme'nin gözünün çıkarılmasına hükmeder. Cebelülhimme gözünün çıkarılmasından korkarak o gece üçbin adam kabilesini alarak doğru Antakya'da bulunan Hazıklı krala gelip sığınır. O da Cebelülhimme'ye Cebel dağlarını verir ve orada yerleşir. Cebeliye dağları onun adından dolayı bu isimle söylenir. Cebelülhimme'nin bir kardeşi Keysuye Seleme çöllerinde sâkin olup Keys arapları ondan kalmıştır. Sonra Abbasî oğullarından El-Muntasır Billah'ı Hülâğu şehid edip, Bağdad'ı harab edince Keys araplarını da sürer. Bunlar Heyhât sahrası çöllerinde meşelikler içinde iskân edilir. Bunlardan Çerâkis arapları türer ve ayrı bir lisan ortaya çıkar. Çerâkis yani Çerkes kavmi doğar. Onun için Çerkes kavminin aslı Kureyş kavminden Keys arabıdır. Sonra bu Cebelülhimme'nin bir oymağı da Mekke'den kaçar ve Gazze'de bulunan Hazret-i Peygamber'in amcası El-Hâşim'in yanına gelirler. Böylece Hâşimî kavmi olurlar. Hazret-i Ömer, Cebelülhimme'nin kral Herakil'in yanına kaçıp dinden döndüğünü haber alınca Ömer İbn Abdülaziz, Halid bin Velid ve Esved Bin Mıkdâd'ı kırkbin İslâm askeri ile üzerlerine gönderir. Yapılan büyük savaştan sonra Cebelülhimme Cebeliye'de yaptırdığı kalede duramayıp kaçar. Bütün adamlarıyle birlikte Akdeniz adalarına gelirler. Üç oğlundan Abaza, Lazka ve Mekral uygun bir havada Makedonya'ya yani İs-

tanbul'da oturan Galata'daki Ceneviz kralına gelirler. O da bunlara Karadeniz sahilinde yurtlar verir. Abaza, Abaza dağlarında kalır. Ayrı bir lisan ile konuşurlar. Lazka, Trabzon semtinde yerleşir ve o da ayrı bir lisan meydana getirir ve Laz kavmi olurlar. Mekral adlı oğlu Gönye kalesi dibinden akan Çoruğ nehri kenarında, tâ Batum sancağı topraklarında yerleşir. Mekral kavmi oluşur. Ama Cebelülhimme, Hazret-i Ömer'den korkusundan bir yerde karar kılamaz. Sonunda gemiler ile İspanya kralına varıp sığınır. Biz Kureyş kavmindeniz dediğinde, bunlara boş alanlar olan Delvine dağlarını verir. Bunlar burada çoğalarak bu sarp dağları imar ederler ve ayrı bir lisan oluştururlar. Göz çıkarmamak için bunlara Arnavud demişlerdir. Lâkin bunlar Kureyş kavminden oldukları için halen sâkin oldukları dağlara Kuryekeş yani Kureyş dağları derler. Amansız bir kavimdirler. Bunlar devamlı olarak günde bir altına Venedik'e hizmet ederler. Kandiye'de bizimle cenk edenler hep bunlar idi. Yine de böyle iken müslümanız derler. Ama yararlı, yiğit, mücahid kimselerdir. İşte Arnavut kavminin aslı ve üreyişi böyle olmuştur. Sonra Cebelülhimme, Elbasan şehrinde müslüman olarak vefat etmiştir. Bu Arap kavmi hakkında Tuhfe tarihinde geniş bilgi vardır. Bu Kureyş halkı hakikaten arap çehrelidir. Bütün silahlarından başka okları ve yayları dahi vardır. Buradan da yanımıza arkadaşlar alıp, yedi saat kuzeye doğru taşlık yollar ve yeşil beller geçerek yol aldık.

JOLAD KALESİ

İspanya kralı tarafından yaptırılmıştır. Sonra bir hile ile Venedikliler ele geçirmişlerdir. Sultan Beyazıd Velî zamanında bunu da Gedik Ahmet Paşa fethetmiştir. Halen Süleyman Hân kaydı üzere Delvine sancağı toprağında voyvodalıktır. Kalesi göğe baş uzatmış. Kahkaha kalesi gibi yüksek bir kaledir. Rumeli'de böyle bir kale yoktur. Ancak Mora adasında Kördus kalesi benzer. Yahud Benefşe kalesi ola. Çevre uzunluğu dörtyüz adımdır. Gayet metin, sağlam yapılı, taş binadır. Doğusu ile batısı arasına bakan bir kapısı var. İçinde dizdar evinden başka bir şeyi yoktur. Dizdar ve yüzelli neferi ulufelerini Sayda iskelesi emininden alırlar. Bu askerlerin evleri kaleden ikibin adım aşağıda Yenice nehri ile Firenks nehirlerinin birleştikleri yerdedir.

Jolad kalesi varoşu: Damları saman örtülü ikiyüz evi vardır. Bu nehirlerin ikisi de Frenkis köylerinden gelip kale ile varoş arasından geçerek iki saat doğuda Kardik kalesi yakınından geçip Ergiri kalesi sahrasını da geçtikten sonra Ergiri nehrine karışırlar. Jolad kalesi muhafızlarının çoğu Kurenks dağının Arnavud kefereleridir. Sonra Küçük Mehmed Paşa kefereden kale muhafızı almayı yasaklayınca bütün kefere muhafızlar müslüman oldular. Bu varoşun bir câmii var. Yukarı ka-

lede de bir viran câmi mevcut. Bu şehirde asla çarşı, pazar, han, hamam, tekke ve mektep yoktur. Yeryer bağları vardır. Orada Avlonya beyinin oğlu Osman Paşayı bulup Manya seferine memur olduklarını tebliğ ettim. Padişah emirleri divanda okunup, cümlesi «İşittik ve kabul ettik» dediler. Livasının bütün askeri ile Manya muhafazasına gitmeğe hazırlandı. Bana bir at, bir köle ve üçyüz kuruş ihsan etti. Oradan doğruya nehir kıyısını takiben yeşillik yerleri ve bakımlı köyleri geçip Kardibek kalesine vardık.

KARDİK KALESİ

Bu kale de Beyazıd Velî zamanında Serdar Gedik Ahmed Paşa tarafından fethedilmiştir. Delvine sancağı toprağında ve Ergiri kazasına bağlı sivri bir tepecik üzerinde, yuvarlak taş bina küçük bir kaledir. Çevresinin ne kadar olduğunu bilmiyorum. Ancak dizdarı, yüz adet muhafızı vardır. Maaşlarını Sayda iskelesi emininden alırlar. Gayet bahadır Arnavut yiğitleri vardır.

Kardik varoşu: Kalenin aşağısında, Yenice nehri kenarında, yüzelli adet kiremitli ve bazıları kaygan ve saman çöpü örtülü fukara evleri var. Kokulu bostanları ve bahçeleri mevcut. Bir tane de küçük minareli ve kiremit damlı camii var. Çarşısı, pazarı, han ve hamamı yoktur. Her şey için Ergiri kalesine muhtaçtırlar. Oradan Yenice nehri kıyısınca doğuya altı saat gidip Ergiri önünden akan Dragopola nehri Yenice nehri ile birleşir. Buraya vardıktan sonra tekrar geriye dönerek güneye üç saat mamur yerler geçerek Terbük, Latova ve Kakos köylerine vardık. Bunların hepsi Delvine beyi Memi beyin çiftlikleridir. Bu köyleri seyrederek geçip, Ergiri bağları içinde yol alarak zevk ve safalar ettik.

REKRİ KALESİ

Kurucusu Rum krallarından Filikos oğludur. Sonra nice devletten devlete intikal edip, sonunda bizzat Sultan Bayezid Veli Arnavud eşkiyaları elinden fethetmiştir. Ama nice yerlerinin binaları Venedik kafiri tarafından yaptırılmıştır. Çünkü San Marko resimleri var ki, bunlar Venedik işaretidir. Süleyman Han tahriri üzere hâlâ Delvine paşasının hası ve voyvodalığıdır. Yüzseksen akçelik şerif kazadır. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, muhtesip ağası, bacdarı, şehir kethüdası, haraç ağası, mimar ağası, şehir subaşısı, kale dizdarı ve ikiyüz adet kale neferleri vardır. Kalesi balık sırtı gibi kayalık bir tepe üzerinde kargir bina eski bir kaledir. Çevresi bindörtyüz adımdır. Doğudan batıya uzunca inşa edilmiş eşsiz bir kaledir. Uzunluğu altıyüz germe adımdır. Genişliği ise yüz adım ve ensizdir. Sanki kadırgaya benzer uzun ve ensiz eski bir surdur. Kale içi doğudan batıya an-

cak uzun bir caddeden meydana gelmekte. Yolun iki tarafında ikiyüz kadar baştanbaşa kaygan taş örtülü iki katlı kargir evler vardır. Kalede Bayezid Veli Han câmii vardır ki, eski usûl minareli, kaygan taş örtülü ve ruhaniyetli bir büyük câmidir. Uzunluğu seksen, genişliği ise kırk ayaktır. İçinde dört adet nakışlı sütun mevcuttur. Bu kale yüksek bir kaya üzerine inşa edilmiş olduğundan suyu câmiin minaresi dibinde, yol aşırı bir büyük sarnıçtan temin edilir. Kale içindeki bütün evlerin halkı, yağmur sularının toplandığı sarnıçtan su içerler. Denize benzer büyük bir sarnıçtır. Bundan başka mutlaka her evde bir su sarnıcı bulunur. Kalenin iki yerde üçer kat sağlam ve emniyetli demir kapıları var. Birisi doğu tarafına bakar ki, üç kat kapıdır. Bu kapıya taş merdivenler ile çıkıldığından atlı adamlar güçlükle girip çıkarlar. Üçüncü iç kat kapının dışında manzaralı bir lonca köşkü var ki, şehrin ileri gelenleri ve seçkin kişileri orada oturup, ovadaki cennet gibi bağları seyrederler. Bu kapının batısında Namazgâh kapısı vardır. Bu dahi üç kat demir kapıdır. Bu tarafta Namazgâh meydanı ile Kale arasında yüz adım uzunluğunda ve yirmi adım genişliğinde alçak bir hendeği var. Bu kalenin diğer üç tarafı gayya kuyusu gibi olduğundan bu taraflarda hendek yoktur. Hepsi kaygan örtülü ikiyüz adet evleri kale bedenleri üzerine bina olunup maksureleri ve şahnişinleri kalenin sağ ve solunda cehennem kuyusu gibi derinlikte kurulan varoşa ve yeşillik ovaya nazır evlerdir.

Ergiri kasrı varoşu: Kalenin doğuya bakan kapısı önünden yokuş aşağı gidilince bir kefere mahallesi vardır. Buraya küçük varoş derler. İkiyüz adet geniş evlerdir. Kalenin kuzeyinde kale kayaları altındaki eski çarşıya kale çarşısı derler. Hepsi kırk adet küçük dükkandan meydana gelmiştir. İki başında bezaztana benzer ağaç kapıları vardır. Her gece bekçileri bu kapıları kapatırlar. Fakat bu kapılar kapandıktan sonra aşağı varoştan kaleye yol işlemez olur. Ancak Namazgâh kapısından kaleye girip çıkarlar.

Aşağı büyük varoştaki Memi Bey çarşısı yeni yapılmış bir çarşı olup, buradaki varoşa Memi Bey varoşu derler. Yüzelli adet kaygan örtülü, yeni, bağlı, bahçeli evleri vardır. Saray gibi mükellef evlerdir. Mahkeme dahi burada olup, o da Memi Beyin hayır eseridir.

Eski Büyük varoş: Kalenin dört tarafındaki sekiz adet dere ve tepeler üzerinde dolmuş kat kat, kargir, hepsi kaygan taş örtülü, bağlı, bahçeli, hepsinde kule bulunan mamur evler vardır. Bu evlerin avlularının duvarları bir çeşit beyaz taştan yapılmıştır ki, sanki bütün taşları Engürü kerpiçi gibi bir kalıptan, üstad Ferhat tarafından kesilmiştir. Fakir, zengin herkesin duvarı böyledir. Hiç bir diyarda böyle dört kö-

şe kesilmiş taş yoktur. Ancak Anadolu'da Tire ve Manisa şehirlerinde bu çeşit taşlar bulunur.

Ergiri mahallelerinin isimleri: Sekiz adet varoş mahallesi vardır. Bunlar; Palu, Votos, Menalat, Hacı Bey, —hepsinden büyüktür— Dündar ve Memi Bey mahalleleridir.

Ağa sarayları: Zikredilen sekiz mahalle içinde ikibin adet kaygan taş örtülü evlerdir. Hepsinden mükellefi Memi Paşa ve oğlu Osman Bey, Alaybeyi, Zâim Bey saraylarıdır. Daha nice saraylar vardır.

Câmileri: Hepsi sekiz tanedir. Yukarı kalede Bayazid Veli câmiinin bir sütunu üzerine Celî yazı ile «Bu şehirden Kandiye gazasında yediyüz adet haneden sahipleri şehid olup, haneleri kapalı kalmıştır. Ve yedibin adet hizmetçi bu şehirden Kandiye'de şehidlik şerbetini içmişlerdi» yazılıdır. Hakikaten bu şehirde çok ev kapalı kalmıştır ve karılarını hizmetçileri almıştır.

Namazgâhın sağında bir yalçın kaya üzerinde ve bir burnun ucundaki kargir minareli Hızır Ağa câmii görülmeğe değer. Aşağıda Hamam dibinde Hacı Murad câmiine taş merdiven ile çıkılır. Kargir bina yüksek bir minaresi ve tatlı suyu olan çeşmesi var. Câmiin içinin ve tavanın süslemesi görülmeğe değer. Tekke câmiinin cemaati çoktur. Ama minaresi yoktur. Câmie altı ayak merdiven ile çıkılır. Eski tarz inşa edilmiş bir mabeddir. Bu câmiin avlusu çeşit çeşit yüksek ağaçlar ile dolu olup, asla güneş tesir etmez. Tatlı sulu bir kuyusu var. Avlunun etrafında Halveti Tarikatı Tekkesi odaları vardır. Avlunun bir köşesinde binlerce kibar, evliya ve âyanın yattığı mezarlık mevcut. Hatta benim yetişmiş, genç bir adamım öldü ve kendim yıkayıp bu mezarlığa defnettim. Hatta bütün Arnavud halkı «Sen cenaze yıkadın» diye benden nefret ettiler. «Bre vallahi taunlu değildi. İhsalden merhum oldu» diye binlerce yemin edip, güçlükle inandırdım.

Memi Paşa câmii: Yeni çarşı içinde, ancak yüz adım büyüklüğünde, tenha bir yerde küçük ve yeni inşa edilmiş güzel bir câmidir. Kargir ve süslü bir minaresi var. Amma bir an cemaat eksik değildir. Arnavudluğun bu kısmı namaza düşkündür.

Palur câmii: Hoş ve güzel inşa edilmiş bir câmidir.

Tus câmii: Geniş ve eski bir câmidir. Meşhur câmileri bunlardır.

Mescidleri: Yedi adet mahalle zaviyeleri vardır. Nermi Efendi zaviyesi, Vatos zaviyesi, Memi Bey zaviyesi ve Alaybeyi zaviyesi meşhurlarıdır.

Darülhadisleri: İlim okutulan üç adet darülhadisleri vardır. Bayazıd Han medresesi ve Memi Paşa medresesi meşhur olanlarıdır.

Sıbyan mektepleri: Beş adet sıbyan mektebi vardır. Kalede Bayazıd Han câmii dibindeki büyük mektep, Palur mektebi ve çarşı mektebi meşhurdur.

Tekkeleri: Ehli tevhidin zikirde bulundukları üç adet tekke vardır. Hepsinden meşhuru Tekke câmiinin hangâhıdır. Şeyhî Abdullah Efendi salih ve büyük bir zatdır.

Çarşıları ve esnafı: İkiyüz adet dükkânları vardır. Ama yeni çarşısı başkadır. Yeni inşa edilmiş ikişer katlı seksen adet dükkânı vardır. İki başında iki sağlam kapısı bulunan güzel bir çarşıdır ki, şehrin bazaristanı durumundadır.

Çeşmeleri: Hepsi beş adet tatlı suları olan çeşmeleri mevcuttur.

Tüccar sarayları: Beş adet kervan sarayı var. En meşhur ve sağlamı Memi Paşa hanıdır.

Havası: Bu şehrin havası güzel olduğundan halkı sağlam vücutlu olup, erkek ve kadınlarının güzelliği meşhurdur. Ama şehre göre suyu azdır. Ta aşağı ovadan akan Dragopola nehrinin suyuna muhtaçtırlar. Oradan atlarla ve eşeklerle daima su taşırlar. Velhasıl bu şehirde mevcut beş çeşme çok azdır.

Hamamları: Kışın ancak bir hamamı işler. Temmuz ayında kapalıdır. Bir hamamı da terkedilmiştir. Amma ev hamamları çoktur. Bazan onlara halk da girerek guslederler.

Kiliseleri: Kefere mahalleleri içinde üç adet küçük kilise vardır. Bu Ergiri sahrasından akan Dragopola nehri kıble tarafındaki sahranın öte ucundaki Zavaraho köyünden çıkıp, Srgiri sahrasından yıldız yönünde akarak orada Yenice nehrine karışır. Tepedelen kalesi karşısında biraz gittikten sonra Riyo nehri ile birleşirler. Bu üç nehir birleştikten sonra kuzey yönüne akarak Avlonya körfezine yakın Kuru çay nehri ile karıştıktan sonra yine o mahalde Avlonya körfezinde denize dökülürler.

Ziyaret yerleri: Birincisi şehir içinde Tekke câmii avlusunda Berki Efendi, Popo baba Sultan, Baba Hasan dede Sultan, yine Tekke câmiinde Ali Dost Dede. Meşhur evliyalar bunlardır.

Şeyh Ali Dost Dedenin menkibesi: Bu Ali Dost Dede vefat edince, bütün Ergiri kasrı halkı, «Ali Dost Dede taundan öldü» diye dağlara ve diğer köylere kaçarlar. Merhumun temiz cesedi kırk gün kırk gece hücresinde kalır. Sonra köylerden şehre inen birçok kimseler cesaret ederek hücresinin kapısını açtıklarında görürler ki; Ali Dedenin cesedi hücre içinde kıbleye yönelmiş ve mübarek vücudu sıcacık olduğu halde yatıp durur. Bütün vilâyet halkı hayretler içinde kalarak merhumu defnetmek üzere gasledelerken merhumun göğsünde kırmızı bir et parçasından kudret kalemiyle (Ali dost) cümlesinin yazılı olduğunu görürler. Bütün halk hayretler içinde kalır. Tekbir ve zikirlerle yıkayıp Tekke câmii avlusunda toprağa verirler. Hâlâ herkes tarafından ziyaret edilir.

Garip bir mesire yeri: Hâlen bu Ergiri kasrı şehrinde bir insan sivilce veya çıban çıkarsa taundur diye bütün halk o adamdan uzaklaşır. Ar-

tık o adam hiçbir yere varamaz. Ona yakın olan komşularının hepsi kaçarlar. Eğer başka bir hastalığa yakalansa o adamı ziyaret edip hal ve hatırını sorarlar. Taunlu eve bir iki yıla kadar girmezler. Eğer girilirse o evi sirke ile yıkayıp, çeşit çeşit kokularla tütsüler ve nice yerlerini yıkarak tamir eder ve odalarını beyaz kireç ile badana ettikten sonra girerler. Ama Allahın hikmeti halkı taundan ölmezler. Çoğu ishal ve karın ağrısından ölürler. Çoğu uzun ömürlü olup, kuvveti gitmiş, yaşı yüz yetmişe yetmiş kimselerdir. Yetmiş seksen sene, sakal bırakmazlar. En yaşlı denilen adamları bile silahlarını kuşanıp, ya at ile yahud yayan Kurbuluş dağının âsi Arnavudları ile veya Venedik kâfiri ile cenge gider. Bir alay gazi mücahidlerdir. Bunlar hakkında dahi Hazret-i Muaviye'yi ve Yezidi sevmez ve küfrederler derler. Ama ben işitmedim. Fakat Aydonat halkı gibi bunlarda asla mavi çuha giymezler ve Muaviye icad etti diye zerde aşı yemez ve Muaviye boza yapıp içti diye boza dahi içmezler. Ama İstanbul'da boza yapanların çoğu Arnavudlardır.

Ergiri'de gördüğümüz diğer bir gariplik: Kırk elli, belki yetmiş seksen yıl önce ölmüş insanların isimlerini akrabaları yâd edip, her pazar günü mutlaka o merhumun ruhu için ücretle nice adamlar tutarlar ve bir evde toplanarak öyle bir ağlama ve feryad koparırlar ki, o şehirde pazar günleri feryad ve ağlamadan insan duramaz. Onun için hakir bu şehre Ağlayan şehir dedim. Ama gariplik onda ki, ücret ile tutulan kadın ve adamların o ölü ile alakaları yok iken yüz yıllık ölü için akrabalarından fazla ağlayıp nasıl gözyaşı dökebilir. Bu ağlayıcılar ağlaya ağlaya açlıktan bitap kaldıkları için ölü sahipleri tarafından çeşitli börekve ve kokulu helvalar şehir içinde evden eve dağıtılır. Her pazar günü şehir içinde ölülerin ruhları şenlensin diye dağıtılan yemekler, zengin fakir herkese dağıtılır. Bu iyi bir gelenektir. Ama yüzelli yıllık ölüye boşuna ağlamak manasızdır. Lakin her diyar halkının birer çeşit eski ayinleri vardır. Hatta yine kendilerinin naklettiğine göre; Bir adam kendi hanımı ile cima ederken uygun bir zamanda adam «canım hatun yarın pazar günüdür» deyince hemen herifin altındaki hanımının aklına binkırküç senesinde Cafer Paşa Kapudan iken Akdeniz'de İngiliz kalyonları ile yaptığı savaş sırasında şehid olan onyedinci kocası bu kadının hatırına gelip, hemen saçını başını yolarak «Hey benim gazada şehid olan onyedinci kırk yıllık kocacığım. Onunla ben böyle mi cima ederdim.» diye öyle feryad eder ki, fakir herifin aklı başından gider ve pazar gününü andığına pişman olur.

Bu nedenle Ergiri halkı ağlamış çehreli insanlarla doludur. Güler yüzlü insanları yoktur ama yiğit gazileri çoktur. Halkının çoğu bilgili kimselerdir. Bilhassa kasidecilikte ileri gidenleri vardır. Ekserisi Hazret-i Ali ve evlâdına çok muhabbet beslerler. Hepsi Farsça okurlar. Hazret-i Ali ve evlâdı sevgisi fazla olduğundan bir kısmı gizlice Muaviye'ye küfredip, Yezid'e ise

açıktan lanet ederlermiş. Ama duymadım. Halk, zevk sahibi ve eğlenceye düşkün olup, Bade-i nâb ve Reyhaniye isimli içkileri içip sarhoş olurlar.

Ergiri halkının diğer kötü adetleri: Bunlar dükkanlarda, Ruz-ı hızırda, Nevruz'da, Kasım günlerinde, Sarı Saltuk günlerinde ve iki bayramda süslü elbiseler giyip, çeşitli içkiler içip, güzel kadınlar ile âşıkları elele vererek kafirler gibi kucak kucağa olup dans ederler. Bu dahi kefere ayinidir. Ama böyle göre gelmişler. Bunu dahi ayıplamayız.

Kıyafetleri: İhtiyarları Muhammedî sarık sarıp, maviden başka renkli çuhalar giyerler. Ayaklarında kopçalı çakşır olup cesurane gezerler. Gençleri kısa yenli ve kısacık etekli kırmızı ipek atlas giyerler. Kolları ve uylukları açıktır. Bütün azaları meydandadır. Ancak ipekten yapılmış ak kenarlı gömlekleri kasıklarına kadar örter. Diğer nâmahrem yerleri incecik dondan ve gömlekten görünür. Donları ise dizlerini ancak örter. Don derler ama değildir. Hemen beyaz çarşafı beline bağlamış hacet giderecekleri zaman aslâ uçkur çözmezler. Donun paçalarından işlerini görürler. Velhasıl garip ve acayip elbise giyer yiğitleri var. Gayet temiz eteklidirler. Onlarda kadın ve erkek kısımlarında gayrı meşru münasebet olmaz. Zira yiğit vilayettir. Kadınları analarından doğduktan sonra ancak ölünce kapıdan dışarı çıkar. Fakat her pazar günleri yukarıda zikredildiği üzere feryadlarının cihanı tutması hariçtir. Kadınlar yılda bir kere bile annelerinin evlerine gidemez. Bu derece iffetli, kapalı, namus ehli kadınları vardır.

Binaları, yiyecek ve içecekleri: Badesi, Reyhaniyesi, beyaz süt gibi Arnavud simidi, külde pişmiş gül gibi beyaz poğaçası, Saralı denilen kokulu üzümü meşhurdur. Bütün evlerinin taş duvarları ve yapılış tarzları yeryüzünde yoktur. Hepsi kırmızı zımpara taşından, dört köşe, uzunca taş duvarlardır ki, asla çamur, kireç ve alçısı yoktur. Ancak taş üzerine bir kuru bina yirmi arşın yüksekliğinde duvarlardır. Tâ kafir zamanından kalmış ve her biri yüzlerce yıllık duvar ve evleri vardır. Öyle düz duvarlardır ki, bir serçe kuşu tırnak tutturacak yeri yoktur.

Havası ve suyu: Güzel yaylak olduğundan limonu, turuncu, narı ve zeytini olmaz. Bu tetkikleri yaptıktan sonra halkı ile temas kurmağa çalıştım. Onlarla ahbablık ederek sırlarını vakıf olup Zeynel Paşa oğlu beyefendimizin düğününe bin yaya ve bin atlı adamlarla silahlanıp Pogonya kazası Saravayna köyünden kız almağa gittik. Önce Ergiri kasrından o ordu içinde Dragopol nehri kıyısını takip ettik. O sahranın iki tarafında dağların eteğinde altmışsekiz pare mamur, bağ ve bahçeli, hepsi kale gibi, bütün evleri kaygan taşı örtülü süslü evler gördük. Hikmet budur ki, doğu tarafında olan Kisve ova üstündeki sırada bulunan elli parça köyün hepsi mamur köylerdir. Köyler birbirlerine birer ok menzili uzaklıktadır. Tatlı suyu bulunan sayısız kuyuları var. Ergiri kasrı

tarafında bulunan kırk pâre köyler dağların eteğinde bulundukları halde suları yoktur. Sahralar içinde bunları görerek 6 saat güne yol aldıktan sonra Peskopi kasabasına vardık.

Peskopi kasabası: Ergiri kazası dahilinde, bir dağ eteğinde bağlı bahçeli ve kayalık bir dağ eteğinde, üçyüz adet kaygan örtülü evleri bulunan bir kasabadır. Kayaların dibinde yüzlerce su değirmenini çalıştırır sular kaynıyor. Dağlar üstünde birbiri üzerine bina edilmiş, mamur ve şirin kargir bina evleri var. Ama aşağıda değirmenler yanında Memi Paşa yeni bir câmi yaptırmış. Kargir ve minareli bir câmiidir. Sanki cami-i Aksa olmuş. Bütün köy halkı bu câmie muhtaçtırlar. Köyün yirmi dükkânı bulunan bir de çarşısı var. Bu köyden doğu tarafına, dağlar içinde iki saat giderek Kesri köyüne vardık.

Kesri köyü: Eli adet evi ve bir büyük çiftliği var. Yılda bir kere büyük bir panayır kurulur. Burada büyük bir han ve elli kadar panayır dükkânları var. Bunlardan başka panayır sırasında bin adet derme çatma kulubeye benzer binalar yapılır ve yüzbinlerce çadır kurulurmuş. Büyük ve geniş bir panayır yeridir. Oradan yine doğuya 3 saat yol alıp mamur köyler geçerek Zarvoyna köyüne geldik.

Zarvoyna köyü: Yüz evi bulunan mamur bir köydür. Bir de kuleli çiftliği var. Bu köy Pogonya kazasının hududundadır. Buradan ötesi kıble tarafına, artık Yanya Sancağına aittir. Bu köyden Yanya sancağına altı saatte gidilir. Zarvoyna köyü bağlı, bahçeli ve bir göl kıyısında kurulmuş mamur bir zeamet köyüdür. Burada büyük ziyafetler verildi. Top ve tüfek şenlikleri yapıldı. Bu köyden kızı alıp alay ile yollarda yüzlerce tüfek şenlikleri yapıldı. Bütün yiğitler Allah Allah çekip ama yine kefere gibi horon teperek gidip başka yoldan geriye dönüp, mamur köyler geçerek dört saatte Delvinak kasabasına geldik.

Delvinak kasabası: Bu kasaba Pogonya kazası hududunda, dörtyüz adet kefere evli ve altı bin adet bağı olan mamur bir kasabadır. Kırk elli kadar dükkânı, on adet kilisesi ve üç adet hanı var. Bütün kefereleri Arnavuddur. Kapudan Paşa hası olup voyvodası vasıtasıyla idare edilir. Orada altı saat yine batıya gidip Lepeveova köyüne ulaştık.

Lepeveova köyü: Ergiri kazası hududunda İrem bağına benzer sular akan bir bağ eteğinde, ikiyüz adet kaygan örtülü Arnavud evleri vardır. Ama halkı Müslümandır. Bir câmii, bir mescidi, bir hanı, bir küçük hamamı var. Zeynel Paşa oğlu buradaki çiftliğinde oturur. Büyük bir hanedandır ki, dil anlatmaktan âcizdir. Burada gelini şenliklerle cuma gecesi beye teslim edip o gece sabaha kadar saz ve eğlence yapıldı. Sabah olduğunda yetmiş adet şarap fıçısı boşaldı ve ikibin koyun kebabı yenildiğini söylediler. Sözün kısası bu fakir bir hafta bu Arnavud düğününü seyrettim. Böyle bir düğünü anlatmak ve yazmak-

tan dil ve kalem acizdir. Eğer bir hafta içinde gördüklerimi gereği gibi yazacak olsam bir tomar büyüklüğünde bir zifafnâme olur. Düğünden sonra beyden bir at, bir köle, yüz altın, on parça çuha kumaş, bir adet saat hediye alıp, bütün ahbablarla vedalaşarak batı yönüne iki saatte tekrar Ergiri'ye geldim. Orada dahi dostlarımla vedalaştır. Ergiri kalesinin kıble tarafındaki yüksek yaylanın ta zirvesinden Delvine şehir dört saatlik yerdir. Gün doğduğunda iyi havada Bundakâni Venediği Körfezi içindeki körfez adası kalesi görünür. Sonra Ergiri yanından geçip kuzey tarafına, bağlar içinde giderek, Dragopol nehri kıyısını takiben sağ tarafımızdaki Kakos köyü Memi Paşa oğlu Ali Bey'in çiftliğidir. Sağlam bir kaleye benzer. Oradan yine batıya doğru Kavyan, Labova, Topok, burada Yenice nehri Ergiri nehri ile birleştiği yerden bir saat aşağıda Horomova —Memi Paşanın zeametidir— köylerini geçerek Lekil köyüne geldik.

Lekil köyü: Önünde Ergiri suyu üzerinde Mehmed Subaşı köprüsü vardır. Bir gözlü, taş bina güzel bir köprüdür. İki başında birer adet küçük gözleri dahi var. Bu köprüyü geçip asi Porgonat içinde yol alırken, bir günde yolumuza iki kere Porgonat haramileri çıktı. Yanımızda yiğit arkadaşlarımız olduğundan büyük çatışmalara girdik. Sonunda arkadaşımız Derşi Râhi şehit oldu ve benim altımdaki Hamis isimli atımla bir adamım yaralandı. Haramilerden de iki melun öldü. Silahlarını alıp, Allah'a hamdolsun kuş canımızı kurtardık. Derviş Râhî'yi yol üzerine defnedip iki köle ile selâmetle Tepedelen şehrine yollandık. Bu Porgonat Arnavudu asileri içinden binbir güçlükle üç saatte Guzat köyüne vardık. Tepedelen hududundadır. Bu köye yakın bir yerde Viyo nehri Ergiri nehri ile birleşir. Viyo nehri ta Görice ve Tirhala dağları ile Semrine yaylasından gelir. Oradan iki bin adım batı tarafına sarp dereleri ve tepeleri güçlükle geçerek Tepedelen kalesine ulaştık.

TEPEDELEN KALESİ

Budin sınırında, Tuna nehri kenarında, kanlı Estergon kalesi karşısında bir Tepedelen kalesi daha var. Lakin o Tepedelen kalesi ağaç ve topraktan yapılmış olduğu halde bu Tepedelen kalesi taş binadır. 897 tarihinde Sultan Bayazıd Veli asrında Gedik Ahmed Paşa tarafından fethedilmiştir. Asi Arnavudlar Venedik frenkiyle bir olup bu kaleye kapandıkları ve İslâm eskeri de kaleye tepeden bakan tabyalar yapıp, kale içindeki kâfirlerin tepelerini deldikleri için bu kaleye fetihtn sonra Tepedelen ismini verdiler. Hâlâ Avlonya sancağı toprağında ve voyvodalıktır. Yüzelli akçeliktir. Kendisine bağlı seksen adet köy vardır. Ama çoğu Pogonya dağlarının asileridir. Voyvodanın dışında idarecisi yoktur. Kale dizdarı ve yüz adet kale muhafızları vardır.

Kale Ergiri nehrinin kıyısında yüksek ve yalçın bir kaya üzerindeki düzlükte inşa edilmiştir. Kuşatma sırasında kale top atışlarından yıkıldığı için tamirine imkan bulunmadığından yıkık kalenin taşı ile ona yakın yine o tepe üzerinde 897 senesinde Gedik Ahmed Paşa yeniden dörtgen şeklinde taştan, Aden seddine benzer bir kale inşa etmiştir. Çevresi altıyüz adım gelen küçük bir kaledir. Hendeği yoktur. Ama duvarı gayet kalın ve kırk arşın yüksekliğindedir. İki adet kapısı vardır. Biri doğuya biri de yıldız tarafına bakar. Kale içinde toplam kırk adet avlusuz, kırmızı kiremit örtülü küçük nefer evleri vardır. Kalede Beyazıd Veli'nin alçak minareli bir küçük câmiî var. Su sarnıçları, cephâneliği ve darı ile dolu olan zahire anbarı mevcut. Kale neferleri gece ve gündüz asi Porganatlı Arnavudlarla cenk ve cidal ederler. Çünkü bu kaleyi Gedik Ahmed Paşa büyük bir savaştan sonra fethetmiş ve hâla binlerce şehidimiz eski Tepedelen yakınında medfundurlar.

Bizim kölelerimizle geldiğimizi kale muhafızları işitip, hakiri merasimle karşılamaya çıktılar. Tüfek şenlikleri ile kaleye girip Dizdar ağanın evine indik. Garip ve fakir adamlardır. Maaşlarını Avlonya zifti madeni emininden alırlar. Atlarımızı ve bazı arkadaşlarımızı kalenin dışında varoşa yerleştirdiler.

Tepedelen varoşu: İkiyüz adet avlulu ve geniş evleri var. Hepsi kaygan ve saz örtülü, yer yer bahçeli evlerdir. Yıldız tarafındaki kapı önünde bir Lonca cemiyeti köşkü var. Altı adet işe yarar ve küçük dükkânları ve bir hamamı vardır. Han, hamam, medrese, mektep ve diğer hayır müesseselerinden nişan yoktur. Ama keçi, koyun ve sığırları çoktur. Dış varoşun evleri kiremitlidir. Aşağı, nehir kıyısındaki bahçelerde nar ve incir ağaçları vardır. Batı tarafında, kaleye bir top menzili uzaklıkta yüksek dağlar bulunur.

Tepedelen kalesinden iş görür başka arkadaşlar alıp, sabahleyin kalkarak hareket edeceğimiz sırada, konağımızın kapısı önünde kale muhafızlarından ikiyüz adet bahadır, çatal tüfekli gaziler bizimle yola çıkmak istediler. Ben «Gaziler, silahlanmanızın aslı nedir? Ben size ne dedim?» Onlar: «Vallahi sultanım dünkü gün siz cenk edip, birkaç kâfirin başlarını alıp, nicesini de yaralamışsınız. Melunların akrabaları bu gece şehre gelip sizi bassalar gerek idi. Kale içinde dizdarhanesinde yattığınızdan bir çare bulamadılar. Sonra atlarınızı çalmağa çalıştılar. Bizler dahi durumu anlayıp sabaha kadar sizi ve atlarınızı koruduk. Huzurunuzu kaçırmayalım diye size ve dizdara haber vermedik Şimdi bu kâfirler sizi bu yoldan Avlonya Paşasına selâmetle götürmezler. İleride bir dar boğaz vardır. Orada sizi mutlaka beklerler. Biz bugün sizlerden ayrılmayıp arkadaş oluruz.» diye ikiyüz adet temiz ve silahlı yiğitler önümüze düştüler. Ben dahi son derece memnun olup, kaleden yokuş aşağı yola revan olduk. Hemen Ergiri nehrinden gemilerle karşıya geçtik. O boğaz

dedikleri yer Ergiri nehrinin öte tarafında idi. Karşı tarafta sarp dağlara üç saatte çıkıp Damız köyüne vardık. Bir derbent köyü ve zeamettir. Oradan Kaşit köyüne ulaştık. Bu köyler Ergiri nehrinin solunda kalıp yıldız tarafına giden yol dar ama biz beri tarafa, emniyetli olan Askarapar kazası hududuna girip, oradan Marican ve Kalçoklar köyüne uğradık. Bu üç köy muaf ve müsellem köylerdir. Reâyaları Arnavud keferelerideir. Buralarda büyük çiftlik vardır. Oradan üç saatte doğuya dağların eteğinden ve ormanlık yerlerden geçerek Askarapar hisarına vardık.

ASKARAPAR HİSARI

Eski zamanda, Rum keferesi tarafından inşa edilmiştir. Arnavud eşkiyası elinden, Sultan Bayazıd velî zamanında Gedik Ahmed Paşa tarafından alınmıştır. Avlonya sancağı hududunda yüzelli akçelik kazadır. Kırkyedi pâre köyü vardır. Yeniçeri Ağalığından Kandiye'den çıkıp, İstanbul'da kaymakam olan İbrahim Paşa'nın şehridir. Kale dizdarı ve elli adet kale neferi var. Kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve diğer hakimleri yoktur. Kalesi, bir tepe üzerinde, tek kapılı ve çevresi bin adım olan, taş bina küçük bir kaledir. İçinde kırkbeş adet kiremit örtülü evleri ve Bayazıd Han câmiî vardır. Varoşu aşağıda ve yüz adet kiremitli, bağlı ve bahçeli evleri vardır. Su ve havası güzel olup, bahçelerinde zeytin, incir ağaçları boldur. Oradan iki saatte Vijkar, bir saatte de batıda Tırpan köyüne vardık. Yeniçeri Hasan Ağanın burada büyük bir çiftliği var. Gelip geçene bol nimet dağıtır. Oradan batıya üç saat yol aldıktan sonra Piremedi kalesine ulaştık.

PİREMEDİ KALESİ

İlk defa Rumlar tarafından inşa edilmiştir. Gedik Ahmed Paşa tarafından fethedilmiştir. Dizdarı ve kırk adet hisar eri var. Kale içinde dizdar evinden başka birşey yoktur. Büyüklüğü ikiyüz adımdır. Kale içinde bir kaya üzerine oyulmuş bir havuz ve içinde çeşit çeşit balıklar var. Yalçın kaya üzerindeki bu havuzun suyunun nereden geldiğini kimse bilmiyor. Suyu hiçbir zaman kesilmez. Aşağı varoşunda yüzelli tane bağlı, bahçeli, bazısı kiremit bazısı da saz örtülü evleri vardır. Bir küçük câmiî, bir meşcidi, bir medresesi, bir mektebi, bir tekkesi, bir hanı var. Hamamı ve imâreti yoktur. Fakat altı adet küçük dükkânları var. Birkaç da ev hamamları var. Çevredekiler bu hamamlardan istifade ederler. Şehrin hava ve suyu gayet güzeldir. Piremidi kazasının kıble tarafında Pagonya kazası var. Oradan batıya yokuş aşağı giderek Rotom köyüne vardık.

Rotom köyü: Bağlı, bahçeli mamur bir köydür. Raba nehri saavşında suda boğulan yeniçeri ağası Mustafa Paşa'nın köyüdür. Sarayında ka-

le gibi bir kule bina etmiş. Bu köyün karşısında yarım saat mesafede Sultan Murad ve Sultan İbrahim Han veziri katil ve şehid olan Kara Mustafa Paşa'nın köyü Lavdani sağımızda kalıp. Roşnik köyüne geldik.

Roşnik köyü: Köprülü Mehmed Paşa'nın kasabaya benzer, kiremit örtülü, kargir yapılı, bağlı, bahçeli köyüdür. Bakımlı bir câmiî, bir mescidi, bir medresesi, bir mektebi, bir tekkesi, bir hamamı ve yeteri kadar dükkânları var. Suyu ve havası gayet güzeldir. Oradan yine Rotom köyüne gelip, bir saat yokuş aşağı, yıldız tarafına giderek Loprona köyüne ulaştık.

Doprona köyü: Yüzelli adet evi bulunan, irem bağına benzer bir kefere köyüdür. Batıdaki Belgrad şehri buradan ayaklar altında görünür. Oradan batıya doğru yokuş aşağı bağlar içinde bir saat giderek Belgrad şehrine vardık.

BELGRAD KALESİ

Latin tarihçilerine göre bu kaleyi önce ..... bina etmiş. Nice devletten devlete geçerek sonunda Beyazıd Han hilâfetinde serdar-ı muazzam Başkumandan) Gedik Ahmet Paşa, Arnavud ile Rum ve Bundakani Frengi elinden feth etmiştir. Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Belgrad kalelerinden biri Tuna nehri kenarındaki Tuna Belgradı, biri Budin serhaddinde, Budin'e bir merhaleden biraz fazla uzaklıkta olan İstolini Belgradı ve biri de Osmanlı Devleti yönetiminde olan Erdel Belgradı, dördüncü olarak da bu Arnavut Belgradıdır ki halen Süleyman kaydı üzere Rumeli eyâletinde Avlonya sancağı beyinin oturma merkezidir. Padişah tarafından beyinin hâsı 229000 akçedir. 28 zeâmet sahibi, 489 tımar sahibi, alaybeyisi ve Çeribaşısı vardır. Paşası, sefer zamanında kânun üzere kendi cebeli askeri ve tımar sahiplerinin askerleriyle birlikte dörtbin seçkin asker çıkarır. Mirlivalariyle görevlendirildikleri sefere giderler. Gayet bahadır ve yiğit askerleri vardır. Şeyhülislâmı, Nakîbüleşrâfı, üçyüz akçe pâyesiyle kadısı ve yüzyirmi parça köyü vardır. Adâlet üzere bu köylerden kadısına yılda altı kese ve paşasına otuz kese gelir olur. Sipah Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdarı, kale dizdarı, kale neferleri, şehir voyvodası, muhtesibi, Bâcdârı, Kale kethüdâsı, Mehterbaşısı, Şehir, kethüdâsı, Mimar ağası ve Harac ağası bulunur. Avlonya sancağında dokuz kaza vardır. Merkez kaza bu Belgrad'dır. Kuzey tarafında Mezakya kazası bulunur ki otuz parça köyü vardır. Doğu tarafından Tamur Peliçse kazası, buna yakın olarak kıble ile doğusu arasında Iskrapar kazası, ona sınır kıble tarafında Premdid kazası, yine bu kazaya sınır kıble tarafında Pogoniye kazası, bu kazanın batısında Erkiri kazası ki bu Delvine sancağı toprağındadır, bu kazanın kuzeyinde Tepedelen kazası, onun güneyinde de Avlonya kazasıdır. Bu sayılan dokuz aded kazâ gayet verimli yerlerdir. Ama bazı reâyâları âsidirler. Allah korusun).

Kalenin yapısı: Bu Belgrad kalesi Rum Kostantin ile Arnavut elinden fetholunmuştur. Kıbleden yıldız rüzgârı tarafına uzunluğuna, yalçın bir kaya üzerine, şamdan şeklinde, yontma taştan yapılmış dayanıklı, sağlam, metin bir sığınak kaledir. Fakat iç il olduğundan gözden uzak olup, zamanla yer yer yıkılmağa yüz tutmuştur. Çevre uzunluğu 2600 germe adımdır. Dört aded metin ve kuvvetli kapıları vardır. Yıldız tarafında açılan büyük kapıdan çarşıya yokuş aşağı tam bin adımdır. Bu kapı üç kattır. Her katının arası yüzer adım olup hepsi büyük kapılardır. Bunların ikisi yıldız tarafına bakarlar. Bir katı iç kapıdır ki doğuya açılır. Bu kapının temel taşları fil gövdesi kadar büyüktür. Bu çeşit taşların benzeri Kudüs-ü şerif yakınında Halilürrahman'da yahut Turla nehri kenarında Bender kalesinde bulunur. Bir kapısı da Eski manastır dibinde, batıya bakan kapıdır. Hüseyin Paşa'nın yeni yaptırdığı Murad Çeliba mahallesindeki câmi önüne iner kapı yoludur. Diğer bir kapısı da mahalleler arasında doğuya açılan, küçük uğrun kapı olup o kadar işlek değildir.

İç hisar: Batıya bakan büyük kale duvarının bir köşesine bitişik, taş yapı, güzel bir hisardır. Çevre uzunluğu sekizyüz adımdır. İki aded kapısı vardır. Biri doğu tarafına açılıp, kale içine bakar. Diğeri batı tarafına açılan ve dışarıda aşağı Çeliba mahallesine yokuş aşağı inen iç kale kapısıdır. Biraz Güney tarafına meyyaldir. Bu sayılan yedi aded kapının hepsi kara ağaç tahtasından yapılmışlardır. Demir kapı değildirler. Zira bütün kapılar düşmandan gizli kuleler ardlarında yapılmış kapılardır. Bir iki kapısının tahta kanatları yerde yatar, zira iç ilde bir iç kaledir. Düşmandan asla korkuları yoktur. Bu iç kale içinde hepsi kırk, elli kadar üzerleri kiremit örtülü evler bulunur. Bir aded Beyazıt Hân câmii vardır. Cephânesi azdır. Altı parça topları bulunur. Köhne anbar binaları, su sarnıçları ve dizdar evi vardır. Başka yapıları yoktur.

Belgrad büyük dış hisarı: Üzerleri kiremit örtülü, viran şekilli ikiyüz aded evlerden oluşmuştur. Çoğu Rum keferesi evleridir. Bahçeleri harab olup, hayli geniş meydanları vardır. Bir aded kiremit örtülü, kâgir tek minareli, geniş fakat eski yapı Beyazıt Hân câmii, cemaatsız, garip ve acaip bir câmidir. Hisarda sekiz aded kilise vardır. Biri gayet mamur, büyük bir yapıdır. Bütün sokaklar kudretten taşlı kaldırımlıdır. Bu kalenin dört yanındaki kale duvarına yapışık olarak yapılmıştır evler. Etrafında aslâ hendekleri yoktur. Zira çepeçevre yalçın uçurum kayalardır. Güney tarafındaki Çekebni denilen semti göğe baş çekmiş, şâhin, zağnos, karakuş, dolangeç ve çaylak yuvalı yüksek, tehlikeli kayalıktır. İnsan aşağı bakmağa cesaret edemez. Bu mahalle Çekebni kayası denmesinin sebebi şudur: Fetihten sonra cehennem olası kâfirler kaleyi kuşatırlar. Kaleden hiçbir şekilde Padişaha haberci gönderemezler. Sonunda bu kayalardan bir yiğid serdengeçtiyi ipler ile aşağı sarkıtırlar. Kale di-

binde akan nehirden yüzerek geçip, hiç duraklamadan, süratle Edirne'ye Padişah yanına varır. Düşmanın kaleyi kuşattığını ve durumu bir bir anlatıp Padişahtan ihsanlar alıp geri döner. Üç gün sonra, geceleyin bu çekebni kayası dibine gelir. Aşağıdan «çeke beni» diye feryad eder. Anlarlar ki Padişahâ feryada giden gâzi gelip, önceden anlaştıkları şekilde «çeke beni» diye feryad etmektedir, ipler ile hemen kaleye çekerler. «Bire hoş geldin, ne haber?» diye sorarlar. Âlemlerin Pâdişahı, vezirler, vükelâlar, ulemâ ve sâlihler, şeyhülislâmlar sizlere selâm ettiler. «Benim gâzilerim. İnşâallahteâlâ on güne dek ellibin islâm askeri ile varıp, yetişirim. Din-i mübîn gayreti onlarındır. Gayret, cehd ve ihtimam etsinler. Neylerse eylesinler zinhâr ve zinhân kaleyi düşmana vermesinler». İşte kumandanların mektupları deyip, bütün kalede kuşatılmış bulunan islâm gâzilerine teselli verip, hatırlarını hoş eder. Onlar da var güçlerini harcayıp, gece ve gündüz savaşlar yaparken, hakikaten on günde yetmiş, seksenbin asker yetişip, kale altındaki kâfirlere girişip, öyle bir Beyazıd satırı çekerler ki Mezakya sahrasında halen kâfirlerin kemikleri yığınlar halinde görülmektedir. Sonra bütün gâziler Padişahtan bol ihsanlar ve nimetler alırlar. O «çeke beni» diyen yiğit gâziye de büyük bir zeâmet ihsan olunur. Halen oğullarına (Çekebenizâdeler) denilmekte olup, ilâmâşâallah bir temlik zeâmet köyüne sahiptirler. İşte bu sebebten bu kayaya Çekebeni kayası derler. Meşhur olmuş bir tâk misali berrak ve ak bir kayadır. Bu Çekebeni kayalarının bazı yerinde kule, kilise, mesire yerleri ve köşkler vardır.

Aşağı hisar: Bu kayalar altında, su kenarında bir kat kale duvarı daha vardır. Gayet metin duvarlardır. Aşağı büyük köprü başındaki kale kapısından tâ kazancılar çarşısı kapısına dek sekizyüz adım uzunluğunda hep çarşıdır. Nehir kenarına kurulmuş sultan çarşısıdır. Bu kale içinde yetmiş, seksen kadar üzerleri kiremit örtülü, biraz düzgün evler bulunup, bunlardan başka geniş bir cadde üzerinde seksen aded geniş dükkânlar bulunur. Bundan başka geniş cadde yoktur. Zira kalenin diğer kenarı Çekebeni kayalıklarıdır. Bir tarafı da kale altından akan nehirdir. Ferhad gibi dağdelen ustası bu aşağı kaleden ve yukarı kalenin Çekebeni kayalarından oyup kesme kayadan merdivenler ile bir minare boyu yüksekliğinde kale duvarı su kenarında olduğundan kalenin temelini su döğer, bazı yerlerinden yetmiş seksen basamak merdiven ile suya inilir. Kazancılar çarşısı kapısı dibinde büyük bir su kulesi vardır. Tâ suyun içinde yapılmıştır. Tâ Çekebeni kayaları içinden oyma yollar var ki yukarı kaleden aşağı su kulesine inince binaltmış ayak kesme taş merdivendir. Kuşatma sırasında bu kayalar içindeki yollardan su taşınır ve kale içindekiler asla susuz kalmazlar. Bu yolları düşmanlar dahi görmezler. Ama Kazancılar çarşısı kayalarından aşağıdaki su yolları alçaktır. Bu yolları dahi düşmanlar göremezler. Bu aşağı kalede olan dük-

kânlar kazancı ve yer yer mutâf dükkânlarıdır. Kazancılar çarşısından dışarıda merhûm (Allahın rahmeti üzerine olsun) Uzkurlu... büyük bir çarşı yaptırmış ki buranın büyük bir varoş olmasına sebep olmuş. Buraya halen Uzkurlu varoşu derler. Kazancılar çarşısından doğuya tâ mutaflar başına varınca tam ikibin adımdır. İki kat geniş yoldur. Sağı ve solu baştanbaşa temiz ve pâk esnaf dükkânlarıdır. Dükkânların çoğu Uzkurluoğlu vakfı dükkânlarıdır. Hepsi dörtyüz (veya yediyüz) adettir. Her çeşit mal, eşya ve değerli şeyler bulunur. Çukacısı gayet çoktur.

Arnavud Belgradı'nın büyük varoşu: Gerçi büyük bir varoştur ama kale duvarı içinde değildir. Yukarı kalenin kıblesi ve doğusu tarafında geniş bir alanda, nehir kenarında, baştanbaşa bağ ve gülüstanlı ve bostanlı, büyük bir yerleşme yeridir. Üzerleri tamamen kırmızı kiremit örtülü beşbin aded altlı ve üstlü, mamur, gelişmiş, kâgir yapılı, yedi aded dere ve tepede verimli yerlerde yapılmış evlerdir. Yüzden fazla saray benzeri hânedanlar ve bunların havuz ve şadırvanları ile bezenmiş güzl bir şehirdir. Havası ve binasında canlılık vardır.

Ayân ve ağa sarayları: Bunlardan Hasan (veya Hüseyin) Paşa sarayı sanki bir İrem bağıdır. Paşalara mahsusu sarayda vilâyet vâlisi Çatalbaş Paşa'nın kardeşi Osman Paşa sarayında misafir olup, getirdiğimiz Padişah emirleri ile Serdar Ali Paşanın mektuplarını verdik. Divanda Tepedelen'den getirdiğimiz Porgonatlı eşkiyaların kelleleri kılıçtan geçirilip, Padişahın fermanı okundu. Osman Paşa mektuplar okuduktan sonra «Ferman Padişahındır» deyip bütün Avlonya sancağı askerleriyle Manya sancağı muhafazasına hazır olmak için çığırtkanlar ile ilân ettirdi. Getirdiğimiz kelleler için benim başıma bir sorguç takıp, üzerime bir hilat giydirdi. Serdarın fermanını getirdiğimiz için de bir kese kuruş, bir at, bir köle ve adamlarıma da on altın ve birer çuka kumaş hediye etti. Konağımızda bir hafta safalar ettik. Nice saraylarda dahi zevkler ettik. Diğer saraylardan Mehmet efendizâdeler sarayı, Serdar ağa sarayı, Uzkurlu sarayı meşhur saraylardır.

Mahalleleri: Otuz aded mahalledir. Kalenin güneyinde Murat Çeliba mahallesi, Uzkurlu mahallesi, Hünkâr mahallesi, Vakıf mahallesi, Baba Kadı mahallesi, Paşmakçılar mahallesi, Akmescid mahallesi, Pazar mahallesi, Güngörmez mahallesi... otuz aded mahallenin meşhur olanlarıdır. On aded kefere ve bir aded de Yahudi mahallesi vardır. Ermeni, Frenk ve çingene mahalleleri yoktur. Lâkin Latin kefereleri çoktur. Bunlar buraya pazarcılık için gelip, giderler.

Osmanlı sultanları ve iman sahiplerinin câmileri: Hepsi otuz aded mihrabdır. Bunlardan en çok cemaate sahip olanı tâ şehrin ortasındaki (Sultan Beyazıd Velî) câmiidir. Uzunluğu altmış ayak ve eni elli ayaktır. Bir aded yuvarlak, yüksek, işli sanat eseri minaresi vardır. Câmiin

üç aded kapısı olup, ikisi yan kapısıdır. Önünde bir câmi büyüklüğünde de sofası vardır ama avlusu dardır. Eski tarzda yapılmış, tamamen kiremit örtülüdür. Mihrabı önünde sekiz köşeli, altlı ve üstlü olarak ...efendi tekkesi vardır. Halvetî tekkesidir. (Uzkurlı Câmii): Yüksek, kâgir ve tamamen mavi kurşun ile kaplı kubbesi, yuvarlak sanat eseri bir minaresi bulunan nurlu bir câmidir. Minaresinin benzeri ancak Sivas eyâletinde Niksar şehrindeki Melik (Melek) Gâzi câmiinin minaresi ola. Ama bu câmiin dış avlusu etraflarındaki yan sofaları üzerinde beyaz, cilalı yüksek mermer sütunlar üzerinde yedi aded kurşun örtülü kubbeler vardır. Bütün medrese, mekteb, tekke ve imâretleri tamemen kurşun örtülüdür. (Gâzi Murat Paşa) Câmii: Yeni yapı güzel bir câmidir. Kıble kapısının üstündeki kitabe üzerine Karahisârî (meşhur hattat) tarzı Celî hat ile yazdığım tarih şöyledir:

Evliyâ Penç ism-i a'zamla didi târihini
Hay Aziz veya Nasîr ve yâ Kavî ve yâ Metîn sene 1081.

Nâzik, sanat eseri, yüksek, altı hâneli, kâgir minâresi vardır. Mâvi bir kâse gibi yuvarlak kubbesi üzeri kırmızı kiremit ile örtülüdür. Nurlu, güzel bir câmidir ki zerâfet, letâfet ve mimarî yapısında eşi yoktur. Benzeri olmıyan, gönüllere ferahlık veren, süslü bir sanat eseridir. Mahkeme yanında bulunan (Moşka) câmii de bu saydığımız meşhur câmilerdendir.

Mescidleri: Vakıf mahallesi mescidi, Murat Çeliba mahallesindeki üç aded mescid. Baba Kadı mescidi, Paşmakçılar mescidi, Ak mahalle mescidi, Eski Pazar mescidi, Güngörmez mahallesi mescidi ve ayrıca sekiz aded daha mescidleri vardır. Ama gelişmiş ve meşhur olanları bunlardır.

Beş aded Tefsir ilmi okunan Dârü't-tedrîs yüksek okulu vardır. Bunlardan Sultan Beyazıd Velî ve Uzkurlu medreseleri meşhurlarıdır. Hadis ilmi ve Kur'an ilmi okutulan ayrıca medreseleri yoktur. Ancak, her câmide bilgili müderrisleri vardır ki bütün fen bilimlerini okuturlar, zira öğrencileri çoktur. Sıbyan okullarından Beyazıd Velî, Uzkurlı ve Şeyh Aziz mektepleri meşhurlarıdır. Tekke ve zâviyelerinden Hünkâr câmiinin mihrabı önünde bulunan Hazret-i Eş-Şeyh... efendi tekkesi, sekiz köşeli, altlı ve üstlü bir Halvetî tekkesidir. Bu diyarda bu tarz ve tavır üzere bir tekke görülmemiştir. Câmiin sağ tarafında dervişlerin odaları bulunur. Zikr ve tevhîd ile sûhte olmuş dervişlerin odaları tevhid nuru ile nurlanmış, tevhîd kokusundan insanın dimağı kokulanır. Hepsi kırk odadır. Bundan başka Uzkurlu tekkesi de meşhur tekkelerdendir.

Hamamları: İki aded sıcak sulu hamamdır. Biri Uzkurlu Câmii önünde Uzkurlu hamamıdır. Gayet latif binalı, nazif su ve havalıdır. Diğeri Tabhâne çarşısı içinde bulunan gösterişli yapıya sahip hamamdır ki ay-

dınlık, ferah ve hizmet edenleri temizdir. Şehri tanıyan ve bilenlerin söylediklerine göre de şehir içinde yüzyetmiş aded saray ve hândânların birer aded hamamı vardır.

Çeşmeleri: Evvelâ Uzkurlu Câminin kapısı önünde ve yol aşırı İstanbul'dan Padişahın mimarı Kâsım Ağa çeşmesi gelir ki tarihi şudur:

Kâsım Ağa re'îs-i mi'mârân
Yapdı bir hayır kim gören ider şek
Hak kabûl eyleye çün oldı temâm
Binellidört içinde kâ çeşmesinin. Sene 1054.

Bu mısraı çeşme üzerindeki lâciverd bir çini üzerine beyaz Celî yazı ile yazılmıştır. Saraçhânebaşındaki çeşme de yine Kâsım Ağa tarafından yapılmıştır. Bunun da tarihi lâciverd çini üzerine yazılmıştır. Bunlardan başka dokuz yerde Uzkurlu çeşmeleri akmaktadır.

Çarşı, pazar ve dükkânları: Bunlardan Saraçhânesi, ayakkabıcılar, terziler ve kazancılar çarşısı gayet mamur, şirin, bezenmiş ve tertib üzere yapılmış dükkânlardan meydana gelmiştir. Nehir kenarında henüz yapılmış güzel çarşıyı Hüseyin Paşa yaptırmıştır ki tertip ve bir düzen üzerine yapılmış pazar yeridir. Bilgili kimselerin toplandığı yerdir. Yüz aded yeni yapılmış dükkânlardır. Her çeşit esnaf burada bulunur. Ortası büyük bir meydandır. Çeşitli ağaçlar ile bezenmiş olup, bunların gölgesindeki sofalarda bütün sanat ehli, sanayiciler ve bilim sahipleri birer çeşit işle meşgul olurlar.

Bu çarşı içinde bir saat kulesi var. Yüksek bir kule olup, üzerinde Erdel diyarından gelme bir saat var ki cam kavanozu içinde on kişi oturur. Öğle vakti olduğunda on kere çalar. Sesi bir konak yerden işitilir. Tarif ve anlatmakla olmaz, ancak görülmeğe değer bir ibret verici eserdir. Bu çarşının yanında altı aded kahvehâne vardır. Hepsi ayrı bir özelliğe sahip, ibret verici kahvehânelerdir. Ayrı birer sanat eseridirler. Birkaçı şehir içine akan nehir kenarındadırlar. Bazı sevgililer suda eğlenirler, bazıları balık avlarlar, bazı dost ve ahbablar ile ilim sahibi kimseler burada buluşup, görüşüp ilim ve fen sohbetleri ederler. Zira şairler, edipler, kitap sahipleri, umman denizi gibi geniş bilgi sahipleri çoktur. Ama mezheb sahibi olmayıp meşreb sahibi kimselerdir. Acâib zeki ve olgun adamlardır. Dericiler çarşısı büyük nehir kenarında olduğundan yüksek çınarlar, söğüt ağaçları, daha birçok çeşitli ağaçları ile bezenmiş gölgelik, gönülleri açıcı bir mesire yeridir. Kazancılar çarşısında çekiççilerin bir ahenk ve düzen üzere halis bakırlarını taka tak taka tak dövmeleri ayrı bir hoş manzaradır. Bu çarşı dahi son derece düzenli ve şenlikli bir çarşıdır. Dükkânları bir tertip üzerine yapılmışlardır. Gazzalar çarşısı dahi öyle pâk ve temiz, güzel bir çarşıdır. Burada bulunan güzel yüzlü nice gazzâz civanlar parmaklarında kemikleri, çalıştıkça güzel ce-

mâlleri seyredilir. Bütün çarşı ve pazarlarından devamlı sular aktığından daima temiz ve pâktırlar. İnsan yollar üzerinde oturup etrafı seyretmek ister. Zira bütün dükkânları içinde bulunan dilberleri asla güneş yakmamış olup sanki herbiri güngörmez pâdişahlarının evlatlarıdırlar. Bu iki taraf dükkânlarının çoğunlukla sokakları üzerleri tahta örtülü dükkânlardır. Bütün yârânler, dost ve âşıklar bu dükkânlarda dilberler ile sohbetler ederler ki ayıp değildir. Zira bunların babaları ve anneleri bu durumdan gurur duyarlar. Dükkânlardan başka üzeri kiremit örtülü beş aded kale misali hânları vardır. Ayrıca altı aded bekâr odaları vardır. İçlerinde sanat sahibi, gurbetçi kimseler otururlar. Üç aded aş evinden Beyazıd Velî Hân, Uzkurlu ve Aziz efendi imâretleri meşhurdur.

Bu şehir içinden akan Usum nehri tâ güneyde Iskrapâ, Usum ve Tomur dağlarından gelip, şehir içinden akıp, batı tarafında Moraya ovası içinden geçip, Karaosmanoğlu'nun çiftliği dibinden de geçtikten sonra İlbasan suyuna karışır. İkisi bir yerden deniz gibi akarak Mezakya sahrasından geçerek tâ yine Baştova kalesi dibinde Venedik körfezi denizine dökülür. Mezakya sahrasında yaz kış bu Usum nehri gemilerle geçilir.

Koru varoşu: Usum nehri karşısında güney tarafında güzel bir varoştur. İkiyüz aded üzerleri kiremit örtülü evli, bağ ve bahçeli, çoğunlukla Rum ve Arnavut keferelerinin oturdukları bir varoştur. Varoşun ensesindeki varoşa Korudağ dediklerinden bu kasabaya da bu ad verilmiştir. Büyük ve yüksek bir dağdır. Yüksek ve büyük ağaçlar ile bezenmiştir. Usum nehri üzerinde bulunan köprünün tamiri ve onarımında bu ağaçların kerestelerinden kullanılırlar. Her kim bu dağdan bir çubuk kesse hâkim tarafından cezalandırılır. Şehirde bir kimse adam öldürüp bu dağa kaçsa ve içine saklansa hâkimin onu bulması artık mümkün değildir. Ama o kâtil artık şehre de gelemez. Eğer gelirse o an öldürürler. Ancak ölürse vatan değiştirmiş olur.

Şehrin mesire yerleri: Bu Belgrad şehri etrafında toplam yetmişyedi yerde eğlence mesire yerleri vardır. Yukarı kalede Çekebeni kayalarındaki mesirenin köşkleri, Aşağı debbağhâneleri, Yeniçarşı meydanı ağaçlıkları, Tomurdağındaki yiğitlerin av alanları, Korudağı mesiresi bir çimenlik, lâlelik, ormanlık yerdir. Sanki Acem ormanları, Konya'nın Meram'ı ve Malatya'nın İspozosu'dur. Nice yerlerinden hayat veren sular akar. Her yüksek ağacın gölgesindeki sofa ve oturma yerlerine yüzer kişi sığar. Hatta şehrin âşık ve sevdalı leventleri bu dağın kuytularında yeyip, içip bir hafta eğlenirler. Elhâsıl acâib bir işret yeridir. Bu Koru varoşunda hân, hamam, çarşı ve pazar yoktur. Sadece iki aded kefere kilisesi vardır. Belgrad şehrinin su aşırı bir mahallesidir. Evleri bütün su kenarlarındadırlar. Balık dalyanları ile gelişmişlerdir. Şehir içinden akan

Usum nehrinin suları taştığı zaman bu Koru varoşunun evleri ile karşı tarafta Belgrad'ın su kenarında bulunan evlerini, bağ ve bahçelerini, mesire yerlerini, kahvehâne ve terzi dükkânlarını, küçük köşkleri hep su basar. Şehrin büyük hânedanlarının pencereleri hep suya bakar. Bazı zaman evlerini su basıp geçer ama zarar etmez. Zira sağlam ve dayanıklı binalardır.

Geçitler ve köprüler: Şehrin aşağısında Kazancılar çarşısı başında Usum nehri üzerindeki karşı Koru varoşuna geçilen dokuz gözlü büyük ağaç köprü vardır. Bu köprünün su içindeki bütün ayakları kâgir sağlam ayaklardır. Üstleri ise Koru dağından kesilen iri meşe ve pelid ağaçlarından direklerdir. Bir acaip ve garip, ibret verici köprüdür. Hersek vilâyetinde Foça şehrindeki Derin nehri üzerinde Sultan Süleyman'ın yaptırmış olduğu bir gözlü köprüye benzer. Ama bu Belgrad köprüsü dokuz gözlüdür. Allah korusun. (Âmin). Bu büyük köprünün altından geçen Usum nehri, Belgrad şehrinin karşı tarafındaki ovadan akıp giderek nice pirinç tarlasını, bağ ve bostanları sular. Şehir halkının çoğu bu sudan kullanırlar. Gayet temiz ve tatlı bir hayat suyudur. Çok lezzetli pirinci olur. Buradan bütün Arnavutluğa gider.

Tomur dağının manzarası: Belgrad şehrinin kıble tarafında, iki saat uzaklıkta bulunan Tomur dağı, öyle yüksek bir dağdır ki beş altı konak yerden görülür. Bu dağda öyle faydalı bitkiler ve otlar yetişir ki bütün Avrupa vilâyetlerinden gelen hekimler bu yüksek dağa çıkıp, binlerce yük devalı bitkiler toplarlar. Bu dağdan çıkan akar sular, dağın etrafında bulunan onbir aded kazanın topraklarından akarak hepsi de Ohri gölüne karışırlar. Bu dağda yaşayan çeşitli canlılar ve haşereler ancak Süplah, Demâvend, Sihde, Ağrı, Bingöl ve Elbruz dağlarında bulunur. Elhâsıl son derece güzel bir mesire yeri ve avlanma yeri olan yüksek bir dağdır.

Belgrad'ın yıldız tarafında olan sahra yoluyla İlbasan şehri beş saatlik mesafedir. Bu Belgrad şehri yayla ili olduğundan suyu ve havası güzel olup güzelleri de çoktur. Onun için hepsi âşıktırlar. Ama son derece edeblidirler. Bütün tâzeleri silahlı gezerler. Zira Allah korusun onu bunu bilmez Arnavutluktur. Hepsi kılıcım hakkı için deyip gezerler. Asker ve levent taifesi yoktur. Reâyâ oğlu olanların çoğu bu şehirden İstanbul'a gidip, hamamlarda tellallık ederler.

Beğenilen yiyecek ve içecekleri: Beyaz Arnavut simidi, nohutlu çöreği, tavuk böreği, camuka ve komuştuvar denilen peyniri, yumurtalı tava böreği, kaymaklı baklavası ve bademli saması meşhurdur. İçeceklerinden bir çeşit üzümden kaynatılarak yapılan kırmızı şırası olur ki reyhâniye derler, bir kâse içen sarhoş olur, tam bir hafta insanın dimağın-

dan reyhan ve amber kokusu gitmez. Elhâsıl bu şehre mahsus reyhâniye şerbetidir. Bundan başka darı bozası beyaz ve ilik gibi olur ki bundan içenin susuzluğu kalmaz. Sanki Mısır'ın pirinç suyu bozasıdır. Meyvelerinden adam kellesi büyüklüğünde narı, zeytin ve inciri binlerce bağ ve bahçelerini donatmıştır. Fakat limonu ve turuncu olmaz.

Çeşitli sanat işleri: Her çeşit esnaf ve sanatkâr bulunur. Ama. çoğunun kazanç ve gelirleri ticaret iledir. Vilâyet, vilâyet mal ve eşya götürüp, getirirler. Halkın bir sınıfı avamdır, bir zümresi bilginlerdir, bir sınıfı esnaftır ki çoğu şehir içinde saraç, kuyumcu, derici, terzi ve dokumacılık yaparlar.

Şehrin imâretleri: Şehrin mahsulleri bolca olup, halkı toprağı ile bir olmuştur. Ağırbaşlı, yumuşak huylu kimselerdir. Bu şehirden çok sayıda ayân, vali, vezir, vekil, ulemâ ve sâlih kimseler çıkmıştır. Onun için halkı son derece çalışkan, gayretli, bahadır ve yiğit gâzilerdir. Gayet sabırlı, tedbirli ve cesur hâkimlerdir. Her yaşta ve altı yönde temizdirler. Bu kavim soylu Kureyş kavmi çelebileridir. Ehli sünnet ve'l-cemâat Hanefî mezhebindendirler. Ama bir alay kendini bilmez, yoldan çıkmış alüfte ve aşüfteleri de bulunur.

Ziyaret yerleri: Vâiz Mehmet Efendi, Cimcim Hoca, Beyazıd Velî câmiinin yanındaki avluda Emirler Sultan, Uzkurlu Câmii'nin güney yanında Pîr Mehmet Efendi ve mezarlık meydanındaki köprünün yanındaki Şeyh Ali Dede... ziyaret yerleri önde gelenleridir. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun.

Bu şehrin kuzey tarafında bulunan köylerinden Pendihundi, Duşmenek ve Lapırdan köylerini ki her biri beşer, altışaryüz evli, verimli mamur köylerdir, bu köyleri dolaşmadan Paşa malı ganimetle ve büyük bir alay ile şehre girdik. Bir divan kuruldu. Burada Padişahın fermanı üzere çadırı ile tuğlarını çıkarını çıkarıp Manya muhafazasına gitmek için Paşa bizimle vedalaştığında bana «veda mahallidir» diyerek ikiyüz kuruş ile bir arap kölesi, bir Arnavut kızı, bir kat esvap ve bir at, adamlarıma da tekrar birer çuka, birer kumaş ve otuzar kuruş ihsan etti. Yanımıza da yüz aded silahlı şehbâz yiğit arkadaş kattı. Sonra vedalaşıp onlar Manya tarafına ve biz Avlonya'ya doğru yola çıktık.

ONLARIN MANYA VİLÂYETİ BİZLERİN AVLONYA VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Bu Belgrad içindeki yukarıda anlattığımız ağaç köprüden geçip, güney tarafına giderek, mamur köylerden geçerek, yüksek dağlar üzerinden üç saat yol aldık. Senbeya, Bobirat köylerinden sonra dört saat daha giderek. Frakol köyünü ki muhtarın çiftliğidir geçerek lodos tarafına doğru ilerleyip Mikat köyü altından Ergiri nehrini gemiler ile geçtik.

SİYAH ZİFT MADENİ

Avlonya sancağı toprağında, Hüdâ yapısı acaip bir madendir. Bir dağdan çıkar. O dağı dağ delenler külünklerle delip, sandık gibi, yasdık gibi parça parça zift çıkarır. Avrupa'dan gelen tüccarlara Zift Emini tarafından satılır. Yetmiş yük akçe gelir ile Padişah iltizamıdır. Yirmi parça köy bu hizmet için vergiden muaf tutulmuşlardır. Ne kadar ölüme mahkum suçlu var ise bunları öldürmeyip, ömür boyu zincir mahkumu ederek bu zift madeninde çalıştırırlar. Binlerce kişi bu madenden gelir sahibi olup geçinirler. Bir büyük dağ daha vardı. Allah'ın emri o dağda da zift varmış. Avlonya beyi bu madeni de Padişaha arz etmiş. On yük akçe ile o da iltizam oldu. (İşletmek için verildi). Elhâsıl, Cenâb-ı Bârî san'atını göstermek için bütün bu dağların üstlerinde yeşillikler ve içlerini de siyah zift olarak yaratmış. (Allah herşeyi bilir ve Muhakkak ki Allah dilediği gibi hükmeder...). Bu manzaraları seyrettikten sonra hemen buraya yakın Aksu nehrini atlarımızla geçtik. Aksu nehri yine bu mahalde Ergiri'den gelen Ergiri nehri ile karışır ve o da buraya yakın Avlonya körfezine dökülür. Bu Aksu'dan çeyrek saat yeşil düzlüklerden gittik.

MİKAT KÖYÜ

Bir bayır dibinde bağlı ve bahçeli, bir câmili, gönüllere ferahlık veren yeşil bir köydür. Mamûr, büyük sarayı olan bir çiftliği vardır. Sinanpaşazâde Yusuf beyefendimiz ile bir hafta bu köyde istediğimiz gibi can sohbetleri ettik. Yetmiş sene önce merhum pederimiz bizim gibi seyahat ila bu köye gelip, bu hanedânda misafir kalıp, nice sene burada oturduğundan onun ruhuna bir hatm-ı şerif okuduk. Odanın duvarında yazdığı yazıları, nice eserlerini, Yusuf Beyde bulunan yazdığı kitapları gözden geçirdik. Okuduğumuz hatm-i şerîfin sevabını pederimizin ve Gâzi Sinan Paşa'nın mübârek ruhlarına hediye ettik. Sonra bey ile vedalaşıp buradan kıble tarafına bir vadi içinden gittik. Cevherina ve Akçakilise köylerini geçip yola devam ettik.

CİHANIN SEYREDİLDİĞİ AMAN YERİ BALKANYA KALESİ

İlk defa İspanya kralı tarafından yaptırılmıştır. Talyanca adı Porkurondar'dır. Ebulfeth Sultan Mehmet Hân asrında vezir Koca Mahmut Paşa fethetmiştir. Sonra Venedik ve Bundokani Frengi bu kaleyi ellerine geçirmişler ise de Sultan Beyazıd Veli zamanında Gâzi Küçük Evrenos Bey kaleyi kuşatarak, döve, döve içinde bulunan kâfirleri amana getirmiş ve Venedik elinden almıştır. Fetihten sonra kâfirler «Ne yapalım» diye sorduklarında, Küçük Evrenos Bey «Kan yeyin» diye buyurduğundan bu kaleye Kaniye adı verilmiştir. Halen Avlonya sancağı hududun-

dadır. Kaleden aşağıda deniz kenarında ve batı tarafta bulunan Avlonya kalesinin içinde bulunan kazları ve tavukları buradan görülür. Bu Kaniye kalesi göğe baş uzatmış yüksek bir kaledir. Topraklı ve kayalık yüksek bir dağ üzerinde yapılmış, üç köşeli, sağlam yapılı bir kaledir. Bir tarafında asla bir adım hendeği yoktur. Zira tamamen uçurum kayalıktır. İçinde üçyüz aded üzeri kiremit örtülü kâgir evler bulunur. Bir aded Sultan Mehmet Hân câmii vardır ki onun da üzeri kiremit örtülüdür. Bir kâgir minaresi vardır. Ona yakın Gâzi Sinan Paşa sarayı cihanı seyreder. Bütün Avlonya sahrası, Körfez denizi, yüzelli mil uzaklıktaki Körfez denizi içindeki Körfez adası, Avlonya körfezi için, Dokat ve Burgonat körfezlerinin içleri ve kenarlarındaki kaleler bu Kaniye kalesinden görülmektedir. Tâ bu derece yüksekte yapılmış bir kaledir. Cihan ayaklar altındadır. Bu kalenin üç kat kapıları vardır. Biri kıble tarafına bakar ki o tarafta olan varoşa açılır. Bir kapısı poyraz tarafına açılır ki aşağı Avlonya kalesine giden yoldur. Biri de Güney tarafındaki küçük varoşa açılır. Bu kapının yanında iç kale bulunur ki onun bir kapısı doğuya yine kale içine açılır. İç kale içinde sadece üzerleri kiremit örtülü yirmi aded kâgir eski yapı evler, erzak anbarları, cephânelikleri ve su sarnıçları bulunur. İç kale duvarının dışında ve duvar dibinde aşağı Avlonya limanına bakan dört aded top vardır ki hiçbir pâdişah öyle toplara sahip değildir. Bir serhadde de benzerleri yoktur. Bu topun birinin içinde garip bir adam yaz ve kış oturup, yorganı, döşeği, tenceresi ve kebesi hep bu topun içindedir. Hatta bir hayır sahibi topun ağzına bir kapı yaptırmış. Herif topun ağzını evi gibi açıp kapayıp oturmaktadır. Bir oda gibi top içinde yatıp kalkar. Kalenin poyraz tarafındaki kapısının üzerinde bulunan beyaz, dört köşe mermer Celî hat ile yazılmış olarak Sultan Süleyman Hânın kaleyi tamir ettirdiği tarihi yazılıdır. Kalenin bütün sokakları inişli ve yokuşludur. Burada asla çarşı, pazar, han, hamam ve imâret yoktur. Kalenin güney tarafındaki varoşunda ise bağlı ve bahçeli, üzerleri kiremit örtülü, birbiri üzerine havaleli, kat kat üzerine kâgir yapı üçyüz aded ev bulunmaktadır. Burada da çarşı ve pazardan bir eser yoktur. Sadece Gâzi Sinan Paşa'nın yaptırdığı yüksek ve güzel bir minaresi olan ferah bir câmii, bir aded Hacı Bektâş Velî tekkesi vardır. Anadolu, Arap ve Acem'de ün yapmış kutup sahibi bir Hacı Bektâş Veli hankâhıdır. Allah yolunda ilim sahibi, ârif, ermiş ve kanaat sahibi dervişleri çoktur. Sevimli, güzel küçükleri vardır ki kalpleri sevgi doludur. Tekkenin mutfak ve kilerinde gelen ve gidenleri nimetleri boldur. Zira bütün dağlar, bağlar ve bahçeler onun evkafıdırlar. Tekkenin civarındaki kabristanlıkta Gâzi Sinan Paşa bir kubbenin altında yakınlariyle medfundur. Allah'ın rahmeti onların üzerlerine olsun. Elhâsıl cihanda ün yapmış zengin bir tekkedir ki anlatmakla bitmez.

Bu Kaniye kalesinin dörtyüz aded kulları (hizmet eden adamları),

dizdarı hepsi Avlonya Emininden aylıklarını alırlar. Kaniye kalesinin de askerlerinin yarısını Manya muhafazası için görevlendirip buradan ayrıldık. Aşağı poyraz tarafındaki kapıdan çıkıp, yokuş aşağı üç saatte inip, cihanı seyrederek, bazan atlı, bazan yaya kuzeye doğru gittik.

SIĞINILACAK LİMAN YERİ YÂNİ SÜLEYMAN SEDDİ AVLONYA KALESİ

..... tarihinde Avlonya körfezini Venedikliden kurtarmak içün Süleyman Hân'ın fermanı ve deniz kenarında bir avlu biçiminde bir kalecik çevirin diye emir buyurmaları üzerine kale inşa edilir. Kalenin yapımı tamamlandıktan sonra adına (Avluya) derler. Defter-i Hakâni kayıtlarında Avlonda sancağı olarak yazılıdır. Eski kanûn üzere liva merkezi budur. Ama Belgrad vilâyetinin ortası olduğundan Belgrad'ın taht merkezi olmuştur. Avlonya kalesi, Avlonya körfezi ve Dukat körfezi ağzında kumsal, alçak bir burunda, sekiz köşeli, sağlam yapılı, dayanıklı bir kaledir ki hakikaten Süleyman seddidir. Osmanlı kale inşa edemez derler. Ekre serhaddında (Sekedin) kalesi, Özü serhaddinde Turla nehri kenarında (Bender) kalesi ve bu (Avlonya) kalesini görmeyenler Osmanoğlunun nasıl kale yaptığını bilmezler. Bu Avlonya'nın duvarı tam yirmi arşın yüksekliğindedir. Duvarının her yanının kalınlığı onar arşın enlidir. Sekiz aded köşelerinde sekiz aded büyük tabyaları vardır ki her biri birer Ye'cüc ve Me'cüc seddi olup, her birinde yedişer aded yüksek balyemez topları bulunur. Bu toplardan başka aşağı yerle beraber demir kapılar içinde yedi başlı ejder gibi arabalar üzerinde körfez ağzına bakan, deniz seviyesinde kırkyedi parça büyük şişhane, burmalı ve kırmızı çuka örtülü balyemez topları varki her birine birer adam sığar toplardır. Çoğu zamanda sıkılı ve ağızlı olup bütün adamları gece ve gündüz topların yanında yatarlar. Bu kalenin sekiz aded köşesinde bir köşeden diğer köşeye varınca yüzyirmişer adımdır. Bu hesap üzere Avlonya kalesi çepeçevre dokuzyüz adımdır. İçinde Sultan Süleyman Han câmii var. Kalenin ortasında Süleyman Şah kulesi bulunur. Yedi katlı, gayet yüksek, yontma taştan yapılmış güzel bir yapıdır. Üstü kurşun örtülü külah kubbedir. Tepesinde alemi vardır. Avlonya kalesinin iç kalesi olsa gerekdir. Gayet metin, yüksek bir kuledir. Sanki Selânik'teki Kelemerye kulesidir. Zira onu ve bunu Süleyman Han'ın Koca Mimar Sinan'ı yapmıştır. Bu kalede dizdardan başka kimse bulunmaz. Bütün cephâne, mühimmat ve diğer malzemeler ile kat kat doludur. Dış kale içinde üçyüz aded kiremit örtülü, bağ ve bahçesiz, avlusuz, sık evler vardır. Ama yolları geniştir. Hepsi alçacık, eski tarzda yapılmış yer evleridir. Burada da çarşı ve pazardan birşey yoktur. Han, hamam ve imaret dahi bulunmaz. Kalenin iki aded kapısı vardır. Araları tamamen cephâne ve malzemeler

ile doludur. Gece ve gündüz bekçi ve nöbetçileri beklerler. Bir kapısı doğuya, bir kapısı da batıya bakar. Çevre hendeğinin eni elli adımdır. Hendeğin içi tamamen deniz ile doludur. Ama bataklıktır. Kapıların önlerinde köprüleri makaralı kantaralar olup, her gece köprüler kaldırılır. Kapılara zincirler ile bağlanarak set yapılır. Hepsi küçük ve büyük beşyüz aded topları vardır. Dizdarı, oniki aded ağaları ve toplam dörtyüz aded kulları bulunur. Bunların yarısını padişahın emri ile Manya vilâyeti muhafazası ile görevlendirdik. Sipah kethüdâ yeri, Yeniçeri serdarı, üçyüz akçe pâyesiyle şerif kazası olup, nâhiyesi yüzbeş parça gelişmiş köylerdir. Muhtesibi, bâcdârı, gümrük emini, harac emini, mimar ağası, liman kethüdâsı, şehir kethüdâsı da bulunmaktadır. Bu kalenin doğu tarafında zeytinli bir bayır havalesi vardır. Bütün dağ ve bağı ile etrafı tamamen, bağ, bahçe ve zeytinliktir. Bu havale üzerinde (Baba Sultan) ziyareti bulunmaktadır. Birkaç Bektaşî dervişi vardır.

İhtiyaç sahipleri için namaz yeri: Bu kale ile varoş kasabası arasında çimenlik bir yerde geniş bir namaz yeri vardır ki ikibin kişi alır. Kaleden dış varoşa varınca tam bin adım uzunluğunda çimenlik yerdir.

Avlonya şehrinin varoşu: Bu şehir asla kale içinde değildir. Hemen düz ve geniş çimenlik bir alanda bağ ve bahçeli, gül gülüstanlı, limon, turunç, zeytin, nar ve incirli İrem bağları içinde toplam bin aded kiremit örtülü, altlı ve üstlü, kâgir yapılı, mükemmel ve mükellef, güzel evlerden meydana gelmiştir. Hünkâr Câmii mahallesi, Saflar (Tabaklar) mahallesi, Hüseyin Ağa mahallesi, Mahkeme mahallesi ve Çarşı mahallesi meşhur mahalleleridir. Câmilerinden Sultan Süleyman câmii kurşunlu ve kâgir kubbeli, yıkılmış minaresi ile güzel bir câmidir. Kıble kapısı üzerinde şu tarih yazılıdır:

İbtidâ Ya'kûb Şeyhü's-sâlikîn
Etdi mescid fî sebîlillah evin
Sâniyen Sultan Süleymân ez-zemân
Kıldı cum'a bârekallah âferîn
Didi Hasbi bu makâmın târihin
Nûr-ı Hak bu câmi'ül-mukarrarîn sene 949.

Bu câmi gâyet ruhâniyetli bir câmidir. Bundan başka çarşı içinde bol cemaate sahip Mumcuzâde Câmii olup, kiremitli, kâgir minâreli, güzel bir cami bulunmaktadır. Diğer bir câmi Saklar (Debbağlar veya Tabaklar) yanındaki Hüseyin Ağa Câmiidir. Yeni yapı olup, kiremitli, kâgir yuvarlak minareli, sanat işli bir câmidir. Daha başka Kale Câmii de vasıflı bir câmidir. Ayrıca beş aded mahalle zâviyeleri de bulunmaktadır. Bazı mahallelerinki daha önce anlatılmıştır. Üç aded de medresesi vardır. Ya'kub Efendi medresesi, Mumcuzâde medresesi Hüseyin Ağa-

zâde dershâneleridir. Beş aded sıbyan mektebi vardır. Üç aded tekkesi olup Yakub Efendi tekkesi Celvetî (veya Halveti) tekkesi olup yüzlerce hırka sahibi dervişleri bulunmaktadır. Kaleye havale olan dağda, bağlar içiçinde Kuzgun Baba tekkesi İrem bağı benzeri bir tekke olduğu yukarıda anlatılmış idi. Varoşun bir aded hamamcığı vardır. Karşısında mahkemesi olup Acem Mehmet efendi hâkim iken yaptırmış. Hepsi dörtyüzonyedi aded çarşı ve pazarı vardır. Her çeşit sanatkâr esnafı ve mallar bulunur. Lakin bezestanı yoktur. Ama yine de değerli kumaş çeşitleri bulunur. Zira Venedik iskelesidir. Dört aded hanları, sekiz aded çeşmeleri olup Yakub efendi tekkesi yanındaki İlyas Paşa çeşmesi hepsinden üştünü olup tarihi şudur: Buldum İlyas Paşa'nın tarihini yevmü'l-binâd Çünki didim târihini ve hayrü'l-ibâd sene...

Bunun dışındaki bütün çeşmeler kapalıdırlar. Şehir halkı son derece suya muhtaçtırlar. Zaman geçtikçe su yolları harab olmuştur. Ama hayat verici suları vardır. Bir hayır sahibi biraz gayret ile imar etse Kerbelâ şehidleri ve Oniki İmamın ruhları için su getirtirdi. Zira bir içim ağız suyu için yarım saat doğu tarafındaki bağlar içine küçük ve büyük fukaralar güçlükle gidip su getirirlerdi. Fakat diğer her nevi eşya bol miktarda bulunurdu. Özellikle bağ ve bahçelerinde çeşitli sulu meyveleri cihanı tutmuştur.

Önemli yiyecek ve içecekleri: Limanda sazan, lakerda, kolyoz, kefal ve levrek balıkları ile balık yumurtaları olur ki Anadolu'da olmaz. Reyhâniye adlı şarabı, limonu, turuncu, zeytini, üzümü dünyayı tutmuştur. Dukat köylerinde kırmızı çuka boyası kökleri ve Anadolu râvendi (bir çeşit bitki) yetişir. Hekimler toplayıp Avrupa'ya götürürler. Avlonya ziftı gibi temiz pâk zift bir diyarda olmaz. Özellikle bir iki bardak içinde zifti kaynatıp, bardak içine koyup, çalkalayıp, artanı yine dışarı döküp, o ziftli bardaktan su içenin vücudunda aslâ safra, soda, balgam, solucan ve diğer hastalıklar kalmayıp, tertemiz vücud olur. Yukarı Kaniye kalesi altındaki kayalardan değirmen taşı madeni olup, göz göz sünger gibi bir taştır. Bu değirmen taşları tâ Avrupa'nın her yanına gider. Akdeniz içinde Değirmenlik adası taşından daha güzel bir taştır. Bağlar yolu üzerinde alçı taşı madeni ve demir madeni ile çeşitli madenler vardır. Deniz kenarında sayısız balık dalyanları bulunur. Benzeri ancak Anadolkoz denizinde olur. Sözün kısası bu Avlonya sancağı ürün cihetinden sanki gizli bir Mısır hazinesidir. Burada yetişen misk ve amber kokulu beyaz, saf ve berrak balı Atina'da ve Girid adasında bile yoktur. Bir fincan balı yirmi fincan su götürüp yine lezzetli şerbeti ve peltesi olur.

Avlonya limanı: Avlonya kalesi ile Yengeç kalesi arası tamamen büyük bir limandır. Bin parça gemi alır. Hatta Sultan Süleyman Hân zamanında bu Avlonya kalesini yapması ve bu limanda yatan gemileri ko-

rumak için yapılıp sonra Padişah donanmasını burada yatırmıştır. Oradan Venedik'in Körfez adası kalesine saldırmıştır. İri parça kalyonları Avlonya altına gelemeyip yarım mil alarkada demir atıp yatarlar.

Arovorç (?) köyü: Avlonya şehri ile deniz arasındadır. Yüzelli haneli kefere köyüdür. Büyük ve mamur bir kilisesi vardır. Bütün halkı balıkçılık ve tuzculukla uğraşırlar. Burada olan tuz madeni ayrı bir eminliktir. Bütün kefereler örfî vergilerden muaftırlar ve tuz çıkarmakla görevlidirler. Tuzu gayet lezzetli ve beyazdır. Yüzlerce gemi yükü tuz Avrupa'ya götürülür. Bu köyün batı tarafında ve denizden bin adım uzaklıktaki burunda...

Yengeç Kalesi: Viran bir surdur. Ama gayet büyük bir liman ağzındaki kuleleri ve kalesini tamamen Gedik Ahmet Paşa fethetmiş olup fetihten sonra bazı yerlerini yıktırmıştır. Sultan Süleyman zamanında bunun taşiyle Avlonya kalesi inşa edilmiştir. Bu Yengeç kalesi limanın dört yanında balık dalyanları bulunur.

Sazander adası: Yengeç limanının batı tarafında, sekiz mil alarkadadır. Her sene bütün Venedik kâfiri donanması bu adada kışlayıp, yağlanıp, hangi tarafa gitmek isterse bu adadan gider. Avlonya kalesinin lodos tarafında Karaburun denilen bir yelken yeri vardır. Lodos ile kıble tarafında âsi Dukat Arnavutlarının yeri bulunmaktadır ki hepsi yüz parça âsi karabaşlı, kara şapkalı ve kara keferelerdir. Ama kefere denilince insanı öldürürler. Ama her yıl Girid kâfirlerine bunlar yardıma giderler. Bunlar son derece bahadır, yiğit Arnavutlardır. Bu Avlonya'nın dahi bütün halkı bahadır, gâzi, dilâver, hünerli yiğitlerdir ki on parça fırkateleri ile bütün Avrupa kâfirlerini kurutmuşlardır. Hatta şimdiki halde kale neferlerinin yarısı Manya muhafazası için fırkateleri ile yola koyuldular. Bu Avlonya'nın havası gayet yumuşaktır. Ama suyu güzel değildir. Zira kuyu suyu içerler. Fakat güzelleri Hüdâ hakkı için hakikaten güzeldirler. Taze yiğitleri son derece eşkiyâ olurlar. Giyecekleri hepsi Cezayirli gibi kısa ve daracık giyecekler olup, baldırı çıplak, başı fesli, ayakları siyah pabuçlu, arkaları beyaz ihramlı, gâzi, Allah yolunda mücahidlerdir. Çoğunlukla başları dağlı, açık siğneleri yağlı olup, siğneleri yarık yarık, parça parça, korkusuz, cesur, ermiş kalender gazileri vardır ki oturup kalktıkça daima dillerinde (Ya Muhammed Yâ Ali) diyerek hareket ederler. Bir alay sevimli, güleryüzlü canlardır. Hepsi Farsça okurlar. Hepsinin yüz renkleri kırmızı olup, canlı ve zinde kimselerdir. Hüdâ hepsinden râzı ola. İyi canlardır. Burada bütün dostlar ve yakınlarımız ile vedalaşıp, yararlı yiğitler alıp, batı tarafına iki saat gittik.

Çerkona köyü: Padişah hâssıdır. Büyük, gelişmiş bir köydür. Burayı geçip, Ergiri nehrinin Venedik körfezinde döküldüğü yerde atlarımızla hepimiz bir gemiye binip nehrin karşı tarafına geçtik. Mezakya sahrası ka-

zasına geldik. Gelişmiş güzel köylerde zevk ve safalar ettik. Sonra batı tarafa doğru yol aldık.

İLBASAN VİLAYETİ HUDUDU YANİ OVASAN KALESİ'NİN ŞEKLİ VE YAPISI

Bundokani Venediki Prens Berem kral tarafından yaptırılmıştır. Sonra Ebulfeth Sultan Mehmed Hân, Arnavut İskenderiyesi fethine giderken, bu kale Gâzi Mahmut Paşa ve Gâzi Semendireli Bâli Bey tarafından fethedilmiştir. Halen İlbasan sancağı toprağında, deniz kenarında Venedik körfezinden doğu tarafa doğru girmiş bir körfez daha vardır, o küçük körfezin ağzında İlbasan nehri içinde akar. Vâız nehri ve Uşkombi nehri bu Başatova kalesi dibinde deniz gibi olup denize dökülür. Burada adı geçen nehir kalenin bir duvarını yıkmıştır. Nehrin denize döküldüğü bu kumsal yerde dört köşeli küçük bir kaledir. Çevre uzunluğu yediyüz adımdır. Dizdarı ve yetmiş aded neferleri vardır. Dıraç kalesi emini idaresinde olup bütün dalyanları ve diğer mahsulleri hepsi devlete aittir, zira büyük iskeledir. Karşıda İspanye, Kolore, Polye, Körfus Venedik şehirlerinin önemli iskeleleridir. Kale içinde kiremit örtülü bir câmi ve kırk elli kadar nefer evceğizleri vardır. Birkaç kere Malta kâfirleri bu kale yakınlarından girip, yakıp gitmişlerdir. Çarşı, pazar, han ve hamamı yoktur. Yer yer bağları vardır. Halkı gayet garip dostsever Arnavutlardır. Balık avlayıp geçinirler. Avrupalılarla alış veriş ederler. Zira İlbasan'ın bir iskelesi de budur. Ama sığ ve kumsal deniz olduğundan iri kalyonlar limana giremezler fakat ufak gemiler için güzel ve elverişli bir yatak yeri limandır. Buradan da kuzeye doğru Mezakya sahrası içinden kale benzeri kuleli çiftliklerde ğevk ve safalar ederek ilerledik.

KÖHNE VE BÜYÜK DIRAC KALESİ'NİN YAPISI

Eski zamanda ayın ondördü gibi parıldıyan nurlu bir kale imiş. Latin tarihçilerinin yazdıklarına göre Rum Yunan yapısı olup, sonra İspanya eline geçmiştir. Daha sonra da bir hile ile Bundokani Venediği eline geçmiştir. Sonra Ebulfeth Mehmed Han Gâzi İskanderiye, Ülgün ve Barokeş kalelerini feth ettiğinde Mehmed Paşa bu Dırac kalesini güç ile Bundokani elinden fethetmiştir. Sonra kâfirler bir cenk ile bu kaleyi yine ellerine geçirmişler ise de Beyazıd Hân zamanında tekrar Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Süleyman Hân kaydı üzere İlbasan toprağında voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Bağlı köyleri bulunmaktadır. Padişah hasıdır. Otuz yük akçe ile ayrı eminliktir. Zira İlbasan ve diğer vilâyetlerin iskelesidir. Venedik körfezi içinde olup İlbasan'ın güvenli ana yoludur. Daima arabalar işlediğinden bütün pazarcıların gemileri burada yatarlar. Burada büyük bir tuz madeni vardır ki ayrı mu-

kataadır. Bütün Rumeline ve Avrupa'ya arabalar ve gemiler ile tuz buradan gider. Zira gayet lezzetli tuzdur. İskele başında dağlar gibi tuzlar yığılıdır.

Darıca Kalesinin özellikleri: Düz bir tuz ovasının deniz kenarında Venedik körfezinden küçük bir körfezcik daha var ki yetmiş seksen mil içeridedir, onun kenarında dört köşeli, büyük bir kale imiş. Zaman geçtikçe nice devletten devlete geçip, korumak mümkün olamadığından gözden düşüp viran olmuştur. Çevre uzunluğu beşbin adımdır. Zamanla içinde az insan kalıp, kâfirlerin baskınlarından onlar da oturamaz olmuşlardır. Beyazıt Velî Hân zamanında bu kalenin kıble tarafındaki bir köşesinde dört köşeli küçük bir kalecik inşa ettirmiş ki çevre uzunluğu sekizyüz adımdır. İki kapısı vardır. Biri doğu tarafa bakar ki İlbasan kapısıdır, diğeri batıya açılır ki deniz kenarında, güvenli bir iskele kapısıdır. Kale içinde alçacık yapılı, kiremit örtülü evler vardır. Çarşığ pazarı, han ve hamamı yoktur. Ancak kâgir yapı bir minareli, kiremit örtülü Beyazıt Velî Câmii vardır Bağ ve bahçeleri o kadar fazla değildir. Zira alçak, tuzlu ve çorak yerlerdir. Kalenin dizdarı ve yüzelli kadar neferi ücretlerini Emînden alırlar. Yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Bazan İlbasan kazasına bağlarlar. Sipah Kethüdâ yeri ve Yeniçeri Serdarı hep İlbasandadır. Hepsi onbir aded topcağızları vardır. Elhâsıl acâip bir Emînliktir. Şehri o kadar mamur değildir. Buradan kalkıp doğuya doğru yeşillik, düz, gelişmiş köylerden, sahilden içeri körfez gibi girmiş yerin kenarından, sağındaki ve solundaki köyleri, kuleli şenlikli çiftlikleri seyrederek ilerledir.

BÜYÜK PAZAR ŞEHRİ YANİ METİN KOVAYE KASABASI

İlbasan sınırında bu dahi Dıraç Eminliğine bağlıdır, ayrı bir voyvodalıktır. Dıraç kalesi deniz kenarında verimsiz bir yerde olduğundan Dıraç kadısı burada oturur, Emini ise Dıraçta oturur. Yüzelli akçe ile kazâdır. Yetmişüç parça bağlı köyü vardır. İmar edilmiş şehri düz, geniş ve verimli bir alanda bir haliç körfezinin sonunda, bağ ve bahçeli, ferahlı, iç açıcı, şirin ve güzel bir kasabadır. Dörtyüz aded altlı ve üstlü cennet bahçeli, kâgir yapılır, havuz ve şadırvanlı, baştanbaşa kiremit örtülü evlerden oluşmuştur. Kule, balkon ve parmaklıklar ile bezenmiş mükemmel sarayları vardır. Ayânı, eşrâfı ve önemli kişileri çoktur. Arîzzâde ve Pâşazâde önde gelen kimselerdendir. Mahalleleri dört adeddir ve dörd aded camii vardır. Ayrıca dört aded de mahalle mecsidi bulunmaktaır. Ama kâgir minareleri yoktur. Hepsi alçak minareciklerdir. Medreseleri iki tanedir ama kaba softaları ilim heveslisi değildirler. Üç aded sıbyan mektebi, iki aded derviş tekkesi olup, ikiyüz aded mamur, şenlikli, bezenmiş çarşı, pazar ve dükkânları bulunmaktadır. Ana yol çeşitli

dut meyvesi ağaçları ile süslenmiş, gölgelik bir sultan caddesidir. Her çeşit sanat ehli olup, bütün kıymetli ve kıymetsiz mal ve eşyalar bulunur. Zira Baştova kalesi halkı bu şehrin çarşı ve pazarına muhtacdırlar. Onun için pazarı gelişmiştir. İki aded tüccar hanı vardır. Bunlar da kâgir bina olup sanki bezestan gibi her çeşit kumaş bulunur. Ama çarşı hamamı yoktur. Fakat saray hamamları kırktan fazladır. Hariszâde Ağa bir çarşı hamamı yapmağa söz vermiş olup çarşı içinde yerini dahi hazırlatmıştır. Allah tamamına erdirsin. Bu şehrin ayân ve büyüklerin hamamlarına akraba ve yakınları girip çarşı hamamına ihtiyaçları olmadığından çarşı hamamı yapmağa kimse yanaşmamıştır. Zengin tüccarları ve cömert hanedân sahibi kimseler vardır. Şehrin havası ve suyu gayet latif olup, halkı son derece dost sever kimselerdir. Buradan yine doğu tarafına düz yollardan ve İlbasan nehri kenarından yol aldık.

METİN SUR PEKİN KALESİ

Dıraç, Kovaya ve Baştova kulları Arnavud eşkiyası elinden İlbasan yolları güvenli olsun diye beklemek için bu kale yapılmıştır. Onun için adına Bekleyin denmiştir. Sonra bu isimden değişmiş olarak Bekin (Pekin) diye söylenmiştir. Halen Süleyman kaydına göre İlbasan beyinin has voyvodalığı idaresinde olup İlbasan kazasının nahiyesidir. Kale, bir bayır altında geniş ve düz bir yerde, İlbasan nehri kenarında, dört köşeli, küçük bir kaledir. Çevre uzunluğu beşyüz adımdır. Ama hendeği yoktur. Lâkin dört köşesinde dört aded kulesi vardır. Kalenin kıble tarafına doğru biraz yokuştur. Bütün temelleri kayalar üzerine oturtulmuştur. Ancak bir kapısı kuzey tarafına dış varoşa açılır. Duvarının boyu oniki arşın yüksekliğindedir. Dizdarı, yetmiş aded neferi ve beş aded topları vardır. İç il olduğundan gayet emin ve güvenli bir kaledir. Kale içinde hepsi otuz aded ufak, daracık, kiremit örtülü ev vardır. Kale kapısı üzerinde küçük bir câmii vardır ama minaresi yoktur. Kalenin solunda duvara bitişik, çimenlik bir yerde namazgâhı bulunur.

Dış varoşu: Kalenin kuzey, doğu ve batı tarafında kiremit örtülü, gayet mükemmel, saray misali, bağlı ve bahçeli, havuz ve şadırvanlı, altlı ve üstlü, kâgir yapılı dörtyüz aded evler vardır. Yedi aded mahallesi olup, dört aded câmiinin üçü kâgir yapı ve yüksek minarelidir. Ancak birinin minaresi alçaktır. Çarşı içindeki câmi Kandiye fethini yapan Yeniçeri Ağası vezir Abdurrahman Paşa câmiidir. Kiremit örtülüdür ama son derece kalabalık cemaate sahîp, ferah bir câmidir. Kıble kapısının üst eşiği üzerinde Celî yazı ile yazılmış şu tarih vardır:

Hamdullah çün bu câmi cedîd oldı temâm
Her nazar idenlere oldı makâm-ı dilküşâ
Bu baharın evsatında çün temâm oldı bu cây,
Bârekâllah oldı ra'nâ târihi hey agniyâ sene 107.

Çarşının öte başındaki Hariszâde câmiinin kapısı üzerinde lâciverd ve süslemeli tarihi şöyledir:

Hazret-i Hakdan olubdur (?) işbu câmi'-i bî kemân
Kasaba-i Bekliyen içre oldı bir âlî nişân
Her gören hayır duâ ile didi târihini
Hamdullah çün yine lütf eyleyüb ol müste'ân.
Sene 1076 (1077).

Meşhur câmiler bunlardır. Yedi aded mahallede yedi aded de mescid bulunmaktadır. Üç aded yerde medresesi bulunup, softa öğrencileri edebli ve ar sahibi kimselerdir. Beş aded sıbyan mektebi vardır. Öğrencileri son derece zekî, edebli ve olgundurlar. Çoğunlukla manzum kitapları ezbere okurlar. Derviş, fakir tekkesi iki adeddir. Yedi yerde hayat veren akar çeşmesi olup hespi de Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşanın hayratıdır. Gayet tatlı ve lezzetli sulardır ki bu şehri sulamaktadırlar. Bu şehir Abdurrahman Paşanın doğum yeri olduğundan imâr edip daha nice hayır eserlere başlamıştır. Sultan İbrahim'in halli ve Sultan Dördüncü Mehmed'in tahta çıkışında Kul Kethüdâsı bulunan Çelebi Mustafa Kethüdâ, Abdurrahman Paşanın dayısıdır ki Abdurrahman Paşa, Kethüdânın kızkardeşinin oğlu olup yeğenidir. Mustafa Kethüdâ Abdurrahman Paşanın dayısı olup Buruşevkı (?) oğulları diye anılırdı. O merhum, yerde said ve şehid yattıkça Cenâb-ı Kibriyâ Abdurrahman Paşa gibi tedbirli, sabırlı, olgun, gâzi vezire uzun ömürler versin. Zira Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa ile gönül ve fikir birliği edip onun düşünce ve tedbirleriyle Kandiye üç yılda fethedilmiştir. Yoksa kırk yılda fethi mümkün olacak kale değil idi. Bu şehrin bir aded latif hamamı vardır ki bu da Abdurrahman Paşa hamamıdır. Havası ve suyu gayet güzel, binase küçük fakat hoş ve aydınlıktır. İki aded de küçük hancağızları vardır. Kale önündeki meydanda ikiyüz aded dükkân vardır. Çoğu mutâf ve pabuççulardır. Bu güzel çarşı çeşitli yüksek ağaçların gölgelemesinden başka sulu ve lezzetli dut ağaçları ve üzüm asmaları ile de gölgelenmektedir ki bütün ağaçlar bir tertib üzere dikilmiş olup, sultan caddesi bezenmiştir. Bu şehrin suyu, havası ve yapısı gayet latif olduğundan güzelleri de gayet çoktur. Bütün hakı garip dostlarıdır. Gelen ve gidenlere ikramları boldur. Sünnet ehli, ibâdet sahibi meşhur adamları vardır. Bağ ve bahçeleri cihanı tutmuştur. Zeytin, nar, incir, yer yer limon ve turuncu yetişmektedir. Çoğunlukla bağlarının hendeklerinde salkım söğüt ve kavak ağaçları dikilidir. Elhâsıl gayet şirin ve bezenmiş, güzel bir kasabadır. Her çeşit eşya bu kasabada bulunur. Sonra buradan bütün dost ve yakınlarımızla vedalaşıp, Abdurrahman Paşa efendimize şehir ileri gelenlerinden mektuplar alıp ayrıldık. Yarım saat doğu tarafına doğru ilerledikten sonra nehir üzerinden Abdurrahman Paşa'nın yaptırmış olduğu taş köprüsünden geçip sonra bayırlar dibinden ilerledik.

ÇİÇUL KÖYÜ MENZİLİ

Abdurrahman Paşa efendimizin soyundan beri aslî vatanı olan köyüdür. Hanedânında kardeşi Mahmud Ağa ile birlikte oturur. Bir tepe başında, yüksek zemin üzerinde, etrafı gören, havadar bir yerde, mamur bir çiftliktir. Burada bir balkonda oturup tam bir hafta sohbetler etdik. Beyin şehrinden gurup gurup dostlar gelip, Hüseyin Baykara toplantıları yaptık. Sonra Mahmud Ağa ile vedalaşıp, buradan yine doğuya doğru İlbasan nehri kenarınca giderken gemiler üzerinde yapılmış un değirmenlerini seyrettik. Bir diyarda görülmiyen bu usul değirmenleri görenin aklı gider. Son derece süratli işleyen değirmenlerdir. Yine nehir kenarınca mamur köylerden, bağ ve bahçelerden geçerek ilerledik.

Lolan, Payova, Peşkem, Kurs ve Berdaşeş köyleri: Bunlar hepsi İlbasana bağlı köylerdir. Kimi tımar, kimi zeâmet kimi muâf köylerdir. Ama Berdaşeş köyü İlbasan nehri üzerinde bulunan ağaç köprünün tamiri ve bakımı için görevlendirilmiş vergiden muaf, mamur bir İslâm köyüdür. Bu adları geçen köyleri dört saatte geçip İlbasan dışında Hısım Mehmed Paşa'nın çiftliğinde biraz atlarımızdan indik. Şehirde Rumeli Eyâletine mutasarrıf olan Çorum Mustafa Paşa kaymakamına Manya muhafazası için Padişahın emirleri ile geldiğimiz haberini gönderdik. Kaymakam da İlbasan'ın bütün ayânları, ileri gelen kimseleri, tımar sahipleri ve zeâmet sahipleri ile birlikte ve çok sayıda asker ile beni karşılamaya çıkmıştı. Büyük bir alay ile şehirde beylere mahsus büyük sarayda bizi konukladı. Padişah divanı kuruldu. Padişahın emirleri okundu. Emirler bütün ayân ve ileri gelenlerce anlaşıldı. Emir Pâdişahındır deyip dualar edildi. Sonra şehir içinde çığırtkanlar çıkarılıp herkesin Manya muhafazasına gitmek için hazır olunması bildirildi. Benden ongün için izin istendi. Ben de ongün müsaade ettim ama onbirinci gün mutlaka bu şehirden çıkmak gerekir dediğimde herkes ferman pâdişahındır deyip işleriyle meşgul oldular. Ancak Çorum Mustafa Paşa'nın bu müsellimi olan Cemâlî (Hamâlî)zâde namiyle tanınmış sözbilir, şakacı ve neşeli çelebi adam bu İlbasan şehrinden imiş. Hemen beni Paşa'nın sarayından kaldırıp kendi sarayına kondurdu. Bu büyük hânedânda bütün adamlarımla birlikte odalar ayırdı. Gece gündüz üç öğün bolca yemekler ve ziyafetler yiyip, İlbasan şehrinin alüfte ve aşüfteleriyle eğlenceler ettik. Şehrin ileri gelen evliyâlariyle birlikte şehrin nice görülmeğe değer ibret verici yerlerini görmeğe ve gezmeğe gayret ettik.

BÜYÜK VE ESKİ BELDE İLBASAN KALESİ

Hakikaten Anadolu'da Arabistan'ın gelin şehri Ayintabdır. Ama Rumelide Arnavutluğun gelincik şehri bu İlbasan şehridir. Lâtin tarihçile-

rinin yazdıklarına göre bu eski şehrin ilk kurucusu Büyük İskender zamanında Kavala kalesi sahibi Yunanlı Filikos'dur. Binlerce geçmiş hükümdarlar bu şehri kendilerine vatan edinerek imâr etmişler. Binlerce melik ve melike eline geçtikten sonra, Rumeli diyarları hükümdarlıklar halinde olduğundan bu büyük şehri Sırp kralı Destput adlı kralın Yanya ve Basanya adlarında oğulları tarafından müşterek olarak yönetirlerken, iki kardeş güzel geçinemeyip birbirleriyle büyük bir cenk ederler. Sonunda Basanya adlı kralzâde savaştan üstün olarak çıkıp, doğru Ebulfeth Sultan Mehmed Hân Gâziye gelir. Şehâdet parmağını kaldırıp, Allah'ı bir bilip, kelime-i şahâdet getirir. Padişahın huzurunda Akşemseddin Hazretlerinin öğretmesiyle İslâm ile şereflenir. Bizzat Ebulfeth Sultan Mehmet Üsküp şehrinden Arnavut İskenderiyesi fethine giderken bu İlbasan üzerine dikkatini çekerek kırkbin asker ile Koca Mahmut Paşayı öncü olarak gönderip, Basanya adlı müslim Mehmet beyin yol göstermesiyle bir gece şehri basarlar. Basanya Mehmet Bey kardeşi Banya adlı kralı uykuda basıp, dipdiri tutup öldürür. Osmanlı Devletinin yardımiyle İslâma geldiğinden babası, Mahmud Paşa ile birlikte şehri fethederler. İçinde bulunan Rum ve Frenk kâfirlerinin hepsini kırarlar. Onun için bu İl şehri vilâyet halkı ile basıldığından ve Basanya Mehmet Bey de fethinde bulunduğundan adına İlbasan şehri derler. Latin tarihlerinde bu şehir hakkında geniş bilgiler vardır. Ama biz kısa olarak yazdık.

Sonra bu kalenin fethi müjdesiyle Basanya Mehmet Bey Mehmet Hân'ın huzuruna ılgar ile varıp müjde eder. Ebulfeth Gâzi buyururlar ki: «Aferin! İlbasan Mehmed Bey sana basdığın babanın tahtını ihsan ettim. Orada benim namıma gümüş madeninden para kestirip, etraf vilâyetlerden de idare altına al.» Sonra Akşemseddin, Emir Buharî ve Molla Gürânî hazretleri o memleketlerin kolaylıkla fethedilmesi için dua edip, Fatiha dediler. Hakikaten bütün Arnavutluğun ve Hersekistan'ın Sultan Mehmet Han ve Sultan Beyazıd Velî Hân zamanında fetihleri mümkün olmuştur. Sonra bu İlbasan Süleyman Hân kaydı üzere Rumeli Eyâletinde ayrı bir sancak beyi merkezi olmuştur. Padişah tarafından beyinin hâssı 201963 akçedir. Zeâmeti 18, tımar ehli 128 adeddir. Alay beyi ve Çeribaşısı vardır. Sefer zamanında kânun üzere bütün tımar sahiplerinin 4600 seçkin silahlı askeri toplanır. Rumeli veziri hangi sefere giderse buranın da mirlivası görevlendirildiği sefere gider. Üçyüz akçe pâyesiyle Tahtabaşı buranın mansıbıdır. Her yıl kadısına adalet üzere on kise gelir olur. Beyine ise otuz kise gelir sağlanır. Şeyhülislâmı, Nakîbüleşrâfı, ayânı, eşrâfı, Şehir nâibi, Muhtesib Ağası, Bâcdâr ağası, Haraç ağası, Sipah Kethüda yeri, Yeniçeri Serdârı, Kale dizdârı, kale neferleri, Kale ağaları, Mimar ağası, Şehir Kethüdâsı ve vergiden muaf kefere kale hizmetçileri vardır. Reâyâlar üzerine Portoyoraz kefeleri vardır ki hepsi yirmi aded idareci-

dir. Gayet mamur ve disiplinli bir hükümet yeridir ki bütün reâyâ ve berâyâları saygılı ve idareye bağlıdırlar. Kazalarından güney tarafında Baştova kazası, Mezakya kazası, Batısında Drac Kazası... meşhur kazalarıdır. Sancağa bağlı köylerin sayısı beşyüzyirmialtı adeddir. Bir kısmı muaf ve müslim bir çoğu da mîrî (Devlete ait) köylerdir. Beyleri karışamazlar.

İlbasan Kalesinin yapısı ve şekli: Kale düz bir alanda, verimli topraklar üzerinde kuzeye ve kıble taraflarına çeyrek saat uzaklıktaki bayırları ve dağları tamamen bağlar ekili olup, geniş bir vadi içinde, Uşkombi nehri kenarında, dört köşeli, sağlam yapılı, köhne bir yapıdır. Yüksekliği onbeş arşındır. Kale beden dişleri gayet sanat işi olup etrafında elli aded kale burcu vardır. Kale etrafını çevreleyen hendek iki adam boyu yüksekliğinde derin olup eni elli arşındır. Hendeğin içi tamamen bağ ve bahçelerdir. Kalenin çevre uzunluğu 2400 adımdır. Üç aded demir kapıları vardır. Biri doğuya, biri batıya ve biri de çarşı tarafındaki kahveler önünde kıble tarafına açılır. İşlek büyük bir kapıdır, iki katlıdır, diğerleri dahi iki katlıdır, zira kalesi dahi baştan başa iki katlı duvardır. Onun için kapıları da iki katlı yapılmıştır. Kıble tarafına açılan çarşı kapısının üzerinde Ebulfeth Sultan Mehmed'in cedlerini tâ Osmancığa varınca bir beyaz mermer üzerine Celî yazı ile yazılmış ve İlbasan tarihi olarak da 859 tarihi konmuştur. Bu kapının üzerinde üç aded dört köşeli mermer üzerinde ok ve kurşun izleri bulunmaktadır. Zincirlerle asılı olarak duran bu alâmetleri gelen giden herkes ibretle seyretmektedir. Yine bu kapının üzerinde Hünkâr Câmii bulunmaktadır. Kiremit örtülü, kâgir yapılı, eski bir câmidir. Camiin yanında yüksek bir saat kulesi bulunmaktadır. Son derece işli bir sanat eseri olup gayet düzgün çalışan bir saati vardır ki dakika ve derece şaşmaz, bütün câmilerin müezzinleri bu saate bakarlar. Kale içinde 460 aded bağ ve bahçesiz, kiremit örtülü, biraz genişçe, altlı ve üstlü, eski yapı evler bulunmaktadır. Dizdarın evi buradadır. Ama iç il olduğundan neferlerinin kendileri ve evleri dahi yoktur. Kale içinde bulunan muaf, müslim ve kefereler hizmet ederler.

Dış varoşun yapısı ve özellikleri: Öncelikle bu İlbasan kalesinin dörtbir yanındaki bayırlar dibine birer saat mesafelik yerlere kadar hep mamur, şenlikli, bağ ve bahçelerle bezenmiş, cennet bostanları gibi bostanlarla süslenmiş saraylar, çeşitli köşkler, balkonlar, havuz ve fiskiyelerle donatılmış kiremit örtülü hanedânların hepsi kâgir yapı olup ikişer ve üçer katlı güzel evlerdir. Her evde mutlaka birer akar su bulunur ve aynı zamanda da havuz, şadırvan ve fıskiyelerden de fışkırmaktadırlar. Hakikaten Cennet bahçeli değerli kâşânelerdir. Câmilerin minarelerinin külahlarından başka kurşun örtülü hiç bina yoktur. Hemen hepsi kırmızı renkli kiremitlerle örtülüdürler. Ayân ve büyüklerden önde gelenlerin hânedânlarından biri Vezir Hısım Mehmet Paşaa'nın sara-

yı, sonra paşalara mahsus saray, Mustafa Ağa sarayı, Memi Ağa sarayı, Hamâlîzâde sarayı, Kara Osman Ağa sarayı, Hısım Hasan Ağa evi, Bıçakçızâde hânedânı, Paşazâde Beytî ve Sipah ağası tekkesi, bunlardan başka daha nice güzel saraylar vardır. Şehir Kethüdâsı defteri kayıtlarına göre binyüzelli aded saray, hanedân ve güzel evler bulunmaktadır. Diğerleri yine bahçeli, orta halli kimselerin evleridir. Ama bütün evlerin kapıları sabah ve akşam açıktır, hatta nice kapıların üzerlerinde arapça olarak ve Celî yazı ile yazılmış beyitler vardır.

Beyit

Sabahın makrûn bi'izzu devlete
Ve bâbın meftûh li-ehli'l-hevâyic (?)

Diye nice kapıların üzerlerinde yazılmıştır. Birçok sarayın divanhânelerinde de şu beyit yazılıdır:

Şerefü'l-beyti bi-ehlihi
Ve şerefu ehlihi bi-sehâihi (?)

Bunlar gibi binlerce daha beyitler yazılıdır. Bu beyitlerden anlaşıldığı üzere bu şehirde kapıları kapamak ve ev sahibinin başlı başına misafirsiz olarak yalnız hizmetçileriyle yemek yemesi gayet ayıptır. Onun için hiçbir ev mutlaka misafirsiz değildir. Her dergâhta bu kadar misafiri atlariyle ve hizmetçileriyle bir ay yatıp kalksa yine de yük saymazlar. Yıl başında bulunursa haline münasip mutlaka bayramlık bir giyecek verirler. Bu güzel halleri kırk yıldır hiçbir diyarda görmedim. Ancak Şam Trablusunda Yeniçeri Ağası Hızır Ağa'da gördüm. Bir de bu İlbasan'da gördüm.

Mahallelerin isimleri: Bu İrem benzeri varoşun onsekiz aded islâm mahallesi vardır. On aded de Rum, Arnavud ve Latin kefereleri mahallesi bulunmaktadır. Fakat asla Yahudi, Frenk, Ermeni, Sırp, Bulgar ve Vinık keferesi mahalleleri yoktur. Ancak tüccar yoluyla gelip, hanlarda kalıp yine giderler. Yoksa buuz edelim diye kalacak olurlarsa o an aman ve zaman vermeyip hemen öldürürler. Tâ eskiden böyle göregelmişlerdir.

Osmanlı sultanlarının ve hayır sahiplerinin câmileri: Hepsi 46 aded mihraptır. Hepsinden eskisi Ebulfeth Sultan Mehmed Hân Gâzi Câmiidir. Kale kapısı üzerinde yüksekte yapılmış olup, bol cemaate sahiptir. Kale ortasındaki Gâzi Sinan Paşa câmii düz zemindedir. Eski ve büyük bir yapıdır. Dört köşe duvarlarının dış duvar yüzünde bir nokta konacak kadar boş yer yoktur. Tamamen beyitler, şiirler, kasideler ve hadisler ile doldurulmuştur. Rum, Arap ve Acem seyyahlarının birer kıta yazıları bulunur ki hepsi toplansa bir cild kitap olur. Zira

binlerce şâirin mutlak uğradığı bir câmidir. Onun için herkes tebrik amaciyle hünerini gösterip, yüzbinlerce eser yazmışlardır. Zira son derece düz, cilalı, parlak duvarlardır. Hatta benim dahi her uğradığım köy ve kasabalarda büyük bir toplantının yapıldığı yerde bir eser yazmak eski edebimiz olduğundan burada dahi acizce bir beyit yazdım (Ketebe seyyâh-ı âlem Evliyâ sene 1081). Her şehirde bütün yazarların anlaşmaları üzere bir isim konmuştur, bu İlbasan şehrine de (Dâr-ı Şu' arâ - Şâirler Evi) adını vermişlerdir. Bu kale içindeki bu Sinan Paşa câmiinin de cemaati çok olup, ruhâniyetli bir câmidir. İçinde ağzına kadar Venedik'in Kıtor kalesine gitmek için İslâm askeri peksimeti doludur. Hatta Manya muhafazasına giden islâm askerine bundan bin kantar peksimet arabalar ile gidip, oradan gemilerle Manya'ya gittiler.

Uzun çarşı içinde bulunan Hasan Bâlizâde câmiinin kapısı üzerinde şu tarih yazılıdır:

Yapub Hasan Bâlizâde hüdâ içün
Bu beytullâh çû zamanında cennet
Bihamdillâh itmâm itdi bu hayrı
Kabûl ide bihakkı zât-ı vahdet
Ne devletdir bu kim tâ rûz-ı Mahşer
Diyeler rûz ve şeb rûhına rahmet
Manastırı lâlî didi târih
Zihî oldı ibâdetgâh-ı ümmet sene 1071.

Tahıl pazarında Bıçakçızâde ...Ağa câmii yeni yapılmış, acaib yuvarlak minareli güzel bir câmidir. Tavşan câmii sanat işli, güzel, nurlu bir câmidir. Mahkeme yanındaki Sinan Bey câmii bol cemaate sahiptir. Bildiğimiz meşhur câmiler bunlardır.

Mahalle mescidleri: Yirmi aded mahalle tekkesi, mesciti ve namaz yeri vardır.

Bunlardan başka Tefsîr ilmi, Hadis ilmi, Kur'an hafızlığı ve ilmi, sıbyan mektepleri, tarîkat derviş tekkeleri bulunmaktadır. Kale içindeki Sinan Paşa'nın tekkesi Cilvetî tekkesi olup benzeri bir şehirde yoktur. Fukarası ve evkafı çoktur. Sonra Hünkâr Câmii tekkesi meşhur olup, fukarası, çile sahibi ârifleri vardır. Hacı Hasan tekkesi de bir fukarâ hankâhıdır ki halktan uzak kalmış, köşeye çekilmiş adamları olup kendileri dertleriyle çile çekip, Rabbi zikir ile meşguldürler. Bilinen tekkeler bunlardır.

İmâretler ve aş evleri: Üç aded aşevi vardır. Sabah ve akşam fakir ve zengin, genç ve yaşlı herkese nimetleri boldur. Hünkâr imâreti, Sinan Paşa imâreti ve Tekke imâreti meşhur imâretlerdir.

Hanları, çarşı ve bezestanı: Onbir aded handır. Dokuzyüz aded çarşı dükkânlarıdır. Gerçi hepsi bir cadde üzerinde değildirler ama her geniş caddede olan dükkânları bir düzen üzere yapılmışlar, mamur, temiz, pâk, bezenmiş, üzerleri örtülü, gölgelik, güzel çarşı ve pazarlardır. Saraçhânesi, gazzazhânesi, kuyumcular çarşısı hepsinden şirindir. Yedi aded kahvehâneleri vardır ki sanki her biri bir çeşit nakışlı Çin güzellerinin toplandığı yerdir. Bütün ilim sahipleri, gönül sahibi şâirler burada toplanırlar. Eğer bu kahvehânelerin her birini oldukları gibi yazmış olsak çok uzun söz olur. Ama bu şehrin gelişmişliğine göre kâgir yapılı bedestanı yoktur. Lâkin dünyada bulunan bütün değerli eşyalar, laal, yakut, elmas, zümrüt, dîbâ, şîb, zerbâf, inci gibi madenler ile diğer kıymetli kumaşlar mevcuttur.

Halkın iş ve kazançları: Her çeşit sanat ve sanayi sahibi bulunur. Gazzazları, Arnavud kalkancıları, okçuları ve yaycıları gayet çoktur. Gayet güzel silah ve aletler yaparlar.

Kırkyedi aded tabib vardır. Ama Latin Frankol nabız ilminde asrın tek tabibidir. Hekim Muhî Çelebi sanki Mesih nefesidir. Üç aded olgun kâhil kimse bulunmaktadır. Cerrah ilmine sahip çok kimseler vardır ama hepsinden üstünü müslim... üstaddır.

Bu İlbasan şehri içinde her pazar günü büyük bir pazar kurulur ki şehrin dört bir yanındaki köylerden, kasaba, kale ve şehirlerinden binlerce aded küçük ve büyük, erkek ve kadın gelip şehrin içi insan denizi gibi olur. Omuz omuzu sökmeyip, bütün güzeller birbirlerine gösterişte bulunup, çekinmeden ve sakınmadan çeşitli manzaralar seyredilir. Gizli mallar alınıp, satılır. Ama dış köylerden okadar güzel Arnavud kızları gelir ki sanki her biri birer peri yüzlü, melek görünüşlü olup temiz kızlardır. Kısacası her pazar günü bu İlbasan şehri insan ile dolup her çeşit mal ve eşya ile şehir bezenip bütün Rum diyarının ve bütün Arnavutistanın gelincik çarşısı olur. Bütün çarşı ve pazar sokakları baştanbaşa kaldırım taşı döşeli olup iki tarafındaki yaya kaldırımlarının kenarlarından birer çeşit lezzetli hayat suları akar ve bütün caddeleri temizler. Özellikle çukacılar çarşısında okçular, yaycılar, bıçakçılar, kılıççılar çarşıları içindeki yollar üzerinde sıra sıra dikilmiş dut ağaçları, yüksek çınar ağaçları, salkım söğütler, çeşitli üzüm ağaçları şehri süsleyip donattıkları gibi bütün pazar halkı da bu ağaçların gölgelerinde oturup mallarını satarlar. Diğer çarşılarda dahi çeşitli ağaçlar dikilmiştir. Bütün dükkan sahiplerine bu ağaçlar gölgelik ederlerdi. Bu güzel çarşıya asla güneş etki etmezdi. Sanki bu şehir Macaristan'ın Kurs vilâyetindeki Kâşe şehri gibi İrem bağı idi.

Şehrin hamamları: Üç aded iç açıcı hamam vardır. Biri kale içinde doğu tarafındaki kapının iç yüzünde bulunan Sinan Paşa hamamıdır. Eski yapı kâgir bir binadır. Suyu, havası ve binası gayet latiftir. Suyu

hendek üzerindeki köprü ile dışarıdan gelir. Dış varoşta bulunan çarşı hamamı geniş ve hoş bir bina olup, temiz pâk erkek ve kadın hizmetlileri vardır. Bunlardan başka Şehir Kethüdâsının söylediğine göre bu şehir içinde yüzaltmış aded saray ve hamamları vardır. Şehir halkı bu şekilde rahatlık kazanırlar.

Akar suları: Şehir içinde akan büyük İskombi nehri tâ Görice ve Lankaza dağlarından gelip binlerce aded bağları ve bostanları sulayıp, nice bin değirmenleri çevirip, yukarıda anlatıldığı üzere Bundokani körfezi içinde denize karışır. Şehrin etrafında olan dağlardan yüzlerce aded sular akar. Şehrin etrafında binlerce aded bahçeleri suladıktan başka her hânedânda birer ve ikişer aded de akar suları bulunmaktadır. Şehrin içinde dörtyüzotuz aded akar çeşme vardır. Hendek kenarında İstanbul'da Sultan Ahmet Hân'ın Atmeydanındaki Yeni câmii yapan mimarbaşının bu şehir içinde kırk aded çeşmesi vardır. Bütün çeşmelerin kemerleri üzerinde mermere yazılmış şu beyit vardır:

Hazret-i mimarbaşı oldurur berrû-yı pâk
(bu mısra yazılı değildir)
De düşüp târihini didi hüsnî hakîr
Aşkına geldi Muhammed Mustafânın mâi pâk sene (1046)

(Diğer bir tarih) Bir çeşmesinin târihi (nâb pâk) dır. (1056). Bunlardan başka Bıçakçızâde çeşmesi, Cemâlî çeşmesi ve Vâiz Aynî çeşmesi... vardır.

Hanları: Hepsi dokuz aded bekâr odaları vardır. İçinde sanat ehli gurbetçi kimseler çalışırlar.

Halkın yüzlerinin rengi: Şehrin havasının latif oluşundan gençleri zinde olup yüz yaşında iken dahi yüzleri kırmızıdır. Gençleri dahi öyledir. Erkek ve kadın güzelleri öyledir ki her biri güzellikte ve edebte meşhurdurlar.

Şehir ileri gelenlerinin isimleri: Başta velinimetimiz Cemâlizâde, Hısım Mehmetpaşazâde, Bıçakçızâde, Çavuşzâde ve Dizdar Ağa gelir. Meşhurları bunlardır.

Şehir halkının hemen hepsi çuka ferâce ve dolamalar giyip sarık sararlar. Tâzeleri kırmızı harika, bağır yeleği, kobçalı çakşır, kabâdî pabuç giyerler. Bütün halkı Arnavutça konuşup, çoğu açık Türkçe bilirler. Bilginleri Farısîce okurlar. Tüccarları Rumca ve Frenkçe dahi bilirler. Çoğunlukla isimleri Cemâlîzâde, Kâsımzâde gibi olup ama aşağı tabakasının isimleri cilo, mito, pâşo, afo, hamzove koçi şeklindedir.

Kadınların ve kızların çoğunluğu çuka ferâceler, üzerlerinde beyaz dülbent bağlı yassı başlı takkeler giyip gezerler. İsimleri ise Selime, Sâlime şeklindedir. Câriyelerinin isimleri de Cânesi, Hanefi... olarak söylenir.

İlbasan kalesi gayet güzel bir sanat eseridir. Câmileri, yer altındaki su yolları, yüksek minareleri ve hanları sağlam yapılardır. Havası, suyu gayet güzel olduğundan yaz ve kışı daima ılımandır. Halkı zinde yapılıdırlar. Şehir Kethüdâsının söylediğine göre şehir içinde ikibinaltmış aded tatlı su kuyuları vardır. Şehrin yapılışı Terazi burcu devrine rasladığından halkı sevinçli ve mutludurlar. Şehirde müslüman olmıyanlar için kiliseleri de vardır. Şehir topraklarında her türlü mahsul yetişir. Taneli buğdayı, darısı, arpası, mercimeği... en önemli ürünleridir. Yiyeceklerinden beyaz çöreği, baharlı ve şekerli francala çöreği, nohutlu simiti ve kırk türlü yemeği beğenilmektedir. Meyvelerinden bir kıyye gelir armudu, elması, sulu kirazı, ayvası, kızılcığı ve kestanesi meşhurdur. İçeceklerinden kırmızı renkli bâdu, hardâliye, reyhâniye, vişne suyu, bal suyu ve bozası başta gelen içeceklerdir. Şehir içinden akan Uşkombi nehri üzerindeki tahta köprüsü önemli bir geçit yeri olup vakıftır. Bâcdâr (vergi memuru)ın söylediğine göre şehrin etrafında yirmibirbin bağ ve bahçe dönüm hakkı vermektedir. Ama çoğu vergiden af edilmişlerdir. Yeşil, çimenli bir alanda, yüksek servi ağaçların gölgesinde kadife gibi bir namazgâhı bulunmaktadır. İlbasan şehrinin içi ve dışı tamamen dinlenme ve eğlence yerleridir. Ama özel ve genel olarak ayrılmış çimenlik ve lâlelik yetmiş yerde dinlenme ve eğlence yeri bulunmaktadır. En önemlisi şehrin dışında Lonca Köşkü denilen yerde hergün ikindiden sonra şehrin bütün sevgilileri, aşıkları ve maşukları burada yüksek ağaçların arkalarında, köşe be köşe sevgilileri ile cilveler ederler. Aynı zamanda gayet güzel bir ilim sahiplerinin toplantı yeridir.

Şehrin kuzeyindeki bağlı bayırlar eteğinde Cennet şarabı gibi saf su kaynağı kenarında havuz, sebil, şadırvanlı köşkler ve sofaların bulunduğu çimenlik yer de meşhurdur. Şehrin kıble tarafında dışında Uşkombi nehri aşırısında sık ve yüksek ağaçlık içinde çimenlik ve güllük geniş bir alanda Reng-isenk denilen meşhur eğlence yeri vardır. Arnavudlar buraya Boz eşek derler. Yanlış söyleniş olarak da böyle kalmıştır. Aslı Reng-i senk'ten bozulmadır. Zira bu yeşil alanın ortasında ulu bir kaya vardır. Onun için Reng-i senk (Taş rengi) diye ün yapmıştır. Rum, Arap ve Acem'de benzeri yoktur. Allah tarafından oluşmuş bir mesire yeridir. Uçları göğe yükselmiş yüzlerce aded çınar, kavak, meşe, pelid, servi ve salkım söğüt ağaçları ile donanmıştır. Dört tarafı güllük, gülüstanlık, bağlık, bostanlık ve bahçeliktir.

Çeşitli köşkler, sofalar, havuzlar, fıskiyeli şadırvanlar olup suları devamlı akmaktadırlar. Nice mutfaklar, zengin kilerler ve odalarla süslenmiştir. Çeşitli kameriyeler ve döğeler ile bezenmiştir. Her fıskiyenin suları çınarın dallarına vurup yağmur damlacıkları gibi havuzların sularına dökülürler. Hepsi berrak ve temiz cana can katan hayat sularıdır.

Binlerce güneş pençeli, gül gibi kırmızı dudaklı, güzel dilberler için nice âşıklar nâmeler edip, diller dökerler ki bülbüllerin dilleri tutulup, hayran kalırlar. Taraf taraf bir hay huy ile içip eğlenirler ki sanki Nevrûz günü olup gece gündüz Hüseyin Baykara meclisleri yapılır. Her tarafta çeşit çeşit şarkıcılar, çalgıcılar, güldürücüler, oyuncuların eğlentileri arasında binlerce sarhoş demlenirler. Bu mesire meydanında bulunan ulu kayanın altında bir tatlı su kaynağı vardır ki turna gözü gibi billur ve temizdir. Devamlı olarak akar. Temmuz ayında ve nevruz gününde değme âşık bu pınarın içinden üç parça taş çıkarmağa cesaret edemez. Ancak bir âşıkın maşukası «gel şu suda yıkan» derse o zaman suya girerler. Tâ bu derece soğuk bir hayat pınarıdır. Bu mesire yerine şehirden ve şehir etrafındaki köy ve kasabalardan binlerce ayân ve zenginler gelip çadırlar kurarlar. Ayrıca binlerce de kulübeler yapılır. Yılda bir kere burada bir insan denizi pazarı olur ki bu hali anlatmaya diller yetmez. Sanki Dolyan, Maşkulor, Alasonya ve Mezistre panayırları gibi büyük pazar kurulur. O kadar alış veriş yapılır ki on gecede beş Mısır hazinesi para toplanır. İlbasan halkı burada zevk ve safalar edip, Felekden biraz kâm alıp, geceleri kader günleri de sanki Kurban bayramı olup hâs sohbetler edilir. Bundan başka daha nice mesire yerleri vardır ama meşhurları bunlardır.

İlbasan şehrinin diğer külliyeleri: Şehrin dört yanındaki yollar ile gelirken İlbasan şehrinin içinde bulunan imâretlerden asla hiçbiri görülmez. Hemen göğe baş dikmiş yüksek ağaçlar içinde bağ ve bahçeler arasında kurulmuş büyük bir şehirdir. Elhâsıl bu şehir bilginlerin, âlimlerin, fâdılların, şâirlerin, dervişlerin toplandığı mamûr eski bir şehirdir.

Ziyâret yerleri: Önce şehrin hendeği karşısında (Çelebi Efendi) kabri vardır. Mezar taşında Celî yazı ile yazılmış şu tarih vardır:

Devr-i âlemden eğer şükür idesin ger ikrâh
Hiç mümkünmü ki tegayyür oluna hükm-i İlâh
Didiler hâl-i firâkında ehıbbâ târih
Geçdi âh gün fenâdan Çelebi tâb-ı serâh sene 1028

Vakye(?)zâde türbesi tarihi:

Diriğ eyledi târih-i mülk ma'rifeti
Hemîşe böyle teshîr olur felek dâdâ
Efendiler bu duâ ile dilem târih
Vakyezâdeye Hak rahmet eylesun ebedâ
sene 1074

Yahyabeyzâde türbesi tarihi:

Yahyabeyzâde ubûdiyyet ile sâlih idi
Ruhuna rahmetini eyle atâyâ Ma'bûd

Bu duâ ile elhâ didi Râmî târih
Cennet aden ola lütfunla makâm-ı Mahmûd
sene 1072.

Tâûn tarihi:
Didi zevkî bî-safâ târîh
Kıldı virân şehri tâûn sene...

Sinan Paşa Câmii duvarında yazılı Hasan Şâh (veya Paşa) târihi:
Ger evc-i semâya iresin ka'r-ı semekden hiç umma amânı
Kim arz ve semâvâta gelen ins ve melekden hep olmada fâni
Gûş eyliyecek didi Hilâlî bu beyti hem ola bu târih
Câm-ı eceli içdi Hasan dest-i felekden suyu dü cihânı
sene 1072.

Bütün han, câmi, mescid ve medreselerde bu şekilde yazılmış nice sanat eseri tarihler gördük. Ama gezimize engel olmaması için yazmaktan çekindik. Bu kadar ile yetindik.

Kale içinde Sinan Paşa tekkesinde (Emir sultanların türbesi) bulunmaktadır. Herkes tarafından ziyeret edilmektedir. (Şeyh İlham Sultan Ziyareti). (Dede Maksûd Ziyareti): Halen şerefli vücudları Ebulfeth Sultan Mehmed Hân asrından beri nurlu kabri içinde bir seccâde üzerinde hırkasiyle ve elinde tesbihi olduğu halde taptâze durduğunu söylerler. Allahın rahmeti üzerlerine olsun. Şehrin dışında Arnavud kavminin ceddi Cebelü'l-himme nâ Mahmud türbesi bulunmaktadır. Bir mesîrelik yerde gömülüdür. Bütün Arnavud kavimleri büyük ceddimiz diyerek ziyaret ederler. Kabri üzerinde eski zaman usulü büyük taşlar konmuştur. Daha önce bir bahis nedeniyle anlatılmıştır. Şimdi burada gömülü olduğu için başından geçen bir gazayı yazalım dedik:

Cebelü'l-himme bizzat Kureyş kabilesinden ve Hazret-i Risâletpenâh'ın sahâbe-i kirâmındandır. Uhud, Hayber, Bedir ve Huneyn gazalarında bulunmuştur. Daha nice gazalar edip Resûl-i Kibriyâ huzuruna nice kere baş ve diller (esir) getirmiş bir gâzi, yiğit Arap emiri imiş. Sonra Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında bir arap şeyhinin ya yanlışlıkla yahut da kasıtlı olarak gözünü çıkarır. Arap şeyh de çıkmış gözünü eline alıp Hazret-i Ömer'in huzuruna gelir ve «Yâ Ömer! Resûl-i Mübîn hakkıdır ki gözümün yerine Cebelü'l-Himme'nin gözünü isterim» der. Cebel, Hazret-i Ömer'in huzuruna getirilir. Sorulduğunda Cebel der: «Yâ Ömer! Kendi kabilemden bir arabımın gözüdür. Ben çıkardım» dediğinde sözleri sicile kaydedilir. Sonra Cebel'in gözünün çıkarılması emredilir. Cebelü'l-Himme buna razı olmayıp ve âr-ı nâbûd (ar ve nâmus) ederek bütün ailesi, yakınları ve oymağı ile kaçıp, doğru Kayser-i Rum yoluyla gelir, oradan Cebeliye dağlarını imar ettiğinden adına Cebeliye

derler. Hazret-i Ömer, Kudüs'ü fethedince burada da duramıyarak gemilere binip İspanya kralına gelir. İspanya'da yönetimi altında bulunan ve Ernabudluk olan Avlonya ve Delvine topraklarında Dukat, Budağ ve Frengisi dağlarını Cebelü'l-himmeye yemlik olarak verir. Burası boş arazi iken kısa zamanda burayı imar edip yerleşme yeri durumuna getirir. Burada Frenkler ile karışarak Arabistan'dan Arnabud lisanı doğar. Nüfusları çoğalarak halen ilk olarak vatan edindikleri yere Koris (Moris) dağı derler. Zira bunların aslı Arap kabilelerinden Kureyş kabilesidir. Onun için Arnabud tâifeleri seçkin eshâbtan olan Kureyşîlerdir. Bundan dolayı da övünürler.

Cebelü'l-himme müslüman olarak öldükten sonra vasiyeti üzere ağaçlıkta defnedilir. Sonra çocukları ve onların çocukları Frenkler ile kız verip, kız aldıklarından bir kısmı Frenk olup kitapları olmadığından Kemse, Karadağlar, Korins... dağları Arnabudları kitapsız kefereler olurlar. Gece ve gündüz akrabaları olan müslüman Arnabudlar ile cenk edip, birbirlerini esir ederler. Tâ Ebulfeth Gâzi'ye gelinceye dek çok Arnabud kavmi kavmi dönme idi. Sonra İskenderiye, Ülgün, Baruleş, Drac, Arnabud Belgradı, bu İlbasan, Avlonya ve Delvine kaleleri tamamen Osmanlıların eline girince bütün Arnabul halkı İslâm ile şereflenirler. Ancak Kelemente, Karadağlar, Korileş ve nice dağların kefereleri isyan üzere geçinirler. Cebelü'l-himme hâşâ bizim mezhebimiz üzere döndü derler. Ama Tuhfe tarihinde İslâm olarak gittiği yazılı olup, ne zaman gözünün çıkarılmasını ar edip kaçtığında ve Kayser Hrakil yanında iken Kayser üzerine cenge gelen Sahâbe-i kirâm, Kayser keferelerinden baş kestiğinde onlara büyük ihsanlarda bulunup, kendi de Kaysere yardım etmeyip cenge girmemişmiş. Ondan sonra Kostantiniyye'ye (İstanbul'a) gelip onunla da Antakya üzerine Arap cengine gittiği halde yine kefereye yardım etmeyip savaşta katılmamış. O sebebten Arnavutlar ceddimiz Cebelü'l-himme Eshâb-ı Güzînden olup, müslüman olarak vefat etti derler. Kısacası Arnavud kavminin aslı Kureyş kabilesinden Cebelü'l-himmedir. Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında Arnavut ülkesini imar etmiş, yeni türemiş kefereleri kitapsız müslümanları sevap dolu bir alay gazi ve mücahidler, hazır cevap, yiğit kimselerdir.

Bu güzel şehri de gezip, gördükten sonra bütün dostlar ile vedalaşıp, yanımıza yararlı arkadaşlar alıp yola çıktık.

OHRİ SANCAĞINA GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Evvelâ Bismillah ile İlbasan'dan çıkıldı. Doğuya doğru giderek 4 saatte Banya adlı yaylağı aştık. Ama ne acaip geniş yollar olmuş! Meğer merhum Beğko (?) Paşa, Rumeli Eyâletine vâli iken Venedik kâfiri üzerine sefer için görevlendirildiğinde bu yollardan balyemez topların ve

İslâm askerlerinin rahatlıkla geçebilmeleri için yolları temizleyip, bütün çalılıkları, ağaçları kesip, diğer engelleri kaldırıp geniş yollar yapmış. Öyle ki atlar ile cirit oynıyarak buralardan geçtik. Aslâ haydud keferelerine tuzak kuracak yerler kalmayıp, güvenli bir şekilde Allah'a şükür selâmetle 4 saat yol aldık.

BANYA KÖYÜ MENZİLİ

Halen bu derbendi Padişahın fermanı ile temizlemekte idiler. Gelişmiş bir Arnavut, Rum ve Bulgar keferesi köyüdür. Buradan yine doğu tarafına büyük ve yüksek ağaçların altından, dağ gibi uçları göğe yükselmiş kayaların üzerinden akan tatlı sular içerek ve temizlenmiş yolları geçerek 4 saat daha gittik.

ÇORA KÖYÜ

Bu da derbend için muaf ve müslim olmuş kefere köyüdür. Buradan da doğuya doğru 8 saat gidip İlbasan suyunu bir daha geçip, sonra Domuz ovasını da geçtik.

OHRİ SANCAĞI HUDUDU

Banya dağının hemen batı tarafı İlbasan toprağıdır. Bu doğu tarafı bayır aşağı Ohri livası hudududur. Burada koca yaylağı iniş aşağı doğu tarafına 5 saat inip, Ohri gölünü doğu tarafımıza alıp, göl kenarınca çimenlik alanlardaki gelişmiş köyleri geçtik.

USTURKA BALIK AVI KALESİ

Eski zamanda Ohrin adlı kralın avlanması için veziri Usturka tarafından yapıldığı için onun adıyla söylenir. Ohri gölünün boğazı üzere şehir içinde, dört köşe, sağlam yapılı güzel bir kaledir. Despot kralın elinden Gazi Evrenos tarafından fethedilmiştir. Fetihten sonra yıktırılmıştır. Kâfirler bir daha ele geçirmeye heveslenmesinler diye harab edilmiştir. Gâzi Evrenos sonra bu kale boğazından Ohri gölünün karşısına geçip, Buğradaş ve Istarova şehirlerini de harab eder. Kâfirler yine askerin ardını almak için bu göl kenarında Usturka kalesine gelirler. Görürler ki kale harab olmuş ve sığınacak güvenli bir yer yok hemen ümitsizce geri dönerler. Gazi Evrenos da selâmetle yine Ohri boğazını geçip Usturka kalesinde karar eder. Hakikaten göl kenarında güzel bir kale imiş. Eğer imar edilse göl boğazından karşıya bir mahlûk geçemezdi. Yine de bir kimse geçemez. Geceleyin kapıları kapanır. Bu Usturka kasabası, Ohri sancağı toprağındadır. Ama hükümetinin suçluları cezalandırması, idamla-

rın yerine getirilmesi Ohri gölü Emini emrinde olup, kırk yük akçe ile ayrı bir Pâdişah hassadır ve emânettir. Gökte uçan, yerde gezen ve gölde yüzen bütün mahlukâttan elde edilen gelirlerin hepsini Emin toplar. Bütün kaçkın köleler, bütün yuvalar, bâc, aded-i ağnam (koyun vergisi), ispençe, kışla hakkı, tütün ve dolum hakkı, Beytü'l-mâl ve hâs ve harac ve hâne-i avârız elhâsıl bütün örfî tekâlifleri Ohri gölünün emîni yönetir. Ohri Beyinin bunlarla hiç ilişiği yoktur. Büyük emânettir (Eminlik). İkiyüz aded görevli ile Padişahın fermanı üzere burayı yönetir. Gece, gündüz gölün etrafında askerler dolaşıp, emniyeti sağlarlar. Gölün etraflarından avlanan balıkların onda bir devlet hakkını alıp emin'in izniyle satarlar ve balık avlarlar. Eğer eminden izinsiz bir kimse bir balık avlasa derhal cezalandırılır. Bütün Usturka kasabasının reâyâları ve diğer yedi aded köy reâyâsı bu eminin yönetiminde olup vergiden muaf ve müslimdirler. Devlet adına balık avlamakla görevlidirler. Her gece bütün reâyâlar on, onbeş aded kayığa binip, kayıklarda meşaleler yakıp, avladıkları balıkları kayık, kayık emine teslim ederler. Emin de Rumelinden gelen tüccarlara balıkları satar. Tüccarlar, büyük ve küçük fıçılara balıkları tuz ile salamura ederek vilâyet, vilâyet Ohri balığını götürürler.

Ohri gölünün yapısı ve şekli: Gölün çevre uzunluğu onbeş mildir. Uzunluğuna üçgen şeklindedir. Tam yirmidört saatte devrolunur. Tatlı sulu şirin bir göldür. Bir kere Tırhalalı Fâik Paşanın sâtırbaşısı bahse girerek gölün etrafını dolaşmıştır. Ama o gün gelemeyip, gün battıktan sonra güçlükle gelebilmiştir. Bu öylece bir günde süratli olarak ancak devredebilmiştir. Gölün etrafında dört aded kalesi vardır. Biri bu Usturka kalesidir. Biri Nevgradas kalesidir. Hepsinden büyüğü göl kenarında göğe baş çekmiş, kaya üzerinde yapılmış olan Ohri kalesidir. Gölün kuzey tarafında yapılmıştır. Ama gölün çevresi mamur, şenlikli çiftlikler ile donanmıştır. Bu Ohri gölünde yetişen çeşitli balıklar başka hiçbir diyarın göllerinde olmaz. Özellikle burada olan yılan balığının misk ve amber gibi güzel kokusu vardır. Gayet semiz olur. Taze iken defne yaprağı ile kebab edip yiyenin gücü ve kuvveti artar. O kadar besleyicidir. Ehli ile acemi pehlivan güreş etse ehlini beş kere, altı kere yenip, altına alıp galip gelir. Ağrı hastalığı olan biri yese, ve balığın başını tuzlayıp kendi başı üzerinde götürse Allahın emri ile ağrı hastalığından kurtulur. Ayrıca uştok balığı, sarya balığı, sazan balığı ve ala balığı da lezzetli balıklardır.

Bunlardan başka binlerce çeşit balıklar da yetişir. Ama bu sayılan beş aded balıkta asla balık kokusu yoktur. Bu balıklara emin ağa Usturka kasabasının tam ortasında bir boğazda oniki aded gözlü ağaç köprüde yüzelli adamı ile sahiptir. Bu uzun köprünün üzerinde emin ağanın büyük sarayı kazık direkler üzerinde yapılmıştır. Büyük bir hanedândır. Sarayın orta-

sında, köprünün üzerinde bir ağaç kapısı vardır. Her gece bu köprü kapısını bekçi ve kapıcılar kapatırlar. Öteden beriye ve beriden öteye bir kimse geçemez. Zira her gece bu köprü kapısı üzerinde tâ sabaha kadar kırk, elli aded silahlı bekçiler gözcülük ederler. Zira kaçak köleler, hırsızlar, kâtiller, balık hırsızları geçmesin diye bir köprü üzerine bu saray kapısı yapılmıştır. Bu gölün ayağı, tâ on konak Arnavutluk içinde, İskenderiye sancağında Leş kalesi dibinde, deniz körfezindeki Sencivan limanı içinde denize dökülür. Aslâ bir taraftan geçit vermez. Ohri gölü bu vilâyet ortasında kapatılmış büyük bir göldür. İki yerden de ayağında köprüleri vardır. Bunlarda dahi eminin adamları nöbet bekleyip, gelen geçenlerden pazar ve balık vergileri alıp, hükümet ile kuş uçurmazlar. Ama herkesin rahatlıkla geçebildiği büyük bir geçit köprüsüdür. Bu köprünün alt yanında yüzlerce balık dalyanları vardır ki anlatılamaz. Görülmeye muhtaçtır. Yine köprünün ayağı altında su o kadar hızlı aakr ki göz göremez. Yaz ve kış Drava nehri gibi dört koldan akar. Asla kesilmez.

Bir hikmet: Bu gölün içine büyük nehirler dökülmez. Yine böyle iken yaz ve kışta bu gölün ayağı Ceyhun nehri gibi Batı tarafına doğru akar. Birçok kasabalara uğradıktan sonra adı geçen Leş kalesi dibinde Sencivan limanında Bundokani körfezine dökülür. Hayat suyu bir göldür. Yazları gayet sıcak olur. Ama biraz bir bardakta durup, biraz hava ile temas etse buz parçası gibi olur. Ama gölün suyu sıcak olduğu zamanlar balık daha fazla avlanır. Bu Usturka kasabası Ohri kazasının nâibliğidir. Göl kenarında, kumsal yerde, çimenlik vadilerin arasında üçyüz aded kiremit örtülü, kâgir yapı, altlı ve üstlü, bağ ve bahçeli, havası ve suyu güzel bir kasabacıktır. Hepsi üç mahalledir. Ama Bulgar ve Rum kefereleri çoktur. Dört aded mihrabı vardır. Evvelâ çarşı içinde Ohrizâde câmii: kurşun örtülü, yüksek kubbeli ve minareli bir câmidir. Câmilerden başka bir hanı, bir imâreti, bir medresesi, bir hamamı olup hepsi de Ohrizâde'nin hayırlarıdır. Üç aded de mescidleri vardır. Beş aded küçük ve büyük misafir hanı bulunmaktadır. Kırk aded dükkânı olup, bezestanı yoktur. Dükkânları yeterlidir. Bu çarşı içinden gölün bir kol suyu akar. Onun üzerinde de bir ağaç köprü vardır. İmâret ve medresesinin pencereleri o suya bakıp, imâretin yemeğini yiyenler pençerelere oturup temiz hava alırlar. Şehrin ve gölün bütün kayıkçıları, bu şehir içinde bulunan suda kayıklarını limana bağlarlar. Şehir içinde yılda bir kere büyük panayır yani pazar kurulur. Kırk, ellibin insan toplanıp, on gün, on gece hay huylu bir pazar olur ki diller ile anlatılamaz. Şehir dışında tam üçyüz aded panayır dükkânları vardır. Pazar yerinde de çadır, tente, palastan binlerce dükkân kurulur. Kendilerine göre satışlarını yapıp, kazanç elde edip giderler. Burada ayândan ve büyüklerden hânedân sahibi Halli Ağa, Ömer Ağa ve imam efendi sofra sahibi kimselerdir.

Buradan da bütün dostlar ile vedalaşıp, yanımıza yararlı arkadaşlar alıp, kıble tarafına doğru göl kenarınca bağlar ve bahçeleri geçip Ustok yaylağından inen hayat suyunun Ohri gölüne karıştığı yerde Ohrizâde'nin balık avladığı dalyanının da geçtik. Buradan tâ Ohri'ye varıncaya kadar göl kenarınca tam sekizbin adım beyaz taşlı kaldırımı da üç saatte geçerek ilerledik.

BALIK DİYARI YANİ HÜRREM ÂBÂD OHRİ KALESİ HAKKINDADIR

Tarihçilerin yazdıklarına göre ilk olarak Hazret-i Süleyman'ın oğlu Rum Hükümdarlarından Melik Racim'in Ohri adındaki bir hekimi bu kaleyi hikmeti ile yaptırmıştır. Nice devletlerin eline geçtikten sonra İstanbul'u kurduran Madyan oğlu Yanko'nun kardeşi ve Latin tarihçileri bu kalenin imâretini genişçe yazmışlardır. Ama biz kısa olarak yazıp geçelim. Çünkü bu şehir, bu Ohri gölü kenarında Medayin, Bağdad, Mısır, Pozanta, Makedoniye, Kavala ve Kostantiniye kadar gelişmiş, büyük bir bender olup balığın yararlı ürünlerinden yüzlerce hazine gelir sağlamaktadır. Bunu yedi kral işittiklerinde hepsi birer yüzden saldırıya geçip, bu şehri nice kere istilâ edip, şehri harab etmişlerdir. Sonunda sözbirliği edip hepsi birlikte bu şehri ele geçirmek için anlaşma yapmışlardır. Yedi kralın vezirleri bir araya gelip yaptıkları görüşmede biri Rum tekfuru, biri Frenk bundokani, biri Sırp despotu, biri Bulgar, biri Hersek Latin ve biri İspanya tarafından Arnabud ve biri de Voynak bânı olarak bu şehri birlikte yönetmekte iken Koca Sultan İkinci Murad, şehri bu yedi kral elinden feth etmiştir. Sonra Koca Murat Hân yaşlıdır diyerek onu tahtından indirip, Ebulfeth'in yerine tahta geçirdiklerinde adları geçen yedi kral bunu fırsat bilip bu kaleyi İslâmların elinden almışlardır. Bunun üzerine Osmanlı askeri yine ayaklanıp, Ebulfeth küçüktür, iş görmemiş çocuktur, yine Murat Hân koca kurnazdır, düşmandan intikâm alır diyerek tekrar Murat Hânı tahta getirdiklerinde ilk savaşı yine bu Ohri kalesi üzerine olmuştur. Yedi kralın askerlerinin cümlesini kılıçtan geçirip kaleyi fethetmiştir. İkinci seferi ise İzmir kalesini fethetmek olmuştur. Allah'ın hikmeti Murat Hân'ı ikinci defa tahttan indirmişler ve tekrar Ebulfeth kendi başına pâdişah olmuştur. Bu defa yine kâfirler Ohri kalesini ellerine geçirmişlerdir. Mehmet Hân, Serzozihte ve Manastır semtlerine geldiğinde yönünü Ohri kalesine çevirir ve kaleyi fetheder. O zamandan beri de İslamların elindedir. Süleyman Hân'ın kaydı üzere Rumeli eyâletinde sancak beyliğidir. Beyinin kânun üzere hâssı 235299 akçedir. Zeâmeti 60 ve tımarı 342 adeddir. Aleybeyi ve Çeribaşısı vardır. Padişah kânunu üzere bütün tımar sahipleri ve cebelileri ile birlikte yedibin aded seçkin silahlı askeri olur. Rumeli Eyâleti veziri sancağı altında görevlendirildikleri sefere giderler.

Şehrin hâkimlerinden (yöneticilerinden) Sipah Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdârı, kale dizdarı ve yetmiş aded kale neferleri vardır. Ama bazı neferleri kânun üzere kaleyi vire ile veren Rum kefereleri ve neferleridir ki hiçbir vergi vermezler. Kalenin tamiri ve bakımı ile görevli olduklarından bunlardan vergi alınmaz. Ama müslüman değildirler. Şer'î hâkimlerinden Şeyhülislâmı, Nakîbüleşrâfı, ayânı, eşrâfı, üçyüz akçe pâye ile kadısı vardır. Bütün bağlı nâhiyeleri üçyüz adeddir. Usturka, Rişta ve Ohri önünde gelenlerdir. Köyleri yüzkırk parçadır. Rumelinde Yanya livasından sonra bu Ohri sancağı gayet mamurdur. Hükümet yöneticilerinden Muhtesib ağası, Şehir voyvodası, Bâcdâr ağası, Balık emini ağası, Harac ağası, Pândur ağası, Martolosân ağası, yedi aded kale ağaları, Şehir kethüdâsı, Mimar ağası ve kefereler üzerine Portobororları vardır.

Ohri kalesinin şekli ve yapısı: Ohri gölünün kuzey kenarında, yalçın kırmızı, yüksek bir kayanın üzerinde, beş köşeli, sağlam yapılı, yontma taştan yapılmış sağlam bir kaledir. Çepeçevre uzunluğu dörtbindörtyüz adımdır. Bir bayır üzerindeki dış kalesi içinde kuzeye bakan köşesindeki büyük kalenin duvarına bitişik, bin adım çevre uzunluğunda sağlam yapılı bir iç hisarı vardır. Duvarının yüksekliği tam kırk arşındır. Yapıyı yapan usta mühendisi öyle sanat eseri burçlar ve sağlam bedenler düzenlemiş ki benzeri bir kalede yoktur. Elhâsıl dayanıklı bir set, bir iç kaledir. Hepsi iki aded kapısı vardır. Biri kıbleye bakan büyük kapıdır. Hünkâr câmiine karşıdır. Bu kapı üzerindeki kulede tahta örtülü yüksek bir köşk bulunur. Gece ve gündüz mehter burada çalınır. Bu kapının dışında da bir lonca kasrı vardır ki görülmeğe değerdir.

Diğer kapı da kuzey tarafında aşağı varoşa açılır. Kalenin içinde bir mescid, dizdarın evi, erzak anbarı olup, başka birşey yoktur. Diğer kısımları hep bahçeliktir. Dış büyük kale duvarının yüksekliği on arşındır. Kırk aded kule dirseği bulunur. Ama beden dişlerini saymadım. Duvarın eni onbeş ayak sağlam ve dayanıklı duvardır. Üç aded kapısı vardır. Bir iç kale altında kuzeye bakan Tabaklar kapısıdır. Diğeri de Büyük göl kapısıdır. Bu dış kalenin dğudan kuzeye, yıldız tarafına ve batısında uzanan duvarlar gayet metin ve dayanıklıdır. Bu taraflar tamamen bayırdırlar. Ama göl tarafı ki kalenin kıble ve güney taraflarıdır, o semtler yüksek, yalçın kayalar olduğundan tehlikeli, korkunç, amansız cehennem kuyusu gibi uçurum yerlerdir. Onun için kalenin bu taraflarında duvarları yoktur. Ve lazım da değildir. Lâkin bazan hayvanlar düşüp, parça parça olurlar. Tâ bu derece göğe baş çekmiş yüksek kayalardır. İlk zamanlarda bu uçurum taraflarına korkuluk şekilli duvarlar yapılmış, ama zamanla yer yer yıkılmış. Bu büyük kale içinde yüzaltmış aded kırmızı kiremit örtülü, görülmeğe değer kefere evleri vardır. Hepsi kapı ve pencereleri güney taraftaki göle bakan şirin, mükemmel, mamur evlerdir. Birbirlerinin üzerine

yapılmış yüksek evlerdir. Aşağıda göl kenarında Paşa sarayı esaslı bir yapıdır. Üçyüzden fazla içli ve dışlı, hamamlı, geniş meydanlı, çeşitli odaları olan, baştanbaşa kiremit örtülü büyük bir hânedândır. Kale içinde bundan mamur büyük saray yoktur. Lâkin harab olmadadır.

Kalede hepsi üç aded mihrab vardır: Önce Paşa sarayı dibinde ve göl kenarında Ayasofya Câmii gayet ulu bir câmidir. Benzeri ancak Selânik'te, Karadeniz sâhilindeki Trabzon'da ve İstanbul'daki Küçük Ayasofya câmileri ola. Bu Ayasofya Câmii Hazret-i Süleyman'ın oğlu Melik Racîm zamanında Yanvan'ın kardeşi Ohri adlı kral tarafından yaptırılmıştır. Onun yaptırmış olması nedeniyle de bu şehre Ohribân adı verilmiştir. O zamanın keferesi için burası benzetmek olmasın onların Kudüs'ü imiş. Hamdi Hüdâ şimdi müslümanların ibâdet yeridir. Bazan kefereler bekçilere birkaç akçe verip câmie girip, kendi âyinlerini yapıp çıkarlar. Câmi, küçük ve büyük onyedi kubbelidir. Ama bütün kubbeleri kırmızı kiremit, horasan ve kireç ile örtülüdür. Nurlu bir câmidir. Burada bulunan eski eserleri, yüksek sütunları ayrı ayrı anlatsak uzun zaman aldığı gibi anlatılmasında diller aciz kalıp, kalemler kırılır. Ne garip ki câmi viran olmağa yüz tutmuştur. Nice sanat eseri pirinç kapıları ve sedef kakmalı pencere kanatları eskimiştir. Zira asla cemaati yoktur. Tamamen kefere içinde kalmıştır. Eğer bağımsız olarak kefere elinde bulunmuş olsa bu câmii cennet bahçesi ederlerdi. Ancak haftada bir kere cuma günleri kapıları açılıp, bakıcıları silip, süpürüp, beş on aded bekçileri cuma namazı kılıp sonra yine kapıları kapatıp giderler. Fetih sırasında fethiye câmii idi. Hüdâ imâr eyleye.

Yukarıda iç kale önünde yüksek bir yerde Ohrizâde Câmii: Bunlar soyu, sopu hanedân sahibi kralzâdeler imiş. Bu şehir halen onların elinde ve yönetimindedir. Kurşunlu ve tahta kubbe örtülü, bir aded kâgir minareli ferah bir câmi inşa ederken, Sultan Beyazıd Velî bir savaşa gittiği sırada bu câmii görür ve «Allah mübârek etsin, ne güzel câmi olmuş» der. İleri görüşlü Ohrizâde hemen yeri öpüp Hüdâ kabul eyleye, sevabı ve binası padişahıma hibe olsun» der. Padişah bundan hoşlanıp «Tiz sağ tarafına yüksek bir minare dahi yapılsın» diye fermanı eder. Halen bu nedenle iki minareli Hünkâr câmii derler. Vakıfları zengin, görülmeğe değer güzel bir câmidir. Güney tarafı tamamen göl olduğundan bütün balıkçıların şenlikleri görülür. Kıblesi önünde pencerelerinden göl ve ova içinde bulunan şehrin bütün imâretleri görülür. Avlusunda göğe yükselmiş büyük ağaçlar bulunur. Herbirinin gölgesindeki çimenlik yerlerde bütün dostlar ve yârânlar ve bilginler oturup dinlenirler ve sohbetler ederler. Beri tarafta dahi levent takımı genç yiğitler çeşitli oyunlar ve silahşörlükler ederler. Bu nurlu câmiin kıble kapısının üst eşiğinde Celî yazı ile yazılmış «Lâilâhe illallah Muhammedün Resûlullah» kelime-i tevhidi yazılıdır.

Bu kalede bunlardan başka iki aded de mahalle mescidleri vardır. Onlar da cemaatten gariptirler. Ama altı aded kefere manastırları vardır. Öyle mamurdurlar ki ve öyle bakımlıdırlar ki her birinde kırkar ve ellişer aded rahip ve patrikleri vardır. Patrigâh ve Latin kiliseleri hepsinden mamurdurlar. Sabah ve akşam mutbahlarında papazlara yemekler çıktıkça müslümanlara dahi bol bol yiyecekler verirler.

Kalede asla han, hamam, çarşı ve pazar yoktur. Diğer boş yerleri tamamen bağ ve bahçe olup ayrıca nice dönüm boş yerleri vardır Zira büyük kaledir.

Aşağı büyük şehir: Gayet mamur ve güzel bir şehirdir. Sanki Cennet misali Şam şehridir. Dil ile güç anlatılır. Ustok yaylasından inerken bu şehri görenler Edirne ve Bursa kadar vardır derler.

Hepsi onyedi aded mahalledir. Onu müslüman mahallesidir. Yedisi Rum, Bulgar ve Latin kefereleri mahalleleridir. Ohrizâde mahallesi hepsinden gelişmişidir. Diğerleri Tekke mahallesi, Kuloğlu mahallesi, Haydarpaşa mahallesi, Koca Siyavuş Paşa'nın Medrese mahallesi, Tulumba mahallesi, Hacı Hamza mahallesi, İskender Bey Mescidi mahallesi, Yunus Voyvoda mahallesi, Göçi Bey mahallesi, Emin (Emir) Mahmud mahallesi, Kara Koca mahallesi. Sözün kısası onyedi aded mahalledir ki hepsi de gelişmiş ve güzel mahallelerdir.

Câmileri: Hepsi onyedi aded mihrabdır. Cemaati hepsinden çok olan göl kenarındaki Hacı Kâsım câmiidir. Mavi kurşun örtülü, dörtköşe tahta kubbeli, eski uslup yapı minareli güzel bir câmidir. Tekke camii Sultan Süleyman Han'ındır. İç açıcı nurlu bir camidir. Kuloğlu câmii eski tarzda yapılmıştır. Haydarpaşa câmii eski bir ibâdetgâhdır. Zulmiye câmii. Gayet nurlu bir câmidir. İhtimal ki zulüm ile yapılmış olduğundan Zulmiye câmii derler. Hacı Hamza câmii, yukarı kalede Çifte minareli Hünkâr câmii, kalede Büyük Ayasofya câmii diğer meşhur câmilerdir.

Mescidler. Onyedi aded mahalle mescidleridir. İskender Bey mescidi, Göçi Bey mescidi, Çarşı mescidi, Çınarlı mescid, Kara Hoca mescidi başta gelen mescidleridir. Onyedi aded câmi olmağa uygun mescidin hepsinin de kuvvetli makıfları olup, bakıcı ve yöneticileri vardır.

Ağa, ayân sarayları ve diğer evler: Mahkeme sicilinde kayıtlı olduğu üzere dörtyüz aded, kiremit örtülü, kâgir yapılı, altlı ve üstlü, Cennet benzeri bahçeli, bağ ve bahçeli geniş ve büyük hanedân şehridir. Bağ ve bahçeleri ile Ohri sahrası bezenmiştir, gören bu şehri on, onbeşbin evlidir der. Bu büyük şehrin etrafında asla kale yoktur. Kuzeyi, batısı, güneyi, kıblesi hemen hemen Ohri gölüdür. Doğu tarafı tâ Ustok yaylası eteklerine varınca tamamen ormanlık, gül gülistân içinde bir şehir-

dir. Etrafına kale yapmak imkânsızdır. Zira bahçeleri, bostanları ve bağları cihanı tutmuştur. Hepsinden mükemmel ve görünümlüsü kenarında köşkleri, ayrıca kış sarayı dahi ibret vericidir. Bunlar meşhurlarıdır.

Medreseleri: İki aded bilgin yeri medresesi vardır. Biri göl kenarında adı geçen Hacı Kâsım câmiinin solunda, yol aşırısındaki eski Siyavuş Paşa Medresesidir. Sanki Cennet bağıdır. Avlusunun etrafında müteaddid odaları vardır. Ders hocaları ve öğrencileri olup, her odanın öğrencilerine vakıf tarafından yiyecekleri verilir. Diğer medresesi Süleyman Hân tekkesi medresesidir. Bu dahi mamurdur. Ayrıca nice zâviye medreseleri dahi vardır. Bir yerde Dârü'l-hadis vardır ki hadis ve tecvid ilimleri okutulur. Ama muhaddis ve hâfızları meşhur değildirler. Tecvid ilminde ancak Hafsa kıraatı okunur. Hadis ilminde ise Buhârî kitabı okunur. Bunlardan başka yedi aded de sıbyan mektebi vardır. Ohrizâde ve Ağa mektepleri meşhurlarıdır.

Üç aded güzel hanı vardır ama yaptıran hayır sahipleri kimlerdir sormadım. İki aded özel ve umum hamamı bulunur. Biri Ohrizâde hamamı olup eski tarz yapıdır ama havası hoştur. Diğeri Gâzi Hüseyin Paşa hamamıdır. Havası ve suyu latif, aydınlık bir hamamdır. Anlatıldığına göre hepsi yetmiş yedi aded saray hamamı olduğundan iftihar ederler. Hakikaten de vardır. Ohrizâde beyciğazın sarayında iki hamamı ve kardeşinin de saray hamamı bulunmaktadır.

Çarşı ve bezestanı: Dükkânların hepsi yüzelli adeddir. Yedi aded mükellef ve müzeyyen, ilim sahiplerinin toplandığı kahvehâneleri vardır. Herkese açık bozahâne ve meyhâneleri yoktur. Ancak kalenin kefere mahallelerinde meyhâne çoktur. Ama bezestanı yoktur. Fakat her çeşit değerli malları çoktur. Çarşısı dört yerde dağınık haldedir. Ama cadde çarşısı sokakları içinde büyük gölgelikli çınar ağaçları yolları süslemektedir. Çeşmelerin çoğu kullanılmaz haldedir. Suya dahi ihtiyaçları yoktur. Zira göl suyu gibi tatlı hayat suyu varken çeşmelere ihtiyaç yoktur. Onun için akar suları battaldır. Çoğunlukla büyük hânedânları göl kenarında yapılmışlardır.

Şehrin havasını ve suyunun güzelliğinden kadın ve erkek güzelleri çoktur. Hepsi gümüş tenli ve nâzik endâmlıdırlar. Güzelleri dünyaca ün yapmıştır. Nice cânlar burada kalmışlardır.

Meyve ve ürünleri: Beğenilen meyvelerinden dokuz çeşit ayvası ki baba ayvası, ekmek ayvası gibi, yirmidört çeşit elma ve yirmidört çeşit sulu armudu sicillerde kayıtlıdır ki bu çeşit sulu armutlar Malatya şehrinde, Bitlis şehrinde, Tebriz vilâyetinde, Şiraz'da ve Bâr şehirlerinde böyle sulu armut görmedim. Özellikle Bey armudu o kadar sulu ve lezzetlidir ki sanki bir tulum katır nebâtıdır. Lâkin zâlim şehrin meyveleri bir yerden bir yere hediye gidemez. Zira gayet tazedir. Ama elması

kutularla her diyara gider yine de tazeliğini ve lezzetini korur. Uzun zaman rengine ve tadına bir zarar gelmez. Diğer meyveleri ise bir fersah yere gitmez. Ama ben ayvasından pamuk içinde tâ Ustrumca şehrine kadar getirdim.

Yiyecekleri: Bu şehir ileri gelenlerine mahsustur ki kış geceleri küçük ve büyük herkes birbirlerine ziyafet verirler. Bir ziyafette yenilen yemekler diğer bir ziyafette yenilmez. Herbir ziyafette ayrı yemekler yemek bu şehre mahsus bir âdettir. Tatlıları ve çeşitli hoşafları da yine her ziyafette ayrı olup, birbirlerine asla benzemezler. Hatta Ahuzâde ziyafetinde yirmialtı çeşit hoşaf içilip, ben hoşaftan ölecektim. Rum diyarında Ohri ziyafeti ve hoşafları meşhurdur.

Şehrin üç yerinde fakirler için ziyafet evleri vardır. Yukarı kale önünde Ohrizâdenin padişâha hibe ettiği içaçıcı câmiin imâretinin sabah akşam, zengin, fakir, genç, ihtiyar, ateşe tapan, hristiyan kim olursa birer sahan çorbası ve birer parça ekmeği bolcadır. Bundan başka bir de Tekke imâreti vardır.

Üç aded misafirhâne vardır. Küçükpazarda çınar ağaçları gölgesinde kırk ocaklı kervansaray gelişmiştir. Ohrizâde misafirhânesi de metin bir yapıdır.

İbret verici yapıları: Büyük Ayasofya câmii görülmeğe değerdir. Ama yukarı kale önünde Ohrizâde'nin pâdişaha hibe ettiği câmi önünde bir hayat sulu kuyu vardır ki Ferhatvâri ustası bu kuyuya öyle kölünkler vurup, öyle bir ibret verici kuyu kazmış ki derinliği tam seksen kulaçtır. Gariplik şundadır ki kuyucu ustası kayaları lağım ile delip tâ Ohri gölünden hesap ile su getirip, su dolaplariyle suyu çekip imârete, câmiin havuz ve çeşmelerine su vermiştir. Seyredilmesi gereken bir yerdir.

Mesireleri: Bu şehrin dört tarafında tam oniki yerde zevk sahipleri için eğlence yerleri vardır ki bir diyarda bulunmaz. Önce Kayıklar ile göl içinde hava uygun olduğu zamanlar yelken açıp çiftliklere gidilir. Çeşitli balıklar avlanır. Deniz üzerinde içip, eğlenmek bu şehre mahsustur. Biri dahi kalenin kıble tarafında yol aşırı olan sazlı göldür. Beş harman genişliğindedir. Ama gayet derindir derler. Bu gölde bulunan çeşitli kaz ve ördeklerin avlanması da acaiptir. Bunlardan başka balık dalyanları zevki ve Ustok yaylası mesireleri de acaipdirler.

Halkın dili: Bütün halkı Bulgarca ve Rumca konuşurlar. Arnavudca bilmezler. Zira Rumeli Arnavud diyarı değildir. Lâkin açık ve seçik Türkçe bilirler. Şakacı ve nükteci ilim sahibi kimseleri çoktur.

Giyecekleri: Bütün tâze yiğitleri kırmızı saya çukalı samur ve yaldızlı kalpaklar, çeşitli çukadan dolamalar, kopçalı daracık sıkma çakşırlar ve ayaklarında sarı kabâdî pabuçlar giyip, bellerinde pala bıçak-

lar takıp dolaşırlar. İhtiyarları başlarına çeşitli sarıklar sarıp, çeşitli çukadan kavuk, kontuş ve feraceler giyerler. Kadınları çeşitli bol yenli feraceler giyip, yassı başları üzerine tülbent çemberler bağlayıp, çarşı ve pazardan başka ana caddelerde edebleriyle gezerler.

Diğer tamamlayıcı eserler: Burada dahi Manya vilâyeti muhafazası için getirdiğimiz Pâdişahın emirlerini divan toplantısında Ohri Beyi Ali Bey'in huzurunda okudular. «Emir başım üstüne» deyip bütün İslâm askerleri Manya vilâyetine gitmeğe hazır oldular. Ali Bey bana ikiyüz kuruş, bir at, bir âsi Arnavut kölesi ve bir kılıç hediye etti. Adamlarıma dahi onar altın hediye etti. Yine zevk ve eğlencemize baktık. Onlar da asker toplamaya başladılar.

Para basma yeri eski darphâne: Bu büyük şehir Ebulfeth'in taht merkezi olup, bütün islâm ordusu ile Beyazıd Velî Hân burada bir sene kışlamıştır. Tâ Sultan Dördüncü Murat Hân zamanına gelinceye kadar bu şehirde para basılır idi. Halen darphânesi aşağı kalede Paşa sarayı yanında eski büyük bir iş yeridir. Fakat kapısı kapalı durur. Bütün âlet ve malzemelerin enkazı ile paraları (sikkeleri) mevcuttur. Ben halis ayar akçesini gördüm. Üzerinde «Sultan Ahmed bin Mehmed Hân azze nasarahu darb-ı Ohri» yazılıdır.

Ohri'nin ziyaret yerleri: Ohrizâde ve Gâzi Bey'in kabirleri yukarı kalede Hünkâr Câmii mihrabı önündedir. Şehid Hazinedâr Paşa sarayının yanında Ayasofya câmiinin sağında göl kenarındaki bir kaya üzerinde kiremitli bir kubbe altında medfundur.

Sonra Ohrizâdeler ile yüzlerce adamlarımız atlarımıza binip Ustuka yaylası mesire yerine doğru yol aldık. Ohri'den kalkıp üç saat ilerledik.

ÇERİBAŞI KÖYÜ

Ohri sahrasında halkı Bulgar reâyâsı olan gelişmiş, ikiyüz hâneli, güzel bir köydür. Buradan başyukarı, doğuya doğru beş saat gittik.

BÜYÜK USTOK YAYLASI

Bu yayla Arap ve Acem'de ün yapmış bir yayladır ki etrafında bulunan yedi kazanın yerleri ile dağ ve taşları görülmektedir. Ohri şehri bu yaylanın güneybatısında beş saatlik mesafededir. Ohri gölü ile şehrin bütün ekili toprakları ayaklar altında gibi görülmektedir. Yaylada Ohrizâde beyceğiz efendinin tam üçyüz aded koyunları otlayıp yaylanırlar. Ayrıca yetmişbin aded koyun da yaylamaktadırlar. Rum diyarında Alman yaylasından sonra Zile, Despot ve Serzotos yaylalarından sonra bu Ustok yaylası meşhurdur. Burada çadırlar ile koyun ağıllarında ve

çitlerinde konup, göçüp, kaymak, yoğurt, teleme peynirleri, ağız, enezler, kölemezler, hoşmiremler, ballı kaymak, ballı kıkına ve taze peynir yeyip, sarı keçilerin sorunka denilen taze ciğerlerini, toklu kuzu kebablarını ve alabalıkları yiyip, kaynak sularını içip, yine binlerce çeşit ottan ribâs, eşgın ve yer çilekleri yeyip, çeşitli bal şerbetleri içip zevk ve sefalar ettik. Bu yaylada misk kokulu sünbül, lâle, zerrin, nergis gibi kokulu çiçekler ancak Erzurum diyarının Bingöl yaylasında ve dağlarında bulunur. Bu yaylada bir hafta zevk ve safalar edip, buradan doğuya doğru bazan yokuş aşağı yaya olarak ve bazan da atlarımıza binerek beş saat ilerledik. Parni köyünü geçtikten sonra yine Doğu tarafına altı saat gittik.

RESNE KASABASI

Ohri toprağında nâibliktir. Serbest zeâmettir. Kasabası geniş bir vâdi içinde yüzseksen aded kiremitli, mamur bahçeli evlerden oluşmuştur. Hepsi iki mahalledir. Yarısı müslüman ve yarısı keferedir. İki mihrabı vardır. Biri çarşı içinde Manastır şehirli Ramazan Bey câmii olup, kiremit örtülü, kâgir minâreli ve avlusunda bir mektebi bulunan latif bir câmidir. Diğeri Hacı Murat câmiidir. Bir medrese, bir derviş tekkesi, bir hamamı bulunup Saverzâde hayrıdır. Hanı bir tane, yararlı ve küçük dükkânları yirmi tânedir. Haftada bir gün etraf köylerden binlerce kişi gelip, büyük bir pazar kurulur. Omuz omuza alış verişler yapılır. Ben burada, Manya muhafazası için görevli olanlar bir an durumuyalar diye dellallar çıkarttım. Bu şehrin âyânlerından Kocı Bey ve Murtaza Bey acaip hanedân sahipleridir. Bunlar bana ve Ohrizâdelere büyük ziyafetler verdiler. Ertesi gün Manya seferine gittiler. Bu Resne kasabasının kestanesi, kış armudu, dağlarında kırmızı ehram boyası kökleri ve çuka boyası meşhurdur. Görülmeğe değer acayip boyalardır. Halkın hepsinin kazançları ve geçimleri bu boya kökleridir. Buradan Avrupa'ya gönderirler. Gayet geçerlidir. Bütün vilâyetlerden tüccarlar gelip binlerce kök boya bağlayıp, vilâyet, vilâyet bu boya köklerinden götürürler.

Burada Sereste (Priştine) kasabasını solumuzda bırakıp yine geriye dönüp Ustok yaylasına geldik. Bir gün bir gece burada zevk ve safalar ettik. Buradan yine batıya doğru yokuş aşağı yayladan inip beş saatte Çeribaşı köyünü geçtik. Ohri şehri menziline geldik. Burada bir gece konakladık. Ertesi gün bütün dostlarımızla vedalaştık. Ohri beyi de mehterhânesi çalarak bütün askeriyle Manya muhafazası için yola koyuldu.

OHRİ'DEN İSTANBUL'A GİTTİĞİMİZ KONAKLARI ANLATIR

Ulu yolumuz yine Ustok yaylası iken oradan gitmeyip, Ohri sancağının Manya gazasına görevlendirilen zeâmet ve tımar sahiplerini sefe-

re sürmek için bazı köy ve kasabalara gitmek üzere Ohri'den ayrıldık. Beş saat sonra Usturka kasabasına geçtik. Ohri gölü kenarını dolaşarak güney yönüne doğru beş saat yol aldık.

ŞİRİN POĞRADAS KASABASI

Ohri beyinin hâs voyvodalığı idaresinde olup Esterova kazasına bağlıdır. Bu şehrin karşısında ve göl aşırı Usturka kasabası ve Ohri kalesi görünmektedir. İkisinin arasında sadece göl vardır. Bu kasaba hepsi dört aded mahalle ve hepsi dört aded mihrabdır. Çarşı içindeki kiremitli ve kâgir minareli câmi güzeldir. Diğer câmiin de cemaati çokçadır. İki aded mahalle mescidi vardır. Medresesi iki, sıbyan mektebi iki, derviş tekkesi bir, hanları üç, hamamı da bir adeddir. Altıyüz aded bağ ve bahçeli, baştanbaşa kiremit örtülü evlerinde de yirmi aded ev hamamı bulunmaktadır. Dükkânları yüzelli adeddir. Ama kâgir yapı bezestanı yoktur. Göl kenarında temiz, pâk deri dükkânları çoktur. Bu şehir göl kenarında kurulmuş olduğundan bazı büyük hânedânların balkonları ve küçük köşkleri göl kenarında olduğundan bütün pencereleri göle bakarlar. Bazı hevesliler pencerede oturup gölden balık avlarlar. Her gece kadınları evlerinde balık avlayıp her zaman lezzetli balık yerler. Havası ve suyu latif olduğundan bağ ve bahçelerinin çeşitli sulu meyvelerinden armudu gayet lezzetli ve tazedir. Şehir dahi meyvesi gibi şirin olup, başka bir ruh vardır.

Bu kasabanın kıble tarafında Görice şehri sekiz saatlik yerdir. Daha önce Görice, Horpuşte, Belhişte ve Gölikesre şehirlerini gördüğümden o taraflara gitmeyip, yine Ohri gölü kenarınca kuzey tarafına gidip, iki saatte düz, geniş, verimli, bağlı ve bahçeli yerlerde, sağa ve sola giderek safalar ettik.

ESTAROVA KASABASI

Bu kasabadan Porgrades kasabası çok açık olarak görülür. Estarova kasabası Ohri sancağına bağlıdır. Ohri beyinin hassı olup, voyvoda idaresindedir. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Yetmiş aded köyü vardır. Bütün reâyâ ve berâyâları Bulgardır. Süleyman Hân kânunu üzere saray hâssı için saâdetli Padişah adına bu şehre Yeniçeri ocağından bir Çorbacı devşirme ağası gelip, buradan yüzlerce seçkin Bulgar ve Rum oğlanlarını devşirip, başlarına kırmızı külâhlar ve sırtlarına kırmızı aba hilatlar giydirip saraya getirirler. Son derece güzel olurlar. Asilzâde olanlarını saray oğlanı ederler. Gençlerini Bostancı ocaklarına, Yeniçeri ocaklarına, elleri hünerli olanları Tophâne ve Cebehâne ocaklarına verirler. Diğer kazâların devşirme oğlanlarını bütün ocaklara, ayân ve büyüklere deftere kaydederek verirler. İlim sahibi ve sanat ehli olduklarında

Acemi oğlanı ulufesine geçirip, buradan Yeniçeri kapısına ve sonra Sipah kapısına çıkarırlar. Eğer Hüdâ takdir ederse niceleri vezîr-i azam (sadrazam), müftî ve molla olurlar. Yani bu Estarova şehri civan ve devşirme yeri, mübârek, güzel bir yerdir. Ohri gölünden dörtbin adım içeri, karada alarkadır. Hepsi dörtyüz aded kiremitli, mamur, şenlikli evlerden oluşmuştur. Bazıları fukara evleri olduğundan saz ile örtülüdür. Ama her evin bağ ve bahçesi bulunur. Dört aded mahalledir. Yarısı müslüman ve yarısı gayrimüslim mahallelerdir. Dört aded mihrab vardır. İkisi câmidir. Çarşı içindeki câmi kiremitli ve bir minarelidir. Diğeri de güzel bir câmidir. İk aded de mahalle tekkes vardır. Bir aded medrese, bir aded sıbyan mektebi, bir aded tarikat tekkesi, yüz aded de dükkânları bulunur. Ama bezestanı yoktur. Mutafları çoktur, herşey bolca bulunur. Üç aded han vardır. Bir aded de hamam olup ev hamamları çoktur. Bağ ve bahçeleri geniştir. Elhâsıl şirin bir kasabadır.

Buranın da hânedan sahipleri, zeâmet sahipleri, ayânı, ağaları ve diğerleri Padişahın fermanı üzere Manya muhafazası için görevlendirildiler. Onlar o tarafa bizler de Devlet kapısına doğru bu şehirden kalkıp yola koyulduk. Ohri tarafına gitmeyip, hemen kıble tarafına Ohri şehri ensesinden Ustok yaylağı eteğinde yine Çeribaşı köyünü geçip, Bulgar reâyâlarından birkaç kılavuzlar alıp, yine Ustok yaylağının diğer yollarından yaylayı seyrederek aşıp, yokuş aşağı beş saat indik. Paz köyüne geldik. Safi Bulgar köyü olup Ohri toprağındadır. Burayı da geçip kıbleye doğru yokuş aşağı gittik.

BÜYÜK PRESPE KÖYÜ KASABASI

Bu dahi Ohri sancağı toprağında voyvodalıktır. Paşanın hâssıdır. Yüzelli akçe yâyeli kazâdır. Lâkin kasabası yoktur. Ancak nâhiyesi kırk parça gelişmiş köylerdir. Her biri kasaba benzeridirler. Bazı köyleri Prespe gölünün kenarında kurulmuş olup gelişmiş ve verimli köylerdir.

Perspe gölü: Ohri gölünden küçük, dörtköşe şeklinde bir küçük gölcüktür. Çevre uzunluğu dokuz mildir. Çeşitli balıklar yetişir. Bu da ayrı bir eminliktir. Ama bazı zamanlar bunu da Ohri gölü emini idare eder.

Buradan ayrılıp Perspe kasabası içinden geçerken Resne kasabası sol tarafımızda kaldı. Meşelik dağ içinden giderek, Derbend köyünü geçtik. Yine doğuya doğru dört saat ilerledik. Gövat köyüne geldik. Manastır şehri toprağında kefere köyüdür. Buradan yine doğuya doğru beş saat giderek Manastır şehri içinden akan nehrin kenarında bir mesire yerinde konaklayıp istirahat ettik. Binlerce hazin sesli bülbüllerin ötüşlerini dinledik. Bu Cennet bahçesi bağın özelliklerini daha önce anlatmış idik. Bu yeryüzünde benzeri olmıyan bir meram bağıdır ki Rum diyarında eğer bir benzeri var ise yine bu Manastır şehri meramıdır.

BÜYÜK ŞEHİR, ESKİ BELDE MANASTIR ŞEHRİ

Bu şehre tam yedi kere gelip, kaldığımdan hakkında çok şeyler yazılmıştır. Daha önceki bahislere bakılsın. Ne derece gelişmiş, büyük bir şehir olduğuna dair bilgi edinilir. Burada Ömer Ağazâde Zâim kardeşimizin evinde misafir olduk. Nice ahbâb ile görüştük. Yine sabahleyin dostlarımız ile vedalaştık. Manastır şehrinin doğu tarafındaki sahrayı geçip (Beslu) köyüne geldik. Ömer Ağa'nın zeâmetidir. Reâyâsı tamamen Bulgardır. Sonra Manastır sahrası içinden akıp tâ Dokakin ve Prizren vilâyeti ve sancağı dağlarından gelip Vardar nehrine karışan nehri geçip, yine doğu tarafına yedi saat giderek mamur ve şenlikli köyleri geçtik. İştib kazâsı nahiyeleri içinden müslüman köyü ve serbest zeâmet olan Varya köyüne de geçerek düz sahralar içinde doğuya doğru ilerledik.

İŞTİB KÖYÜ (KALESİ)

1067 tarihinde birkaç kere bu şehre uğramış ve hakkında genişçe bilgi vermiştim. Buradan yine doğu tarafına altı saatte gelişmiş ve güzel köylerden geçtik. Bu köy ve kendi köylerine Ofça yolu ovaları derler. Bütün köyleri İstanbul'da Yeni odalar içindeki Orta Câmi evkafı köyleridir. Gayet gelişmiş köylerdir.

ARDOVİŞTA KASABASI

Radol adlı bir kralın mesire ve av yeri olduğundan o kralın adından değişik olarak Ardovişta derler. Köstendil sancağı toprağında paşasının hâssı olup hâkimi voyvodadır. Bazı zaman Padişah hâssına kayd olunur ve devlet adına işlenir. Çoğu zaman Üsküp sancağı paşası hâssıdır. Yüzelli akçe kazâdır. İştib nâhiyelerinden ayrılmıştır. Altmış parça köylerinin bütün reâyâları Bulgardır. Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdarı İştib şehrindedir. Bu mamur kasabanın zemini bir derenin iki tarafında dörtyüz aded kiremitli, çoğu üst katlı ve bahçeli evlerdir. Hepsi beş mahalledir. Beş aded de mihrabı vardır. İki aded mescid, bir aded sıbyan mektebi, bir aded tekke, bir aded kesif hamam, üç aded de küçük hanı olup iki aded kahvehânesi bulunur. Yüzelli aded küçük fakat faydalı dükkânları olup, bezestanı yoktur. Lâkin bağ ve bahçesi çoktur. Havası ve suyu hoştur. Buradan ayrılıp altı saat kıble tarafına gidip, mamur köyleri geçtik. Bunların hepsini yazmağa gerek görmeyip sadece konakladığımız köyleri yazdık.

TİKVEŞ KASABASI

Bu dahi Köstendil sancağı toprağında paşanın hâssı olup voyvodalıkla yönetilir. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Yetmiş aded bağlı

ve bahçeli tamamen Bulgar reâyâlı köyleri vardır. Kethüdâ yeri ve Yeniçeri serdarı yoktur. Ama ayîna ve ileri gelenleri gayet çoktur. Şehir bir bayır dibinde, geniş verimli bir alanda kurulmuştur. Havası ve suyu güzeldir. Üçyüz aded kiremit örtülü evlerdir. Fakat sayım sırasında yetmiş aded ev avarız (vergiye tabi) olarak kaydedilmiştir. Dört aded kefere mahallesidir. Beş aded mihrabı vardır. Üçü câmidir. Çarşı içindeki câmi kiremit örtülü ve kâgir bir minarelidir. İki adedi de mahalle mescididir. Bir aded tekkesi vardır. Bir aded sıbyan mektebi olup öğrencileri azdır. Bir aded havası hoş hamamı, iki aded hanı, yetmiş aded dükkânı bulunur. Şehir halkı her sene civarlarında bulunan dolyan denilen panayırlara gidip bütün ihtiyaçlarını o panayırdan alıp, kendi kazançlarını sağladıkları beyaz abalarını satıp geri gelirler. Tikveş kasabasının beyaz abası Rum, Arap ve Acem'de çok meşhurdur. Sanki saya çukadır.

Bu kasabayı da gezip, görüp, kıble tarafına 8 saat bir ova içinde mamur köyleri geçerek, hayat suları içerek Çeribaşı köyüne geldik. Köstendil çeribaşılarının köyüdür. Onun için Çeri başı derler. Sonra Radoş köyü ile diğer köyleri ve nice verimli yerleri geçerek ilerledik.

VİLANDİVA KASABASI

Aslı Viladovva'dır. Bulgarca büyük papas demektir. Bu dahi Köstendil toprağında voyvodalıktır. Müslümanları azdır. Bulgar kâfirleri çoktur. Hatta bu şehri ilk olarak kuran Vilandiva adlı papazın neslinden olan bu keferelere portoyoroz yani köy kethüdâsı derler. O papazın adiyle isimlendirilmiş olup Vilandiva denir. O papazın halen burada büyük bir manastırı vardır. Tâ Erdel, Alman ve İsveç diyarlarında adını duymuştum. Daha önce görmemiştim. Henüz gördüm. İçine girip, gezip seyrettim. Bir dağ içinde, kale gibi demir kapılı, bütün kubbeleri kurşun örtülü büyük bir kilisedir. Mimarî ilminden anlayanlar bu rahipler manastırına bir göz attıklarında akılları başlarından gider. Burda bulunan değerli kablar, asılı avizeler ve süs eşyaları, çeşitli sütunlar, DUVARLARDAKİ süsler ve diğer sanat eserleri hiçbir diyarın kiliselerinde yoktur. Burada bulunan güneş yüzlü güzel oğlanlar bir patrikhânede bulunmaz. Elhâsıl anlatılmakla bitmez. Ama bu manastırı bina eden Vilandiva papazın adı ile söylenip Vilandiva Manastırı derler.

İbret verici durum: Daha önce Hazret-i İsâ'nın havârîlerinden Şem'un Safâ mübârek parmağı ile bir taşa işaret eder ve taşta bir delik açılır. Allah'ın hikmeti bu delikten bir su akar. Hikmet budur ki, bir hayızlı kadın ve cenâbet bir kefere o taşa varıp su almak istediğinde o an su kan revân olarak akar. Fakat temiz bir kimse ise biraz tuzluca su akar. Allah'ın hikmeti her zaman için tatlı sularda güzel koku yaratmamıştır, sadece

Mekke-i Mükerreme'de Zemzem suyunda biraz hoşkoku vardır. Yine Kudüs-ü şerif'de Silvande pınarı suyunda biraz koku hissedilir. Ama bu Vilandiva kilisesindeki Şem'ûn suyundan bir kimse içerken üzerindeki elbisesine biraz su dökülse misk ve anber ve zağferân kokusu olur ki bu koku elbiseden asla çıkmaz. Sudan içenin dimağı kokulanır. İki, üç gün gül suyu içmiş gibi kokar. Bu nedenle buradaki papazlar hergün gidip diğer sularda yıkanıp temizlenirler ve sonra gelip bu sudan içerler. Eğer temiz olmıyarak ve cenâbet olarak almak isterlerse su kan olarak akar. Garip ve acaip bir yerdir. Bazı zaman papazlar hile edip kendileri yıkanmadan henüz büluğa ermemiş küçük çocuklara bu sudan getirtip içerler. Ama ishal edicidir. Bir kıyye içeni on kere hekim şerbeti içmiş gibi amel eder. Onun için bu sudan papazlar tutumbalar ile bütün kâfiristana götürüp satarlar. Elhâsıl garip bir yerdir.

Bu Vilandiva kasabası seksen akçe pâyesiyle kazadır. Kırk parça bağlı köyü vardır. Bazan Tikveş kadılığına bağlanır. Şehir dağlı, bağlı, ormanlı yüksek bir yerde kurulmuştur. Dağları ve ormanları tamamen pırnal ağaçlık olduğundan keçisi ve koyunu çok olur. Gayet te semizdirler. Bazı dağları taşlıcadır. Dağların eteğinde üzerleri kiremit, tahta ve saz örtülü yüzelli aded evlerdir. Çoğu fakir evleridir. O kadar ayân ve eşrâfı yoktur. Bütün halkı beyaz çuka gibi abalar giyerler. Kara giysi giymek ayıptır. Meymenet yoktur derler. Küçük ve büyük herkes aba işleyip, yılda bir kere Dalyan panayırında mallarını satarlar. Onaltı arşın abayı altmış, yetmiş akçeye satarlar. Gayet ucuzdur. Kasabanın bir aded câmii, bir aded mescidi olup mektebi, medresesi, tekkesi olduğunu hatırlamıyorum. Sadece bir hamamı bulunur. İki aded de hanı vardır. Hepsi elli aded dükkânlardır. Bağ ve bahçe çoktur. Su ve havası latif olduğundan güzel Bulgar kızları gayet çoktur. O kadar seyahat ettim Bulgar ve Macar keferelerinin evleri ve yemekleri gibi hiç temizini görmedim. Aslında temiz değildirler ama sofra ve yiyecek kapları temizdir. Bütün güzel kızlarının başlarında siyah örtüleri ve üzerlerinde altın, kuruş, babka, para ve Dubrovnik Frengi dinarı takılıdır. Gerdanlarının ve göğüslerinin üzerinde de birer ikişer halhaller, bazubent ve nice gümüş süsler ile bezenmiştir. Bu ibret verici kasabayı da gezip gördükten sonra buradan ayrılıp, poyraz tarafına meşelikler arasından ve verimli yerlerden, bağlı ve bahçeli gelişmiş köylerden geçtik.

ESKİ BELDE AYANATACA ŞEHRİ, YANİ BÜYÜK USTURUMCA KALESİ

Usturumca, Ustirumce, Ustoromçe de derler. Ama Yunan lisanında Kasr-ı Ayanataca derler. Yunan ve Latin tarihçilerin yazdıklarına göre bu Usturumca şehrinin ilk kurucusu Kavala kalesini yaptıran Flikos filozofun oğlu İskender Yunan'ın üstâdı Filozof Ayanataca olduğu için onun

adını vermişlerdir. Sonra bu vilâyet İskender Yunan'ın fermanı ile üstadı olan Ayanataca'ya has olarak verilmiştir. O da kendinin kurmuş olduğu şehir olduğundan bu şehri o kadar geliştirir ve şenlendirir ki anlatılması mümkün değildir. Buradaki eserler ve yapılar dağları ve taşları tutmuştur. Bu Ayanataca öyle akıllı bir filozof idi ki bunun ilmi kuvvetiyle İskender Yunan tâ Belh, Buhara, İran, Turan ve Mâverâünnehir'e varıp Türkistan vilâyetlerine Yunanlılar sahip olurlar. Hattâ Acem diyarında Şah Dârâ büyük bir pâdişah iken Yunanlılar ona üstün gelip Şah Dârâ'yı bütün evladı ve yakınları ile ele geçirip, vilâyetini ve halkını harabeye çevirip, Darâ Şahı ve oğullarını Rodos adası karşısında Menteşe kıyılarındaki Darâhâne denilen yere getirir. Bu nedenle halen buraya Darâhâne kazâsı derler. Bütün bu başarıları Usturumca sahibi filozof Ayanataca'nın fikir ve planları ile elde etmiştir. Çeşitli ilimlere sahip, ileri görüşlü, son derece inançlı, akıl sahibi bir kişi imiş. Hatta nücûm (yıldızlar, gök ilmi, astronomi) kuvvetiyle «Benim bu inci Ayanataca şehrimi 709 tarihinde Muhammedîler alalar. Burad Bey nâmında Osmanoğlu idaresinde olacaktır. Ama o da bizim elimizde şehid olacaktır» der. Bu deyişini Usturumca kalesinin doğu tarafındaki kapısının üzerinde dörtköşe bir mermer üzerine yazar. Bu geniş bilgisini isbat etmek için altı satır olarak yazılmış olan yazının alt üç satırını Türkçe ve üst üç satırı da Rumca olarak yazdırıldığından Üstü Rumca (Usturumca) olmuş olur. Yazının bütün harflerini nücûm kuvvetiyle rümuz olarak yazmıştır. Halen kalenin kapısı üzerinde bu yazılar durmaktadır.

Gariplik şundadır ki, İskenderin hocası Ayanataca adlı filozofun bu Usturumca kalesi kapısı üzerine yazdığı Türkçe yazının yazılışından bu zamana kadar Yunan tarihçilerin yazdıklarına göre ikibin yıl geçmiştir. Demek o zamanda Türkçe yazı var imiş. Hakikaten ben Kırım'dan Deşt-i Kıpçak ve Heyhat sahrâsından Dağıstan padişahına giderken Elbruz dağı eteğinde Irak Dadyan denilen viran bir şehir vardı, bu şehirde Lezki, Legzi, Letedhâl, Kınak, Moğol, Bogol, Kık ve Kalmık kavimleri halkı Elbruz yaylasından inip, harab olan bu Irak Dadyan'ın imar edilen yerlerinde yerleşirler. Bu viranlığın mezarlıklarının taşlarında Türkçe lisan ile tarihler yazılmıştır ki bunlar «Yâ Hazret-i Fettâh, Hazret-i Aziz ve Hazret-i Yunus» gibi tarihlerdir. Tâ o asırlarda Türkçe yazılar ve Türkçe lisanlar var imiş. Onun için bu Usturumca kalesi kapısı üzerinde İskender zamanında da Türkçe yazılar yazılmıştır. Gerçekten de Türkçe eski bir lisandır. Hatta Türk ve Türkmen semtleri Hazret-i Risâletpenâh'ın bir mektubu ile (Dağıstan, Lezki, Türk ve yukarıda sayılan kavimler) müslüman oldular. Nice yüz yıl o Türkçe ile konuşurlardı.

«Elem galebeti'r-rûm» âyet-i şerîfinin tefsîrinde müfessirler öyle açıklamışlardır ki Hazret-i Nuh aleyhisselâm ile gemiye giren Hoşenk şâh ve... hepsi gemi içinde Türkçe konuştuklarında Mısır kavminden Kal-

mûn ve Mihrayim (veya Behram) adlı kimseler «Yâ Nuh, bu ne lisandır?» diye sorduklarında Hazret-i Nuh: «Bu lisan sahipleri onlardır ki, yeryüzünü onlar tamamen ellerine geçireceklerdir» diye işaret buyurmuşlardır. Şimdi bundan anlaşılıyor ki Nuh Nebî'nin gemisi içinde Türkçe konuşulduktan sonra Yunanlı İskender zamanında Usturumca kalesinin kapısı üzerinde Türkçe lisanı üzerine Rumca kelimelerin yazılması gerçektir.

Usturumca kalesi nice devletlerin eline geçtikten sonra Rum Kostantin Tekfuru'nun elinde iken Gâzi Hüdâvendigâr (Sultan Murad), bu şehrin ününü işitince bizzat kendileri ... tarihinde bu Usturumca kalesi üzerine sefer eder. Kale, Gâzi Evrenos eliyle fethedildikten sonra kalenin anahtarlariyle müjdesi Sultan'a gider. Hemen kendileri de gelip fetihte bulunurlar. Fetihten sonra kale kapısı üzerinde bulunan yazılı taşı Türkler kaldırırlar ve üstü Rumca yazılar olduğundan da kalenin adına Üstürumca kalesi derler. Halen Üstü Rumca'dan bozulmuş olarak Usturumca diye söylenmektedir. Sonra bir münasebet ile bu taşı Gâzi Sultan Murad Hân'a gösterirler. Sultan Murad, taşın üzerindeki «Bir zaman Muhammedîlerden Murad Bey adında bir Osmanoğlu bu kaleyi feth ide, kendisi de bizim elimizde şehid ola» diye yazıları okur ve buyururlar ki «Elhamdülillah kalenin fethi yazdığı tarih üzere bu hakir Murad'a müyesser oldu. Ama elhamdülillah hâlâ sıhhatteyim, şehid olmadım. Gel yalancı müneccim! Gâibi ancak Allah bilir». Sonra o taşı bir köşeye bırakırlar. Şimdi o taş Ayranoz papazlarının ellerinde olup, Sidreskapsi kalesinde saklanmıştır.

Hakikaten Usturumca fâtihi Gâzi Hüdâvendigâr Sultan Birinci Murad Kosova'da yedi kral ile büyük savaş edip, yedi kere yüzbin kâfiri kılıçtan geçirdikten sonra kendileri kâfirlerin murdar leşlerini gezip, seyrederken «İlâhî güç, kuvvet, kudret ve yardım senindir, bu gazâda hikmetin vardır» deyip şükrettiği esnada leşler arasından Miloş Koblalı (veya Koblaki) adında bir kefere kalkıp, Sultan Murad'ın yakasını tutup hançeri ile Murad Hâna vura vura şehid eder. Bir başka söylenişe göre bu melun gelip (elçilikle) Murad Hân'ın elini öperken bıçağıyla tahtında Murad Hân'ı vurup şehid eder. Miloş Koblaki kâfiri de parça parça ederler. Murad Han'ın kalbini Kosova'da Buriştine (Priştine) şehri yakınında Külâb (Gülâb) nehri kenarında bir kubbe içinde defnedip, vücudunu da Bursa'ya getirip Eski Kaplıca câmiindeki nurlu türbesine defnederler. O zamandan beri elçilerin iki tarafında Kapıcılar kethüdâsı ve ... yapışıp yer öptürüp ondan sonra tahttan aşağı uzanan eteği elçilere öptürmek kânun olmuştur. Elhâsıl Ayanataca filozofun Usturumca kalesinin kapısı üzerine yazdığı rümuzlu tarih aynen çıkmıştır.

Bu Usturumca kalesi Rumeli eyâletinde ... sancağı toprağında, yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Şeyhülislâmı, Nakîbüleşrâfı, ayân ve eşrâfı,

Sipah Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdârı, Şehir voyvodası, Muhtesibi ve Bâcdârı vardır. Ama iç il olduğundan kalesi harab olmağa yüz tutup dizdarı ve neferleri yoktur. Lâkin Bulgar martoloz kefere neferleri vardır.

Kalenin şekli: Yüksek bir tepenin altında, geniş ve düz bir vadi arasında, uzunlamasına beş köşeli, taş yapı, adi bir kaledir. İskender Yunandan beri köhne bina olup, nice yerleri yıkılmıştır. İçinde ev ve yaşayan olmayıp, sadece kışın koyunlar ve keçiler ile kefere çobanlar bulunurlar. Eskiden sağlam ve dayanıklı bir kale imiş. Çevre uzunluğu 2300 adımdır. Üç kapısı vardır. Bu şehir Siroz şehrine iki konaktan biraz yakındır. Serez şehrinin kuzeyinde ve Serez onun güneyindedir. Zihne ve Drama yakınlarındadır. Bu şirin mamur yerler Usturumca'nın kıblesinde birer merhale mesafededirler.

Aşağı Usturumca şehri: Gayet mamur ve gelişmiş bir şehirdir. Bayırlı, dereli, tepeli bir yerde kurulmuştur. Tamamen bağlı, bahçeli ve bostanlı güzel bir yerleşim yeridir. Etrafında kalesi yoktur. İkibinkırk aded üzerleri kırmızı kiremit örtülü, altlı ve üstlü kâgir yapı evlerdir. Ondört mahalledir. Hepsi İslâm mahalleleridir. Bir Yahudi mahallesi vardır. Ermeniler yoktur. Sadece gelip, giderler o kadar. İki kilisesi ve ... aded câmileri vardır. Ayrıca mahalle mescidleri, medreseleri ve altı aded sıbyan mektepleri bulunur. Bunlardan başka imâretlerinden tekkeleri, hamamları, 500 aded dükkân çarşı ve pazarları olup bezestanı yoktur. Yedi aded tüccar hanı, oniki aded akar çeşmesi bulunup, havası ve suyu güzel olduğundan güzelleri de çoktur. Zinde yapılı, nazik tenli, güneş pençeli güzelleri olur. Misafirhânesi, kervansarayı, altı aded bekâr odaları vardır ki içlerinde gurbetten misafirler, sanatkârlar, ilim sahipleri otururlar. Halkının hemen hepsi Oğuz tâifesidir. Salih ümmetten ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at hal sahibi Yörük adamları vardır. Halkının çoğu beyaz aba dokuyup, dalyan pazarına götürüp satarak geçimlerini sağlarlar. Latif aba ve ihramlar işlerler. Kadınlarının çoğu beyaz süt gibi aba ferâce ve aba dolamalar giyip temiz pâk olup tâat ederler. Evlerinin yüzleri güneye ve batıya dönük olup, bütün sokakları temizdir. Yer yer büyük ağaçlar dikilir. İki aded nimeti bol aş evi vardır. Ürünlerinden buğday ve arpası... meşhurdur.

Ziyaret yerleri: Tekke Câmiinde (Eş-Şeyh Vildan Efendi) ve (Kühi Efendi) Kûhistân âlimlerindendir. Kûhistan kitabını tamamiyle ezber etmiştir. Yüzlerce cild değerli eserleri vardır. (İmâm Aziz Efendi) ve (Sûfuvî Bâli Efendi halifesi (Nuri Efendi). Bunlardan başka daha yüzlerce kerem sahibi şeyhlerin ziyaret yerleri vardır. Ama ziyaret ettiğimiz bu meşhur evliyâlar bunlardır. Allah sırlarını mukaddes eylesin.

Buradan şehrin ayânı ve ileri gelenleri ile vedalaşıp, yanımıza yol arkadaşları alıp ayrıldık.

BÜYÜK TOPLULUK YERİ DALYAN PANAYIRI

Usturumca kazası hududunda, ormanlık bir mesire yerinde, düz, geniş yeşillik, verimli bir alanda, kale misali dört tarafı büyük kapılı han gibi, altlı ve üstlü kâgir yapılı odaları olan, satranç gibi işlenmiş yolları bulunan ve yolların sağında ve solunda binden fazla dükkânlı, baştanbaşa kiremit örtülü, mamur ve şenlikli bir panayır yeridir. Kapıların üzerinde büyük sarayları olup, panayır ve pazar günleri hâkimler, kadılar ve serdarlar askerleriyle bu saraylarda otururlar. Düzen ve disiplini buradan yönetirler ve eminlerin pazardan topladıkları gelirleri koyacak emin odaları da burada bulunur. Yılda bir kere kiraz mevsiminde Anadolu, Arap, Acem, Hind, Sind, Semerkant, Belh, Buhara, Mısır, Şam ve Irak'dan, Avrupanın her yanından, elhâsıl yedi iklimden yüzbin adam burada toplanırlar. Bütün kara ve deniz tüccarları malları ile bu panayırda ve panayırın çevresindeki vadilerde binlerce çadır, kulube, ve diğer şekillerde pazarlarını kurarlar. Öyle bir tüccar pazarı kurarlar ki sanki Büyük İskender'in yahut Keyhüsrev Dârâ'nın ordularıdır.

Bu vâdi insan denizi olup, yüzbinlerce yük malları alınıp, satılır. Kuş südü, insan südü ve arslan sütü dahi bulunur. Kuş sütü yumurta, insan sütü kadın sütü ve arslan sütü şarap olup hesapsızdır. Hatta yumurta çeşitlerinden devekuşu yumurtası, insan yavrusu (?) ki körpe ciğerkûşe insan kuzuları da bulunur. O pazar günleri bütün köy, kasaba ve şehirlerden her çeşit esnaf, yiyecek ve içecek satıcıları, terzi, derici, ayakkabıcılar gelip, çadırlariyle dükkânlarını kurup sanki bir ordu olur. İnsan kalabalığından omuz omuzu sökmez olur. Kırk gün kırk gece omuz omuza pazar olup, her çeşit eşyadan alınıp, satılır. Hatta avratlar bile gizli mallarını açıktan satarlar. Binlerce insan Kârun gibi para sahibi olur. Nice işaret ve zevk sahibi kimse bir akçe, bir habbe ve bir paraya muhtac olurlar. Bu büyük toplulukta koyun pazarı ayrıca kurulur. Yüzbinlerce koyun, keçi satılır, At meydanı pazarında da binlerce at ve katır alınıp, satılır. Ancak Rumelide deve olmadığından deve pazarı kurulmaz. Fakat sığır ve manda pazarı vardır.

Yine ayrıca insanoğlu pazarı kurulup, binlerce ay ve güneş yüzlü güzel kızlar ve oğlanlar alınıp, satılır. Bunun yanında kara zenci pazarı olur ki kırk, ellibin kişi gelip kara araplar alırlar. Zira bu diyarda karalar ve karılar gayet makbul kölelerdir. Bütün esnaf çeşitlerinin belli yerlerinde çarşıları vardır. Yüzbinlerce kuruşa sâhip ağır pazarcılar bu kale gibi yerdeki dükkânlarda ve kiremit örtülü müteaddit kâgir yapılı evlerde atlas, şîb, keten, çuka, kadife gibi çeşitli kumaşlar, yakut, zümrüt, inci, elmas, zeberced, firuze, Yemen akîki, balık gözü, ve daha nice mücevherlerini muhabbet meydanına koyup satarlar. Her dükkânın yüzü nakışlarla bezenmiş, değerli ve pahalı mallarla donatılmıştır. Zira bu kale gibi han pazarı kapalı ve

emniyetli yer olduğundan her dükkân sahibi kıymetli mallarını dükkânlarının önüne çıkarırlar. Ama bu ağır pazarcıların dışında panayırın dış çarşılarındaki dükkânlarda ve çadırlarda alış veriş yapanlar bu sahra içinde binlerce dükkânlar kurmuşlardır. Yirmi, otuzbin kadar çadır ve kulübe bulunur. Zengin mutfaklarından (lokantalar) başka belki bin yerde koyun ve kuzular bütün bütün çevrilip kebablar pişirilir. Yine binden fazla kahvehâne, bozahâne ve meyhâneleri vardır. Ama hiç kimsenin haddinden fazla uygunsuz bir hareket yapması mümkün değildir. Eden olursa hemen Serez şehri mollası, Yeniçeri kolluğu, çorbacısı, emini, voyvodası ve mütevellisi orada hazır olup kavga edenlerin hakkından gelip, gereken cezalarını verirler. Gayet emin ve güvenli bir yerdir. Yeryüzünde ne kadar oyuncuları ve hokkabazlar var ise hepsi meydanlarda ve çadırlarda hokkabazlık, canbazlık, kumarbazlık, kuklalık, perendecilik, hayal oyunculuğu akla gelebilen her türlü oyun ve hünerlerini gösterirler. Bütün bunları görmeyenler şu geçici dünyada çok şey gördüm demesinler. Bu büyük topluluğun geceleri kadar gündüzleri de sanki bir Nevrûz günüdür. Elhâsıl bu kazanç yerinde herkese ne takdir edilmiş ise onu kazanırlar. Kimisi yollarda malından ve başından ayrılıp, geri kalanlar bu Kurban bayramı benzerinden sonra kendi vatanlarına giderler. Bu topluluk yerinde bir adam kalmayıp suyu çekilmiş değirmene döner. Acaba bu meydanda insan varmı idi diye hayrette kalınır. Sanki bu dünya bir hayâli çalışma yeridir. Bilgi sahibi bir kimse bu geçici dünyânın hâlini bu meydanda anlayıp dünyanın yaşantısından el çeker. Garip ve ibret verici bir mesire yeridir.

Buradan ayrıldıktan sonra kıble tarafına ormanlı ve çataklı yerlerden geçerek ilerledik. Selânikli Ramazan Ağa'nın zeâmet köyü olan ve halkı kefere bulunan Maçko köyünü ki yüz hânelidir, geçtikten sonra yine kıbleye doğru yayla yukarı gittik.

PETRİÇ KASABASI

Rumeli eyâleti vezirinin hâssı ve voyvodalığıdır. Yüzelli akçe kazâdır. Seksen aded bağlı köyü vardır. Sipah Kethüdâ yeri, Yeniçeri Serdarı, Muhtesibi ve Bâcdârı vardır. Hepsi ikiyüzkırk aded, kiremit, saz ve tahta örtülü, bahçeli, pek gelişmemiş evlerdir. İki mahalledir. Bir mahallesi Paşa hâssıdır. Bir mahallesi Sofyalı Şeyhzâde Mustafa Ağa'nın serbest zeâmetidir. Bir câmii, bir mescidi, bir softalara ait odaları, bir mektebi, iki aded fukara tekkesi, iki aded hanı, bir aded sıcak hamamı ve elli kadar da dükkânı vardır. Fazla gelişmiş bir kasaba değildir. Zira dağlık bir alanda kurulmuş olduğundan etrafındaki dağların uçları göğe yükselmiştir. Dağlarında kavak, meşe, pelid, gürgen, karaağaç ve kestâne ağaçları cihanı tutmuştur. Bursa kestânesi kadar meyvesi nice vilâyetlere ve

Sofya'ya getirilir. Bu dağlarda haydut ve hırsız keferelerinin çokluğundan kasabada ırz sahibi kimselerin de fazla olmaması nedeniyle kasaba o kadar mamur değildir. Özellikle 1062 tarihinde Melek Ahmet Paşa efendimizle Sofya valisi iken Kemâlî Ali Ağa ile o dağlarda, onbin aded silahlı reâyâ çıkarıp haydud kâfiri avlarken günde kırk elli kadar sığır büyüklüğünde sığın, karaca, yağmurca ve tavşanlar avlıyarak kebablar ederdik. Yine hergün kırk elli kadar haydud kâfirini davulları ve zurnaları ile yakalayıp, Petriç kasabasında, Köstendil şehrinde, Derinçse kasabasında, Samako ve Sofya şehirlerinde yakaladığımız bu haydudları köşe be köşe asıp ibret için cezalandırdık. Elhâsıl bu Petriç dağları ibret verici yaman yüksek dağlardır. Bir ucu tâ Alman dağlarından, Bosna, Hersek ve Destpot dağlarından sonra Koca dağlarından Hamrine, Banya, Yanya ve Ustok yaylalarından, Rilenin dağlarından, Petriç dağlarından, (Sincanlı) Sıçanlı ve Siroz yaylası ile Ferecik ensesinde bu dağlar son bulur. Deniz aşırı olarak da Bursa ensesinde Ruhban yani Keşiş (bugünkü Uludağ) dağına varır. Oradan Sivas ve Maraş ile Erzurum'da Bingöl yaylasına, sonra Ağrı dağı ile Dimavend ve Nihâvend dağları ile tâ Hindistan'a varınca yedi koldan yeryüzüne yayılmış yüksek dağlardır. Hepsi yüzkırksekiz aded Hüdâ'nın sanatı büyük dağlardır. Bunların hakkında Hazret-i Allah «Nebe'» sûresinde «Ve'l-cibâlü evtâden» buyurmuştur. Diğer bir âyet-i kerîmede «Lehû mekâlîdü's-semâvâti ve'l-arz» buyurmuştur ki müfessirler «mekâlîd» den murât o dağlardır ki yeryüzünün kilididirler diye açıklamışlardır. Hakikaten dikkatle bakılacak olunursa bu Petriç dağları ve diğer dağlar insanı hayrette bırakırlar.

Petriç kasabasının hududundan doğuya doğru korulardan, büyük dağların eteklerinden geçerek, gelişmiş köyleri seyrederek, bazan konup göçerek, yeyip içerek yedi saat gittik.

MENLİK KASABASI

Bu dahi Köstendil topraklarında voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazadır. Kethüdâ yeri, Yeniçeri serdârı, Muhtesibi, Bâcdârı ve Şehir Kethüdâsı vardır. Arap lisanında (menîk) kelimesi kaba, fenâ anlamı olan ayıp bir sözdür. Şehir dereli, tepeli, bağ ve bahçeli bir alanda kurulmuştur. Mamûr, şirin, büyük bir şehir misali yerleşme yeridir. Evlerinin üzerleri kiremit örtülü olup, altlı ve üstlü, kâgir yapılı, geniş binalardır. Câmii kiremitli, yüksek bir minareli, cemaati bol, nurlu bir câmidir. Mahalle mescidi, medresesi, mektebi, tekkesi, hamamı, hanı ve kâgir yapı dükkânları olup bedestanı yoktur.

Bu şirin yerleşme merkezinde haftada bir kere büyük bir pazar kurulur. Pazarda bütün değerli mallar ve eşyalar bulunur. Halkın çoğun-

luğu hizmet eden, düşük tabaka insanlardır. Ama Yörük tâifesinden hal sahibi, sâlih kimseleri de vardır.

Buradan kalkıp doğuya doğru 12 saat gittik. Allah korusun, tehlikeli, korkunç sarp yollardan geçtik. Sırbîn yaylasını aşarken bazan yaya, bazen atlı olduk. Nice güçlükler ve eziyetler çektik. Sırbîn köyü, yayla ve balkanlık içinde gelişmiş bir Bulgar köyüdür. Serbest zeâmettir. Buradan yine doğuya doğru gelişmiş, güzel köylerden ve diğer yerlerden geçerek ilerledik.

VETRİNE (veya VETİRNE) KASABASI

Vâlisi, kadısı, voyvodası, Muhtesibi, Bâcdârı, Sipah Kethüdâ yeri, Yeniçeri Serdârı, Harac Ağası, Şehir Kethüdâsı ve kırksekiz parça köyü vardır. Müftisi ve şürefâ efendisi yoktur. Evleri, kiremit örtülü, altlı ve üstlü, kâgir yapılı, mamur ve mükemmel, gül gülistanlı, sağlam kapılı, balkonlu ve pencereli, bahçeli, süslü, güzel evlerdir. Mahallelerinden beş adedi Bulgar, Sırp ve Rum kefereleri mahalleleridir. Câmilerinden çarşı içindeki câmiinin cemaati çok olup, bir yüksek minareli güzel bir câmidir. Ayrıca mahalle mescidleri, medresesi, sıbyan mektebi, tekkesi, hamamı, tüccar hanı ve sanayi çarşısı bulunup kâgir bezestanı yoktur. Akar sulu çeşmeleri vardır. Ayrıca sebilleri de bulunur. Şehrin su ve havası latif olduğundan güzelleri de meşhur, edebli dilberlerdir. Etrafında İrem benzeri bağları, Cennet bahçeleri ve bostanları vardır ki herbirini dil ile anlatmak mümkün değildir. Beğenilen mahsüllerinden Vetrine tütünü misk gibi kokuludur. Yenice tütününden daha güzeldir. Vetrine'nin kırbu denilen küçücük ve Kirmastı şehrinin mastısı gibi köpecikleri olur ki yüz, yüzelli dirhem gelir. Yeryüzünde böyle gülünç, gözü pek, kızgın, ev bekçişi, bilinçli köpekler görülmüş değildir. Meyvelerinden elması ve ayvası da meşhurdur.

Bu Vetrine şehri Demirhisar'ın batısında kalır. Araları iki menzil mesafeden biraz yakındır. Aralarından Urfan nehri akar. Vetrine'ye biraz daha yakından geçer.

Buradan ayrılıp, aşağı Gümülcine yollarına gitmeyip, zira daha önce buraları görmüştük, Edirne'ye gitmek için Filibe yolunu arzu ettiğimizden kuzey taraftaki sarp dağları aşıp beş (veya dokuz) saat gidip, gelişmiş köylerden geçtik.

Müslüman köyüdür. Bütün halkı müslüman Yörük halkıdır. Aba, kebe ve ihram işleyip, ziraat ederek geçimlerinin sağlarlar. Bir mescidi ve kırk, elli aded evleri vardır.

Buradan yine kuzeye doğru 13 saat gidip, büyük bir yaylayı aşıp, Istanimaka kasabası içinden geçen nehri kenarından ilerledik.

KİLİSELİ KÖYÜ

Seksen evli kefere köyüdür. Istanimaka hududunda zeâmettir. Sabahleyin yine anılan köy kenarınca, sarp kayalıklar içinden atlarımızın nalları dökülerek yedi saat gittik.

İBRET VERİCİ ISTANİMAKA KALESİ

Yunan tarihçilerinin yazdıklarına göre Filibe kalesini yaptıran Makedon Kral tarafından yaptırılmıştır ki onun yayla sarayı imiş. Halen yer yer binanın kalıntıları görülmektedir. Sonra Gâzi Hüdâvendigâr Sultan Murat (Birinci Murat), Edirne ve Makedon Filibe şehirlerini fethettiğinde bu Istanimaka kefereleri de İslâm ordusuna karşı gelemiyeceklerini anlayınca kaleyi aman dileyerek Gâzi Evrenos'a teslim ederler. Halen Süleyman Hân kaydı üzere Rumeli eyâletinde Süleymân Hân vakfı olup Filibe nâzırı tarafından gönderilen mütevelli ile yönetilir. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Ama Filibe mollasına bağlıdır. Kırk aded mamur ve gelişmiş köyleri bulunur. Kethüdâ yeri ve Yeniçeri Serdârı yönetimindedirler. Zira Filibe'ye bir saatlik mesafededir. Kuzey tarafta kalesi ve minareleri görülmektedir. Istanimaka kalesi bir bayır dibinde viran ve harabe bir kaledir. Sadece bir başında kule misali bir kilisesi kalmıştır. Kiremitli küçük bir kilisedir. Papazları ahmak ve sağırdır. Ama şehir iki varoştan meydana gelmiştir. Biri nehrin kale tarafındaki viran kale dibine varır. Üçyüz aded üzerleri kiremit örtülü, bağlı ve bahçeli, geniş avluları olan kefere evleridir. Asla müslüman yoktur. Büyük, güzel bir kasabadır. Yüz kadar dükkânları vardır. Her çeşit esnaf bulunur. Berber, nalbant ve terzi gibi sanatkârlardır. Ama bunlar varoş içinde olmayıp kapının karşı tarafında bulunurlar. İki aded hanı vardır ki Kervansaray benzeridirler. Hanların önündeki meydanda tâ kâfirler zamanından kalmış, tatlı sulu bir kuyu vardır. Zincir ile su çekilir. Bütün şehir halkı bu sudan içerler. Zira kış günleri şehir içinden akan nehir donduğundan bu kuyunun suyundan içerler. Varoşta üç aded kefere kilisesi vardır. Bir tanesi mükelleftir. Bu kuyu önünden doğuya doğru çarşı içinden gidildiğinde anılan nehir üzerinde yüzer adım aralıklar ile üç yerde ağaç köprüler yapılmıştır.

Müslüman varoşu: Nehrin karşı tarafında yüz aded üzerleri kiremit örtülü, bağ ve bahçeli, altlı ve üstlü, kâgir yapılı, geniş avlulu, saray misali, pâk ve temiz iç açıcı hânedânlardır. Karşıdaki kefere varoşu gibi sık ve karanlık değildir. Hepsi bir mahalle ve bir câmidir. Câmiin kâgir bir minaresi vardır ve üzeri kiremit örtülüdür. Ayrıca iki aded mahalle tekkesi, bir aded mektebi, bir aded zâviyesi, suhta odaları, bir aded hamamcığı, onyedi aded dükkânları olup başka birşey yoktur. Küçücük, şirin bir yerleşme yeridir. Halkı zengindirler.

Buradan kalkıp doğuya doğru gidip, Arnavud, Çeruyna (veya Çervina), Yukarı Tahtalı ve Aşağı Tahtalı köylerini geçtik.

BÜYÜK ARNAVUDLU KÖYÜ

Koca Mevlevî vezir-i âzam Mehmet Paşazâde Süleyman Bey'in serbest zeâmetidir. Bir değirmeni olup, bağ ve bahçeli güzel bir köydür. Bu köyleri geçerken Filibe şehri kuzey tarafta dağların ardında kaldı. Buradan yine doğuya doğru gelişmiş, güzel köyleri geçerek ilerledik.

PAPAS KÖYÜ

Bu dahi kefere köyü ve zeâmetidir. Buradan kuzeye giderken Muştalı yaylasını geçtik. Göğe baş uzatmış yüzbinlerce ağaçları seyrederek, yokuş aşağı inip, bir hayli gittik.

Rumeli eyâletinde, Çermin sancağı hududunda bulunan Bardakçılar ve Yenice köylerini geçtik. Bu iki köy Muştalı suyu kenarında olup bu suya maden derisi de derler. Burada yüzlerce su değirmeni bulunur.

KUYUMCU ŞAPI MADENİ

Adı geçen nehir içinde sekiz yerde kırmızı renkli kuyumcu şapı çıkar ki görülmeğe değer bir yerdir. Bu dere yakınında olan kefere köyleri halkı şap çıkarmakla görevli olup, diğer vergileri vermekten muaf tutulmuşlardır. Çıkarılan şap hepsi devlete aittir. Defterdarlar tarafından yönetilen ayrı bir eminliktir. Yedi yük akçe ile iltizamdır. Her kim şap çalacak olur ise cezalandırılıp, zincire bağlanıp, madende esir gibi çalıştırılır. Bu şaptan kuyumcular alıp gümüş ağartırlar. Kadınlar edep yerlerine sürerler, gayet faydalıdır. İshal olan bir kimse aç karnına bu şaptan nohut kadar iki tane yerse Allah'ın emri ile hemen ishali kesilir. Fakat fazla miktarda alındığında yüreği bozar. Ama yürekteki bütün mikropları kırar. Bu dere içinde nice yerde şap yığınları bulunur. Dere içindeki bütün nebâtları esmer renkli olur. Derenin suyu kırmızı şarap gibi aktığından bu sudan hiçbir yaratık içmez. Biraz içen ağzını buruşturur. Onun için başka sular ile akıp gelen balıklar bu şap suyuna girdiklerinde hemen sersemleşip, dere kenarına gelirler. Bütün köylerin halkı bunları avlayıp yerler. Lezzetli balıkları olur. Bu maden deresi ile Muştalı suyu birleşerek Edirne yolunda Harmanlık hanı yakınında Meriç nehrine dökülürler. Balıklar bu maden suyundan korktuklarından hepsi Muştalı suyunda yaşarlar. Zira Yayladan inen tatlı bir sudur. Muştalı suyunun aşağı kısmına maden suyu derler. İki tarafı da gelişmiş, mamur köylerdir. Bu dere tâ Muştalı yaylasından çıkıp tâ Harmanlık hanı batısında Meriç nehrine karışıncaya kadar olan mesafede iki taraf da

şahin yuvalı kayalıklar olup, güçlükle geçilebilen geçit yerlerinden başka yollar yoktur. Bu kayalar saâdetli pâdişahımızın Şahincibaşısı yönetimindedir. Bu kayalarda özel bekçi avcılar var ki kayalardan aşağılara inip şahinleri yuvalarında avlarlar. Garip bir seyir yeridir. Sarp dere olduğundan insanoğlu bu dereyi geçe geçe bizâr olur. Ama yararlı ve zengin derelerdir.

KANIKLI KÖYÜ

Kırk aded, üzerleri saz örtülü evli bir müslüman köyüdür. Bir câmii vardır, üzeri kiremit örtülüdür. Tek minaresi kâgir yapıdır. Dört yanı ormanlı bir zeâmet köyüdür. Buradan da yine maden nehri kenarınca iki saat gittik. Müslüman ve zeâmet köyü olan İlyas köyünü geçtik. Yine maden deresi içinden yarım saat yol aldık.

ABÂOĞLU MENZİLİ YANİ HAZRET-İ OSMAN BABA TEKKESİ

Tarikat öncüsü, âl-i âbâ (babaların soyu), zengin ve fakirin yol göstericisi, zenginlerin sultanı yani Allah yolunun yolcusu ve göstericisi Hazret-i Osman Baba (Allah sırrını aziz etsin) hazretleri, bizzat Hazret-i Hacı Bektâş Velî halifesi fukarâlarındandır. (...) zamanında bu boş mesire yerinde yerleşmiş ve karar kılmıştır. Himmetleri hâzır ve nâzır ola. Bu yüksek dergâh tekkesi, anılan maden deresi kenarında, Edirne şehrine giderken yolun sağ tarafında, bir bayır başında, düz ve verimli bir alanda, yüksek ağaçların gölgelediği güngörmez koruluğun içinde, yeşil kadife gibi bir çimenlik üzerinde kale benzeri, kâgir yapıdır. Pâdişah sarayı gibi duvarlı, çeşitli kasırlı, balkonlu, zengin mutfaklı, nice kilerli, meydanlı, misafirhâneli, mükellef ahırlı, saman, arpa ve diğer malzemelerin bulunduğu mahzenleri ile donanmış ve bezenmiş binalardan oluşmuştur. Bir sultan câmii, mescidi, dershâne mektebi, bir hamamı, çeşitli misafir evleri, gelen, giden ve derviş odaları, müteaddid eşyalar ile imar olunmuş, büyük bir şehir ve İrem bağı misali derviş tekkesidir. Bağ ve bahçesi, nice fiskiyeli havuz ve şadırvanları olup fiskiyelerinden sular yükseklere fışkırıp, çeşmelerinden sular akmaktadır. Ayrıca cirit meydanlı avluları ile bezenmiş bir tekkedir.

Bunlardan başka bu muhabbet meydanında Sultan Beyazıt Velî, veliler ve deliler ile fukaralar sevgilisi olduğunda bu çimenlik vâdi içinde yedi köşeli, bozdoğan külâhı kisbeti gibi yüksek bir köşk inşa ettirmiş ki yedi iklimden iz verir. Diller ile anlatılamaz, kalemler ile yazılamaz. Elhâsıl bu güzel köşkün etrafında kırk aded kapıları vardır. Bu kapılar Kırklara makam olduğuna işarettir. Bu köşkün içi sert yağmur taşı, saf mermerler ve daha nice kıymetli taşlar ile bezenmiş ve donatılmıştır. Sanki Hind sedef

işi gibi halı düşenmiştir. Yüksek kubbesinin etrafında beyaz, kırmızı ve çeşitli renklerde değerli ağaçlar ile donatılmış ve kubbenin tavanı da ibret verici şekilde nakışlarla bezenmiştir. Öyle ki Avrupa'nın Man'ı, Acem Behzât ve Şahkulu nakkaşların böyle kalem çekmeleri mümkün değildir. Çeşitli ham mermer ve avizelerle de süslenmiş bir sanat eseridir. Meydanında bulunan havuzundan fışkıran sular tâ kubbesine varmaktadır. Etrafında bulunan çeşitli pencerelerinden ve balkonlarından dağlarda, bağlarda ve gül gülistanlarda öten bülbüllerin hoş sesleri ve ötüşleri dinlenir, çevrenin bütün güzellikleri seyredilir. Bu gönüllere ferahlık veren köşkün üstü servi gibi mavi kurşun örtülü olup, üzerinde de altın kaplamalı yüksek alemi vardır ki tâ bir konaklık mesafeden parıltısı insanın gözlerini kamaştırır. Bütün geçmiş padişahlar, hayır sahibi vezirler, vekiller, vâliler, ayân ve büyükler bu Osman Baba Sultan'ın ruhu içün bu tekkede birer büyük eserler yapıp bütün binaların üzerlerini mavi kurşun ile kaplatmışlardır. Hepsi de altın alemlerle bezenmişlerdir. Anlatılan bu Beyazıt Velî kasrının benzeri hiçbir diyarın tekkelerinde yoktur. Ancak İran'da İmam Rıza'nın büyük türbesi benzer.

Fukarâ meydanı: Bu anlattığımız Beyazıt Veli köşkünün karşı tarafında ibret verici, eski yapı bir fukarâ meydanı vardır ki içine beş, altıyüz kadar fukarâ alır. Buna kış meydanı derler. Acâip bir derviş misafirhânesi binasıdır. Etrâfında yüzlerce dolap vardır. Her dolabın birer dervişi olup, postları üzerinde tâat ve ibâdetle meşgul olurlar. Kapısı büyük bir saray kapısı gibi geniştir. Bu meydan içine arabalar ile odunlar getirilip, ateş yakılır ve bütün dervişler ateşin etrafında toplanıp başlarından geçen hisseli olayları ve öğüt verici hikâyeler anlatırlar. Şiirler ve târih kitapları okuyarak can sohbetleri ederler. nice kurbanları kebab edip, tatlı helvalar pişirip, gece yarısı bütün dostlar bu yemekleri yeyip hayır sahiplerine dualar ederler. Sonra üç kere gülbânkı Muhammedî çekilip, kimisi postlarında merkezlerine ve niceleri de odalarına giderler. Halen bu kış meydanında altı ay bu düzen üzere ibâdet edip sohbetler ederler.

Bahar (Yaz) Meydanı: Anlattığımız Kış meydanına bitişik olarak, Hayır sahibi Yahya Paşa oğlu Mehmet Bey, Üsküp'ten gelip Osman Baba hımmeti için bir yaz ve bahar meydanı yapmıştır. Benzeri hemen Karadeniz sahilinde Varna şehri ile Balçık kasabası arasındaki Batova deresinde (Akyazılı Sultan) tekkesidir. Bu da onun gibi İstanbul'daki Galata kulesi gibi ucu göğe yükselmiştir. Yedi köşeli yuvarlak, kalın, metin kâgir bir binadır. Sivri külâh gibi tahta kubbesinin üzeri kurşun örtülü olup, tepesinde iki adam boyunda yüksek, altın yaldızlı alemi vardır. Öyle bir meydandır ki genişliğinden seher vakti bir tarafında olan kimse öte tarafta olan kişiyi güçlükle fark eder. Üstâd mimarı bütün hünerini ve gücünü harcayıp sanatını göstererek bu meydanın tavanını

ve nakışlı kubbesini direksiz olarak tutturmuştur. Böyle geniş bir meydanın içinde hiç direk yoktur. Sadece tek tavanlı büyük bir meydandır. Meydanın ortasında döşenmiş ibret verici halı üzerinde yüzlerce aded altın yaldızlı lambalar, şamdanlar, avizeler var ki her biri ikişer adam boyundadırlar. Herkesin birer dolabı (eşya koyma yeri) olup, postlar üzerinde oturup arkadaşlariyle Kur'an okuyup, ilmî sohbetler ederler. Bazıları çeşitli hünerler gösterip yüz parçalı sedefli tahta kaşıklar, kâseler, keşküller, karaçalı, zeytin ve şimşir ağaçlarının köklerinden kaşıklar, arka kaşağıları ve daha nice derviş marifetlerinden eşyalar yaparak gelene gidene, şehrin ayân ve eşrafına hediye olarak verirler ve bu kimselerden aldıkları hediye ve ihsanlarla geçinirler. Yine bu meydanın tabanı tamamen beyaz ve berrak ham mermer döşelidir. Öyle bir geniş meydandır ki ikibin kişi alıp, gece gündüz üçyüz aded post sahibi dervişleri bulunur. Tarikat sahibi ve öncüsü (Şeyh Ali Baba) ocak başında vakarla oturup bu tekkeyi ve burada bulunan erkek ve kadınları yönetir. Diğer dervişlerin de ayrı ayrı birer görevleri vardır. Bu meydanın kapısının üzerinde şu tarih yazılıdır:

Yahya Paşa oğlu Mehmed Beyin
Ruhuna yâd eyleyin El-Fâtiha sene... (885)

Hazret-i Osman Baba'nın (sırrı aziz olsun) Türbesi: Sevginin özü, dostluğun öncüsü, evliyâların başı, asfiyânın güvencesi... yani tarikat şeyhlerinin babası Hazret-i Gâzi Osman Baba. Bizzat Türk oğlu Türk Hâce Ahmet Yesevî hazretleri bunların künyelerini Gâzi Osman Baba olarak buyurmuştur. Onun için uzun ve aziz ömürleri gazâ ile geçmiş bir gezgin idiler. Osman Baba Sultan, temiz Âl-i Abâ (Hazret-i Peygamberin üzerlerine mübârek abalarını örttüğü Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin) soyundandır. Mûsâ Kâzım Hazretlerinin yedinci oğlunun oğullarından Seyyid Ali'nin oğlu Seyyid Hüsâmeddin'in oğludur. Soy ve sopca temiz ıktan olup Sâdât-ı Kirâm'dan olduğuna şek ve şüphe yoktur. İlk defa Belh ve Buhârâ'dan kendileri Hacı Bektâş Veli Hazretleri ile Hâce Ahmed Yesevî'den izinli olarak Osmanoğlu'na yardıma gelmişlerdir. Orhan Gâzi ile Bursa'nın fethinde bulunmuştur. Sonra Orhân Gâzi'nin oğlu Süleyman Paşa ile görüşüp anlaşarak Süleyman Paşa'dan önce üçyüz nefer dervişi ile Rum diyarına ayak basar. Def ve kudüm döğerek, Gülbânk-ı Muhammedî çekerek, alem taşıyarak, sancak ve bayraklarını açarak doğru Edirne kralı ile buluşup, Rum diyarında seyahat eder. Seyahat ederken de ayağının bastığı yerler için «Hepsi İslâm diyarı ola» diye dua ederdi. Rumeli kâfiristanında İspanya, Nemse, Donkarkız, Danimarka, Rimpapa ve Paris vilâyetlerini gezip, görürken de «İlâhî, İslâm diyarı olup, kiliseler müslümanların mabedi ola, ba'de'l-elf mi'e (1100 tarihinden sonra)» diyerek nefes etmişlerdir. Elhâsıl ulu Sultandır.

Uzun ömürlü olup yine seyahat ile Rumeli'ye geldiğinde Gâzi Hüdâvendigâr'a gelip, Edirne şehrinin fethine katılmak ister. Murat Gâzi, Osman Baba'nın gayretiyle Edirne kalesini fethettiğinde yanında bulunmuştur. Osman Baba daha önceki seyahatinde bu ilgi çekici yeri beğenip, buraya bir âsıtâne yaptırmak ister. Murat Hân Gâzi de Osman Baba'nın eline verdiği fermanda «Var, fethettiğin yerlerin güzel bir yerinde tâ gözünün erdiği yerlere kadar senin vakfın olsun» diye buyururlar. Osman Baba da bütün dervişleriyle def ve kudümlerini çalarak bu yerlere gelir. Kâfirlerin ellerinden fethettiği yerlerde kuvvet ve kudretinin yettiği, gözünün görebildiği yerlere dek sınır çevirir. Bu dağlık ve çemenlik alan içinde kulübeler yaptırıp, üçyüz dervişi ile ağaçlık içinde binlerce sohbetler ederler. Sonra Sultan Birinci Murat Hân'ın yardımı ile önce sade, yararlı bir Osmanlı tekkesi yaptırır. Sonra kendileri elde ettikleri savaş ganimetleri ile binlerce eserler yaptırır. Nihayet ... tarihinde Allah'ın emrine uyarak geçici dünyadan ebedî saraya göç ederek karar kıldı. Şerefli vücudunu buradaki türbede defnederler. Kurşun kaplı yüksek bir kubbe ve kâgir bina içinde yatmaktadır. Misk ve anber kokuları ile kokulanmış, nurlu bir kabirdir. Bütün ziyaretçilerin dimağları kokulanır.

Geçmiş bütün Osmanlı Padişahları ve vezirleri, Kırım hânları ve Sultanları, birer tane altınlı, gümüşlü, mücevherli olarak işlenmiş kandiller ve çeşitli avizeler hediye etmişlerdir. Bu mübarek kabri öyle donatmışlardır ki diller ile anlatılamaz. Bizzat kendilerinin mübârek pabuçları, aba hırkaları, seccâde, bayrak, tuğ, sancak, davul, kudüm, boru, nakkâre, zil, tesbîh, asâ, nalın, boz doğanı, yedi Terk keçe külâhı mübarek başı ucunda ve yüksek bir taht üzerinde durmaktadır. Dörtbir tarafında çeşitli değerli hediyeler, asılı sanat eseri çırağlar, gümüş ve altın şamdan, buhurdan ve gülâbdanlar bulunmaktadır. Etrafındaki rahleler üzerinde çeşitli değerde Kur'ân-ı Kerîmler dizilidir. Bütün ziyaretçiler Kur'an-ı Kerîm okurlar. Binlerce kıymetli kalaylı kaplar var ki bir tekkede öyle kaplar yoktur. Ancak Bağdad içinde Hazret-i Abdülkâdir Geylânî'de, Bağdad dışındaki Hazret-i İmâm-ı A'zam'da, buradan iki merhale uzaklıktaki İmâm-ı Hüseyin'de ve üç merhale uzaklıktaki İmam Ali türbelerinde böyle değerli eşyalar bulunur. Ama bu Osman Baba'nın kabri onlardan daha çok bezenmiştir dersem yalan söylemiş olmam. Zira burada bulunan değerli yazılı Kur'an-ı Kerîmleri bir tekkede görmedim. Osman Baba'nın bu nurlu türbesinin kapısı üzerinde küçük bir kubbecik daha vardır. İnsanların toplandığı yerdir. O kubbenin dört köşe duvarının yüzünde buraya gelen kara ve deniz bütün gezginlerin birer çeşit yazıları vardır. Yine bütün bu ziyaretçilerin hediye ettikleri değerli kaplar ve eşyalar bulunmaktadır.

Ben fakîr dahi küstahlık ederek Celî yazı ile duvara: «Merhum Melek Ahmet Paşalı seyyâh-ı âlem Evliyâ, ruhu içün, Allah rızası içün El-Fâtiha

sene 1081» diye yazdım. Anadolu, Arap-Acem, Belh ve Buhara'da câmi, han, imâret ve tekkelerde, elhâsıl bu ellibir yıllık seyahatim içinde gezdiğim onsekiz pâdişahlık yerlerde mutlaka üstüme bir Fatiha rica etmişizdir ki gören âşıklar için gizli değildir.

Bu Osman Baba azizin mübarek kabirlerinin üst kemeri üzerinde, dörtköşe, beyaz bir mermer üzerinde altın ve lâciverd ile yazılmış şu tarih vardır:

«Büniye hâze'l-imâretü merkad-i Sultân el-fukarâ Hazret-i Osman Baba ve Gâzi Mihâl Bey rûhiyçün ve oğlu İki Yürekli Ali Bey rûhiyçün El-Fâtiha sene 912»

Elhâsıl bu meydanlar bir pâdişah diyarında yoktur. Ancak Anadolu'da Kırşehir'deki Hacı Bektâş Veli âsitânesinde ola. Dünya durdukça mamur ve şenlikli olsun. Hazretin hakkı için bu tekkede her gece gelen ve gidenlerden gece ve gündüz ikiyüz, üçyüz atlı ve yüzlerce yaya eksik olmaz. Tekkenin bütün hizmetlileri misafirlere hizmet edip, çul, torba, kahve ibriği ve tencere çıkartmadan zengin mutfaklarından nice nimetler yedirip, içirip, kondurup göçürürler. Geçmişteki pâdişahlar buraya himmet gözüyle baktıklarından ormanlık, dağlık ve koruluk yerlerde ve yaylalarında onikibin aded sağmal koyunları, bu kadar sığırı, camış, at, katır ve taylakları vardır. Artık diğer vakıf malları ve eşyaları da bunlara göre kıyas oluna. Sözün kısası, bu dergâhın su ve havasından, ilim ve hüner sahibi canlarından hoşlanıp, bir hafta burada misafir olup Aziz merhûmun ruhu için Hatm-i şerîf okuyup, Rum erenleri canlarından birer hediyeler alıp, sonra bütün dostlar ile vedâlaşıp, doğu yönüne yine maden nehri kenarınca bir saat gidip, Konukçu ve Tatarlı köylerini geçtik.

PAŞA KÖYÜ

Bir kuleli ve bir câmili müslüman köyüdür. Osman Baba tekkesinin yöneticisi olan paşanın oğulları burada oturduğundan Paşa köyü derler. Buradan ayrılıp sonra Hisarlı köyüne geçtik.

ANA BACI KÖYÜ

Eski zamanda (Ana Bacı) adında sohbet sahibi bir hâtunun tekkesi imiş. Zamanla biraz harab olmuş. Birkaç odası ile birkaç ev kalmış. Buradan sonra İğde boyu köyüne geldik. Hakikaten iğde ağaçları cihanı süslemiştir. Sonra Edirne şehrine kütük ve kömürün gittiği Kütüklü köyüne geldik. Osman Baba tekkesinden buraya gelinceye kadar acaip yağmurlar ve çakurlar çektik. Sonra doğuya doğru yol aldık.

ALİ BABA TEKKESİ

Bu aziz merhum da Osman Baba Sultan'ın halifesidir. Yirmi otuz kadar dervişleri vardır. Vakıfları yoktur. Bir kanaat tekkesidir. Sabah ve

akşam Cenâb-ı Bârî bu fukarânın nafakalarını verir. Onları yedirip, içirip, giydirip, kuşatıp besler. Bu dervişler de yedi terk keçe külâh giyerler. Osman Baba'dan beri bunlara öyle nefes olunmuş, ama yine bütün fukaraları Yâ Ganî ismine sahiptirler. Cenâb-ı Hakkın emriyle hergün mutlaka bunlara birer koyun kurban gelir. Ayrıca her taraftan sadaka, adak, hediye ve nimetler eksik değildir. Buraya gelen gidenlere nimetleri boldur.

Buradan ayrıldıktan sonra Karuşlı, Fındıklı ve Dönekli köylerini geçtik. Yine yağmur altında ilerliyerek Bulgar ve Rum köyü olan Derbend has köyünü de geçtikten sonra Edirne ana yoluna çıktık.

CESRİ MUSTAFA PAŞA KASABASI

Bu kasaba hakkında daha önce çeşitli vesileler ile genişçe bilgiler vermiş idik. Buradan iki saat doğuya gittik. Çamur derdinden ana yoldan sağ tarafa, dere içinden düz yollara sapıp. Meriç nehrini geçip, büyük köprüyü ardımızda bırakıp baş yukarı güneye doğru 1 saat gittik.

ÇERMİN KASABASI MENZİLİ

Bu kasaba hakkında da daha önce bilgi verilmiş idi. Buradan kalkıp dört saat doğuya gittik. Meriç nehrini köprüden geçtik. Hamza Baba Sultan tekkesini de geçtikten sonra iki saat düz sahrada yol aldık.

BÜYÜK EDİRNE ŞEHRİ

Bu büyük şehri dahi 1062 tarihinde bütün eserleri, binaları, hâkimleri, imâretleri ile geniş bir şekilde anlatılmıştır. Burası hakkında bilgi edinilmek istendiğindeki fihriste bakılması. Nice kereler bu şehre uğrayıp zevk ve safâlar edip, gezip görmüştük. Ama şimdi bir yeri gezmeden önce Edirne'de Manya seferinde kumandanımız olan Kapudân Köse Ali Paşa'nın kapı kethüdâsına varıp, mektuplarımızı verdik. Hemen o an beni Sadramaza götürdü. Sadramaz Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa hazretlerinin eteğini öptüğümüzde bana «Bire safâ geldin Evliyâ!» dedi. Ben yine elini öptükten sonra Ali Paşa'nın, Zekeriyya Efendi'nin, diğer ayân ve vâlilerin mektuplarını ve dilekçelerini verdim. Bana «Şimdi Paşa ne haldedir?» diye sordu. Ben «Sultânım, halen Manya'da Saranta kalesini tamamlamış olup, iki kale daha yapmak için o tarafları muhafz etmektedir. Ben, Arnavutluk içinde beş aded sancağın askerlerini Padişahın fermânı üzere Manya muhafazasına sürüp, şimdi huzurunuza geldim» dedim. Bana «Hele Manya gazânız mübârek ola» dediğinde «Sultânımın yüksek yardımlariyle Kandiye kalesinin fetholunduğunu bilen Manya kâfirleri, Sultanımın büyüklüğü ve kılıcından korktuklarından aman dileyerek Saranta kalesini verdiler. Yoksa beride Manya vilâyeti kan içinde

görünürdü» dedim. Paşa «Yâ, kaleyi nasıl yeniden bina ettiniz?» diye sordu. Hemen koynumdan Manya kalesinin ve yetmişyedi parça köylerinin şekilleri ve isimleriyle yazdığımı ortaya koydum. Bu kalenin bütün kapı, duvar, tabya, cami, mescid, medrese ve tekkeleriyle şeklini gösteren resmi gördüğünde «İlâhî, ömrün berhudâr olsun» dedi. Bunun üzerine yeri öperek altın işli kese içinde kalenin anahtarlarını eline verip, «Gazân mübârek ola ki, bu yıl başlarında hem Kandiye fâtihi oldun ve hem Manya vilâyeti gibi bir mülke Osmanoğlu Padişâhını sahip ettin» dedim. Bu sözlerimden sevinç duyan Paşa safasından «At» deyince yazıcıları önden ve kendileri de arkadan Padişahın yanına gitmek için yola çıktılar. Beni de yanında Padişahın huzuruna götürürken hasbahçede bana biraz huzura çıkma usullerini tekrarladı. Yıldırım Hân kasrında Padişahın huzuruna vardık. Anahtarlar ile Manya kalesi resimlerini huzura koyduk. Âlemlerin pâdişahı, anahtarın sefasından ve kalenin resminden son derece hoşlandı ve «Bire ne güzel heybetli kale etmişler» dedi. Sadrazam: «Kalenin fethi müjdesiyle anahtarı getiren ve bu kaleyi yazan Melek Ahmet Paşalı Evliya kulunuz Kandiye savaşında bizimle beraber idi. Fetihten sonra Manya'ya gönderdim. Şimdi buradadır» dediğinde Saâdetli Pâdişah «İşte, hikmeti Lokmân'dan alıp söyletelim» der. Hemen Silahtar Ağa gelip bana, «Gel beri Evliya Çelebi» diyerek beni çağırınca üç kere havaya sıçrayıp, yerlere kapanıp sakınmadan ve çekinmeden şu beyitleri söyledim:

Âfâkı şehâ ma'deletin nûrı pür itsin
Hurşîd gibi encümen-i dühre çırâğ ol
Dâdâr-ı cihân eylesün âlemi sensiz
Her kande isen Pâdişâhım dünyâda sağ ol.

Bu beyitleri söyleyip ve nice duâlar ve senâlar edip «Pâdişâhım cihan durdukça sağ olup, Elhamdülillah padişahlığınızın devamında Kandiye kalesi gibi Ye'cüc seddi, İskender seddi ve Kahkaha kalesi benzeri metin kalelerin fethinde bulunup, fetihten sonra ilk olarak ezan okumak bu hakir kölenize nasip olsun. Manya gibi amansız bir derbend vilâyetini feth edip, bu şekilde büyük bir kale yapılması için bu resmi yaptım. Dünya durdukça İslâm elinde olsun» diyerek baş eğdim. Elhâsıl gün batıncaya kadar tam üç saat çeşitli konularda söyleşip, her sorularına cevaplar verdim. Bana üçyüz altın ihsan ettiler. Sonra Sadrazam ile sarayına geldim. Gece sarayda yattım. Sabahleyin bana bir samur hilat ile bir kat değerli elbise giydirdiler. Edirne şehrinde tam bir hafta kalıp, üç kere Padişahın huzuruna çıktım. Her gece sadrazam ile sohbetler ettim. Bana Manya'dan sonra seyahat ettiğim yerleri sordu. Sonra nice ayân ve büyüklerimiz efendilerimizle görüşüp can sohbetleri ettik. Bir yandan da Edirne şehrini gezip, görmeye koyulduk.

Daha önce bu şehir hakkında genişçe yazmış idik. Şimdi daha çok Sultan Dördüncü Mehmed'in Edirne'de kalalıdanberi yapılan eserleri yazacağız ki bu zaman içinde dört aded hamam, sekiz aded câmi, kırk aded mahalle mescidi, yediyüz aded saray misali evler, yüzlerce dükkân yapılmıştır. Ali Paşa çarşısında zift, katran, araba tekerlekleri ve âletler satılmaktadır. Orada onar akçeye bir dükkânda kimse oturmazken şimdi çarşı içinde omuz omuzu sökmemektedir. Bu kadar kalabalıktır. Yakut ve laal gibi bütün değerli mücevherler bu Ali Paşa çarşısında satılır. Bir dükkânında günde birer, ikişer kuruşa kirada oturulur. Edirne şehri öyle gelişmiş ki diller ile anlatılamaz. Bütün halkı ayân ve kibâr olmuş. Hepsi samur kürkler giyip, esnaf sahibi adamlar derece sahibi olup, zengin olmuşlar. Edirne'de geçirdiğimiz oniki günden sonra devlet sahibi ve mürüvveti çok efendimizden Girid'deki anlaşmamız üzere Hacc-ı şerife ve Mısır'da bulunan İbrahim Paşa efendimize gitmek için mektuplar, yol emirleri, bir kise yolluk para ve bir küheylân at ihsan aldık. Diğer vezir, vükelâ, ayân ve büyüklerden de ihsan ve hediyeler aldık. Özellikle Yeniçeri Ağası Abdurrahman Paşa efendimizden yetmiş aded serdarın (kumandanın) kararnâmelerini ve yüz altın harcırâhını alıp, bütün ahbablar ile vedalaşıp, dünya kadar zengin mal, eşya, kumaş ve değerli şeylerle yola çıktık.

EDİRNE'DEN İSTANBUL'A GİTTİĞİMİZ YOLLARI ANLATIR

Edirne'den çıkıp kıble tarafına sahra içine (Görine veya Körte sahrası) yöneldik. Solak çeşmesini geçtik. İstanbul'un ana yolunu solumuza alıp, İlbeyi boğazı kalesi sağımızda görünüp, yedi saat mamur ve şenlikli köyler ile çiftlikleri geçtik.

Hundi (veya Hevendi) köyü: Edirne'de Kâdı Hancızâde'nin çiftliğidir. Seksen evli ve bir câmili müslüman köyüdür. Buradan yine kıbleye doğru yöneldik. Gelişmiş kentlerden, ovalar ve dağlar içinden mamur, verimli köyleri ve çiftlikleri geçerek ilerledik.

GÂZİ ORHAN KULU KALESİNİN YANİ MAMUR ŞENLİKLİ VE ŞİRİN HAYRABOLU KALESİ KASABASI HAKKINDA

Rum Yunan tarihçilerinin yazdıklarına göre ilk olarak Dimotoka kalesi sahibi Dimo ve Doka isimlerinde iki kardeş tarafından yaptırılmıştır. Nice devletlerin eline geçmiştir. Nihayet seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhirîn Fahr-i Enbiyâ mucizesi ve berekâtiyle (759 tarihinde) Orhan Gâzi zamanında Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa eliyle ve Karaca Yakup, Sarı Hoca, Kara Hoca, Kara Mürsel, Koca Ali Bey, Kara Koça, Kara Taygan (veya Kara Sakal veya Kara Tabkan) ve Kara Tazkar... aded kara ko-

ça ve kara foçalar yardımı ile fethedilmiştir. Önce Süleyman Paşa (Beşe), besmele ile Kapıdağı'ndan gemiler ile Rum toprağına geçer ve ilk olarak İspala'yı fetheder. İptidâ (ilk olarak) salâtı (namazı) orada kıldıklarından adı (iptidâ salâ)'dan değişerek İpsala olarak kalmıştır. Sonra buradan seğirten yetmiş nefer Kara Kocalar bu Hayrabolu kalesini kuşatırlar. Kalenin fethinde güçlük çektiklerinden «Nice olur, vakit dar, kale fetholmadı» dediklerinde Gâzi Süleyman Paşa «Fethi hayrî yoludur» (veya «Fethi hayrı boldurû) der. Allah'ın emri ile kale hemen aman ile feth olunur. İsmine (hayrıbol) dan değişmiş olarak (Hayrebolu) denmiştir. Bu kalenin fethinde İslâm askerleri o kadar zengin mala sahip olmuşlardır ki bu şehirde yerleşip burada çok sayıda ve nice hayır eserler yaptırdıklarından «Hayrı bollı» diye de isimlendirilmiştir. Halen Rumeli eyâletinde Edirne Bostancıbaşısı yönetiminde iken, şehir Osmanlının binlerce katar develerinin kışlağı olup, bu kadar kervansaray ve deve ahırları bulunduğundan şimdi Dergâh-ı Âlî İmrahor ağalarının yönetimindedir. Saraydan gönderilen Sarbanbaşı ve Şütürbânbaşı tarafından yönetilir. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Fetihten sonra, kâfirler bir daha burayı almaya heves etmesinler diye kalenin surunu ve bazı yerlerini yer yer yıkmışlardır. Hatta İstanbul etraflarını ilk fethettiklerinde hep böyle yıkarlarmış. Zira o zamanlar Osmanoğullarının güç ve kuvvetleri yeteri kadar olmayıp, fethettikleri kalelere kuvvet ve mühimmat koyup, koruyamıyorlardı. Bunun için Osmanlılar da Tatar gibi kaleleri sevmeyip, berbat edip geçerlermiş. Halen Hayrebolu'nun Sipah Kethüdâ yeri, Yeniçeri Serdârı, Şeyhülislâmı ve Nakîbüleşrâfı yoktur. Zira Edirne şehri çok yakındır. Onun için hâkimleri yoktur ama ayân ve eşrâfı çoktur.

Şehrin yeri ve şekli: Hayrebolu şehri düz bir alanda, bağlı, bahçeli bol akar suları olan, verimli ve yararlı topraklar üzerinde kurulmuştur. Sanki küçük Edirne'dir. Altlı ve üstlü, baştanbaşa kiremit örtülü, kâgir yapı, düzenli evleri sanki birer büyük saraydır. Câmileri, medreseleri, sıbyan mektepleri, tekkeleri, hanları, hamamları, kervansarayı, dükkânları, çarşı ve pazarları olup, bezestanı yoktur. Lâkin her çeşit kıymetli eşyalar bulunur. Akar sulu çeşmeleri boldur. Beğenilen ürünlerinden ovalarında yetişen yoncası, tirfili, kara ayrığı, lubbası, duruğ otu, gök çimeni ve diğer otları hiçbir diyarda yoktur. Sadece Erdel vilâyetinde yetişen yonca ve sabuç otu ola. Onun için Osmanlının ikibin katar devesi bu yeşil alanda serilip, otlayıp gezerler. Havası ve suyu o kadar latiftir ki güzelleri pembe tenli olurlar. Havası kadınlara ve develere pek faydalıdır. Ziyaret yerlerinden (Şeyh Sarban Ali Dede) Sofyavî (Pîr Ali Dede)'nin halifesidir.

Buradan bütün dostlar ile vedalaşıp ayrıldık. Doğu yönüne doğru giderken İnecik kasabası sağ tarafımızda kalarak yedi saat gittik.

CİHAN BAĞI YANİ CENNET BAHÇESİ GÜZEL ŞEHİR TEKİRDAĞI

Rum tarihçilerinin yazdıklarına göre İstanbul tekfurlarının bağlıkları bir şehir imiş. Tekfur kral her mevsim gemilere binip bu gönüllere ferahlık veren bağlıklara gelip, bir müddet istirahat edermiş. Bağ ve bahçelerinde fasıllar edip buradan tekrar İstanbul'a yani Bozant'a gidermiş. Bir iki kere Emevîler, Şam Trablusu, Sayda, Beyrut, Akka, Filistin ve Yafa iskelelerinden binlerce parça gemiye arap askerleri doldurup, uygun mevsim günlerinde İstanbul'un fethine geldiklerinde önce bu Tekirdağ kalesini fethedip, donanmayı limanına koyup, sonra İstanbul'un yarısını ve Galata'sını iki kere bu şekilde fethetmişlerdir. Ama Tekirdağı'nı fethederek gitmişlerdir. Sonra 752 (veya 759) tarihinde Orhan Gâzi zamanında Kara Koca, Kara Foça ve Kara Mürsel adlarında yetmiş aded erlerin yardımı ile Gâzi Süleyman Paşa eliyle fethedilmiştir. Âdet olduğu üzere evvelkiler gibi buranın kalesini de yerle bir etmişlerdir. Böylece buraları ellerine geçirmiş olduklarından Silivri'den ve İstanbul'dan bir kâfirin dışarı çıkması mümkün olamamıştır. Hemen her zaman baskınlar yapıp, avlar avlanıp yine Tekirdağı'na girerlermiş. Bu Tekirdağın ilk fethi bu şekilde olmuştur.

Halen Süleyman Hân Kânunu üzere Rumeli eyâletinde topçeken Yörük beylerinin taht merkezidir. Beyinin Padişah tarafından hâssı 600.000 akçedir. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Saâdetli Padişahımız Hekimbaşılarının arpalığıdır. Şeyhülislâmı, Nakîbüleşrâfı, Kaymakamı, Padişah tarafından Gümrük Emini oturup, yetmiş yük akçe ile iltizâm emânettir. Bâcdârları, debdebân simsarları, muhtesibi, Haraç Ağası, Şehir Subaşısı, Şehir Kethüdâsı-Kaban Emini vardır. Ama kalesi yoktur. Deniz kenarında büyük bir limanı olup, Mısır'ın, Akdeniz ve Karadeniz'in iskelesidir. Bütün liman şehirlerinin kalyonlarıyla getirilen mallar buradan çıkarılıp, binlerce araba ile bütün mallar iki günde Edirne şehrine varır. Edirne'ye gayet yakın limandır. Şehrinin toprakları Rum (Marmara) denizinin kenarında tamamen bağ ve bahçeli, gülistanlık bayırlar eteğinde, güneyden kuzeye uzunlamasına olup, şehir halen dahi imar olmakta ve gelişmektedir. Saraylarından en güzeli Hamamcı Paşa sarayı, Mazhar Mustafa Ağa sarayı, Yeniçeri Serdarı sarayı, Kethüdâ yeri ve Çeribaşısı saraylarıdır. Câmilerinden çarşı içindeki cemaati çok Rüstem Paşa câmii başta gelir. Yüksek, sanat eseri şirin bir minaresi vardır. Câmiin kıble kapısı üzerinde şu tarih yazılıdır:

Rüstem Düstûr-ı a'zam Hak rızâsın kasd idüb
Bu makâmı eyledi mânendi gülzâr-ı na'îm
Safha-i mâha Utârid yazdı bu târihini
Ecrini aden eylesün bu câmi'in lütf-ı kadîm.

Diğer bir meşhur câmi de yeni yapılmış olan Defterdar ağası Sâlih Ağa câmiidir. Ayrıca câmi olmağa müsait mescidleri bulunur. Medreselerinden üç yerde Hadis ilmi okunan medresesi mevcuttur. Müslim ve Câmi-i Sagîr kitapları okunur. Âlim müderrisleri olur. Fakat özel olarak kubbeli, kâgir yapı medresesi yoktur. En meşhuru Rüstem Paşa Câmii müderrisidir. Üç yerde Tecvid ilmi okunur. Büyük hocaları vardır ama vücûhât (Kur'an'ın okunuşundaki farklar) okur yetenekli öğrencileri yoktur. Sadece Hafsa Kıraatı üzere okuyan güzel hâfızları vardır. Kırkiki yerde sıbyan mektebi vardır. Tekkelerinde tarikat ehli, beş vakit zikir ile meşgul olan, halktan uzaklaşmış, fukara dervişleri bulunur. Şehrin diğer imâretlerinden hamamları, kara ve deniz bütün tüccarların kaldığı Rüstem Paşa Hanı, Misâfirhânesi, yirmibir adet sanat ehli bekâr odaları vardır ki her sınıfa ait ayrı kapıcıları ve ayrı odacıbaşıları olup, akşamları kefilleri olan kimseleri bırakıp kapıları kapatırlar. İçeride bulunan sanatçılar yaptıkları sanat eserlerini pazarlara götürüp satarlar. Şehirde tam kırkyedi aded Cennet şarabı misali çeşmeleri olup bunlardan Rüstem Paşa çeşmeleri sabah ve akşam devamlı akmaktadırlar. Üstü tamamen kap örtülü, gölgelikli, dükkânları ve çarşıları var ki bunlarda her çeşit sanat ehli mutlaka bulunmaktadır. Saraçhânesi, Gazzazhânesi ve Bezzazhânesi hepsinden düzenlidir. Aşağı çarşısı sanki Mısır çarşısıdır. Mısır'ın bütün malları burada bulunur.

Mahalleleri arasında beziryağı işyerleri çoktur. Bütün cami, han ve diğer binaları büyük yapılardır ama Gümrükhânesi, Yağ kapanı, Unkapanı ve Harir (ipek) kapanı binaları hepsinden büyük ve düzenlileridirler. Şehirde iskele başında ve şehir içinde üçyüz aded mahzen vardır, Edirne ve İstanbul'a gidecek çeşitli erzak ve mallarla doludurlar. İstanbul'daki Unkapanı navluncularının birer ortakları ve birer, ikişer mahzenleri de burada bulunur. Şehrin üç yerinde aş imâretleri var ki aylarca ve yıllarca gelen, giden fakir, zengin, genç, ihtiyar bütün herkese nimetleri boldur. Rüstem Paşa imâreti hepsinden üstündür. Şehrin havası o kadar ılımandır ki seher vaktinde hafif sabah rüzgârı esip, insanlar canlılık ve rahatlık bulurlar. Ama güney taraftan lodos rüzgârı estikçe halkı gevşeyip, çoğu hareket etmezler. Yedi aded kefere kiliseleri olup, Ermeni keferelerinin kiliseleri daha mamur ve zengindirler. Rum kiliseleri azdır. Bu şehir de İstanbul şehri gibi dördüncü iklimin yarısında bulunur. Şehrin kuruluş zamanı Terazi burcuna raslar. Onun için halkı ölçülü hareket edip, zevk ve sefaya düşkündürler. Sicillerde kayıtlı olduğu üzere burada yetişen ürünlerinden deve dişi buğdayı Şam Havranı'nda dahi olmaz. İrem bağlarında, her çeşit sulu meyveleri yetişip, bunlardan ayvası, armudu, kırmızı vişnesi yeryüzünde bulunmaz. Üçü ve dördü bir esedî kuruş karşılığına denk gayet hoş vişnesi olur. Yiyeceklerinden beyaz ekmeği sanki Sapanca'nın ekmeğidir. Gerdan ile pişmiş keşkeği de pek

meşhurdur. Hakkında «Seyyidü't-ta'âmi'l-harîsetü» (harîse-keşkek, yiyeceklerin başı keşkektir) diye hadis-i şerif vardır. Ayrıca bâdemli baklavası, karanfilli hoşafı, vişne hoşafı, bal şerbeti, hardaliye şerbeti, yedi günlük taze sıkılmış üzüm şırası cihanda yoktur. Sarhoşluk vermez, vücuda bir rahatlık getirir şıradır.

Bu şehrin Muhtesib ve Bâcdârlarının anlattıklarına göre şehrin ensesindeki dağlar baştanbaşa yirmibirbin aded bağlık olup her biri İrem bağından nişan verir, hazineye ondabir ve dönüm hakkı vergileri verilen bağlardır. Herbir bağın mutlaka bir kasrı bulunmaktadır. Şehrin etrafında onbir yerde mesire yerleri vardır ki buralarda safâlar edilir. Hamamcı Paşa bağı hepsinden güzeli ve beğenilenidir. Şehir halkı hemen her işi yapmaktadırlar. Ama Saraç işleri seccâde ve döşeme yan keçeleri ile kilim dokuyanlar çoğunluktadırlar. Halkın çoğu avam sınıfından olup, Yeniçeri tâifesi olarak geçinirler. Navluncu tüccarları da çoktur. Bunlardan meydancı Türkleri gayet zengin pazarcıdırlar. Bir kısım halkı sanat ehli ve bir kısmı da bağcıdırlar. Bu şehirde ve etraf köylerde yağmur yağmadığı veya büyük veba salgını olduğu, yahut zelzele gibi âfetler olduğu zamanlarda vilâyet halkı hemen musalla yerine çıkıp sabah namazından sonra duâ ve senâlar ederler. Şehrin havasının ve suyunun güzelliğinden yaz ve kış yeşil sebzelerinden nanesi, maydanozu, kerevizi, soğanı, sarımsağı, pırasası ve salatası hiç eksik olmaz. Atlar için de çayırı son derece yararlıdır. Şehrin suları kuzey tarafındaki dağların bağları içinden geçmişteki hayır sahipleri tarafından getirtilmiştir. Bütün imâretlere dağıtılmaktadır. Rüstem Paşa merhumun suyu hepsinden üstünü ve meşhurudur. Şehrin içinde ve dışında yedi yerde taş yapı sanat eseri köprüler vardır. Ama öyle büyük köprüler değildirler. Havasının güzelliğinden erkekleri uzun ömürlü olurlar. İhtiyar hallerinde dahi at kuşanıp, kılıç kuşanıp avcılığa giderler. Taze yiğitleri zinde ve cesurdurlar. Yüzleri sanki Bedir nuruna sahiptirler. Kızları temiz, pâk cemâl sahibi olup, konuşmaları düzgün, dişleri inci gibi, endamlı, giysileri ilgi çekici, hal ve hareketleri nâzik güzellerdir.

Şehrin ileri gelenlerinden evinde misafir olduğumuz Hamamcı Paşa, büyük hânedân sahibi, yaşlı bir zâttır. Yeniçeri Ocağında Beyzâdeler ki bir kardeşi Sadrazamın yanında Mazhar Mustafa Ağa'dır. Tabiblerinden bilgili kimseleri çoktur. Cerrahları meşhurdur. Salih kimselerinden hâl sahibi, halktan uzak kalmış nice adamları vardır. Bunlardan şeyh efendi, kendi bağının mahsulü ile geçinip, el değirmeni çekip, arpa ekmeği yiyerek daima oruçlu olarak bulunur. Nice ilim sahibi çelebileri şiire meraklıdırlar. Bunlardan Na'tî Çelebi kaside sahibi, sade dilli bir çelebidir. Ama gayet gaddar ve zâlim hiciv söyler. Hiciv yaptığı zaman son derece dokundurucudur. Bundan başka leventler içinde de güçlü şairleri bulunur. Ermiş, kerâmet sahibi ve meczublardan ...Dede, «Kandiye şimdi

fetholdu...» diyerek Kandiye kalesinin fethini halka müjdeliyerek gezermiş. Şehrin evlerinin çoğunda tatlı sulu kuyuları vardır. Bütün evler bu kuyu sularından faydalanırlar. Hatta şehrin suya ihtiyacı yoktur. Ama imâristanları çok olduğundan bu kuyulara ihtiyaç duyulmaktadır. Şehrin ileri gelenlerinden ve Şehir Kethüdâsından öğrendiğimize göre şehrin içinde yüzkırkyedi aded saray ve evlerin özel hamamları bulunmaktadır. Şehir halkı ırz sahibi kimseler olduğundan bu kadar ev hamamının olduğu doğrudur. Çünkü dışarı hamamlara gitmezler.

Belde halkı çeşitli diyarlardan gelmiş olduğundan çeşitli topluluklardan oluşmuştur. Ama yerli halkı eskidenberi Yörük kavmindendirler. Onun için açık ve seçik Türkçe konuşurlar. Şehrin ayân ve ileri gelenleri çoğunlukla samur post ve kürkler giyerler. Ayrıca ipekli kumaşlar giyip sarıklar sararlar. Orta halli olanlar levendora çukası, renkli boğasi kapamalar, sade sarıklar ve kırmızı çakşırlar giyip gezerler. Erkeklerinin çoğunlukla isimleri Eli Beşe, Salih Beşe, Dursunoğlu, Virık Veli, Kuloğlu, İreceb Beşe, Deli Nasıf, Karamanlıoğlu ve bunlara benzer isimlerdir. Kadınları örtülü olup, giysileri altın yaldızlı ve mücevherlerle donatılmış kabalar, dibâ, şib ve zurbâf kumaşlardandır. Ama gördüğümüz hâtunları çuka ferâce ve yassı başlı giymiş olarak gezerlerdi. Kadınlarının isimleri ise Saliha, Sâime, Râziye, Merdiye, Çiğdem, Fâhiri, İmhân Cangülü, Meryem Kadın, Hâyime Kadın ve buna benzer isimlerdir. Kölelerinin isimleri ise Sipâreş, Boran, Sinan, Ferhad, Pervîz, Kademli, Zülfikâr, Uğurlu, Mübeşşir, Lenân, Canbaş, Mürze, Abdâl Hây ve Tezgeldi gibi isimlerdir. Câriyelerinin çoğu beyaz aba ve ferâce giyip, yası başlı olarak gezerler. İsimleri Hundi, Döndü, Cenâre, Tâbende, Üftâde, Râbişe, Canfedâ, Selviboy ve Selvinâz gibi isimlerdir.

Tekirdağı şehrinin tamamlayıcı eserleri: Acaip bir yerdir ki, ben âlem gezgini Evliyâ, İstanbul gibi büyük bir şehrin bir mahallesinden olduğum halde bu kadar zamandanberi böyle mamur ve şirin bir şehri görmemiş olayım! Vilâyet halkının anlattıklarına göre şehrin imarı ilk defa Girid seferine çıkıldığı zaman başlamış. Güvenilir ve uygun bir vilâyet olduğundan Anadolu'dan Tokat, Sivas, Kayseri, Karaman, Keferyâb (Kütahya olabilir) ve Ermenâk şehirlerinden yirmibin insan göçüp bu diyara gelip yerleştiklerinden şehrimiz imâr olmuş ve gelişmiştir derler. Hakikaten Karaman ve Mudan sarı (belki Mudanya olabilir) Türkleri hepsi navluncu olup, devedişi buğday satıp kazanç sağlarlar. Onbinden fazla da Ermeni halkı vardır diye söylerler. Doğru sözdür zira şehrin kuzeyi ve batısı ensesindeki dağları ve bağları Ferhat gibi delerek kefere mahalleleri kurmuşlardır.

Bu Tekirdağı şehrini de gezip, görüp, seyredip, bütün dostlar ile vedalaşıp ayrıldık Kuzey doğu yönüne doğru mamur ve şenlikli köyleri deniz kenarında seyrederek ilerledik.

BÜYÜK LİMAN VE ESKİ KALE EREĞLİ

Eskiden Kostantin Rum tarafından yaptırılmıştır. Buraya da Şam'dan Emeviler gelip, fethedip, limanına gemilerini bağlayıp, Kostantin'in kalesini kuşatıp, yarısını fethetmişlerdir. Fetihten sonra buranın kalesini yıkmışlar ve tekrar Şam'a gitmişlerdir. Osmanlı zamanında Orhan Gâzi'nin oğlu Süleyman Beşe (Paşa), yetmiş nefer Kara Koca ve Kara Foça adlı bahadırlar ile bu kaleyi kuşattıklarında Eli eğri adlı bir bahadır «Allah, Allah» diyerek kaleye yürür ve surların beden dişine bayrak dikerek Ezan okur. Bunu duyan İslâm gâzileri «Tiz, Elieğri, kaleyi fethetti» diyerek bütün hepsi kaleye hücum ederek girerler ve tamamen kaleyi fethederler. Bunun için kaleyi fetheden gâzinin adını Elieğri olarak kaleye verirler. Elieğri'den değişik olarak bugün Ereğli diye söylenmektedir. Rumlar buraya (Piga Kasro) derler. Büyük bir şehir imiş. Halen kalesi deniz kenarında, alçak kayalı bir burun üzerinde, beş köşeli, taş yapı, harab bir kaledir. Ama limanı bin parça gemi alır. Dört rüzgârdan da emindir. Fakat lodos, gündoğusu ve kıble rüzgârlarına ağzı açıktır. Tedbirli olarak yatarlar. Kasabası gelişmiştir. Evleri altlı ve üstlü olarak yapılmıştır. Halkın çoğu Rum kefereleridir. Müslümanları gayet iyidir. Câmii ve mescidi bulunur. Osmanlı Ülkesinde üç aded Ergili şehri vardır, ama bazıları Ereğli derler. Biri Karaman Ereğlisidir ki cihan bağıdır. Biri Karadeniz Ereğlisidir ki Kastamonu iskelelerindendir. Üçüncüsü de bu Tekirdağ Ereğlisidir. Tekirdağı nâibi yönetimindedir. Kethüdâ yeri ve Yeniçeri serdârı hepsi Tekirdağındadır. Buradan kalkıp yine doğuya doğru beş saat gittik.

URMUÇA (UMURCA) KÖYÜ

Silivri kazasına bağlı, üçyüz hâneli, bir câmili, güzel ve büyük bir hanlı, hesapsız bağ ve bahçeli gelişmiş bir köydür.

Buradan deniz kenarı ile altı saat gittik. Daha önceki ciltlerde anlattığımız Silivri kalesi menziline geldik. Sonra birçok kasabaları geçerek Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece kasabalarına geldik. Buradan oniki saatte 1081 senesi Şaban ayının onbeşinci günü atımız, üç kölemiz ve altı adamımızla Allah'a şükür İstanbul'a selâmetle geldik. Vesselâm.

*
**

MEKKE VE MEDİNE'YE SEYAHATİN SEBEBİ

Bu fakir Evliya, gençliğimde vücut kuvvetim terakkide iken, gözümün kuvveti ile ne tarafa baksam nişanı vururdum. Allahın emriyle yaz ve kış hangi tarafa gitsem ulaşırdım. Bu kez İstanbul'da altı ay oturdum. Başıma zindan oldu. Nihayet 1081 (1670) Kadir gecesinde Ebû Eyyüp Ensarî hazretlerinin mezarını ziyaret ettim. Çünkü Resulû ekrem buyururlar ki: (Bir işte güçlüğe uğrarsanız, kabir ehlinden yardım dileyiniz...). Bir Yâsini şerif okuyup ruhlarına hediye ettim. O gece ağlaya inleye evimizde riyasız ve ricasız uyurken, rüyamda Sultan Ahmed ve Sultan Mustafa'nın imamı olan üstadımız Evliya efendiyi ve değerli pederimiz Derviş Mehmed Ağay-ı zıllî'yi —ki Sultan Süleyman'ın nedimi ve dergâhı âli kuyumcu başısı idi— gördüm. Evliya efendi şu âyeti okudu:

(Sîrû fîhâ leyâliye ve eyyâmen âminin. Sebe' suresi, âyet: 18)

Mânâsı: (Bunlar arasında geceleri ve gündüzleri emniyet içinde yolculuk edin.)

Ve bu âyeti dahi okudu: **(Fanzurû ilâ âsâr-i rahmetillah)**. Vaaz ve nasihat etti ve fâtiha okudu. Pederimiz elini bütün vücudumuza sürdü, kulağıma sıkıca yapışıp, ebced talebesi gibi, enseme bir pehlivan sillesi vurdu ki kafa kemiğim nuhşivan çeliği gibi çınladı ve «iki yerden bir gayret kuşağını kuşanıp sır sakla, her ne tarafa gidersen hemen sağ ol» ve Evliya efendi de: «Yürü, dünyayı vücut sıhhati ile dolaş, yardımcın Cenabı Hak olsun» buyurdu. Hemen uykudan uyandım. Bir de gördüm ki, vücudum yeniden bir kuvvet kazanmış. Seher vakti seyahat hazırlığına başladım. O gün Azmi-zâde Haleti Efendinin talebelerinden Sâilî Çelebi evimize geldi. Beyit:

Rûzi îyd oldu o meh hâneme kıldı teşrif
Merhabâ etti benimle didi eyyâmı şerif.

Dedi ki: «Ey vefâlı dost, niçin böyle kararsızsın. Gel seninle Arabistan ve Hindistan'a gidelim. Belki bizi hak yoluna yöneltecek bir mürşid bulup, ahret seferine hazırlanıp seyyahı âlem olalım.» Bunun üzerine her ikimiz de haramlardan ve keyif verici şeylerden bir şey kullanmamak üzere yemin ettik. Kendisine seyahatin güçlüklerini anlattım. Hepsine razı oldu. Hicaz'a gitmeğe hazır olduk.

Babamız dergâhı âli kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zıllî, Mekkei Mükerreme'nin Sutûhu şerifi üzerine halis altın ile mizabı rahmeti yapıp, Sultan Ahmed'in fermanı ile surre emini olarak Kâbe üzerine mîzâ-

bi koyup İstanbul'a selâmetle gelmiş ve hakire, Mekkei Mükerreme ziyaretinin nasip olması için dua etmişti. Hakir, daha baliğ değil iken, anamdan doğalı haramlardan, keyif verici şeylerden hiçbirisini kullanmadım. Tertemiz idim. Yalnız seyahate düşkün idim. Bu seyahatlerimde ömrümün mânasız yere heba olmaması için hem seyahat, hem ziyaret ve hem ticaret olsun diye Osmanlı ülkesinin eski eserlerini, han, cami, imaretlerini, bazı acayiplik ve gariplikleri de kaybedip, cevahir saçan kalemimi söze getirip kâh şehirlerin, kâh peygamberlerin ziyaretgâhlarının vasıfları, kaleleri, dağları, heyet ilmî, Papamonte, coğrafya ve minor ve Atlas kitaplarının yazdığı gibi dünya şekillerini yazmağa himmet ettim.

Bütün gördüğüm garip, acayip şeyleri, eserleri halkın anlayacağı bir dille yazdım. İşte bu suretle bütün seyahat eşyamı hazırlayıp 8 gulâmım, üç arkadaşım ve 15 baş küheylânlarımız ile bir gemiye binip uygun rüzgâr ile İstanbul'dan, Arzı Mukaddes toprağı olan Üsküdar'a, yâni Eski dare geçtik. Evvelce yazılmıştı.

1082 MUHARREMİNİN İKİNCİ AŞURA GÜNÜ İSTANBUL'DAN UĞURLU SAATTE HACCETMEK İÇİN MEKKEİ MÜKERREMEYE GİTMEK ÜZERE ÜSKÜDAR'DAN KALKIP GEÇTİĞİMİZ MENZİLLERİ, KÖYLERİ, KASABALARI, BÜYÜK ŞEHİRLERİ, ÂSÂRLARINI, AHVALATLARI İLE ÂYAN VE BEYAN EDER.

Cenabı Hak bu hakiri, Evliya ve Enbiya hakkı için sıhhat ve selâmetle tekrar İstanbul'a kavuşturmak nasip ede.. Üsküdar'dan kalabalık bir topluluk ile kalkıp Kadıköyünün, Bostancı köprüsünü iki saatte geçtik.

KARTAL KÖYÜ MENZİLİ: Yanko bin Mavyan asrında büyük şehir imiş. Emevîlerden Abdülmelik, İstanbul'u kuşattığı sırada harap etmiştir. Yıldırım zamanında Kartal Koca, İvaz Hoca, Pendik Koca taraflarından fethedilmiş ve Kartal Kocaya ihsan olunmuştur. Buradan iki saatte..

PENDİK KÖYÜ MENZİLİ: Pendik Koca tarafından fethedildiği için bu adı almıştır. Buradan altı saat gittik.

KEKBEZİYE (GEBZE) KASABASI MENZİLİ: Fatih tarafından geçit olsun diye imar olunmuştur. Mısır valisi Ebulhayr İbrahim Paşa, askerleriyle buradan geçerken, susuzluktan perişan olup kendi cebinden iki yüz kese sarfederek dört köşe bir çeşme yaptırmıştır. Tarihi budur. Halil Çelebi güftesi:

Hayliyâ teşneler eyler nidâ târih için
Ayni İbrâhimden kıl nuş mâi zemzemi (sene 1077)

İbrahim Paşa, şehrin kuzeyinde bir su kuyusu kazıp oradan dolaplarla suyu şehre götürmüştür. Sonra bu şehirden iki saat gittik.

İÇME MENZİLİ'ne geldik, evvelce yazılmıştı. Buradan gemilere bindik, uygun rüzgârla hareket ettik.

DİL HERSEKİ MENZİLİ: Fatih zamanında vezir (Hersek-zâde) Ahmed paşa yaptırdığından, (Hersek) adını almıştır. 1058'de (Dil İskelesi) diye yazılıdır. Has odabaşı Şeref Ağa, fevkalâde cömert kimsedir. Oradan kıbleye kırk geçit derbendini geçip, canımızdan bezdik.

YALAKÂBAD KASABASI: Rum keferesi elinden, Karamürsel bey, ecdadımız Yakup bey yardımı ile Orhan bey fethidir. Dört tarafı havaleli, içinde vilâyet halkının koyunları kışlar. Harami durağı tüccar durağı yerdir. Etraf halkı, buraya (Yalak deresi) derler.

DERBEND KÖYÜ MENZİLİ: Evvelce bütün reâyası kefere idi. Şimdi hepsi müslümandır. 60 ev, bir câmi, iki han vardır. Mamur olacak yerdir. Buradan beş saat gidip İzmit hududunda Çıkalı köyünü geçip beş saat gittik.

İZNİK KALESİ MENZİLİ: Burada, ecdadımız Yakup Ece bey câmiini 20 bin akçe sarfiyle tamir ettik. Hakir, burada kervan halkından ayrılarak, Bursa tarafına yönelip Arnavut yaylasını aştım. Yavuz Selim'in, şehzâdesi Ahmed'i boğduğu yerdir.

YENİŞEHİR KASABASI: Bursa hükmündedir. 150 akçe kazadır. Nahiyesi 150 köydür. Dokuz mahalle, 12 mihraptır. Paşa câmii, cemaati çok bir câmidir.

Yedi mescit, câmiin bir imâreti, iki çocuk mektebi, yüz adet dükkânı, bir hanı, bezestan gibi iki câmii, demir kapılı, ayrı elli dükkânlı, bir medrese, bir Darülhadis vardır. Bütün imâretler kurşun örtülüdür. Çarşı içinde büyük ağaçlar vardır. Her köşesi gölgeliktir. İki hamamı vardır. Biri Lala Hüseyin Paşanın, biri Sultan Postinbus hazretlerinindir. 1300 evleri olup bağ ve bahçeleri cihanı tutmuştur. Su ve havası lâtiftir.

ÂL-İ ABA TARİKATİ SAHİBİ HAZRETİ POSTİNBUS BABA ZİYARETİ: Horasan erenlerindendir. Bursa yolunda şehrin dışında Kılıç Dede, Postin Baba yerinde gömülüdür. Deli Hüseyin Paşa kethüdâsı Abraş Köse Veli Paşa bu şehirlidir. Sıla için gelip tanıştık; bir at, üç top renkli sof ve kırk kuruş ihsan eyledi. Sonra bağlı bahçeli köylerden geçip dört saat gittik.

DİMBOZ KÖYÜ: Bursa toprağıdır. 150 evli, bir câmili, kiraz bahçeli köydür.

KESEL KALESİ: 753'de Orhan Gazi fethidir. Bir tepe üzerinde, harap ve küçük bir kaledir. Vâni efendinin hassı olup imar olmuştur. Haftada bir pazar ferman olunmuştur. Buradan lodos tarafına üç saat gittik.

BÜYÜK ŞEHİR VE ESKİ PAYİTAHT BURSA

Evvelce 1051 tarihinde yazılmıştı. Bir hafta Bursa'da zevk ve safa edip, hazreti Sultan Emiriyi yine ziyaret ettik. Kabli kaya ve Delice nehirleri, Keşiş dağından inip Nilüfer nehrine karışır. Ulucaklı beli denilen korkunç ve tehlikeli yerden selâmetle geçip dört saat gittik.

AKSU KASABASI: Bursa nahiyesidir. Keşiş dağı eteğinde bağlı bahçeli evli, İnegöl subaşılığıdır. Üç mihrap, bir câmii vardır. Bir hamamı, on dükkânı vardır. Aksu nehri, Keşiş dağından çıkıp Nilüfer nehrine karışır. Buradan yine doğuya gittik. Eskiden beri (Bel) dedikleri Harami barınaklarını geçip dört saat gittik.

İNEGÖL KASABASI MENZİLİ: Rum keferesi elinden Sultan Osman fethidir. Bursa sancağında paşa hassı voyvodalıktır. 150 akçe kazadır. 66 köyü vardır. Bir mamur ovadır. Halkı Türk olup, mamur ve süslüdür. Üç mahalledir. 1000 ev, beş mihrap vardır. Çarşı içinde İshak Paşa câmii büyük yapıdır. İshak Paşa medresesi bilginler arasında meşhurdur.. Bir hanı, bir hamamı da İshak Paşa imâretidir. Yıldırım Han câmii vardır. İki medrese, iki tekke, üç çocuk mektebi, yedi çeşmesi, bir Yıldırım han hamamı, 150 dükkânları vardır. Haftada bir, büyük pazar olur. Su ve havası lâtif olduğundan, lâl renk yanaklı mahbubesi olur derler. Bu şehir fetholunduğu gün, (Ezine günü) yani cuma günü imiş, bu kelimeden galat olarak İnegöl derler. Hâlâ buralarda câmiler, (İne damı) yani (cuma câmii) derler. Has ve beyaz ekmeği, camus kaymağı meşhurdur. Bilecik kasabasına kadar dağ ve bayırlar mamur köylerdir. Hep Türk kavmi oturur. Gafil gitmemek gerek. Çünkü eşkiyası bir av alıp, Keşiş dağında kalıp ruhban olur. İnegöl ziyareti: Kasım Baba Sultanı, Seracettin baba ve İshak Paşa Sultan, mazanneden Gazi vezir imiş. Câmiinin yanında gömülüdür. Ekseriya sar'alı kimseler ziyaret ederler. Ahî Baba Sultan, Yeğen Gazi Sultan büyük ziyaret yerleridir ve burası da Türkistan olmakla arkadaşlar alıp kıbleye Hamamlı köyü boğazı tarafına yarım saat gidip İnce nehrini geçtik. 6 sat gittik.

ZAL DERBENDİ KÖYÜ MENZİLİ: İnegöl köylerinden yüz evli Türk köyüdür. Gayet derbent yerde olduğundan bütün tekliflerden muaftırlar. Buradan iki Pamukçu Türkmeni arkadaş alıp Domaliç derbendine doğru ormanlıklara girdik. Kılâvuz Türkler: «bu yoldan sağa sola ayrılmayın, varın sıhhat ile» deyip kayboldular.

BAŞIMIZDAN GEÇENLER

Hakir de bütün adamlarıma ve arkadaşlarıma: «Silahlarınızla hazır olun.» dedim ve evradı şerife okumağa başladım. Hiç bir tarafta yağmurdan eser yok iken bir ara yüzümüze yağmur taneleri düşmeğe başladı. Bir de baktık ki, yüksek bir ağacın tepesinde bir adam etrafı gözlüyor ve bizden habersiz, sağa sola küçük abdestini yapıyor. Anladık ki bu herif Haramilerin gözcüsüdür. Arkadaşlarım şuna bir kurşun vuralım dediler, müsaade etmedim. Fakat biraz gidince, ağaç tepesindeki adam: «Bire Habib, bire Budak, ne uyursuz, hey melâmetler! İşte pişmiş helva gitti, atlayın, bire şunlara yetişin!» diye feryat etti. Bire arkanıza bakman diye at sürdük. Bir gulâmım: «Ağa köyden yokuş yukarı silâhlı bir atlı geliyor.» dedi. Hakir hemen yokuş aşağı yıldırım gibi atımı sürüp adama yaklaştım ve: «Uğurlar ola şehbazım. Sabahın hayrola, böyle seyirdip nereye gidersin?» dedim. Adam şaşırıp kaldı. Silâhına davranamadı. «Pamukçulu derler bir köyde alacağım vardır, onu al-

mağa giderim,» dedi. Hakir hemen at sıçratıp dizginini elime aldım ve «Şehbazım, biz de oraya gideriz. Şu ilerideki dağ başında bir kahvaltı edelim,» dedim. Adam birkaç kere, «Atımın dizginini koyuver» diye ısrar etti. Herif tirtir titriyordu. Sonra herif atından indi. Bir saatte dağın tepesine vardık. Bir büyük kervan gördük ki «Bire vur ha, bire tut ha!» diye feryat ettiler. Onlara yaklaşıp sordum: «Dün Bursa'dan çıktık, Kütahya'ya gideriz. Yollar nicedir?» dedim. «Şu solumuzda altı atlı gider. Onlardan sakının,» dediler O altı atlı üzerine at sürdüm. Kör gözlü bir herif: «Nereden gelirsin?» dedi. Söyledim. O piyade adamın, bunların adamı olduğunu anladım. O bunlara yetişmeden Domaliç dağından aşağı atlarımızı sürdük. Bin korku içinde dokuz saat gittik.

HANI ÇUKURCA KÖYÜ, MENZİLİ : Bu Domaliç dağı eşkiya yatağıdır. Onun tepesinden Mihaliç, Erdek Apolyond, Biga, güneyinde Kütahya ve Bilecik kasabaları görünür. Selâmetle bu dağdan Çukurca hanına inan düştük. Fakat burada durmayıp, bütün halk yaylaya çıkmış, biz de çıkıp yayla halkının ortasına çadırımızı kurduk. Yüksek sesle ezan okudum. Cemaatle akşam namazını kıldık. Halk bizden hoşlandı. Başımızdan geçenleri anlattık. «Canınızı iyi kurtarmışsınız,» dediler. Bu Çukurca, elli evli, Domaliç köylerindendir. Bir câmii, üç hanı, bir kaynak suyu var. Bu Çukurca hanı yaylağından da kalkıp yarım saat gittik.

SELİM BABA KÖYÜ : Bir bayır eteğinde 20 evli bahçesiz müslüman köyüdür. Fakat büyük ağaçları ve kaynak suları vardır. Burada Karaca Ahmed Sultan erenlerinden Selim Dede Sultanın ziyareti vardır. Mutfakları ve fukara hücreleriyle bir mamur tekkedir. Buradan güneye altı saat gittik.

HARGÜŞ (TAVŞANLI) KALESİ ŞEHRİ : 783 te Germeyen oğlu fethidir. Sonra Germeyan oğlu, kızını Çelebi Sultan Mehmed'e verince bu kaleyi de cihaz olarak vermiştir. 50 akçe kazadır, 70 köydür. Kalesi çok sağlam ve kârgirdir. Şehri, kale eteğinde, bahçeli, akar sulu bir şehirdir. Köy ve sahralarında tavşanı bol olduğundan Tavşanlı denilmiştir. Altı mahalle, sekiz mihraptır. Han, hamam ve çocuk mektepleri vardır. (Tavşanlı Ağdası) cam kutular içinde diğer vilâyetlere gönderilir. Baldan tatlıdır. Hatta Simav ve Demirci şehrinden binlerce katır ve deve yükü üzüm kurusu getirip burada pekmez yaparlar. Başka yerde böyle lezzetli olmaz. Bu Tavşanlı'nın su ve havasından mı, yoksa bir ulu sultanın nefes tesiri mi, lezzetli ağdası olur. Buradan aşağı doğuya gidip dağlar ve verimli köyler geçtik.

ŞEYH ÖMER KÖYÜ'ne geldik. 70 evli, bir câmii müslüman köyüdür. Yol üzerinde Şeyh Ömer hazretleri gömülüdür. Burada felendi nehri yocanlı dağlarından gelip Koti nehrine karışır. Koti de Sakarya'ya karışır. Hakir Kütahya sahrasında bu felendi nehrini atlarımızla geçip iki saatta gittik.

GERMİYAN VE BAHADIRAN VİLÂYETİ, SAĞLAM, ANADOLU TAHTI KÜTAHYA KALESİ

715 (1315) te Rum keferesi elinden Germiyan pâdişahlarından Şah Yakup Lala Hezardinar eliyle fethetmiştir. Lala Hezardinar, Hızırlık dağında, bin dinar ile gömülüdür. Hakikaten içinde yattığı kubbeye bin altın gitmiştir ve ölümünden sonra hazinesinde 1000 altın bulunmuştur. Bir adama ihsanda bulunsa bin (hezar) altın verirmiş. Kütahya, hâlâ Anadolu eyâletinin tahtıdır vezirliktir. Vezirinin hassı on kere yüz bin akçedir. Mısır, Budin, Boğdan vezirlerinden sonraki vezirlerin üstüne geçer. Osmanoğulları Anadolu'da sefere çıksalar Kütahya veziri askeri ile çarkacı olur. Eyâleti sancakları şunlardır: (Kütahya, Saruhan, Aydın, Kastamonu, Bursa, Bolu, Menteşe, Sultanönü, Ankara, Karahisar Sahip, Tekke, Kangri, Hamid, Karesi sancakları). Bunlardan başka asıp kesmeye izinli dört müsellim beyleri vardır. Yine bu beylerden başka Anadolu eyâletinde Dergâhı âli yeniçeri ocağından on bir yaya beyleri vardır. Hükümlerinde 220 parça köy vardır. Bu eyâlette Defter kethüdâsı, Tımar defterdarı, Defter emini, Çavuşlar Kethüdâsı vardır. Bunlar da 170 mamur köye maliktirler. Sultan hasları 300 parça köydür. Bu eyâlette zeâmet 294 ve kılıç tımar 4584 neferdir. Sefer sırasında cebelileriyle birlikte 13 bin pürsilâh asker olur. Paşa askeri üç bin, ve diğer yaya beyleri ve zeâmet sahipleri askerleriyle 20 bin olup, bütün eyâlet askeri 50 bin atlı, 40 bin asker olur. Kütahya şehri 500 akçe şerif mevleviyettir. Ama şerif değildir. Müddeteyni on kese hâsıl olur. Dokuz nahiyesi vardır. Kütahya sancağında 24 kazadır. Şeyhülislâmı, Nakibül eşrafı, Sipahi kethüdâ-yeri, yeniçeri serdârı, dizdarı, subaşısı vardır. Kalesi bir tepe üzerinde beşken şeklindedir. Kaleye girdiğimiz vakit adını hakire sordular, düşünmeden söyledim:

Evliya'ya ismi resmin sordular târih içün
İsmine didi bu şeydir kal'a-i gevhernigin (sene 1082)

Kalenin etrafı üç bin adımdır. Hendeği yoktur. Etrafı yalçın kayadır. Aşağı yeni kale, eski kalenin kuzey alçak tarafındadır. Eski kale dışında bir su kuyusu vardır. Düşman kuşattığı takdirde kaledekiler susuz kalmasınlar diye, bu suyu içeri almak üzere yeni kale yapılmıştır. Kalenin yetmiş kulesi vardır. Üç kapısı vardır. Doğuya bakan kapının dışının iki tarafında korkunç arslan heykelleri vardır. Diğer kapı güneye, Sultanbağı tarafına bakar. İç kale de, kalenin güney tarafı sonunda dört köşe bir kaleciktir. Etrafı bin adımdır. Doğuya bakan bir kapısının iç yüzünde iki su sarnıcı vardır. Bir mescit, dizdar, imam, müezzin, kethüdâ evi, buğday anbarı vardır. İç kale çok boştur. Dış kalede Germiyan oğlu câmii, yetmiş nefer evleri, bir mescit, bir çeşme vardır. Aşağı Yenihisarda yirmi ev vardır. Eskiden beri aşağı şehirli,

kasaplardan koyun ciğeri alamazlar. Hep kaleliler alır. Ellerinde eski padişahlardan fermanlar vardır. Aşağı büyük şehir kalenin doğu, kuzey ve yıldız tarafındadır. Zeregen mahallesi düz sahradır. Bu kaleye, Hızırlık dağı havaledir. Aşağı büyük varoş 34 mahalledir. Saray, Gökçimen, Böğrükcük, Şaraküstü, Orta, Lala, Ahi Erbasan, Ahi Mustafa, Kancık, Börekçiler, Sultanbağı, Bezciler, Efendi yolu, Kadı Şeyh, Cemaleddin, Çukur, Analiçe, Balıklı, Boladin, Servi, Meydan, Hacı İbrahim, İshak Naki, Maruf, Diyek, Hüseyin Paşa, Yenimahalle, Çerçi Süleyman, Ahi Oran, Mumcular, Ahi İzzeddin, Pirler, Cinci kefereler mahalleleridir. Hepsi bağ ve bahçeli, suları bol, konaklardır. 3 Ermeni, üç urum feceresi mahallesi vardır. Yahudi yoktur. Yerleşseler ölürler. Tuhaftır. Yedi bin evdir. 77 si kiremit örtülü saray var. Ali Paşa sarayı Germiyan oğulları yapısıdır. 360 odaları, divanhaneleri, avluları, bahçeleri var. Kırk muhafızı vardır. İkinci olarak Osman Paşa sarayı vardır. Sultanbağı kenarındadır. Hakir bu sarayda on gün sohbetler ettim. Beyefendi, Kandiye gazasından gelip bu sarayın bahçesine bir köşk yaptırmış. Hakir şu tarihi ettik:

Mârekallah bu makam-ı serbülend
Ermesin asla esasına (güzend).
Kehkeşanâsâ semâya ser çeküb
Zirve-i âlâya salmıştır kemend
Evliya gördükde târîhin didi
Oldu itmam ey Beğim Kasr-ı bülend (1082)

Bunlardan başka Uftadlı oğlu ve Saçlı-zâde Hasan Ağa sarayları vardır. Bu Kütahya şehri küçük gibi görünür ama, Sultanbağından, Osman Paşa sarayı ve Mevlevihane ve Kapan köprüsünden, ta meydan mahallesine ve çarşı başına kadar dört bin adım uzunluğundadır. Derenin iki tarafı kat kat bahçeler ve konaklarla süslüdür. Derede her eve bir ark ile su gelir ve bostanları sular. Dere, şehrin doğusundan batısına kadar uzanır; yeni mahalleye kadar yolun iki tarafı bağ ve bahçeli beş bin adım genişliği olur. Evvelce çok mamur imiş, 1021 de Celâlî Kara Yazıcı ve Arap Said zulmünden harap olmuş. Hâlâ 32 mihraptır. On birinde Cuma namazı kılınır. Gerisi mesciddir. En mühimmi bol cemaatli Yıldırım Hanın Ulu câmiidir. Ama tamamı Çelebi Sultan Mehmed'indir. Sonra Mimar Sinan eliyle Sultan Süleyman yeniden tamir etmişti. Câmiin içi 57 direk üzere kubbedir. Cemaat çok olduğu vakit 20 bin kişi alır. Kârgir binadır. Kurşun örtülüdür. Fakat avlusu yoktur. Balıklı hamamına bitişik Sultan Keyhusrev Camii bir küçük camidir. Kıble kapısında şöyle yazılıdır: (Benâ fî hâzel mescidil mübârek essultanül âzam zıllûllahi fil âlem Gıyasüddünyâ veddin Ebülleth Keyhüsrev bin Keykubat târih şehri şevval sene erbaa ve selâsin ve sitmie.

Sol tarafında tuğla minaresi üzerinde şöyle yazılıdır:

Zerü ziver değildir (deyuben din) desti (gayb) ârif
Yazar târihini (bîhal) Hak taâlâ Şânuhu ekber (1052)

(Not: Parantez içindeki kelimeler Beşir ağa nüshasında yoktur.)

Bu câmi evvelce mescit imiş, lüzumu dolayısiyle câmi yapmışlar. Bir de Karagöz Paşa câmii derler ama, kapısı üzerindeki târih şöyledir:

Çün tamam etti Râbia Hâtun
Hak atâî ide ruhuna rıdvan
Olmağıyçün minâreye târih
Didim ana makamı meddi ezan (1061)

Zeregen mahallesinde Ulu atamız Kara Mustafa Bey câmii vardır. Yıldırım Han veziri İshak Paşa kendisini şehit etmiştir. Defalarca Aydın ve Saruhan sancağına mutasarrıf olmuştur. Hâlâ Mevleviyeti üzerimde olup birçok yerlerini tamir ettirdik. Avlusunda abdesthaneleri ve sanatlı bir minaresi vardır. Halk arasında Hisarbeyi câmii denilen Takkeciler câmiinin cemaati boldur. Germiyanoğlu câmiine tabakhane câmii derler. Cemaati çoktur. Hüseyin Paşa câmii vardır. Üzeri kurşun örtülüdür. Yukarıda Germiyan Sultan Süleyman Han câmii var, kıble kapısındaki târih:

Ammere hâzel mescidil mübârek sultânil kermiyâniye Süleyman bin Mehmed bin Yâkub eyyedallahu mülkehû fî şühur sene seb'a ve seb'in ve seb'amie) Meydan mahallesinde Bey câmii, Emir Şeyh tekkesi câmii meşhurları bunlardır. Mescitlerin seçmelerinden Hızırlık mescidi vardır. Kapısı üzerinde târihi:

(Fî eyyâmı devleti sultânıl'âzam zıllullahi fil âlem giyâseddünya veddin Ebülfeth Keyhusrev bin Keykubad cazzellahu ensâre ve biimâreti hâzel mescidil mübârek el'abilgaif elmuhtac imâdüddin Hezar Dinar târih sene ihdâ ve erbal ve sitmie)

Bundan başka Bölükçüler, Gûnan mahallesi mescitleri, Sultanbağında bilinmeyen iki mescit, iki adet Ahi Mustafa mescitleri velhasıl 37 mahallede birer mescitten başka çarşı içinde zâviyeler, medreseler, hanlar, tekkeler birer mescittir. Germiyan oğlu medresesi meşhurdur. Timur vak'asından sonra Musâ Çelebi bu Germiyanoğlu medresesini tamir ettirmiştir. Yıldırım'ın başladığı Ulu câmii de Musâ Çelebi tamamladığı için Musâ Çelebi câmii derler. Rüstem Paşa, Molla, Ahmed Paşa, İshak Paşa, Karagöz Paşa, Şeyh Paşa, Haliliye medreseleri talebeleri çoktur. 6 tekke vardır. Mevlevihane, Nalınlı Şeyh, Abdülkadir Ceylânî, Şeyh Yâsin, Hazırlık, Âl-i Aba Bektaşiler tekkesi meşhur tekkelerdir. Dokuz hamamı vardır. En güzel Rüstem Paşa Hamamıdır. Bu hamama Balıklı havuz derler. Havuzunda gümüş balıkları vardır. (Âlem kırılsa gamzesi-

nin eksiği değil) anlamınca, Hiten ahusu güzeli, nurlu yüzlü, güneş parçası mahbup dilberler bu havuzda yüzüp gönüller avlarlar. Böyle bir aydınlık hamamdır. Kapısı üzerindeki târih budur.

Didi târihini bir hazır cevab
Pâk ider yüz arıdır nâvâki âb (936)

Bundan başka Germiyan, Kadıasker, Şengül, Kemer, Hüseyin Paşa, Ak Timur hamamları vardır. 22 de saray hamamları vardır. 70 çocuk mektebi, iki imâreti, 17 han vardır. Bilhassa Kapan hanı Demir kapılı, avlusunda büyük fıskıyeli bir havuzu vardır. Kapısı üzerindeki dört satırlık târihi tam okunamamıştır. Bundan başka Çeşnigir başı, Bulvadanlı, Bostan Eefendi... Osman Paşa, Rüstem Paşa, Serdâr ve Acem hanları vardır. 40 sebil, sekiz kaynak suları, 30 yerde çeşme vardır. Zeregen mahallesinde Hızır Paşa çeşmesine yakın uyûn-u cariyenin târihi olup, merhum pederimizin târihidir:

Dokuz yüz seksen idi sâli târih
Revan oldukda işbu çeşmei hub
Bu bir ruhi revan içün olubdur
Ulu dergâhda makbul mergub
Temam oldukda Zıllî didi târih
Ola makbul dâim nâbı ma hub (sene 973)

Zeregen mahallesinde Cafer Paşa çeşmesinin târihi budur:

Çeşmi âlem gibi çeşmei rûşendir bu;
Bu ki bir çeşme muâdil ola sümme hâşâ
Oldu târnirine tarih bunun binoksan
Ki aded Raddi kıla çeşmei Câfer paşa (sene 987)

Bu târih de merhum pederimizin güftesidir ve Yeni mahalle çeşmesinin târihidir.

Hâtifi kudsî didi târihini
Kad bena aynen tüsemma selsebil (sene 991)

Bu şehirde iki kârgir bezestan var. Büyük bezestan Gedik-Ahmed Paşa hayratıdır. Tamamı 860 dükkândır.

Çarşuyu hüsnü seyriden serâser.....
Bir safa dükkânı yokdur hep cefâ bazar ider

Bilhassa Safaklar çarşısı çok muntazamdır. 3 Ermeni, iki urum kilisesi vardır. Çarşısı yokuş ve daracıktır. Evleri de birbiri üzerindedir.

KÜTAHYA'NIN BEĞENİLEN ŞEYLERİ

Suyu ve havası güzeldir. Bağları yok, fakat bahçeleri çoktur. 24 çeşit emrudu, yedi türlü sulu kirazı olur. Beyaz berrak ilik gibi paçası,

tennur kebabı, gerdesi meşhurdur. Fincanı, çeşitli maşraba ve destileri, çanak ve tabakları hiç bir yerde yoktur. İznik kâsesi de meşhurdur. Şehrin içinde binden fazla kayalardan akan buz gibi sular vardır. Halkının yüz renkleri kırmızıdır. Sularının her birinin bir nevi hassaları vardır. Suları hazmettiricidir. Ulu câmi önündeki Germiyanoğlu imâreti içindeki sudan içenin hafakan illeti bertaraf olur. Halk gayet garip dostudur. Şecaatli ve bahâdırdır. (Beyit)

Ey firâkî şehrimiz şâhin yuvasıdır bizim
Anınçün anadan doğmamız şehbaz olur.

Mahbup ve mahbubesi çoktur. Vâkıf Anadolu Türkistan vilâyetidir. ama, bilginleri, fadılları çoktur. Halkı safa ve zevk erbâbıdır. Gam ve kasavet taşımazlar. Asker takımı ata binip avcılığa düşkündür. Avcı kuşlar ve öğretilmiş köpekler her vakit ava giderler. Çuha ferace ve kontoş giyerler. Kadınları başlarına altın ve gümüş takke giyip üzerine beyaz câr bürünürler. Ayaklarına kadife çakşır üzerine sarı çuha giyerler, gayet edeplidirler. Yiyecek içecek çok ucuzdur. Bir vakiye ekmek, bir kuş güney akçeye, bir vakiye koyun eti iki akçeye, sığır eti bir akçeye, bir ciğer üç akçedir.

KÜTAHYA'NIN MESİRELEERİ

Kalenin güney ardında Sultan bağı, kekliği olduğu için Kebkebir denilen mesire yerinin, çok güzel suları vardır. Aksu, Lasum-zâde mesiresi, Kondivizanbaş mesiresinin güzel suları vardır. Buralardan akan sular aşağı çayır ortasında akan Felende nehrine karışır. Kışı şiddetli olduğundan üzümü, narı, limonu olmaz. Germiyanoğlu kendi eliyle bir servi dikmiştir. Oraya Servi mahallesi derler. Şehrin doğu ve batı tarafı nihayetsiz sahradır. Kıble tarafında iki konak, ta Afyonkarahisarına kadar köy ve kasabalardır. Paşa sancağı 24 kadılık yerdir. Bunlar (Anid, Eğriboz, Simav, Sirke, Çakırca, Gönöyük, Denizli, Şeyhli, Baklan, Tazkırı, Soma, Kenger, Uşak, Banaz, Honaz, Ezine, Çarşamba, Dağardı, Çal) kazalarıdır. Bazıları Kütahya Mollası hükmünde nahiye kazalarıdır. Bunlar (Altıntaş Gergiviran, Örencik, Tavşanlı, Gümüş, Emrudlu, Etraf Şehir) dir. Dördüncü iklimde olduğu için iklimi şiddetlidir.

KÜTAHYA ŞEHRİNİN İÇİNDE VE DIŞINDA YATAN KÜMMELİN

Evvelâ Sultanbağı mezarlığında Şeyh Ahi Oran Sultan, Taşoluk mahallesinde Acem Sultan, Güzelim Sultan, Ahi Mustafa mahallesinde Ergun Çelebi Hazretleri ki Mevlânâ'nın evlâtlarındandır. Şeyh Ahmed, Pirler mahallesinde Ahteri Lûgati müellifi Ahteri efendi ki, Karahisar sahibindendir. Kitab-ı Ekber, Câmiül' mesâi, Kitab-ı Asgar, eserlerinin de

müellifidir. Amcamız Fıraki efendi onun için, kısa boylu ve Kösece olduğundan şiirinde:

Ahterinin beş iken medresesi on oldu.
Tab'ı sa'd olan ahteri meymun oldu

demiştir. Pirler mahallesinde gömülüdür. Kalburcu köyünde gömülü Şeyh Ahmed Kalburcu ki, ömründe yalnız çavdar ekmeği yediği için Çavdarlı Şeyh derler, Selim Han bunun için bir mescit yaptırmıştır, orada gömülüdür. Mevlânâ Yâkup, Şehzâde Sultan Mustafa maktulün kullarından imiş. Pirler Sultanı, bunlara Karadonlu Sultanlar da derler. Şam mahallesinde Said Nureddin Sultan, Molla Vâhid Paşa hazretleri, Lâleli Çeşmesi mahallesi yakınında Küçük Dede, Saray câmii mezarlığında Sultan Şuara Molla Fırakî efendiler gömülüdürler. Fırakî, hakirin akrabalarımızdan olup Kütahya'daki evimizde otururdu. Hâlâ o ev bizimdir. Kapımız önünde yatanlar hep akrabalarımızdır. Fırakî efendi dört lisana vâkıf, 43 telif eseri vardı. Ahî Oran Sultanı kendi mahallesinde, Şeyh Hacı Bayram Sultan meydan mahallesi mezarlığında, Şeyh İshak Fakih kendi câmiinde, Hızırlık Sultan ve Kütahya fâtihi Hezar-Dinar-Sultan zâviyesinde gömülüdür. Hüsrev ve Şirin müellifi Şeyhi efendi, Kütahya yakınında Tonlu Pınar köyünde gömülüdür. Daha pek çok evliyalar var ise de biz ancak bunları ziyaret edebildik. Bu sırada Leh-Hasan Paşa azledilip, Mehmed Paşanın mütesellimi Abdullah Ağa geldi. Buradaki ahbaplarla vedalaşarak kuzeye doğru yola çıktık. Felendi nehrini geçtik.

KÜTAHYA'NIN SICAK SULARI: Yoncalı adlı sıcaklığı orta bir su vardır. Kiraz mevsiminde binlerce kimse gelir. 70 türlü hassası vardır derler. Cüzzam, Alaca, Saç dökülme hastalığına faydalıdır. Kârgir binalardır. Sık ağaçlıklar arasında akar sular kenarında herkes câriyeleriyle zevk ve sefa edip gençleşir. Etraf köylerden pek çok yiyecek, içecek, meyvalar gelir. Burayı da temaşa edip, vedalaşarak doğuya, mamur köyler geçerek on saat gittik.

ALTINTAŞ KASABASI: Selçuklular zamanında bir kayadan altın çıktığı için (Altıntaş) derler. Paşa hassıdır. Molla nahiyesi kazasıdır. Geniş bir ovada iki yüz toprak örtülü, bağ ve bahçeli şirin bir kasabadır. Bir câmii, bir hamamı, verimli sahrası vardır. Sabahleyin kıbleye 6 saat gittik. Elli evli, şirin zâviyeli bir Müslüman köyü olan Örmürlü köyünü de geçip üç saat gittik.

AFYON KARAHİSAR ŞEHRİ

Karahisar Sahip derler. Osmanlı ülkesinde altı adet Karahisar vardır. Bu Anadolu Karahisarına Sancak beyi mutasarrıf olup iki tuğlu yer ihsan olunur. Paşanın hassı 240299 dur. Seferde paşası hassa göre 1000

adamla sefere eşer. Tımar ve zeâmet erbâbı 612 dir. Seferde cebecileriyle üç bin asker olur. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, dizdarı, iki yüz kale neferi vardır. Üç yüz akçe pâyesiyle sadaka olunur şerif kazadır. 120 parça köyü vardır. Kadıya senede 10, paşasına 100 kese hâsıl olur. Ulemâsı çoktur. Yüksek mansıplara mutasarrıf 700 kadı vardır. Güzel giyinen zengin halkı vardır. Dokuz kazası vardır: (Merkez, Sandıklı, Sıçanlı, Şuhud, Cule ve iki kazada Barcınlar, Kıramık, Çal) kazalarıdır. Kalesini Rum kayseri yapmıştır. Sonra Selçuklardan Sultan Alâeddin Rum keferesi elinden fethetmiştir. Sonra Sultan Orhan Germiyanoğulları elinden almıştır. Hakir kalesine eteklerimi belime dolayarak çıkıp seyrettim. Kapısı batıya bakar. Üst eşiğinde şu çeşit târihleri var: (Emere biimâreti hâzihi liddaril âliye fi devleti sultânil muazzam Alâeddünyâ veddin sultan Keykubad bin Keyhusrev eyyedallahu saltanatahır.)

Bu târihin üstünde dört köşe mermer üzerinde bu târih vardır:

Eyleyüb lûtfu kerem devletli şah
Yâni sultan Selim şahı gayyur
Emredüb tâmiriçün bu hasnını
Mîri Muhammed'una etti böyle şur
Didi târihine Nârî târihin
Oldu bu seddi metîni mamur (sene 981)

Bu Karahisar kalesi, sahrasının güneyinde gayet yüksek ve yalçın bir kayalık dağın tepesindedir. Hakir, aşağı şehirde Ulu câmi önündeki aşağı kale kapısından girip bu kalenin tâ tepesindeki Hünkâr câmiine kadar tam iki saatte çıktım. Bu kalenin içinde tâ tepedeki Sultan Keykubad câmii küçüktür ama sanatlıdır. Mihrabı baştan başa çinilidir. Fakat minaresi yoktur, zelzeleden yıkılmıştır. Câmiin sağında Kırklar makamı vardır. Bu iç kalede buğday anbarları, cephanelik, su sarnıçları var. Yılan ve çıyan çoktur. Beşken şeklinde bir kaledir. Etrafı iki bin adımdır. Bu kalede Kuşlu sarnıcı denilen bir de ileri çıkmış bir kayanın üzerine oturup Allahın yaratıklarını seyrettim. Tâ Altıntaş sahrasına, Seyid Gazi ve Konya yollarına kadar sahra ve çimenleri seyrettim. Bu kalede insan yoktur ama, şehrin zenginlerinin kilitli mahzenleri vardır. Bir kuşatmada veya Celâlî eşkiyası gelirse herkes kıymetli eşyalarını bu kalede saklar. Onun için kapısı daima bekçilerle tutulmuştur. Hakir bu üst kaleden sekiz yüz adımda orta hisara geldim. Dizdar burada oturur. Gelip giden için bir divanhanesi bir câmii vardır. Orta hisarın kapısı güneye bakar. Bu kapının yanında kulenin taşları üzerinde kalenin sahipleri zenginlerin suretleri vardır. Onun için bu kaleye (Zengibar) derler. Fakat aşağıdaki büyük şehir olan varoşu, tamamen kalenin bulunduğu dağı kuşatmıştır. 4000 saraylar ve konaklardır. Şehri gören kırk elli bin ev vardır zanneder ama, hakir şer'iyye sicilâtından esnaf şeyhlerinden,

askerî serçeşmelerinden, şahinbenderlerden, köy kethüdâlarından alıp yazdım. Her ev misafirhanesi ve haremi ile bir büyük saray gibi görünür. Bağ ve bahçeleri cihanı tutmuştur. Evlerinin temelleri bir adam boyu taştır ama, üst tarafı kerpiçtir. 42 mahalle, 42 mihraptır. İmâret câmii, kurşun örtülüdür ..... Gedik Ahmed Paşa, Bayezid-i Veli..... anın hayratı hasenatındandır. Minberi gayet sanatkâranedir. Taşra yan sofaları altı sütun üzerine kubbelidir. Avlusunun etrafı yüksek ağaçlarla süslüdür. Bu avluya bitişik lâtif bir hamamı var ki hastalar girse hayat bulur. Yetmiş hücreli bir medresesi vardır. Unpazarında File oğlu câmii cemaati boldur. Karacâmi, Atpazarı câmii, Abdürrahim efendi câmii, Arap câmii, kale altında Ulucâmi, Keçepazarı câmileri vardır. Bunlardan başka meşhur mescitleri, Esençeşme mescidi, Akmescit, Kapalı mescit, Çavuşlar mescidi, Kubbeli mescit, yeni Abdullah efendi mescitleridir. Yedi tekke vardır. Beş hamamı var. İmâret hamamı, Gedik-Ahmed Paşanındır. Paşa sarayı dibinde Alacahamam, Kadı hamamı, Tabakhane hamamı, eski yeni hamamı, kale altında Cemaleddin hamamı vardır. İki bedestanı var. 2048 dükkândır! Saraçhanesi fevkalâdedir. Bu Afyon Karahisar köselesi mazolıdır (?), gönleri değirmenden pamuk gibi çıkar, 100 dükkân tabakhanesi vardır. Bu tabaklar, şehrin yukarısında, Mevlevihane yakınında, derenin iki tarafında bir derbent yerdedir. Başka câmileri ve mescitleri vardır. Çokluk kimseler ile görüşmezler. Yüz adet şirugan yağ kârhaneleri, 19 tüccar hanları var. Bunlardan Kapan, Abdullah efendi, Hacı Üveys, Çiftelerli Osman Paşa, Çatalbaş Paşa ve Acem hanları gayet büyük kale gibidir. Bir imâret, üç medrese, 200 çeşme vardır. Hepsi Kadın Ana suyundandır. Bir konak kayalık yerlerden bir hayır sahibi hatun getirtmiştir. Bir kız kardeşi de şehrin mezarlığının etrafına bir duvar çekmiştir. Mevlevihane yakınında Lüleli çeşmenin târihidir:

(Benâ hâzihi lissâkiye fî eyyâmi devleti essultan Süleyman şah bin Mehmed şah bin Yâkub şah sene erbaa sit mie.)

Bu şehir gayet kalabalık, adam deryasıdır. Etrafı mamur köylerdir. Halkının yüz renkleri sarımtıraktır. Çünkü bu diyâr afyon diyarıdır. Halkı da tiryakilerdir. Fakat havasının güzelliğinden tiryakiliklerine göre nane çöpü ve lades kemiği gibi adamlar değildir. Hepsi de münakaşacı kimselerdir. ..... kahvehanelerinde ashab-ı kehf gibi devamlı uykuda olup daima ..... cümle vâkidir. Halkı çuha ferace, kontoşlar giyerler. Ulemâsı ve âyanı samur ve sof giyerler. Halkı Mevlânâ muhibbidir. Kadınları beyaz car bürünürler. Hepsi de gayet edeplidirler. Kadınların da bazısı afyon tiryakisi olurlar. Bu yüzden tiryaki erkekler ekseriya kahvehanelerde yatıp evlerine gelmezler. Çünkü gelseler, ikisi de tiryaki, ikisi de asabi... geçinemezler. Sokakları dardır. Araba girmez. Atlı zor geçer. Halkı çok zeki tabiatlidir. Bilginleri çoktur. Mese-

lâ Abusî Çelebi aruzda emsalsizdir. Leccî Çelebi, Nevmî Çelebi, Nevmî zâde Şûmî Çelebi zarif kimselerdir. Mezî, Vaznî, Uzâmî, Meşrebî Çelebiler şâir Çelebilerdir. Ama, bilginlerine, salih kişilerine, takva ve hâl ve sülül hacı kişilerine aşkolsun.. Bu şehirde bir ruhaniyet vardır. İnsan bu şehre girince sanki kalp gözü açılır. Bağ ve bahçeleri, kuş sesleri cana rahat verir. Bilhassa cennet bahçeli Çatalbaş Paşa sarayı, Paşa sarayı, Ali Kadı sarayı mamur saraylardır. Celâlî Kara Haydaroğlu korkusundan bu varoşun etrafına kale gibi kerpiç duvarlar yapılmıştır.

KARAHİSAR SAHİBİN ZİYARETGÂHLARI

Bu şehir içinde ve dışında binlerce ziyaretgâh vardır ama hakirin yüzümü sürdüklerim bunlardır: Evvelâ şehir dışında Kütahya yolu üzerinde Yahşi Baba, Bahşî Baba iki kardeş imişler. Selim Han huzurunda yemek yerken Selim Hana (biz bu an gideriz) deyip, o anda vefat ederler. Oraya gömülüp üzerlerine bir tekke yapılmış. Kendileri Horasan erenlerinden imiş. Hazreti Karaca Ahmed Sultan 660 (?) Sultan Orhan devrinde vefat etmiştir. Şahrah Sultan hatun, mezarlığın yolu üzerinde gömülüdür. Sultan Alâeddin kızı Âsiye hatun ki, çocuğunu doğuramayan kadınlar, toprağını suda ezip içerse derhal vaz'ı haml eder. Hacılar Sultan, Settan Sultan, kale dibinde Yârânler Sultan, orta surun dibinde Sısamık Abdurrahman Sultan, Konya yolu üzerinde Mevlânâ sülâlesinden Devranî Çelebi, Merdümek Sultan, Hızırlık dağında Hazreti Hızır, Akşehirli Abdullah... Hızırlık mevkiinden görünen etraf köyleri şunlardır. Çapak, Akçimen, Susuz, Anbarlı, Anpinaz, Çıkrık, Sepen, Komardes köyleridir...

KARAHİSAR SAHİPTEN İZMİR VİLÂYETİNE GİTTİĞİMİZ VİLÂYETLERİ BEYAN EDER

Hazırlık arkasından şehre giden Kadın Ana suyunun başına varıp üç saat gittik.

ŞUHUT KASABASI: 150 akçe kazadır. Bazen Karahisar kadısına ilâve olunur. 40 köyü vardır. Karahisar paşasının hassıdır. Yüksekçe bir yerde havası güzel bir yerdir. Sulu üzüm Karahisar'a buradan gider. Halk dilinde Cifud derler ama doğrusu Şuhud'dur, çünkü dört tarafında binlerce şehit gömülüdür. 9 mahalle, 9 mihraptır. Çarşı içinde Germiyan câmii toprak örtülüdür, mescidi, hanı, hamamı, mektebi, 1200 evi vardır. Buradan batıya bir sahrada gittik.

BOYALI KÖYÜ: Alidağı eteğinde 100 evli Müslüman köyüdür. Osman Paşa-zâdenin zeâmetidir. Burada Hazreti Peygamberin âlemdarı Kurtebi? (Kureysî) gömülüdür. Burada bir nevi kırmızı kül hâsıl olur. Uşak

halılarının boyası bundandır. Yedi saatte bu sahrada yetmiş parça köy geçdik.

SİNAN PAŞA KÖYÜ: Suphanlı kadısı burada oturur. Çünkü vilâyet ortasıdır. 150 akçe kazadır. Çünkü halkı sıçan gibi muzur Türk Müslüman köyüdür. Haftada bir çınar ve servilerle dolu bir çimenlikte pazar olur. Büyük su havuzları etraflarında küçük köşkler olup halk hanende ve sazendelerle burada herkes yârânlariyle kolkola girip, iyş ve işret ederler. Buradaki bütün imâretler Sinan Paşa hayratıdır. Büyük câmiinin kapısı üzerindeki târih budur:

Sinan paşa bilüb dünya fenâsın
Diledi kim yapa ukbâ binâsın
Yazanlar bu safâ dârına târih
Kodılar indi gayba haddi tasın (sene .....)

Hanları hamamları, imâreti, medresesi, çocuk mektebi hep kârgir binalardır.

SANDIKLI KASABASI MENZİLİ: Karahisar'da 150 akçe kazadır. 70 parça köyü vardır. Bu kaza, sandık dolusu mallı, mahsullü kazadır. Şehir bağlı bahçeli bir sahradadır. 350 toprak örtülü evleri vardır. Üç mahalle, dört mihraptır. Bir câmii, 40 adet leblebici dükkânları vardır. Gayet iri nohutları olur. Başka dükkânları, hanı, hamamı, tekke ve mescidi vardır. Buradan batıya sahralar içinde 6 saat gittik.

BANAZ KASABASI MENZİLİ: Kütahya toprağında 150 akçe sipahi kazadır. Çünkü bütün ahalisi sipahidir. 40 köyü olup, kasaba 100 evli, bir câmili olup evvelce Uşak kazasından ayrılmıştır. Su ve havası çok ağırdır. Uyuzu çoktur. Bir adam çok kaşınsa (Banaz uyuzu mu oldun?) derler... Kasabanın kuzeyindeki ..... dağından gelen su şehrin içinden geçer. Halkı bu sudan içip uyuzdan kurtulurlar. Bu su olmasa uyuzdan hepsi ölürler. Mecburen bir gece kalıp kıbleye dört saat gittik.

ŞAH İSHAK KALESİ, UŞAK ŞEHRİ

Germiyanoğlu İshak Şah yapısıdır. Sonra Yıldırım Han fethidir. Gevher Han Sultan hassıdır. 300 akçe pâyeli şerif kazadır. Senede 10 kese hâsıl olur. Kütahya paşası buraya karışamaz. Maktuulkalem ve mefruzülkadem Sultan hassıdır. Halkı: 1007 dir, Celâli korkusundan bu kaleyi yapmışlardır. Fakat kalesi sağlam değildir. Topa dayanmaz. Etrafında hendeği yoktur. Ancak buğday pazarı kapısı tarafında hendek olup üzerinde bir köprü vrdır. Bu taş köprünün sağ tarafında kaleye girerken çam ağaçlarından su olukları, hendek aşırı şehre girer ve çeşmelere dağılır. Kalenin etrafı iki bin adımdır. Beş kapısı vardır. Banaz, Honaz, Komar, Kule, Gedüs kapılarıdır. Kalesi dörtgen şeklindedir. Şeyhülislâmı

Nakibüleşrafı, kethüda yeri, yeniçeri serdarı vardır. Halkı ulemâ ve bazirgândır. Misafir olduğumuz Hasan Çavuz-zâde Hüseyin ağa büyük hanedandır. Şehrin etrafı bayırdır. Bir çukur yerde 3600 konaklardır. 14 mihraptır. Bilhassa çarşı içinde Ulucâmi, kubbesi tahtadır. Hacı Mustafa câmiinin tarihi budur: (Benâ hâzel cum'atüşşerif ve mevazilâtif elhac Mustafa bin Hacı Hasan Gaferallahu anhu liseyyi'âtihi sene 980).

14 mescit, iki hamam, 370 dükkân, 7 han vardır. Sultan Alâeddin taş hanı ve ona yakın lonca hanı ve kahvehanesi var. Şehir içinde ancak kiremit örtülü bir ev vardır. Rum ve Ermeni vardır ama yahudi yoktur. Su ve havası çok güzel olduğundan mahbup ve mahbubeleri çoktur. Onun için Uşşak şehri derler. Hangi garip buraya gelse âşık olması muhakkaktır. Hattâ hakir bir duhter-i zere müptelâ olup, onunla gamımızı defederdik. Ahalisi çuha ferace ve serhad kontoşu giyerler.

Mevlânâ külâhı üzere destar sararlar. Kadınları yassı başlı, arakiyesiz, siyah muhayyer ferace giyip edeple dolaşırlar. Küçük şehirdir ama, çok kalabalıktır ve mamurdur. Sanayiinde Uşak halısı, ancak Acem İsfahanında ve Mısır'da işlenir. Ama haliçeleri yedi iklime ..... divanhane ve câmi halıları işler. (Hacı) Mustafa câmii önünde yol aşırı olan çeşme tarihidir. Aynen tüsemma selsebil (sene 1043).

Yâkup Şah çeşmesinin târihidir. (Fihimâ aynânı tecriyan) Bu şehrin bağ ve bahçesi çoktur. Şehrin yıldız tarafında Kozlaraltı denilen mesirede ev sahibimiz hakire bir ziyafet verdi. Sonra kuzeye doğru dağlık taşlık yerleri bin güçlükle şiddetli hararetlerle geçtik.

KARA MURAD DAĞI: Gedüs nehri kenarında bahçeli Müslüman köyüdür. Bir câmii, bir mesiresi vardır. Gedüs nehri Murad yaylasından çıkıp, birçok köy ve kasabaları sulayarak İzmir vilâyetinde Melemen şehri içinden geçer. Karafoça kenarında Akdeniz'e karışır. Buradan kalkıp yine kuzeye gittik.

GEDÜS GERMİYANI: Gedüs adlı Rum kralı yapısıdır. Evvelâ Germiyanoğlu Yakup bey, ondan da Yıldırım Han zaptetmiştir. Kalesini, Kuyucu Murad Paşa, bir daha Celâlî sığınmasın diye yıkmıştır. Gedüs şehri Germiyan toprağında Kütahya eyâletinde serbest zeâmettir. Birkaç kere Darüssaade Kapı ağalığına hâs olmuştur. Hâlâ zeâmet subaşılığıdır. Vâli el koyamaz. 300 akçe ile Şerif kazadır. Kethüda yeri, Şeyhülislâmı, Nakibi, ulemâsı çoktur. Azmi-zâde Çelebi bir mübârek zattır. Murad Ağa, zeâmet sahibi beyzâde Yusuf Ağa ve silâhtar sipahi halifesi Gedüslü Mehmed efendi pederi Mustafa ağa vilâyet âyanındandır. Gedüs kayalık bir dere içindedir. Otuz yılda bir meşhur canbaz tâifesi Gedüs'e gelip, kale kayasına ip bağlayıp, tepesine çıkan post sahibi pehlıvanlar serçeşmesi olur. Çoğu parça parça olur. Kale bu derece kayalar üzerinde yüksektedir. Halk dilinde (Canbaz Kalesi) derler. Evler birbiri üstüne kat kattır. Yolları iniş yokuşlar. 2000 toprak örtülü evler-

dir. 13 mahalle, yirmi mihraptır. Eski câmi mahkeme yakınında Hacı Mustafa câmii kapısı üzerinde târihi: (Kad benâ leke dârüssâlihin sâhibülhayr innehâ min nefsiküm kile fi itmâmihâ yâ bidin... tarih innehâ hayrun leküm sene 957).

Bu târihe yakın (amere hâzel câmi muzaffer bin Hamza sene 957) târihi de vardır.

Çarşı içinde Gazanfer Ağa câmii kurşun örtülüdür. Kapısı üzerinde târihi budur:

Gazanfer sâhibülihşânü cud
Kadi erbâb-ı hayrat içre bir ad
Görüb Azmî didi târihin anın
Zehi câmi nişânı cennetâbâd (sene 998)

hamamının târihi budur:

Azmî gördükde didi târihini
Ruşen âlâ dilküşâ hamam (995)

Bütün imâret, han, medrese, mektep ve çeşmeleri Gazanfer Ağa hayratıdır. Üçüncü Sultan Murad'ın Kapı ağası imiş. Kârgir dükkânları 95 tir. Buradan doğuya üç saat gittik.

GEDÜS İLÇELERİ: Murad dağı eteğinde bir ilçedir. Suyundan içen bütün ahlât-ı galîzadan kurtulur, yüzüne renk gelir. Yedi sekiz kere suyuna giren hararetten eser kalmayıp pamuk gibi olur. Buradan yaylaya çıkıp alabalık zevki ettik. Kiraz mevsiminde etraftan binlerce kişi gelip iyş ve işret ederler. Çünkü temmuz ayında Gedüs, dere içinde olduğundan havası sıcak ve ağırdır. Bütün Kütahya sularının başı bu Murad yaylasıdır. Gedüs nehri de bu dağdan çıkar. Gedüsün batısında olan Akdağdan gayet lezzetli bir su kaynar. Gazanfer Ağa bu suyu dağlar ve bellerden geçirerek, büyük paralar sarfedip şehre getirip çeşmelere, câmilere, havuzlara, hanlara, hamamlara dağıtmıştır. Gedüs içindeki suya küçük Gedüs derler. Büyük Gedüse karışır. Kütahya'yı meyva bakımından doyuran burasıdır. Üzümü, emrudu, pamuk bezi, üzüm güfteri meşhurdur. Halkı esmer renklidir. Nimetleri boldur. Buradan batıya doğru gittik. Yüz evli, bahçeli, bir câmii, bir tekkeli bir zeâmet köyü olan (Gorlık'i) geçtik. Bir dağ eteğinde 100 evli, bir câmili, birkaç demirci dükkânlı zeâmet (Üçbaş) köyünü de geçtik. Muaf ve müsellem, mîri hassı (Şap madeni köyüne) geldik. Hâkimi yüz nefer ile hükmeder. Kimse karışamaz. Bütün Anadolu'ya şap buradan gider. 100 evli bir köydür. Buradan yine batıya gidip (Derbent köyünü) geçip sekiz saatte Sarıçayı da geçtik. Kırk elli evli bir zeâmet köyüdür. Buradan on bir saatte altmış evli, bir câmili, havası güzel bir tımar olan (Kalkanlı köyü) nü de bir saat sonra geçtik.

SİMAV KALESİ

İskender asrında Batlimos (Ptolemeos) yapısıdır. Târihlerde Fındıcak kalesi diye yazılır. Şehrin güneyinde yüksek bir kayada yuvarlak bir kaledir. Ama nursuz Timur bazı yerlerini harap etmiştir. İçinde ev yoktur. Germiyanoğlu Beyi Babık Bey Simavna adlı urum kralı elinden aldığı için Simav derler. Bir rivâyete göre de Simab (Gümüş suyu) dan galattır derler. Hakikaten suları gümüş gibi berraktır. Kütahya sancağında 150 akçe kazadır. Hâkimi, serbest zeâmet sahibidir.

Şeyhülislâmı, nakibi ve kethüdâ yeri, serdârı, âyanı vardır. Şehir dört mahalledir. Yukarı, orta, aşağı ve yeni mahallelerdir. 1200 bağlı bahçeli evleri vardır. Yolları iniş yokuştur. 17 mihraptır. Dördü câmidir. Ulucâmi, Abik Bey yapısıdır. Minaresi çok sanatlıdır. Şerefesinin dört tarafı demir kafestir. Şehre havale bir yüksek yerdedir. Evkafı ve cemâati çoktur. Kapısı üzerindeki tamir târihi:

Sâhib-i câmii şerif Süleyman bey (sene .....)

Câmiin eski târihi şudur: (..... Dâmehulhayrat 996). Tabakhane yakınında Eski câmi, çarşı içinde, Yenicâmi, yeni yapı ve altı dükkânlardır. İki tarafından kıble kapısından yirmişer merdivenle çıkılır. Hakir şu târihi ettim:

Evliyâ didi câmie târih
Olmuş itmam bu makamı Vâlâ (1081)

Bu târih için hayır sahibinden bir at, bir çuha ve elli altın ihsan aldık. Çarşının yukarı başında Pir Ahmed Ağa câmii, cemâati bol bir câmidir. Bu câmiin duvarında Paşa pınarı diye gayet tatlı bir su akar. İki hamamı var. Biri Babik hamamı, biri Karaca Ahmed bey hamamıdır. Şehirden yarım saat uzakta ılıca vardır. Böylesi dünya yüzünde yoktur. Bunda kükürt kokusu yoktur. Gayet lezzetlidir. Büyük ılıcanın iki havuzu var. Ona yakın çifte Osim ılıcası, ona yakın Naşlı ılıcası, ona yakın Cennet köyü ılıcası... Velhasıl yedi hamamdır. Her birinin bir çeşit hassası vardır. Halk her sene temmuzda gelip zevk ve iyş ve işret ederler. İki han var. Biri Babik Bey, biri Kara Ahmed Paşa hanıdır. 255 dükkân vardır. Bütün imâretleri Gedüs gibi dere ve tepelerdedir. Bütün evler bağlı bahçelidir. Her evde su akar. Duvarlar kerpiçtir. Çarşısında çınar ağaçları bulunur. 10 kahvehanesi var. Beyaz kirazı meşhurdur. Şehre yarım saat yakın bir göl vardır. Sazan, çime ve turna balıkları olur. Şehrin kuzeyi verimli bir sahradır. Gölün doğusunda Delicehisar, batısında Yenicehisar denilen küçük kaleler vardır. Bu kalelerin dibindeki dalyanlar, Simav şehrindeki şehrin fâtihi Babik beyin Ulucâmiine vakıftır. Vâkıa bu şehir dağ dibindedir ama, su ve ha-

vası gayet lâtif olduğundan büyük evliyanın nazargâhıdır. O yüzden ulemâsı, hatipleri, şeyhleri, kadıları çoktur. Pehlivan civan yiğitleri çoktur dediler. Komşu vilâyetlerde düğünler olsa varıp, bütün pehlivanları kündeden yahut Cezayir sarmasından, taşlamadan, girdmandan veya peş kabzadan velhasıl 160 çeşit oyunla yenip ödülleri alırlar deyû öğünürler. Kütahya müftüsü birader Yusuf efendi Abdullah efendi böyle şahitlik ettiler. Hakir sordum:

«Malûmdur ki el elden üstündür, arşa kadar. Nasıl oluyor da sizin pehlivanlarınız mutlaka galip gelirler.» Onlar dediler: «Bunun sebebi, bizim pehlivanlarımızın her biri evliyalardan birinin zürriyetindendir, onun için arkaları yere gelmez. Ve biz kızlarımızı şehrimizden çıkarıp başka köy halkına vermeyiz. Başka yerden kız da almayız. Bu yüzden bütün şehrimiz soylu eroğlu er doğup er yaşarlar.» Hakikaten cüsseli, gövdeli gençler vardır.

SİMAV ŞEHRİ ZİYARETGÂHI

Karşıyaka denilen yerde Âl-i Aba fukaralarından Hacı Baba, biraz aşağıda Câbî Sultan, Cavlı mahallesine yakın Şeyh Zekeriya efendi... Zekeriya efendinin pek çok kerametleri görülmüştür. Hayatları boyunca bu şehre humma girmemiş diye buyurmuşlar, 125 senedir bu hastalıklar görülmemiştir. Çünkü bu duayı 25 yaşlarında iken yapmışlardı. Yine burada Şeyh İlâhî Simavî hazretleri makamı vardır. Sonra o asrın Kutbul aktabı izni ile kendine Rumeli halifeliği verilip Vardar yenicesinde Gazi Evrenos yöresine yakın yerde iken 861 de vefat etmiştir.

Buradan batıya mamur 25 parça cevizi, unnabi bol köyler geçerek, 4 saatte Demircibeline çıkmağa başladık ve nihayet (Okluçam) denilen yere vardık. Derviş Şeclin sergüzeşti: Bu derviş Şeci, bu dağda giderken, Ot kan edici, dağlar gezici, candan ezici, adam kesici (haramiler) yol kesicilik ederler. Fakir derviş bu on haramiyi de ok ile vurup vücutlarını yere serer. Allahın hikmeti, bir kaza oku da bir çam ağacının iki adam boyu yüksekliğine isabet edip okun bir ucu ağacın öbür tarafından çıkar. Fakir derviş, on hariminin leşini atlara yükletir. Atları baş ve kuyruklarından birbirine bağlayarak haramileri şehre getirir. Zamanın hâkimi haramilerin üstlerindeki şeylerin hepsini dervişe verir, dervişin başına turna telleri takarlar ve kendisine bir bâkire kız ve bağ ve bahçe ve bir ev verirler. O zamandan beri bu Demirci belinde kurt ile kuzu beraber gezermiş. Haramiler orada kimseye dokunmazlarmış. Derviş, öldürdüklerini tekrar dağa götürüp, oklu çamın altına gömmüş. Ve kendisi öldüğü vakit de buraya gömülmesini vasiyet etmiş. Hâlâ bu Demircibeli, okluçam beli Rum, Arap ve Acemde meşhur amansız yer imiş vesselâm... Hakir bu belden dört saatte geçtim.

AHENGERAN, YANİ DEMİRCİ ŞEHRİ

..... târihinde Cimcime kralın kızının kardeşi Fındıcak kral elinden, Saruhan oğlu beylerinden Demiroğlu Kara Mustafa Bey fethetmiştii ki, hakirin pederpederi, dedem dedesinin altıncı dedem dedesi Kara-Ahmed beyin kardeşidir. Demirci bu yüzden maktuulkalem ve mefrûzülkadem ocaklığımızdır. Ama Saruhan oğulları inkıraz bulup, Osmanoğullarının eline geçmiş ve Kara-Mustafa bey de vefat etmiştir. Allah, ziyaretine nasip etti. Hakirin anaları Kütahya'ya, Ertuğrul ile Mahandan gelmişlerdir. Demirci oğulları da meşhurdur. Sonra bu Demirci kalesi Bayezid-i Veli eline geçince Celâliler zaptetmesin diye kalesi yıkılmıştır. Bu şehir 150 akçe şerif kazadır. 150 parça köyü vardır. Ayşe Sultan hasıdır. Hâkimi voyvodalarıdır. Şehir yedi dere ve tepeye kurulmuştur. 18 mahalle, 3060 toprak örtülü Türkistan evleridir. 42 mihraptır. Saruhan oğlu câmiini, amcamız Kara-Mustafa bey yapmıştır. Cemaati boldur. Kapısı üzerinde (Amere hâzel câmii essultanül muazzam zıllullahi fil âlem sâhibül hayrat vel hasenat Yâkub İbn Devlet Han İbni Saruhan bey sene aşere semâne mie)..

Bu câmiin yanında uçurum başında Kutbülaktab Hasan efendi gömülüdür. Çarşı içinde Elhac Hasan, Sulamış, Kıran, Sinan efendi, Hacı Ağa, Arap Efendi câmileri vardır. Bunlardan başka 42 mescit, iki hamam, iki tekke, ki biri Hacı Baba Sultan tekkesidir. Mutfağında nimeti gelip geçene boldur. Köprülü zâde Ahmed paşadan, bir alay softalar emirler getirtip medrese etmişler ve tekkenin bereketini uçurmuşlar. Bu şehirde dört medrese daha vardır. 7 han, on mektep, 17 çeşme. 200 dükkân vardır. Haftada bir büyük pazar olur. Su ve havası gayet lâtiftir. Halkı Etrak (Türkler) olduğundan hâkimlerine zulüm ettirmeyip, şehir mamur olmuştur. Garip dostudurlar. Şehre iki saatlik dağlar tamamen bağdır. İncir ve üzümü meşhurdur. Onunla geçinirler. Tavşanlı ve Afyon Karahisarından katırcılar buraya buğday getirip üzüm kurusu ile değişirler. Sokakları inişli yokuşlu kaldırımdır. Askerî tâifesi aralarında sevilmez. Kız vermezler ve ondan kız almazlar. Sipahi ve yeniçeriden tekâlif alırlar veya şehirden sürerler. Çocuklarını zaptetmezler. Hepsi karga besleyip havaya uçururlar. Bu şehirde evlâtlarını bir ağaya hizmetkâr vermek küfürle beraberdir. Bu şehrin alaca kilimi meşhurdur. Bütün ağır vergilerden muaftır ve mamur bir şehirdir. Sabahleyin buradan hareket etmek üzere iken iki kölemiz kaçtı. Şehir hâkimi her tarafa dellâllar bağırttı. Nihayet bir gece daha burada kaldık. İstihareye yattım. Rüyamda Kula şehrinde evinde misafir kaldığım Beşinci Çelebiyi gördüm. Kula'dan ayrılırken hakire (yakında yine sizi evimize davet ederiz. Müşkülâtınızı kolaylaştırırız. Kölenizin birini sünnet edip size müjde ederiz) buyurmuşlardı. Şimdi rüyamda görünce derhal sabahleyin Demirci şehrinden kalkıp kıble tarafına 12 saat gittik.

KULA ŞEHRİ

Kütahya şehri toprağında 150 akçe kazadır. Doğruca ev sahibimiz Şeyhi Çelebiye vardım. Kölemin kaçtığını söyledim. (Vallahi birader, şurada bir bağ içinde bir alay misafirler var. Birdenbire adamlarınızla gidip sorsanız) dedi. Hemen mahkemeden bir adam alıp oraya vardım. Bizim kölenin biri kebap çevirir, biri odun keser. Kebabı bırakıp kaçmak isterken yakalayıp bağladım. Sonra kaçıran adamları mahkemeye götürdüm. Yeniçeri serdârı geldi. (İki yanaşma geldi aldım) dedi. Gulâmlardan sordum. Şehirden bunları biz ayartıp aldığımız mal ve atlar hepsi bunlardadır. Bizi getirip bu bağ evinde hıfzettiler dediler. Yeniçeri ağası bunları zincire vurup, bize üç yüz kuruş ceza alıverdi. Kölelerimi, diğer çalınan eşyalarımı da aldım. Düyamız yerini buldu.

Bu Kula şehri 150 akçe kazadır. Hâkimi, müftüsü, serdârı, kethüdâ yeri vardır. Şehir düz bir sahradadır. 8 mahalle, 1200 toprak örtülü evdir. 24 mihraptır. Hoca Seyfeddin câmii gayet sanatlıdır. Ama tavanı toprak örtülüdür. Hacı Abdurrahman câmii kurşun örtülüdür. Başka mescitleri, üç hamamı var, biri Sungur bey, biri Kutbeddin hamamıdır. 200 dükkânı on bir mektebi vardır. Su ve havası çok lâtiftir. Beyaz ekmeği, halıları ve Zeliler, kırmızı ve elvan kilimleri meşhurdur.

KULA ŞEHRİ ZİYARETGÂHI: Evvelâ Şollaki Sultan ve Esadullah Babayı ziyaret edip buradan ayrıldık ve batıya 6 saat gittik. 200 evli, Yıldırım Han vakfı olan Cığan oğlu köyünü geçip batıya kâh Gedüs nehri boyunca, kâh bağlar içinde gittik.

ESKİ ALAŞEHİR KALESİ

Büyük İskender zamanında Medyan oğlu Yanko sülâlesinden Kortiz adlı bir kral elinden Aydın Beyoğlu Sultan Yâkup Ulubaş bey eliyle fethetmiş, sonra Yıldırım Han zamanında Âl-i Osman eline geçmiştir. Yıldırım Han vakfıdır. 300 akçe kazadır. Nahiyesi yetmiş sekiz köydür. Kalesi, Bozdağa bitişik bahçe deresi adı ile meşhur bir dağın eteğinde yuvarlak bir kaledir. Etrafı 8880 adımdır. Haraptır. Beş kapısı vardır. Bu kale içinde şehir 24 mahalle, 2070 toprak örtülü evlerdir. 24 mihraptır. Yıldırım Bayezid Han câmii sanatlı bir câmidir. Avlusunda bir abdest havuzu ve medresesi vardır. Yine çarşı içinde Sülün Muslu Paşa câmii, Şeyh Sinan ve evlâtları avlusunda gömülüdürler. Puslulu câmii, Kadı Şeyh câmii de vardır. Bir tekke, ... 16 mektep vardır. İki hamamı vardır. Biri Yıldırım Hanındır ve çarşı içindeki Sülün Muslu Paşa hamamıdır. 9 han vardır. Yıldırım hanı kale gibidir. Kervansaraylar vardır. 800 dükkân olup, dört haftada bir büyük pazar olur. Yetmiş boyahaneleri olup nefti boyaları ve tabakhaneleri meşhurdur. Şehirde ve tabakhanede akan sular hep Yıldırım Han hayratıdır. Su ve havası çok gü-

zeldir ama, hâkim zulmünden harap olmuştur. Renkleri kırmızıya çalar. Halkı zevk ehli ve garip dostudurlar. Has beyaz balı, armudu, inciri çoktur. Ensesinde Bozdağda altı ay kiraz bulunur.

ALAŞEHRİN MESİRELERİ: Güneyindeki kasabalar ile şehir arasında bir mesire vardır ki yeryüzünde misli yoktur. Rum, Arap ve Acemde, Alaşehir Hüseyin pınarı mesiresi meşhurdur. Çeşitli sofalar, havuzlar, şadırvanlar vardır. İçinde buz gibi sular akar. Halk burada zevk ve safa eder. Burada bir çınar var ki her dalını üç adam kucaklayamaz. Dalları kırkar, ellişer arşındır. Gölgesinde beş altı bin adam gölgelenir ve iyş ve işret ederler! Burada Hüseyin Baykara fasılları ederler.

ALAŞEHİR ILICASI: Anadolu'da meşhurdur. Şehre yakındır. Buradan da ahbaplara veda edip batıya yine Bozdoğan eteğinde mamur köyler geçip, Sart pazarına giden yâran ile görüştük.

SART KALESİ

Peygamberin doğuşundan 882 sene evvel, Büyük İskender'in korkusundan Kıdafe adlı Melikenin yapısıdır. Sonra Aydın Bey oğullarının elinden Yıldırım Han fethetmiştir. 150 akçe kazadır. 40 parça köyü vardır. Kalesi, Sart dağı eteğinde bir yüksek yerde dörtken şeklinde küçük bir kaledir. Kalenin içi o kadar mamur değildir. Ama varoşu mamurdur. 3 mahalle, 750 toprak örtülü evleri, ... câmii ... zâviyeleri, hanları, hamamları vardır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Bostanlarında kavun ve karpuzu meşhurdur. Pamuğu dünyayı süslemiştir. Haftada bir büyük pazar olur. Buradan batıya Ulu sahrada Gedüs nehri akar. Bu nehri atlarla geçtik. Çomaklı yaylasında biraz dinlenip Çomaklı Sultanı ziyaret edip 9 saat gittik.

GÖRDES KALESİ KORİTÖZ ŞEHRİ

Büyük İskender'den sonra Yanko kralın Murdar oğlu Koritöz'ün elinden Saruhan oğlu Yâkup Han Ulubaş Bey eliyle almıştır. Sonra Yâkup Şah kızını Âl-i Osman'a verip, bu şehri de cihaz olarak vermekle Yıldırım Han eline geçmiştir. Celâlî Karayazıcı sığınmasın diye Zağnos Paşa Gördes'li olmakla kalesini yıkmıştır. Kale şehrin doğusunda bir killi kaya üzerindedir. 150 akçe kazadır. Nahiyesi 78 köydür. Hâkimi serbest zeâmet sahibidir. Kethüdâ-yeri ve serdârı vardır. Müftüsü, nâkibi yoktur. Şehir bir dağ eteğinde birbiri üstüne yapılmıştır. 2200 evdir. Alt kısmı kaya, üstü kerpiç Türkistan evleridir. 6 mahalle, on bir mihraptır. Çarşı içinde Ulucâmi vardır. Avlusu güzel bir mesiredir. Yukarı mahallede Hacı Ramazan câmii kapısı üzerindeki târih budur.

(Sâhibül hayrat vel hasenat elhac Ramazan bin Şâban temamet? Câmiüşşerif sene ihdâ ve erbain ve elf) yazılmıştır. Tamamı üç câmidir. Şehir içinden geçen Çomaklı deresi Gördes nehrine karışır. Bu nehir üzerinde bir güzel köprü vardır. Fevkalâde sanatlıdır. Bunun benzeri yoktur. Yalnız Rumeli'de Drin nehri köprüsü bunun gibidir, ama bu daha enlidir. Uzunluğu 500 adımdır, 50 dükkân, bir hamam köprünün vakfıdır. Bir medrese, iki tekke, dokuz mektep, 3 han, altı çeşme vardır. Her taraf bağdır. Kuru üzümü meşhurdur. Etraf şehirlerden buğday getirip kuru üzüm alırlar. Ahalisi hep Türktür. Bazı kelimeleri şunlardır:

Azık (ekmek), tahıl (buğday), dehle (közet), zıbar (yat), kanlı (araba), ün (avaz), rahatlık (avrat), ketmec (kız), kızan (oğlan), çıbar (arık), gübler (köpek yavrusu), taraş (zağar), çomar (koyun köpeği), masti (fino köpeği), yeteğen (tazı), çınak (arslan), sablıca kızıl (kiraz), kardeş kişne (vişne), ballı darı (incir), kelem (lahana), kızıl ağaç (havuç), hanza (kereviz), yelli saz (turp), oğlan pabucu (ermud kurusu), tüylüce tonbak (dikenli kestane), tuluca yumru (şeftali), kaplıca burt (yumurta), Bek aşı (yumurta), çoğaş (güneş)...

Böyle nice perişan kelimeleri var ki işitenlerin aklı perişan olur. Gerçi atalarımızın dilidir ama, bizim atalarımız sakin olduğundan Kütahya ve Demirci'de bu çeşit kelimeler yoktur. Bu şehrin halkı garip dostudurlar. Nimetleri boldur. Buradan batıya dört saat gittik.

KAYACIK KALESİ KASABASI

Kale şehirden uzaktır. Varıp seyretmeden Bostancı Mehmed Ağa hanesine indik. Saruhan paşasının hassıdır. Subaşısı hâkimdir. 150 akçe kazadır. Nahiyesi yedi köydür. 300 toprak örtülü Türk evleridir. Bağ ve bahçesi çoktur. Bir mahalle, bir câmii, iki mescidi var. Etrafı siyah kayalardır. Han, hamam, çarşı falan yoktur. Bir küçük hamamı vardır. Bazı kimseler evlerinde tabaklık yaparlar. Gayet lâtif kırmızı sahtiyan yaparlar. Anadolu'da meşhurdur. Hattâ Edirne, İskenderiye sahtiyanından üstündür. Kur'anı Kerim ciltlemekte kullanırlar. Bağı ve bahçesi çoktur. Üzümü ve şirası meşhurdur. Bu bağlarda olan lâl renkli kirazını bir tanesi bir esedi riyal ağırlığında geldi. Ama binlerce kiraz içinden seçip tarttık. Anado'da kırmızı ve meselâ dilberlerin yanakları ve dudakları metholunsa Kayacık kirazı dudaklı derler. Burada Kayacık kalesine gittik:

KAYACIK KALESİ: Bu kalenin düşmanı olsa gerrubiyandan buna zafer bulamaz. Dört tarafı gayya kuyusu gibidir. Tepesine tam iki saatte çıkılır. İçinde eski bir kilise, bir su sarnıcı var, insandan eser yok. Bütün Aydın sancağı köy ve kasabaları tabak gibi görünür. Kapısı do-

ğuya açılır. Kalenin güneyinde iki saatlik yerde Naldöken kayası derler bir yüksek kaya vardır. Buradan iki saat dağlar aştık.

ŞAHİN KAYASI KALESİ: Ey dostlar, otuz iki senedir 18 pâdişahlık yer gezdim. Böyle yüksek dağ görmedim. Kayanın etrafı şahin yuvalariyle dolu olduğundan bu ad verilmiştir. Ama Yunanlıların Yunan târihinde bu kayaya Petromir derler. Edmir adlı avrat kralın yaylağı imiş. Kapısında bir peri yüzlü avrat tasviri vardır. Öyle bir dağdır ki benzerleri Van gölü sahilinde Suphan dağı ola. Bu kayanın tepesine kadar 3050 basamaktır. Kayanın etrafında dolana dolana en tepesine çıkılır. At, katır ve eşekle çıkılmaz. Ama hakir birkaç adamlarımla, eteğimizi belimize dolayıp çıktık ve rengârenk yeryüzünü oradan seyrettik. Yedi konak batıda Akdeniz bir halı gibi görünüyordu. Bu yüksek tepeye ancak mavi bulutlar veya uçan kuşlar engel olabilir! Burada insan yoktur. Kıdefa ve İzmir meliklerinin sarayları daha yeni yapılmış gibi durur, su sarnıçları vardır. Tam tepede üç adet köknar ağaçları yetişmiş. Bunlardan başka yılan ve çıyandan başka şey yoktur.

Sonra buradan inip 4.5 sat batıya tepe aşağı indik. Aşağıda Banyas suyu akar. Banyas dağlarından çıkıp Gedüs nehrine karışır. Üç saat daha gittik. 40 evli bir câmili, Kaya Kızladığı müslüman köyünü de geçip 3 saat gittik. Berkle köyüne geldik. 20 evli, bir câmili, bir kaynak sulu Akhisar köylerindendir. Yine batıya 3 saat gittik.

AKHİSAR KALESİ: 1007 (1598) Sultan Üçüncü Mehmet zamanında Celâlî Karayazıcı ve kardeşi Deli-Hasan korkusundan pâdişah fermâniyle halk toplandı, bu kaleyi yapan kimselerle konuşarak yazdık. Vâli Macar-Ali Paşa düz bir sahrada alçak duvarlı ve yuvarlak, etrafı 8600 adım bir kale yapmıştır. Tamiri için evkafı çoktur. Evvelce, şimdi Yusuf efendi sarayının bulunduğu şehrin ortasında bir kale var imiş ve Fındıka Melikenin kardeşi Cimcime kadın kralın tahtı imiş. Saruhan oğlu bin güçlükle fethedip, bir daha yeri cehennem olası kâfirin barınağı olmasın diye yıkmıştır. Kütahya sancağında Ayşe Sultan hassıdır. Baltacılar kethüdâsı hâkim idi. Evinde misafir olduk. 150 akçe kazadır. Senede 20 kese hâsıl olur. 12 köyü vardır. Ama her biri han ve hamamlı bahçeli kasaba gibidir. Şehrin âyan ve eşrafı, askeri çoktur. Anadolu'nun Şam şehri yerindedir. Dört tarafı gülistandır. Kale içinde 2000 kiremitli, bağ ve bahçeli, akar sulu, havuzlu evleri vardır. Etrafı yayla olduğundan yaylalardan inen sular, bağları sular, şehrin sokaklarından geçer, 24 mahalle, 47 mihraptır. Onunda cuma kılınır. Çarşı içinde Sarı Ahmed Paşa câmiinin cemaati boldur. Kârgir kubbelidir. Avlusunun ortasında havuzu, etrafında medrese hücreleri vardır. Kıble kapısı üzerinde târih budur:

Özge târih didim şerhi bu hayra
Bilhamdillah oldu târmir câmi (sene 1005)

Sultan Alemşah câmii derler, ama validesinindir. Halk dilinde Fethiye câmii derler. Evvelce kilise imiş. Kârgir kubbelidir. Kapısı üzerindeki târih budur: (..... vâlidehu bint'i Alemşah bey nurullahu merkaduhâ fî târih selâse isrîn ve seb'amie).

Bunlardan başka Sinan Kadı efendi, İstanbul'lu Hasan efendi Emetli, Sarı İbrahim efendi, Hacı Süleyman, Hacı Mustafa ve eski câmilerdir. Üç hamamı vardır. Biri Paşa hamamı, biri Gülruh Sultan hamamı, biri Sasa bey hamamıdır. Bin adet dükkânları, üç kubbeli bir bedestanı vardır. Bu hayrat hep Gülruh Sultan yapılarıdır. 10 hanı vardır. Paşa hanı, Hüseyin, Kimyon, Boşnak Mustafa efendi ve Musâ efendi, Nebi efendi, İbrahim efendi, Emiroğlu, Karasinan efendi, İslambollu Hasan efendi, Bende Mahmud Ağa ve Karasinan efendi hanları vardır. Baltacı Mahmud Ağa namazgâhı, Pazar yerinde han gibi lonca yeri vardır. Bu ikisinin altına biner adam sığar, alış veriş edilir. Şehir içinde 7 medrese, bir darülhadis, bir darülkurrâ, 23 çocuk mektebi, pek çok akar sular vardır. Sular, şehrin doğusunda Gördükhisar denilen bir kale dibinden çıkar ve kehrizlerle şehre getirtilir. 2000 çeşme vardır diye şehir halkı söyledi. Su ve havası çok güzeldir. Halkı tüccardır. Elbiseleri çuha ve kıymetli kumaşlardır. Delikanlıları Cezayir leventleri elbisesi şeklinde daracık yelekler, başlarına fes giyerler. Şehbaz yiğitlerdir.

Garip dostudurlar. Nimetleri boldur. Çarşısında iri ağaçlar vardır. Bilhassa Paşa câmii hamamı önünde gölgesinde 500 kişinin barınacağı bir büyük çınar vardır. Bu gölgelik sofada yârân, tavla ve satranç oynarlar. Beyaz külbek ekmeği, zerdalisi, servi ağaçları, zeytini, inciri, üzümü ve limonu, turuncu meşhurdur. Burada iki gün kalıp kıble tarafına dört saat gittik.

MARMARA KASABASI: Saruhan toprağında 150 akçe kazadır. Nahiyesi 11 köydür. Lala Paşa evkafıdır. Şehir bir kayalı bayır yerdedir. Birbiri üstüne 1200 evdir. Ama binden fazla konak harap olmuştur. Mamur olanlar 10 mahalledir. Manzarası geniş, havadar evlerdir. 22 mihraptır. Lala Paşanın eski câmii, kârgir kubbeli, avlusu şadırvanlıdır. Medrese, imaret, dârülhadis, darülkurrâ, mektep ve çeşmeleri hep Lala Paşa hayratıdır. Yüz kârgir dükkân vardır. Yukarı mahallede Hanife Sultan câmii vardır. Hanife Sultan, kerametleri görülmüş ulu sultandır. Pamuğu, kavunu, karpuzu meşhurdur. Havası güzeldir ama halkı fukaradır. Müderris efendilerden başka âyanı yoktur. Mehmed Baba ve Ali Baba ziyaret yerleridir. Buradan kıbleye bir saat gidip 100 evli Frenk köyünü geçerek bir saat gittik.

MARMARA ŞEHRİ ILICALARI: Bir kayalı dağ eteğinde çatal ılıcadır. Üzerinde birkaç kubbesi, havuzları vardır. Suyu insan vücuduna yağ gibi cilâ verir. Cüzzam olan kırk gün suyundan içerse şifa bulur. Bir küçük kubbeli havuzu terkedilmiş, içi çalı çırpı ile dolmuş, adamla-

rıma temizlettim. Güzel bir havuz oldu. İçine girip rahat yıkandım. Bir mermer üzerine de tamir ettiğimize dâir târih kodum. Buradan Gedüs nehrini atla geçip 300 evli Karaitli köyünü de geçtikten sonra ulu bir yayla eteğinde, bağ ve bahçeli, câmili, hamamlı yayla köyünü de geçtik.

BÜYÜK DURKUTLU ŞEHRİ

Saruhan livasında Valide Sultan hassıdır. Senede 30 yük ve sultaniyesi, on yük de hâkimine hâsıl olur. 150 akçe şerif kazadır. Nahiyesi 160 köydür. Müftüsü, nakibi, kethüdâ-yeri vardır. Âyanı, askerî tâifesi çoktur. Çocukları anadan doğma yeniçeridir. Şehir düz bir sahranın tam ortasında Gedüs nehri kıyısındadır. 1500 kiremit örtülü güzel konaklar vardır. 21 mihraptır. Beşi cumadır. Çarşı içinde Manisalı Piyale oğlu Mustafa efendi câmii kârgir kubbelidir. Kapısı üzerinde târihi budur:

Mustafa bin Piyâle yâni bu Abdüzzif
Hak'dan isterdim yapam bir mâbedi hubü garib
Hamdülillâh kim temam oldu didim târihini
Câmiin inmâmını kıldı bana Allah nasib (sene 1065)

Üç hamam, on bir han vardır. En büyüğü Semerciler hanı, pazar yerinde voyvoda hanı, yeniçeri hanıdır. Pazar yerinde yirmişer taş sütunlu üzeri örtülü tahıl pazarı geniş meydandır. Yedi kahvehanesi var. Oyuncuları, hanendeleri, çökürcüleri var. 300 dükkân vardır. Havası gayet sıcaktır. Onun için ahalisi yaylaya çıkar. Bağ ve bahçesi hesapsızdır. Etraftan bakıldığı vakit şehir, çınar, kavak, söğüt ağaçlarından görünmez. Elbiseleri çuha elvan feracelerdir. Taze yiğitleri baldırları çıplak, Cezayirli tarzı sıkma yelek, pala bıçak, başlarında fes gezerler. Üzüm kurusu, kavun, karpuzu, Durkut atı meşhurdur. Buradan da dört saat gittik.

NİF ŞEHRİ

Büyük İskender zamanında Kidefa yapısıdır. Saruhan Sultan zamanında Hacı Emet bey fethidir. Sonra Sultan Murad Hüdavendigâr fethedip, Saruhan livası paşasının hasıdır. 150 akçe şerif kazadır. Nahiyesi 70 köydür. Kethüdâ-yeri, yeniçeri serdârı vardır. Fakat müftüsü, nakibi yoktur. Kalesi, etrafı 2200 adım, beşken şeklindedir. Kale içinden ve altından çıkan buz gibi sular aşağıdaki şehri sular. Aşağı varoştur. Ve kayalar içindedir. Bağlar içinde şirin bir kasabadır. Bu da bir yüksek dağın eteğindedir. Şehir 1200 kiremitli evlerdir. Mamur kısmı sekiz mahalle, dokuz mihraptır. Emet Bey câmii meşhurdur. Kapısı sanatkâranedir. Avlusunun ortasında bir havuz vardır. 2 hamam, 40 dükkân, câmiin sol tarafında meydanda bir büyük havuz olup ortasında yüksek bir sütun üzerinde bir şadırvan kadehi vardır. Kadehin dört tarafından kırk

elli yerinden kol kalınlığında su dökülür. Havuzun yanında gayet büyük bir çınar vardır. Yine burada kahvehaneler, dükkânlar vardır. Su ve havası lâtif, fakat halkı o kadar zengin değildir. Bir alay kanaat sahibi, garip dostu kimselerdir. Buradan batıya bir buçuk saat gittik.

ULUCAKLI KÖYÜ: Buraya gelirken korkunç Sabuncubeli solumuzda kaldı. Kayalı bir dağ eteğinde 80 evli, bağ ve bahçeli, bir hamamlı, bir câmili köydür. Câminin kapısı üzerindeki târihi budur:

Eyledi ihtâ bu makamı hayır için Derviş ağa
Hakteâlâ cennet içre Huriler vire anâ
Hâtifi gaybi didi ihyâsının târihini
Bârekâllah ne metin oldu diyesiz siz buna (sene 1065)

Şehzâde yaylasını aşıp çadırımızı kurduk. Kuzu kebap edip zevk ve safa ettik. Vaktiyle şehzâdeler burada hâkim iken beş altı ay bu yaylada eğlenirlermiş. Müverrihler arasında buraya Süsenidiraz yaylası derler. Hakikaten gayet uzun süsen çiçekleri olur. Lâlesi meşhurdur. Soğanı hediye götürürler. Kokusu olmadığı halde şeklinin güzelliğinden sevilir. Balatî Solak, Çelebi Hoca bir Manisa soğanını on kuruşa almışlardır. Molla Çelebi lâlesi gibi uzun boylu olmaz ama, şirin, kırmızı, yuvarlak, kadife gibi hareli olur. Akar sular pek çoktur. Burada dört saat zevk ve safa edip yokuş aşağı indik. Bir boğaz ağzında (Karakoca) adlı, kırk evli, bağ ve bahçeli, Karakoca Sultanının yattığı yeri geçip, doğuya bahçeler içinden geçerek Manisa mahallelerinden Karaköyü geçtik.

SARUHAN VİLÂYETİNİN TAHTI, BÜYÜK ŞEHİR ESKİ PAYİTAHT MANİSA

Saruhan sancağı Paşasının hasıdır. Hassı 60.000 akçedir. 41 zeâmeti, 674 tımarı, alaybeyisi, Çeribaşısı vardır. Cebelileri ile 3000 askeri olur. Sefer sırasında paşa da Kütahya veziri hükmünde sefere eşer. Şeyhülislâmı, Nakibüleşrafı, âyan ve eşrafı vardır. 500 akçe şerif mevleviyettir. Çünkü eskiden şehzâdelerin yeri idi. 500 parça nahiye köyleri, beş kaza nahiyesi vardır. Karaköy kazası, şehir içinde beş kaza daha. Düzkulu ve Yelâmet ve Belin ve Bozdoğa ve Emlâk kazaları... Bu kazalar Molləmnın hükmündedir. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, kale dizdarı, 20 kale neferleri vardır. 80 neferleri İzmir'de Sancak burnunda yeni yapılan kaleye gönderilmiştir. Kalesi, şehrin ensesinde duman üzeredir. Aşağı şehirden dört bin adımda çıkılır. Kalesi beşken şeklinde olup etrafı 2200 adımdır. Hendeği yoktur. Çünkü etrafı gayya kuyusu gibi kızıl yalçın kayadır. Kapısının iç yüzünde Okçu Şuca'nın kemanı asılıdır. Kule içinde otuz ev, iki su sarnıcı, buğday anbarı, cephane, Sultan İkinci Murad'ın câmii vardır. Kale kıdafe yapısıdır. Selçuklulardan Sultan Alâ-

eddin'in beylerinden Sarhan Bey Rum krallarından Pluskuyo adlı kefereden almıştır. Yunanca bu kalenin adı Endirefil'dir. İkinci Sultan Murad Sarhan oğullarından bin güçlükle Türk eşirralarını?! kıra kıra fethetmiştir. Aşağı kale harabeye yüz tutmuş iki kat üçgendir, etrafı altı bin adımdır. Sağlam bir kale imiş. Yedi kapısı var. Kale içini baştan başa bağ ve bahçe ve akar sulardır. Bütün halkı aşağı şehre göçüp kale bağlar olmuş ama, aşağı şehir mamur, büyük şehirdir.

MANİSA MİMARİ ESERLERİ

Kıdafe yapısıdır. Lâtince Nişa derler, büyük demektir. Fethinden sonra Manisa dediler. Yani (kâfir karısı şehri) demektir. Şehri, kalenin bulunduğu Pus dağının eteğindedir. 60 mahalle 6660 evler ve saraylardır. Gedüs nehri kuzey tarafındaki sahrada akar. O uçsuz bucaksız sahra reyhan ve gül ile süslü köylerle doludur. Her evin pencerelerinden bu sahra temaşa olunur. 105 mihraptır.

SARHAN BEY CAMİİ: Kiliseden çevrilmedir kubbelidir. Avlusunun etrafı altı mermer sütun üzerinde kubbedir. Avlu ortasında havuz, etrafında medrese hücreleri vardır. (Fethiye medreseleri) adıyle meşhurdur. Biraz aşağıda Üçüncü Murad câmii olup fevkalâde sanatlıdır. İki minaresi vardır. Minarenin altın alemleri üzerine güneş vurduğu vakit Manisa sahrasını aydınlatır ve insanın gözünü kamaştırır. Büyük kubbe üzerindeki âlemin yüksekliği kırk mülkî zira'dır derler ve kırk bin halis altınla kaplanmıştır, diye söylenir. Câmiin mihrabı, minberi, şeyhlerin kürsüleri, mahfili, avizeleri velhasıl fevkalâde tezniyatlı ve sanatlıdır. Avlusunda büyük bir havuz var. Âdem gerdanı kalınlığında sular fışkırır. Câmiin kıble kapısı üzerinde celi müzehheb yazı ile «—... Sultan Süleyman Han oğlu, Selim Han oğlu, Murad Hanın 971 muharrem ayında başlatıp 974 senesi zilhiccesi sonunda bu câmiin tamamlandığı» yazılıdır.

Ve yine bu câmi kapısının iki tarafında beyaz mermer üzerine yazılan târihtir:

Mâlik-i beyz icre gevrek-i Cud
Şah mâlik Hicâzı Rum ırak
Câmi-i cümle-i kemal oldun
Yaptı bir câmi-i bülend âfak
Geldi bir ehli dil ziyâret içün
Didi târihi kâbetül uşşak (sene 994)

Bundan sonra Valide Sultan câmii... Süleyman Han validesidir. Silâhtar Ağaya Trabzon eyâletini rica ettiğinden Silâhtara Rum'da bir sancak ve bu validesine Manisa'yı hâsulhas edip müebbet sürgün ile Manisa'da kalır. Sonra bu güzel câmii yaptırır. Mihrabı, minberi emsalsiz-

dir. Kubbeleri kurşun örtülüdür. Avlusu mücellâ taşla döşelidir. Bir havuzu vardır. Kapısının üstündeki târihinde:

«Ümmüssultan Süleymanül mâlikin kad büniyet lillâhi beytüssâcidin mâ mislehû kad câenâ târihahû hüvle câmiülmüttekin elhâmidin, sene 898) yazılıdır. Bir de Küçük Valide Sultan câmii vardır. Şehzade Şehinşahın validesi binasıdır. Tahıl pazarındadır. Kurşun kubbeli, avlusu lâtif, kıble kapısında (896) târihi yazılıdır. Kale altında çaşnigir başı câmii eski tarzdır. Kapısı üzerinde: «Benâ hâzelmescidil mübârek sâhibülhayrat vel hasenat Sinan bey bin Abdullah fî eyyâmi sultan Mehmed bin Murad Han fi şehri Recebülmüzecceb liseneti seb'a ve seb'amie) yazılıdır. Cemaati çok, sağlam bir câmidir. Timurtaş oğlu Ali Bey câmii: Şehrin kıblesinde bir yüksek yerde, her tarafa hâkim bir câmidir. Avlusunda bir çeşmesi vardır. Avlu ağaçlarla süslüdür. Bu avludan bütün şehre sonsuz sahra görünür. Dostlar burada oturup sohbet ve temaşa ederler. Kıble kapısı üzerinde (Câmiin Timurtaş Paşa oğlu Ali bey tarafından 978 târihinde yapıldığı) yazılıdır. Şehrin doğu tarafında da Dilküşâ Hanın câmii vardır. Kubbeli ve kiremit örtülüdür. Kapısında (Hatice Hatun tarafından 987 de yapıldığı) yazılıdır. Hüsrev Ağa câmii, kârgir, kubbeli, Küçük taşlı câmii, kurşunlu, kubbeli, Serâbdar câmii, kubbeli ve kiremit örtülüdür. İbrahim Çelebi câmii, kubbeli ve kurşunludur. Hamza efendi câmii kiremitlidir. Yümni Ali Sultan câmii kurşunlu, Hacı Hasan câmii kiremitli, İki levleli câmii kârgir ve kurşunlu, Karaköyde Ece câmii, Çaybaşı câmii kurşunludur. Kapısında târihi var ama yazısı gayet çep olduğundan yazılmadı. Lala Paşa câmii kurşunlu kubbelidir, Veli oğlu câmii, Hâki Baba câmii, ikisi de kiremit örtülüdür. Bunlardan başka ... mescitleri, tekkeleri vardır. Alaybeyi mescidi kapısındaki tarih:

Ferhad âgây-ı muhibbil âbidin
Kad benâ beyten makamürrâkiin
Kaale Fethullah (ta) rihahû
Mescid lil müstakim essâcidin (sene 979)

Ferhad Ağa çeşmesinin târihi:

Hadimi anın didi târihini
Nuş idin Allah içün mâ-i hayat (sene 979)

Hünkâr bahçesinin yakınında vezir Süleyman Paşa kardeşi Bey çeşmesinin târihi:

Bârekallah ey emir-i menba-ı kân-ı kerem
Çokdun âsar-ı cemâlin ad olunmaz muydun
Didi bu ayn-ı şifâbahşin Şifâyi târihin
Âb-ı sâfî akdı şâha çeşme-i dilcuydun (1061)

Gülfam Hatun çeşmesi hayatının târihidir:

Bu hakîre didi gülfam hâtun
Müyesser eylesün Hak âna kevser
İtdi câmiî bu hayra târih
İçin Allah yoluna âb-ı kevser (sene 946)

Bu şehirde 3040 çeşme vardır. ... medrese vardır. Meşhurları: Muradiye, İki Sultan, Ulu medrese, Sultaniye Darüşşifasında tıp ilmi görülür. Fazilet ehli hekimbaşısı vardır. Haftada iki gün ders okunur, bütün hastalara çeşitli macunlar, ilâçlar, içecek, yiyecek boldur. Sarhan medresesi, kefere zamanında papasların yeri imiş. İbn Melik burada tahsil etmiştir. Bu medrese açıklık bir yerde olup havası çok güzeldir. Yer altındaki hücrelerinde birçok cezbe sahibi sülûk ehli vardır. Sinan Bey medresesi, hariç pâyesiyle yüksek medresedir. İbrahim Çelebi medresesi, bu da dahil medresesidir. Bilmez bazarı medresesi, Ayni Ali medresesi, evvelce Bektaşi tekkesi idi, şimdi hariç medresesidir ama, inşallah yine tekkesi olur. Bu medreseler ve imâretlerin yekûnu 760 kurşunlu binalardır. 600 çocuk mektebi, 9 darülkurra vardır. Nice Kur'an hafızları vardır ama türkzad olmakla?! harfleri tam telâffuz edemezler. Fakat havasının güzelliğinden talebesi anlayışlıdır. Kadın, erkek ve çocuktan 3000 hafız vardır derler. Nitekim Gelibolulu Yazıcı zâde Mehmed efendinin Muhammediyesini binlerce adam ezberlemiştir. 7 darülhadisi vardır. Büyük hanlar vardır. Bilhassa tahıl pazarı hanı kırk kubbeli büyük handır, adına Hatuniye hanı derler. Ali Ağa hanı.. 6 imâreti vardır. Sultan Murad, Sultaniye, Hatuniye, Ali bey, Timurtaş paşa imâretleri meşhurlarıdır. Bu imâretlerin gelip geçene nimetleri boldur. Bazısının kapısına (ve yûtimûnettaam...» âyeti kerimesi yazılıdır. Şehrin doğusunda Mevlânâ tekkesi vardır. Vaktiyle kilise imiş. Kapısı üzerinde «emere biimâreti hâzihizzâviyetil mübâreketil İshâkıye el emirül âdil el muzaffer el mansur İshak ibn İlyas sene seb'in seb'a mie» yazılıdır. Ve bu târihin altında (el abdülfakir illallahil gani elhac Osman bin emetullah) yazılıdır. Bundan başaka daha yetmiş tekke vardır.

Bu şehrin yetmiş yerinde mesireler vardır. En meşhurları: Uluca pınar, Uluca çınar, Mersinli alanı Tabakhâne köşkü, Çelebi Pınarı, Ağa bahçesi, Mevlevihâne bağı... Bu mesireler hep Karaköy tarafındadır. Hamza efendi tarafından olan mesireler de şunlardır: Başçınar, Beyköşkü, Salıncaklar, Dokuz pınar, Soğucak pınarbaşı... Fakat bunların en seyre değer olanı Hünkâr bahçesidir. Şehrin Kuzeyindedir. Etrafı tuğlu ve 3500 adımdır. Senede yedi yük hasıl olur. Maksureleri, şadırvanları, fıskıyeleri, çiçekleriyle bu bahçe ne kadar tasvir edilse tam olarak anlatılamaz. Bu cennet misali bahçede kavak, çınar, servi ve söğüt ağaçları hesapsızdır. Bu bağa bitişik bir namazgâh vardır ki, etrafı alçak duvarlı yerdir, içi ellibinden fazla insan alır. Havuzları fıskiyeleri vardır.

Bu Manisa şehri Duman dağı eteğindedir. Evlerinin bir kısmı yamaçta, bir kısmı düzlüktedir. Şehrin doğudan batıya uzunluğu 7000 adımdır. Enliliği de üç dört bin adımdır... hamam vardır. Karaköy, Çaybaşı, Tahtakale hamamları... Fakat hepsinden sanatlısı Sultan hamamıdır. Bir câmekâna ve bir sofaya maliktir ki, söylediklerine göre câmekânının kubbesi İstanbul'da Yavuz Sultan Selim câmiinin kubbesi kadardır. Dört halveti vardır, baştanbaşa beyaz mermerle düşelidir. Hamamın havası o kadar güzeldir ki insan içinde bir gün otursa asla hararet vermez. Diyarlarının kireci gülsuyu ve zafran ile yoğurulduğundan hamamın içi dâima kokuludur.

Bu şehirde 3040 çeşme, Şehirde ve Karaköyde 3360 dükkân, kubbeli kârgir bezestan vardır. Tahtakale elli dükkân, iki başı derya lebi küçük çarşıdır, burada ilâçlar ve âşık macunları satılır. Dilber dudağı macunu bir muhabbet pazarıdır ki asla âşıklardan hâli olmayan bir zarifler yeridir. Tahtakalede altlı üstlü âriflerin, zariflerin toplandığı kahvehâneler vardır. Bu kahvelerin her birinde dörder mahfil yapılmıştır birinde hanende ve sâzendeler, birinde rakkaslar, birinde hikâyeciler ve meddahlar, birinde de gazel okuyanlar bulunur. Fakat daha lâtifi Karaköy'deki kahvedir ki benzeri dünyada yoktur. Bu kahvede günde bir kantar kahve sarfedilir. Günde beşyüz âdemler hizmetçiler vardır. Dört tarafı gül, gülistan ve İrem bağlıdır. Güzel sesli kuşların birbiriyle müsabaka etmeleri insanı mest eder. Şehir halkı gayet temiz ve zarif olduklarından çarşı ve sokaklarını dâima temizleyip sularlar. Çarşıları çınar, kavak, söğüt ve üzüm ağaçları gölgelendirir.

Gerçi Etrak diyârıdır ama?! eski taht şehri olduğundan halkı gayet söz anlar, miri kelâm maarif erbabı şâirleri çoktur. Meşhur şâirleri şunlardır: (Ânî, Vânî, Kânî, Abî, Zülâlî, Lâlî, Vâlî). Bunlardan bilhassa Lâlî Çelebi şiirde çok üstün idi. Fakat hastalanıp dilsiz olmuştur. Ancak kalemi cevâhir saçmaktadır. Hâlen bir divânı vardır. Nimî Çelebi de yakın arkadaşıdır. Bu adı almasının sebebi, vücudunun belden aşağısının felçli oluşudur. İkisi de şiirde üstaddır. Bu Nimi Çelebi çok zekidir ama halkı zem ve kadh idip, kuduz it gibi dalmaktadır. Ama her hicvi, Nefi'nin siham-ı kazâsına bedeldir. Şeyhülislâm Mahmud efendi de âlim, şair, musikide üstad bir değerli zattır. Velhâsıl bu şehirde 17 divan sâhibi şâir vardır. Ahalisi tüccar, sanat ehli, bilgin, kanâat ve ibâdet ehlidir. Halkı çuka ferace, kontoş, nazik boğasi elvan bez, bir kısmı mevlevi külâhı üzerine destar sarar. Kadınları siyah ve mavi mahayyer ferace giyerler, gayet edebli gezerler. Halk Manisa alacası işleyip satar. Beyaz nohutlu çöreği, baharlı mekik böreği, beyaz tennur gerdesi, çeşitli buzlu vişne hoşafı, üzüm şerbeti üstü bademli Manisa palûzesi, has, beyaz anasonlu çörek otlu ekmeği meşhurdur. Bolluk şehridir. Elli dirhem yağlı çörek, bir at yemi, koyun etinin bir vakiyesi bir akçeyedir.

MANİSA'NIN ZİYARETGÂHLARI: Evvelâ vilâyetin fâtihi Sarhan bey sultan, Seyyid İbrâhim sultan, ona yakın Revak Sultan ve Hak Baba Sultan Hünkâr bahçesi yakınında üçüncü Murad han şehzâdeleri ziyâretgâhları Eğri fâtihi Üçüncü Mehmed ki 976 da bu Manisa'da doğmuştur. Sonra Bektaş baba sultan, Kemal Ümmi Baba Sultan, Farsça ve Türkçe tasavvufa dâir şiirleri ve müdevvenleri vardır. Peygamberimizin (Ben meliki âdil zamanında doğdum) hadisinin tercümesinde bir hoş manzum risâle yazmıştır. Ve atamız Ece Yâkub bey âli Osman ile Mahan'dan Rum'a gelip ilk defa gazi Süleyman bey ile Rumeli'ye geçip Lapseki iskele başındaki ve İznik'teki Yâkub Ece câmii bunlarındır. Manav Abdülbâki Alâiyelidir.

Bundan sonra ahbaplarımızla vedalaşıp, batıya doğru gidip, Gedüs nehrini atlarımızla geçtik. 200 evli, bir câmili Horos köyünü de geçip Batıya sekiz saat gittik.

BERGAMA KALESİ

Melike Kıdefa'nın yapısıdır. Orhan gazi fethidir. Paşa hasıdır. 150 akçe kazadır. Kethüdâ-yeri ve serdarı vardır. ..... târihinde İlyas paşa Dördüncü Sultan Murad'a âsi olunca, kendisine namzet olan hemşiremiz İnal'ı ona vermekte pederimiz tereddüt etti. O vakit İlyas paşa Sarıca haşeratiyle birlikte Manisa âyânını Kütahya'ya gönderip, evimizi bastırıp bütün cevahirleriyle hemşiremizi araba ile kaldırdı. Ve Sandıklı sahrasındaki çiftliğimizden yedi bin koyun ve üç yüz kolanlı atı çeyiz adiyle Manisa'ya götürüp hemşiremiz nikâhlısı oldu. Sonra üzerine Küçük Ahmed paşa gönderilince kaçıp Bergama'ya kapandı. Bunun üzerine pederimiz evimizi Kütahya şehrinde akrabamız Firâkî efendiye bırakıp hepimiz Bursa'daki İnibey mahallesindeki evimizde kaldık. Pederimiz Hakîri ve kardeşim Mahmud'u alıp İstanbul'daki evimize yerleştik. Peder İlyas Paşayı Sultan Murad'a şikâyet etti. Küçük Ahmed Paşa İlyas paşayı yakalayıp pâdişan huzuruna getirdi. Üsküdar'da İstavroz köşkünde pâdişah İlyas paşaya sordu: «Bre melûn, bu koca ağanın kızını zorla niçin aldın?» deyince, «Hâşâ ki pâdişâhım zorla almış olam... Şer'i izin ile namzedim idi, aldım, işte şer'i hücceti...» diye hücceti gösterdi. Hemen babam: «Evet Pâdişahım, devlete itâatli iken namzed idi, fakat âsi olup katli vâcip olunca kızımı vermedim. Gasp suretiyle bu kadar malımı alıp ırzımı berbat ettin!» diye feryat edince hemen Murad Han: «Koca Baba, malını mu istersin, yoksa Kel Ellezin başını mı istersin?» dedi. Hemen peder: «Hünkârım, nursuz ve tüysüz kel başından sana ve bana ne fayda var? Hemen pâdişahım sağ olsun, benim şikâyetimle öldürülmesin, yine Ellez oğlu Ellezdir. Affedin. Revan seferine götürüp bir kulluğunuzda kullanın» dedi. Hünkâr: «Ya böyle âsinin hizmeti ne

olsa gerek? Devlet adamı kıtlığı yoktur. Kelle üstüne...» deyip hemen bir kara yüzlü adam İlyas Paşayı Kapıcılar kethüdâsının elinden alıp, deniz kenarındaki mavi taşın üstünde İlyas paşayı çökertti. Bir kılıç vuruşta başı taş üstüne düştü. Hakikaten kel imiş... Sonra Hünkâr pedere bir kese Onbin hâlis altın verdi. Aynı sene hemşiremizin mezarını ziyâret nasip oldu.

(Burada dört satır boştur)

Sonra Bergama'dan güneye beş saat gittik.

MELEMEN GÜZEL HİSARI

Gazi Hüdâvendigâr ..... de Sarhan bey elinden almıştır. 150 akçe kazadır. Kalesi bir bayır üzerinde viranca dörtgen şeklindedir. Aşağıda varoşu 800 toprak ve kiremit örtülü evlerdir. 8 mahalle 13 mihraptır. Câmi, Han, hamam ve mektepleri vardır. Havası o kadar lâtif değildir.

Pamuğu, sem semi, kavunu, karpuzu çoktur. Buradan da kıbleye korkunç tehlikeli yollar geçerek gittik.

KARA FOÇA KALESİ

Cineviz elinden Orhan Gazi seğirdimci askerleriyle Kara Yakup Ece, Karamürsel, Karabalıkesir, Karabekir, Kara Foça ile birdenbire Kara Foça boğazına baskın yapıp, önce Kara Foça ve Kara Koca şehre kılıç ile girdiklerinden Kara Foça denilir. Orhan Gazinin kırk tane kara beyleri varmış. Bu Kara Foça, Kütahya toprağında, Cezayir kaleminde, Kaptan paşa hükmünde paşa hasıdır. Kalesi deniz kıyısında etrafı 1060 adımlık yuvarlak bir kaledir. ..... târihinde Venedik kâfiri istilâ ederek içindeki cephaneyi ve kale kapısını alıp gitmiş idi. Sonra İzmirli Ahmed ağa tamire memur olup, hakîr de beraber tamire çalıştık. Ama şehir harap idi. Kaleye balyemez toplar kondu. İki sağlam kapı yapıldı. Kale dışında bağ ve bahçesi çoktur. Dizdarı neferleri vardır. Serdârı, kethüdâları Melemen'de otururlar. 150 akçe kazadır. Ahalisi Cezayir elbisesi giyerler. Fakat cesur, bahadır değillerdir. Kaleyi kolayca Venedik'e vermeleri bundandır. Limanı büyüktür, âlâ demir tutar. Lodos üzere seksen mil Karaburundur. Buradan 20 nefer aldık. Çünkü leventleri, aç uyuz, kanı kuduz eşkiyalık ederlerdi. Kıbleye gittik.

MELEMEN TUZLASI: 500 akçe mîri emanettir. Padişah hasıdır. Komşu vilâyetlere yüz binlerce deve yükü tuz buradan gider. Canlı hangi mahlûk bu tuzlaya düşse Allah'ın emriyle tuz olur. Buradan da kıbleye gidip, Gedüs nehrini kayıkla geçtik. Altıncı saatte vardık.

TURHANİYE VİLÂYETİ MELEMENİYE ŞEHRİ

Yani Oğuzlar vilâyeti demektir. Hüdâvendigâr Gazi fethidir. Kale-

sini yerle bir etmiştir. Hâlâ bir kalesi Gedüs'ün karşı tarafında bir kaya üzerinde olup Kayacık kalesi derler. Bu şehir, Anadolu toprağında, Cezayir kaleminde, Valide Sultan hasıdır. 40 yük akçe iltizamdır. 150 akçe şerif kazadır. Kethüda yeri ve serdârı vardır. Fukarası çoktur. Şehir, denizden üç saat uzak bir düzlüktedir. Şehir 25 mahalle, üç bin kiremitli evdir. 29 mihraptır. Çarşı içinde Mahkeme câmii kubbeli eski câmidir. Cezzar câmii kapısı üzerindeki târih budur:

(Kad benâ hâzel cumatişşerif sâhibül hayrat Mustafa bin Mahmud gafere zünûbeh». Târih sene 987). Bunlardan başka Ulucâmi ve Kasımpaşa câmii vardır. Diğerleri mescittir. Üç hamamı olup biri pazar yeri çifte ve eski hamamlardır. Bir medrese, üç mektep, bir imâret vardır. Çarşı meydanındaki sebilhanenin târihi budur:

Hamdü billâh ki nasıb oldu Hudaya minnet
Bu sebilhâne-i biadil âbı kevseri Cennet
Yaptın onda bir sebil mâ-i câri-i dilküşâ
Didim anın târihini misli âb-ı cennet (sene 1026)

Yine bu pazar meydanında Ali Ağa çeşmesinin târihi budur:

Yaptı bu çeşmeyi Ali Ağa çün
Eyledi ihyâ kamu teşnedili
Talibi Dâî didi târihini
Akdı Hüseyn aşkına ayn-ı Ali (sene 1008)

Bu da doğu tarafındaki çeşmenin târihidir:

Âbı hayata benzediğiyçün gınayıyan
Târihi oldu ayni Ali çeşme-i hayat (sene 1004)

Şehirde 300 dükkân, bir kârgir bezestan vardır. Sokakları kaldırımsızdır. Çoğu evleri kerpiç yapıdır. Halkı Cezayir levendi elbisesi giyer. Renkleri sarımtıraktır. Çünkü havası çok sıcak ve ağırdır. Temmuz ayınoa bütün halk şehir dışındaki bağlarda yatarlar. Çünkü bir adam bir gece şehirde kalsa sivrisinevler yerler. Hâkim bir adama ceza verse, şehirde elini ayağını bir direğe bağlayıp bırakırlar. Tulum gibi şişer, bütün günahlarına tövbe eder. Bu şehir böyle sinekli bir yerdir. Çünkü sineklerin pâdişahı değirmenler tarafında bir kuyudadır derler. Akşam olunca bu kuyudan duman gibi sivrisinekler çıkıp şehri istilâ ederler. Çok vakit halk bu kuyuya neft, katran atıp yakmışlar, yine faydası olmamıştır. Bana anlattıklarına göre Sultan Ahmed zamanınd bir derviş gelip, kimse evine almamış. Ertesi sabah câmide bu derviş, elinde bir balmumundan sivrisinek şekli ile halka:

(Ey Melemeniye'nin meleme ve tûli emele düşmüş hasis ve alçak halkı! Bu zayıf kulu bir gece misafirliğe almadınız. Bu hakîrin sizlere şu

yadigârı olsun, gece rahatınız olmasın, gece haneberduş olasınız...) diye elindeki balmumundan sivrisineği, bir kâğıt ile bu kuyuya bıraktı. O geceden beri şehrimize sivrisinek musallat oldu, dediler. Allahın hikmeti, bu şehre gelen misafirleri sivrisinek aslâ ısırmaz. Bütün şehir geceleri evlerinin kapılarını açık bırakıp bağlara giderler. Ancak on adet bekçi kalır. Bunlar da kalın elbiseler giyip, yüzlerini ve gözlerini nikap ile örtüp sarıp sarmalayıp boğazlarına birer davul geçirip sabaha dek şehri korurlar. Davul berekâtiyle sinekten korunulurlar. Çünkü bu sivrisinek sazlıkta husule geldiğinden neyzendir. Her adama iğnesini batırmağa gelince ney çalarak fasıl ile gelir. Onun için Melemen halkı sivrisineğe davul çalarlar. Bu illerde (Melemen davulu gibi öter) sözü darbı meseldir. Halkı hâlâ gayet oğuz tâifedir.

MELEMEN ZİYARETGÂHLARI: Burada nice kerametleri görünen Emir Kadı hazretleri ziyareti vardır. Buradan da kıble tarafına İzmir körfezi kenarına gittik.

GEÇİT KALESİ: Fâtih Sultan Mehmed yapısıdır. Yuvarlak bir kaledir. Cephane, dizdâr ve neferleri mükemmeldir. İzmir körfezi ağzındadır. Hakîr burada dizdârın kahvaltısını yiyip İzmir körfezi kenarınca iki saat doğuya gittik.

HALKALI PINAR MESİREGÂHI: Meğer bütün İzmir âyanının burada ziyaretleri varmış. Biz yük hayvanlarımızla geçerken hakîri ve bütün adamlarımızı davet ettiler. Bütün İzmir âyanı ile tanışıp, eski tanıdıklarımızı da gördük. Sohbet ettik. Burası, her tarafı yemyeşil, ağaçlık, bülbüllerin ötüştüğü bir mesire yeridir. Suyunun içinde çeşitli balıklar vardır ama, evliyânın nazargâhı olduğundan bu balıklar avlanmazlar. O yüzden sıçrayıp, insanın elinden ekmek ve et parçaları kapıp çeşitli oyunlar yaparlar. Çarşamba günleri buraya kadınlar gelir. Allahın hikmeti o gün bir tane balık görünmez. Şehir halkı Kidefa kralın tılsımıdır derler. Akşam üzeri (Evliyâ Çelebiyi ben misafir edeceğim) diye iyice birbirleriyle münakaşa ettiler. Sonunda Foça kalesini beraber tamir ettiğimizden eski hukukumuz vardır diye Uzun Ahmed ağa bizi misafir etti. İzmir'e girdik.

ESKİ TAHT BÜYÜK ŞEHİR İZMİR, ALLAH DÜŞMANDAN KORUSUN

Büyük İskender ile çağdaş olan Kidefa melikenin yapısıdır. Zamanla, Selçukilerden Sultan Alâeddin asrında, vezirlerinden Sığla oğlu Ali bey bu şehri Kıdefa neslinden İzmirne adlı kraldan almış, Timur Han İzmir'i tahrip etmiştir. Osmanlılardan ilk önce 844 te İkinci Murad fethetti, sonra 856 da Fâtih Sultan Mehmed fethetmiştir. Deniz kenarında olduğundan Kaptan Paşanın Cezayir eyâleti hükmündedir. Paşası,

Kaptan Paşa ile iki parça forsa kadırga ile sefere eşer. Senede elli kese hâsıl olur. 500 akçe mevleviyettir. 100 bin kuruş hâsıl olur. Ama Molla Ünşî efendi iki yüz bin kuruş ve yüz bin kuruşluk da bedava toplayıp iflâstan kurtulmuştur. Hattâ Köprülü Mollaya bir gün kaç yaşındasınız diye sormuş, o da üç yaşındayım deyince Köprülü: «Bre efendi, biz seninle elli senedir tanışırız, nasıl olur?» demiş. Hazırcevap Molla da: «Borç içinde geçen ömrü yaşanmış saymayız. İzmir'i alıp ancak borçlarımızdan kurtulalı ancak üç sene oldu. Bu yüzden üç senedir yaşıyorum dedim,» deyince, Köprülü de: «O halde biz de sekiz yaşındayız demektir. Çünkü âl-i Osman'a vezir olalı sekiz yıl oldu.» buyurmuşlar. Hakikaten İzmir Mollaları Mısır'dan yüksek mansıbdır ama, pâyede alçaktır. Beş kazası vardır. Urla, Sancakburnu, Çaraburun, Cumaâbad, Terindeâbad'tır. Ama hepsinden Burunâbâd mahsuldar, sümüklü murdar, çünkü bütün halkı Rum ve şomdur. Bu beş kaza gayet mamurdur. Halkı zengindir. Şehrin Şeyhülislâmı, Müftüsü, nâkibi, kethüdâyeri, yeniçeri serdârı, çavuşu ve hünkâr baheçsinin bostancıbaşısı, 79 adet silâhlı bostancı ve bir hâkim de gümrük eminidir. 200 bin altına iltizamdır. İki dizdarından biri deniz kıyısında, biri dağda Kahriye kalesindedir. Askeri tâifesinden başka bütün sanat ehli hükümet eder. Yedi kralın balyozları, konsolosları, âyan, eşraf ve ulemâsı, şeyhleri çoktur. Halkı çok zengindir. Bilhâssa evinde misafir olduğumuz Uzun Ahmed Ağa, Mahmud efendi, Hüseyin Ağa, Küçük Hüseyin Ağa, şehrin konak sahipleridir.

BAHİR KALESİ: Deniz kıyısında dörtgen şeklinde Fâtih Sultan Mehmed binası bir kaledir. Etrafı 1280 evlidir. Kara tarafı hendektir. Bütün topları limanı korur. Kale içinde bir mescidi, yirmi nefer evleri vardır. Kale kapısı içinde buz gibi bir su kuyusu vardır. Deniz ortasındaki bir kalede böyle tatlı su bulunması hayrettir. Kalenin dizdarı seksen neferleri vardır. Kale kapısında târihi şöyledir:

(..... essultan-ı zaman fâtih essultan Mehmed bin Murad min nesli âl-i Osman İl sene ihdâ ve semâne mie)

Buradan yukarıda eski kaleye kadar üç bin adımdır. Bu kale bir tepe üzerinde Kıdefa adlı kadın kralın yapısıdır. İskender'in korkusundan yapmıştır. Beşgen şeklinde ve etrafı 2700 adımdır. Ama deniz kıyısına kale yapılalıdan beri bu kale içindeki halk şehre taşınmıştır. Kalenin içi harap olmuştur. Vaktiyle bu kale, iç kale imiş. Hâlâ bu yukarı kalenin batıya bakan tarafta bir demir kapısı vardır. Bu kapının iç kısmındaki kulenin iki adam boyu yerinde, küçük kemer altında beyaz mermerden Kıdefa ananın oyma bir sureti vardır. Ne taraftan baksan, o tarafa bakar sanılır, güler, ağlar gibi olsan ağlamalı şekil alır. Ama gerdanından aşağı vücudu yoktur. Fevkalâde güzeldir ama, ruhu yoktur. Beyit:

Güzel tasvir idersin hâli hattı dilberi amma
Füsûnu işveye geldikde ey Behzad neylersin

Anlamınca ruhsuz bir kalıptır. Bu Kıdefa tasvirinin yüzü kuzeye bakar. Orada bir büyük kule ve kulede bir büyük hazine var. Onun tılsımıdır derler. Doğrusu bu kule hakikaten sağlam bir kuledir. Bu kale kapısından elli adım uzakta bir ağaç vardır. Allahın emriyle bundan bir hâlis yağ çıkar, 72 derde devadır. Yaprakları başka türlü yapraktır. Yenvan târihinde, Kıdefa ana kendi eliyle dikmiştir diye yazmıştır. Hıristiyanlar bir yaprağına bin can verip alırlar. Neylediklerini kimse bilmez. Ve daime Kıdefa tasviri bu ağaca bakar şekildedir: Nice frenkler, define arayıcılar bu ağacın dört tarafını kazarlar, sabah kale neferleri bu kazılan yerleri kaparlar. ..... târihinde rüzgârdan bu ağacın bir dalı kırılmış, Hasan Beşe adlı bir adam bu dalı evine götürmüş. Karısı da yakmış. Kokusundan avrat, üç câriye, üç çocuğu, komşularından o kokuyu koklayan 17 kişi derhal can vermiş. Adı geçen Hasan Beşe'nin de bir kolu meflûç olur. Bu yüzden kimse bu ağaca yaklaşamaz. Bu Kıdefa tasvirinin kemeri altındaki çeşmenin târihi budur:

(Sekiz yüz yetmiş bir târihinin Recep ayı sonunda Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Murad zamanında yapıldı.) Kale kapısından içeride bir mamur câmi vardır. Üzerinde şöyle yazılıdır: (..... Ahmed oğlu İlyas ..... İzmir kalesi kadısı ..... sene semâne seb'amie.) Bu câmiin sağ köşesinde bir iç kale vardır. Fâtih Sultan Mehmed büyük kaleden yol bulup iç kaleye inmiştir. Dörtgen şeklinde, etrafı 800 adımdır. Kıbleye bakar bir kapısı vardır. Duvarları ellişer arşın yüksek ve sağlam olduğundan İzmir âyanının yüz Mısır hazineli malları burada muhafaza olunur. Çünkü aşağı şehir mamurdur ama, leventleri haşerattır. Celâli korkusu her vakit vardır. Bu kale ile deniz kıyısındaki kale arasında İzmir, büyük bir şehirdir.

İZMİR İMÂRETLERİNİN VASIFLARI

Bu şehrin 2000 kadar evi yukarı kale bayırlarına yapılmıştır. Bağ ve bahçeli saraylardır ama, mamur binaları daha ziyade deniz kıyısındadır. İsmail Paşanın 1068 de bu şehri yaptığı yazılıdır. Ona göre 10 Müslüman, on kefere, on frenk ve yahudi, iki Ermeni ve bir kıptî mahallesi vardır. Bu mahallelerde 10300 kırmızı kiremitli büyük, güzel konaklar vardır. Baştan başa taş duvarlı câmi, mescid, medreseler, tekkeler, darülkurra ve darülhadisler ve mekteplerle süslenmiş, zenginler yeri bir şehridir. 310 mihraptır. Cuma kılınanlardan çarşı içinde kurşunlu han önünde Bıyıklı oğlu câmii, İstanbul'da Rüstem Paşa câmii gibi olup on taş basamakla çıkılır. Altında dükkânlar vardır. Kıble kapısı üzerinde târihi budur:

Sa'y-i Mahmud oldu hakka bu makam-ı asfiyâ
Buldu bin kırk altıda hem itmamı essalâ

Nurlu bir câmidir ama avlusu yoktur. Abdest havuzu vardır. Dört tarafında sular akar. Hacı Hüseyin câmii: Liman kenarında kurşun örtülüdür. Kapısı üzerinde târihi:

Kıldı hoş sa'yi himem sıdk ile ol Hacı Hüseyin
Yaptı bu kâbe-i uşşâki Zehi cây-i emin
İtmâmın gözicek didi Şifâyî târihin
Bârekâllah zehi câmi-i firdevs-i berrin (1062)

Buna da merdivenle çıkılır, alt kısmı dükkândır. Bunun da avlusu yoktur. Onun karşısında pazar başında Ahmed Ağa câmii yeni yapıdır ki, sanki Hazreti Süleyman köşküdür. Bunun da avlusu yoktur. Altı kârgir dükkânlardır. Camları rengârenktir. Minaresi yeşil taştan yapılmıştır. Sanki zümrüd taşıdır. Hayır sahibi alemine üç bin halis altın sarfetmiştir. Kurşun kaplıdır. Bir kubbelidir. Kıble kapısının üst eşiğinde Karahisarî tarzı yazı ile târihi budur:

Cenâbı sâhibülhayrat Ahmed ağa hasbetenbillâh
Bu tarh-ı dilkeşi seyreyliyenler didi târihin
Yerinde oldu zîbâ bibedel câmi teâlâllah (1078)

MOLLA YAKUB EFENDİ CAMİİ: Aşağı kale kapısı önünde üç mihraplı, üç kapılıdır. Orta kapısı üzerinde târihi budur.

«Kad büniye hâzel câmüşşerif livechillâhi teâlâ ve zemânehû mevlelmevâlî Yakup fî min hicretinnebeviyye fî sene elf)

Üç hayır sahibi birer mihraplı câmi yapıp sonradan birleştirdikleri için üç mihraplı câmi olmuştur. Bir abdest havuzu, bir şadırvan olup, üstü kurşun örtülüdür. Elhac Yusuf câmii, cemaati çok, kubbesi kurşunludur. İsâ Hoca oğlu Hacı Mustafa câmii, Hacı İbrahim câmii kârgirdir. Faik Paşa câmii, kârgir ve kubbesi kurşunludur. Şeyh Mustafa efendi câmii, Tilkilik mahallesinde Abdülfettah câmii, kiremitlidir. Hatuniye câmii, hâlâ Ahmed Ağanın validesi yaptırmıştır. Kiremitlidir. Karadağlı zâde Müftü Mustafa efendi câmii, Hasan Hoca mahallesinde kiremitli câmidir. Ama cemaati hep mütaassıp kadı-zâdelerdir. Kasap Hızır mahallesinde Bölükbaşı zâde Mehmed câmii kapısı üzerindeki târih budur:

Tamamında dûa ile diyüp tullâbî târihin
Senâgâh-i cenâb-ı Abdurrahman bâd âbâdân (1083)

Yukarı pazara bitişik gümrük emini Hüseyin Ağanın tamir edilen câmiinin târihidir:

Sâhibül hayratı vel hasenet Hüseyin ağa
Ki odur kefideryası ile bahri kan'a (şimdi) muktedâ

Hâtıfi gaybî nidâ içün didi târihini
Kum bismillâhi-r-Rahmanir-Rahim eselâ (1098)

Bunlardan başka daha yetmiş mescid vardır. Bazı tekke, darülkurraların mihraplariyle 150 mihraptır. Ve şehrin güneyinde deniz kenarında yüz bin adam alır bir musalla vardır. 40 medrese vardır. Bilginleri, talebe ve fukarası çoktur. Sultan Selim'in kurşunlu medresesi, mahkeme yakınında Kaptan Paşa medresesi, Ahmed Ağa medresesi meşhurlarıdır. 11 hamam vardır. Çarşı içinde Karakadı, Bostancı, Yukarı pazarda Çukur, Bölükbaşı, Ermeni mahallesinde Mumcu, Hacı Süleyman, Abdi Ağa, Topal Kaptan Paşa, Hüseyin Ağa ve Yorgancı-zâde hamamı ve 6000 ev hamamları vardır. 82 büyük han vardır. Meşhurları, Malkoçzâde, Kurşunlu, Çavuş-zâde, Altıparmak, Tercüman beyler hanı, Mehmed efendi, Kethüdâ İbrahim Paşa, Muhtesep, İmam-zâdenin iki hanları, Bölükbaşı, Tavşanlı, Çukurhan, Hacı Hüseyin, Hacı Ömer, Fazılullah Ağa, Suluhan ve Bostancı hanlarıdır.

Üç darülkurra, 40 çocuk mektebi, bir imâret, yetmiş çeşme, 17 sebilhane, 3060 dükkânları vardır. Muhtesep ağadan sorup haber aldık. Bütün dükkânlar yeniçeri kulluğuna haftada bir haraç verirler. Mısır çarşısı hepsinden mamur dükkânlardır. 300 sağlam bezirgân mahzenleridir. 40 kahvehane, 70 sabunhane, 200 meyhane, 20 bozahane, 20 boyahane bir çarşı saraçhane, bir mumhane, bir gümrükhane vardır.

Beni Âdemin eceline derman can otu canlar dahi mevcuttur. Ve ölmüş vücuda hayat verip, ihtiyarı genç dilberleri İzmir'de gördüm. Şarap içilmesi pâdişah fermaniyle yasak edildiğinden badenuş biraderler bozaya düştüler. Velhasıl âl-i Osman elinde 260 büyük iskele vardır, ama İzmir benderi hepsinin meşhurudur. Çünkü âl-i Osmanla dost (18) kefere kralın balyozları, konsolosları vardır. Her sene bin gemi gelir, bin gemi gider. İzmir'in yarısı sanki frengistandır. Hiç kimse bir frenge bir sille vuramaz. Derhal bekçiler yakalayıp hâkime götürürler, ya hâkim katleder, ya kefereler katledip Müslüman nâşını kaybederler. Ama havası çok güzel olduğundan öyle kefere dilberleri vardır ki âşıkların aklını perişan eder. Yedi adet kefere kiliseleri vardır. Patrik ve keşişler ile doludur. Bütün kefere evleri şehrin kuzeyinde olup kefereler evlerine gemilerle gidip gelirler. Her gemiden bir top atarlar. İzmir şehrinde top sesinden rahat durulmaz. Bütün sokakları sanki bir adam denizidir. O kadar kalabalıktır. Çünkü Arap ve Acemden her gün nice yüz bin deve, at ve katır gelip gitmekte ve daima şehirde ucuzluk olmaktadır. İzmir narı, bademi, sabunu, balı, beyaz ekmeği meşhurdur. İçecek suyunu Baltacı Mehmed Ağa altı saatlik yerden getirtmiştir. Fakat açıktan getirildiği için sıcaktır. Hazmettiricidir. Şehrin bütün sokakları beyaz kaldırımdır. Limon, turunç, nane, zeytin, incir, servi, çınar, gülnarı çoktur.

Gümrük önündeki binanın sol tarafındaki kalenin solunda bir küçük limanı vardır, 200 gemi alır. Bu şehir lodostan doğuya seksen mil uzunluğunda bir körfezin sonundadır. Bu küçük limanın karşısında Ahmed Ağa câmii önünde Kaptan Kaplan Mustafa Paşa bu limanın yarısını doldurup yeni bir çarşı yapmıştır. 150 dükkândır. İskele başında bir gümrükhânesi olmak üzere bir büyük saray yapmıştır. Bir mesiresi de Hünkâr bahçesidir ama o kadar mamur değildir. Halkı zengindir, garip dostu ve mahbub dostudur. Nimetleri boldur. İskerlet çuka ve kıymetli kumaşlar giyerler. Kadınları çuka ferace, başlarına selâmiye diba takke raksbendi tülbent izar indirirler. Zevk ve şevk ehlidirler. Renkleri kırmızıdır. Şehir beşinci iklimdendir.

İZMİR'İN ZİYARETGÂHLARI: Yukarı kale altında Hacı Yusuf Baba, Bayezid Baba, Cüneyd Bey, Seyyid Mükermüddin Sultanlar vardır. Buradan deniz kenarından güneye bir saat, batıya gittik.

SANCAK BURNU KALESİ

..... târihinde Dördüncü Sultan Mehmed zamanında Köprülü yapısıdır. Sebebi şudur ki, yere batası kâfirlerin gemileri çoğunlukla gümrük vermeden kaçıp giderlerdi. Bu yüzden İzmir gümrüğü boş kalmağa başlamıştı. Nihayet Köprülü boğaza bu sağlam kaleyi, Dergâh-ı âli kapıcıbaşısı Geveze-zâde ..... Ağa marifetiyle yaptırdı. Şimdi boğazdan bir tek kâfir gemisi değil bir çırnık geçemez. Bu yüzden o sene gümrük eminliğini 200 kese fazlaya aldılar. Dört köşe bir kaledir. Etrafı bin yüz adımdır. Hendeği yoktur. Kale içinde avlusuz seksen ev, bir hünkâr câmii vardır. Dizdarı, iki yüz neferleri vardır. Yedi kulesi, yetmiş parça balyemez topu vardır. Kıbleye bakar bir demir kapısı vardır. Bir köprü ile kaleye girilip çıkılır. Köprü başında bir lonca köşkü vardır. Kale kapısı üzerinde şu târih vardır:

Görünce Hâtifî gaybî didi bu kal'aya târih
Kilidi bahr ü ber oldu ve hakka kal'a-i sancak (1077)

Bir kâfir kalyonu limana girmek ister, bu kale önünde beyaz itaat bayrağı çekip öyle girebilir. Bu yüzden Sancak burnu denilmiştir. Kalenin kıble tarafında 200 evli, bir câmili, han ve hamamlı, on dükkânlı yeni bir kasaba kuruluyor. Buradan, deniz kenarından dört saat batıya, bir saat kıbleye gittik.

URLA KALESİ

Büyük İskender'in korkusundan, Kıdefa'nın kızı Ulice tarafından yapılmıştır. ..... târihinde Sultan Alâeddin beylerinden İbrahim bey Rum keferesi elinden almıştır. Sonra Sığacık oğullarının eline, ondan da İkinci Murad'ın eline geçmiştir. Fâtih zamanında kâfirler eline geçtiğinden, Fâtih tekrar zaptedip kalesini yıkmıştır. Kayalık bir yerde dörtgen şek-

linde bir kaledir. Cezayir kalesinde Sığacık livasında 150 akçe kazadır. Nahiyesi 40 parça köydür. Manisa'da Süleyman Han validesi câmii vakfıdır. 118 kese evkaf malı vardır, subaşılıktır. Bu şehrin kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı Piri Beşe'dir. Âyandan Mehmed efendi, Dersiâm İvaz efendi ve Halil Beşe hânedanlardır. Şehir dereli tepeli, kayalık bir yerde 3000 evli, 11 mahalleli ve 40 mihraplıdır. Fakat her mahalle birbirinden uzak dağlar ve tepelerdedir. Câmilerinden çarşı içinde Kılıç Ali paşa câmii, avlulu, kurşunlu kârgir kubbelidir. Hacı Turan câmii, kârgir kurşun kubbelidir. Kapısı üzerindeki târih şöyledir: (Bu mescidi şerifi Musâ oğlu Hacı Turan binâ etti. Sene 961) dir. Uçurum başında İbrâhim bey câmii, eski câmi adliye meşhurdur. Avlusu vardır. Üç adet kubbeli, iki kapılıdır. Şehirden uzak taşra ve mahallelerde Rüstem paşa, Rumeli câmileri, iki hamamı, bir Hersek oğlu Ahmed Paşa hamamı, bir Fâtih İbrâhim bey hamamıdır. Biri Hanefi efendi, biri Hulûsi efendi medreseleri vardır. Yedi han, 7 mektep, 200 dükkân vardır. Dükkânların önlerinde üzerleri örtülü kiremitli sofalar vardır. Bu çarşının ortasında bir üzüm asması var ki, iki adam ancak kucaklayabilir. Dalları bütün çarşıyı kaplamıştır. Yüzlerce salkım üzümü yol üzerine sarkar. Her bağ sahibi bu asmaya yeni bir aşı yaparak üzerinde çeşitli üzümler hâsıl olmuştur. Meselâ, sarı, yeşil, kırmızı kış üzümü, kadın parmağı, tergömlek, Kıradına, Kumla, rezzakı, beylerce, misket, alaca ve siyah üzüm ki, 37 türlü üzüm olur. Beyit:

Nazar kıl nev'i insâna kimi zehr ü kimi şükker
Acib hikmet bir ağaçda olur yüzbin semer peydâ

Piri Beşe'nin 120 yaşındaki pederi, ben 120 senedir bu ağacı böyle bilirim, babam da 120 sene yaşamış olup, o da bu ağacı böyle bildiğini söylerdi dedi. Hakîre de iki salkım üzümünü yemek nasip oldu. Bütün evler mermer gibi beyaz taştan yapılmıştır. Etrafı baştan başa bağ ve bahçedir. Ağaçlarının çoğu zeytin ağacıdır. Zeytini, zeytinyağı, üzümü meşhurdur. Sabunu cihanı tutmuştur. Çünkü bu şehirde 70 adet sabun imalâthanesi, 240 zeytinyağı değirmeni vardır. Zeytin aslında acıdır ama bu şehrin zeytini taze iken diğer meyvalar gibi yenir. İri ve yağlı zeytini olur ki aşlama derler. Dünyada emsali yoktur. Belki vettini zeytûni âyeti bu zeytin hakkında inmiş olsa.. Bu memleket halkı böyle kuvvet verici zeytini yediklerinden çok kuvvetli olup, çok çocukları olur. Temmuzda havası ağırdır ama, kışın gayet lâtiftir. Halkı garip dostudurlar. Çarşının sol tarafındaki çeşmenin târihi budur:

Bu makamı hacı Mehmed ağa eyledi sebil
Umarım maksudını vire ana heyyi cemil
Bir elif samını ile Nâmi didi anın târihin
Çeşmei âbı hayatın kâne câyi selsebil (1055)

Bütün halkı ceri adamlardır. Levend ve gazi adamları vardır. Fakat nairei fitneleri, Çarpan boğazında Karaburun yolunda, Turnabelinde bel kesip haramilik ederler. Hepsi tüfenkendazdırlar. Hattâ 1069 senesinde İsmail Paşa bu şehir halkının silâhlarını toplamıştı. Bir gün şehrin yiğitlerinden birkaçı ava çıkarlar. Bir hınzıra rastlarlar. Mızrak ile cenk ederlerse de hınzır bir yiğit yaralar. Yiğitlerden biri ede: «Va gidi hınzır var, İsmail paşa gibi arkan var. İstersen dünya halkını azı dişinle azıla. Çünkü bizde tüfenk kalmadı. Yoksa biz seni sağ mı korduk!» darbı mesel olmuştur. Bu şehrin urum keferesi tazelerine kızan derler, onlar da yarar olup düşmandan yüz çevirmezler. Bir kimse bir tarafa gidecek olursa bu urumlardan birkaçını yanına alır. Bu şehrin urum kiryesi denilen mahbubesi, kiri ve pedaki denilen dilber gençleri olur ki târif olunmaz vesselâm.

URLA'NIN ZİYARETGÂHLARI: Tekke köyünde Sanud Baba şehir içinde Memi dede, eski Memi dede... Eski Ali dedenin oğlu Ali dede ölünce tabutu musallâda binlerce kişi namazını kılarken herkesin gözü önünde tabut kaybolmuş, herkes hayretler içinde kalmış, üç gün sonra bağlar içinde bulunur. Süleymanlı köyünde Şeyh Hüsameddin, başka bir Erdebilli Hüsameddin... Yine Kızılca câmiinde Hoca Ali hazretleri, Hoca Hayreddin, Şeyh Bahrî ve Derviş Fehmi efendi, Piri efendi Kuşlular köyünde gömülüdür ve Ruşenî tarikatındandır. Kendisini Ruma Ömer Ruşenî hazretleri göndermiştir. Ömer Ruşenî hazretleri, İbrahim Gülşenî'yi de Mısır'a göndermiştir. Bütün Urla halkı Hoca Pir tarikatındandır. Mecaziyundan Abdi Çelebi hayatta idi.

Buradan da 20 Rum kızanı, serdâr Piri Beşe'den de kırk yeniçeri alıp Urla'dan çıktık. Deniz kıyısında batıya çarpan boğazı tarafına bir saat gittik.

ALLAHIN HİKMETİ, EVLİYÂ'NIN SERGÜZEŞTİ

Ağaçlık içinde giderken bir ara barut kokusu duyduk. Hemen arkadaşlarımız etrafı taramak üzere seğirttiler. Bir de gördük ki iki kişinin yerde kanlar içinde yattığını gördük. Biraz ileride bir kolsuz yiğit, bir ak sakallı ihtiyar, iki karakaşlı adam yerde yatarlar. Daha yeni cenk edip parça parça olmuşlar. Tam bu sırada bir Allah Allah sesi işittik. Arkadaşlar ileri atıldı. Hakîr de beraber gittim. Meğer bizim ileri giden arkadaşlarımız 18 haramiye rast gelüp, on bir haramiyi cenk yerinde katletmişler, yedisi kaçmış. Hepsinin silâhlarını arkadaşlarımız aldılar. Biraz sonra orman içinde yakalanan bir adamı önüme getirdiler. Adama sordum. Şöyle dedi: «Vallahi biz Urla şehrinden gelirken bizi haramiler bastı. Dört adamı katlettiler, sizin geldiğinizi görünce kaçtılar. Ben de

bu ormana kaçtım ve hırsızlar, öldürdükleri iki adamın, kim oldukları belli olmasın diye başlarını kesip götürdüler. Ve işte şu Karaburun tarafına gittiler. Ardlarından gidin» dedi. Adamdan şüphelendim. Nerelisin? dedim. Uşaklıyım dedi, Uşak şehrinden sordum. Hiç bir tarafını bilmiyor. Arkadaşlarıma dedim ki, bu kâfir hırsızdır. Bu sırada arkadaşlarımız iki adet kesilmiş baş getirdiler. Ve bu adam bu başların yanında idi dediler. Bu kelleler nedir? dedim. Haramiler yanıma bırakıp kaçtılar dedi. Arkadaşlarıma (Tiz şu adamı soyup ağaca bağlayın. Ben seni bülbül gibi söyletirim) dedim. Soyunca ayağında taze kılıç yarası olduğu görüldü. Nedir? dedim. Haramiler yaraladı dedi. Meğer haramilerden imiş. Bağlayarak serdâr Piri Beşe'ye teslim ettik. Yarım saat daha ileri gidince gördük ki beş adet at dizginlerini sürüyüp gezerler. Hemen yakaladım. Biraz sonra ağzı açık denilen kuyu başına vardık. Orada güneş parçası gibi kırmızı yanaklı bir delikanlı gördük: «Ağalar bana kıymayın!» diye atlarımızın ayağına kapandı. Bu mahbubu yanıma çağırdım ve söylettim. Kaça kaça ayakları parçalanmış ve dermansız kalmış: «Ey oğul doğru söyle, bu kıyafetle ne işlerdir?» dedim. «Sultanım, ben İzmirli ..... Çelebi'nin oğluyum. Kaptan Kaplan Mustafa paşa İzmir'e gelince ben babamdan kaçıp, Paşanın bir ağasının yanına sığındım. Sakız'a gittiğimiz vakit babam ardımdan gelip beni ağamdan aldı. Babam, büyük ağam, iki lalam ile beş kişi Turna boğazında üzerimize kırk elli harami saldırdı. Babam, ağam, iki kölem öldürüldü. Allaha şükür ben kurtuldum. İşte buraya geldim. İşte şu bağlı adam bu hırsızlardandır. Kardeşim bunu alt edip ayağından yaraladı. Hamdolsun artık babamdan ve kardeşim derdinden kurtuldum. Şimdi Sakız'a ağama giderim.» dedi. Hakir ise: «Bre piç... Hamam taşı gibi kullanılmış... Senin uğruna baban, kardeşin, iki lalan senin uğruna şehit olmuşlar. İzmir'e varıp mirasını zapteylesene,» deyince: «Yok, ben ağamdan haz ettim. Mal rızık istemem. Ben ağama giderim» dedi. Allah bilir ya, Haktan korkum yoksa boynunu vurup gazâ ederdim. Bunu da serdâr Piri Beşe'ye teslim ettik. Ve batıya dört saat giderek tehlikeli yeri aştık, köyler arasında yedi saat daha gittik.

KARABURUN KAZASI

Sığla sancağı toprağında 150 akçe kazadır. İzmir Mollasının arpalığıdır. Bir câmii, bir hamamı, yedi dükkânı var. Bütün köyleri zeytinliktir, birçok kere Venedik donanmasına karşı koymuş cengâver kimselerdir. Bu kaza İzmir körfezinin ağzındadır. İzmir'e kadar yüz mildir. Mahsulleri zeytin ve bağdır. Bir gece burada misafir kaldık. Buradan da yanımıza adamlar alıp dört saatte Çeşme'nin ulu yoluna çıktık. Turna boğazı denilen tehlikeli yeri geçip batıya beş saat gittik.

ÇARPAN ILICASI: Deniz kıyısında altı kubbeli ılıcalardır. Suyu ılık ve faydalıdır. Çeşmenin bağları buraya kadar gelir. Bütün adamlarımızla temiz havuzlara girdik. Buradan bir saat bağlar içinde batıya gittik.

ÇEŞME KASABASI

914 senesinde bizzat Bayezid-i Veli yapısıdır. İç kale kapısındaki tarih şudur:

Hisârı aynı cedid kıldı bünyad
Müverrih didi târihin Hoşâbâd (sene 914)

Deniz kenarında batısı deniz, doğusu sahra ve dağlar olan, kale içinde elli ev bulunan bir yerdir. Dizdarı ve 185 neferi burada otururlar. Kale dörtgen şeklindedir. Kalenin uzunluğu 200, enliliği 50, etrafı 700 adımdır. Üç tarafı hendektir. Batı tarafı deniz olduğundan hendeği yoktur. Kıbleye, varoşa bakan tarafında bir demir kapısı vardır. İç kalenin batıya bakan içiçe iki kapısı vardır. Bu iki kapının üzerinde Sultan Bayezid'in câmii vardır. ..... târihinde Venedikliler gelip, kaleyi boş bulup demir kapılarla, câmiin altın alemlerini alıp gitmişlerdir. Sonradan fermanla Ak-Mehmed paşa kaleyi tamir, câmiin âlemini yeniden yaptırmış ve kapılarını da ellişer kantar demirle yenilemiştir. Denize bakan iki tabya yapmış ve bunlara onar parça balyemez top koymuştur. Bundan sonra kâfirin bir kalyonu top mermirleriyle batırıldığından artık kâfirler çeşmeden su içmeğe tövbe etmişlerdir. Batan gemiden alınan mal, kâfirin Çeşme kalesinden aldığının on misli idi.

Kıblesi tarafındaki varoşu ile bu kale, Sığla sancağı hükmünde Cezayir kaleminde yüz elli akçe kazadır ve nahiyesi 40 köydür. 150 toprak örtülü bağlı bahçeli evlerdir. Sahilde bir câmii, karşısında bir hanı var, çatısındaki kurşunu kâfirler almıştır. Maktul İbrahim paşanın bir imareti vardır. Bir hamamı, üç mescidi, 40 dükkânı, sahilde Mühürdar paşanın bağı ve sarayı, bir hamamı var ki dil ile tarif olunmaz. Kışın Mühürdar paşa Sakız'dan buraya gelir, bu kalenin güzel limanı vardır. Yıldız rüzgârından çekinmek gerekir. Hakir buradan Hatipoğlunun fırkatesine binip orsa orsa batıya doğru sekiz mil gittik.

GÜL GÜLİSTAN SAKIZ ADASI: Adanın kiremitlik köşesine çıktık Şehre gitmedik. Çünkü şehirde tâun varmış. Oradan atlarımızla batıya, Vegalle denilen kılâvuzlar alıp, iki saat gittik.

KURİYO NERO: Yunancada soğuk su demektir. Mühürdar Paşa, meğer tâûndan kaçıp buraya gelmiş. Burada buluştuk. Bize bir köşk döşedi, seyir ve temaşaya başladık. Tam iki hafta kendisi ile gece gündüz beraber olduk. Meğer âlüfte ve âşifte meşrepli, hoşsohbet bir zat imiş. Dördüncü Murad'ın veziri Recep Paşanın hemşire-zâde ve mühürdarı

idi. Kendisine sonra Tunus eyâleti verildi. Eski âşinamız idi. Öyle can sohbetleri etti ki:

Yâri kaptık seyre gittik duymadı ağyar dün
Bir safâ ettik efendi ömr uğurladık bu gün

Anlamınca her günümüz bayram oldu. Vekilharcına tenbih edip her sabah yirmi tabak helvalar getirtti. Gece odamıza çekilince hazinedar ellerinde bohçalarla on kulâm ile geldi ve bir bohçayı önüme koyup: «Paşa efendimiz selâm eyledi, şunları giyip gecelikleriyle istirahat buyursunlar.» dedi. Bu dokuz bohça da adamlarıma idi. Hemen hakîr koynumdan saatimi çıkarıp hazinedara verdim. O gece beyler gibi yattık. Sabahleyin kahvaltı yaptıktan sonra hazinedar gelip: «Buyurun, sizin için hamam hazırdır.» dedi. Bir hamam ki... tarifine imkân yok, ay yüzlü, peri şekilli bir frenk peçesi tellâk keseledi. Camekâna çıktım. Hazinedar hazır... Bir takım işlemeli don gömlek giydirdi. Bir kat atlas elbiseler, bir keşmir şalı, bir saya kırmızı çakşır, bir gümüş balıkdişi kabzalı hançer ve bir bıçak, bir mineli saat, mercan tesbih, bir destâr ve kadife kavuk, bir samur ferace giyip paşanın huzuruna varınca, elini öpmek istedim, vermedi ve «Siz bu asrın bir Evliyâ Çelebisisiniz. Bize riâyet vâciptir. Zaten misafirimizsiniz.» buyurdular. Hakîr de kendilerine Şeyh hazretleri yazısı ile bir en'amı şerîf hediye ettim. Bundan sonra tarifi mümkün olmayacak derecede güzel havuzlar, fıskıyeler, köşklerle süslenmiş bu bağda nice safalar ettik. Mühürdar paşanın 2000 adet köleleri vardır ki bu bağa hizmet ederler. Bu bağda dünyada ne kadar çiçek varsa, ne kadar ağaç varsa hepsi tertip üzere dikilmiş, yetiştirilmiştir. Her türlü meyva mevcuttur. Birçok köşkler, odalar, sofalar, geniş mutfaklar ve ahırlar vardı. Yetmiş türlü üzümü, yirmi renkli ermudu, yirmi türlü limon, turunç kebat, hummaz, çeşitli ağaç kavunları, şeftali ve zerdalileri, kayısı, Fransız eriği, Şam fıstığı, frenk inciri, hattâ bir çeşit fındık kadar yeşil inciri olur ki fevkalâde lezzetlidir. Elma ve kiraz, siyah dutun emsali yeryüzünde yoktur. Her tarafında billûr gibi sular akar. Su üzerinde gayet yüksek bir de kule vardır. Yedi tabakadır. Dört tarafı şahnişlidir. Bütün Sakız görünür. Havuzun içindeki mermer kadehi Mühürdar paşa Tunus vâlisi iken oradan getirmiştir. İçinde yirmi adam oturabilir. Güzel sesli kuşların, bülbüllerin ötüşleri insanı mest eder. Hattâ Fadıl Ahmed paşa Kandiye fethinden dönüşte buraya uğrayıp burada misafir olmuşlar ve «Bir adam pâdişah olsa, tahtı terkedip, dünyadan alâkasını kesip, şu güzel yerde bir gün zevk ile hakka ibâdet etse, cihangir ve Sultan olmaktan yeğdir.» buyurmuşlardır. Hamdolsun, hakîr iki hafta burada pâdişahça safalar ettim. Sonra Mühürdar paşa efendimizin müsaadeleriyle izin alıp hakire iki yüz bundokanı Venedik altını, bir samurlu kürk, bir elmas saat, bir Cezayir kılıcı ve tüfengi,

bir eğerli küheylân at ihsan etti. Bizi aşağıdaki Sakız büyük sarayına gönderdi.

BÜYÜK ŞEHİR KALESİ VE ESKİ GÜLİSTAN, BÜYÜK SAKIZ ADASI: Neyvan târihine göre bu ada önce Büyük İskender zamanında imar olunmuştur. Hazreti İsa'dan iki yüz seksen sene evvel yapılmıştır. Kirye Eleni kilisesinde Lâtince yazılıdır. Sonra Venedikli Merakdina, Emeviler korkusundan bu kaleyi yapmıştır. Çünkü Emevîler zamanında Kıbrıs, Girid, Mora, Cezayir, İspanya fetholup İslambolu da kuşatma ile fethedip (?) Şam'a döndüğü vakit bu kale Venedik kralı tarafından yapılmıştır. Sonra ... târihinde Piyâle Paşa eliyle Sultan Süleyman fethidir.

SAKIZ'IN FETH-İ SEBEBİ: Cineviz küffârı görünüşte bizimle dost idi. Ama gizlice gelip geçen tüccar ve hacı gemilerini zaptedip Ümmeti Muhammedi esir ettikleri pâdişahça malûm idi. Piyâle Paşaya adanın fethi emrini verdi. O da, her sene mutad gezintilerine çıkar gibi, 3000 kadırga ile Akdeniz'e çıkıp Sakız'ın 18 mil güneyinde Çeşme kalesi limanına demir attı. Sakız'ın âyanı, kralzâdeleri, balyozları, hediyelerle Piyâle Paşaya geldiler. Çeşitli diller dötüler. Hemen Piyale Paşa:

Bire kefereler, niçin sulhta imiş gibi görünüp gizlice ahit bozup hacı ve tüccar gemilerini vurup yol kesenlik edersiniz? Şimdi pâdişahımın arzusu, bu adayı cebren sizden almaktır. Canınız size lâzım ise hemen kaleyi bize teslim ediniz. Yoksa hepinizi kılıçtan geçiririm!»

Onlar da: «Her parçamızı kulağımız kadar etsen, bu kaleyi vermeyiz.» deyip saçlarını yoldular. Piyâle Paşa derhal bütün kefereleri baştardada bağlayıp, kaleye yanaşıp asker ve mühimmat çıkarmağa başladı. Kaleye bir elçi gönderip: «Hepinizi kılıçtan geçiririm. Bizde esir olan büyüklerinizi katlederim. Kaleyi teslim edip yine burada oturunuz.» dedi. Kale içindekiler karşı koymağa imkân olmadığını görüp kaleyi sulh ile teslim etmeğe karar verdiler, yine kalede oturalım, kale içindeki kiliselerimiz kadar varoşta kilise, bağ bahçe ve evler yapalım ve adam başına her sene biner altın haraç verelim diye, 120 maddelik arzlarını Paşaya verdiler. Ricaları kabul olunarak, kandökülmeden kale alındı. 73 bin kâfir, mallarını alarak kaleden çıkıp varoşa yerleştiler. Fetih târihi budur:

Ehl-i küfrün Sakızını çekdi Piyâle Paşa (973)

Evvelce Sakız, Cineviz kralının tahtı idi. Karadeniz sahilleri, Azak'a kadar Cineviz keferesinin idi, Sakız Osmanlı elîne geçince, nice kralları Cineviz'e gitti. Sakız adası, Kaptan Paşa eyâletinde Cezayir kaleminde oldu. Beyi, pâdişah tarafından yedi yük akçe salyasını Sakız gümrük emininden alır. Bin kuruş da sancağından hâsıl olur. Her sene iki kadırga ile Kaptan Paşa ile sefere eşer. 500 akçe şerîf mevleviyettir. Yirmi beş köyü mîri köyleridir. Mastiki sakızı buralarda olur. Bu sakız

elde edilen köylerin kefereleri, Müslümanlar gibi beyaz sarık sararlar. Şehir urum ve frengi kırmızı renk Cezayir fesi giyerler. Dağlarda da 25 köy vardır. Bunlar Mirliva hasıdır. Şehir etrafındaki köyler, Molla nahiyesi yazılmıştır. Bütün reâyanın haraçları pâdişahındır. Başka haraç emini gelip 82 bin zimminin haraçlarını tahsil eder. 1200 kale neferleri vardır. Hâkim de kırk yük akçe iltizam ile gümrük emini hükûmet eder.' Gümrük emini Sakız iskelesi başında bir büyük sarayda oturur.

SAKIZ KALESİ VASIFLARI: Etrafı 2700 adım, deniz kenarında düzlükte bir burunda kaya üzerinde yapılmıştır. Dörtgen şeklindedir. Boyu, hendek kenarındaki küçük hisarın bedenlerinden on arşın yüksektir. Duvarı beş arşın enlidir. Deniz tarafı tek kat, kara tarafı iki kat duvardır. Kara tarafı hendeği elli adım enlidir. Kalenin kara tarafı gayet sarptır. 63 kulesi vardır. Dört tarafında 400 balyemez, kolomborz ve şayka toplar vardır. Kalenin iki demir kapısı vardır. Güneye açılan varoşa iner. Kapının dibinde gece kaldırılıp gündüz indirilen bir köprü vardır. Bu köprünün varoşa çıkan sağında bir sebilhane vardır. Bir küçük fukara tekkesi olup, avlusunda Hızır baba gömülüdür. Buradan deniz kenarına kadar mezarlıkta şehrin âyan ve eşrafı gömülüdür. Çarşı içinde klenin liman kapısı vardır. Büyük kapıdır. Bu liman kapısı, birbirinden ayrı dört kat demir kapıdır. Bu liman kapısının kemerleri altında balık leşleri, timsah kurusu ve daha nice acayip şeyler asılıdır. Liman, bin parça gemi alır. Bir ucundan bir ucu 1800 germe adımdır. Kıble ve gündoğusu rüzgârları tutar. Böyle zamanda gemiler demir tutmaz, karaya vurup harap olur. Ama diğer altı rüzgârdan emindir. Limanın muhafazası için ..... târihinde Silâhtar Fazlı Paşa bir küçük kale yaptırmıştır.

FAZLI PAŞA KALESİ: Etrafı 300 adımlık yuvarlak bir küçük kaledir. Hendeği ve içinde evleri yoktur. Dört uzun topu vardır. Dizdarı, yüz neferleri vardır. Kale önünde Arnavud Memi Dede Sultan gömülüdür. Hüsam Beyoğlu Kaptan Ali Paşadır. Burada gömülüdür.

SAKIZ KALESİNİN İÇ VE DIŞ İMÂRETLERİ: .....mahalle ve her biri birkaç kat 2200 ev vardır. Aslâ kefere yoktur. Top atılmadan teslim olduğu için, içindeki binalar olduğu gibi kalmıştır. Her taraf çeşitli şeklinde oymalı taşlarla süslüdür. Sokakları satrançvari olup, evleri bahçesiz, fakat fevkalâde sanatkârane yapılmış binalardır. Her evin su sarnıcı vardır. Binaların üstü bazısı sivri, bazısı yuvarlak kubbedir. Damları kapağan taşıdır. Bazı evler kalın kiremitlerle örtülüdür. Sarnıçları olduğu için, kuşatma sırasında dışarıdan su almağa ihtiyaçları yoktur. Kale içinde 11 çeşme vardır. Liman kapısının iç yüzünde meyhaneler, kahvehaneler ve bir de havuz vardır. Kefere zamanında bu kaleye aslâ hayvan girmediği gibi, kaleye girenler de kale kapısında pabuçlarını ellerine alıp çıplak ayak girerlerdi. Kırk sokağı vardır. 10 dükkân,

..... câmi vardır. Sultan Süleyman Câmii uzunluğu 120, enliliği 80 ayaktır. Evvelce kilise imiş, câmiin içinde sütun içinde şu yazılar yazılıdır:

«Târih-i velâdet-i hazreti İsâ Aleyhisselâmın 993 te bu kilise yapılıp ve adı geçen târihin 1566 aprilinin yedisinde Muhammed-ül-Mustafa hazretlerinin 973 ü Ramazan ayının 26 ncı gününde âl-i Osman Sultan Süleyman bin Selim han Kaptanı Piyâle paşa Ceneviz elinden 130 pâre kadırga ile gelip Sakız'ı fethedip mezkûr kiliseyı Süleyman han için câmi binâ edip içinde âyin-i Muhammedi olup namaz kılındı. Elhamdülillah.»

Diye yazılıdır. Yenicâmi, Öküz Mehmed paşanındır. Bu da bir kilise imiş. Şehrin en büyük câmiidir. 16 dört köşe sütun üzerine kondurulmuştur. Kârgir kubbeli değildir. Zeytinli câmii, Aziz efendi yakın zamanda yaptırmıştır. (Kara Çelebi Abdülâziz efendi). Liman kapısına, Kaptan Koca Abdurrahman paşa câmii, 30 basamakla çıkılır. Kârgir üç kubbesi vardır. Kapısı üzerindeki târihi budur:

Gazi Seyyid Abdurrahman Paşa
Eyledi itmâm-ı hayr içün ecr-i cezil
Hâtifi Kudsî didi târihini
Yâvedud hasbinallah ve ni'melvekil (sene 1012)

Aşağıda yol üzerindeki şadırvan da bu Abdurrahman paşanın hayratıdır. Kaptan Halil Paşa câmii, Çığale paşa yakınında mescidden çevirme Çığale paşa câmii evvelce kilise imiş. Zeytinli câmiinin yanında Halveti tekkesi fukarası çoktur. Abdurrahman paşa, Piyâle paşa, Veli beyzâde hamamları vardır.

SAKİZ VAROŞU İMÂRETLERİ

Kalenin batı ve yıldız taraflarında yirmi bin kiremit örtülü kat kat mamur evleri, bağ ve bahçeleri olan bir varoştur. Elli mahalledir. İkisi müslüman, beşi firenk, üçü yahudi, kırk mahallesi rumdur. Bütün sokakları kaldırım döşelidir. Rum potalarının defterlerine göre yetmiş bin ocaklı odalardır ve beş yüz bin pencerelidir. Etrafında yetmiş kapısı vardır. İki bin dükkânı, iki hamamı vardır. Biri Piyâle paşa hamamı, Piyâle paşa câmii, kârgir kubbeli ve kurşun örtülü, etrafında bağ ve bahçesi, avlusunda havuzu olan bir câmidir. Kılıç kapudan Ali Paşa câmii, Firenk asıllı ve Pluç tâifesinden olmakla Uluç'tan bozma olarak Kılıç Ali Paşa derler. Kârgir kubbeleri kurşun örtülüdür. Piyâle Paşa hayratından yetmiş çeşme vardır. Şimdi de Mühürdar paşa, Kırk-Pencere denilen mesireden üç saatlik dağları aşırarak güzel bir su getirtmiş ve 12 çeşmeye vermiştir. Çarşı içindeki çeşmenin tarihidir:

Evliyâ bu târihi didi cemil
Âb-ı Kevser Hak içün oldu sebil (sene 1081)

Yine çarşı içindeki çeşme târihidir:

Verince Evliyâ teşnelere su
Didiler târihini yâ gani hû (1081)

Bütün çeşmelerin küstâhâne târihleri hakirindir. Liman kapısı köprüsü başındaki Öküz Mehmed paşa sebilinin târihidir:

Sikkei mermerde kazdın ey Emirî hoş sıfat
Bir acib hayr eyledin tâ haşredek olundu yâd
Sâki-i Kevser için târih idüb der kaameti
Gel sebil-i pürsafaya iç beğim âb-ı hayat (1044)

Gümrük dibinde Câfer paşa çeşmesinin tarihidir:

Sâhibülhayrat Câfer paşa ol nikzat
İtdi ber çeşme mahallinde binâ ol hoş sıfat
Reşk idüb firdevs nehri mâi sâfi âzama
Didiler târihini Hak çeşme-i aynülhayat (1036)

Bu çeşmeden öte liman kenarında Piyâle paşa hanı altmış hücre kârgir binadır. Bu şehirde 1960 kese verir kefereler vardır. Meşhur kiliseleri San Basdiyan (Saint Sebastien), urumların kiliselerinden Aya Sidero, Aya Nagiri ve kızlar kilisesi Sayamofo, Aya Luna İşlalisko, Aya Kiryo Nero, yâni soğuk su manastırı.. Bu kiliselerin hepsine kâfiristandan adaklar gelir, kendi anlattıklarına göre 120 mil Sakız adasında on bin yedi yüz kilisecikler ve ayazmacıklar vardır. Her hayır başında, her dere tepelerde ağaç gölgeliklerinde birer ayazmaları ve Esvet Nikola, Sarısaltuk, Hızırilyas, Havariyun, Meryem makamı ve İsâ makamı vardır. Ama dağlarda olan mesiregâh kiliselerinin en mükellefi Aya Honya manastırıdır. Çünkü bu kiliseyi Hazreti İsâ havarilerinden Şem'un Safâ yapmıştır. Havariyundan biri burada gömülüdür. Ama adı belli değildir. Bütün Rumlar bu kiliseye gayet itibar ederler. Bütün hıristiyan milletlerden milyonlarca adaklar gelir. Bu kilisenin 1000 ruhbanı olup yedi yüzü diğer ülkelerde para toplamakla meşgul olurlar. Mahzenlerinde kırk yıllık şarapları bulunur. Her sene bir kilisede iki kere panayır olur. Böyle yüz binlerce keferenin toplandığı panayır günlerinde müslümanlar pürsilâh hazır dururlar ki, şarabın tesiriyle kefereler Sakız şehrini istilâ etmiyeler... Dağlarında kırk elli bin koyun, keçi, at, katır ve sığırları vardır. Evlâdı olmayan kefereler bütün mallarını bu kiliseye vakfederler. Bu kilisede öyle kâkülleri perişan genç kiritseler var ki her biri misafirleri, eteklerini bellerine dolayıp, diz çöküp hizmet ederler. Bu beyit onlar hakkındadır:

Dünkü gün kiliseye vardım komadı muğzad beni
Ahdim olsun kovalayım mahşerde İsâ'ya seni

Hakir yedi iklimi dolaştığım yerlerde kâfiristandan mamur bir ülke görmedim. Ve İslâm diyarı kadar harabâbad görmedim. Kâfirler can verip kiliselerini mâmur ederler Meryem ve İsa'dan korkarlar, ulemâ, Hâkim ve mütevellilerimiz, vakfullahları vakfiyesi vardır ve demişler diye vakıf malını yiyip giderler. O güzel câmilerimiz ve mescidlerimizin vakfullahları harap olmuştur. İslâm gayreti bu mudur? Maksadımız kefere kiliselerini medhetmek değildir. Güzelim câmilerimizin harab olmasına sebep olan zâlimlerin kulağına küpe olsun diyedir, vesselâm. Bu Sakız adası adam deryâsı bir yerdir. Ama yerli müslüman ancak iki bin askeri tâifesidir. Keferesi tamamen haraç verirler. Bunlardan başka firenk, Rum ve Yahudi ile doludur. Yahudiler fetihten sonra gelmişlerdir. Ceneviz zamanında bir tek yahudi yok imiş. Mahbub ve mahbubelerini gördüğümüz gibi yazsak bir uşşaknâme olur. Beyit:

Şiniden bad manend dide

Bu hakîr Evliyâ 31 senedir 18 pâdişahlık yer gezdim, böyle bir mâmur, gülistan diyar görmedim. Şehir dışında yetmiş yedi bin bağ, dönüm hakkı verir. Bütün bağlar limon, turunç, servi, söğüt ile süslenmiştir.

OVA KÖYLERİNİ BEYAN EDER

Bütün köylerin evleri kayagan taşındandır. Kârgir ve mazgal deliklidir. Her köyde kırk elli dükkân vardır. (Burada dört satır boştur). Bu köylerden Danimnona, Varvarato, Zifiyya, Varilo, Harikös, Vasilyoniko, Suhuri, Simyana, köyleridir. 25 köyü Sakız köyüdür, sakız elde edip Emin'e teslim ederler.

SAKIZ AĞACININ MEDHİ BÂBINMANDIR

Bir adam boyunda ağaççıklardır. Zamanında reâyâ çivilerle çenterler, temmuz ayında bu çentiklerden damla damla sakız akar ve hemen toplarlar. Bir de cenger sakızı vardır. Bu sakızın husule gelmesinden de Sakız adasının havasının ne kadar lâtif olduğu anlaşılır. Bektaşi külâhı gibi olan lezzetli kavunu, karpuzu, yirmi türlü limonu, turuncu meşhurdur. Mühürdar paşa ve Mesih Çelebi bahçeleri çok meşhurdur. Bahçelerinde bülbül, sarıasma, karatavuk, İshak, kumru, Yusufî, gibi güzel sesli kuşların nağmeleri insanı mest eder. Koyun ve keçisinin eti lezzetlidir. Başka şehirlerde sığır eti beğenilmezken, bu memleketin sığır eti gayet lezzetli olur. Bütün ahalisi sığır eti yerler. Hekimlerin dediğine göre sığır eti yiyen anlayışlı olur. Çünkü inek, çobansız evini bulur. Beyaz ekmeği, yağlı çöreği de meşhurdur. Sanayiinden gemi yapan marangozları, dalgıçları, mermer tıraşçıları ve çeşitli ipekleri meşhurdur. Sakız atlası, Kemhası, Sakız kesesi rengârenk kumaşları hiç bir diyarda yoktur.

MESİRELERİ BEYAN OLUNUR

Mühürdar Paşanın Kiryo Nero'su, Durgud Paşanın Kırk pençiresi, çeşitli havuzları, fıskiyelerle süslü mesirelerdir. Burada Ak-Mehmed Paşa şâhâne bir köşk yaptırmıştır. Her ağaç gölgesinde âşıklar, mâşuklar iyş ve işret ederler. Dünyâ yüzünde bir misli daha yok bir mesiredir. Bütün halkı zevk, iyş ve işrete düşkündür.

GAZİLERİN MERKADLERİ ZİYARETGÂHI

Liman yakınında Arnavud Memi baba, Küçük kale dibinde Âşık baba, yeni ölmüşlerdir. Büyük evliyâ ziyâretleri yoktur. Buradan bütün ahbaplarla vedâlaşıp, paşanın firkatesine atlarımızla binip bir keskin firişka poyraz ile Sakız'dan ayrıldık. Açıklarda, üzerinde kimse bulunmayan Çömez adaları arasından yıldırım gibi geçtik. Anadolu kıyısına yirmil mil yakın Sablıca adalarını da geçip, Şira ve Nergis limanını da geçtik.

SUSAM ADASI: Şira ve nergis limanlarından sonra Anadolu kenarları boyunca Doğantaşına varılır, ondan ötede kırk dilim içi çamlı bayırlar, onu geçip Tekke burnu denilen korkunç yer gelir. Tehlikeli girdaptır. Hattâ gemimiz az kaldı zifur sağanağından kapanayazdı. Bereket kaptanımız gayet usta idi, kurtulduk. Tam bu sırada Susam boğazından iki adet kâfir kalyonu, iki tartana firkate ve iki küçük ispanya viyya adlı gemileri görünce bütün leventlerimiz silâhlandı. Reisimiz Hatibolğu. «Biz bu kâfirlerden can kurtaramayız. Hemen Evliyâ efendiyi Anadolu kıyısına selâmetle çıkaralım, bize Allah kerimdir.» dedi. Hemen rüzgâr kesildiği içün gaziler öyle küreklere sarıldılar ki, gemimiz âdeta uçtu. Sığla kalesi körfezi içinde yedi mil gittik.

GEMLİK LİMANI

İki yüz gemi alır limandır. Lodostan başka rüzgârlardan emindir. Anadolu kıyısında Düverlik limanı o kadar güzel değildir. Sulanacak yerdir. Sakız'dan yüz on mil kâh rüzgâr, kâh kürekle ..... Allaha şükür selâmetle dizdarın evine misafir olduk. Ama limana girerken sağ tarafında bir küçük ada vardır. Çok sakınmak gerektir. Liman büyüktür. 500 parça gemi alır. Sekiz rüzgârdan emindir. Bazı yerleri kumsaldır. Lengeri batı tarafına bırakıp, koltuğu kale dibine bağlaya... Koltukları muhkem İsparçene ve Gomeneler ile sıkı bağlamak gerek... ..... târihinde bizzat Süleyman han yapısıdır. Kapudan Palak Mustafa paşa eliyle... Kalesi dörtgen şeklinde, etrafı bin altmış adımdır. Etrafında hendeği yoktur. Yıldız batı tarafını deniz döver. Üç kapısı vardır. Deniz kıyısı tarafında iç kalesi vardır. Etrafı dört yüz adım kaleciktir. İçinde dizdar evi, cephane kulesi ve Süleyman Han câmii vardır. Dış kalede

120 nefer evleri vardır. Şehir içinde aslâ kaldırım yoktur. Bir câmi, iki mescid, bir mektep, bir küçük hamam vardır. Dizdarı, seksen neferi vardır. Kapudan paşa eyâletinde Sığla beyinin tahtı olsa gerek, 150 akçe kazadır. Kadısı var. Havası ağırdır. Dışarısında aslâ bağ ve bahçe yoktur. Bostanları çoktur. Suları kuyu suyudur. Buradan doğuya gittik.

KARAGÖL TILSIMLI BEYANINDADIR: Bir küçük göldür. Kapkara bir haliçtir. Vilâyet halkı bu göl için tılsımlıdır derler. Acayip hikâyeler anlatırlar. Birçok define arayıcıları burada helâk olmuşlardır. Yakın zamanda bir derviş gelip, bu göl kenarında tam kırk gün erbain çıkarıp ilim kuvvetiyle gölde bir damla su kalmaz ve korkunç bir derinlik meydana çıkar. Bu derin kuyunun dibinde bir demir kapı görünür. Kapı önünde altın kap kacak bulunur. Derviş bunlardan kendine lüzumu kadarını alıp gider. Bunun üzerine şehir halkı hâkime haber verip göle gelirler ve onlar da altın eşyalardan alırlar. Ve demir kapının deliğinden bakınca, içeride hesapsız mücevherler, yakut, mercan görürler ve hemen gülünkler ile kapıyı kırmağa çalışırlar. Allahın büyüklüğü, bu derin mağaranın içinden bir su fışkırır. Hazineyi açmak isteyenlerin çoğu boğulur, bir kısmı kurtulur. Sonra o dervişi, elindeki kıymetli eşya ile Sultan Ahmed'e götürürler. Pâdişah bir kapıcıbaşı ile dervişi yine bu göle gönderir. Derviş yine kırk gün erbain çıkarır. Gölün suyu çekilir. Demir kapının önüne gelüp eşyaya el atınca yeniden su fışkırır, derviş gark olur. Kapıcıbaşı güçlükle kurtulur. Böyle bir karaca gölceğizdir. İçindeki balıklar bile karaca karacadır. Bu gölü seyredip bir saat daha gittik.

SİVRİHİSAR ŞEHRİ EVSAFI

Sığla sancağında 150 akçe kaazdır. Nahiyesi kırk köydür. Valide Sultan hasıdır. Kethüdâ-yeri, yeniçeri serdârı, âyânı vardır. Sivrihisar derler ama, hisara benzer bir şey yoktur. Bağlar içinde kudretten kayalar vardır. Sivrihisar, Sığla boğazına bir saattir. Urla boğazı ile, Sığla boğazı arasında Çeşme kalesine kadar sekiz saattir. Sivrihisar dört mahalle, dört câmilidir. Müfid efendi câmii, Tepecik câmii, Ulu câmi, Topraklı câmidir. Üç hamamı, yedi çeşmesi vardır ama susuzdur. Suları kuyu suyudur. Şehir bir geniş çukur yerdedir. Şehir içinden ..... suyu geçer. Avlişe dağlarından çıkar. Şehir bağsız bahçeli 1200 evdir. Bağsız olmasının sebebi, bahçelerinde olan büyük ağaçlara, üzüm asmalarının sarılmış olmalarıdır. Böylece halk bağ temizlemekten, çapalamaktan kurtulmuş olur. Şehir kavak, kara ağaç, sakız, meşe, ceviz ağaçlariyle süslüdür. Asmalar bu ağaçlara sarılmıştır. Her ağaçtan kırk elli yük üzüm alınır. Her salkım dörder beşer vakıyye gelir. Bağlardan dönüm hakkı vermezler. Memleketin bir mahsulü de, dağlarında olan çamlardır. Çam-

larda Balısıra derler, bir balı olur. Bu balı bu çamlarda bir çeşit kurtcağız hâsıl olup çamların dallarından delik delik delip yerler. Sonra bu kurtlar çamların dallarında ..... beyaz ballar, dallar üzerine yapışıp kalır. Halk bu balları toplayıp kutulara koyarlar. Geride kalan balları arılar taşıyıp külçe petek yaparlar ki, bütün dünyada Sığla Sivrihisar balı diye meşhurdur. Bu dağlarda arıların sesinden bütün ormanlar sesle dolar. Bu dağlara karadağlar derler, çamlı dağlardır. Cuma kazası şehrine kadar o dağların çamlarından kordon bal hasıl olur. Sivrihisar'ın su ve havası çok lâtiftir. Evleri seyrektir, çarşısı 20 dükkândır. Haftada bir büyük pazar olur. Halkı zengindir. Çünkü mahsulleri çoktur.

Buradan da doğuya dört saat çamları, arıları seyrederek gittik.

CUMAÂBAD KASABASI: Sığla sancağında 150 akçe kazadır. Nahiyesi 70 köydür. İzmir mollasına arpalık olarak verilmiştir. Tire şehrinde İkinci Selim han vakfıdır. Yeniçeri serdârı vardır. Şirin bir kasabadır ama, haraba yüz tutmuştur. 8 mahalle 400 kiremitli evlerdir. Beş adet kubbeli kurşun örtülü câmileri vardır. Hasan ağanın evi yanındaki mescidin târihi: (Sâhibülhayrat Hamza bey bin merhum Kasım Paşa bina eyledi bu mescidi şerifi.. Sene 959) yazılıdır. Orta câmiin kapısı üzerindeki târih:

Kılub bu mvkii zîbâyı ihyâ
Bilüb ilmelyakin ukba bakadır
Acibdir rümzile târihini der
Hüve ni'mel mescid bilmüttekın (sene 969)

Bu şehrin yıldız tarafı ucunda Hacı Kasım paşa câmii târihi de budur:

Hem didim târihini Firdevs-i âlâ cennete (911)

Bu câmilerin avluları uzun servilerle süslüdür. Şehrin bir hamamı, yedi dükkânı, bir hanı, iki mektebi vardır. Burada Yusuf ağa ve serdâr Hasan Beşe ile vedalaşıp doğuya çamlar arasında sekiz saat gittik.

KIZILHİSAR ŞEHRİ EVSAFI

Sığla sancağında 150 akçe kazadır ve nahiyesi kırk parça köydür. Serdârı vardır. Sığla paşasının voyvodalığıdır. Kalesi, bir sivri kızıl kaya üzerindedir. ..... târihinde, Celâlî Cennet oğlu sığınmasın diye yer yer yıkmışlardır. Bazı köylerinde hafta pazarı kurulur. Kadı ve subaşı pazar pazar gezip hükûmet ederler. Buradan da ayrılıp sekiz saat çamlı beller geçtik.

ALMAN BOĞAZI MENZİLİNDE HAKİRİN SERGÜZEŞTİ

Alman boğazına gireli yarım saat oldu ki üzerimize at süren yirmi kişi gördük. Ama bunların üstleri başları kanlı ve yaralı idi. Atları dur-

durup: (Bire Ümmeti Muhammed, nereye gidersiz? İleride kırk elli harami gelür. Bizi bu hale koydular, malımızı aldılar. Ardımızdan gelirler) diye feryat ettiler ve atlarını sürüp gittiler. Biz de silâhlarımızla tamamen hazırlanıp ileri yürüdük. Bir de gördük ki kırk adet tüfenkli, oklu kırk küheylân atlı kızıl kanlara bulanmış, ellerinde kılıçları bize doğru gelirken, biz de onlara karşı geldik. İçlerinden biri bize doğru gelip: «Buradan ileriye kaçan yirmi kişi gördünüz mü?» dedi. Gördük deyince: «Onlar haramilerdir. Bizi basıp kırdılar. Hamdolsun onları bozup işte yedi adamlarının kellelerini aldık. Bizim atlarımızda mecal kalmadı. Onların atları da durdu. Sizin atlarınız yorgun değil. Bre ardlarından yetişin» diye feryat ettiler. Biz de şaşırdık. İleri gidenler bunlar için, bunlar da onlar için haramidir der ler. Biz de şüphede kaldık. Bunlar mı, ötekiler mi haramidir? Biraz sonra anladık ki bunlar tamamen tüccarlardır. Hemen ileri gidenlerin ardından at sürüp, Alman boğazından dışarıda bir sahrada onlara çattık. Atları durmuş, inip bizimle cenge başladılar. Bir gulamım yaralandı, bir atım öldürüldü. Onlardan da dört kişi katledildi. Altısını yakaladık. Geride kalanları dağlara kaçtı. Arkamızdan kırk altı bezirgânlar bize imdada geldi. Hemen tüccarın biri, yakaladığımız haramilerden birinin boynuna öyle bir kılıç vurdu ki, hemen başı yere yuvarlandı. «Benim kardeşimi bu kâfir öldürmüştü. Hamdolsun intikamımı aldım» dedi. Bundan sonra hemen kaçan haramilerin peşine düştüler. Ve dağlarda cenge tutuştular. Bezirgânlardan üçü daha şehit oldu. Bizden iki yiğit yaralandı. 12 haramiyi yakalayıp bağladık. Tekrar Alman dağı boğazına geldik. Haramilerle ilk defa cenk ettikleri yere geldik. Bezirgânların bütün yükleri perişan olmuş, yerde harami leşleri ve şehitler.. Dağlara gidenlerden yedisi daha yakalanmış, buraya getirdiler. Tücacrların kimi memnundu, kimi de kardeşi veya akrabası öldüğü için müteessirdi. Bunları teselli ettik. 16 şehidi bir yere gömüp ruhlarına fâtiha okuduk. Yakaladığımız yirmi sekiz haramileri siyaset meydanına götürüp sorduk:

«Vallahi zulümden köylerimizde oturmağa kudretimiz kalmadı. Yüreğimizin yangınından, varalım Kırmanı Almanda doyum olalım diye gelüp, cenk edip işte kendimiz böyle doyum olduk. Emir Hüdânındır. Koçyiğit kurban için doğar. Başa yazılan bozulmaz. Elbette olacak olsa gerektir.»

Diye cevap verdiler. Sonra bir yere gelip bu haramileri ne yapalım diye herkes bir türlü söyledi. Hakir:

«Eğer bunları hâkime götürürsek hâkime, bizim kemerlerimizde şu kadar cevahir, bu kadar silâhımız, atlarımız vardı, bize işkence edip dağlarda gömülü olan paralarımızı aldılar derler. Eğer Haccı ekber sevabı isterseniz, şu şehitlerimizin yanında hepsini katledelim. Can ve dil çık-

masın. Yoksa bunlar hâkime giderlerse birer yolunu bulup kurtulurlar ve yine yol keserler. Sonra mahşerde sizden sorulur.»

Dedim. Hepimiz Kur'anı Kerim üzerine yemin ettik ki, bu esrar burada kala diye... Sonra her birimiz birer harami alıp, tüccarların şehitleri üzerinde çökertip bir anda boyunlarını gövdelerinden ayırdık. Böylece Alman boğazı emin oldu. Âlet ve silâhlarını kalenderce pay ettik.

Bundan sonra güneye gittik. Allah bilir ya bu boğazda canımız boğazımızdan çıkacakdı. Bu boğaz, dar, dere, bayır, taşlık ve korkunç bir yerdir. Bu boğazı sekiz saatte geçtik. Sonra Ayasuluğ yolu üzerinde olan gölün ayağının denize karıştığı yerde mirî balık dalyanlarını geçtik. Ayasuluğ sahrasında Menderes nehri kenarında üç saat gidip yedi gözlü köprüden de geçip kıbleye bir saat daha gittik.

CEMŞİDİN TAHTI, ESKİ AYASULUK KALESİ

Cemşid zamanında yapılıp. bu şehri taht edinmiş idi. Sonra Cemşid'in neslinden Rum kralı Aya Sulya elinden Aydın beyoğlu Sultan İsâ fethetti. Sonra Yıldırım zamanında Timurtaş paşa eliyle fetholundu. 150 akçe şerif kazadır. Serdârı, kethüdâ-yeri, dizdarı, kırk adet kale neferleri vardır. Fukarası çoktur. Kalesi bir büyük sahrada sivri mavi kaya üzerindedir. Etrafı üç yüz adımdır. Hendeği yoktur. Kırk sağlam kulesi, güneye bakan iki demir kapısı, kale içinde 20 ev, bir mescid vardır. Sokakları kaya kaldırımdır. Bu kalenin kıble tarafında bir kat kale daha var ise de haraptır. Ve kıbleye bakan sanatlı eski bir kapısı vardır ki, kemerleri üzerinde insanı şaşırtan tasvirler vardır. Bu kapıdan aşağı dış varoşunda eskiden çok büyük bir şehir olduğu, eserlerden bellidir. 3000 hamamı, yedi bezestanı 700 kâgir hanı, yirmi bin dükkân, üç bin mescid, sekiz yüz câmi, iki yüz medrese ,yetmiş imâret, üç çeşmesi, 1500 mektebi ve nice yüz bin? büyük sarayları ve nice yüz bin evleri olduğu eserlerinden görülür. Şehrin doğusunda gökkuşağı gibi su kemerleri... öyle büyük binalar var ki, Ayasofya sütunları gibi somaki sütunlar yerlerde yatmaktadır. Ve nice bin Kisrâ takı, havuz ve şadırvanlar harap olmaktadır. Hattâ İstanbul'da Süleymaniye ve Yenicâmiin sütunları hep bu şehirden alınmıştır. Bu şehrin harap olmasının sebebini târihler şöyle yazar: «..... târihinde Mısır'da bir kıtlık olup adamlar birbirlerini yiyecek hale gelirler. Bir gemi ile nice yüz bin adam bu Ayasuluğa gönderip yiyecek isterler. Onlar da bir tane dahil vermeyip reddederler. Onlar da: «Şehriniz harap olup, ekmek ve tuza muhtaç olasınız» diye beddua ederler ve Mısır'a varıp, zamanın hâkimine anlatırlar. İki yüz bin adam baş açıp Ayasuluğun harap olması ve halkının yaşamaması için beddua ederler. Yedi şehrin harap olması için sabah en'âm-ı şerif okunur. Bu yedi şehrin biri de bu Ayasuluğdur. Hakikaten bu Ayasuluğ halkı müflis, mendebur, zahirleri anbarlarında bozulur, tuz-

ları sulanıp erir ve fakir adamları vardır. Aşağı varoşta yüz kadar ev, 20 dükkân, bir mescid, bir hamam, bir han, çarşı meydanında bir güzel su kuyusu vardır.

SULTAN İSÂ CÂMİİ EVSAFI

Öyle bir câmidir ki, yeryüzünde bir benzeri ancak Şam-ı şerifte Emeviyye câmii ola.. Kârgir kubbe değildir. Servi levhaları üzerine kurşun örtülüdür. Bütün sütunları da servi ağaçlarıdır. Ayasofya kadar büyüktür, ama ensizdir. Avlusu dahi câmidendir. O hesapça Ayasofya kadar vardır. Duvarları serâpa beyaz mermerdir. Kubbesi üstündeki kârgir kubbenin içi safi altın levhalarla nakışlıdır. Câmiin uzunluğu 250 enliliği 180 ayaktır. Câmi içinde dört sütun vardır ki yeryüzünde benzeri yoktur. Kırmızı somaki, zeytunî sütun görülmüştür ama, mavi sütun hiç görülmemiştir. Bu sütunların yüksekliği kırkar mimar arşundur. Üçer adam ancak kucaklayabilir. Câmiin yedi kapısı vardır. Sanatlı mihrabının anlatılmasından insan âcizdir. Minberi ceviz levhasındandır. Meğer benzeri, Sinop câmii minberinden ola... Üç duvarına esmâ-i Hüsnâ yazılıdır. Ve firdolayı güzel yazılar yazılmıştır ama okunması zor yazılardır. Mihrabında (İnnallahe ve melâiketehu...) âyeti kerimesi yazılmıştır. Câmiin sol tarafında pâdişahlara mahsus sofa, sağ tarafında Hazreti Peygamberin hırkai şerifi sofasıdır. Bunların kafeslerini cihan ressamlarının resmetmesi imkânsızdır. Câmie güneş aşığı, duvarlarındaki billûr mermer ve necef camlardan ve yedi kapı üzerindeki kafeslerden girer. Ama, hırka-i şerif İstanbul'dadır, burada yalnız sandukası vardır. Teberrüken ziyaret olunur. Bir Hazreti Osman hattı Kur'anı Kerim vardır diye ziyaret edilir. Avlusu mermer düşelidir. Pabuç ile girilmez. Çünkü câmiden sayılır. Avlunun ortasında bir büyük havuz vardır. Avlunun üç kapısı vardır. Kapı üzerinde:

«İnne lilmüttekîne fî cennâtin ve uyun» ve bu âyetin altında «selâmün aleyküm bimâ sahertüm fe ni'me ukbeddar» yazılıdır. Sağ kapısında câmiin târihi yazılıdır: «..... İsâ bin Aydın halledallahu mülkehu fî sene seb'â ve seb'in ve tis'amle amele Ali bin müsta'sami» diye yazılıdır. Öyle bir sanatlı câmidir ki:

Reeynâ câmiüddünyâ cemîan
Ve lâkin mâ reeynâ misle hâzâ

Velhâsıl yeryüzünde böyle bir işi âdem oğlu yapmamıştır. Ama böyle harap şehirde cemaatsiz kalmış bir garip câmidir. Kalabalık cemaati yoktur.

AYASULUĞ ZİYARETGÂHI

Çarşı yakınına bir kubbe altında Şeyh hazreti Şehâbüddin gömülüdür. Sivas'ta Danişmend oğullarından Melik beyzâde Cenânî beyin köle-

sidir ki, Gürcistan'da Dadyan asıllı imiş. Sivas'ta Balaban beyden kırk sene ders görmüş ve Şehâbüddîn-i Sivâsı adını almıştır. Sonra Bursa'ya gidip Zeyneddin Hâfî hazretlerinden bâtın ve ledün ilimlerini tamamlamış, onun izni ile (Şeyh tefsiri) diye çok muteber tefsir yazmıştır. Ulu câmideki Hırka-i şerif, Danişmend oğullarından Şehabeddin hazretlerine geçmiştir. Celâlî isyanında Ulu câmiden kaldırılıp âl-i Osmanın sedef hazinesine konmuştur.

Bundan sonra Şeyh Tuygun Şah âl-i Aydın bayıdır. Kurduman bay kabri, Gazi sığla bay merkadi... Kalenin doğusunda Aydın oğullarından Şah İsâ ve Şah Mehmed bay, Şah beyi Bay, Kerrar Bay ve daha nice geçmiş kimseler var.

Şehre gelen su kemerleri, kalenin doğusunda görünür. Bunlara yakın yerde Dahhâk-ı Mâzi gömülüdür derler ama, bazı târihler Acem'de Demirci Gâve elinde ölüp, Acem'de gömülü derler. Yenvan târihi, Dahhâk'ın oğlu, babasının leşini Ayasuluğa getirip gömdü ve onun timsalini yapıp uzun mezarı üzerine iki omuzlarında iki ejderhanın Dahhak'ın kellesini ısırır diye tasvir etmiştir, bu yılanların teşekkülüne sebep şeytandır diye, şeytanın da şeklini siyah, kör gözlü, kanatlı melek suretinde kara kayadan bir iblis sureti yapmıştır ki, görenin gülmekten aklı gider. Halk taşlaya taşlaya öteki gözünü de kör etmişler, bir gözünü de çıkaran İsmail ola... Mekke'de Mena pazarında yetmiş bin Hacının taşları bu iblise isabet etmiş gibi, kolu kanadı kırılmış.

(Burada altı satır boştur.)

Nice târihlerde Dahhâk'ın hikâyesi yazılıdır. Ancak bir iyi pâdişah idi. İblis onun aşçıbaşısı idi. İki omuzlarından öpüp, öptüğü yerlerde birer yılan meydana çıktı. Bu yılanların gıdası, her gün birer insan beyni yemekti. Bu yüzden Dahhâk nice kimseleri öldürdü. Nihayet Demirci Gâve tarafından öldürüldü. Taberî târihine göre, nesli Nuh'un oğlu Sâm'e ulaşır. Sonra putperest oldu. Nuh imana dâvet etti. Reddetti. Bin yıl yaşadı. Yine mezar sahiplerinden Cemşid, bin yıl yaşayıp 700 yıl pâdişahlık etti. Bu dünyada 3000 türlü sanat icat etmiştir. Üç yüz kubbeli ve bin kurnalı hamamı, çadırı, gözlüğü, sabunu, barutu, şeytanın öğretmesiyle şarabı, silâh yapmak, ibrişim, elvan boya, debbağlık, yüzerek denizden inci çıkarmak, şehirler arasında yol açmak, kireç yakmak, misk, gülsuyu, Reyhan, kalemisk ve türlü miskler, nefir, zurna, davulu bu Cemşid icat etmiştir. Istahr şehrini taht edindi. Böyle iken delirdi ve Allahlık iddiasına kalkıştı. Bütün pâdişahları kendine itaat ettirdi. Ama Şeddad, Cemşid'i Ayasuluğ'da mağlûp edip, katledip dünyayı şerrinden kurtardı. Ayasuluğlular böyle derler. Günahı söyleyenin boynuna... Bu şehrin havası çok ağır olduğundan atları ve eşekleri sıtma tutar. Şehir Aydın sancağıdır. Keten ve keneviri meşhurdur. Keten

ve kenevirler arasında at, deve gezse kaybolur. O kadar yüksek olur. (Burada bir satır boştur) Bağ ve bahçeleri vardır. Buradan Ayasuluğ sahrasında yarım saat gittik.

HARAP BODRUM ŞEHRİ

Evvelce büyük şehir imiş. Ama harabâd yerin tasvirinde fayda yoktur. Mevcudu temaşa ettik. O yerlere serilmiş muazzam binaları görüp parmağımız ağzımızda kaldı. (Burada yedi satır boştur). Vaktiyle Ayasuluğ şehri ile bu Buduryine şehri birbirine bitişik imiş. Ama bu Bodrum dağlarında mağaralar varmış ki, deniz gibi insan girse kaybolur. Hâlâ bu viran şehirde bir büyük havuz vardır. Halk bunun için tılsımlıdır derler.

BUDRİNE KALESİ: İçinde Ayasuluğ ve Kuşadası çobanları oturur. Buradan bir saat batıya gidip, bir ovada iki saat kıbleye giderek vaktiyle Ayasuluğa gelen su kemerlerini seyrettik.

KUŞADASI ŞEHRİ

Dördüncü Murad zamanında Kapudan Recep paşa fethidir. Sığla sancağında Öküz Mehmed paşa vakıflarındandır. Voyvodası hâkimdir. İkinci hâkim gümrük eminidir. Üçüncü hâkim, 150 akçe şerif hassıdır. Yeniçeri serdârı, yüz neferle dizdarı vardır. Kalesi, deniz kenarında dörtgen şeklindedir. Etrafında hendeği yoktur. Duvarı 15 arşındır ve üç kapısı vardır. Öküz Mehmed paşa vakfı muazzam bir gümrük emini evi vardır. Yüzlerce hücreli büyük handır. Avlusunun ortasında büyük bir havuz, çeşmeleri, yukarısında mescidleri vardır. Hanın duvarları mazgallıdır. Kuşatmada mazgal deliklerinden cenk olur. Aşağı kale içinde üç mahalle, 180 kiremitli evdir. Yolları kaldırımdır. İki yüz dükkânı, bir hamamı, bir hanı, yedi çeşmesi, yedi mektebi, bir medresesi bir câmii vardır. Kubbesi kurşunludur. Avlusunun dört tarafı medresedir. Bu kalenin varoşu, kalenin kıble ve güneyindedir. Bayırlar üzerinde bağlı bahçeli konaklardır. Otuz mahalle, dokuz mihraptır. Bilhassa varoş kapısından taşrada ulu yol üzerinde Hanımiyye câmiinin târihidir:

Hazreti Hacce Hadice hanım-ı Âlî-nüvaz
Mâbedül ibâde bünyad eyleyüb cây-ı meaz
Hasbeten lillâh yapdı bârekallah zadiya
Ârifâne oku târih pek kılub beş vakt namaz (sene 1068)

Bundan başka Kadı câmii, mescidler, 4 medrese, bir hamam, aşağı kale önünde bir han, birkaç çeşme vardır. Suları çok lezzetlidir. Su ve havası güzeldir. Delikanlıları Cezayir elbisesi giyerler. Bahadır yiğitleri olur. Kadınları çeşitli Prankana çuka ferace giyerler. Namuslu kimse-

lerdir. Üzümü, incir kurusu, kögteri, susamı, fıstığı, sanavberi, bademi dünya yüzünde yoktur. Limanı beş yüz parça gemi alır, güzel demir tutar limandır. Bu limanda bir küçük adacık vardır. Bir yalçın kaya üzerinde yuvarlak sağlam kaleciği vardır. Etrafı yüz adımdır. Kırk neferleri, on balyemez topu var. Kuşadasının bu mendirek kalesidir. Kuşadası denilmesinin sebebi, her sene bu adaya yüz binlerce kuş gelip ziyaret etmeden gitmezler. Tılsımlı bir adadır. Buradan da dostlarla vedalaşıp, yirmi bahadır alıp, kayalık yollardan hareket ettik.

ÇÖMLEKÇİ KÖYÜ: 150 çömlekçi dükkânları var. Bir câmii, bir hamamı, bağ ve bahçeleri var. Rum ve firengistana giden bal, yağ, pekmez destileri buradan gider. Buradan yedi saat gittik.

BALAT KALESİ

..... târihinde Kıdefa yapısı ve tahtı idi. Sonra rumların elinden Aydın beyoğlu İsâ? beylerinden Bulat fethettiği için bu isim verilmiştir. Bir ara Cinevizlilerin eline girmiş. Bu şehir de Mısırlılara zahire vermediği için bedduaya uğramış. Ayasuluğ gibi harap olmuştur. Menderes nehrinin denize döküldüğü yerden bir top atımı uzakta sağlam bir kaledir. İki yüz adet toprak örtülü evleri, bir hanı vardır. Başka imâr eseri yoktur. Bağ ve bahçesi çoktur. Havası o kadar ağırdır ki, serçeyi ve eşeği sıtma tutar. Zavallı eşeğin segâh faslından sesi çıkmayıp susar. Halkının da rengi sarıdır. Şehir içinde eski imâretlerden bir câmii kalmıştır. Şehir Suğla Paşasının hasıdır. 150 akçe kazadır. Nahiyesi 70 köydür. Şehir, iskele olduğundan Tire, Manisa, Aydın, Saruhan kasabaları mallarını buradan Akdeniz'e gönderirler. Yüz mil uzağındaki İstanköy adasını bolluk yapan bu Balat iskelesidir. Gemiler İstanköy'e giderken önce Karabağlar tarafından geçip Çatal adalara uğrar, oradan Paşa adalarını sağda bırakıp İstanköy'e girer. Balat kalesi sahilden biraz uzaktadır ama, Çekelöve, Gelibolu ve İstanköy kayıkları, Sönbeki ve Anabolu fırkateleri, zerbanan ve şaykalar ve gemileri, Menderes nehrinden içeri girip bu Balat şehrinde alış veriş ederler. (Burada beş satır boştur). Bu memlekette olan Beyankökü hiç bir yerde olmaz. Başka taraflarda yetişenden daha makbuldür. Mısır'a hep buradan gider.

IRKKUŞU YANİ BEYAN KÖKÜNÜN HASSALARI

Bu ilâçlar değirmenlerde öğütülüp, bir gece suda yatırıp şerbetini çıkarırlar. Sabah ve akşam birer kâse içerler. Bütün Mısır halkı devâ ve şifâ bulup ırkıssus derler. İnsan vücudunda olan bütün ahlatı, sevdayı safrâyı ve balgamı, mâlihülyâyı ve göğüste olan nefes darlığını ve siali def eder. Harareti giderir. Sidik zoru olanların idrar yolunu açar. Safayı hatırla (gönül hoşluğu il) idrarını yapar. Çok müdrirdir. Hattâ mesane-

de olan taşı dahi eritip çıkarır. Hekim Dâvud müfredatında yetmiş türlü hassasını yazmış. Tecrübe edilmiştir. Bu Balatta çok lezzetli ve kalın olur. Balat halkı bu beyaz kökü ile geçinirler. Bu şehirden doğuya falan saatte gittik.

ÇERÇİNİ KASABASI: Balat nahiyesinde hastır. Şehir verimlidir. 200 Türk evleri, bir câmii, bir hanı vardır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Buradan Menderes nehri kenarında beş saat gittik.

MANDALİYAT KASABASI: Sığla toprağında hastır, 150 akçe mezmum kazadır. Hattâ kadılar arasında (bu efendi mandalı yemiştir. O yüzden azlolunmuştur) derler, darbı mesel olmuştur. Şehir bir düz yerde yüz evli, bağ ve bahçeli, hanı, câmii, mescidi, hamamı, mektebi olan, su ve havası güzel kasabadır. Milâs tarafında haramiler korkusundan gitmeyip, doğuya selâmetle altı saat gittik.

SÖKE KASABASI

Ayasuluğ toprağında, Cezayir eyâleti kaleminde Sığla paşasının yeridir. Paşa ve kaymakamı bu Söke'de oturur. Paşalara mahsus saray vardır. Paşasının hası, 800 akçedir. Paşası iki kadırga ile kapudanla sefere eşer. 600 tımar erbâbı, 26 serbest gedikli zeâmet erbâbı vardır. Tırmarlılar cebelileriyle birlikte iki bin silâhlı asker olur. 150 akçe kazadır. Nahiyesi 40 parça köydür. Paşası daima denizde gezer. Kazaları şunlardır: (Baş kaza mevleviyet olmuştur. İzmir, Karaburun, Urla, Çeşme, Sığacık, Sivrihisar, İneâbâd, Cumaabad, Kızılhisar, Ayasuluğ, Kuşadası, Balat ve kaza merkezi Söke)... Nahiyeleri çok verimlidir. Kethüdâ yeri, serdârı, âyânı vardır. Söke şehri bir burun ucunda olup Menderes kenarındadır. Doğu tarafı İne ovasında Güzelhisar'a kadar uzanır. Söke denilmesinin sebebi, Orhan Gazi Güzelhisar'da yere batası kâfirler Balat kalesinden Söke kalesine gelerek kapanırlar. Orhan Gazi de seksen bin askerle gelip cenge başlar. İslâm askeri mağlup olmağa yüz tutunca Orhan Gazi hemen dal satır olur ve «Bre gaziler, şu kâfiri söke söke şehirden çıkarın!» deyince, kâfirlerin hepsi kılıçtan geçirilir. Bütün gemileri Balat'ta müslümanların eline geçer. Onun için bu şehre Söke denilmiştir. Dokuz mahalle, toprak örtülü 1100 evi, sekiz mihrabı vardır. Bey sarayı yakınında ... câmii eski bir câmidir. Şehirde üç mescid, 17 dükkân, bir han ve hamam var. Bağ ve bahçesi gayet çoktur. Havası o kadar güzel değildir. Ahalisi sarı benizli, gök gözlü ve etrak (Türkler) sözlü tâifelerdir. Bademi, susamı, pamuğu çok olur. Buradan da Menderes nehri kenarında üç saat doğuya giderek Menderes'i atlarla geçip üç saat daha gittik

KÜRTLER KÖYÜ MENZİLİ: İneâbad kazasıdır. Sığla sancağı hasıdır. Zeâmettir. Kürt oğlu Ahmed Beşe yeniçeriler serdârıdır. Bütün

halkı Soran kürtlerdir. Hiç Türkçe konuşmayıp hep (roniti, verre, Harra) şeklinde konuşurlar. 250 bağlı bahçeli evleri, bir câmi, 20 dükkân vardır. Buradan yine İneâbad sahrası içinde avlanarak üç saat doğuya gittik.

KALE-İ ŞİRİN GÜZELHİSAR-I AYDIN: Vaktiyle Cemşid kızlarından Sirye adlı bir melike yapısıdır. ..... târihinden Aydın Bey oğlu İsâ bey tarafından fetholunmuştur. ..... târihinde cihaz yoluyle Orhan Gazi oğluna kızlariyle beraber yedi parça kalenin ve Güzelhisar'ın anahtarlarını teslim etmiştir. Hâlâ Aydın sancağında paşasının hasıdır. 150 akçe şerif kazadır. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, âyânı, ulemâsı, imam hatip ve şeyhleri çoktur. Kethüdâ-yeri, yeniçeri serdârı, dizdarı vardır. Vilâyet âyanı, Mustafa Paşa-zâde, Şemsi Paşa-zâde, Boyacı-zâde, serdâr Hasan Ağa, Mumcu-Hasan Ağa, şâir Sâlihi Çelebi, Zamiri Çelebi ve Mevlevihâne şeyhi efendilerdir.

BÂLÂ KALESİ EVSAFI

Bu şehrin kuzeyinde bir yüksek dağ üzerinde kayadan bir kaledir. İçinde elli küçük nefer evleri, bir kapısı, iç kalede bir mescidi, bir anbarı vardır. Etrafı sekiz yüz adımdır. Hendeği yoktur. Çünkü etrafı yalçın kayalıktır. Kalenin şehir tarafı gayya kuyusu gibidir. ..... târihinde Celâlî Karayazıcı ve Saki Arap korkusundan halk toplanıp pâdişaha şöyle arzda bulunurlar: «Kendi malımız ile şehrimizin etrafına duvar çekip çoluk çocuğumuzla Celâlî zalimlerinden emin olmayı rica edip, Anadolu vâlisini mübaşir isteriz.» Pâdişah tarafından ricaları kabul olunup Kapıcıbaşılardan Selim Ağa gelip pâdişah emirlerini Güzelhisarlı Yusuf paşaya tebliğ eder. Yusuf Paşa kendi parasından bin kese, vilâyet âyanından üç bin kese ve Aydın sancağının bütün kazalarından malzeme ve deniz gibi asker toplanıp ..... sultan asrında şehrin etrafına sağlam bir duvar ve bir kale yapılır. Bâlâ kalesi dağına İman dağı derler. İmanım Baba sultan bu dağda yatar. Burası bir mesire yeridir. Bu mesirenin yıldız tarafındaki yüksek dağa Ceviz dağı derler. Tepesinde yaz ve kış karı eksik değildir. Temmuz ayında şehrin bütün binalarına, çeşmelerine, han, câmi ve hamamlarına gelen sular bu Ceviz dağından gelir. Bu dağın eteğindeki yeni kalenin etrafı 4800 adımdır. Beşgen şeklindedir. Yedi kapısı vardır.

AŞAĞI BÜYÜK ŞEHRİN İMÂRETLERİNİ BEYAN EDER

6770 büyük saraylarda süslü Güzel Sultanın Aydın Güzelhisarıdır. 26 mahalle, 47 mihraptır. Çarşı içinde Ramazan Efendi câmiinin medresesi, sebilhânesi vardır. Kubbesi kurşunludur. Geniş avlusu limon ve turunç ağaçlarıyla süslüdür. Ulu Câmi de kiremit örtülü olup avlusunda

bir abdest havuzu ve etrafında medreseler vardır. Üveys Paşa câmiinin etrafında medreseler olup avlusunda havuzu vardır. Kıble kapısı üzerinde (Mehmet oğlu Üveys paşa hicretten sonra bin yetmiş altı senesinde yaptı) yazılıdır. Yeni câmi Hüseyin efendinindir. Kubbesi kurşunludur. Câmiin içindeki müezzin mahfili dil ile tarif olunamaz. Câmiin sol tarafında bir vaaz kürsüsü var ki, benzeri meğer kürsii âzam ola... Dikkatle bakılınca insanın gözleri kamaşır. Avlusunun etrafı turunç ağaçlarıyla süslü olup bir de havuzu vardır. Anadolu eyâletinde bu câmiin benzeri yoktur. Câmiin taşra yan sofaları altı mermer sütun üzerindedir. Bunlardan başkası meslerdir. Fakat Menteşe kapısından dışarı Ahmedi Kürd ve Göllice varoşta 3 câmi vardır. Üçü de kiremitlidir. Velhâsıl tamamı 56 mihraptır. Ama kale içinde 47 mihrabdır. Medreseler şunlardır: Yarbaşı mahallesi medresesi, Tekye, Göllice mahallesinde iki medrese, Alihan Baba sultan medreseleridir. Çarşı içindeki Yene hamamın benzeri Mağnise'de Vâlide hamamı, veya Merzifonda Pir Dede hamamı ola... Dıvarlarından asla bir katre bile su damlamaz. Dıvarlarını koklasan aselbend ve lâden kokar. Kubbesi sekiz kemer üzerine oturtulmuştur. Muslukları altın yaldızlı olup sıcak ve soğuk sular akar. Kubbenin ortasından çeşitli avizeler sarkar. Sofasının tam ortasında bir şadırvan var ki, fıskiyelerinde sular fışkırır. Tabanındaki taşları o kadar mücellâdır ki, nalın ile yürürken dikkatli olup cümbüşsüz hareket etmek gerektir. Bundan başka Ulu câmi yakınında Orta hamam, Ramazan efendi câmii yakınında Hamza Beşe hamamları vardır. Dokuz han vardır. Şemsi paşa zâde efendinin iki hanı, çarşı ortasında kurşunlu han, Mustafa paşa hanları, Çukur han, Şeyh zâde hanı, İplikçi-zâde hanı, Kadıncık ve semerciler hanları meşhurdur. Bezestanının dört demir kapısı ve içinde 120 dolap vardır. Bu bezestanın dışında üzeri kubbesiz, ahşap bir bezestan daha vardır. Yolları temiz kaldırımdır. Şirin bir saraçhâne çarşısı vardır. Her dükkânda şâhı hûban saraç civanları var ki kirpiklerinin oku ile görenlerin kalbini delik deşik ederler. Helvacılar çarşısı da başka bir lezzetli caddedir. Rum, Arap ve Acem içinde Güzelhisar helvacı civanları meşhurdur. Çünkü pîrleri Ömer, helvaya hayır duâ edip: «Tatlı, ballı, şekerli, yağlı, lâübali söyleşin.» buyurmuşlardır. Tamamı 57 dükkândır. Altın ile cilâlı çeşitli bakır kapların çeşidi, kalaylı siniler ve tepsiler, sarı pirinçten sahan ve tepsiler, raflar üzerine dizilmiştir. Tavanlarında tepsiler ve avizeler asılıdır. Helvacı dilberleri, bellerine ibrişim tire peştemallar kuşanıp hizmet ederler. Helvacılar konuşmalarındandır ki, eller yıkandıktan sonra, helvacı dilberleri gelip sorarlar, Kasd buyurun, ne mertebe tatlı ballı, ne çeşit şeker şenli olalım.. Ve ter zülbiyat hulviyet yiyelim? derler. Helva almak isteyen dahi gönlünden geçene hissettirince (nola) deyip, arzusu veçhile helvaları tabak tabak kâğıtlar içinde yaldızlı ve beyaz kalaylı kaplar içine koyup

siniler ile huzuruna götürürler. Helvaları bütün cihanda beğenilmiştir, amma aşkolsun kuyruk yağı ile yapılmış beyaz halka cinsine gıpta edip hasret kalmışımdır. Bundan başka sisamı, zülbiyyesi, sabuniyye, reşidiyye, mahice ve fısdıkiyye, kırma bâdemiyye, kataniyye, gazileri, lokması, me'mûniyye, nevveriyye helvası doğrusu iman nurudur. Bütün ahalisi (Hubbül hulûm minel iman) hadisine uyarak helva delisi olmuşlardır. Cuma namazından sonra vilâyet âyânı, ahbaplar helvacı dükkânlarına gelip birbirlerine helva ziyâfeti verirler. Bu şehirde haftada bir gün pazar olur. Böyle günlerde burudu beşbin kuruşluk helva satılır diye meşhurdur. İstanbul'a, bütün vilâyetlere buradan hediye helva, gider. Kırk adet kahveleri vardır. Bu kahvelerde hânendeler, sâzendeler, hikâye anlatanlar, meddahlar bulunur. Her çeşit halkın kendilerine mahsus kahveleri vardır. Her kahve bağında limon ve turunç kokusu duyulur. Tabakhâne çarşısı, şehrin doğusunda akan derenin iki tarafında başka bir kasaba gibidir. İki yüz kadar akar sulu ve değirmenli iş yerleridir. Bu dere, kalenin doğu tarafını kuşatmıştır. Şehir içinde yedi adet sebilhâne vardır. Paşa sebilinin suyu, İman dağından binlerce katır vasıtasiyle getirilir. Şehrin içinde ve dışında 200 çeşme vardır. Bu kalenin kuzeyindeki yüksek dağın eteğinde Üç gün denilen bağ içinde öyle mesireler vardır ki, târif edilemez. Bu Üç gün, yerli halkın söylediğine göre Hazreti Süleyman yapısıdır. Şehrin etrafı baştan başa bağ, bahçe ve bostandır. Bolluk ve ahalisi neşeli bir şehirdir. Şehrin uzunluğu tam bin adımdır. İç kalenin İman kapısından Menteşe kapısına kadar 1700 adımdır. Çarşı içinde bir Mevlevihânesi vardır. Amma bir emri şerif ile bu tekke kapatılıp, dervişlerini sürgün edip mevlevî âyini yasak edilmiştir. Hakîr bu âsitanenin duvarına şu beyitleri yazdım:

Hankah-ı çerhde âyin iken devr-i kadim
Buğz idüb mesdud idenler dâim olsun nâmurad

Bu şehir halkı garip dostudurlar. Kıblesi Menderes nehrine, güneyi Balat şehrine kadar büyük bir sahradır. Bolluk memlekettir. Pamuğu, pamuk ipliği, dimisi, bademi, susamı, helvası, mahbub ve mahbubesi, beyaz ekmeği, karpuzu, kavunu, limonu ve turuncu meşhurdur. Seksen akçesi bir dirhem gelir, bir kuruşu üçyüz akçeye sarfolunur. Bütün ahalisi çuka ferâce ve serhaddî elbise giyerler. Gençleri Cezâyir elbisesi giyip başlarına fes giyer ve bellerine pala bıçak takarlar. Boyacı çarşısında yetmiş adet boyacı dükkânı vardır. Boyaları İspük neftisi gayet makbuldür. Tokmak sesinden gök gürler zannedilir. Her gün nice bin bogasi yükü bağlanır. Bu boyacı tokmağına halk arasında (Hayır) derler. Ve lâtife olarak birbirlerine (Hayır başına olsun) derler. Ahalisi zevk ehlidir. Kadınları muhayyar ve sof feraçe ve beyaz çarşaf örterler. Gayet edepli ve ırz sâhibidirler. İklimi dördüncü iklimdir.

GÜZELHİSAR ZİYARETGÂHLARI: Aydın oğulları ile Horasan'dan gelen Ali Han Baba, Kavak Baba Sultan, İman dağında İman Baba Sultan, kıble tarafında Madran Baba, Yardaklı Baba ziyâretgâhlarıdır. Buradan batıya altı saat gittik.

TİRE YAYLAĞI: Dağlar aşup çimenlik yerlerde yemekler yiyip, buz gibi sular içtik. Bu yaylada geçmiş pâdişahların köşkleri görüntüleri vardır. Burada iyş işret ederlermiş... Bu yüksek dağdan kalkıp kuzeye bir sat yokuş aşağı gittik.

BALPINAR YAYLASI

Süleyman Han Rodos fethinden sonra kırk gün burada zevk ve sefa etmiştir. Lezzetli suyundan içip (Bârekallah bal pınarı) buyurduklarından bu adı almıştır. Bundan başka üç âbıhayat daha vardır. Birine Şeker pınarı, birine aynülhayat, birine mürdehayat diye isim vermişlerdir. Burada bir namazgâh, mihrap, minber, birçok sofalar, mutfaklar, havuz ve şadırvanlar, hamamlar yapıp, tekke yapıp hücreleri vardır. Ve şehir âyânına: «Her sene nevruzda gelip üç ay burada hücrelerde iyş ve işret etsinler» diye ferman etmişlerdir. Esnaftan biri bir çırağını seccade sahibi etmek isterse buraya gelip yemekler yenip duâ ve senâdan sonra çıraklarını redâne ederler. Burada gayet güzel aşlama kestane ve cevizler vardır. Çam, çınar ve kavak ağaçları ile süslüdür. Bir ağaca çınar ağacı desen adamı öldürürler. Çınara, salkımlı sarı kavak derler. Hakir bu yaylada iki gün kalıp zevk ve safa ettim. Ve bir çınarın gövdesine

SÜLEYMAN HANIN NAZARGÂHI OLAN BAL PINARININ MEDHİ

Taalâllah zehî zâtülbürûc-i eve-i âlâdır
Bu gûhun cilvegâhı pâye-i kürsi-i vâladır.
Nedir ol sahn-ı gülşen menzilgeh-i hurrem
Sanasın her sehi kad danda nahl-i tûr-i sinâdır
Humây-ı eva-i nâzı sayd içün şâhîn-i şehbâzi
O kaf-ı kudret-i ma'nâda per açmış bir ankadır
Nice meyletmesün diller o nahlistân-ı dilcûya
Görürsün her nihâl-ı serfirâzı şâh-ı tabadır
İder mi teşne diller rehgüzarında anın âram
Kenâr-ı çeşmesârında periûler semensâdır
O simin sim sâkiler o mehrû dilrubâlar kim
Gör anın cilvegâhında ne demsâz-ı dilârâdır
Hicâzu ger Irakı ehli diller mecmaı oldu
Hezâristan her demde nevâsâz-ı cebinsâdır
Okundu kârı nakşü savtu zikri nâ'ti kuddusi
İşidenler dedi bu dem dem-i hızr u Mesîhâdır

Dinildi şeh Süleyman mantıkından meşrebi câmı
Mecâzî ger hakiki çün anın teşbihi evlâdır
Nesîm-i feyz-i lûtfundan demişler balpınarıdır.
Makum-ı selsebüâsâda dâim kurb-i Mevlâdır
Ki oldur menbaı kevser mizâcın kâsehâ kâfur
Ki herbir çeşmesi feyz-i safâda cennet âsâdır
Kerîmâ Evliyâyı vâkıf idüb ma'ni-i hâle
İçer câmı visâlin cur'asından kim musaffâdır
Ne yire azmederse yâveri olsun ricâlullah
Ki dâdı gurbetin keştü güzar iden bir ednâdır
O kul seyyirû filarz âyetinin mazharı olmuştur
Bu nassa imtisal etmiş o seyyâh-ı senâhâdır
İlâhi bu diyâr-ı gülşenâbâdın ahalisini
Emin eyle kederlerden eğer âlâü ednâdır
İşidir vahdeti zâta bulalar vecd hâlâtı
Anın zılli hümâyûnunda kim Arş-i muallâdır
Temmet

Burada tam bir hafta Tire şehrinin âyân ve eşrafı ile sohbetler ettik. Buradan yokuş aşağı bir saat indik.

BÜYÜK VE ESKİ TAHT TİRE ŞEHRİ

Cemşid'in kızlarından Sirye adlı melikenin yapısı olduğundan galat olarak Tire denilmiştir. Sonra ..... târihinde Selçuklulardan Sultan Keykubat oğlu Keyhusrev'in beylerinden Aydın Beyoğlu İsa paşa fethetmiştir. Bu sırada Mısır'da kıtlık olup, bu şehirden gemilerle Mısır'a zahire gönderilmiş, Mısırlılar da bu şehre hayır duâ ettiklerinden günden güne mamur olmaktadır. Sonra ..... târihinde Osmanlıların eline geçmiştir. Kalesi yoktur. Kestane dağı eteğindedir. Manisa ile bu şehir arasında Kızılca Musâ dağı vardır. 17 inci örfî iklimdedir. Aydın sancağı paşasının tahtıdır. Paşasının hası, sekiz yüz kırk yedi bin akçedir. Zeâmet erbâbı 23, tımar erbâbı 846 dır. Alay beyisi ve çeribaşısı vardır. Ayda beş yüz akçe mevleviyettir. Zamanımızda, Rumeli kadı-askerliğinden azlolunan Dahkî Mustafa efendiye arpalık olarak verilmiştir. Bu mevleviyet senede adalet üzere yirmi bin kuruş hâsıl olur şerif mevleviyettir. Sancak kazaları şunlardır: Tire, Fevana, Bergâsukebir, Bergasusâğır, Maden, Bayındır, Birki, Sart. Balyambolu, Kilis, Güzelhisar, Köşk, Sultanhisar, Nazilli, Arpaz, Amasya, İnegöl, Alaşehir, vakıf kazalarıdır. Bu kazalarda bin adet mamur köyler vardır. Şehir altmış sekiz mahalledir. Bin adet konaklar vardır. 144 mihrap vardır. 36 sı mükellef Selâtinvari câmilerdir. Çarşı içinde Yeni Câmi, kubbesi kurşunludur. Cemaati çoktur. Ulu câmi, evvelce kiremitli imiş. Birkili Derviş Ağa tamir edip kurşun döşemiştir. Minare kapısının solunda şu târih yazılıdır:

«Büniye hâzel câmiişşerif sultanülarab vel acem kubad bin Keyhusrav ibn Kılıç arslan sene sitte ve sittin ve seb'a mie.»

Bu câmiin tamiri hakkındaki târihşudur:

İnâyet irdi çün min indi Bârî
İdüb tâmirini bir Pîri fânî
Ana Derviş Ağa hemnam olubdur
Bilâd içinde Birki hem mekânı
Duası düştü şeyhin ana târih
Ana tâmir iden emri ilâhî (sene 1088)

Bu câmiin uzunluğu ve enliliği 160 ayaktır. İki kapısı vardır. Kara Kadı câmii, küçüktür ama sanatlıdır. Minaresi burma burmadır. Avlusunda abdest havuzu içinde fıskiyeler vardır. Avlusunun dört tarafında medrese hücreleri vardır. Yeşil imâret câmii, evvelce mevlevihâne imiş. Birbiri içine küçük kubbeli sanatlı bir câmidir. Kurşun örtülüdür. Câmiin avlusunda abdest havuzu etrafında serviler vardır. Kale altında Lûtfi paşa câmii, Tahtakale câmii, Yahya bey câmii, Kara Hasan bey câmii, Hüseyin Çavuş-zâde, Şeyh Halil, Şeyh Nasraddin, Yoğurtlu-zâde câmileri, baştan başa kurşun örtülüdür. Mehmed bey, Molla, Çelebi, Suratlı, Gazaz-zâde, Bâdemiye, Kadı-zâde câmileri kurşunludur. Molla Arap câmii de bunlar gibidir. Bu câmilerin târihlerini yazsak iki kere müsvedde olur. Hudâ müyesser edip müsveddemizi tashihe geçince olmaya illâ hayr... Şehrin kuzeyinde etrafı bin iki yüz adım olan bir namazgâh vardır. İki bayram namazları, yağmur yağması için burada duâ edilir. Dört tarafında dört kapısı vardır. Bu musallanın ortasında bir Şafiî havuz yapmıştır. Her taraf çimenlik ve ağaçlıktır. Yukarıda yazılanlardan başka bu Tire şehri içinde (Reis Çelebi, Hacı Sofu, Sarı Ali, Şeyh Muslihiddin, Kara-Hayreddin, Börekçi, Eşref-zâde, Debbağ Sinan, Platazan, İbrâhim efendi, Arap pınarı, yayladır, balpınarı) câmileri vardır. Mescidlerinin en mühimi Hacı Mir mescididir. Kapısı üzerinde târihi budur:

Makam-ı Dilküşây-ı cây-ı tahsin
Bebin güyed ber âli-i hayrat
Binây-ı hâce-i Mirest nedâde
Beytî ger ser-i târih-i ebyat (sene)

Bu Tire şehrinin câmii, mescid, mahalle, çarşı, pazar ve diğer imâretleri Manisa şehrinden çoktur ve büyüktür. Ama Manisa şehrinde eski pâdişahların iki minareli câmileri ve imâretleri çoktur. Ve gayet mamur büyük şehirdir. Bu Tire şehri, Selçukluların ve Sarhan oğullarının eski tahtlarıdır. Darphanesinde akçe kesilmiş olup (Sultan Ahmed bin Mehmed Han azze nasruhu duribe Tire) diye para basılırdı. Tire'de

otuz medrese vardır. Başlıca medreseleri, Hacı efendi, Muslihiddin efendi, Derviş Çelebi, Karakadı, Molla Arap, Mehmed Ağa, Ferişte oğlu, yani Melek oğlu hazretleri medreseleridir. Melek oğlu, Menar'a, Meşârıka, Mecmuatûl bahreyne ve nice mûteber kitaplara şerh yazmış, yedi yüz telifleri vardır. Lûgat ilminde Ferişteh oğlu kitap onun telifidir. Yıldırım Bayezid bilginlerindendir. Aydın Beyoğlunun hocası idi. Hakîr çocukluğumda Ferişteh lûgatini okuyup, ekmek yemeği, âdem öpmeği onun kitabından öğrendik. Onun için hayır duâ ederiz. Bunlardan başka Kânzar, Ali Can, Şeyh Halil medreseleri meşhurdur. Yeşil imâret câmiinde bir aşevi imâreti vardır. On üç hamam vardır. Tahtakale hamamı, Yenice köyü, Hasan çavuş, Lûtfi Paşa, Eski bey, Nâzır, Hekim, Suretli, Karakadı, Bâdemiye, Mehmed Ağa hamamları meşhurdur. Fakat bilhassa âriflerin toplandığı Pîri hamamı ve yalınayak hamamı en meşhurlarıdır. Bunların büyük havuzları vardır. Bütün dilberler bu hamamlarda âşıklar ile bilâ vasıta ve bilâ futa ..... sonra bu havuzlarda yıkanırlar. 27 han vardır. Meşhurları, Lûtfi Paşa, kurşunlu, frenk, esir, destimal, Abdüsselâm, Kutî yanî Kütahya, Çöplüce, Paspan, Mardinli, Çarakadı hanlarıdır. Sultan Selim hanının bir darülkurrası vardır. Haftada iki gün bütün hafızlar toplanıp hıfz ilmi ve kesir ilmi, seb'a ve aşere, takrib Kur'anları okurlar. Şeyh Şatibî ve imam Cezrî kitapları okunur. Şeyh Verşî, imam Bezzî, Kalunî, Ebû Ömer Sûnî ve Nâfî kavilleri üzere, Kur'anı Kerim okurlar. Bu darülkuranın kapısı üzerindeki târihi budur:

Görüb bu makamı felek zîneti
Kemâli şeref birle fevkalûlâ
Semâda melekler didi târihin
Binâ-i Selim Han sâhibi za (sene 971)

60 çocuk mektebi, 270 çeşme vardır. Bu çeşmelerin suları balpınar ve sekiz pınarlardan gelir. Alaca çeşme, Osman Ağa çeşmesi, Hüseyin Ağa çeşmesi, Paşa hanları çeşmesi, At pazarı çeşmesi ikişer üçer musluklu meşhur çeşmelerdir. Yine hayır sahibi Hacı Bali'nin yüz yirmi adet çeşmeleri vardır. Bu şehirde akar sular çoktur. Beş yerde kurşun kubbeli sebilleri vardır. Sebillerden biri Alaca çeşme yakınında, biri Tahtakale meydanında, biri tahıl pazarındadır. 2800 dükkân olup, Ahî babadan alıp yazmışızdır. Yayladan bu şehre bakılırsa Halep şehri gibi kurşunlu bir şehirdir. Sekiz kubbeli bezestanı vardır. Dört demir kapısı vardır. Uzun çarşı gayet süslüdür. Baştan başa beyaz kaldırım döşelidir. Her sabah temizlenip, bir zerre toz kalmaz. Sokaklar insan deryası gibi kalabalıktır. Bilhassa haftanın pazar günleri çarşıya çıkmamak gerek.. Çünkü çok kalabalıktır. Evleri, Tire sahrasına bakan gönül açıcı evlerdir. Ahalisi garip dostudurlar. Halk çuka ferace ve Kontuş giyer-

ler. Orta halliler muhayyer ve Tire alacası giyerler. Askeri tâifesi, bilginleri, zenginleri çoktur. Kadınları ferace giyerler. Tire peşkiri, abdest havluları, hamam havluları, alacaları, yastıkları meşhurdur. Yiyeceklerinden tergâmlek üzümü, beyaz ekmeği, tennur gerdeği ve kebabı, çeşitli buzlu vişne hoşafı, beyaz kirazı dünya yüzünde yoktur. Kestanesi, çöreği, tavuk böreği meşhurdur. Limonu, turuncu, narı, inciri, servi ağacı çok olur. Birkaç yerde hurma ağaçları vardır ama meyva vermez. Yaz ve kış sebzesi eksik olmaz. Ensesindeki dağlarda kestane, kızılcık, muşmula, üvez hâsıl olur. Velhasıl bolluk memlekettir.

TİRE ŞEHRİNİN ETRAFINDAKİ MESİRELER

Evvelâ Balpınar mesiresi.. Daha sonra şehrin yukarısında Su uçurumu denilen mesire ki, minare yüksekliğinde kayalardan atlayan su aşağıdaki kudretten teşekkül etmiş havuzda toplanır. Halk burada köşe köşe sohbet ederler. Havuzun dört tarafındaki kayalarda yetişen ağaçların dalları tûbâ gibi yere gölge salmıştır. Bir mesire de bâdemiyyedir. Bunlardan başka Arappınarı, Namazgâh mesiresi vardır. Halk, 360 mesiremiz vardır diye öğünürler. Şehirde yetmiş adet tarikt tekkesi vardır. Arappınarı tekkesi, Ulu tekkedir. Şeyhi İbrâhim efendidir. Evkafı çoktur. Tekkenin ensesindeki dağlar ve bağlar hep tekkenindir. Şehirde ve diğer kazalarda yirmi binden fazla müridleri vardır. Bursa'da gömülü olan Hazreti Üftâde efendinin halifesidir. Halvti tarikatındandır. Bundan başka tekkeler de vardır.

KARAKADI KASABASI: Şehrin doğusunda, yine şehre bitişik câmili, birkaç hanlı ve hamamlı, mescidli, medreseli, bağ ve bahçeli, akar suları çok, 3000 evli bir kasabadır. Bütün Tireliler ikindiden sonra buraya gezintiye giderler. Bu kasabanın yüzlerce yerde gülistan ve bostanlarında Hüseyin Baykara fasılları olur. Çarşı ve pazarlarında söğüt ağaçları gölgesinde ahbaplar zevk ve sefa ederler. Yine şehrin batı tarafında şehre bitişik:

YENİCE KASABASINA geldik. Bu da Molla hükmünde nahiyedir. Başka subaşısı vardır. Bu da İrem bağı gibi gül gülistandır. Kırım'ın bahçe sarayındaki aşlama ve Kaçı bağlarından bile güzeldir. Kurşunlu câmi, medrese, han, hamam, tekke, mektep, imâret ve çeşmelerle süslü, iki bin kiremit örtülü evi şirin bir kasabadır. Cuma günü ve gecesi, bütün kadınlar mezarlığa gelip ziyaret ederler. Bazı zanpara canlar, peçeler altındaki güzelleri seyredip ziyaret ederler. Nakibüleşraf Seyyid Bekir ağa burada oturur. Muhteşem konağı vardır. Hanedanlığının büyüklüğü şundan anlaşılsın ki, yaz, kış, sabah ve akşam ikişer yüz sahan yemek herkese açıktır. Her gece saz ve söz âlemi olup sonunda misafirlere yetmiş seksen ipek yataklar döneşir. Sahî, cömert, emsalsiz, misafir sever kimsedir. Biraderi Hacı Seyyid Hamza Çelebi de hoş meş-

repli kimsedir. Şehrin kadınları gayet namuslu, edeplidir. Erkeklerinden pek çoğu köşesine çekilmiş, gece ibadette, gündüz oruçludur.

TİRE ŞEHRİNDE YATAN EVLİYÂULLAH BEYANINDADIR: Evvelâ Kutub Şeyh İbrâhim efendi, kendi tekkesinde gömülüdür. Yakınında Molla ibn Melek, yani Ferişte oğlu gömülüdür. Adı Abdüllâtiftir. Şemseddin Ahmedüttâil, İkinci Selim Tire'de hâkim iken vâiz idi. Medresesi yanında gömülüdür. Yine burada Hüsam dede ile şeyh Şecaeddin gömülüdürler. Yine medrese avlusu köşesinde Aydın bey oğullarından İsâ Çelebi, Selim Çelebi ve Hızırşah adlı şehzâdeler ibn Melek hazretlerinin talebelerinden olup burada gömülüdürler. Bunların yakınında İsağuci ..... Bunların da pek çok muteber eserleri vardır. Hattâ mantık ilminde İsaguci Mehmet Ayşi efendinin pek çok telifleri olup burada gömülüdür. Şeyh Abdülvehhap efendi Tire'lidir. Nûşî Çelebiler de yakında vefat etmişlerdir. Ve yine bunlara yakın, pek çok eserler telif etmiş olan Şeyh Alâeddin Seyyid Şerif gömülüdür. Ali Baba ve Molla Arap hazretleri de müfessir ve Muhaddis, Karakadı, Kutubluğa ayak basmış, Müemmen, eserler sahibi, bilgin, hayır sahibi kimsedir. Muharrem efendinin nahiv ilminde Câmi üzerine eseri vardır. Altuncu Abdi efendi aruz ilminde ve diğer bilgilerde telifleri vardır. Bunlardan başka daha nice Evliyâ vardır ama, biz bu kadarını ziyaret ettik vesselâm.

Şehri temaşa ettikten sonra hayatta olan kimselerden Şeyh Recep efendi, Hatip Ali efendi, Arap pınar, Şeyh İbrâhim efendi, Sâbir efendi ve vilâyet âyânından Bekir ağa, biraderi Hacı Hamza ağa, Nedim Çelebi, Yahya ağa, Bostanlı Mehmed ağa, Arap Salih efendi ki, halkın ayaklanmasiyle malları yağma olup kendi kaçmıştır. Yeşil imâret imamı Çelebi efendi, serdâr Çolak Laz çavuş, Melek Ahmed paşalı kapı yoldaşımız Hüseyin ağa ile vedalaşıp Müslim Ağa ile ziyafete gittik. Sonra Tire şehrinden çıkıp kuzeye doğru gidip, Menderes nehrini geçip iki saat gittik.

BAYINDIR KASABASI EVSAFI: Orhan Gazi Bayındıran kavmini burada yerleştirdiği için bu adı almıştır. Seksen akçe kazadır. Nahiyesi sekiz köydür. Kasabası, Bayındır dağının eteğinde bağ ve bahçeli 200 evli, bir câmi, bir zâviye, bir mektep, bir hamam, bir han yedi dükkânı olan şirin bir kasabadır. Paşa hassıdır. Burada büyük bir ziyafette yiyip, müteselliminden diş kirası olarak elli altın ve on arkadaş alarak Birki dağları eteğinde doğuya iki saat gittik.

ESKİ BİRKİ KALESİ EVSAFI

Bir ikiden bozma olarak Birki derler, Cemşid neslinden Siriye melikenin yapısıdır. Kışlak tahtı idi. Yaylağı hâlâ kuzeyde Bozdağ denilen yüksek dağdır. Şehir dağın kıblesi eteğinde dereli tepeli bir yerdedir.

..... târihinde Aydın Bey oğullarından Mehmed Şahın fethidir. ..... târihinde Orhan Gazi zamanında İshak ve Timurtaş Paşa eli ile zaptolunmuştur. Aydın sancağında paşa hasıdır. Üç yüz pâyesiyle şerif kazadır Kethüdâ-yeri ve serdârı vardır. İçel olduğundan kalesinde dizdârı ve neferleri yoktur. Ulemâsı çoktur. Kalesi, Bozdağ dibinde, balık sırtı gibi bir bayır üzerindedir. Celâlî Cennet oğlu buralı olduğundan bu kaleyi tamir edip içine kapanmıştı. Elli bin askerle, elli vilâyeti yağma ederdi. Nihayet Kuyucu Murad paşa 1016 târihinde Cennetoğlunu katledip, memleket emniyet içinde oldu. Bir daha eşkıyaya sığınak olmasın diye Kuyucu Murad paşa, dış kalesini yıkmıştır. İç kale hâlâ mamurdur. Etrafı üç bin evlidir. Ama havalesi vardır. İçinde dört yüz kârgir evler vardır. Aşağı varoş şehri ile 18 mahalle ve 4 mihraptır. En meşhur câmii Eski câmidir ki Mehmed Şah oğlu Aydın Bey tarafından yaptırılmıştır. Kubbesi kurşunlu olup, kubbenin içi ve duvarları rengârenk nakışlarla süslüdür. Mihrabın nakışları da fevkalâdedir. Uzunluğu ve enliliği zergerden mest ayak ile seksen adımdır. On altı somaki sütun üzerinedir. Üç kapısı vardır. Minberi gayet sanatlı ağaç oymadır. Kıble kapısının üzerindeki târihi budur: (Bismillâhirrahmanirrahim. Fütiha hâzel ma'bed binasrullahi fî eyyâmi devletil emir elkebir el gazi fi sebilillâh Muhammed bin Aydın fî târihi sene seb'a ve seb'amie.)

Minaresi tuğla ve çinidir. Avlusu etrafında sofalar ve medrese hücreleri vardır. Kapısı önündeki kubbe altında hayır sahibi yatar. Güneye bakan kapısı üzerindeki târih budur: (Büniyet hâzihittürbeti lil emir elkebir el'âlim, elmücâhid, el murâbıt Ebül hayrat essultanülguzat mübârizuddevleti veddin Mehmed şah bin Aydın nevverallahu merkadehû Amin sene erbaa ve selâsin ve tis'amie).

Bu merkad içinde Mehmed ve Ömer Şah ile İsâ Gazi yatarlar. Câmiin kıblesindeki medrese, sultan hanım Gülsüm hayratıdır. Birkili Mehmed efendi burada bilgi tahsil etmiştir. Hanım Gülsüm, Hafız müfessir ve mühaddistir. Şehrin evleri kiremitli olup 2600 adettir. Her biri bağ ve bahçeli, akar suludur. Tire'den gelirken bu Birki şehri, bağ ve bahçeden hiç görünmez. Bu varoşun imâretlerinden Derviş Ağa câmii kârgir kubbelidir. Dış sofaları altı sütun üzerinedir. Kıble kapısındaki târihi budur:

Bu mâbdi tâ haşredek ger hayrüşer a'mâlinâ
Makbûlü dergâh âmeden tâkı bülendi rûşinâ
Âkil odur hayrat idüb makdurini sarfeyliye
Sâdi merkûn der rûzü şeb bâki değil dâr-i fenâ
Âlid kisbile câmii şâdan iden Derviş ağa
Bâğı vücûdun sebzter lütfunla kıl Yârab teba
Dahi bunun emsâline vâsıl ide bârî Huda
Her ruz duâdır mâcerâ bî-iştibah subhu mesâ

Tûbâ bihişt-âsâ demek lâyıkdürür bu câmie
Zârî begüft târihini kalûbelâ hayrulbina
(Sene 1074)

Bu câmie yakın Derviş ağa medresesi, yetmiş adet hücreli ve kurşun kaplıdır. Kapısı üzerindeki târihi 1078 dir. Yukarı kalede Aydın Bey oğlu medresesi hâriç medreselerindendir. Yedi çocuk mektebi, iki yüz dükkân, iki han, bir hamam vardır. Hamamın önü geniş bir çimenliktir. Şehir bir dere içinde olup dört köprü vardır. 47 un değirmenleri olup, su ve havası sahil havasıdır. Kadın ve erkekleri edeplidir. Yedi türlü elvan kirazı vardır. Bilhassa Nif kirazı sulu ve gayet iri olup bir tanesi keklik yumurtası kadar vardır. İnciri, narı, üzümü, limonu, turuncu, servi çınarı meşhurdur. Tire ipliği bu şehre mahsustur. Ham ipek gibi gayet güzel ipliği olup, tüccarlar bütün vilâyetlere yüklerle götürürler.

BİRKİ ŞEHRİ ZİYARETGÂHLARI: Kalenin kuzeyindeki mezarlıkta Birgili-Mehmed efendi gömülüdür, meşhur bilgindir. Kitâb-ı tarikat-i Muhammediyyesi, nahiv ilminde imtihân-ı ezkiyâ, yine nahivde izhâr-ı avamil onların eserleridir. Mehmed ibn Abdülkerim eşşehir Bezülfü nigâr bütün ilimlerde risâlei talibi var. Birgili Mehmed efendi yakınında yatar. Zâhir âlimlerindendir. Hâlâ halk arasında okunan (Birgili risalesi) onundur. Akaide ait bir risalesi vardır ki, emsalsizdir. Bilginler arasında Mehmed Çelebi diye meşhurdur. Yunus-zâde Mustafa Birki de burada gömülüdür. (Burada beş buçuk satır boştur).

Evvelâ şehirden kuzeye çıkıp yayla yolu üzerinde Erenler Sultan adlı bir bektaşi tekkesi gördük. Buradan yine iki saat dağlara gittik.

BOZDAĞ YAYLASI VASIFLARI: Buradan hareket edip eşyalarımızla bir çimenlikte durup seyrettik. Öyle yüksek bir dağ ki, Cenabı hak, kün (ol) emrini verdiği günden beri tepesinden kar eksik değildir. Ve eski karı içinde âb-ı zülâl kurusu vardır. Yedi kadılık yer halkının bu arsada hudut hâkimleri vardır. Burada 3000 ahşap evler, kulübeler, namazgâh, câmi, mescid ve sofalar vardır. 100 dükkân ve çeşitli havuzlar ve fıskiyelerle süslüdür. Bağ, bahçe ve bostanlarla süslüdür. Güzel sesli kuşlar öter, suyunun güzelliğinden, binlerce yük Tire ipliği burada yıkanıp bembeyaz olur. Bütün halk burada neşelenip, at yarışları, güreşler yapıp ödüller verilir. Eskiden pâdişahlar Manisa'dan buraya gelip saraylar, hamamlar ve câmiler yapmışlar. Fakat şimdi harap olmadadır. Bu İrem bahçesinin tasvirinde İmriilkays bile âcizdir. Bütün meyve ağaçları, çınar, kavak, sanavber, söğüt ve serviler hendese usulüyle gayet muntazam dikilmiş olup, her biri birer rânâ dilberi gibi divan durur. Her birine rüzgâr vurdukça sallanmaktadır. Havuzlarında adam kemeri kalınlığında sular fışkırmaktadır. Temmuz ayında dilber dudağı gibi kira-

zı ve kırmızı gülü açmaktadır. Bütün meyvalar mevcuttur ama, yayla olmakla limonu, zeytini olmaz. Buradan bir saat kuzeye gittik.

ERBAİN DAĞI: Buraya da diğer kazalardan binlerce kimse gelip oturur. Bu da târifi imkânsız bir yayladır. Burada Erbain makamı denilen bir yer olduğundan bu dağa bu ad verilmiştir ama yine Bozdağa bitişiktir. Burada Hacı Bektaş Veli ile Horasan'dan beraber gelmiş Baba Sultan adlı biri yatar. Atamız Türk Türkân Hoca Ahmed Yesevî halifelerindendir. Hâlâ bu tekkede iki yüz kadar Bektaşi fukarası vardır. Buranın mutafğında yemekler pişip, gelip geçen, ihtiyar, genç herkes bu tekkenin nimetinden yer içer. Yemekten sonra dervişler beş vakit zikr ve tevhid ile meşgul olurlar. Bu Baba Sultan tekkesi yapılalıdan beri 400 senedir mutfağında ateş sönmemiştir. İbrâhim efendi ziyareti, yine Birki şehrindendir. Üçüncü Murad'ın hocası iken vefat edip Bozdağ tekkesinde gömülmüştür. Yetmiş kadar eseri vardır. Tâûnden Bozdağa kaçmış, fakat Allahın hikmeti, orada tâuna yakalanıp ölmüştür. Buradan kalkıp Gölcük denilen göl kenarına geldik. Etrafı bir günde ancak dolaşılır. Suyu buz gibidir. İçinde yetmiş türlü balık olduğu sicilde yazılıdır. Kırkar ellişer okka balıkları olur. Gölün etrafında kerpiçten yapılmış iki bin ev vardır. Birkaç câmii, han ve hamamı vardır. Haftada bir büyük pazarı olur. Bu yaylağa, Carhanlı, Alaşehirli, Sartlı, Kulalı, Uşaklılar çıkarlar. Bu yaylalarda tam bir hafta zevk ve sefalar ettik. Sonra bu yayladan yokuş aşağı doğuya beş saat gittik.

GÜLŞEN KAZASI: Aydın livsında kasabasız bir kazadır. Nahiyesi yirmi parça köydür. 150 akçe kazadır. Birki serdârı hükmündedir. Birer adet câmi, hanı, hamam ve mescidi vardır. Haftada bir büyük pazarı olur. Buradan kıbleye, üzüm bağları arasında altı saat gittik.

BALYAMBOLU KASABA VE KAZASI: Bu da Aydın toprağında 150 akçe şerif kazadır. Nahiyeleri yedi köydür. Hâkimi has voyvodasıdır. Bir kasabası, bağ ve bahçeli bir dağ eteğinde üç yüz evli, bir camili, bir han ve hamamlı, birkaç dükkânlı, köyden bozma bir kasabadır. Haftada bir büyük pazarı olur. Pamuk ipliği ve pamuk bezi, dimisi meşhurdur. Burada olan Kutum meğer Kastamonu ve Sarziyan da ola.. Biyanköku çok olduğundan Biyanboldan galat olarak bu ad verilmiştir. Buradan kalkıp kıble tarafına yarım saat gittik.

TASAHORYA KÖYÜ: Balyambolu nahiyesindedir. Sarp, dereli, tepeli bahçeli bir dağ eteğindedir. Havası güzel, 500 ev vardır. Bir câmii, üç mescidi, bir kapalı hamamı, bir hanı, yedi dükkânı vardır. Üzümü, kirazı boldur. Bey yaylası eteğin de olduğundan soğuk suları vardır. Buradan kalkıp, iki yüz evli, bir câmili, havası güzel Bey köyüne geldik. Oradan da:

BEY YAYLAĞI: Yirmi akar suyu olan, yaz ve kış tepesinde kar eksik olmayan, bulutlar içindeki tepesi ancak öğleyin görünen... (burada dokuz satır açık bırakılmıştır) bir yüksek dağdır. Buradan güneye bakılınca Tire sahrası kitap sayfası gibi görünür. Burada eski pâdişahların maksureleri vardır. Buradan da kıbleye doğru gittik. Fakat Cansitan yaylasını geçip iki saat giderek :

KÖŞK KASABASI: Eskiden Cemşid'in yaylaya çıktığı yerde tahtı idi. Binlerce bina harabeleri vardır. Halk dilinde bu yüzden Köşk şehri derler. Paşa hassıdır. 150 akçe şerif kazadır. Nahiyesi kırk köydür. Birer câmi, mescid ve hanı, 10 dükkânı, bağ ve bahçesi vardır. İnciri dünyayı tutmuştur. Köklob denilen inciri kırk, elli dirhem gelir. Kurusunu yedi iklime gönderirler. Özü şekerli bir incirdir ki, vettin sûresi bunun hakkında gönderilmiş ola ...Hazımı kolay, kuvvet verici, göz kuvvetine faydalı (burada dört buçuk satır boştur). Bunu yiyen bıkmayıp, şehit olncaya kadar yiyeceği gelir. İçinde haşhaş darısı gibi kırk elli tane vardır. Güneşe tutsan içindeki darılar sayılır. Kokusu çok güzeldir. Bu kasabada üç gün zevk ve sefa ettik. Sonra doğuya gidip Menderes nehrini geçip Donduran dağı dibindeki:

DONDURAN KASABASI'na geldik. Üzüm pekmezi, Ayıntap pekmezi gibi donduğu için böyle derler. Aydın sancağında hastır. 150 akçe kazadır. Yüz evi, birkaç mescidi vardır. Bağ ve bahçesi dünyayı tutmuştur. Haftada bir büyük pazarı olur. Bu kazanın dağı sırasında iki saat gittik.

AMASYA: Kazasına geldik. Aydın toprağında 150 akçe kaza ve serbest zeâmettir. Burada dahi kasaba yoktur. Bağlı bahçeli köyleri vardır. Buradan altı saat uzakta:

BOZDOĞAN KAZASI: vardır. Aydın sancağında 150 akçe ile sadaka kazalarındandır. Burada da kasaba yoktur. Haftada bir pazarı olur. Buradan da dağ eteğinde mamur köyler geçtik. Menderes nehrini de geçip kuzeye dört saat gittik.

ARPAZ KAZASI : Nazilli sahrasına bakan bir burun ucunda kasaba gibi bir hanlı köydür. Aydın livasında 150 akçe kazadır. Bağ ve bahçesi çok, havası gayet güzeldir. Yukarıda yazılan bu beş kazaya Aydın diyârında (Beşboy) derler. Hepsi de Nazilli sahrasının güneyindeki boğazında ve dağlar eteğinde birbirine yakın Beşboy kazalardır. Bu vâdi çok verimlidir. Yüz binlerce yük incir ve üzümü hâsıl olur. Aydın denilmesinin sebebi, burayı Mahandan gelen Selçuklu beylerinden Aydın Koca beyin fethetmesindendir. Buradan kuzeye dört saat gittik.

SULTANHİSAR KALESİ: ..... târihinde Aydın Bey kızlarından (?) Nilüfer Sultan hisarı olduğundan Sultanhisarı derler. Sonra bu kızı Or-

han bey alınca, kale, cihaz olarak Osman oğullarına verilmiştir. Aydın livasında hastır. 150 akçe kazadır. Serdârı vardır. Kalesi, harabeye yüz tutmuş beşgen şeklinde bir kaledir. 300 kiremit örtülü evleri vardır. Bir câmi, mescid, han ve birkaç dükkânı vardır. Bağ ve bahçesi pek çoktur. Nazilli âyânının bahçeleri buradadır. Halk dilinde yirmi bin bağı olduğu söylenir. Halkının geçimi bağları yüzündendir. Burada olan Göklop, Aklop, Kızıllop, Morlop, Karalop, başka diyarlarda olmaz. Köşk şehrinin Göklopundan, bunun Aklopu daha güzeldir. Üzerindeki derisi, soğan zarı gibi incedir.

Sabahları şehadet adamları hareket edinceye kadar yenilse vücuda zarar vermez. Ama yerken biraz tuz yamelidir. Resulü Ekrem böyle buyurmuştur. Bunlar da sofralarına tuz getirip evvelâ tuz yerler, sonra meyva, sonra yine tuz yerler. Sonra yemek yerler. Tuz İbrâhim Halil mucizesidir. Bilhassa kavun ve incir yerken muhakkak tuz yemelidir. Kuru inciri de pek lezzetlidir. Beyaz çarşaflar üzerine dane dane serip güneşin sıcağında olgunlaşıncaya kadar kuşlardan ve tozlardan korurlar. Havada bir ağırlık olsa beyaz çarşaflarla örterler.

Sonra Nazilli sahrası içinde iki saat gittik.

İNCİR KALESİ, ŞİRİN NAZİLLİ ŞEHRİ

..... târihinde Celâlî Karayazıcı ve Kalenderoğlu korkusundan vilâyet ahalisi pâdişah emri ile şehrin etrafına kızıl kerpiçten bir kat duvar yapmışlardır. Hendeği yoktur. Şehir, Aydın sancağı toprağında 150 akçe kazadır. Bazan üç yüz akçe ile, bazen de beş yüz akçe mevleviyetle arpalık suretiyle insan olunur. Verimli kazadır. Şeriat emirlerine itaatli halkı vardır. Senede kırk dört çeşit mahsul alınır. Ve hâlâ (Sekiz satır açıktır) bu emsalsiz şehir. Ayşe Sultan hasıdır. Voyvodası iki yüz altı ve yüz tüfenkendâz ile hükûmet eder. Asıp kesmeye salâhiyetlidir. Şeyhülislâmı, Nakibüleşrafı, âyânı, kethüdâyeri, serdârı, bacdarı, muhtesibi, şehir subaşısı vardır. Kalesi bir sahra ortasında beşgen şeklinde, etrafı altı bin adım kerpiç yapıdır. İçinde 12 mahalle 3070 kiremitli evler vardır. Ancak beş altı tane şahnişinli birkaç katlı evler vardır. Şehir satrançvarî 70 caddedir. 12 mihraptır. Çarşı içinde avlusuz eski câmi, buna yakın geniş avlulu yeni câmi vardır. (On bir buçuk satır boştur). Vâkıa sahil vilâyetidir ama, su ve havası güzel olduğundan mahbup ve mahbubeleri çoktur ve naz ve istiğnaları fazla olduğundan nazlı diye adlandırılmıştır. İnciri fevkalâde meşhurdur. Havası çok sıcak olduğundan akar suları sıcaktır. Fakat destilerde hava alınca gayet lezzetli suları olur. 150 dükkân, bir kârgir bedestan, ve bedestana yakın, on sütun üzerine yapılmış bir tahıl pazarı meydanı vardır. Etrafı kahvehanelerdir. Eski câmi önünde bir çeşme vardır.

NAZİLLİ PAZARI

Cuma günleri buraya etraftan kırk elli bin etrak (Türkler) gelip büyük pazar olur. Burası geniş bir sahra olup, Nazilli âyânı nice han, câmi, imâret ve dükkânlar yapmışlardır. Yiyecek, içecek ve hububatın hesabını Cenabı Hak bilir. İki bin dükkân vardır. Rumelide Maşkoloz, Dolyan, Alasonya, Debre, Yanya, Össek pazarları meşhurdur ama, onlar senede bir kere olur. Üç yüz dükkândan başkası, pazardan sonra boş kalır. Kale gibi iki büyük hanları, beş adet misafirhâneleri, bir hamamı, bir büyük câmii vardır. Câmiin uzunluğu ve enliliği 180 ayaktır. Geniş ve çimenlik bir avlusu vardır. Avlunun tam ortasında bir abdest havuzu vardır. Mahkeme bu câmie bitişiktir. Ayda bin kuruş hasıl olur. Yeniçeri serdârı ve has hâkimi de her cuma burada bulunur. Bu kasaba 300 kiremit örtülü evlerdir. Yedi kahvehânedir. «Nazilli'nin 47 türlü ürünü olur. Bilhassa Göklop, aklop, müşemmes lop, ballı lop, terlop, şekerli lop, mor lop, nakip lopu, Sultan lopu, Aydın lopu meşhur mahsullerindendir. Bu lopların her biri diğerinden lezzetli loplardır ama, aşkolsun lop lop yiyene... Ve gıpta olsun mişkli lopu yiyene ki, misk ve anber gibi kokar. Bu incir, diğer incirler gibi olmayıp, zamanı çabuk geçer ve diğer incirler gibi kuruyup başka vilâyetlere sevkedilmez. Bir de Yedi veren inciri vardır. Yeşil renklidir, kıştan bir ay sonra inci veri. He ay hâsıl olan inciri başka lezzet ve renktedir. Fakat kış sonunda olan inciri ilkbahardakiler gibi lezzetl olmaz. (Beyit) :

Nazar kıl, nev'i insâna kimi zehr-i sükker
Acib Hikmet bir ağaçta olur yüzbin yemiş peyda

Kuru inciri binlerce yük halinde diğer vilâyetlere gönderirler. Tazeliğini muhafaza eder ve durdukça şekerleşir. Biz uzun seyahatimiz sırasında yedi iklimde benzerini görmedik. Bu şehrin etrafı baştan başa gül, gülistan, bağ ve bostan içlerinde akar sular ve güzel sesli kuşlar olup, insanın canına can katar. Bu şehrin âyânlarından serdâr Hacı Hasan Beşe, Nakip ve Seyyid Çelebilerle vedalaşarak doğuya doğru Nazilli sahrası içinde akan Menderes ışıklı dağlarından çıkıp Balat kalesi yakınında denize dökülür. Bu şehir sağımızda kalıp üç saat gittik.

KUYUCAK KASABASI: Aydın toprağında 150 akçe kazadır. Zeâmettir 2100 evdir. Bağsız, bahçesiz, susuz, han ve hamamsız, havası ağır, adamları harami bir mülevves kasabadır. Bir câmii, beş mescidi, yirmi dükkânı var. Hafta pazarı olur. Yollarda haramiler vardır. Buradan doğuya bazen Menderes kenarında, bazen dağlar içinde beş saat gittik.

HAKİRİN, DALKAVAK DENİLEN YERDE BAŞINDAN GEÇENLER

Burada bir kayalık içinde giderken orman içinde bir feryat koptu. Kuyucak'tan aldığımız muhafızlardan birkaçı geriye kaçtı. Birkaçı dal-

kılıç ileri at sürdü. Hakîr de ileri vardım. Daha yeni iki yiğitin başları kesilmiş, vücutları yerde yatmakta.. Kuyucak'tan aldığımız arkadaşlarımız usta kişiler imiş. Hemen ikisinin de üstlerindeki elbiseleri soyup çıplak bıraktılar. Şehitlerin kemerlerinde Kâbe nüshaları çıktı. İleride iki at yularlarını sürükleyip geziyordu. Hademelerim hemen atları zaptettiler. Biraz daha ileride altı kişinin daha öldürülmüş olarak yerde leşlerini gördük. Hemen yine arkadaşlarımız bu altı kişiyi de soyup çıplak bıraktılar. Yine biraz ileride yaralı bir adam gördük. Onu da yük atlarımıza yüklettik. Bu sırada, evvelce geriye kaçanlar geldi. Arkadaşları onlara: «Bire leke.. Bire mühanat, bire cenk etmeden, yara bere görmeden kaçarsız.» diye söylendiler. Bundan sonra büyük bir ihtiyatla ilerlemeğe başladık. Dalkavak içine ya Fettâh, ya rezzak ile meşgul olup giderken, on piyade ve beş yük hayvanı atlı ve yükleri üzerinde siyah bir Habeş gulâm göründü. Birbirimize yaklaştık, selâmlaştık. Bizim arkadaşlarımız onlara: «Kanden gelirsiz, at üstündeki arabcik nedir?» dediler. Onlar: «Allah verdi aldık.» dediler. Onlar da bize: «Yâ bu sizin yüklerinizdeki boş atlar, yük atlarınız üzerindeki elbiseler, bu yaralı kanlı adam nedir? Hay kahpecikler! Şimdi biz gelirken bu orman içinde bir hay huy ve tüfenk sesi işitmiştik. Besbelli kelepur görüp avlanmışsınız. Bize bu avlardan yok mudur?» diye hemen boş atlara ve atlar üzerindeki elbiselere, aç kurt kuzuya sarılır gibi sarıldılar. Bizim arkadaşlarımız da vermeyip, birbirimize girip onlardan beşinin leşi yere düştü. Ama atlılar kaçtılar. Ardlarından at sürdük. Bu sırada, bir adamımız şehit düştü. Şehidimizi, atı üzerine bağlayıp yine yola düştük. Arkadaşlarımıza sordum: «Siz bunlarla nasıl böyle dostça konuştunuz?» dedim. «Vilâyetimizin kurdu değiller midir? Her pazar yerlerinde görüşmez miyiz? İşte elbiselerini aldığımzı on yiğiti bunlar şehit edip, biz üzerlerine varınca kaçtılar. Burada bizi görünce üzerimize atıldılar. Hamdolsun biz onların da elbiselerini ve bir Arap köleyi aldık. Ağa, sen uğurlu bir yiğit imişsin. Aslâ bizim izimizden ayrılmadın. Sana da bunlardan iki at, iki heybe elbise verelim. Biz artık geri döneriz, siz varın gidin. Bundan sonrası emindir» diye çeşitli hareketler ve sözler etmeğe başladılar. Can başıma sıçradı. Telâşa düştüm. Bunlar, bizi de öldürüp, cenk arasında öldü diye söylerler diye düşünmeğe başladım. Nihayet müdârâyı elden bırakmayıp, bizi selâmete çıkarın, şu dağları geçirin beni bir köye düşürün diye sahrada giderken, karşıdan büyük bir asker kalabalığı göründü. Bizim arkadaşların başına ateş düştü. Yakınımıza gelince, bizim yük atlarımız üzerinde Arap köleyi, yaralı adamı, yağmaladığımız elbiseleri görünce bağrışma ğa başladılar. Meğer bunlar Tire hacıları imişler. İleriye on adam göndermişler, onları da haramiler şehit etmişler. O gördüğümüz şehitler, bu hacıların adamları imiş.. Biz de başımızdan geçenleri anlattık. Yük atlarımız üzerindeki bütün kanlı

elbiseleri, atları, Arap köleyi elimizden alıp, bu elbiselerin sahiplerini siz katlettiniz. Siz haramilersiniz, diye ölenlerin kemerlerini ve kıymetli şeylerini istediler. Nihayet bizi geri döndürüp, cenk ettiğimiz yere gelip, ölenleri gömdüler. Bu sırada Sarı Mumcu adlı köyden vilâyet halkı gelip, beni tanıdılar. Hacılar bizim kim olduğumuzu onlardan sordular. Onlar da iyiliğimize şahitlik ettiler. Hacılar da bize hürmet etmeğe başladılar. Hakire bir at, bir tüfenk, bir kılıç ihsan ettiler. Nihayet hacılarla vedalaşıp yine yolumuza devam ettik. Dalkavak çınarlığında böyle bir büyük iş başımızdan geçti. Sonra Menderes nehrini geçip dokuz saat gittik.

SARAY KASABASI, YANİ EZİNEÂBÂD KAZASI: Denizli hükmünde yüz elli akçe kazadır. Bir câmii, iki mescidi, bir hamamı, bir hanı, beş dükkânı, iki yüz topraklı evleri vardır. Afyon Karahisarında Gedik-Ahmed paşa câmii vakfıdır. Buradan yine doğuya beş saat gittik.

HONAZ KALESİ

Rum Kayseri oğullarından Honaz adlı bir kayserin yapısıdır. ..... târihinde Germiyanoğlu Yusuf bey fethidir. Sonra koca İkinci Murad zamanında Osmanlıların eline geçmiştir. Denizli kazası hududunda 150 akçe kazadır. Kalesi, Honaz dağı burnunda yüksek, Kızılkaya üzerinde beşgen şeklinde, batıya bir kapısı olan küçük kaledir. Etrafı kaç adımdır bilmiyorum. Kale içinde 400 toprak örtülü evler, bir kurşunlu câmi, iki tekke, bir mektep, bir kadı mahkemesi var. Kale neferi yoktur. Girerlerse katlederler. Hepsi aşağı şehirde otururlar. Kale sağlam olduğundan, Celâlî eşkiyası korkusundan âyân, kıymetli eşyalarını buraya koyarlar. Çünkü Celâlî Karayazıcı, Said Arap, Birkili Celâli Cennet oğlu Celâlîler bu kaleyi beşer altışar ay kuşatıp elleri boş dönmüşlerdir. Dizdarı, yirmi neferi ve serdârı vardır. Bin adım aşağıdaki varoşun etrafı da bir kat duvardır. İki mahallesi müslüman, gerisi keferedir. 200 evlidir. Bir câmii, bir mescidi, bir hamamı, bir han ve birkaç dükkânı vardır. Tabakhane altındaki .Akgöz pınarın ayağında yüzlerce un değirmenleri vardır. Bu değirmenlerden aşağıda binlerce bağ, bahçe ve bostanları sular bu Honaz şehri, Menderes nehrinin bir başıdır. Bu şehri de seyredip güneye beş saat gittik.

SUŞEHRİ KALESİ DENİZLİ ŞEHRİ

Bu şehrin etrafında pek çok akar sular ve göller bulunduğu için bu isim verilmiştir. Yoksa denizden dört merhale uzaktır ve Kütahya toprağındadır ama, eskiden beri başka livâ idi. Dördüncü Murad'ın kızı Kaya sultana hattı şerif ile muaf ve müsellem has olmuştur. Hâlâ hâkimi olup, üç yüz askerle kırk yük akçe iltizam tahsil edip, yirmi bin ku-

ruş da kendi tahsil eder. Beş kazası vardır: Denizli, Ezineâbâd, Ciharşenbe, Abâd, Gököyük, Honazâbad kazalarıdır. Denizli, üç yüz pâyesiyle âli kazadır. Nahiyesi (altı satır boştur) ..... köydür. Şeyhülislâmı, Nakibüleşrafı, âyân ve eşrafı, kethüdâ-yeri, yeniçeri serdârı, neferleri, şehir subaşısı vardır. Kalesi düz yerde dörtgen şeklindedir. Hendeği yoktur. Etrafı 470 adımdır. Dört kayısı vardır. Kuzeyinde boyacılar kapısı, doğusunda Semerciler kapısı çok küçüktür. Kıblesinde Yenicâmi kapısı, batısında bağlar kapısı vardır. Kale Rum kayseri yapısıdır. Sonunda Selçuklulardan Keyhüsrev oğlu Keykâvus fethidir. Sonra İkinci Sultan Murad fethidir.

İçinde ev yoktur ama dükkânları çoktur. İçinde yetmiş dolap dükkânlar olan sağlam bir bezestanı vardır. Minaresiz bir câmi, bir zahire meydanı, birkaç çeşmesi, bir hanı vardır. Bu kale içinde her gece elli adam silâhlı olarak bekçilik eder. Haftada bir pazar olur. Akşamdan sonra kalede bekçilerden başka kimse kalmaz. Çünkü bu kale yer altında birçok Mısır hazinesi değerinde tüccar malı vardır. Kale dışında 44 mahalle, bağ bahçeler içinde 3600 ev, 57 mihrap vardır. Biri kale câmiidir. Yeni câmiin kıble kıble kapısı üzerinde şunlar yazılıdır:

«Fî eyyâmı sultânül'âzam Giyâseddünyâ veddin Keyhusrev bin Kılıç Arslan halledallahu mülkehû sene seb'in ve seb'amie.»

Bunlardan başka saray cuması, kurşunlu câmi, Ulu câmi, Tabaklar câmii, Çömlekçiler câmii meşhurdur. Bunlardan başka 37 mescid, 7 medresesi, bir dârülhadisi, 7 mektebi, 17 tekkesi vardır. Ulu câmi önünde, Ahî Duman baba, Aksinan, Karaoğlan baba sultan, Cem baba sultan tekkeleri meşhurdur. Altı hamamı vardır. Hoca Ömer, Alaca, Küçüğen oğlu, Yeni hamam, tabakhane ve Şengül hamamları meşhurdur. Evlerde de yüz hamam vardır. Mahkeme siciline göre bu şehrin on bin yetmiş bahçesi, yedi bin dönüm, voyvoda defterinde yazılı bağı vardır. Herkes bağlarda kalır. Şehrin dört tarafında yirmi binden fazla kaynak vardır diye öğünürler. Yalnız sivrisineği pek çoktur. Yalnız yayın bağlarında yoktur. Herkes bağlarda oturduğundan ehil ve âyalleri birbirinden kaçmak yoktur. Birbirleriyle akraba gibi olmuşlardır. Halkı mavi ve beyaz ferâceler giyerler. Kadınları da beyaz izar ve muhayyer ferâce giyerler. Halkı, misafirlerle candan alâkadar olmazlar. Pamuğu pamuk ipliği, beyaz, ince sadelik bezi meşhur olup Anadolu'ya sevkolunur. Halkının kazancı beyaz bezdir.

DENİZLİ ŞEHRİ ZİYARETLERİ

Aksinan sultan, Ahî sultan, Karacaoğlan Sultan, Hızırlık Sultan, Ahî Oran sultan vardır. Ahî Oran sultan Hacı Bektaşı Veli, Molla Hünkâr, Şemsi Tibrizî ve Sadreddin Konevî hazretlerinin meclislerinde bulun-

muş ulu sultandır. Kerametleri vardır. Yeni câmi yakınında Cafer Ağa hanı yakınında İmam sultan vardır. Bu hanı Melek-Ahmed paşa ağalarından Câfer ağa Denizli hâkimi iken tamir etmiştir. Han kapısının sol tarafındaki köşede târihi budur:

«Fî eyyâmı devletüssultânul'âzam zıllûllahı fil'âlem Gıyasiddünyâ veddin Keykâvus bin Keyhüsrev bin mukim emirelmü'minin el abdüzzaif Kara Sunkur bin Abdullah fî sene seb'a ve sitmie.»

Bu hana yakın Kapı erenleri, Memi dede, Yâkup dede, Baba sultan, Aylak sultan, Fethi baba, Şahin baba, Yakın baba, Şekûr baba ve Hacı Şeyh Sultan ziyaretleri vardır. Bunlardan başka Uzunca Hayreddin sultan, Çomaklı baba, Karahöyük baba, Didiği baba ve daha nice evliyâ vardır. Hemen birkaç günde bu sultanlara birer yâsin okuyup âşinâlık ettik. (Beyt):

Derd-i aşkı çekmiyen aşkdan veley bîgânedir
Bî vesile her kişi sultâna olmaz âşinâ

Sonra şehir âyânından hediyeler ve arkadaşlar alıp güneye, Honaz kalesi altından altı saat gittik.

ÂŞIKLI KAZASI VASIFLARI: 150 akçe şerif kazadır. Kasaba bir düz yerde 485 toprak örtülü evlerdir. Câmileri, mescitleri, mektebi, hanı, birkaç dükkânı vardır. Tabakhanesi Akgöz pınarı yanındadır. Su ve havası güzeldir. Mahbup ve mahbubesi çoktur. Gerçi Türkistan şehridir?! Ama oldukça zarif, marifetli, güzel konuşur ve halden anlar Çelebilerdir. Âşıklı şehri olmakla âşıklı âşıklarına aşkolsun. Ahalisi çoklukla sipahidir.

DİKLER KASABASI: Âşıklı nahiyesidir. 600 toprak örtülü ev vardır. Câmii, mescidi, hamamı, hanları, dükkânları vardır. Suyu ve havası güzel, bahçeleri çoktur. Sonra Türkistan köylerini geçip sekizinci saatte:

ULUBORLU: Kasabasına geldik. (Beş satır boştur). Sonra Gülhisar kalesini geçtik. (19 satır boştur).

KIZILCA BÖRKLÜ: Köyüne geldik. 150 akçe kazadır. Aydın hükmündedir. Fakat Menteşe toprağındadır. Câmii ve hamamı olan bir müslüman şehridir. Serdârı Şişli hacıdır. Buradan beş saat gittik.

SUVALMAZ PAZARI: Suvalmaz dağı ile nehri arasında bir gün bir gece büyük pazar olur. Bu nehir Bozdoğan kasabasının içinden geçerek Koşk şehri önünde Menderes nehrine karışır. Bu Suvalmaz pazarı Menteşe toprağındadır. Batıda Tavaz sahrasında kırk adet pınarları kaynar.

TELEKLİ KASABASI: Üç yüz evli, birer câmi, mescid, han ve hamamı ile birkaç dükkânı olan küçük kasabacıktır. Davaz kadı, serdâr ve kethüdâ yeri burada otururlar. 150 akçe şerif kazadır. 32 köyü var.

Menteşe paşasının hassı ve subaşılığıdır. Bir dere kenarında su ve havası güzel bir yerdir. Hacı Bekir ağa hakire arkadaşlar verdi. Davaz vâdisi içinde üç saat gittik.

DAVAZ KALESİ: Yunan yapısıdır. Menteşe Bay oğullarından Mirza Bay fethederken, kalede âdem az buyurmuşlar. Bu sözden galat olarak Türkler arasında Davaz olmuş.

Hâlâ paşa hassıdır. Kalesi, Davaz sahrası güneyinde beşgen şeklinde, etrafı üç bin adım olup doğuya bakan bir demir kapısı vardır. Celâlî sığınmasın diye etrafına hendek kazılmıştır. Kalenin her tarafı gayya kuyusu gibi yalçın uçurumdur. İç kalesi hâlâ mamurdur. Ama çok küçüktür. Etrafı üç yüz adımdır. Duvarı elli zira' yüksekliğindedir. İçinde 50 ev ve bir câmi vardır. Dış kale içinde 300 toprak örtülü evler vardır. 5 mahalle, 5 mihraptır. Bir hanı, bir hamamı, üç mektebi, üç sebili, iki tekke, altı zâviyesi vardır. Kalenin batısında Kerir dağı dibinde üç bin bağdır. Bütün köy halkı altı ay bağlarında otururlar. Kalenin doğu dibinde bir kayadan buz gibi su çıkar. Havası da güzeldir.

DAVAZ KALESİ ZİYARETGÂHI: Dış kalede Karaca Ahmed sultanın büyük bir merkadı vardır. Sarı baba sultan, Alkanlı dede, Kepez dede, Ali Bali dede, Gülüm dede evliyâlardandır. Bu kalenin güneyinde korkunç çamlı beller geçip dört saat gittik.

İSKELE HANI: Sultan Keykubâd yapısı kârgir küçük bir handır. Nehrin iskelesi kenarındadır. Bu iskele hanını geçip üç saat gittik. Ablat armudu ormanları içinde (Yelen Hanı) nı geçip yine üç saat gittik. Dede Menteşe hanı), bir ıssız yerde küçük bir handır. Yine çamlı ormanın içinde iki saat gidip (Yumurta hanını) geçtik. Yumurta nehri bu hanın dibinden akar. Buradan da üç saat güneye gittik. Yemiş hanı, küçük bir handır.

İBRET ALINACAK AĞAÇLAR

Bu hanın dört tarafında gök yüzüne uzanmış gayet büyük ve acayip çam ağaçları vardır. Bunlardan Çardaklı çamın gölgesinde bin atlı barınır. Adem çamının gûya insan gibi elleri, kolları, ayakları, başı olup, belli ince, gövdesi kalındır. Kuruçamın yeşil yaprakları yok ama, taze dalları diğerlerinden fazladır. Dibinden yüzlerce kantar katran kaynar. Semiz çam.. Çam ağacı uzun boylu olurken, bu semiz çam gayet alçaktır. Gövdesini on adam ancak kavrar. Gölgesinde on bin koyun gölgelenir. Kemerli çam, yolun iki tarafında hâsıl olup birbirleriyle birleşmişler. Ve zamanla yekpare olmuşlardır. Kırkkardeş çamı, hurma ve çam tek tek ağaçlar olarak yetişir. Burada bir kökten kırk adet çam hâsıl olmuştur. Gölgesinde kırk adet şehit yattığı için bu ad verilmiştir. Çatallı çam da çınar gibi dallı budaklıdır. Kanlı çam, yaz ve kış kanı akar.

Edhemî tarikatından Selim dedeyi bu çam dibinde haramiler yaralamışlar. Ölüm sırasında: «Ey çam, benim kanım yere senin sayende düştü. Yine sen de kan akıtıp şehadet eyle.» diye duâ eder. O zamandan beri çamdan kan akmaktadır. Buradan da güneye üç saat Muğla şehri ensesine gittik.

YILANCIK BELİ: Dağlık, taşlık, korkunç tehlikeli yolun iki tarafında mamur köyler vardır. Ama hepsi hâkimlerine âsi ve dağlı adamlardır. Bu köylerin silâhlı delikanlıları çamlı yollara gelip yol kesicilik ederler. Bu yılancıkbeli öyle yüksek dağdır ki yaz ve kış tepesinden kar eksik olmaz. Açık havada İstanköy, Rodos, Hereke, İncirli adaları görünür. Bu yüksek dağdan aşağı üç saatte dağın eteğine indik.

DÜMRÜK KÖYÜ: 350 kârgir, bağlı bahçeli, sulu, kiremitli evleri olan bir müslüman köyüdür. Bir eski câmii olup avlusunda ..... hazretleri yatar. Ulu sultandır. Bu köyün bir hanı, bir hamamı, on dükkânı, iki mektebi ve bostanları vardır. Havası çok güzeldir. Beyaz kirazı meşhurdur. Kuzeyinde derin yarlar vardır ki içinde adam kaybolur. Güneyinde Muğla'nın kara bağları vardır vesselâm.

MUĞLA KALESİ: ..... târihinde Rumlar elinden Menteşe oğlu Dârâhi Key veziri Muğli bey fethetmiştir. Bu Muğli bey, Mahan'da iken rüyasında Hazreti peygamberi görüp, müslüman olup, Dârâhi Keye boy beyi olmuş. Muğla kalesini zaptetmiştir. Sonradan Müslüman olduğu için Muğla bey derler. Çünkü Farsçada kefereye Muğ derler. Sonra bu şehir ..... târihinde İkinci Murad'ın eline geçip kaleyi yıkmıştır. Hâlâ şehrin kuzeyinde dörtgen şeklinde bir küçük kaledir. İçinde öşür mahsulünü muhafaza için iki anbar vardır. Şehir Menteşe paşasının tahtıdır. Paşasının hassı 4008000 akçedir. Alaybeyisi ve çeribaşısı vardır. 52 zeâmet, 380 tımar erbabı vardır. Hepsi 2000 asker olur. Paşası da sefer sırasında bin neferle sefere eşer. 300 pâye ile şerif kazadır. Nahiyesi 105 köydür. Şeyhülislâmı, Nakibüleşrafı, kethüdâ-yeri, yeniçeri serdârı, âyân ve eşrafı çoktur. 2170 şirin evlerdir. On bir mahalle, 70 mihraptır. Tabakhane yakınında eski câmi toprak örtülüdür. Yol aşırısında üstü kubbeli bir abdest havuzu vardır. Burada Şahidî hazretlerinin bir mektebi vardır. Başka diyarda derse aklı ermeyen, buraya gelip birkaç ders okuyunca zihni açılır. Ulu câmi, gayet sanatlı câmidir. Şeyh câmii, pazaryeri, Şeyh Osman efendi, Abdülgaffar efendi, Hacı dede, Mustafa efendi câmileri vardır. Bunlardan başka mescidler, iki hamamı var. Bunlar da Elvan bey ve Aymed Gazi hamamlarıdır. 200 dükkânı vardır. Çarşı içinden bir dere geçer. Yedi yerinden ağaç, altı yerinden kârgir köprü ile geçilir. Kasaphanesi bu dere üzerindedir. 7 medrese, on bir mektep, iki misafirhane, kurşunlu câmi yakınında paşalara mahsus bir kârgir büyük saray vardır. Şehir içinde 70 çeşme var. Gerçi Anadolu

şehirlerindendir ama, halkı şehridir. Fârisi bilir, garip dostudur. Etrafı bağ ve bahçedir. Şehir içinde iri söğüt ve çınar ağaçları vardır. Havası yayla olduğundan limon, turunç olmaz. Burada Ermeni, yahudi yoktur. Gelse de yaşamaz. Kadınları gayet edeplidir. Halkı külâh üzerine Mevlevi destârı sarar.

BU ŞEHİRDE OLAN ZİYARETGÂHLAR: Kalenin kuzeyinde kale dibinde Seyid Kemaleddin, üstü açık dört köşe duvar içindedir. Pek çok kerametleri vardır. Birisi şudur: Mübârek başları ucunda büyük bir ardıç ağacı vardır. Ağacın içi boştur. On adam sığar. Bir gün inkârcılardan birkaç kişi azizi imtihan için gelip, hediye olarak badem getirirler ve keramet isterler. Hazret: «Badem getirici be adam... Şeyhlerin keramet göstermesi Hayz görmek gibidir. Ama şu bademlerinizden taze badem yiyin» deyip, elindeki bademi, ardıç ağacının kovuğuna koyar. Allahın emriyle derhal badem dalları hâsıl olup, yedi saatte taze badem verir. Hâlâ o kadar çok badem verir ki, diğer vilâyetlere hediyler götürürler. Ve bademin kökleri toprakta olmayıp, ardıç ağacındadır. Bu kerametten sonra Seyid Kemâleddin sultan vefat eder. Bu hazretin ayakucunda Hoca Şâhidî «marifet tahtında güya şah idi» hazretleri yatar. İmam-zâde hazretleri de Dümrük'te câmi avlusunda gömülüdür. Bu şehirde bir hafta Küçük-Hüseyin paşa ile sohbet ettikten sonra doğuya sekiz bin adım gittik.

KARABAĞLARIN EVSAFI: Muğla sahrası içindedir. Tamam on bir bin bağdır diye sicillerde yazılıdır. Muğla ve Ula şehri halkı sekiz ay yaz aylarında bu bağlarda otururlar. Kırk türlü üzümü meşhurdur. Üzüm ağaçları, Karaağaç, çınar, kavak, meşe ve erguvan ağaçlarına tırmanmışlardır. Her ağaçtan on, yirmi yük üzüm hâsıl olur.

Garip bir adam bu karabağlara girse yolunu kaybeder. Bağ yollarında aslâ güneş yoktur. Bu bağlar içinde paşalara mahsus bir bağ vardır ki İrem bağı gibidir. Osmanlı ülkesinde benzeri, Malatya'nın Aspuzi, yahut Konya'nın Meramı ola... Buradan kıbleye doğru giderek Ula şehri bağları içinde iki saat gittik.

ULA KALESİ EVSAFI: 751 târihinde Menteşe beylerinden Ulama bey tarafından fethedildiği için bu ad verilmiştir. Rum keferesi yapısıdır. Şehir, üç tarafı kayalık dağlar ortasında düz bir yerde 12 mahalle, iki bin toprak örtülü evlerdir. Evler bağ ve bahçelidir. 19 mihraptır. Acem sultan türbesi önünde Hacı Mustafa câmiinin kıble kapısındaki târihi budur:

«Sahibülmescid elhacı Mustafa bin Şüca' Emin ettârih ilâhî yâ Kadim tekabbel ihsan sene 793.»

Çarşı içinde Hasan Reis câmiinin kapısı üstündeki târih budur:

İlâhî kabul it bunun hâcetini
Habîbinle cennetde kıl hem-meclis
Bir eksikli didim anın târihini
Acib cum'a etdi Husam Reis (Sene 988)

Bu câmi kiremit örtülüdür. Çarşı içindeki başka bir câmiin târihi budur:

«Hâzihî câmi-i dilküşâ sâhib Muhammed Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem elhayrat târihi binâ seb'in ve seb'amie.»

Bunlardan başka iki mescid, iki medrese, iki tekke, iki hamam var. Biri Şücca' hamamı, diğeri yeni hamamdır. 300 dükkân var. Haftada bir büyük pazar olur. İki han vardır. Şehrin etrafı ikişer saatlik bağ ve bahçedir. Verimli şehirdir. Her sene kırk elli bin kantar üzüm ve incir kurusu Mısır'a gider. İskelesi, Sakarbeli aşırı dört saat Rodos karşısında Marmaris iskelesidir.

BU ŞEHİRDEKİ EVLİYALARI BEYAN EDER: Kerş Eri ziyareti dağı kuzeydedir. Kerş Er Sultan burada yatar. Buhâra erenlerindendir. Ona yakın Acem sultan, İsa dede vardır. Yine Hüsam Reis câmii kubbesi içinde Şeyh Hüsameddin yatar. Târihi budur:

Binây-ı türbe-i arş-iştibâha sarfı malile
Ahibbâ itdiler Hamza Efendi hazretine tâyin
Mükâfâtın ide Firdevs-i âlâda anâ Mevlâ
Civâr-ı hazreti sultân-ı Kevneynile nuri âyin
Muhakkik kutbu âlem Gavsı âzam idi asrında
Aceb mi âşiyân-ı murg-u rûhu olsa iliyyin
İnüb bir savt hâtifden didi târihini Kisbî
Yapıldı türbe hâlâ oldu âsûde Hüsâmüddin

Başka târih:

Yine bir mürşid-i râh-ı Hudâ ukbâya azmitdi
Cihan gibi bakanın inkılâbından olub âgâh
Hüsâmüddîn-i Kâmil Gavs-ı âzam kutb-u dânâdır
Turak eshâbı andan müstefiz idi biemrillâh
Didi fevtine Kisbî lafzan u ma'nen ana târih
Hüsâmüddin göçdi bin yiğirmi altıda eyvah

Bu sultanın mezarı önünde bir bina vardır ki dört tarafında yüzden fazla odalar vardır. Avlusunda bir su kuyusu olup, bütün şehir halkı ona muhtaçtır. Bahçesi sanki İrem bağıdır. Hüsam canbağı diye meşhurdur. Altmış türlü üzümü, kırk türlü meyvası sicilde yazılıdır. Şehrin su ve havası gayet lâtiftir. Halkı Cezayir elbisesi giyip pala bıçak taşır.

Hepsi Halveti tarikatındandır. Bu şehrin güneyinde Gökâbâd kalesi iskelesi vardır. Sonra Marmaris adlı kale vardır. Rodos fethinde Süleyman Şah buradan geçip Sakarbeli denilen korkunç ve tehlikeli yeri geçmiştir. Hakir o yola gitmeyip Ula'dan batıya bir saat gittik.

KAZANCI CÂMİİ MESİRESİ: Ağaçlıklar içinde bir namazgâhtır. Gayet lezzetli bir suyu vardır. Bütün Ulalı ve Muğlalılar burada gezinirler. Buradan batıya üç saat gittik.

YERKESİĞİ KASABASI VASIFLARI: Menteşe toprağında Paşa ev ve bir câmi vardır. Bağı ve bahçesi çoktur. Bütün halk evlerinde keçe külâh, seccade, kırmızı dülbent körki işlerler. Verimli vilâyettir. Keçeden yekpâre hırka ve yağmurluk burada işlenir. Buradan altı saat batıya gittik.

BOZÖYÜK KASABASI VASIFLARI: Menteşe toprağında Paşa hassı voyvodalıktır. 150 akçe kazadır. Kasabası, Bozöyük dağı dibinde 150 toprak örtülü evlidir. Bir câmii var. Bağ ve bahçesi çoktur. Bu kasabanın kuzeyinde bir ok atımı yerde Süleyman Hanın otağı yeri vardır. Süleyman Han Rodos fethine geçerken burada kalmıştır. Süleyman Han: «Bu otağımın bulunduğu yerde hafta pazarı olmak için dükkânlar yapılsın.» diye buyurmuştur.

Buradan yine batıya bir saat gittik.

ESKİ HİSAR KALESİ: 755 târihinde Rum keferesi elinden Menteşe oğlu Ahmed bey fethetmiştir. Onlardan da Orhan Gazi alıp yıkmıştır. Menteşe sancağından Paşa hassıdır ve voyvodalıktır. 150 akçe şerif kazadır. Serdârı var, âyânı yoktur. Halkı fukaradır. Üzerlerine uğursuzluk çökmüş. Çünkü kazançları, tütün ekip satmaktır. 3 mahalleli ve 280 toprak örtülü evlerdir. On dükkânı var. Akar suları çok olduğundan kırk elli tabakhane dükkânları vardır. Çok güzel gönü olur. Çünkü mazı çoktur. Biri Menteşeoğlu Sultan Ahmed'in Kuru câmi, Aşağı çarşıda Sultan câmii adiyle iki câmii vardır. Bu câmiin dış solunda iki değirmen çevirir bir lezzetli su vardır. Câmiin dış sofalarında mermer sütunlar üzerinde kubbeler vardır. Vaktiyle çok büyük bir şehirmiş ki, bir saat yerde büyük bina harabeleri vardır' Kalenin yapısının benzeri, meğer Şam'da Balebek kalesi ola.. Hâlâ her tarafında binlerce havuz, şadırvan, tak ve kubbe eserleri görünür. Burada serdâr Şişli Mustafa beyden 10 tüfenkdaz alıp batıya giderek Badırka boğazını ve Deve kasığını ve Tuzla ovacığını geçip altı saatte...

CEMŞİD TAHTI BÜYÜK ŞEHİR MİLÂS KALESİ VASIFLARI

..... târihinde Menteşe oğlu Ahmed paşa, Cemşid neslinden Milyas adlı Rum kralının elinden almıştır. Sonra 834 te Gazi Hüdavendigâr fethetmiştir. Menteşe oğlu Ahmed Gazi evkafıdır. 150 akçe kazadır. 75

köyü vardır. Kethüda-yeri yeniçeri serdârı, âyân ve eşrafı, nakibi, müftüsü vardır. Şehir, Sudere dağından bir top atımı uzak, taşlık bir yerdedir. Limon, incir, turunç ve narı meşhurdur. 12 mahalle, yedi mihraptır. Büyük câmi, kurşun örtülü, beş yüksek kubbelidir. Duvarları gök mermerden olduğu için etraf tâifesi Gök câmi derler. Kapı çerçevesi mermeri üzerinde «Celâleddin Bayezid Han (Yıldırım Bayezid) zamanında Metan Benâreddin bin Hoca Perörenk tarafından yapılmıştır. Yevm ihdâ fissâdis, vel işrin fî şehri saferülhayr sene seb'a ve seb'in ve seb'amie» yazılıdır. Yine çarşı içinde vilâyetin fâtihi Gazi Ahmed bey câmii vardır. Kıble kapısında şöyle yazılıdır: «İlbistan oğlu, Gazi Orhan oğlu, İbrâhim bey oğlu Gazi Ahmed bey tarafından 780 senesi cemâulaharesinin başında yapılmıştır.»

Bunlardan başka Salâhaddin câmii, Balık câmii vardır. Ayrıca mescidler, iki hamamı, iki hanı vardır. Kurşunlu câmi hanı kârgir ve çok büyüktür. 50 kadar dükkân var. Şehrin en mühim mahsulü tütündür. Bütün Anadolu'ya tütün buradan gider. Su ve havası çok ağırdır. Eşeği ve ecinniyi sıtma tutar. Bu şehir beddua almıştır. Eski zamanda Mısır'da kıtlık olup, bu Milas şehrinden paraları karşılığı buğday isterler. Bunlar da reddederler. Bunun üzerine bütün Mısır halkı Milâs'ın harap olması için duâ ederler. Eskiden Milâs, bir büyük şehir imiş. Hâlâ bina eserleri meydandadır.

BU ŞEHİRDE GÖMÜLÜ OLAN EVLİYÂYI BEYAN EDED: Şehrin batısında Sudere dağında Sudere erenleri, şehir içinde Felendi sult..., Derebeyi Sultan, Hayreddin Sultan, Boğababa, Gazal Murad baba, Salâhaddin Sultan, Hayalî Zıl müellifi Şeyh Şüşteri burada gömülüdür. Her kim ziyaret etse muhakkak güler. Buradan çıkıp Milâs sahrası içinde ibrsaat gittik.

TÜTÜN MEMLEKETİ BEÇİN KALESİ: Birçok yıllar bir ecinne beyi zaptetmiştir. Sonra Menteşe oğlu Ahmed bey ilim kuvveti ile zaptetti (Bey Cin) kelimesinden bozma olarak Becin denilmiştir. Milâs nahiyesidir. Kethüdâ-yeri ve serdâr, Milâs'ta oturur. Kalesi, Milâs sahrasına karşı dörtgen şeklinde, etrafı bin adım olan bir kaledir. Kıbleye bakan bir kalesi, dizdarı, yirmi neferi vardır. Menteşe hâkimleri, bütün suçluları burada hapsederler.

Kapısının iki tarafında mermer arslanlar, kale içinde bir mescid, yirmi toprak örtülü ev vardır. Dış varoşu çok büyük şehir imiş. Şehrin dört tarafı büyük kale imiş. Bu varoşta bir ulu câmi vardır. Kapısı üzerinde târihi böyledir: «Bu mübârek mescidi Sultan Murad bin el Etrak Şecaeddin bin Eke han, bin Mes'ud, fi sene isna ve seb'amie». Câmiin uzunluğu ve enliliği yüzer ayaktır. İçinde on altı çam direği vardır. Câmiin önünde Ahmed ağa medresesi vardır. Kale kapısı ile medrese arasında

büyük sofa vardır. Sofanın yol aşırı kıblesinde Gazi Ahmed beyin iyalı bir türbe içinde yatar.

Buradan kalkıp batıya doğru gittik. Muvalasun boğazında eşkiya çoktur. Burayı selâmetle geçip Muvalasun sahrasında dört saat gittik. Sağda Varvul tuzlası, deniz kıyısında yedi yük akçe emânettir. Frengistana dahi buradan tuz gider. Çünkü firengin uyuzuna ve tuzlu balgama gayet faydalıdır. Buralardan geçip Pirsiz Ali ağa çiftliğine vardık, oradan kıbleye üç saat gittik.

KEMER KÖYÜ: Menteşe toprağında Karaova kazasıdır. 150 akçe kadı burada oturur. Nahiyesi on bir köydür.Serdârı vardır. Bağ ve bahçeli, limon ve turunçlu yer olduğundan hünkâr helvacıları burada oturup limon ve turunç yetiştirirler. 100 evlidir. Haftada bir büyük pazar olur. Bu kazada aslâ kasaba yoktur. Ama gayet mamur kazadır. Deniz kıyısında Karabağlar bu kazanın nahiyesidir. Hakîr burada bir gece kaldım. Sonra serdâr Çavuş oğlundan otuz tüfenkli alıp haramiler korkusundan Karaova denilen korkunç kayalığı geçip ve Sarnıçlar denilen yeri de bin güçlükle o gece karanlıkta dağdan dağa, yüklerimiz yıkılarak, düşe kalka, başımızdaki sarıklarımızı çalılar alarak, elbiselerimiz parçalanıp, at nalları dökülerek yüz bin güçlükle Mıhdöken belini aşıp 8 saatte selâmetle sabahleyin...

BODRUM KALESİ: 928 de, Malta küffârı elinden, Balak Mustafa Paşa eliyle Süleyman han fethidir. Bodrine kralı, yedi kralın yardımı ile bu kaleyi yapmıştır. Menteşe toprağında Karaova nahiyesidir. Kale, Cezayir eyâleti, yani Kapudan paşa hükmündedir. İstanköy sancağıdır. Kalesi, deniz kıyısında öyle bir kaledir ki, Anadolu'da böyle bir kale yoktur. Dörtgen şeklinde ve etrafı bin adımdır. Yüksekliği yirmi arşındır. Dizdar ve seksen neferi vardır. Bütün asker, kale içinde yüz toprak örtülü evde otururlar. Kale içinde kiliseden çevrilmiş bir Süleyman Han câmii vardır, başka bina yoktur. Bir küçük dükkân ve bir kahvehanesi vardır. İç kalesinde iki kulesi vardır. İç kale baştan başa dolma sarnıç, zindan ve mahzenlerdir. Etrafı on beş arşın, derin hendektir. 25 arşın enlidir. On bir kat demir kapılıdır. Evvelâ dış lonca hendeği kapısı kuzeye bakar. Bundan sonra geniş bir meydan vardır. Onu geçince yine kuzeye bakan bir kapı daha vardır. Bu kapının solunda deniz kıyısında hile ile bir kale yapmak için Menteşe bey oğullarından bir bodrumluk yer ister ve çalılar içine bir kale yapar. Nice sene sonra çalıları yakıp kale meydana çıkar. Onun için (Bodrum) derler. Bodrine kalesini yapan Bodrin kralın murdar lâşesi, bodrum mahzenlerindedir. Beyaz mermerden bir sureti de limana bakan köşededir. Fetihten sonra bir asker kafasını kırmıştır. Bu mahzenler içinde kuzeye bakan bir kapı daha vardır. Kuzey tarafındaki büyük limanın iskelesi, bu iki kapı arasındadır. İskele ile bu iki kapı arasındaki liman ile hendek arası bir kat kalın 40

adım enli, kırk arşın yükseklikte bir duvardır. Yokuş yukarı elli ayak taş merdiven ile çıkılıp 200 adım bu duvar üzerinde gidince tâ orta hisarın asma köprüsüne varılır. Bu köprülerden içeride kilit kapısı yedi ayak taş merdiven ile çıkılır. Buradan içeride kahve ve yedi dükkân olup, ilerisi ana hisar kapısıdır. Bu kalenin doğu ve batısı limandır. Kalenin yarısı denizde, yarısı karadadır. Dış tarafında bağ ve bahçesi dünyayı tutmuştur. Halkın iş ve kazancı kuru üzüm, incir ve şıradır. Lonca mescidi dibinde Kapudan Memi Paşanın yaptırdığı bir çeşme vardır. Suyu kemerlerle gelir. Limanı iki yüz parça gemi alır. Hattâ Venedik donanması, 17 parça Cezayir kalyonunu buraya kapatıp yedi gün cenk olmuş. Venedik'in bir patrona kalyonu batmıştı. Bu cenkte bir Cezayir kapudanı şehit olmuştur. Kalenin sağlamlığı yüzünden kâfirler kaçmışlardır. Bu kale olmasa, bütün Cezayir gemilerini kâfir alırdı. Buradan da ayrılıp Göğü adasına geçmek için kalenin kuzey tarafına gittik.

VİTİZ KÖYÜ: Her tarafı bağ ve bahçe. elli evli bir müslüman köyüdür. Burada konak sahibi İbrâhim Çelebi, bizim için bir fırkate donatıp onunla sekiz mil uzakta...

İSBAT KALESİ: Evvelce Maltalılar Venedik kâfirinin elinden almış, sonra Menteşe oğulları alıp mamur etmişler. Hâlâ Menteşe toprağında, Karabağlar kazası burnunda, yalçınkaya üzerinde yuvarlak bir kale olup etrafı 700 adımdır. Kuzeye bakan bir kapısı var. İçinde kimse yoktur. Vilâyet halkı, küffar korkusundan çoluk çocuklarını ve eşyalarını koyup muhafaza ederlermiş. Aşağıda deniz kenarında bir su kaynar, on değirmen çevirir. Bütün gemiler oradan su alırlar. Çünkü suyu bir yıl dursa bozulmaz. Buradan İsbat kalesi dibinden kıyı sıra gidip, kâfir gemilerinin bulunmadığını anlayıp altı mil karşıya sıyırma rüzgârla gittik.

NARENÇ ADASI, İSTANKÖY KALESİ

928 senesinde Cineviz kâfiri elinden, Palak - Mustafa paşa eliyle Sultan Süleyman fethidir. (Târih) «Yüferrihul mü'minûne bi nasrillâh» tır. Cezayir eyâletinde, Rodos sancağı hükmünde Maktâulkadem ve Mefrûzülkalem Sultan Süleyman vakfıdır. Büyük vakıftır. Üç yüz akçe şerif kazadır. Nahiyesi ada içinde üç kaledir. Biri İstanköy, biri Pili kalesi, biri Andımahi ve Kefaloz kaleleridir. Adanın batısında 12 mil uzakta Kalmiyoz adası kalesi, Paşa adası nahiyeleridir. Hediye olarak gönderilenden başka bin suliyer balı hâsıl olur. Yeniçeri serdârı, Cebeci çorbacısı vardır. Adada dört dizdâr, bir mütevelli, bir paşa kaymakamı vardır. Beğinin hassı on yük akçedir. Sefer sırasında kapudan paşa ile ve bir kadırga ile sefere eşer. Bodrum ve İstanköy adasındaki beş kalenin neferleri 600 kişidir. 300 kefere askeri vardır. İstanköy'ün 380 nefer-

leri vardır. İstanköy adasının doğudan batıya uzunluğu 120 mildir. Kalesi, Isbat kalesi burnuna altı mil yakın dörtgen şeklinde Cineviz yapısıdır. Dört tarafı denizdir. Ama karada varoş tarafı elli adım enli karadır. Elli adım derin hendektir. Kalenin etrafı bin adımdır. Etrafı altmış ayak enli rıhtım dolma duvardır. Duvar üzerinde şehitler mezarları vardır. Birçok defa üzerlerine nur yağdığı görülmüştür. Kalenin ortasında bir kat iç kale vardır. Dört köşe bir kaledir. Kale içinde üç yüz ev vardır. 26 sokak olup tamamen kaldırımdır. İç ve asıl kalenin güneye bakan bir demir kapıları vardır.

Büyük kapının iç tarafında kiliseden bozma Süleyman han câmii vardır. Altı mahzen olup cephane ile doludur. Fakat yıldırım düşüp harap olmuştur. Câmi avlusunun solunda bir kulaç derinliğinde deniz içinde bir tatlı su kuyusu vardır. Kalenin sekiz tabyası, 200 topu vardır. Kapıdan varoşa gitmek için elli adımlık köprü vardır. Kapı üzerindeki târih budur:

(Lâ ilâhe illâllah Muhammed Resûlûllah amele bende Hüseyin çavuş, 1091).

İSTANKÖY ADASI BÜYÜK ÇINARI: Kale ile varoş arasında lonca meydanında bir büyük çınar vardır. Bu hakir, felekte kırk bir sene on sekiz pâdişahlık yer gezdim, böylesini görmedim. Bu çınarın benzeri ancak Çerkezistan'da Admi kabilesindeki ağaç ola. O taraflarda bu ağaca hâşâ mabud diye taparlar. Böyle bir ağaç ta Dağıstan'da Elbürz dağı eteğinde Irak-ı Dadyan'da Penç Hüsün derler bir sahra vardır. Ziyaretgâhtır. Burada gövdesini 36 adamın ancak kucaklayabildiği bir ağaç vardır.

Ama bu İstanköy'deki çınar, bunlar gibi yüksek boylu değildir, aljaktır. Gövdesini on adam kucaklayabilir. Fakat bütün kuvveti dallarına gitmiştir. Üç yüz dalı vardır ki, her biri iki üç adam ancak kucaklayabilir. Hayır sahipleri, bu dalların altına yetmiş adet mermer somaki sütunlar dikmişler. Dalların ağırlığından zamanla, mermer sütunların üst kısımları ağaca gömülmüş, dallar da kalınlaştıkça havaya yükselmeğe, mermer sütunları da yerden havaya kaldırmışlardır. Böylece, sütunlar boşlukta sallanmaktadırlar. Bazı dallarının etrafa uzunluğu iki üç yüz adım yayılmıştır. Dallar altında geniş bir sahra aslâ güneş görmez, kırk üç sofadır. On biri misafir sofalarıdır. Bu sofaların bir kısmı kiremit örtülüdür. Bu da sırf yağmur yağdığı vakit içindir. Yine bu çınarın altında üç kahvehane sofası, Hüsam oğlu Kapudan Ali paşanın yaptırdığı bir abdest havuzu, her köşesinde birer çeşmesi vardır. Bu ağaç gölgesinde batı tarafındaki dalları altında çarşı başına kadar iki yüz adım sofadır. Burada yetmiş seksen turunç ağacı vardır. Yine bu sofaların doğusunda ve çınar dalları altında bir su kuyusu vardır. Câmi kapısı dibinde de bir su kuyusu vardır. Bana anlattıklarına göre bu kale kâ-

firler elinde iken, bir Mısır gemisini yakalayıp içindeki müslümanları esir edip bu çınar altına getirirler. Hacılardan biri de bir kumkuma zemzemini bu çınarın dibine döker. O zamandan beri bu çınar büyümekte imiş. Her halde bu çınar altı yedi yüz yıllık olmalı. Hakir de teberrüken bu ağacın bir dalına «Seyyâhi âlem Evliyâ ruhuçün fâtiha sene 1082» diye, nurukân ve taylasan demiri ile elifleri birer arşın oyup yazdık. İnşallah bu yazı ebedî olarak durur da bu çınar, İstanköy'ün pek meşhur olmasına sebeptir.

İSTANKÖY KALESİ VAROŞUNUN ŞEKİLLERİNİ BEYAN EDER: Bu çınar, taşra varoştandır. İç kalenin güneyinde dörtgen şeklinde yalın kat bir kale olup etrafı iki bin adımdır. İç kaleye bitişiktir. Ancak çınar tarafı arasında bir hendek vardır. 1200 ev vardır. Bu varoşta ancak bir müslüman evi olup 900 kefere evi ve çınar altında bir câmi vardır. Kubbeli değildir. Cemaati çoktur. 8 kefere mahallesi, sekiz kilise ve bir yahudi cemaati vardır. 110 dükkân, 40 sokak olup, evleri avlusuzdur. Bütün urum kadınları evlerinde şarap ve rakı satarlar. Varoşun iki kapısı vardır. Biri doğu tarafta, iskele kapısıdır. Gemiler buraya yanaşır. Çünkü gümrük oradadır. Bu kapının iç tarafında bir hamam olup, öğleden sonra avratlar girer. Diğer kapısı batıya açılır.

İKİNCİ DIŞ BÜYÜK VAROŞ: Bu anlatılan duvarlı varoşun dışında, güney ve batısında bir büyük varoş daha vardır. Fakat kalesi yoktur. Bağ ve bahçeli büyük bir şehirdir. 200 kârgir bahçeli evlerdir. 18 kefere mahallesi, yedi müslüman mahallesidir. Beş mihraptır. Çarşı içinde eski câmi, yeni câmi ve tabakhane câmii vardır. Abdullah Belhi tekkesi Halveti tekkesidir. Deve mescidi, pazar yerinde meydan mescidi, 7 çocuk mektebi, Yusuf paşa bağı yakınında küçük bir yeni hamam, mahkeme köşesinden yeni câmiye varıncaya kadar 200 dükkân vardır. Bu varoş ile iç kale arasında bir büyük liman vardır. Boğazı dolduğundan büyük gemiler giremez. Sekiz rüzgârdan muhafazalıdır. Hâlen bu kalenin asıl limanı yoktur. Tabakhane elli dükkândır. Orada gemiler demir üzerinde yatarlar. Bu İstanköy şehrinin dışında iki saatlik yerler bağ bahçe ve bostanlarla dolmuştur. Defter gereğince 86 bin bağ ve yedi bin turunç bahçesi vardır. Kitaplarda bu adaya Narenç diyârı derler. Hattâ limon ve turunç kokusu, altı mil uzakta Bodrum kalesinde duyulur. Su ve havası fevkalâde olduğundan mahbup ve mahbubesi çoktur. Ama, Sakız adasının civanı bunun kadını meşhurdur. Kadınları çok edeplidir. Hattâ Rum kadınları bile örtünürler. Gündüz kadınlar aslâ sokağa çıkmazlar. Ama yine âşıkperesttirler. Urum Keratseleri yüzü açık gezip fistan giyerler. Müslüman kadınları ferâce giyerler. Bütün halkı Cezayir elbisesi giyerler. Limonu, turuncu, kebbadı, ağaç kavunu meşhurdur.

On bir türlü limonu olur. İçinde bir küçük limonu daha vardır. Gayet lezzetlidir. Tuhaftır ki dışı ekşi, içindeki tatlıdır. Yedi türlü inciri, sulu şeftalisi, yirmi çeşit üzümü, bilhassa Saplılı Ahmed ağanın ve Siyami-zâde bağının cem üzümü, âcıcan üzümü, kaba parmak ve razâki üzümü hiç bir yerde yoktur. Bir vakiyye lefan narı da sicilde yazılıdır. İstanbul'dan hünkâr helvacıları gelip iki yüz fıçı Reba ve limon suyu çıkarırlar ve İstanbul'a götürürler. İnciri, zeytini az olur. Nice yüz bin desti üzüm turşusu yapıp Mısır'a götürürler. Halkı rençber, garip dostu, mü'mın kimselerdir. Misafirperver oldukları için Allah onlara bolluk vermiştir. Dördüncü iklimdedir. Bu ada sahralı, otlak, sulu ve emin yer olduğundan Anadolu'dan Türkmenler gelip yerleşirler. Bu da, bütün adalardan verimlidir, kâr yeridir vesselâm.

Bu İstanköy'ün güneyine iki saat gittik.

PİLİ KALESİ EVSAFI: Beliyo adlı bir kefere yapısı olduğundan bu ad verilmiştir. İçindeki rum kefereleri, Rodos fethini işitince, Malta kâfirlerini kılıçtan geçirerek kalenin anahtarlarını Palak-Mustafa paşaya teslim etmişlerdir. Kalenin fethi târihi «yüferrihülmü'minun binarillâh» dir. İstanköy nahiyesi kazasıdır. Dizdârı ve neferleri vardır. Kale küçüktür. Etrafı uçurum olduğundan kaç adım olduğunu ölçemedim. İçinde bir buğday anbarından başka bina yoktur. Kıbleye bakan iki kat tahta kapısı vardır. Doğusunda bir varoşu var. Kayalardan buz gibi bir suyu çıkar. Bu kale, bu su hatırı için yapılmıştır. Kale kapısında, burada doğmuş olan Güzelce Ali Paşa kârgir bir câmi yaptırmıştır. Bir hamamı, bir çeşmesi, havuzu, yirmi dükkân olup hepsi Ali Paşanın hayratıdır. İki mektep, 800 ev vardır. Burada Ahmed ağanın bahçesinde bir hafta zevk ve safa ettik. Buradan atlarımıza binip güneye iki saat gittik.

ANDIMÂHİ KALESİ EVSAFI: İstanköy'ün üç kalesi fetholunduğu halde bu kale kefereleri inat edip kaleyi vermeyince sultan Süleyman, Kapudan Palak Mustafa paşayı iki yüz kadırga ile ve karadan Rüstem paşayı serdâr edip, İnşallah bir ayda kaleyi fethederek andırmah ettim. Yoksa siz bilirsiz diye, bir ayda kaleyi fethedip içindeki küffârı kılıçtan geçirir. Bunun da fetih târihi «yeferrimü'minun binasrullah» tır. İstanköy sancağı hükmündedir. Süleyman Han evkafıdır. Cephanesi gayet çoktur. Kalesi, deniz kıyısından bir top atımı uzakta etrafı 1800 adım, dört tarafı yalçın on minare boyu uçurumdur. Hendek yoktur. Kaleden Akdeniz bir haliç gibi görünür. Yunan târihçilerine göre İstanbul'u yapan Yanko bin Mavyan yapısıdır. Bütün evler yüksek kayalar üzerindedir. 3800 evdir. Bir mahallesi müslüman, üç mahallesi keferedir. Sekiz kilise vardır. Yahudi, Ermeni, Kıptî yoktur. İçeride kiliseden çevirme bir küçük Süleyman Han câmii vardır. Ancak yüz adam alır. On dükkânı var. Batıya bakan iki kat demir kapısı ve kapı önünde büyük

bir tabyası vardır. Kale dışında varoşu yoktur. Kalenin etrafı 1067 adımdır. Yirmi dirsek kuledir. Yılda on gün İstanköylüler at, katır ve eşekleriyle gelip bu kale içindeki yetmiş sarnıcı doldururlar. Suyu ihtiyatla kullanırlar. Daima taze sularını aşağıdan eşeklerle taşırlar. Her adamın beşer onar eşeği vardır. Kalenin tepesinden 130 mil uzaktaki Girid adası görünür. Su ve havası güzeldir. Mahbup ve mahbubesi çoktur. Doğrusu çok şivekâr mahbubesi vardır. Halkı garip dostudur. Halkı Cezayir elbisesi giyer. Kale, İstanköy adasının tam ortasındadır. Buradan önce batıya sonra güneye dağlı, taşlı yerlerden keklik avlayarak dört saat gittik.

KEFALOZ KALESİ EVSAFI: Bu kalede Palak-Mustafa Paşa eliyle Sultan Süleyman fethidir. Târihi: (Yüferrihül mü'minun) dur. İstanköy hükmünde Süleyman Han vakfıdır. Büyük mevleviyettir. İstanköy'ün lodos tarafında bir burundur. Etrafında hendeği yoktur. 70 ev vardır. Çok küçük kaledir. Ama varoşu mamurdur. Kalesinin 35 neferleri ve dizdarı vardır. Sularını eşeklerle aşağıdan taşırlar. Birkaç kere Malta, Papa ve Duka gemileri baskın yapmışlarsa da bir şey elde edemeden dönmüşlerdir. Dışarıda bağ ve bahçeleri çoktur. Limanında çeşitli balıklar çıkar. Burayı seyredip tekrar dönüp İstanköy kalesinde bir ay zevk ve sefalar ettik. Sonra burada tanıştığımız bütün ahbaplarla vedalaşıp 1082 senesi Cumâdelulâsının yirmi beşinde bir fırkateye binip keskin poyrazda giderken, İstanköy'den yirmi mil uzakta Tekir burnunda sekiz kâfir kalyonunun içine düştük. Hemen bizim Ali Reis orsa orsa Anadolu kıyısına gidince kâfirler top atıp bizi kovarak üzerimize saldırdı. Ama bizim reis baş yelkeni de bağlayıp honda seren edip, derhal yıldırım gibi şakıyıp kâfirlerin önünden kaybolup kurtulduk. Biraz sonra kâfir gemileri yine görünüp üzerimize kırlangıç gibi süzüldüler. Rodos'a yetişmeden ümidimizi kesip, bir gece bizi kovup Allaha şükür yetişemediler. Menteşe toprağında Püçe kıyılarına can attık. Yenice kenarından doğuya 18 mil gidip Darca'yı on mil geçtik.

KİLSELİ KALESİ: Alçak bir kaya üzerinde harap bir kaledir. Ama âlâ yatak limanı vardır. Seksen akçe kazay-ı âsûmanıdır. Bütün nahiyesi 47 mahalle âsi Türk köyleridir. Menteşe paşasının hassıdır. Sarp taşlık yerdir. Bize dur edip bir içim su vermediler. Bir tarafı Sömbeki burnu, bir tarafı Kökova körfezidir. Bizden üç gün evvel Malta küffârı gelip karaya asker döker. Âsî Türkler kâfir gemilerini döve döve alarga ederler. Bahadır kavimdirler. Buradan bir ekmek parçası almayıp yüz mil doğu tarafımızda Kökovada emniyet içine girdik. Bu körfezde giderken kötü hava olur diye korkumuzdan Bodrum kalesi kıyılarında kırk mil gittik.

GEREME KALESİ: Deniz kıyısından bir top atımı içeride harap bir kaledir. İçinde kimse yoktur. Kale dibinde mamur bir müslüman

köyü vardır. Kırk yedi parça köyü vardır. Buradan elli mil doğuya bu körfez içinde geçtik.

KÖKOVA KALESİ: Menteşe toprağında 150 akçe kazadır. 70 parça verimli köyleri vardır. Kethüdâ-yeri ve serdârı Ula'da oturur. Kale, bu Kökova körfezi sonunda olup içinde insan yoktur. Kalenin tamiri lazımdır. Çünkü bu iskele Muğla, Ula, Yereksegin, Bozöyük, Menteşe, Milâs ve Mısır'ın iskelesidir. Hattâ ..... târihinde bu limanda 70 parça şayka yatarken Venedik kâfiri bunları basıp alır, halk dağlara kaçıp kurtulur. Eğer bu kale mamur olsa limana kâfir giremez. Bu limanda bir küçük handan başka şey yoktur. Hakir de burada bir gece yattım. Fırkatelerden atlarımızı çıkarıp Marmaris'e revân olduk. Miskli beli geçtik. Burada bir ırmak vardır. Süleyman Han burada kahvaltı edip bu sudan içmiş ve anber suyu deyip (derhal bu su üzerine bir miskli köprü yapılsın) buyurmuştur.

Burayı bir saatte geçtik. Burada bir su akmaktadır. Orada da bir köşk yaptırmış. Velhasıl yük üzerindeki yerlere birer isim vermişler. Saka yokuşundan biri (Cennet yollarına geldik) buyurmuşlar. Bu yolları geçip üç saat güneye gittik.

KURUHİSAR KALESİ: Bir yalçın kaya üzerinde viran bir kaledir. Dibinde Ova deresi akar. Bu nehir kenarında Cezayirli Mustafa kaptan kârgir bir han yaptırmış. Kapısı önüne bir namazgâh yaptırmış. Burayı güneye doğru geçip Söğütçük nehri kenarında İspenet ve Karabasur ağaçları kokularını koklayarak 3 saatte Marmaris belini geçtik. Yine güneye bir saat gittik.

MARMARİS KALESİ EVSAFI: Süleyman Han Rodos fethine geçmek için daha evvelinden yapılmıştır. Etrafı dört yüz adımdır. Dörtgen şeklindedir. Süleyman Han Rodos'a geçerken bu kaleyi gezip mimara (ya mimar, bu kaleyi azdır) demekle, mimar azdır azdır diye galat olarak Marmaris denilmiştir. Etrafında hendeği yoktur, kuzeye bakan bir kapısı vardır. Kale içinde dizdar, imam, müezzin, kayyum evi ve buğday anbarlarından başka bir şey yoktur. Dış varoşu, kayalar arasında 50 evli, bir câmi ve bir hamamlı varoştur. İskele başında kârgir bir hanı var. Kapısı üzerinde şöyle yazılıdır: (Bu imâret Sultan Süleyman zamanında 922 senesinde yapıldı. Ketebehû Hasan Çelebi ibn el-Muhammed el karahisârî). Hanın önünde sekiz dükkân vardır. Deniz kenarında on adet bezirgân mahzenleri vardır. Câmii dört köşe kârgir, üstü kireç sıvalıdır. Câmi önünde bir su vardır. Câmiden başka bütün hayrat Süleyman Han validesinindir. Havası gayet ağırdır. Bağ ve bahçe yoktur. Hayvan, sığır çok ve ekin iri daneli olur. Limanında beşer altışar vakiyye levrek çıkar. Limanı bin parça gemi alır. Sekiz rüzgârdan emindir. Kalenin iki tarafı da limandır. Her gece körfez suları Rodos'a doğru çeki-

lir, gündüz Rodos'tan Marmaris'e gelir. Limanın sağ tarafı sığ ve dar bir yerdir. Bir defa kâfirler bizim bir fırkatemizi o boğaza kıstırır ve liman ağzında demir atarlar. Fırkate reisi derhal o dar yerden fırkateyi beri tarafa aşırıp kurtulur ve hemen vilâyet halkına haber verir. Halk gelip düşman gemilerinin hepsini fethederler. O sığ yerde Evliyâdan Göçcü baba gömülüdür. Bütün gemiciler ona adak gönderirler. Marmaris'in kuzeyinde Pilâv tepesi denilen yerde Yakup baba yatar. Süleyman Han ile buluştuğunda: «Var, Sarı oğlan yüferrihül mü'minin âyetini okuyup Rodos'u al!» diye keşfeder. Bu âyet târih olmuştur. Gerçi Menteşe toprağındadır ama, Süleyman han yapısı olduğundan Süleyman Han mütevellisi hükmündedir. Bu limanın güney tarafı deniz aşırı tabya kazasıdır. Burayı da seyrettikten sonra Marmaris'ten Habip Bölükbaşının fırkatesine, Tokalaç Ahmed'i Reis edip yetmiş bahadır alıp, atlarımız ve adamlarımızla fırkateye bindik. On bir mil gittik. Fakat hava aşağı koyup...

SERÇECİK KALESİ'ne yanaştık. Menteşe toprağında Rahiyye nahiyesinde, deniz kenarında dörtgen şeklinde bir kaledir. İki yüz gemi alır bir güzel limanı var. Liman içinde dağlardan gelen soğuk bir su akar, bu limanda sekiz mil güneye gittik. Kadırga burnu denilen yere varınca yanında Rodos göründü. Uygun hava ile üç mil daha gidip. Tekir burnunda üç adet Zağra şaykası uçarak gelir, onu gördük, arkaları sıra sekiz parça kâfir gemileri gelmekte... Şaykalara yaklaşıp, bir yaylım top ateşi ettiler. Derhal şaykalardan birini yakaladılar. Diğer ikisi cenge başladı. İki kalyon bizim fırkate üzerine geldi. Biz de hemen bir anda Sömbeki limanına girdik.

SÖMBEKİ KALESİ: Cengi seyrettik. Bizi kovalayan iki kalyon da diğer altı kalyona imdada gittiler. İki şaykada Mısır askeri varmış. İki şayka yedi kalyonla cenk ederken bize yaklaştılar, temaşa ettik. İki kalyon, büyük şaykanın iki tarafına yanaşıp içine asker döktüler. Kılıç şakırtısı, barut dumanı her tarafı sardı. Bir ara gördük ki, şaykadan kâfirler denize atlamaktalar. Hemen bizim gaziler denizdeki kâfirleri toplayıp şaykaya çıktılar. İki kâfir kalyonlarının içine gaziler girdi. Biz de atları fırkatemizden çıkarıp avanta direk üzerlerine imdada vardık. Büyük şaykaya yetişip içine girdik. Gördük ki her taraf kan içinde.. Gaziler küffâr kalyonlarından yedi sandık kuruş, yüzlerce silâh, 26 mahbup firenk oğlanı, 75 esir şaykaya taşımışlar. Küçük kalyonun kapudanı yaralı olarak ve 30 firenk mahbubu ile şayka doldurup, bizim şaykayı, bizim fırkate yedeğe aldık. Öbür küçük şaykada, küçük kâfir kalyonundan bol ganimet aktarıp, 150 firenk esir alıp, direksiz yelkensiz, ardımızdan yetişip geldi. Küffarın altı gemisi bizi toplaya toplaya (topa tutarak), Allaha şükür Sömbeki limanına girdik. Secdeye kapanıp, bir ağızdan gülbank çektik. Birbirimizle öpüşüp görüştük. Siz bize Hızır

gibi yetiştiniz diye şenlik etti. İki şaykanın yetmiş şehitleri namazını kıldık. Düşman gemileri kaçtılar. Bu sırada kâfir kalyonlarının birinden bir ateş fışkırdı.

Yedeğimizde olan şaykalardan bir yiğit kâfir kalyonuna ganimete girip, biz oradan ayrılınca anbarla kalmış olan kâfir gemisine ateş vermiş. Diğer altı kalyon Sömbeki adasına yakın gelerek beyaz bayrak çekip bir sandal indirdiler. Bu gelenler: «Bizim riyâle kaptanımızı bize verin. On bin kuruş verelim. Büyük kaptanımız ateşe yandı. İki oğlunu verin. Kralımızın akrabasıdır. On bin kuruş daha verelim» dediler. Derhal reddettik. Bir yaylım top ateşi edip cehenneme gittiler. Ertesi sabah gazâ mallları gaziler arasında kardeş gibi taksim olundu. Bizim fırkatemizde olan yetmiş bahadırımıza, 25 yolcuya ve hakire beş gulâm ve arkadaşlarımıza yüzer sulye riyâl kuruş verdiler. Ve bizim fırkateye üç adet frenk delikanlısı gulâm verdiler. Ama hakire, el altından elli altın, iki saat, bir altın kadeh verdiler.

SÖMBEKİ ADASI: 928 târihinde Süleyman han fethidir. Etrafı yirmi beş mildir. Evvelce üç kale imiş. Şimdi, deniz kıyısından uzak Malta yapısı bir kaledir. Ama içinde dizdarı, neferleri vardır. Kefereleri gayet bahadırdır. Siyah manilefke şapka giyerler. Gayet güzel yüzüp, yüz kulaçtan sünger çıkarırlar. Batık gemilerden, eli ile koymuş gibi eşya çıkarırlar. Aralarında, yüz kulaç dalamayan keferelere kız vermezler. Ağızlarına zeytinyağı alıp denize dalarlar. Ağızlarındaki yağı bırakıp, deniz yüzünde habbeler husule gelip, deniz dibinde bir iğne olsa parlak bir şekilde görünür. Bütün kefereler Süleyman han reâyasıdır. Bütün kefereler fırkatecidir. Gemilerine aslâ korsan gemisi yetişememiştir. Frenkler bunları yakalayınca kebap ederler. Çünkü bunlar, frenk gemilerinin altına girip burgu ile gemiyi delerek batırırlar. Kadınları beyaz tülbent kâtibi sargı sararlar. Bu adada bağ ve bahçe yoktur. Suları sarnıçtır.

Bu adayı seyredip on parça fırkate hazır oldu. On fırkate de Rodos'tan geldi. İki şayka yedeğe alınıp, uygun rüzgârda biz dahi avanta kürek deyip Rodos limanına vardık.

SEKİZİNCİ CİLDİN SONU

SEKİZİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

Kefe'den Kırım Hanı ile Bahçesaray'a Gittiğimiz Konaklar ... ... Hakkındadır 5

Tohtabay Tarihine Göre İlk Defa Kırım Adasına Sahip Olan Hanlar Hakkındadır 11

Ak-Mehmet Paşa İle Kırım'dan İstanbul'a Gittiğimiz Konakları ... Anlatır 15

Eski Taht Merkezi Büyük Şehir Edirne 25

Gümülcine'den Yenice ve Serez Taraflarına Gittiğimiz Menzilleri Anlatır 56

Kral Kaleyoroz'un Taht Merkezi Eski Kale Siroz Şehri 67

Yahudi Diyarı Yani Selânik Adlı Rum Kralının Taht Merkezi (Selanik Şehri) 75

Virebne Ovası Yâni Vardar Yenicesi Kalesi 94

Drama Yani Vodina Kalesi 98

Romanya Vilâyeti Yani İbret Verici Alasonya Kalesi 106

Eski Büyük Şehir, Hakimler (Filozoflar) Diyarı Atina Kalesi 147

Kördös'ten Kalkıp Mora Adasını Gezişimizi Beyan Eder 166

1078 (1667) Rebiülahırının 15 nci Günü Girid Gazasına Gittiğimizi Beyan Eder 218

Büyük Kandiye Kalesi Savaşının Başlangıcı 229

Kandiye Kalesi Büyük Savaşı 252

Büyük Deniz Savaşı 260

Osmanlı Sultanlarının Câmileri ile Vezir, Mirmiran, Âyan ve Diğer Hayır Sahiplerinin İmâret Eserleri 294

Girid Adası Hakkında Tamamlayıcı Diğer Bilgiler 332

Kandiye Fethinden Sonra 1080 Senesi Kurban Bayramında Sadrazam Kandiye'den İstanbul'a Gitmek İçin Ferman Etti 343

Manya Savaşı 346

1081 Senesinde Manya Gazasına Gittiğimiz Menziller 348

Manya'dan Arnavutluk Sancaklarına ve İstanbul Tarafına Gittiğimiz Menzilleri Anlatır 371

Onların Manya Vilâyeti Bizlerin Avlonya Vilâyetine Gittiğimiz Konakları Anlatır 434

Ohri Sancağına Gittiğimiz Konakları Anlatır 455

Balık Diyarı Yani Hürrem Âbâd Kalesi Hakkındadır 459
Ohri'den İstanbul'a Gittiğimiz Konakları Anlatır 466
Büyük Edirne Şehri 486
Edirne'den İstanbul'a Gittiğimiz Yolları Anlatır 488
Mekke ve Medine'ye Seyahatin Sebebi 495
1082 Muharreminin İkinci Aşure Günü İstanbul'dan Uğurlu Saatte Haccetmek İçin Mekkei Mükerremeye Gitmek Üzere Üsküdar'dan Kalkıp Geçtiğimiz Menzilleri Beyan Eder 497
Büyük Şehir ve Eski Payitaht Bursa 498
Germiyan ve Bahadıran Vilâyeti, Sağlam Anadolu Tahtı, Kütahya Kalesi 501
Afyon Karahisar Şehri 506
Şah İshak Kalesi, Uşak Şehri 510
Ahengeran, Yani Demirci Şehri 515
Kula Şehri 516
Eski Alaşehir Kalesi 516
Saruhan Vilâyetinin Tahtı, Büyük Şehir Eski Payitaht Manisa 522
Eski Taht Büyük Şehir İzmir 530
Büyük Eski Taht Tire Şehri 560
Denizli Şehri Ziyaretleri 573